

વિવિધ ગ્રંથમાળા વર્ષ ૧૯૪૩
અંક ૧૫૭ થી ૧૬૦

આશુ ૧૯૮૦ માં પૃષ્ઠ ૧૫૦૦
મૂલ્ય ૪, પાકાં પૃષ્ઠો માટે

સ્વામી રામતીર્થ

અમના સદુપદેશ-ગ્રંથ ૩ જો
(મુદ્રા ૧૦-૧૧)

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી

અનુવાદક:- શ્રીયત્ આનાઉશ્તાદ, મુગ પાલનપુર.

અંકાદક અને પ્રકાશક:- કિશુ અખડાનદ.

અમદાવાદ અને સુખાદ

આવૃત્તિ પહેલી, પૃષ્ઠ ૧૫૫૫ ૫૨૦, પ્રત ૧૦૩૦૦, મં. ૧૯૮૦

મૂલ્ય-વાર્ષિક ફાળે રૂ. ૧૧૦ પાકાં પૃષ્ઠો ૧૧૧૧ પૈ. માટે

મૂલ્ય મૂલ્ય (પાકાં પૃષ્ઠો માટે) અમદાવાદમાં રૂ. ૭૦.

અન્યત્ર રૂ. સવાળે. પૈ. ૭૦૦

“ સર્વે હક પ્રકાશક સ્થાને સ્વાધીન ”

“ સર્વે સાધિક સુદાસાચર ” ઠે. રાયખડ-અમરાવાદ
* વિષ્ણુ-અમરાવાદ રત્ના પ્રભાચરી સુદિકા

૧-નવાં નીકઢેલાં પુસ્તકો

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું ગયું પુસ્તક નીકળ્યા પછીથી આ પુસ્તક (સ્વામી રામતીર્થ મંથ ૩ ને) બહાર પડતાં સુધીમાં નીચે જણાવેલાં પુસ્તકો નીકળી ચૂક્યાં છે. અને જેક માસની આખર સુધી તે નીચે જણાવેલી ખાસ ઓછી કિંમતે મળશે.

શ્રીમદ્ ભાગવત્ત માપાંતર-છટ્ટી આવૃત્તિ

આ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તિ આજથી નવ વરસપર નીકળેલી તે હુક સમયમાં ખજાસ થઇ બહોળા માગણી જારી રહી હતી; પરંતુ મેાધારત અને બીજી અગવડોને લીધે નવી આવૃત્તિનું કાર્ય હાથ ધરી શકાયું ન હતું. અનુકૂળ સંયોગો મળતાં હવે તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

આ આવૃત્તિ સ્વદેશી એન્ટિક ડ્રાગગપર સંસ્થાના પોતાનાજ મુદ્રણાલયમાં નવા ટાઇપોવડે છપાઇને તૈયાર થઇ છે. આર્ટપેપર ઉપર છાપેલાં મુદ્ર ૧૫ ચિત્રો એમાં આપેલાં છે અને મુદ્રણમાં તૈયાર થએલા સ્વદેશી મજબૂત અને સુશીલિત કાપડવડે તેના પૂર્વ બંધાવવામાં આવ્યાં છે. વળી પૂજ્યમાં રાખનારાઓને માટે દિસારહિત રેશમી કપડાથી પણ ફેટલીક પ્રતો બધાવવામાં આવી છે. દરેક અધ્યાયની શરૂઆતે એકેક મૂળ શ્લોક આપેલો છે. શ્લોકાક્રમે ઉપયોગ સોમાંથી એકાદ વાચનારને પણ ભાગ્યેજ રહેતો હોવાથી અને સામાન્ય વાંચનારાઓમાટે સળગ વાંચનમાં તેવા એક એક રીતે કંઇક અગવડકારક પણ જણાવાથી તે આ આવૃત્તિમાં લેવાયા નથી. આગલી આવૃત્તિઓ જાડપણમાં વધુ હોવાથી પુસ્તક બેકડવામાં કંઇક અગવડ રહેતી, તેથી કરીને આ આવૃત્તિની લખાઇપહોળાઇ થોડીક વધારીને જાડાઇ ઘટાડવામાં આવી છે. આથી આ આવૃત્તિનું કદ ૬૯ ઇચ x ૧૧ નું તથા પૃષ્ઠસંખ્યા ૭૦૦ ની થયેલી છે.

આ પ્રમાણે ભાગવતની આ આવૃત્તિને અને તેટલી સગવડભરી તેમજ સ્વદેશી બનાવવામાં આવી છે. આગલી આવૃત્તિનું મૂલ્ય રૂ. ૨) હતું. તે મમય કરતા કાગળ છપાઇ વગેરેની મોંઝારત હજી જેથી ત્રણ ગણી હોવાને લીધે આ આવૃત્તિનું મૂલ્ય રૂ. ૫) તથા રેશમી પૂર્ણાંગણી પ્રતોનું રૂ. ૫) રાખવામાં આવ્યું છે. જેક માસની આખર સુધી દર પ્રતે રૂ. ૧) ઓછો લેવા ગોડવણ છે. મુગડના કાર્યાલયમાં ત્યાંના તેમજ રસ્તાના ખર્ચ બદલ રૂ. ૦) વધુ લેવારો. અમદાવાદથી ટપાલ રસ્તે મંગાવનારને પોષ્ટેજ વી. પી. બદલ દર પ્રતે રૂ. ૧) ન ખર્ચ વધુ આવશે.

પ્રથમથી પૂર્વ પૈસા તથા રૂ. ૦) પેકીંગ ૬૦ બદલ વધુ મોકલીને કમમા કમ એ પ્રત રેલ્વે પારસલથી સમગ્ર મંગાવનારને ખર્ચ ધણો ઓછો આવશે. આ પ્રગરે એક પ્રત મંગાવવાથી પણ કંઇક બચાવ તો થશે.

સ્વામી વિવેકાનંદ-ભાગ ૧ થી ૫ ની વીજી આવૃત્તિ

વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા અગાઉ પ્રસિદ્ધ થયેલા આ પાંચે ભાગ કેટલોક સમય થયાં બહાસ થયેલા હોવાથી તેની આ બીજી આવૃત્તિ બે મોટાં પુસ્તકોરૂપે છપાવવામાં આવી છે.

દરેક પુસ્તકમાં ઈંચ પાાટ ના કેદનાં ૬૦૦ લગભગ પૃષ્ઠ હોઇ ડાગળ મગજૂત સ્વદેશી, પૂઠાં પાકાં, તથા મૂલ્ય સવા બળે રૂપીઆ છે. પોસ્ટેજ દરેકનું ૦.૧૦ છે.

આ ભાગોમાં આવેલા વિષયોની વિગત આ ગ્રંથની છેવટની જાન ૦ ખં ૦ માં આપેલી છે. જેઠ માસની આખર સુધી આ પુસ્તકોનું મૂલ્ય ચાર ચાર, આના ઓછું રહેશે.

શ્રીરામકૃષ્ણકથામૃત-ભાગ ૧-૨ મેગા

અગાઉ વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા નીકળી ચૂકેલા આ બન્ને ભાગોએ સંસ્કારી તેમજ મામાન્ય વાચકવર્ગની પુષ્કળ પ્રીતિ સપાદન પ્રાપ્ત કરેલી હોઇ તેની પુષ્કળ માગણીને લક્ષને આ બીજી આવૃત્તિ છપાવવામાં આવી છે. સ્વામી વિવેકાનંદજીના સદ્ગુરુ પરમહંસ રામકૃષ્ણજીવ જેવા બ્રહ્મનિષ્ઠ, સરળ અને મહાનુ પુરુષની અનેક સુવિખ્યાત પુરુષો માથેની સરળ, સચોટ, તેમજ ઉપરાઉપરિ અમરકારક દૃષ્ટિાથી ભરપૂર, એવી આધ્યાત્મિક વાતચીતોનું તથા વખતો વખત હરિજનો સાથેના તેમનો કર્તવ્યનાનંદ, નૃત્ય અને તેમને વારંવાર થઈ આવતી ભાવસમાધિઓનું વર્ણન તેમનાં એક વિદ્વાન શિષ્યે આ ગ્રંથમાં એવું તો આગેદુણ આપેલું છે, તેમજ પરમહંસજીએ સ્વમુખે કહેલા પોતાના માધકદશાના તથા તે પછીના અનુભવો તેમની બાળક જેવી ભોળી, સ્વાભાવિક અને હૃદયંગમ ભાષામાં આપેલા છે કે જેથી આ ગ્રંથનું વાચન તથા શ્રવણ બલબલા આધ્યાત્મિક ગ્રંથો કરતાં પણ અધિક આનંદ, ઉપદેશ અને ઉન્નતિ આપી શકે છે. આ કથામૃતમાં મતપથનો જરા નષ્ટ આગ્રહ ન જણાતાં ઉલટો સર્વ ધર્મો તરફ અને તેના સ્થાપકો તરફ તે સદ્ભાવ પ્રકટાવે છે.

આ પુસ્તકનું કદ ઈંચ પાાટ ના પૃષ્ઠ ૬૫૦ નું તથા મૂલ્ય રૂ. ૨.૦૦ હોઇ ને આવશ્ય જેઠ માસ સુધી તેમાં રૂપીએ બે આના ઓછા લેવાશે.

સ્વામી રામતીર્થ-ગ્રંથ ૩ જો-ભાગ ૧૦-૧૧

આ ગ્રંથ તે આ પુસ્તકે પોતેજ છે. પૃષ્ઠ અખ્યા ૫૨૦, દરેક મૂલ્ય પાકાં પૂઠાં સાથે રૂ. ૨) છે, પરંતુ જેઠ સુધી રૂ. ૧.૧૧ અને મુંગમના કોર્પાલપમાં રૂ. ૨) લેવાશે.

૨-સંપૂર્ણ મહાભારત

સંપૂર્ણ મહાભારત કહાડવાની યોજના અગાઉ આ સંસ્થાએ પડતી મૂકેલી તે પાછી નવેમરથી શરૂ કરવાની તૈયારી ચાલે છે. ઈશ્વરેચ્છા હશે તો આવતા વર્ષમાં તેની યોજના રજુ કરાશે; તથા જનતાં સુધી જેજ વરસમાં આખો ગ્રંથ બહાર પડી જશે.

૩-હવે પછી વહાર પડનારાં વીજાં પુસ્તકો

નીચલાં પંક્તિ ધર્માખરાં પુસ્તકો ચાલુ સાલમાં તેમજ આવતા-૧૯૮૧ ના વર્ષમાં નીકળશે; અને બાકીનાં તે પછી નીકળશે. પછી તે ઈશ્વરેન્જા નેપોલિયનનું મોટું ચરિત્ર છપાય છે. શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ગીતા. ત્રીજી આવૃત્તિ. ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો. છપાય છે. બહિમ નિબંધમાળા-બીજી આવૃત્તિ. રામતીર્થ-ભાગ ૧૨ થી ૧૪ તુલસીકૃત રામાયણ-મૂળ તથા દીકા. ભગ્નસાગર, પદ્યપ્રભાકર. રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ અને ભાગ. શાંતિપર્વ-મહાભારતનું.

ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ. પંડિયારનાં સ્વર્ગનાં પુસ્તકો. શ્રીગૌરાંગ મહાપ્રભુનું મોટું ચરિત્ર. સંતવાણીસંગ્રહ-અનેક ભાગોમાં. ટુકડી વાતોના નહિ મળતા ભાગો. ભારતનાં પુરુષરત્ન. યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ. ભગવતી ભાગવત નવી આવૃત્તિ મહાભારતના સર્વભાગો.

૪-જ્ઞાનયજ્ઞ ફંડની ચાલુ સાલની યોજના

ગયા વર્ષમાં આ ફંડદારો ગીતાના ૧૮ મા અધ્યાયની ગુજરાતી દીકા સહિત પુસ્તિકાઓ વિના મૂલ્યે ફેલાવવામાં આવી હતી; તેમ ધોરણે આ ફંડની ચાલુ વર્ષની આવકમાંથી હિન્દી તથા મરાઠી દીકાવાળી પુસ્તિકાઓ અવન પાત્રમાસના ધાર્મિક દિવસોમાં તે તે ભાષા બોનાનાઓમાં ફેલાવવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે અને કેટલેક અંશે અત્યારથી પણ તે કામ જારી કરી દેવામાં આવ્યું છે; માટે જે જે સંજ્ઞાઓ આ જ્ઞાનપ્રચારના ધર્મકાર્યમાં પોતાના પૈમાનો સદાય કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને તે બનતી ત્વરાએ મોકલી આપવા પ્રાર્થના છે.

આ ફંડમાં ગમે તેટલી રકમ ભરનાર પણ જે તેણે પ્રથમથી જણાવ્યું હશે તે ભરેલા પ્રત્યેક ચાર આના દીક પોસ્ટેજ સુધી નવ પ્રત, અને પોસ્ટેજ વિના ૧૨૫ પ્રત પ્રમાણે જેટલી પ્રતો માય, તેટલી પ્રતો સુધી સ્વહસ્તે વહેંચવા સારૂ આ સંસ્થા પામેથી મેળવી શકશે; અને તે પ્રતો ઉપર “અમુક તરફથી બેટ” કે એવું કંઈ લખવું હશે તે સ્વહસ્તે લખી શકશે અથવા રમર સ્ટાંપથી છાપી શકશે.

આ ફંડમાં ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦ ભરનાર સભ્યનની ઇચ્છા હશે (અને તે ઇચ્છા પ્રથમથી દર્શાવેલી હશે) તે પાંચ દહાસ પુસ્તિકાઓ (અને રકમ એથી વધુ હશે તે વધુ પુસ્તિકાઓ) ના મુખપૃષ્ઠ ઉપર “અમુક વાકિત અથવા પ્રમંગના સ્મરણમાં અમુક તરફથી બેટ” એવી મતલમનું છાપી અપાશે. કોઈ આવા મુદ્દસ્યની ઇચ્છા ગુજરાતી દીકાવાળાજ પુસ્તિકાઓ મેળવવાની અને ફેલાવવાની હશે તે તે પ્રકારની પુસ્તિકાઓ પણ તૈયાર કરાવી આપવામાં આવશે.

ખને ત્યાંસુધી આ જ્ઞાનપદની યોજના હમેશ માટે ચાલુ રાખીને તેના દ્વારા વરસો વરસ જૂદા જૂદા પ્રકારની પુસ્તિકાઓ ફેલાવવાની ધારણા હોવાથી આ યોજનાને લગતો મૂળ લેખ વિવિધ અંથમાળાના વાંચનારાઓ ઉપરાંત બીજાઓના પણ વાંચવામાં આવે તેટલા માટે (આ પુસ્તિકની પ્રતો વિં અંથમાળાનાં આદેશ કરતાં ખાસ ધુ સંખ્યામાં છપાયેલી હોવાથી) તે લેખ આ પુસ્તિકમાં પણ (આ પછીના પૃષ્ઠોમાં) આપવામાં આવ્યો છે.

૫-વિવિધ ગ્રંથમાલ્લાવિષે વે વોલ

માળાના કદમાં ફેરફાર—ગયા વર્ષના છેલ્લા પુસ્તિકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચોક્કસ સાલમાં મોટા (છેલ્લા પાનના) કદનાં પૃષ્ઠ આપવાનું આ પુસ્તિકથી શરૂ થયું છે. જણાવવાની જરૂર નથી કે આ ફેરફાર માત્ર અજમાયશ તરીકે જ હોઇને બીજા વર્ષમાં તે ચાલુ રહેવા ન રહેવાનો આધાર આદેશખ્યા વધવા ન વધવા ઉપર છે.

આ પછીનું પુસ્તિક—આ પછીના પુસ્તિક તરીકે નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું જીવનચરિત્ર (શુભારે આર્વા ૭૦૦ પૃષ્ઠનું) છપાતું હોઇને તે આવતા જેઠ અથવા આપાદ માસ સુધીમાં આદેશ તરફ મોકલાઇ જશે. અગાઉ દશેક વર્ષ પર આ માળાદ્વારા નેપોલિયનનું જે ફેડું જીવનચરિત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલું તેના કરતાં આ જીવનચરિત્ર કદમાં ત્રણેક ગણું, પુષ્કળ વિગતોવાળું, તથા વધારે માસું, રસિક અને બોધપ્રદ છે.

૬-પ્રત્યેક ગ્રાહક પ્રત્યેકેક સ્વાસ પ્રશ્ન

વિવિધ અંથમાળાને લગતાં પુસ્તિકાની પમંદગી તેના વાચકવર્ગના હિત તરફ દૃષ્ટિ રાખી થયામતિ થતી આવી છે તેમ થયાજ કરશે, પરંતુ નીચે જણાવેલાં પુસ્તિકો હવે પછીનાં વર્ષોમાં એ માળાદ્વારા કદાકર્વા કે કેમ તે બાબતમાં માળાના આદેશવર્ગને પૂછવું યોગ્ય લાગવાથી પ્રત્યેક આદેશખંડને પૂછવાનું કે:-

સ્વં અમૃતલાલ સુદરજી પદિયારકૃત સાચું સ્વર્ગ તેમજ સ્વર્ગની જાંદગી એ બે ઉપયોગી પુસ્તિકો અત્યાર અગાઉ વિવિધ અંથમાળાદ્વારા પ્રસિદ્ધ થયાં છે; તે ઉપરાંત એ લેખકનાં બીજાં નીચલાં પુસ્તિકો પણ તેવાંજ ઉપકારક છે.

ભક્તિમાર્ગના અસરકારક દાખલા, દર્શાત, તેમજ ઉપદેશોનાં પુસ્તિકો

સ્વર્ગનું વિમાન

સ્વર્ગનો ખમનો

સ્વર્ગની કુચી

સ્વર્ગના રત્નો

સ્વર્ગનો આનંદ

સ્વર્ગની સડક

ધર્મમિશ્રિત સામાજિક વિષયોને લગનાં પુસ્તિકો

સંસારમાં સ્વર્ગ

સીઓનું સ્વર્ગ

સ્વર્ગની સીડી
સ્વર્ગની સુદરીઓ

લુવાની જાળવવાના ઉપાય
સ્વર્ગના સંદેશા

ઉપરના પૈકીનાં છેલ્લા સિવાયનાં સર્વ પુસ્તકો અગાઉ જાણ્યું ચુકેલું છે; પરંતુ હાલ તે મળી શકતાં નહિ હોવાથી તે આ સંસ્થાદ્વારા પ્રસિદ્ધ તો થનારજ છે; છતાં આ પ્રશ્ન પૂછવાનો એટલા માટેજ કે વિવિધમંથમાળાનાં જે ગ્રાહકો પામે એ પુસ્તકો હોય અને તેથી કરીને જેઓ આ માળાદ્વારા તેને મેળવવા ન ઇચ્છતા હોય, તેમણે તે વિષે આ પુસ્તક ચૈત્રમાં મળ્યા પછીથી એક માસ સુધીમાં આ સંસ્થા તરફ અવશ્ય લખી જણાવવું. જે ગ્રાહકોની મોટી સંખ્યા તેને માટે ના લખી જણાવશે તો તે પુસ્તકો છુટાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે, અને તેવું નહિ જણાય તો તે પુસ્તકો વિવિધમંથમાળા-માંજ પ્રસિદ્ધ કરાશે.

૭-મહાત્માઓની વાળી માટે खास मागणी

અગાઉ થઇ ગયેલા માનીઓ તેમજ ભક્તોની વાણીમાંથી જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય વગેરેને લગતાં સારાં સારાં ભજન, ધોળ, રેખતા, સાખીઓ, છંદ, વગેરે સુઠી કહાડીને તે આવા કદનાં ૫૦૦-૫૦૦ પૃથ્ના શુભારે પાંચેક ભાગોમાં આ સંસ્થા તરફની વિવિધ મંથમાળાદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે.

આ કામને માટે, અત્યાર સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થઇ ચુકેલી વાણી ઉપરાત ખીજી પણ મળી આવે તેટલી વાણી ભેગી કરવાની હોવાથી અત્યેક વાચક બધુને તેમજ અન્ય જે જે મજબૂતોથી બની શકે તેમ હોય તેમને વિનંતિ કરવાની છે:—

મહાત્મા કૃષ્ણ, તુલસીદાસ, મીરાંબાઇ, સૂરદાસ, નૃસિંહમહેતા, પ્રીતમદાસ, રવિદાસ, ભાણુદાસ, ત્રિકમદાસ, લાલદાસ, ગંગારામ, દયાળમહારાજ, મૃગદાસ, ભોળેભક્ત, બાપુ સાહેબ, ધીરો, પ્રેમાનંદ, આનંદધન, સ્વામી-નારાયણ સંપ્રદાયના સંતા, નિરાંત, અખો, ગુરુનાનક ૪૦ જે જે સત્ પુરોનાં ભજન, પદ, પ્રભાતિયા, રેખતા, સાખી, વગેરેની જે કાંઇ લખેલી અથવા છાપેલી વાણી જેમની પાસે હોય અને જેઓ તેનું લાગત મૂલ્ય લઇને પણ મોકલી શકે તેમ હોય, તેમણે તે મોકલી આપવા તરફી લેવી. પ્રથમ તો જે વાણી પોતા પાસે હોય તે છાપેલી છે કે લખેલી, અને લખેલી હોય તો તેની પદસંખ્યા, પૃદ સંખ્યા, તથા કર્તાનું નામ લખી જણાવવું; અને છાપેલી હોય તો તે પુસ્તકનું નામ, છપાવાની સાલ, પૃદસંખ્યા અને મૂલ્યની વિગત લખી મોકલવી; એટલે તે વાણી આ સંસ્થાના સંમંદમાં છે કે નહિ તે તપાસી જોઇ દા કે ના નો ઉત્તર લખવામાં આવશે.

નિવેદન

સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશનો નવમો ભાગ સવત ૧૮૭૨ માં નીકળ્યા પછી માત્ર વર્ષ જોટલા લાંબા સમયે આ (૧૦ તથા ૧૧ માં) ભાગો દેહાડવા બન્યું છે.

સ્વામી રામતીર્થનાં ભાષણો તથા લેખો ઉર્દૂ લીપીમાં શ્રીમાન્ નાશાયણ સ્વામીના વ્યવસ્થાપકપણા નીચે પ્રસિદ્ધ થએલાં, તેના ઉપરથી આ ભાગો અનુવાદિત થએલા હોવાથી તેમનો, તેમજ તેમના અધ્યક્ષપણા નીચે લખનઉમાં રચાયાલી 'રામતીર્થ' પબ્લીકેશન લીમીટેડ દ્વારા દિન્દીમાં પ્રકટ થએલા ઉપદેશોની પણ આ અનુવાદ તૈયાર થવામાં તથા તેનું સરોધન કરવામાં મદદ મળેલી હોવાથી તે મર્યાદાનો પણ આ રચણે મન્નમ આભાર માનવામાં આવે છે.

જે વ્યાખ્યાનો અગ્રેજ ઉપરથી ઉર્દૂમાં થએલાં છે, તે તો ગુજરાતી આગલા ભાગોમાં સીધા અગ્રેજ ઉપરથીજ લેવાઈ ચુકેલાં હોવાથી તે આમાં લેવાયા નથી.

સ્વામીજીના ઉપદેશો, ભજનો, વગેરેને લગતું બીજું પણ એક પુસ્તક હજી લગભગ આટલાજ કદનું થવા જશે, અને બનતા સુધી તે આવતા વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થશે. આગલા નવ ભાગોમાં મોટે ભાગે સ્વામીજીના વિદેશમાં અપાયેલાં અગ્રેજ ભાષણોના અનુવાદ આપેલા છે એ ભાષણો, તેના લેવાયલા રિપોર્ટો ઉપરથી અને સ્વામીજીની દૃષ્ટિતણે નીકળ્યા વિનાજ છપાયલા હતા ત્યારે તેમના ઉર્દૂમાં છપાયલા લેખો તો તેમના સ્વહસ્તેજ વિચારપૂર્વક લખાયલા છે વળી સ્વદેશમાં આવ્યા પછી તેમણે દેશની ભાષામાં જે ભાષણો આપેલા તે પણ મોટે ભાગે સ્વામીજીના અવલોકનમાં આવ્યા પછીજ ઉર્દૂ કે હિંદીમાં છપાયા હતાં.

ઉપના દારણોને લીધે અગ્રેજવાળા ઉપદેશો કરતા ઉર્દૂવાળા ઉપદેશોમાં કુદરતી રીતેજ કેટલીક વિશેષતા આવી ગઈ છે, અને તેથી કરીને તેમાં સ્વામીજીના અનુભવ-સિદ્ધ જ્ઞાનની ખુમારી, તેમનો આત્મસાક્ષાત્કારનો પ્રભાવ, તેમની અસામાન્ય વિકૃત્તા, તેમનો ઉલ્લાસ જોતો સર્વાત્મભાવ અને ગાનવચ્ચે, મુઝાને પણ જીવતું કરી નાખે એવી તેમની જોસદાર અને મીઠી વાણી, તેમનો આદર્શ ત્યાગવૈરાગ્ય, તેમનું વિશુદ્ધ, નિરપૃહ અને નિઃસ્વાર્થ, તેમનો અદ્ભુત પરમાર્થગ્રેમ, તેમની અસામાન્ય દેશ-

દિતૈષિતા, વગેરે તેમના ઉચ્ચતમ ભાવો ઉદ્દુ' ઉપદેશોમાં કાંઈ ઝોરજરૂપે પ્રકટી નીકળેલા છે.

ગુજરાતી અનુવાદમાં પણ એ ભાવો બનતે પ્રકારે જેમના તેમ ઉતરી આવે, એ ખાસ જરૂરનું હતું. એ ત્રણ સમજનાને હાથે એ ઉદ્દુ' ઉપદેશોના થોડો થોડો અનુવાદ કરાવી જોયા પછી છેવટે ઈશ્વરકૃપાથી સૈયદ અતાઉલ્લાહ જેવા સુયોગ્ય ત્રેજ્યુએટ* બંધુનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. ફારસી અને ઉદ્દુ'માં ગ્રંથીયુ હોવા સાથે તેમનો ગુજરાતી ઉપર પણ ઠીક કાણુ જોઇને આ કાર્ય તેમને સોંપવામાં આવ્યું; અને તે તેમણે બનતી કાળજીથી પૂરું કરી આપ્યું છે. આ ભાષાંતર સંપાદક પાસે આવવા પહેલાં તેમાં સ્વામીસ્વયંન્વેષિતાના હાથથી પણ કેટલુંક સંશોધન થઇ આવ્યું હતું.

એકાદ સૂકું કાંઠે પ્રત્યક્ષિત અગ્નિમાં પડતાંજ ઝડપાઇને અગ્નિરૂપ બની રહે છે; તેમ ઉત્તમ કોટીના એકાદ વિરલ જીજ્ઞાસુને માટે વેદાન્તનું માત્ર એકાદ સારભૂત વાક્ય કિંવા સખ્દ પણ બહુસાક્ષાત્કાર કરાવી રોકે છે; પરંતુ લીલા કાંઠે તો તેમાંના જળવિકાર નજ થતાં સુધી વગર બળેજ અગ્નિનું સેવન કરવું પડે છે; તેમ મંદ અને મધ્યમ કોટીના જીજ્ઞાસુઓને પણ આત્મસાક્ષાત્કારને માટે મળવિશેષ દર થતાં સુધી અધ્યાત્મવિદ્યાનું અને તેમાં જતાવેલા ઉપાયોનું સેવન થોડો કે વધુ સમય કરવુંજ પડે છે. સંસારમાં જીજ્ઞાસુઓનો મોટો ભાગ એવી કોટીનોજ હોવાથી તેમની અનેકવિધ પ્રકૃતિઓને સુગમતા મળી તેમનો માર્ગ વધારે સરળ બને, અને વિષય એકનો એકજ છતાં તે જૂદા જૂદા પ્રકારે સમજવાની સમવડ પ્રાપ્ત થઈ તેઓનો તે વિષયનો અભ્યાસ રસપૂર્વક જરી રહે; એટલા માટેજ આપણા પ્રાતઃસ્મરણીય ઋષિમુનિઓએ, પરમપૂજ્ય આચાર્યોએ અને અનેક સંતમહાત્માઓએ એકના એકજ આધ્યાત્મિક વિષય ઉપર એકને એકજ મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખીને અનેક પ્રકારના હજારો ત્રય, સ્તોત્ર, ભજન, વગેરેની રચના કરી છે; અને તેમાંથી પોતપોતાને અનુકૂળ પડે તે તે પ્રયાદિનું પકનપાકન કરતા થકા હજારો અને લાખો જીજ્ઞાસુઓ હજારો વર્ષથી તેનો લાભ લેતા આવ્યા છે.

સ્વામી રામતીર્થજીનાં પણ અનેક લખાણો તથા લખણોમાં માનવહિતનો એકજ ઉદ્દેશ અને એકજ અધ્યાત્મવિદ્યા તરવરી રહેલાં હોવા છતાં તેમાંની માત્ર એકાદ કે બેચાર ખાજતોજ પ્રસિદ્ધ કરીને નહિ અટકતાં તેમના સમગ્ર લેખ ૪૦ પ્રસિદ્ધ કરવાનું અને તે જનસમૂહ માટે આકર્ષક તથા દિતાવહ થતા ચાલી તેની ઉપરાઉપરિ આવૃત્તિઓ નીકળવાનું કારણ પણ એજ છે.

સ્વામીજીના ઉપદેશોના જે નવ ભાગ આગળ નીકળી ચૂક્યા છે; તેમાંના કોઇ કોઇ વિષયની સાથે આમનેા કોઇ કોઇ વિષય વધારે મળતો આવવા છતાં પણ તે તેમાં રહેલી કેટલીક વિશેષતાને લીધે આમાંથી ખાતલ કરેલા નથી. કરેલા નથી; અને તેને

*મુખપૃષ્ઠ પર તેમના નામ સાથે "બી. એ. "ની ઉપાધિ જોડવાની તેમણેજ ના કહી હતી.

બદલે આગવા ભાગો હવે પત્રી છપામ ત્યારે તેમાંથીજ એવા પ્રકારના એકાદ બે લેખ પડતા મૂકવાનું રાખ્યું છે

ગમ બાદશાહની અતીકિક ખસિસરૂપ આ આધ્યાત્મિક વાનીઓથી ભરપૂર પત્રાવલિ હૃદયના ઉડા પ્રેમપૂર્વક પાઠકટુલના કરકમળમાં એવી ભાવનાસહિત સમર્પિત થાય છે કે, -પરમપદ્માભિવાધી પાઠકમધુઓ તેમાંની દેવદુર્લભ વાનીઓનું આદરસહિત આસ્વાદન કરીને તેને પોતાના સર્વાંગમાં (આત્માર તેમજ વિચારમાં) પચાવી દે, અને તે શાશ્વત, અનુપમ તુષ્ટિ-પુષ્ટિને પ્રાપ્ત કરે કે જેથી પત્રી આ અસત-જડ-દુઃખરૂપ સસારનાં ભુખ-દુઃખ અને આવાગમન સહેવા નહિ પડતા ઋષિમુનિઓએ કહેથી તે સર્વોપરિ કૃતકૃત્યતા, તે અનુપમ નિત્યાનંદ અને તે ચૈતન્યમયી અમરતા તેમની પોતાની બની રહે **ઈતત્ત્વત્** ઋષીકેશ, શિવરાત્રી, સવત ૧૯૮૦ બિશુઃ—અખંડાનંદ

૧-જ્ઞાનયજ્ઞની યોજના

વાચનાર બધુઓ અને બહેનો !

જે પરમાત્માની કૃપાથી અને આપણા મહાન્ ઋષિમુનિઓના પ્રતાપથી આજે આવા ઉમદા પ્રયોનો લાભ તમે સહજમાં લઈ શકો છો, તે પ્રભુ અને ઋષિમુનિઓ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવવી એ પણ પ્રત્યેકનું કર્તવ્ય છે આ કૃતજ્ઞતા માત્ર વાણીથી નહિ, પણ કૃતિથી-એટલે કે પોતાના કરતાં ઉતરતી સ્થિતિવાળાં મનુષ્યોની ઉન્નતિમાટે તનમનધનથી ઉદાર બનીને દર્શાવવી જેમએ આ પ્રકારે આ કૃતજ્ઞતા જેટલા પ્રમાણમાં માણુમ બજાવવો ચાહે છે (અર્થાત્ પોતાથી ઉતરતી સ્થિતિવાળાઓ પ્રત્યે ઉદારતા વધારવો ચાહે છે) તેટલા પ્રમાણમાં તેના તરફ તે પરમ પિતા પ્રભુની કૃપાદૃષ્ટિ પણ અધિક ઉતરી આવીને તેને અધિકાધિક ઉચ્ચ વસ્તુસ્થિતિઓ આપોઆપ પ્રાપ્ત થતી ચાલે છે એમરડાનાં બને તરફનાં દાર પુલના મૂકવાથી મલિન હવા નીકળતી રહી તેને ઠંડાણે બહારની વિશુદ્ધ હવા પ્રવેશતી રહે છે, તેવુંજ આ બામતમાં પણ છે

ઉત્તમ મનુષ્યોનું સેવન કરવાના અનેક લાભો તમે પોતે અનુભવતા હશો, પરંતુ દેશમાંનાં લખીવાતી જાણનારા લાજો કરોડો મનુષ્યોમાંથી સેકડે દશ માણસો પણ ભાગ્યેજ ઉત્તમ વાચનનો લાભ લઈ શકે છે અને જાકીનો નેવું ટકા ભાગ તો તેનાથી બેનશીમજ રહે છે પ્રભુનાં આ બાળસતાનોના-અક્ષરબોધરૂપી છત્રી આંખોએ અચાનકના અધકારમાં અથડાઈ રહેલાં આપણા આ અસખ્ય નાના ભાઈમહેનોના-જીવનપથને પ્રમથવા માટે તેમને ઉત્તમ વાચનરૂપી જ્ઞાનદીપક વિનામૂલ્યે પૂરા પાડવા એના જેવું એક કર્તવ્ય પ્રભુસેવા, માનવસેવા, અથવા પુણ્યકાર્ય બીજું કયું હોઈ શકે? તે પરમ

પિતા પ્રત્યે દૃઢતાના દર્શાવવાનો આથી ઉત્તમ માર્ગ બીજો કયો હોઈ શકે ?

પ્રત્યુએ આ સંદિગ્ધીને તેને બીજાઓની દયાઉપગ્રસ્ત મૂકી દીધી હોય એવું તો હોયજ નહિ તે પ્રત્યુની મર્વબાપના, સર્વશક્તિમત્તા, મર્વજતા અને સર્વ પ્રાણિ-પદાર્થ પ્રત્યેની અનુપમ મનલ કૃપાવૃદ્ધિ આગળ તો મોગ મમ્માદનું મમમ પૃથ્વીનું દાન પણ તુલ્યુત્તમ ગણાય તેમ છે આમ જતાં તે કૃપાશુએ શ્રીમાનો ઉપર કૃપા કરીને તથા તેમનાપર કેટલીક દુઃખ મૂકીને એવો માર્ગ પણ ગમ્યો છેજ કે જેથી તેઓ પોતાથી ઉતરતી ગિચ્છિવાળાઓને તનમનધનથી અમુક દરજ્જે ઉપયોગી બની શકે, અને તેમ કરીને પોતાનું દિન આધી શકે તથા પોતાનું પુણ્ય અને સુખ વધારી શકે આ પ્રમાણે પોતાનું ઉત્તમ દિલ માધવા માટે તેમજ ધનવૈભવની માથે નેત્રાયલા અનેકવિધ ચાત-અચાત પાપોમાથી છૂટવા માટે પણ આ માર્ગ ધણેજ સરસ છે

ઉપર જણાવ્યું તેમ માનવમમાજ્ઞાનો જે મોટા ભાગ જ્ઞાનચારિત્ર્યવર્ધક પ્રયોનો લાભ નથી લઈ શકે, તેમાં મદ્રમથોના અસ્તિત્વનું તથા તેના મદુપયોગના ફાય-દાઓનું તે વર્ગનું અજ્ઞાન, પૈસા ખર્ચવાની તેમની અરુચિ કે અશક્તિ, માત્ર સમા-ચારપત્રો કે વિનાસી વાર્તાઓમાજ તેમનું પડ્યા રહેવું, વગેરે અનેક કારણો હશે, પરંતુ જેમ ધરમાનાં મોટાં માણસો બાળકોને બોલતાં, ચાલતાં, ખાતાં, પીતાં, લખતાં, વાચતાં વગેરે શિખવવાની અને બીજીપણ સર્વ આવશ્યકતાઓ પૂરી પા-વાની પોતાની દરજ્જ સમજે છે, તેમ દેશરૂપી કુટુંબમાના બાળવર્ગ સમાન એ અતિ વિરાળ માનવમમાજ્ઞ પ્રત્યે પણ તેમના વડીલ બધુઓ તરીકે સમજી સજ્જનોને માથે આ બાનતમાં ખાસ અગત્યની દુઃખ રહેલી છે, અને તે દરજ્જ તેઓ નથી બળવતા, એ કાગળ મર્વથી મોટું છે.

હકીકત એ પ્રમાણે હોવાથી સામાન્ય જનમમદ્રમાં ચડતા વર્ગવાળાઓએ વિદ્વાનો અને ધનુવાનોએ વખનોવખન નાનમોટા જ્ઞાનચારિત્ર્યવર્ધક ચોપડીચોપાન્યાં મોની સંખ્યામાં ફેલાવતા રહીને પોતાની પેઠે તેમને પણ ઉત્તમ જ્ઞાનનું આસ્વાદન મજે અને તેમનો જીવનમાર્ગ મરસ તથા સુખાવહ બને તેમ કરવું જોઈએ અને ઉપર જણાવ્યું તેમ તેમના વડીલ બધુઓ તરીકેનીજ નહિ, પણ તેમની મહેનતનો અનેક પ્રકારે લાભ ઉત્તરતરિક્તિની પણ દરજ્જ બળવવા માટે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે કાંઈ પણ સક્રિય દૃઢતા દર્શાવવા માટે, ધનવૈભવની સાથે નેત્રાયલા અનેકવિધ ચાત અચાત પાપોમાથી છૂટવા માટે, તથા પ્રત્યુની અધિક કૃપા મેળવી અધિમધિક સુખસપત્તિ અથવા મોક્ષપદનો લાભ મેળવવા માટે પણ સમજુઓએ તે બહુસખ્યક માનવબધુ ઓમા જ્ઞાનચારિત્ર્યનો પ્રચાર ખૂબ છૂટથી થાય તેમ કરવું જોઈએ

આ પ્રકારનું કાર્ય એક સ્વતંત્ર યોજનાના રૂપમાં ઉપાડી લઈ તેની પાછળ

-સર્વભાવે મંડી પડનાર ક્રાંતિ નિઃસ્વાર્થી, આરિઝવાન બહુશ્રુત અને વ્યવહારુશક્તિ વ્યક્તિ ગુજરાતને માટે નીકળી આવે તો તે બહુજ અમૂલ્યની લોકસેવા બનવી શકે ધર્મ, નીતિ, આરોગ્ય, ધરમથુ ઉપાયો, સ્વચ્છતા, શૃદ્ધિવ્યવસ્થા, બાળઉછેર, માંદાની માવજત, પરાપકાર, સારા રીતરિવાજ, ખરાબ રૂઢિચઢન, જનમેવાના દરેકથી બની શકે તેવા સાદા-સીધા પ્રકારો, અને ખીજી અનેક બાબતોને લગતા નાના નાના અને અસરકારક નિમંધો તથા વાર્તાઓ આવા કામને માટે વખતો વખત ચોજી શકાય; અને ગુજરાતી તથા ખીજી ભાષાઓમાં આવાં ચોપડીચોપાનીઆં વખતો વખત મેળાઓદારા, ગામડાંઓમાં લોકસેવાનાં કામો બજાવનારાઓદારા, તેમજ મંથમાળાઓ અને માસિકપત્રો વગેરેના સંસ્કારી વાચકવર્ગદારા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ફેલાવી શકાય.

ખ્રિસ્તી લોકો ભારતવાસીઓને પોતાની બજામાં વિશેષ સપડાવવા સાથે અનેક પ્રકારનાં પુસ્તકપુસ્તિકાઓ ફેલાવવા પાછળ તનમનથી અથાક શ્રમ લેવાની સાથે ધનથી પણ લાખો કરોડોનો ખર્ચ કર્યા કરે છે; તો પછી આપણા પોતાનાજ દેશના અને પોતાનાજ ધર્મના લોકોની આવા પ્રકારની સેવાઓ તરફ આપણાજ દેશના અને આપણાજ ધર્મના સમજી સજ્જનોએ લક્ષ આપવાની કેટલી બધી જરૂર છે ?

જ્યાંસુધી આવાં કામો એવા રમણી અને મોટા પાયા ઉપર ઉઠાવવામાં આવે નહિ; ત્યાંસુધી એ દિશામાં પણ થોડું ઘણું થાય તે કરવાના હેતુથી આ સંસ્થા તરફથી આ “ જ્ઞાનચક્ર ” ની યોજના અને ફંડ ચાલુ કરવામાં આવ્યાં છે.

આ જ્ઞાનચક્રની પ્રથમ આકૃતિ તરીકે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના સારાંશરૂપ ૧૮ મા અધ્યાયની પ્રત ૧૧૪૦૦૦ ટીકાસહિત છપાવીને ૧૯૭૬ના ચાતુર્માસમાં-નેતો ઉપયોગ કરવા હિંદુ એવાં મનુષ્યોમાં ફેલાવવાનું હતું; અને ચાલુ સાલમાં પણ તે મુજબ થશે.

આ પ્રમાણે દરેક વર્ષના ચાતુર્માસમાં, તેમજ અનુકૂળતા આવે ત્યારે ત્યારે આ “એકાધ્યાયી ગીતા” ખીજાં વધારે માણસોમાં તથા ખીજી ભાષાઓમાં ફેલાવી શકાય; તથા ખીજાં પણ જૂદી જૂદી ઉપયોગી બાબતોને લગતાં નાનાં નાનાં ચોપડીચોપાનીઆં વખતો વખત મોટી સંખ્યામાં ફેલાવી શકાય; તેટલા સાથે આ જ્ઞાનચક્રફંડ સદાને માટે ખુલ્લું રાખવામાં આવ્યું છે.

આ ફંડમાં કમમાં કમ ચાર આનાસુધીની રકમ લેવાશે અને વખતો વખત જે રકમ બેગી થશે, તેમાંથી જ્ઞાનચક્રફંડને વધારનારાં લોકોપયોગી ચોપડીચોપાનીઆં તે તે વર્ષના ચાતુર્માસમાં અથવા અન્ય અનુકૂળ સમયે ફેલાવવામાં રહેશે.

આ ખાતે મોકલાતી દરેક રકમ સાથે “જ્ઞાનચક્રફંડમાટે” એટલું અવશ્ય જણાવવું. મં ૦ ઓ દ્વારા મોકલનારને તો ટપાલ ગ્રસ્તે તેની પાવતી મળે છેજ. અમદાવાદ

અથવા મુખ્યદના કાર્યાલયમાં રૂઝરૂ આપનારને રૂઝરૂમાંજ પાવની મળશે.

આ ફંડના વહિવટનો દિમાખ વિવિધ ત્રયમાળાદ્વારા વખતો વખત પ્રસિદ્ધ થશે અને તેમાં મળેલી પ્રત્યેક રકમ દાતાના નામ માથે છપાશે. ઉપર જણાવેલી પ્રત ૧૧૪૦૦૦ ના ખર્ચનો, તથા ત્યાંમુધીમાં જ્ઞાનપગડમાં ભરાયેલાં નાણાંનો દિમાખ એ માળાના પુસ્તક “વિવેકાનંદ ભાગ ૧૦ મો” એમાં છપાઇ ચૂક્યો છે.

આ ફાઇમાં આર્થિક મદાય આપનારા જે મળ્યાનો, આ યોગનાદ્વારા નીકળતાં ચોપડીચોપાનીમાં ફેલાવવાનું કાર્ય પણ બજાવવાની તત્પરતા જણાવશે તેઓની તેવી સદાય પણ ધન્યવાદની માથે લેવાને, અને ક્રમમાં ક્રમ તેમજે આપેલી રકમ-માંથી તૈયાર થઇ શકે એટલી પુસ્તિકાઓ તો તેમને અવશ્યજ મોકલી અપાશે.

આશા છે કે જ્ઞાનપ્રચારનો મહિમા સમજનારા સંભળ્યો આ શુભ કાર્યમાં વખતો વખત ઉપયોગી થના રહી શુભાશુભ પ્રમંજે આ ફંડને યાદ કરવા ચૂકશે નહિ.

આ “જ્ઞાનપગડો” માં રૂ. ૧૦૦ અથવા તેથી વધુ રકમ મોકલનારની જે ઇચ્છા હશે અને તે પ્રથમથીજ જણાવી દશે, તો તેટલા દ્રવ્યવડે તૈયાર થનારી પુસ્તિકાઓના મુખપૃષ્ઠ ઉપર “અમુક તરફથી અમુક પ્રમંજ યા વ્યક્તિના સમગ્ર-જીવનમાં સદુપયોગાર્થે ભેટ” કે એવું કંઈ છપાવવું હશે તો જાપી ચકાશે, અને એવું છપાવેલી મળી અથવા જેટલી પ્રથમથી કહી હશે તેટલી પ્રતો તે ધણીને સ્વહસ્તે વહેચવા સારૂ મોકલી આપી બાકીની પ્રતો મસ્થા તરફથી બીજાઓદ્વારા વહેચાશે.

ગમે તેટલી થોડી પ્રત ખરીદીને વહેચવા ઇચ્છનાર પણ જે ઇચ્છશે તો તે પ્રતો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાનું નામ વગેરે લાખવડે અથવા તો રખખના સીકાવડે લખી-જાપી ચકાશે.

આર્થ જાણિમુનિઓએ લોકસેવાદ્વારા સ્વહિતને મધાવનારાં જે અનેકવિધ યત્ન દેનાદિ ઉપદેશ્યા છે, તેમાં જ્ઞાનદાનને સર્વોપરિ ગણીને તેને “અદાદાન” કહ્યું છે.

પરમવંદનીય શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજ જ્ઞાનેશ્વરીમાં કહે છે કે:—“જે કોઈ પુસ્તકના નિમિત્તથી ગીતા બીજાઓને આપે છે, તે માણસ લોકોને મારે આ સમારૂપી બજારમાં મોકલમુખનું સદાનતજ ખોલે છે...ગીતા-રૂપી માતા અને મનુષ્યોરૂપી બાળક છૂટાં ભટકે છે, તેમનો મેળાપ કરાવી આપવો, એ સંભળ્યોનો ધર્મ છે.”

જૂતમાત્રના સદાના સદાપક અને પરમ આધારસ્વરૂપ પરમાત્મદેવની અપાર લોક-હિતાવહતામાં નિમિત્તજૂત બનવામા રહેલું અહોભાગ્ય સર્વને સમજાવ્યો. ॐ તત્સત્, સત્ત્વ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુખ્ય

૧૦-શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૧૦	આ સામાન્ય	સામાન્ય
૮	૨૫	ચૂસતા	ચૂસતાં
૧૧	૨૬	છટી	છટી
૧૫	૭	ક્રેશસંયુક્તા	ક્રેશસંયુક્તાઃ
૨૦	છેલ્લી	વૈરાગ્ય	વૈરાગ્ય
૪૨	૩	સવાર્મા	સેવાર્મા
૪૫	૯	સર્વેને	સર્વેર્મા
૫૫	૨૬	અતિનું	શ્રુતિનું
૫૫	૧૭	કથું	કથું તે
૬૦	૨૬	ક્રિયાઓના	ક્રિયાઓના
૬૧	૮	કમ્પતરને	કમ્પતરને
૬૪	૭	ધળને	ધૂળને
૬૪	૧૦	ધુભાવવામાં	ધુભાવવામાં
૯૧	૪	અરૂઢ	અરૂઢ (હુલાશુ)
૯૬	૧૦	શ્રતિ	શ્રુતિ
૯૬	૧૮	નિયમક	નિયામક
૯૭	૧૪	પછીની લીટી ન જોઈએ	
૧૧૩	૨૫	ડે છે	જોડે છે
૧૨૩	છેલ્લી	પિતાઓ	પિતાએ
૧૩૯	૧૯	બુધો	હૂબુધો
૧૪૫	૧૮	નાહ	નહિ
૧૬૦	૨૨	કાર્ય	કાર્ય ન
૧૬૮	૯	માની	માનીએ
૧૯૨	૨૦	અબ્યા	આબ્યા
૨૦૫	૧૦	પાણીઓના	પ્રાણીઓના
૨૦૬	૨૨	ગચ્છાશ્ચિ	ગચ્છાન્તિ
"	"	યમમન્તિરમ્	યમમન્દિરમ્
૨૧૨	૧૬	અને અને	અને
૨૧૮	૧૯	(અર્થાત્	અર્થાત્
૨૨૩	૨૧	ઉપાધિ	ઉપાધિ
"	૨૮	શ્રુતયઃ	શ્રુતયઃ

૨૨૮	૧૭	તમા રીજ	તમારીજ
૨૩૭	૨૫	ફૂટા	ફૂટા
૨૫૯	૨૬	કાયો	કાયો
૨૬૦	૧૬	ચસવું	ચસવું
૨૬૬	૨૮	હાથે	હાથ
૨૬૮	૨૩	મારાં	ગોરાં
૨૭૩	૨	દહતા બહેથી	દહતા) બહે
૨૭૩	૨૨	શિવાદમ્	શિવોદમ્
૨૯૦	૧૭	તમનાં	તેમનાં
૨૯૪	૪	બ્રમ	બ્રમરૂપ
૨૯૫	૨૬	ધળ	ધળ
૩૧૭	૧૫	જૈન)	(જૈન)
૩૨૮	૧૮	મનસો	મનસો
"	"	સ્થર	સ્થિર
૩૨૯	૧૨	કયા	ક્રિયા
૩૩૫	૨	કરે કરે	કરે
૩૪૫	૨૯	બને પુજ	પુજ
૩૫૨	૪	ક્યા	ક્યા
૩૭૫	૨૩	ફોટ્યઃ	ફોટ્ય. ॥
૩૯૨	૨૧	ક્રાશ્ય	ક્રાશ્ય
૩૯૯	૧૭	કરવામાં રવામાં	કરવામાં
૪૨૪	૧૨	મત્તલ	સત્પણ
૪૨૯	૨૩	ક્યા	ચૂક્યા
૪૩૬	૨૦	કેમકે	(કેમકે
૪૩૮		અશ્રુપૂર્ણ	અશ્રુપૂર્ણ
૪૪૪	૧	ધળના	ધળના
૪૪૯	૧૨૦	સાદ્ય	મૈદ્ય
૪૬૭	છેલ્લી	સૂચ	સૂચ
૪૭૨	૮	નથીક રતો	નથી કરતો
૪૭૮	૨૧	ગોળચંદ	ગોળચંદ
૪૭૯	૮	વાવજી	બાલજી
૪૮૨	૨૫	નવવધની	નવવધની
૪૯૫	૧૧	છપાધને	છુપાધને

૧૧—આ ગ્રન્થની અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
રામપરિચય	૧
આનંદ	૨૨
જીવતો કેણુ છે ?	૬૧
રામ	૧૦૬
લોકાને વેદાંત કેમ નથી ગમતું ?	૧૧૮
ઉત્પત્તિનો માર્ગ	૧૬૮
અદૈત	૧૯૫
પત્રમંજુષા	૨૩૨
મુલેક કે જંગ ? ગંગા-તરંગ	૨૬૦
સુધારણા	૩૭૯
વિદેશના અનુભવ	૩૯૦
પહાડી દરેયો	૪૩૪

મહીષુ ખાખતો

	શરના પૃષ્ઠ
૧—નવાં નીકળેલાં પુસ્તકો	૩
૨—અંપૂર્ણ મહાભારત	૪
૩—હવે પછી બહાર પડનારાં ખીજાં પુસ્તકો	૫
૪—જ્ઞાનપદ ફાંટી આણુ સાક્ષીની યોજના	૫
૫—વિવિધ પ્રમાણાવિષે બે બોલ	૬
૬—પ્રત્યેક ગ્રાહક પ્રત્યે એક ખાસ પ્રશ્ન	૬
૭—મહાભાષીની વાણીમાટે ખામ માગણી	૭
૮—નિવેદન	૮
૯—જ્ઞાનપદની યોજના	૧૦
૧૦—શુદ્ધપત્ર	૧૪
જનકેરખખરો	ઉવટનાં પૃષ્ઠોમાં

સ્વામી રામતીર્થ

અમના સદુપદેશ

ગ્રંથ ૩ જો

રામપરિચય

(સ્વર્ગવાસી રામપદ્માદુર બૈજનાથ જર્જના " સમ્યાસાધુ " નામે લેખ ઉપરથી)

સાચા સાધુ તરીકેનું જીવન

તમાન સમયમા સ્વામી રામતીર્થજી મહારાજ
એમ. એ. સાચા સાધુઓના એક ઉમદા ઉદાહરણ
યથ ગયા છે. આ મહાત્મા ગોસ્વામી તુલસીદાસ
જીના કૃગમા થયા છે મુશાલીવાલા, જિલ્લે શુજરા-
વાલા, (પંજાબમા) કાર્તિક શુકલ પ્રતિપદા સંવત
૧૯૩૦ ના દિવસે તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમનું

કુટુંબ ધનવાન ન હતું, તેપણ નિજ પુરુષાર્થવડે પંજાબ યુનિવર્સિ-
ટીમાં એમ.એ. એમ. / એ. ની ઉપાધિ મેળવી, અને ફેરાર્મન કોલેજ,
લાહોરમાં બે વર્ષ સુધી ગણિતવિદ્યાના અધ્યાપક રહ્યા પંજાબ યુનિ-
વર્સિટીમા તેઓ ગણિતવિદ્યાના પરીક્ષક પણ બહુધા નીમાયા કરતા
હતા. તેમને બે પુત્ર અને એક પુત્રી થઈ તેમનું વય માત્ર ૨૬ વર્ષનું
હતુ, અને શરીરે પણ આરોગ્ય હતા. કુટુંબનાં સર્વ મનુષ્યો અનુકૂળ હતા.
તેમને સર્વત્ર માન આપવામા આવતુ હતુ, અને સંસાગથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન

ચાય એવી કોઈ સામગ્રી નહોતી. તથાપિ ઉપનિષદોનાં મહાવાક્યોનો સાક્ષાત્કાર (અનુભવ) કરવાને ખાતરજ તેમણે નોકરી, સ્ત્રી, પુત્ર, પિતા, મિત્ર, સ્નેહી આદિ સર્વનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો. ડિસેમ્બર ૧૯૦૧ (૧૯૫૭)માં સ્વામીજી મથુરા આવ્યા. અહીં વ્યાખ્યાન આપ્યાં અને પછી આગા, લખનઉ, ફૈઝાબાદ ઇત્યાદિ સ્થળોએ ફરી ફરીને અનેક સૂતેલાને જાગૃત કર્યા. સહસ્રો મનુષ્યોને જણાવી દીધું કે ત્યાગ અને જ્ઞાન સિવાય બીજો ક્યાંય સુખ નથી. તેમણે કપિલ, પંતજલિ, ગૌતમ, કણ્વાદ, જૈમિનિ, વ્યાસ, શંકર આદિના સિદ્ધાંતોની સાથે સાથે શમ્સ તખ્તેઝ અને મૌલાના હમના સિદ્ધાંતોનો ફારસીમાં; તથા પ્લેટો, ઈન્ટ, હેગલ, ચોપનહોઅર, હક્સલે, સ્પેન્સર, કાર્લમર્ક્સ, ઇમર્સન, જેમ્સ આદિના સિદ્ધાંતોનો અંગ્રેજીમાં અભ્યાસ કર્યો હતો; અને એ સઘળાનો સારાંશ તેમને એજ જણાવેો હતો કે, આત્મ-સાક્ષાત્કાર પામનારને આખું જગત્ પોતાના શરીરરૂપ બની જાય છે. પોતાનાથી બિન્ન તેને કંઈજ નથી રહેતું. આટલી બધી વિદ્યા હોવા છતાં પણ તેમનો સ્વભાવ અત્યંત સરળ હતો અને અહંકાર તેમનામાં લેશ પણ નહોતો. તેઓ સદા હસતા રહેતા હતા, સર્વની સાથે પ્રેમની વાતો કરતા અને દેશભક્તિથી પરિપૂર્ણ હતા. પરોપકાર તેમનામાં સ્વાભાવિક હતો. ભારતનું કલ્યાણ કેવી રીતે થઈ શકે ? એ વિચાર તેમનામાં રહ્યાજ કરતો. તેઓ નિશ્ચયપૂર્વક માનતા હતા કે સમષ્ટિ તેમજ વ્યષ્ટિ બન્નેનો રોગ એકજ છે અને તેની ચિકિત્સા પણ એકજ છે. ઇશ્વરમાં નિવાસ કરો અને કરાવો, એટલે પછી આનંદજ આનંદ છે. એવું નહિ કરવામાં આવતાં દુઃખજ દુઃખ છે. તેઓ શુદ્ધ આહાર અને શુદ્ધ વ્યવહારની ભૂર્તિ હતા. અમેરિકા વગેરે દેશોમાં અત્યંત કષ્ટ સહ્યા છતાં પણ કોઈ પ્રકારનો અભક્ષ્ય પદાર્થ તેમણે ગ્રહણ નથી કર્યો. તેઓ નકામા કદિપણ ન ખેંસી રહેતા. સદા કંઈને કંઈ ઉપદેશ, ચિંતન, લેખન કે પાઠ કર્યાજ કરતા. ઉદ્યમી તો એટલા હતા કે ત્રણે વેદ-ભાષ્ય, નિરુક્તસહિત બ્રહ્મવિદ્યા-ભરણ, અને ચિત્સુખી આદિ વેદાંતના કિલ્લ ગ્રંથોનો પણ એક વર્ષમાં એટલો બધો અભ્યાસ કરી નાખ્યો, કે જેટલો કોઈ મહા પ્રતિભાવાન પંડિતજ કરી શકે. તેઓ શરીરથી પણ સદા વ્યાયામ કરતાં રહેતા હતા. તેઓ બહુજ એકાંતસેવી હતા. તેમને પર્વતો અને અરણ્યોમાં વિચરવું

બહુ ગમતું. માનઅપમાનનું ધ્યાન તેમને જરા પણ નહોતું.

ધર્મતત્ત્વ

મહાત્મા મથુરાપુરીજીએ તેમને ધર્મવિષે જે પ્રશ્નો કરેલા તેમના ઉત્તરમાં સ્વામીજીએ કહ્યું હતું કે, ધર્મનાં બાહ્ય લક્ષણ દેશ, કાળ અને અધિકારના ભેદ પ્રમાણે બદલાતાં રહે, તોપણ તેનું સામાન્ય લક્ષણ તો ચિત્તની એવી ઉચ્ચ અવસ્થા છે, જેનાથી શાંતિ, સત્વશુભ, પ્રેમ, શક્તિ અને જ્ઞાન સ્વયં પ્રકટ થાય; સર્વ જગત્ પોતાનોજ આત્મા જણાય; ભેદ-ભુદ્ધિ સર્વથા નષ્ટ થઈ જાય અને સમગ્રે આત્મત્યોત્તિજ પ્રકાશે. આનુંજ નામ વેદાંત છે. વેદાંતની આ સામાન્ય જીવમાત્રને એટલી બધી આવશ્યકતા છેકે, જેટલી વૃક્ષોને વાયુની અને પ્રાણીઓને આહારની આવશ્યકતા છે. જે સમાધિમાં અહંભમની ગંધ માત્ર પણ રહી શકતી નથી અને સિન્નભાવનું નામનિશાન પણ ટળી જાય છે; જે સમાધિમાં ક્ષણમાત્ર પણ સ્થિતિ થયા પછી આખા દેશનું તો શું, પણ સમસ્ત જગતનું સુખદુઃખ પોતાનુંજ જણાય છે; એવી મહાન્ સમાધિ પણ વેદાન્તના એ અંતરંગ ધર્મનાજ પરિણામ અથવા ફળરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઉપનિષદ, ગીતા આદિ સત્ શાસ્ત્રોનો પુનઃ પુનઃ વિચાર, અને અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાનીઓની સેવા તથા સમાગમ કરવો એજ એ સર્વોપરી ધર્મને તથા ચિત્તની વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. આપણા જે સ્વરૂપમા-જે આત્મામાં આપણાં મન અને સમગ્ર સંસાર તરંગવત્ લહેરાય છે એવા આપણા નિજસ્વરૂપને જાણવું; અને તેમાં ચિત્તને તન્મય કરવું એજ આ ધર્મનો પરમ ઉદ્દેશ છે. ચિત્તની જેટલી એકાગ્રતા વિના કોઈ અગત્યનો સાંસારિક પદાર્થ પણ નથી મેળવી શકાતો તેટલી એકાગ્રતા તમે જો આત્મચિંતનમાં એક ક્ષણ પણ કરો, તો સમસ્ત બ્રહ્માંડ તમારું બની રહે. આ ચિત્ત ઉપર વિજય મેળવવામાટેના સંગ્રામમાં એકવાર સર્વભાવથી ફૂટી પડીને, થોડા સમયમાટે પણ જો તમે ભુદ્ધિ અને મનને દેશ, કાલ અને કારણના પરદાથી બહાર પહોંચાડી શકો, તો પછી સદાકાળને માટે તમને એક એવું અદ્ભુત અને નિર્ભયપદ પ્રાપ્ત થશે, અને તમારા હૃદયમાંથી આ-

નંદનો એક એવા સતત ઝરો ફૂટી નીકળશે, કે જેમાં તમારે ફાવે ત્યાંસુધી અને ફાવે તેટલી વખત મગ્ન થઈ આનંદજ આનંદ અનુભવ્યા કરજો. જ્યાંસુધી આ નામરૂપનાં બંધન તમારા ચિત્તને ચતુર્બુજ કરી રહ્યાં હોય છે, જ્યાંસુધી સ્વયંપ્રકાશ આત્મારૂપી સૂર્યની ઉપર તમારા મિથ્યા અહંમમનું વાદળ છવાઈ રહેલું હોય છે, જ્યાંસુધી તમારી અંતર્દષ્ટિ અવિદ્યાના અંધકારથી ઢંકાઈ રહેલી હોય છે, ત્યાંસુધીજ લય, કાયરતા, દુઃખ અને કલેશરૂપી ક્ષુદ્ર જંતુઓ તમારા હૃદયસ્થાનમાં રહી શકે છે. એ પડળ-એ અંધકાર એકવાર દૂર થયો એટલે પછી એ બિચારાં રહેજ કેમ કરીને ? પ્રાણીમાત્રને સુષુપ્તિ અવસ્થા એટલા માટેજ સુખદાયક લાગે છે કે તેમાં ઈન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિ, સર્વ તમસના આવરણસહિત આત્મામાં લય થઈ જાય છે. સમાધિદશામાં જ્યાં એમનેકે લય અજ્ઞાનવડે નહિ પણ જ્ઞાનવડે થાય છે, ત્યાં તો એ આનંદનું શું જ-પૂછવું ? અહીં સઘળાં શાસ્ત્રો અને જ્ઞાનની સમાપ્તિ થાય છે. આ અવસ્થા સંપાદન, કરવામાટેજ એ બધાં સાધનોની આવશ્યકતા છે. એ સર્વમાન્ય મૂળ ધર્મને પ્રાપ્ત કરવામાં નીચલી બાજતો પણ બહુ સહાયકારક છે.

“(૧) એટલું અને એવા પ્રકારનું લોજન કરવું જોઈએ કે જે સત્ત્વર પચી જાય. (૨) નિદ્રા પૂર્ણ થાય ત્યાંલગીજ સૂવું જોઈએ. (૩) શરીરના આરોગ્યમાટે વ્યાયામ કરવો જોઈએ. (૪) જેનાથી રાગદ્વેષાદિ ઉત્પન્ન થાય એવી સંગતથી દૂર રહેવું જોઈએ. જો કોઈ સત્પુરુષનો સંગ ન મળે તો એકલા રહેવું એ પણ વધારે સાફ છે. (૫) શુદ્ધ આચાર, શુદ્ધ વ્યવહાર, સત્ય, ઉદારતા, ક્ષમા અને પરોપકારપરાયણતા, એ ધર્મનાં મુખ્ય સાધન છે. મનુષ્ય જેવું લોજન કરે છે અથવા જેવા લોકોની પાસે બેસે છે, અથવા જેવો આચારવ્યવહાર કરે છે, તેવીજ તેના ચિત્તની અવસ્થા થાય છે. આ પ્રાણીના જેવા પૂર્વસંસ્કારો હોય છે અને માતાપિતાના તરફની જેવી અસરો તેને મળી હોય છે, તે અવસ્થ ફાલે છે; પરંતુ શિક્ષણ અને સત્સંગ એવી પ્રબળ વસ્તુ છે કે તેના વડે એ ખરાબ અસરો અને સંસ્કારો સર્વ ફેરવાઈ જાય છે. વૃક્ષો અને પશુઓના સંસ્કાર દેશ, કાળ અને આહારવડે કદાચ નહિ બદલાવી શકાતા હોય; પરંતુ મનુષ્યોમાં તો એવી એવી શક્તિઓ ખીલવ્યા વિનાની અને વાપર્યા વિનાની પડી

રહેલી છે, કે તેના વડે તે એ બધાંને પોતાને અધીન બનાવી શકે છે. જો એ શક્તિને જાત્ર કરી તેનાવડે કામ, ક્રોધ, લોભ આદિને દબાવી દઇને નિઃસ્વરૂપને સર્વમાં અને સર્વને નિઃસ્વરૂપમાં જોવામાં આવે, તો બધાજ ખરાબ સંસ્કારો અજવાળાથી અંધારું નષ્ટ થાય તેમ નષ્ટ થઇ જશે. આ અનુભવ-આ સર્વવ્યાપી ધર્મ કોઇ અમુકજ વ્યક્તિ, વર્ણ કે આશ્રમને માટે નથી; પરંતુ જેના પશ્ચ અંતરમાં તેને માટે તીવ્ર જિજ્ઞાસા ઉપજે તેવા એકે એક મનુષ્યને માટે તે છે. કૃષ્ણ મહારાજને સહસ્રો રાજ-મહારાજ મળ્યા હતા, પરંતુ ગીતા તો ળીજા કોઇએ નહિ પણ માત્ર અભુત્તનેજ સાંભળી; પરંતુ તે ક્યારે કે જ્યારે તે પોતાનું અને પારકું, દીન અને દુનિયાને શ્રીકૃષ્ણના ચરણોમાં અર્પણ કરીને વૈરાગ્યની મૂર્તિ બની રહ્યો હતો. ત્યારેજ. આત્મસાક્ષાત્કારની સાચી ધૃષ્ટિ ઉદ્ભવી હોયતો પછી તેને માટે અધિક પ્રયત્ન ન બને અને સત્સંગને માટે આત્મસાક્ષાત્કાર પામેલો કોઇ જ્ઞાની ન મળી આવે, એ વાત અસંભવિત છે. જો શિષ્યના મનમાં વાસના શુદ્ધ હોય છે તો ઘેર બેઠે પણ એવા શુરુ આપોઆપ આવી મળે છે. કોલસામાં આગ લાગેલીજ હશે તો તેને માટે જરૂરનો ઑક્સિજન વાયુ આપોઆપજ ખેંચાઇ આવવાનો; તેમ જો મનુષ્ય ખરા મનથી સત્યની શોધમાં પડ્યો હશે તો સત્યની પ્રાપ્તિ તેને અવશ્ય થશેજ. ”

દુઃખનું કારણ અને તેનું નિવારણ

“ મનુષ્યને જે જે કાંકરો લાગે છે, જે જે દુઃખ અને કલેશ થાય છે, તે સર્વનું કારણ બહારથી તો કંઈ જુદુંજ જણાય છે; પરંતુ અંતરમાં દષ્ટિ કરી પક્ષપાત, ભૂલથાપ અને રાગદ્વેષને દૂર કરી જોવાથી એમજ જણાશે કે અધ્યાત્મ-અવનતિજ આધિભૌતિક દુઃખનું મૂળ કારણ છે. ચિત્તમાંથી આત્મા અથવા પ્રદાની વિસ્મૃતિ થઇ નામરૂપના ક્ષાંસામાં ફસાવું એજ દુઃખમાત્રનું મૂળ છે. જ્યારે આ ચિત્ત સ્ત્રીની ચાહમાં ફૂળે છે, અથવા કોઇને પોતાનો શત્રુ માંની વિષ ઝોકે છે, અથવા જે વસ્તુ સ્વયં પ્રિય નહોતી, પરંતુ પોતાના સ્વાર્થનેજ ખાતર પ્રિય હતી, તે વસ્તુને પ્રિય ગણવા લાગે છે, ત્યારે તેને દુઃખ વિના ળીજું શું થાય ? બુદ્ધભગવાને પોતાના શિષ્યો અને અનુયાયીઓને કહ્યું હતું કે;— ‘ જેજેવું ચિંતન કરશે, તેવોજ તે થઇ જશે. ’ માટે ‘ સમસ્ત જગત્ મારોજ આત્મા છે, મારાથી

લિન્ન નથી. એ સિદ્ધાંતને પોતાની સન્મુખ રાખી સર્વ પ્રાણિપદાર્થને આત્મદૃષ્ટિથી જોશે તોજ આ વિષયો વિષરૂપ બનીને તમોને નહિ ડસે.

યેહ કાકુલે-બુદ્ધાતે-માયા પેચ પેચાં હય, વલે,

સોધેકો જલ્વ એ-રામ હય, ઉદટેકો ડસતા માર હય.

અર્થાત્:—આ માયાના અધકાર જેવી કાળી કાળી કેશલટો શુંચળાં ઉપર શુંચળાં વળી રહી છે; પરંતુ સીધા (જ્ઞાની) પુરૂષને મન તો તે રામનો મહિમા છે, અને વક્ક(અજ્ઞાની)પુરૂષને માટેજ તે સર્પ થઈને ડસે છે.

કયા ઇન્તિઝારો કયા મુસીબત કયા બલા કયા ખારે-દશત,

શોલા મુખારિક જખ લડક ઉઠા તો સખ શુલઝાર હંય.

અર્થાત્:—શું આસક્તિ કે શું આપત્તિ, શું દુઃખ કે શું અરવ્યનો કાંટો, જ્યારે જ્ઞાનરૂપી કદ્યાણુકારી અગ્નિ લલકી ઉઠે છે ત્યારે એ બધું પુષ્પોદાનરૂપ બની રહે છે. સમષ્ટિ હો કે વ્યષ્ટિ, સર્વત્ર આજ નિયમ પ્રવર્તે છે. જે દેશ કે જાતિમાં સત્યપરાયણતા અને પોતાને સર્વનો આત્મા જાણવાનો સ્વભાવ પ્રબળ છે, તેજ દેશ કે જાતિ સુખી અને શ્રીસંપન્ન રહેશે. જ્યાં એ સ્વભાવ નથી ત્યાં તો દુઃખજ રહ્યા કરવાનું. આજ સાચો ધર્મ છે, તેનું પાલન કરવામાંજ કદ્યાણુ છે. રૂઢિ અને રિવાજ, ખાવું, પીવું, સ્વર્ગ-નરકનાં સાધનોનો વિચાર, આચાર અને વિચારનું આંદોલન, એ સર્વ તો એ ધર્મનાં અંગ છે. તે સર્વ અંગોથી બનેલો ધર્મ એવો છે કે ‘ સર્વને આત્મવત્ જુઓ. ’ જે લોકો આ મૂળ ધર્મને બૂલી બહારના વ્યર્થ વાદવિવાદમાં સમય શુભાવે છે, તેમને કંઈજ પ્રાપ્ત થતું નથી. જે લોકો આ ધર્મને નથી જાણતા તેઓજ એક ધર્મને મોટો અને બીજાને નાનો ગણે છે; અને એકને છોડી બીજાને ગ્રહણ કરવા તૈયાર થાય છે. સાચા ધર્મમાં ન તો મતમતાંતરનું ખંડનમંડન છે કે ન તો વાદવિવાદ. એમાં તો પોતાના અંતઃકરણની શુદ્ધિજ મુખ્ય પદાર્થ છે. ”

જગત્ શું છે ?

“ માણસો પોતાનો સમય એવા વિચારમાં શુભાવે છે કે આ જગત્ કેમ ઉત્પન્ન થયું ? આ નામરૂપાત્મક પ્રપંચ માયામય છે કે નહિ ? તે ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન છે કે નહિ ? આ સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર આજ દિવસ

મુખી ન તો કોઈએ આપ્યા છે, ન કોઈ આપી શકે છે; કેમકે નામરૂપાત્મક જગતના જે મૂળને-અધિષ્ઠાનને તમે જાણવા માગો છો તે દેશકાળથી પર છે, તેથી દેશકાલ અને કારણથી બદલ એવી બુદ્ધિવડે તે કેમ જાણી શકાય ? માટે આ વિચારો ઉપર સમય વ્યતીત કરવો વ્યર્થ જ છે. વર્તમાન સમયની પદાર્થવિદ્યા (સાયન્સ) માં સત્યાન્વેષણનો એવો નિયમ ઘડવામાં આવ્યો છે કે લેદવડે અલેદને જાણવો, અર્થાત્ નાનાત્વમાં એકને ચોધવો. જેમકે જે નિયમને લીધે એક ફળ વૃક્ષ ઉપરથી જમીનપર આવી પડે છે તેજ નિયમ પ્રમાણે ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે. એને તેઓ શુક્લાર્કર્ષણનો નિયમ કહે છે; અને એ નિયમ તેમણે જુદા જુદા પદાર્થોની આર્કર્ષણશક્તિને તપાસી સિદ્ધ કર્યો છે. તેજ પ્રમાણે ધર્મમાં પણ જેટલા લેદ ઉપર ઉપરથી જણાય છે તે બધાની અંદર એકજ નિયમ પ્રવર્તી રહ્યો છે. તે નિયમને જાણવો અને તે પ્રમાણે ચાલવું એજ ધર્મનો ફલિતાર્થ છે. યુરોપના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ બુદ્ધિબળદ્વારા દ્વેતમાથી અદ્વૈતમુખી પહોંચવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. આ દરમ્યાન જગતનું અધિષ્ઠાન એકજ છે એમ તેઓ પોકારી પોકારીને કહે છે. આપણાં ઉપનિષદ, મુસલમાનોનું તસવુફ, ચીનનું તાઓઈઝમ, પારસીઓની અન્દાવસ્થા ઇત્યાદિ પણ તેનાથી ભિન્ન કંઈજ નથી કહેતાં. વિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવડે ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યું છે. જે ધર્મમાં તત્ત્વસાક્ષાત્કાર નથી તે ધર્મજ નથી. વિજ્ઞાન નામરૂપ તથા ઇંદ્રિયોને અધીન છે, ત્યારે ધર્મ અંતરાત્માને અનુભવે છે અને તેથી તેને દેહ ઇંદ્રિયાદિકની અપેક્ષા નથી. જગતના તત્ત્વના અન્વેષણમાં પણ આજ નિયમનો ઉપયોગ કરવો પડશે, વ્યર્થ વાદ-વિવાદનું કામ નથી. ”

લેદ અને તેને દૂર કરવાના ઉપાય

“ જેટલા જાતિલેદ, મતલેદ, સંપ્રદાયલેદ, આશ્રમલેદ છે, તે સઘળા કેવળ એટલામાટેજ છે કે કામ જુદાં જુદાં થાય, પરંતુ લક્ષ્ય એકજ રહે. આ વાતને જૂલો જવાથીજ બધી આપત્તિ ઉભી થઈ છે. શાસ્ત્ર અને સ્મૃતિ આપણે માટે છે, કંઈ આપણે શાસ્ત્ર અને સ્મૃતિને માટે નથી. ભારતવર્ષની નદીઓનો પ્રવાહ પલટાઈ ગયો, પર્વતો ઉપર બરફ પડવાની જગ્યાઓ ખસી ગઈ, જંગલો કપાઈ ગયાં, નવાં નવાં શહેર વસ્યાં,

લાધા બદલાઈ ગઈ અને માણસોનાં રંગરૂપ પલટાઈ ગયાં, તોપણ આપણે એવી રીતે અને રિવાજોને કાયમ રાખવા માગીએ છીએ કે જેમાં કંઈ જીવ કે માલ નથી. આપણને તો એજ ઉપમા લાગુ પડે છે કે ચાલીએ આગળ અને જોઈએ પાછળ. આપણે એમ તો કહીએ છીએ કે અમે ઋષિઓનાં સંતાન છીએ; પરંતુ એ વાતને ભૂલી જઈએ છીએ કે ઋષિઓના સમયમાં રેલગાડી, તાર, વીજળી, સ્ટીમર ઇત્યાદિ ક્યાં હતાં ? તેમને યુરોપ અને અમેરિકાના વીસમી સદીના સાયન્સજનજીવાવાળા કારીગરો અને વિદ્વાનોનો સુકાબલો ક્યાં કરવો પડ્યો હતો ? તેથી યા તો આપણે આધુનિક સમયની સાથે ચાલવા ચોગ્ય બનવું જોઈએ, અથવા તો પિતૃલોકમાં પધારી જવું જોઈએ. જે લોકો દેશભક્તિની ખૂંચ પાડે છે તેઓ જ્યાં-સુધી દેશની સાથે એવા એકચિત્ત નહિ થઈ જાય, કે જેથી દ્વૈતનું નામ-નિશાન પણ તેમના હૃદયમાં રહેવા પામે નહિ; ત્યાંસુધી આપણે કંઈજ કરી શકવાના નથી. જ્યારે દિલમાં આ વાત દઢ રીતે જામી જશે અને રોમે રોમથી એજ પ્રકટ થવા માંડશે કે ‘હુંજ ભારતવર્ષ છું; સમસ્ત ભારતવર્ષ મારુંજ શરીર છે; મારોજ આત્મા ભારતવર્ષનો આત્મા છે; જ્યારે હું ચાહું છું ત્યારે સમગ્ર ભારતવર્ષ ચાલે છે; જ્યાં હું શ્વાસ લઉં છું ત્યાં ભારતવર્ષ શ્વાસ લે છે; હુંજ શંકર છું; હુંજ શિવ છું’ ત્યારેજ આપણે ભારતના સાચા પુત્ર બની શકીશું. અજગર કૃષ્ણને ગળી તો ગયો, પરંતુ પચાવી ન શક્યો. આપણી પણ તેવીજ દશા છે. મંડદા ઉપર તો ‘રામ રામ સત્ય છે’ કહીએ છીએ; પરંતુ જીવતાને એમ નથી કહેતા, કે નથી આપણે પડે એવું આચરણ રાખતા. મરણ સમયે તો ગીતા બધાને સંભળાવવામાં આવે છે; પરંતુ જીવતે જીવ પોતાના જીવનને લગવજીતાને અનુસરતું કેમ નથી બનાવતા ? માતાએ બાળકને કેરી ચૂસવા આપી. ચૂસતા ચૂસતા મોં રસથી ભરાઈ ગયું. લૂગડાં પણ રસપૂર્ણ થઈ ગયાં અને કેરી ચૂસવામાં બાળકને ન તો કેરીની, ન માતાની કે ન તો લૂગડાંની ખબર રહી; રસજ રસ બની ગયો. તેજ પ્રમાણે જો શ્રુતિભગવતીનું આપેલું મહાવાક્યરૂપી આમ્રફળ આપણા મુખમાં પડતાંજ જો આપણને રસરૂપ બનાવી સાચા દેશભક્તા, સાચા હિન્દી નહિ બનાવે તો બીજું કોણ બનાવશે ? ”

“સૌ કોઈ ઐક્ય, ઐક્યની ખૂંચો તો પાડે છે; પરંતુ શું એકતા તે આપણા ઉપર છવાઈ રહેલા અંધકાર અને અવિદ્યામાંથી ઉત્પન્ન થઈ શકવાની હતી? ત્યાંલગી એવું રહેશે કે એક અપયો થતાં સુધી ખાય અને દશ બૂખે મરે; ત્યાંલગી કંઈજ થવાનું નથી. જ્યાં દેશની ખહાર પગ મૂકતાંજ જ્ઞાતિબહાર થઈ જવાનું હોય ત્યાં ઐક્ય ક્યાંથી રહે? ગમે તેટલી જન્મપત્રિઓ બનાવરાવો, મંત્ર લખાવો, પૂજા કરો; પરંતુ જ્યાં બાળકોને લક્ષ્મી નામે બાંધવા જકડવામાં આવે છે ત્યાં તેઓ મોટાં થઈને પણ શું ઉકાળી શકે? આ બાળવિધવાઓની સુંદર આંખો-માંથી આંસુ ટપકતાં જોઈને પણ જ્યારે આપણું કાળજી ફાટી નથી જતું, ત્યારે પછી આપણે ઋષિઓની સંતતિ કેવી રીતે કહેવાઈ શકીએ? આ વિધવાઓની હાથ જો આપણને કાળી ભવાનીની પેઠે ભક્ષણ નહિ કરી જાય તો બીજું શું થવાનું છે? જ્યાંલગી આપણે પ્રહાર્યની રક્ષા નહિ કરીએ ત્યાં લગી આપણે વિનાશમાંથી કેવી રીતે બચી શકવાના? જ્યાંલગી સ્ત્રીઓ અશિક્ષિત અને શ્રીમતો અવિદ્યાગ્રસ્ત તેમજ દેશહિતની ભાવનાથી અજાત છે, કે તેના વિરોધી છે ત્યાંલગી શું થઈ શકવાનું છે? આ સઘળું અવિદ્યાની વૃદ્ધિને લીધેજ બનવા પામ્યું છે. જ્યારે ધર્મનું તત્ત્વ વિદ્યાદ્વારા શોધવામાં આવશે ત્યારેજ આપણું અને દેશનું કલ્યાણ થશે.”

દેશાધારણા ઉપર વિચાર

ઓગસ્ટ ૧૯૦૨માં સ્વામી રામ જાપાન થઈ અમેરિકા ગયા. ત્યાં તેમની કાપાય-વસ્ત્ર ધારણ કરનારી મૂર્તિ ચિત્રકારોને એક અગ્નિના સ્તંભ જેવી, કે જેમાંથી શબ્દ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનની ચિણ્નગારીઓ નીકળતી હતી એવી પ્રતીત થઈ. ત્યાંના લોકો કહેતા હતા કે તેમની પાછળ પણ તેમની ઓરડીઓમાં તેમની જ્ઞાનામૃતથી પરિપૂર્ણ મૂર્તિ વિરાજતી હતી. અમેરિકામાં કેલીફોર્નિઆના વિદ્વાનોએ તેમનું એવા શબ્દોમાં સ્વાગત કર્યું કે આપના તત્ત્વસાક્ષાત્કાર આગળ અમારી સઘળી સક્રિયતા-વિદ્રતા હારી જશે. અમેરિકામાં તેમણે દેવજો અને અન્ય સ્થાનોમાં વ્યાખ્યાન આપ્યાં. પેસિફિક રેલરોડ કંપનીના અધ્યક્ષે ત્યાંની ઉત્તમોત્તમ ગાડી ‘પુલ્મૅનકાર’ રામને અર્પણ કરીને કહ્યું કે “આપની સૌમ્યતા અદ્વિતીય છે.” સેન્ટ

હાઈના પ્રદર્શનમાં ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રોના કહેવા પ્રમાણે સ્વામી રામજી સમસ્ત મેળાપડાના જીવન-પ્રાણ હતા. સ્વામીજી અમેરિકામાં જે વર્ષ રહ્યા; પરંતુ ભારત સદા તેમના ચિત્ત ઉપર રહેતું. ત્યાં તેમણે કક્ષેશ સદ્યા, પરંતુ અલક્ષ્ય ન ખાધું, માત્ર વનસ્પતિના આહાર ઉપરજ બધા દિવસો વીતાડયા. અમેરિકામાં તેમને એવો નિશ્ચય થયો કે “અહીં આંની ઉન્નતિ વાસ્તવમાં સુખનો હેતુ નથી. પૈસો કમાતાં કમાતાં મરી જવું, પોતાના બાઈઓથી પોતાને સર્વથા જુદા પાડી સારી પેઠે શણગારેલા ગૃહોમાં રહેવું, પોતાનાજ ઐશ્વર્ય અને લોગમાં ઉન્નત થઈ જીવને કંઈજ લેખામાં ન ગણવા, અધર્મવડે ધનના પર્વત ઉપાર્જન કરવા, ચિત્તને કદાપિ શાંત અને અંતર્મુખ ન રાખવું, સદા ઉદ્વિગ્ન અને ચિંતાગ્રસ્ત રહેવું, એ બધું સુખ નહિ પણ દુઃખજ છે. આ ઉદ્વેગને ત્યાગી, અંતર્મુખ થઈ સઘળાને આત્મવત્ જોવામાંજ સુખ છે. જે સુખ ઇચ્છતા હો તો આ દોકધામ, આ ધનોપાર્જનના જ્વરનો ત્યાગ કરો. ભારતની પણ આજ દશા છે; અને એટલી વિશેષતા છે કે અહીં કર્તવ્યબુદ્ધિનો ઘણો ભાગે અભાવ છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય એમજ ઇચ્છે છે કે હું મારું પોતાનુંજ બહુ કરી લઉં, પછી દેશ ગમે તો પડો કે રહો. એ વાત અસંભવિત છે કે કોઈ શરીરમાં હાથ તો પ્રબળ હોય; પરંતુ અન્ય સઘળાં અંગો દુર્બળ હોય. દેશોન્નતિને માટે સૌથી પ્રથમ એકાગ્રચિત્ત થઈ કામમાં પ્રવૃત્ત થવાની આવશ્યકતા છે. એનુંજ નામ સાચું વેદાંત છે. લોકો કહે છે કે વેદાંતમાં કર્મત્યાગવડેજ શાંતિ, સુખ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તેઓ એટલું નથી જાણતા કે પોતાને બૂલી જઈ, તન્મય થઈ, પરાર્થ ઉદ્યોગ કરવો એજ કર્મનો પરમ ત્યાગ છે. જ્યારે કોઈ વિદ્વાન, પંડિત, કારીગર, કવિ અથવા ગણિતવેત્તા કોઈ ગૂઢ વિષયના વિચારમાં પ્રવૃત્ત હોય છે; ત્યારે જ્યાંસુધી તે પોતાને સર્વથા બૂલી જઈ, એકચિત્ત થઈ, તન્મય નથી બની જતો, ત્યાંસુધી તેનાથી કોઈ વાત સિદ્ધ નથી થતી. દેહોદ્રિયાદિને બૂલી જઈ પોતાના ઇષ્ટ વિષયના ધ્યાનમાં મગ્ન થવાથીજ સિદ્ધિ મળે છે અને જે વિષય કદિ નહોતો સૂઝ્યો તે સૂઝે છે. ઉત્તમ પ્રવૃત્તિજ પરમયોગ, પરમ વેદાંત છે; અને તે જંગલમાં પણ નગરના જેવીજ સાધી શકાય છે. જ્યાંસુધી તમે તમારાં દેહોદ્રિયાદિને નિરંતર કર્માર્થમાં નહિ હોમો, જ્યાંસુધી તમારી

અંદર નિષ્કામ કર્મનો દીપક પ્રજ્વલિત નહિ થાય, ત્યાંસુધી બહારની તેલબત્તીની લાલચ રાખશે, ત્યાંસુધી તમારાથી કોઈપણ અગત્યનું કાર્ય નહિ થાય; અને બધો ઉદ્યોગ નિષ્ફળ જશે. ચિત્રકાર ચિત્ર દોરવા પહેલાં કોઈનાં સુંદર નેત્ર, કોઈનું સુખ, કોઈના પગ, કોઈનાં સ્તન વગેરે જોઈ પોતાના ચિત્રમાં રાખતો જાય છે; અને સમય આવતાં પોતાની અંદરથી કાઢીને ચિત્રમાં મૂકે છે. આમાં જોઈને ચિત્રમાં રાખવું એ પણ જેમ તેનો એક ઉદ્યોગ હોય; તેજ પ્રમાણે સાચો કામ કરનાર મનુષ્ય દરેક બાબતુ-એથી પોતાના કામની સામગ્રી એકઠી કરીને સમય આવતા તેને ઉપયોગમાં લઈ લે છે. નિયમ એવો છે કે કામ કરો, કદાચિ કામ વગરના ન રહો. ફલાલિસંધિનો ત્યાગ કરો. ત્યાંસુધી એવી આશા મનમાં રહેશે કે અમુક ઉદ્યોગ કરવાથી મને અમુક બાદ્ય પદાર્થનો લાભ થશે, ત્યાંસુધી કોઈપણ અસામાન્ય કાર્ય તમારાથી સિદ્ધ નહિ થાય અને જ્યારે એવી સ્વાર્થી આશા નહિ રહે, ત્યારે તમારા સર્વ ઉદ્યોગ સફળ થશે. આ સ્વાર્થત્યાગજ મોક્ષનું દાર છે. એજ પરમ કૈવલ્યને આપનાર છે. સ્વાર્થ-ત્યાગજન્ય કર્મનું લક્ષ અત્યંત ઉચ્ચ હોય છે. એનું નામ અહંભાવનો અભાવ છે. જે જેટલું આપે છે તેટલોજ તે સુખી થાય છે. જે જેટલું લે છે તેટલોજ તે સુખી નથી. સૂર્યના કિરણોમાં સાતે રંગ હોય છે; પરંતુ પ્રત્યેક પદાર્થ તે બધાને પોતાની અંદર નથી લેતો. કેટલાક રંગ એવા રહી જાય છે કે જેમને તે તણ દે છે અને તેજ તેની શોભાનું કારણ નીવડે છે. તેવીજ રીતે ચિત્તમાં પણ જે નાના પ્રકારની વાસનાઓ સ્ફુરે છે અને આપણે ઈચ્છીએ છીએ કે આપણી તે સર્વ ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થાય; પરંતુ કોઈની પણ બધી ઈચ્છાઓ ન તો પૂર્ણ થઈ છે કે ન તો પૂર્ણ થવાની છે. આશા પૂર્ણ થવાનો મૂળ મંત્ર ‘આશાનો ત્યાગ’ છે. ત્યાંસુધી યોદ્ધો ધનુષ્યની દોરીને જેથી રાખે છે, ત્યાંસુધી બાણ નથી છૂટતું. દોરીને છટી મૂકતાજ બાણ છટે છે. તેવીજ રીતે આશાની દોરીને તાણી રાખવાથી આશાપૂર્તિનું બાણ નથી છૂટતું; પરંતુ તેને મૂકતાજ છટી જાય છે. ત્યાંસુધી પોતાને બીજાઓથી ભિન્ન ગણશે ત્યાંસુધી તમારો ઉદ્યોગ સફળ નહિ થાય, કોઈ સિદ્ધિ નહિ મળે. જ્યારે આ ભિન્નભાવ દૂર થશે, જ્યારે પ્રેમથી પરિપૂર્ણ બની સર્વની સાથે એટલોજ પ્રીતિ રાખશે કે જેટલી પોતાના શરીરનાં

અંગો સાથે અને સંબંધીઓ સાથે રાખે છે, ત્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિ અને સર્વ દેશકાળ તમને અનુકૂળ થઈ જશે. જે પોતાને સર્વરૂપ જુએ છે, જેણે પોતાના ચિત્તને જગત્ સાથે એક કરી દીધું છે, તેનાં પવન, અગ્નિ, જળ વગેરે સર્વ સહાયક બની જાય છે. જેવું ચિત્તમાં હોય છે તેવુંજ બહાર સ્ફુરે છે; અને તેવીજ બીજાઓ ઉપર પણ અસર થાય છે. એવું કહેવાય છે કે એક બાદશાહ શિકારે નીકળ્યો. માર્ગમાં પોતાના સાથી-ઓથી વિખૂટો પડી તરસને લીધે એક બાગમાં પહોંચ્યો; અને માળી પાસે પીવાનું પાણી માગ્યું. માળી તત્કાળ એક સુંદર ઢાઢમનું ફળ લઈ આવ્યો અને રસ કાઢી પ્યાલો ભરી આપ્યો; પરંતુ બાદશાહની તરસ ન છીપાઈ, તેથી તેણે રસનો બીજો પ્યાલો માગ્યો. માળી બીજું ઢાઢમ લેવા ગયો તેવામાં બાદશાહના મનમાં આવ્યું કે આવા સુંદર બાગના માલિક ઉપર અવશ્ય કર નાખવો જોઈએ. બાદશાહ હજી તો એવો વિચારજ કરતો હતો એટલામાં માળી બીજું ફળ લઈ આવી પહોંચ્યો; પરંતુ તેના રસવડે પ્યાલો ન ભરાયો. બાદશાહે તેનું કારણ પૂછ્યું. માળીએ જવાબ આપ્યો કે પહેલાં આપના મનમાં કાલુષ્ય નહોતું તેથી પ્યાલો ભરાઈ ગયો હતો, હવે ખરાબ વિચાર આવ્યો એટલે પ્યાલો ન ભરાયો. સાચુંજ છે કે બાદશાહ જગત્ અંતર જગત્નું પ્રતિબિંબજ માત્ર છે. જે ચિત્તમાં પ્રેમ હશે તો જગત્ પણ પ્રેમમય લાસશે અને દ્વેષ હશે તો દ્વેષયુક્ત જણાશે. ચિત્તની પ્રસન્નતા, સંતોષ, શાંતિનો મહિમા આવે છે. ઉદ્વિગ્ન ચિત્તનો કોઈ ઉલોમ સફળ નથી થતો. પ્રસન્નચિત્ત પુરુષનાંજ સર્વ કાર્ય પૂરાં થાય છે. આ પ્રસન્નતા માત્ર વાતો કરવાથીજ નથી આવતી, પરંતુ અનાત્મ વૃત્તિઓને દૂર કરી આત્મામાં નિષ્ઠા રાખવાથીજ, એકાગ્ર થવાથીજ આવે છે. જ્યારે તમારા આત્મદેવમાં દૃઢ નિષ્ઠા કરશો; જ્યારે એવો નિશ્ચય થઈ જશે કે આ દેહેન્દ્રિયાદિક હું નથી, તેમ ન તો હું કોઈ બંધનથી બંધાયેલો છું. હું તો નિત્યશુદ્ધ, નિત્યમુક્ત છું; જ્યારે નટની પેઠે પોતાને આ જગત્રૂપી નાટ્યગૃહમાં એક ખેલ કરનારો બાળી તેમાં આસક્ત નહિ થાઓ; જ્યારે તમારીજ આત્મજ્યોતિવડે પ્રકાશશો; એ વખતે શું મગ્ન દૂર છે કોઈની કે તમારા માર્ગમાં વિધ્ન નાખે ? જે જ્ઞાની અહંભાવ અને આસક્તિને ત્યાગી કર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે, તે જ્ઞાનીને દેવતાઓ પણ

સહાયક થઈ જાય છે. જુઓ, બાળક કેવું સ્વતંત્ર છે ? બધાંની ઉપર કેવું આધિપત્ય ચલાવે છે ? મોટા મોટાની દાદી જેવે છે. કોઈને શિરે ચઢે છે, કોઈના ખોળામાં મૂતરી જાય છે, કોઈના બાલ જેવે છે; પરંતુ બધાં તેની વાતો પ્રેમથી સહન કરે છે; કેમકે તેને અભિમાન નથી કે નથી દેહેન્દ્રિયાદિનું કાંઈ જાન. જ્યાં એ બાળકમાં તેને કંઈ સુખ આવે છે કે પોતાનું આ આધિપત્ય તે શુભાવતો ચાલે છે. આ અહંકારજ ચિત્તની પ્રસન્નતાને તથા સંતોષને નષ્ટ કરનારો છે. તેને દૂર કરી જ્યારે ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોની પેઠે માત્ર ઈશ્વરની નીતિપાલન દૃષ્ટિથીજ કામ કરશો, ત્યારે બધાં દુઃખો દૂર થઈ જશે. આધિ, વ્યાધિ, જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ઇષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સંયોગ આદિ બધા કલેશો ત્યાંસુધીજ છે કે જ્યાંસુધી અહંમમ છે. જ્યાં એ ન રહે ત્યાં દુઃખ ક્યાંથી હોય ? આજ સાચું વેદાંત છે; ભયજ સર્વ ઉદ્યોગોની સિદ્ધિમાં વિઘ્નરૂપે છે. શરીરના કલેશોનો ભય, ધનના નાશનો ભય, લોકભય ઇત્યાદિ ભયજ સર્વ શુભ કાર્યમાં વિઘ્નકર્તા છે; પરંતુ આત્મા-પ્રજ્ઞ અભય છે. જ્યારે તે અભય પદમાં દૃઢ નિષ્ઠા થઈ જાય છે, ત્યારે સઘળાં વિઘ્નો આપોઆપ જતા રહે છે. જેના ચિત્તમાં ભય નથી તેની સામે ભયની સામગ્રી ઉભી નથી રહી શકતી.”

સ્વામી રામનો આ દૃઢ નિશ્ચય હતો. તેમની પાસે એક વખત પાંચ જંગલી રીંછ આવી ઉભાં; પરંતુ તેઓ કહે છે કે “ભારા ચિત્તમાં જરાયે ભય ન થયો. મેં તે રીંછોના ભણી નજર ભરીને દૃષ્ટિ કરી કે તેઓ નાસી ગયાં. તેવીજ રીતે વડ, સિંહ આદિ પણ આવ્યા અને આખોની સાથે આંખો મળતાંજ નામી ગયાં.”

સ્વામી રામ કહે છે. “ જોઈએ છે સુધારકો. ખીજાઓના નહિ, કિંતુ પોતાનીજ જાતના સુધારકો જોઈએ છે. યુનિવર્સિટીઓની પદવી જીતનારાઓ નહિ, પરંતુ પોતાનાજ મનને જીતનારાની જરૂર છે. આ પદને પ્રાપ્ત કરવા ઈશ્વરના મહાનુભાવોમાટે વયનો કોઈ નિયમ નથી. તેઓ તો સદા યુવાનજ ગણાવાના. આ પદનું વેતન ઈશ્વરભાવ છે. અરજ કરો, તે યાચનાપૂર્વક નહિ પરંતુ યોગ્યતાપૂર્વક કરો; અને તે સર્વ જગતના નિયંતા-તમારા પોતાનાજ આત્મદેવ ઉપર મોકલી આપો. ”

“ સાધુ તે છે કે જેની અંદર જ્ઞાનાગ્નિ એવો ભભુકી રહેલો હોય કે

દેહાભિમાન, અથવા સાધુ હોવાનું અભિમાન, કે આભડછેટની સુગ તેમજ જૂના ખરાબ રીતરિવાજો ઉપરનો મોહ સમૂળમાં બળી બસમ થઈ જાય; સમસ્ત જગતને તેના જ્ઞાનાગ્નિના પ્રકાશથી અજવાળું મળે અને આગળ વધવાનો રસ્તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે. જેનામાં આ વાતો નથી તે સાધુ માત્ર હીલા લાકડા જેવોજ છે; કેમકે લાકડું ધૂમાડોજ ધૂમાડો કરી મેલે છે અને બધા લોકોને નાકમાં દમ જેવો આવે છે. જ્યાંસુધી તે સૂકાશે નહિ ત્યાંસુધી ન તો તે પોતે પ્રકાશશે અને ન તો બીજાને પ્રકાશ આપી શકશે. જ્યાં-સુધી હૃદય નથી રંગાયું ત્યાંસુધી લગડાં રંગવાથી પોતાનું કે પારકાનું દુઃખ કેમ દૂર થઈ શકે ? ”

સ્વામી રામને પૂછવામાં આવ્યું કે “ આપ સર્વ પદાર્થોને એકજ કમણ્ડલમાં નાખીને કેમ આઓછો ? ” તેમણે ઉત્તર આપ્યો: “ ભૂંડું રસાસ્વાદ ચાહતો હોત તો ઘરનેજ કેમ તણ દેત ? મહાભારતમાં કહ્યું છે કે “ ધૈર્યવટે શિશ્નોદરને રોકો-અર્થાત્ ખરાબ ખાવાથી દૂર રહો અને પરસ્ત્રીનું ધ્યાન ન કરો. હાથપગને નેત્રોવડે રોકો-અર્થાત્ હૃદય જ્યાંઓમાં ન જાઓ. નેત્ર અને શ્રોત્રને મનવડે રોકો-અર્થાત્ ખરાબ શબ્દો ન સાંભળો, ખરાબ વસ્તુઓને ન જુઓ; અને મન તથા વાણીની કર્મવડે રક્ષા કરો-અર્થાત્ ખોટા વિચારો અને પરનિંદાને ત્યાગો. ” સ્વામી રામે એક વ્યાખ્યાનમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, લોકોમાં એક ખોટા ઘરવાળી, સુંદર અને તરુણ વિધવા એક મહાત્મા પાસે બહારથી તો ઉપ-દેશ સાંભળવા માટે ગઈ; પરંતુ તેના અંતરમાં પાપ હતું. મહાત્મા તે જાણી ગયા; અને પોતાની શુદ્ધ વૃત્તિનો તેના ચિત્ત ઉપર એવો પ્રભાવ પાડ્યો કે, જે વાત દેખાવને ખાતર કરતી હતી તે વાસ્તવિક બની ગઈ અને તેણે સાચો ત્યાગ કર્યો. સાચુંજ છે કે સાચા મહાત્માનાં દર્શન થતાંજ અશુદ્ધ પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે. પદાર્થસંગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ અને પોતાની જરૂરીઆતોને કમી કરવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. જે ધન સાધુ એકઠું કરે તે ઉપયોગમાં લઈ લેવું ભેદજો; અન્યથા પડયું પડયું સડી જશે, અથવા હમેશ થાય છે તેમ સૂરકારની કચેરીઓમાં ખસી જશે. જેટલા સાચા મહાત્માઓ થઈ ગયા છે અથવા હાલ વિદ્યમાન છે, એ બધા વસ્તુસંગ્રહને અન્યંત વિશ્લેષકારક ગણે છે. જેના વગર શરીરચાત્ર ન ચાલી શકે તેથી અધિક

ખોરાક કે વસ્ત્ર રાખવાનું તેમને ગમતું નથી. સ્વામી રામને લોકો બહુ-મૂલ્ય વસ્તુઓ આપતા, અને સ્વામીજી તેમની આવશ્યકતા દૂર થતાં તે વસ્તુઓ બીજાને આપી દેતા અથવા ફેંકી દેતા. કમંડળ સિવાય બીજું કંઈજ નહોતા રાખતા કોઈ કોઈવાર એ પણ ફેંકી દેતા. શારતમાં સાચું કહ્યું છે:-

વિસ્તારાઃ ક્લેશસંયુક્તા સંક્ષેપાસ્તુ સુખાવદાઃ ।

પરાર્થ વિસ્તરાઃ પ્રોક્તાસ્ત્યાગમાત્મહિતો વિદુઃ ॥

અર્થ:-જેટલા વિસ્તાર છે તેટલા કલેશદાયકજ છે, સંક્ષેપોજ સુખદાયક છે. વિસ્તાર બીજાંઓને માટેજ છે. ત્યાગજ આપણું હિત કરનાર છે.

સ્વામી રામ જ્યાં જતા ત્યાં પહેલેવાજ સહસ્રો માણસો તેમની પાછળ પાછળ વ્યાખ્યાન સાલગવામાટે આવી એકઠાં થઈ જતાં. સત્યનું બળ મહાન છે. જો વક્તાના ચિત્ત ઉપર તેના કથનનો એટલોજ પ્રભાવ પડતો હોય કે જેટલો તે શ્રોતાજનો ઉપર પાડવા ઈચ્છતો હોય, જો તેનું કથન ન્યાયાનુકૂલ, સત્ય, પ્રેમપૂર્ણ હોય, જો તે શ્રોતાની બુદ્ધિનો વિચાર કરીને બોલતો હોય, જો તે એમ બોલતો હોય કે મારા શબ્દોનો જે અર્થ હું સમજું છું તેજ અર્થ શ્રોતાજનો પણ તેનો કરે છે, તો એ અસંલગ્ન વેત છે કે તેની વાત ન માનવામા આવે. સ્વામી રામના કથનની તત્કાલ અસર થતી હતી, કેમકે તેમનો પ્રત્યેક શબ્દ તેમના હૃદયમાથી નીકળતો હતો. એક સમયે ગાઝીપુરમા તેઓ પોતાના એક વ્યાખ્યાનની અધવચમાં એકાએક બેસી ગયા, કેમકે તેમને પોતાના કહેવાની અસર પોતાનીજ ઉપર થઈ જણાઈ નહિ. વર્તમાન સમયમા ધર્મનો એટલેટલો ઉપદેશ હોવા છતાં અને એટલા બધા સાધુપુરો ધર્મ ધર્મ પોકારે છે, તોપણ શ્રોતા અને વક્તાઓમા રાગદ્રેષ, કામક્રોધ, લોભ, મોહ ઘણું કરીને જોવામાં આવે છે, જેને લીધે ધર્મની વૃદ્ધિ થતી નથી. વેદાતના ઉપદેશોની પણ તેજ દશા છે કારણ એટલુજ કે કહેવાય છે ઘણું, પણ કરવામા આવે છે બહુજ થોડું. કોઈએ તિતિશામૂર્તિ પરમહંસ સ્વામી ભાસ્કરાનંદજીને પૂછ્યું કે, આપ સુખી છો કે નહિ ? તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે મારો દૈતસાવ નષ્ટ નથી થયો, એટલે સુખ ક્યાથી હોય ? તેઓ હિંદુ, મુસલમાન, અંગ્રેજ, નાના, મોટા સર્વના ઉપર પ્રેમ કરતા કોઈની સાથે કંઈ સબંધ ન હતો. સર્વ

લોકો તેમને સિદ્ધવત્ માનતા હતા; પરંતુ તેઓ પણ આંખમાં આંસુ લાવી વસિષ્ઠ ભગવાનનો આ શ્લોક બોલ્યા કરતા:-

ન કેનચદ્વિધીતા ધિકીતા इव संस्थिताः ।

यत् मूढा वयं सर्वे जानाना अपि शंखरम् ॥

અર્થ:-જે કે કોઈએ અમોને વેચ્યા નથી તોપણ વેચાયલા જેવી સ્થિતિ છે. ખેદની વાત છે કે આ માયા છે એવું બાણવા છતાં અમે મૂઢ થઈ ગયા છીએ.

જ્યારે આવા જગત વિખ્યાત પરમહંસોની આ દશા છે તો બીજાઓની તો વાતજ શી કરવી ? જે સઘળા ઉપદેશ કરે થોડો અને આચરે અધિક તો ધર્મ વધુ સફળ થશે.

સ્વામી રામ કહે છે કે :-“ સમાધિ અને મનની એકાગ્રતા તો ત્યાજ્ય થશે કે જ્યારે તમારા મનવડે માલ અને મિલ્કત ઉપર જાણે હળ ફરી જશે; સ્ત્રીપુત્ર, વૈરી-મિત્ર બધાં સાફ થઈ જશે અને રામજ રામનું તો-દ્વાન આવી મંદિરમાળીઆં તાણી લઈ જશે. દુઃખી-દુષ્ટમાં અને રંગીલા મસ્તમાં ફેર માત્ર એટલોજ છે કે એકના ચિત્તમાં કામનાનો અંશ ઉપર છે અને ભક્તિનો અંશ નીચે; અને બીજાના ચિત્તમાં રામ ઉપર અને કામના નીચે. એક જો સાક્ષર છે તો બીજો તેનાથી ઉલટો રાક્ષસ.”

મસ્ત કહે છે : —

નજર આયા હય હર-સૂ^૧ મહ-જમાલ^૨ અપના, મુખારિક હો;
 “ વોહ મંથ હું ” ઈસ ખુશીમે^૩, દિલકા બર આના મુખારિક હો. ૧
 ચેહ ઉર્ધાની^૪ રૂખે-ખુશી^૫ દક્ષી^૬, ખુદ પદાં હાયલ^૭ થી;
 હુવા અબ કુશલ^૮ પદાં, સિત્ર^૯ ઉડ જના મુખારિક હો. ૨
 ચે જિરમો-ઈસ્મકા^{૧૦} કાંટા, જો બેઢળસા ખટકતા થા;
 ખલિશ^{૧૧} સખ મિટ ગઈ, કાંટા નિકલ જના મુખારિક હો. ૩
 તમસ્ખુરસે^{૧૨} હુવેચે કેદ, સાદે તીન હાથોમે;
 વલે ફિકરો-તખચલસે^{૧૩} લી બઢ જના મુખારિક હો. ૪

૧-દરેક દિશાએ. ૨-જ્યલંત સૌંદર્ય. ૩-નિઝાવસ્થા. ૪-સૂર્યના મુખની. ૫-આડે નયનમાં આવવું. ૬-ઉધારો. ૭-દાંડણુ, આવરણ. ૮-નામરૂપ. ૯-કાંટા બોધવાથી થતી પીડા. ૧૦-મશ્કરીમાં. ૧૧-વિચાર અને કલ્પના.

અજળ તરખીરે-આલમગીર^૧ લાઇ સસ્તનતર^૨ આલી,^૩

મહો-મેહકા^૪ શી ફરમાં કો બજા લાના મુબારિક હો. ૫

ન ખદશા^૫ હર્જકા^૬ મુતલક^૭ ન અદેશા^૮ ખલલ^૯ બાકી,

કુદરેકા^{૧૦} બલદી^{૧૧} પે ચેહ લેહરાના મુબારિક હો. ૬

તઅલુક^{૧૨} સે બરી^{૧૩} હોના હરફે-રાસ^{૧૪} કી માનિન્ગ,^{૧૫}

હર ઇક^{૧૬} પેહલુ સે નુકત એ-દાગ^{૧૭} મિટબના મુબારિક હો. ૭

છેલ્લી પંક્તિનો અર્થ:-("રામ" શબ્દના અક્ષરો ફારસીમાં જુદા જુદા લખાય છે અને તેમની ઉપર એકે બિંદુ ચિન્હ નથી તે) રામના અક્ષરો પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધોથી પર ચઇ દરેક રીતે ડાઘાફી બિંદુ ચિન્હનું ફર થયું મુબારક થાયો.

"હે આનંદ સ્વરૂપ પ્રાણજી ! આનંદથી હસ, ખુશીમાં ગાન કર. હવે આ માયાને પોતાની છેતરપિંડી ન ચલાવવા દે. વારંવાર ઉપનિષદ વિચાર" એજ સાચા સાધુનું કર્તવ્ય છે; અને નહિ કે મંડળી, મઠ બનાવવા, ચેલા મુંડવા, રૂપિયા એકઠા કરવા, માન વધારવું ઇત્યાદિ.

કાર્તિક ૧૯૬૨ માં હરિદારથી સ્વામી રામ વસિષ્ઠાશ્રમ ગયા. તે સ્થાનેથી જે આનંદથી બરેલા લેખો તેમની લેખિનીદ્વારા ગયાં છે, તે સામાન્ય નથી. તેઓ કહેતા હતા કે મનુષ્યને એટલા માટેજ ઉત્પન્ન કરવામાં નથી આવ્યો કે તે એજ ચિંતા અને ફિકરમાં મરી જાય કે "માફે છવન કેમ ચાલશે ? માફે શું થશે ?" તેને એટલો સંતોષ તો હોવો જોઈએ કે જેટલો માછલાં, પક્ષીઓ અને વૃક્ષોને હોય છે. તેઓ તાપ કિંવા વૃદ્ધિ સામે દુર્ધાંદ નથી કરતાં; પરંતુ પ્રકૃતિની સાથે એક થઇ રહે છે. કહો, "હુંજ આ મેઘ છું જે વરસી રહ્યો છું. હુંજ વીજળી થઇ તડકડું છું. હુંજ ગળું છું. હું કેવો સુંદર, બળવાન ભયંકર છું !" આ પ્રમાણે "શિવોદ્દમ" સ્વતઃ । હૃદયથી નીકળવું જોઈએ. આત્મસાક્ષાત્કારનો અર્થ એ છે કે પોતાના આત્માને પરમાનંદરૂપ અને પ્રકાશમાન જાણવો. મારા વહાલા, વેદાંત બનાવટી ધર્મીંગ નથી. આ જગત

૧-દિગ્ગિજય. ૨-સાત્રાજ્ય. ૩-ઉચ્ચ મદાન. ૪-સૂર્યચંદ્ર. ૫-ખરખરો. ૬-વિદ્ય. ૭-જરાએ. ૮-અય. ૯-વિધ. ૧૦-પતાકા. ૧૧-ઉંચાઇ. ૧૨-સંબંધ. ૧૩-પર. ૧૪-રામના અક્ષરો. ૧૫-પેઠે. ૧૬-આજુ. ૧૭-ડાઘાફી બિંદુ.

કંઈ વસ્તુ નથી. તેજ મરે છે કે જે આને કંઈક લેખાતું ગણે છે. જો કંઈ પણ સત્ય છે તો તે ઈશ્વરજ છે. આ મુંદરજણાતા પદાર્થોને કૃષ્ણની પેઠે મનરૂપી અજગર ગળી તો જાય છે; પરંતુ જીવ શકતો નથી. એટલે રહે છે કે હાય મર્યો, હાય મર્યો. વહાલા! તમે નામરૂપથી કેમ લોખવાઈ ગયા છો? હજુએ સત્યમાં નિવાસ કરી ઈશ્વરનો આશ્રય લો; ઈશ્વરને પોતાની અંદર લાવો; ઈશ્વરની સંગાથે ચાલો; ઈશ્વરના જેવું જીવન બનાવી લો. સંસારાસક્તિનો ત્યાગ કર્યાવિના પદાર્થોમાં જે આનંદ રહેલો છે, તે કદાપિ પ્રકટ થવાનો નથી. નામરૂપનો પડદો ઉંચક્યા વિના તેની નીચે ઢંકાયેલા આત્માને તમે કદિપણ જોઈ શકવાના નથી. ઈશ્વરજ છે; નામરૂપ તો છેજ નહિ. પદાર્થોનાં નામરૂપાદિને તણ તેમના સત્તા-અંશમાં ચિત્તને સ્થિર કરવું, પદ અથવા શબ્દથી પર જઈ તેના અર્થમાં દીન થવાની પેઠે ચર્મચક્ષુથી દેખાતા જગતને બૂલી બ્રહ્મમાં મગ્ન થવું, એજ ઉપાસના છે. ઉપાસના એ સાધન છે. જ્ઞાન એ સિદ્ધ-અવસ્થા છે. ઉપાસનામાં યત્ન કરીને અંતરબાહ્ય બ્રહ્મ જોવામાં આવે છે. જ્ઞાનમાં વિના પ્રયત્ને-સ્વાભાવિક રીતેજ રામે રામમાંથી “ અહં ब्रह्मास्मि ” ના ઢોલ વાગી અન્ય સર્વ વૃત્તિયોને તે દબાવી દે છે; અને બહારથી પ્રત્યેક ત્રસ-રેણુ તત્ત્વમસિતું હર્ષણુ દેખાડતું લેદલાવનાને લગાડી દે છે. સાચો ઉપાસક કોણ છે? એવો ઉપાસક કહે છે કે હવે મારાથી બળે વાતો નથી નિભાવી શકાતી. ખાવાપીવાતું અને લૂગડાંખંપડીતું પણ ધ્યાન રાખું તેમજ પ્રિયતમનું મુખ પણ દેખું. ચૂલામાં જાય એ પહેરવું, ખાવું, જીવવું, મરવું. એ બધાથી મારો નિર્વાહ નથી થતો. મારી તો મધુકરી (લાખરી) છે તમે; કામળી છો તમે, આલ્પિ છો તો તમે, શરીર છો તો તમે, આત્મા છો તો તમે. શરીર વગેરેને રાખવા ઇચ્છતા છો તો રાખી મૂકો.

આંખે લગાડે તુઝસે ન પલકેં હિલાયેંગે;

દેખેંગે ખેલ હમ, તુઝેં આંગે નચાયેંગે.

લોકો ભલે આને અંધપરંપરાની શ્રદ્ધા કહે; પરંતુ રામને મન તો તે અક્ષરજ્ઞ: સત્ય છે.

न पश्यो मृत्युं पश्यति न योगं नोतदुःखतां सर्वमाप्नोति सर्वशः॥

“બ્રહ્મવિત્ મૃત્યુ, યોગ, દુઃખને નથી જોતો. તે તો સર્વને સર્વ પ્રકારે વ્યાપ

કરી રહેલો હોય છે. ખારા બ્રહ્મ ! દૃશ્યમા વિધાસ એજ મૃત્યુ છે. જેને અધિષ્ઠાનરૂપી દોરડાનો સાક્ષાત્કાર છે, તેને લાસમાન ચતા સર્પનો કંઈ શય નથી. જેણે અધિષ્ઠાનરૂપી છીપને ઓળખી છે, તેને દૃશ્યમાન રૂપું આકર્ષી શકતું નથી. જેણે કેવળ સત્યને અનુભવ્યું છે, તેને દુનિયાનાં નિંદાસ્તુતિ ચલાયમાન નથી કરી શકતાં. આ જગત્મા જે કંઈ દેખાય છે તે બધું ગાડીના ખેત્ર જેવું છે. દ્વદમ્ ચેતન, છત્-બ્રહ્મ, અસ્તિ એજ સત્ય છે. જે એ સત્યને જોતો નથી અને મિથ્યા દૃશ્ય ઉપરજ આસ્થા રાખે છે, તે દુર્યોધનની પેઠે માયાના મંદિરમાં, તેને પાણી ભણી તેમાં નહાવા ફરી પડી, પોતાને હાસ્યાસ્પદ બનાવે છે. તમારો અંતરાત્મા દીન જેવો નથી; પરંતુ તે એક એવો સૂર્ય છે, એવો સાક્ષી ચેતન છે, કે જેના પ્રકાશવટે તમામ જગત્ પ્રકાશે છે.

હય મૌત દુનિયામેં બસ ગનીમત, ખરીદો રાકુતકો મૌતકે ભાવ;
ન કરના અંતક, ચેહી હય મઝહબ, ખડે હય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૧
જિસે હો સમજે કે ભગત હય, ચેહ ખવાળે ગફલત હય સખત, અયમ્!
કહોરોદ્ધારમ હય સબ મતાલિમ, ખડે હય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૨
હોગોંકા કપડે કિતાર દે દો, છુટાદો અસખાબો-માલો-ઝર સબ;
ખુશીસે ગરદનપે તેગ ધર તબ, ખડે હય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૩
ન બાકી છોડેંગે ઈસ્મ કોઈ, ચે ઈસ ઈસદેમે જમકે ખેંઠે;

હય પિછલા લિખ્યા પઢાબી ગાયબ, ખડે હય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૪
સને ૧૯૦૬ ઈ. સ.માં સ્વામી રામ વસિષ્ઠાશ્રમથી ટિહરી આવી ગંગા-તટ ઉપર રહેતા હતા. ત્યાં તેમણે કાર્નિક વહી ૧૩ સંવત્ ૧૯૬૩ ના રોજ એક લેખ "નિબનંદ" ઉપર લખ્યો; અને તેને સમાપ્ત કરી ગંગા-સ્નાન કરવા ગયા તે પાછા ક્યારેજ નહિ. તેમનું અંતિમ કથન આવું છે:-
"ભલે ભાઈ, ગમે ત કહો. રામ તો પ્રત્યેક રંગમાં રમનો રામ છે. પ્રત્યેક શરીરમા પ્રાણ અને પ્રત્યેક પ્રાણનું જીવન છે. સર્વમા સર્વ કંઈ છે. અત્યારે તે ક્ષેત્રિની બનીને લખી રહ્યો છે. સૂર્ય બનીને પ્રકાશી રહ્યો છે. ગોલી ગંગી (જેને લોકો શ્રી ગંગાજી કહે છે) બનીને ગાન કરી રહ્યો છે. પર્વત બનીને લીલા દુશાલા એ લી કુ મકર્જની પેઠે પગ પસારી સુપ્તિમાં આનંદ લઈ રહ્યો છે; પરંતુ પોતાનું એક સ્વરૂપ તેને અત્યંત ગમે

છે. હું વાયુ છું. મારા વિના પ્રત્યેક વસ્તુ નિશ્ચેષ્ટ, ગતિહીન અને નિર્જીવ છે. મારી સત્તા મેળવ્યા વગર એક પાંદડું પણ હાલી શકતું નથી. મારા વગર બધું ઉધઈની પેઠે સૂઈ જાય છે. બળી ગયેલા દોરડાની પેઠે રહી જાય છે. કામ વણસવા લાગ્યું ! હું કો'ની ઉપર આજ મૂકું ? મારા વિના કોઈ હોય ત્યારેને ? ઓ મૃત્યુ ! નિઃસંદેહ ઉડાવી દે આ એક શરીરને; મારાં અન્ય શરીરો કાંઈ મારે માટે ઓછાં નથી. માત્ર ચંદ્રનાં કિરણો—રજતસૂત્રો—પહેરીને પણ એનમાં રહી શકું છું. પર્વતીય નદી-નાળાંના વેપમાં ગાન કરતો ફરીશ. સિંધુતરંગોરૂપે લહેરાતો રહીશ. હું જ ગજ-ગામી અનિલ-મદમાતો સમીર છું. મારી આ સૈલાણી સૂરત પ્રત્યેક પળે ગતિમાન રહે છે. આ રૂપે પર્વતોથી ઉતર્યો. ચીમળાઈ જતા છોડવાઓને ફરી તાજ કર્યા. પુષ્પોને હસાવ્યાં; પુલ્કણને રડાવ્યું; ખારણાં ખટખટાવ્યાં; સૂતેલાને જગાડ્યા; કોઈનાં આંસૂ લૂછ્યાં; કોઈને કુટ ઉઘાડ્યો; આને છેડી, તેને છેડી, તને છેડી, ઓ ગયો, ઓ ગયો. ન કંઈ સાથે રાખ્યું, ન કોઈને હાથ આવ્યો.”

બિપસંહાર

કોની લેખિનીમાં તાકાત છે કે આવા સાચા દેશલોકત, આનંદ-રસથી પરિપૂર્ણ મહાનુભાવ મહાત્માનું ચરિત્ર લખી શકે ? સ્વામી રામ તે ગણ-ત્રીના મહાપુરુષોમાંના છે કે, જેઓ થોડા સમયને માટે વળતોવળત ભાર-તને જાગૃત કરવામાટે ઈશ્વરના નિયમાનુસાર આવે છે; અને પોતાના જીવનને સદાના આદર્શરૂપે છોડી જાય છે. જે કોઈ ભારતવાસી, પછી તે ગૃહસ્થ હોય કે સાધુ, આવા મહાપુરુષોને પગલે પગલે ચાલે તો તેઓ પોતે પણ આનંદમાં રહે; અને બીજાઓને પણ આનંદિત કરી શકે એમાં શું સંદેહ હોઈ શકે ? અમે એમ નથી કહેવા માગતા કે વર્તમાન સાધુ-ઓમાં સ્વામી રામજી એકમાત્ર જ્ઞાની અથવા ત્યાગી થયા છે. ઘણાંયે મહા-ત્માઓ જેઓ આ અસાર સંસાર ત્યાગી ચાલ્યા ગયા છે અને ઘણાંયે જેઓ અત્યારે વિદ્યમાન છે, તેઓ સ્વામી રામ કરતાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનમાં અધિક, પણ હશે; પરંતુ એવા તો થોડાકજ હશે કે જેમને એક જાણુ તો બન્ને વિદ્યાઓનું બળ ગ્રાસ હોય; અને બીજી જાણુ દેશ-શક્તિ પણ પૂરેપૂરી હોય અને શ્રીરામચંદ્રજીની પેઠે અકારણ વૈરાગ્ય

થયો હોય ઘણું કરીને જે પ્રકારના સાધુ જોવામા આવે છે એક તો જેઓ ત્યાગી અને જ્ઞાની બન્ને છે, પરંતુ પોતાના ધ્યાનસમાધિ સિવાય તેઓ બીજાં કશુંક વિદ્યારમણી લક્ષ નથી આપતા, અથવા બીજાં કશુંક જેઓ કેવળ નામમાત્રથી કે વેપમાત્રથી સાધુ છે, આ બીજી કોટિના અનેક છે આ બન્નેમાથી એકે વડે ભારતનું કોઈ પણ પ્રકારનું જરાએ શ્રેય નથી થઈ શકતું વસિષ્ઠ ભગવાન ઠહે છે કે, જો આ સંસારમા રાગદ્વેષ અને અત કરણની ચશિયોથી રહિત સાધુપુરુષો વિરાજમાન છે, તો પછી તેમના સમાગમનો લાભ જતો કરીને તપ, દાન અને તીર્થોનું સેવન કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? આવા મહાત્માઓનો મગ સન્માર્ગનો પ્રકાશક અને હૃદયના અધઠારને દૂર કરનારો છે આ સત્સંગનો એવો પ્રબળ પ્રતાપ છે કે જેનાવડે પાપી પણ પુણ્યશીલ થઈ મોક્ષનો ભાગી થઈ શકે છે માટે આવા સાધુના જેટલા મન્માન અને પૂજા કરવામા આવે તેટલા થોડા છે, પરંતુ એ સાચો સાધુ હોવો જોઈએ અર્થાત્ પોતાના આચરણમા સાધુ, સરલ સ્વભાવ, જ્ઞાનસપ્ત, ઠાઠમા તત્પર અને દેહાભિમાનથી રહિત હોવો જોઈએ અદ્વૈત દેહાભિમાન અને ઉપર શિવોહનો ઢાળ ન જોઈએ, પરંતુ અતરના શિવોહમે દેહાભિમાનને બાળીને ભસ્મ કરી દીધું હોય જોઈએ ઈશ્વર આગળ સદૈવ પ્રાર્થના છે કે ભારતનો સમસ્ત સાધુસમાજ શીઘ્ર એવો થઈ જાય કે તે બધા ભેદ અને દ્વેષને દૂર કરી સર્વને આત્મવત્ જુએ, તે કેવળ અભેદવાદીજ નહિ, કિંતુ અભેદ આચરણવાળો પણ થાય, અદ્વૈતને વાતોમાજ પૂરું ન કરી દે, પરંતુ વર્તનમા પણ લાવે, જ્ઞાન, આનંદ, પ્રેમ, ત્યાગ, વૈરાગ્યને દર્શાવનારા જેવા નામ ધરાવે છે તેવોજ તે થઈ રહે, પ્રત્યેક પ્રકાશથી સ્વયં પ્રકાશિત થાય અને બીજાં જોઈને પ્રકાશિત કરે, પ્રત્યેક સચ્ચિદાનંદમય સ્વરૂપમા મગ્ન હોય, અને પ્રત્યેક પોતાના આત્માને સર્વમા જુએ ધન્ય હશે તે દિવસ કે જ્યારે એવી સ્થિતિ થશે

ૐ તત્ સત્

આનંદ

(“ અલિપ્ત ” નામના ઉર્દુ માસિકમાં પ્રમિદ થયેલો સ્વામી રામનો પ્રથમ લેખ)

ય પાઠક ! જરા તે દિવસને યાદ કરો; જ્યારે તમારો આનંદ માતાના પાલવમાં ઢંકાયેલો હતો અને માતાની ગાદીથી બંધાયેલો હતો ! સ્વર્ગીય સુંદરીઓ પ્રેમથી બોલાવે છે; અશ્વરાઓ બોળામાં લેવા તકથી રહી છે, પણ તમે લલા ને માતાનો પાલવ લલો ! પોતે તેમાં સંતાઈ જાયો છો, મુખડું સંતાડો છો. રાજા સાહેબ બોલાવે છે અને મેંજીન્ટ્રેટ સાહેબ યાદ

કરે છે; પણ તમારી ગદા જાયે. તમે તો તેની સામે જોતાયે નથી. ખરેકે સ્વર્ગીય સુંદરીઓ અને દોરદમામવાળા પુરુષોના ઉપર વિનાસકોચે મૂતરી દેલું એ તમારું જ કામ હતું ! એમ. એ. અને એલ.એલ. બી. જેવાઓની તમારી આગળ કંઈ વિસાતજ નથી ! બહુમૂલ્ય પુસ્તકો તમારા મનથી તો ફાડી નાખવામાટે જ બનાવેલાં હતા ! કેમ લાઇ, તે દિવસોમાં કેવા સુખી હતા ! જોનારાં સઘળાં ઓવારણાં લઇ રહ્યાં છે; બાઈ ફિદા ફિદા થઈ જાય છે; ખહેનો વારી વારી બંધ છે, બાપના વાણા, માની આંખોના તારા, ન ઓઢવાની ચિંતા કે ન બિછાવવાની પરવા ! કવિઓ ટીકજ કહ્યું છે કે,—
“ સ્વર્ગ સદૈવ નિર્દોષ-ગાળક-ની સાથે જ છે. ” કેવી અદ્ભુત અવસ્થા કે જ્યારે દષ્ટિમાં ન તો આ લોક, કે ન તો પરલોક ! ન તો છવ કે ન તો શિવ ! ન તો હું કે ન તો તું ! ન તો શુણ કે ન તો ઉદ્ધતાઈ કે ન તો મર્યાદા ! સુંદરીઓના ગમે તેવા હાવભાવ અને કટાક્ષ પણ સાવ નકામા ! સાંસારિક સઘળો વૈલવ અને દબદબો તદ્દનજ નિરર્થક !

ધન્ય ભાગ્ય છે તે મહાપુરુષોનાં કે જેઓ સમસ્ત અવસ્થાઓ પસાર કરી, વિજ્ઞાનસ્વરૂપ બની બાગકની પેઠે સઘળા દોદોથી મુક્ત થઈ ચૂક્યા

છે અને આ કથનને યોગ્ય બન્યા છે કે:-

ઈતેહાએ-કાર જો થી ઈતેહાએ-કાર થી.

અર્થાત્ કાર્યનો જે અંત હતો તે કાર્યનો આરંભ હતો. પ્રિય પાઠક ! આ ઉપરથી યાદ રાખજે કે લોખાણટાક અને વહાલ ઉપર તેવા મહાત્મા તેજ છે, કે જેમનું કામ ઈશ્વરની છાતી ઉપર કૂદવાનું છે. ઈદ્રાદિક દેવતા તેમને હાથોમાં ઉંચકે છે; બ્રહ્માઆદિક તેમની ઉપર વારી વારી નય છે; પણ જે પરવાઈ તો જુઓ ! કે આંખ ઉઘાડી જોતા પણ નથી ! ચારે વેદ તેમનીજ પ્રશંસા અને સ્તુતિનાં ગાન કરે છે.

ધૂલિ તિન્હાદી જે મિલે નાનક હી અરદાસ.

અર્થાત્ મહાત્મા શુરુ નાનકે કહે છે કે એવા પુરુષોના ચરણની ધૂળ પણ મળે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

ઉપલે પ્રકારે ઘણો સમય નથી વીતતો એટલામાં તો બાળકનો આનંદ પોતાનું સ્થાન બદલે છે. હવે તેને રમત ગમતમાં જે મજા પડે છે તે બીજે ક્યાંયે નથી. તે એટલે ઝુધી કે માતાને પણ વિસરી જવાય છે, તો પછી હુન્નર, વિદ્યા, ધનસમૃદ્ધિનું તો પૂછવુંજ શું ?

જરાક વધુ સમય પસાર થાય છે એટલે આનંદનું ચક્ર પુસ્તકોને પોતાનું કેંદ્ર બનાવી લે છે. હવે ન તો રમત ગમે છે ન વ્યાયામ, ન માતા યાદ આવે છે, ન સૌંદર્ય કે તમાશો.

થોડાક સમય પછી નોકરી મળી એટલે આનંદ લક્ષ્મીના કૌતુકમાં આવીને બસ્યો. હવે રૂપિયાના ખણખણાટ જેવો બીજો કોઈપણ સ્વર પ્રિય લાગતો નથી; અને ધન એકદુનું કરવા સમાન બીજું કોઈ કાર્યજ શ્રેષ્ઠ લાગતું નથી.

આ જડ માયા આવી એટલે ચંચલ માયા (સ્ત્રી) ની લગનમાં પણ મજા થવાયું. જે રૂપીઓ બીજી બધી વસ્તુઓ કરતા વધુ પ્રિય હોતો, તેને હવે સ્ત્રીને માટે તિલાંજલિ આપવાનું હૃદયપૂર્વક સ્વીકારવામાં આવ્યું. હવે કાન વીંધેલા શુરુજી (સ્ત્રી) ના રાત્રિની એકાંતના શુરુમંત્રોમાં આનંદ-જીએ આવી આસન જમાવ્યું, પણ પાછી ત્યાં પણ તેને કળ ક્યાં પડે છે ?

હવે તો વહુજી અને બાણુજી બંને કીકાની વાટ જોઈ રહ્યાં છે. હાયાં ક્યારે અમારા ઘરમાં બાળક રમશે ? તે રમકડાથી હૃદય ક્યારે પ્રસન્ન થશે ? બાણુજી વર્તમાનપત્રોમાં અને ડાકતરોને ત્યાં જઈ આપઘોષચાર

શોધે છે, ત્યારે વહુજી ચીકીદોરા, માદળિયાં અને સાધુકીરીની ખોળમાં રહે છે કે કોઇપણ પ્રકારે અમારા યૌવનના છોડને ફળ બેસે છે ! ધન છે, ઘરેણાં છે, જમીન છે, પણ એકજ વાતની ખોટ છે; જેના વગર આ સઘળી વસ્તુઓ લુપ્તખી છે. પુત્રની ખાતર બાળુજી પોતાની અર્ધાંગનાની હયાતી-માં ધીનું લગ્ન કરવાને પણ તૈયાર છે.

ગંગામૈયાની કૃપાથી બાળક પણ થયું. આંખના પલકારામાં પુત્રનું મોં નેવા મળ્યું. એવું સુખ ફરી ક્યાંથી મળવાનું ? આનંદથી કૂલ્યા નથી સમાતા. કીકો શું છે એક તમારો છે. આખા કુટુંબનો પ્રાણ છે. તેનો એક પળમાટેનો વિયોગ અસહ્ય છે. આંકિસમાં કામ કરતાં પણ કીકોજ આંખો આગળ દેખાયા કરે છે. ગૃહસ્થીના આનંદની પરાકાષ્ઠા આવી રહી. મા બાળકને ભૂમતી નથી, પણ ગાયની પેઠે ચાટે છે. તેને પોતાનોજ જીવ, દેહ અને પ્રાણ ગણે છે. દાદીના પ્રેમનું તો કંઈ પૂછતાજ નહિ.

પુત્ર કંઈક મોટો થયો. માની સાડીની પાછળ જરાક મોં છુપાવી પોતાની તોતડી બાલીમાં “પપા છાજ” કહેતાંજ મા અને બાપ બન્નેને બેશુદ્ધ કરી નાખ્યા. મન મોહી લીધું. ચિત્ત ચોરી લીધું. માતૃપિતા ખુશ ખુશ થઇ ગયાં. સાચું કહેજો. કે આ સ્થિતિ એક સામાન્ય સંસારી માણસને માટે આનંદની સુખદાયક સીદીનું ઉંચામાં ઉંચું પગથિયું છે કે નહિ ? કહેવુંજ પડશે કે આ અવસ્થા પછી આનંદનો સૂર્ય મધ્યાન્હ દેખાથી નીચે ઉતરવા માડે છે. એક બાળુ યુવાવસ્થાના બપોર ઢળવા માંડે છે; અને બીજી બાળુ બાળક ગલીપચી કરવા યોગ્ય નથી રહેતું ! બિલકુલ એવો અંકુશમાં રાખવા લાયક અને સુધારવા લાયક થતું ચાલે છે ! આનંદથી બેવડા થઇ જઈ અને મોં ફાડી નિશ્ચિંતપણે ખડખડ હસવાનું સાધન હવે એ જરાય નથી રહ્યું. હવે તો તેના શિક્ષણ અને કેળવણીની ચિંતા કરવી પડશે; અને અવાર નવાર ધમકાવવો પણ પડશે. હવે તો તે આનંદદાયકને બદલે ચિંતાજનક થયો ! બાળુસાહેબ આ પ્રમાણે આનંદની ટોચ ઉપરથી પાછા નીચે આવવા લાગ્યા.

પણ આપણે બાળુસાહેબ સાથે શું કામ છે ? અરથજે તે આનંદનો ઇતિહાસ લખવો છે. કેવાં કેવાં રૂપ બદલ્યાં ! ક્યાં ક્યાં ફર્યો ! ! માતાના પાલવતણે, બાળકોની રમતગમતમાં, પુસ્તકોનાં પાનાંમાં, મુવ-

ધુની ઝમકમાં, પુષ્પોના રૂપરંગમાં, સુંદરીઓનાં સ્મિતપૂર્ણ ચક્ષુઓમાં, અર્ધાંગનાનાં ચુંબન અને આલિંગનમાં; અને હૃદય-ખંડના પ્યારા પ્યારા લાલ લાલ સ્મિત કરતા હોઠોમાં.

ઓ આનંદ ! શું તું ખરેખર આજ સ્થાનોમાં વાસ કરે છે ?

હૃદય બીલ્લું

બપોરનો સમય છે. આપણા બાળસાહેબ કોટપાઘડી ઉતારી ઑફિસના કામમાં લીન છે. ગંજો ચાલી રહ્યો છે. એ ત્યો, લેમોનેડની બાટલી ઉઘડી. બરફ નાખી બાળસાહેબે ગટગટાવી, પણ તરસ નથી છીપતી. હાય ગરમી !

બાળસાહેબની હાજરીમાં હાય નીચેના કારકુનો વગેરે સઘળા અપ-ચાપ પોતપોતાના કામમાં લાગેલા છે. કોઈ માથું સુઢાં નથી ઉચકતું.

ટ્રેન ટ્રેન ટ્રેરરરરન ટ્રેન.

બાળસાહેબ:—રામા ! સાંભળ તો ટેલિફોન શું કહે છે ? શું સમાચાર છે ? કુશળ તો છે ને ?

નોકરને એટલું કહ્યું અને પછી કોણ જાણે કેમ જટ લઇને પોતેજ સાંભળવા લાગ્યા. સાંભળતાંજ હાય હાય કરી છાતી ફૂટી. શું થયું ? શા સમાચાર હતા ? કેવી પ્રાણઘાતક ઘટના હતી ? કેવો હૃદય ચીરી નાખે એવો અવાજ હતો ? સાંભળતા વેત આશાના પાક ઉપર વીજળી પડી. રંગ ઉડી ગયો. હોઠ સૂકાઈ ગયા. હાયપગ ફૂલી ગયા. “ કાપો તો લોહી નહિ શરીરમાં. ”

પોતાને જોવામાટે સામે મૂકેલા સરકારી કાગળો અને નોટ જટપટ પેટીમાં બંધ કરવા ઈચ્છે છે, પણ હૃદય એટલું વ્યાકુળ છે કે હાય કામ નથી કરી શકતા. જનોઇએ બાધેલી ચાવીથી પેટીની કળ ફેરવવા જાય છે તો આગળાં ખસી જાય છે. જેટલી ઉતાવળ કરે છે તેટલીજ વાર થાય છે. અસ્વસ્થ અવસ્થામાં માથે પાઘડી અને શરીર ઉપર ડગલો ઘાલી ઑફિસની બહાર દોડ્યા. બટન પણ ભીડ્યા ન ભીડ્યાં. ન તો કોઇને સલામ કરી, ન રામરામ. બધાને આશ્ચર્ય થાય છે કે હે ભગવન્ ! છે શું ? (ટેલિફોનના તે કર્કશ અવાજે એટલી બધી વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન કરી રીધી કે, જેટલી બંસરીના મધુર મનોહર સ્વરે મજબી ગોપિકાઓમાં

ફેલાવી હતી.)

રામો:—સાહેબ, કોચમેનને કહ્યું છે, હમણું ઘોડા જોડી ફાઇટન લાવે છે.

બાબુસાહેબ:—અરે બળી મૂઆ, બળી મૂઆ, આગ, આગ.

ઝેટલું બોલ્યા ન બોલ્યા અને તરતજ પોતાના મોભા તથા આબ-રૂની પરવા કર્યા વગર ભર બજારમાં દોડ્યા. દોડતી દ્રામગાડીને થોભાવવા બૂમ મારી, હાથ ઉઠા કર્યો અને ઝટ દ્રામગાડીમાં જઈને બેઠા. બ્યાકુળતાને લીધે દ્રામવાળાને બૂમ મારી કહે છે “જલ્દી, જલ્દી.” તેમનું ચાલે તો આબુક અને લગામ દ્રામવાળાના હાથમાંથી પડાવી લઈ ઘોડા-ઝોને પૂરપાટ દોડાવી મૂકે. સામે પ્રાંતના ગવર્નર સાહેબની ગાડી મળી. જે ગવર્નરની સેવામાં હાજર થઈ સલામ કરવાનો પ્રસંગ હિંદી રાજાઓ અને ભગીરદાસેને એક વખત પણ મળ્યો હોય, તો પછી વર્ષો સુધી પોતાના ઇષ્ટ મિત્રોમાં બેસી મગફરીથી તેની વાનો કર્યા કરે છે. તેજ ગવર્નર સાહેબની ગાડી સામી મળી, પણ અત્યારે તો આપણા બાબુ-જીની દૃષ્ટિમાં જગત આપું કાળું કાળું દેખાય છે. લૉર્ડ સાહેબની ગાડી પાસેથી પસાર થઈ ગઈ પણ તેમને તેનું ભાન સરખું પણ થયું નહિ, તો પછી સલામની તો વાતજ શી ? પણ વળી દ્રામમાં જમણી બાજુથી આ મીઠો મીઠો સ્વર કેનો સંભળાય છે ?

બુખિશ મેં હોંઠ એસે હંથ નાજુક નફસ કે સાથે,

ન્યસે હિલે નસીમસે પત્તી શુલાબકી.

અર્થાત્—હોંઠો નાજુક હાલતા, મધુર શ્વાસની સાથ,

પુખ્ત પત્ર ન્યમ હાલતાં, અનિલલહરીને હાથ.

“જનાબ ચેઠજી, આપના તેજોમય લલાટ ઉપર વિષાદ કેમ જણાય છે ? તે કાંતિ ક્યાં ગઈ ? ઇશ્વરની ખાતર અમારાપર તો આપની કૃપા ભરીજ રાખજો.” વહાલા વાચક ! બલ્લે છે એ કેનો સ્વર હતો ? તે એક ચંદ્રવદની, ઉર્વશીને ઇર્ષ્યા આવે તેવી સુંદરીના શબ્દો હતા, જેની સાથે બાબુસાહેબનું મન દીર્ઘકાળથી લાગેલું હતું, જેના સમાગમનું ધ્યાન તેમના મગજમાંથી કદિ ખસતું નહોતું, જેની છબી હૃદયદર્પણમાં દૃઢતાથી અંકાયલી હતી. કામધંધાનો પડદો જરાક સરકેના કે ઝટ તેની તરફ નજર પહોંચી જતી. આજે તે કામણુગારી સૌંદર્યવતી અસરા,

મધુર હાવભાવથી બાબુસાહેબ સાથે વાણી વિલાસ કરી રહી છે, પણ હાય ! હૃદયકળી ઉપર કેવી તુષાર-વર્ષા પડી ગઈ હતી કે જ્યોતિર્મય મુખરૂપી સૂર્ય સામે આવવા છતાં પણ તે નજ ખીલી.

લગ્ન અઝ શુક્તન સુનાં બસ્તમ કે ગેઇ,

દહન બર ચેહરા ગખમે બુદો બેહ શુદ.

અર્થ:—મેં વાતચીત સામે મોં એવું બંધ કરી લીધું છે કે, જાણે મુખમંડળ ઉપર મોં એ રૂઝાઈ ગયેલા ઘાની પેઠે દેખવા માત્રજ છે !

નોટ:—કેમ વાંચનાર બંધુ ! તમારા ઘરના આગ હોલવવા માટે તમે કદિ પણ એટલા બ્યાકુળ થયા છો ? તમારી સઘળી સંપત્તિ બળી રહી છે. તેમાં જોશવર આગ ભડકી રહી છે. તમારું પાટનગર (રોમ) ભસ્મીભૂત થઈ રહ્યું છે. આત્માનો તો પત્તો પણ રહ્યો નથી. શાંતિ હ્રુમ થઈ ચૂકી છે. સ્વરૂપનું જ્ઞાન-ગુમાઈ ગયું છે, પણ છે કંઈ ચિંતા આ આગ હોલવવાની ? નીરોની પેઠે ઘરબારને આગ લગાડવી અને વઠેલા-ઝોમાં બેઝી ધિંગામસ્તી કર્યા કરવી એજ શું તમારા નદીબમાં લખેલું છે ? ક્યામુધી એ મૂર્ખતા રાખશે ?

આંચે મા કરદીમ બરખુદ, હીચ ના બીના ન કદ;

દરમિયાને ખાના શુમ કરદીમ સાહિબ ખાનારા.

અર્થ:—મુજ કૃતિ જેવી કૃતિ આંધળો પણ નહિ કરે;

ઘરની અંદર ખોઈ બેઠો ઘરઘણીને, હાય રે !

દિલા તા કય દરીં કાખે મિજાઝી,

કુની માનિન્દે તિક્કલાં ખાક બાઝી ?

અર્થ:—હૃદય ! તું ક્યાં લગી નશ્વર જગત્માં,

ચિશુસમ બેલશે માટી ને ઘૂનમાં ?

બાબુજીનું ઘર

હજી ટ્રામથી ઉતર્યા પણ નથી એટલામાં તો દૂર ધૂમાડો આકાશ તરફ ગમન કરતો જણાયો. જરા આગળ વધ્યા તો ખૂમાખૂમ અને રડા-રોળ, આકંદ અને વિલાપ તેમનું સ્વાગત કરવા હાજર થયા. ઘરની પાસે સ્ત્રીપુરુષોની ઠઠ જામેલી હતી. ઈન્સ્પેક્ટર, પોલિસ, સિપાહી, હબરોઃ માણસોનાં ટોળે ટોળાં ત્યાં એકઠાં થયાં હતાં. હાહાકાર થઈ રહ્યો હતો.

આગ ચારે તરફ સળગેલી હતી. દરેક બાબુએ બડકા ઉઠતા હતા. આ માળ પડ્યો. તે થાંભલો ભાગ્યો. સર્વત્ર તડાતડ ફટાક ફટાક થઈ રહ્યું હતું. સેંકડો પખાલો અને હબરો ઘડા ભરી ભરીને લાવવામાં આવતા હતા, પણ પાણી તેલનું કામ કરતું હતું. મકાન તૈયાર થયાને હજી એકજ વર્ષ થયું છે. વાસ્તુને દિવસે ભારે ધામધમથી એમાં પ્રવેશોજન કરાવવામાં આવ્યું હતું, ગરીબો અને નિરાશ્રિતોને તૃપ્ત કરવામાં આવ્યાં હતાં અને ભારે ઉત્સાહ સાથે હવનનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવામાં આવ્યો હતો. એક દિવસ એવો પણ હતો અને આજે એવો પણ દિવસ છે કે આખું મકાન અગ્નિદેવની આહુતિ બની રહ્યું છે; અને વેદની ઋચાઓને સ્થાને રુદન અને આકેંદના ધ્વનિ કર્ણગોચર થાય છે ! લોકો તે દિવસે પણ એકઠા થયા હતા; કેમકે મકાન તૈયાર થયું હતું. આજે પણ લોકો એકઠા થયેલા છે; કેમકે તે ભસ્મીભૂત થઈ રહ્યું છે.

ઘર બનાઈ ખાક ધસ વેહશત-કદમે,^૧ નાસેહા;^૨

આથે જળ મઝદૂર^૩ મુઝકો ગોરકન^૪ યાદ આ ગયા.

અર્થાત્ હે ઉપદેશક ! ભયના સ્થાનરૂપ જગતમાં ઘર તે શું બંધાવું ? કેમકે બાંધનારા મભુર આવે છે કે તરતજ અને ઘોરખોદુ જાનવર યાદ આવી જાય છે.

વાહુ રે જગત તારી અનિત્યતા ! અને વાહુ રે મનુષ્ય તારી આસક્તિ ! વહુજી અને બાબુજી ક્યાં છે ? દાસ અને દાસીઓ ક્યાં છે ? દીક્રો કેમ જણાતો નથી ? સઘળાં વ્યાકુળ છે. બીજાં બધાં તો આગની બહાર છે, પણ બાળક તો મકાનમાંજ રહી ગયું છે !

બાબુસાહેબ નિરાશ તો પહેલાંથીજ થઈ ગયેલા હતા. તેમાં આ હૃદયલેદક સમાચાર સાંભળ્યા; એટલે તેમના હૃદય ઉપર એક વધુ આઘાત થયો. વ્યાકુળતા-વધી જતાં રડવાનો આરંભ કર્યો. હૃદય વાંસવાંસ ઉછાળા મારવા લાગ્યું. પત્નીઆપથી હાથ ઘસવા લાગ્યા; અને પોકારી પોકારી ખૂંચો પાડવા માંડ્યા, “અરે ! કોઈ મારા જીવનના દુકડાને બચાવો ! તેની ઝિંદગી જોખમમાં છે. તે તડકે છે. હજી સમય છે. એવું ન થાય કે

૧ વેહશત કદા-ભયસ્થાન; જગત. ૨ નાસેહા-ઉપદેશક. ૩ મઝદૂર-મભુર.

૪ ગોરકન-ઘોરખોદુ.

તે બળીને રાખ થઈ જાય. હજારો રૂપિયા ઇનામ આપીશ. આખી ઉંમર શુભામ બની રહીશ. બચાવો, બચાવો, કેઈ પરમેશ્વરની ખાતર બચાવો ! ”

વહુજી સુવર્ણ આભૂષણ ઉતારી ઉતારીને ફેંકે છે કે “ આ લ્યો અને મારા લાલને મને લાવી આપો. ” દાદી છાતી ફૂટે છે “ હાથ ! હું મૂંઝ ! હું મૂંઝ ! મારો કીકો, મારો કીકો ! ” દાસદાસીઓ જીદાંજ કકળાટ મચાવી રહ્યાં છે. બાળકની હૃદયદ્રાવક સ્થિતિએ મકાનના બળવા તથા હજારો રૂપિયાના સામાનના ભસ્મીભૂત થવાની વાતને વિસરાવી દીધી છે !

નિઃસંદેહ બાળક એવીજ પ્રિય વસ્તુ છે. લાખો અને કરોડો રૂપિયાની તેની આગળ શું વિસાત ? સંસારમાં સૌ વસ્તુઓ કરતાં અધિક પ્રિય હોય છે સંતાન. પણ સંતાન કરતાંયે કેઈ વસ્તુ વધુ પ્રિય હોય છે કે નહિ ? જીઓ, આ વખતે બધી માલમિલકત બાળક ઉપર કુરબાન કરવાનું કહે છે; પરંતુ એવા પ્રિય બાળકને પણ એક અન્ય વસ્તુ ઉપર તેઓ કુરબાન કરી રહ્યા છે, તે શું ? પોતાનો પ્રાણ ! “ વાહ રે મારા પ્રાણ ! ” હજારો રૂપિયા જાય, ઘરેણું જાય, કીકાને બચાવનારાઓના પણ પ્રાણ જાય, તો ચિંતા નહિ; પરંતુ બાળસાહેબ કે વહુજી પોતે પોતાના પ્રાણ બચાવવાને ખાતર આગમાં નથી ફૂદી શકતાં !

જોતજોતામાં બાળક બળીને ભસ્મ થઈ ગયું, પરંતુ બાળુ અને વહુએ પોતાનો જીવ બચાવ્યો ! પોતાની આંખોની સામે જીગરના કંકડાને અગ્નિમાં સ્વાહા થતો જોયો ! લોકિક પ્રખ્યાત છે કે બ્યારે વાંદરીના પોતાના પગ બળવા માંડે છે, ત્યારે પોતાના બાળકને પગતળે દબાવી દે છે.

જશ સાંભળજો ! શું આગ લડલડે છે ? ના, અગ્નિ દેવતા પોકારી પોકારીને ઉપદેશ કરે છે કે:-

न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया मवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । (यજુ० પૃ० અં ૪. બ્રા० ૫ મં ૧)

અર્થાત્ હે મનુષ્યો ! પુત્ર કાંઈ પુત્રને અર્થે પ્રિય નથી, પણ પોતાને અર્થે પ્રિય છે કેવો જોસખંધ પવન વાઈ રહ્યો છે ! સનન સનન ! એ વેદનો સંદેશો લાવ્યો છે અને ઘાટો પાકી પાકીને, લલકારી લલકારીને સંભળાવે છે કે:-

स यथा शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशंदिशं पतित्वाऽन्यत्रायतनमलब्ध्वा यन्धनमेधोपभ्रयत । एवमेव क्षत्रुः सोम्य । तन्मनो दिशं दिशं पतित्वाऽ

ન્યત્રાયતનમલમ્બા પ્રાણમેવોપધયતે પ્રાણવન્ધનં હિ સોમ્ય ! મન ઇતિ ।
(સામં છાંં ઉં પ્રપાં ૬. ખંડ ૭. મં ૨.)

હે પ્રિય બાળ ! જે પ્રમાણે (પાર્થીની) બળમાં સપડાયલું પક્ષી
જુદી જુદી દિશાઓમાં ઉડી જવાને માટે પ્રયત્ન કરવા છતાં ક્યાંય પણ
આશ્રય નહિ મળવાથી આખરે બંધનનોજ (બળનોજ) આશ્રય લે છે;
તે પ્રમાણે હે પ્રિયદર્શન ! આ મન પણ જુદી જુદી દિશાઓ તરફ ટોડે
છે પણ ક્યાંય આશ્રય નહિ મળવાથી છેવટે પ્રાણનોજ આશ્રય લે છે, કારણ
કે પ્રાણજ મનનું બંધન છે.

હે મૃગ ! તારી સુગંધથી યયુંજ વન ભરપૂર,
કસ્તૂરી તુજ પાસ છે શીઠ ન્હાસે છે ફર ?
બગલમેં બેઠા ને શહેરમેં ઢંઢારા !

રામ ! આનંદ તો બતાવતા રહ્યા પણ આગ ઠીક લગાડી.

રામ:—હા, જ્યાંસુધી સમસ્ત બાહ્યસંસાર જ્ઞાનાગ્નિને સમર્પણ ન
કરવામાં આવે, ત્યાંલગી સાચો-ટકાઉ આનંદ કદાપિ પ્રાપ્ત થવાનો નથી.
પુત્ર એ અગ્નિમાં બળી ભસ્મ થઈ જાય; સ્ત્રી, માતા, પોતાનું શરીર અને
સઘળાં સંબંધીઓ ઉડી જાય; માત્ર રામજ રામ દેખાય; જેવી રીતે જ્ઞાની-
પુરુષ આગળ જઈ (પ્રણવ) અક્ષર તરતજ પોતાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરી દે છે,
તેવીજ રીતે સઘળી વસ્તુઓ દષ્ટિ પડતાંજ ચિત્રલીપીની પેઠે રામનું બાન
કરાવે; ત્યારેજ એ આનંદ ખરા અર્થમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

અન્ન પિતાપિતા અવતિ માતામાતા લોકાલ્લોકાઃ વેવા અવેવાઃ વેદા
અવેદાઃ (યજુર્વેદ, બૃહ. ઉ. અ. ૪. બ્રા. ૩. મં. ૨૨.)

તાત્પર્ય:—એ આનંદની દશામાં આત્મા સમસ્ત બંધનથી રહિત થઈ
પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિત થાય છે. ત્યાં પિતા પિતા નથી રહેતો, માતા
માતા નથી રહેતી, સંસાર સંસાર નથી રહેતો, દેવતા દેવતા નથી રહેતા
અને વેદ વેદ નથી રહેતા. તાત્પર્ય એજ કે જ્યારે પુરુષ સમસ્ત સંબંધો
અને બંધનોથી મુક્ત થાય છે ત્યારે આનંદનો સાગર તેના અંતરમાં
ઉભરાઈ આવે છે; અર્થાત્ ત્યારે તેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે,
તેની પહેલાં કદાપિ નથી થતો.

“ શૂળી ઉપર છે ખ્યારાની સેજ. ”

“ મોતી ઉપયોગી વસ્તુ છે, પણ તે મૂર્ખના હાથમાં અપાતું નથી. દીવો પતંગિયાને માટે છે, માખીને માટે નથી. ”

પસ અઝમુદ્દીન બનાયે બઝેંગે સાગિર મેરી ગિલકે,
લખે બનાં કે બોસે ખૂબ લેંગે, ખાકમેં મિલકે.

અર્થાત્ મરણ પછી મારી માટીનાં જામ બનાવવામાં આવશે; અને એવી રીતે માટીમાં મળ્યા પછીજ પ્રિયતમના એકાદનાં ચુંબન સારી પેઠે લઈશું.

વિષયોમાં જે આનંદ મળ્યો તે શું સ્ત્રીનાં માંસ, હાડ અને ચર્મની આસપાસ ભરાઈ બેઠો હોતો ? હર હર હર ! જરાએ નહિ. તેતો કેવળ ચિત્તવૃત્તિના નિરોધમાં રહેલો હોતો—એકાગ્રતામાં સમાયેલો હોતો.

यद्यत् सुखं भवेत्तत्तद् ब्रह्मैव प्रतिर्विवनात् ।

वृत्तिष्वंतर्मुखास्वस्य निर्विघ्नं प्रतिर्विवनम् ॥

તાત્પર્ય:-વિષયોદ્વારા પણ જ્યારે જ્યારે મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે ત્યારે અંતઃકરણમાં પ્રદક્ષજ પ્રતિબિંબિત થયેલું હોય છે. અર્થાત્ અંતઃ-કરણમાં પોતાના સ્વરૂપના પ્રતિબિંબિત થયા વિના કદાપિ આનંદ અનુભવાનો નથી; અને આ પ્રતિબિંબ અંતઃકરણમાં ત્યારેજ પડે છે કે જ્યારે ચિત્તવૃત્તિઓ અંતર્મુખ (નિરુદ્ધ) થયેલી હોય છે અને મન અચંચલ હોય છે.

જ્યાં એક ક્ષણમાટે પણ અહંમમભાવનો નાશ થઈ આત્મભાવનો અનુભવ થયો, ભય અને ચિંતાથી મુક્ત મળી, શરીર અને નામરૂપ સેદ નષ્ટ થયો કે તત્ક્ષણ આનંદજ આનંદ ઉભરાવા લાગે છે “ હું શરીર છું ” એ મિથ્યા વિચારનો નાશ થતાંજ આનંદ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. જ્યાં પ્રાંતિતું વાદળ સરક્યું કે આનંદરૂપી ચંદ્રે મોં દેખાડ્યું. આ ચંદ્ર (આનંદ) તારો આત્મા છે. દ્વૈતભાવરૂપી કેશલટોને તારા મુખ ઉપરથી દૂર કર અને ચોકની રાત્રિને ઉત્સવનો દિવસ બનાવ. હે મન ! તુંજ દ્વૈતભાવનો પડદો છે; ઉઠ દૂર થા.

ખર ચેહરએ તૂ નિકાલતા કય ? ખર ચરમ એ ખુર સહાબ તા કય ?
અર્થાત્ તારા મુખ ઉપર આવરણ ક્યાંલગી રહેશે ? સૂર્યના તેજ ઉપર વાદળ ક્યાંસુધી રહેશે ?

“ પોતાના ચંદ્રવદન ઉપર ઘુંઘટ તાણી તું એક બાબુ કેમ ઉભો રહ્યો છે ? હે પ્રિય ! તું તને પોતાનેજ ઈશ્વર જાણુ. ”

“ તે પોતેજ આંખો મીંચીને અવિદ્યા (દુઃખ) રૂપી અંધકાર ઉત્પન્ન કર્યો છે. હે સૂર્ય ! જરા તારી આંખ ઉઘાડ. એટલે પ્રકાશજ પ્રકાશ થઈ રહેશે. સર્વ વસ્તુઓને પ્રકાશિત (આનંદમય) કરનાર તુંજ છે. ”

આકૃતાબી આકૃતાબી આકૃતાબ, ઝરંહા દારંદ અઝ તૂ રંગોતાબ
અર્થાત્ સૂર્ય છે તું, સૂર્ય છે તું, સૂર્ય છે, તુજ કનેથી રજકણો રંગતેજ લે.
ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચંદ્રતારકં નેમા વિદ્યુતો ભાતિ કુતોડયમમિઃ ।
તમેવ માંતમનુભાતિ સર્વે તસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ । (કઠ ઉ૦ અ૦ ૧. ૧૦૫ મં ૦ ૧૫)

તાત્પર્ય:—ન તો ત્યાં (વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં) સૂર્ય પ્રકાશે છે કે ન તો ચંદ્ર તેમજ આ વીજળી પણ ત્યાંસુધી નથી જઈ શકતી, તો પછી અગ્નિજ્વાળાતું તો લેખુંજ શું ? સત્ય તો એ છે કે તે પ્રકાશેના પણ પ્રકાશ સ્વરૂપતા તેજથી આ સમસ્ત જગત પ્રકાશિત છે; અને તેનાજ તેજથી આ સઘળાં નામ અને રૂપ તેજોમય બની રહ્યાં છે.

અ—ચાનણા કુલ્લ જહાન કાતૂં, તેરે આસરે હોય બ્યવહાર સારા.
તૂં સબકી આંખમે અમકતા હે, તુઝે સૂઝતા ચાનણા અધ્યારા.
નિત જાગના સોવના ખવાબ લીનોં, દેખ તેરે આગે હોવે કષ્ટકબારા.
બુલહાશા પ્રકાશ સ્વરૂપ તેરા, ઘટ વદ્દ ન હોત હય એક સારા.

પ્રશ્ન:—બાળક હમેશાં કેમ આનંદિત રહે છે ? મસ્ત ફરે છે ?

ઉત્તર:—તેનામાં “ હું શરીર છું ” કે બુદ્ધિ છું ” એ બ્રમે વાસ નથી કરેલો હોતો. તેને હબ્બુ દેતની રાત્રિ નથી પડી.

પ્રશ્ન:—સંસારી પુરૂષને ઈદ્રિય વિલાસથી જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તે આગીયાની પેઠે છમકતાં વેંતજ અદશ્ય કેમ થઈ જાય છે ?

ઉત્તર:—આ વિષય સુખોથી દૈત (દિહાધ્યાસ) કેવળ ક્ષણભરમાટેજ ફર થાય છે, અથવા એમ કહો કે દૈતની અંધારી રાત્રિમાં માત્ર એક ક્ષણમાટેજ આત્મદેવ (આનંદ)ની વીજળી અમકારે આવી જાય છે.

આ અવિદ્યારૂપી રાત્રિ (દુઃખ)ને જે તમે સદાનેજ માટે નષ્ટ કરવા માગતા હો તો પોતાના ખરા સ્વરૂપને ઓળખો.

અયાતો મહાજિજ્ઞાસા ॥ (વેદાંતકથન પ્રથમ સૂત્ર.)

બુસ્તગ્નુ કુન બુસ્તગ્નુ કુન બુસ્તગ્નુ,

દર બરે બુદ્ધ બીં કે બીંડે નીસ્ત ઉ.

તાત્પર્યઃ-ચોધ કર તું, ચોધ કર તું, ચોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પેખ, બાહિર નહિ મળે.

એટલાં પૃષ્ઠો કાળાં થયાં, ઉપદેશ શું મળ્યો ? એટલોજ કે જેટલી બાધ વસ્તુઓ આરામ આપનાર અને આનંદદાયક છે, તે સઘળી તેવી હોવાનું કારણ કેવળ એટલુંજ છે કે આનંદની ખાણરૂપ જે પોતાનું નિઃસ્વરૂપ તે (હિરણ્યગર્ભ)માંથી ચોડુંકે સુવર્ણ લઈ તેમની ઉપર ઢોળ ચઢાવવામાં આવ્યો છે. જ્યારે આ ઢોળ ઉતરી જાય છે ત્યારે પોતે ઉઘાડું પડે છે અને સર્વ વસ્તુઓ છુપી લાગે છે. “ દરેક જણને પોતાનો પુત્ર સુંદર અને પોતાની બુદ્ધિ સંપૂર્ણ જણાય છે.” બાળક પોતાની માતાના ખોળામાં બેસી તોતડી લાધામાં જ્યારે “ મારી મા ”-“ અમારી મા ” બોલે છે ત્યારે એ “ મારી ” અને “ અમારી ” “ સુવર્ણ-સ્પર્શ ” બની જાય છે, પ્રિય બનાવનાર મંત્ર ચર્ચ પડે છે. જ્યારે તે મોટા લાઇને એક ભાવયુક્ત વાણીમાં કહે છે કે “ મારી છે, અમારી છે ”-અને તે કહે છે કે “ ના, મારી છે ” ત્યારે એટલો દુઃખાય છે કે નાનકડા ઝોલ પસારી રાવા લાગે છે. તે બોઈ મા તરત બચ્ચી ભરીને કહે છે કે “ મારી કહેનારા ઉપર વારી જાડે. ” વાહ ! “ મારી ” પણ કેવું કામણ છે ? પછી જેમ જેમ તે જુએ છે કે એ “ મા ” માં બીજાઓનો પણ લાગ છે ત્યારે તેના સંબંધનું તંત્ર નિર્બળ થતું જાય છે; અને પહેલાંના જેટલો પ્રેમ નથી રહેતો. તેમાંથી જેટલો “ મારો ” કમી થાય છે, તેટલોજ પ્રેમ પણ ઘટતો જાય છે. કોઈ અન્ય સ્ત્રી ગૌરમાં લઈ લે તો મા યાદ પણ આવતી નથી કે મનુષ્ય ! જગતની સર્વ વસ્તુઓ તારી આગળ નાચ નાચે છે; મુજરા તમારો બતાવે છે. જેની ઉપર તારી કૃપાદષ્ટિ થાય છે તેને તું અમૃદય પોષાક અર્પણ કરે છે. “ મારી ” “ અમારી ” “ પોતાની ” વગેરે પદ્ધિઓથી ચોભાવે છે. આ તે પદ્ધિ છે, તે પોષાક છે કે ને કોઈ પણ વસ્તુને મળતાંજ તે આનંદરૂપ બની જાય છે.

શુદ્ધિસ્તાં મેં જાકર હરએક શુલકો દેખા,

ન તેરીસી રંગત ન તેરીસી જૂ હય.

‘ ગાર્ગન ’ની દૃષ્ટિ જેની ઉપર પડતી તેનો પત્થર બનાવી દેતી; પણ આ “ માફે ” કહેનાર દૃષ્ટિ જેની ઉપર પડે છે, તે આનંદથી ભરાઈ જાય છે.

એક માણસ ફરીને ઘેર આવ્યો એટલે ખબા ઉપરના અતિ ભારે કિંમતી દુશાલાવડે પોતાના એક કે દોઢ રૂપિયાના ખૂટ સાફ કરવા લાગ્યો. કોઈએ આ બેપરવાઈનું કારણ પૂછ્યું તો જણાવ્યું કે દુશાલો તો તેના પિતાનો છે, પણ ખૂટ તેના પોતાના ! વાહ ! પહેલાં આપ, પછી બાપ !

ઉપા અને સધ્યાસમયના રંગો એવા ચમકદમકવાળા અને ચિત્ર વિચિત્ર હોય છે, કે કૃત્રિમ રંગો તેમના સૌંદર્યની સ્પર્ધા ક્યાંથી કરી શકવાના હતા ? તોપણ દિવાનખાનામાં ટંગેલી છબીઓના રંગ અધિક આકર્ષક હોય છે. કારણ ?—એટલુંજ કે તેમને “ મારા ” કહીને સંબોધી શકાય છે. ક્યાં આકાશના મહાન્ તારા અને ક્યાં નવવધૂની ત્રણ ગેજની ચુંદડી (ઝીણી બનારસી સાડી)ના તારા ? પરંતુ વાચકગણ ! સાચું કહે-જો, જે મનમોહકતા આ ખીબા તારાઓમાં છે તે આકાશના તારાઓમાં જણાય છે ? નહિ, કદાપિ નહિ કારણ ?—માત્ર એટલુંજ કે ચુંદડીના તારા “ હું ” “ મારા ”ની પરિસીમામાં આવેલા છે. એ “ હું ” (આત્મા) ! તારી કારીગરી ઉપર અહિં વારી !

પ્રશ્ન:—“ મારા દિલને છાતીમાંથી એ કોણ ચોરી જાય છે ? ”

ઉત્તર:—“ તારુંજ સૌંદર્ય બહાર પ્રતિબિંબિત થઈ માથુક બનીને તારું હૃદય ચોરી જાય છે. અર્થાત્ તુંજ માથુક બનીને આ ચોરી કરી રહ્યો છે. તેમા ખૂમ બરાડા શાના પાટે છે ? ”

મન હરણ કરવામા ચૌથી વધારે કુશળ કોણ હોય છે ? શું ચતુર્દશવર્ષી ચંદ્રમુખી ? ના, કદાપિ નહિ; પરંતુ જેની ઉપર મન લાગી જાય, અર્થાત્ જેની ઉપર “ હું ” મોહિત થાય.

મેરા ગિરયા^૧ તેરે રૂખસારકો^૨ ચમકાતા હય,

તેલ ઇસ આગપે તિલ આંખકા ટપકાતા હય.

શું લયલાના સૌંદર્ય ઉપર મજનું મોહિત થયો હતો ? ના, મજનું

મોહિત થયો, પછીજ લયલા સુંદર બની. કેવી સરસ ઉક્તિ છે કે “લયલાને મજનુંની આખથી જો.” ગોપિકાઓ શ્યામવર્ણ ઉપર મોહી, તો શ્યામમાં એવું સૌંદર્ય ઉત્પન્ન થયું કે તારાને પણ લલિત બનાવ્યા.

દેખ છબી સખ તારે લાગે, નૈન ચકોર મુખચંદકો ભાગે.

વિચાર કરીને જવાબ આપો, હે મારા પ્રાણ ! અદૃશ્ય ઈશ્વર તરફ લોકો એટલા કેમ આકર્ષાય છે, તેને કેમ ચાહે છે ? તે કેમ એટલો પ્રિય છે ? માત્ર પોતાનીજ ખાતર. તે અન્નદાતા છે, ધણી છે, કૃપા કરનારો છે, ઉદાર છે, ઉત્પન્ન કરનારો છે, માતાના ઉદરમાં તેણેજ ઉછેર્યો, બાલ્યાવસ્થામાં દૂધ પાચું અને તેનીજ કૃપાથી વાદળ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, આકાશ, સઘળા તારે માટે પોતપોતાના કાર્યમાં લીન છે; માટે તું પણ ખોરાક ઉત્પન્ન કરે, તે અજ્ઞાની (પ્રમાદી) બનીને ન ખાતો. આ સઘળા ચંદ્રસૂર્યાદિ તારેજ માટે ફરી રહ્યા છે અને પ્રભુના આજ્ઞાધિકારી બન્યા છે; માટે હવે જો તું આજ્ઞા નહિ પાળે તો તે ઠીક નહિ કહેવાય.

એવીજ રીતે ખ્રિસ્તીઓમાં ઈશ્વરસ્તુતિનું એક ગીત ગવાય છે કે “તેણે પ્રથમ મારી સાથે પ્રેમ કર્યો, હું કેમ તેના પ્રેમમાં ન બંધાઉં ?”

માફ કેવળ નિજસ્વરૂપ શું છે ? શરીર છે ? ના, શરીર તો અન્ય વસ્તુઓની પેઠે આ આનંદસ્વરૂપ આત્માના પ્રતિબિંબને ધારણ કરવાને લીધેજ પ્રિય બન્યું છે. અન્ય વસ્તુઓ કરતા તે વધારે નિકટ રહે છે, અને તેથીજ તેમના કરતાં તે અધિક પ્રિય લાગે છે.

“સગે હુઝુરી બેહ અઝ બિરાદરે ફરી.”

અર્થાત્ પાસે રહેનાર કૂતરો ફર રહેનાર ભાર્ષ કરતા સારો લાગે છે.

જિજ્ઞાસુ:—જો આત્મા શરીર નથી તો શરીરમાં તે ક્યા છે ?

જ્ઞાની:—જે પ્રિયતમ છે તેજ આત્મા છે જેના પ્રભાવથી અન્ય વસ્તુઓ ગળી બને છે તે સાક્ષર અથવા ખાડજ આત્મા છે.

જિજ્ઞાસુ:—શું આત્મા પગ છે કે જે આખા શરીરનો ભાર વહે છે ?

જ્ઞાની:—ના, પગ પણ પ્રિયતમ નથી.

જિજ્ઞાસુ:—પગ નહિ તો શરીરનો કોઈ બીજો અવયવ આત્મા હશે. હાથનેજ લ્યો.

જ્ઞાની:—હાથ પણ આત્મા નથી હોઈ ચકતો. હાથ કરતાં તો મસ્તક

અતિ ઘણું પ્રિય છે ઈસ્તિતાલમા એક બાલુ એક જખમી હાથને કાપ
 વામા આવે છે બિચારો રોગી રહે છે બીજી બાલુએ એક જખાના
 મસ્તક ઉપર શુભક્રિયા કરવામા આવે છે એ બિચારો પહેલા રોગીની
 ઈર્ષ્યા કરે છે કે અરેરે ! કપાળને જહલે માસ હાથ ઉપર શુભક્રુ ઘણુ હોત
 તો હેવું શાઉ ? ચહેરા ઉપર હાથ તો ન પડત ! એવા પ્રસંગોની રપટ
 સાથે છે કે હાથ કરતા કપાળ વધારે પ્રિય હોય છે, પરંતુ કપાળ પણ
 પ્રિયતમ નથી. આખ અથવા દોઢ બીજે અવયવ તેનાથી પણ અધિક

અર્થાત્ જો એક વાળ જેટલો પણ વધુ ઈચ્છો ઉડું, તો પ્રકાશના તેજથી મારી પાંખો બળી જાય.

ન તત્ર ચક્ષુર્ગચ્છતિ ન વાગ્મચ્છતિ ન મનો ન વિદ્યો ન વિજ્ઞાનીમો
યથૈતદનુશિષ્યાદન્યદેવ તદ્વિદિતાદયો અવિદિતાદાયિ । इति शुश्रुम पूर्वपां
ये नस्तद्व्याचचક્ષિરે ॥ (સામવેદ-કેનોપનિષદ મંત્ર ૩.)

ભાવાર્થ:—ન ત્યાં (સત્ય સ્વરૂપમાં) ચક્ષુ જઈ શકે છે ન વાણી, ન શ્રોત્ર જઈ શકે છે ન મન. અર્થાત્ એ સ્વરૂપને ઇન્દ્રિયો પહોંચી શકતી નથી. એ સ્વરૂપનો કેવી રીતે ઉપદેશ આપવો તે અમો નથી જાણતા કે સમજી શકતા; કારણ કે તે જ્ઞાત અને અજ્ઞાતથી પણ પર છે. એવું તે તત્ત્વવેત્તાઓ પાસેથી સાંભળેલું છે, જેઓએ અમારામાટે તેનું વર્ણન કરેલું છે.

જિજ્ઞાસુ:—ત્યારે જીવ એજ પ્રિયતમ છે અને એજ મારો આત્મા (નિજસ્વરૂપ) છે; કેમકે તેનાથી આગળ તો બુદ્ધિ કંઈ કળી શકતી નથી.

જ્ઞાની:—કદાપિ નહિ. બુદ્ધિ ત્યાસુધી કામ ન આપી શકે તો પરવા નહિ. આત્મા બુદ્ધિ અને જીવ બન્નેથી પર છે. એ ખરું કે આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ વિચાર, અનુમાન, ધારણા અને કલ્પનાથી પર છે; તોપણ તેના અસ્તિત્વવિષે જરાએ શંકા નથી. તે સત્સ્વરૂપ છે.

જિજ્ઞાસુ:—કેવી રીતે ?

જ્ઞાની:—દયો સાંભળો ! થોડા દિવસ ઉપર એક વિદ્યાર્થીને પ્રાણ છોડતો જોયો હતો. તેને પગોમાથી દુઃખ થવું શરૂ થયું. પ્રથમ તો દુઃખ માત્ર ઘુટણ સુધીજ આવતું. પગ અને પિંડીઓ આપોઆપ તડકડતાં અને ઝટકા ખાતાં હતાં. પીંચે પીંચે દુઃખ જાંઘ સુધી પહોંચ્યું; અને શરીરનો ત્યાંસુધીનો ભાગ આપો આપ અધમૂવા પક્ષીની પેઠે તડકડવા માંડ્યો. દુઃખ આગળ ને આગળ વધતું ગયું. આખરે જ્યારે તે હૃદય ઉપર પહોંચ્યું, ત્યારે દુઃખથી સુકિત મળી. અંત ઘડીએ તે યુવકના મોં-માંથી આ શબ્દો નીકળ્યા હતા. “અરે ! હવે તો નથી સહેવાતું. હવે તો આ જીવડો નીકળી જાય તો સારું.”

હે પ્રિય ! આ પ્રમાણે જે જીવને પણ ત્યજવા ઇચ્છે છે તે જીવનો પણ માલિક છે. જેના સ્પર્શથી જીવ પ્રિય બને છે, જે આનંદસ્વરૂપ ઉપર પ્રાણની આહુતિ આપવાનું સ્વીકારવામાં આવે છે, તે પ્રાણનો પ્રાણ આત્મા છે.

યત્ પ્રાણેન ન પ્રાણિતિ ચેન પ્રાણઃ પ્રણીયતે ।

તત્તેવ ગ્રહ્યત્ત્વં વિદ્ધિ નેદં ચદિદમુપાસતે ॥ (સામવેદ દેવોપનિષદ્ મંત્ર ૮.)

ભાવાર્થ:-જેનું અસ્તિત્વ પ્રાણ ઉપર આધાર રાખતું નથી, પણ પ્રાણનો આધાર જેના ઉપર છે. અર્થાત્ જે પ્રાણોનો પણ પ્રાણ છે. તેજ પ્રહ છે એમ તું જાણ. જેની સ્તુતિમાં વેદ ગાન કરે છે કે:-

આનંદો પ્રહોતિ વ્યજાનાત્ । આનંદાદ્યથેષ સ્ત્વિમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે ।

આનન્દૈવ જાતાનિ જીવન્તિ । આનન્દં પ્રયન્ત્યમિસંધિશંતીતિ ॥

(યજુઃ તૈત્તિ ઉપનિષદ્ અ. ૧.)

આનંદસાગરમાં જગત્ છે એક નાની લહેર સમ,

સાગરતણા અસ્તિત્વથી છે લહેરનું અસ્તિત્વ ત્વમ.

લહેર જ્યાં થઈને અલોપ જધેજ જલનિધિભાસતો,

તે તેજ છે તું હશદિશે શું અહિં તહિં તું શોધતો ?

ખાંડના બનાવેલા ઉંટને તેની ઉપર લાદેલા સામાન સાથે ડંડો મારી તોડી નાખવામાં આવે તો શું નીકળે ?-ખાંડ. ખાંડના હાથીને તેની ઉપર બેઠેલા રાજસહ તોડી નાખવામાં આવે તો શું મળે ?-ખાંડ. ખાંડની બનાવેલી રેલગાડીને તેની અંદરના સાહેબ સાથે ભાંગી નાખીએ તો શું પ્રાપ્ત થાય ?-એજ ખાંડ. તેમાં શું ખાંડ ભાંગી ? નહિ, તે તો જેમની તેમ ખાંડજ રહી. ત્યારે ભાંગ્યું શું ? કેવળ નામ અને રૂપ. તેવીજ રીતે ખાંડ, વિદ્ય, વાયુ, અગ્નિ તેમજ પૃથ્વી વગેરેનાં નામરૂપ તત્ત્વમસિ મહાવાક્યના હથેલીડાતળે કૂટાઈને ચૂરે ચૂરા થાય તો શું મળે ?-એક આત્મા.

આપહી આપ હું યાં ગૈર^૧કા કુ^૨છ કામ નહિ;

ઝાતે મુતલક^૩મેં મેરી શિકલ^૪ નહિ નામ નહિ.

સમ્રાટોના દેશ, કાલ અને વસ્તુપરિચ્છેદની નીચે ટાંકિયું કરતાં ત્યાં પણ પોતાનાજ નિઃસ્વરૂપને જોયું. દેવી દેવતાઓના મુખ ઉપરથી દ્વૈતરૂપી પડદો અર્થાત્ દેશકાળ અને કાર્યકારણ-દ્વર કર્યાં. તો ત્યાં પણ માર્ગજ શુદ્ધ સ્વરૂપ નજરે પડ્યું. પવિત્ર પરમેશ્વરના મુખ ઉપરનો પડદો ચીરી જોયું તો ત્યાં પણ માર્ગજ દિવ્ય સ્વરૂપ જણાયું.

મનમ યુદા, વળ ખાંડે બલંદ મી ગોચમ,

૧ ગૈર-અ-પ. ૨ ઝાતે મુતલક-સત્સ્વરૂપ ૩ શિકલ-રૂપ, આકાર

હર આકે નૂર દેહદ મેહરો માહરા ઉયમ.

અર્થાત્ હું જુદા છું, અને પોકારી પોકારીને કહું છું કે સૂર્ય તથા ચંદ્રને પ્રકાશ આપનાર હું છું.

જેણે આ એકતાનો સાક્ષાત્કાર (અનુભવ) કર્યો છે, અર્થાત્ તેને વાણીમાં નહિ પરંતુ વ્યવહારમાં મૂકી ચૂક્યો છે, તેને માટે વિજ્ઞાન (સાયન્સ) અને તત્ત્વજ્ઞાનના ભંડારમાં કંઈ પણ નવું નથી. ધર્મ પોતાનું મહાન અધિકારપૂર્ણ મસ્તક તેની આગળ નમાવી દે છે. “શું અને શા”, “કેમ અને ક્યારે” તેની કચેરીમાં આવી શકતાં નથી. જે રાજા અને બિખારી સઘળાને એકસરખી રીતે ખાઈ જઈ નષ્ટ કરે છે તે કામના-રૂપી કીડો એવા જ્ઞાનીની પાસે ફરકતો પણ નથી.

અય કૌમ બહુજ રક્તા કુભઈદ, કુભઈદ ?

માંશુક હર્મીભસ્ત, બેયાઈદ, બેયાઈદ.

માંશુકે તુ હમ સાયએ દીવાર બ દીવાર,

હર બાદયા સરગસ્તા ચેરાઈદ, ચેરાઈદ ?

અર્થ:-હે હું (મક્કાની યાત્રા) કરનારાઓ ક્યાં છો, ક્યાં છો ? તમારો પ્રિયતમ તો અહીં જ છે, આવો, આવો. તમારો પ્રિયતમ તો એકજ દિવાલને ઓથે તમારી પડોશમાં જ છે, વનવન કેમ રહ્યો છો, કેમ રહ્યો છો ?

ધિક્ છે, જો આ છલોછલ ભરેલા ભંડાર (પોતાનાજ આત્મા) ને ભૂલી કદિ માટીમાં, કોઈ વખત લોહી અને માંસ (સ્ત્રી)માં, તો કદાપિ વાતા વાયરા સમાન અસ્થિર એવી લોકોની પ્રશંસામાં આનંદને શોધતા ફરીએ; તો સ્વયં સર્વ વસ્તુઓને આનંદમય બનાવવી અને પછી પોતે ગાડાની પેઠે તેમની પાછળ પડવું !

આપહી ડાલ સાયેકો ઉસકો પકડને બાય કયું ?

સાયા જો દોડતા ચલે કીજીયે વાય વાય કયું ?

બાવાર્થ:-પોતેજ છાયા નાખી છે. પછી તેને પકડવા શા માટે દોડવું ? અને તેની પાછળ દોડીએ તેમ તેમ તે પણ આપણી આગળ આગળ દોડયા કરે ત્યારે હાય હાય શા માટે કરવી ?

હે મનુષ્ય ! જો આનંદપ્રાપ્તિ કરવા છત્થે તો પોતાની અંદરજ તેને શોધ.

અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

નિજાસુ:—ફિકે મઆથો, ઝિકે ખુતાં યાદે રક્તગાં,

દુનિયામેં આન કર બલા કયા કયા કોઈ કરે ?

ભાવાર્થ:—ઉદરચિંતા, પ્રિયચર્યા, વિયોગીનાં સંભારણાં;

આ જગતમાં આવીને કોઈ, બલા, શું શું કરે ?

તે ઉપરાંત વળી આપ અમારી ઉપર એક નવો ભાર લાદવા માગો છો. પેટની વેક મહા સખળ છે, તેના કામોમાંથી મુક્તિજ ક્યાં છે ? પેટની ચિંતા અમે ન કરીએ તો બીજું શું કરીએ ? ને પેટની રાશિ (કન્યા) છે તેજ પરમેશ્વરની પલ્લુ છે. અમે પરમેશ્વરને પલ્લુ બહુ સન્માન-પૂર્વક પ્રણામ કરીએ છીએ; અને નમી નમીને દંડવત કરીએ છીએ. અરે દૂરથીજ નમસ્કાર કરીએ છીએ.)

જ્ઞાની:—કેમ વહાલા ! તમારા ખેરાકને કઈ શક્તિ પચાવે છે ? શું એ શક્તિ તમારી ચિંતા છે ? તમારાં સ્નાયુઓ અને નસોમાં રક્તને કોણ દોડાવે છે ? શું તમારો સંકલ્પ એ કામ કરે છે ? તમારા શરીર અને કેશને કોણ મોટા કરે છે ? શું તમારા વિચાર અને શ્રમનાં એ ફળ છે ? જ્યારે તમે ગાઢ નિદ્રામાં પલંગ ઉપર બેલાન પડેલા હો છો ત્યારે તમારા પ્રાણની કોણ ખબર રાખે છે ? સારી પેઠે સ્મરણમાં રાખે છે એજ ચેતન જે તમારા અજને હજમ કરે ॥ તેનેજ તમારા બરણ-પોષણની ચિંતા છે. તમારાં શરીર અને પ્રાણ, તમારાં સ્ત્રી અને બાળક, માલ અને મિલ્કત સઘળાનો આધાર એજ છે. પેલા મૂર્ખાનું અનુકરણ ન કરો, કે જે સામાનથી ભરેલો થેલો ઘોડા ઉપર નાખી તેની ઉપર સવાર થઈ ક્યાંક જતો હતો; અને જેણે રસ્તામાં કંઈક અંશે ઘોડા ઉપર દયા લાવીને અને કેટલેક અંશે સામાનના મોહને લીધે “હાય મારો સામાન, મારો સામાન” કહીને તે થેલો માથા ઉપર ઉંચકી લીધો; પણ પોતે ઘોડા ઉપરજ બેસી રહ્યો. મતલબ કે બાર તો પ્રથમનો પેઠે ઘોડા ઉપરજ રહ્યો, પણ મૂર્ખ મહાશયે પોતાની ડોક ફાકટમાં ભાંગી.

નિરમો^૧ અયાલો^૨ માલો^૩ ઝર,^૪ સખકા હય બોઝ રામપર,

અસ્પષ્ટે સાથ બોઝ ધર, સરપે ઉસે ઉઠાય કયું ?

હાય ! હાય ! આનંદસાગર પરમાત્માની સાથે પેટની તુલના કરવી ! તે પરમેશ્વર જેના બ્રમરના એક સંકેતથી સમસ્ત બ્રહ્મ અને રાશિઓ અસ્ત-વ્યસ્ત થાય છે !

શરીરને ખાતર વસ્ત્રો છે, પણ વસ્ત્રોને ખાતર શરીર નથી. તે માણસની સ્થિતિ દયા કરવા જેવી છે જે પોતાનો સઘળો વખત વસ્ત્રોની શણગાર-શોભામાં વ્યય કરે પણ માંદા શરીરની જરાએ ખબર ન લે; અને તેથી પણ વધુ દયામણી તેની સ્થિતિ છે જે પોતાનું આખું જીવન શરીર અર્થાત્ પેટના ધંધાઓમાં ખર્ચી નાખે અને આત્મા (જે જેની સામે શરીરની વિસાત વસ્ત્ર જેટલી પણ નથી) તેને બરબાદ થવા દે. ઓ પ્રિય ! આ મનુષ્યદેહરૂપી છીપમાંથી પ્રથમ મોતીને કાઢી લે, પછી એ છીપ ગમે તો તુટી જાય કે ગમે તો આખી રહે, તેની તને ચિંતા ન હોવી જોઈએ. આ મુક્તાકૃગરૂપી આત્મજ્ઞાન જ્યારે વાતોમયી આગળ વધીને હૃદયમાં ઘર કરે છે, જ્યારે તે રોમેરોમમાં રચીપચી જાય છે, સ્નાયુ અને નસોમાં પેસી જાય છે, ત્યારે અનુભવ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કે એક તરફ જ્યાં એ સ્વરાજ્ય હાથ ધર્યું, અર્થાત્ પરમેશ્વરના સામ્રાજ્યમાં દાખલ થયા-કિંવા સત્યના સિંહાસન ઉપર પગ ટેકવ્યો, કે બીજી બાજુ પ્રારબ્ધ દાસ બને છે, દેવતાઓ આજ્ઞા-ધિકારી થઈ જાય છે; અને એવી કોઈ આવશ્યકતા બાકી રહેતી નથી કે જે આપોઆપ પૂર્ણ ન થઈ જાય. તે પૂર્ણજ્ઞાની જેણે આ બ્રમને નષ્ટ કર્યો છે કે “હું શરીર છું કિંવા શરીર માફ છે” અને જે પોતાનાજ પ્રકાશમાં સદા ભવ્યતાથી સ્થિત છે, જે પોતાના મહિમામાં મસ્ત પડેલો છે, જેના “થા” કહેવા પહેલાં તો થઈ જાય છે, તેનીજ દષ્ટિ સૃષ્ટિ બને છે, તેનીજ નજર પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ અકળિત લાભ, હે વાયકગણ ! તમારો પણ જાતીય હક્ક છે, તે દરેકનો વારસો છે; પણ તમે સાંભળ્યું હોય કે હજરત યાકુબના જ્યેષ્ઠ ભાઈએ રાજ્યાધિકાર અને નબૂવત, જે તેમનો જન્મસિદ્ધ હક્ક હતો તેને એક વાટકી શાક લઈ વેચી નાખ્યો હતો ! ધિક્કાર છે અને શત ધિક્કાર છે, કે તેનુંજ અનુકરણ કરીને રોટલીને માટે આલોઠ અને પરલોઠમાં પોતાને માટે કાંટા વાવવામાં આવે છે. હે પ્રિય ! વિવશ વાસનાઓના કુ-સંગનો ત્યાગ કર અને પોતાના સત્યસ્વરૂપને ઝોળખ.

એક માંદો માણસ એક ચોરડીમાં પલંગ ઉપર સૂતેલો છે. ચાલો !

જરા એની ખબર અંતર પૂછતા જઈએ. બે માણસો તેના શિર તરફ ઉભા છે, બે પગ તરફ ઉભા છે, ત્રણ બીજા આસપાસ સવામાં હાજર છે. તમે એવી ઘડીએ પહોંચી શક્યા કે અંદર કાર્ડ મોકલ્યું તો જવાબ મળ્યો કે “અંદર જવાશે નહિ. વધુ બીમાર છે.” વારૂ, હઠ કરી અંદર દાખલ થયા તો તમારો સત્કાર કરવાનું તો એક કોરે રહ્યું, પણ બીમારે તો આંખ સરખી ઉઘાડીને જોયું નહિ. બે ત્રણ વખત તમે પોતાના આવવાના સંભા-ચાર કાને નાખ્યા તો ભારે નખરાથી નાક ચઢાવીને કહ્યું કે:—“એમ ! બહુ સાફ” ચારે બાજુ ગાદલાં પાથરેલાં છે, ઓશિફાં લગાવ્યાં છે, લોકો સલામ કરવા સતત આવતા રહે છે. વગેરે. બીમારી પણ એક જાતની અમીરી છે. પણ વહાલા ! રોગ સહીને આ બાહ્ય પ્રતાપ મેળવ્યો છે. થૂ છે સાંસારિક વાસના (વિષમ રોગ) ઉપર કે જે બાહ્ય ઠાઠમાઠને ઇચ્છનારી હોય છે; પરંતુ આત્માને જિમાર કરી દે છે.

જરા જુઓ તો ! આ કેવો આનંદ મણાઈ રહ્યો છે ! વાળાં વાગે છે અને ગીતો ગાતી, આનંદ કરતી સ્ત્રીઓ ક્યાં જાય છે ? તેઓ શીતળા માતાની પૂજા કરવા જાય છે. એક બાળકને માતા નીકળ્યાં હતાં, હવે કંઈક આરામ થયો છે. તેથી આરોગ્યતામાટે ધન્યવાદ પ્રકટ કરે છે. જે મકાનની બાહ્ય શોભા અને લબ્યતા જોઈને તેને રાજાનો ખજાનો ધાર્યો હતો તે તો કીડા અને જીર્ણ હાડકાંને બાંધાર અર્થાત્ કષ્ટસ્થાન નીકળ્યું. પ્રિય-વર ! તેમનું અનુકરણ ન કર, જે પ્રથમ સંકટપરથી શીતળાના રોગમાં ફસાય છે અને ધણી જ્યારે જરા ઠીક થાય છે તો ફૂલીને દડા થઈ જાય છે; અને ભાત ભાતના લોગ વિલાસના સામાનોથી એમ ખતાવે છે કે અમે શીતળાના લોગ થઈ પડ્યા હતા. તેઓ એક સુંદર સફરજન જેવા છે જે સફરજન અંદરથી સડી ગયેલું છે. બાગ્યશાળી છે તે પુરૂષ કે જે આ રોગનો લોગ નથી થયો. જેણે ન તો કીચડથી શરીરને ખરડયું છે, ન તેને તે પાછળથી ધોતો ફરે છે.

કીચ પીછલો ધોય કર આગેકો ન લગાવ્યો,

અંદર આત્મજ્ઞાન તજ વિષય બીચ મત જાવ્યો.

સંસારમા જ્યારે કોઈની એક કામના શાંત થાય છે, જેવી કે પરી-ક્ષામાં પસાર થવું અથવા લગ્ન કરવાં, તો તેના શિર ઉપરથી કેટલો ભાર

ઓછો થયેલો જણાય છે ? અને તેને કેટલો આનંદ થાય છે ? તો હવે તે વિદ્વાનના આનંદનું શું પૂછવું કે જેના હૃદયમાં જરા પણ વાસના રહી નથી અને સઘળો બાર ઉતરી ગયો છે, સઘળા સંકટપોનો નાશ થયો છે; અને નિજસ્વરૂપને ઓળખવાથી જેના સઘળા ધર્મો પૂરા થયા છે.

આપૂર્વમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ ચદ્રત્ ।

તદ્વત્ કામાયં પ્રવિશંતિ સર્વે સ શાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥

(ગીતા. અધ્યાય ૨-શ્લોક ૭૦)

તાત્પર્ય - પાણીથી બરપૂર સમુદ્રમાં બીજાં પાણી આવી પડે છે તો-પણ તે પોતાની હદ મૂકતો નથી; (છલકાઈ જતો નથી) તેમ-મનની સર્વ કામનાઓ જેના મનમાં પાણી સમાઈ જાય છે તેજ માણસ શાંતિને પામે છે, અને જેને નવા નવા લોગની ઈચ્છાઓ થાય છે તે પામતો નથી.

શાહિનશાહે જહાં હય, સાઈલ હુવા હય તૂ,

પયદા કુને-ઝમા હય, ડાઈલ હુવા હય તૂ

૧

સો બાર ગર્જ હોવે તો ઘોઘો પીયે કદમ,

કયું ચર્જો, મેહરો, માહ પે માઈલ હુવા હય તૂ ?

૨.

ખંજર કી કયા મળલ કે એકે ઝખ્મ કર સકે ?

તેરા હી હય ખિયાલ કે ઘાઈલ હુવા હય તૂ

૩.

કયા હુ ગદા ઓ શાહ કા રાજિડ હય કો ઓર ?

ઇક્લાસો તંગ-દસ્તી કા કાઈલ હુવા હય તૂ.

૪.

ટાઈમ હય તેરે મુજરે કે મોકે કી તાકમેં;

કયું ડર સે ઉસ્કે મુક્તમેં અઈલ હુવા હય તૂ

૫.

હમ બગલ તુમસે રેહતા હય હર આન રામ તો,

બન પરદા અપને વસ્તમેં હાઈલ હુવા હય તૂ

૬

અઘાતો દ્રક્ષજિજ્ઞાસા ॥

ચોધ કર તું, ચોધ કર તું, ચોધી લે,

નિજ હૃદયમાં પેળ, તે તો ત્યાંજ છે

હે માનવીઓ ! આ ખુશખબર સાંભળો ! હે લક્ષ્મીના ચિંતનમાં દૂખી રહેનારા ! હે હાવભાવ ઉપર મરી શીટનારા અને નયનકેટાણ ઉપર ઓવરાઈ જનારાઓ ! જેના એકાદ છૂટા-

છવાયા કિરણના પ્રભાવથી આ સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રકાશમાન થાય છે, પુષ્પોના રંગ અને સુવાસ જેના એકાદ સ્વાસને લીધે છે, અને મગફળ રમણીઓનાં સ્મિત જેની કૃપાને આધારે છે, તે પ્રકાશોનો પ્રકાશ, આનંદોનો આનંદ અને સૌંદર્યનો આત્મા તે તમારોજ આત્મદેવ છે.

બા હમા હુસ્નો ખૂબીયમ, આશિકે રૂપે કીસ્તમ ?

રસ્તા ઝ હાંમે જિસ્મે નાં, બસ્તએ મૂયે કીસ્તમ ?

મસ્ત ઝખૂયે મન જહાં, હર પયે નિગહતમ રવાં;

વાલાઓ મસ્ત હર પયે નિગહતો બયે કીસ્તમ ?

અર્થ:-સમસ્ત સૌંદર્ય અને તમામ ખૂબીઓથી ભરપૂર છું તો પછી કોના સુખચંદ્રનો હું આશક બનું ? શરીર અને મનના બંધનથી મુક્ત છું તો પછી કોના કેશપાશમાં બંધાઉં ? મારી સુવાસપર સુગંધ થઇને આપું જગત્ મારી પાછળ ફર્યા કરે છે ત્યારે હું કોની સુવાસ પછવાડે ચલો બનું ?

સિતમસ્ત ગર હવસત કશદ કે બ સૈરે-સરવો સમન હર આ,

તૂ ઝ શુન્હા કય ન દયી દઇ, હરે દિલ કુશા બ ચમનહર આ.

પયે નાફહાયે રમીદા બ, મ પસંદ એ હય તે બુસ્તબૂ,

બ ખિયાલે હદકએ બુદ્દે ઉ, ગિરહી ખુરો બ ખુતન હરઆ.

અર્થ:-બાગ અને પુષ્પની સેલ કરવાની જો તને ઇચ્છા થઇ આવે તો બુલ્લમનીજ વાત છે; કેમકે તું પોતે કંઇ પુષ્પ કરતાં ઓછો ખીલવાવાળો નથી. માત્ર અંતરનાં દ્વાર ઉઘાડ અને પોતાની હૃદયવાટિકાની સૈર કર. ઓ સુગંધિત નાસિઓની પાછળ પડેલા બંધુ ! તેને ચોધવાનું કદ સહન ન કરતાં, તે પ્યારા (પરમાત્મદેવ) ના કેશચુમ્બમાં શુન્થાઈ જઈ ખુતન માં દાખલ થા.

વેદ તમોને આ શુભ સમાચાર સંભળાવે છે કે:-

ત્વં સ્ત્રી ત્વં પુમાનસિ ત્વં કુમાર પત વા કુમારી ।

ત્વં જીર્ણો વંદેન ધંચસિ ત્વં જાતો મવસિ વિશ્વતોમુખઃ ॥ ૩ ॥

નીલઃ પતંગો હરિતો લોહિતાક્ષસ્તદિદ્ગર્મ ક્રતવઃ સમુદાઃ ।

૧ ખુતન દેશમાં કસ્તુરીમૃગ વિપુલતામાં મળી આવે છે, એમ કહેવાય છે.

અનાદિમત્યં વિમુચ્યેત યત્તમે યતો જ્ઞાનાનિ મુચનાનિ વિશ્વા ॥

(વજુર્વેદ, સ્વેના^૨વનપનિષદ્ અ ૪-મંત્ર ૩-૪)

અર્થાન્ શ્રી (પ્રણયિની) તમેજ છો, પુરુષ, કુમાર અને કુમારી પણ તમેજ છો અને દંડની સદાય લઈને ચાલતા વૃદ્ધ પણ તમેજ છો; અને તમેજ જન્મ પામેલા દેખાઓ છો તથા તમેજ વિશ્વમુખવાળા છો; કૃષ્ણવર્ણી પતંગરૂપ પણ તમેજ છો; લાલ આંખવાળા હીતારંગના પક્ષીરૂપે (પોપટ રૂપે) તમેજ છો; જેના મધ્યભાગવિષે વિદ્યુન્ રહેલી છે એવા મેઘ તમેજ છો; ઋતુઓ તથા મુદ્રો પણ તમેજ છો; તથા તમેજ અનાદિ હોઈને સર્વેને બાંધીને રહેલા છો; કારણ કે સર્વ બુવનોની ઉત્પત્તિ તમારાથીજ થએલી છે.

ખાંડી અદાયે^૧ દેખો, ચંદ્ર કાચા મુખડા પેખો. ટેક.

બાલકમેં, બેઠતે જલમેં, વાયુમેં મેરી લટકેં,

તારેંમેં, નાયિકામેં, મોરેંમેં મેરી મટકેં.

ચલના હુમક હુમક કર, બાલકમા રૂપ ધરકર,

ધુંધટ અમર^૨ ઉલટ કર, હંસના ચે બિજલી બનકર.

શબનમ,^૨ શુભ ઐર સૂરજ, ચાકર હંચ તેરે પહકે,

ચે આનબાન સજ ધજ, અય રામ, તેરે સહકે.

તેથી એ પ્રિયનામગ્રાપમાં ફૂલેલો ! એટલા માટેજ

શોધ કર તું, શોધ કર તું, શોધી લે,

નિજ દુહયમાં પેખ, બાહિર નહિ મળે.

અયાતો પ્રણજિજ્ઞાસા ॥ (વેદાતદર્શન પ્રથમ સૂત્ર)

યાદે રક્તગાં (મૃતગ્નનોતું^૧ સ્મરણ)—એ પ્રિયજનોના અવસાન-માટે આકંદ કરનાર ! જો તું વહાલાંઓના ચોક્કમાંથી મુક્તિ મેળવવા ઇચ્છતો હોયતો આવ; તારા પવિત્ર અંતઃકરણરૂપ શુદ્ધ નિર્ભયસ્થાનમાં આશ્રય લે અને અમૃતરૂપ યા. પોતાના તે મૂળધામમાં નિવાસ કર કે જ્યાં આવતાં મૃત્યુને પણ મરવાનો ભય લાગે છે; અને પછી જો કે યતિતું કથન સત્ય છે કે નહિ:-

અતિમુચ્ય ધીરાઃ પ્રેત્યારમાહ્લોકાદમૃતા મયંતિ ।

(મામવેદ-કેનોપનિષદ્ મં.૨.)

અર્થાત્ ધીર પુરુષો આ સંસારથી અત્યંત વિમુખ થઇનેજ અમૃતને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ વિષયોના પંજરમાંથી છૂટકારો થતાંજ પોતાના અવિનાશી સ્વરૂપે બની રહે છે.

ગમે-ગુસ્સા-ઓ-યાસો-અંદોહો-હિરમાં;

હવાયે મુગ્ધ હડા લે ગઈ હય.

ભાવાર્થ:-દરદ, શોક, દુઃખ, ક્રોધ, નિરાશા, એ બધાંને આનંદોર્મિ-એ હડાવી દીધાં છે; માટે ક્રેકટનો રુદનઆકંદની શોકમય ઢાળી કાટ-ડીમાં દિવસની રાત્રિ અને રાત્રિનો દિવસ કરવાને બદલે શ્રુતિયોની સુસ્વર મુનદ્રારા—

શોધી લે તું, શોધી લે તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પ્રેમ, તે તો ત્યાંજ છે.

અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

હે પ્રિય ! સંસારની વસ્તુઓ વસ્તુતઃ સંતોષદાયક નથી હોઈ શકતી. હૃદયની તૃષ્ણા તેનાથી કદાપિ નથી છીપતી.

એન્ટોનિએ આનંદને પ્રેમમાં ખોળ્યો, છુટસે કીર્તિમાં અને સીઝરે સામ્રાજ્યમાં. પહેલાંને અપમાન મળ્યું, બીજાંને તિરસ્કાર, ત્રીજાંને કૃત-ક્ષતા—અને છેવટે બધાજ મરી મટયા. કેવળ એક આત્માતુલ્યજ તારા હૃદયને શાંતિ અને આનંદ આપી શકશે. માટે:-

ફિકે મઆશો, ઝિકં છુતાં, યાદે રક્તગાં,

અપનાહી તૂ ફરે કૃતા હોયે તો સખ મીટં.

ભાવાર્થ:-કંઠરચિંતા, પ્રિયચર્યા, વિરહીનાં સંભારણાં;

નિજસ્વરૂપે લીન થાતું એ બધાં સહજે ટળે.

અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

શોધી લે તું, શોધી લે તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પ્રેમ બાહિર નહિ મળે.

જિજ્ઞાસુ:-આ તો બહુ કઠિન છે, અત્યંત ગૂઢ છે, અમે કેવી રીતે તેની ઉપર વિજય મેળવી શકીશું ?

રા.ની:-ધારો કે ગૂઢતમ છે અને અત્યંત કઠિન છે; પરંતુ તોપણ યાદ રાખજો કે તેના વગર લાખ વરસો પણ તમને ચેન નથી પડવાતું.

આ દવા મોંઘી હોય તોપણ અદ્વિતીય છે. વિષમ રોગમાટે તેના સિવાય અન્ય ઔષધ ક્યાં છે ? નાન્યઃ પન્થા વિમુક્તયે । મુક્તિનો ખીજો માર્ગજ નથી; માટે તે જોટલો કઠિન છે તેટલોજ તમારો ઉત્સાહ પણ વધારી મૂકો.

અથાતો પ્રહ્લજિજ્ઞાસા ॥

ચોધી લે તું, ચોધી લે તું, ચોધી લે;

નિજ દુઃસ્થમાં પેખ, તે તો ત્યાંજ છે.

નિજ્ઞાસુઃ—મારા કેટલાક મિત્રોને એક વખતે વેદાંતની ઘેલછા લાગી હતી. તેમણે ચોડા દિવસ માથું ફાડી અંતે તે બાબત પડી મૂકી. તેમને તેમાં કંઈ રસ પડ્યો નહિ.

જ્ઞાનીઃ—હયે. એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? તે શિયાળની વાર્તા તમે નહિ સાંભળી હોય કે જેણે પોતાની અચક્ષિત છુપાવવા ખાતર દ્રાક્ષવિષે કહ્યું હતું કે “હજુ તે કાચી છે, કોણું દાત ખાટા કરે !”

માટે નિરુત્સાહને ત્યાગી દહ નિશ્ચયથી થવલું, મનન અને નિદિધ્યાસનની ભૂમિકાઓ પાર કરી જાઓ.

આત્મા ષા અરે દ્રષ્ટવ્યઃ શ્રોતવ્યો મંતવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યઃ ।

(મણુ ૦ બ્રહ્મ ૦ અં ૪ ષ્ ૦૫ મત્ર, ૬)

અર્થાત્ નિઃસંદેહ આ આત્મા જોવા, સાંભળવા, મનન કરવા અને અનુભવ લેવા યોગ્ય છે. આ વેદવાક્ય અસત્ય નથી કે તમે આનંદધન છો, ચેતનયન છો, સત્ધન છો, પ્રયોગ-અનુભવ કરી જુઓ, એટલે ખાત્રી થશે.

અકુસોસ છે તે કેદીમાટે કે જે કાનેને બાંધનાર કાંસલાને કણ્ઠ-કુંડલ માનતો હોય, હાથપગની બેડિયોને કંકણ અને ઝાઝર ગણતો હોય અને ગળામાંની સાંકળને વિશ્વત્રિલાલયનો માનાસ્પદ પટ્ટો લેખતો હોય. વહાલાઓ ! ઉઠો, બચત થાઓ, સાંસારિક વાસનાઓની શૃંખલાને એકદમ તોડી નાખો, અજ્ઞાનની નિદ્રાને ઉરાડી મૂકો. જુઓ તો ખરા ! તમારો બંદિવાસજ તમારી સ્વતંત્રતા પૂરવાર કરે છે. સૂરજમાં તે વળી અંધારું કેવું ?

ઉત્તિષ્ઠવ જાગ્રત પ્રાપ્ય વરણ્ણિયોચત ।

(મણુ ૦ કઠો ૦ અં ૧. વં ૩.-મં. ૧૪)

અર્થ:-ઉઠા, જાગો, ઉત્તમ જ્ઞાનીઓ પાસે જાઓ; અને તેમની પાસેથી પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો.

મિનગર જ હરસૂ અયજાં, કે તૂ ખાસ જાને માર્ધ;

મરુદોશ ખીશ અર્જાં, કે તૂ જસ ગિરાં બહાર્ધ. ૧

ખિસ્તાં જ દેવ ખાતિમ, કે તૂર્ધ જજાં મુલેમાં;

ખિરકન સિયાહ અખતર, કે તૂ આકૃતાળે રાર્ધ. ૨

ખુગસલ જ જે અસીલાં, ખિરનવ ગરીવે ગોલાં;

કે તૂ અઝ શરીફે અસલી, કે તૂ અઝ બલદે જાઇ. ૩

ભાવાર્થ:-“હે જીવ ! આમ તેમ ન જોતો ફર; કેમકે તુંજ સર્વતું જીવન છે; પોતાની જાતને તું આટલી સસ્તી ન વેચ; તું તો અતિ મૂલ્યવાન છે.”

“રાવણની પાસેથી સીતા પડાવી લે; કેમકે મારા જીવના સમ, તું પોતેજ શ્રીરામચંદ્ર છે. અજ્ઞાનરૂપ કાળા પડંદાને તોડી નાખ એટલે તુંજ પ્રકાશમાન સૂર્ય છે.”

“નીચ લોકો સાથેનો સંબંધ તોડી નાખ અને પિશાચીની ફાસલાવનારી વાણી સાંભળતો નહિ; કેમકે તું ઉચ્ચ કુળનો ઉત્તમ પદધારી છે.”

હું શરીર છું કે શરીરનો છું એ જામનો ત્યાગ કર; અને:-

ચોધી લે તું, ચોધી લે તું, ચોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પેખ, તે તો ત્યાંજ છે.

મયાતો મહાજિજ્ઞાસા ॥

એક રાજાએ જે નિપુણ ચિત્રકારો (રવિ અને કવિ)ની પરીક્ષા લેવાની ઇચ્છા કરી. પરીક્ષા કરવામાં સરળતા રહે તે માટે જન્મેને સામસામી બીંતો ઉપરની પોતાની નિપુણતા બતાવવાનો હુકમ થયો.

આજ્ઞા અનુસાર પડદા નાખી દેવામાં આવ્યા કે એક બીજાની કૃતિને જોઈ ન શકાય. દરરોજ જન્મે જણા આવતા અને પોતપોતાની દિવાલ ઉપર કામ કરીને આવ્યા જતા. નિશ્ચિત સમય વીત્યા પછી રાજા સાહેબ પોતાના દરબારીઓ સાથે પરીક્ષા કરવાના સ્થાન ઉપર ગયા. પ્રથમ રવિની દિવાલ ઉપરથી પડદો ખસેડવામાં આવ્યો. જોનારા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. વાહ વાહ કરવા લાગ્યા અને અનાયાસે બોલી ઉઠ્યા કે ચીનનાં ચિત્રો પણ આનાથી વધુ સારાં નજ હોઈ શકે. ચારે બાજુથી એજ વાત

સંભળાવા લાગી કે “ જસ, હવે વળી ગઈ. મહાભારતની સંઘળી ઘટના-
ઓને આણે તો નવેસરથી સજીવન કરી બતાવી. ચિત્રો બાણે હુમણું બોલી
ઉઠશે. આનાથી અધિક તો કલ્પનામાં પણ આવી શકતું નથી. રવિનેજ
ઈનામ મળવું લેઈએ. હવે કવિની કૃતિ જોવાનીયે આવશ્યકતા નથી.
કમાલ કર્યું છે કમાલ ! ” રાજા સાહેબ પણ એટલા તૃપ્ત થઈ
ગયા હતા કે કવિની દિવાલ જોવા જેટલી મહેનત ઉઠાવવાની પણ તેમની
ધમ્મજા નહોતી; પરંતુ કવિએ પોતેજ પડદો ઉંચકી લીધો, પડદો ઉઠ-
તાંજ ચારે બાજુના લોકો આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ બની ગયા. રાજા સાહેબ અને
અમીરો દાંતમાં આંગળાં ઘાલી ઉભા રહી ગયા. કેટલીક પળસુધી તો
શ્વાસ પણ અંદરને અંદરજ રહી ગયો. જ્યાં જુઓ ત્યાં નીચલો હોઠ ઉપ-
રના હોઠથી ફરજ જણાતો હતો. બધાજ આશ્ચર્યચકિત થઈ ઉભેલા
હતા. થયું શું હતું ? કવિએ એવી તે શું અલૌકિક વાત કરી હતી, એવું
શું બહુ કર્યું હતું ? અહા હા ! એવી સફાઈ ! વાહ ! વાહ ! વાહ ! દષ્ટિ લપસી
પડે છે ! અને જુઓ તો ખરા દિવાલમાં બળે ગજ ઉંડા ચિત્રો બનાવ્યાં છે !
વાંચકો ! તમે સમજ્યા કે કવિએ કઈ વાતમાં રવિને મહાત્ કર્યો
હતો ? સામસામી ભીંતો વચ્ચેનું અંતર આશરે બે એક ગજ હશે.
નિશ્ચિન કરેલા સમયે રવિ તો પોતાની ભીંત ઉપર રગ અને વાર્નિશ
ચઢાવતો રહ્યો; અને કવિ તેટલો સમય પોતાની દિવાલને સ્વચ્છ તથા
લીસી-ચળકતી બનાવવામાં લીન રહ્યો, તે એટલે સુધી કે પોતાની
દિવાલને દર્પણ જેવી સ્વચ્છ અને ચમકતી બનાવી દીધી ! પરિણામ જે
આવ્યું તે તમેજો જોયું છે. આ ચમકતી દમકતી દિવાલની સરખામ-
ણીમાં રવિની ભીંત ખડબચડી અને બેડોળ જણાતી હતી. તે ઉપરાંત
રવિની સંઘળી મહેનત એ સ્વચ્છતાને લીધે કવિએલઈ લીધી; અને દષ્ટિ-
શાસ્ત્રના સિદ્ધાંત અનુસાર બન્ને દિવાલો વચ્ચે જેટલું અંતર હતું તેટ-
લાજ અંતર ઉપર કવિની દિવાલમાં રવિનાં ચિત્રો જણાતાં હતા.

હે બાહ્ય વિદ્યાઓના વિદ્યાર્થીઓ ! હૃદયની પાટી ઉપર રવિની પેઠે
બાહ્ય ચિત્રકામ ક્યાં લગી કર્યાકરશે ? માત્ર સપાટી ઉપરજ ચિત્રવિચિત્ર
આકારો ક્યાસુધી બનાવતા રહેશે ? ઠાસેલા લિન્ન લિન્ન રંગો તમારા
મસ્તિષ્કમાં ક્યાં સુધી લારાયલા રહેશે ? અને છિન્ન લિન્ન વિચારોને

ઠોંસી ઠોંસીને ભરવાથી શું ઉપયોગમાં આવશે ? એન્યુકેશન એટલે કેળવણીનો અર્થ એવો થાય છે “ અંદરથી બહાર કાઢવું-કેળવવું ” અને નહિ કે બહારથી અંદર ઠોંસવું. એન્યુકેશનના આ મૂળ અર્થને ક્યાં સુધી ઘોટાખામાં રાખશો ? કવિની પેઠે તે પવિત્રતા અને પૂર્ણતાને આપવાની આત્મવિદ્યા તરફ કેમ લક્ષ નથી આપતા ?

હરદમ અઝ નાચુન ખરાશમ સીનએ અફગારરા;

તા ઝ દિલ ણીફં કુનમ ગયરે ખિયાલે યારરા.

અર્થ:-હરપણે હું મારા ચીરાયલા હૃદયને નખવડે ખોતર્યા કરું છું, એટલા માટે કે મિત્રસિવાય અન્યનો વિચાર તેમાં પેઠો હોય તો નીકળી જાય.

ક્યાં તત્ત્વને દર્શાવવાવાળી બ્રહ્મવિદ્યા અને ક્યાં રૂપાસક્ત સાંસારિક વિદ્યાકળાઓ, કે જે એક વખત ભારતવર્ષમાં વૈશ્ય તથા શૂદ્રોને માટેજ હતી ! આજ આપણા નવ જવાનો આ નામની વિદ્યાઓ અને કાળાઓના કૂપમાં પડીને અધોગતિમાં પારંગન થઈ તે કૂવાને તળિયે પહોંચી ગયા છે. જે આ કાળી કોટડીની વિદ્યાનેજ આત્મજ્ઞાન લેખવામાં આવશે તો તે આજે પણ આંખો (હૃદયચક્ષુ) ને આંધળી બનાવશે અને કાલે પણ.

જે એકને જાણવાથી સઘળી વસ્તુઓ જાણી શકાય છે, ન સાંભળેલી સાંભળી શકાય છે, ન જોયેલી જોઈ શકાય છે; જેનાથી સર્વોત્તમ મહાત્માઓ અને અવતારી પુરૂષોના હૃદયમાંનાં સમગ્ર જ્ઞાન ચારિત્ર્યમય ચિન્હો આપણા હૃદય દર્પણમાં ઉતરી આવી આપણાં બની રહે છે; જેના વડે સઘળાં મહત્તમ રહસ્ય અને અજ્ઞાત ભેદો સામાં આવીને ખડાં થઈ જાય છે, તે ઉપનિષદ્વિદ્યા (આત્મજ્ઞાન) રૂપી મુરમાથી તમારાં હૃદયચક્ષુને પ્રકાશિત કેમ કરતા નથી ?

યેનાશ્રુતં શ્રુતં ભવત્યમતં મતમવિજ્ઞાતં વિજ્ઞાતમિતિ।(સામ૦૭૦૩૦૧.ખ૦૦૧ મંત્ર૩)

અર્થ:-આત્મજ્ઞાનથી ન સાંભળેલું સાંભળેલું બને છે, અજ્ઞાત જ્ઞાત થાય છે અને ન જાણેલું જાણવામાં આવે છે. (એવા સ્વરૂપને ઓળખો.)

આત્માને વા વિજાનીયાત્ અન્યાં વાચં વિમુંચય ।

અર્થ:-એ આત્માને ઓળખો અને અન્ય સઘળી વ્યર્થ વાણીને છોડો. એ તત્ત્વજ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ ન સાંભળો. '

ઈદમ રા એ. અકલ રાઓ કાલો કીલ, જુમલા રા અંદાખતમ દર આમે નીલ.

ઈસ્મ રા ઓ જિસ્મ રા દર બાખતમ, તો કમાવે મારેફત દરયા ફતમ.

અર્થ:-સઘળી વિદ્યતા, અક્ષલ અને વાતચીત, એ સઘળાને મેં નીલ-
નદીના પાણીમાં નાખી દીધાં અને જીવ તથા શરીરને પણ ફેંટી દીધાં, ત્યારેજ
આત્મજ્ઞાનની પરાવધિ મારી સમજમાં આવી.

ઈક નુકતે વિચ ગતલ મુકદ્દી હય.

ફક નુકતા છોડ હિસાબાનું, કર દર કુરર દિયાં બાબાનું;

દે ફૂંક હિસાબ કિતાબાનું, કર સાફ દિલે દિયાં બાબાનું;

ઈક અલિફ પઠો છુટકારા હય, એક અલિફ પઠો છુટકારા હય.

ચોધી લે તું, ચોધી લે તું, ચોધી લે;

નિજ હૃદયમાં ખેળ, તે તો ત્યાંજ છે.

અથાતો પ્રહ્લજિજ્ઞાસા ।

એક માણસ મંદિરમાં આવી કોઈ બનાવની ખુશાલીનો પ્રસાદ વહે-
યતો હતો અને અત્યંત આનંદ મનાવતો હતો. કોઈએ આ અસાધારણ
આનંદનું કારણ પૂછ્યું, તો તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ મને ખીજ વળત
જીવન મળ્યું છે. ઠીક બચી ગયો. ચોરોના પંજામાંથી મેં મુક્તિ મેળવી
છે. મારો ઘોડો તો ચોર લઈ ગયા, પણ હજાર ધન્યવાદ છે પરમેશ્વરને
કે હું ઘોડા ઉપર સવાર નહોતો, નહિ તો મને પણ તેઓ ચોરી ભત । હું
ચોરાઈ ન ગયો તેની ખુશાલીમાં હું આનંદ મનાવું છું. ”

વાંચકો હસતા હશે કે કોઈ વિચિત્ર મૂર્ખો હશે. એટલુંજ ન સમજ્યો
કે ભે હું ઘોડા ઉપર સવાર હોત તો મને ચોરી જવાનું તો એક ઠોરે રહ્યું;
પરંતુ ઘોડાને પણ કેવી રીતે ચોરી ભત ? પણ હાય !

હર કસી નાસેહ બરાયે દીગરાં, નાસેહે ખુદ ચાફતમ કમ દરજહાં.

અર્થાત્ પર-ઉપદેશે બહુ નર ડાહ્યા, નિજ વર્તનમાં કોઈકજ લાભ્યા.

પણ જરા અંતર્મુખ થઈ પોતપોતાવિષે વિચાર કરી જુઓ કે
શું થઈ રહ્યું છે ? સવાર શુભ છે કે ઘોડો ? સ્વર્ગસમ હિંદુસ્તાન કે જેનાં
પ્રચંડ વૃક્ષોની ઘટાઓમાં કાં તો કોયલનો મધુર સ્વર, કે કાંતો શાંતિવર્ધવતો
વેદધ્વનિ કર્ણગોચર થતો હતો. જેનો મંદ વાયુ કાં તો પુષ્પોની સુગંધને
ફેલાવતો ફરતો, કે કાંતો પવિત્ર પ્રજ્વલ (કેં) ના ધ્વનિને; જેનાં દર્પણસમ
અને ચમકતાં સ્વચ્છ ઝરણા તથા નદીઓ તેમજાપુરુષોના અંતઃકરણ કરતાં

વધુ નિર્મળ ન હતાં, કે જેઓ ત્યાં રમણ કરતા હતા; જેનાં સદૌવરો અને તીર્થો ઉપર એક બાબુ બીલેલાં કમળ, અને બીજી બાબુ તીર્થરૂપ જ્ઞાનવાનોનાં તેજોમય મુખારવિન્દ આનંદ આપતાં હતાં; જેનાં શહેરોમાં પોપટ અને મેના સુદાંના મુખમાં પ્રણવાર્તા સંભળાતી હતી. આજ તે ઋષિ-મુનિઓના ભારતવર્ષમાં આ છેડાથી પેલા છેડા સુધીમાં કેટલા માણસો એવા મળશે કે જે સ્વરૂપમાં આરૂઢ હોય, કેટલાક હસ્તામલક* દેખાશે ? જેને પૂછશે તેની પાસે સવાર તો હશેજ નહિ, ઘોડાનાજ સમાચાર આપશે, અર્થાત્ શરીરનાંજ નામ ઠામ જતાવશે. ફલાણી ઓફીસમાં નોકર છે, આટલો પગાર મળે છે. જાતે ફલાણો, ફલાણાનો પુત્ર, અમુક ગામમાં રહે છે, આટલું વય છે. હું સુંદર છું. હું પુરૂષ છું. હું એમ. એ. છું. ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ, પરંતુ પ્રિય ભાઈ ! આ સઘળું તો શરીર (ઘોડા) નું વર્ણન છે. તમે કાંઈ શરીર નથી. શરીર ઉપર સવારી કરનાર અને શરીરના માલિક તમે પોતે કોણ છો તે જતાવો ? ખસ ચૂપ ! ગળામાંથી અવાજ પણ નીકળતો નથી. જોવાયું !! જોવાયું !!! શું જોવાયું ? કેમ જામ જરાડા પાડો છો ? શું ઘોડો જોવાઈ ગયો છે ? ના, ઘોડા અર્થાત્ શરીરનો તો જરાજર પત્તો લાગે છે, પણ સવાર-આત્મા ગૂમ થઈ ગયો છે. આશ્ચર્યની વાત છે ! કેવો તમારો ?

તેવું મેં કર્યું તેવું આંધળો પણ નહિ કરે,
ઘરની અંદર જોઈ બેઠો ઘરઘણીને, હાય રે !

ભારતવાસી ! જાળજા પોતાની જાતને.

શોધી લે તું, શોધી લે તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પેળ, બાહિર નહિ મળે.

ગદાતો વ્રજજિજ્ઞાસા । (વેદાન્તદર્શન પ્રથમ સ્કન્ધ.)

હસ્તીયો ઇદમ્ હું, મસ્તી હું, નહીં નામ મેરા;

પ્રુટ-પસ્તી યો પ્રુદાર્ધ હય ચે જસ કામ મેરા. ૧

ચરમે લયલા હું, દિલે કેસ હું, દસ્તે ફર્હાદ;

બોરા દેના હોતો દેલે હય લખે લામ મેરા. ૨.

ગોશે શુલ્ક હું, રૂખે ચુસુક, દમે ઈસા, સરમદ;

તેરે સીનેમેં બસું હું, હય વોહી ણામ મેરા. ૩.

હલકે મન્સૂર, તને શમ્સ હું, ઇન્મે ઉલમા;

વાહવા ! બેહ હું, ઝોર બુદબુદા એક રામ મેરા.

વિદ્વાસુ:—મારા મત પ્રમાણે તો પાદરી લોકો રેવરંડ સ્લેટર અને ડૉક્ટર કોઝીયર ઇત્યાદિ જેવા, સાચું જ કહે છે કે વેદાંત મહાસ્વાર્થી ધર્મ છે; તે પ્રથમ પદ્ધતિનું સ્વાર્થીપણું શીખવે છે. પોતાનાજ શ્રેયનો ઉપદેશ કરે છે.

જ્ઞાની:—“જગત્માં એવો કોઈ માણસ નથી જે આનંદ ન ઇચ્છતો હોય. સીધી કે આડકતરી રીતે સદગણ આનંદની પાછળજ ભટકે છે. સર્વને એજ ભાવના છે કે સુખ મૂવાત્ દુઃખ મા મૂવાત્। સુખ થજો, દુઃખ કદાપિ ના થજો. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે કેટલાક અજ્ઞાન છે. ક કે જે સર્વવ્યાપી નિઃસ્વરૂપને ભૂલી શરીર ભાવમાં રૂબેલા છે, એક સાડા ત્રણ હાથના ટાપુમાં પૂરાયલા રહે છે, અન્ય સમસ્ત મૃદિને પોતાથી તફન બિન્ન ગણી તેમની ઉપર જરાએ પ્રેમ નથી રાખતા, અને આનંદને તે જડ વસ્તુઓમાં શોધે છે, કે જ્યાં આનંદ છેજ નહિ, તેઓ પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે તેથી હગલે ને પગલે ઠોકર ખાય છે અને દુઃખ સહન કરે છે. તેમનું નામ જગત્માં અજ્ઞાની અથવા ભૂદાને બદલે સ્વાર્થી રાજવામાં આવ્યું છે. બીજા કેટલાક એવા છે કે તેઓ પોતાના કે બીજાના અનુભવથી એટલું જાણી શક્યા છે, કે અમોને માત્ર એક શરીરનું ભલું ઇચ્છિવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થવાનો નથી. ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાના નિયમાનુસાર “કર ભલા, હોગા ભલા.” અથવા એમ કહો કે આ લોકો પ્રકૃતિ માતાની ચપ્પડો આઈ ખાઈને એટલું શીખી ગયા છે, કે આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાટે બીજાઓને પણ એટલાજ ચાહવા જોઈએ કે જેટલો હું મારી જાતને ચાહું છું. બીજાઓનું ભલું કરવામાજ માફ કદયાણુ સમાયલું છે. પણ એવું શામાટે છે તે વાત હજી તેઓ, નથી સમજ્યા. સાંચાની પેઠે કામ તો કેટલેક અંશે સારું કરી નાખે છે, પરંતુ અતરમાં પ્રાણ નથી. આવા કેટલાક મહાશયોથી તો તે આંતરિક પવિત્રતાની કદપના પણ નથી થઈ શકતી, કે જેના વડે સમજી શકાય છે કે સર્વ શરીર મારાં છે. માત્ર એકજ શરીરને પોતાનું કહેવું એ તો જૂઠ્ઠા બોલવું છે. પૃથ્વીના રાજધિરાજ અને નારાયણસ્વરૂપ એવા પોતાના આત્માને પરિમિત અને બદ્ધ માનીને કલંકિત કરવો એ તો આપઘાત તેમજ મહાપાપ

કરવા સમાન છે. માટે સ્વાર્થીપણું શા કામનું ?

વનંબરના માણસો પણ ક નંબરવાળાના જેટલાજ સ્વાર્થી (આનંદની ઇચ્છાવાળા) છે; પણ એટલો ફેર છે કે વનંબરવાળા પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવાની રીત પણ કંઈક અંશે બાબુતા હોય છે, ત્યારે ક નંબરવાળા તો એ રીતથી તદ્દન અજ્ઞાત હોય છે. વ નંબરવાળાઓને જગત્માં ખુશમિજાજ, સારા માણસ, સ્તુત્ય લક્ષણવાળા કહેવામાં આવે છે. વાહવા ! ધન્ય છે એવા પુરુષોને, ધન્ય છે ! ગમે તેમ તોપણ આ લોકો સત્સંગના પ્રતાપે, અથવા લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવવા ખાતર, કિંવા ધર્મના આબુક સહન કરીને, અથવા ખાસ પ્રકૃતિ પાસેથી ધરો મેળવીને એટલું જરૂર શીખી ગયા છે કે શુભાકાર કેમ કરવો જોઈએ. ક નંબરના માણસોની પેઠે શુભાકાર કરવા માટે બાદ-બાકી કરવા જેવું નથી કરી નાખતા; તોપણ શુભાકારના નિયમનાં મૂળતત્ત્વોને તો તેઓ નથી સમજતા. સમસ્ત વિશ્વના મૂળ સિદ્ધાંતોને બાબુનાર, નીતિના શુભાકારના સિદ્ધાંતનાં મૂળતત્ત્વ તો શું, ઘાત, લોગેરિધમ (ઘાતાંકગણન) અને ક્વેટરનિઓનના મૂળને પણ ખડોલી ગયેલો હોય છે અને પ્રકૃતિનો તે ધણી છે. જે માણસ જ એમ બાણે છે કે દરેક ઠેકાણે તેજ આત્મા પ્રકાશમાન છે, જ્યાં ત્યાં શું ફકીર કે શું અમીર, શું નાનો કે શું મોટો, શું બંદિવાન કે શું પ્રધાન સર્વ એકજ છે.

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।

स भूमिं विश्वतो घृवात्यतिष्ठद् दशांगुलम् ॥

અર્થાત્ સહસ્ર શિરવાળો, સહસ્ર નેત્રવાળો, સહસ્ર પગવાળો તે પુરુષ છે. તે સર્વ બાબુથી ભૂમિને વ્યાપ કરીને દશે દિશાઓમાં સ્થિત છે.

એવી સમજવાળા માણસને સ્વાર્થીન કહી શકાય; કેમકે તેની અંદર ન અહંકાર રહે છે ન સ્વાર્થ. તેને આનંદની ઇચ્છા શા માટે થાય ? તે તો પોતેજ આનંદ છે. જેની ઇચ્છા થાય છે તે તો તે પોતેજ છે; તેથીજ તેનું નામ છે 'ખુદ આ' અથવા ખુદા.

મતલબ એ દીદારે હક દીદારે મા; મંબએ શુદ્ધારે હક શુદ્ધારે મા.

અર્થાત્ અમાસં દર્શન તેજ પરમેશ્વરનાં દર્શન છે. અમારી વાળી તેજ પરમેશ્વરની વાળી છે.

ત્યારે એક જગ્યાની હવા સુર્યની ઉષ્ણતાથી તપીને સફમ બની ઉપર

ચઢી જાય છે, ત્યારે તેની જગ્યા પૂરવામાટે ચારે તરફની હવા આપો-
આપ ધસી આવે છે—ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાય છે. તેવીજ રીતે જે જ્ઞાની
સર્વોચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો છે અને સંસારમાં આવાગમનથી
મુક્ત હોઈ પોતાની જગ્યાને ખાલી કરી ગયો છે, તે ગમે તો કોઈથી
વાત કરે અથવા ન કરે; તોપણ શું શૂદ્ર, શું વૈશ્ય, શું ક્ષત્રી, શું બ્રાહ્મણ,
સર્વનો આત્મા બનીને તમામને એક હગલું આગળ વધારે છે. આ એક
એવો અદ્ભુત સુધારક છે કે જેને લીધે આખો દેશ ઉન્નતિ પામે છે.

જિજ્ઞેષે ખેઠત સંત જન, એહ યાન સોહંદા.

“પવિત્ર હૃદયનો માણસ ચૂપચાપ બેઠો હશે તોપણ તેના નિર્મળ મહે-
રામાંથી બીજાઓને ઉપદેશ મળતો રહે છે. એવા મહાત્માની તો વાતચીત,
વર્તન અને દર્શનજ સજીવન ઉપદેશરૂપ હોય છે. જેમની કૃપાથી—

ધન ભૂમિ ધન દેશ કાલ હો, ધન ધન લોચન કરિહેં દર્શ જો.

આર્કિમીડીઝ નામનો ગણિતશાસ્ત્રી કહ્યા કરતો કે “ ઉચ્ચાલનના
સિદ્ધાંત અનુસાર જો મને ઉચ્ચાલનનું આધારબિંદુ મળી જાય, તો જો કે હું
આટલો નાનો દેખાઉં છું; તોપણ આખી પૃથ્વીને ફેરવી શકું. ” તે આધાર-
બિંદુ બિચારા આર્કિમીડીઝને ન મળી શક્યું; પણ વેદાંત એ બિંદુ કયું છે તે
ખતાવી આપે છે. તે તારૂંજ નિજસ્વરૂપ (આત્મા) છે કે જે સ્વતઃસિદ્ધ,
સર્વનો અધિષ્ઠાતા (આશ્રય-ટેકો) છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરવાથી આખા જ-
ગતને ફેરવી શકાય છે. સારાંશ પોતાનેજ સુધારવાથી જગતને સુધારી શકાય
છે. “ અરે ઓ વૈધ, પહેલા તુંજ સારો થા. ” જ્યાંસુધી તમોને ખહાર
ચોર જણાય છે, ત્યાંસુધી તમારા અંતરમાં અવશ્ય ચોર હશે. જ્યાંસુધી
તને અન્ય લોકો પ્રજ્ઞથી ભિન્ન (નાલાયક, દુષ્ટ, સુધારવા યોગ્ય,) જણાય
છે, ત્યાંસુધી હે બીજાઓને સુધારવા નીકળનાર ! તારા પોતાનોજ ઉપચાર
કર, તારી અવનતિ ઉપર ચોધાર આંસુ પાડ, જો તારા હૃદય કે કલેન્દમાં
લોહીનું એક પણ ટીપું હોય તો તેને આંસુ બનાવી આંખોની વાટે કાઢી
નાખ, જેથી આખરે તારી હૃદયનાટિકા સિંચાતી સિંચાતી એક દિવસ
આ જ્ઞાન (આનંદ) થી પ્રકુહિત બની જાય કે:—

બ્રહ્મૈવાહમિદં જગન્ન સકલં ચિન્માત્રવિસ્તારિતમ્ ।

સર્વં ચૈતદવિચયા ત્રિગુણયાગ્શેષં મયા કલ્પિતમ્ ॥

અર્થ:-હું અને આ વિસ્તરેલો સમસ્ત સંસાર ચિન્માત્ર પ્રદાન છીએ; અને આ સમસ્ત જગત ત્રણ શુભોવાળી અવિધાને દારણે માફજ કલેષુ છે.

ઓ યૂરોપવાસીઓ ! જે વેદાંતનો આદર્શ સંન્યાસ છે, જેમાં મોટા-ઘટું ચિન્હ ત્યાગ છે, તે વેદાંતને તમો સ્વાર્થી કહો છો ! ન્યારે કોઈ વ્યક્તિત્વ મહત્વ ભેળું નહાય છે ત્યારે તેને એમ ન પૂછવું ઘટે કે તેની પાસે પૈસો કેટલો છે, પણ એજ ભેળું ભેળયે કે તેનામાં આત્મસંયમ કેટલો છે.

મહી રમ્યા શય્યા વિપુલમુપધાનં મુજલતા ।

વિતાનં ચાકાશં વ્યજનમનુકૂલોઽયમનિલઃ ॥

સ્ફુરદ્દીપશ્ચંદ્રો વિરતિઘનિતાસંગમુદિતઃ ।

સુખં શાંતઃ શેતે મુનિરતત્તુભૂતિર્નૃપ इव ॥ ભર્તૃદરિ, વૈ ૦ શ૦ ૫૮

અર્થ:-જેને ભૂમિ એજ સુંદર શય્યા, ભુજા એજ ઓશિકું, આકાશ એજ મંડપ, અનુકૂળ વાયુ તે પંખો અને પ્રકાશમાન ચંદ્ર તે દીપક છે; અને જે ઉક્ત સામગ્રીઓથી વિરક્તિરૂપી સ્ત્રીના સંગમાં આનંદિત અને પ્રસન્ન છે, તેવો પ્રદાનુભવી વિરક્ત મુનિ મોટા ઐશ્વર્યવાન રાજાઓના જેટલાજ સુખથી શયન કરે છે.

ખિરત ઝેરે સરો ધર તારકે હક્ત અખતર પાય;

દસ્તે કુદરત નિગરો મન્સબે-સાહબ બાહી.

અર્થાત્ શિરતળે (ઓશિકામાટે) તો ઈટ છે, પણ પગ સાતે શહોના માથા ઉપર રાખે છે; મહાત્મા પુરોની પદવી અને શક્તિ તો ભે !

સાત ગાંઠ કૌપીનમે સાધ ન માને સંગ;

રામ અમલ માતા ફિરે ગિને ઈદ્રકો રંક.

જે વેદાંતના દારમાં પગ મૂકવામાટે પણ હામુનપલભોગવિરાગ ની આવશ્યકતા છે, અર્થાત્ સ્વર્ગની સુંદરીઓ અને અપ્સરા ઉપર નજર સરખી ન નાખવી એટલુંજ નહિ પણ ઈદ્ર, પ્રદા આદિકના ઉચ્ચ સ્થાનોને પણ લાત મારવી ભેળ્યે; ત્યારે પછી તે વેદાંતમાં આ જગતની અસ્થિર અને ચાર દિવસની સ્ત્રીને પાછળ ભટકવાનું અને ધૂળ ઉડાવવાનું તો હોયજ કયાંથી ?

હૃદૈ^૧ પે આંખ ન ડાલે કણી શયદા^૨ તેરા;

સેખસે બેગાના^૩ હય, અય દોસ્ત, શિનાસા^૪ તેરા.

હા, એક રીતે વેદાંત પહેલા નંબરની સ્વાર્થીવિદ્યા છે. કેટલાક તત્ત્વવે-
ત્તાઓનું એમ કહેવું છે કે ત્યારે કોઈ ભલો માણસ એક દુઃખથી પીડાતા
માણસ ઉપર દયા લાવીને તેની ઉપર કૃપા કરે છે, તો તેનાથી તે બીજા
માણસ ઉપર જરાએ આભાર કરતો નથી; પરંતુ પોતાની જાત ઉપરજ
મહેરબાની કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે, જેમ કેટલાક મનુષ્યોની પ્રકૃતિ
એવી કોમળ હોય છે કે પાસેવાળાને સળેખમ થયું હોય તો તેઓ પણ
સળેખમ ગ્રહણ કરી લે છે; અને નજીકનો માણસ બગાડ્યું ખાય છે તો
તેમને પણ બગાડ્યું આવી જાય છે, ત્યારે બીજા એવી રોગોની નસર
થવાનું તો પૂછવું જ શું? તેવીજ રીતે કોમળ હૃદયવાળો પુરુષ પોતાના
પાડોશીઓના દુઃખને એવી રોગની જેઠે તરત ગ્રહણ કરી લે છે;
અને પછી પોતે વહોરી લીધેલ દુઃખ અને શોકને ટાળવા ખાતર
તે પેલા પાડોશીને મદદ કરે છે; આ પ્રમાણે તેની સઘળી કૃપા અને
દયા પોતાનેજ માટે હોય છે; માટે જેને તમો દયા અને કૃપા માની બેઠા
છો તે પણ એક જાતનું સ્વાર્થીપણું જ છે. વળી વેદાંતનું સ્વાર્થીપણું
તો તેનાથી પણ અધિક-છેક છે. લી હૃદયનું છે અહીં તો, આ વેદાંતને
કુદૃષ્ટિથી જોનાર મહાશય ! જાનીને અહંભાવ એટલો બધો વધી જાય
છે, એટલા બધા સુકોને છતી લે છે; અને જગત્ ઉપર એટલું બધું સ્વા-
મિત્વ જમાવે છે કે તેની વ્યાખ્યા કરવા જતાં જીભ એટલી પડે છે અને
કંઠપના રૂંધાઈ જાય છે.

જેવી રીતે તમોને તમારા શરીરવિષે એવું લાગે છે કે “આ માંડું છે” બરા-
બર તેટલીજ નિશ્ચિતતાપૂર્વક જ્ઞાની સમસ્ત સૃષ્ટિને “મારી કહી શકે છે.”

મયિ સર્વમિદં પ્રોત્તં સૂત્રે મણિગણા ઇવ । (ગીતા અ૦ ૭-૭)

અર્થ:-દોરામાં મણુકા પરોવ્યાની પઠે આ સર્વ મારામાં પરોવાયલું છે.

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાનિ આત્મન્યેવાનુપश्यति ।

સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં તત્ત્વો ન વિજ્ઞુગ્વ્યસતે । યજુર્વેદ, ઇ. ઉપ. મન ૬

અર્થાત્ જે સર્વ પદાર્થોને પોતાના આત્મામાંજ અને પોતાના આત્માને
સર્વ પદાર્થોમાં જુએ છે, તે પંચી કોઈની ચાહી નથી ખાતો, અર્થાત્ તેને
સઘળાં પોતાનાંજ સ્વરૂપ દેખાય છે, તેથી તેનામાંથી સર્વને માટે પોતાની
જાતના જેટલોજ પ્રેમ કરે છે.

જ્ઞાનીની એક અવસ્થા એવી હોય છે કે:-

પત્તીકો ફૂલકી લગા સદમા નસીમકા;

શબનમકા કતરા આંખમે ઉસકી નજર પડા

અર્થાત્ શુલાળની પાંખડી ઉપર તો મંદ વાયુનો જરા સરખોજ આઘાત થયો, પણ હાય ! જુઓ આ અલેદતા ! કે જ્ઞાનીની આંખો ભીંજાઈ ગઈ,

‘ખું રંગે-મજનુંસે નિકલા ફરદ લયલાકી ખોલી;

ઇસ્કમે તાસીરે હય પર જાગે કામિલ આહિયે.

અર્થાત્ ફક્ત લયલાની ખોલી અને લોહી નીકળ્યું મજનુની રંગમાંથી ! પ્રેમમાં આટલી બધી ખુશી છે; પરંતુ તેને પૂરેપૂરો પ્રકટાવવો જોઈએ.

બતલાઈં અપને કુકરી ગર રઝ શેખકો;

બે-ઇજિતયાર કેહ ઉઠે, “ ઇસ્લામ કુચ નહિ. ”

અર્થાત્ ધર્માચાર્યને મારા અંતરનું રહસ્ય કહી બતાવું તો તે તરતજ કહી ઉઠે કે, આ માણસમાં તો ધર્મ જેવું કશું છેજ નહિ.

અરે ! પણ વેદાંત એટલેથીજ ક્યાં અટકે છે ? વહાલા ડૉક્ટર કોબી-અર !

વેદાંતના જુદા અને સિતમ હજુ વધારે જુઓ કેમકે:-

ઇતેદાયે ઇસ્ક હય રોતા હય કયા ?

આગે આગે દેખિએ હોતા હય કયા ?

અર્થાત્ ગભરાઓ નહિ, આતો હજુ પ્રેમની શરૂઆતજ છે. હજુ, તો

આગળ આવશે તેમ જોશો કે શું શું બને છે !

તે જ્ઞાનીની જાદુમરી દષ્ટિ જ્યાં પણ પડી ત્યાં પરમેશ્વરજ પરમેશ્વર

બનાવી દે છે ! ન તો કંઈ નીચતા રહી ન ઉચ્ચતા, ન ગાંડપણ ન હડાપણ.

વિદ્યાવિનયસંપન્ને દ્રાક્ષણે ગચિ દ્વસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥ (ગીતા-૫-૧૮)

અર્થ:-(વધા અને વિનયવાળામાં, ગ્રાહણમાં, ગાય, હાથી અને ફૂલ-રામાં અને ચાંડાળમાં પણ પંડિતો સમદષ્ટિથી જોનારા હોય છે.

આ પ્રકાશના તોજાનની આગળ ધરખાર, આદલ, સવાર, સઘળા ઉડીગયા;

સાવરણી ફરી ગઈ, સઘળે રવચ્છતા થઈ ગઈ. વધુ શું કરું ? વધુ શું કરું ?

જ્ઞાનકી આઈ આંધી રે, ચારો, જ્ઞાનકી આઈ આંધી;

૧ આ માણસ વેદાન્તને સ્વાર્થી કહે છે તેનો ઉત્તર કંઈક કટાક્ષ ભરેલી રીતે આમાં અપાયો છે.

સકલ ઉડાની ભરમકી ટાટી, કયા રાની કયા ખાંદી.
સમસ્ત સંસાર જ્ઞાનાશ્રિમાં બળી ભસ્મ થઇ ગયો.
વાર, પાર, ચાર;- જિતવલ દેખા નૂર જમાલ.

રામકૃષ્ણ-પરમહંસની સામે એક સ્ત્રી આવી ઉભી. તેમણે તો ‘મા
મા. કાળી, કાળી’ કહી ચરણ પકડી લીધા. એકવાર મજનૂની સામે
તેનો બાપ ઉભો હતો તે પણ તેને લયલાડપજ દેખાયો.

તેણે કહ્યું:-બાપ વળી કોણ? લયલાવિના બીજું છેજ ક્યાં? બાપ
વળી શું?

મહાત્મા ‘શિખલી’ ને જુમ્માની નમાઝ પઢાવવામાટે ઇમામ (અગ્રે-
સર) બનાવવામાં આવ્યા તો તેમણે આ મધુર સૂર ગાયો કે:-

મન ખુદાયમ, મનખુદાયમ, મનખુદા; ફારેગમ અઝ કિયો-અઝ કીનો હવા.
અર્થ:-હું ખુદા છું, હું ખુદા છું, હું ખુદા; રાખું નહિ અલિમાન, ઇર્ષ્યા, વાસના.

એ સાંભળી જુનૈદે કહ્યું કે “મેં તને જે કહ્યું છે તેને શુભ રાખવું
સાઈ છે, તું તો તેને પ્રકટ પછે કહી દે છે.” શિખલીએ ઉત્તર આપ્યો.
મન હમી ગોયમે હમી શનવમ, નીસ્ત કસ ગયરે મન બ હરદુ દિયાર.

અર્થાત્ હુંજ કહું છું અને હુંજ સાંભળું છું; મારા સિવાય આ લોક
અને પરલોકમાં બીજો કોઈ નથી.

હું તો અત્યંત એકાંત (નિકુંજ સ્થાન) મા છું, અન્ય કોઈ છેજ
નહિ, તો પછી પ્રકટ કરવા-કરાવવાનો અર્થ શો?

તન્હાસ્તમ, તન્હાસ્તમ, દર બેહો બર ચકતાસ્તમ;

જુઝ મન ન ખાશદ હીય શય, મન જાસ્તમ, મન માસ્તમ.

અર્થ:-હું એકલો છું, એકલો, જલ થલમાં નાકો મુજ સમો,

મુજ વિષુ નથી વસ્તુ કોઈ, હું પૃથ્વી ને હું પાણી છું.

ધન્ય છે આ છાકટાપણાને! જેની ઉપરથી હબરો ધર્મો કુરબાન
છે. ધન્ય છે આ દિવાનાપણાને! કે જેની ઉપરથી લાખો ન્યૂટન અને
કેલ્વિનને વારીને ફેંકી દઈએ.

દર્દ મારા બે શુમા, દરમાં મખાદા બે શુમા;

મર્ગ ખાદા બે શુમા, જાની મખાદા બે શુમા.

બિશનવ અઝ ઈમાં કે મી ગોયદ બ આવાઝે ખુલંદ,

આંખો મીચી લે છે. તેના મનથી તો તે પોતાને એમ કરવાથી ખિલાડીની દૃષ્ટિથી તે અદૃશ્ય થઈ ગએલું સમજે છે, પણ એમ કાંઈ અદૃશ્ય થવાય ખરું ? એથી કબૂતરને જોકે ખિલાડી નથી દેખાતી; પરંતુ ખિલાડી તો તેને દેખતીજ હોય છે. તે તો તરતજ તેને પકડી લેશે. તેવીજ રીતે ભાર્ગ, તમે પોતાની શોચનીય સ્થિતિને વિસારી મૂકશો તો શું સંકટરૂપી સંર્પનાં શુચળાંમાંથી મુક્તિ મળી જશે ? ઉલટું તમે સાંભળ્યુંજ હશે કે જંગલમાં જો વાઘ, ચિત્તા વગેરે સાથે મુકાબલો થઈ જાય તો તેજ માણસ ખચી જાય છે, કે જે વાઘ આદિ સાથે નયનયુદ્ધ (તાકીને સામે જોઈ રહેવા) માં ન હોય. તેવીજ રીતે સંસારમાં પોતાની ભૂલો અને ત્રુટીઓ ઉપર ધ્યાન-પૂર્વક દૃષ્ટિ રાખવાથી મુક્તિનો માર્ગ મળી આવે છે. વાચકગણ ! આજે તો તમારે પોતાનીજ સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરવો પડશે.

આલેખક:-અરે આ ગૂઢ વિષયને વાંચી કાણ મગજને ચક્કરમાં નાખે ? આપજ તે લખો અને આપજ વાંચજો. બીજાને તેની શું પડી છે ? વળી એથી આપનું અદ્વૈત પણ સુંદર રીતે સિદ્ધ થશે.

રામ:-નિઃસંદેહ.

લોભિયો ભૂલો પડ્યો છે ભૂલભૂલામણી મહીં.

વળી " આપજ લખો અને આપજ વાંચો " એ વાત તો અતુપમજ કહી. " ખુદ કૂઝાઓ ખુદ કૂઝા ગરો ખુદ ગિલે કૂઝા. " અર્થાત:-

પોતે કુંભ કુંભારજ પોતે, પોતે કુંભતણી માટી.

વળી પણ કહ્યું છે કે " શાગિર્દ હંય તો હમ હંય, ઉસ્તાદ હંય તો હમ હંય. " આ પ્રમાણે સ્વરૂપથી તો આપણી એકતામાં કદાપિ ફેર નથી પડી શકતો. બાહ્યદૃષ્ટિએ જો કે હજારો અને લાખો માણસો વાંચનારા હોય; પરંતુ વાસ્તવમાં તો એક રામજ સર્વમાં નિવાસ કરી રહ્યો છે. તે પોતેજ લખે છે, પોતેજ ચોકોની જાણ માટે નીચે આપેલો છે.

" સ્વામી રામ જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમી હતા ત્યારે ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં તેમની લેખિનીથી ઝરેલો આ બીજો લેખ છે. જે તેમના આગિક "અલિદ્" ના બીજા અંકમાં પ્રકટ થયો હતો. આ લેખ અને તે પછી સ્વામીજીએ અમેરિકામાં આપેલા વ્યાખ્યાન "આત્મ-વિદ્યાસ" બન્નેનો વિષય એકજ છે; તોપણ લેખ અને બાપજીની શૈલીમાં અત્યંત બેદરવાને લીધે લેખનું પણ અહીં શબ્દસઃ ભાષાંતર આપીએ છીએ. "

વાંચે છે, પોતેજ વાંચનનો વિષય બને છે અને વાંચીને પોતેજ પ્રસન્ન થાય છે.

હા રે લુ હા રે લુ હા રે લુ । અહમન્નમહમન્નમહમન્નમ્ । અહમન્નાદો
રે હમન્નાદો રે હમન્નાદઃ । અહં શ્લોકકૃદહં શ્લોકકૃદહં શ્લોકકૃત્ ।
(યજુ ૦ તૈત્તિરીયોપનિષદ્ ભૂ ૦ અ૦ ૧૦)

અર્થ :-વાહવા ! વાહવા ! ! વાહવા ! ! ! હું અન્ન (રોય) છું, હું અ-
ન્ન છું, હું અન્ન છું; હું અન્નને ખાનારો (શાતા) છું, હું અન્નને ખાનારો
છું, હું અન્નને ખાનારો છું; હું કવિ (અન્ન અને લોકતાને એક કરનાર)
છું, હું કવિ છું; હું કવિ છું. શાતા, જ્ઞાન અને રોય હુંજ છું.

“ અલિક્ષ ” નો અર્થ થાય છે સહસ્ર, તોપણ અલિક્ષ એકજ છે. સા-
ગરમાં લાખો તરંગો હોય, તેથી સમુદ્રની એકતામાં ફેર નથી પડી શકતો.
મારા નિજસ્વરૂપ આશ્લેષક મહાશય ! જો આ ગોળ ચક્કરોમાંથી બચવામાટે
આ વિષયથી નાસવા માગો છો, તો કહો તો ખરા કે પ્રથમ આ સંસાર
ચક્રનાં ચક્કરોમાંથી બચવાનો કોઈ માર્ગ ચોજી રાખ્યો છે ? પ્રથમ તો
આપની આંખજ ગોળ છે. એક ચક્ર છે. પછી આકાશભણી ઠણિ ફેરવો,
તે પણ ગોળ ચક્ર છે. સૂરજ, ચંદ્રમા, તારા, એ બધાં પણ ગોળ છે. (ચક્ર
રૂપ છે.) જેને સીધી લીટી કહેવામાં આવે છે તે પણ આધુનિક ગણિત-
શાસ્ત્રીઓના સંશોધન અનુસાર એક વિશાળ વર્તુળ (ચક્ર) છે; જેનું કેંદ્ર અનંત
અંતરે છે. સેન્ટ આગસ્ટીનના કથનાનુસાર “ ઈશ્વર પણ એક એવા વર્તુળ
સમાન છે; કે જેનું કેંદ્રસર્વત્ર છે; પરંતુ પરિધ કોઈપણ ઠેકાણે નથી.” ચો-
માસાનો અને ઇશાની પવન વિપુલવૃત્તભણી વાય છે અને ત્યાંથી ગરમ
બની ઉપર ચઢી ઉલટાં નામ ધરાવી પાછો ફરે છે; અને ફરી પાછો ઠંડો
પડી વિપુલવૃત્ત તરફ વાય છે. આમ પવન પણ હરવખત ચક્કરમાં ફર્યા
કરે છે, વર્તુળ બનાવ્યા કરે છે. સમુદ્રના પ્રવાહોની પણ એવીજ દશા છે,
જે તેમનાં ગદ્ગદ-સ્ટ્રીમ (વમળપ્રવાહ) અને એન્ટી ગદ્ગદ સ્ટ્રીમ (પ્રતિ
વમળપ્રવાહ) નામો ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રકટ થાય છે. સરિતાઓ પણ બિચારી
રેંટના ઘટોની પેઠે ચક્કરમાં પડી છે; પર્વતો ઉપરથી ઉતરી મહા મહેનતે
બૂતલ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી સમુદ્ર સુધી પહોંચે છે; અને પાછી ત્યાંથી વરાળ
રૂપે ઉપર ચઢી આકાશ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી પર્વતો ઉપર પાછી ફરે છે અને
એ પ્રમાણે વર્તુળ પૂરું કરે છે. ઘડિયાળના કાંટા બારના અંકથી ફરતા ફરતા

ખાદુ બુદ્ધિ કાફિરત, કીમાં મળાદા બે શુભા.

અર્થ:-દર્દ હોં બે તમ વિના, ઔષધ ન હોંબે તમ વિના.

મોત હોં બે તમ વિના, જીવન ન હોંબે તમ વિના;

કાફિર લટો તારી, તેને, ઈમાન પોકારી કહે;

સાંભળ જરા તું કાન દઈ, “શ્રદ્ધા ન હોંબે તમ વિના.”

અરે સાંસારિક દુષ્ટિ ! હે હાડ અને આમ બેનારી દુષ્ટિ !

મર કયું ન જાયે તૂ કટારી પેટ ખાય કે ?

સદ શુક ગોયમ હર ઝમાં હમ ચંગરા, હમ જામરા;

કીં હરફ બુદ્ધિન અઝ મિયાં, હમ નંગરા, હમ નામરા. ૧.

દિલ તંગમ અઝ ફર્જાનગી, દારમ સરે દીવાનગી;

કઝ ખુદ દેહમ બેગાનગી, હમ ખાસરા, હમ આમરા. ૨.

ચું મુર્ગી પરદ અઝ કક્સ, દીગર ન યદેશદ ઝકસ;

બીનહ મુખારક પીશે પસ, હમ દાનેરા, હમ દામરા. ૩.

અય જાં તૂ ગર હિમ્મત કુની, દિલ અઝ ફ આલમ બરકની;

ચકખારા અઝ હમ બિશકની, હમ પુખ્તા રા, હમ આમરા. ૪.

ભાવાર્થ:-હું ચંગ અને હાડની ખ્યાલીને હર વખત ધન્યવાદ આપતો રહું છું, કેમકે એ બન્નેએ મારામાંથી લાજ અને શરમને દૂર કરી છે. ૧

અઝલ હુશિયારીથી હું હવે કંટાળી ગયો છું. હવે તો મારા મગજમાં ઉન્મત્તતા અને પાગલપણું ઘર કરી બેઠું છે. સર્વ સામાન્ય અને વિશેષ વસ્તુસ્થિતિઓને હું મારાથી હવે તો સિત્ત સમજું છું. ૨

પક્ષી પાંજરામાંથી ઉડી ગયું એટલે પછી તે કશાથી ડરતું નથી. પછી તો જાળને અને દાણાને પછી તે શુભ ગણે છે. ૩.

ઓ જીવ ! બે તું હિમ્મત કરે અને આ લોક તેમજ પરલોકથી તારા હૃદયને વિરક્ત બનાવી દે, તો સારી અને માઠી ઇચ્છાઓ તથા ક્રિયાઓના અને તેનાં ફળોને અવશ્ય નષ્ટ કરી શકે. ૪

.સિજદા ગર્દાનમ કેરા, અય આહિદા ? ખુદ ખુદાયમ, ખુદ ખુદાયમ, ખુદ ખુદા.

અર્થાત્ કોને નમું ? કોને નમું ? એ કમઠિા ખુદ ખુદા હું, ખુદ ખુદા હું, ખુદ ખુદા !

ૐ !

ૐ !!

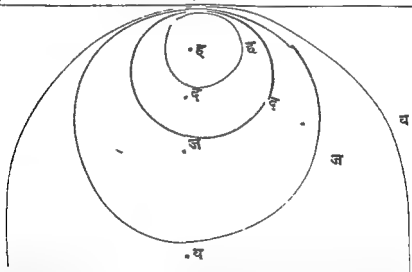
ૐ !!!

જીવતો કોણ છે ? *

આ

ય

અ

હેપક:-આ બૂલબૂલામણીઓ કેમ બનાવી છે ? આ શુંચળાં શુંચળાંવાળી ફાંસીઓ કેને ફસાવવામાટે છે ? તમે તો કંઈ અજબ ચક્કરમાં નાખવા માગો છો !

રામ:-વહાલા, ચક્કરોમાંથી મુક્તિ અપાવવામાટેજ આ વર્તુળો બનાવવામાં આવ્યાં છે. તમારી સ્થિતિ બતાવવાને ખાતરજ આ દર્પણ આગળ ધરવામાં આવ્યું છે.

કબૂતરને ન્યાયે બિલાડી પકડવા આવે છે ત્યાં તે બિચાડ પોતાની

* રામતીર્થ પબ્લીકેશન લીમિટેડ તરફથી દિલ્હીમાં પ્રકાશિત થયેલા સ્વામી રામતીર્થના ૧૪મા ભાગમાં આ લેખ વિશે જો દિપ્પણી આપેલી છે તેનો ભાવ ગુજરાતી વા-

આંખો મીંચી લે છે. તેના મનથી તો તે પોતાને એમ કરવાથી બિલાડીની દૃષ્ટિથી તે અદૃશ્ય થઈ ગએલું સમજે છે, પણ એમ કાંઈ અદૃશ્ય થવાય ખરું? એથી કબૂતરને જોકે બિલાડી નથી દેખાતી; પરંતુ બિલાડી તો તેને દેખતીજ હોય છે. તે તો તરતજ તેને પકડી લેશે. તેવીજ રીતે ભાર્ગ, તમે પોતાની શોચનીય સ્થિતિને વિસારી મૂકશો તો શું સંકટરૂપી સર્પનાં શું-ચળાંમાંથી મુક્તિ મળી જશે? ઉલટું તમે સાંભળ્યુંજ હશે કે જંગલમાં જો વાઘ, ચિત્તા વગેરે સાથે મુકાબલો થઈ જાય તો તેજ માણસ ખચી જાય છે, કે જે વાઘ આદિ સાથે નયનયુદ્ધ (તાકીને સામે જોઈ રહેવા) માં ન હોય. તેવીજ રીતે સંસારમાં પોતાની ભૂલો અને ત્રુટીઓ ઉપર ધ્યાન પૂર્વક દૃષ્ટિ રાખવાથી મુક્તિનો માર્ગ મળી આવે છે. વાચકગણ! આજે તો તમારે પોતાનીજ સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરવો પડશે.

આક્ષેપક:-અરે આ ગૂઢ વિષયને વાંચી ઠાણ મગજને ચક્કરમાં નાખે? આપજ તે લખો અને આપજ વાંચજો. બીજાને તેની શું પડી છે? વળી એથી આપનું અદ્વૈત પણ સુંદર રીતે સિદ્ધ થશે.

રામ:-નિઃસંદેહ.

ભોમિયો ભૂલો પડ્યો છે ભૂલભૂલામણી મહીં.

વળી “આપજ લખો અને આપજ વાંચો” એ વાત તો અનુપમજ કહી. “ખુદ કૂઝાઓ ખુદ કૂઝા ગરો ખુદ ગિલે કૂઝા.” અર્થાત:-

પોતે કુંલ કુંભારજ પોતે, પોતે કુંભતણી માટી.

વળી પણ કહ્યું છે કે “શાગિર્દ હંય તો હમ હંય, ઉસ્તાદ હંય તો હમ હંય.” આ પ્રમાણે સ્વરૂપથી તો આપણી એકતામાં કદાપિ ફેર નથી પડી શકતો. બાહ્યદૃષ્ટિએ જો કે હજારો અને લાખો માણસો વાંચનારા હોય; પરંતુ વાસ્તવમાં તો એક રામજ સર્વમા નિવાસ કરી રહ્યો છે. તે પોતેજ લખે છે, પોતેજ ચકોની જાણ માટે નીચે આપેલો છે

“સ્વામી રામ જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમી હતા ત્યારે ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં તેમની લેખિનીથી ઝરેલો આ બીજો લેખ છે જે તેમના મામિક “અલિક” ના બીજા અકમાં પ્રક્ટ થયો હતો. આ લેખ અને તે પછી સ્વામીજીએ અમેરિકામાં આપેલા વ્યાખ્યાન “આત્મ-વિકાસ” બન્નેનો વિષય એકજ છે, તોપણ લેખ અને ભાષણની શૈલીમાં અત્યંત ભેદ હોવાને લીધે લેખનું પણ અહીં શબ્દશઃ ભાષાતર આપીએ છીએ.”

વાંચે છે, પોતેજ વાંચનનો વિષય બને છે અને વાંચીને પોતેજ પ્રસન્ન થાય છે.

હા રે હુ હા રે હુ હા રે હુ । અહમન્નમહમન્નમહમન્નમ્ । અહમન્નાદો
રે ડહમન્નાદો રે ડહમન્નાદઃ । અહં શ્લોકકૃદહં શ્લોકકૃદહં શ્લોકકૃત્ ।
(પબ્ધ ૦ તંત્રિચોપનિષદ ભૂ ૦ અ૦ ૧૦)

અર્થ :-વાહવા ! વાહવા ! ! વાહવા ! ! ! હું અન્ન (રોય) છું, હું અન્ન છું, હું અન્ન છું; હું અન્નને ખાનારો (જ્ઞાતા) છું, હું અન્નને ખાનારો છું, હું અન્નને ખાનારો છું; હું કવિ (અન્ન અને લોકતાને એક કરનાર) છું, હું કવિ છું, હું કવિ છું. જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને રોય હુંજ છું.

“ અલિક્ષ ” નો અર્થ થાય છે સહસ્ર, તોપણ અલિક્ષ એકજ છે. સા ગરમાં લાખો તરંગો હોય, તેથી સમુદ્રની એકતામાં ફેર નથી પડી શકતો. મારા નિઃસ્વરૂપ આક્રોષક મહાશય । જો આ ગોળ ચક્કરોમાંથી બચવામાટે આ વિષયથી નાસવા માગો છો, તો કહો તો ખરા કે પ્રથમ આ સંસાર ચક્રનાં ચક્કરોમાંથી બચવાનો કોઈ માર્ગ ચોછ રાખ્યો છે ? પ્રથમ તો આપની આખજ ગોળ છે. એક ચક્ર છે. પછી આકાશભણી દષ્ટિ ફેરવો, તે પણ ગોળ ચક્ર છે. સૂરજ, ચંદ્રમા, તારા, એ બધાં પણ ગોળ છે (ચક્ર રૂપ છે.) જેને સીધી લીટી કહેવામા આવે છે તે પણ આધુનિક ગણિત શાસ્ત્રીઓના સંશોધન અનુસાર એક વિશાળ વર્તુળ (ચક્ર) છે; જેનું કેંદ્ર અનત અંતરે છે સેન્ટ ઓગસ્ટીનના કથનાનુસાર “ ઇશ્વર પણ એક એવા વર્તુળ સમાન છે, કે જેનું કેંદ્રસર્વત્ર છે, પ-તુ પરિધ કોઈપણ ઠેકાણે નથી. ” ચો-માસાનો અને ઇશાની પવન વિધુવૃત્તભણી વાય છે અને ત્યાંથી ગરમ બની ઉપર ચઢી ઉલટાં નામ ધરાવી પાછો ફરે છે, અને ફરી પાછો ઠંડો પડી વિધુવૃત્ત તરફ વાય છે. આમ પવન પણ હરવખત ચક્કરમા ફર્યા કરે છે, વર્તુળ બનાવ્યા કરે છે. સમુદ્રના પ્રવાહોની પણ એવીજ દશા છે, જે તેમનાં ગર્હ-સ્ટ્રીમ (વમળપ્રવાહ) અને એન્ડી ગર્હ સ્ટ્રીમ (પ્રતિ વમળપ્રવાહ) નામે ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રકટ થાય છે. સરિતાઓ પણ બિચારી રેટના ઘટોની પેઠે ચક્કરમાં પડી છે; પર્વતો ઉપરથી ઉતરી મહા મહેનતે ભૂતલ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી સમુદ્ર સુધી પહોંચે છે; અને પાછી ત્યાંથી વરાળ રૂપે ઉપર ચઢી આકાશ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી પર્વતો ઉપર પાછી ફરે છે અને એ પ્રમાણે વર્તુળ પૂરું કરે છે. ઘડિયાળના કાંટા બારના અંકથી ફરતા ફરતા

એક, જે વગેરે અંકો વટાવી પાછા બાર ઉપર આવી જાય છે. તેમના સા-
ચ્યમાં પણ દિનરાત આજ ચક્કરની કેટ લખાયેલી છે. ”

તેજ પ્રમાણે “સવાર, બપોર, સાંજ અને રાત” એ પણ કાળચક્રનાં
ચક્કરોમાં ધૂમે છે. વસંત, ઉનાળો, પાનખર અને શિયાળો એ પણ કાળના
પૈડા ઉપર ફરી રહ્યા છે. સતયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર અને ડગિયુગ અસ્તિત્વનાં
સરકમ (ગોળા અખાડા) માં ઉછળી ફૂદી, જગતરૂપી વળને ઉડાવતા ઉડા-
વતા ચક્કર લગાવી રહ્યા છે. પૃથ્વી પોતે ચક્કરમાં છે. ચંદ્રમાનું મોં ચક્કર
ખાઈ ખાઈ પીણું-પ્રીકું પડી ગયું છે. બધા તારાઓને જેડતની ગોફણની પેઠે
ધમાવવામાં આવે છે. ધ્રુવનો તારો માતા-પ્રકૃતિના રેટિયાની ત્રાકળની એકજ
સ્થાને ચક્કર ખાઈ રહ્યો છે. સમુદ્ર આ ચક્કરોને લીધે હાય હાય પોકારી
રહ્યો છે. વાયુ આ ચક્કરખાંડીમાં ઠંડા શ્વાસ લઈ રહ્યો છે. સંકટમાં સપ-
ડાયેલાઓ જે આકાશને જીલમગાર કહે છે, તે આકાશ પણ આ ચક્કરની
આંખો ભેંધ પોતાના તારારૂપી નિરાશ નયનોને ચોતરફ ફેરવી રહ્યું છે.

હવા નહીં હય, ચે નેચરફી સર્વ આહેં હંય;

સિતારે કબ હંય ? ચે હસરત ભરી નિગાહેં હંય.

અર્થાત્ “પવન નથી, આ તો પ્રકૃતિના નિશાસ છે; ક્યાં છે તારા ?
એ તો પ્રકૃતિની દુઃખ ભરી નિગાહો (ક્રીડીઓ) છે. દુઃકમાં, આ ચક્કરના
જીલમ અને સિતમ ક્યાંસુધી લખીએ ? “જીવન” પોતે પણ અસ્તિત્વના
સમુદ્રમાં એક વમળ (ચક્કર) જ છે ચોડાક કાળગાટે અસ્તિત્વના સમુદ્ર
(અધિષ્ઠાન) ની સપાટી ઉપર જીવનનું વમળ મઝા કરે છે અને પછી
નષ્ટ થઈ જાય છે.

જો જન્મમરણની ચક્કીમાંથી છૂટવા માગતા હો, તો આ વર્તુળોવાળા
નિબંધને ધ્યાનથી અને ધીરજથી વાંચો. ધીરજથી અમારી સાથે વાતો કરતા
કરતા પ્રથમ જરા અટપટાં પાનાનો માર્ગ પૂરો કરી જાઓ, એટલે પછી
સીધો પગઠંડીઓ જોવામાં આવશે અને ખરો માર્ગ દેખાશે. જેજો, કંઈક
આ નાના નાના વર્તુળોની ફાંસીમાંજ ફસાઈ ન રહેતા !

માત્ર વર્તુળના પરિઘ (અર્થાત્ નાગરૂપ) ઉપરજ ત્યાંસુધી દોડાદોડી
થતી રહેશે, ત્યાંસુધી તો વિરોધ અને લગાઈટટા કદાપિ શાંતિનું રૂપ
ધાગણુ કરવાના નથી. જો ચિત્તના વિશેષ અને ચિંતાનાં ચક્કરોમાંથી મુક્તિ

મેળવવા ઇચ્છતાજ હો તો કેંદ્ર (અર્થાત્ મૂળ સત્યતત્ત્વ) ભણી વળે. નિષદ્ધ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરો. ત્યાં સર્વ લેહ નષ્ટ થઈ જાય છે, દ્વૈત ગમ્મં-તિ માપી જાય છે. બાહ્ય વિદ્યાઓ તો માત્ર જ્ઞાનસ જેવી છે. આ પ્રકાશ બહારની વસ્તુઓને કેટલેક અંશે પ્રકાશિત અવશ્ય કરે છે; પરંતુ તેનું વર્તુળ (સીમા) અંધકારના એક મોટા વર્તુળથી સદા ઘેરાયલું હોય છે. પ્રકાશ જેટલો વધશે તેટલુંજ અંધકારનું વર્તુળ પણ વધતું જશે. ઓક લોકો પાણીને મૂળ તત્ત્વ માનતા હતા; પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાને પાણીને મિથુણ સિદ્ધ કરી તેની જગ્યાએ ઓક્સિજન અને હાઇડ્રોજનને મૂળતત્ત્વ ઠેરવ્યાં છે. ત્યાં પહેલાં એક (પાણી) અજ્ઞાત તત્ત્વ (વિજ્ઞાતવ્ય) હતું; ત્યાં હવે બે (ઓક્સિજન અને હાઇડ્રોજન) અજ્ઞાત તત્ત્વ નીકળી આવ્યાં. આ પ્રમાણે પદાર્થજ્ઞાન અવશ્ય વધ્યું; પરંતુ તેની સાથેજ અજ્ઞાનનું વર્તુળ પણ વૃદ્ધિ-ગતજ થતું ગયું. બાહ્ય વિદ્યાઓમાં એક બાળુ ન્યૂટનના જેટલી માહિ-તીઓ પ્રાપ્ત થશે, તો બીજી બાળુ અવિજ્ઞાતનો સમુદ્ર પણ એવા તરંગો ઉછાળશે, કે તે માહિતીઓને માત્ર કિનારા ઉપરની છીપો અને કાંકરાનીજ ઉપમા આપવી પડશે.

અનુભવાવલંબી વિદ્યાઓ (બાહ્યવિજ્ઞાન) રૂપ દુઃશાસન પ્રપંચ (જ-ગત્) રૂપી દ્રોપદીનાં ચીર ઉતારવા માગે છે; પરંતુ એક પટ ઉતારતું નથી ત્યાં તો બીજું ઉપસ્થિત થઈ આવે છે; અને તેને ઉતારતાં ત્રીજું જણાય છે, અને એજ પ્રમાણે આઠ્ઠા કરે છે. અતે બિચારો દુઃશાસન ગભરાઈને બોલી ઉઠે છે કે “ નારીમેં સાડી હૈ કિ સાડીમેં નારી હૈ! ” “ ચીર ઉપર ખેંચાશે તો ચે ચીર ઉપર ચીર રહી જશે. ”

સર આઈઝેક ન્યૂટને એક વખત પોતાના ઘરમાં લીવર અને ચક્રોને મિશ્રિત રૂઢિથી ગોઠવી એક પંખો બનાવ્યો; અને તે ચલાવનાર મનુર તરીકે ફાલતુ ઉંદરોને રાખ્યા. તેની રચના એવી હતી કે એક દાંતાવાળા ચક્રના છેડાની નજીક એક પતડું જડીને તેના ઉપર થોડાક ઘઉં એવી રીતે રાખ્યા, કે જેથી ચક્ર ફરે તોપણ ઘઉં પડી જાય નહિ. ઉંદર ઘઉં મેળવવા માટે એક દાંતા ઉપરથી ઉછળી બીજા દાંતા ઉપર પડતો, એટલે ચક્ર તેના ભારથી ફરતું અને પંખો ચાલતો; પરંતુ ગરીબ બિચારો મનુર (ઉંદર) પાછો પોતાની અસલ જગ્યાએજ નીચે આવી પડતો; અને ઘઉંથી

તો પહેલાના જેટલોજ દૂર રહેતો; લોખો ઉદર પાછો ફરીથી દાતા ઉપર ચડતો અને પંખો ફેરવતો; પરંતુ હાથમાં કંઈજ ન આવતું. ફરી ફરી એજ પ્રમાણે તેને તો પ્રત્યેક પળે એજ આશા રહેતી કે હમણું ઘઉં લઈશ; હમણા લઈશ. આ વખતે તો જરૂર લીધા સમજે. માત્ર એક વખત વધુ ફૂંદવાનીજ વાર છે, તરત મળી આવશે. તેવીજરીતે સંસારની વાસના કે સામાનિક વિદ્યાઓની વાસના લોખો ઉદરની પેઠે પોતાના મનોરથો કદાપિ પ્રાપ્ત કરી શકવાની નથી; કદાપિ શાંત અર્થ શકવાની નથી; સત્ સ્વરૂપને કદાપિ તે સ્પર્શી શકવાની નથી. હા, એટલું અવશ્ય થાય છે કે તેદ્વારા સંસારરૂપી ભપકાદાર પંખો ચાલ્યા કરે છે.

સૂર્યના પ્રકાશનાં કિરણોમા કાળી રેખાઓ હોય છે; પરંતુ સૂર્યગ્રહણ સમયે એ રેખાઓ સફેદ દેખાશે. બરાબર એજ પ્રમાણે, વહાલા વાચક ગણુ ! આ રેલગાડીઓ, તોપો, બલૂનો વગેરે વસ્તુઓ અવિદ્યારૂપી ગ્રહણ દર્શિયાનજ સફેદ રેખાઓ જણાય છે, ગ્રહણ દૂર પછી તેને જોવામા આવે તો કાળી રેખાઓ બની જશે.

બ કૂચે મય ફરોશાનશ બ જામી બર નમીગીરંદ;

ઝહે સજ્જાદએ તકવા ! કે ચક સાગર નમીઅર્જંદ. ૧

કુલાહે તાજે સુલ્તાની કે બીમે જા દર દર્ રત,

કુલાહે દિલકશસ્ત અમ્મા બ દર્દે સર નમી અર્જંદ. ૨

અર્થાત્ “ મહિરા વેચનારાઓ તેને એક પ્યાલી સાટે પણ ખરીદતા નથી. વાહ ! એ બાદ્ય પવિત્રતા (ઉપરના ઠાઠમાઠ) શું કામનાં કે જેની એક પ્યાલી જેટલી (જ્ઞાનના એકાદ વાક્ય જેટલી) પણ કિંમત નથી ? ”

“ જેમાં સદાય જીવનું જોખમ સમાયલું છે એવો સત્પ્રાદપદનો સુકુટ જો કે છે તો મનોહર; પરંતુ માયાનો દુઃખાવો દૂર કરવા જેટલી પણ તેની કિંમત (તાકાત) નથી. ”

“ જો એક માણસ પોતાના આત્માને ગુમાવીને આપું જગત્ પ્રાપ્ત કરે, તોપણ તેથી તે મનુષ્યને શું લાભ થવાનો છે ? ”

એમા શક નથી કે બાદ્ય વિદ્યાઓના સુશોધકો સાંસારિક કીર્તિના આકાશમા તારાનો પેઠે ચમકવાને યોગ્ય છે; કેમકે તેઓ અંધારી રાત્રિએ ઘણાં બૂલા પડેલાઓને નકામા ભટકણુમાથી બચાવે છે; અને પોતાના

પ્રકાશવડે પ્રવાગીઓને કીચડમાં ફમાઈ પડતા કે ખાડામાં પડી જતા બચ્યા છે, પરંતુ જ્ઞાનનો સૂર્ય ઉદય થયો એટલે એ બધાજ તારાઓ પોતાને નિરૂપણી થએલા જોઈ આખા પડીને લોપ થઈ જાય છે

હુનિયા વ આકેળત બના, વાહવા ! જો જહેલ ને ક્રિયા,

તાર સા મેહરે રામને દમમે ઉડા દિયા કે યુ.

અર્થાત્ આ લોક અને પરલોક રચી અજ્ઞાને જ્યાં વાહવા ! નો પોકાર કર્યો-પ્રમન્નતા દેખાડી, તેટલામાંજ રામના સૂર્ય તેમને તારાઓની પેઠે એક ક્ષણમાં ઉડાવી દીધા

ઓ ભારતવાગીઓ ! અધાર કોટડીઓમાં ચેસી કાળી રાત્રિને ચોગ્ય દારૂખાનાં અને કૃત્રિમ ઝાડોવડે શોભા શણગાર કરવાં એ તો તમે વિદેશીયો પાસેથી શીખોજ છો; પરંતુ હાથ પોતાના દેશના ચૂર્ય (અન્નવિધા) ને તો મોં બતાવવાથી પણ દૂર રહો છો.

વર્તુળો

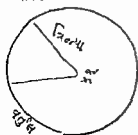
આવો, હવે જરા આ વર્તુળોવિષે વિચાર કરીએ આ પ્રસંગે એ ચોગ્ય જણાય છે કે જે પારિભાષિક શબ્દો આ વિષયમાં વાગવા આવનારા છે, તેમનો પણ ટૂંકક ખુલાસો આપી દેવામાં આવે

બ્યાખ્યા-વર્તુળ તે સમતલ આકારને કહેવામાં આવે છે કે જે એક જ (ગોળ પરિધ નામની) રેખાથી પરિમિત હોય, અને જેની વચ્ચેના ભાગમાં એક એવું બિંદુ (કેન્દ્ર) હોય કે જેમાંથી ગમે તેટલી રેખાઓ પરિધમુધી ખેંચવામાં આવે, તો પણ તે સઘળી લંબાઈમાં બરાબર હોવી જોઈએ

આ પગરૂપર સમ રેખાઓમાની પ્રત્યેકને ત્રિજ્યા

પરિધ

કહે છે

જો વર્તુળ અત્યંત નાનું હોય, અર્થાત્ તેની ત્રિજ્યા અનહદ નાની હોય, તો તેવી દશામાં વર્તુળ પણ માત્ર બિંદુજ બની જશે, જેમકે પહેલા પાના ઉપરના ચિત્રમાં સૌથી નાના વર્તુળનું કેન્દ્ર હવે ની અત્યંત નજીક છે અર્થાત્ ત્રિજ્યા યહ અનહદ નાની છે, અને તેથી જ વર્તુળ એક મીરા કિવા બિંદુ સમાન દેખાય છે પણ જેમ જેમ તે કેન્દ્ર

તું અંતર અધિક થતું જશે, તેમ તેમ ત્રિજ્યા મોટી થતી જશે અને વર્તુળ વિશાળ થતું જશે. પહેલા પાનાની આકૃતિમાં બીજા વર્તુળનું કેંદ્ર દ વધારે છેટે ગયું તો તે વર્તુળ પણ વિસ્તૃત બન્યું. આ વર્તુળમાં હ ના જેવાં કેટલાંયે વર્તુળો સમાઈ બાથ છે. ત્રીજા વર્તુળનું કેંદ્ર જ તેથીયે વધુ છેટે ગયું, તો તેની સાથેજ તે વર્તુળ જ ની પરિમીમા પણ વિશાળ બની. એટલેસુધી કે તેમાં દ જેવાં કેટલાંયે વર્તુળોનો સમાસ થઈ શકે છે.

તેજ પ્રમાણે ચ વર્તુળ (કે જેનું કેંદ્ર વ તેથીએ આગળ વધ્યું છે) એટલી ઉન્નતિ-વિશાળતાએ પહોંચ્યું કે જ અને દ અને હ જેવાં કેટલાંયે વર્તુળો તેમાં ખપાવી દેવા જેટલો સમાસ થઈ ગયો છે.

પરિણામ:-પ્રકારના કેંદ્રને જેમ જેમ દૂર ખસેડવામાં આવશે, તેમ તેમ વર્તુળનો વિસ્તાર વૃદ્ધિ પામતો જશે.

અહીં એક બીજી વાત ઉપર લક્ષ્ય આપવું એ યોગ્ય ગણાશે. આ વર્તુળો ઉપર ધ્યાનપૂર્વક એકવાર દૃષ્ટિ દોરો. ચ બધાં વર્તુળો માટે એક સામાન્ય સ્થળ છે. જ ચ આ રેખા બધાં વર્તુળોની સ્પર્શરેખા છે. વર્તુળ હ સવથી નાનું છે. દ વર્તુળ તેનાથી મોટું; અને તેથીજ નાનું વર્તુળ હ મોટા વર્તુળ દ ની અંદર આવેલું છે.

અથવા એમ કહો કે ચ બિંદુની પાસે દ વર્તુળનો પરિધ સીધી લીટી જ ચ અને વર્તુળ દ ની વચમાં આવેલો છે.

એજ વાતને બીજા શબ્દોમાં એમ વર્ણવી શકીએ કે દ વર્તુળ (જે હ વર્તુળથી મોટો છે) સીધી લીટી જ ચ બાણી વધુ વલણ ધરાવે છે.

અથવા હ વર્તુળ કરતાં મોટા વર્તુળ દ નું વલણ સીધી લીટી જ ચ બાણી વધુ છે; અને નાના વર્તુળ કરતાં મોટા વર્તુળનું સીધી લીટીથી લિન્નત્વ ઓછું છે.

અર્થાત્ (બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો) દ વર્તુળ જે મોટો છે, તેની વક્રતા નાના વર્તુળ દ ની વક્રતા કરતાં ઓછી છે; અને ચ બિંદુ પાસે નાના કરતાં મોટું વર્તુળ સીધી લીટીથી વધારે મળતું આવે છે. તેજ પ્રમાણે જ વર્તુળની વક્રતા દ વર્તુળની વક્રતા કરતાંયે ઓછી છે; અને જ વર્તુળ દ વર્તુળ કરતાંયે સીધી લીટીને વધુ મળતું આવે છે. એજ સિદ્ધાંતાનુસાર સીધી રેખા સાથે એકતા અને સમાનતા ધરાવવામાં ચ વર્તુળ

જ વર્તુળને પણ માત કરે છે.

પરિણામ:-ચ બિંદુ આગળ બાણે આલિંગન આપવામાટે પોતાની લુબ્ધાને ડાબાજમણી ફેલાવી, પ્રેમનું વર્તુળ જેમ જેમ વિસ્તૃત થતું જશે તેમ તેમ તેનો પરિઘ સીધી રેખાને વધુ અને વધુ સમાન થતો જશે.

આ બન્ને પરિણામોને મેળવવાથી એવો ફલિતાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમ જેમ કેંદ્ર આગળ ઉન્નતિ કરતું જશે, તેમ તેમ વર્તુળનો વિસ્તાર અધિક થતો જશે; અને સીધી લીટી સાથેની તેની સમાનતા વધતી જશે.

છેવટે જ્યારે કેંદ્ર અનંત અંતરે પહોંચશે, ત્યારે વર્તુળના વિસ્તારનું માપ કાઢવું મનુષ્યની શક્તિ બહારનું કાર્ય થઈ જશે; અને જ ની આસપાસ પરિઘની હીલચાલ નોંધશું તો કાયા પલટાઈ ગયેલી જણાશે અલિપ્ત જેવી સીધી આકૃતિ દેખાશે. વાંકી પીઠ (કુખડાપણું) નષ્ટ થઈ ગયેલી જણાશે; અને વર્તુળ સીધું ઉભું રહી તાડની પેઠે સીધી તથા ઉંચી પ્રિયાનું યોગ્ય બતાવશે. અર્થાત્ કેંદ્ર અનંત અંતર ઉપર જવાથી વર્તુળ સીધી લીટી બની જાય છે.

ઉદાહરણ:-નારંગી ગોળ હોય છે. તેના કેંદ્રમા થઈને જાય એવો કાપ મૂકવામાં આવે તો હમેશાં ગોળ વર્તુળ બનશે ખડખૂચા કે સફરજનને પણ કેંદ્રમાંથી જતી સમતલ સપાટી પ્રમાણે ચીરવામા આવે તો વર્તુળજ પ્રાપ્ત થશે સફરજન સાધારણ રીતે મોટું હોય છે તેથી આ વર્તુળ નારંગીના વર્તુળ કરતા મોટું થશે. એક મોટું તરખૂચ લ્યો. તેને કાપવાની તકલીફ ક્યા ઉઠાવો છો ? તેની સપાટી ઉપર અપુને એવી રીતે મૂકો કે તેની અણી હરવળત તરખૂચના કેંદ્ર ભણી રહે; અને પછી તે અણી વડે તરખૂચ ઉપર રેખા દોર્યા કરો. એટલે એ પ્રત્યેક રેખા પણ એક વર્તુળનું પરિઘજ બનશે. પણ સફરજનવાળા વર્તુળ કરતા આ વર્તુળ મોટું થશે; કેમકે તરખૂચ સફરજન કરતા મોટું હોય છે.

હવે પૃથ્વીને પણ નારંગી, સફરજન કે તરખૂચની પેઠે ગોળ માનવામાં આવે છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે પૃથ્વી તેના કરતાં અત્યંત મોટી છે. તેથી જો કોઈ સીધી સપાટીમાં ચાલતાં ચાલતાં તરખૂચની પેઠે પૃથ્વી ઉપર એક લાંબી રેખા બનાવતો ચાલે, તો ગણિતશાસ્ત્રાનુસાર આ રેખા સીધી રેખા ન હોવી નોંધએ; પરંતુ એક વર્તુળનું અંશ કિંવા ત્રિજ્યાજ હોવી નોંધએ.

વળી જેવી રીતે તરખૂચ ધત્યાદિ ઉપર ખેંચેલી રેખા સીધી નથી હોતી, તેવીજ રીતે પૃથ્વી ઉપર પણ ગમે તેવી રીતે રેખા ખેંચવામાં આવે તોપણ તે સીધી કદાપિ નજ હોવી જોઈએ, વર્તુળજ હશે.

આશ્વેપક:-વાહવા ! કેમ ન હોય ? એક બાળક પણ બતાવી શકશે કે પૃથ્વી ઉપર સીધી રેખાઓ દોરી શકાય છે. બતાવવાની વાત શું, હુમણું દોરી દેખાડશે. વળી બધા મનુષ્યનો અનુભવ પણ કહી આપશે કે સડકો અને બલ્તરો સીધીજ હોય છે. આ પણ અક્ષતનું અજબ અલ્પરણ છે કે આપ કહો છો કે “બલ્તરો વર્તુળના અંશ છે, સઘળી સડકો વર્તુળના કકડા છે.” બાત્યાવસ્થામાં આવી ઉક્તિ સાલજ્યા કરતા હતા કે “પંચરાશિ છે જેમની તેમ, ત્યારે કુટુંબ ફળ્યુ કેમ ?” અહીં તેજ ઉદાહરણ બરાબર લાગુ પડતું જોઈ લીધું. વાચી વાચીને પણ મસ્તિષ્ક કેવું ભમી જાય છે ! ઠીકજ છે. આ ચક્રમણને લીધેજ લોકો આવા સાક્ષાત પ્રત્યક્ષ સંસારને જૂઠો ઠરાવી દે છે, અને બધું પ્રદાન પ્રદા છે એમ કહ્યા કરે છે, અને એવા અર્થહીન વાક્યો બક્યા કરે છે કે:-

બસ કે દર ચરમો દિલમ હર લેહજા અય ચારમ તુષ,
હર એ આયદ દર નઝર, અઝ દૂર પિન્દારમ તુષ.

* એક માણસને શિયાળામાં કુટુંબ સંહિત નદીને પહે પાર જવાનું થયું. પહેલા તો પોતેજ લાકડી દાઘમાં લઈ ઠેક ઠેકાણેથી નદીની ઉડાઈ માપી, અને દીર્ઘકળ વ્યતીત કર્યા પછી ત્રિરાશીના નિયમ પ્રમાણે નદીની સરાસરી ઉડાઈ કાઢી, પછી પોતાની ઉચાઈ અને ઓળાળકાની ઉચાઈ માપી અને આખા કુટુંબની મરાસરી ઉચાઈનો અડારાદો બાપો. આ સરાસરી ઉચાઈ નદીની સરાસરી ઉડાઈ કરતા વધારે જણાઈ અને ઉચાઈતા તે વધારા ઉપર લરોમો રાખી બાળમચ્ચાને લઈ બેઠક નદીમાં ઉતર્યો. હરે જોકે સરાસરી ઉડાઈ તો તે મધાના ચરીરોની સરાસરી ઉચાઈ કરતા એ છી હતી, પરંતુ નદીના કેટલાક ભાગમાં પાણી વધુ ઉડું હતું ત્યા પહોંચ્યા એટલે બિચારા બાળકો ફૂંચવા લાગ્યા !

એ વખતે આપણા અર્વાદ્ય ગણિતશાસ્ત્રીને શોડ થયો હશે કે નહિયે થયો હોય, તે તો પ્રભુ જાણે, પણ પોતાના હિમાનતુ એવું પરિણામ જોઈ એમને આશ્ચર્ય પૂર્વક એવું તો જરૂર લાગ્યું હશે કે —

“પંચરાશિ છે જેમની તેમ, ત્યારે કુટુંબ ફળ્યુ કેમ ?”

અર્થાત્ એ મિત્ર, તું મારા હૃદય અને ચક્ષુઓમાં પ્રતિપળે એટલે સમાયેલો છે, કે જે કંઈ દષ્ટિએ પડે છે તેને દૂરથીજ ધારૂં છું કે તું છે.

જે ગાના ગર નજર પડે તો આશના દેા દેખ;

બન્દા ગર આયે સામને તો લી ખુદાનો દેખ.

અર્થાત્ જો અન્નપુરો નજરે પડે તોયે મિત્રને જો; અને જો મનુષ્ય શ્રામે આવે તોયે પરમેશ્વરનેજ જો.

રામ:—વહાલા ! પડેલા અમારી વાત તો પૂરી સાંભળી લેવી હતી, પછી તમારો ગુસ્સો બતાવવો હતો. ઉતાવળા ન થાઓ. આ ઉતાવળને લીધે બુદ્ધિના પગ જરૂર લપસશે. અમે જાણીએ છીએ કે આજે આ સાધારણ ગણિતના સવાલો સાથે આજો ઘસી ઘસીને તમે થાકી ગયા છો અને તેથીજ ખંડુટી ચઢાવી રહ્યા છો; પરંતુ તમને યાદ દેવડાવું છું કે તમે એ દેશના રહેવાસી છો કે જ્યાંથી ગણિતનો સૂર્ય લગ્યો હતો. તમે તે ઋષિઓનાં સંતાન છો કે જેમને માટે તત્ત્વચિંતન આહારવિહાર જેટલું સ્વાભાવિક હતું. દૈવ આશા રાખું છું કે હવે અતિ વિકટ અને ગૂઢ પ્રશ્નો સમજવામાં પણ તમે ગભરાશો નહિ.

લો સાંભળો. પૃથ્વી ઉપર જે રેખાઓ અને લીટીઓ દોરવામાં આવે છે, તે સાચું જોતાં ત્રિજ્યા અને વર્તુળના કકડાજ હોય છે, પરંતુ પૃથ્વી એક અતિ મોટો ગોળ હોવાને લીધે ભૂમિ ઉપરની આ રેખાઓ અતિ વિશાળ વર્તુળના કકડાઓ હોય છે; અને તેથીજ આ રેખાઓ સીધી લીટી જેવી જણાય છે.

પૃથ્વીની સપાટી ઉપર મનુષ્યનું હરવું ફરવું એવું છે કે જેવું માટીના ઘડા ઉપર ફીડીનું ફરવું છે. પૃથ્વીના જે વર્તુળોનાં ત્રિજ્યાઓ ઉપર મનુષ્ય હરે ફરે છે, તે વર્તુળોનું કેંદ્ર લગભગ ચાર હજાર માઇલને અંતરે હોય છે. એટલે ત્રિજ્યાઓ સીધી લીટી સમાન કેમ ન દેખાય ? આ વાત એ સિદ્ધાંતનું અનુભવસિદ્ધ પ્રમાણ છે કે જે વર્તુળનું કેંદ્ર અનંત છેટે જશે તે વર્તુળ સીધી રેખા બની જશે.

હો વહાલા ! વર્તુળ સીધી લીટી બની જાય છે એ વાત જેવી રીતે ગણિતશાસ્ત્રીઓ કપૂલ કરાવે છે, તેવીજ રીતે જો જરા ધૈર્ય અને દૈવતાથી કામ લેવામાં આવે તો અન્નપુરો ઓળખીતો બની જાય છે; અને

મનુષ્ય પરમેશ્વર થઈ જાય છે એ વાત પણ સમજવામાં આવી જશે.

જેવી રીતે સંસારના ક્ષણભંગુર બળેડાઓમાં તમે હિમ્મત નથી હારતા, તેવીજ રીતે આમાં (આત્મજ્ઞાનમાં) પણ કમર કસીને વળશો તો અક્ષય જીવન પ્રાપ્ત કરશો અને નિત્યાનંદ અનુભવશો.

કતરા બિગરીસ્ત કે અઝ બેહુ જુદાઈમ હમા;

બેહુ બર કતરા બ બંદીદ કે માર્મમ હમા.

બ હકીકત દિગરે નીસ્ત જુદાઈમ હમા;

લેક અઝ ગર્દીશે યક તુકતા જુદાઈમ હમા.

અર્થાત્ બિંદુ રોયું કે અમે બધાં સમુદ્રથી બિન્ન છીએ; સમુદ્ર હસ્યો કે આપણે સર્વ પાણીજ છીએ. વાસ્તવમાં આપણે ઈશ્વર છીએ; પરંતુ એક બિંદુના ઉપર નીચે થવાથી જુદાં થઈ ગયાં છીએ.

જીવનનું સામાન્ય લક્ષણ છે ગતિ [ચિંતનતા]

સજીવન મનુષ્ય સર્વ કંઈ કરી શકે છે, મેડી ઉપર ચઢે છે, ખાઈપોમાં ઉતરે છે, ઉછળે છે, ફૂટે છે, દોડે છે અને તેથી પણ વધુ, પોતાના બળ-વડે આસપાસની વસ્તુઓને ગતિમાં લાવી મૂકે છે. ત્યારે મૃત મનુષ્યનો નથી હાથ હાલી શકતો કે નથી પગ. આખ, કાન કે બીજું કંઈ પણ અંગ કાર્ય કરી શકતું નથી. તેની નાડી નથી ચાલતી, તેનો સ્વાસ નથી ચાલતો. મૃત શરીરમાંથી કંઈ પણ પ્રકારની ગતિ ઉત્પન્ન નથી થઈ શકતી, તેથી તેમાં જીવનનું નામનિશાન નથી.

સજીવન પ્રાણી પોતે ચાલે છે, બગી, રથ આદિને ચલાવે છે, ખેડુ-તનો રેટ ચલાવી ખેતરોને પાણી પાય છે. અરબસ્તાનના રેતાળ રણોમાં એટલું ઉપયોગી થાય છે કે તે “અરણ્યનું વહાણ” કહેવાય છે. બંગા-લાનાં કેટલાંએક પ્રાણી વનોમાં પોતાની એક ગર્જનાની સાથે વનનાં તમામ જનાવરોને નસાડી મૂકે છે—શીઘ્ર ગતિમાન બનાવી દે છે. બિચારા મૃત પ્રાણીમાં પોતે હાલવાચાલવાની કે બીજાંઓને ગતિમાન બનાવવાની વાત તો એક કોરે રહી; પણ શ્વાન, સમડી અને નાની નાની (સજીવન) કીડી-ઓનો આહાર બની જાય છે.

સજીવન વનસ્પતિ વધે છે, ફેલાય છે, ડાળો ફેલાવે છે અને બીજ

ઉત્પન્ન કરે છે; અને તે દ્વારા પોતાનાં સમજાતિ વૃક્ષો પૃથ્વીને ભરપૂર કરી દે છે. મતલબ કે એ ગતિમાન થાય છે અને ગતિમાંથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે છે. મૃત વનસ્પતિ (કપાઈ ગયેલાં વૃક્ષ ઇત્યાદિ) વધશે પણ શું અને ઉન્નતિ પણ શું કરી શકશે ? જો તેમનામાં ગતિ પ્રકટ થઈ શકતી હોત તો તે મરતજ કેમ ? “ ગતિ ” નો આવિર્ભાવ વિવિધ પ્રાણી-જોમાં વિવિધ પ્રકારે થાય છે. થોડો વિચાર કરશો તો જણાશે કે સૃષ્ટિમાં જડ, વનસ્પતિ, પ્રાણી અને મનુષ્યની ઉંચ નીચ કોટિઓને “ ગતિ ” ના ગજથીજ માપીને નક્કો કરવામાં આવી છે. જીવનની ઉત્તમ અને કનિષ્ઠ શ્રેણીઓ બધી “ ગતિ ” નાજ માપથી પરખાઈને નિશ્ચિત થયેલી છે; અને “ ગતિ ” નીજ કસોટીએ મનુષ્યને ઉત્તમોત્તમ પ્રાણી નિશ્ચિત કર્યો છે.

સામાન્ય માન્યતા પ્રમાણે જડ વસ્તુઓ (પથ્થર વગેરે) મનુષ્યો કે વનસ્પતિની પેઠે આપો આપ ચેષ્ટા નથી કરી શકતી. એ નતો વધે છે કે ન સંતતિ ઉત્પન્ન કરે છે; ન હાલે ચાલે છે, કે ન ફરે ઉછળે છે; કેમકે એ જડ (અચેતન) છે. જો બાહ્ય શક્તિઓના વશમાં આવી એક વાર કોઈ સ્થળે સ્થિર થઈ જાય તો પછી સદા સ્થિરજ રહેશે; અને જો બાહ્ય શક્તિઓદ્વારા ગતિમાં આવી જાય તો ગતિમાંજ રહેશે. (ન્યૂટનના ગતિ વિધેના પ્રથમ સિદ્ધાંત અનુસાર.) પાષાણ આદિમાં આપોઆપ પોતાની સ્થિતિ બદલવાની કે કોઈ પણ પ્રકારની ગતિ પ્રકટ કરવાની કિંચિત પણ શક્તિ નથી; અને એટલા માટેજ એ તદ્દન નિર્જીવ કહેવાય છે, તથા જીવનશ્રેણીમાં સૌથી નીચલી પાષાણની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે.

કેટલાક એમ કહે છે કે પૃથ્વીનાં પડ, પર્વત, ખાણો, ઇત્યાદિ અથવા અમુક ખીણ જડ વસ્તુઓ આપોઆપ પોતાની સ્થિતિ બદલવાની શક્તિ ધરાવે છે; પરંતુ તે એટલી ઘોડી કે સૈકાંઓ પછી જે પરિવર્તન તેમનામાં થાય તે પણ ઘણીજ મુશ્કેલીથી મનુષ્યને જણાઈ શકે. એવા પદાર્થોને આપણે “ સજીવન ” માનીએ તોપણ તેમની અતિમંદ આંતરિક ગતિ તરફ જોતાં તેમને કનિષ્ઠ જીવનવાળાંજ માનવાં પડશે. હા, જીવનની કચેરીમાં છેવટની પંક્તિએ વનસ્પતિ પણ બેસી શકે છે, એ વાત તો સાધારણ મનુષ્યો પણ સ્વીકારી લેશે. જડ અને વનસ્પતિ વચ્ચેની ઉત્તમતાનું કારણ એજ છે કે વનસ્પતિ વર્ગની આંતરિક ગતિ જડ પદાર્થોની ગતિ

કરતાં વિશેષ છે. વનસ્પતિ વર્ગ કૃણ આપે છે, ફૂલ આપે છે, લીલો તાજો થાય છે, છાંયડો કરે છે, ભીની સીની ખુશબો આપે છે, સ્વાદિષ્ટ મેવા આપે છે, ઇત્યાદિ. જડ પદાર્થોમાં તેમાંની એક વાત પણ ક્યાં છે ?

જીવનશ્રેણિમાં પ્રાણીઓનું પદ વનસ્પતિના પદ કરતાં ઉપર છે; કારણ સ્પષ્ટજ છે કે પ્રાણીઓની આંતરિક ગતિ ઉચ્ચ કોટિની છે. પ્રાણીઓ વનસ્પતિ પ્રમાણે પ્રતિદિન વધવા ઉપરાંત એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ શકે છે, સમુદ્રના તળિયાની ખજર લઈ આવે છે, આકાશમાં સેલ કરે છે. ચીં ચીં કરે છે, ગાય છે, આ વાતો વનસ્પતિના ભાગ્યમાં નથી ?

મનુષ્ય ઇતર પ્રાણીઓથી ઉત્તમ છે એ વાતની પણ કોઈ ના નહિ પાડે. હા તેના કારણની પ્રત્યેક મનુષ્યને ખબર નયે હોય. કારણ એ છે કે મનુષ્યની અંદર ઉત્તમોત્તમ કોટિની ઈચ્છા-ગતિ પ્રકટ થાય છે. ખાદ્ય શકિતવડે પાપાણુ ઇત્યાદિ જડ પદાર્થોની પેઠે મનુષ્યનું શરીર પણ ઉછાળી અને નીચે પાડી શકાય છે. વનસ્પતિની પેઠે મનુષ્યનું શરીર વધે છે, જંડું થાય છે અને પ્રાણીઓની પેઠે મનુષ્ય, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ શકે છે, દોડી શકે છે, ગાઈ શકે છે, પણ એટલેથીજ ખસ નથી થતું. મનુષ્યનું મહત્ત્વ તો તેનામાં રહેલી ઉત્તમોત્તમ આંતરિક ગતિ (ચેતનતા) ઉપર રચાયેલું છે, કે જે સદિમાં બીજી કોઈ પણ જગ્યાએ જડતી નથી. તે ગતિ (ચેતનતા) દ્વારાજ મનુષ્ય રેલગાડીને એવી ઝડપ અર્પણ કરે છે કે તે મહિનાઓની યુગ્માશ્રીને કલાકોમાં પૂર્ણ કરી દે છે. તેના દ્વારા શીઘ્ર ગતિમાન વિદ્યુત્તને પણ પોતાનો એપિયો બનાવી હજારો કોસને અંતરે બેઠો બેઠો મિત્રોની ખબર અંતર સેકન્ડોમાં પૂછી શકે છે; અને ઝડપથી ઉહ-નારાં વિમાનો તૈયાર કરી એક રીતે હવાની પીઠ ઉપર પણ સવારી કરી શકે છે, તથા તેના દ્વારા એકજ જગ્યાએ બેઠો બેઠો મહાકાશની સેલ કરી આવે છે. વળી તે ચંદ્ર, સૂર્ય, છુદં, જૂહસ્પતિ, શુક્ર ઇત્યાદિ આકાશી ગ્રહોની હકીકત પણ જાણી લે છે. તાત્પર્ય કે મનુષ્યજીવનને ઉત્તમ પદ અપાવનાર મનુષ્યમાં રહેલો ગતિનો અખૂટ ઝરો છે. દેવતાગણ પણ તેમને માનનારાઓની માન્યતા પ્રમાણે, એવા પ્રકારનું જીવન ધરાવે છે કે તેઓ જ્યાં ઈચ્છા થાય ત્યાં તટાણ જઈ શકે છે. હમણાં આકાશ ઉપર હતા. હમણાં કોઈએ યાદ કર્યા એટલે પૃથ્વી ઉપર આવી ઉપસ્થિત થયા. વળી

તેઓ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના પ્રદેશમાં પણ પ્રવેશ કરી શકે છે. વિચારોમાં રહેલી ગતિ કરતાં પણ તેઓ અધિક ગતિવાળા છે; અને તેમની ગતિ ઉત્તમોત્તમ કોટિની હોવાને લીધેજ તેઓ ઉત્તમોત્તમ જીવનવાળા છે.

પરિણામ:-જીવનનું પ્રમાણ “આંતરિક ગતિનો પ્રકાશ” છે; અને આ ગતિની ઉચ્ચ કે નીચ કોટિ ઉપરજ જીવનની ઉત્તમતા કે કનિષ્ઠતા નિર્ભર છે.

માનવી રૂપમાં જડ

દાકૃતરોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે જ્યારે મનુષ્ય માતાના ઉદરમાં હોય છે, ત્યારે તેનું શરીર ક્રમે ક્રમે કેટલાંયે પ્રાણીઓનું રૂપ ધારણ કરે છે, અને છેવટે મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરે છે. કૅલેંગ સાહેબ જેવા પ્રખ્યાત દાકૃતર કહે છે કે:-

“મર્લાવસ્થા દર્મિયાન અંડમાં ઘણાં અદ્ભુત પરિવર્તનો થાય છે. વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં તે કેટલીક મજલો પસાર કરે છે; અને તેમાની કેટલી-એકમા તે પ્રાણી જીવનની તુચ્છ કોટિના વિવિધ જીવો સાથે અત્યંત વિસ્મય-કરક રીતે મળતો આવે છે. એક વખતે આ વૃદ્ધિગત યતુ મનુષ્ય, જેને વૈજ્ઞાનિક પરિણામમાં ગર્ભ કહેવામાં આવે છે, તે થોડા દિવસોસુધી સેવવા જેસાડેલા ઇંડામાંના પીલાને કંઈક મળતું આવે છે. બીજે સમયે તે ગર્ભ કૃતરાના બચ્ચા સાથે એટલો બધો મળતો આવે છે કે, અનુભવી શારીરધર્મશાસ્ત્રી સિવાય બીજો કોઈ પણ તેને જોઈ સહેલાઈથી ભૂલાવામાં પડી જાય. વળી એક સમયે ગર્ભના છેડા ઉદર કે વોલરસ માછલીની પાખો સાથે ઘણાજ મળતા હોય છે; અને અમુક સમયે તેનું આખું શરીર પ્રાણીવર્ગમાંના તેના નજીકના સંબંધી, વાનરની પેઠે વાળથી ઢંકાયલું હોય છે. ”

કેટલાક નાણુક સ્વભાવના મહાશયોને તો કૅલેંગ સાહેબનું આ લખાણ પણ ગમ્યું નહિ હોય; કેમકે આ લખાણથી તેમનો પવિત્ર માનવીદેહ પણ પાશવદેહ સાથે અત્યંત ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે એવું સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ હાય ! અત્યંત દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે ઉત્તમ મનુષ્ય-દેહમાં પણ જડ પદાર્થો જેવા જીવનવાળા, વનસ્પતિઓ જેવા જીવનવાળા અને પશુઓ જેવા જીવનવાળા મોટી સંખ્યામાં વિદ્યમાન છે. અલ્પ-વત્ત, એટલી વાત આનંદદાયક છે કે માનવીદેહમાં મનુષ્યો પણ અવશ્ય હોય છે, પરંતુ તે થોડાજ; અને એ વાતની પણ ના પાડી શકાય એમ

નથી કે માનુષીવેષમાં દેવતાઓ પણ મળી આવે છે, પણ તે જવદ્ભેજ. પહેલાં કહેવાઇ ગયું છે કે પત્થરની ઠીકરી (પાવાણુ, જડ પદાર્થો) ઈત્યાદિનું લક્ષણ જડતા છે. તે આપોઆપ પોતાની સ્થિતિ જરા પણ બદલી શકતા નથી. તેમની સ્થિરતા અને ગતિનું કારણ બાહ્ય શક્તિઓ હોય છે. આ તદ્દન નિર્જીવ જડ પદાર્થોમાં મોટી, લાલ, રૂપિયા, હીરા, આદિ જેમને અત્યંત મૂલ્યવાન ગણવામાં આવે છે તેમનો પણ સમાસ થઇ જાય છે. તીર, તડવાર, બંદ્રક અને તોપના ગોળા, ભેંકે આ હથિયારો અન્યને હાથે ગતિમાં આવી મોટા બળવાન વીર પુરુષોને પણ નિર્જીવ બનાવી દેવાની શક્તિ ધરાવે છે; તોપણ તેમને જડ, નિર્જીવ અને લાગણી વગરના જડ પદાર્થોની કોટિમાંજ મૂકવામાં આવે છે. નિર્જીવ જડ પદાર્થોને ન તો હીરામોતીના રૂપમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, કે ન મુકુટ અને તોપના રૂપમાં. કેવળ પવિત્ર મનુષ્યદેહમાંજ સંપૂર્ણતા-ઉત્તમતા મળી શકે છે. આ દેવતાઓને પણ દર્બિયા આવે તેવા મનુષ્યદેહમાં જડજીવો પણ પ્રકટ થાય છે; અને રાજદરબારના સતવચનીઆ અને ખુશામતીઆ બની પોતાના સંબંધીઓને તે ગોળ ગોળ સફેદ સફેદ ટીકડી (રૂપિયા) કરતાંયે અધિક પ્રિય થઇ પડે છે; અને બહારના સ્વાર્થી માણસો તેમને તીર અને તોપની પેઠે વાપરીને બિચારા ભારતવર્ષને ઊલટો વધુ ઘાયલ કરે છે. સાચેજ તે મહાશયો જેઓ માત્ર આભૂષણનું જ કામ સારે છે. પોતાની અંદર (વાસ્તવિક) જીવન નથી ધરાવતા (કે જેની દ્વારા બાહ્ય અસરોની સામે થઇ શકાય છે, બાહ્ય વસ્તોઓને ઉપયોગમાં લાવી શકાય છે; અને જેને હીધે ખરી ઉન્નતિ કરી શકાય છે.) તે મહાશયો જડ પદાર્થો જેવું જીવન નથી ધરાવતા તો બીજું શું છે ? તેમનામાં ન તો નામમાત્રની પણ આત્મશ્રદ્ધા કે વીરતા હોય છે, કે ન તો કોઈ ખાસ ધ્યેય કે ઉદ્દેશ હોય છે. જે તરફનો પવન આવે તે તરફ તેઓ ઉડતા ફરે છે.

આશ્લેષક:-આ તો પ્રતિષ્ઠિત અને મોટી પદવીવાળા પુરુષોને તમે ગાળો. ભાંડી રહ્યા છો ? તેથી તમારા ઉપર માનહાનિનો દાવો માંડવામાં આવશે.

રામ:-જડ પત્થર ભલેને જમે તેટલો બહુમૂલ્ય હોય, પરંતુ તે દાવો-બાવો માંડી શકતો નથી; અને દાવો માંડ્યો કેણ ? બહુ ઈર્ષામાં

જોતાં જોતાંજ જેમ લકવા મટી જાય છે તેમ આ અલિકને વાંચતાં વાંચતાં તો તેની દશા બદલાઈ જવાની છે, તેનામાં સમજ આવી જવાની છે, જડતા દૂર થઈ જવાની છે; અને સતવચનિયાપણું ઉડી જવાનું છે. કચેરીસુધી પહોંચતાં પહોંચતાં તો તે વાદી મટીને પ્રતિવાદી થઈ જશે; તો પછી દાવો માંડશે કોણ ?

જડસૃષ્ટિનો સ્વભાવ રાખનારા મનુષ્યોને કદાચ સજીવન માની પણ લઈએ, તો ખનિજ પદાર્થની પેઠે તેને અત્યંત અદ્ય ચેતનાવાળા માનવા પડશે, કે જે ચેતના અચેતન સમાન છે. જે ચેતનાથી સમજી શકાય એવી કોઈ ઉન્નતિ નથી થતી. તે ચેતના રમતીઆળ બાળકના લાકડાના ઘોડાજેવીજ હોય છે, કે જે અદ્યચેતના તેના કેંદ્ર નાના એવા શરીરમાંથી બહાર નીકળી શકતી નથી; એ ચેતનાવાળાં જડ મનુષ્યોના જીવનચક્રનું પહેલા પૃષ્ઠપર બતાવેલા હ વર્તુળથી નિરૂપણ થઈ શકે છે. તે વર્તુળ એટલું બધું નાનું છે કે માત્ર નાના મીંડા જેવું જણાય છે. એ કક્ષાના મનુષ્યનું ચેતનાકેંદ્ર તેના નાનકડા શરીરમાંજ આવી રહેલું છે. અર્થાત્ તે પોતાના વહાલા પેટને માટેજ ચોતરફ ભટકે છે; તે જે કંઈ કરે છે તે સર્વ માત્ર પોતાના શરીર માટેજ કરે છે. તેના સર્વ કર્મ તેના પોતાના પેટનેજ અર્પણ થાય છે.

આગ્રેપક:-કોઈ પણ ઇતિહાસ કે કોઈ પણ દેશનું ધર્મશાસ્ત્ર “સ્વાર્થ-પરાયણતા” ને ધર્મનું નામ નથી આપતું. તમે પણ અજળ ગપોડાં હાંકો છો.

રામ:-વાહવા, ભાઈ ! એ તો ઠીક, પણ એટલેથીજ કેમ અટકી પડ્યા ? “અલિક” ને વાંચતા રહેશો તો જોશો કે આખું જગત્ (હું, તું, આ, તે, બધાં) રામનાં ઇષોત્રકલ્પિતજ છે.

નકશે ફ્રંક દિલસે મિટા ફ્રં, તો સહી;

મળલૂક કો ખાલિક ન જનાઈ, તો સહી.

૧.

કતરા ન “અનલ જેહ” કહે તો કેહના ?

આબિદ સે ન માઅયૂદ જનાઈ, તો સહી.

૨.

અર્થાત્ દેવતાની છાપ હૃદયમાંથી હઠાવું, તો ખરો,

સૃષ્ટિ જે તેને તો સજાજ બનાવું, તો ખરો.

“સાગરાસ્મિ” ન વહે ટીપું, તો સુજને કહેએ;

ભકતને આજ તો ભગવાન બનાવું, તો ખરો.

“ ધર્મ ” નો અર્થ અમે તે જાતિ કિંવા સંપ્રદાય નથી કરતા, કે જે મુકદ્દમા લડતી વખતે લોકો ન્યાયની કચેરીમાં દાવા અરજી ઉપર વૈષ્ણવ, હિન્દુ, મુસલમાન, ઇત્યાદિ લખાવે છે; પરંતુ “ ધર્મ ” નો અર્થ અમે એવો વિશ્વાસ-એવી શ્રદ્ધા કરીએ છીએ કે જે મનુષ્યોની હૃદય પાટી ઉપર આસન જમાવી રક્તની સાથે તેમની દરેક નાડી અને સ્નાયુમાં ઉછળી રહ્યો હોય છે; અને સિદ્ધો બનીને તેમનાં બધાં કાર્યો અને વિચારો ઉપર પોતાની છાપ પાડી રહ્યો હોય છે. તે સજીવન ચક્રિતજ કોઈ પણ મનુષ્યનો અસલ ધર્મ હોઈ શકે છે કે જેના પ્રકાશમાં તે અન્ય સર્વ કાર્યો કરતો હોય છે.

“ જે વસ્તુને કોઈ એક વ્યક્તિ વસ્તુતઃ માને છે, (અને ઘણી વાર પોતાના મન સાથે પણ તે વાતનો ઇકરાર કરવા છતાં પણ આમજ હોય છે,) જે વસ્તુને કોઈએક વ્યક્તિ વસ્તુતઃ હૃદયમાં ઉતારે છે અને નિશ્ચય-પૂર્વક જાણે છે કે પ્રત્યેક પ્રસંગે અને દરેક સ્થિતિમાં તે તેને માટે પ્રથમ પંક્તિની આવશ્યકતા રૂપ છે; અને જે વસ્તુ તેને માટે બીજી બધી બાબતોનો સક્રિય રીતે નિર્ણય કરે છે, તે વસ્તુ જ તે વ્યક્તિનો ધર્મ છે.” (કાર્લાઈલ)

શું તે “ લોજનધર્મ ” મૂર્ખ માણસ પોતાને ખરા અર્થમાં હિંદુ, બ્રાહ્મણ, વૈષ્ણવ, આર્ય કે વેદાંતી કહેવડાવવાને યોગ્ય છે કે જેને “ અલ્લ મેરી લકડી રંઝ બદલ જ ” ની ઉપમા લાગુ પડે છે, અને જે કોઈ અંગ્રેજ બહાદુર આગળ કે અન્ય મતવાળા કોઈ રૂઆબદાર કે પૈસાદાર માણસની સમક્ષ તરત પોતાના ધર્મનો ઇનકાર કરી બેસે છે. એવા હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તીઓની કેટલી મોટી સંખ્યા છે કે જેઓ જીલવડે તો પરમેશ્વરને હાજરનાજર માને છે, સર્વવ્યાપી કહી વર્ણવે છે; મંદિરોમાં, પ્રાર્થનાલયોમાં, વ્યાખ્યાનોને સમયે અને ઉપદેશોને વખતે તો પોતાનું તન, મન, ધન પરમેશ્વરને અર્પણ કરી દે છે; પરંતુ જ્યાં જરા સૂની, મકાનની, રૂપિયાની કે લોજનની આશા જેવું જણાયું કે ખલાસ ! તે શુદ્ધ પરમેશ્વરની આંખોમાં ધળ નાખી તન પણ તેની પાસેથી પડાવી લે છે, મન પણ લઈ લે છે તથા જરૂર અને જમીનને માટે પોતાના બાઇઓ સાથેજ લડાઈઓ અને મુકદ્દમા ચાલુ કરી દે છે ! કોઈ સીનાં નયનો સાથે નયનો મળ્યાં તો તે હાજરનાજર, એક અને અદ્વિતીય પરમેશ્વર બાળુજ રહી જાય છે ! કોઈ ડેમ્યુટી કમીશનર

સાહેબ કે કોઈ અન્ય ઉંચા અમલદારની સમક્ષમાં તેની આવી અવગણના થતી હોત તો બુદ્ધિ વાત હતી; પરંતુ આતો સદા સમીપ, અધિકારીઓનો અધિકારી ઈશ્વર ભગવાન કે જેને ક્યસરે હિંદ, ખાકાને ચીન અને રૂશી-આના ઝારનો પણ માલિક બાણ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ સમસ્ત પૃથ્વી, તારા, ઇહો, સૂર્ય અને ચંદ્રનો જેને બાદશાહ કહે છે । તે સર્વશક્તિ-માન પ્રભુનીજ હાજરીમાં ન કરવા અને ન કહેવા યોગ્ય કર્મો દરવાની મૂલતા આવી ગઈ છે. હાય ! એવી ઠગબાણ અને છેતરપિંડીથી ભરેલા હિંદુપણા, મુસલમાનપણા, ખ્રિસ્તીપણા કે અન્ય કોઈપણ ઉપર તો સાકાત્રણ અક્ષ-રનો ધિક્કાર ! ! !

વાએમાં કીં જલવા ભર મેહરાઓ મિન્નર મીકુનન્દ,

ચું બ ખિલવત મીરવન્દ આં કારે દીગર મીકુનન્દ.

અર્થાત્ આ બ્યાસપીઠ ઉપર પોતાની પ્રતિભા દેખાડનારા ઉપ-દેશકો બ્યારે એકાંતમાં હોય છે ત્યારે કંઈ બીજાંજ કાર્યો કરે છે.

એકાંતમાં, સૂવા પહેલાં કે સ્વપ્નોમા જે આઠાશાઓ હૃદયમા બળ પૂર્વક ઉદ્ભવે છે, તે ઉપરથીજ બાણી શકાય છે કે તેનો ધર્મ અને ઉપાસ્ય દેવ રૂપિયો છે, સ્ત્રી છે, જ્ઞાન છે કે વાસ્તવમા ઈશ્વરજ છે.

ધન્ય ॥ તે પુરુષોને કે જેઓ પોતાના આત્મ ધર્મને જરાપણ ન છુપાવતાં વ્યવહારમા પ્રકટ કરે છે.

“ સદ જાં કિહાયે આંકે ઝુબાનો દિલથ યકીસ્ત. ” “ જેના મન અને વચન એક છે તેની ઉપર સો જીવ કુરબાન. ” હિંદી ભાષાના મહાન્ કવિ બાણ હરિશ્ચંદ્ર ભારતેંદુએ રસખાન, ખાનખાનાન આદિ સાચા મુસલમાન ભક્તોવિષે કેવું સરસ કહ્યું છે:-

“ ઇન હો ચાર મુસલમાનપર કોટો હિંદુ વારીયે ”

રામના વિચારોથી સંપૂર્ણ રીતે મળતો આવતો હોય, પરંતુ તેમને આચરણમાં ન મૂકતો હોય તેવા મનુષ્ય કરતાં જે માણસ સાચા હૃદયવાળો હોય, તે રામની અત્યંત અધિક નિકટ છે.

મન નમી ગોયમ “ અનલહક ”, ચાર મીગોયદ “ બગો; ”

ચું ન ગોયમ ? બર સરે બાઝાર મી ગોયદ “ બગો. ”

અર્થાત્ હું મારા મનથી “ અનલહક ” (સત્યાસ્મિ, પ્રદ્યાસ્મિ) નથી કહેતો,

પણ તે મિત્ર (સત્યસ્વરૂપ પ્રભુ) મને બાર બળદમાં તેમ કરવાનું કહે છે, ત્યારે હું કેમ ન કરું ?

કળ લિખાસે દુન્યવી મેં છુપતે હંચ રોશન ઝમીર;

જામએ કાનૂસમેં ભી શોઅલા ઉર્ધાં હી રહા. ૧

અર્થાત્ સાંસારિક વસ્ત્રોમાં પણ પ્રતિભાશાળી મહાપુરુષો ક્યાં છુપા રહે છે ? કાનૂસરૂપ પહેરણ પહેર્યા છતાં પણ હીપક તો નમ્મજ રહે છે.

બાહ્ય દેખાવમાં હિંદુ હો, મુસલમાન હો કે ખ્રિસ્તી; પરંતુ તે માણસ વાસ્તવમાં “સ્વાર્થપરાયણતા” ધર્મનોજ અનુયાયી છે, કે જે પોતાની જાત સિવાય બીજા કશાની પરવા રાખતો નથી. દુનીયા ભલે મરી જતી હોય પણ પોતે તો દોસ્તોમાં બેઝી ગાંજા અને ચરસનો દમ લગાવે; અને ચિમન બીબી (અપ્રીણ) નો રંગ ઉડાવે.

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિઃ પ્રમાદો મોહ एव च ।

तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुर्वन् नन्दन ॥ (ગીતા ૦૧૪-૧૩.)

અર્થ:-હે અર્જુન ! તમોણુણી વૃદ્ધિ યતાં મૂર્ખતા, અપ્રવૃત્તિ, આલસ્ય અને મોહ એ બધાં ઉત્પન્ન થાય છે.

જો માનવ તરીકે અવતરવા છતાં પણ જડ પદાર્થોમાંજ ભગ્ન્યા કરવું હતું, તો એક મહાત્મા કહે છે તેમ:-

કિસી રંજકશ કો હેતે તો કુચ્છ ઉસકો સૂદ હોતા;

હિલે સખત, કાશ ! પત્થર હજર લય હૂધ હોતા.

અર્થાત્ ચહુદ્દી પાપાણુ (આપધ તરીકે વપરાતો એક જાતનો પત્થર) કે કોઈ અન્ય મૂલ્યવાન પત્થરજ બનવું હતું, કે જેથી ઘંટી બનીને, ગરીબોને દબાવાના કામમાં તો આવત.

આવો સ્વાર્થપરાયણતા ધર્મનો અનુયાયી, વિષય રાક્ષસનો દાસ, બહારથી ભલે મોટો અગીર કે શહેનશાહ પણ બની જાય, તોપણ જ્ઞાની પુરુષોને મન તો તે કુદ્રજ ગણાશે.

ગેમન સામ્રાજ્યના ભાગ્યનો સિતારો બ્યારે પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશી રહ્યો હતો, જ્યારે તે નગર (તે સમયે જણાયતા) લગભગ આખાજ ગતવું પાટ-નગર હતું, તે સમયના ત્યાંના સમ્રાટોની નામાવલીમાં પણ કલ્હોડિયસ, કલિગ્યુલા, ટાઇબેરિયસ, યોમિશિયન, વાઇટેલિયસ, નીરો વગેરે નામો એવા

પ્રકારનાં મળી આવે છે, કે જેઓ બાદશાહ છતાં વાસ્તવમાં કુદ્ર પ્રાણી હતા અને જેમને સાંભળતાંજ તેમનાં અકથનીય પાપો તથા અત્યાચારો યાદ આવે છે, કે જેવાં ખરાબ કર્મ કરવાનું જગત્માંના દુષ્ટમાં દુષ્ટ મનુષ્યનીજ કદ્દપનામાં આવી શકે; અને જેમને વર્ણવતાં લેખિની પણ કંપી ઉઠે છે; તથા જેમાંના એકને લખવાનો વિચાર સરખો આવતાં રોમાંચ થઈ આવે છે. પાઠકગણ ! જો ઉપરોક્ત સમ્રાટોની પદવી એ શરતે પ્રાપ્ત થતી હોય કે તેમનો સ્વભાવ અને લક્ષણો પણ અવશ્ય લેવાં પડશે, તો થૂંકો એ રાજ્યાધિકાર ઉપર અને ધૂળ નાખો એ સમ્રાટપદ ઉપર.

ગર ફરીફ શવહ જ ને અમતો મુદક, જે હુનર રા બ હીચકસ મશુમાર;
પુનીયાનો નસીજ બર ના એહલ,લાજવદો તિલાસ્ત બર દીવાર.

અર્થ:-જો કલાવિહીન મનુષ્ય સંપત્તિ અને સામ્રાજ્યમાં ફરીફ સમ્રાટ જેવો થઈ જાય, તોયે તેને તું માણસ ન ગણતો.

નીચ પુરુષના શરીર ઉપર ચઢેલાં મુંદર મુંવાળાં રેશમ અને કસબનાં વસ્ત્રો કોઈ ભીંત ઉપર સોનું અને ઝવેરાત લગાવ્યા જેવાં છે.

હે ભારતનિવાસી ! સ્મરણમાં રાખ કે તું આરંભથીજ એવા દેશમાં જન્મેલો છે કે જ્યાં રૂપિયાવાળાનાં માન અને મહિમા નથી; પરંતુ સફળુ-વાળાનીજ મહત્તા છે; જ્યાં હનુમુધી પણ રૂપિયાને ન અડકનાર સંન્યાસી તેના જ્ઞાનને લીધે નારાયણસ્વરૂપ મનાય છે; અને જ્યાં એક પર્ણકુટીમાં રહેનારો, નમ્ર અને કૃળ-કૂલ ઉપર ગુજરાન ચલવનાર ગરીબ બ્રાહ્મણ તેના જ્ઞાન અને પવિત્રતાને લીધે દેવતા સમાન પૂજતો હોય; તેને માત્ર સામાન્ય મનુષ્યોજ પૂજતા હતા એમ નહિ, પરંતુ (બગવાન, સુશોભિત વસ્ત્રોમાં સજાયેલા, ઝવેરાતથી આભૂષિત થયેલા) રાજા મહારાજાઓ પણ તેની આગળ સાદાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરતા હતા.

બહારના ચાર દિવસના ઠાઠમાઠ અને વૈભવને બદલે તે વાસ્તવિક આનંદ-અવિનાશી પ્રસન્નતાને હાથમાંથી ન ખુઓ. ચૂનાના ગોળાની સફેતી ઉપર મોહી પડી તેને બદલે તમારા હાથમાંનો તાલ માખણનો પિંડો ન આપી દો. પસ્તાશો. વહાલા ! જે ઉત્કંઠાથી

સાંસારિક ધનવૈભવ મેળવવામાટે રાત્રિ-દિવસ મથો છો (અને કંઈ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અથવા પ્રાપ્ત થાય છે તો પણ છેવટે તેનો વિયોગ થાય છે) તેવીજ ઉત્કંઠાથી આત્મિક ઉન્નતિમાટે તે કરતાં ઓછો સમય પણ ખર્ચો, તો અનંત જીવન પ્રાપ્ત થઈ જાય.

શશિ સૂર પાવક કો કરે, પ્રકાશ સો નિજ ધામ બે;
 ઇંસ ચામ સે તજ નેહ તૂ, ઉંસ ધામ કર બિસરામ બે.
 ઇંક દમક તેરી પાયકે, સખ ચમકદા સંસાર બે;
 ટુક ચીન? પ્રદાનંદ કો, જગનીરતે હુએ પાર બે.
 મનસૂરને સૂલી સહી, પર બાલતા વાહી જૈન બે;
 બન્દા ન પાયો ખલકમેં, જળ દેખિયો નિજ નૈન બે.
 આશિક લિખાવેં જૈન જો, લિખ સૈન કો કર જૈન બે;
 તૂ આપ માલિક ખુદ ખુદા, કયું લટકદા દિનરૈન બે.

માનવીરૂપમાં વનરૂપતિ.

વનરૂપતિ જોકે ઘણા પ્રકારની હોય છે, જેવાં કે નારીયેળ, સરોવર વૃક્ષ, સફરજન, દ્રાક્ષ, ખીપળો, આકટો, ખાખરો, મુંખુલ ઇત્યાદિ. એની સંપૂર્ણ વિગત જાણવાને માટે મોટાં મોટા પુસ્તકો મળી શકે છે. સાધારણ રીતે વનરૂપતિમાત્રનો સ્વભાવ એવો છે કે એકજ જગ્યાએ વધવું, ફળ આપવાં, ખીલવું, પોતાની જાતિને ટકાવી રાખવી, છાયા કરવી, પોતાના આશ્રિતને કે માલિકને મીઠા કે કડવાં (જેવા હોય તેવા) ફળ હજર કરવાં, પણ એક સ્થળેથી ધીરે સ્થળે જવાની શક્તિ તેનામાં નથી હોતી; અને ઘણીવાર મનુષ્ય કે અન્ય પ્રાણીઓના જુદામી હાથવડે તેઓ નષ્ટ થઈ જાય છે, કપાઈ જાય છે.

જેવી રીતે પ્રદ્વાંડમાં વનરૂપતિ પુષ્કળ છે તેવીજ રીતે માનવ પ્રાણીઓમાં પણ વનરૂપતિના જેવા સ્વભાવવાળાઓની સંખ્યા પુષ્કળ છે; પરંતુ કવિ કહે છે તેમ:-

ગરબે કસ જો અજલ ન ખાહલ મુદ્દ, તૂ મરવ દર દહાને અઝદર હા.
 અર્થાત્ જો કે મૃત્યુ વિના કોઈ મરી શકતું નથી, તોપણ તું અજગ-

રના મોંમાં નહીં.

ખંદા રૂ ખૂદન બેહ અજ ગભે ગોહર બક્ષી દનસ્ત,

તા તુવાની બર્ક ખૂદન અબે નયસાની મ ખાશ.

અર્થાત્ પ્રસન્નવદન રહેવું એ ખજાના અને મોતી આપવા કરતાં વધારે સારું છે. ત્ય મુખી તારાથી વીજળીના જેવું હાસ્ય કરતાં રહેવાય, ત્ય મુખી સ્વાતિ નક્ષત્રનો મેઘ ન બનતો. (અર્થાત્ મોતી જેવાં અશુ ન સારતો.) બે મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને પણ વનસ્પતિ જેવાજ રહ્યા અને તે મુખસ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત ન કર્યું, કે જે આ દેહમાં મળી શકે છે; તથા ચાતકની પેઠે મિષ્ટ જળમાં ઉભા રહેવા છતાં બે તરસ્યાજ રહ્યા; અને ચારે બાજુ સ્વાદિષ્ટ મેવા હોવા છતાં બે ભૂખ્યા રહ્યા, તો અફસોસ ! હજારો અફસોસ !!

“ હીરે જૈસા જનમ તુમાગ, કોહી બદલે બેચ દિયા. ”

વાચકગણ ! જાણી તો ગયાજ હશે કે મનુષ્યોમા વનસ્પતિના જેવા કોણ છે ? કુટુંબપોષક માણસો એ વર્ગના છે. તેમના જીવનને વૈશ્ય જીવનની ઉપમા આપી શકાય, અને તેમનું જીવન વર્તુળ જ કરતા મોટા બીજા વર્તુળ થી બતાવી શકાય છે. તેમના જીવનની ગતિ ઘાણીના બળદની ગતિ સમાન રાખીને તેમનો વાસ્તવિક ધર્મ દુકાનદારી છે. તેમની સુક્તિમાટેનો પથગમ્બર રૂપિયો છે, તેમનો શુરૂ સી છે; અને તેમનો ઇષ્ટદેવ વૃથા આડંબર-શેખીપણું છે. આવા લોકાનું જીવનવૃત્ત અલબત્ત પેટપાણુઓના જીવનવર્તુળ કરતા મોટું હાય છે પેટપાણુ તો માત્ર પોતાનું પેટ પાળે છે; ત્યારે પરિવારવાળો તો આખા કુટુંબને પાળે છે. તે પેટ ભૂખ્યો રહી, દુઃખ વેઠી કુટુંબની સેવા કરે છે; ત્યારે પેટપાણુના પ્રેમના હાથ એટલા નાના ને વાજા હાય છે કે તે બિચારો આલિંગન આપવામાટે તે પ્રેમ બાહુઓ પહોળા કરવા બંધ છે એટલે એક હાથનો છેડો બીજા હાથના છેડાને અડકે છે, એટલે અન્યને તે પોતાના પ્રેમ-વર્તુળમાં લાવી શકતોજ નથી. “ કુટુંબપોષક ” એનાથી કંઈક મોટા હાથવાળો હોય છે. એટલે તે બાલબચ્ચાને પોતાની આંધમાં સમાવી શકે છે. જેવી રીતે ઘાણીના બળદના કુંડાળામા લાટ વગેરેનાં અનેક કુંડાળાં સમાઈ શકે છે, તેવીજ રીતે “ કુટુંબપોષક ”ની ઉદારતાનું વર્તુળ

પોતાક આશ્રિતોને આશ્રય આપી શકે છે. લાટ કરતાં બળદ અતિ મૂલ્ય-વાન હોય છે, તેમ પેટપાણુ કરતાં " કુટુંબપોષક " નું અસ્તિત્વ વધારે આશીર્વાદરૂપ છે. વનસ્પતિ વિષે કોઈએ કહ્યું છે કે:—

હે નર એસી પ્રીતિ કર જેસી વૃક્ષ કરે,

ધૂપ સહો સિર અપને જોરોં છાંવ કરે.

વનસ્પતિવર્ગના મનુષ્ય પણ બહુધા આ પ્રશંસાને યોગ્ય હોય છે. બળી દેશના રૂપ અને સૌંદર્યમાં તેઓ વૃદ્ધિ કરે છે.

આજ કાલ હિંદુસ્તાનમાં તો આ વૈશ્ય વર્ગનીજ વાહવા છે. ક્ષત્રીઓ તો સમસ્ત દેશને પોતાનું ઘર સમજવાને બદલે એકાદ નાના સરખા ઘરનેજ પોતાનો દેશ સમજે છે; બ્રાહ્મણો બ્રહ્મ ચિંતાનમાં ઘરબારની ચિંતાને વિસારી દેવાને બદલે શ્રીપરિવારની ચિંતામાં બ્રહ્મને વિસારી રહ્યા છે; અને ક્ષત્રીઓ વૈશ્યોને રૂપિયાનો ત્યાગ કરવાનું શિખવવાને બદલે તેમની પાસેથી રાજ-સત્તામસ અયોગ્ય દાન બ્રહ્મણ કરવાનું શિખી રહ્યા છે. જે જીવો તે વ્યાવ-હારિક રીતે વૈશ્યધર્મમાંજ મચી રહેલો છે. વાહવા ! વૈશ્યધર્મ ! આજકાલ તારા પોબાર છે. રાજ્યકર્તા બાતિ પણ વૈશ્યજ છે.

ખ્રિસ્તીધર્મપુસ્તક બાઇબલના જૂના કરારમાં લખ્યું છે કે એકવાર હજગત લૂત, તેમની પુત્રીઓ અને તેમની પત્ની, સૌ સૌડોમ નગરની બહાર જતાં હતાં. બીજાં બધાંનું વલણુ તો નગરની બહાર હતું, પરંતુ લૂતની પત્નીનું ધ્યાન નગરમાંજ ચોટેલું હતું. પરિણામ એ આવ્યું કે બીજા બધાને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ, પરંતુ લૂતની પત્ની તો બિચારી ત્યાંજ મીઠાનો સ્તંભ બની ગઈ. વહાલા વાચકો ! આ વાર્તા મનુષ્યવિષેનો એક પ્રાકૃતિક નિયમ દર્શાવે છે. આ નિયમ લૉર્ડ બાયરનના શબ્દોમાં આમ વર્ણવી શકાય છે " તેનો (મનુષ્યનો) સ્વભાવ છે કે ઉન્નતિ કરવી અથવા પાછા પડવું. તે સ્થિર કદ ઉલો રહેતો નથી, કાંતો ક્ષય પામતો જાય છે અથવા ઉન્નતિ કરતો રહે છે. " જન્મ થયા પછી જેવી રીતે મનુષ્યનું શરીર ક્રમશઃ વધતું રહે છે, તેવી રીતે તેની આત્મિક દશામાટે પણ ક્રમશઃ ઉન્નતિ કરતા રહેવું આવશ્યક છે. પ્રકૃતિના નિયમજ આવે હોવાથી જો પોતાના વર્તુળને વિસ્તૃત બનાવવાનું દિનપ્રતિદિન આગળ વધવાનું અટકાવવામાં આવશે, તો પ્રકૃતિના નિયમરૂપી યત્રમાં દબાઈ ચગદાઈ જવુંજ પડશે.

ખંજર ન ચલે તો મોરચા ખાયે, પાની ન બહે તો ઉસમે ખૂર આયે.
 લતની પત્તીની પેઠે જેમને પોતાની પહેલી સ્થિતિમાંથી નીકળવાનું ન
 ગમે; અને તેણે જેમ તાબાં ખેતરો અને ખુદ્દી હવા તરફ જવાની ના પાડી,
 તેમ જેઓ મોટા વર્તુળ તરફ વધવાના પાડશે તેમની પણ દુર્દશા જ થવાની.
 જ્યાં બળદે આગળ વધવામાં આગસ દેખાડયું કે ફટાક લઇને ખેડુતોના
 ચાખખો પીઠ ઉપર પડ્યો સમજવો. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ, જાતિ કે
 દેશ એકજ સ્થિતિમાં બંધાયે રહેવા ઇચ્છે છે, ત્યારે પ્રકૃતિ-નિયમોના ડહો
 તરતજ તેની પીઠ ઉપર પડે છે; અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારનાં સંકટોમાં અને
 દાસત્વની સાંકળમાં તેને બંધાવું પડે છે. બી. એ. નો અભ્યાસ જાણે
 શ્રેષ્ઠજ હોય, પરંતુ જો કોઈ વિદ્યાર્થી તેજ અભ્યાસમાં ઘર કરી બેસે, અને
 પાસ થવાનું ઇચ્છેજ નહિ; તેના સંગાથી વિદ્યાર્થીઓની એક ટોળી પરીક્ષા
 પાસ કરી ગયા પછી પાછો તે તેજ બીજી ટોળીનો સાથી બને અને પછી
 પાછો ત્રીજી ટોળીનો સાથી બને; આજ પ્રમાણે ચલાવ્યા કરે તો તે વિદ્યાર્થીના-
 લાયકજ લેખાશે તથા નિરાશા અને અપમાન તેને સહેવાં પડશે. તેવીજ
 રીતે વૈશ્ય બુદ્ધિવાળો માણસ (કુટુંબનો દાસ) જો ઘરની ચાર બીતોની
 વચ્ચેજ પોતાના શુષ્ક સૈંદર્યને દાટી દે, અને પ્રેમના વર્તુળને ન વિસ્તારે
 તો તે અપમાનજ સહેશે અને દુઃખી થશે.

દ વર્તુળબાહી ધ્યાનપૂર્વક જુઓ. તે થોડીક જગ્યાને ઘેરીને રહેલું
 છે, પરંતુ કાગળની બાકીની તમામ સપાટી બહી પીઠ ફેરવી બેસેલું છે
 અર્થાત્ તે જરાક જેટલા સ્થળને પોતાનું બનાવે છે, પણ તેની સાથેજ
 બાકીના સમગ્ર જગતથી દૂર-વિમુખ-થાય છે. આગળ ઉન્નતિ ન કરનાર
 અને કુટુંબપોષણમાંજ મગ્યા રહેનારની પણ આવીજ દશા છે. તે
 બાલબચ્ચાંને પાળે છે એ ખરું; પરંતુ કંગીસરીયેટ ખાતામાં, વહીવટી
 ખાતામાં, એન્જનીઅરીંગ ખાતામાં, દુકાનદારીમાં, ડૉક્ટરરૂપે કે
 વકીલના વેશમાં, અથવા જો કોઈ ખાતામાં હોય ત્યાં બધે તે પોતાના સભ-
 તીય પ્રાણીઓના રક્તમાં હાથ રગવાને હરવખત તૈયાર રહે છે; જેની
 સાથે કામ પડી જાય તેમનાં ગળાં રેંસવામાં તે સારી પેઠે તત્પર હોય
 છે. જો બીજાનાં ઘરો ઉજડી જતાં હોય તો તેની બહાને એ તો લાચો

અને રથવંતા લઈ લઈને પોતાના ઘરને કોઈ અમીરના મકબરા (કબર અથવા સમાધિ ઉપર ચણેલું મકાન) જેટલું ઉંચું જરૂર બનાવશે. જે લોકોને તેની સાથે પાતું પડે તેમની સ્ત્રીઓનાં વહન ભલે દુઃખથી કરમાઈ જતાં હોય, તેની તેને શી ચિંતા છે ? એતો તેમની સ્ત્રીઓનાં ઘરેલું વેચાવીને પણ પોતાની પત્નીના મુખચંદ્રને સુવર્ણથી અવશ્ય સુશોભિત કરશે. પોતાના આત્માની અધોગતિ થતી જાય અને મન કમશઃ સંકુચિત થતું જાય તો શી પરવા છે ? એ તો સ્થૂલ માલ-મિલકતમાં જરૂર વધારો કરશે. એ તો પોતાના મકાનને વધારે ઉંચું બનાવવાનોજ અરેરે ! અરેરે !

“ બરીં અકરો દાનિશ બ બાયદ ગિરીસ્ત. ”

“ આવી બુદ્ધિ અને સમજણ ઉપર રહવું જોઈએ. ” આવા બંદિ-વાસમાં અધિક ક્ષાણપર્યંત બંધ રહેવાથી ચોરી, કઠાઈ, લુપ્તકાટના રોગોમાં ફસાઈ પડે છે. ધનવાનોનું ખૂન કરવાનું પણ આજ નિયામમાં શિખે છે; અને કેમ ન શિખે ?

“ કે ખૂ ફિસાદ કી આતી હુય બંદ પાનીમે ”

અર્થાત્ “ બંધ પાણીમાં વિકારની ગંધ આવે છે ” સખત પરિશ્રમ વેઠ્યા છતાં ત્યાંના ત્યાજ રહેવાયા અને ઉન્નતિ ન કરવામાં ઘાણીનો બગદ પ્રખ્યાત છે. બગદને આ પંજાળી ઉક્તિ બરાબર લાગુ પડે છે:— “ લોં ચોં કે ઉગો દે ચક્ક ” આલે આલે ને ત્યાં ને ત્યાં. સાંસારિક મનુષ્યની પણ બરાબર આવીજ દશા છે. બિચારો બગદની પેઠે મહેનત કરે છે, રાત્રિદિવસ એકિસો કે દુકાનોમાં આંખો ઉપર અંધારિયાં (ચશ્માં) ચઢાવી ઘાણી ચલાવ્યા કરે છે, પરંતુ આ ઘાણી ચલાવી ક્યાં જઈ રહ્યો છું, શું બનાવી રહ્યો છું વગેરેની તંને કંઈજ ખબર નથી. હા, જ્યારે અંતકાળે આખો ઉપરથી અંધારિયાં જરાક ઉચકાશે ત્યારે જાણશે કે હાય ! હાય ! રાત્રિદિવસ મહેનત કરતાં કરતાં મરી ગયા. સમજતા હતા કે ઘણાંએ રસ્તો કાપ્યો હશે, પરંતુ જોયું તો પોતે ત્યાંના ત્યાંજ છે. કંઈ ઉન્નતિ ન કરી. હાય હાય ! હાય વાય ! કંઈ કરી ન શક્યા. કંઈજ ન બનાવી શક્યા. તે વખતે રડવા અને પીટવાનુંજ રહેશે. જીવ પણ જશે તો મહા વેદના પછી.

જાં બ બનાં દેહ વરના અઝ તુ ખિસ્તાનદ અજલ;

પ્રુદ તુ મુનિષ્ઠ યાચ, અય દિલ ! ઇં નિકો યા આ નિકો ?

અર્થ:-તારા પ્રાણ પુણ પ્રિય (બ્રહ્મ)ને અર્પણ કર, નહિ તો યમદેવ તારી પામેથી તે જબરદસ્તીથી લઇ લેશે; ઓ હૃદય, હવે તુંજ ન્યાય કર કે આ સાફ કે તે ?

હો કુટુંબપરિવારમાં બદ્ધ થયેલા પુરુષ !

“ આરામ કી નહીં હય ચેહ જા, હા બટે ચલો, હાં બટે ચલો ”

આ જગ્યા વિશ્રામની નથી, આગળ વધો, આગળ વધો. આલિંગનમાટે બાહુઓને પહોળા કરી આગળ લંબાવો, તમારા પ્રેમવર્તુળને વિસ્તૃત બનાવો, વધો, આગળ વધો, એટલેમુધી કે ચારેબાજુથી પગિમિત જીવન વર્તુળ વિસ્તૃત થતા થતા અપરિમિત વિસ્તાર ધ્યાન્ય કરે અને સીધી રેખા બની જાય, અને તમારું જીવન ભૂલભૂલામણીમાથી નીકળી સર્વને સીધો સત્યનો માર્ગ બતાવે. આગળ વધો, આગળ વધો, એટલેમુધી કે આ ક્ષણજંતુર જગતના “ આગળ અને પાછળ ” તદ્દન નિરર્થક થઇ જાય.

મૃણૈવેદમનૃતં પુરસ્તાત્ પ્રહ્લ પશ્ચાત્ પ્રહ્લ દક્ષિણતર્યોત્તરેણ ।

અધઃશ્ચોર્ધ્વં ચ પ્રચૂતં મૃણૈવેદં વિગ્ધામિદં ચરિષ્યમ્ ॥

(અર્થ. મ. ૩. ૨. ૨)

અર્થ:-અમૃતરૂપી બ્રહ્મજ સામે છે, બ્રહ્મજ પાછળ છે, બ્રહ્મજ જમણી બાજુ અને બ્રહ્મજ ડાબી બાજુ છે, નીચે અને ઉપર પણ તંજ વ્યાપી રહેલો છે, તેજ આ સર્વ કંઈ છે અને સર્વથી પર-ગ્રેષ છે.

“ અંદરનો બિરૂ તુઇ, અય દોસ્ત, દર અપો રાસ્ત એરો બાલાઇ ”

અર્થાત્ જમણે ને ડાબે, નીચે ઉંચે, અદર બાહિર તુંજ રહ્યો.

આગળ વધો, હૃદયને વિશાળ બનાવો, એટલેમુધી કે તેની બહાર હરવાફરવા જેટલી પણ જગ્યા ન રહે

તદેજતિ તન્નેજતિ તદ્દદૂર તદ્દદાન્તિકે તદન્તરસ્ય સર્વસ્ય તદુ સર્વસ્યા સ્ય સાદ્યતઃ ॥૫॥ (યજુર્વેદ ધિવાસત્ય ઉપનિષદ)

અર્થ:-હમ ચલ હંચ, હમ ચલ હય નહિ, હમ નેડે, હમ ફર,

હમ હી સળકે અદર ચાનન, હમ હી બાહર નર;

મસ્તમ કુના ચુના કે ન દાનમ ઝ બે ખુદી,

દર અરસ એ ખિયાલ કે આમદ કુદામ રક્ત.

અર્થ:-મને એવો મસ્ત બનાવી દે કે બેલાન અવસ્થાને લીધે મારા

વિચારેના મેદાનમાં કોણ આળ્યું અને કોણ ગયું તેની પણ મને ખબર ન પડે. આગળ વધો, આગળ વધો, એટલેસુધી, કે ચક્કરમાં નાખી વ્યાકુળ અને વિસ્મિત કરનારાં વર્તુળોથી બચીને સીધી રેખા-સત્યને માર્ગે ચાલનાર સૂર્ય જેવું જીવન પ્રાપ્ત કરી લ્યો, પ્રકાશજ પ્રકાશ બની જાઓ, અને આવી દશા પ્રાપ્ત થાય કે જ્યાં,

क चात्मा क च घानात्मा क शुभं कशुभ तथा ।

क चिंता क च चार्चिता स्वमादिग्नि स्थितस्य मे ॥ (અષ્ટાવક ગીતા)

અર્થ:-આત્મ કયાં ? અનાત્મ કયાં ? કયાં, શુભ અને અશુભ રહ્યાં ?

ચિંતા અચિંતા કેવી જ્યાં નિજ, સ્વરૂપમાંહી સ્થિર થયાં ?

વહાલા વાચકો! એક અનિત્ય, કલ્પિત અને અસ્થિર વિશ્રામસ્થાન સાથે એટલો બધો પ્રેમ કરી દીધો કે અસલી ધરને તો બૂલોજ ગયા ? આ ભોટપણ તજ દો. અસલી ધર-નિજ ધામ ભણી મોં ફેરવો. મૂળ સ્વદેશાભિમાનને ન ત્યાગો.

તાબેરાનીમ કઝ કઝા વ કહર, બિહ્તાદા જુદા ઝ શુલઝારીમ;

મુર્ગે-શાએ-દરખતે-લાહુતીમ, ગૌહરે-ગંજે-ફુર્ગે-અસરારીમ;

યા ફરી અઝ મુહીતે તૌહી દીમ, ગૌહરી યા ઝ કાને ધર્કનીમ.

અર્થ:-અમે લાગ્યને આધીન થઈ પુષ્પોદાનથી વિપ્રુટાં પડેલાં પક્ષી છીએ; અમે નિઐશુર્ય (શુભાતીત) વૃક્ષની ડાળ ઉપર બેસનારાં પક્ષી છીએ; અમે રહસ્યોના ખજાનામાંની દાખડીમાંનાં મોતી છીએ; અથવા અમે અદ્વૈતસાગરમાંથી નીકળેલાં મોતી છીએ; અથવા અમે આત્મજ્ઞાનની ખાણમાંના હીરા છીએ.

બરાયે નામ લી અપના ન કુચ્છ બાકી નિશાં રખના;

ન તન રખના, ન દિલ રખના, ન જી રખના, ન જાં રખના. ૧

ત અલ્લુક^૧ તોડ દેના, છોડ દેના ઉસકી પાળંદી;^૨

ખબરદાર અપની ગર્દન પર ન ચે બારે ગિરાં રખના. ૨

મિલેગી કયા મદદ તુઝકો મદદગારાને દુન્યાસે;

ઉમીદે યાવરી ઉનસે ન ઝાં રખના ન બ્હાં રખના. ૩

ખડોત મજપૂત ઘર હય આકે બતકો દારે દુન્યાસે;

ઉઠા લેના યહાં સે અપની દૌલત ઐર વહાં રખના. ૪
 ઉઠા દેના તસબુર ગૈર કી સૂરત કા આંખોસે;
 ફકત સીને કે આધને મેં નકશે દિલસિતાં રખના. ૫
 ફિસ્લી ઘરમેં ન ઘર કર ખેઠના ઇસ દારે ફાનીમેં;
 ઠિકાના બે ઠિકાના ઐર મકાં બર લામકાં રખના. ૬

મનુષ્યરૂપમાં પ્રાણુવર્ગ

હવે જ વર્તુળભણી દૃષ્ટિ નાખો, આ વર્તુળ દ કરતાં ઘણું મોટું છે, જોકે તેની વક્રતા હલ્તુ ગાંઠ નથી. આ વર્તુળ તે લોકોના જીવનવૃત્તિનું નિરૂપણ કરે છે કે જેઓ પોતાના પંડ ઉપર નેટલો પ્રેમ રાખે છે, અથવા કુટુંબ-પોષક માણસ પોતાનાં બાલ બચ્ચાંની સાથે નેટલો પ્રેમ રાખે છે, તેટલોજ પ્રેમ પોતાની સમસ્ત જાતિના બલામાટે રાખે છે; અને તેટલીજ જીવતોડ મહેનત તેમને માટે કરે છે. પેટપાણુના પ્રેમનું કેંદ્ર (ભરમરડાની પેઠે) પોતાના શરીરમાંજ હતું; કુટુંબપાલકની ગતિનું કેંદ્ર ઘાણીના બળદની પેઠે શરીરથી જરાક છેટે હતું; અને આ જાતિભક્તનો પ્રેમ તેથી પણ ઘણો વિશાળ વર્તુળમાં કાર્ય કરે છે. ઉપરોક્ત બધાની સરખામણી કરતાં જાતિભક્તના જીવનના ચક્રની ગતિનું કેંદ્ર શરીર (ચ બિંદુ) થી ઘણું દૂર છે. જાતિભક્તના જીવનની ગતિ શરતના ઘોડાની ગતિની સાથે મળતી આવે છે. આ ઘોડો દોડીને બળદ વગેરે કરતાં ઘણું મોટું વર્તુળ બનાવે છે. મેળાઓમાં કે અન્ય પ્રસંગે આ પ્રાણીનું પાણી જોવા શહેરોની પ્રત્યેક ગલીઓમાંથી શોખીન જીવડાઓ જાય છે. એ અતિ મૂલ્યવાન અને પ્રથમ સાને પાત્ર પ્રાણી હોય છે. જાતિભક્તને પણ આ બધી પ્રશસા લાગુ પડે છે. જીવનવિકાસવાદની દૃષ્ટિએ (જડ અને વનસ્પતિની અપેક્ષાએ) પશુ વર્ગમાં આવા પ્રકારનીજ ગતિ પ્રકટ થાય છે; અને મનુષ્યવર્ગમાં માનસિક જીવનના વિકાસની દૃષ્ટિએ જોતાં આવી ગતિ (ચેતનતા) જાતિભક્તના જીવનને વિશેષતા અર્પે છે. અર્થાત્ પશુઓનું શારીરિક જીવન અને જાતિભક્ત મનુષ્યનું આત્મિક જીવન એકજ પ્રકારનું હોઈને તેમને એકજ વર્તુળ-વડે દર્શાવી શકાય છે. જે ગતિ શરતના ઘોડામાં પ્રકટ થાય છે તેને મળતીજ ગતિ જાતિભક્ત મનુષ્યમાં પણ પ્રકાશ પામે છે. એવા મહાશયદ્વારા કેટલાંયે મનુષ્યોને અને કુટુંબોને સુખ પહોંચે છે, અને કઠંગા રિવાજોની ધુંસરી

તેના સજ્જતીય પુરુષોના ગળામાંથી નીકળી જાય છે. કેાઇ પણ જાતિ, સમાજ કે સલાને માટે આવા મહત્વાકાંક્ષી પુરુષોનું અસ્તિત્વ સુભાગ્યનું જ ચિન્હ છે પરંતુ વાચકગણ ! ભૂતની પત્નીવાળા ઉદાહરણને ભૂતી ન જતા, તેમ સાયન્સ (વિજ્ઞાન) ના આ સિદ્ધાંતને પણ વિસારી ન દેતા, કે ગતિનું હોવું ન હોવું ગતિમાન શરીરના સ્થાન ઉપર આધાર નથી રાખતું; પરંતુ ગતિની દિશા ઉપર આધાર રાખે છે. વળી એ પણ યાદ રાખજો કે પ્રાણીના કદ ઉપરથી તેના શારીરિક આરોગ્યની અટકળ બાધવી એ તદ્દન ભૂત ભરેલું છે. એક બાળકનું કદ નાનું જોઇને બેલા ઉઠવું કે આતું આરોગ્ય સાડું નથી, અને એક બિછાને પડેલા લગ્ન માણસને જોઇને કહેવું કે આતું આરોગ્ય અત્યંત સરસ છે, એ યોગ્ય નથીજ; કેમકે શરીર મોટું હોય કે નાનું, પણ જો તે અધોગતિમાં ગળડતું જતું હશે તો તે પ્રાણીનું આરોગ્ય અવશ્ય ખરાબ હોવું જોઇએ; અને જો તે ઉન્નતિ પામતું હશે તો આરોગ્ય અવશ્ય સાડું છે. આત્મિક જીવનની પણ બરાબર આવીજ દશા છે.

હવે વર્તુળમાં જીવન ગાળનારો પાપોમાં ફસાયેલો મનુષ્ય પણ જો આજેજ પશ્ચાત્તાપ કરી પોતાનું વર્તુળ વિસ્તૃત બનાવવાનો નિશ્ચય કરી પ્રેમના ગાહું વિધાળ બનાવવાના પ્રયત્ન કરતો હોય, તો તે માણસ ઉન્નતિ તરફનીજ ગતિ પ્રકટ કરી રહ્યો છે. તેના જીવનનું વલણ બરાબર છે અને તેનું આત્મિક આરોગ્ય સાડું છે; અને જો કેાઇ મહાશય, જેમનું જીવન વર્તુળ જ કે વ વર્તુળથી નિરૂપણ થઇ શકે છે, (અર્થાત્ જાતિભક્ત કે દેશસેવકને નામે ઓળખાય છે,) તે પોતાના વર્તુળમાંજ ફર્યા કરવામાં સમાપ્તિ મારી બેઠેલા હોઇને તે વર્તુળને વિસ્તૃત ન બનાવતા હોય; બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેમની પ્રથમની ગતિના વેગમાં વધારો ન થતો હોય, તો તે મહાશય આત્મિક રોગી છે અને તેમના જીવનની ગતિ થોડા કાળમાંજ અવનતિ તરફ વળી જશે. તેઓ પડે પણ પડશે અને પોતાના ચેષી રોગવડે આખી જાતિને અને દેશને પણ નુકસાન પહોંચાડશે.

કેામ કે જાતિનો તે સરદાર કે જેના હૃદયમાં પોતાનીજ જાતિ સમાયેલી હોય, પોતાની જાતિની બને તેટલી ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છતો હોય, જાતિના રક્ષણ અને ઉન્નતિમાટે તનમનથી કાર્ય કરતો હોય; પરંતુ અન્ય જાતિઓની કંઈજ ધરવા ન કરતો હોય પણ ઊલટું અન્ય જાતિયોને

પોતાની જાતિની સત્તાતળે લાવવા ઇચ્છતો હોય, [પોતે બ્રાહ્મણ જાતિનો હોય તો એમ ઇચ્છે કે બ્રાહ્મણોની ઉન્નતિ થાઓ, અને અન્ય સઘળી જાતિયો લાઓ જહન્નમમાં; અને પોતે જે કાયસ્થકોન્ફરન્સ કે અરૂડ વંશ-સભાનો હોય તો કાયસ્થો કે અરૂડોનું રાજ્ય પ્રવતાવવા ઇચ્છતો હોય, અને અન્ય સઘળી જાતિયોનું સત્યાનાશ વાળવા રાજી હોય, પોતે આર્યસમાજી હોય તો સનાતનધર્મીઓ અને બ્રહ્મસમજીઓના રક્તનો તરસ્યો હોય; અથવા સનાતનધર્મી હોય તો આર્યસમાજીઓનો કટો થતું હોય, વગેરે વગેરે] તો આવો જાતિભક્ત જોકે પેટપાણી અને કુટુંબપોષક બંને કરતાં અધિક છે, તેમનો મોટો ભાઈ છે, પરંતુ તે પણ આત્મિક રાગી તો છે. તેની ગતિ નહીં થવાની છે, તે અવનતિ ભણી ગબડી રહ્યો છે, અને ઉવટે તેનું જીવનવર્તુળ પ્રતિહન સક્રિય થતું જાય છે, કેમકે “આ મારી જાતિ છે ” “મારી પોતાની કે ” એટલા મોટેજ જે પુરુષ અન્ય જાતિઓ સાથે લડાઈ અને ઝગડા કરી પોતાની જાતિને ઉન્નતિને શિખરે લઈ જવા માગે છે, તે સંપ્રદાયમાં બદ્ધ થયેલો આત્મહત્યારો છે. (કેમકે “આત્મા ” કે જે પવિત્ર, સર્વવ્યાપી અને આનંદધન છે તેને વ્યવહારૂ રીતે તે શરીર માને છે) આવો માણસ જ્યારે પોતાની જાતિ-વાળાઓ સાથે એસથે ત્યારે જાણે અજાણે પોતાના સિદ્ધાંત અનુસાર, તે જાતિમાં પોતાના કુટુંબને ઉત્તમ ગણાવવાના પ્રયત્ન કરશે, કેમકે તેના હૃદયમાં એજ વિચાર હશે કે “ આ મારું નિકટનું છે ” “ આ મારું પોતાનું કુટુંબ છે ” “ આ મારું છે, ” અને બીજા કુટુંબોની સત્તા પડાવી લઈ પોતાના કુટુંબની સત્તા વધારતા જરા પણ અચકાશે નહિ આવા પુરુષવર્તુળ જમાથી અધોગતિ કરી દે મા પણ ગબડી પડે તો તે બનવા જોગ છે. વળી જે માણસ પોતાના કુટુંબ ઉપર માત્ર એટલા મોટેજ પ્રેમ રાખે છે કે આ કુટુંબ મારું છે, (અર્થાત્ જે માત્ર શારીરિક સંબંધનેજ સમજી શકે છે, ઉચ્ચ સંબંધથી તદ્દન અજાત છે,) તે પોતાના કુટુંબને બીજા કુટુંબો ઉપર સરસાઈ લોગવતું બનાવવાના પ્રયત્ન ભલે કરતો રહેતો હોય; પરંતુ ધાર્તી રહે છે કે જ્યારે પ્રસંગ આવશે ત્યારે તે પોતાના ભાઈઓ-નાજ હાથ લૂંટીને પેટપાણીના વર્તુળમાં આવી પડશે.

કોઈ કોઈવાર કોઈ સંપ્રદાય કે ધર્મ કોઈ સાચા હૃદયવાળા (પ્રગ-

તિથાળી) મહાશયની અસરથી કડવાવેલાની પેઠે વધે છે, ફેલાય છે, પરંતુ થોડાજ સમયમાં તેમાં ફૂટ પડી જઈ તે ભાંગી પડે છે. આ અવ-
નતિનું મૂળ કારણ બહુધા એજ હોય છે કે તે મતના અનુયાયીઓ
જેઓ આરંભમાં નાના વર્તુળોમાંથી ઉન્નતિ કરતા કરતા મોટા વર્તુ-
ળમાં પ્રવિષ્ટ થયા હતા, તેઓ આગળ વધવાનું પડયું મૂકે છે અને
તેથી પોતાનું આરોગ્ય બગાડી નાખે છે. આ નાશવંત જગતમાં એક
સ્થિતિમાંજ સ્થિર થઈ રહેવું એનુંજ નામ મૃત્યુ છે. જે ઉત્સાહ તેમત-
વાદીઓના છવનવર્તુળને વિસ્તૃત બનાવવાને ખાતર આપવામાં આવ્યો
હતો, તે તેના ચોખ્ખા કાર્યમાં નથી વપરાતો; તો તે કુદરતના નિયમાનુસાર
નષ્ટ પશુ નથીજ થવાનો. એ તો દેવ, લોભ, ક્રોધ વગેરે અવશુભોના રૂપમાં
ફેરવાઈ જવાનો અને કુસંપનું કારણ બનવાનો. (જ્યાં ગાળ, અપશબ્દ,
વૈર અને ઉત્પાતની ગંધ આવતી હોય, ત્યાં બાળુજે કે કોઈ આત્મિક
શબ્દના સડાની દુર્ગંધ છે.) ઘણીવાર તો આમલો એટલો વધી પડે છે,
અને ધાર્મિક બનૂં એટલી હદસુધી આંખો મીંચી લે છે કે ધર્મને જોયે
શરીરભાવજ અધિકાર ચલાવે છે, અને એક સંપ્રદાય બીજા સંપ્રદાયની
જડ ઉપેડી નાખવા તૈયાર થઈ બાય છે, એટલે પછી બીજે સંપ્રદાય પહેલા
સંપ્રદાયને નિર્મૂળ કરવા મથે છે. અને આ બધું માત્ર એજ વિચારથી
થાય છે કે આ “મારો નથી.” હાય કે આત્મઘાત ! વોય કે આત્મહત્યા !
બન્ને ભૂલીજ ગયા છે કે તેમનું નિજસ્વરૂપ તો દૈવી સત્ય પોતેજ છે,
તેમનું નિજસ્વરૂપ તેજ શત્રુનું પણ નિજસ્વરૂપ છે. શત્રુ છેજ કયાં ?
વહાલા ભારતવાસીઓ ! શત્રુને ઘાયલ કરવા ઇચ્છતા હો તો કરો
આ અભ્યાસ, પાકો કરો આ પાઠ, યાદ કરો આ શિક્ષા અને અનુભવો
આ સત્યને કે શત્રુ તમારાથી ભિન્ન નથી. જેવી રીતે તમે પોતાને શરી-
રમાં હિંમોટાઈઝ કરી ચૂક્યા છો, (જમનેલીધે પોતાને આ મદિન શરીર
માની બેઠા છો,) તેવીજ રીતે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા ધારણ કરો
અને પછી જુઓ, કે લોહીતરસ્યા શત્રુના આભાસમાં પણ તમે પોતેજ
વિદ્યમાન છો કે નહિ ?

આત્મૈવ જ્ઞાત્મનો વન્ધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ । (ગીતા ૧-૫)

“ પોતેજ પોતાનો બંધુ છે, અને પોતેજ પોતાનો શત્રુ છે. ” “હું-

જ શત્રુપે દેખાઈ છે, હુંજ શત્રુ છું, હુંજ શત્રુ છું ” શત્રુ ઉડી ગયા. શત્રુ હવા થઈ ગયા. જ્ઞાનના ગોળાઓએ શત્રુઓને ઉરાડી દીધા. હુંજ હું છું. પદ્મમેવાદિતીય । છું, પવિત્ર સ્વરૂપ છું.

જે રંગ કલુ હોડે દિખાડું તુઝકો,
તૂ ગુલ હય તો ખૂ હોડે દિખાડું તુઝકો;
મંચ આપસે જો અપને સે કુરસત પાઉં,
કયા ઐર તૂ ? તૂ હો કે દિખાડું તુઝકો.

“ જ્યાં જ્યાં મારી દષ્ટિ પડે છે તે સઘળાનો હું સમ્રાટ છું, મારી સત્તા સામે માથું ઉંચકનાર કોઈ નથી. ” (દુપર)

માનવીરૂપમાં મનુષ્ય

હવે જ વર્તુળની વારી આવી છે. આ વર્તુળ જ કરતાંએ મોટું છે. જ નેવાં કેટલાંયે વર્તુળો તેમાં સમાયેલાં છે. તેની વક્તા ઘણીજ ઓછી છે. સીધા માર્ગ નેવી છે. છતાંયે હજુ ચોડુંક વકપણું બાકી છે. વક-ગતિ તદ્દન દૂર નથી થઈ ગઈ. આ વર્તુળ તે પુરુષોના જીવનચક્રનું નિરૂ-પણું કરે છે, કે જેઓ સમસ્ત દેશને માટે તેવીજ પ્રીતિ અને તેટલોજ પ્રેમ ધરાવે છે, કે જેટલો પેટપાણુ પોતાના પેટમાટે, કુટુંબપોષક કોઈ કુટુંબને માટે અને ભતિભક્ત કોઈ ભતિમાટે ધરાવે છે. આ વર્જના મનુષ્યોએ પોતાનો સઘળો સમય અને સઘળું ધ્યાન દેશની બલાઈ-ઉન્નતિનેજ અર્પણ કરી દીધાં હોય છે; જેમને પોતાના દેશની ધૂળ સુદાં પ્રિય હોય છે; અને તેઓ ભતિ, વર્ણ કે ધર્મનો શોદરાખ્યા વગર પોતાના દેશની દરેક વ્યક્તિને પોતાના સગા બાઈ સમાન પ્રિય ગણે છે આ વર્તુળમાં ફરનારા પુરુષની ગતિનું કેંદ્ર જ બિંદુ (અર્થાત્ શરીર) શી અત્યંત અધિક અંતરે હોય છે, અને તેનું જીવનવર્તુળ અત્યંત વિશાળ હોય છે. સ્વદેશસેવકના જીવ-નની ગતિને, તેના વર્તુળનો વિસ્તાર જોતાં, આપણે ચંદ્રની ગતિની ઉપમા આપી શકીએ છીએ સ્વદેશસેવક તે છે કે જે ભૂખે મરતાં સ્વદેશીઓને માટે ચંદ્રની પેઠે ઈદ (ઉત્સવ) આજીનારો હોય, અથવા જે સ્વદેશની સંઠટની રાત્રિમાં ચારે બાજુ પ્રકાશનો વરસાદ વરસાવતો હોય. ભલે તેની સેવામાં એટલું જળ ન હોય કે રાત્રિ નષ્ટ થઈ બચ અને દિવસ નીકળી આવે; પરંતુ જેવી રીતે ચંદ્રની ચાંદનીને લીધે છાંડવાઓમાં રસ ભરાય છે, તેવીજ

રીતે આવા દેશસેવકદ્વારા લોકોને એક યા બીજા રૂપમાં ઠીક લાભ પહોંચી શકે છે. આત્મિક જીવનના વિકાસમાં આવો દેશહિતૈષી ખરા મનુષ્યની શ્રેણીમાં છે; તેનું અંતર તેમજ બાહ્ય મનુષ્ય છે; તેનું કાર્ક મનુષ્યનું છે; અને તેનું નામ પણ મનુષ્ય છે.

મરના લલા હય ઉરકા જો અપને લીયે જયે,
જીતા હય વોહ જો મર સુકા ઇન્સાન કે લીયે.

“ છે કોઈ આ પૃથ્વી તલ પર મૃતહૃદયનો માનવી,

“ નથી કહ્યું જેણે કદાપિ નિજ હૃદયમાં ગર્વથી,

“ “ આ છે મારી જન્મભૂમિ, હા, હા, મારી લાડલી ” ” (મૃકોટ)

ઓ હિંદ ! તારા શિવાજી, શુરુગોવિંદમિહજી અને રાણા પ્રતાપ કયાં લગી સૂતા રહેશે ? જો તેમણે બીજી વસ્તુઓની પેઠે સ્વદેશપ્રેમનો પાઠ પણ અંગ્રેજો પાસેથીજ શિખવાનું ધાર્યું હોય, તો તે ડૉક્ટરની વાતને હૃદયપટ ઉપર કેમ કોતરાવી નથી રાખતા કે જેના સ્વદેશપ્રેમના પ્રતાપે હિન્દમાં અંગ્રેજ જાતિના પગ દબતાથી જામી ગયા છે ? વાચકો ! તમે ઇતિહાસમાં આ વાર્તા કેટલીયે વાર વાંચી નાખી હશે, પરંતુ તેને પોતાના જીવનમાં ઉતારીને લવિષ્યના ઇતિહાસમાં તમારા સ્વદેશપ્રેમની નોંધ તરીકે ચાદગાર બનાવી જવાનો હવે નિશ્ચય જ્યાંસુધી તમે નથી કર્યો, ત્યાંસુધી નહીં સમજાવે કે એ વાર્તાને તમે સ્વપ્નમાં પણ નથીજ વાંચી *
પરંતુ વાચકગણ ! માની લીધું કે દેશહિતૈરીનું જીવન અત્યંત ઉત્તમ પંક્તિનું છે, અને તેનું જીવન વર્તુળ (ચ) પણ વિશાળ હોય છે;

* આ હકીકત એવી છે કે ૧૮૬૧ના બાદશાહ રૂબરૂસીયર એક વખત નજીબાદ ગયા હતા. તમામ હકીમો પોતાના ઉપાય અજમાવી નાખ્યાં થયા અને બાદશાહની બચાવની આશા છોડી બેઠા એ સમયે એક અંગ્રેજ ડૉક્ટર પણ દિલ્હીમાં રહેતો હતો. જેવે આ ડૉક્ટરની દવા જારી કરવામાં આવી. આ દવાથી બાદશાહને તબીબી ચાર દિવસમાંજ આરામ થઈ ગયો. બાદશાહ રૂબરૂસીયર ધરણ ઉદાર સ્વભાવનો હતો. તેણે એક દરબાર ભરી અને પેલા અંગ્રેજ ડૉક્ટરને પુષ્કળ ધન વગેરે આપવા માંડ્યું; પરંતુ તે સ્વદેશપ્રેમી ડૉક્ટરે પોતે મોગા ધનવાન કે અમીર ઉમરાવ બનવાનું ન ઇચ્છતા, પોતાના દેશજી અંગ્રેજોને માટે ફરિયાદો અમુક જમીન તેમજ પોતાના દેશના માલમાટે જકાતની માફી આ બે વસ્તુઓ માગી લીધી. અંગ્રેજોને પત્ત આવ્યા રીતે એક અંગ્રેજ ડૉક્ટરના સ્વદેશપ્રેમને લીધેજ ભારતવર્ષમાં પેઠા હતો.

પરંતુ આ વર્તુળ પણ હજી વધારે વિસ્તૃત થવાના અવકાશ અને યોગ્યતા ધરાવે છે; કેમકે તે હજી સીધી રેખારૂપ નથી બન્યું. જો કે તેણે ઘણી જગ્યા ઘેરેલી છે, તોપણ તેટલી જમીન સિવાય અન્ય સઘળી પૃથ્વી તરફથી મોં ફેરવી લીધું છે. દેશહિતૈષી જોન બુલ (અંગ્રેજ) તો માત્ર પોતાના ઇંગ્લેન્ડને માટેજ ચંદ્રમા સમાન છે; ફ્રાન્સ અને સ્પેનને માટે તો તે રાહુ સમાનજ છે. આ વર્તુળમાં રહેનારો સહેનારો સ્વદેશપ્રેમી ઉપ-રોક્ત અન્ય સઘળાં વર્તુળોવાળા ભાઈઓ કરતાં મહાન છે; પરંતુ તે પણ મોંઘો પડતાં (અર્થાત્ પોતાના વર્તુળને વિસ્તૃત બનાવવામાં મંદ બની પોતાની શક્તિ નેપોલિયનની પેઠે સ્વાર્થ તરફજ વાળી દેવામાં આવતાં) આખા દેશના વિનાશનું કારણ થઈ પડે છે. પેટપાળુને હાથે તો બહુધા એકજ કુટુંબનાં માણસો દુઃખી થાય છે; કુટુંબપોષક નહારો અને તો એકાદ કુટુંબનેજ ખીજા કુટુંબ સાથે ફૂટાવી મારશે; જાતિભક્ત વળેશે તો એક સમાજ કે જાતિને ખીજા સમાજ, જાતિ કે સભા સાથે લડાવશે, અને સેંકડો કિંવા હજારો સ્ત્રીપુરુષોના હૃદયમાં દ્રેષ અને ઉત્પાતની આગ બડકાવશે; પરંતુ તે નામ ધારી દેશહિતૈષીઓ કે જેઓ ઈશ્વરીકૃપારૂપી મેવનાં મોટા મોટા ફેરાની પેઠે દેશને જલતૂક કરવા આવેલા હતા. તેઓ જો પોતાની સ્થિતિમા સ્થિર થઈ જાય, ગડાઈ જાય તો તો મોટા કરારૂપે બનીને દેશ ઉપર તેનોજ વરસાદ વરસાવવાના. તેઓ તો ઝોળા નહિ પરંતુ ઝોળા વરસાવીને દેશમધુઓનું તેમજ ખીજા દેશવાળાનું સત્યાનાશજ વાળશે. હજારો બદકે લાખો ઈશ્વરના પ્રાણીઓનાં તે ગળાં રેંસાવશે, એક દેશને ખીજા દેશની આણતળે લાવવામટે રક્તની સરિતાઓ વહેવડાવશે અને પોતે વિષયોના ગુલામ છે તેટલામાટે ખીજા દેશવાળાઓની સ્વતંત્રતાનો પણ નાશ કરશે. ઓ ! ધિક્ક છે ! *

વહાણા ! સ્વતંત્રતાને ચાહતા હો તો જગતરૂપી જોલખાનામાં તેને ન શોધો. દેશના સ્વામી બની જવાથી પણ તે નથી મળવાની. નિજસ્વરૂપને ઓળખશો, તોજ સર્વ બંધન દૂર થઈ સારી સ્વતંત્રતા મળશે. પોતાના તે પૂર્ણ સત્ય તથા સ્વતંત્ર

* પૂનાના જમદગ્યપી હંદન આતિથાર કુદે રામે પ્રજોષલા વિચારોને કેવા આજાદ સાચા પાડી આપ્યા છે !

સ્વરૂપને અનુભવો કે જેના નેવના પલકારા માનથી રાવરંકે હતા ન હતા થાય છે, અને જેના સંકેત ઉપર દેશકાળ તથા વસ્તુનું અસ્તિત્વ અવલંબી રહ્યું છે.

તમારીજ આંખના પલકારામાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય છે. વાહ રે જગત્ ઉત્પન્ન કરનાર દૃષ્ટિ ! વાહ રે બ્રહ્મ ભરેલાં નયનકમળ !

અમી હલાહલ મધ ભરે, શ્વેત શ્યામ રતિનાર;

શુભત મરત ઝુક ઝુક પરત, જે ચિતવત એક ખાર.

પહાલા જરા ભગ તો ખરો ! પોતાના મહિમારૂપી ઘોડા વેચીને અવિધારૂપી વેશ્યાના પાશમાં કયાં લગી સૂતેલો રહીશ ? શ્રુતિ ભગવતી તારા શિરભણી બેસી તને મોહનિદ્રામાંથી બાથત કરવામાટે ઉચ્ચ સ્વરે તારી પ્રશંસાનાં પ્રભાતિયાં ગાઈ રહી છે; પરંતુ હાય ! તું તો જરા સળવળતો સરખોયે નથી.

सपत्न्यगाच्छुक्रमकायमयणमस्नायिरं शुद्धमपापविद्धम्। कविर्मनीषी परिभूः
स्वयम्भूर्यायातध्यतोऽर्थान्कथयच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः (૫૨૧। મં ૮)

અર્થાત્ તે બહાર આવિર્ભાવ પામ્યો છે, તે પ્રકાશિત છે, પિંડરહિત છે, દોષ-ચિન્હવિનાનો, રનાયુવિનાનો, પવિત્ર અને પાપથી રહિત છે. તે સર્વજ્ઞ મનના નિયમક તથા સર્વવ્યાપી છે. તે સ્વયંભૂએ સર્વ પદાર્થોને તેમના સ્વકર્માનુસાર સનાતન સમયથી સંપૂર્ણ રીતે વ્યવસ્થિત કર્યાં છે. ઉંઘવામાં મુરઘાંઓને પણ માત કરવાની રમત. હવે મૂઠીદો. એક વખત ઇંદ્ર સ્વપ્નમાં શૂકર બનીને પુજાલી વગેરે રાજામાં સપડાઈ ગયો. બીજા દેવતાઓએ જ્યારે પોતાના સ્વામીની આવી દશા જોઈ ત્યારે તેઓ ગલા-રાયા, શરમાયા અને અતે ઇંદ્રની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં આવી પહોંચ્યા. એક જણાએ પાસે આવીને કહ્યું “ મહારાજ, આ શું ? શું આપ અપસરા-ઓને પણ ભૂલી ગયા છો ? ” બીજાએ કાનમાં કહ્યું “ દેવરાજ ! આશું, ? આપ અમૃતરસને વિસરી ગયા છો ? ” ત્રીજો બોલ્યો “ જગત્ના આશ્રયદાતા ! આ શું ? આપ પોતાના રતનજડિત સિંહાસનને પણ વિસ્મરણ કરી ચૂક્યા છો શું ? ” ઇત્યાદિ. બધાના ઉત્તરમાં ઇંદ્રે માથું ધુણાવ્યું અને શૂકરનાજ સ્વર તથા વાણીમાં કહ્યું—“ હુવાં ! હુવાં ! ” બાકી પોતાની પ્રત્યક્ષ દશારૂપી વાણીથી એમ ન કહેતો હોય કે “ શૂકરની ગંદકી અને

કીચડ જે અત્યારે મને મસ્ત બનાવી રહ્યાં છે તેના કરતાં અશ્વરા, અમૃત અને સિંહાસનમાં શી વિશેષતા છે વાડ ? માટે હે દેવતાગણ ! તમે તમારા સિંહાસનને તમારે ઘેરજ રાખો. અમને તો કીચડમાં આળોટવું પુષ્પોની સેજ ઉપર સૂવા કરતાંયે અધિક પ્રિય લાગે છે. ” વાહ ! મારા વહાલા ! તારું નિજ સ્વરૂપ તો ઈંદ્રનો પણ ઈંદ્ર છે. તું તો જગત્-સ્વપ્નમાં પડીને મૃત્યુને વેંદ્ય અને રોગને ઔષધ કેમ માની રહ્યો છે ?

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ઘરાન્નિયોઘત । (૫મુર્વેદ કોપનિષદ-૩-૧૪.)

અર્થાત્ ઉઠો, જાગો, જાનીઓની પાસે જાઓ અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો.

સર બિનેહ બર કહૂ બિયા અથ ગાઝીયા,

ખવાબ રા બુગઝારો ખુદરા કુન રિહા.

અર્થ:-ઓ ધર્મવીર ! શિર હથેલી ઉપર ધરીને આવ, નિદ્રાનો ત્યાગ કર અને પોતાને મુક્ત બનાવ.

“ ઉઠ જાગ ધરાટે માર નહીં, એક સૌન તેરે દરકાર નહીં. ”

અર્થના સારાંશ.

વર્ણ	મતિ	શવન	કાર્ય કે નામ
હ	... બમરડો જડ ઉદરભક્ત
વ	... ધાણીનો બળદ વનરપતિ કુકુંબભક્ત
જ	... ચરતનો ધોડો પ્રાણી ભાતભક્ત
ચ	... ચંદ્ર મનુષ્ય દેશભક્ત
લ	... સૂર્ય (ચિદ્ધન) પરમાત્મા યાત્રી (આત્મદર્શી)

વકાંને મહતર નાચ.

અમર પુરુષ

ઓ પ્રકૃતિ ! તારા પુરુષ (સ્વામી) નાં દર્શન કરી લે ! ઓ જવા-હિરસમ તારાઓ ! તમે તે સૂર્યોના સૂર્ય ઉપર કુરબાન થઈ જાઓ. ઓ અધિકાર ! નાસી જા ! ! ઓ આશા-ઉદ્ધાનની કળીઓ ! આંખો ઉઘાડો. જગતના પ્રાણનો મહિમા જુઓ ! ઓ અજ્ઞાનની પથારીમાં આળોટના-રોઓ ! તમારાં નેત્ર કેમ નથી ખોલતા ? તમારીજ આંખોના તેજને બહાર જોઈ લો. સ્વપ્નાવસ્થામાં સંકેતપોડી દોઢ આવલની ખીચડી કયાંસુધી સંધ્યા કરશે ? રાત્રિ તો પૂરી થઈ. ઓ વિશ્વવાટિકાનાં પક્ષીઓ ! સ્વ-

મહિમાનાં આનંદપૂર્ણ ગીતો ગાયા કરો. વરરાજ (સૂર્યરૂપ જ્ઞાની)નો વરઘોડો આવે છે. ઓ પૃથ્વી અને આકાશ ! વરરાજમાટે શુભાલ તૈયાર કરો. વસંતસમીર ! રંગ ઉડાવ્યો જા. ઓ કૃપા-વૃદ્ધિના મેઘ ! સડક ઉપર પાણીનો છંટકાવ કર. લીલાં વસ્ત્રધારી કન્યાઓ ! (વૃદ્ધો) બની ઠનીને પોતાના કાનોમાં મોતી પહેરી, સ્વચ્છ અને સુશોભિત બની સ્વાગતમાટે દારખંધ ઉલી ચણ જાઓ. આનંદ ! આનંદ !! આનંદ !!!

નરગિસ બ અમન રાહે કે મીઠીદ, ખુદા ?

ગોશે શુભ આમદની હાથે કે ઇસગા મી કર્દ ?

અર્થ:-ઓ ઇશ્વર ! બગીચામાં નરગિસ (આંખો) કોની વાટ જોતું હતું ? અને શુભાખ (કાન) કોનો પગરવ સાંભળવામાટે શ્રુતેલાં (ધ્યાન લગાવી રહેલાં) હતાં ? ઉપલી સર્વ તૈયારીઓ કોની પધરામણીને માટે, કોની આગતા-સ્વાગતા કરવાને માટે ચાલી રહી છે ? તેનીજ પધરામણીને માટે કે જે પ્રથમથીજ સર્વત્ર મોજૂદ છે, તે સૂર્યજીવનવાળા જ્ઞાનીનેજ માટે.

આફતાબસ્ત, આફતાબસ્ત આફતાબ,

હર્દહા દારન્દ અજ ઉ રંગો તાબ.

૧૪

અર્થાત્ સૂર્ય છે તે, સૂર્ય છે તે, સૂર્ય છે; રજકણો રંગ તેજ તેનાથી થશે.

મતલબે દીદારે હક દીદારે ઉ; મંબએ શુક્તારે હક શુક્તારે જી.

અર્થ:-તેનું દર્શન તે પ્રભુનું દર્શન સમજો. તેની વાણીને પ્રભુની વાણી સમજો.

એજ સૂર્યરૂપ જ્ઞાની (પ્રદાનિષ્ઠ) પર્વતો અને નદીઓમાં હીરા અને મોતીને બનાવે છે. પ્રત્યેક પાન અને પુષ્પને પ્રકુલતા અર્પે છે, પ્રાણીઓમાં પ્રાણ કુકે છે, મનુષ્યમાં જીવન પ્રેરે છે; પૃથ્વી પણ એજ મૂળ સૂર્યમાંથી નીકળેલી એક વિષ્ણુગારી માત્ર છે, થોડો સઘળા તેનીજ આકર્ષણશક્તિને લીધે ગતિમાન છે.

સૂરજ કો સોના, ચાંદકો ચાંદી તો દે ચુકે,

ફિરલી તવાફ કરતે હંચ દેખું નિધરકો મંચ.

તારે જમક જમક કે બુલાતે હંચ રામ કો,

આંખોમે ઉનકી રેહતા હું, જાઉં કિધરકો મંચ ?

આ અમર પુરુષ-ચિદ્ધન (સર્વ અસ્તિત્વનું મૂળ) જે દેશમાં પ્રકાશે તેજ દેશનું આત્મિક જીવન કાયમ રહેશે. સૂર્યની પેઠે આ વિજ્ઞાનરૂપ

મહાપુરુષ પ્રત્યક્ષમાં કંઈ ન કરતો હોય તોપણ પેટપાણીને અને કુટુંબ-પોષકને, જાતિમક્તને અને દેશહિતૈષીને, સર્વને જીવન અર્પનારો તેજ છે. પ્રત્યેકના હૃદયમાં, દરેકના મસ્તિષ્કમાં અને હરએકની આંખોમાં તેનો નિવાસ છે. ધનવાન હો કે લિખારી, દરેકનાં શરીર, નામ અને અણુએ અણુનું અસ્તિત્વ તેનેજ આધારે છે. શરીરોરૂપી કોટડીઓની અંદર લલા તેમજ જીડા વિચારો એજ પ્રકાશોના પ્રકાશના છૂટાં છવાયાં કિરણોમાં રજ-કણોની પેઠે અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

“નાહનો અકરખો ઈલયહે મિન હળલિલ વરીદ.” (કુરાન સુરા ૫૦. (કાફ) આયા. ૧૬)

અર્થાત્ “અમે તેના કંઠની ધોરી નસ કરતાં પણ અધિક સમીપ છીએ” નાચું મય નટરાજ રે, નાચું મેં મહારાજ.

સૂરજ નાચું, તારે નાચું, નાચું બન મેહતાબ^૧ રે. નાચું મે નટરાજ.

તન તેરે મેં મન હો નાચું, નાચું નાડી નાડ રે. ”

બાદર નાચું બાચુ નાચું, નાચું નદી અરુ^૨ નાખ^૩ રે. ”

ઝરી^૪ નાચું સમુદ્ર નાચું, નાચું મોઘર કાજ રે. ”

મધુવાલમ^૫ બદ મસ્તીવાલા નાચું પીપી આજ રે. ”

ઘર લાગો રંગ, રંગ ઘર લાગો, નાચું પાપા દાજ રે. ”

રાગ ગીત સળ હોવત હરદમ, નાચું પૂરા સાજ રે. ”

રામ હી નાચત, રામહી બાજત, નાચું હો નિલાજ રે. ”

નજર બ હરકે કુનમ, સૂચે ખુદ હમી બીનમ,

બ હરકે મીનિગરમ, રૂચે ખુદ હમી બીનમ

બ બુઝવો કુલ હમા મા, મૂરમ અઝ ઝમીનો ઝમા,

બ બાનિ બી કે રવમ કૂચે ખુદ હમી બીનમ.

અર્થાત્ જે તરફ દૃષ્ટિનાણુ છું ત્યાં મારૂંજ સુખ જોઉં છું, અને જેના તરફ જોઉં છું ત્યાં મારોજ અહેરો દેખાય છે. સમસ્ત વ્યપ્તિ અને સમ-દ્રિમાં દેશ અને કાળથી હું ભરપૂર છું જે તરફ જોઉં છું ત્યાં મારીજ ગલી (નિવાસ સ્થાન) માલમ પડે છે.

સંપૂર્ણ જગદેવ નંદનર્ચનં સર્વેદપિ કલ્પદ્રુમાઃ ।

૧ ચદ્ર ૨ અને, ૩ નેહા ૪ ઝરો. ૫ સોમરસ.

ગાંગવારિ સમસ્તવારિનિવહા. પુણ્યા. સમસ્તાઃ ક્રિયાઃ ।

વાચ. પ્રાકૃતસંસ્કૃતાઃ શ્રુતિશિરો ચારણસી મેદિની
સર્વાધસ્થિતિરસ્ય વસ્તુવિષયા દૃષ્ટે પરે બ્રહ્મણિ ॥

અર્થ.-પરબ્રહ્મને સાક્ષાત્કાર થયો એટલે સમસ્ત જગત્ તેને માટે નંદન-
વન બની જાય છે, સર્વ વૃક્ષો કંપદુમરૂપ, સમસ્ત જળ ગંગાજળરૂપ સર્વ
કર્મ પુણ્યરૂપ, પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત, સર્વ વાણી ઉપનિષદ્ધરૂપ, સમસ્ત પૃથ્વી વારા-
ણસી(કાશી) અને સર્વ અવસ્થાઓ પ્રહ્લસ્વરૂપને વિષય કરનારી બની જાય છે.
અહાહા !

કહું કયા હાલ મેંસ દિલ કા કે શાદી મૈજ મારે હય,

હય એક ઉમડા હુવા દરિયા, અહાહાહા ! અહાહાહા !

અર્થાત્ આ હૃદયની દશાતુ વર્ણન શું કરું ? અહાહા ! જેમાં આનંદના
તરંગો ઉછળી રહ્યા છે એવી જાણે એક પૂર આવેલી નહીંસમાન છે. અહાહા !

શમે મેહતાગો બાદે ખુશ, લગે દયા, સનમ દરબાર,

ચે સા દાનન્દ હાલે મા ગરીકાને તમબુજહા.

અર્થ:-આદની ગત, સુમધુર પવન, સરિતાતટ, અને પ્રિયનો ભુજ-
પાશ, આવી મારી સ્થિતિનો આનંદ મંમાસનનીમા ડૂબી રહેલાં મનુષ્યો કેવી
રીતે કંપી શકે ? જર્મન કવિ ગેટી કહે છે.—

“આત્મસ્થિતિને સાસારિક શરીરગદિરૂપ મેઘના આવરણ દાઢી શકતાં
નથી. મનુષ્યની આખો ઉપર પડળ ફરી વળેલા હોવાથી તે તેને એઈ શકતી
નથી. મનુષ્યનું હૃદય સુરદાલ હોવાથી તે પછુ તેને અનુભવી શકતું નથી.
હે મનુષ્ય ! તું જો સાચુ અસ્તિત્વ ધરાવનાર એ આત્મવસ્તુને જાણવા
માગતો હોય, તો તારા સ સાસારિક-મલિન હૃદયને જ્ઞાનસૂર્યની લાલીવટ તેમાંથી
સાધળા ત્રિગુણાત્મક સંજ્ઞાપરૂપી ડાઘ નીકળી જાય ત્યાં લગી ધો ”

જેતુ ૨૧, પિતા, માતા, પુત્ર, ધન્યાર, માલ મિલકત, યાપણ, ઇત્યાદિ
સર્વ દંધ પ્રહ્લ છે, તેજ સીધા માર્ગ ઉપર ચાલનારો નારાયણરૂપ પ્રહ્લજ્ઞાની છે

તુલ ગે.યમ, તુલ દાનમ, તુલ બીનમ, તુલ જ્ઞાનમ

અર્થાત્ “તને કહું ને તને જાણું, તને જાઉં ને જોલાવું ”

મન તુ શુદ્ધમ તુ મન શુદ્ધી મન જ શુદ્ધમ તુ તન શુદ્ધી,

તા દમ ગોયદ બાદ અઝી મન દીગરમ તુ દીગરી.

અર્થ:-હું તુ થયો, તું તુ થયો, હું પ્રાણને તું તન થયો,

કોઈ હવે ન કહી શકે, હું લિન્ન ને તું લિન્ન છે.

આત્મક્રીડા આત્મરતિ ક્રિયાવાનેષ વ્રહ્મવિદાં ચરિષ્ઠઃ (મુક્તોપનિષદ અ. ૧.મં.૨)
અર્થ:-> મનુષ્ય આત્મામાજ ક્રીડા-રમત કરી, આત્મામાજ આસકત રહી સમસ્ત કાર્યો કરે છે તે સર્વ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મજ્ઞાની છે.

સખાહે ઈદ કે મહુમ બ કારો બાર રવન્દ,

બખા કશાને મુહુમત બ કૂયે ચાર રવન્દ

અર્થ:-ઈદની સવારમા જ્યારે અન્ય માણસો પોતપોતાને કામે જાય છે, ત્યારે પ્રેમની પીડા સહન કરનારાઓ પ્રિયની ગલી બણી જતા જણાય છે.

“ સુખમણી ” સાહેબમા મહાન્ શુર નાનકદેવે કેવા સુમધુર શબ્દોમાં અમર પુરુષનું ચિત્ર આલેખ્યું છે:-

બ્રહ્મજ્ઞાની કા લોજન જ્ઞાન, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની કા બ્રહ્મધ્યાન.

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા નિર્વેષ, જૈસે જલમે કમળ અલેષ.

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા નિર્દોષ, જૈસે સૂર સરવજો સોખ.

બ્રહ્મજ્ઞાની નિર્મળ તે નિર્ભળ, જૈસે મૈલ ન લ ગે જલ.

બ્રહ્મજ્ઞાની મહા સમદર્શી, બ્રહ્મજ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ અમૃતવર્ષી

બ્રહ્મજ્ઞાની સગ સકલ ઉદાર, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની કો જયે સકળ સ સાર.

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા સદ જગત, બ્રહ્મજ્ઞાની અહુ બુદ્ધિ ત્યાગત

બ્રહ્મજ્ઞાની મન પરમાનન્દ, બ્રહ્મજ્ઞાનીધર સદા આનન્દ.

બ્રહ્મજ્ઞાની કા દર્શન બઝ લાગી પાઇયે, બ્રહ્મજ્ઞાની કો બલ બલ જાઇયે.

બ્રહ્મજ્ઞાની કો ખોજે મહેશ્વર, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની આપ પરમેશ્વર

બ્રહ્મજ્ઞાની કા કથ્યા ન જાયે અધાખર, બ્રહ્મજ્ઞાની મર્વકા ઠાકર

બ્રહ્મજ્ઞાની કી મત કૌન બખાને, બ્રહ્મજ્ઞાની કી ગતિ બ્રહ્મજ્ઞાની જાને.

બ્રહ્મજ્ઞાની કા અંત ન પાર, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની કો સદા નમસ્કાર.

બ્રહ્મજ્ઞાની સખ સૃષ્ટિકા કર્તા, બ્રહ્મજ્ઞાની સદજીવે નહિ મરતા

બ્રહ્મજ્ઞાની મુક્ત જુગતજીકા દાતા, બ્રહ્મજ્ઞાની પૂરણ પુરુષ વિધાતા.

બ્રહ્મજ્ઞાની અનાથ કા નાથ, બ્રહ્મજ્ઞાની કા, સગ ઉપર હાથ.

બ્રહ્મજ્ઞાની કા સકળ આકાર, બ્રહ્મજ્ઞાની આપ નિરંકાર

પ્રશ્ન -જ્ઞાનવાન્ તો આપણા જેવો અપવિત્ર શરીરવાળો, પરિમિત (પરિચિન્ન) હોય છે, તે આવી ઉત્તમ પ્રશંસાને પાત્ર કયાથી હોઈ શકે?

ઉત્તર:-નારાયણ ! જ્ઞાની એકજ શરીરમાં પરિમિત હોતો નથી.

વો મોજૂદ રહેતા હય હર રંગ મેં, કલી આખમેં^૧ ઔર કલી સંગમેં.^૨

આ રહસ્યને તેજ બાણે છે કે જેની ઉપર વીતી હોય.

લાઇ રે મીરાં પ્રેમ દિવાની, મેરા મર્મ ન બંને કોઇ,

સૂલી ઉપર સેજ પિયાલી, કિત બિધ મિલના હોઇ.

તમારી નજરે અમુકજ શરીર તેનું છે અને બીજું શરીર કોઇ બીજાનું છે; પરંતુ તેને તો સૌ એકજ છે. આ શરીર તેને વધારે વહાણું અને પેલું બીજું શરીર તેનું આછું સંબંધી નથી. વળી તેની વાસ્તવ દૃષ્ટિએ તો શરીર બરીર છેજ ક્યાં ? ભુંડું કહો, લાલું કહો, કાપી નાખો, કકડા કકડા થણ કરી નાખો. જો તમારામાં શક્તિ હોય તો તેમાં તેનું શું બગડવાનું છે ?

યે જિસ્મ અપના, તો અય બદગો, તસંબુર મહેજ હય તેરા;

હમારા હય બિગડતા કયા? અહાહાહા! અહાહાહા !

અર્થાત્ હે ખોટું વદનારા ! આ “ તારું શરીર ” તો તારી કલ્પના-બ્રમણામાત્રજ છે. અમારું બગડવાનું જ શું છે? અહાહાહા! અહાહાહા !

લોકો એમ સમજતા હશે કે મન્સૂરને સૂલી ઉપર ચઢાવ્યો, શમ્સની ખાલ ઉતારવામાં આવી અને તેમ કરીને તેમને મારી નાખવામાં આવ્યા. પરંતુ હાય ! ક્યાંથી ?

સૂલી સલીબ ઝહરદે મુક્રે, કહે ન મુક્રા જો; ફકીરા આપે અલ્લાહ હો. અર્થાત્ સૂલી ફૂસ કે વિપને લીધે કદી ન તે મરતો; ફકીરા આપજ અલ્લાહ હો. દારપર ચઢકર કહા મન્સૂરને, આજ અપના બોલ ખાલા હો ગયા. અર્થાત્ મન્સૂરે સૂલી ઉપર ચઢીને કહ્યું કે આજે મારી બોલ ખાલા થઇ ગઇ છે-જય જયકાર પોકારાઇ ગયો છે.

મદે ન દરે ન જરે હરે તમ, પરમ આનંદ સો પાઇયો,

મંગલ મોહ ભર્યો ઘટ બીતર, શુરુશ્રુતિ “ વ્રજ તમેવ ” બતાઇયો.

ન મે મૃત્યુશંકા ન મે જાતિભેદઃ પિતા નૈવ મે નૈવ માતા ન જન્મ ॥

ન ઇંદ્રિય મિત્રં ગુરુર્નૈવ શિષ્ય શ્વિદાનન્દરૂપઃ શિષ્યો હૃદં શિવો હૃદં ॥

(શંકરાચાર્યસ્તોત્ર.)

અર્થ:-મને-આત્માને ન તો મૃત્યુનો ભય છે, ન તો જાતિભેદ છે, ન કોઇ

મારો પિતા છે ન કોઈ મારી માતા; ન તો કદાચિ મારો જન્મ, ન તો કોઈ સગો, ન કોઈ મિત્ર, ન ગુરુ, ન શિષ્ય, હું તો એ સઘળા સંબંધો તથા નામ-રૂપથી મુક્ત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું. શિવ છું, શંકર છું.

અતિ ઠંકો બલવીને પોકારે છે કે:—અયમાત્મા પ્રજ્ઞા આ આત્મા પ્રજ્ઞા છે.

બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ।

એનેન વેદ્યં સચ્છાસ્ત્રમિતિ વેદાંતર્કિડિમ્ ॥ બ્રહ્મનામાવસિ,

અર્થાત્ પ્રજ્ઞા સત્ય છે, જગત્ મિથ્યા છે અને જીવ પ્રજ્ઞા જ છે; જુદો નથી; આજ સત્શાસ્ત્ર જાણવાની વિદ્યા છે, એવું વેદાંતનું કિડિમ્—ઠંકરો છે; અને બીજી તરફ પ્રત્યેક પાઠડું અને રજકણ ઢોલ વગાડી જાહેર કરે છે કે તત્ત્વમસિ—તત્ ત્વમસિ તેવું છે, તેવું છે. (મામવેદ જાતેગ્ય ઉપનિષદ; પ્ર૦ ૬ અ ૦૮)

“ અજ માહ તા બ માહી, હાકિમ તુષ્ઠ ઝો શાહી ”

અર્થ:—અંદ્રમાથી લઇને તે માછલીમુધી (અર્થાત્ આકાશથી લઇ પાતાળમુધી) તું જ શાસનકર્તા છે, તું જ રાજાધિરાજ છે.

પૃથ્વીના પ્રત્યેક સ્નાયુમા હું એવો ભરપૂર થયો કે બિચારીના ઉદરમાં હવે વધુ સમાઇ શકતો નથી. તેનું શરીર ફાડું ફાડુ થઇ રહ્યું છે. તેથી મને ધક્કા ખાઇ વનસ્પતિરૂપે બહાર આવવું પડે છે. પાણીમા જઈ આશ્રય લીધો તો તળાવ, ઝરણુ, નદી વગેરે સઘળા મુજ મત્સ્યથી, એવા ભરાઈ ગયા કે તેમના પોતાનામાટે જગ્યા જ રહી નહિ, તેઓ નષ્ટ થઈ ગયા, માત્ર હું જ હું રહી ગયો.

અજબ થક ફૂરે નાયા બમ કે દર દરિયા નમી શુજમ,

એ તુર્કા આહુયે હસ્તમ કે દર સેહરા નમી શુજમ.

અર્થાત્ હું એક એવું વિચિત્ર મોતી છું કે સમુદ્રમા પણ નથી સમાઇ શકતો; એક એવો અજબ જેવો મૃગ છું કે અરણ્યમા પણ નથી માતો.

સમુદ્રના પ્રત્યેક બિંદુમાં પણ જઈ પેઠો. પોતાની જાતને બહુજ દાબીદાબીને અંદર ભરી; પરંતુ હાય ! ત્યાં પણ મને શિર દાકવા જેટલી જગ્યા ન મળી.

દામાને નિગેહ તંગો શુલે હુસ્ને તુ બિસ્ત્યાર,

શુલચીને—બહારે—તુ જ દામા ગિલા દારહ.

અર્થાત્ દષ્ટિરૂપી પાલવ રહ્યો નાનો ને તારા સૌંદર્યરૂપ પુષ્પો રહ્યા ઘણાં, તારી વસંતના ફૂલ ચુંટનાર પાલવના સાકડાપણાની ફરિયાદ કરે છે.

મારા સતત આધાતોને લીધે સમુદ્રના એકે એક બિંદુમાં અસદ્ય પીકા થવા માંડી. બિચારો આળોટી-ચુંચળાં ખાઈ રહ્યો છે. વારંવાર પોતાના શરીરને ઉછાળે છે અને હૂં હૂં ! હા હા ! તું આકંઠ મચાવી રહ્યો છે.

આકાશરૂપી આ ચરપોટામાં મારો પ્રાણવાયુ ક્યાંથી સમાઈ શકે ? બિચારાનું ઉદર મને ધારણ કરતાં કૂલી ગયું છે; પરંતુ ક્યાં લગી ? હ્યો તે પણ કૂટી ગયું. સુવું ઘર ભાંગી ગયું ઘરનાર વિનાનો છું, રોદણાંથી ભરેલો છું, મારા માટે કોઈ સ્થળ નથી રહ્યું. હવે ક્યાં જઈ ? શું બનાવું ? પણ હાથ ! કેને સંભળાવું ? અન્ય કોઈ નથી, અન્ય કોઈ નથી. (એકમેવાદિતીયમ્)

આપ હી આપ હું ત્યાં ગૈરકાકુત્ષ કામ નહીં.

અંતર્ધ્વનિઃ-જાઓ જહન્નમમાં.

રામઃ-જહન્નમ પણ ધ્યાન કરતાં જહન્નમમાં સિધાવે છે-નષ્ટ થઈ જાય છે, તેણે નામ નિશાને પણ રહેતું નથી. (આનંદ સ્વરૂપ છું.) કાળ મારો એવો ઠટ્ટો ચતુ છે (કાળાતીત છું) કે જહન્નમમાં જઈ તો જહન્નમ ત્યાં નથી રહેતું. પગ ભૂકવાને જગ્યા જ નથી મળતી.

નમી શુંજમ, નમી શુંજમ જ બેહો બર નમી શુંજમ,

બજન્નત દર નમી શુંજમ, તહચ્યુર બેહરે મન હયરાં.

નિશાનમ બે નિશાં મીદાં, મકાનમ લા મકાં મી ખાં,

જહાં દર દીદાઅમ પિન્હાં, મરા જોયન્દ ગુસ્તાખાં.

અર્થાત્ નથી સમાઈ શકતો, નથી સમાઈ શકતો, હું જલ કે યલ ક્યાંએ નથી સમાઈ શકતો; સ્વર્ગમાં પણ નથી સમાઈ શકતો; આશ્ચર્ય પણ પોતેજ મારા થકી આશ્ચર્યમાં પડી ગયું છે. માફ કેકાણું કેકાણા વગરનું જણ અને માફ સ્થાન સ્થાનાતીત પ્રમાણ; સર્વ સ્થાનસહિત જગત્ મારી આંખમાં સંતાયલું છે; મને ઉદ્ધત લોકોજ શોધે છે.

અય રોશનીયે તબ્દ તુ બરદન બલા શુદ્ધી.

અર્થાત્ ઓ સ્વભાવ-શુદ્ધિને પ્રકાશ, તું મારા માટે વિપત્તિ થઈ પડ્યો છે.

આ શું ? આ હું શું કરી રહ્યો છું ? સ્થાનોનો સ્થાન હું; કાળનો પણ કાળ હું; સ્વતઃસ્થિત છું, કોઈના આધારની આવશ્યકતા નથી. મારા મહિમામાં કેમ મસ્ત ન રહું ? પરંતુ, હા ! મારે માટે શ્રુતિએ એક

જ્યાં અવશ્ય નિશ્ચિત કરેલી છે. ત્યાં વિશ્રામ કરૂં છું.

અતર્ધ્વાનિ:-તે શું ?

રામ:-તમારું અંતઃકરણ.

અર્જો સમા કહાં મેરી વુસઅત કો પાસકેં ?

તેરા હી હય બ્હો દિલ કે જહાં હમ સમા સકેં.

અર્થાત્ પૃથ્વી અને આકાશ મારી વિશાળતાને કયાં સમાવી શકે એમ છે ?
એ તો માત્ર એક તારૂં અંતઃકરણ છે કે જ્યાં અમે સમાઈ શકીએ છીએ.

અંગુષ્ઠમાત્રઃ પુન્યો મધ્ય માત્મનિ તિષ્ઠતિ। (યજુ. કોષપ. ૧-૪-૧૦)

અર્થાત્ અશુભા જેટલો પુરુષ શરીરની વચમાં-અંતઃકરણમાં રહે છે.

તે છે સુક્ષ્મને સ્વછંદી, તેને નહિ કોઈ બંધી.

પોતાની શક્તિરૂપી, ભરી ભરી મદિરા ખાલી.

પાયે છે તે હર હૃદયે, યુગે યુગે ને દેશે દેશ.

યુગ યુગને સૌ દેશ સમીપ, ખાલી કરે પીપના પીપ.

સર્વ કોઈનો સર્વ પ્રકાર, ઉત્પાદક ને સર્જનહાર.

વિશ્વ, વીંટી તેની મંત્રેલ, તેના ચમત્કારનો ખેલ.

*

*

*

*

તું શોધે અહ તારામાં, તે સંતાયો પવિત્રતામાં.

શોધે કુવારા, જવાળામાં, તે આત્મા સૌ પ્રેરણામાં.

ધરી બન્યો છે તારાની, અમક બન્યો જળ ધારાની.

અંતર છે સૌ વાણીનો, મૂળ અર્થ સૌ વાણીનો.

મન તેનું આકાશ સમું, તેથીયે જીહ્વું અને જિંચું. (એમર્સન)

જુલ જુલ અઝ જુલ જુગ ઝરદ ચું દર ચમન બીનદ મરા;

જુલ પરસ્તી કય કુનદ ? ગર બહ્મન બીનદ મરા.

દર સુખન પિન્હાં શુદ્ધ ચું ચેરે-જુલ દર બર્ગે-જુલ;

હર કે દીદન મૈલ દારદ, દર સુખન બીનદ મરા.

અર્થ:-જુલ જુલ તજ દે પુષ્પને જો વાડીમાં દેખે મને,

મૂર્તિ પૂજે વિગ્ર કયમ ? જો મૂર્તિમાં દેખે મને.

પુષ્પમાંહી સુગંધ પેઠે છુપાયો નિજ વાણીમાં,

જોવા ઇચ્છે જો મને, સુજ વાણીમાં દેખે મને.

રામ

(આ સ્વામીજીનો ત્રીજો લેખ છે. જે પૂર્વોક્ત ઉર્દૂ માસિક “અધિક” માં સને ૧૯૦૦ ઇ. સ. માં પ્રકટ થયો હતો, અને જે લખતાં લખતાં સ્વામીજી સહપરિવાર વનોમાં પધારી ગયા હતા.)

રા: પ્રેત્યાસ્માલ્લોકાદમૃતા મયંતિ । (સામં ૩૧૦ મંત્ર ૦૩)

અર્થ:-ધીર પુરુષોજ આ સંસારથી વિમુખ થઈ

અમૃતપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રેમ સુરાહી સો પિયે જો શીશ દસિયા દેત;

લોલી શીશ ન દે સકે નામ પ્રેમ કા લેત.

તા શાના સિક્ત સર ન નેહી દર તહે અર્શ,

હરગિઝ ય સરે જુદે નિગારે ન રસી.

૧.

તા સુર્મા સિક્ત સૂદા ન ગદી તહે સંગે,

હરગિઝ ય સદ્ગત-ચરમે નિગારે ન રસી.

૨.

તા હમચુ દુર્ગી સુદતા ન ગદી યા તાર,

હરગિઝ ય બિનાગોશે નિગારે ન રસી.

૩.

તા શુલ શુદા યુગરીદા ન ગદી અઝ શાખ,

હરગિઝ ય શુલે હુસ્ને નિગારે ન રસી.

૪.

તા ખાકે તુરા ફૂગા ન સાઝંદ ન કુલાલાં,

હરગિઝ ય લગે લાલે નિગારે ન રસી.

૫.

તા હમચુ કલમ સર ને નેહી દર તહે કારદ,

હરગિઝ ય સર અંશુસ્તે નિગારે ન રસી.

૬.

તા હમચુ હિના સૂદા ન ગદી તહે સંગે,

હરગિઝ બ કદે પાથે નિગારે ન રસી. ૭.

અર્થ:—ત્યાંસુધી કાંસકીની પેઠે તારૂં શિર કરવતી તળે નહિ મૂકે ત્યાં-
સુધી પ્રિયતમાની કેશલટો સુધી પહોંચીશ નહિ. ૧.

ત્યાંસુધી સુર્માની પેઠે પત્થર તળે પીસાઈ જઈશ નહિ, ત્યાંસુધી
તને પ્રિયતમાનાં નયનોનો સ્પર્શ પ્રાપ્ત થયે નહિ. ૨.

ત્યાંસુધી મોતીની પેઠે વીંધાઈશ નહિ, ત્યાંસુધી તું પ્રિયતમાના
કાનની ખૂટ સુધી પહોંચી શકવાનો નથી. ૩.

ત્યાંસુધી તું પુષ્પની પેઠે સંસારવૃક્ષપરથી ચુંટારે નહિ; ત્યાં-
સુધી પ્રિયતમાના સૌંદર્યરૂપી પુષ્પ સાથે એક હારમાં (ઐક્યમાં) તેનો
શુભાવારૂપ સહવાસ તને પ્રાપ્ત નહિ થાય. ૪.

તારી માટીનો ત્યાંસુધી રગડાઈ શુભાઈને તથા ભઠ્ઠીમાં પડીને ખાલો
નહિ બને, ત્યાંસુધી પ્રિયતમાના લાલ હોઠસુધી પહોંચીશ નહિ. ૫.

ત્યાંલગી લેખિનીની પેઠે પોતાનું શિર છરી તળે નહિ મૂકે, ત્યાંલગી
પ્રિયતમાની અંશુદ્વીઓસુધી પશુ પહોંચીશ નહિ. ૬.

ત્યાંલગી મેંદીની પેઠે પત્થર તળે પિસાશે નહિ, ત્યાંલગી તું પ્રિય-
તમાના ચરણતલસુધી પશુ કદિ પહોંચીશ નહિ. ૭.

...
ખાકે દર અરમી કે બિ નિશનાખત હુસ્ને ખીશરા;

સુદા આં દિલ ફ બલા ગદાં ન શુદ દુરવીશ રા.

અર્થ:—ધૂળ પડતો તે આંખમાં કે જેણે પોતાનાજ સૌંદર્યને નહિ
બાળ્યું, અને મરી જતો તે હૃદય કે જે સાધુ પુરુષ ઉપર કુરબાન નથી થતું.

*

*

*

ઇશકે કરન તત્વાર દીંધાર કમ્પન,

નહીં કામ એહ બુકિખયાં નંગિયાં દા;

એથે યા નાહીં અડબંગિયાં દા,

એહ તા કમ્મ હય સિરોં થીં લંધિયાં દા;

અર્થાત્ પ્રેમ કરવો અને તલવારની ધારથી કપાવું એ કામ કંગાલોનું
અને ભૂખડી ખારસોનું નથી. અડબંગી માણસોનો એમાં પત્તોજ લાગે
તેમ નથી. માથાં આપે તેવાનુંજ એ કામ છે.

પ્રદા છે, તત્ત્વમયિ તે તું છે, ઇત્યાદિ. તું તેનો અર્થ દેહાદિક અનાત્મામાં કરીને તે પવિત્ર શબ્દને અપવિત્ર ન કર. “બીજાઓની પેઠે તું પણ કુરાનને છલકપટની જાલ ન બનાવ.” આ યથોગ્યને રદ કરી વેદ ભગવાનનું અપમાન ન કર, તેમ પોતાના શિર ઉપર લાત પણ ન ખા.

ઉપરોક્ત દ્વાંત આ પ્રમાણે પણ કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે તે અજ્ઞાણે કવિ ગણ પાડતી વખતે જોડ્યો “અથ તાજે દૌસુસતકઅલુન” ત્યારે, રાજકવિ ઉતાવળ કરી જોલવા લાગ્યો “આગળ વધો, આગળ.” અજ્ઞાણે કવિ પોતાના સામાવાણાનો પ્રપંચ જાણી ગયો અને તરતજ રાજ તરફ ફરી મોટેથી જોડ્યો “લત ખર સરત” (તારા શિરે લાત) સુસ્તકઅલુન.... મતલબ કે “ઓ છિદ્રાન્વેષી ! તારી ઉપર ફિટકાર હોજો”

વહાલા ! તારા અજ્ઞાનજન્ય અનાત્મભાવને વેદભગવાન કપકો આપતાં કહે છે:-

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમુદાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ (ગીતા. ૩-૨૭)

અર્થાત્ માયા કે શુન કરત હેં સર્વી કરમ ચે જાન,
અહંકાર આત્મ વિમૂઢ હેત આપન કે માન.

ઝ હક બે ખબર, ગાફિલ અઝ ખીશતન,
શિનાસદ કે હર કાર આ યદ ઝ મન;
ગિરિફતારે જેહલ સ્ત, ખખ્તશ રસા સ્ત,
ખર અહવાલે ઉ હુયક ખુદન રવાસ્ત.

અર્થાત્ સતથી હોય અજ્ઞાતને પોતાથી અણખણ,
“હું કરું, હું કરું” એમ તે મૂર્ખ કરે અભિમાન.
કૂપ અંધારે તે પડ્યો જામથી રહે જકડાઈ,
ઉગરે, કાઠે બહાર જો સાધુ કે દયા ખાઈ.

એ અહંકારને તારી સંગતમાં ન રાખ. એ હુંપણનો ઉચ્છેદ કર. અહંકારને વશ થઈ ન તો તું નીચ બન, ન પરમેશ્વરને પરિમિત ગણી પોતાથી જૂદો જાણ. જગતમાં એક મોટી ભૂલ આન્દેલાયલી છે કે આત્મા (પોતાનું સ્વરૂપ), જે અનુમાન અને બુદ્ધિથી પર છે, તેને લોકો સાત પદાર્થોના સમુદાયમાં લાવવા ઇચ્છે છે; જે નિર્ગુણ છે તેને સગુણ બનાવવા ચાહે છે.

જેવીરીતે સૂર્યથી સઘળાં પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ પ્રતિપાલિત થાય છે; આંખ જુએ છે તો સૂર્યની કૃપાથી, હાથપગ કામં કરે છે તો સૂર્ય પાસેથી શક્તિ (ચેતના) મેળવીને, ભૂમિ સ્થિર છે તો સૂર્યને લીધે, આખી કાર્યસંકલના સૂર્યની સહાયતાથી ચાલે છે, લોકોમાટે જોરાક સૂર્યની મહેરબાનીથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચંદ્રની ચાંદની પણ મૂળમાં સૂર્યનોજ પ્રકાશ છે, તેલ પણ સૂર્ય પાસેથીજ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કાષ્ટ પણ સૂર્યની પાસેથીજ ઉજ્જ્વલતા મેળવે છે; દુનિયામાં ભક્તું ભુકું જે કંઈ થાય છે તે સઘળાં સૂર્યનાજ પ્રતાપે થાય છે.

આદિત્યેનૈવ જ્યોતિષાદસ્તે પલયયતે કર્મ કુરુતે વિપલ્યતીતિ ।

અર્થ “સૂર્યના પ્રકાશથી મનુષ્ય જેસે છે, હાલેચાલે છે, કામકાજ કરે છે, અને ઘેર પાછો ફરે છે.”

કોઈ પણ સારું કે નરસું કાર્ય કરતી વખતે પ્રત્યેક અંગ અને અવયવની ગતિનું કારણ સૂર્યજ હોય છે, તોપણ એવું કદી જોવામાં કે સાંભળવામાં આંખું નથી કે કોઈ ન્યાયમંદિરમાં સૂર્યને પ્રતિવાદી ગણી તેની ઉપર કામ ચલાવવામાં આંખું હોય.

ઓ પ્રકાશના ઓત ! તમે આ શું અંધેર ચલાવો છો? પ્રત્યેક કાર્યના કેર્તા-કારવતા હોવા છતાં તેની જવાબદારી માથે લેતા નથી? ઓ સૂર્ય! અને અપરાધ છતાં સર્વ કારોબારના સાક્ષી પણ તમેજ બની બેઠા છો! આમ ક્યાંસુધી ભરમાવતા રહેશો? આજે મનુષ્ય મહારાજના ન્યાયમંદિરમાં આવી જબાની આપો.

૧ ખાકે ખંરતીસે અગર દામન તેરા હુમદમ નહીં,

યે બડાઈ કા નિશાં અય નૈયરે આઝમ નહીં.

૧

અપની હસ્તી સે લી, અય ખેર, તૂ અગર મેહરમ નહીં,

હુમદમે યક ઝફ્રે ખાકે દરે આદમ નહીં.

૨

તૂ સદા મિન્નત પિઝિરે સુખે કદા હી રહા,

નૂરે મસ્જૂદે મલક ઝેબે તમાશા હી રહા.

૩

અર્થાત્ જો તારો પાલવ આ ભૂમિની ધૂળમાં ઘસડાતો નથી તો ઓ મહાન સૂર્ય! તે કંઈ મોટાઈનું ચિન્હ નથી.

ઓ સૂર્ય! જો તું તારા અસ્તિત્વનું મૂળ બાણતો ન હોઈ તો તું મનુષ્યના દ્વાર ઉપરની ધૂળની એક રજની બરાબરી કરવા લાયક પણ નથી. ૨

અઝ ખુદી બેઝાર ગસ્તન દોસ્તરા જુસ્તન ઝ બાં,
તર્કે દરમાં કર્દેનો બ દર્દે-ઈશકશ સાખતન.

અય પિસર ઇશકસ્ત બનત બેશતન રા ઇશક દાં,
ઇ યુનીં બાશદ બ માની ખીશ રા બિશનાખતન.

અર્થ:-અહંકારથી વિરક્ત થવું, પરમ સુદૃઢ પ્રભુને જીવને સાટે શોધવો, બાહ્યાચારથી બેપરવા બની આંતર પ્રેમની પીઠા વધાવી મૂકવી (અ પ્રેમ અને પ્રેમીનાં લક્ષણ છે). હે પુત્ર ! પ્રેમજ તારો પ્રાણ છે, તું પોતાને પ્રેમજ બાણ. " પોતાને બાણવો " તેનો અર્થ એટલોજ થાય છે.

" જે કોઈ પોતાના જીવનને બચાવશે તે તેને શુભાવશે; અને જે તેને શુભાવશે તે તેને બચાવશે. " (ખ્રિસ્તી બાઇબલ.)

પ્રાણ આપ, પ્યારાને મળ, શિર ત્યાગ ને સરદાર થા; સૂલી ઉપર ચઢ, મન્સૂર (વિજયી, ફતેહમંદ) થા; પોતાના તેજસ્વી મુખ (સ્વરૂપ) ઉપરથી પડદો ઉઘાડ અને બહારના સૂર્ય તથા ચંદ્રને ઝાંખા પડી છુપાઈ જવા દે.

કુમારીયાં આશિક હંચ તેરી સર્વ બંદા હય તેરા,

બુદ્ધુલેં તુઝ પર ફિદા હંચ, શુદ્ધ તેરા દિવાના હય.

અર્થાત્ હોલાઓ તારા પ્રેમ પાશમાં બંધાયલા છે; કદપવૃક્ષો તારાં દાસ છે; બુદ્ધુલો તારી ઉપર મરી ફીટે છે અને શુદ્ધાત્મ તો તારી પાછળ ઘેલું-દિવાનું બન્યું છે.

ખુદી (અહંકાર) તજ, ખુદા (ઈશ્વર) થા.

આક્ષેપ:-ટીપું તે વળી કંઈ સમુદ્ર થઈ શકે છે ? અંશથી તે વળી પૂર્ણ કેમ થવાય ? આપણે કદાપિ ઈશ્વર નથી થઈ શકતા. .

ઉત્તર:-પ્રથમ તો તમે પોતાને કંઈકના કંઈક માની લઈને આત્મહત્યા કરો છો; અને બીજું તમે પરમેશ્વરને પણ બુદ્ધાંજ પ્રકારનો ગણીને તેને પરિમિત બનાવો છો, કલંક લગાવો છો. આવી સ્થિતિમાં તમને સત્ય કદિ પણ જ્ઞાત થઈ શકવાનું નથી. હા, જો " હું " (ત્વમ્) નો લક્ષ્યાર્થ બાણો અને (તત્) પરમેશ્વરના સ્વરૂપને યથાવત્ ઝોળખો, તો હમણાંજ આનંદનું એવું માધુર્ય પ્રાપ્ત થાય કે "કૃમિ" અને "કેવી રીતે"નું મોં બંધ થઈ જાય. " હું, નામે અમુક, અમુકપદવી ધરાવનાર, જ્ઞાતે ફલાણે, રહેવાસી અમુક સ્થાનનો " વગેરે તમે નથી. એનું નામ વેદાંતવાળાઓએ અહં-

કાર રાખ્યું છે. આ “ અહંકાર ” તમે નથી; આ “ અહંકાર ” આત્મા નથી; આ “ અહંકાર ” પરમેશ્વર નથી. ત્યારે કોઈ જ્ઞાનીના મોંમાંથી આ શબ્દ સાંભળવામાં આવે છે કે અહં બ્રહ્માસ્મિ । “ મન પ્રુદાયમ, ” હું બ્રહ્મ છું, ત્યારે ન તો એ અહં “ હું ” શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ અહંકાર થાય છે, ન બ્રહ્મ શબ્દનો અર્થ સગુણ અને પરિમિત ઈશ્વર લેવાનો છે. આ વાક્યના તત્ત્વાર્થને ન સમજીને સામાન્ય મનુષ્ય આ અભેદના શુભ સમાચારને પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે આકસ્મિક આપત્તિ ધારી લે છે. અહંકાર તારું સ્વરૂપ નથી. તમારા આ અનાત્મામાં થયેલા આત્મભાવરૂપ અહંકારને વેદાંત કાઢવા માગે છે, હું પછાનો ઉત્તેજ કરવા ઇચ્છે છે.

એક રાજાની પાસે કોઈ અભણ્યો કવિ એક કાવ્ય બનાવી આવ્યો. કાવ્યની પહેલી લીટીમાં હતું કે “ અથ તાજે દૌલત બર સરત અબ ઇન્તેહા તા ઇન્તેહા. ”

અર્થ:-સમૃદ્ધિનો સુકુટ તારા શિરે આરંભથી તે અંતલગી તપો.

રાજા સાહેબ ફારસી ભાષા બોલતા ન હતા, પણ સ્વાભાવિક રીતે પોતાની અજ્ઞાનતા પણ પ્રકટ કરવા નહોતા ઇચ્છતા. કાવ્ય નિઃસંદેહ અતિ ઉત્તમ હતું. રાજા સાહેબે પોતાની શુભાહુકતા બતાવવા ખાતર આજ્ઞા કરી કે કવિને ઇનામ આપો. તે જોઈ રાજકવિને (રાજા પાસે રહેનારા હમેશના કવિને) બહુ ઇર્ષ્યા આવી. તેણે રાજા સાહેબની હાજરીમાં તે અભણ્યો કવિને કહ્યું કે તમારા કાવ્યના ગણ પાડો જોઈ. અભણ્યો કવિ ગણ પાડવા માંડ્યો, “ અથ તાજે દૌ ” સુસ્તફએલુન, “ લત બર સરત ” સુસ્તફએલુન ઇત્યાદિ. જિયારો કવિ “લત બર સરત” કહેતો હતો એવામાં રાજકવિએ તેને બોલતો અટકાવ્યો, અને કહ્યું “ અરે નીચ ! અમારા મહારાજને “ લત બર સરત ” (તારા શિરે લાત) જેવા અપમાનયુક્ત શબ્દો કહે છે ? બસ ચૂપ રહે. ” રાજા સાહેબ પણ ક્રોધથી ભરાઈ ગયા અને દાંતો વચ્ચે હોઠ કરડી બોલ્યા, “ હો ! એમ છે ? ” તે જિયારો તો આલોજ બની ગયો કે આતો લેવાના દેવા થઈ પડ્યા.

હું રાજ-રાજેશ્વર મનુષ્ય ! બરાબર આજ પ્રમાણે વેદ લગવાન તારી પ્રશંસાનાં ગીત આ શબ્દોમાં બનાવી લાવ્યો છે કે અવમાત્મા વ્રહ્મ । આ આત્મા

બ્રહ્મ છે, તત્ત્વમસિ તે તું છે, ઇત્યાદિ. તું તેનો અર્થ દેહાદિક અનાત્મામાં કરીને તે પવિત્ર શબ્દને અપવિત્ર ન કર. “ખીજાઓની પેઠે તું પણ કુરાનને છલકપટની બાલ ન બનાવ.” આ યથોગાનને રદ કરી વેદ ભગવાનનું અપમાન ન કર, તેમ પોતાના શિર ઉપર લાત/પણુ ન ખા.

ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે પણ કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે તે અભણુઓ કવિ ગણુ પાડતી વખતે બોલ્યો “અય તાજે દૌમુસતફઅલુન” ત્યારે, રાજકવિ ઉતાવળ કરી બોલવા લાગ્યો “આગળ વધો, આગળ.” અભણુઓ કવિ પોતાના સામાવાળાનો પ્રપંચ બાણી ગયો અને તરતજ રાજા તરફ ફરી મોટેથી બોલ્યો “લત બર સરત” (તારા શિરે લાત) મુસ્તફઅલુન..... મતલબ કે “ઓ છિક્રા-વેધી ! તારી ઉપર ફિટકાર હોજો”

વહાલા ! તારા અજ્ઞાનજન્ય અનાત્મભાવને વેદભગવાન ઠપકો આપતાં કહે છે:-

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ (ગીતા. ૩-૨૭)

અર્થાત્ માયા કે શુન કરત હું સભી કરમ યે જાન,
અહંકાર આત્મ વિમૂઢ લેત આપન કે માન.
ઝ હક બે ખબર, ગાફિલ અઝ ખીશતન,
શિનાસદ કે હર કાર આ યદ ઝ મન;
ગિરિકૃતારે જેહલ સ્ત, ખખ્તશ રસા સ્ત,
બર અહવાલે ॥ હમફ ખુર્દન રવાસ્ત.

અર્થાત્ સતથી હોય અજ્ઞાતને પોતાથી અણુઅણુ,
“હું કરું, હું કરું” એમ તે મૂર્ખ કરે અભિમાન.
કૂપ અંધારે તે પડયો જમથી રહે જકડાઈ,
ઉગરે, કાઠે બહાર જો સાધુ કો દયા ખાઈ.

એ અહંકારને તારી સંગતમાં ન રાખ. એ હુંપણાનો ઉચ્છેદ કર. અહંકારને વશ થઈ ન તો તું નીચ બન, ન પરમેશ્વરને પરિમિત ગણી પોતાથી જુદો બાણ. જગતમાં એક મોટી ભૂલ આ-ફેલાયલી છે કે આત્મા (પોતાનું સ્વરૂપ), જે અનુમાન અને બુદ્ધિથી પર છે, તેને લોકો જ્ઞાત પદાર્થોના સમુદાયમાં લાવવા ઇચ્છે છે; જે નિર્જુલ છે તેને સગુણ બનાવવા ચાહે છે.

જેવીરીતે સૂર્યથી સઘળાં પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ પ્રતિપાલિત થાય છે; આંખ જુએ તો સૂર્યની કૃપાથી, હાથપગ કામ કરે છે તો સૂર્ય પાસેથી શક્તિ (ચિતના) મેળવીને, ભૂમિ સ્થિર છે તો સૂર્યને લીધે, આખી કાર્યસંકલના સૂર્યની સહાયતાથી ચાલે છે, લોકોમાટે ખોરાક સૂર્યની મહેરબાનીથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચંદ્રની ચાંદની પણ મૂળમાં સૂર્યનો જ પ્રકાશ છે, તેલ પણ સૂર્ય પાસેથી જ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કાષ્ટ પણ સૂર્યની પાસેથી જ ઉષ્ણતા મેળવે છે; દુનિયામાં ભકું ભકું જે કંઈ થાય છે તે સઘળાં સૂર્યના જ પ્રતાપે થાય છે.

આદિત્યેનૈવ જ્યોતિષાઢસ્તે પલયયતે કર્મ કુરતે વિપલ્યતીતિ ।

અર્થ “સૂર્યના પ્રકાશથી મનુષ્ય બેસે છે, હાલેચાલે છે, કામકાજ કરે છે, અને ઘેર પાછો ફરે છે.”

કોઈ પણ સારું કે નરકું કાર્ય કરતી વખતે પ્રત્યેક અંગ અને અવયવની ગતિનું કારણ સૂર્યજ હોય છે, તોપણ એવું કદી જોવામાં કે સાંભળવામાં આંખું નથી કે કોઈ ન્યાયમંદિરમાં સૂર્યને પ્રતિવાદી ગણી તેની ઉપર કામ ચલાવવામાં આંખું હોય.

ઓ પ્રકાશના સ્રોત ! તમે આ શું અંધેર ચલાવો છો? પ્રત્યેક કાર્યના કેર્તા-કારવતા હોવા છતાં તેની જવાબદારી માથે લેતા નથી? ઓ સૂર્ય! અને અપરાધ છતાં સર્વ કારોબારના સાક્ષી પણ તમેજ બની બેઠા છો! આમ ક્યાંસુધી ભરમાવતા રહેશો? આજે મનુષ્ય મહારાજના ન્યાયમંદિરમાં આવી જબાની આપો.

૧ ખાકે પરતીસે અગર દામન તેરા હુમદમ નહીં,

યે બઝાઈ કા નિશાં અય નૈયરે આઝમ નહીં. ૧

અપની હસ્તી સે લેી, અય ખેર, તૂ અગર મેહરમ નહીં,

હુમદને ચક ઝફ્ફે ખાકે દરે આદમ નહીં. ૨

તૂ સદા મિન્નત પિઝિરે સુખ્કો ફદા હી રહા,

નૂરે મસ્જૂદે મલક જેને તમાશા હી રહા. ૩

અર્થાત્ જો તારો પાલવ આ ભૂમિની ધૂળમાં ઘસડાતો નથી તો ઓ મહાન સૂર્ય! તે કંઈ મોટાઈનું ચિન્હ નથી.

ઓ સૂર્ય! જો તું તારા અસ્તિત્વનું મૂળ બાણતો ન હોઈ તો તું મનુષ્યના દાર ઉપરની ધૂળની એક રજની બરાબરી કરવા લાયક પણ નથી. ૨

તું સદૈવ આજ અને કાલના (દેશકાળ અને કારણના) આભાર તોજે
ઠટાઇ રહ્યો; જેની આગળ ફરિશ્તા(દેવતાઓ) પણ નમન કરે છે, તે પ્રકાશ
માત્ર રમતનું રમકડું જ બની રહ્યો !

સૂર્યની જખાની. (શુભ પ્રતિજ્ઞા સહ). ઓ અધિકારીઓના અધિકારી
મનુષ્ય ! સર્વ કંઈ મારા વતીજ થાય છે; અને હું કેઈ કાર્યનો કર્તા પણ
નથી હોતો. પણ તમે જરા મારો વંશ અને કુળ તો શોધી કાઢો. હું તો
માત્ર અજવાળું આપની છાયા છું, આપ વસ્તુતઃ જે કંઈ છો, તેનું હું
પ્રતિબિંબ છું. મારી શું વિસાત કે આપના આત્માને લગતું જ નામ
આપી શકું ? તોયે ઉલટા અને અપરાધી ગણો છો? વાહવા ! “ જાગ્ર વો જો
સરપે ચઢકે ખોલે ”

વાયકો, હવે જરા વિચાર કરો, અને જુઓ કે તમારો આત્મા બુદ્ધિ
કે અહંકાર નથી. તેમ તે એમ પણ કદી નથી કહેતો કે મેં અમુક વાત
કહી, મેં આ કહ્યું કે તે કહ્યું; કેવી કેવી મજા માણી, શું શું કરી બતાવ્યું,
ઇત્યાદિ. આત્મા એટલો નાના પેટનો નથી કે તેની ઉપર આ પંક્તિઓ
લાશુ થઇ શકે.

ઇતના બી આહિચે હાસલા કુવારે સા ન તંગ,

ચુઃકુ હી બર જો પાની મેં ગઝ બર ઉછલ પડે.

અર્થાત્ કુવારાની પેટે એટલા અભિમાની ન થવું જોઈએ કે એક જોખો
પાણી મળતાં ગજબાર ઉંચા ઉછળી પડીએ.

આત્મા તો સૂર્યના જેવો છે. તેનાથી લિન્ન કંઈ નથી. તેમ તે કર્તા-
લોકતા પણ નથી. અસ્તિત્વના મંદિરમાં આત્મા પાસેથી જીવન (સત્તા)
મેળવી પાંચે પ્રાણો (પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન) પોતપોતાનું
કાર્ય કરે છે.

यः प्राणेन प्राणिति स त आत्मा सर्वान्तरः । योऽपानेनापानीति स त
आत्मा सर्वान्तरः । यो व्यानेन व्यानीति स त आत्मा सर्वान्तरः । यो उदाने-
नोदानीतिस त आत्मा सर्वान्तरः । एष त आत्मा सर्वान्तरः ॥(મૃદ.ઉ. ૪-૩-૧)

જે પ્રાણને ગંતિ આપે છે તે તારો આત્મા છે, અને સર્વમાં વસી રહેલો છે.
જે અપાનવાયુને નીચે ઉતારે છે તે તારો આત્મા છે ને સર્વમાં વસી રહેલો
છે. જે વ્યાનને દરેક જગ્યાએ સ્થાપે છે તે તારો આત્મા છે અને સૌમાં

વસનારો છે. જે ઉદાનને ઉપર ચઢાવે છે તે તારો આત્મા છે, અને સર્વમાં વસી રહેલો છે. આ તારો આત્મા સર્વમાં-સર્વત્ર-વસનારો છે.

આત્માના પ્રકાશથીજ સર્વ ઇદ્રિયો પ્રવર્તે છે; અને આત્માને લીધેજ મસ્તિષ્કરૂપી હાર્મોનિયમમાંથી બુદ્ધિ અને અહંકારરૂપી સૂર નીકળે છે, તોપણ આ આત્મદેવ “હું કહું છું” એવા વિચારથી પર અને અલિપ્ત છે. આત્મા કોઈ દિવસ એવું નથી કહેતો કે મેં રક્ત બનાવ્યું, મેં હાડકાં અને માસના લોચા તૈયાર કર્યા, મેં કેશને મોટા કર્યા. ઇત્યાદિ સર્વ કંઈ તેનાથીજ થાય છે અને તે કરવાનું નામ સરખુયે નથી લેતો. કરવા અને કરાવવાની ભાવનાથી આત્મા પર છે. બુદ્ધિ અને જ્ઞાનના એતો તેના નાનાં નાનાં રમકડાં માત્ર છે. સેંકડો કાર્યો તેની સત્તાથી આપે આપ થયા કરે છે-જેવા કે શ્વાસોચ્છવાસ, લોહીનું ફરવું, શુક્રનું ઉત્પન્ન થવું, ખોરાકનું પાચન થવું, વાળનું ઉગવું. ઇત્યાદિ-તેમજ માસ્તશ્કના વિચારો પણ તેનાજ પ્રજ્ઞાને લીધે પ્રકટ થાય છે. મનુષ્યની બુદ્ધિ તો માત્ર એક ચીપીયા જેવી છે, જે જગતના સર્વ પદાર્થોને પકડી શકે છે, પણ એ ચીપીયામા એટલી શક્તિ નથી કે તે વ્યક્તિની આગળીયોને પકડી શકે જેની સત્તામા પોતે છે, અને જેના તાબામા રહી તે અન્ય સઘળી વસ્તુઓ ઉપર સત્તા ધરાવી શકે છે તે મૂળ ચેતન વસ્તુને જડ બુદ્ધિ પકડી શકતી નહિ. બીજા ગળદોમા કહીયે તો બુદ્ધિ ઇદ્રિયન્ય પદાર્થો ઉપર અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરંતુ આત્માને નથી પકડી શકતી.

यो मनसि तिष्ठन्मनसोऽन्तरः, य मनो न वेद, यम्य मनः शरीरं ।
यो मनोऽन्तरो यमयति एष न आत्माऽन्तर्याम्यरुतः । (મુ.ઉ.અ ૩ પ ૭.મ. ૨૦)

અર્થ:-જે મન (બુદ્ધિ-અહંકાર) મા રહ્યા છતાં મનથી અતર છે, જેને મન લાલુતું નથી, મન જેનું શરીર છે, જે અતર રહ્યા છતાં મનને પોતાના વ્યાપારમાં જોડે છે, એ તારો આત્મા સર્વનો અંતર્યામી છે, અવિનાશી છે.

ખિરદ રા દોશ મી શુક્તમ કે અય અકસીરે દાનાઈ,
હમત જે મચ્છ હુશ્કારી, હમત જે હીદા બીનાઈ.

ચે ગોઈ, દર પુજૂદે આં કિયસ્ત? કીં શાયસ્તગી દારદ,
કે તૂ બા આબરૂયે ખીશ બાકે પાયે ઉસાઈ.

અર્થ:-કાલે બુદ્ધિને હું પૂછતો હતો કે “ઓ ડહાપણની પારસમણિ ! મસ્તિષ્ક વગર તારામાં ચતુરાર્ધ લાગેલી છે અને આંખ વગર તું સધળું જોઈ શકે છે; તો જરા કહે કે તારી એટલી બધી પ્રતિષ્ઠા હોવા છતાં તું કેના ચરણની ધૂળ સાફ કર્યા કરે છે ?

આક્ષેપ:-જગતમાં તો બેજ પ્રકારની વસ્તુઓ હોય છે, જડ અને ચેતન. આપના કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે આત્મા ચેતન નથી; કેમકે આપ કહો છો કે આત્માવડેજ સર્વકામ થાય છે છતાં આત્માને એવો વિચાર નથી આવતો કે “ હું કરું છું. ” મારે આપના ન્યાયશાસ્ત્રના આધારે આત્મા અવશ્ય “જડ” હોવો જોઈએ.

કેવી આશ્ચર્યની વાત છે કે તમારું વેદાંત આત્માને જડ માને છે. આવો જડ આત્મા ચેતન બુદ્ધિને શું રાખી શકતો આપવાનો હતો ?

જવાબ:-હા, જગતમાં તો બેજ પ્રકારની વસ્તુઓ હોય છે, જડ અને ચેતન. પરંતુ આત્મા જગતની વસ્તુ નથી. આ પદાર્થ સાંસારિક નથી. આ માલ ઇન્દ્રિયોની ગલી કૂચીયોમાં નથી વેચાનો.

હોશ લી જિસ પર ફડક જાયે વો સૌહા ઓર હય.

અર્થ:-ડહાપણ પણ જેની કપર ફિદા થઈ જાય તે માંડપણ જૂઠું જ છે.

પાયે ઝાહિર રવ હમેશા રાહે ઝાહિર મી રવહ,

કતબે રાહે જાતનીહા કારે પાયે દીગર સ્ત.

અર્થાત્ દરશનેજ જોઈ શકનારા પગો સદા દરશ તરફજ દોડતા રહે છે. અદરશના માર્ગપર ચાલનારા પગ જુઠાજ હોય છે.

તમે જડ અને ચેતનને માનતા હો, તો આત્મા ન તો જડ છે ન ચેતન. તેનું વર્ણન થઈ શકતું જ નથી. જ્યાંલગી તમારામાં જડ અને ચેતનનું ભાન છે ત્યાંલગી આત્માનો સાક્ષાત્કાર નથી થઈ શકવાનો. જ્યારે આત્મ-સાક્ષાત્કાર થશે, ત્યારે જડ અને ચેતન વચ્ચેનો ભિન્નભાવ નીકળી જશે. લલા કહો તો ખરા કે આત્મા વિચારે તો શું વિચારે ? વિચારવાના કાર્યમાં અવશ્ય કોઈને કોઈ અન્ય વસ્તુનું જ ચિંતન કરવાનું હોય છે. આત્મા-થી ભિન્ન એવી કોઈ વસ્તુ જ નથી તો પછી જ્ઞાન શું ? અને જ્ઞાતા કોણ ?

જ્યારે હું પણ તે (આત્મા), તમે પણ તે (આત્મા), આ પણ તે (આત્મા), તે પણ તે (આત્મા) અને સર્વ કંઈ તે (આત્મા) છે, તો પછી તેનાથી ભિન્ન

ખીજું શું રહ્યું કે જેના વિષે તે (આત્મા) વિચાર કરે. આત્મામાં દુનિયા ક્યાં રહી? સંસાર ક્યાં રહ્યો? સૂર્યને એટલાં વર્ષ થયાં છે, તોપણ તેણે સ્વપ્નમાં પણ અંધારું ભેળું નથી. દિવસ અને રાત્રિ, અંધારું અને અજવાળું, એ તો પૃથ્વીને માટે છે. સૂર્યમાં ન તો કદાપિ રાત્રિ પડી છે ન દિવસ ઉગ્યો છે. રવિએ જ્યાં દહિ કરી કે તિમિરે મોં ફેરવી લીધું. વહાલા! સૂર્યના પણ સૂર્ય એવા આત્મદેવમાટે અજ્ઞાન અને સંસાર છેજ ક્યાં? આત્માને તે વળી સોચવિચાર હોય? સોચવિચાર તો દેશ, ઠાળ-અને વસ્તુના બંધનોમાં જકડાયલાઓમાટે છે. જે સર્વ ઠાળમાં, સર્વ દેશમાં અને સર્વ પદાર્થમાં વિઘ્નમાન હોય તે કયા દેશ કે કાંલનું ચિંતન કરે?

કયા સોચે કયા સમજે રામ? ત્રીન કાલ કા જહા કયા કામ?

કયા સોચે કયા સમજે રામ? ત્રીન લોક નહીં ઉપજા ધામ.

નિત્યતૃપ્ત સુખસાગર નામ; કયા સોચે કયા સમજે રામ.

જહાં રામ તહાં કામ નહિ જહા કામ નહિ રમ.

યત્ર દિ દૈતમિચ મયતિ, તદિતર इतरं पश्यति, तदिनर इतरं जिघ्रति, तदितरं इतरं रसयते, तदितर इतरमभिषदति, तदितर इतरं शृणोति, तदितर इतरं मनुते, तदितर इतर स्पृशति, तादतर इतरं विजानाति; यत्रत्यम्य सर्वमात्मैवाभूत्, तत्केन कं पश्येत्, तत्केन कं जिघ्रेत्, तत्केन कं रसयेत् तत्केन कमभिषदेत्, तत्केन कं शृणुयात्, तत्केन कं मन्वात्, तत्केन कं स्पृશેत्, तत्केन कं विजानीयात्, येनेदं सर्वं विजानाति, तं केन विजानीयात्,विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति ।

(બૃ. અ. ૪. બ્રા. ૫. મ. ૧૫)

અર્થાત્ જે સ્થિતિમા દૈત જેવું થાય છે તે સ્થિતિમાજ એક ખીજે એકખીજાને ભુજે છે, ત્યાંજ એક ખીજાને સૂઘે છે, ત્યાજ એક ખીજાને રસ લે છે, ત્યાંજ એક ખીજાની ચર્ચા કરે છે, ત્યાજ એક ખીજાને સાંભળે છે, ત્યાજ એક ખીજાની ચિંતા કરે છે, ત્યાજ એક ખીજાને સ્પર્શ કરે છે, અને ત્યાંજ એક ખીજાને બાણે છે; પરંતુ જ્યાં સર્વ કંઈ એક આત્માજ આત્મા હોય, ત્યાં કોણ કોને અને શેનાથી ભુજે? કોને અને શેનાથી સૂઘે? કોનો અને શેનાથી રસ લે? કોની સાથે અને શેનાથી વાત કરે? કોને અને શેનાથી સાંભળે? કોની અને શેનાથી ચિંતા કરે? કોને અને

શેનાથી સ્પર્શ કરે ? કોને અને શેનાથી જાણે ? જેના વડે આ મધળી વસ્તુઓ જાણી શકાય છે, તેને શેનાથી જાણે ?.... અરે મૈત્રેયી ! તે સર્વના જાણનારાને શા વડે જાણે ?

અથ ખુદા જોયા ખુદા શુભ કર્દાર્પદ;
શુભ દરી અમવાજ કુલુમ કર્દાર્પદ.

અર્થાત્ હે પરમેશ્વરને શોધવાવાળાઓ ! તમારી શોધખોળે પરમેશ્વરને શુભ કર્યો છે પ્રયત્નરૂપી તરંગોમા તમે તે નિત્યસિદ્ધ આત્મસંધુને શુભાવી બેઠા છો. એમ ન અમજતા કે આત્મા છીંતની પેઠે જડ છે આત્મા તો જ્ઞાન સ્વરૂપ છે દુર્લભભવતીની આજ્ઞા સાંભળો:—

यद्वैतन्न पश्यति, पश्यन्चैतन्न पश्यति न हि ब्रह्मदृष्टे विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वात्, न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यत् पश्येत् ॥

(જૂઠું ૦ ૪-૩-૨૩)

અર્થ.—(જે એમ કહો કે) આત્મા ત્યા સુષુપ્તિમા કંઈ નથી જોતો, (તો) નહિ જોના છતાં પણ જુઓ છે, કેમકે આત્મા અવિનાશી હોવાથી તેનામાથી જોવાની શક્તિ કદાપિ નાશ પામતી નથી, પરંતુ ત્યા જીતે કોઈ છેજ નહિ આત્માથી ભિન્ન હોય એવાનું નામનિશાન સુદ્ધા ત્યા નથી, એટલે પછી આત્મા કોને જુઓ ?

आशाह न राम अज शिण्डे तू, दानम के न आहस्त,
दोशीअजे अज हूदजे शिण्डे तू अहम रास्त.

અર્થ.—તારી ઉપમાથી હું જ્ઞાત નથી એટલુંજ જાણુ છું કે પ્રકૃતિએ તારી ઉપમાને ઉત્પન્નજ દરી નથી સ્વરૂપ વગાના પેટથી તે અવતરીજ નથી.

यद्वैतन्न मनुते, मन्वानो वै तन्न मनुते । नहि मन्तुर्मतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वात्, न तु तद्वितीयमस्ति, ततोऽन्यद् विभक्तं यन्मन्वीत ॥

(જૂઠું ૦-૪૩ ૨૮)

અર્થાત્ આત્મા કંઈ વિચારતો નથી, અને ન વિચારતાયે વિચાર કરે છે. આત્મામાથી વિચાર કરવાની શક્તિ કદાપિ નષ્ટ નથી થતી, કેમકે તે અવિ નાશી છે, પરંતુ ત્યા અન્ય કોઈ છેજ નહિ આત્માથી ભિન્ન હોય એવાનું નામ નિશાન સુદ્ધા નથી મળતું એટલે પછી આત્મા કોનો વિચાર કરે ?

सलिल एको दृष्टाद्वैतो भवति । एव ब्रह्मलोक.....

અર્થાત્ આત્મદર્શી એવો અનુપમ સાગર બની ગયે છે, કે આ નાનાવિધ સૃષ્ટિઓ તેના તરંગો અને ઘુણ્ણુદો સમાન બની રહે છે. એજ બ્રહ્મલોક છે. .

एपाऽस्य परमा गतिरेपास्य परमा संपदेषोऽस्य परमो लोक एपाऽस्य परम आनन्दः । (पृ० ७०-४-३-३१)

એજ તેની પરમ ગતિ છે, એજ તેની પરમ સંપત્તિ છે, એજ તેનું સર્વોત્તમ પદ અથવા પરમ લોક છે, અને એજ તેનો પરમ આનંદ છે.

प्रेयान्यः सदनधनात्मजप्रियादेर्यत्प्रेम्णा प्रियमिति मन्यते पराचः ।
पाराध्यांघधिरवधिरितैतसाध्यां विज्ञेयः स खलु सुखान्धिरन्तरामा ॥
(स्वनामः भिदः.)

“જે આત્મા ઘર, ધન અને પુત્રાદિ પ્રિય વસ્તુઓના કરતા અધિક પ્રિય છે; જે આત્મા ઉપરના પ્રેમને લઈનેજ બાહ્ય વસ્તુઓ પ્રિય લાગે છે; જે આત્મા ઇચ્છવાયોગ્ય અન્ય સર્વ વસ્તુઓમા અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે; જે આ માની અપેક્ષાએ અપ્રિય સર્વ વસ્તુઓ તુચ્છ જવી લાગે છે, તે આનંદના મહા-સાગરરૂપ અંતરાત્મા નિશ્ચય જાણવા યોગ્ય છે. એવા આત્માનો માલા-કાર કેમ ન કરવો ? એવા આત્માનું આત્મજન કેમ પ્રાપ્ત ન કરવું ? ”

જિજ્ઞાસુ:-હજી કંઈ સમજાયું નહિ; ગડબડ ગોટાળો થઈ ગયો છે. જ્ઞાની:-આત્મસાક્ષાત્કાર કંઈ માશીનું ઘર નથી. એમા ધૈર્ય અને દૃઢતાની આવશ્યકતા છે. સરકારમા નાની નાની નોકરીઓમાટે પણ વર્ષો સુધી ઉમેદવારી કરવી પડે છે, તો પછી અવિનાશી આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે એટલી બધી અધિરાઈ ! વાહ ! હિમ્મત ન હારો.

अवणायायि बहुमिर्यो न लभ्यः दृण्वन्तोऽपि वहवो यन्नविद्युः ।
आश्वर्यो-वक्ता कुशलोऽस्य लब्धाश्चर्यो ज्ञाता कुशलानुशिष्टः ॥ ७ ॥
(दृण्वन् ० ક ઉપનિષદ, અં ૧. વશ્કી ૨, મ ૧૦)

“ જે ઘણાખરા માણસોવડે સાલગવાને માટે પણ લભ્ય નથી; ઘણા સાલગતાં છતાં પણ જેને જાણી શકતા નથી ધન્ય છે આ જ્ઞાન આપનારને, અને ધન્ય છે તેની પ્રાપ્તિ; ધન્ય છે આ વિદ્યા શ્રદ્ધા કરનારને; અને ધન્ય છે તેની સત્યશિક્ષણપ્રાપ્તિને. ”

લોકોને વેદાંત કેમ નથી ગમતું ?

(ઉર્દૂ ભાષામાં સ્વામીજીની લેખિનાથી ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં " અસિક્ક " માસિકના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખોનો અનુવાદ.)

રે મનુષ્ય કોઈ નવો વિચાર કરે છે, અથવા નવા પુસ્તકનો અભ્યાસ કરે છે, ત્યારે તેના મસ્તિષ્કમાં તેની એક રેખા અંકાઈ જાય છે; અને ભવિષ્યમાં તેના વિચારો આમોદાનની જેમ તે રેખાઓ ઉપર સહેલાઈથી દોડી શકે છે. અર્થાત્ જે વિચારો એક વખત મગજમાં ઠસી ગયેલા હોય છે, તે વિચારોને

પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરવા કરાવવાનું કાર્ય તેને માટે સરળ થઈ જાય છે, અને જો કોઈ કંઈક એ વિચારોવિષે ચર્ચા ચાલતી હોય તો તે તત્કાળ સમજાઈ જાય છે; પરંતુ જ્યારે એવા વિચારોની સાથે તેનો બેટો થાય છે કે જે તેના મસ્તિષ્કમાં અંકાયેલી રેખાઓવાળા વિચારોની સાથે મળતા નથી આવતા, ત્યારે તે વિચારોમાં તેને જરાએ ગમ પડતી નથી. તેની શુદ્ધિને ચક્રર આવી જાય છે, અને બધો ગોટાળો ગોટાળો જ જણાય છે. વાર્તાઓ અને નાટકોમાં ઘણું કરીને એવાજ વિષયો ચર્ચવામાં આવે છે કે જેમના વિષે નિત્યના અનુભવોએ મસ્તિષ્કમાં પ્રથમથીજ રેખાઓ આંકી રાખેલી હોય છે, તેથી તે વાંચતી વખતે મસ્તિષ્કમાં પડેલી ઉપર્યુક્ત રેખાઓ ઉપર મનુષ્યની સમજ રેલગાડીની જેમ દોડી જાય છે; પરંતુ દર્શન કે ગણિત-શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરતી વખતે તો મસ્તિષ્કમાં નવી રેખાઓ ઉપજાવવી પડે છે, અને તેથી એ વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી જણાય છે. વેદાંત કઠિન લાગવાનું મૂળ-કારણ પણ આજ છે.

મેત્રાયણ બ્રાહ્મણ ઉપનિષદમાં લખ્યું છે કે કંઠિનતાની ભાગમા કસાઈ નવાનું કારણ પણ ખરેખર એજ છે, કે જેઓ સ્વર્ગ અથવા પવિત્ર સ્થિતિમાં રહેવા યોગ્ય હોય છે, તેઓ અજ્ઞાનને લીધે એવા લોકોની સંગત કરે છે કે જેઓ સ્વર્ગ અર્થાત્ સદ્ગુણોને લાયકજ હોતા નથી. આજ કાલના લગભગ સઘળા યુવકો બાત્યાવસ્થાથીજ પોતાનો સમય એવી સંગતિમાં ગાળે છે, એવા પુસ્તકો વાંચે છે અને એવા પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવે છે કે જેને લીધે સંસારનું ક્ષણિક તથા વિલાસી જીવનજ તેમના મસ્તિષ્કમાં ઘર કરી બેસે છે. વાસ્તવિક રહસ્યના ચૂર કાઢે એવો કોઈ તારજ તેમના મસ્તિષ્કરૂપી તંબુરામાં લગાડવામાં આવતો નથી, તો પછી આવસર આવે ત્યારે તેમાંથી એ સૂર નીકળેજ કેવી રીતે ? જ્યારે પણ તેઓ બ્યાખ્યાન વગેરેમાં પોતાને રુચિકર વાત સાંભળે છે ત્યારે તેમના હૃદયમાનો તેવા પ્રકારનો તાર હાલવા માટે છે, અને તેથી તેઓ ઝટ તાળીઓ પાડવા મંડી જાય છે. પણ જ્યાં તેમને પરમાર્થનો ઉપદેશ કંવામાં આવે, અથવા તેમની આગળ આત્મજ્ઞાનવિષે કંઈ વાચવામાં આવે છે એટલે તેમને બગાસા ઉપર બગાસા આવવા શરૂ થાય છે, જીવ ગભરાય છે અને તેઓ બોલી ઉઠે છે કે “મન નથી લાગતું કંઈ મનેદાર નથી કંટાળો આવે છે.” ગણિત, દર્શન, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે વિષયો જો કે કંઠિન છે, તોપણ એ કંઠિનતાઓને આપણા નવયુવકો વિશ્વવિદ્યાલયની પરીક્ષાના સયથી જીતી લે છે, તેજ પ્રમાણે ધારો કે બ્રહ્મવિદ્યા પણ ગૂઢ છે તોયે મૃત્યુની પરીક્ષા પસાર કરવામાટે તેની પણ આવશ્યકતા તો છેજ, પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે ઘણાખરા નવયુવકો એ અતિમ પરીક્ષામાં પોતાને બેસતું પડનાર છે એ વાત એટલી બધી વિસરી ગયા છે કે એટલે ક્ષણભર પણ તે તરફ ધ્યાન આપતા નથી !

સાધારણ રીતે સઘળા બાળકો મસ્તિષ્કમાં નવી રેખાઓ પ્રાપ્ત કરવાને ઉત્સુક હોય છે, અર્થાત્ જિજ્ઞાસાને તત્પર અને જ્ઞાનના ભૂખ્યા હોય છે. જ્ઞાનમાટેની ભૂખ દેટલેક અંશે નવયુવકો અને વૃદ્ધોમાં પણ હોવી જોઈએ; પરંતુ આજકાલના ભારતવર્ષમાં તો ત્રિજ્ઞાસા એ વિરલજ જણાય છે. સામાન્ય રીતે હાલના નવજવાનોમાં એવી ન્યૂનતા આવી જાય છે કે તેઓ જ્ઞાન મેળવવામાં અતિ સુસ્ત બની જાય છે, મગજની ભગૃતિ

શુભાવી ખેસે છે અને જડ જેવા થઈ જાય છે કેને પડી છે કે જે સાસારિક વિચારોની રેખાઓ મસ્તિષ્કમા જામી ગઈ છે તેમને બૂંસી નાખીને આધ્યાત્મિક વિચારોથી મગજને વિભૂષિત બનાવે ?

એટ ગાડીને અનેક મુશ્કેલીઓ વેઠી કોઈ પહાડી સડકને રસ્તે પર્વ તની ટોચસુધી લઈ જાયો, અને પછી તેને છટી મૂકી દે, તો તે ગાડી આપો આપજ ગબડતી કેટલા બધા વેગથી નીચે આતરે ? આજકાલના વિદ્યાર્થીઓની પણ માધારણી રીતે માજ દશા છે વિદ્યાર્થી ગાડીને ખેચી ખેચીને શિક્ષાપ્રણાલીની ટોચ (ખી એ, એમ એ) સુધી પહોંચાડવામા આવે છે, અને ત્યા પહોંચતાજ તેને મૂકી દેવામા આવે છે, અર્થાત્ પુસ્તકાવલોકનને નવ ગજના નમન્દાર કરવામા આવે છે, અનુસધાન અને વિવેચનને તદ્દન ત્યા દેવામા આવે છે અને ટુક સમયમાજ પોતાની ઓફિસને લગતી વિદ્યા સિવાય અન્ય જે કંઈ વાચેલું કે શિખેલું હોય, તેને પોતાના હૃદયની માટી ઉપરની સાફ ધોઈ નાખવામા આવે છે જો કે એમા પણ કેટલાક અપવાદરૂપ તો હોય છેજ, પરંતુ એમા તો જરાયે સંદેહ નથી કે સામાન્યિક સમયોને લીધે વા નડામી ઘરગથુ ચિંતાઓને લીધે, કે ગમે તે કાચુથી પણ કોલેજ છોડતાજ કેળવાયલા પુરુષોની વિદ્યા અને આત્મોન્નતિ માધારણી રીતે અટકી પડે છે વસ્તુસ્થિતિ જ્યારે આમ છે ત્યારે વેદાતનુ અધ્યયન ડોણું કંવાનું હતું ?

વેદાત ઠહિન હોવાનું મોટું અને મુખ્ય કારણ એ છે કે પ્રત્યેક મનુષ્યમા એવી યોગ્યતા નથી હોતી કે તેને તત્ત્વ વસ્તુનું રહસ્ય મગજથી શકે જેમ દોઢ વરસનું બાળક કવિ જાલિદાસના મેઘદૂતના અર્થ સમજવાને અશક્તજ હોય છે, પણ કેટલુંક શિક્ષણ મેળવ્યા પછી એ કવિના સર્વ નાટકોના અર્થ પોતાની મેળે મમજવાને શક્તિવાન થાય છે, તેવીજ રીતે વેદાતનુ રહસ્ય મમજવામાટે જ ગારી મનુષ્યને શિક્ષણની અને અંત કરવાની શુદ્ધિવડે હૃદયદર્પણ ઉપરનો મેલ નીકળી જવાની આવશ્યકતા છે કે જેથી જ્ઞાનજ્યોતિનો પ્રકાશ તેજીથી શકે અને ચારિત્ર્યપ્રદેશમા તેને પ્રકટાવી શકે.

આંતરિક શુદ્ધિ

વેદાત અથવા તત્ત્વજ્ઞાન એ કોઈ સપ્રદાય કે મતનું નામ નથી, કેળેથી ખીન મપ્રદાયના લોકો તેની ઉપર આશ્રય કરે તો યોગ્ય કહેવાય એ

તો તે તત્ત્વ વસ્તુનું જ્ઞાન છે કે જે વસ્તુ પ્રત્યેક મનુષ્યનું સ્વરૂપ છે. આ પ્રશ્નવિદ્યા તો ગણિતની પેઠે એવું ચૈદ્રસ જ્ઞાન છે કે જેમા સશયનું નામ નિશાન નથી. અકગણિતથી તેજ વિદ્યાર્થીઓ ઝીઠાય છે કે જેમની બુદ્ધિ ઠેકાણે હોતી નથી, અથવા જંમનામાં સ્થિરતા નથી હોતી. વેદાંતથી પણ તેજ મહાયથો નાખુચ થાય છે કે જેમણે તેને ઉચેત રીતિએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું.

જ્ઞાનનો પ્રાપ્તિ એ રીતિએ થઈ શકે છે:—(૧) પુસ્તકદ્વારા કે શ્રવણદ્વારા (૨) અનુભવદ્વારા—પ્રયોગદ્વારા. રસાયણશાસ્ત્રનો અભ્યાસી જે સાથે સાથે પ્રયોગો પણ ન કરતો જાત્ર તો તે વિજ્ઞાનો તેને યોગ્ય લાભ નહિ મળી શકે. તેજ પ્રમાણે આત્માવિદ્યાનો જિજ્ઞાસુ પાત્ર ત્યારેજ તેનો ખરો આનંદ લઈ શકે છે કે જ્યારે વિદ્યાની સાથે સાથે તેનો પ્રયોગ (વ્યવહાર) પણ કરતો જાય. જેમ ગણિતનાત્રમા કોઈ રીતિને કેવળ કંઠસ્થ કરી નાખવી એજ પૂરતું નથી. જ્યાંસુધી એ રીતિની સાથે સબધ રાખવાવાળા પ્રજ્ઞાને ઉકેલવામા ન આવે ત્યાંસુધી ગણિતશાસ્ત્રમા પ્રવેશજ ન થઈ શકે જ્યાંસુધી ગણિતની રીતિઓજ મોપર ગોખી રાખેલી હોય છે ત્યાં લગી સફળતા નથી મળતી. સફળતામાટે તો એ રીતિઓ નખોમાં ઉતરી આવવાનાં આવશ્યકતા છે. અર્થાત્ તે રીતિઓ ઉપર એટલો બધો અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ જવો જોઈએ કે જાણે આંગળીઓ આપોઆપ તે પ્રજ્ઞાને ઉકેલવા મંડી જાય. વેદાંતનું પણ તેમજ છે એ વિદ્યાનો આનંદ ત્યારેજ અનુભવાય કે જ્યારે પ્રશ્નાભ્યાસ ત્યાંસુધી પહોંચી ગયો હોય કે શમ, દમ, વિવેક, વૈરાગ્ય, આદિ આપોઆપજ શૈભેરામમાં જલકવા લાગે. ચહેરા ઉપરથી શાંતિ અને આનંદ વર્ષવા માડે, વાણીમાંથી આનંદ ઝરવા લાગે. જો કોઈ માણસ ભૂમિતિના ઠગમા સિદ્ધાંતનું પ્રમાણ જાણવા માગતો હોય, તો તેણે પહેલા તેની આગળના ૪૬ સિદ્ધાંતો બરાબર શિખી આવવા જોઈએ. જો તે એ સિદ્ધાંતોને નહિ જાણતો હોય, તો તેને ૪૭મો સિદ્ધાંત પણ નહિજ આવડે. જો કોઈ બાળક ગણિતમાં લઘુતમ કાઢવાની રીતિ શિખવા ઇચ્છતો હોય, પણ ગુણાકાર લાગાકાર ન જાણતો હોય તો તેને લઘુતમ કદિ નહિ આવડે. તેવીજ રીતે જો સત્યનો જિજ્ઞાસુ નીચે લખેલા વેદાંતના આરંભિક પાઠોને બ્ય વહાડ રીતિએ યાદ નહિ કરી લે, તો તે ગમે તેટલા શ્રદ્ધાને વાંચશે તો-

પણ આત્મિક આનંદથી વાંચતજ રહેશે.

વ્યાવહારિક જ્ઞાન

જ્યારે પાંડવો અને કૌરવો બાલ્યાવસ્થામાં સાથે અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે એક દિવસ તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવી. કોઈ વિદ્યાર્થીએ અધીર થોપડી વાંચી સંભળાવી, કોઈએ આખી અને કોઈએ બે થોપડીઓમાં પરીક્ષા આપી અને કોઈએ ચારમાં; પરંતુ જ્યારે યુધિષ્ઠિરને પૂછવામાં આવ્યું કે તમે શું યાદ કર્યું ? ત્યારે તેણે બાળપોથીના મૂળાક્ષરો ઉપરાંત કેવળ બે વાક્યો તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે “મેં ફક્ત આ બે વાક્ય યાદ કર્યાં છે.” તે સાંભળી પરીક્ષક મહાશયને અતિ ક્રોધ ચઢ્યો અને બોલ્યા, “અરે મૂર્ખા! તું સૌથી મોટો છે છતાં હજુસુધી માત્ર બેજ વાક્યો યાદ કર્યા છે? કેટલું બધું આળસ? તને લાજ નથી આવતી? ઢાંકણીમાં પાણી લઈ રૂખી મર.” વગેરે. પરીક્ષક મહારાજ એટલેથીજ અટક્યા નહિ. તેઓ તો લપડાક ઉપર લપડાક લગાવવા લાગ્યા. બિચારા યુવરાજ કુમારના ગાલ ચપ્પડો ખાઈ ખાઈ લાલચોળ થઈ ગયા. પણ ધન્ય છે એ રાજકુમારને કે તેણે ઉફ્ફ સુદાં ન કરી. એ તો શાંત ઉભો રહ્યો. આ સ્થિતિ જોઈને પરીક્ષક મહાશયને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે આજ સવારેજ દુર્યોધનને કોઈ અપરાધમાટે ધમકાવવા માંડ્યો ત્યારે તે જૂલી ઉતારવા તૈયાર થઈ ગયો હતો. ત્યારે હે ભગવન! આ કેવો રાજકુમાર છે કે તેને આટલી બધી સજા કરી તોપણ એ સુદાં નથી કરતો અને ઉલટો પ્રસન્ન વદને ઉભો છે?

હવે. એ યુધિષ્ઠિરના અભ્યાસની હકીકત સાંભળો. અક્ષરપસ્થિત થઈ રહ્યા પછી શુરુજીએ જે પહેલું વાક્ય શીખવાડ્યું તે આ હતું કે “ક્રોધ-શુસ્સો કરવો નહિ.” મુશીલ બાળક શુરુજીને મોંઘે આ વાક્ય સાંભળી એકાંતમાં જઈ શુરુજીના ઉપદેશને યાદ કરવા લાગ્યો; તેની ઉપર વિચાર કરવા માંડ્યો; કાનવડે સાંભળેલા પાઠને રોમે રોમમાં ઉતારવા લાગ્યો-પોતાના વ્યાવહારિક જીવનમાં તેને ઉતારવા લાગ્યો. આ બિચારા ભોળાભાળા યુધિષ્ઠિરને એવા પ્રકારની શિક્ષણકળાની તો ખબર સુદાંએ ન હતી, કે જે શિક્ષણકળાના પ્રતાપે હાલના સાધારણ બાળુ લોકો વિદ્યારૂપી ગંગાની નહેરને પોતાના મસ્તિષ્કરૂપી પૂલઉપરથી એવી સફાઈથી પચાસરી વહેવડાવી દે છે, કે રૂઢીવાળી નહેરની જેઠે તેમાંથી એક ટીપું સરખું પણ પૂલની નીચેની

જમીનપર-તેમના હૃદયપ્રદેશપર-ચારિત્ર્યપ્રદેશપર-પડવા નથી પામતું ! તેમના મગજ ઉપર તો જ્ઞાનની સાક્ષાત્ ગંગા વહેતી હોય છે પણ નીચેના હૃદયપ્રદેશ તો સૂકોને સૂકોજ રહે છે. જોવામાં તો સેંકડો પુસ્તકો વાંચી નાખ્યાં હોય છે, અને પરીક્ષાઓમાં પૂરેપૂરા આંક મેળવેલા હોય છે અને વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી પારિતોષિક અને ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે; પરંતુ અંતરમાં એક ટીપું સરખુંએ પડેલું હોતું નથી, આચરણમાં કંઈજ ન મળે. બિચારો યુધિષ્ઠિર હાલના આવા પદવીધરો ઉપર લાશુ કરવામાં આવતી વિચિત્ર શિક્ષણકળાના સપાટામાં આવેલો નહિ હોતો. એ તો જે કંઈ વાચતો તે ઝટ લઈને તેના હૃદયમાં ઉતરી જતું. ઉપલું વાક્ય સાભળ્યા પછી તે આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો:—

“ક્રોધ ન કરવો” પણ કેવી રીતે ? આપણને ક્રોધ તો આવીજ જાય છે. પણ તે કેમ આવે છે ? તેનું આવવું ઉચિત છે કે અનુચિત ? ક્રોધ વિના કામ ચાલશે કે નહિ ? જો ક્રોધ નહિ કરવામાં આવે તો નોકર લોકો ઉદ્ધત બની જશે; કામ ખરાબર નહિ કરે; પ્રભાવ નહિ પડે; વ્યવહાર નહિ નલે; રસોઈ વખતસર તૈયાર નહિ થાય ઇત્યાદિ. ક્રોધ ત્યજવામા મુશ્કેલીઓ તો નડશે; પણ શું ક્રોધનો ત્યાગ અસંભવિત છે ? જો અસંભવિત હોત તો શુરુજી એવો ઉપદેશજ કેમ આપે ? શિક્ષક એવું અનુશાસનજ કેમ આપે ? હવે શું કરવું ? ક્રોધ તો આવે છેજ. શું એમ યોગ્ય ન કહેવાય કે માનવું તો એમજ કે ક્રોધ કરવો ઉચિત નથી, પણ વખતે ક્રોધ આવી જાય તો આવવા દેવો ? ના, ના, એતો કપટ કહેવાય. શુરુજી અને શાસ્ત્રો સાથેની એ તો છેતરપિંડી છે. મોઝે તો હા કહેવું અને આચરણમાં ન મૂકવું!—હવેથી દૃઢ સંકલ્પ કરું છું કે “ક્રોધને મારી પાસે ફરકવા નહિ દઉં.” ક્રોધ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે ? સાધારણ રીતે જ્યારે કોઈ કામ બગડે છે, અથવા કોઈ વસ્તુ વલુસી જાય છે, ત્યારે ક્રોધ આવે છે. અરે મન ! કામ તો એક વાર બગડી ચૂકયું, હવે તું તેની ઉપર ચિત્તને પણ કેમ બગાડે છે ? વસ્તુ વલુસી ગઈ, તો ખરવા નહિ; રૂપીઆ બે રૂપીઆ કે સો રૂપીઆની હશે. તે માટે ચિત્ત જેવી અણમોલ વસ્તુને કેમ વલુસાડે છે ? આનંદ તો મારું જન્મસિદ્ધ સ્વત્વ છે. માટે જો કોઈ સાંસારિક વસ્તુ ખોવાય તો તે પાછળ હું મારા જન્મસિદ્ધ સ્વત્વને પણ કેમ નષ્ટ કરું ?

એકવાર દુર્યોધને પોતાના પિતા પાસે તલવાર માગી હતી. પિતાઓ

અસ્વીકાર કર્યો એટલે દુર્યોધન એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો, અને કહેવા લાગ્યો હતો કે “હું તમારા ઘરમાંજ રહેવાનો નથી. તમારો પુત્રજ નથી થવાનો. ગમે ત્યાં ગાલો જઈશ. વિષયાન કરીશ.” ઇત્યાદિ. હવે તત્કાલ વધારેમાં વધારે દશ કે વીશ રૂપીયાની હથે. તે ન મળી તો શું જગડવાનું હતું? એને ખાતર પોતાના જન્મસિદ્ધ સ્વત્વ (સામાન્ય-રાજગાદી) ને પણ ગુમાવવા તત્પર થઈ જવું એ કેટલું ખરાબ કહેવાય? એજ પ્રમાણે સત્ત્વશુભ્ર એ તો મારું જન્મસિદ્ધ સ્વત્વ છે. દુર્યોધનનું અનુકરણ હું કદિ નથી કરવાનો. ગમે તેવી હાનિ થશે તોપણ હું મારા જન્મજાત સ્વત્વનો કદિ ત્યાગ કરવાનો નથી. રાજકુમારોનો રિવાજ તો અવશ્ય એજ છે કે વાત વાતમાં ગુસ્સે થઈ જવું, અહંના ઢોટની પેઠે અતડાવું; પરંતુ શુરુજનો ઉપદેશ કહે છે કે “શાંત રહો, મનને ચળવા ન દો.” હવે કેને આચરણમાં મૂકું? શુરુજ તો એકજ છે, પરંતુ તેમની વિરુદ્ધ વર્તનનું શિક્ષણ આપવાવાળા અનેક છે. તેમાં કેાનું માનું? યોગ્ય તો શુરુજની આજ્ઞા માનવી એજ છે. હું વ્યવહાર કે રીતરિવાજની જરાએ પરવા કરવાનો નથી. શુરુજદ્વારા જે કંઈ મને સત્ય જણાશે, તે પ્રમાણેજ વર્તીશ. પછી આખું જગત્ વિરુદ્ધ પડે તો તેની પણ પરવા નથી. હું જગત્ને મારો શુરુ નહિ બનાવું, હું તો સત્યનેજ મારો સાથી બનાવીશ.

વેદાંતનું એક સાધન-પ્રસન્નતા

પરિત્યજેયં ચૈલોક્યં રાજ્યં લેષેષુ ચા પુનઃ ।

યદ્વાડપ્યધિકમેતામ્યાં ન તુ સત્યં કર્યચન ॥

ત્યજેચ્ચ પૃથિવીં ગંધમાપચ્ચરણમાત્મનઃ

જ્યોતિસ્તયા ત્યજેદ્રૂપં વાયુઃ સ્પર્શગુણં ત્યજેત્ ॥

પ્રમાં સમુત્પજેદર્કો ધૂમકેતુસ્તથોષ્મતાં ।

ત્યજચ્છદ્ધં તયાફાશં સોમઃ શીતાંશુતાં ત્યજેત્ ॥

ચિદ્રામં વૃષ્ટદા જહાત્ ધર્મં જહાત્ચ ધર્મરાટ્ ।

નત્યાદં સત્યમુત્સાદું વ્યવસ્યેયં કર્યચન ॥

અર્થાત્ પ્રથે લોકોનો ત્યાગ કરવો, સ્વર્ગનું રાજ્ય છોડી દેવું, અરે, તેનાથીયે જો કંઈ અધિક વસ્તુ હોય તો તેનો પણ અસ્વીકાર કરવો કપૂલ છે, પરંતુ સત્યથી વિખૂટા પડવાનું નહિ સ્વીકારી શકું. ગમે તો પૃથ્વી પોતાનો

ગંધ ગુણ ત્યજ દે, જલ પોતાનો ગુણ ત્યજ દે, તેજ પોતાનો પ્રકાશસ્વભાવ છોડી દે, વાયુ પોતાનો સ્પર્શગુણ છોડી દે, સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ ત્યજ દે, અગ્નિ પોતાની ઉષ્ણતા મૂકી દે, આકાશ પોતાના ધર્મ (શબ્દ)ને છોડી દે, ચંદ્ર પોતાની શીતળતાને છોડી દે, વૃત્તનો હંતા (ઈંદ્ર) પોતાના વૈભવનો ત્યાગ કરે, અને ધર્મરાજ ધર્મ (ન્યાય)ને છોડી દે; પરંતુ હું સત્યતાને કદાપિ ત્યાગવાનો નથી.

“ આ વચનો ભીષ્મપિતામહનાં છે. ભીષ્મપિતામહ તે પ્રમાણે વર્તે છે. હું પણ તેમનેજ મારા આદર્શ બનાવીશ. ગમે તો આખી સૃષ્ટિ વિરુદ્ધ હો, પણ જો એક વખત મને એમ સમજાય કે આ વાત સત્ય છે તો હું તે પ્રમાણે અવશ્ય ચાલીશ. હવે એક વખત બાણ્યું છે કે ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. એટલે છેવટનો નિર્ણય થઈ ચૂક્યો. ગમે તેમ થઈ બય તોપણ હું ક્રોધાધીન નહિ થાઉં. ”

મહાત્માઓના મુખથી ઘણી વખત એમ પણ સાબળવામાં આવ્યું છે કે “ જે કંઈ થાય છે, તે રૂડામાટેજ થાય છે. ” શું આ સત્ય છે ? મારો તુચ્છ અનુભવ એ વિષયમાં હજી કંઈ મત આપવા યોગ્ય નથી; પરંતુ તેમની વાત ઉપર વિશ્વાસ કેમ ન કરું ? સૌ થાય છે તે સારાનેજ માટે. પ્રકૃતિએ સેવા કરવામાટે કમર કસી છે. દેવતાઓએ શપથ લીધા છે કે સદૈવ મારી ભલાઈમાટે પ્રયત્ન કરતા રહેશે. જો વસ્તુસ્થિતિ એમજ છે તો કોઈપણ વાતમાટે ચીઠાવું કે ચોક કરવો તે એવું મૂર્ખતા ભર્યું કામ છે, કે જેટલું એક અબળયા બાળકનું પોલિસના સિપાહીને જોઈને બીવું. પોલિસનો સિપાઈ તો નગરના લોકોની રક્ષા અને સેવા કરવામાટેજ ફરે છે, ચોરો અને બદમાશોનો નાશ કરવામાટેજ તે કટિબદ્ધ થયો છે, તેનાથી બીવું શોને ? સંસારનાં મુખ અને દુઃખ બન્ને મને લગ્નતિની નીસરણી ઉપર ચઢાવે છે, મારે શામાટે ગભરાવું જોઈએ ? જેને હું ખરાબ સમજું છું, તે પણ જ્યારે સાફજ છે તો પછી કોધ શેના ઉપર કરવો ?

સર-નિવિસ્તે-મા જ-દસ્તે-ખુદ-નિવિસ્ત;

ખુશ-નિવિશસ્તો ન ખ્વાહદ બદ નિવિસ્ત.

અર્થ:-અમારા ભાગ્યના લેખ તેણે પોતાને હાથે લખેલા છે; તે

બહુજ ડાહ્યો લખનારો છે, એટલે 'ખોટું' નહિ લખે.

આ સંસાર માત્ર લીલા છે, સ્વપ્ન-વિચાર છે, નાટકશાળા છે, આતશ-ખાણના ખેલ સમાન છે. આતશખાણના હાથી, ઘોડા, વગેરે સઘળા ખાળી મૂકવામાટેજ બહાર દેખાડવામાં આવે છે. તેથી એવા હાથીની સૂંઢ સુંદર બની તોએ શું અને જરાક વાંકી થઈ ગઈ તોયે શું ? તેને તો જોતજોતામાં નષ્ટ થવાનું છે. એવી કૃત્રિમ વસ્તુમાટે કોઈ કરવાનું અને કઠોર વચન વદવાનું શું પ્રયોજન ?

એક કવિ એવા ભાવનું કવે છે કે રોમનો મહાન સત્તાધારી સમ્રાટ (સીઝર), મરીને માટી થયા પછી કોઈના ધરની ભીંતમાં પડેલી ફાટ પૂરવાને માટી તરીકે પણ વપરાવાનોજ ! અરેરે ! જે માટી આખા જગતને ધૂળવતી હતી તેજ આજે એક નાનીસરખી ફાટ પણ પૂરી શકતી નથી !

મતલબ એટલીજ કે રોમનો તે સમ્રાટ જે પ્રભાવ અને સત્તાથી આખા જગતને ધૂળવતો હતો, તે આજે એક ગરીબ મનુરના હાથમાં પણ પોતાને નથી બચાવી શકતો !

આં કસ કે બર ચર્ખ હમીઝદ પેહલુ,

બર દરગહે જી શહાં નિહાદન્દેહ રૂ,

હીદીમ કે બર કશુરે અથ ફાખતઈ,

બિનિશસ્તા હમી શુકતકે ફૂ ફૂ ફૂ ફૂ.

અર્થ:-તે મહેલ કે જે આકાશ સાથે વાતો કરતો હતો અને જેની અંદર બાદશાહો નિવાસ કરતા હતા -અમે જોયું કે તેની દિવાલ ઉપર એક હોલો બેઠો બેઠો કહેતો હતો કે ફૂ ફૂ ફૂ ફૂ.

અર્થાત્ આ મહેલમાં રહેવાવાળા એ બધા હવે ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? ક્યાં છે ?

ચીસ્ત દુનિયાં ? સરબસર પુરસીદમ અઝ ફરજાનઈ,

શુકતઃ યા ખવાબસ્ત, યા બાદસ્ત, યા અફસાનઈ;

હીસ્ત આં કસ ફૂ બરૂ શયદા શયદ, બાં મી દેહદ?

શુકતઃ ॥ દેવસ્ત, યા ગોલસ્ત, યા દીવાનઈ.

અર્થ:-એક ડાહ્યા માણસને મેં સવાલ કર્યો " દુનિયા (સંસાર) શું છે ? " તેણે જવાબ આપ્યો, " કંતો સ્વપ્ન છે, અથવા વાયુ છે અથવા

કોઈ કલ્પિત કથા. ” (મેં પૂછ્યું) “ એવો કોણ છે કે જે તેની (સંસારની) ઉપર મોહીપકો છવ સુદ્ધાં આપી દે છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો “ તે શયતાન છે, ભૂત છે અથવા કોઈ દીવાનો. ”

વાયે નાદાની કે વકતે-મર્ગ^૧ ચેહ સાળીત હુવા,
ખવાખ થા જો કુચ્છ કે દેખા, જો સુના અફસાના^૨ થા.
ત્યારે જો બધું સ્વમજ છે તો પછી ચિંતાઓ દેવી ?

ગર યું હુવા વો ફિર કયા ? જોર તું હુવા તો ફિર કયા ?
એ હાસિલ જાં કે દર દુનિયા હમાં આદન હમાં સુદન;
દરી^૧ સંગમ શરર આશા હમાં આદન હમાં સુદન. ૧

અજલ બર હસ્તીયે મા ખંદઈ હંદાંતુમા દારદ;
દરી^૧ અપ્રોમ બર્કે આશા હમાં આદન હમાં સુદન. ૨

નિગેહ તા વા કુની બાહે-અજલ કિસ્તી બગરદાનદ;
હુબાખે-મોજે ધં દરિયા, હમાં આદન હમાં સુદન. ૩

અર્થ:-“ સંસારમાં જન્મવું અને તરતજ મરી જવું તેમાં શું લાભ? આ પત્થરમાંની ચિણુગારી પેઠે મારેયે જન્મવું અને તરતજ મરી જવાનું છે.”

“ મૃત્યુ આપણા અસ્તિત્વ ઉપર હસે છે અને હાત કાઢે છે; આ વાદળાની અંદર દેખાતી વીજળીની પેઠેજ આપણું પણ જન્મવું અને પછી મરી જવાનું છે. ”

“ તું આખ ઉઘાડે તેટલામાં તો મૃત્યુનો પવન તારી નૌકાને પાછી ધકેલી દેશે, આ સરિતાના પરપોટાની પેઠે જન્મવું ને તરતજ મરી જવાનું છે. ”

હું સત્યતાને સદૈવ મારી નજર આગળ રાખીશ. આ ક્ષણભંશુર દુનિયાઈ વસ્તુઓને સ્વપ્નમાંના કુસુમ અને કંટક જેવી લેખીશ.

એક અંગ્રેજ લેખક એવા બાવનું કહે છે કે આ સંસારી જીવન કે જે તે સત્ય જીવનની આગળ માત્ર ઘાસના એક તરણ સમાનજ છે; એવા આ ક્ષણભંશુર જીવનને માટે સાધુપુરુષોએ એક પણ શબ્દ વ્યર્થ ઉચ્ચારવો જોઈએ નહિ. ”

સસ્યમિવ મર્ત્યઃ પચ્યતે સસ્યમિવાજાયતે પુનઃ । (કોપ્પનિષદ ૧,૧.૬.)

આ મનુષ્ય અન્નની પેઠે પાકે છે, અને પાકીને પાછું પડે છે (અર્થાત્

પેદા થાય છે અને મરણ પામે છે,) અને પાછો અન્નની પેઢેજ જન્મે છે. અર્થાત્ મનુષ્ય વનસ્પતિની પેઢે જન્મે છે, મરે છે અને પાછો જન્મે છે. સારાશ નાશવંત છે.

દિસકી શાદી કિસકા ગમ, હૂં^૧ અલ્લાહ હૂં દમ પર દમ.

યુધિષ્ઠિરનું મન જ્યારે પણ અચાત જનવા લાગતું, ત્યારે તે પોતાના મનને સમજાવતા કે “હે અજ્ઞાન મન! સાવધાન! જ્યારે કોઈ કાંઈ કહું વાક્ય કહે, ગાળ ભાડે, કામ બગાડી નાખે અથવા આપણી વિરુદ્ધ કાવત્રા કરતો હોય, અથવા જ્યારે ચિત્ત અસ્વસ્થ હોય ત્યારે એવાજ સમયોમાટે, ધૈર્ય અને શાંતિની આવશ્યકતા હોય છે. જે સમયે સઘળા કાર્યો આપણી ઇચ્છાને અનુસાર થતા હોય તેવે સમયે પ્રસન્ન રહેવું એ કંઈ મોટી વાત ન કહેવાય.

મઝન ચી ખર જળી વહતે નુગૂલ દર્દો ગમ અય દિલ,

કે ઐબસ્ત અબ કરીમાં દર બ-રૂયે મેહમા બસ્તન.

અર્થ - હે હૃદય, સકટ અને શોક તારી ઉપર ઉતરી આવે તે સમયે તારા કંપાળ ઉપર કરચડી ન પડવા દેતું: કેમકે અતિથિ આવે ત્યારે દ્વારવાસી દેવાં એ દાતાપુરુષમાટે તો એક લાંછનજ છે.

નહ ગો અબહાઓ શેરે નર મારા તો કયા મારા ?

બડે મૂઝી કે મારા નક્સે અમારે કે ગર મારા. ૧

ન મારા આપકો, જો ખાકહો અકસીર બન જાતા,

અગર પારે કે અય અકસીર-ગર માત્ર તો કયા મારા ? ૨

અર્થ:- “અગર મરજી, અજગર કે કેમરીસંહને માર્યો તો તેમાં શું ? જો તું તારી વિપયવાસનાઓનો ક્ષય કરે, તોજ મોટા ઉપદ્રવીનો શિકાર કર્યો કહેવાય.”

“હે રસાયણશાસ્ત્રી ! તે પાસને મારી તેની ખાખ જનાવી તેમાં શું ? તારી જાતને-તારા અહંમતવને માયું હોત તો આ માગી (તારૂ શરીર) અકસીર (કીમીયો અથવા રામબાલુ ઇલાજ) બની જાત-વળી સાબળો.-

સહલ શેર દાં આં કે સફ્ફા બિરકનહ,

શેર આનસ્ત આ કે ખુદરા મિશકનહ

અર્થ:-જે(પશુઓનાં કે મનુષ્યોનાં) દળને દળ ચીરી નાખે છે, તેને દુર્બળ જાણુ; ખરો વીર તો તે છે જે પોતાને-પોતાના અહં-મમત્વને તોડી પાડે છે.

યુધિષ્ઠિર એ પછી ઘણી વખત જાણીએછને એવા સ્થાનોમાં જતા કે જ્યાં દુર્યોધન વગેરે તેને સતાવતા અને દુઃખ દેતા, પણ યુધિષ્ઠિર હર વખત “ક્રોધ ન કરો” વાળા પાઠનો વ્યાવહારિક અનુભવ સફળતાથી કરતા. એમ કરતાં કરતાં જ્યારે ક્રોધ સર્વાંશે નીકળી ગયો ત્યારે ચિત્ત શાંત રહેવા માંડ્યું, આનંદ અને પ્રસન્નતાનો રંગ જામ્યો. જાણે મક્તમાં ખળના મળી ગયા. સર્વ કાર્યો આપોઆપ સુધરવા માંડ્યાં. અનુભવથી યુધિષ્ઠિરને એ સિદ્ધ થઈ ગયું કે ક્રોધ વિના કામ ન ચાલી શકે એવો લોકોનો વિચાર તદ્દન મિથ્યા છે.

હર ખુસ્ક-સાલી આખે શુહર કમ નમી શવઢ,

ખુખલે-ફલક બ એહલે-કનાઅત ચે મી કુનદ.

અર્થ:-દુષ્ટાળ સમયે પણ મોતીનું પાણી ઝોણું નથી થતું. આકાશની કૃપણતા સંતોષી પુરૂષોને શું કરી શકે એમ છે?

પ્રિય વાચકો! બિચારા યુધિષ્ઠિરના લણવાનો-શિક્ષણને પોતામા ઉતારવાનો એજ અર્થ થાય છે કે જે ઉપર વર્ણવવામા આવ્યો છે. અર્થાત્ અહોનિશ ચિંતન, વિચાર અને પ્રયોગ ચાલુ રાખવાં, તે એટલે સુધી કે શુર પાસેથી સાંભળેલો પાઠ વ્યવહારમાં ઉતરી જાય. જ્યારે પરીક્ષક મહાશયે મારવું શરૂ કર્યું ત્યારે તે પોતાના વિચાર પ્રમાણે “ક્રોધ ન કરો”ની વ્યાવહારિક પરીક્ષા આપતો હતો, અને મસ્ત ઉલો હતો. તેનું પ્રત્યેક રોમ એમજ કહેતું હતું કે “ક્રોધ ન કરો,” શાંતિ! શાંતિ!! પરંતુ પરીક્ષક મહાશયના કાન સાંસારિક ચિંતાઓને લીધે એવા બહોર મારી ગયા હતા, કે કેટલીક વારસુધી તો તેઓ પોતે આ પાઠ યાદ પણ ન કરી શક્યા. પણ આખરે ક્યાંસુધી ન યાદ કરે? જિહ્વા મહા બળવાન છે. પરીક્ષક મહાશય જ્યારે ધમકાવતાં ધમકાવતાં થાકી ગયા, ત્યારે યુધિષ્ઠિરના મુખ ઉપર દૃષ્ટિ કરી. એટલે તેમને જાન આવ્યું. યુધિષ્ઠિરની શાંતિ તત્કાલ તેમના હૃદયમાં પેચી ગઈ; અને તેઓ સમજી ગયા કે ઝોહો! આ છોકરો તો મારો પણ શુર છે. ઉલટો એતો મનેજ શીખવાડે છે કે લણવું એટલે શું? હાય,

હોય! આ તો બરાબર શીખી ગયો છે કે “ક્રોધ મત કરો,” ત્યારે હું તો તે વસ્તુતઃ નથીજ શીખ્યો. આ વિચાર આવતાંની સાથેજ શુરુજીની આંખોમાં આંસુ લારાઈ આવ્યાં. બાળકને તે લેટી પડ્યા અને રોઈ રોઈને હૃદયનો ડુમો ખાલી કરવા લાગ્યા.

હે વર્તમાન યુગના નવયુવકો! આ તમોને ધ્યાન બતાવી ધૂળ લારી આપનારી દાંબિક શિક્ષા ઉપર રહેવું નથી આવતું ?

પશો: પશુ: કો ન કરોતિ ધર્મ,

પ્રાધીતશાસ્ત્રોઽપિ ન ચાત્મવોધ: ॥ (પ્રશ્નોત્તરી.)

અર્થાત્ સંસારમાં પશુઓનો પશુ કોણ છે ?

ઉત્તર:—જે ધર્મને નથી આચરતો અને અંથો લગ્યા છતાં આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કરતો.

યથા સ્વરક્ષંદન મારવાહી મારસ્ય વેત્તા નતુ ચંદનસ્ય ॥

અર્થાત્ જેમ ગધેડા ઉપર અંદન લાદવામાં આવતાં તેને માત્ર ભારનોજ અનુભવ થાય છે, સુગંધનો થતો નથી; તેજ પ્રમાણે કર્મહીન વિદ્વાન્ વેદિયો દોર છે, વિદ્વાન્ કહેવડાવવાનો તે અધિકારી નથી. જે મસ્તિક્કમાં પોથાં લારી નાખવામાંજ યેષતા સમાયલી હોય તો પુસ્તકોલયોની પણ ઋષિયોની ટ્રેણીમાંજ ગણના કરવી જોઈએ.

વાગ્વૈષ્ણરી શબ્દસરી શાસ્ત્રવ્યાખ્યાન કૌશલં

વૈદુર્ગ્યં વિદુષાં તદ્વત્કુચયે ન ॥ મુક્તયે ॥

અર્થાત્ શબ્દોની યોગ્યતા અને વાક્યોની સરસાઈ તથા શાસ્ત્રોની વ્યાખ્યા કરવાનું કૌશલ્ય વગેરે વિદ્વાનોના વિનોદમાટે છે, નહિ કે સુક્ષિતને માટે.

ઈદમ્ અંદાં કે બેશ્તર ખાની; ચૂં અમલ દર તુ નીસ્ત નાદાની.

અર્થ:—ગમે તેટલી વિદ્યા લાણે પણ જો તું તે પ્રમાણે અમલ નહિ કરતો હોય તો પહેલા નંબરનો મૂર્ખ છે.

વેદાંતના સહાયક

આત્મજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુમાટે સત્વશુણના પ્રાબલ્યની સૌથી વધુ આવશ્યકતા છે, અર્થાત્ ચિત્ત હરવખત આનંદ અને શાંતિની જોડેતિથી પરિપૂર્ણ રહેવું જોઈએ. ચોક, ક્રોધ અને પદાપાતથી લારેલું ચિત્ત આત્મસાક્ષાત્કારનો આનંદ કદાપિ, નથી અનુભવી શકવાનું.

ઊરા બ ચરમે પાક તુવાં દીદ ચૂં હિલાલ,
હરદીદા જડવા ગાહીયે આં માહ પારા નીસ્ત.

અર્થ:-તે પવિત્ર ચક્ષુવડે ખીજના ચંદ્રની પેઠે જોઈ શકાય છે; એ ચંદ્રના કકડાતું સૌંદર્ય દરેક આંખમાં નથી સમાઈ શકતું. અર્થાત્ સઘળી આંખો નહિ પણ ફક્ત નિર્મલ અને પવિત્ર આંખોજ તે સત્યસ્વરૂપને જોઈ શકે છે.

એ તદ્દન સત્ય છે કે જ્યાંસુધી અજ્ઞાનનો નાશ ન થાય ત્યાંસુધી ક્રોધ મોહ આદિતું ઉચ્છેદન કદાપિ થઈ શકવાનું નથી. શાંતિ, સત્ય અને ઉદારતા એ જ્ઞાનનાં પરિણામ છે-જ્ઞાનનાં પદચિન્હ છે. ક્રોધ એમ કહે કે “શાંતિ ઉપર જ્ઞાન અવલંબી રહેલું છે” તો તે ઘોડાને ગાડીની આગળ જોડવાને બદલે ગાડીને ઘોડાની આગળ મૂકવા બરાબર છે; પરંતુ તોપણ વિદ્યાર્થીને માટે વાસનાઓને વશ કરવાના અને ઈદ્રિયોને અધીન બનાવવાના પ્રયત્ન વ્યર્થ નથી જતા. જેવી રીતે એક ઘોડાવાનાં પાંદડા અને ડાળિયો કાપી નાખવાથી તેનાં મૂળિયાં નથી ઉખડી જતા (હા, વૃક્ષનાં મૂળ કાપી નાખ્યા પછી તેની ડાળિયો સૂકાઈ જાય છે અને પાંદડા ખરી પડે છે); પરંતુ વૃક્ષની ડાળિયો વગેરે કાપી નાખી તેને હલકું કરી નાખવાથી એટલું અવશ્ય થશે કે તેનાં મૂળિયા ઉપર સહેલાઈથી કરવત મૂકી શકાશે, અને મૂલોચ્છેદમા એક ભાતની સહાયતા મળી જશે, તેજ પ્રમાણે કામ, ક્રોધ, શોક, લોભ ઉપર કાળુ મેળવવાથીજ અજ્ઞાનનાં મૂળ કપાઈ જાય એવું કાંઈ નથી; પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી જડ ઉખડી જતાં તો જરૂર મોહ અને દુઃખ દૂર થઈ જાય છે.

तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः । (૫શોપ૦)

અર્થાત્ જાન્યો અપના આપ જળ, શોક, મોહ, ભયનાશ;

धुंद अंधेरा नस गये, क्षीनो रपी प्रकाश.

સારાંશ કે જે મનુષ્ય રજેશુણ્ણ અને તમેશુણ્ણ (કામક્રોધ)રૂપી પાંદડાં-ડાળિયોને કાપી નાખી અજ્ઞાનના વૃક્ષને હલકું કરી નાખશે, તેને માટે અજ્ઞાનની જડ ઉપર “સર્વજ્ઞેત દ્રશ્ય” (અથર્વવેદ માંડક્ય)-આ સર્વ નિશ્ચય બ્રહ્મ છે-. એ મહાવાક્યરૂપ કરવત ચલાવવી સહેલી થઈ પડશે.

नाविरतो दुश्चरितान्नाशांतो नासमाहितः ।

નાશાંતમાનસો વાડપિ પ્રજ્ઞાનેનૈનમાપ્નુયાત્ ॥ (કટોપનિષદ.)

અર્થાત્ જેવીરીતે મેલાં લગડાં ઉપર રંગ નથી ચઢતો, અથવા જેમ લીલી

લાકડી લાખ પ્રયત્ન કરવા છતાં બળતી નથી, તેવીજ રીતે જે માણસ વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, આદિ સાધનસંપન્ન ન હોય, તેની ઉપર આત્મજ્ઞાનનો રંગ ચઢવો મુશ્કેલ છે; તેનામાં આત્માનંદનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત થવો અશક્ય છે.

તે શાંતચિત્ત મહાત્માના આનંદનો પાર અસંધ્યી, મલિન અને ચંચળ મનવાળા માણસો પામી શકતા નથી.

રક્તમ બ તખીળા શુક્તમ અઝ દહેં નિહાં,

શુક્તા, કે ઝ ગયરે દોસ્ત બર બંદ બધાં.

શુક્તમ કે ગિલા ? શુક્ત હુમીં ખૂને જિગર,

શુક્તમ પરડેઝ ? શુક્ત અઝ હર દૂ જહાં.

ભાવાર્થ:—હું એક વૈધની પાસે ગયો, અને મારા આંતરિક રોગની હકીકત સંભળાવી. તેણે કહ્યું કે તારા મિત્ર સિવાય બીજાને માટે તારી જીભને તાણું વાસ. (અર્થાત્ પોતાના પરમ મિત્ર આત્મદેવની ચર્ચા સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારની વાત ન કર.) પછી મેં પૂછ્યું કે ખાવું શું ? તેણે જવાબ આપ્યો કે પોતાના જિગર-કલેજનું લોહી. ફરી સવાલ કર્યો કે ફરી શેની પાળવી ? તેણે જવાબ આપ્યો કે બન્ને જહાનની (અર્થાત્ આ લોક અને પરલોકના લોગોની.)

ખૂને ખાલિસે ખુદ ખુર કે શરાબે બેહ અર્જીનીસ્ત;

દંદાં બ જિગર બનકે કળાબે બેહ અર્જીનીસ્ત.

દર કંઝ વ હિદાયા ન તુવાં વાફા ખુદારા;

દર મુશ્કુદે દિલ બીં કે કિતાબે બેહ અર્જીનીસ્ત.

અર્થાત્ પોતાના સ્વસ્થ રક્તનું પાન કર, કારણ કે તેના કરતાં સરસ પીણું બીજું કોઈ નથી; અને પોતાનાજ જિગર-કલેજને દાંતવડે કરક, કેમકે તેના કરતાં વધુ સરસ બીજું માંસ નથી. જંહારનાં ધર્મપુસ્તકોમાં તને પરમેશ્વર નહિ જડે; તારા હૃદયરૂપ પુસ્તકમાંજ નજર કર; કેમકે તેના કરતાં ઉત્તમ પુસ્તક બીજું એકે નથી.

અય ધુલ હવસ મ સોઝ કે આં ઇશક આતિશસ્ત.

મા આ સમન્દરીમ કે આતિશ હયાતે-માસ્ત.

અર્થ:—હે મૂર્ખા ! તું અમારી દવા ખાઈશ નહિ; કેમકે તે ઇશક-તે પ્રેમ છે તો અગ્નિરૂપજ; પરંતુ અમે પણ એવા આગના કીડા છીએ, કે એ અગ્નિજ અમારું જીવન છે.

જર્મન તત્ત્વવિચારક શોપેનહોઅરનું નીચલા ભાવનું કથન દેખાડી આપે છે કે સત્ત્વશુણી એરહાજરીમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડવો કઠિન છે.

“જ્યારે કોઈ પણ વ્યક્તિનું મન ચિંતાઓ કે કર્કશમશકરીથી વિહ્વલ બનેલું હોય, અથવા તેની ઇચ્છાઓ અને કામનાઓના ઉદ્વેગથી પીડા પામતું હોય, ત્યારે તેની પ્રતિભા જકડાઈ ગયેલી હોય છે. જ્યારે ચિંતાઓ તથા કામનાઓ શાંત હોય છે ત્યારેજ પ્રતિભાને પોષણ આપે એવું સ્વતંત્ર વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમયે જકડ પ્રકૃતિનાં બંધનો તોડી નાખવામાં આવે છે અને કેવલ શુદ્ધ પવિત્ર આત્મા, સાક્ષી માત્ર રહે છે.”

ખેડૂત એટલું બધું કષ્ટ વેઠે છે તે એટલામાટે કે વાવેલો દાણો જમીનમાં મૂળીયાં નાખે, અને તેને ડાળિયો, પાંદડાં અને ફળ આવે; પરંતુ સૂર્યના પ્રસાદવિના આ સઘળો પરિશ્રમ બ્યર્થ જાય છે; તેવીજ રીતે સત્યના જિજ્ઞાસુના સઘળા પ્રયત્ન પૂર્ણ શુરુની સહાયતા વગર બ્યર્થ નીવડે છે.

નખથી શિખસુધી સ્વચ્છ થઈ જા, કે જેથી તારા પ્રિયની સન્મુખ તને જળ્યા મળે; કેમકે સૌંદર્યવાનોને ત્યાં તો દર્ષણુનોજ સ્વીકાર થાય છે. (અર્થાત્ પરમાત્મદેવ પાસે તો શુદ્ધ અને પવિત્ર હૃદયજ ટકી શકે છે, અને સત્યસ્વરૂપનાં દર્શન નિર્મળ હૃદયમાજ થઈ શકે છે)

સત્ત્વશુણી બિલકું શું?—ક્રોધ અને શોક. એ ક્રોધ અને શોકનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે?—ઇચ્છાઓ. કેવી રીતે?—જેમ કોઈ નદી કે બહોળું અત્યંત વેગથી વહેતું હોય અને રસ્તામાં કોઈ મોટા પથ્થર સાથે અથડાય, તો તે નદી અથવા બહોળાનું પાણી અત્યંત કોલાહલની સાથે તરતજ ધ્રીણવાળું થઈ જાય છે; તેવીજ રીતે જ્યારે કોઈ હૃદયમાં કામનાનો પ્રવાહ વેગથી વહેતો હોય અને એકાએક તેની વચમાં કંઈ અડચણ આવી પડે, ત્યારે તે કામનાઓ શોક અને ક્રોધના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. ધ્યાનથી જુઓ, કે જ્યારે ઇચ્છાનુસાર કોઈ કામ નથી થતું ત્યારેજ શોક કે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે કામનાજ શોક અથવા ક્રોધનું મૂળ છે. જે પુરૂષની સઘળી કલ્પનાઓ દૂર થઈ ગયેલી છે અને જેના સઘળા સંકેતો નાશ પામ્યા છે તેણે શોક અને ક્રોધનાં મૂળિયાં ઉખેડી નાખ્યાં છે.

આમોતિ હ વૈ સર્વાન્કામાનાદિશ્ચ ભવતિ જ્ઞ ધ્વં વેદ । (માંડૂં ૭૫૦)

અર્થ:—જે વ્યક્તિ આ રહસ્યને સમજે છે, તેના નિઃસંદેહ સઘળા મનો-

રથો પૂર્ણ થાય છે, અને તે સૌનો સ્વામી બની જાય છે.

જ્ઞાત્વા દેવં સર્વપાશપદ્ધાનિઃ ક્ષીણૈઃ ક્લેશૈર્જન્મમૃત્યુ પ્રદ્ધાણિઃ ।

(કૃષ્ણ યશુર્વેદ સ્વેતાશ્વતરોપનિષદ્.)

ભાવાર્થ:—દેવોના દેવને ઝોળખયો કે સઘળાં બંધનો તુટી જાય છે, કલેશો દૂર થઈ જાય છે અને જન્મમૃત્યુથી મુક્તિ મળે છે.

આપૂર્ણમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ યદ્વત્ ।

તદ્વત્ ફામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે સ શાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥

(ગીતા. ૨-૭૦)

ભાવાર્થ:—જેમ જળથી ભરપૂર સમુદ્રમાં નદીઓ વગેરેનાં જળ સમાઈ જાય છે તે પ્રમાણે જે પુરુષની સર્વ કામનાઓ પોતામાં જ સમાઈ જાય છે, તે જ શાંતિ (આનંદ) ને પ્રાપ્ત થાય છે. ભોગોની કામનાવાળા નહિ.

જે જ્ઞાની સમસ્ત સંસારને પોતાનું સ્વરૂપ ભેદો હોય, જે પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાનું જ સ્વરૂપ ગણતો હોય, તે કોનાથી અપ્રસન્ન થાય ? જ્યારે પોતાનો જ એક પોતાના જ દાંતો નીચે કચડાય છે ત્યારે દાંતોને પાડી નાખવાનો કોણ વિચાર કરે છે ?

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાગ્વાતમન્યેવાનુપश्यति ।

સર્વભૂતેષુ ચાત્માર્નં તતો ન વિનુયુષ્સતે ॥ (૫૦ ઇશો ૦ મ ૨૬.)

ભાવાર્થ:—સજ્જન સમસ્ત પ્રાણીઓને પોતામાં—આત્મામાં જુએ છે અને સમસ્ત પ્રાણીઓમાં પોતાને રહેલો જાણે છે. તે પછી કોની ઘૂણા કરે ?

અઝીમતહા હુમી કર્દમ કે શયતાં બરતરક બરદદ,

અ યક—બીની વ યક—દાની હિસારી કર્દા અમ પયદા.

અર્થ:—શયતાનને દૂર રાખવામાટે હું ઘણા સંકલ્પો અને નિશ્ચયો કરતો હતો. આખરે મેં ઐક્યજ્ઞાન અને ઐક્યદર્શનની મદદથી એક કિલ્લો બનાવી લીધો ત્યારે મને નીરાંત વળી.

બા છુતે—જિંદા કસી કે ગરત ચાર, સુદેઃ. રા કય દર કશદ અંદર કિનાર ?

અર્થ:—જે માણસે જીવંત પ્રિયાની મિત્રતા પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય, તે પછી સુરદાને (જડ જગતને) શામાટે ભેટે ?

પરંતુ જેને હજી જ્ઞાનનો અવિનાશી પ્રસાદ પ્રાપ્ત નથી થયો, અને જે રાગદ્વેષને દૂર કરવા યત્ન કરી રહ્યો છે તેણે પણ નિરાશ થવા જેવું નથી.

તેના પ્રયત્નો જો કે રાગ અને દ્વેષની ઉપર વિજય મેળવવામાં તો નિષ્ફળ રહેશે; પરંતુ તે જ્ઞાનનો-રાગદ્વેષને દૂર કરનારી વસ્તુનો-અધિકારી તો બની જશે. પ્રયત્નો પાછળ વપરાતી તેની શક્તિ નિષ્ફળ ન જતાં વિવેકના રૂપમાં ફેરવાઈને તેને પાછી મળતી જશે; અને તેને પરિણામે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં રાગ અને દ્વેષ આપોઆપ જ નષ્ટ થશે.

પ્રિય જિજ્ઞાસુ! જ્યારે તું જ્વર અથવા કોઈ ચેપી રોગનો ભોગ થઈ પડે છે, ત્યારે તું ચાદરમાં મોં લપેટી ઓરડીની અંદર પડ્યો રહે છે. તેવી જ રીતે જ્યારે તું શોક અને ક્રોધ (જે અત્યંત ચેપી રોગ છે) નો ભોગ થઈ પડે ત્યારે તરત જ પોતાના મોંને સંતાડી દે, અને જ્યાંસુધી પ્રકૃતિ પાછી સ્વસ્થ ન થઈ જાય અને તારી સ્વાભાવિક પ્રસન્નતા (જેના વગર મનુષ્ય મનુષ્ય કહેવડાવવાનો અધિકારી નથી) તારા નેત્રોમાંથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ થવા ન માંડે, ત્યાંસુધી તારૂં મોં બીજા કોઈને દેખાડતો નહિ. પ્લેગથી પીડાતા રોગીને એવા સ્થાનમાં રહેવાનો હુકમ નથી કે જ્યાંથી તેનો ચેપ બીજાઓને લાગવાનો સંભવ હોય. તેવી જ રીતે તમારી માનસિક બીમારીનો ચેપ બીજાઓમાં ફેલાવવાનો તમોને એક તલભાર પણ અધિકાર નથી. કો વાગ્ગર: પ્રાણમૃતાં હિ ચિંતા પ્રાણીઓમાટે જ્વર શું છે?—ચિંતા.

રૂઘં કે સુ દિલી ન મુશાયદ ન દીદનીસ્ત;

હર્ષી કે નીસ્ત મગ્ગ દરૂ ના શનીદનીસ્ત.

અર્થ:-જે મુખ જોઈ હૃદય પ્રકુલિત ન થઈ જતું હોય, તે મુખ જોવા લાયક નથી; અને જે વાતમાં કંઈ સાર ન હોય તે સાંભળવા લાયક નથી.

એક અંગ્રેજ કાવ્યનો એવો અર્થ છે કે દાદર ઉપર તમારા પગરવ સાંભળીને તમને મળવાની ઉત્સુકતાને લીધે કોઈ પણ હૃદય વધારે ત્વરાથી ધબકવા માંડે છે? અથવા તમને મળીને કે તમને પ્રણામ કરીને કોઈ પણ વ્યક્તિ તું મોં આનંદથી પ્રકુલિત થાય છે? તમારી વાણી સાંભળીને આજે કોઈ પણ પ્રાણી વધુ સુખી થયું છે? જો તમને મળીને અથવા તમારૂં આતિથ્ય પ્રાપ્ત કરીને કોઈ પણ પ્રાણી સુખી-આનંદિત ન બનતું હોય, તો પછી તમારા આ જીવનમાં શું સાર? અર્થાત્ જો તમારાથી કોઈને કંઈ લાભ ન પહોંચે તો 'સંસારમાં તમારૂં જીવવું' વ્યર્થ અને નિષ્પ્રયોજન છે.

જેના જીવન-સૂત્રમાં પ્રેમ અને ધ્યાનના મણકા પરોવાયલા છે

તેને બીજી કોઈ માલાની આવશ્યકતા નથી.

યમુના નદીના કિનારા ઉપર વૃક્ષોની ઘટામાં એક સાધુની અત્યંત સ્વચ્છ અને સફાઈદાર પર્ણકુટિ આવેલી હતી. તેમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે વ્યાઘ અને મૃગચર્મ બિછાવેલાં હતાં, તો કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષોની ઠાળીઓ અને પુટીઓ ઉપર ભગવા રંગનાં વસ્ત્રો લટકતાં હોઈ તે સ્થાનની ચોભામાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. સંયોગવશાત્ એક શૂદ્રભતિને યાત્રાણુ તે તરફ આવી ચડ્યો. પર્ણકુટિની પાસે નદી ઉપર એક સુંદર અને પાકો ઘાટ બનેલો જોઈ તેને ઇચ્છા થઈ આવી કે ચાલો સ્નાન કરી લઈએ, સ્નાન કરી રહ્યા પછી તે અભાગી યાત્રાણુને લૂગડાં પણ ત્યાંજ ધોઈ બાળવાનું મન થઈ આવ્યું. ઘાટ ઉપર લૂગડાંને ઝીંકી ઝીંકીને ધોવા લાગ્યો. બપોરનો વખત હતો. સાધુજી પર્ણકુટિની અંદર આરામ કરતા હતા. કપડાં ધોવાનો અવાજ સાંભળી તે જાગી ઉઠ્યા અને જુઓ છે તો મેલાં લૂગડાંના છાંટાવંડે તેમનું પવિત્ર આસન અને ભગવાં વસ્ત્રો છાંટાતાં હતાં, અને તે અપવિત્ર છાંટાથી તેમનો ચોકો પણ ભ્રષ્ટ થતો હતો. નજર કરતાં શૂદ્ર લૂગડાં ધોતો જણાયો. એ પછી એ ગરીબ બિચારા ઉપર જે કંઈ વીત્યું તેનું શું વર્ણન કરીએ? સાધુજી તો કાંઈ પણ પૂછવાગાછવા ન રહેતાં કાંઈથી લાલચોળ બની એક ભારે ડાંગ ઉપાડી છાનામાના બિચારા શૂદ્રની પાછળ આવી ઉભા. તે બિચારો શૂદ્ર પોતાના તાનમાંને તાનમાં જેવો લૂગડાં ઝીંકવા નીચો નચ્યો કે વીજળીના વેગથી તેની ખીંક ઉપર સાધુજીની ડાંગ પડી. અરરર! કરતી ખૂમ પાડી કે ડાંગનો એક બીજો પ્રહાર પણ થયો અને તે બાપડો ભેલાન થઈ ભોંય ઉપર પડ્યો. સાધુજીએ પછી તેના પર લાતોના પ્રહાર શરૂ કર્યા, અને પછી ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. ત્યારે બધી વાતે થાક્યા ત્યારે અંતે હારીને બેસી ગયા. થોડી વાર થાક ખાઈ નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યા. એટલામાં તે શૂદ્રને પણ ભાન આવ્યું. પર્ણકુટિથી થોડે દૂર જઈ તે પણ ન્હાવા માટે યમુનામાં કૂદી પડ્યો. હવે સાધુજીનો કોષ કંઈક નરમ પડ્યો હતો, તેમણે ખૂમ મારી ‘અરે ચંડાળ ! ગરમ ગરમ શરીરે પાણીમાં કેમ પડ્યો છે ? શું તને માંદા થવાનો ભય નથી ? અત્યારે ન્હાયા વગર ક્યાં નહોતું ચાલતું ? મને લાગે છે-કે તું પહેલાં એક વાર ન્હાઈ ચકયો છે; ત્યારે આ બીજીવાર ન્હાવાની શી જરૂરત હતી ?

શૂદ્ર:-આપે પણ સવારે અવસ્થ સ્નાન કર્યું હશે. ત્યારે આ બીજીવાર કેમ સ્નાન કરેા છો?

સાધુજી:-અરે, તું મારી ખરાબરી કરવા ઇચ્છે છે ? હું તો તારો ચંડાળનો સ્પર્શ થયો તે માટે સ્નાન કરું છું.

શૂદ્ર:-ત્યારે હું પણ એટલા માટેજ સ્નાન કરું છું કે મને ચંડાળોના પણ ચંડાળનો સ્પર્શ થયો છે. સ્નાન કરી પોતાને શુદ્ધ બનાવીશ.

સાધુજી(આંખો કાઢીને):-હેં ! મને ગાળ દે છે ? ચંડાળોનો ચંડાળ કોને કહ્યો ?

શૂદ્ર(હાથ બેડીને):-ના, ના, મહારાજ ! કોઈ ચંડાળોનો ચંડાળ છે. આપના પવિત્ર શરીર ઉપર તેનો આવેશ ચઢ્યો હતો, એટલે આપના હાથ અને લાતોદ્વારા તે ચંડાળે મને સ્પર્શ કર્યો. ચંડાળ તો ક્રોધ છે. મેં આપને કંઈ નથી કહ્યું. કૃપા કરી ક્ષમા કરો.

એ સાંભળીને સાધુજી મનમાં લક્ષિત થયા, અને વિચારવા લાગ્યા કે આ શૂદ્ર સાચું કહે છે. આ સમયે ગીતાનો ઉપદેશ યાદ આવ્યો કે “હું તે પુરુષને આહુ છું કે જે સમસ્ત પ્રાણીઓમાથી કોઈની પણ સાથે દ્વેષ નથી કરતો, જે સ્વયં પ્રેમસ્વરૂપ છે, દયાળુ છે, અભિમાનરહિત છે, સ્વાર્થરહિત છે, જે ભલાબૂંડાથી ચલાયમાન નથી થતો, જે સદૈવ એકરસ રહે છે, જે ધીર અને સહનશીલ છે, સંતોષી છે, દૃઢ વિશ્વાસવાળો છે, જેણે પોતાની જાત ઉપર કાબુ મેળવેલો છે, જે પોતાના બોલ કે પ્રતિજ્ઞાનો પાળવાવાળો છે, મન અને પ્રાણથી મને શોધે છે અને જે પોતાના જીવનને મારી ઉપર કુરબાન કરે છે. તે પુરુષ મને નિઃસંદેહ અતિપ્રિય છે. જે મનુષ્યમાત્રને દુઃખ કે કલેશ આપતો નથી, તેમ જેને કોઈ દુઃખ દેતું નથી, જે ક્રોધરહિત અને પ્રસન્નતા, શોક કે ભયના આવેશ વગરનો છે.” (ભગવદ્ગીતાનો અનુવાદ અધ્યાય ૧૨ શ્લોક ૧૩-૧૫.)

ચંડાળનો સ્પર્શ તો બાહ્યશરીરને જ બગાડે છે, પરંતુ ક્રોધનો સ્પર્શ તો અંતર (હૃદય) નું સત્યાનાશ વાળે છે; અને સૂક્ષ્મશરીરને ખરાબ કરે છે, પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આ બાહ્ય ચંડાળથી આપણે જેટલા દૂર નાસીએ છીએ, તેના કરતાં વધારે પ્રમાણમાં આપણે આપણું તનમન ક્રોધને સ્વાધીન કરીએ છીએ; અને તેને આપણી ગર્દન ઉપર સવાર થવા દઈએ

છીએ. ગીતામાં લખ્યું છે કે:—

મયા તતમિદં સર્વં જગદ્વ્યંકમૂર્તિના । (૯-૪)

અર્થ:—મારા અવ્યક્ત-અપ્રકટ સ્વરૂપવડે આ સઘળું જગત વ્યાપી રહ્યું છે.

इदं ब्रह्मेदं क्षयमिमे लोका इमे देवा इमे वेदा इमानि,

भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा. (બૃહદારણ્યકોપનિષદ.)

અર્થ:—આ પ્રાણી, આ ક્ષત્રી, આ સમસ્ત લોક, આ દેવતાઓ, આ વેદો, આ સમસ્ત પ્રાણીઓ અને તત્ત્વો, એ સઘળાં આત્માજ આત્મા છે.

महदेवानामसुरत्वमेकं (ऋग्वेद मंडल ૩)

અર્થ:—સમગ્ર દેવતાઓની શક્તિનું ઉદ્દભવસ્થાન એકજ છે.

પુરાણોમાં સ્થળે સ્થળે એવા પ્રકારનાં વ્યાખ્યાન આવે છે કે “અમુક રાજને ભગવાને પક્ષીના રૂપમાં ઈર્ષન આપ્યાં,” “અમુક વ્યક્તિને નારાયણ શ્વાન-સ્વરૂપે દેખાયા, “અમુક પ્રાણી પાસે ભગવાન બિખારીના રૂપે પ્રકટ થયા.” ઇત્યાદિ.

આ વ્યાખ્યાનોમાંથી પણ એજ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે કે આપણે નાના-મોટા સર્વમાં પરમેશ્વરનેજ જોવો જોઈએ.

બ હરજા બિન ગરમ બાલાઓ ગર પસ્ત,

ને બીનમ દર દૂ આલમ જીઝ યદી હસ્ત.

મન અઝ બેગાનગાં હરગિઝ ન નાલમ,

કે બામન હરએ કઈઆં આશના કઈ.

અર્થ:—ઉપર અને નીચે જ્યાં જોઈ છું ત્યાં બન્ને જહાંનમાં એક સિવાય બીજું અસ્તિત્વ દેખાતું નથી. હું બીજાઓની કદી ક્યાંઈ કરવાનો નથી, કેમકે મારી સાથે જે કંઈ કરવામાં આવ્યું છે તે સઘળું તે પ્રિયતમેજ કયું છે.

માટે જો તેજ તે હોય, અથવા વેદાંતની શૈલીમાં કહીએ તો જ્યારે “હું જ હું” છું તો કોષ કોની ઉપર કરવો ? રીસાવું કોનાથી ?

ફરીદા ખાલિક ખલક મેં ખલક બસે રખમાંદી,

મંદા કિસનું આખિએ જાં તુજ બિન કોઈ નાહી.

શુદ્ધતમ કે ગમજએ તૂ બ ખૂનમ નિશાન્દ, શુદ્ધ,

જિરા શુનાહ નીસ્ત કે ફુદ હમ મા.

અર્થ:—મેં કહ્યું કે તારા નેત્રકટાક્ષે તો મને લોહીલોહાણ કરી નાખ્યો,

તો તેણે જવાબ આપ્યો કે તેમાં નેત્રોનો વાંક નથી, અમેજ તેમને આરા આપી હતી.

ખડખડવું--એ ભગવાનના આ પવિત્ર વચનને આચરણથી અસત્ય સાબિત કરવા બરાબર તથા નાસ્તિકતાનો દાવો કરવા સમાન છે.

ઈદ્રપ્રસ્થમાં ન્યારે રાજસૂયયજ્ઞ પૂરો થયો અને બધા અંતિયિઓ વિદાય થવા લાગ્યા, ત્યારે પાંડવોએ અતિપ્રેમપૂર્વક દુર્યોધનને પોતાની પાસે રોકી લીધો, અને તેની સારી પેઠે આગતાસ્વાગતા કરી મયદાનવે બનાવી આપેલો એક વિચિત્ર મહેલ દેખાડવામાટે તેઓ દુર્યોધનને લઈ ગયા. આ મહેલમાં એક ઠેકાણે લોંબ ઉપર અતિ મૂલ્યવાન અને સ્વચ્છ પથ્થરો તથા કાચ એવી ઉત્તમતાથી જડેલા હતા, કે જાણે લહેરાતું લહેરાતું પાણી વહેતું હોય એમ જણાતું હતું. આવી બનાવટી નદીને જોઈ દુર્યોધન લોળવાઈ ગયો. તેને ઉછાળા મારતું પાણી જાણીને તેની પાર જવામાટે પોતાનાં વસ્ત્રો તેણે ઉંઘ્યાં પકડ્યાં તે જોઈને લીમસેન અને દ્રૌપદી વગેરે ખડખડ હસી પડ્યાં.

પ્રિય જિજ્ઞાસુ ! આ સંસાર પણ માયાએ રચેલું ઘર છે. તારા ચિત્તને પ્રસન્ન કરવામાટે ભાત ભાતના રંગોથી એ સજ્જિત અને સુશોભિત બનાવેલું છે. તેમાં મુગંજળ સમાન બૂલથાપ ખવાડનારાં સ્થળો ન્યાં ત્યાં આવેલાં છે. જે જોઈ તું ગભરાઈ જાય છે, અને ખૂંચો પાડવા માટે છે કે “હાય, ખૂંચો ! હું ફૂંચ્યો !” તથા વ્યાકુલતાને લીધે હાથ પગ પછાડવા માટે છે, ધીરજ અને સ્થિરતાની લગામને હાથમાંથી મૂકી દે છે, સંશય અને ભ્રમને વશ થઈ જાય છે, મોં ફિક્કું પડી જાય છે, અને જાણે ખરેખરોજ તું વિપત્તિના ચક્રમાં ફસી ગયો ન હોય ! એવી સ્થિતિ થઈ રહે છે, પરંતુ

ખડોત શોર સુન્તે થે પેહલમે દિલ કા,

જો ચીરા તો એક કતરએ- ખૂ ન નિકલા.

અર્થાત્ પડખામાં હૃદયનો ઘોંઘાટ તો બહુ સાંભળવામાં આવતો હતો પણ ન્યારે તેને ચીરી જોયું, તો તેમાંથી રક્તનું એક ટીપું સરખું એ ન નીકળ્યું.

ન્યારે અજ્ઞાનનો પડદો દૂર થાય છે ત્યારેજ ખબર પડે છે કે એમાં કંઈજ નહોતું. ત્યાં પાણી તો હતુંજ નહિ, વસ્ત્રો નકામાં ઉતાર્યાં. વ્યર્થ મશ્કરી થઈ !

મારા બહાલા ! સારી પેઠે યાદ રાખજે કે સંસારમાં ગેટલી વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષમાં ગભરાવે એવી જણાય છે, તે વાસ્તવમાં તારી પ્રકુલતા અને આનંદને માટે પ્રકૃતિએ તૈયાર કરેલી છે; છતાં તારીજ મૂર્ખતાને લીધે તું ગભરાઈ જાય છે, નહિ તો તને નીચું લેવડાવે. એવું આ જગતમાં કોઈજ નથી. નિશ્ચયપૂર્વક માનજે કે આ સંસાર તારા કોઈ શત્રુએ ઉત્પન્ન કર્યો નથી; પરંતુ તારા પ્રિયતમ, તારા આત્મદેવનોજ એ સઘળો વિકાસ છે. સંસારનો કોઈપણ પદાર્થ વાસ્તવમાં તને હુઃખ હર્ષ શકે તેમ છેજ નહિ, એ પ્રત્યેક પદાર્થ તો ઉલટો તારા ચિત્તની પ્રકુલતાને માટે છે. હૃદયને પ્રેમથી ભરી, મનને શુદ્ધ બનાવો અને પછી જુઓ કે તમારા સુખ અને આનંદ માટે અનેક પ્રકારની રચનાઓ નવી નવી રચાઈ રહી છે.

ખંદાં-૩ પૂઠન બેઠુ અઝ ગંભે ગોહર બક્ષીદનસ્ત,
તા તુવાની બર્ક પૂઠન અબે નૈસાની મખારા.

અર્થ:-હસમુખા રહેવું એ ખબના અને મોતી વહેંચવા કરતાં પણ વધારે સારું છે; જ્યાંસુધી તારાથી વીજળી બનીને રહેવાતું હોય (હસ-સુખ રહેવાતું હોય) ત્યાંસુધી સ્વાતિ નક્ષત્રનો મેઘ પણ ન બનતો.

આશ્લેષ:- લોકોક્ષિત પ્રસિદ્ધ છે કે “ સીધી લાકડી હરકોઈ કાપી લે છે. ” ત્યારે શું તમે એમ ઇચ્છો છો કે અમે અત્યંત સીધા બની જઈએ ? જો એમ કરીએ અને પોલિસી (કૂટનીતિ) ને સદંતર તણ દઈએ તો અમને સંસારમાં રહેવાનું કોણ દેશે ? અમારું બરણપોષણ કેવી રીતે થશે ? શું બળવાન લોકો અમોને ખાઈ નહિ જાય ?

અતિ સીધે મત હોઈએ, કણક વ્યંગ મનમાંહી,
સીધી સકડી કાટ લે, ટેલી કાટે નાહી.

ઉત્તર:- અમે પૂછીએ છીએ કે શું આ સત્ય છે ? “ ટેલી (વાંકી) કાટે નાહી ” ? વાંકી લાકડીને જેમની તેમ રહેવા દેવામાં આવે છે ? તેને કંઈ ઉપયોગમાં નથી લેવામાં આવતી ?

એ વાત તદ્દન અસત્ય છે. સમય આવ્યે સઘળી કપાઈ જાય છે-શું સીધી કે શું વાંકી. કેવળ આગળપાછળનો ભેદ છે, કપાવામાં તો સઘળી સમાનજ છે.

હા, જો કાંઈ ખરેખરો તક્ષવત છે તો તે એટલોજ છે કે વાંકી લાક-

હીને કાપ્યા પછી બાળવામાં આવે છે, તેને બળતણ તરીકે વાપરવામાં આવે છે, ત્યારે સીધી લાકડીને કાપીને બાળતા નથી, પણ તે રંગ અને રોગા-નથી સુશોભિત થઈ અમીરો, વૃદ્ધો, મહાયુરુષો, છબીલાઓ અને સુંદરીઓના પવિત્ર કરકમળોનો દંડ બને છે; અથવા જો તે બાકી અને ભારે હોય તો મંદિરો, મહેલો વગેરેમાં મોલ તરીકે વાપરવામાં આવે છે, તેને સ્તંભની પદવી મળે છે, ઇત્યાદિ. સારાંશ કે દરેક રીતે એ સીધી લાકડી પોતાની પ્રથમની અવસ્થામાંથી વિકાસ-ઉન્નતિ કરે છે, જ્યારે વાંકી લાકડીને અવનતિ અને વિનાશ પ્રાપ્ત થાય છે. એજ પ્રમાણે શુદ્ધચિત્ત પુરુષોને પણ કોઈ કુહાડાની પેઠે કાપે અને હાનિ પહોંચાડે તો પણ એ સારી પેઠે સ્મરણમાં રાખજો કે કારણોના કારણ ચૈતન્યદેવ અંતર્યામી તેમને પહેલી અવસ્થામાંથી કપાવા દઈને પણ કોઈ અતિ ઉત્તમ અને ઉચ્ચ પદ ઉપરજ લઈ જશે. તે કુહાડાફી બળવાન શત્રુ મોં તાકતો રહી જશે, અને આ પવિત્ર હૃદય અને શુદ્ધાત્મા મહા-શય પ્રત્યક્ષમાં કપાતાં છતાં પણ ઉન્નતિના પરમ શિખર ઉપર ચઢી જશે. હે સંસારી લોકો ! સંસારી ઘોંઘાટ અને જગતના ધંધાઓમાં ફસાઈને આ સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતને ન ભૂલી જાઓ; કે જો કોઈ પણ વસ્તુમાં વાસ્તવિક શક્તિ રહેલી હોય તો તે કેવળ સત્યતા પવિત્રતા અને શ્રદ્ધામાં રહેલી છે.

બા સાક્ષ દિલ મળદિલા બા ખેશ દુશ્મનીસ્ત,

સંગે ઝની બર આઈના બર ખુદ હમી ઝની.

અર્થ:-શુદ્ધ હૃદયવાળાઓ સાથે વિરોધ, એ તો પોતાનીજ સાથે દુશ્મની કરવા સમાન છે; દર્પણ ઉપર પત્થર મારવો તે પોતા ઉપરજ પત્થર મારવા સમાન છે.

શાંતિ અને સ્વચ્છતામાં કેવળ એવોજ લોકોને લાયક છે કે જેઓએ તે સદ્ગુણોનો કદિ અનુભવ નથી મેળવ્યો. બહાલાઓ ! આત્મનિષ્ઠ પુરુષોને પૂછો, શુદ્ધ હૃદયોને પૂછો, તો જણાશે કે તેમના લિન્ન લિન્ન અનુભવોએ નીચેની વાત સાબિત કરી આપી છે કે:-જો આપણું મન ઈર્ષ્યા-દ્વેષથી તદ્દન રહિત અને શુદ્ધ હોય તો સંસારની કોઈ પણ વસ્તુ આપણને કદિ હાનિ નથી કરી શકતી. શાંતિ અને જ્ઞાનદંથી ભરેલા

સાચા મહાત્માઓની આગળ ક્રોધ-મૂર્તિ મનુષ્ય પણ નરમ ઘેંશ જેવો થઈ જાય છે, જંગલનાં વૃક્ષ, સિંહ વગેરે તેમને ભેદ પ્રેમ વિહ્વળ બની જાય છે, અને સાપ, વીંછી વગેરે પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવને ભસરી જાય છે.

ગરમન અઝ રોશન દિલી વઝએ જહાં હમપાર શુદ્ધ,

ખાર દર પયરાહને-આતિશ શુલિસ્તાં મીશવદ.

અર્થ:-હૃદયશુદ્ધિને લીધે સંસારની સઘળી સ્થિતિઓ માંદે માટે જેવી સરળ થઈ ગઈ છે કે જેવી અગ્નિના ઝોળામાં કાંટાની સ્થિતિ થાય છે.

કેઈ માણસ વાસ્તવમાં ભલો નહિ છતાં પોતાને એવો ધારી બેઠો હોય કે હું નખથી શિખામુખી સારોજ છું; બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અસલ સોનું ન હોતાં ફક્ત ઢોળજ હોય તો તેને પરીક્ષાની આગથી અવશ્ય હાનિ પહોંચશે, પરંતુ શુદ્ધ સુવર્ણ તો આગમાં ઉલટું વધુ ચમકશે.

સિંહ ત્યારે શિકારે નીકળે છે ત્યારે જંગલમાં ઉભો રહી મોટેથી ગર્જના કરે છે. તેની ગર્જના સાંભળતાંજ આસપાસનાં શિયાળ, હરણ વગેરે ચમકી ઉઠે છે, અને ભયનાં માર્યાં ગભરાઈને આપોઆપ પોતાનાં સુરક્ષિત સ્થાનોને છોડી અહીં તહીં નાસવા માંડે છે. તે વખતે સિંહની દષ્ટિ બહુજ સહેલાઈથી તેમની ઉપર પડી જાય છે, અને તેઓ તેનાં શિકાર થઈ જાય છે. ગરીબ બિચારાં પશુઓ પોતપોતાની બાકીઓ અને શુક્રાઓ કેમ છોડી દે છે, તેનું કારણ એમ બતાવવામાં આવે છે કે ગર્જના સાંભળતાંજ તેમને એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે “હાય સિંહે પકડી લીધા! એ સિંહ આવ્યો!” અને તેથી ગથાવની ખાતર તેઓ બહાર નાસી આવે છે; કિંતુ તેમનો તે બથાવનો ઉપાયજ તેમના વિનાશનું કારણ થઈ પડે છે. ગભરાઈ જનારા મનુષ્યોની પણ લગભગ આવીજ સ્થિતિ થાય છે. જામે કદબી કાઢેલી બલ્લાના પંજમાંથી બચવામાટે તેઓ ભત ભતના ઉપાયો શોધવામાં વળત ગુમવ્યા કરે છે, અને પોતપોતાનીજ માન્યતા ઉપર મોહિત થાય છે; કિંતુ-

‘અજલ કેા ભે તબીબ’^૨ એાર મર્ગ’^૩ કેા અપની દવા સમજે,

પહેં પત્યર સમજ પર એસી, તુમ સમજે તો કયા સમજે ?

આ પ્રમાણે જામિત માણસોના બચવાના-સુખી થવાના ઉપાયોજ તેમને

વિનાશના મુખમાં લઈ જાય છે.

તર્કે કોશિશ દામને મંજીલ બદલ આવુર્દનસ્ત,

રાહે પુદરા દૂર મી સાગી બ કોરીદન ચેરા ?

અર્થાત્ (એવા અવળા) પ્રયત્નનો ત્યાગ કરવો એજ મંજીલ (અંતિ-
મ ધ્યેય)નો પાલવ બાલવા સમાન છે; ત્યારે (એવા) પ્રયત્નમાં પ્રવૃત્ત
થઈ શા માટે પોતાના સત્યમાર્ગને ઊલટો દૂર કરે છે ?

દૂર-ગીની દૂર દારદ મર્દ રા, હમચુ ખુફતા દર સરા દૂર અઝ સરા.

અર્થ:-અસાનીની દૂર-દર્શિતાજ તેને આંધળો બનાવી મૂકે છે; ઘરમાં
સૂતેલો મનુષ્ય ઘરથી બેબબર હોય છે તેમ.

એક આંગલ કવિ કહે છે કે “સંસારલુપ્થ મનુષ્ય સંસારરૂપી
પિંજરામાંજ સુખશાન્તિ ખોળે છે; અને પિંજરામાં પૂરાયલા પક્ષીની પેઠે
પોતાના શરીરને રાતુંભાતું બનાવે છે; પરંતુ સાચો સંત-મહાત્મા જંગલ-
ના સ્વતંત્ર પક્ષીની પેઠે સૂર્ય તરફ ઉડે છે. પિંજરામાં પૂરાયલા પક્ષીને
ખાવાપીવાનું તો સારી પેઠે મળે છે, પણ ટુંક સમયમાંજ તેને હાડીમાં
ઉઠાળવામાં આવશે; જ્યારે પેલા સ્વતંત્ર પક્ષીને કોઈ ખોરાક આપતું નથી
તોપણ આકાશ અને પૃથ્વી બન્ને તેનાંજ છે.”

હરચે દર દુનિયાસ્ત બર આબાદગાં આમદ હરામ,

ખાતિરે-જમ અસ્ત દર એરે ફલક સામાને મા.

અર્થ:-જે કંઈ આ જગતમાં છે તે બધું સ્વતંત્ર મનુષ્યોને માટે નિષિદ્ધ છે.

આ આકાશની નીચે અમારી બધી માલમિલ્લત માત્ર અમારા ચિત્તની શાંતિજ છે.

એક લહેરી મહાત્મા ગંગાતીરે બેઠેલા હતા. સાચે પાંચ છ બીજા
માણસો હતા. અચાનક ગંગાના તરંગોએ શીતળ પાણીથી સઘળાનાં વસ્ત્રો
તરબોળ કરી ત્યાંથી સર્વને ઉઠાડી મૂક્યા. તે લોકો ટાઢ વાવાને લીધે બડબડવા
લાગ્યા. આહ ઉહ કરવાનો આરંભ કર્યો; પરંતુ તે મહાત્મા તો જેમના
તેમ પોતાના પત્થર ઉપર બેસી રહીને આનંદથી સ્મિત કરતા હતા, અને ગાતા
હતા કે “મેરી પ્યારી ગંગા, પ્યારી માત ગંગા” ઇત્યાદિ.

પ્રિય પાઠકો ! જરા વિચાર તો કરો. જેને તમે જ્ઞાનક ઘટનાઓ અને
ભયંકર આઘાતો માની બેઠેલા છો, તે વાસ્તવમાં “પ્યારી ગંગા, તમારી
માત ગંગા” નીજ રસભરી લહેરીઓ છે. જો કંઈ છે તો તે પણ તમારાજ પ્રિય-

તમ આત્મદેવની લીલા છે, પરમાત્માનીજ વિભૂતિ છે. પછી ક્રિયાદ શેની? સઘળી બયાનક વાતો અને પ્રાણુધાતક ઘટનાઓ રૂપ અને આકારમાં તો વિવસમાન દેખાય છે; પણ તે સાકરની બનેલી છે—

મિસરી^૧ કી તુંબી^૨ રચી, રંગરૂપતા માંહી,
ખાન લગ્યો જળ બ્રમ તજ, સો તળ કડવી નાહી.

સ્વભાવસ્થામાં પુરુષ વસ્તુતઃ પોતે એકલોજ હોય છે, છતાં એક બાજુએ તો ત પોતાના વ્યપ્તિરૂપથી પોતાની જાતને કોઈ વિખારી, શ્રીમંત, વિદ્યાથી^૩ અથવા મંત્રી આદિ રૂપે જુએ છે, અને બીજી બાજુએ પોતાનાજ સમપ્તિરૂપવડે સિંહ, વ્યાઘ્ર, નગર, સરિતા, ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન કરે છે અને એ બધાં તે સમયના પોતાના કાલ્પનિક સ્વરૂપથી જુઠાંજ ધારે છે. જાગૃત અવસ્થાની દૃષ્ટિથી એકલો તો જેને તે સ્વપ્નમાં પોતાનું સ્વરૂપ માનતો હતો તે પણ તેના બ્રમ હતો, અને જેમને તે પોતાથી બિન્ન ગણી બધ પામતો હતો, તે પણ તેણેજ ઉપભવેલી સૃષ્ટિ હતી. પોતજ મેઢો છે અને પોતેજ વડે પણ. પોતેજ પગ છે અને પોતેજ કાંટો પણ. જાગૃત અવસ્થાનું પણ લગભગ એમજ છે.

હૈ નિજસ્વરૂપ જિજ્ઞાસુ ! જેને તું જાગૃત અવસ્થા સમજી રહ્યો છે, તે પણ વાસ્તવમાં તો સ્વપ્નજ છે, પણ તે જરા મોટા પ્રમાણનું સ્વપ્ન છે. વાસ્તવમાં તારું વ્યક્તિત્વ એ તારી માયાનું વ્યપ્તિ-રૂપ છે, અને “સમસ્ત જગત્” તારીજ માયાનું સમપ્તિરૂપ છે. તારી ઈશાનિસ્રલિખિત પંક્તિઓના જેવી છે:—

બાગે જહાં કે શુભ હંચ આ ખાર^૧ હંચ તો હમ હંચ,
ગર ચાર હંચ તો હમ હંચ, અગચાર^૨ હંચ તો હમ હંચ. ૧
દરિયાએ-મારફત^૩ કે દેખાતો હમ હંચ સાહિલ,^૪
ગર વાર હંચ તો હમ હંચ, વર ખાર હંચ તો હમ હંચ. ૨
વા બસ્તા^૫ હંચ હમીં સે ગર જખ્ત^૬ હંચ વગર કદ્ર,^૭
મજબૂર^૮ હંચ તો હમ હંચ, મુખતાર^૯ હંચ તો હમ હંચ. ૩

૧ મિસરી=સાકર. ૨ તુંબી=તુંબડી.

૧ ખાર=કંદક. ૨ અગચાર=અન્ય જણ. ૩ દરિયાએ-મારફત=જાન-સરિતા.

૪ સાહિલ=કિનારો; તીર. ૫ વાબસ્તા=સંબંધ ધરાવતું. ૬ જખ્ત=પ્રારબ્ધ.

૭ કદ્ર=પુરુષાર્થ. ૮ મજબૂર=પ્રારબ્ધ આધીન. ૯ મુખતાર=પુરુષાર્થ સ્વતંત્ર.

મેરા હી દુસ્ન* જગમે હરચંદ મૌજ અન હંચ,
તિસપરભી તેરે તિશનએ-દીદાર- હંચ તો હમ હંચ. ૪
અને ત્યારે વસ્તુસ્થિતિ આમ છે કે જે કોઈની સાથે કામ પડે તે
સઘળાં તારાંજ સ્વરૂપ છે, તારાંજ પ્રકાશ છે-

ફૈલા કે દામે-ઉદ્ધત^૧ ધિરત ધિરાતે હમ હંચ,
ગર સૈદર^૨ હંચ તો હમ હંચ, સૈયાદ^૩ હંચ તો હમ હંચ. ૧
અપના હી દેખત હંચ હમ જદોબસ્ત યારો,
ગર દાદ હંચ તો હમ હંચ, ફર્યાદ હંચ તો હમ હંચ. ૨

પછી કટાણું મો અને જલદ મિલન રાખવાથી શું ફાયદો ?
કુચ્છ લાએ ન થે કિ ખો ગએ હમ, થે આપ હી એક, સો ગએ હમ,
જુ* આપના^૪ છુરે યાં નઝર ફી, સાથ અપને દોચાર^૫ હો ગએ હમ.
રામની પામે અત્યારે એક ચિત્ર પડેલું છે. તેમાં એક શિકારી
ધનુષ્ય-બાણ હાથમાં લઈ તાકીને ઉભો છે. છાયાદાર વૃક્ષોની નીચે લીલા
લાંબા ઘાસમા લીલાં લીલાં ખાંદડાં અને પીળા રંગના નરમ નરમ જંગલી
ફૂલોની વચ્ચે, હરિણોની અમકતી આખો ભેઈને તેમની ઉપર નિશાન તાકી
રહ્યો છે. અરે, નિર્દય ! ભેતભેતામા તું બિચાગ હરિણને મારી નાખશે.
હે ક્ષણભંશુર છવનવાળા મૃગ ! ગભરાતો નહિ, બ્રહ્મત થા અને જરા
વિચાર તો કર કે તું છે કોણ ? શું તું હરિણ છે ? ના, ના. હરિણ તો
તને " હરિણ કહેનારા " ની બુદ્ધિમાંજ હશે તું તો કાગળ છે કાગળ
અને તારા સ્વરૂપ (કાગળ) ની દૃષ્ટિથી શિકારી પણ તુજ છે, તુંજ બાણ
છે અને તુંજ બ્રાણનાશક બાણનું ફળ છે. તને ભય કોનો ? કેવી ભીતિ ?
ક્યાનો ડર ? શેનો ચોક ?

બિગડે તબ જબ હોય કુછ બિગડન વાલી શય,*
અકાલ, અછેલ, અલાંગ હો કૌન શખ્સ કા ભય ?
કૌન શખ્સ કા ભય ? બુદ્ધિ યે જિસ્ને પાર્ષ,
તિસકે દિગ દિલગીરી નહીં કદાચિત આઈ.

* દુસ્ન-સૈદર્થ. + મૌજ અન-ઉછળામારતુ. - તિસનએદીદાર-દર્શનના તરસ્યા

૧. દામે-ઉદ્ધત=પ્રેમનીભળ ૨ સૈદ=ચિત્ર ૩ સૈયાદ=શિકારી.

૪ આપના=દર્પણ ૫ દોચાર=આમસામા. x સય=વસ્તુ

હે મનુષ્ય મહારાજ ! વ્યાકુળ થતું એ તમારા ગૌરવથી વિરુદ્ધ છે. તું તારા શરીર અને નામના અંતર ઉપર તો નજર નાખ, પોતાના સાચા સ્વરૂપને તો પિછાણ; જેનાથી તું ખીએ છે તે તું પોતેજ છે, જેનાથી તું ભયભીત થાય છે તે તુંજ છે. જોકે બાહ્યદૃષ્ટિથી તું અત્યાચાર કરવા જેવો અને તુચ્છ છે તોપણ અંતરદૃષ્ટિથી જોતાં તેજોમય, પ્રતાપવાન મહારાજાધિરાજ પણ તુંજ છે. પોતાનાંજ તેજ અને પ્રતાપથી ભયભીત ન થા. અગ્નિ પોતાના તાપથી સ્વતઃ નથી ગભરાતો. સઘળા તારાજ પ્રકાશ છે. તેનાથી ખી નહિ, નિર્ભય થઈ જા.

હંતા ચેન્મન્યતે હંતું હતચ્ચેન્મન્યતે હતમ્ ।

उमौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ॥ કો. ૧-૨-૧૬.

અર્થ:-જો હણનારો હનન કરવાને ચિંતવે છે, અને હણાયલો જો પોતાને હણાયો માને છે તો તે બન્ને સત્ય નથી જાણતા; કારણ કે એ બન્નેમાં જે વાસ્તવિક જીવન (સત્ય સ્વરૂપ છે) છે, તે ન તો કોઈને મારે છે, કે ન કોઈ તેને મારી શકે છે.

नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं हृदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥ બ. ગીતા. અ. ૨-૨૩.

અર્થ:-હથિયારો તેને છેદી શકતાં નથી, દેવતા તેને બાળી શકતો નથી, પાણીથી તે ભીંજતો નથી અને પવનથી તે સૂકાતો નથી.

આ ચિત્રમાં હંતા (શિકારી) જેને હરિષ્ઠ સમજે છે, તે તો સ્વયં ત્રિલોકના નાથ સ્થાનમુંદર ભગવાન કૃષ્ણચંદ્ર છે. આ ચમકે છે તે હરિષ્ઠની આંખ નથી, તે તો કૃષ્ણ પરમાત્માનાં ચરણપદ છે. આ હન્ય (શિકાર) નથી, તે તો પ્રત્યેકના હૃદય પક્ષીનો શિકાર કરનાર શિકારી, ચમદેવની પણ બળર લઈ નાખનાર સ્વતઃ ખીતાંબરધારી આરામ કરી રહ્યો છે. વહાલા ! લોકો તને હન્ય (શિકાર) ગણે છે તો શું થયું ? કોઈ તને હરિષ્ઠ કહે છે તેથી શું ? તને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, અગ્રીર, કે ક્ષીર ધારે છે તો શી ચિંતા ? તું તો તારા યથાર્થ સ્વરૂપમાં સ્વયં કૃષ્ણ પરમાત્મા ત્રિલોકનો ઉપાસ્ય દેવ પ્રત્યેક રંગમાં જ્યોતિર્મય પ્રકાશમાન છે.

यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छति ।

तं देवाः सर्वेऽपितास्त्वदु नात्येति कश्चन ॥પત્નૈત્ત્વ ॥

અર્થાત્ જેમાંથી સૂર્ય ઉદય થાય છે, અને જેમાં અસ્ત પામે છે, જેમાં સર્વ દેવતાઓએ પ્રવેશ કર્યો છે, અને જેનાથી કોઈ અગ્નિગો નથી, આ આત્મા તેજ છે.

તે અદ્વિત્ય આત્માજ સમસ્ત સૂક્ષ્મ તત્ત્વોને સ્વરૂપ અર્પે છે. અગ્નિમાં તેજ પ્રત્યક્ષિત થાય છે. સૂર્ય અને ચંદ્રમાં તેજ પ્રકાશિત છે. શ્રદ્ધા અને તારકોમાં તેજ અગ્નિકી રહ્યો છે. તેજ વાયુની સાથે વહી રહ્યો છે. સમુદ્રની લહેરો સાથે તેજ લહેરાઈ રહ્યો છે. તેજ પ્રજાપતિ સ્વરૂપે છે કે જેનાથી સમસ્ત સંસાર વ્યાપ્ત છે.

રામ તૂંહી તૂંહી કૃષ્ણ, તૂંહી દેવન કો દેવ,
તૂંહી બ્રહ્મ, શિવ શક્તિ તું, તૂંહી સેવક તૂંહી સેવ;
તૂંહી સેવક તૂંહી સેવ, તૂંહી ઈશ તૂંહી શેષ,
તૂંહી હોયે સખરૂપ, કિયો સખમે પ્રવેશ;
કહે ગિરધર કવિરાય પુરુષ તૂંહી તૂંહી રામ,
તૂંહી લક્ષ્મણ, તૂંહી ભરત, શત્રુઘ, સીતા રામ.

ખુદાઈ કહતા હૈ જિસકો આલમ, સો વહુશી હય એક ખિયાલ મેરા,
બદલના સૂરત હજાર ઢગસે, હરએક હમ મેં હંચ હાલ મેરા.
કહીં હું સૂરજ, કહીં હું અર્ધ, કહીં હું દરિયા, કહીં હું કતરા;^૧
વહુરે-કસરતમે અપની મુઝકો હુવા હૈ મિલના મહાલ^૨ મેરા.
તિલસ્મે-ઇસરાયે-ગંજે-મખફી^૩ કહું ન સીને^૪ કો અપને કયું કર ?
અયા^૫ હુવા હાલે હર દો આલમ, હુવા ને ગહિર કમાલ મેરા.
“હિઝમે-ખુશીદે આતે-માની”^૬ હુવા મુહુરે-નમૂરે-સૂરત,^૭
મિઠા ને દુનિયા સે નામે આદમ હુવા હૈ મુઝકો વિસાલ^૮ મેરા

શનીદાઅમ બ સનમ પાના અઝ ઝગાને સનમ,
સનમ પરસ્તો સનમ હમ સનમ શિકન હમા ઉસ્ત.
ઈમાને આલમ અઝ રૂખે નૂજ નિયે વયસ્ત,
કેકે જહાં ઝ તુરંએ મુદ્દે દુતાએ જિસ્ત.

૧. અર્ધ = કષ્ણ, રજ. ૨. કતરા = ટીપુ. ૩. વહુરે કસરત = અનેકતાની વિપુલતા.
૪. મહાલ = અયકથ. ૫. ખુવા ખજનાના બેદનો મત્ર. ૬. સીના = છાતી. ૭. અયા = પ્રકટ ૮. સત્ય સ્વરૂપ સૂર્ય ઉપરનો પડો. ૯. દસ્ય પ્રપચતું પ્રકટ થયું. ૧૦. વિસાલ = મયોગ

અર્થ:-પ્રકાશની અત્યંત વિપુલતા-અતિરેકતા-એજ અત્રે પ્રકાશ ઉપરનું આવરણ છે; સરિતાનું આચ્છાદન તેનામાં ઉઠતી લહેરોજ છે.

હા, વેદાંતના ગ્રંથોમાં આ પ્રમાણેનો શ્લોક છે:-

વ્યાપારે સિદ્યતે યસ્તુ નિમેષોન્મેષયોરપિ ।

તસ્યાલસ્યધુરોણસ્ય મુરં નાન્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥ (અ. ગી. ૧૬-૪.)

ભાવાર્થ:-જેનું મન વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) ઉપરથી એટલું ઘણું ઉઠી ગયું છે કે તેને આંખ મીંચવા અને ખોલવાની ક્રિયા પણ આકરી લાગે છે, તે (પ્રત્યક્ષમાં આગમ) જ્ઞાનીનેજ સાચો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજાને નહિ.

“વ્યાપાર ઉપરથી મન ઉઠી જવું” નો અર્થ નીચે લખેલા પદ્ય પ્રમાણે મૃત્યુ નથી થતું:-

બ કંઠે હર મધુ રાહત યુવદ જિનગર તક્ષવતરા,

હવીદન, રક્તન, ઇસ્તાદન, નિશસ્તન, યુક્તનો મુદ્દન.

અર્થ:-જેટલો ગતિનો અભાવ વધારે તેટલોજ આરામ પણ વધારે; દોડવા, ચાલવા, ઉભા રહેવા, બેસવા, સૂવા તેમજ મૃતદશા વચ્ચેના ફરક ઉપરથી ભ્રેષ્ઠ ત્યો.

જે પુસ્તકમાં આ ઉપર્યુક્ત શ્લોક આપવામાં આવ્યો છે તેજ પુસ્તકમાં એક બીજો શ્લોક પણ છે. તે શ્લોક વ્યાપાર ઉપરથી મન ઉઠી જવાનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે.

નિર્મમો નિરહંકારો ન કિંચિદિતિ નિશ્ચિતઃ ।

અંતર્ગણિત સર્વાંશઃ કુર્વન્નપિ કરોતિ ન ॥ (અ. ગી. ૧૭-૧૬.)

અર્થ:-જે પુરુષે “હું અને મારું” અર્થાત્ અહંમમ-ભાવને દૂર કર્યો છે, જેના ચિત્તમાં આ સત્ય નિશ્ચયપૂર્વક ઠસી ગયું છે કે જે કંઈ ભેવા કે માંભળવામાં આવે છે તે સઘળું માત્ર ભ્રમજ ભ્રમ છે, જેના અંતરમાંથી મમસ્ત ઇચ્છાઓ જળી ગયેલી છે, તે સર્વ કાંઈ કરવા છતાં પણ નથી કરતો.

જિયારો મનૂર આખો દિવસ બબ્બરમાં પત્થર ફેાડે છે અથવા કોઈ અન્ય પ્રકારની સખત મહેનત કર્યા કરે છે. એ પ્રમાણે પોતાની જાતનો પ્રસ્વેદ વહેવડાવી તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. ખરેખરો એ ઘણું કામ કરનારો છે. ઉચ્ચ કોટિનો આજ્ઞાધિકારી ન તો સડક ઉપર ઢેકાં ભાગે છે, ન મુસાફરોનો સામાજી ઉચકે છે, ન ખેતરમાં જઈ હળ હાકે છે, ન કોઈ

અન્ય પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરે છે. તે તો ફક્ત જીલજ હલાવે છે. ત્યારે શું તે નકામો અને આળસુ છે?

વાચક! જેવી રીતે આ તર્ક વ્યર્થ છે તેવીજ રીતે જ્ઞાનીને ખીન્તઓની પેઠે વાત વાતમાં વ્યાકુળ થતો ન જોઈને અથવા શારીરિક દુષ્ટિથી મૂક અને કામધંધા વગરનો જોઈને એમ કહેવું, કે વેદાંત મનુષ્યોને નકામા અને સુસ્ત બનાવી દે છે, એ તદ્દન નિરર્થક છે. જેમ જેમ ઉંચું પદ મળતું જાય છે, તેમ તેમ સ્થૂલ કામ ધંધ પડતું જાય છે. ઉચ્ચ આજ્ઞાધિકારી મનુષ્ય મનુરોની પેઠે હાથ પગ ન હલાવતાં માત્ર જીલ (અર્થાત્ સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિય) હલાવે છે; પરંતુ તેની ચોકાદ આજ્ઞા પણ હજારો મનુરોને નાસાનાસ કરાવી મૂકે છે. એજ પ્રમાણે એક સાચો મહાત્મા જેના “વિચાર માત્રમાંજ” જગત્ સ્થિત થઈ રહ્યું છે, તે સાંસારિક કામો તો શું વહન કરે, પરંતુ જીલ સરખી પણ ન હલાવે-ઉપદેશ પણ ન કરે, તોપણ તેના સત્યસંકલ્પ સેંકડો અને હજારો ઉચ્ચ સત્તાધારીઓનાં હૃદયો, જીહ્વાઓ અને શરીરોને નાસાનાસ કરાવી મૂકે છે. પછી તમે લલે ગમે તો તેને “જડ, મૂક, આળસુ” કહો. અથવા ચેતનધન, શક્તિનું મૂળ અને બળનું મૂળતત્ત્વ કહો. પ્રિય આશ્લેષકાર! એક વખત જઈને કોઈ એક સાચા અદ્વૈતનિષ્ઠ મહાત્માનાં દર્શન તો કરી આવ. પછી જોઈશું કે તારા આશ્લેષો ક્યાં ઉડી જાય છે? આ તે વ્યક્તિ છે કે જેના તેજોમય લાલ ઉપર ચળકતા અક્ષરોએ લખેલું છે કે “અલબત્ત, એની પૂજા કરો.” એજ તદ્દન (વિશ્વનો ઉપાસ્ય) છે. (કેન ઉપનિષદ)

મન અમ કુની ઝ ઇચ્છે વય અય સુક્તીયે ઝમાં,

માનુર દારમત કિ તૂ ઊરા ન દીદ ધ.

અર્થ:-હે સાંસારિક ન્યાયાધીશ! તેના તરફ પ્રેમ ધરાવવાની તું મને ના કહે છે, પણ હું તને ક્ષમા કરું છું, કેમકે તે તેને જોયોજ નથી.

હિલ દેર^૧ જુખારો^૨ કે લગાતા હય કક્ષ^૩ મેં,

ઉઠ જાતે હંચ જુરશેદ સા જળ ગુંદ નગર આયા.

(૨) શું સાચેજ કર્તવ્ય એમ ઇચ્છે છે કે આપણું ચિત્ત વ્યાકુળ વ્યાકુળ ન થયો કરે?

રામના ધારવા પ્રમાણે તો કદાપિ નહિ. હા, એમ ઘણી વખત જોવામાં

આવે છે કે ત્યારે સ્ત્રીઓ અથવા પુરુષો લડાઈ ટંટો કરતાં હોય, ત્યારે ગમે તે પક્ષને કળ્યાનું કારણ પૂછ્યો તો એજ ઉત્તર મળશે કે “વિરોધી પક્ષે આમ કેમ કર્યું?” અથવા “આમ કેમ ન કર્યું?” તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે માણસોને શોક અને ક્રોધ ઉપજવાનું કારણ તેમની પોતાની ભૂલ નથી હોતી, પણ બીજા કોઈથી પોતાનું કર્તવ્ય જાળવવામાં કંઈ ભૂલ-ચૂક થઈ કે તરતજ ક્રોધાગ્નિ ભડકી ઉઠે છે. કેવી હુસવા જેવી વાત છે કે પોતાનું કર્તવ્ય તો નહિ, પણ બીજાઓની દ્રવ્ય અક્ષમ્ય પ્રકૃતિના પુરુષોને શોક અને ચિંતાના કૂપમાં નાખે છે.

બરવ બ-કારે-ખુદ અય વાઈઝ, ઈચે ક્યાર્દસ્ત ?

મરા કિતાદ દિલ અઝ કદ, તુરા ચે ઉકિતાદસ્ત ?

અર્થ:-હે ઉપદેશક ? જા, તારું કામ કર; આ શું ઘોંઘાટ મચાવ્યો છે. મારું તો હાથમાંથી દિલ પડી ગયું છે, તને શી પીડા અથવા તારું શું ખોવાયું છે?

ગર હુમને દિલ સનમ કો દિયા ફિર કિસીકો કયા ?

ઈસ્લામ છોડ કુદ લીયા, ફિર કિસી કો કયા? ૧

હુમને તો અપના આપ ગિરેનાં? કિયા હંચ ચાક,

આપ હી સીયા, સીયા ન સીયા, ફિર કિસીકો કયાં ? ૨

કોઈ કહે કે “નહિ, મહાશય! કેટલાક પ્રસંગોએ કર્તવ્ય આપણને ભવાં ચઢાવવાં, આંખો કાઢવા, તથા ધમકાવવા અને ડરાવવાની દ્રવ્ય પાડે છે.” તો એ વાતમાં રામ એટલુંજ કહે છે કે “શાંતિથી કામ લેવું, અને ચિત્તને વશ રાખવું” એ શું તમારું ઉત્તમ કર્તવ્ય નથી? જો લડાઈ (કેસોટી) ને સમયે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ ન કરે તો તેનો શું ઉપયોગ? જો વિદુષણ અને કોપાયમાન જનાવનાર પ્રસંગોએ શાંતિને વર્તનમાં ન મૂકે તો પછી એ શ્રેષ્ઠધર્મ (શાંતિ)ને કયા પ્રસંગે આચરણમાં લાવશે? આગળ પાછળ તો દરેક મનુષ્ય શાંતજ રહે છે, પરંતુ ધર્માત્મા તેજ છે કે જે હૃદયને ચલાયમાન કરનારા પ્રસંગોએ પણ ચિત્તને વશ રાખે, અને શોક તથા ક્રોધનો પ્રવેશ ન થવા દે.

ઝડપે આદમી-ઉસકો ન જાનીયેગા, વો હો કયસા હી સાહિબે-ફેહમો-ઝકા,^૧
જિસે અયશમે^૨ ચાદે ખુદા ન રહી, જિસે તયશમે^૩ ખોદે ખુદા ન રહે.

જ્યારે કોઈ એવા પ્રકારનું સામાજિક, પારિવારિક, રાજનૈતિક કે ધાર્મિક
કર્તવ્ય ઉપસ્થિત થાય કે તમોને કંટાળી કટાણું મોં કરવાની ફરજ પડે,
ત્યારે નિશ્ચયપૂર્વક માનજો કે તેને કર્તવ્ય ગણવું એ તમારી ભૂલ છે; અને
તમારો સમાજ, કુટુંબપરિવાર, રાજ્ય અથવા ધર્મનું તે અંગ કે જે આવા
કર્તવ્ય સાથે સંબંધ ધરાવતું હોય તેમાં અવશ્ય સુધારો થવો જોઈએ.

ફેટલીક સદીઓ સુધી યુરોપ અને એશિયાના શિક્ષકો એમ માનતા
હતા કે બાળકોના અંતરમાં શિક્ષણ ઠસાવવામાટે તેમનું એ કર્તવ્ય છે કે
જરાપણ સંકોચ વગર તેમની ખાલ ઉખાડવી જોઈએ. “સોટી વાગે અમથમ
વિદ્યા આવે ઘમઘમ.” પરંતુ આજે સંપૂર્ણ સાગિત થઈ ચક્યું છે કે એ
મૃત તદ્દન નિરર્થક હતો. બાળકો કે વૃદ્ધો, કોઈને પણ આપણે કાયદો કરી
શકતા હોઈએ તો તે કોધથી નહિ પરંતુ પ્રેમથીજ કરી શકાય છે. કેળવણી
અને શિક્ષાના પ્રદેશમાં “હંડ શાસન” ને બદલે “પ્રેમ શાસન” લાખલ કર-
વાની યોજનાઓ થઈ રહી છે. બાળકોને માટે કિડરગાર્ટન કિંવા બાળ-
વાટિકાની પદ્ધતિ ઘણે ઠેકાણે ચાલુ થઈ ચૂકી છે, અને બાકીનાં સ્થળોમાં
પણ ક્રમે ક્રમે ચાલુ થઈ જશે.

ઈતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે પૃથ્વીતળ ઉપર લાતલાતની રૂઢિઓ અને
રિવાજો વટોળિયાની પેઠે આવે છે, અને પછીનષ્ઠ થઈ જાય છે. એવો સમય
પણ હતો કે જ્યારે શુલામો રાખવાની પદ્ધતિ સર્વત્ર આવશ્યક માનવામાં
આવતી. હવે એ કામને પ્રથમ પંકિતની દુષ્ટ રૂઢિજ નહિ પણ પાપ ગણીને
બંધ કરી દેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે સતી થવું, ઠગબાણ વગેરે રિવાજો
એક વખતે પ્રચલિત હતા, પણ હવે એ નિષિદ્ધ ગણાય છે.

આંગલ રાજ-કવિ ટેનિસન કહે છે કે “આપણા નાનકડા પ્રબંધો પોતાનો
જીવનકાળ ભોગવી લે છે, અને પસાર થઈ જાય છે. તે સઘળા તારાજ
દૂટચાકૂટચા પ્રકાશ છે, અને તું તો, ઓ ઈશા તે સઘળા કરતાં મહાન છે.”

પરિસ્તરનીશીલ અને સ્વચ્છાશુર સાંસારિક રીતરિવાજોને વશ થઈ સાચી
ઉન્નતિને અટકાવવી, તથા ચારિત્રને લાંછન લગાડવું એ પોતાની શક્તિ-

૧ સાહિબે-ફેહમો-ઝકા = અકલ હોસિયારીવાળો. ૨ અયશ = સમૃદ્ધ. ૩ તયશ = ક્રોધ.

એને નાશ કરવા સમાન છે, ખરા પ્રહાર્યર્થને ગુમાવવા બરાબર છે, અને મનુષ્યદેહરૂપી ચિંતામણીને કાગડા ઉરાડવાનું કામ સોંપવા સમાન છે.

દોરોના ઘણાખરા વેપારીઓમાં એવો ચાલ છે કે તેઓ એક જાડું અને લાંબું દોરડું લઈ તેની અંદર ચોટે ચોટે અંતરે નાની નાની દોરીઓ ફાંસલાના આકારમાં બાંધી દે છે; અને આ નાની દોરીઓનો એક ફાંસો એક દોરના ગળામાં, બીજો બીજા દોરના ગળામાં બાંધતા જાય છે. તે પ્રમાણે ઘણાંયે દોરો એકજ લાંબા દોરડાની મદદથી વચમાં રાખી શકાય છે. અગ્નિ-વેદના અંતેરેય આરણ્યમાં લખ્યું છે કે:-

तस्य चाकृन्तिर्नामानि दामानि तदस्येदं चाचातन्त्या ।

नामभिर्दामभिः सर्वं सितं सर्वं ह्रीदं नामनीति ॥(૨-૧-૧-૧)

અર્થ:- (પ્રાણના હાથમાં) વાચાનું એક લાંબુ દોરડું છે અને નામ તેમાંના ફાંસા છે; અને વાચાના તથા નામોના ફાંસામાં આ સઘળું જગત બાંધાયતું છે; કેમકે બધી વસ્તુઓ નામમાત્રજ છે.

જ્યારે કોઈ પુરુષ પોતાનું નામ લેવાતું સાંભળે છે, ત્યારે તરત તે તેના તરફ આકર્ષાય છે, જાણે કે ગળામાંના ફાંસાવતી તેને ત્યાં ધસડવામાં આવે છે.

रि शतधृ दूर गर्दनम अंदाष्ट होस्त,

भी दृश्य दूरत કે भातिर आडे ओस्त.

અર્થ:-મારા ગળામાં મિત્રે એક રસી નાખી છે અને તેની મરજીમાં આવે ત્યાં મને ખેંચી જાય છે.

એક બીજી શ્રુતિમાં કહ્યું છે:-

अन्योऽसाधन्योऽहमस्मीति न स वेद ।

यथा पशुरं व स देवानाम् । (શૂંઉપાં અ. ૧. પા. ૪, મંત્ર ૧૦)

અર્થ:- હવે જે માણસ એમ ધારીને દેવતાની ઉપાસના કરે છે કે તે દેવતા (ઉપાસ્ય) અને હું (ઉપાસક) બન્ને ભિન્ન છીએ, તે કંઈજ નથી જાણતો. ઉલટો તે ઉપાસક તો ઉપાસ્યદેવતાના પશુ સમાન છે.

તેજ અનુસાર ભગવાન શંકરે લખ્યું છે:-

अन्योऽसाधन्योऽस्मीत्युपास्ते योग्य देवताम् ।

न स वेद नरो ब्रह्म स देवानां यथा पशुः ॥

અર્થ:- “હું બુદ્ધો છું અને આ બૂદ્ધો છે” એમ ધારીને જે અન્ય (પોતાથી

(સિન્ન) દેવતાની ઉપાસના કરે છે, તે પુરુષ બ્રહ્મને નથી જાણતો. તે દેવતાઓના પશુ સમાન છે.

ત્યાંમુધી માનવજાત ઘણા નાનો હોય છે ત્યાંમુધી તે સ્વતંત્ર રહે છે, મસ્ત કરે છે, તેના માટે ક્ષમા સરિતાઓ વહેતી રહે છે, તે સ્વર્ગમાં નિવાસ કરી રહે છે. પણ ત્યાં ઘઉંનો દાણો ખાવાનો આરંભ કર્યો, શરીરને હાંકતાં શીખ્યો, લેલ-મુદ્દિરૂપી વૃક્ષનું ફળ આજ્યુ, "આ જૂદો છે હું જૂદો છું" નો પાક વાંચ્યો કે તરતજ નામ, જાતિ આદિનો કાંસો ગળામાં આવી પડ્યો, શુભાશીની બેડીઓમાં જકડાયો, પશુઓની પેઠે બંદિ-વાસમાં પડ્યો, બંધનમાં બંધાયો, અને સાંસારિક કર્તવ્ય માથે ચઢી બેઠો. એ બંધનો હવે તેને શ્વાસ લેવાનીએ કુરસદ નહિ આવે, પણ ચાણુક ઉપર ચાણુક લગાવ્યે જશે.

સંધ્યાપૂજામાટે સમય રહ્યો નહિ. શું કરીએ ? ધંધો છોડાતો નથી. ફરજ મહા બળવાન છે. આજે તો સ્નાન કરવામાટે પણ વખત ન મળ્યો. ફરજ ! આંદ્રિસમાં ફળછું ફળનારીની પેઠે ઘંટી ફળતા આવ્યા, ઘરમાં પણ ઘરને લગતું અનેક પ્રકારનું કામ મોજૂદજ છે. સત્સંગમાટે કુરસદ ક્યાંથી મળે ? ફરજ ! પુત્ર કે પુત્રીનાં લગ્ન છે. ખર્ચ-પૂરો કરવા મકાન ગિરો મૂકવાની ચિંતા માથે ચઢી બેઠી છે. ફરજ !

હે ખુશામત ! છળ, કપટ, લાંચ ! તમેજ મને તમારા રક્ષણ તમે લ્યો અને આ નિર્ધનતાના અપમાનમાંથી બચાવો. ફરજ ! ગિચારો ધન અને આબરૂની લાલસાની લાતો ખમતો ખમતો અહોનિશ દડાની પેઠે ગબડયા કરે છે, અને તનું નામ રાખે છે "ફરજ."

અરે ! એ સાચા કર્તવ્ય ! આવ; તારું નામ લઈને બાતબાતની દુષ્ટતા મારાં વહાલાંનું રક્ત ચૂસી રહી છે.

અંગા ! ઉઠાકિ નીંદમેં સદિયાં શુઝર ગઈ,
બચ્ચોં કે સરપે "ટોઝ" સી નદીયાં શુઝર ગઈ.
કયા જોફનાક ખવાળ હય, પુર દર્દ હાલ હય,
નેકી દી રૂહો જાન પે બદિયાં શુઝર ગઈ.

વહાલાઓ ! પોટેલા બાળકના ઉપર સવારના પહોરમાં જાડી ધાબળી પિંડેલી હોય તેની પેઠે આ સાંસારિક કર્તવ્ય મનુષ્ય ઉપર ચઢી બેઠેલાં હોય

છે. પ્રથમ તો એ ધાબળીને લીધે બાળકોની આંખ ઉઘડતી નથી, અને ઉઘડે છે તો ધાબળી ભારે હોવાને લીધે તેમનાથી ઉઠાતું નથી. તેમનો સાદ પણ એ ધાબળીમાંજ રોકાઈ જઈને માના કાનસુધી પહોંચી શકતો નથી. વહાલાઓ! આ મીઠી મીઠી ઉંઘજ કડવાં સ્વપ્ન લાવી રહી છે. જે તમે પોતે એ ધાબળીને નથી દૂર કરી શકતા તો મોટેથી ખૂમ ખાડો. કોઈ પણ પ્રકારે તમારા રડવાનો સાદ જગદમ્બા (ઉમા) બ્રહ્મવિદ્યાને કાને ખાડો. તમારી વહાલી માતા (શ્રુતિ લગવતી) તરતજ તમોને એ બોલ તળેથી ઉંચકી લઈને છાતી સરસા આંપશે, અને અમૃતરૂપી શક્તિદાતા હૃદય (જ્ઞાન) ધવડાવશે.

ઓ તે દેશના રહેવાસીઓ ! કે જ્યાંની સ્ત્રીઓ (સાવિત્રી) પોતાની પવિત્રનાના થોગે યમરાજના પંજમાંથી પુરુષને છોડાવી લાવતી હતી, અને ત્યાંના પુત્રો (નચિકેતા) સાક્ષાત્ મૃત્યુના મુખમાંથી અમૃત કાઢી લાવતા હતા; મિત્ર ભારતનિવાસી ! જરા વિચારીને કહે કે તું પોતાને અમર બોલે છે કે મરી જવાવાળો ? તારા અંતરમાં હરવખત આનંદજ આનંદ પ્રગટે છે કે શોક અને ક્રોધનો અંધકાર છવાયલો રહે છે ? તારી અંદર અનંત શક્તિ નજરે પડે છે કે સડતી દુર્ગંજતાની દુર્ગંધ ઉડે છે ? જે તું નાશવાન, દુઃખી અને નિર્બળ છે, તો તે તારાજ પાપનું ફળ છે; કેમકે તું ગૌહત્યા કરી રહ્યો છે. શુદ્ધિરૂપી ગાયને તું સાંમારિક ઇર્ષ્યાઓના હાથમાં વેચી રહ્યો છે; અનિત્ય ઇર્ષ્યાઓના દાસત્વને કર્તવ્ય સમજીને રક્ત-માંસના બંદિયાનામાં ટોપલાં ઉંચકી રહ્યો છે.

કર્તવ્યનો અક્ષરાર્થ શું છે ? “જે આપણે કરવું જોઈએ-કરજ, ધર્મ.” પરંતુ શું અસુક માણસ જે કંઈ કહે તે કરવું જોઈએ ? અસુક રૂઢિ કેરીવાજ જે કંઈ આજ્ઞા કરે તે બળવવીજ જોઈએ ? શું કરવું જોઈએ ? જે ધનની ઇર્ષ્યા હોય તો નોકરી કરવી જોઈએ; જે લોકોની પોકળ વાહવાહજ સાંભળવી છે તો લગ્ન-મરણ પ્રસંગે કરજ કરવું જોઈએ; જે શારીરિક-મુખની આકાંક્ષા હોય તો સ્ત્રીપુત્રની અધીનતા સ્વીકારવી જોઈએ. મારા પ્રાણુમિત્ર ! એ “જોઈએ” (ચાહીએ)ની ગાંસડી ત્યાંસુધીજ તારી પીઠ ઉપર પડી રહી શકે છે, કે જ્યાંસુધી તને ટકું બનાવનાર ચાહ (ઈર્ષ્યા-કામના) તારી અંદર રહેલી હોય છે. જે એ ગાંસડીનો ભાર કાઢીજ નાખવો હોય તો એ ચાહને તારે નષ્ટ કરવીજ જોઈએ.

સાબકો દુનિયા કી હવસ ખાર લીયે ફિરતી હય,
કોન ફિરતા હય ? મે સુરદાર લીયે ફિરતી હય.
આહ ચમારી મુહકી અતિનીચનકી નીચ,
તું તો પૂરણ બ્રહ્મ હય ને આહ ન હોવે ખીચ.

સમસ્ત બ્રહ્મ કર્તવ્યો તારીજ આહ ઉપર અવલંબી રહેલાં છે. આ આહ એક એવી વેશ્યા છે કે જે નરદેહને પોતાનો લોગ-શિકાર બનાવીને ઘડીમાં આ કુર્કમ કરાવે છે તો ઘડીમાં બીજું કરાવે છે. આ “આહ” જ મધુધને વિપત્તિના કૃપમાં પાડે છે.

હે પ્રિય ! ને તારું કંઈ પણ કર્તવ્ય હોય, ને તારે કંઈપણ કરવું જ નોઈએ એવું હોય તો તે એ છે કે આ “નોઈએ” થી તારે પાલવ છોડવ. આ “આહ” ના કાધને જૂંસી નાખ. તારે કંઈજ નથી નોઈવું. તારા કસમ, તું તો નિત્યતૃપ્ત છે. જ્ઞાતિમાં પડીને દીન અને દરિદ્ર કેમ બને છે ? ને તારું કંઈ કર્તવ્ય છે તો તે એ છે કે તારા દાટેલા ખખ નાને બહાર કાઢ, અને તારી શહેનશાહતને હાથમાં લે. બાકીનાં બધાં કર્તવ્યો માત્ર તારી કલ્પનાએજ નોડી કાઢેલાં છે.

આહ ઘટી ચિંતા ગઈ, મનવા બે પરવાહ,

જિનકો કછુન આહીએ, સો શાહુનપતિ શાહ.

જગતને મોઢથી ભલે તમે પોતાને ગમે તો શબ્દ કહેવડાવો, હિંદના તારા કહેવડાવો, પણ જ્યાંલગી તમે કામનાઓનાં મેલાં, ગંધાતાં, જરી-પુરાણાં વગેરે તમારા અંગપરથી નથી ઉતાર્યાં, અને જ્યાંસુધી ચિંતાઓના સૂકા ટુકડા તમારા પેટમાં ચુંક લાવી રહ્યા છે, જ્યાંલગી તમે સ્વરાજ્ય (પોતાનાં મન-ઈંદ્રિયોપર સ્વામિત્વ) પ્રાપ્ત નથી કર્યું, અને જ્યાંસુધી તમે કામનાઓના દાસ બનેલા છો, ત્યાંલગી તમે પ્રતિષ્ઠિત શેના ?

કામનાઓનો ત્યાગ કરવાનો અર્થ એ નથી કે તમે શબ્દની પેઠે નિશ્ચેષ્ટ અને ગતિશૂન્ય બની જાઓ, પરંતુ તેનો અર્થ એ છે કે આ વિશ્વ વાટિકામાં એક સામાન્ય મનુષ્યના જેવું જીવન ગાળવાને બદલે તમે તમારા સત્ય પ્રતાપ અને ગૌરવની સાથે સેલ કરો. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તમારે હાથે જે કંઈ કાર્ય થશે તે અસામાન્ય સુંદરતા અને મધુરતાથી ભરેલું હશે. સુલતાન આંખના એક સંકેત માત્રવડે પણ કંઈનું કંઈ

કરી નાખવા શક્તિવાન હોય છે, પણ ભયભીત અને દીન દાસથી શું બની શકે ? જગતની બીજી બધી બાજતો તમારે માટે ઐચ્છિક છે. જો કંઈપણ ફરજિયાત હોય તો તે સર્વ કામનાઓને નષ્ટ કરનાર પ્રજ્ઞાવિદ્યાની પ્રાપ્તિ છે. એ ત્રિશુભ્વાનંદિત ! તારેજ માટે વેદમાં લખ્યું છે કે:-

પાદોઃસ્ય વિશ્વામૂતાનિ ત્રિપાદસ્યામૃતંદિવિ । (ઋગ્વેદ મંડલ ૧૦ સૂક્ત ૬૦)

અર્થ:-તેના ત્રણ ભાગ આનંદમય અવિનાશી સ્વર્ગમાં છે, અને માત્ર એકજ ભાગ સંસારમાં.

આ પ્રમાણે છે, તો પછી સંસારની ચિંતાઓમાં કેમ રચીપચી પડ્યો છે ? એક અગ્રેજ કવિ કહે છે કે “ મેં અભણ્યા અને વાંકાચુકા અનેક માર્ગોદ્ધારા તે સત્યોની ખોળ કરી કે જે સત્યો મને પરમેશ્વર સુધી લઈ જઈ શકે; પણ જે જે પ્રત્યેક નવા માર્ગ ઉપર મેં પ્રયાણ કર્યું તે સર્વથી સત્ય તો મને દૂરજ દેખાયું. પછી મેં બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની શોધ કરવા માંડી પણ નેટલી તીવ્રતાથી હું શોધતો તેટલીજ તીવ્રતાથી તે મારાથી દૂર નાકાં; અને શિક્ષકો, પુસ્તકો અને પાઠશાળાઓએ તો વિચારોના વમળમાં માત્ર વધારોજ કરી મૂક્યો. પછી તો થાકીને હું બેસી ગયો. આ પ્રમાણે હું શાંત અવસ્થા ભોગવી રહ્યો હતો, તેવામા સંયોગવશાત્ મેં મારા અંતરાત્મામાં ટોકિયું કર્યું; અને પછી શું કહું ! હું જે કંઈ શોધતો હતો તે સઘળુંજ મને ત્યાં મળી આવ્યું !—મારા આત્માએ સઘળાને વ્યાસ કરી દીધું ! ”

यल्लामान्नापरो लामो यत्सुरान्नापरं सुखं ।

यज्જ્ઞાનાન્નાપરં જ્ઞાનં સદ્બ્રહ્મેત્યવધારયેત્ । (ઉપનિષદ)

તાત્પર્ય:-જે લાભથી મોટો લાભ બીજો કોઈ પણ નથી; જે સુખથી વધારે સુખ બીજું કોઈ નથી; જે જ્ઞાન કરતાં ચડીયાતું જ્ઞાન કોઈપણ નથી; તે પરબ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત કરો.

મુંડકોપનિષદના આરંભમાં કહે છે કે:-

ॐ ब्रह्मा देवानां प्रथमः संबभूव विश्वस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता ।

स ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वाय ज्येष्ठ पुत्राय प्राह ॥ ૧ ॥

અર્થ:-પ્રજ્ઞા દેવતાઓમાં સૌથી પ્રથમ હતા. જગતને ઉત્પન્ન કરનારા અને લોકોનું રક્ષણ કરનારા, એવા તેમણે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર અથર્વને પ્રજ્ઞાવિદ્યા આપી કે જે વિદ્યા ઉપર સમસ્ત વિદ્યાઓ અવલંબી રહેલી છે.

રાજાઓ પોતાના પુત્રને રાજ્ય આપે છે, જમીન આપે છે અને ધન રત્નાદિ પણ આપે છે. બ્રહ્માને અથર્વઋષિને વારસામાં આપું આપવાનું કેમ સૂઝયું? એ ઉપરથી વિષયરત માનવોને એમ જણાશે કે દરિદ્ર હશે; પરંતુ અરે! બ્રહ્માને તો સમસ્ત પૃથ્વીનો રચનાર અને સ્વામી કહ્યો છે; તથા ઈંદ્ર આદિ સમસ્ત દેવતાઓ કરતાં પણ વૃદ્ધ કહ્યો છે; તો પછી તે દરિદ્ર કેવી રીતે હતો? તે ન તો નિર્ધન હતો, કે ન તો તેને કોઇનો લય હતો, વળી તે અજ્ઞાની પણ ન હતો. જેણે સમસ્ત પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કર્યાં તે પ્રત્યેક વસ્તુના શુભ અને મૂલ્યથી અવશ્ય જ્ઞાત હોયજ. તે તો પ્રત્યેક વસ્તુના તત્ત્વથી સંપૂર્ણ પરિચિત હતો. તેણે તો સમજી વિચારીને સમસ્ત વસ્તુઓમાં જે સૌથી અધિક મૂલ્યવાન રત્ન હતું તેજ પોતાના હૃદયખંડને (સપુત્રને) આપ્યું. તેણે તો પોતાની સઘળી સંપત્તિની (સ્થાવર અને જંગમની આવી) રૂપ અથવા બક્ષીસપત્રરૂપ બ્રહ્મવિદ્યા પોતાના સાચા ઉત્તરાધિકારીને સોંપીને તેને પોતાનો સુકુટ સિંહાસન તથા પોતાની પદવી અર્પી અને ઇંદ્રાદિ અધીન મહારાજાઓનો શાસક બનાવ્યો.

તાં ચો વેદ । સ વેદ બ્રહ્મ । સર્વેઽસ્મૈ દેવા વલિમાવર્હતિ । (૧૫૭ યજુર્વેદ)

અર્થ:-જે પુરુષ તેને જાણે છે તેને સર્વ દેવતાઓ બલિ અર્પે છે.

હે વસિષ્ઠ, અત્રેય, ભરદ્વાજ જેવા ઋષિયો સાથે પોતાનું ગોત્ર મેળવનારાઓ ! હે રામ, કૃષ્ણ, યુદ્ધ અને શંકરના દેશમાં વસવાવાળા ! તમો કાલના અનુભવરહિત બાળકોનું અનુકરણ કરી રહ્યા છો; જેમણે આત્મિક ઉન્નતિનું તો હજી મોં પણ નથી જોયું. ઉતારો પગમાંથી પૂટ અને શિરથી ટોપી, અને બાળરની વચમાં માથે લાકડાંનો ભારો ઉપાડી આંસુઓના ઝાકળથી ભરેલી આંખોનું બળિદાન લઈ, કોઈ વેદવિત્ પૂર્ણ જ્ઞાનીના ચરણોમાં જઈને ઠંડવત્ પડો. માત્ર તેમાંજ તમારું કલ્યાણ છે; કેવળ એજ રીતે તમારી ટાઢ ઉઠશે; ક્રૂર એજ રીતે તમારા દુઃખોની રાત્રી વીતશે; માત્ર એજ રીતે તમારી નિદ્રા દૂર થશે; કેવળ એજ પ્રમાણે તમારાં પાપ બળી ભસ્મ થશે; અને ક્રૂર તેમાંજ તમારી પ્રતિષ્ઠા અને ગૌરવ છે.

આકૃતામ અઞ્જ ઐઞ્જ ઇઞ્જત રૂપ નિહદ ધર ખાકે-પાથ,

હર કે ધર રૂપશ નશીનદ ગિર્દ અઞ્જ દરખાકે-મા.

અર્થાત્ સૂર્ય સર્વથી ઉચ્ચ-પ્રતિષ્ઠાવાળો છતાં પણ (પોતાનાં કિર-

હોદ્દારા)તે જ્ઞાનીનાં ચરણને સ્પર્શે છે; અને ધૂળ જેવી તુચ્છ વસ્તુ માથા પર બેઠને બેસે છે.

ચાલે તિન્હું દે રતટે કંત તિન્હું દે પાસ,
લ તિન્હું દી જે મિલે નાનક દી અરદાસ.

એ પણ ખરું છે કે કોઈ કોઈ અમુક પ્રકારના મનુષ્યના હૃદયમાં વેદાંત ત્યારે ઘર કરી બેસે છે, ત્યારે તે સંસારના કામનો નથી રહી શકતો. કર્તવ્ય કર્મોને તે નિરસ બનાવી દે છે; સાંસારિક સંબંધોને ઢીલા કરી નાખે છે; ઈદ્રિયોના વિષયસુખને ઉડાવી દે છે; " મારા તારા " નાં બંધન તોડી નાખે છે; અને ન તો તે ઘરનો રહે છે કે ઘાટનો.

ધૂલિ જેસા ધન જાકો, શુલીસા સંસારસુખ;
ભૂમિ જેસા લોગ દીખે, અંતકસી ચારી હય;
પાપ જેસી પ્રભુતાઈ, શાપ જેસો સન્માન,
ખડાઈ જિહ્વઅન જેસી, નાગિનીસી નારી હય;
અમ્મિ જેસા ઇદ્રલોક, વિદ્મ જેસા વિધિ લોક,
કીર્તિ કલંક જેસી, સિદ્ધિસી કગારી હય;
વાસના ન કોઈ વાદી, બૈસી મતિ સદા જાકરી;
સુંદર કહત તાકો બંદના હમારી હય.

વાહવારે મોજ ફકીરો દી; વાહવારે.

કલી ચખાવેં ચના ચખીના, કલી લપટ લેં ખીરો દી;
કલી તો ઓઠેં શાલ હુશાલા, કલી શુદ્ધિયાં લીરો દી. વાહ૦
કલી તો સોવેં રંગમહલમેં, કલી ગલી અહીરો દી;
મંગ તંગ કે દુકડે ખાદે, ચલતે ચાલ અમીરો દી. વાહ૦

તમાત્માનં ચિદિત્વાબ્રાહ્મણાઃ પુત્રૈષ્ણયાશ્ચ વિષ્ણૈષ્ણયાશ્ચ લોકૈષ્ણયાશ્ચ
ચ્યુન્ધાયાઽય મિશ્ણાચર્યં ચરંતિ । (વાજસનેય બ્રાહ્મણોપનિષદ.)

અર્થ:-બ્રાહ્મણ (બ્રહ્મવેત્તા) તે આત્માને જાણવા પછી પુત્રેષણ (સંતાનની કામના) ધનેષણ (ધનની કામના) અને સ્વર્ગાદિ લોકોની કામના (લોકેષણ)થી પર થઈને નિશ્ચિત લિશ્તુકનું જીવન ગાળે છે.

આનાં કે ઝેરે સાયએ મેહરત મુકામે શાનસ્ત,
દર દિલ એરા તખ ટચુલે-બાલે-હુમા કુનંદ ?

શેરીદગાને—દુસ્ને—જમાલો—જલાલે—યાર,
 તસ્કીને—દિલ બ મિલકે—હુ આવમ કુશ કુનંદ ?
 દીવાન ગાને—આદિયા પયમાયે મરકે બ
 હકત આસમાન ચરમ જદન એરે પા કુનંદ.

અર્થ:-જેઓને તારી પ્રેમરૂપ પાંખોની છાયામાં સ્થાન મળ્યું હોય તેઓ દુમા' પક્ષીની પાંખોનો વિચાર સરખોયે મનમાં આ માટે આવવા દે ? પ્રિયતમના તેજ અને શૌંદર્યની લગની જેને તારી હોય તેવાઓને આ લોક અને પરલોક જાનેનું સ્વામિત્વ પણ શાંતિ કેમ કરીને આપી શકે ? તેની લગનીમાં જંગલમાં વિચરનારા દિવાનાઓ તો નિમિષમાત્રમાં સાતે સ્વર્ગેનિ પગ તળે સ્મરોળી નાખે છે.

બ ગદામુઝી દરત ચાદીયે આતમ ચે કુનમ ?

તાજ બક્ષાને જહાં નંદ ગદાપાને ચંદ.

અર્થ:-તારા દ્વારની બિયુકાને બદલે જગતની સદેનશાદી મળે તો પણ તેને લઈને શું કદ ? કેમકે તારા કેટલાક બિયુકાએ તો સમસ્ત જગતનો ગુપ્ત તેમના મસ્તકપર બેનો તેનું પત્ન દાન કરી દીધું હતું.

બર દરે મયકદા સિન્દાને કલન્દર બાચન્દ.

કિ સિતાનંદો દેહન્દ અશ્વરે આદનશાદી.

અર્થ:-તારી પ્રેમમદિરાના દાદ ઉપર જોવા મટોનમત કલન્દરો બેઠેલા હોય છે કે જેઓ બાદશાહીની આપ લે કરી શકે છે.

હર કે સાઈબ શવદ અઝ બાદએ ઇરફાં સરમસ્ત,
હમ ચુ ખુર્શેદ દરીં દાયરા તન્હા ગરદદ.

અર્થ:-હે સાઈબ ! જે કોઈ જ્ઞાનની મદિરાથી ઉન્મત્ત થયલા હોય છે, તેઓ સૂર્યની પેઠે આ વર્તુલની અંદર એકલાજ ફરે છે.

એક મન થા સંગ ગયા સ્થામકે, કોન ભગે જગદીશ ?
ઉધાછ મન ન ભયે દસ ખીસ.

બેહરીસ્ત બેહરે ઇશક કે હીયશ કિનારા નીસ્ત,
ઈળ જુઝ ઇંકે સર બ સિપારંદ આરા નીસ્ત.

અર્થ:-પ્રેમનો સમુદ્ર એવો છે કે તેમાં પડનારે શિર આપી દેવા સિવાય બીજો ઉપાયજ નથી; કેમકે એ સમુદ્રને કાંઠો-કિનારોજ નથી.

રેહ રેહ વે ઇશકા મારયાઈ, કહો કિસનું પાર ઉતારયા ઇ ?

વેદાંત નવયુવકોનાં શ્વેત વસ્ત્ર ઉતરાવી લાલ કફની પહેરાવે છે; તેમની સ્ત્રીઓની આંખોના સુરમાને ગરમ ઉષ્ણ અશ્રુધારામાં વહેવડાવે છે, તેમનાં વૃદ્ધ માતાપિતાને લોહીનાં આંસુ રોવડાવે છે.

ની સમઘ્યાં ! મેં કતલી કતલી છુટી.

પડી પરછી પિછવાટે રેહ ગઈ, હુત્થ મેરિયોં તન્દે હુટી;
સયો વરહિયો પિરઝોં છલડી લાહી, કાગ મરેંદા ઝુટી;
સાહુ સલારી સડ ગએ સારે ગાંહી રહી ન જુટી.

ભલા હોયા મેરા ચરખા હુટડા, જિંદ અબખો છુટી;
ગહને ગવાએ, હુઇ બે ફિકરી, નકો કન્નોં ઝુટી.

પરંતુ હે સલ્લિક મુખવાળા ગેડીના દડા ! સત્યરૂપ સૂર્યના આકર્ષણની દશા તું શું બાલે ? અહીં સારાનરસાનું વિધાન ન કરતો.

અય તુરા ખારે બપા ન શકિસ્તા કય દાની કે ચીસ્ત
હાલે શેરાની કે શમ્સીરે બલા બર સર ખુરંદ ?

અર્થ:-જેના પગમાં કોઈવાર કાંટો સરખોએ વાગ્યો નથી એવો તું શિરઉપર વિપત્તિની તલવારો ઝીલનારા સિંહોની સ્થિતિને શું બાલે ?

તરસમ કે સર્ફએ ન બરદ રોઝે બાઝ ખુર્સ,

નાને-હલાલે-શેખ ઝ આબે હુરામે મા.

અર્થ:-મને લાય છે કે ઇશ્વરી ઇન્સાફ સમયે શેખની (ધર્મશાસ્ત્રના

ઉપદેશકની) હલાલ (વિહિત) રોટલી અમારા હરામ (નિષિદ્ધ) જલની પાછળ ન રહી જાય !

(કવિવર હાકિમના આ શેરનો અર્થ એ છે કે ધર્મશાસ્ત્રાનુકૂલ આચરણ કરવાવાળા કર્મકાણ્ડીઓ પ્રભુના સાચા પ્રેમીઓ કરતાં આગળ વધેલા નથી પણ પાછળજ છે.)

તે માણસોને કોણ ખરાબ કહી શકે જેમને:—

સૂઝે નહિ દિનરાત તેરે ધ્યાન મેં ખ્યારે,
અપની તો સહર હુય યહી ઐર શામ યહીહુય.

ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ । ત્વમેવ વંધુશ્ચ સखा त्वमेव ॥

ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિષં ત્વમેવ । ત્વમેવ सर्व मम देव देव ॥

અર્થ:—હે ઇશ્વર ! આપજ મારી માતા છો, અને પિતા પણ આપજ છો; મારા બંધુ પણ આપજ છો અને મિત્ર પણ આપજ છો; વિદ્યા પણ આપજ અને ધન પણ આપજ છો, હે દેવોના દેવ ! આપજ મારું સર્વ કંઈ છો.

કિશ્વરે દિલ બતૂ હાકમ કે તૂઠ હાકિમે બ,

હાકિમે જુઝ તૂ દરી કિશ્વર અગર હસ્ત, ખિગો.

અર્થ:—હે પ્રભો ! મારું હૃદય-રાજ્ય મેં તને સોંપી દીધું, કે તુંજ તેનો શાસક છે. એમાં જો તારાસિવાય કોઈ બીજો શાસક હોય, તો દેખાડ.

શું તે લોકો ઉપર કર્તવ્ય-પાલનમાં કમી કરવાનું આજ મૂકી શકાય છે, કે જેઓ સંસારીદષ્ટિથી તો એક પ્રકારે “સ્વાગતમ્ ! હે યુવા-મૃત્યુ, વાહ વાહ !” એવું કહેતાં કહેતાં યુવા-મૃત્યુનો ખાલો ગટગટાવી ગયા છે ? જેમને પ્રિય પતિ કિંવા પુત્ર શાનાશિમાં સ્વાહા થઈ જાય, એવી પત્ની અને માતા-પિતા એના કરતાં બીજું કંઈ મોટું અહોભાગ્ય ઇચ્છી શકે ?

યો યા एतामेवं वेदापहृत्या पाप्मानमनंतं स्वर्गे लोके ज्येये प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति । (ઉપનિષદ.)

અર્થ:—જેણે પ્રહ્લાને પિછાણ્યો તેનાં સઘળાં લાંછન અને પાપ ખરી પડ્યાં. તે અનંત આનંદધન-અને પરમસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ બેસે છે, સ્થિર થઈ બેસે છે.

‘ સુવહહહ ! ચુ દર પાયે રેઝી ઝરય,
ચે શમસીરે હિંદી નેહી બર સરય,
ઉમીદો હિરા સથ ન બાથદ ઝ કસ;
બરીં નસ્ત બુન્યાદે તૌહીદો બસ.

અર્થ—હે વાહી ! તે (બ્રહ્મવેત્તા)ના ચરણમાં તું સુવર્ણ મૂકે, અથવા તેની ડાકડપર હિંદી શમસીરનો ઘા કરે તોપણ શું? તેને કશાની આશા કે લય નથી. અદ્વૈતનો પાયો આ ઉપરજ રચાયલો છે. બસ.

વેદાંત જે કોઈને આવી રીતે કર્તવ્યથી બેપરવા બનાવે તેનું તો અહો ભાગ્ય ! બીજું શું લેઈએ? પ્રિયતમ પોતેજ આવીને પ્રેમના આવેશપૂર્વક પ્રિયાનાં વસ્ત્રો ઉતારવા માંડે તો તો ભાગ્યોદયજ થયોને! તેનું તો સૂતેલું ભાગ્ય જાગી ઉઠ્યું. બીજા શેના માટે જન્મ લીધો હતો ? તે આંખો, જે પ્રિય-તમના સુખરૂપી હીપકઉપર પતંગીયાં નથી બની, તે કાગડા ઉડાવનાર ગોફુનો ગોળોજ કેમ ન બની? તે કાન, જે પ્રિયતમનીજ ચર્ચા સાંભળ-વામાં મગ્ન નથી રહેતા, તે ખાખરાનો પડીયો કેમ ન બન્યા ?

સો સંગત જલ જાય કયા નહિ રામકી,

બિન લાડકે બ્રાત^૧ લલા કિસ કામકી ?

વો આંખ કે બે નમ^૨ હો, વો હો ફૂર^૩ તો બેહતર,

વો દિલ કે હય બે દર્દ, વો જલ જાય તો અચ્છા.

જિને ઇશક પર સિર ના દિયા, બુગબુગ જિ યા તો કયા હુવા ?

જિને પ્રેમ રસ આખા નહિ, અમૃત પિયા તો કયા હુવા ?

ભારતના મિત્ર હોવાનો દાવો રાખનારાઓ ! જ્યાંલગી તમારા નેત્રોની કીકીરૂપ અને કલ્લેજના ટુકડારૂપ નવયુવકોનો જ્ઞાનાશિના કુંડમાં નરમેધ (મનુ-ષ્ય-ચક્ષુ) થતો નહિ જુઓ, ત્યાંલગી તમારા દેશનો ભાર ઉતરવાનો નથી.

તં ત્વા મગ પ્રવિશાનિ સ્વાહા । સ મા મગ પ્રવિશ સ્વાહા ।

તસ્મિન્સહસ્રશાસ્ત્રે । નિમગાઝ્ઠં ત્વયિ મૃજે સ્વાહા ॥

અર્થ :—હે ઈ ! મારો તારા સ્વરૂપમાં લય કરી દે—સ્વાહા. મારા અંત-રમાં તું ઘર ફરી લે—સ્વાહા. તારી માયામાં સહસ્રો શાખા છે; હું તારા સ્વરૂ-પમાં સ્નાન કરું છું—સ્વાહા.

વેદાંતમાં એવી વાતને સ્થાનજ નથી કે જગત્ માફજ થઈ રહે, હું સારીપેઠે તેનો ઉપયોગ કરતો જાઉં, અને જ્યારે કંઈ વિદ્ય આવી પડે ત્યારે પ્રાર્થનાઓ કરીને ઈશ્વર પાસે આડું કાઢવાનું કે દિવાનખાનું સભવવાનું કામ કરાવી લઉં. વેદાંતનો ઈશ્વર તો મહા વિશાળ મેઘાવાળો ઈશ્વર છે. તે દાસ કે આકરનું કામ કદાપિ નહિ કરવાનો, તમારી કામનાઓને પૂર્ણ કરવામાટે તે દલાલ નહિ બને. આહીં તો જ્યાંસુધી સઘળી કામનાઓ નહ ન થઈ જાય, ત્યાંસુધી મહારાજ દર્શનજ આપે તેમ નથી. અથવા એમ કહો કે ઈશ્વરને ઓળખ્યો, એટલે કામનાઓ જામનાઓ સઘળી સફળ થઈ જાય છે.

હરજ કે સુદતાં ખયમા ઝઢ ગોગા નમાનદ આમરા.

જે સ્થળે સુદતાન ડેરા નાખે છે ત્યાંથી સામાન્ય મનુષ્યાદિની અવરજવર તથા ધાંધલ નહ થઈ જાય છે.

સત્ય સ્વરૂપ સૂર્યની આગળ જગત્ તો એક કણ પણ નથી બચી શકતું. વેદાંતનો વિસ્તાર કંઈ માત્ર આ જરાક જેટલી પૃથ્વી ઉપરજ નથી; અદ્વિતની અતુ:-સીમા, શારીરિક કામનાઓ કરતાં અત્યંત વિશાળ છે.

હમ ખુદા ખાહી વ હય હુનિયાએ ફં,

ઇ ખ્યાલસ્તો, મહાલસ્તો, જુનું.

અર્થ:-શું તું પરમેશ્વર તેમજ આ નીચ હુનિયા બન્નેને મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે? તો તો એક બ્રમ છે, અશક્ય છે. દિવાનાપણું છે.

(પદ્યાત્મૈવાડધસ્તાદાત્મોપરિષ્ટાદાત્મા પશ્ચાદાત્મા પુરસ્તાદાત્મા દક્ષિણત આત્મોત્તરત આત્મૈવેદં સર્વમિતિ સવા एष एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं विजानन्नात्मरतिरात्मकीड आत्ममिथुन आत्मानंदः स स्वराह भवति (राम० ૭૬૧૦)

ભાવાર્થ:-નિઃસંદેહ આત્માજ નીચે છે અને આત્માજ ઉપર છે; આત્માજ પાછળ છે અને આત્માજ આગળ છે; આત્માજ દક્ષિણમાં છે અને આત્માજ ઉત્તરમાં છે; આત્માજ આ સર્વ કંઈ છે. જે આ પ્રમાણેજ જુએ છે, આજ પ્રમાણે વિચારે છે, આજ પ્રમાણે જાણે છે, તેને પ્રેમ છે તો આત્મા સાથે, તે રમે છે તો આત્મા સાથે, તે જોટે છે તો આત્માને, તેના પ્રાણની વિશ્રાંતિ છે તો આત્મામાં. એજ તે જ્યોતિસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઘેઠત રામહિ, બેઠત રામહિ, બોલત રામહિ, રામ રહ્યો હય,
ખાવત રામહિ, પીવત રામહિ, ધામહિ રામહિ, રામ ગહ્યો હય;
નગત રામહિ, સોવત રામહિ, નોવત રામહિ, રામ લહ્યો હય,
દેતહુ રામહિ, લેતહુ રામહિ, મુંદર ગમહિ, રામ રહ્યો હય.

કરેં હમ કિસકી પૂજા આર લગાયેં કિસકો ચંદન હમ ?
સનમ હમ, દેર હમ, ખુતખાના હમ, ખુત હમ, બરેહમન હમ.

ગેહુ અઝ બુદ્ધત પરેશાનમ, ગેહુ અઝ રૂપે તૂ હયરાનમ,
હમીં કુદસ્તો ઇમાનમ, હમીં લયલો નહારે મન.

અર્થ:-કોઈ વખત તારી (પરમાત્માની) કેશલટો (માથા) બેઠી વ્યાકુળ
ગતી બાળે છું, અને કદિ તારા સુખનું (સ્વરૂપનું) દર્શન કરી સ્તબ્ધ થઈ
બાળે છું. આજ મારી નાસ્તિકતા અને આસ્તિકતા છે, અને એજ મારાં
રાત્રિ અને દિવસ છે.

તેરા જન રામ રસાયન માતા:
પ્રેમ રસાયન બાકો ઉપજ્યો, છોડ ન કિતકું બાતા,
ઉઠત હરહર, બેઠત હરહર, હરહર લોજન ખાતા;
અડસઠ તીરથ મળજન કીને, સાધુ ધૂરીં નહાતા,
સફલ જનમ હરજનકા ઉપજ્યો બિન કીને સૌત બિધાતા.

તુરા બોયમ, તુરા બોયમ, તુરા દાનમ, તુરા ખાનમ.
અર્થ:-તને કહું ને તને શોધું, તને બાળું ને બોલાવું.

પુરસંદ દોસ્તાં કે કુબ મીરવી ? ખુગો:

સુશતાકરા ચે પુરસી?—બરે યાર મીરવમ.

અર્થ:-પૂછે બે દોસ્તો કે “ક્યાં બાય છે?” તો કહે:

પ્રેમીને શું પૂછા છે ? પ્રીતમને ત્યાંજ બાળે છું.

યાર ગુફતા “ક્રીસ્તી?”—ગુફતમ “સનાગોએ શુમા;”

“અઝમે કુબ દારી, બેગો ?”—ગુફતમ “સરેકૂચે શુમા.”

અર્થ:-મિત્રે પૂછ્યું “તું કોણ છે ?”—કહું મેં “પ્રશંસક તાહરો;”

“ક્રે, ક્યા જવાનું થાયું છે ?” “તારી ગલીના કારખર.”

સખાહે ઇંદ કે મર્દમ બ કારોબાર રવન્દ,

બલા કશાને સુકુબત બકૂચે યાર રવન્દ.

અર્થ:-ઈદની સવારમાં જ્યારે અન્ય મનુષ્યો પોતપોતાના કામમંધા તરફ જાય છે, ત્યારે ગ્રેમની પીડા સહન કરનારાઓ પોતાના પ્રિયની ગદી બાંધી જાય છે.

અપની તો સહર^૧ હય ચેહી ઐર ક્લામ ચેહી હય.
મહાદેવે વામદેવને કહ્યું છે કે:-

अंतर्योगं चाहियोगं यो विजानाति तत्त्वतः ।

तव्या मयाप्यसौ चंद्रः शेषैर्व्यस्तु किं पुनः ॥

અર્થ:-જેણે અંતર અને બહાર એક આત્મદેવને જાણ્યો, તે તો મારે (શિવને) અને તારે (વામદેવને) પણ વંદન કરવા યોગ્ય છે; તો પછી બીજા-ઓને, માટે વંદનીય એમાં તો સંદેહજ કેવો ?

અવતારોવિષે પુરાણોમાં લખ્યું છે કે જેઓએ ભગવાન સાથે શત્રુતા જાહેર કરી, અને તેમની સાથે યુદ્ધ અને સંગ્રામ કર્યા, તેમનું બહુજ જલ્દી કલ્યાણ થઈ ગયું; કેમકે તેમને મહારાજે શીઘ્રજ મુક્તિ પ્રદાન કરી.

હે પ્રિયે ! જે પુરુષ પોતાપ્રત્યે શત્રુતા રાખનારાઓનું પણ મનવાણીક્રિયાથી લાલુ ઈચ્છે છે, જે તેમની સેવામાં પોતાની વહાલામાં બહાલી વસ્તુ હાનર કરવાને તત્પર રહે છે, જેના રોમેરોમમાંથી ગ્રેમ ટપકે છે, જેની આંખોમાંથી આનંદ વરસે છે, જેના મસ્તિષ્કઉપર શાંતિરૂપી ચંદ્ર ચમકી રહ્યો છે, તેવો પુરુષ ભગવાનનોજ અવતાર છે. એવા મહાપુરુષની તરફથી વેદાંત પર્વત જેવડા ક્રોધને અને વટોળીયા જેવડી શત્રુતાને યુદ્ધ કરવામાટે કહેણ મોકલે છે. તેનાં દર્શન થતાંજ ક્રોધનો પર્વત કે શોકના વટોળીયાનું નામ સુદ્ધાં બાકી રહેવાનું નથી. તેમનો ક્યાંયે પત્તો મળે તો કહેજો.

આ શિકાને-આક્રતાબ અજ દિલબરે મા ગાફિલંદ,

અથ નસીહત ગો, ખુદારા રવ બખીનો, રવ બખીં.

અર્થાત્-સૂર્યના ઉપાસકો મમ પ્રિયથકી અજ્ઞાત છે; અરે શિક્ષક ! ઈશ ખાતર જઈને જો, તું જઈને જો.

બ્રહ્મવિદ્યા એ એક એવો જાદૂઈ મંત્ર છે કે જે કાળા રંગમાં અને ઠીંગણા અથવા નાના શરીરમાં તેમજ વાંકાં અંગોમાં પણ એવું આશ્ચર્યકારક રૂપ અને લાવણ્ય ભરી દે છે, કે આખા જગતનાં ઉંચા કદવાળાં અત્યંત સુંદર

માનવો પણ હજારો વરસમુધી-વાંસળીથી સાપ ખેંચાઈ આવે તેમ-એક ગોવાળીયાની વાંસળીથી આકર્ષાઈને તેની ઉપર બન કુરબાન કરવા તેના દેશમાં દોડતા આવે છે, અહો, ગોવાળ !

તા દીદા બ ખાબ દીદા રૂયત,
પયવસ્તા દર આરબુયે ખાબ અસ્ત.

અર્થ:-ન્યારથી આંખે તારૂં મુખ સ્વપ્નમાં ભ્રેષ્ટું છે ત્યારથી તેને સદૈવ તે સ્વપ્નનીજ અંખના રહી છે.

સુરતવર્ધનં શોકનાશનં સ્વરિતવેણુના સુષ્ટુચંચિતમ્ ।

હર રાગચિસ્મારણં નૃણાં ચિતર ધીરન તેઽધરામૃતમ્ ॥

અર્થ:-આનંદ અને પ્રસન્નતામાં વૃદ્ધિ કરનાર, શોકને નષ્ટ કરનાર, ધીમો સ્વરવાળી ખંભુરીવડે સારી રીતે ચુમેલ અને અન્ય સાંસારિક સુખોને ભૂલાવી દેનાર (વહાલા શ્રીકૃષ્ણ) તું જ્ઞાનોપદેશરૂપી અમૃત સત્યના જિજ્ઞાસુઓને મુક્તિરૂપી દાન દેવાની શક્તિ ધરાવે છે.

હાય ગોલ ચંદ્રસમાન ! હે મારા લાલ ! તું છાણ અને માટી (વિષયે અજ્ઞાઓ) વડે હાથ કેમ ખરડે છે ? આ લીલા સારી નથી. માખણ જેવું શરીર તે કેમ મેલું કરી નાખ્યું ? છાણ અને માટીમા તો વીછી (દુઃખ) હોય છે, જો કરડશે તો મો પસારી ગડબડ શરૂ કરશે. તમારૂં રુદન તમારો “શમ” નથી ખમી શકતો. મારા નાનેગ ! આવ, તને નવડાવું, ઘોવડાવું, દૂધ પાઉ, તું ગોવાળીયો નથી. તુ તો દ્વારકાધીશ (જલથલનો સ્વામી) છે. છત્ર-સિંહાસનનો અધિકારી છે. આ ગાંડપણને છોડી દે.

उन्नतिनो मार्ग

(૨૪ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫ના દિવસે આપેલું વ્યાખ્યાન.)

ધ્યાનનો આરંભ કરવા પહેલાં રામ તમને એમ કહેવા છડે છે કે આત્મ-પૂજા અને આત્મ-સન્માન એ શબ્દોના શા અર્થ થાય છે, લોકો તેમના ખોટા અર્થ કરે છે. જો તમે આત્માને પરિમિત માનતા હો અને સ્વ એટલે કેવળ પોતાનું શરીર એમજ માનતા

હો, તો સ્વમાનનો અર્થ અહંકાર અથવા અહંમન્યતા થશે, અને એમ માનવું તે તો પાપજ છે. પણ જો સ્વનું તાત્પર્ય ઈશ્વરનું સ્વરૂપ માનીએ તો તો સ્વમાન કરતાં અધિયાતું બીજું કોઈ પુણ્ય નથી. રામ આપને વિનંતિ કરે છે કે વ્યાખ્યાન એકાગ્રતાપૂર્વક સાંભળો. તમો ભગવત્સ્વરૂપ છો. તમો અતંત-સ્વરૂપ હોવાથી તમારી અંદર પરિચિન્ન સાંસારિક વિચારો નજ રહેવા જોઈએ.

કોઈ એક રાજાનો પુત્ર પોતાના નોકરો વચ્ચે જઈ બેસતો હોય, અથવા કોઈને બીભત્સ શબ્દો સંભળાવતો હોય, તે વખતે જો તેને એમ કહેવામાં આવે કે " તમે આ શું કરી રહ્યા છો ? એ તમોને ન સોલે. તમો રાજાના પુત્ર થઈ આવા નીચ લોકોમાં બેસો છો અને તમો જીહ્વાને આવા બીભત્સ શબ્દો બોલી અપવિત્ર બનાવો છો ! " તો તત્કાળ તેને પોતાની અસલ સ્થિતિનું જ્ઞાન થઈ આવે છે અને તે લલ્લિત બની જાય છે. તેજ પ્રમાણે તમો પણ તમારા સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરો. તમારું સ્વરૂપ તો પરમેશ્વર છે. તે સ્વરૂપ તો ત્રિલોકને આનંદ આપનારું છે, સૂર્યને પ્રકાશ અને ચંદ્રને શીતળતા આપનારું છે. માટે તે રાજપુત્રની જેમ તમે પણ તમારા

વિચાર અને કાર્યોથી લક્ષિત થઈ પોતાની જાતને સાંસારિક વસ્તુઓમાં એટલી બધી આસક્ત ન થવા દો. તમારા સ્વરૂપને ઓળખો, તેને જાણર પિછાનો. જુઓ તમારો ગાયત્રી મંત્ર શું શીખવે છે ? રામ તમને એ મંત્ર નહિ વાંચી સંભળાવે, પણ દેખા તેનો આશયજ જણાવશે. એ મંત્રનો આશય એવો છે કે મારી જીવિ પ્રકાશિત થાઓ; કેમકે, સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓને જે પ્રકાશ આપે છે તે મારો આત્માજ છે. વસ્તુ-સ્થિતિ આમ હોવાથી રામ કહે છે કે જે લોકો અલેદવાદી હોય તેઓ પોતાની અલેદદૃષ્ટિને સન્મુખ લાવીને, તથા જેઓ લેદવાદી હોય તેઓ લેદદૃષ્ટિ ધોરણ કરીને તે જ્યોતિ-સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરે. એ ધ્યાન એજ છે કે ગહારના તમામ પ્રકાશોનું તેમજ આંતરિક જ્ઞાનજ્યોતિનું જાન્યેનું મૂળ મારા હૃદયમાંજ છે. મારા હૃદયમાં તેજ હીપક જળે છે, અને તેજ જ્યોતિ પ્રકાશમાન છે. હવે રામ આજના વિષય ઉપર આવે છે.

વિષય અત્યંત વિશાળ છે. તેથી તેના એકાદ ભાગ ઉપરજ રામ વિવેચન કરશે. સાધારણરીતે લોકો એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે આ “ઉન્નતિ, ઉન્નતિ”ની ખૂંમો મારનાર કયાંથી નીકળ્યા છે? અરે ભાઈઓ! પોતાને ઘેર બેસી અમન-ચેનમાં જીવન વ્યતીત કરવામાં મુખ્ય છે, કે ઉન્નતિ ઉન્નતિની પીઠા માથે વહોરી લેવામાં? લોકોની જીહ્વા ઉપર તો આજ શબ્દો છે કે “અમોને અહીંજ રહેવા દો, અમો આગળ વધવા નથી માગતા” અને પોતાનું વર્તન પણ તેઓ એજ પ્રમાણે રાખે છે. તેઓ કહે છે કે:—

જ કદરે હર સકું રાહત જીવદ જિનગર તક્ષવતરા,
દવીદન, રક્તન, ઇસ્તાદન, નિશસ્તન ખુદતનો મુદન.

અર્થાત્:—ગતિનો અભાવ જેટલો વધારે તેટલોજ આરામ પણ વધારે; દોડવા, ચાલવા, ઉભા રહેવા, બેસવા, સૂવા અને મૃતસ્થિતિ વચ્ચેના તક્ષવત ઉપરથી જોઈ લ્યો.

પરંતુ આ આરામ શું છે? એ તો ક્ષણભંજુર છે. એ અવસ્થા કંઈ સ્થિર રહી શકતી નથી. કોઈને કોઈ દિવસ એ આરામનો પણ અંત આવશેજ. સૌથી વધારે આનંદ તો ત્યારે હોઈ શકે કે જ્યારે એવું મૃત્યુ આવે કે તેના પછી ફરી મરવાનો વખતજ ન આવે. આવા આલસ્યના ઉપાસક મહાશયોને રામ પ્રકૃતિનો એક નિયમ દેખાડવા ઇચ્છે છે. વિકાસ-

વાદનો. ઇતિહાસ આપણને એજ ઉપદેશ આપે છે કે “ આગળ વધો, નહિ તો મરો. ” જે કોઈ આગળ વધવાની ના પાડશે તે ચગદાઈ જશે. તે સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય કે આરો નથી. જગત્માં જેટલાં પ્રાણીઓ છે તે બધાંની સ્થિતિઉપર વિચાર કરવાથી એજ નિયમ જણાઈ આવે છે કે “ આગળ વધો. ” જડ, ચેતન, વનસ્પતિ, દરેક ઠેકાણે એજ નિયમ સાંપ્રાપ્ત્ય લોગવી રહ્યો છે. જંગલી જાતિઓ અને પશુઓની સ્થિતિનાં વર્ણન વાંચવાથી પણ એજ જણાઈ આવે છે, કે તેમના રક્તના એક એક ટીપાઉપર એમ લખાયલું છે કે “ આગળ વધો. ” અને એ તદ્દન સાચું કહ્યું છે, કે ઉન્નતિ પ્રયાસથી, પુરુષાર્થથી, પરિશ્રમથી અને કષ્ટ વેઠવાથી થાય છે. જે વ્યક્તિ પરિશ્રમ અને પ્રયત્ન નહિ કરે તે નષ્ટ થશે અને ચગદાઈ જશે. ગાડીમાં બેઠેલા ઘોડાનું કામ ગાડીને ખેંચી આગળ લઈ જવાનું છે. તેથી જ્યારે તે નથી ચાલતો અને અટકી પડે છે ત્યારે કોચમેન તેને ચાણુક ઉપર ચાણુક ફટકારે છે. વ્યક્તિઓ અને જાતિઓની પણ તેવીજ દશા છે.

જે વ્યક્તિ અથવા જાતિ આગળ વધવાની ના પાડે છે તેને દૈવ અથવા પ્રકૃતિનો નિયમ ફટકા મારે છે. આ નિયમ અટલ છે. તેમાં કોઈને પણ છૂટછાટ નથી મળી શકતી. પરમેશ્વર કોઈ પણ જાતિ અથવા સંપ્રદાયનો પક્ષકાર નથી. જે કોઈ તેના નિયમાનુસાર વર્તે છે તેને તે ચાહે છે અને તેજ બચી જાય છે, પરંતુ જે તેના નિયમનો ભંગ કરે છે તે તેનો શત્રુ હોઈ તે નાશ પામે છે. જરા ભુલ્યા કે તમો સાંસારિક રાજ્યના નિયમવિરુદ્ધ વર્તો તોપણ તરત શિક્ષા પામે છે, તો પછી ઈશ્વરીનિયમનું ઉલ્લંઘન કરીને બચી જવાની આશા રાખવી એ તો મૂર્ખતાજ કહેવાયને ! ધર્મ-શાસ્ત્રાનુસાર પણ આગળ વધવાની ના પાડવી એનુંજ નામ પાપ. એને તમોશુલ કહે છે. પદાર્થશાસ્ત્રમાં દર્શાવેલા ગતિના નિયમો પૈકીના એક નિયમનું નામ “ જડતાનો નિયમ ” છે. પોતાની સ્થિતિ બદલવાની ના પાડવી તેનું નામ જડતા. પોતાની સ્થિતિ બદલવા ન ઇચ્છવું એનુંજ નામ મુસ્તી, શિયિલતા અથવા જડતા. આપણા શાસ્ત્રોમાં શ્રમ અથવા શક્તિશન્યદશાને તમોશુલ કહે છે. આ નિયમને વિસ્તારથી વર્ણવતાં એમ કહી શકાય કે જો એક વસ્તુને સ્થિર

અવસ્થામાં રાખીએ તો તે તેજ સ્થિતિમાં સદૈવ રહેશે; અને જ્યાંસુધી કોઈ ચેતન વસ્તુ તેની ઉપર કાર્ય ન કરે ત્યાંસુધી તે પોતાની સ્થિતિ બદલશે નહિ. એજ પ્રમાણે જો એક વસ્તુને ગતિમાં મૂકવામાં આવે તો તે હમેશાં ગતિમાંજ રહેશે, અને જ્યાંસુધી કોઈ ચેતનવસ્તુ તેની ઉપર કાર્ય ન કરે ત્યાંસુધી તે પોતાની ગતિમાન સ્થિતિને છોડશે નહિ. આ નિયમને સ્થિરતાનો નિયમ પણ કહે છે. તેથી આગળ ન વધવું, અથવા એમ કહો કે પોતાની સ્થિતિને પરિવર્તિત ન કરવી એનુંજ નામ જડતા-તમોશુષ્ણ-અને પાપ છે. એક બીજો નિયમ વૃદ્ધિ અથવા ફેરફારનો છે. તેનાથી રત્નોશુષ્ણ પ્રકટ થાય છે. અર્થાત્ આ દશામાં જડતા ઉપર પોતાનો સંયમ અથવા કાણુ જામી જાય છે, અને આગળ વધવાની તથા સ્થિતિમાં પરિવર્તન કરવાની ઇચ્છા તેમજ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે મનુષ્ય તો અનન્તસ્વરૂપ છે, તેમાં આ પાપ ક્યાંથી આવ્યું? એનો જવાબ કેટલાક લોકો આ પ્રમાણે આપે છે કે પહેલ પહેલાં હજરત આદમે પાપ કર્યું, અને તે આપણને વારસામાં મળ્યું. રામ આ પ્રશ્નને એ રીતિએ નહિ ચર્ચે. રામ તમોને બતાવશે કે જરા હિંદુશાસ્ત્ર તરફ પણ દ્રષ્ટિ નાખો અને જુઓ કે તે શું શીખવે છે? અહીં પુનર્જન્મનો પ્રશ્ન આવે છે. પુનર્જન્મ સાચો છે. તેને એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાં ચર્ચવામાં આવશે. રામ આ સમયે તે પ્રશ્ન ઉપર કશું નહિ બોલે. આપણને હિંદુ-શાસ્ત્ર એમ શીખવે છે કે મનુષ્ય ચોરાશી લક્ષ યોનિઓમાં ફરીને ઉત્પન્ન થયો છે. વિજ્ઞાનનો પણ આ એક નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે મનુષ્ય અન્ય સર્વ પદાર્થોની છેવટે ઉત્પન્ન થયો છે. ઇતિહાસચિન્હવિદ્યા અને ભૂગર્ભ-વિદ્યા ઇલાદિમાંથી એ બાબતનાં સચોટ પ્રમાણ મળી આવે છે. ગર્ભશાસ્ત્ર પણ એ વાતને સિદ્ધ કરે છે. આ નવીન વિદ્યા ‘હેકલે’ પ્રચલિત કરી છે. આ વિદ્યાના પ્રત્યક્ષ અનુભવોથી સારી પેઠે સિદ્ધ થાય છે કે મનુષ્ય સૌના પછીજ ઉત્પન્ન થયો છે.

રામ એકવાર એક સંગ્રહસ્થાનમાં ગયો હતો. ત્યાં તેણે જોયું કે ગર્ભની અંદરનાં એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ, પાંચ દિવસ અને એજ પ્રમાણે મહીના બે મહીના સુધીના જીવ (બાળક) શીશીયોની અંદર સ્પર્શિતમાં રાખેલાં હતાં. તે ઉપરથી માતાના પેટમાં ચેતનની શી અવસ્થા થાય છે તે જણાતી

હતી. તે સિન્ન સિન્ન રૂપ ધારણ કરે છે; અર્થાત્ માછલી, દેડકું, કૂતરો, વાનર વગેરે દશાઓમાં થઈ સૌની પછી મનુષ્યની અવસ્થા ધારણ કરે છે. તેથી સ્પષ્ટરીતે સિદ્ધ થાય છે કે સંસારમાં મનુષ્ય સૌથી છેલ્લો ઉત્પન્ન થયો છે, અને તે પાશવિક અવસ્થાઓ ભોગવીને તે પછીજ મનુષ્ય બનેલો હોવાથી હંબુસુધી તેનામાં તમોશુણનો ભાગ રહી ગયેલો છે, અને તેજ કારણસર તેનામાં પાપ જોવામાં આવે છે. પાપ અથવા પુણ્ય એ સાપેક્ષક શબ્દો છે. જે વસ્તુ એક સ્થિતિમાં પાપરૂપ હોય તેજ વસ્તુ બીજી સ્થિતિમાં પુણ્યરૂપ થઈ શકે છે. બાળકને માટે જે પાપ નથી તે વૃદ્ધને માટે પાપ છે. ચોથા વર્ગનો વિદ્યાર્થી જે પોતાના વર્ગમાં ચાલતાં પુસ્તકોનું અધ્યયન કરે તો તે તેના માટે પુણ્ય છે. પણ જો એમ. એ. વર્ગનો કોઈ વિદ્યાર્થી પોતાનાં પુસ્તકો છોડી ચોથા વર્ગનાં પુસ્તકો વાંચવામાં વળત ગાળે તો તે તેના માટે પાપ છે. એકંએકના કલાસમાંથી ઉન્નતિ કરી બીજાંએના વર્ગમાં અભ્યાસ કરવો તે પુણ્ય છે. પરંતુ બીજાંએમાં નપાસ થઈ ફરી ફરી બીજાંએ નોજ અભ્યાસ કરવો એ પાપ છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે એક અવસ્થામાંથી આગળ ન વધવું એજ પાપનું મૂળ છે. તેવીજ રીતે જે વસ્તુઓ પશુઓમાં પાપરૂપ નથી ગણાતી તે વસ્તુઓ મનુષ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પાપરૂપ બની રહી છે. પશુઓની દશા છોડ્યા પછી જીવાત્મા મનુષ્યદશામાં આવે છે, પરંતુ તેનામાં તમોશુણ બાકી રહી જાય છે. તેથી જો એ સમયે તે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન કરે કે જે બુદ્ધિ તેને પશુઓથી જૂદો પાડે છે, અને પોતાને માટે શું પુણ્ય છે અને શું પાપ છે તે ઉપર વિચાર ન કરે તો તે જડતાના નિયમ અનુસાર જડ છે; કેમકે તે પોતાની અવસ્થા બદલવા નથી ઇચ્છતો. પશુતાના જે અંશે તેનામાં બાકી રહેલા છે તેને તે જેમના તેમ ચાલુ રાખવા ઇચ્છે છે; અને પોતાના મળેલો બુદ્ધિના પ્રકાશનો લાભ ઉઠાવી આગળ વધવા નથી ઇચ્છતો.

સારાંશ કે જે વ્યક્તિ આગળ વધવાને તૈયાર નથી તે પાપજ કરે છે. પાપનું તત્ત્વ આજ છે, અને પાપ મનુષ્યમાં કેમ આવે છે તેનો સંબંધ પણ આવેજ છે.

તમારી બાઈચિકલનું પેડું ફરી રહ્યું છે અને તમારો કૂતરો તેની આગળ આગળ દોડતો આવ્યો જાય છે. જો તે જરાબર દોડ્યો જશે તો તમારી

બાઈસિકલના પૈડાની ઠેસ તેને નહિ વાગે અને તેને કંઈ દુઃખ નહિ થાય. પણ જો તે અટકી પડે, અથવા તમારી બાઈસિકલ કરતાં પોતાની ગતિ મંદ બનાવી દે તો તે જરૂર પૈડાની નીચે આવી જશે. હા, તેને બચાવવાનો એક ઉપાય એ છે કે તમે પોતે તમારી બાઈસિકલને રોકી દ્યો. તેવીજ રીતે કાળજીક ચક્કર લગાવ્યે બંધ છે. જો તેની સાથે સાથે દોડશો તો તો ફેમકુશળ છે, નહિ તો તેની નીચે દબાઈ મરવુંજ પડશે; કેમકે પરમેશ્વર પોતાના પૈડાને રોકવાનો નથી. તેના નિયમ અટલ છે. તે સદા પ્રચલિત છે. એમાં કોઈને માટે પક્ષપાત નથી.

માટે ઉન્નતિ કરો, નહિતર ચગદાઈ મર્યો, પીસાઈ જશો, નષ્ટ થઈ જશો. જે જાતિયો આગળ નથી વધતી, તે સદૈવ પાછળજ પગલાં ભરે છે અને જે માર્ગપ્રવર્તન પાપ ગણે છે તે જાતિઓનો નાશજ થાય છે. રામ આ શબ્દોની વ્યાખ્યા નહિ કરી બતાવે. તેના અર્થ તો તમે સ્વતઃ સમજી ગયા હશો. આ ઉપરથી એજ સારાંશ નીકળે છે કે ઉન્નતિ એટલે પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ.

ઉન્નતિ એટલે પ્રયત્ન એ ખરું; પરંતુ પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે પ્રયત્નથી શું થઈ શકે એમ છે? પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રારબ્ધને અધીન છે, એટલે કે ભાગ્ય ઉપર અવલંબી રહેલી છે. આ વિષય એવો છે કે તે ઉપર એક સ્વંત્ર વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ. પરંતુ તેનો સંક્ષેપતઃ ઉત્તર આ પ્રમાણે છે:-

જે લોકો એમ કહે છે કે પ્રત્યેક કાર્ય ભાગ્યથીજ થાય છે, તેઓ પણ સાચા છે, પણ તેઓ એ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરવામાં ભૂલ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે જેવી ઋતુ હોયછે તેવીજ માણસોની રીતભાત પણ બની જાય છે. શિયાળાની મોસમમાં તમે ઉનનાં વસ્ત્રો પહેરશો, ઘરમાં રહેશો, આગ સળગાવશો વગેરે વગેરે કરશો; અને ગરમીની ઋતુમાં મેદાનમાં રહેશો, પાતળાં વસ્ત્રો પહેરશો. ઠંડુ પાણી પીશો વગેરે વગેરે.

હવે એમાં ઋતુનું બદલાવું તે દૈવ-ધૃત્તિ અથવા ભાગ્ય કે પ્રારબ્ધ છે, અર્થાત્ તે એક નિયત વસ્તુ છે. અને આ પ્રારબ્ધ આખા દેશ ઉપર પ્રભુત્વ લોગવે છે; પરંતુ ઋતુઅનુસાર વસ્ત્ર પહેરવાં અને ખીજાં આચરણ બનાવવાં તે તો આપણા પુરુષાર્થપર આધાર રાખે છે. બદલાયતી ઋતુ એમાં કંઈજ કરી શકતી નથી. ચોર ચોરી કરે છે, વિદ્યાર્થી અભ્યાસ

કરે છે, ન્યાયાધીશ કહ્યા પતાવે છે. આ સઘળા લોકો પોતપોતાનાં કાર્યો સૂર્યની સહાયતાથી કરે છે, કેમકે તેઓમાં કામ કરવાની શક્તિ અન્ન ખાવાથી આવે છે; અને તે અન્ન સૂર્યના પ્રકાશ અને શક્તિને ખાઈનેજ પેદા થાય છે. આ હકીકત જોતાં સૂર્યનો પ્રકાશજ આ જગતનાં સર્વ પ્રાણીઓમાં આવીને કાર્ય કરે છે. દીપકના પ્રકાશમાં જે જ્યોતિ છે તે પણ તેજ સૂર્ય પાસેથીજ મેળવી છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વસ્તુતઃ ઉપર જણાવેલા સર્વ લોકોનાં કાર્યોને કરવાવાળો સૂર્યજ છે; પરંતુ સૂર્ય ઉપર કેમ કોઈ પણ ચોરીનું આજ નથી ચલાવતું? તેને કેમ અપરાધી ઠરાવવામાં નથી આવતો? કારણ એજ કે સૂર્ય તો એમાં માત્ર પ્રકાશ અને શક્તિ આપનાર પદાર્થ છે. તેણે તો વક્રીકૃત, વાદી અને ન્યાયાધીશ દરેકને જેવી શક્તિ આપેલી છે તેવીજ ચોરને પણ આપી છે. ધારો કે એક માણસને ખીજનો ધકકો વાગવાથી તે પડી ગયો. એમાં એના પડવાનું કારણ વસ્તુતઃ ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ છે, પરંતુ પડનારો માણસ એ નિયમની સાથે નહિ લડે. તે તો ધક્કો મારનારનેજ પકડશે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં કેટલાક ભાગ અસ્થિર છે. અને કેટલાક ભાગ સ્થિર હોય છે. સ્થિર ભાગ તે આરબ્ધ અને અસ્થિર ભાગ તે પુરુષાર્થ. હવે જોવાનું એ છે કે આ બંનેમાં કંઈ સંબંધ છે કે તેઓ એક બીજા સાથેના સંબંધથી રહિત અને નિઃપ્રયોજન છે. રામ આ વાત તમોને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી સમજાવે છે. તેમનામાં એક વિશેષ સંબંધ છે. તમારું આરબ્ધ તમેજ બનાવ્યું છે. જો પુરુષાર્થ કંઈ વસ્તુજ ન હોય તો ધાર્મિક પુસ્તકોમાં વિધિ અને નિયમ કેમ શીખવાળ્યા છે? કહ્યું છે કે:—

દર્મિયાને કેસરે દરિયા તખ્તા ખંદમ કરદઈ,
ખાજ મી ગોઈકેદામન તર મકુન હુશિયાર ખારા.

અર્થાત્ નદીના ઉંડાણમાં મને ખીલા સાથે ખાંધી દીધો છે, અને વળી કહે છે કે ખખરદાર, પાલવ ન ભીંજાય !

સુસલમાન, હિંદુ અથવા ખ્રિસ્તી કોઈ પણ ધર્મનાં પુસ્તકો જોવાથી સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે કે તેમણે તમારી અંદર પુરુષાર્થનો અવકાશ જોયો છે.

હવે ગમ બંને વચ્ચેનો સંબંધ જતાવે છે. રેલગાડી પાટાને છોડી આમ તેમ નથી જઇ શકતી. પાટા તેનું ભાગ્ય છે, પરંતુ ચાલવામાં તે સ્વતંત્ર

છે, અને તે તેના પુરુષાર્થ છે. પણ રેલગાડી ચાલુ થઈ તે પહેલાં પાટા પણ રેલવાળાઓના અધિકારમાં હતા. તેજ પ્રમાણે એક જણ કોઈ એવા ગરીબના ઘરમાં જન્મે છે કે જ્યાં તેનાં માતા પિતાને ખાવા સુદાં મળતું નથી. એક બીજો માણસ કોઈ અમીરને ત્યાં અવતરે છે, અને ત્રીજો કોઈ ગાંડા કે મૂર્ખને ત્યાં જન્મે છે. આનું કારણ રેલના પાટાની પેઠે તેમનું પ્રારબ્ધજ છે; પરંતુ એ પણ ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ કે આ લાભ્યના પાટા તેમનાજ આગલા પુરુષાર્થ અનુસાર બનાવવામાં આવે છે. જુઓ, કરોળિયો પોતાના મોંમાંથી તાર કાઢે છે, અને તેને એકથી બીજી જગ્યા સુધી બંને છેડેથી બાંધીને પૂલ જેવું બનાવી દે છે. હવે તે એજ તાર ઉપર ચાલે છે પણ પોતે બનાવેલા એ રસ્તા સિવાય બીજી કોઈ બાજુએ તે જવા ધારે તો નથી જઈ શકતો. જો બીજી બાજુ તેણે જવું જ હોય તો ફરીથી પોતાના મોઢામાંથી બીજો તાર કાઢીને બીજો માર્ગ બનાવી લેવાને તે સુખીઆર છે. એમ કરવાથી પછી તે બીજી બાજુ પણ જઈ શકશે. તાર નીકળ્યો તે પહેલાં તાર કાઢવાનું કાર્ય એ તેના પુરુષાર્થ હતો, પણ નીકળ્યા પછી તે તેનું પ્રારબ્ધ બની ગયું. હવે તેને તેનીજ ઉપર ચાલ્યા વગર છૂટકો નથી.

તમે જાણો છો કે તાર કાઢવા પહેલાં તેને અધિકાર હતો કે તેની મરજીમાં આવે તે તરફ લઈ જાય. અર્થાત્ પોતાના પ્રારબ્ધને બનાવવાનું પોતાનાજ અધિકારમાં હતું. પણ એક વખત પ્રારબ્ધ બંધાઈ ચૂક્યું એટલે પછી તેને બદલવું હોય તો પાછી એજ સુક્તિ કરવી પડશે કે જે પહેલાં કરી હતી. દેશમના કીડાની સ્થિતિ ઉપરથી પણ એજા સિદ્ધ થાય છે.

એક બીજો દાખલો લ્યો. ધારો કે એક મનુષ્ય દસ્તાવેજ લખવા ઇચ્છે છે, અર્થાત્ કંઈ પુરુષાર્થ કરવા માગે છે. હવે આ પુરુષાર્થ કરતી વખતે તે કરવું કે ન કરવું તે તેના અધિકારની વાત છે. અર્થાત્ દસ્તાવેજ લખે કે ન લખે તથા દસ્તાવેજમાં ઈચ્છા અનુસાર શરતો લખવાનો તેને અધિકાર છે. પણ જો એક વખત લખાઈ રહ્યું એટલે પછી તે તેની સાથે બંધાઈ ચૂક્યો. એ તેનું પ્રારબ્ધ બની ગયું. હવે એ શરતો પ્રમાણે ચાલવા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. જેમકે

ચારે મન—ખુદ કર્હા શ ઇલાને નીસ્ત, કર્હની ખીશ, આમદની પીશ.

અર્થાત્ મારા પહાલા! હાથે કરેલ કાર્યનો કંઈ ઉપાય નથી. જે કરશે તેજ આગળ આવશે.

હંચ ખતે તકલીફસે ચેહ ખતે-પેશાનિયાં,

પેશ આતી હંચ વેહીજે કે હંચ પેશ આનિયાં.

અર્થાત્: કપાળ ઉપર પડેલી આ કરચલીઓ પ્રારબ્ધેજ લખેલી લીટીઓ છે. જે આગળ આવવાનું છે તેજ માથા ઉપર આવી પડે છે.

યોગવાસિષ્ઠમાં લખ્યું છે કે પુરુષાર્થથીજ સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે. સઘળા બુદ્ધિમાન પુરુષોનાં કામ પુરુષાર્થથીજ થાય છે. પ્રારબ્ધ શબ્દ તો ફક્ત એવા લોકોને આશ્વાસન આપવા ઘડી કાઢવામાં આવ્યો હતો કે જેઓ કોમલ ચિત્તના હોવા છતાં તેમની ઉપર કંઈ વિપત્તિ આવી પડેલી હોય, ત્યારે તેઓ હાથવોય કરી મૂકે નહિ, નહિ તો હમેશાં જીવનનાં સઘળાં કાર્યો પુરુષાર્થથીજ થાય છે. મનુષ્ય સોજન જન્મે છે તે પણ પુરુષાર્થથી, પાણી પીએ છે તે પણ પુરુષાર્થથી, નોકરી પણ પુરુષાર્થથીજ કરે છે, અને કોઈ સાર્વજનિક કાર્ય કરે છે તો તે પણ પુરુષાર્થથીજ.

આટલી પ્રસ્તાવના કર્યા પછી રામ હવે આવશ્યક ઉન્નતિને સફળતાથી પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય જણાવશે. સર્વ કાર્યોમાં સફળતા મેળવવા માટે આ વાતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

(૧) સાંસારિક કામધંધામાટે સૌથી આવશ્યક વસ્તુ પ્રકાશ છે. જન્મે તેટલું સ્વચ્છ અને સફાઈદાર ઘર હોય, તોપણ જો તેમાં અંધારું હશે તો તેમાં દાખલ થનાર કાંતો ખુરશી સાથે અધકાશે અથવા બીંતમાં તેનું માથું ભટકાશે, અથવા ફાનસને ડોકર વાગી તેના ચૂરેચૂરા થઈ જશે.

અર્થાત્ ડગલે અને પગલે દુઃખને દુઃખજ સામે આવશે વળી ખુટ્કી જમીનમાં પણ પ્રકાશ વગર કોઈ પણ વસ્તુ ઉગી શકતી નથી. એક છોડવાને અંધારામાં વાવો, અને બીજાને અજવાળામાં વાવો. પછી જન્મેને એક સરખું પાણી પાઓ. પરિણામ એજ આવશે કે અંધારામાં વાવેલો છોડ સૂકાઈ જશે અને અજવાળામાં વાવેલો છોડ ખીલતો તથા વધતો જશે. એ રીતે જ્યારે પ્રકાશવગર વૃક્ષ પણ ઉન્નતિ કરી શકતું નથી, ત્યારે મનુષ્ય તો કેમજ કરી શકે? હવે ઉન્નતિના કાર્યમાં મનુષ્યને ક્યા પ્રકાશનું પ્રયોજન છે? તે ધ્યાન દે જોના ઉલ્લેખ રામે લાવેલો

આરંભમાં કર્યો હતો; તેજ પ્રકાશોનો પણ પ્રકાશ જ્યોતિસ્વરૂપ આત્મ-
દેવ; તેને ન જૂલવો એનુંજ નામ પ્રકાશ છે. આ સાંભળી કદાચ તમે કહેશો
કે સંસારમાં જે હજારો નાસ્તિક લોક હોય છે, તેમણે શું કંઈજ ઉન્નતિ નથી
કરી? રામ ઉત્તર આપે છે કે આ સુપ્રસિદ્ધ નાસ્તિક લોકો જેમને તમે નાસ્તિક
કહો છો અને જેઓ મોટાં મોટાં કાર્યો કરી ગયા છે, જેવા કે હર્બર્ટ
સ્પેન્સર, સ્પાઈનોઝા, તથા હકસલે; ધારો કે તેઓ નાસ્તિક હતા; પરંતુ
તેમની ઉન્નતિનું પણ ખરેખરું કારણ તો તેમની ઈશ્વરાભિમુખતા અને
તેમની ઈશ્વરોપાસનાજ છે. તે લોકોનાં જીવનચરિત્રોનું અધ્યયન કરવાથી
જણાયે છે આ લોકો આપણે માનીએ છીએ તેવા ઈશ્વરને માનતા નહોતા,
તોપણ તેઓ ઈશ્વરના ભાવને પોતાની નસેનસમાં રાખતા હતા. ધારો
કે એક રાજાને ત્યાં બે નોકર છે. તેમાંથી એક તો રાજાની સારી પેઠે
ખુશામત કરે છે, પણ કામ કંઈજ કરતો નથી. બીજો રાજાની ખુશામત
કરવાની જગ્યાએ દરકાર કરતો નથી, પણ પોતાનું ધાર્મિક કર્તવ્ય-પોતાને
સોંપેલું કાર્ય-અત્યંત સુંદરરીતે બજાવે છે. હવે સવાલ એ છે કે
રાજા કોની ઉપર પ્રસન્ન થશે? તમે સારી પેઠે જાણો છો કે રાજા કામ
કરનારા ઉપરજ પ્રસન્ન થશે. કામજ વહાણું લાગે છે, ચામ નહિ. ઉપ-
રુક્ત નાસ્તિકોની પણ આવીજ દશા છે. તેમણે માળા નથી જપી, પરંતુ
તેમણે પોતાના આચરણવડે ઈશ્વરની ઉપાસના કરી છે. તેમનું પ્રત્યેક
કાર્ય પ્રભુની માળાનો એક એક મણકો હતો, અને તેમનું જીવન પોતેજ
માળારૂપ હતું. રામ તમને એમ નથી કહેતો કે તમે નાસ્તિક બની
જાઓ. તમે ઉપાસના પણ કરો અને કામ પણ કરો; પરંતુ નાસ્તિકોની
પેઠે દરેક જણ કામ નથી કરી શકતો. માત્ર કોરે કોરા જ્ઞાનયોગવડે
માણસ ઉન્નતિ નથી કરી શકતો. તેને પગથીયાની-આધારની-આવશ્યકતા
પણ છે. કેવળ સગુણ ઈશ્વરને માનવાનું કારણ પણ એ આવશ્યકતાજ
છે. જે લોકોને આ આધાર વગર નથી ચાલતું, તેમણે દરરોજ પોતાનું આ-
ધ્યાત્મિક લોજન જમવું જોઈએ. તેમાંથી તેમને ઘણી સહાયતા મળશે.
તે આધ્યાત્મિક લોજન શું છે? ધ્યાન, લજન અને ઉપાસના. કૌભવેલ
અને મહારાજા રણજીતસિંહ ઇત્યાદિ વિષે લખ્યું છે કે જ્યારે તેઓ
કોઈ સુદ્ધ આરંભતા ત્યારે પોતાનાં તન, મન અને ધનને પરમાત્માને

અર્પણ કરી પ્રાર્થનાની સાથે કામની શરૂઆત કરતા અને સફળ થતા એવાજ લોકોને માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે:-

દૌલત ગુલામે મન શુદ્ધો ઈકબાલ ચાકરમ.

અર્થ:-સંપત્તિ મારી દાસ ને પ્રારબ્ધ થયું ચાકર.

ખાંધે હુએ હાથે કો બ ઉમ્મેદે ઈન્જાત,

રેહતે હંચ ખડે સૈંકડાં મજમૂં મેરે આગે.

અર્થ:-પોતાનો સ્વીકાર કરાવવાની આશાએ સૈંકડો વિષય મારી આગળ હાથ નેડી ઉભા રહે છે.

પ્રાર્થનાના બે પ્રકાર છે:-એક માગવું, બીજો અર્પણ કરવું. એમાં માગવાનો પ્રકાર તો સ્વાર્થપણું છે; અર્પણ કરવું એજ પ્રાર્થનાનો સાચો પ્રકાર છે. એનો અર્થ એ છે કે જે કંઈ કામ કરવું તે પ્રભુને અર્પણ કરીને પ્રભુપ્રીત્યર્થેજ કરવું. સમર્પણ કરવું એટલે હૃદયમાં ઈશ્વરી પ્રકાશને ભગૃત કરવો, અને તેજ સાચી પ્રાર્થના છે. જે વ્યક્તિ પોતાના હૃદયને દેવાદાર દશામાં રાખે છે, અર્થાત્ જે હુમેશાં ઇચ્છાઓનો શુભામ થઈ રહે છે, તેનાં કાર્યોમાં બહુ મુશ્કેલીઓ નડે છે; તથા તેવા લોકો સફળ પણ નથી થતા. સફળ તો એવાજ માણસો થાય છે કે જેઓ સદૈવ નમ્ર અને હસમુખા રહે છે. શોકાતુર લોકોથી ઉન્નતિ નથી થઈ શકતી. જેવી તમારી આંતરિક દશા હશે તેવીજ તમને સફળતા પણ મળવાની. લોકોક્તિ પ્રસિદ્ધ છે કે “ ઘર સે જાઓ ખા કે, બાહિર મિલે પકા કે; ઘરસે જાઓ ભૂખે, બાહિર મિલે ધકકે. ”

જો તમે પરમેશ્વરની ભક્તિ ધન અથવા સંતાનની કામનાથી કરો છો તો તે પરમેશ્વરની ભક્તિ નથી; તે તો ધનની, સંતાનની અને પોતાના સ્વાર્થની ભક્તિ છે. એમાં તમે પરમેશ્વરની ભક્તિ નથી કરતા, પણ જીલટો તેને પોતાનો દાસ બનાવો છો કે તે હરવખત તમારી સેવામાં હાજર રહે, અને જે વસ્તુની તમોને જરૂર પડે તે વસ્તુ તમને લાવી આપે.

અહા ! આ તો જંગમને ઉપી વહેવડાવવા જેવું છે. વહાલાઓ ! તમારી વિષય કામનાઓમાટે પરમેશ્વરને તકલીફ ન આપો. તમારે દરેક કામ હિમ્મત અને શાંતિથી કરવું જોઈએ. એજ સફળતાનું સાધન છે. જેમ તમારી પાસે કેાઈ માણસ શીખ માગવા આવે તો તમે મોં ફેરવી દ્યો

છો; તેવીજ રીતે જો તમે પરમેશ્વર આગળ લિખારી બનીને જશો તો તે પણ મોં ફેરવી લેશે. પરમેશ્વરને દૃઢ્યની પવિત્રતા તથા બક્ષિતની સાથે મળેા. જો તમારે ત્યાં કોઈ મહાપુરુષ આવે છે તો તમે તેને બહુ આદરપૂર્વક આવકાર આપો છો; પણ જો કોઈ ગરીબ થાકેલો માણસ આવી તમારી પાસે બેસવા ઇચ્છે તો તમે શુસ્સે થશો. યાદ રાખજો કે આ આત્મા બળદીનથી નથી મેળવી શકાતો. પરમેશ્વરને ત્યાં દુર્બલતું કંઈ ચાલતું નથી. જેમ કે:-

હર દીદા જતવા ગાહે આં માહુ-પાસ નીસ્ત

અર્થાત્-પ્રત્યેક ચક્ષુ તે ચંદ્રવદન (પ્રિયાસ્વરૂપ પરમાત્મા)નું સૌહર્દ્ય નથી નિહાળી શકતું.

તમે જો વાતની ચિંતા ન કરો કે તમારી જરૂરિયાતો ટેવી રીતે પૂરી થશે ? રામ તમોને એવો નિયમ જણાવશે કે જેને લીધે આવશ્યક પદાર્થ આપોઆપજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે જેને રમાયણશાસ્ત્રીઓ પ્રીતિ-નિયમ કહે છે, તે પ્રકૃતિનો એવો નિયમ છે કે જેને લીધે બળતા દીપકને વાતાવરણમાંથી ઓકિસજન-પ્રાણવાયુ આપોઆપજ મળી રહે છે. માટે તમે પણ જો તમારા તનમનને બીજાઓને પ્રકાશ (જ્ઞાન-સહાય) આપવામાં બાળતા-વાપરતા હશો, તો તમારી પાસે પણ તમારૂં ભોજન અને બીજું જે વસ્તુઓ આવશ્યક હશે તે સર્વ આપોઆપજ આવી પહોંચશે. જ્યારે દીપક જેવી નિર્જીવ વસ્તુ માટે પણ પ્રકૃતિએ તેના ભોજનની વ્યવસ્થા કરી રાખી છે, તો શું મનુષ્યનેજ એનાથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હશે ? નહિ, કેદાપિ નહિ. પણ શરત એટલીજ કે આપણામાં પણ એવીજ ધગશ જોઈએ.

અસર હય જજો ઉન્નતમે તો ખિચર આહી જાયેગે,

હમેં પરવા નહી ઇસકી વો હમસે તન કે બચકે હય.

અર્થ.-જો અમારા પ્રેમાકર્ષણમા જરાએ અસર હશે તો આપોઆપ તેઓ તણાઈને અમારી પાસે આવી જશે, માટે તેઓ રીસાઈને બેઠા છે તેની અમોને જરાએ પરવા નથી

તમો જુઓ છો કે કેટલીક વસ્તુઓને રંગ હોય છે, પરંતુ તે રંગ

વાસ્તવમાં તે વસ્તુના પોતાના હોતા નથી. પાંદડાંનો રંગ લીલો છે, પણ તે રંગ પાંદડાંનો નથી હોતો. રંગ તો બધા સૂર્યનાજ છે, વસ્તુઓના નથી. જો વસ્તુતઃ રંગ વસ્તુઓના હોત અને સૂર્યના ન હોત તો અંધારામાં જોવાથી પણ તે દેખાત. પણ જો તમે એક પાંદડાંને અંધારામાં જોશો તો તેનાં બીજાં બધાં અંગોને અનુભવશો, પરંતુ રંગને નહિ અનુભવી શકો; કારણ કે એ રંગ તો રંગવાળાનો છે. લીલા પાંદડાંમાં એક કલ્હારોફીલ નામનું તત્ત્વ છે. એમાં એવો શુદ્ધ છે કે તે સૂર્યના કિરણમાંના બીજા બધા રંગોને તો ગ્રહણ કરી લે છે, પણ લીલા રંગને પાછો ધકેલી દે છે. અર્થાત્ જે રંગ એ પાંદડાંમાં જરાએ નથી, તેનેજ આપણે તે પાંદડાંનો રંગ કહીએ છીએ. કાળી વસ્તુઓ આ સાતે રંગોને આઈ જાય છે, અને શ્વેત વસ્તુઓ સાતમાંથી એક પણ રંગને ગ્રહણ નહિ કરતાં બધાને પાછા ફેંકી દે છે. પ્રકૃતિનો આ નિયમ આપણને પ્રત્યક્ષ સમજાય છે, અને પ્રત્યેક ઠેકાણે નિયમ તો એકસરખોજ હોય છે. જે નિયમ જાણજગતમાં પણ છે, તેજ આંતરિક જગતમાં પણ છે. આંતરિક જગતમાં આ નિયમનું ઉદાહરણ સાંભળો. જેવી રીતે સૂર્યમાં સાત રંગ છે પણ ખરા અને નથી પણ ખરા, તેવીજ રીતે પરમેશ્વરમાં પણ સર્વ શુદ્ધો છે પણ ખરા અને નથી પણ ખરા. આનુંજ નામ માયા. જે વાતની આપણે પૂરેપૂરી વ્યાખ્યા ન કરી શકીએ તેનું નામ માયા. જગતના લોકોને જે શુદ્ધ આપવામાં આવ્યા છે તે વસ્તુતઃ તેમના નથી, તે પરમાત્માના છે; પરંતુ તેમને મનુષ્યના શુદ્ધ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે મનુષ્ય તેમના વડે કામ કરે છે, અર્થાત્ તેમને તેમના મૂળ તરફ પાછા ફેરવે છે. ધનવાળો ધનના ઉપયોગ-વ્યયથીજ ધનાઢય કહેવાય છે. શુદ્ધિમાન પણ શુદ્ધિનો ઉપયોગ વ્યય કરવાથીજ શુદ્ધિમાન બને છે. જમણા હાથ ઠાળા કરતાં વધુ બળવાન કેમ છે? કારણ કે તે શક્તિનો ઉપયોગ વધારે કરે છે. અર્થાત્ કલ્હારોફીલની પેઠેજ બધાં પણ સદૈવ કર્મ કર્યા કરે છે. પ્રકૃતિનો એક એવો નિયમ છે કે જેટલું ખર્ચશો તેટલું મેળવશો. કાળા રંગના જેવા મનુષ્યો તે છે કે જેઓ કહે છે કે “આ પણ મારું છે, તે પણ મારું છે.” શ્વેત રંગના જેવા તેઓ છે કે જેઓ પ્રત્યેક વસ્તુ પરમેશ્વરને મનથી તેમજ ક્રિયાથી સમર્પણ કરતા રહે છે; અર્થાત્ જેઓ પરોપકાર કરે છે, અથવા જેઓ પોતાનું દરેક કાર્ય પરમેશ્વરની

પ્રીતિને માટેજ કરે છે. તેઓ એમ નથી કહેતા કે અમુક અમોએ કર્યું; અમુક કામમાં અમે સફળતા મેળવી; તેઓ તો સર્વ કાંઈ પરમેશ્વરને લીધેજ છે અને બને છે એમજ કહે છે. શાહ મહમુદ ગઝનવીને અયાઝ નામે એક સાચો મિત્ર હતો. અયાઝ અસલમાં એક ઘાસવાળો હતો, પણ બાદશાહની મહેરબાનીને લીધે તે એટલો ઉંચે ચડ્યો કે આખરે વઝીરના હોદ્દા ઉપર તેની નીમણૂક થઈ. તેની આવી ઉન્નતિ જોઈ કેટલાક ધર્મિયોએ તેને અદેખાઈ આવી. તેઓ અયાઝને નીચો પાડવાની યુક્તિઓ કરવા લાગ્યા. તેથી તેમણે મહમુદ આગળ ફરિયાદ કરી કે અયાઝ દર-રોજ ખજાનામાંથી રત્ન લઈ જાય છે. મહમુદે નજરે જોઈ તપાસ કરવાની ઈચ્છા કરી. તેથી એક દિવસ જ્યારે અયાઝ પોતાના નિયમિત સમયે ખજાનામાં દાખલ થયો એટલે લોકોએ બાદશાહને બળર આપી. મહમુદ તે લોકોની સાથે ત્યાં ગયો અને બારીઓમાંથી જોવા લાગ્યો, તો અંદર જુવે છે કે અયાઝ પોતાના મંત્રીવેષનાં સઘળા વસ્ત્રો ઉતારીને એક બાજુએ મૂક્યા છે તથા પોતાના દાતરડાને પોતાની સામે રાખીને અને પોતાની જૂની કામળી બિછાવીને તેની ઉપર નમાઝ પઢે છે, અને આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરે છે કે “હે ભગવન્ ! આ મંત્રિત્વ માફ નથી, એ તારું છે; આ મંત્રી તરીકેનાં વસ્ત્રાદિ મારાં નથી; તારા છે; આ શરીરમાં શક્તિ તારી છે; આ આંખમાં જ્યોતિ તારી છે; આ બાહુઓમાં બળ તમારું છે—અર્થાત્ તે પોતાના સઘળા રંગોને જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાંજ પાછા ફેરવી રહ્યો હતો, અને કૃતજ્ઞતાના આવેશમા પ્રેમાશ્રુ વર્ષાવી ખુલ્લે મોઢે રુદન કરતો હતો. અયાઝ આ કામથી નિવૃત્ત થઈ બહાર જવા લાગ્યો કે તરતજ મહમુદ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “તમે મારા શુરુ છો. તમે મને ઉગારી લીધો, નહિતર હું તો સંસારનાં પ્રલોભનોમાં ડૂબીજ ગયો હતો.” સારાંશ કે સફળતાની પહેલી શરત એ છે કે હૃદયમાં પ્રકાશ પ્રભુપ્રેમ—પ્રભુ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા ઉભરાઈ જાય. અહીં ભાવનાનો સર્વથા ત્યાગ કરી પરમાત્માનેજ સઘળું અર્પણ કરવાથી હૃદયમાં પ્રકાશ ભરાય છે. કર્મ કરવાનો તમોને અધિકાર છે; પરંતુ જે સ્વાથી-પણ-વળ-ગેલું છે તેના ત્યાગપૂર્વકજ કર્મ કરો. જે જે લોકો અને જે જે નતિ-યોને સફળતા મળી છે તેમને આજ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી મળી છે. જો કોઈ પણ ધર્મિહાસ અથવા કોઈ પણ જીવનચરિત્રમાં આની વિરુદ્ધ એમ

લખ્યું હોય કે કોઈ વ્યક્તિ અથવા કોઈપણ જાતિ સ્વાર્થીપણાથી કાર્ય કરીને સફળ થઈ છે, તો તે વિષે રામ ભાર દઈને-છાતી ઠાકીને કહે છે કે એ વાત છેકજ ખોટી છે. આર્થિક હેતુસે આવાજ પ્રસંગોમાટે કહ્યું છે કે મને ઈતિહાસ ન દેખાડો, એ તો અવશ્ય ખોટોજ હશે. * તમે જેટલા સંસારની પાછળ પડ્યો તેટલોજ તે તમારાથી દૂર નાસશે.

" ભાગતી ફિરતીથી દુનિયા, જળ તલળ કરતે થે હમ,
અબ કે જળ નિશ્ચત હુઈ વે બે કરારઆને કો હય. "

સારાંશ:-ત્યાંસુધી તમે પોતાના મનને હાય હાય-અને વોય વોય-માંજ ગોંધી રાખો છો, ત્યાંસુધી તમારો અર્થ સિદ્ધ થવાનો નથી પરમેશ્વર આનંદસ્વરૂપ છે, અને જે મનુષ્ય આનંદમાં રહે છે તે પરમેશ્વર-માંજ રહે છે, અને પરમેશ્વર તેનામાં રહે છે. પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે:-વર્તમાનમાં જે વસ્તુસ્થિતિ તમને પ્રાપ્ત હોય તેમાંજ સંતોષ માની તેનો લાભ લ્યો-સદુપયોગ કરો. વર્તમાનમાં તમારી પાસે જેટલો ઈશ્વરી પ્રકાશ-જ્ઞાન અને શક્તિ હાજર હોય તેટલાને ઉપયોગમાં-અમલમાં આણો, એટલે પછી આગળ તમોને માર્ગ જડી જશે. આ પ્રમાણે વર્તવાથી ધાર્મિક લડાઈ-ઝગડા આપોઆપજ અટકી જશે. તમે પૂછશો કે એ કેમ બને ? ઉત્તર ચોક્કસજ છે. તમે તમારા ધાર્મિક નિયમોને વ્યવહારમાં મૂકો અને પછી જુઓ કે ધાર્મિક લડાઈ-ઝગડા બંધ થાય છે કે નહિ ? લડાઈ ઝગડા તો એ માર્ગને ત્યજવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તમારી પાસે એક જ્ઞાનસ છે, કે જે તમારા માર્ગમાં ગસો પગલાં સુધી અજવાળુ પાડી શકે છે. હવે જો તમે એ જ્ઞાનસની મદદથી ગસો ડગલાં આગળ વધો, તો ત્યાંથી બીજાં ગસો ડગલાંસુધી તેનું અજવાળું પડશે. એ પ્રમાણે જેમાં ફક્ત ગસો ડગલાંસુધીજ પ્રકાશ આપવાની શક્તિ છે, એ જ્ઞાનસનાં આધારે તમે ઘણાંજે ગાઉસુધી પહોંચી શકો છો. આમ કરવાને બદલે પ્રથમથીજ જો તમે અંતિમ સ્થાનની ચર્ચા ચલાવવા મંડી પડ્યા હોત તો દેખીતુંજ છે કે લડાઈ-ઝગડા ઉત્પન્ન થાત. તમારા ધાર્મિક સિદ્ધાંતોની પથુ એજ દશા છે. એમાં પથુ જો તમે તમારો માર્ગજ ઠાપતા ચાલ્યો તો કદિ લડાઈ ઝગડા કરવાનો વારો નહિ આવે.

* જેમકે વિદેશીઓએ હિંદને લગતી અનેકવાંતો ઇતિહાસના પુસ્તકોમાં અવળી લખેલી છે.

પણ જો તમે તેના પ્રકાશને અલગ રાખી પહેલાંથીજ તર્ક-વિતર્ક કરવા માંડશો તો અગડા થવા સંભવિત છે. ધાર્મિક અગડા ફક્ત તે લોકોજ કરે છે કે જેઓ પોતાના આંતરિક પ્રકાશને વ્યવહારમાં નથી મૂકતા-

સદ જ્ઞાં દ્વિદાએ આં કે અવાનો દિલથ યકીસ્ત.

અર્થ:-જેમનાં મન અને વાણી એક છે તેમની ઉપર સો જાનો કુરખાન છે.

કદાપિ આમાં એ દુઃખ હોય કે અમો તો આ લોકમાં રહીએ છીએ, અમારી સાથે તો આ લોકની વાતો કરવી જોઈએ, આ અલૌકિક વાતો અમારે શા ખપની ? વહાલાઓ ! તેનો ઉત્તર એજ છે કે આ લોકમાં પણ એવુંજ આચરણ રાખવું જોઈએ કે હાથ રહે કામમાં અને મન રહે રામમાં. કોયલ આંખાની ડાળે બેસે છે એટલે તેના કંઠમાંથી આપોઆપજ મીઠા મીઠા રાગો નીકળવા માંડે છે. તેવીજ રીતે જ્યારે તમારું મન તે ઈશ્વરીય પ્રકાશથી ભગઈ જાય છે, ત્યારે તમારા મનમાંથી પણ એ મધુર મધુર રાગ સ્વતઃ નીકળવા માંડે છે. આ લેમ્પ જે અહીં આં રાખેલો છે તેમાંથી પ્રકાશ કેમ નીકળે છે ? એનું ચિમનીરૂપી શરીર સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે. તેથીજ તેની અંદરનો પ્રકાશ કંઈ પણ અડચણ વગર બહાર નીકળી આવે છે. એજ પ્રમાણે જો તમે પણ તમારા મનની કાળાશ અને અહંકારને કાઢી મૂકો તો તમારી અંદરનો પ્રકાશ પણ આપોઆપજ બહાર નીકળી આવશે. જેમકે-

કળ લિખાસે દુન્યવીમેં છિપતે હંચ રોશન અમીર,

જામએ ફાનુસ મંચલી શો'લા ઉઠ્યાં હી રહા.

અને:-કળ સુબુક હોશ રહે કેહીયે ઝિન્દાને વતન,

ખૂયે શુલ ફાંદની હય બાગ કી દીવારો કો.

અર્થ:-શુદ્ધ ચિત્તવાળા પુરુષો સાંસારિક વેષમાં પણ ક્યારે છુપા રહે છે ? ફાનસનું આવરણ છતાં પણ દીપક તો નક્કજ રહે છે.

અને ઘર અને ગામરૂપ કેદખાનામાં પૂગાયલા કેદીઓ પણ છુપા કયાં રહે છે ? પુષ્પની સુગંધ તો બગીચાની દીવાલોને પણ ફૂદી જાય છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અમે તો અમારા ધાર્મિક સિદ્ધાંતોને અનુસરીએ છીએ, અને ધાર્મિક સિદ્ધાંત કહે છે કે અગડા કરવો જોઈએ, તો તેનો ઉત્તર એ છે કે લડાઈ અગડા કરવા એ કદાપિ ધાર્મિક સિદ્ધાં-

તોનો ઉદ્દેશ નથી થઇ શકતો. પ્રત્યેક ધર્મનો પહેલો સિદ્ધાંત એ છે કે ઈશ્વરને માનો અને ઝોળખો. શું તમે તે પ્રમાણે વર્તો છો ?—કદિ નહિ. જો તમે તે પ્રમાણે ચાલતા હોત, તો શું પરમેશ્વરની જોટલીએ પરવા અને ઇનજન ન કરત કે જોટલી તમારા જિલ્લાના કલેક્ટરની કરે છે ? જો કદિ હમણાં આ સભામાં કલેક્ટર સાહેબ આવી જાય તો સઘળા સ્તબ્ધ થઇ જશે. દર પગે ઝેજ ચિંતા રહેશે કે કોઇ અયોગ્ય શબ્દ મોંમાંથી નીકળી પડે, કે કોઇ નિર્લજ્જ બેદા ન થઇ જાય. કલેક્ટર સાહેબની હજુરમાં તમે કદિ ચોરી નહિ કરો, તેમના દેખતાં તમે કોઇ સ્ત્રી તરફ કુદૃષ્ટિ નહિ કરો, તેમજ તેમની આગળ કોઇ બીભત્સ વાત નહિ કરો.

તમારો ધર્મ શીખવે છે કે પરમેશ્વર સર્વત્ર વિરાજમાન છે; પરંતુ ચોક્કસ વાત છે કે તમે આ વાતને જાણો છો છતાં એક ક્ષણભર પણ તમારા મનમાં ઈશ્વરનો ડર નથી આવતો. જો આપણે પરમેશ્વરના અસ્તિત્વને માનતા અને પિછાણતા હોત, તો તેની હાજરીમાં સ્ત્રીઓની સામે તાકતી વખતે આંખો ફૂટી ન જાત ! જૂઠ યોલતી વખતે જીભ ન કપાઇ જાત ! બ્રહ્મશ્રોત્રિયે બ્રહ્મનિષ્ઠ બનવું જોઇએ. જો આચરણ ન હોય તો વિદ્યા વ્યર્થ છે, બદકે હાનિકારક છે. મસ્તિષ્કમાંના જે તંતુઓ જ્ઞાનને અહુણ કરે છે તેમને જ્ઞાનેન્દ્રિય કહે છે; અને જે તંતુઓ અંદરના જ્ઞાનને બહાર વ્યવહારમાં આણે છે, તેમને કર્મેન્દ્રિય કહે છે. આરોગ્યને જાળવી રાખવા માટે આ બન્ને પ્રકારની ઇન્દ્રિયોને ઉપયોગમાં લેતા રહેવું જોઇએ, નહિ તો પરિણામ સાફ નહિ આવે. જે બ્રહ્મશ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ નથી હોતા, તેમની સ્થિતિ એવી છે કે તેઓ વિદ્યાને પોતાની અંદર ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યે જાય છે, પરંતુ તેને બહાર-આચરણમાં કાઢતા નથી; અર્થાત્ તે એક એકજ પ્રકારની ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરે છે અને બીજા પ્રકારની ઇન્દ્રિયોને નકારી કરી મૂકે છે. એવા લોકોને આધ્યાત્મિક કબજાયાત અને પુદ્ધિનું અણણું થઇ જાય છે. અને તેજ કારણસર તેઓ લડાઇ ઝગડામાં પડ્યા રહે છે. સારાંશ કે સંસારમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવામાટેની એ શરત છે કે આપણામાં જોટલી પુદ્ધિ છે તેને કેવળ તાર્કિકજ નહિ રાખતાં વ્યવહારમાં પણ મૂકવી જોઇએ.

સફળતામાટે બીજી શરત એ છે કે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ ગમે

તો તમે નવા સુધારાવાળા હો કે જૂના વિચારના, તમારાં પુસ્તકોએ એ વાતને અગત્યની ગણી હોય વા ન ગણી હોય; પરંતુ રામ તમેને કહે છે કે સફળતામાટે પવિત્રતા અને બ્રહ્મચર્યની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જો ભારતવાસીઓ ખરી રહેવા માગતા હોય તો તેમણે બ્રહ્મચર્યની રક્ષા કરવી જોઈએ. અન્યથા તેઓ પૂરેપૂરા ચગદાઈ જશે. તમારી સામે આ દીપક બળે છે; તે કેમ બળે છે ?— તેની અંદર તેલ ભરેલું છે. તે તેલ વાટદ્વારા ઉપર ચઢે છે, અને ઉપર આવી પ્રકાશમાં ફેરવાઈ જાય છે. પણ જો તેલવાળા વાસણની નીચે એકાદ છિદ્ર કરવામાં આવે તો તેમાંનું તેલ ધીમે ધીમે નીચે વહી જશે, અને પછી તેમાંથી પ્રકાશ નહિ નીકળી શકે. તમારી પણ એવીજ સ્થિતિ છે. જો તમારી અંદરનું વીર્ય નીચે ઉપસ્થદ્વારા બહાર નહિ પડે તો તે ઉપર ચઢી બુદ્ધિના રૂપમાં ફેરવાઈ જશે—અર્થાત્ મસ્તિષ્કમાં જઈ આત્મિક બનેલો બની જશે; પરંતુ જો તમે પોતાના વીર્યનું સ્પર્શન થવા દેશો, તો તમારી પણ તે દીપક જેવીજ દશા થશે. આ સ્થિતિને ઈંગ્લેન્ડના એક પ્રસિદ્ધ કવિએ આ પ્રમાણે વર્ણવી છે કે:—

“ હથ માણસોના જેટલું મારામાં બળ છે, કારણ કે મારું હૃદય પવિત્ર છે. ”

હતુમાન સૌથી મહાન્ વીર કેમ બન્યા ?—તેઓ યતિ હતા. કહે છે કે મેઘનાદ એક મહાન્ યોદ્ધો હતા. તેને એજ પુરૂષ મારી શકે એમ હર્ષ કે જેના હૃદયમાં બાર વર્ષસુધી કોઈ પણ અપવિત્ર વિચાર ન આવ્યો હોય. એવો પુરુષ કોણ હતા ?—શ્રી લક્ષ્મણજી. ભીષ્મનું નામ ભીષ્મ એટલાજ કારણથી પડ્યું હતું કે તેઓ જિતેન્દ્રિય હતા. સર આઈઝેક ન્યૂટન જેવો પ્રખ્યાત તત્ત્વશોધક કે જેને માટે ઈંગ્લેન્ડ ઘણુંજ મગરૂર છે, તે સત્યાસી વરસસુધી જીવતા રહ્યો. અંતની ઘડીસુધી તેની અકલ હોશિયારી સચવાઈ રહી હતી; કારણ કે તે જિતેન્દ્રિય અને અત્યંત પવિત્ર હતા. જે તત્ત્વવેત્તાએ યૂરોપના તત્ત્વજ્ઞાનને ફેરવી નાખ્યું તે કોણ ? તે જર્મનનો મહાન્ વિચારક કેન્ટ પણ એક મહાન્ યતિ હતા. અમેરિકાના હેનરી ડેવિડ થોરો અને ઈંગ્લેન્ડના પ્રસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા હર-

બર્ટ સ્પેન્સર બન્ને બારે જિતેદ્રિય હતા. આ વખતે અમેરિકા, ઈંગ્લેન્ડ, જાપાન વગેરે દેશો ઉન્નતિ કરે છે તેનું શું કારણ ? કારણ એટલું જ કે ત્યાંના ગૃહસ્થાશ્રમી લોકો પણ એ બાબતમાં તમારે ત્યાંના ઠહેવાતા જિતેદ્રિયો કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. પહેલી વાત તો એ છે કે વીસ પચીસ વરસ પછીજ તેમનાં લગ્ન થાય છે. બીજું એ કે તેમની સ્ત્રીઓ એવી સુશિક્ષિત હોય છે કે જ્યારે પુરુષ અને સ્ત્રી મળે છે ત્યારે ઉત્તમોત્તમ વિષયો ઉપરજ વાર્તાલાપ કરે છે; એક બીજાના સત્સંગથી લાભ મેળવે છે; અને તેથી વિષયવિકારના વિચારોને અવકાશજ લાગ્યે મળે છે. તેથી ઉલટું તમારે ત્યાંની સ્ત્રીઓ શિક્ષિત નથી હોતી. તમારે ત્યાં તો પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચેની મુલાકાત એટલેજ પવિત્ર વિચાર અને તે છે પણ બરાબર; કેમકે જ્યારે તેઓ બિચારી કંઈ જાણતીજ નથી ત્યારે તમે તેમની સાથે અપવિત્ર વાતો સિવાય બીજું શું બોલી શકો ? તમારા હમેશના જીવનમાં જુઓ કે તમારાં કાર્યો અને સંકલ્પો ઉપર પવિત્રતાનો કેવો પ્રભાવ પડે છે. જો તમે તમારા વીર્યને સુરક્ષિત રાખ્યું હશે, તો તમે ગહુજ જલ્દી સફળ થશો. રામ જ્યારે પ્રોફેસર હતો ત્યારે તેનો પોતાનો શું અનુભવ હતો ? રામ પરીક્ષામાં સફળ અને અસફળ વિદ્યાર્થીઓની એક નોંધ બનાવતો હતો, અને તેમને પૂછતો હતો કે પરીક્ષાના ચોક્કસ દિવસ પહેલાં તેમની સ્થિતિ કેવી હતી. તેમાંથી રામને એ પરિણામ જણાયું કે જે વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા પહેલાં ઉત્તમ અને પવિત્ર વિચારો રાખતા હતા તેઓ સફળ થતા હતા; અને જેઓ અપવિત્ર વિચાર રાખતા અને સદા બયભીત રહેતા કે પરીક્ષામાં કંઈ નપાસ ન થઈ જઈએ, તેઓ નપાસજ થતા હતા. સારાંશ કે એ તો સિદ્ધ છે કે હૃદયની અંદર જેને જેવા વિચાર હોય છે તેવુંજ પરિણામ તેને મળે છે. આ વાતનું પ્રમાણ ઇતિહાસમાંથી પણ સારી પેઠે મળી આવે છે. પૃથ્વીરાજ જેવો પ્રસિદ્ધ યોદ્ધો જેણે કેટલીયેવાર સુસલમાનોને પરાજિત કર્યા હતા તે લોગબિલાસમાં રૂખ્યો, અને તે એટલે સુધી કે છેલ્લી વખતે જ્યારે તે રણ ચઢ્યો ત્યારે તેની કમર તેની રાણીએ બાંધી હતી. પરિણામ પ્રસિદ્ધ છે કે તેનો પરાજય થયો. નેપોલિયન, કે જેની વીરતાની ધાક આખા જગતમાં બેસી ગઈ હતી, તે જ્યારે વૉટરલના સ્થરાંગણમાં જવા

તેયાર થયો, ત્યારે આગલી સાંજે તે પોતાની જાતને વિષયલોગમાં નાખી ચૂક્યો હતો. પરિણામ તો જગજાહેર છે કે તેને અતિ સખત હાર ખમવી પડી. કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધનો પ્રસિદ્ધ યોદ્ધો અભિમન્યુ જે દિવસે માર્યો ગયો, તેની આગલી સાંજે તે વીર્યસ્ખલન કરીને આવ્યો હતો. શુલાબના ફૂલમાં મુગધ હોય છે પણ તેની અંદર મધમાખી પણ સંતાઈ રહે છે. એટલે જ્યાં તમે ફૂલને નાકે અડકાડ્યું કે તેણે ચટ લઈને ડંખ-માર્યો. તેજ પ્રમાણે સાંસારિક ક્રાંતિ અને કટાક્ષ અતિ મુંઢર અને ચિત્તા-કર્ષક હોય છે. તે તમારા મનને લોભાવે છે, પરંતુ તેમને આખીને બુઝા-એટલે તેમની અંદર એક જાંતનું આધ્યાત્મિક વિષ ભરેલું જણાઈ રહેશે; અને તે વિષ તમોને ઉન્નતિથી વંચિત કરી દેશે. આ વિષયાનુરાગ, આ અનુચિત કામપ્રિયતા, એ ઉપર કહ્યું તેવા શુલાબના ફૂલ જેવાં છે. જો એનાથી બચશો તો જરૂર તમો સંસારને હલાવી શકશો.

સકળતામાટેની ત્રીજી શરત એક આધ્યાત્મિક શરત છે. એક બાદ-શાહવિષે એવી કથા છે કે તેણે એક ઝોરડીમા એક શીંગડું ટાંગી મૂક્યું હતું, અને તેમાં પાણી ભરેલું હતું. બાદશાહે એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો હતો કે જે કોઈ આ શીંગડામાંનું બધું પાણી પી જઈ તેને ખાલી કરી નાખશે, તેને હું માફ સમસ્ત રાજ્ય સોંપી દઈશ. ઘણાંયે લોકો આવ્યા અને તેમણે પાણી પીધું, પણ શીંગડાને કોઈ ખાલી કરી શક્યું નહિ. તે શીંગડું જોવામાં તો બહુ નાનું દેખાતું હતું પરંતુ તેનો સખંધ પાતાળ સાથે હતો. અને તેથીજ તે ખાલી થતું નહોતું. તેવીજ રીતે જો કે તમારાં તનમન નાનકડાં છે, પરંતુ તેમનો સખંધ તે સમુદ્રોના પણ સમુદ્ર ઈશ્વર સાથે છે. જે માણસ આ સખંધને ટકાવી રાખે છે, તેની શક્તિ અનંત છે. જો તમે પરમેશ્વરથી લિન્ન નથી; અને પરમેશ્વર સત્યકામ અને સત્યસંકલ્પ છે, તો પછી

દોલત શુલામે મન શુદ્ધો ઈક્ષાલ ચાકરમ.

અર્થ:-સંપત્તિમારી દાસને પ્રારબ્ધ થયું ચાકર.

હવે રામ કેટલાંક ઐતિહાસિક ઉદાહરણો આપશે જેથી સિદ્ધ થશે કે જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે તદ્દન સત્ય છે. પરાક્રમી મહારાજા

રણજીતસિંહ પોતાની સેનાને લઈ અટક નહીને કિનારે પડેલો હતો. પેલે કિનારે શત્રુની સેના હતી. રાતનો સમય હતો. અધકાર છવાયલો હતો. ત્યાં ન તો કોઈ નૌકા હાજર હતી કે જેને આધારે પેલે પાર જઈ શકાય, બીજું પણ કોઈ સાધન નજરે પડતું નહતું. શું કરવું એ વાતની મહા સુશ્કેલી હતી. સિપાહીઓએ જઈ રણજીતસિંહ આગળ પોતાની સુશ્કેલીઓ જણાવી. તે તો જેમ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે:-

સુલદુઃખે સમે કૃત્વા લામાલામૌ જયાજયૌ ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥

અર્થ:-“હે અર્જુન! તું સુખ અને દુઃખ તથા લાભ અને હાનિને સમ કરીને, અર્થાત્ હારણતનો વિચાર કર્યા વગર, યુદ્ધમાટે ઉભો થઈ જા. જો તું યુદ્ધ નહિ કરે તો મહા પાપનો લાગીદાર થશે.” તેજ વિચારમાં મગ્ન હતો. તેને ન તો વિજયની પ્રસન્નતા હતી, ન પરાજયનો શોક. તે તો આજ વિચારમાં મસ્ત બની પોતાના ધર્મનું પાલન કરતો હતો. તેણે પોતાના સૈનિકોને કહ્યું:-

ભાકે મન મેં અટક હય, સોઈ અટક રહા,

જો કે મન મેં અટક ના, વાકો અટક કહા.

આ સાંભળતાંજ તેનું સૈન્ય નદીમાં ફૂલી પડ્યું અને પેલી પાર પહોંચી ગયું. તેને જોતાંજ શત્રુઓનાં હાજાં ગગડી ગયાં, કેળ્યારે આવી વિશાળ અને અગમ નદીને તેઓ કોઈ પણ નૌકા વગર પલકવારમાં તરી આવ્યા છે, તો તેમની સામે થવામાં લાભ નથી. એમ વિચારી તેઓ નાસી ગયા અને વિજય રણજીતસિંહને મળ્યો.

તેજ પ્રમાણે એક વખત હજરત મહમ્મદ સાહેબ એક યુદ્ધમાં જવા માટે ભારે તૈયારી કરતા હતા. કોઈએ કહ્યું કે આપ આટલાં તૈયારી તો કરો છો, પણ જો આપની હાર થશે તો કેવું શરમાવું પડશે ? એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી આપની હિમ્મત પણ તૂટી જશે. તે સાંભળી તેઓ ખડખડ હસી પડ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે “ મારું કાર્ય પરિશ્રમ કરવાનું છે, નહિ કે સફળતા ઇચ્છવાનું. હું તો અદ્વાહના ફરમાનથી કાર્ય કરું છું. ફક્ત મારી ફર્જ-મારો ધર્મ જાળવી રહ્યો છું. પણ મારે કંઈ લેવા

દેવા નથી. ” ક્રસ અને જર્મની વચ્ચેની લડાઈમાં મહારાજ ક્રેડરિકની તદ્દન હાર થઈ હતી. શત્રુદળના સિપાહીઓ તેના કિલ્લામાં ઘુસી ગયા હતા અને શુલ્કચરી ઉઠાવતા હતા. પરંતુ ક્રેડરિકને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે પરમેશ્વર મારા પક્ષમાં છે. તેથી તેણે હિમ્મત ન છોડી. તેણે પોતાના માણસોને એકઠા કર્યા, અને તેમાંથી કેટલાકને એક બાળુ મોકલી કહ્યું કે તમે પેલા ટેકરા ઉપર જઈ ઉભા રહો. બીજાઓને બીજી બાળુ મોકલ્યા. તેજ પ્રમાણે ચારે બાળુ માણસોને મોકલ્યા. પછી પોતે હિમ્મત કરીને કિલ્લાની અંદર ઘુસ્યો અને સિપાહીઓને આજ્ઞા કરી કે હથિયાર છોડી દો. તેમણે પ્રશ્ન કર્યો “ કેમ ” ? તેણે જવાબ આપ્યો “ શું નથી જોતા કે મારી સેના સઘળી દિશાઓમાંથી આવે છે, અને તમે ઘેરાઈ ગયા છો ? ” આ જોઈને તેઓ ભયભીત થઈ ગયા, અને બધાં હથિયાર તેની આગળ મૂકી દીધાં. જો તમારું હૃદય ઇમાન-શ્રદ્ધાથી ભરેલું હશે તો એક શત્રુ તો શું પણ આખો સસાર તમારી આગળ હથિયાર ફેંકી દેશે. હૃદયના આ ઉત્સાહેજ તેની વિકટ હારને પૂર્ણ વિજયમાં ફેરવી નાખી.

સારી ખુદાઈ એક તરફ—ફજલે ઇલાહી એક તરફ

ન મેંહુગે પર ન સસ્તે પર, નહીં મોકૂફ ગઈલે પર,
ફતેહ તો બસ ઉસીકી હય, ખુદા હય જિસકે પટલે પર

હાથી અને સિંહના શરીરમાં કેટલો તફાવત છે ? પણ જુઓ કે સિંહના ઉત્સાહ અને હિમ્મતની આગળ એટલું પ્રચંડ શરીર હોવા છતાં હાથીને મુકાબલો કરવો ભારે થઈ પડે છે હાથીને પોતાની શક્તિ ઉપર જરાએ ભરોસો નથી હોતો. તે હમેશાં ટોળાખંધ રહે છે, કેમકે એને સદેહ રહે છે કે એકલો પડીશ તો મને કોઈ ખાઈ જશે. સિંહ જોકે શરીરે તેનાથી નાનો છે તોપણ તેના હૃદયમાં હિમ્મત ભરેલી છે. હાથી તેનો મુકાબલો નથી કરી શકતો તેનું આજ કારણ છે. સિંહ પોતાની અંદરના ઈશ્વર અર્થાત્ આત્માને મારી નથી નાખતો, પરંતુ તેને વ્યાવહારિક સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરે છે

ચીનમાં એક છોકરો હતો. તેનાં માબાપ બહુજ ગરીબ હતાં. તે એટલો ગરીબ હતો કે વાંચવામાટે તેને તેલ પણ મળતું નહિ, પરંતુ

તેને વાંચવાનો શોખ હતો. તે ઘણા આગીયાઓને એકઠા કરી એક કપડામાં બાંધતો, અને તેમના પ્રકાશમાં વાંચતો. લોકોએ તેને કહ્યું કે “આવી મૂર્ખાઈ કેમ કરે છે ? શું બાદશાહનો પ્રધાન (વજીર) તું બનવાનો છે ? ” અહા હા ! તેણે એવો ઉત્તર આપ્યો કે જે સાંભળીને સઘળાનાં મન પ્રસન્ન થઈ ગયાં. તેણે કહ્યું. “ મારા હૃદયમાં એવી ઉમંગો ઉઠે છે કે જેનાથી મને આશા છે કે હું વજીર બનીશ. ” છેવટે તે છોકરો ચીનનો પ્રધાન બન્યોજ.

લોકો કહે છે કે અમો અમુક કામ કેવી રીતે કરીએ ? અરે ભાઈ ! આત્મહત્યા અથવા ઇશ્વરહત્યા શામાટે કરે છે ? તું શરીર નથી. તું તો સ્વયં અનંત છે. પછી કેમ પૂછે છે કે કેવી રીતે કરું ? શું તમે નથી જાણતા કે જલસ્થિતિ વિધાનો એક નિયમ છે કે જે અનુસાર સમસ્ત સાગરના પાણીને એક જરા જેટલું પાણી રોકી શકે છે. એજ પ્રમાણે એક માણસ જો પોતાની અંદરના ઇશ્વરનો આધાર લે તો સમસ્ત સંસારને રોકી શકે છે. કારણેાનું કારણ તુંજ છે, પછી સાધન અને ઉપાય શામાટે જોખતો કરે છે ?

સ્કૉટલેન્ડનો એક બાળક ત્યાંના અનાયાલયમાંથી નાસી લાંડન આવ્યો. લાંડનમાં સંયોગવશાત્ તે લૉર્ડમેયરના બાગમાં જઈ પહોંચ્યો; અને ત્યાં રમવા લાગ્યો. બન્યું એવું કે ત્યાંથી એક બિલાડી નીકળી. બાળકે તેની પૂંછડી ઝાલી અને તેની સાથે વાતો કરવા માંડી. એવામાં નજીકમાંથીજ ઘંટનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. ઘંટનો અવાજ સતત ચાલુ હતો. એટલે તે બાળકે બિલાડીથી વાતો કરવા માંડી કે “ આ ગાંડી ઘંટડી શું કહે છે ? ટન, ટન, બ્લિફ્ટિન, લૉર્ડ મેયર આંક લાંડન ! ”

તે આ પ્રમાણે વાતો કરતો હતો એવામાં લૉર્ડમેયર ત્યાંથી નીકળ્યો. તેણે કોઈને વાતો કરતો સાંભળ્યો એટલે જઈને જોવા લાગ્યો. તેણે છોકરાને પૂછ્યું કે “ શું કહે છે ? ” તેણે ઉત્તર આપ્યો “ લૉર્ડમેયર આંક લાંડન ” લૉર્ડમેયર એનાથી બહુ પ્રસન્ન થયો. એ તેને પોતાને ત્યાં લઈ ગયો, અને સ્કૂલમાં લાવવા મોકલ્યો. ત્યાં તે બહુજ મહેનત કરી અભ્યાસ કરતો હતો. તેણે સારી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી અને ધીમે ધીમે એક દિવસ તે લાંડનનો લૉર્ડમેયર બની ગયો.

એક કવિ હોતો જે પોતાની વિદ્યામાં બહુ પ્રવીણ હોતો. તેણે ઘણીયે કવિતાઓ બનાવી અને બાદશાહ આગળ લઈ ગયો. બાદશાહ તે કવિતાઓ સાંભળીને અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેને બહુ ઇનામ આપ્યું. બેગમોએ પણ તેની વાણીને પસંદ કરી અને જ્યારે બાદશાહ મહેલમાં આવ્યો ત્યારે તેમણે બાદશાહને અરજ કરી, કે કવિને મહેલની નજીકમાં જ કોઈ ઠેકાણે રાખવામાં આવે તો સારું. બીજે દિવસે બાદશાહે કવિને પૂછ્યું કે ક્યાં રહો છો ? તે આ સવાલની મતલબ સમજી ગયો અને જવાબ આપ્યો કે “ હું તો આંધળો છું. ” તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું “ જ્યારે તે આંધળો છે ત્યારે તો કંઈ ફિકર નથી. એને મહેલની નજીક જ એક કોટડીમાં રાખો. ” પછી તેમજ કરવામાં આવ્યું. હવે તે ત્યાં રહેવા લાગ્યો અને નોકર ચાકરોને સતાવવા લાગ્યો. એક દિવસ એક દાસીને આજ્ઞા કરી કે લોટો ઉંચકી લાવ. તેણે જવાબ આપ્યો “ અહીં લોટો ક્યાં છે ? ” એણે ફરી આજ્ઞા કરી “ ઉંચકી લેને ? ” દાસી તરફથી ફરી એજ ઉત્તર મળ્યો. પછી કેટલીક તકરાર બાદ બાલી ઉઠ્યો “ પેલું શું પડ્યું છે, કેમ નથી ઉંચકતી ? ” એટલે દાસી એકદમ દોડીને મહેલમાં ગઈ અને બેગમોને કહ્યું કે “ આ મૂઝો તો દેખતો છે, આંધળો નથી. એ મૂઝો તો આપણી બધાની તરફ તાકી તાકીને વુઝે છે. ” તત્કાળ બાદશાહને ખબર આપવામાં આવી. પરિણામ એ આવ્યું કે તેને મહેલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો, અને આંધળો પણ બનાવવામાં આવ્યો.

તમે કહો છો કે પૂરતી સામગ્રી નથી એટલે કેવી રીતે કાર્ય કરીએ ? આ સમગ્ર સંસાર સંકલ્પનોજ ખેલ હોવાથી જ્યારે તમારી અંદર નિશ્ચય શક્તિ આવશે ત્યારે તમારે માટે પણ બધી આવશ્યક સામગ્રી આપોઆપજ ખેંચાઈ આવશે; અને દેવતાઓ (પ્રકૃતિની શક્તિઓ) પણ તમારે માટે પોતાનો સ્વભાવ નિયમ બદલી નાખશે. ઉપર જે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યાં છે તેથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે સારા વિચાર રાખવાવાળા માણસો સારા થશે, અને નકારા મનોરથો રાખવાવાળા નકારા નીવડશે. જેવા વિચાર કરશે તેવાજ બની જશે.

ગર દર દિલે તુ શુભ શુઝરદ શુભ બારી,
વર મુલુલુલે બે કરાર, મુલુલુલ બારી;

સૌદાયે-ખલા રંજો-ખલા ગી આરહ,
અદેશ-એ-કુલ પેશા કુની કુલ બાશી.

અર્થ:-જો તારા દિલમાં પુષ્પનોજ વિચાર રમ્યા કરતો હશે તો તું પુષ્પ થઈ જઈશ; અને જો વ્યાકુળ બુદ્ધિભર્યું ધ્યાન હશે તો બુદ્ધિભર્યું બનીશ. દુઃખના વિચાર ગમ અને દુઃખજ આણું છે; અને જો તું પૂર્ણતા (પરમતત્ત્વ)નુંજ ચિંતન લઈ બેસીશ, તો તું પણ પૂર્ણરૂપજ બની રહીશ.

પ્રત્યેક પ્રાર્થના સાંભળવામાં આવે છે, પરંતુ જે પ્રાર્થના હૃદયમાંથી નીકળે છે તેજ સ્વીકૃત થાય છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે જેને તમારો સંકલ્પ હશે તેવુંજ પરિણામ તમારી અંદરની શક્તિ લાવી આપશે. તમારામાં એવી શક્તિ રહેલી છે કે જેનાથી તમે દેવતાઓની બરાબરી કરી શકો છો. દેવતા એટલે પ્રકૃતિની શક્તિઓ. જો તમે વેદઅનુસાર વર્તન કરો તો દેવતાઓસુધી પહોંચી શકો છો. તમારા વિશ્વાસ અને નિશ્ચયના બળવડે તમે પ્રકૃતિની શક્તિઓને પણ તમારી તરફ આકર્ષી શકો છો અને એ પ્રમાણે દેવતાઓની બરાબરી કરી શકો છો; પરંતુ તમોએ તે સાધનોને વિસારી મૂક્યાં છે. જ્યાંસુધી આર્થસંતાનો એ સાધનોનો ઉપયોગ કરતા હતા ત્યાંસુધી તેવાજ વિચાર તમારા હૃદયમાં જામેલા હતા, અને તે સમયે પરિણામ પણ તેવાંજ આવતાં હતાં. પણ જ્યારથી એ વિચારોને છોડી દેવામાં આવ્યા, અને હુદ્દ વિચારોએ હૃદયમાં ઘર ઠર્યું, ત્યારથી બધી બાજુ પલટી ગઈ. ત્યારથી હિંદુઓમાં એ વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે:—

“અમને નોકર રાખોજી, અમને નોકર રાખોજી,

હું શુભામ, હું શુભામ, હું શુભામ તારો,

તું દિવાન, તું દિવાન, તું દિવાન મારો.”

અને હિંદુઓમાં જ્યારે એ વિચાર તેમનો હાર્દિક-સાચો હૃદયનો વિચાર બન્યો, એટલે તેમની તેવી મનોકામના પણ પૂર્ણ થઈ. આવી રીતે તેઓ પરદેશીઓના શુભામ બની ગયા. સ્પષ્ટજ છે કે જેવો વિચાર કરશે, તેવુંજ મળશે. આપણે આપણા વિચારોને સુધારવા જોઈએ. બુદ્ધસગવાને પણ એમજ શીખવ્યું છે કે તમે તમારા કે બીજા કોઈના સંબંધમાં મલિન વિચારો આવવા ન દો. અંદર અને બહાર ઈશ્વરજ ઈશ્વર બુદ્ધિઓ. મહ-

મહાસાહેબના હૃદયમાં આ વાત જામી ગઈ હતી, તેથીજ તેમણે શીખવ્યું હતું કે “લા ઇલાહા ઇલ્લાહ” અર્થાત્ નથી કંઈ અલ્લાહના સિવાય હજરત ઇસા મસીહની રોજગમા પણ એજ વિચાર દોડતો હતો. તેથી તેમણે પણ એજ કહ્યું કે “હું અને મારો પિતા (ઈશ્વર) એકજ છીએ.” આને લોકો સમજે કે ન સમજે, પણ સત્ય વાત તો એજ છે. જ્યારે હજરત મહમદ સાહેબના દિલમાં હઠ નિશ્ચય (યકીન) વ્યાપી ગયો, ત્યારે તેમણે કહ્યું કે “જો સૂર્ય મારા જમણે પડે અને ચંદ્ર ડાબે પડે આવી મને ધમકાવી કહે કે પાછળ હટી જા, તોપણ હું પાછળ નજ હટું.” એક પુરુષ જે જંગલોમાં વસનારો હતો તેના હૃદયમાં આ હઠ નિશ્ચયરૂપી અગ્નિ ભડકી ઉઠ્યો, અને તેણે અરબની મરૂભૂમિમાં તેની રેતીના કાળા દાણાઓને સળગાવી મૂક્યા. એ રજકણો દારૂની ગોળીઓ બની ગઈ, અને એક સદીમાં તો યુરોપ વા આફ્રિકાના પશ્ચિમ કાંઠાથી લઈ એશિયાના પૂર્વ કિનારા સુધી પ્રસરી ગઈ. આ છે શક્તિ આત્મબળની, આ છે શક્તિ વિશ્વાસની, આ છે શક્તિ નિશ્ચય (યકીન)ની; અને તોયે તમે એમ કહો છો કે સામગ્રીની આવશ્યકતા છે? સામગ્રીઓની પણ સામગ્રી તો તમો પોતે છો. આ વિચારને બ્રહ્મવિદ્યા કહે છે.

જેવી રીતે શીતળાથી કહરૂપા બનેલા અને મરણપથારીએ પડેલા એક સુંદર બાળકને ગાયના યાનમાંથી કાઢેલી રસીનો ચેપ લગાડવાથી કંઈક ફાયદો થાય છે, તેવીજ રીતે હિંદુજાતિને વિદ્યાની શીતળા નીકળી છે, અને તે કહરૂપી બનતી જાય છે. તેની અંતઃકર્મ પણ નિકટ આવેલી જણાય છે. માટે તેને પણ ટીકા લગાડવાની—શીતળા ખોદાવવાની આવશ્યકતા છે. આ ટીકામાટે રસી ક્યાથી આવશે? તે પણ ગૌસ્તનમાંથી લેવામાં આવશે. ગૌ એટલે ઉપનિષદ માટે તે ટીકા ગૌરૂપી ઉપનિષદમાંથી લેવામાં આવશે. મતલબ એ છે કે બ્રહ્મવિદ્યાને ઉપનિષદોમાંથી શીખો, અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો એટલે આ અવિદ્યાની શીતળા તત્કાળ રૂઝાઈ જશે.

લોકો કહે છે કે ઇતિહાસના અધ્યયનથી જણાઈ આવે છે કે જે જાતિ ઉન્નતિ કર્યા પછી અવનતિને પ્રાપ્ત થાય છે તે દુરીથી બીજી વખત ઉન્નતિ નથી કરી શકતી. આ વિચાર તુચ્છ છે. તમારો ઇતિહાસ શું છે? ફક્ત એક હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ અને તે ઉપર આટલું બધું અભિમાન! અરે ભાઈ!

એ તો એક યુગનો પણ પૂર્ણ ઇતિહાસ નથી. પ્રાકૃતિક વિકાસનો ઇતિહાસ જોવાથી જણાય છે કે કોઈ વસ્તુ નાશ નથી પામતી. કોઈને 'કોઈ સ્વરૂપે તે હયાતી ધરાવે છે', કહે છે કે:—

“હર શાખ રંગ આમેઝી હર ફરલે-ખિઝાં અંદાખત.”

અર્થ:—હર રાજ મેળવે છે રંગ પાનખર ઋતુમાં. '

વળી જુઓ કે પ્રકૃતિ તમોને જતાવે છે કે તારાઓ પૂર્વથી પશ્ચિમ ભણી જાય છે અને ત્યાંથી ફરી પૂર્વ તરફ પાછા ફરે છે. એને કાળનું ચક્ર કહે છે. તેજ પ્રમાણે સૌભાગ્યનો તારો પણ પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ગયો, અને હવે ત્યાંથી પાછો ફરે છે. ઇતિહાસ આ વાતની શાખ પૂરે છે. જુઓ, એક સમય એવો પણ હતો કે જ્યારે ભારતવર્ષનો તારો અબ્યુદય પામેલો હતો. ત્યાંથી તે પશ્ચિમ ભણી ગયો, ઇરાનમાં આંચો. તે પછી ઑસ્ટ્રિયા વગેરેની વારી આવી; પછી ગ્રીસ પહોંચ્યો. ગ્રીસ છોડી રોમ-ઇટાલી-ગયો. ઇટાલી પછી રૂપેન વગેરેની વારી આવી. પછી ઇંગ્લેન્ડ ઉપર કૃપાદષ્ટિ થઈ. ત્યાંથી તે અમેરિકા ગયો. આ વખતે અમેરિકાનો પશ્ચિમ ભાગ કેલિફોર્નિયા અત્યંત ઉન્નતિની દશામાં છે. ત્યાંથી તે જપાનમાં આંચો, ત્યારે હવે તમે કેવી રીતે કહો છો કે ભારતવર્ષ તેનાથી વંચિત રહેશે ? ભારત વર્ષની વારી નહિ આવે ?

અદ્વૈત

ધો ! ફર હું'ઈ જળ હોવે, હમરી કાંન કોઈ પત જોવે ?
 સિંધ વિપે રંચક સમ દેજે, 'આજ નહીં' પરબત સમ પેજે ?
 એસા કોન નિશા તુમ પીયા, અજ લૌ આપ સહી નાહીં દીયા !
 ચમકે નૂર તેજ સજ તેરા, તેરે નૈનન કાહે અંધેરા ?
 તુ તાં આપ બૂખપતિ રાજ, તુહી તીન લોક કા સાજ.

ઓ અદ્વૈત સાગરના તરંગ ! વહાલા નરરૂપ નારાયણ !
 આનંદી પુરુષોના અદ્વૈતાસમાં, બુલબુલના સુમધુર ગાનમાં, રૂસ્તમના
 રણક્ષેત્રમાંના પડકારમાં, દુઃખીની હૃદયદ્રાવક ફરિયાદમાં, કળીઓના ખીલ-
 વામાં અને ઓષના હાલવામાં તારીજ શક્તિ કામ કરી રહી છે. બજાર
 હો કે બાગ, બિહુનું શિક્ષાખાત્ર હો કે સમ્રાટનું તાજ, બધા તારી હજૂરમાં
 દાખલ થવા આતુર છે. શુભબદ્ધોનાં મધુર વચન અને બુલબુલોનાં ગાન
 તારા સ્વીકારનાં બૂખ્યાં અને તરસ્યાં છે. કરતૂરીને સુગંધ અને હુંગળીને
 દુર્ગંધનું પ્રમાણપત્ર તેંજ આપેલું છે. એક પાષાણ (હીરા)ને ચુસવાથી
 તે હજાહજ વિષનું કામ કરે છે તે પદ તેને તેંજ અર્પણ કરેલું છે.
 પ્રિયતમાના અધરોને મધુરતા તેંજ આપી છે.

બાદા અઝ મા મસ્ત શુદ્ધ નય મા-ઝ-મય;

હમ ઝ મા દાં ખૂચે-શુલ, આવાઝે-નય.

અર્થાત્-શરાબમાં મસ્તી (કંક) મારાથી આવી છે, નહિ કે શરાબથી હું
 મસ્ત થયો છું. એવીજ રીતે વાંસળીનો સૂર અને પુષ્પની સુવાસ પણ

મારે લીધેજ છે એમ જાણુ.

“હે સમૃદ્ધિ અને વિયુલતામંડિત સુશોભિત નગરો ! અને ઓ ખેતરો !
હે જેમાં વસંતઋતુ સર્વત્ર પ્રખરતાથી ફેલાઈ રહી છે; મારાજ માટે તમારી
આ સહાયક સામગ્રી એકત્ર થાય છે; કેમકે સમસ્ત સૃષ્ટિનું વારસ આ જગત
છે અને જગત્ મારું છે. ”

(૧) વિશ્વના જે લાગનો અવજ્ઞેન્દ્રિયથી બોધ થાય છે તે આકાશ, (૨)
જે સ્પર્શેન્દ્રિયથી જ્ઞાત થાય છે તે વાયુ, (૩) જે દુર્ગેન્દ્રિયવડે દૃશ્યમાન
થાય છે તે પ્રકાશ, (૪) જે સ્વાદેન્દ્રિયવડે પરિચય થાય છે તે જળ, અને
(૫) જે દ્રાણેન્દ્રિયવડે પ્રતીત થાય છે તે પૃથ્વી. અર્થાત્ આ સમસ્ત પંચ-
ભૌતિક જગત્ પોતાના અસ્તિત્વમાટે ઓ વહાલા સાક્ષી ! તારું આશ્રિત છે.

નીસ્ત ગયર અજ હસ્તીયે તૂ દર જહાં મૈનૂદ હીય;

ખાહ દર ઇન્કાર કોયો ખાહ દર ઇકશર ખાશ.

અર્થાત્ આહે તું માને કે ન માને, પણ વિશ્વમાં તારા અસ્તિત્વ સિવાય
બીજું કંઈજ વિદ્યમાન નથી.

તારાં જ્ઞાનરૂપી કિરણો ચક્ષુદ્વારમાંથી નીકળી ચિત્ર વિચિત્ર રંગોને
અસ્તિત્વમાં આણે છે. તારી વિવેકરૂપી રશ્મિઓ કાનદ્વારા નીકળી મધુર
અને કર્કશ સ્વરો બનાવે છે. હે લઘુ અને મહાનના આધાર ! તારાજ
આશ્રયવડે બહાદુર બની માતઃસમીર નવનવી ઘેટાઓ કહે છે.

મીપાઽસ્માદ્વાતઃ પયતે । મીપોદેતિ સૂર્યઃ ।

મીપાઽસ્માદગ્નિ એન્દ્રઃ ॥ મૃત્યુર્ધાપતિ પંચમઃ ॥

(યજુર્વેદ-આંશ્યબ્રહ્મ, મંત્ર ૧.)

અર્થઃ-“જેના બચથી વાયુ વાય છે, જેના બચથી સૂર્ય ઉદય થાય છે, જેના
બચથી અગ્નિ અને ઇંદ્ર નાસભાગમાં પડી બચ છે, અને જેના બચથી
યમદેવ માર્યો માર્યો કહે છે, તેજ પ્રદા તારું નિજસ્વરૂપ છે. ”

જલવગાહે રૂપે તુ દીદ્યો મન તન્હા નીસ્ત;

માહો ખુરશીદ હુગી આપના મી ગરદાનન્દ.

અર્થાત્ તારા સુખમંડળની દિવ્ય કાંતિને દેખાડનાર એકલાં મારાં
ચક્ષુજ છે એમ નથી, ચંદ્ર અને સૂર્ય પણ તેજ અગ્નિએ ફેરવી રહ્યા છે.

તસ્મૈ સર્વે તતઃ સર્વે સર્વે સર્વે સર્વતઃ સઃ । (વાસિષ્ઠ)

અર્થાત્ તે (પરબ્રહ્મ)ને માટેજ આ સર્વ (નામરૂપ) પ્રપંચ છે; તેના વડેજ આ બધાં છે, તે પોતેજ આ સઘળું છે, અને સર્વ સ્થાને તે પોતેજ છે.

આશ્ચર્ય ॥ કે:-

જળ વેા જમાલે દિલ્લરોઝ, સૂરતે મેદૂરે નીમરોઝ,

આપહી હો નઝારા સોઝ, પરદે મેં મુંહ છુપાયે કયું ?

અર્થાત્ ન્યાદે તે દૃઢ્યને પ્રકાશ આપનારું સાંદર્ય, મધ્યાહ્નના સૂર્યની પેઠે, પોતેજ દૃષ્ટિને અંધ બનાવી દેતું હોય, તો પછી તેને પડદામાં મોં સંતાડવાની શી અગત્ય ?

અગ્નિના પ્રભાવથી લાકડાં પાષાણુ વગેરે બળી જશે ખરાં, પણ અગ્નિને પોતાને તો તેથી ઠંધું પણ હાનિ થવાની નથી. સુદ્ધાનના દબદબાથી વઝીરો અને અમીરો ભલે દબાઈ જાય, પરંતુ સુદ્ધાન પોતે કદિ દબાતો નથી. સિંહની ગર્જના અને સિંહસભા વીર પુરુષનો પડકાર, તલવારનું પાણી અને નાગનો કુંકારો, સાધુનો કપકો અને ન્યાયાધીશનો ફિટકાર, એ બધાં તારાજ પ્રભાવને લીધે છે. તું તેનાથી ભયભીત કેમ બને છે ? વિમા-સણુમાં કેમ પડી જાય છે ? તારી ઘરનીજ બિલ્લીને તારી સામે “મ્યાઉ” શામાટે કરવા દે છે ?

દશતએ-ગમઝએ-ભં સિતાં, નાવિકે નાએ બે પનાહ.

તેશહી અકસે રૂખ સહી, સામને તેરે આયે કયું ?

અર્થાત્ નેત્રકટાક્ષતું ભવલેણ ખંજર, અને નિરંકુશ નખરાં તથા નયન બાણુ એ સર્વ તારાજ ચહેરાનાં પ્રતિબિંબ છે એ ખરું, પણ તેઓ તારી સન્મુખ આવવાની ધૃષ્ટતા કેમ કરે ?

વહાલા! જરા નિજસ્વરૂપમાં પ્રવિષ્ટ થઈને તો ભુલ્યો. ભય કેવો ? આપ-તિનું શું કામ ? અને સંકટનું પણ નામ શામાટે ? શોક અને ક્રોધ, દુઃખ અને ઉદાસિનતાનું પ્રયોજન શું ?

મસ્તો ખરાબ મી રવમ, બે સરોપા હમી રવમ,

ખીમ ન દારમ અઝ બલા, તન તલમલા તલાતલા.

રાહે બકા હમી રવમ, ચું ચહે-અર્ખ સુફરેદમ,

ગમ ન ખુરમ ઝમાને રા, તન તલમલા તલાતલા.

ભાવાર્થ:-મસ્ત બેલાન હું કરું, મૂર્ખ સમાન હું કરું;

‘બય નથી, આવે શલે બલા, તન તલમલા’ તલાતલા.
 ‘જવન માર્ગ કાયું છું, નભ-પતિ’ સમ એકલો છું,
 કાળતણો શોક નહિ જરા, તન તલમલા તલાતલા.
 આનંદં વ્રહ્મણો વિદ્વાન્ ન વિમેતિ કદાચન ॥

(યજુઃ તૈત્તિ ૭૫૦ મૃં ૨૦ ૪. મં ૦૧)

! ■ આત્માનંદવાળાને બય અને બીક કેવી ? ”

રૂપિયા પૈસાના હિસાબ ગિતાબમાં, ન્યાયશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગોરખ ધંધામાં, અને વિજ્ઞાન તથા ગણિતશાસ્ત્રની ઇંદ્રબાજમાં રહેલી ઝીણવટો બીજાઓની દેખાદેખીથી તમે પણ શોધી કાઢો છો અને વાળની ખાલ ઉતારી નાખો છો, પણ પર્વત જેટલું મોટી (તમારું ખડું નિજસ્વરૂપ) શુભાવી બેઠા છો એ નથી જોઈ શકતા. એ કેવું આશ્ચર્ય છે !

નિહાં સુ’ માનદ આં રાત્રી કે બુદ્ધ શસ્ત્રે મેહકિલહા ?

ભાવાર્થ:—“સભા વચ્ચેના દીપક સમાન આત્મવસ્તુ છુપી કેમ રહી શકે?”

મારા વહાલાઓ ! “બગલમાં બેટા ને શહેરમાં દંડેરા” જેવું કરવાનું જવા દઈ અત્યંત નિકટ એવી એ આત્મવસ્તુને એક વાર શોધી કાઢો, એટલે પછી સમય અને દેશના તમેજ સ્વામી છો.

સુલેમાના બિયાર અંશુરતરી રા,

સુતીયો બંદા કુન દેવો પરી રા.

ઝ ચાહો આખ એ રંબૂર માન્દીમ,

રયાં કુન ચક્ષમહાયે કૌસરી રા.

ઝ સૂરત હાયે ગૈબી પરદા બરદાર,

સુનબ્બર કુન સરાયે શશ દરી રા.

અર્થાત્ એ સુલેમાન ! (પાદશાહ) તું પોતાની (ચિંતામણી જડેલી) અંગુઠી લાવીને પહેરી લે અને દેવતાઓ તથા અસરાઓને તારાં દાસ બનાવ. અમે આ સાંસારિક પાણી અને કૃવાથી ગિમાર-દુઃખી બની ગયા છીએ. તું પોતાના સ્વર્ગીય અમૃતના ઝરાને વહેતો કર. તારા છુપા પણ મહાપ્રકાશિત ચહેરા (સ્વરૂપ) કિપરનો પરદો દૂર કર અને આ છ દ્વારવાળા મકાન (શરીર)ને પ્રકાશિત-તેજસ્વી બનાવી દે.

જો મૂર્ખ કર્મકાંડી ! જો નૈતિક કેળવણીની હિમાયત કરનાર ! ક્યાંલગી પહેરો ભરતા રહેશે ? ક્યાંલગી દંડ અને કારાગૃહની ધમકી આપશે ? ક્યાંલગી વિવિધ પ્રકારના દમ ભરાવતા રહેશે ? ત્યાંલગી નિશા (અવિદ્યા) નષ્ટ નહિ થાય ત્યાંલગી ચોરી, વ્યભિચાર, દુત, સુરાપાન ઇત્યાદિ કદાપિ અટકવાનાં નથી-તમે લાગો પ્રયત્નો ભલે કર્યા કરો. “અંધકારનાં કાર્યો અંધકારમાં થયા વગર રહેવાનાંજ નથી.” સાચી વિદ્યા (પ્રકાશ, સત્ય)રૂપી સૂર્ય ઊગવા દો એટલે પાપો અને દુષ્કર્મો અંધકારની સાથેજ નષ્ટ થઈ જશે. પ્લેટોએ કેવું સાચું કહ્યું છે કે “જ્ઞાન એજ શુદ્ધિ રૂપ છે.” સૂર્યના પ્રકાશની સામે દીપકની જ્યોતિ પ્રકાશ નથી આપી શકતી. જ્ઞાનીના આનંદરૂપી સૂર્યની સન્મુખ વિષયાનંદરૂપી દીપક કેવીરીતે પ્રકાશી શકે ? તે ઉસ્તાદના દિવ્ય સંગીતની સામે બિચારી બિખારીની સારંગી શું કરી શકે એમ છે ?

“એવી કોઈ સ્ત્રી તમને મળશે ? કે જે આ સંસારમાં ગમે તેટલી વિચિત્ર અને પ્રસિદ્ધ હોવા છતાં પણ જેના ઉપર સુક્ત પુરુષ અવકાશ કિંવા ઉડલા-સના સમયે પૂર્ણ સદ્ભાવથી જોઈ શકે.....એવી યોગ્યતા નહોય, ત્યાંસુધી તેના ગમે તેટલા બાહ્યસૌંદર્યવાળા ચેરા તરફ એક ઉચ્ચતાના શિખરે બેઠેલા પુરુષ કઈ દૃષ્ટિથી જોશે ? તે ઘૂણાને લીધે તેની પરવા નહિ કરે, અને તેનાં સમસ્ત મનમોહક આકર્ષણોને વૃથા બનાવી દેશે.”

(મિટલના એક કાવ્યનો ભાવાર્થ.)

સૂર્યનાં કિરણો કાળા તવા ઉપર પડશે તો તેને પણ ચક્રચકિત બનાવી દેશે. તેજ પ્રમાણે હાડમાંસથી ભરેલા જિજ્ઞાસુના શરીર તરફ પણ સુકતા-તમાની કૃપાદૃષ્ટિ પડતાંજ તેને ઉચ્ચગામી બનાવી દે છે.

“જે વસ્તુ બહુજ જોઈએ આનંદ આપે છે, તે કદાપિ મારી બની શકતી નથી.”
(વર્ડઝવર્થ.)

બાદા અઝ મા મસ્ત શુદ ને મા ઝ મય,

હમ ઝ મા દાં ખૂયે શુદ આવાઝે નય.

અર્થાત્ શરાબમાં મસ્તી મારાથી આવે છે, ન કે હું શરાબથી મસ્ત થાઉં છું. એજ પ્રમાણે વાંસજીના સૂરની મધુરતા અને પુષ્પની સુવાસ પણ મારે લીધેજ બધું.

જે મહાત્મા આ સૌંદર્ય અને શોભાના તત્ત્વને જાણનારો છે, તથા પોતાના સત્યસ્વરૂપને ઓળખનારો છે, તે પ્રકાશોના પણ પ્રકાશ સમક્ષ વિષયવાસનાઓરૂપી આગીઆ ભલા કેવી રીતે ચમકારા ભારી શકે ?

ઓ વહાલા ! સૂર્ય તારૂં જ નિજસ્વરૂપ છે. તારી આંખ ખુલ્લતાં જ પ્રકાશમાન દિવસ પ્રકટ થાય છે. તો પછી આંખો બંધ કરીને અવિદ્યાની કાળી રાત્રિ કેમ બનાવી રાખી છે ?

માત્તઃ કિમ્ યદુનાય । દેદિ ચપકં, કિં તેન પાતું પયઃ ।
તન્નાસ્ત્ય ચક્રદાસ્તિ વા નિશિ, નિશા કા ? વાંધકારોદયે ।
આમીલ્યાક્ષિ યુગં નિશાપ્યુપગતા દેદીતિ માતુર્મુદુઃ ।
યક્ષોજાંશુકર્પણોદત્તકરઃ કૃષ્ણસ્ત પુષ્પાતુ નઃ ॥ (લીલાશુક)

ભાવાર્થ:—

કૃષ્ણ:— મા ! મા !

યશોદા:— કેમ બેટા કેમ, શું છે ?

કૃષ્ણ:— મને એક કટોરો આપો. જલ્દી.

યશોદા:— તેને શું કરશો ? કટોરાથી તે વળી કોઈ રમતું હશે ?

પેલાં રમકડાં પડ્યાં છે, તેવડે રમો.

કૃષ્ણ:—(નખરાથી ડોક ધૂણાવી) હું રમવા માટે થોડો જ માથું છું ? હું તો દૂધ પીશ.

યશોદા:— બેટા, હમણાંથી દૂધ કેવું ? આ કંઈ દૂધ પીવાનો વખત છે ? દૂધ તો નથી, કટોરો લઈ શું કરશો ?

કૃષ્ણ:— (રીસભરેલો નખરો કરી) ઊં ઊં ઊં, દૂધ ક્યારે મળશે ?

યશોદા:—હમણાં તમે માખણ ખાઓ. સાંજ પડવા દો. પછી પેટ ભરીને તાણું દૂધ પીજો.

કૃષ્ણ:— (રોવા જેવું મોં કરી) હાય, રાત ક્યારે પડશે ?

યશોદા:— અંધારું થશે ત્યારે.

એ સાંભળી બાળક કૃષ્ણે તરત આંખો મીચી લીધી અને તેજ દ્રષ્ટે હાય લાંબો કરી મોટેથી કહેવા લાગ્યા “લાવ, દૂધ આપ; અંધારું થઈ ગયું છે, લાવ, દૂધ આપ, રાત પડી ગઈ છે.” એમ વારંવાર કહેતાં માતાના છાતીપરના વસને જે ચવામાટે ઉઠ્યા કરેલ હાથવાળા તે શ્રીકૃષ્ણ અમારું રક્ષણ કરે.

માતા આ ચતુરાઈ જોઈ આનંદાશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. તે ખડ

ખડ હસી પડી, અને પ્રેમાવેશથી પ્રેરાઈ બાળકને છાતી સરસો ચાંપી પ્રેમ કરવા લાગી.

આંખ મીંચી દિવસને રાત્રિમાં ફેરવી નાખનાર, ક્ષીરસાગરનો સ્વામી હોઈ એક કટોરાભર દૂધને માટે રડનાર તેજ કૃષ્ણ પરમાત્મા 'તમારા શિર ઉપર, આંખો ઉપર, હૃદય ઉપર બેસી લીલા કરી રહ્યો છે. તેજ ચોરોનો સરદાર (તસ્કરણાં પતિઃ) તમારા અંતઃકરણ અને બુદ્ધિની શુક્રમાં સંતાઈ પંચેન્દ્રિયરૂપી પૂતળીઓ નચાવી રહ્યો છે. તેજ કૃષ્ણ તમારો આત્મદેવ છે, તમે પોતેજ છો. આંખો મીંચી રાત્રિ બનાવવાની મશકરી છોડો.

ઓ હસતા પુખ્ત! અમારી સાથે આવી ઠૂઠા મશકરી ઠીક નથી. હસવાનું ખસવું કરી રહ્યા છો. હે શંકર શિવ! તારી બેપરવાઈજ કામકોપાદિતું રૂપ ધારણ કરીને તારી ઉપર તીર અને ગોળીઓ વરસાવી રહી છે. ઉઘાડ તારું ત્રીભું નેત્ર (જ્ઞાન ચક્ષુ) અને આ “કામ” ને એક નિમિષમાત્રમાં કરી દે ભસ્મ.

ન મારા આપ કો ભો ખાક હો અકસીર બન બતા;

અગર પારે કો અય અકસીર ગર મારા તો કયા મારા ?

અર્થાત્ તારા અહંકારને તેં મારોને ભસ્મ ન બનાવ્યો, નહિ તો આ માટીનો કિમિયો થઈ બનત; ઓ કિમિયાગર, તેં પારાને મારી ભસ્મ બનાવી એમાં શું મોઢું કામ કર્યું ?

ઓ સૂર્ય સમાન મનુષ્ય ! તું પોતેજ અવિદ્યાનાં વાદળાં ઉત્પન્ન કરી પોતાના પ્રકાશને આંખો પાડી ન દે, તારે હાથેજ તારો પ્રકાશ ઢાંકી ન દે. તારામાંથી પ્રકાશનો પ્રવાહ સતત કેમ નથી વહેતો ? હે કસ્તૂરીમાટે દોડી રહેલા કસ્તૂરી મૃગ ! તારી સુવાસવડે આ સંસારવન મહેકી ઊઠવું જોઈએ. તારા શુદ્ધ જીવનના પ્રભાવથી—તારી શાંતિ અને આનંદવડે સંસાર સમીર સુવાસિત બની જવો જોઈએ. જેમ દીપકમાંથી પ્રકાશ પડે છે તેમ તારામાંથી આનંદ ચારે બાજુ વરસતો રહેવો જોઈએ. પુરુષો અને સ્ત્રીઓના હૃયામાં ઊઠતાં વિષયવાસાનાઓનાં તોફાનો અને રાગદ્વેષના વટોળીયા તારું અમૃતદાયક દર્શન ચતાંજ શમી જવા જોઈએ. જેવી રીતે કે ભગવાન દત્તાત્રેયનાં દૂરથીજ એક બે વાર દર્શન કરવાથી એક પ્રથમ પંક્તિની પેશ્યાનું જીવન બદલાઈ જાયું હતું. ચિત્તને શાન્તિ અને અક્ષુઓને આનંદ આપનારા તેમના દર્શનવડે તે બિચારીના હૃદયની સઘળી ગડમથલ અને

વ્યાકુળતા ક્ષણમાત્રમાં સાફ થઈ ગયાં.

તોટક

હર જ્ઞાન પ્રદીપ સદા લશકે, મન મંદિર યોગિનકે બસકે;
બહુ મોહ ઉદે જો હૃદય તિનકે, તમચુંજ વોહી તમકો હનિકે.
અતિ લોલ અનંગ પતંગમહા, છન માંહીં સ્વભાવિક તાંહી દહા.
નિષ્કામ સમૂહ ગુણાચ દિપે, સો સનેહ સનેહ વોહી અર્પે.
જિનકે અતિ ભાલકે ભાગ લલે, ઉસ દીપક તાં મન ધામ જલે.
અર્થાત્ હરિજ્ઞાનનો દીપક યોગિયોના મનમંદિરમાં સદા પ્રકાશતો
રહે છે. જો તેમના હૃદયમાં મોહ ઉદય પામે તો તેના અધિકારને પણ તેજ
દીપક હણે છે. કામરૂપી મહા ચંચળ પતંગીયું સ્વાભાવિકરીતેજ તેમાં
પડી ક્ષણમાત્રમાં બળી ભસ્મ થઈ જાય છે. એ દીપકમાં પ્રથમ નિષ્કામ
કર્મની દીવેટ ચૂકી પછી સ્નેહરૂપી તેલ પૂરવામાં આવે છે. જેનાં ભાગ્ય
અતિ ઉચ્ચ હોય તેમનાજ મન મંદિરમાં આ દીપક પ્રકટે છે.

અહા અય ગૌહરે બેઠે મુસદ્દા

કે હર આલમ તુઇં પિન્હાં વપયદા.

અર્થાત્ “સાવધાન, ઓ સ્વચ્છ સમુદ્રના મોતી ! સ્પૃહીપમાં બીડાઈને
રહ્યું હોય તોપણ કિંમતી પદાર્થ છે અને અલંકારમાં મડાઈને રહ્યું હોય
તોપણ તું કિંમતી પદાર્થ છે.

સ્વચ્છ અને નિર્મળ સ્ફટિકની પાસે જો નીલવર્ણ પુષ્પ પડેલું હશે
તો સ્ફટિક પણ નીલવર્ણનો દેખાશે; પીળું પુષ્પ બાલુમાં મૂક્યું હોય
તો સ્ફટિક પીત-વર્ણનો દેખાશે અને લાલ હશે તો લાલ દેખાશે; પરંતુ
વાસ્તવમાં સ્ફટિક સર્વ રંગોથી રહિત છે. પ્રવાહી પદાર્થ ખાલામાં નાખ-
વાથી ગોળ આકાર ધારણ કરશે; અને ચતુર્કોણ વાસણમાં ચતુર્કોણાકાર
બની જશે. લોઢાના લાંબા સળિયાને અગ્નિમાં લાલચોળ તપાવવામાં આવે,
તો તેની સાથે મળી અગ્નિ પણ લાંબો દેખાશે; ગોળ તવાને ભટ્ટીમાં તપા-
વવામાં આવે તો તેની સાથે મળી જઈને તે ગોળ દેખાશે; પરંતુ વાસ્ત-
વમાં તો અગ્નિનો કોઈ પણ આકાર નથી. જ્ઞાનચક્ષુવાળા સર્વ લોકો
આ વાતને સ્વીકારે છે, અને દૃષ્ટિશાસ્ત્રે તો સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે મહેલો
અને મંદિરો, ઉદ્યાનો અને સરિતાઓ જે કાંઈ તમે જુઓ છો તે વાસ્ત-

વમાં તો પ્રકાશનેજ તમે જુઓ છો; પ્રકાશનાં કિરણોવડેજ સર્વ સૃષ્ટિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ પ્રકાશજ “લાલ, પીળો ને વાદળી” રૂપે પ્રતીત થાય છે, પણ પ્રકાશ પોતે તો રંગહીન છે. હવે જેવી રીતે સ્ફટિક, પ્રવાહી, અગ્નિ અને પ્રકાશ પોતાની સ્વચ્છતા અને સૂક્ષ્મતાને લીધે વિવિધ રંગ રૂપ ધારણ કરે છે, તેવીજ રીતે પ્રકાશોનો પણ પ્રકાશ-તમારૂં મૂળ નિજ-સ્વરૂપ (આત્મદેવ) પોતાની સ્વચ્છતા અને સૂક્ષ્મતાને લીધે અહીં એક રૂપે તો બીજે બીજાજ રૂપે પ્રતીત થાય છે.

अद्वैत्यैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो यभूय ।

एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो यद्विद्व ॥

(યજુ. ૪૦. ૧-૫૬. ૧૦ ૫ મં. ૯)

અર્થાત્ જેમ એકજ અગ્નિ સમસ્ત પ્રદ્યંકમાં પ્રવેશીને જૂઠા જૂઠા રૂપે બની રહેલો છે; તેજ પ્રમાણે એકજ આત્મા સર્વ સૃષ્ટિમાં હોઈને પ્રત્યેકથી અભિન્ન છતાં નાનારૂપે પ્રતીત થઈ રહ્યો છે.

‘ચારકો હમને જા-જાન^૧ દેખા,

કહીં બંદા^૨ કહીં ખુદા દેખા.

૧

સૂરતે-ગુલમે^૩ ખિલ^૪ખિલકે હંસા,

શિકલે-ખુલખુલમે^૫ એહ અહા^૬ દેખા.

૨

કહીં હય બાદશાહે તખ્ત-નરી^૭,

કહીં કાસા^૮ લીયે ગદા^૯ દેખા.

૩

કહીં આબિદ^{૧૧} બના, કહીં અહિદ^{૧૨},

કહીં રિન્દો^{૧૩} કા પેશવા^{૧૪} દેખા.

૪

કર કે દા’વા કહીં “અનલહક”^{૧૫} કા,

ખર-સરે-દાર^{૧૬} વો ખિયા દેખા.

૫

દેખતા આપ હય સુને હય આપ,

ન કોઈ ઉરકે મા-સિવા^{૧૭} દેખા.

૬

૧ મિત્ર. ૨ ઠેકણે ઠેકણે. ૩ દાસ. ૪ ગુલસ્વરૂપે. ૫ ખડખડ ૬ ખુલખુલરૂપે.
 ૭ મીંમીં ગાન કરતો. ૮ સિદ્ધાસનારૂ. ૯ પ્યાલું. ૧૦ લિખારી. ૧૧ જાકત
 ૧૨ સાધુ. ૧૩ જાકટા, અદ્વિગમસ્ત. ૧૪ આગેવાન, સરદાર. ૧૫ અહંબહાસ્મિ.
 ૧૬ સળી ઉપર. ૧૭ અતિરિક્ત સિવાય

બલકે ચે જોલના તકલ્લુક^{૧૮} હય,
 “હમને ઉસ્કો સુના હય ચા દેખા.”

૭

ગર નૂર હય તો વો હય. ઔર નાર હય તો વો હય.
 “જ્યોતિ જુઓ તો તે છે, જ્વાળા જુઓ તો તે છે.”

પ્રત્યેક સ્વરૂપમાં તે વિદ્યમાન છે, તથાપિ આ બધા ચમત્કારો માત્ર દેખા-
 વનાજ છે, સત્ય નથી—તેમતું કંઈજ અસ્તિત્વ નથી. તે પરમાત્મા તો
 પવિત્ર છે, સર્વથી પર છે. બુદ્ધિ, પ્રાણ અને પ્રકાશ, જે તો માત્ર તે
 અસ્તિત્વ-પરમાત્મા-રૂપી સાગરના બુદ્ધિબુદ્ધ જેવાં છે. દોરડામાં સર્પની પેઠે
 જે સર્વ એમાંજ પ્રતીત થાય છે, પરંતુ તે પોતે તો સર્વથી નિઃસંજ
 છે, શુદ્ધ છે. તે (તમારું નિજસ્વરૂપ) શરીર નથી, ઇન્દ્રિય નથી, પ્રાણ નથી,
 બુદ્ધિ નથી; પરંતુ હાય ! વારી બાઉં જે સ્વચ્છતા, સત્યતા અને વ્યાપ-
 કતા ઉપર ! કે પ્રકાશ, સ્ફટિક ઇત્યાદિની પેઠે એને જે મળ્યું તેવો જે
 થઈ જાય છે, જેને લેટે છે તેની સાથે અલેદ થઈ જાય છે. શરીર સાથે
 શરીર બની જઈને તે કહેવા માંડે છે કે “હું બદ્ધિકાશ્રમ જઈશિ, અમર-
 નાથ જઈ આવ્યો છું, ઇત્યાદિ.” પ્રાણો સાથે મળી પ્રાણના શુષ્ક પોતા-
 નામાં ધારણ કરી કહેવા લાગે છે કે “મને ભૂખ તરસ લાગે છે, દ્રવ્ય
 આપો.” બુદ્ધિ સાથે એટલો બધો પ્રેમ બાંધ્યો કે જે દાસીને પોતાની
 રાજ્યસુદા પણ્ય સોંપી દીધી, બુદ્ધિવતી જે કંઈ થયું તેને એમજ માની
 બેઠા કે એ તો મેં કર્યું છે; જેમકે “મેં કેવો ઉત્તમ લેખ લખ્યો છે,
 કેવી સચોટ દલીલ ચોધી કાઢી છે, ઇત્યાદિ.” હે ભોળા મહેશ ! મારા
 પ્રાણ ! બલિહાર તમારી શુદ્ધતા, રસિકતા અને ક્રોધમળતા ઉપર બલિહારાં
 પણ્ય જરા જોજો. એવું ન કરતા કે “નિસ લાઈગિલ્લી, ઉન્ને નાલ ઉઠ ચલ્લી.”
 બુદ્ધિ, પ્રાણ, મન, ઇન્દ્રિયનો કુસંગ છોડો, અને પોતાની જાતને કલંક ન લગાડો.

બામ પર નંગે ન જાના તુમ શબે મેહતાબ મેં
 ચાંદની પડ જાયગી મૈલા બદન હો જાયગા.

અર્થ:-અજવાળી રાતે અગાશીમાં ઉઘાડા શરીરે ન જતા; ચાંદની અડી
 જશે તો શરીર મેલું થઈ જશે.

અસંગોઽહમસંગોઽહમસંગોઽહં પુનઃ પુનઃ ।

સચ્ચિદાનંદરૂપોઽહમહમેવાહમવ્યયઃ ॥ (બ્રહ્મવસ્ત્રી)

અર્થ:-હું અસંગ છું, હું અસંગ છું, હું ફરી ફરીને (કહું છું કે) હું તદન અસંગ છું. હું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું, અને હુંજ અવિકારી-અવિનાશી આત્મા છું.

તમે સચ્ચિદાનંદધન છો. શામાટે દેહ, પ્રાણ આદિ જનો છો ? પોતાને અસત, જડ અને દુઃખરૂપ માનવામાં, શું સ્વાદ રહેલો છે ? વહાલા, આ આત્મપ્રાતમાં શો લાલ છે ? રક્ત, પ્રસ્વેદ, શુક્ર, મૂત્ર અને શુંક એ પાંચ પાણીઓના પંજળમાં કેમ મોહિત થઈ-ફસાઈ રહ્યા છો ? વિચિત્ર ગમત કરી રહ્યા છો !

તુ યુગીં નિહાં, દરેળી, કે મહી જ ઝેરે મેગી,

જ દરાં તુ મેગે તનરા કે મહી ચો પ્રુશ લિકાર્થ.

અર્થ:-અફસોસ, તું એવો સંતાપેલો છે કે જાણે વાદળાંની પાછળ ચંદ્ર. આ શરીરરૂપી અગ્રને ચીરી નાખ, કેમકે તું ચંદ્ર છે અને સુદર સુખાકૃતિ ધરાવે છે.

જિજ્ઞાસુ:-કંઈ સમજણ પડતી નથી. ભલા આપણે-જીવ (પાપી-દાસ)-સત્ચિત્ આનંદ કેવી રીતે હોઈ શકીએ ? ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! આવી નાસ્તિકતા ! આખું બ્રહ્માંડ તો પોકારી પોકારી કહે છે કે અમે પરાધીન અને અજ્ઞાન છીએ, ત્યારે આપ અમસ્થાજ અમને બ્રહ્મ માની રહ્યા છો. ઈશ્વર, રક્ષા કર ! પ્રભુ ! બચાવી લે.

જ્ઞાની:-વહાલા ! અત્યંત આશ્ચર્યની વાત છે કે તમે બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈજ નથી-નબંધિજ બ્રહ્મજ બ્રહ્મ છો-અને તોયે તેની ના પાડો છો ! પ્રત્યેક મનુષ્ય આકાશના પશુ કાન ફાટી નાખે એવા મોટા સાદે ઘાંટો પાડીને કહે છે કે “હું પવિત્ર છું, આનંદધન છું, અમર, અદ્વૈત છું, સૌથી પર છું, ચૈતન્યધન છું ઇત્યાદિ,” તે છતાં પણ તમે તે કબૂલ કરતા નથી.

“ગમેજ કરતે હો જાલિમ આગ પાની કે લગાતે હો.”

જિજ્ઞાસુ:-આ તો વળી તેથીયે વધુ આશ્ચર્યની વાત સંભળાવે છે. બીજાઓને તો રહેવા દો, પરંતુ મારા પોતાના વિષે તો આ ચરણરજ ખાત્રી-પૂર્વક છાતી ઠોકીને કહી શકે છે કે મેં કદાપિ જૂલમાં પશુ નથી કહ્યું

કે હું પ્રદા છું, બતાવો તો ખરા કે આપની સમક્ષ મેં ક્યારે ઐશ્વર્યનો દાવો કર્યો હતો, અને કયા શબ્દોમાં કર્યો હતો ?

સાની:-સંસારના કુરુક્ષેત્રમાં તમે અને બીજા બધાલોકો શિવોઽર્હ શિવોઽર્હ તું ગીત કર્મોની લાપામાં ગાઇ રહ્યા છો. તમે ચર્મની જિહ્વાદ્વારા તેનો ઇનકાર કરો છો, પરંતુ જીહ્વાના શબ્દાઠંબર કરતાં કર્મોનો ઢઢેરો વધારે ભરોંસાપાત્ર હોય છે. “શબ્દો કરતાં કર્મો વધારે બળવાન સ્વરે બોલે છે.” એક યુવક મદિરા પીને મસ્ત પડેલો હતો. તેના બાપે આવી તેની ઉપર ધિક્કાર અને ફિટકારનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. તે યુવાન ચોકળો ઇનકાર કરી બેઠો અને સોગન આઈ આઈને કહેવા લાગ્યો કે હું મદિરાને અડક્યો સુદાં નથી; પરંતુ નયો કંઈ છુપો રહી શકે છે ? આંખોમાંથી ઘેન બોલતું હતું. દુર્ગંધ આપોઆપ મદિરાના સમાચાર આપતી હતી. વળી એવામાં ઊલટી પણ થઈ! દ્યો, હવે શું છુપાવવાના હતા ? નહીં છુપતા મિસાલે બૂ છુપાયે લાખ પરડું કે;

મઝા પડતા હય જિસ ગુલ પયરહનકો બેહિજ બીકા.

અર્થ:-જે પુખ્તવસ્ત્રધારીને આવરણરહિત રહેવાની ટેવ પડેલી છે તેને લાખો પડદામાં સંતાડો તોપણ સુગંધની પેઠે તે કદિ સંતાવાનો નથી. જીભવડે ગમે તેટલું છુપાવવા છતાં પરંતુ કર્મોએ તો તે પ્રકટકરીજ દીધું. એ વહાલા ! સમિચ્છાનંદધન એજ તારું મૂળ (આત્મા) છે. તું એ ઠસ્તૂરીને ગમે તેટલી સંતાડીશ તોપણ છુપી રહેવાની નથી.

(૧) યુધિષ્ઠિરને પૂછવામાં આવ્યું કે આશ્ચર્ય શું છે ? તેમણે ઉત્તર આપ્યો

અદ્યન્યદ્વનિ ગચ્છાન્નિ મૃતાનિ ચમમાન્તિરમ્ ।

શેષાઃ સ્થિરત્વમિચ્છન્તિ કિમાશ્ચર્યમતઃ પરમ્ ॥ (મહાભારત)

અર્થ:-અતિદિન સહસો પ્રાણી યમમંદિરે સિધાવે છે, પરંતુ બાકીના અહીંજ રહેવાની ઇચ્છા કરતા હોય છે, તેનાથી મોટું આશ્ચર્ય બીજું શું હોઈ શકે ? દરરોજ ભોષણે છીએ અને સાંભળીએ છીએ કે ફલાણો મરી ગયો, અમુક સ્વર્ગે સિધાવ્યો, અને એ પણ જાણીએ છીએ કે જે જન્મ્યો છે તે જવાનોજ છે—

જિંદગી મોત થી, એક ઉગ્રમેં સાબિત થે હુવા;
મેરા હોના થા ફકત મેરે ન હોનેકે લિયે.

અર્થ:-આખા આયુષ્યને અંતે એટલુંજ સિદ્ધ થયું કે જીવન એજ મૃત્યુ હતું; માણે હોયું (અસ્તિત્વ) તે માત્ર મારા ન હોવા માટેજ હતું.

આવું છતાં પણ કોઈને પોતાના મૃત્યુની પ્રતીતિ નથી થતી. મુખવતી પ્રતિક્ષણે લલે મૃત્યુના રાગડા તાણ્યા કરે કે “કુનિયા તો ચાર દિવસની બાઈ, રહેલું નહિ આહીં રે,” પરંતુ વ્યવહારમાં તો તેથી અવળા ચાલવામાં જરાએ બાકી રાખતા નથી. કારભારની સાંકળ સતત લંબાવતાજ લય છે, અને વૃદ્ધાવસ્થા કિંવા એકાંતવાસના વિચારને વીસરી જઈ નાશના સમુદ્રમાં એવી બેપરવાઈથી લોભનું લંગર નાખી બેસે છે, કે જાણે મૃત્યુનું તોફાન તો કદાપિ આવવાનુંજ નથી. આના કરતા વધુ આશ્ચર્યજનક બીજું શું હોઈ શકે? અંતે એક દિવસ શરીર નષ્ટ થઈ જશે એમાં જરાએ સંશય નથી. ત્યારે પછી મૃત્યુ ઉપર વિશ્વાસ કેમ નથી બેસતો? તેનો સ્પષ્ટ એજ અર્થ થાય છે કે તમારા મૂળસ્વરૂપમાં “મૃત્યુ” નું નામ સરખુ એ નથી, તમારો આત્મા અમર છે, તમારું મૂળસ્વરૂપ ત્રિકાલાબાધ્ય છે.

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यत ।

जीवनाशा घनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥

અર્થ:-પુરુષના કેશ અને દાંત જીર્ણ થઈ જાય છે, તોપણ જીવન અને ધનનો લોભ છૂટતો નથી.

न किं नैस्ती हरगिः नमी इक्ष्वां भगवत्,

अगर ये सूरते भिकराज ला दारद गिरेबाहा.

અર્થ:-અહંકારી લોકો મૃત્યુની ચિંતામાં કદિ નથી પડતા, જોકે કાલ રનીપેઠે મૃત્યુ તેમની ડોક પર ભમી રહેલું હોય છે; પરંતુ—

न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ (गीता)

અર્થાત્ શરીરને હણવાથી તે હણતો નથી.

“મૃત્યુએ તેને સ્પર્શ સુદ્ધા કર્યો નથી, માત્ર તેનું શરીરરૂપી ઘરજ શબવત્ દેખાય છે.”

न पोशंद्ये ज्ञामा ज्ञानस्त नाम,

जिज्ञासे ज्ञाना गश्तनश्च दुस्त ज्ञाम.

અર્થાત્ શરીરરૂપી વસ્તુને ધારણ કરનારનું નામ જીવાત્મા છે, તેના વિનાશનો વિચારજ વૃથા છે.

આ પ્રમાણે, વાસ્તવમાં તમારે કદિ પણ મરવાનું નથી એટલે પછી મૃત્યુની વાતચીત ઉપર વ્યાપકારિક શ્રદ્ધા કેમ બેસે ? એટલા માટેજ તમારું દરેક કાર્ય ઢંઢેરો વગાડીને જણાવે છે કે:-

સખતસ્ત ઞર જરી દબે આલમ દવામે મા.

અર્થ:-સંસારના ચોપડામાં અમારા ચિરસ્થાયીપણાનો સિક્કો મારેલો છે.

(૨) વળી સાંભળો. મોંવડે તો “હું પાપી, હું પાપી”ની ગપ ઉડાવતાં લલિત થતા નથી, અને કેટલીકવાર તો આ નિષ્કુર વિચારને પ્રેમના પવિત્ર પીતાંબરવડે પણ ચોભાવો છે ઉદાહરણાર્થ:-

ચાર ચીઝ આવુર્દઃ અમ ચાહા કે દર પીચે તૂ નીસ્ત,

આજે ઝીચો બેકસી, ઉર્ગેરા શુનાહુ આવુર્દઃ અમ.

અર્થ:-હે બાદશાહ, ચાર એવી વસ્તુઓ લાગ્યો છું કે જે તારી પાસે નથી; અધીનતા, મિત્રહીનતા, ક્ષમાયાચના અને અપરાધ તારી સન્મુખ લાગ્યો છું.

પરંતુ વાસ્તવિકરીતે તેની વિરુદ્ધ એવાં વ્યાખ્યાન સતત આપવામાં આવે છે કે “હું” કલંક વિનાનો છું, શુદ્ધ છું, નિર્વેપ છું, પવિત્ર છું” ઇત્યાદિ. અતે સત્યને કયાંલગી છુપાવી સકવાના છે ?

સત્યમેવ જયતિ નાનૃતમ્ । સત્યનોજ સદા જય છે, અસત્યનો નહિ.

કોઈ નાની સરખી ભૂલ પણ ખતાવવામાં આવે છે તો ‘ઓહું’ લાગે છે, કોઈ અપરાધ પ્રકટ કરવામાં આવે તો ‘ઓહું’ લગાડવા તૈયાર થઈ જાય છે, કે “હાય અમારી આજરૂને તુકસાન પહોંચાડયું.” પોતાને વિષે જરા અકચિકર શબ્દો સાંભળવામાં આવે છે કે તરતજ બોલનારને નોટિસ આપવામાં આવે છે કે “તમારા શબ્દો પાછા ખેંચી લ્યો, નહિતર કેસ માંડીશું.” નાના બાળકને પણ અપરાધી કહ્યો હોય તો બડબડવા માંડશે. હલકામાં હલકા નોકરનો પણ વાંક કહાડ્યો, હોય તો તે નારાજ થઈ જશે.

આ પ્રમાણેનાં કૃત્યોથી સ્પષ્ટ રીતે એવો અર્થ નીકળે છે કે દરેક જણ નિજસ્વરૂપની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ છે, નિર્વેપ છે. શરીર કે બુદ્ધિના અપરાધો તથા પાપોવડે એ કદિ લેવાતો નથી. જળકુકડી મેલા પાણીમાં હોય કે ગંગા-જળમાં, તોપણ કદિ ઘીંજાતી નથી, તેવીજ રીતે આત્મા ગમે તો પવિત્ર બુદ્ધિવાળા શરીરમાં હોય કે અપવિત્રમાં હોય પણ સદા શુદ્ધ અને અસંગ છે.

કિં ગંગાંબુનિ વિવિતેઽમ્બરમણૌ ચાંદાલવાટિઃ પયઃ ।

પૂરે ઘાંતરમસ્તિ કાંચનઘટિ મૃત્કુંભયોર્વાયરે ॥

પ્રત્યગ્વસ્તુનિ નિસ્તરંગસદ્જ્ઞાનંદાવબોધાંબુચૌ ।

ચિત્તોઽયં શ્વપચોઽયમિત્યપિ મહાન્ કોઽયં વિમેદ્ધમઃ ॥

(સકગુચાર્ય. મનીપાપંચકસ્તોત્ર)

અર્થઃ—સૂર્ય પોતાનું પ્રતિબિંબ ગંગાજળમાં કે ચાંદાલની ગલીના કુંડમાં પાડે, સુવર્ણપાત્રમાં કે માટીના ઘડામાં પાડે, તોપણ તેથી બિંબરૂપ મૂળ સૂર્યમાં જરાપણ ભેદ કે ફેરફાર થતો નથી. તોપણ તે સહજાનંદ અને જ્ઞાન સમુદ્રરૂપ પ્રત્યગ્આત્મામાં તને એવી ભ્રાંતિ કેમ થાય છે કે આ પ્રાણી છે અને આ ચાંદાળ છે ?

સૂર્ય ગંગાજળમાં પ્રતિબિંબિત થવાથી પવિત્ર નથી બની જતો તેમ મદિરામાં પ્રકાશીને મલિન નથી થઈ જતો; તેવીજ રીતે આત્મા (અર્થાત્ તમારું નિઃસ્વરૂપ) શરીર કે બુદ્ધિના દોષ કે અપૂર્ણતાને લીધે દૂષિત કે અપૂર્ણ નથી થઈ જતો; તેમ તેમની ઉત્તમતાને લીધે ઉત્તમ નથી બની જતો. મૂળથીજ તે તો શુદ્ધાતિશુદ્ધ છે. જે પુરુષે આ સત્યને જાણ્યું છે અને જેનું એ જ્ઞાન દૃઢતાને પામ્યું છે તેજ પુરુષ અમર છે; અને ઉચ્ચ-તમ વિચારવાળો છે.

જહાં જાતે હુવે હિસો હવા કે હોશ ઉડતે હંય.

અર્થઃ—જ્યાં પહોંચવામાં લોભ અને મમતાના હોશ-કોશ ઉડી જાય છે.

તમારા આ રાજ્યને કેમ સાંભળતા નથી ? બીજાના લખાણો અને વ્યાખ્યાનો વાંચતા, સાંભળતાં જન્મો વીતી ગયા, હવે જરા તમારા પોતાના જાડું લેકચરને પણ સાંભળો કે જે તમે હરવખત આપી રહ્યા છો, અને તે પણ આમડાની જીભવડે નહિ પણ વ્યાવહારિક-કર્મરૂપી જિહવાવડે આપી રહ્યા છો. કેઈપણ માણસને પોતાની ઉપર આદોષ આવે તે પસંદ હોતું નથી. પોતે દેખીતો દોષ કર્યો હશે તોપણ તેનું આજ બીજાપર દોષી પાડવા પ્રયત્ન કરશે અને ઘાંટા પાડી પાડી પોકારશે કે “હું નિષ્કલંક છું, હું નિષ્પાપ છું.” જ્યાં સત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરનારા જઈ સહેજ વિરાજેલા હોય તેવી સરકારી કચેરીમાં, હે સત્યને પારખનાર દયા! જરા જઈને જો, ન્યાયાધીશ પૂછે છે કે “તમે અચૂક અપરાધ કર્યો છે ?”

અપરાધી કહેશે કે “ના, સાહેબ, જરાએ નહિ, કદાપિ નહિ.” ભે અપરાધી વિરુદ્ધ પૂરતા સાક્ષી અને પૂરાવા મળી આવે, અને તેની સામે અપરાધોવાનો સુક્રદો આપવામાં આવે, તોપણ અપરાધી તો એમજ કહેશે કે સાચોજ છું. ન્યાયાધીશ સાહેબની બુદ્ધિ સત્યાસત્ય પારખી નથી શકે. અપીલ કરવામાં આવે, અને અપીલવાળો પણ તેને અપરાધીજ ગણે તો કહેશે કે “મહેરબાની બતાવવામાં આવી છે. લાંચ અને વગવસીલો ક્યાં ગયાં છે.” કારાગૃહમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો હોય તો તેનું કારણ પણ એવું બતાવશે કે “સરકારને ત્યાં ન્યાયજ નથી.” ભે જગત્ ભૂંડું બોલે હશે તો કહેશે કે આશુ જગત્ પાગલ છે.

કયા હુંસી આવી હય મુઝકો હઝરતે ઈન્સાન પર,
દેખ્લે બદતો ખુદ કરે, લાંબત કરે શયતાન પર.

અર્થ:-મનુષ્ય મહાશય ઉપર મને અત્યંત હસવું આવે છે, કેમકે કુકર્મ તો પોતે કરે છે, અને શાપ આપે છે બિચારા શયતાનને.

હા, હા, ઓ બદનામ થયેલા મનુષ્ય! વાસ્તવિક સ્વરૂપે તું નિષ્કલંક છે, તદ્દન નિર્દોષ છે. સૂર્યની સામે ધૂવડ તો કદાચ આંખ મેળવી શકે, પરંતુ તારા પવિત્ર સ્વરૂપની સામે પાપ કે દોષ હતાં પણ રહી શકે એમ નથી. હા, ભે તારી કંઈ બૂલ થાય છે તો તે એટલીજ કે તું અજ્ઞાન બનીને તારા શુદ્ધ અને અનંત સ્વરૂપને બૂલી જઈને-પોતાને અપવિત્ર શરીર અને બુદ્ધિ વગેરે માની બેઠો છે, અથવા પોતાના માંદા મિત્રને મળવા આવેલા એક બહેરા* માણસે કયું હતું, તેમ તારા અંતરની શુદ્ધ વાણીને (જે તને કહે છે કે તું અમર અને શુદ્ધ છે) બગાડી તેના અર્થનો અનર્થ કરી રહ્યો છે.

* એક બહેરા માણસને સમાચાર મળ્યા કે તેના મિત્ર ગંભીર માંદગીથી પીડાઈ રહ્યો છે. બહેરાએ તેની પ્રકૃતિ જોવા જવાનો નિશ્ચય કર્યો, પણ તેને વિચાર આવ્યો કે રોગી બિચારો પીમા સ્વરે વાત કરશે, અને મને તો જરા ધટિા પાડીને બોલે તોજ સંભળાય છે, એટલે તેના પીમા ચબ્દો સમજતાં બારે અગવડ પડશે. વળી વારંવાર “હે, હે, શું, શું” કરવાથી તો બોલું દેખાશે અને બધા કહેશે કે આ કયાંથી માયું ફાડવા આવ્યો છું? તેથી સૌથી ઉત્તમ રીત તો એજ છે કે થોડીક વાતચીત કરી રોગીને ખુશ કરી ઝટ પાછા આવતા રહેવું.

તમે અપવિત્ર છો એ વિચાર તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપથી સહન થઈ શકતો નથી, પ્રત્યેક વ્યક્તિને સ્વાભાવિકરીતે નાના બનવા તરફ તિરસ્કાર હોય છે આ વ્યવહારરૂપી જિલ્લાવાનો ઉપદેશ એ છે કે “ તમે પાપ અને દોષથી પર અને અલિપ્ત છો. (શુદ્ધમપાપવિદ્મ) તમે શરીર કે શરીર-

મનમા આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ઉભો થયો, અને રસ્તામા ચાલતાં ચાલતાં વાતચીતનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે ગાળ્યો.

પહેલી વાત તો હું એ પૂછીશ કે હવે પ્રકૃતિ કેમ છે ? જેના જવાબ રિવાજ મુજબ એવો મળશે કે “ હવે ઠીક છે, આપની અત્યત કૃપા થઈ ” બીજો સવાલ એ પૂછીશ કે “ શું દવા કરો છો ? ” જેના ઉત્તરમા તે કાંઈ ઔષધીનું નામ આપશે અને પછી ત્રીજો પ્રશ્ન એ કરીશ કે “ ક્યા વૈદ્યનો ઉપચાર ચાલે છે ? ” જેના જવાબમાં તે કાંઈ વૈદ્યનું નામ અવશ્ય લેશે હું રોગીને ખુશ કરવા ખાતર તેની દરેક વાત ઉપર “ વાહવા, બહુ સારું, બહુ સારું. ” બીજો ચાલ્યો આરીસા હુકમા એવી સાદી સીધી વાતચીત થોડીક કરી આવું કે જેથી તે ખુશ થાય અને કાંઈ જાણી પશુ ન લાગે કે હું બહેરા છું.

ઉપર પ્રમાણે મનમાં ક્રમ ગોઠવાયો એટલામાં રોગીનું ધર પશુ આવી પહોંચ્યું રોગીની સ્થિતિ બહુજ ખરાબ હતી.

બહેરા - જાણ જાણ ! તારીરે કેમ છે ? હવે તો કદાં દીક છે ને ? ન્યારથી મે માંભાગ્યું કે આપની પ્રકૃતિ બગડી છે ત્યારથી ચિન્તા થતી હતી પરમેશ્વર તમને જતદી મારા કરે

રોગી - હાથ ! હાથ ! મરું છું જીવ નીકળી જાય છે, હાથ ! હાથ !

બહેરા - (રોગીના હોઠ હાલતા જોઈ) બહુ સારું, ધન્ય પ્રશ્ન ! આપની વાત સાંભળી મારા જીવમાં જીવ આવ્યો ઔષધ શું લ્યો છો ?

રોગી - (ખિન્ન વદતે) ઝેર ખાઈ છું ઝેર

બહેરા - વાહ એ ઔષધ તો ગનમાણું છે, એ તો બહુજ સરમ છે આપનો ઉપચાર ક્યા વૈદ્યરાજ કરે છે ?

રોગી - (અત્યત ખિન્ન થઈ) યમદેવ

બહેરા - એ વૈદ્યરાજ તો બહુજ કુસિવાર છે એમને હાથેજ છે ઇલાજ કરે છે

એક બાજુ રોગી બહેરાના જવાબો સાંભળી બીજાને આખ થઈ જતો હતો બીજી બાજુ બહેરા મહારાજ પોતાની ચતુરાઈ માટે કૃત્યા સમાતા નહોતા, ! કેવી મજા !

માંથી ઉપજેલા કદાપિ નથીજ. શરીર તો કોઈનું પશુ કદિ પવિત્ર નથી હોઈ શકતું. તેને હજારો વરસોસુધી ગંગાજળમાં ધુવો તોયે શું ? કલીન હોવે શુદ્ધ બુદ્ધિયે જલમેં ધોયે, ખ્યાન કેશર હોય જાય કશ્મીરે જાયે.

તમારા આંતરમાંથી આવેશલરી આ દૈવીવાણી સંભળાય છે કે “જે પવિત્ર સત્ય છે તેજ તમે છો. તમે શરીર નથી. અપવિત્ર અને પરિમિત એવા શરીર તેમજ બુદ્ધિના વિચારોને ત્યાગો, અને તમારા પવિત્ર સત્ય-સ્વરૂપમાં જાગો.” પરંતુ આશ્ચર્ય છે, જો અવળી બુદ્ધિવાળા બહેરાઓના પશુ બહેરા તમારી ઉપર આ આંતરિક સ્ફુરણાની એવી અસર થાય છે કે તમે તમારા સાડાત્રણ હાથના કાળા ટાપુ (આંડામાન) ને પવિત્ર અને દોષ રહિત જણાવવા ઇચ્છો છો; શરીર અને બુદ્ધિને નિર્દોષ સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્ન કરો છો; દેહાભિમાની રહીને આરોપમાંથી બચી જવાના યત્ન કરો છો; બીજી તરફ તમારા સત્ય સ્વરૂપમાંથી સતત એજ બ્યાખ્યાન વહી રહ્યું છે કે મન્સૂરનીપેઠે ત્રિલોકના સ્વામી બની જાઓ, તમારી વાસ્તવ અહંતાને સંભાળી લ્યો; પરંતુ તમે એવા બહેરા છો કે ફિરજીન^૧ અને અને નિમરૂદની^૨ પેઠે ધન અને રાજ્યથી પરિમિત થઈ મહાન્ થવા ઇચ્છો છો, અને અભિમાનમાં ફસી પડો છો.

નિમરૂદ શુદ્ધ મરૂદ થું ? બૂદ્ધિ નિગાહ મેહરૂદ થું,

મારા તકબ્બુર કે સજદ ? થું કિખિયા હરબસ્તમ.

અર્થ:-નિમરૂદ શુદ્ધ ફિટકારને લાયક કેમ થઈ ગયો ? કારણ કે તેની દષ્ટિ મર્યાદિત હતી. મને અહંકાર કેમ શોભે ? હું તો અહસ્વરૂપ બ્રહ્માની પેઠે સર્વવ્યાપી છું. તમારી વર્તણૂકમાટે સત્યના પ્રકાશ તરફથી એવી આજ્ઞા થાય છે કે “ આમડાનાં^૩ પગરૂખાં (શરીરનો વિચાર)

૧ ફિરજીન (ફેરાઓ) મિસરનો બાદશાહ હતો અને તેણે ઈશ્વર હોવાનો દાવો કર્યો હતો, તથા મૂઝા પયગંબરને બહુ સતાવ્યા હતા.

૨ નિમરૂદે પશુ સત્તાના મદથી છટી જઈ ઈશ્વર હોવાનો દાવો કર્યો હતો અને પયગંબર પ્રબાલીમ (અબ્બાહામ) અલયદિસ્સલામને બકબકતી આગમાં નખાવ્યા હતા, જેમાંથી તેઓ સહીસલામત બહાર નીકળી આવ્યા હતા.

૩ પરદેશમાંથી મિસરમાં પાછા ફરતાં વાટમાં મૂઝાની સ્ત્રીને પ્રસૂતિની વેદના થવા લાગી. તેઓ સહાય કિંવા ઉપચારમાટે આમ તેમ જોવા લાગ્યા એવામાં દૂર એક

ઉતારી નાખ; કેમકે તું જીવો છે તે પવિત્ર ભૂમિ છે.” પરંતુ ધિક્કાર છે, એ બધિર મૂંઝા! કે તું એ પગરખાં (શરીર)ને પવિત્રાત્મા ઉપર રાખવા માગે છે.

(૩) ખુશામદ કીડીથી માડી પ્રજ્ઞાસુધી બધાને ગમે છે. “ખુશામદ હર કેરા કરદી ખુશ આમદ.” ખુશામદ જેની કરો તેને આવકાર દાયક થઈ પડે છે એમ કેમ છે? તેનું કાગ્જ શું છે? માત્ર એટલું જ કે ખુશામદ આપણને માનસિક પુષ્પની સુવાસ આપે છે; તે આપણા નિજ ધામમાથી સંદેશો લાવે છે કે “હું આત્મદેવ અતિ મહાન્ છું” તે આપણને મગજ સમાચાર સંભળાવે છે કે—

તૂર પર અસ્મે કલીમુલ્લાહ કા તારા હય તૂ,

મા 'નીચે “ચાસી” હય તૂ, મફદૂમે “અવઅદના” હય તૂ.

અર્થ.—તૂર પર્વત ઉપર કલીમુલ્લાહ^૧ (મૂસા પયગંબર)ની આખનો તું તારો છે, પવિત્ર કુરાનમાની “યામીન” સૂરાનો ખુલાસો તું છે, તથા “તેથીયે નિકટ” શબ્દોમા તારીજ સ્તુતિ ગવાઈ છે અફસોસ! આ મિલનપત્રિકાને લઈ તમે અવિદ્યારૂપી મદિરામા ડુબાવી દો છો અને કહો છો કે—

વૃક્ષ ઉપર તેમને પ્રકાશ જણાયો, અગ્નિ અને સદાય મેળનવાની આશાએ તેની પામે જતાં સ્વર સંભળાયો કે “ખચીત હું તારા પાલનદાર છું માટે તારા પગરખા કાઢી નાખ. સાચેજ તું પવિત્ર ખીણમા ઉભેલો છે, તું બેવડી પવિત્ર ખીણમાં ઉભેલો છે”

(કુરાનશરીફ સૂરા ૨૦, આયા ૧૨)

૧ મુઅલમાનોએ જૂદા જૂદા પયગંબરોને જૂદા જૂદા ઇશ્કાબ આપેલા છે જેવી રીતે તેઓ પોનાના પયગંબર હજરત મુહમ્મદ (સન)ને રસૂલનાહના નામથી સંબોધે છે, તેવીજ રીતે પયગંબર હજરત મૂંઝા (મોઝીઝ) અન્ય હિસ્સામાને તેઓ “કલીમુલ્લાહ” અર્થાત્ અલ્લાહ સાથે વાત કરનાર કહે છે મૂસા અન્ય હિસ્સામાને તૂર (સાઇનાઇ) પર્વતઉપર અલ્લાહના દર્શન પ્રકાશસ્વરૂપે યથા દતા, અને તેમણે અલ્લાહ સાથે વાત કરી હતી

લા. કં.

૨ કુરાનશરીફની કેટલીક સૂરાઓના આરભમા અરમીના મૂળાક્ષરોમાના કેટલાક અક્ષરો મૂકેલા છે આ અક્ષરો આખી સૂરાના ખુલાસારૂપ મનાય છે, અને તેમનો ખરો અર્થ અતિ ગુપ્ત રાખવામા આવેલો છે ૩૬ મી સૂરાના આરભમા યા અને સીન (ય,સ) એ બે અક્ષરો મૂકેલા છે, અને એ સૂરા અતિ મહિમાવાળી ગણાય છે લા.કં.

૩ “અને તે અતરિશ્વના ઉચ્ચતમ સ્થાનમાં વિરાજે છે” “પછી તે નિકટ આવ્યો અને વધુ નિઠ આવ્યો, એટલે સુધી કે તે એક ધનુષ્ય જેટલા અંતરે હતો અથવા તેથીયે નિકટ”.

(કુરાન શરીફ સૂરા ૫૩ અયાથી ૯૦.)

“ ઈ દક્ષતરે જો મા'ની ગર્કે મયે-નાળ જીલા. ”

આ અર્થહીન થોથું સ્વચ્છ સુરામાંજ હુબેલું રહે તો સારું. અર્થ તેની ઉપરનું સુંદર પરળીડિયું જોઈ કેટલીક વારસુધી મગ્ન રહો છો, અને પછી વાંચ્યા વગર તેને શરીરરૂપી કચરાની ટોપલીમાં નાખી દો છો. (અર્થાત્ તે મહત્તા શરીરને અર્પણ કરો છો.)

જો આ ખુશામદના પરળીડિયાને ફાડી તેમાં લખેલો સંદેશો વાંચે હોત, કે જેમાં સ્વયં આનંદધન સ્વરૂપ પરમાત્મા તમોને લખે છે. કે- હાથ દરદિયા ! હર્દ વંડા મેરા, કરાં મિન્નતાં તે ભરાં મુઢિયાં મેં. કાહતું નાલ જુદાઈ જલાવના હું ? સુત્તી કદોં તેરે નાલોં ઉઢિયાં મેં. તો ખુશીથી મોં મલકાઈ જાત અને આનંદની અવધિને લીધે પરળીડિયું હાથમાંથી પડી જાત. (અર્થાત્ પ્રશંસાની પૂલ છૂટી જાત.) ખુશામદના પત્રમાં પ્રિયતમની છબી છે;

“ આ જાયે અગર હાથ તો કયા ચેન સે રહીયે,
સીને સે લગાયે તેરી તસ્વીર હમેશાં ”

પરંતુ પ્રિયતમની માત્ર છબીજ નહિ, પણ પ્રિયતમ પોતે કહે છે કે “ નજદી કે મની મરા, મળીં ફર; પેહલયે મની, મબાશ મેહબૂર. ”

અર્થ:-તું મારી પાસે છે, મને તું ફર ન જો; તું મારી પડી છે, વિયોગી ન જાન.

(૪) વિદ્યાર્થીઓ ! સરકારી નોકરી ! સોગન ખાકને કહેલો કે કેવો પ્રિય છે તમને આ મધુરો શબ્દ, “ છટ્ટી ” હાથ, સ્વતંત્રતા ! આખું જગત તડપી રહ્યું છે એ સ્વતંત્રતાને માટે. “ ઓ સ્વતંત્રતા ! ઓ અંકિલ કરતાંયે વધુ વેગવાળી શિકારિણી ! ઓ વિશ્વના વરુઓને ભયભીત કરનારી ! જેમ પૌર્વાત્ય દિવસના પ્રશાંત પ્રદેશમાં પ્રકાશનાં ફિરછો ધનદળને લેલી વિખેરી નાખે છે, તેમ જેનાં સૂર્યસમ શરો તોફાની પાંખવાળી ભૂલોને વીધી નાખે છે એવી ઓ શિકારિણી !.....તારી જૂતકાળની શુકા ઓમાંથી ઠવિઓ અને ઝવિઓની જગતને જાગૃત કરનારી હાકલ હજી પણ હુંદુભિનાદ સમાન ગર્જી રહી છે. ધર્મ એના આગળ પોતાની આંખો ઢાંકી દે છે, અત્યાચાર ભયભીતજની પાછો હાકે છે; માત્ર આનંદ, પ્રેમ અને આશ્ચર્યભરેલો એ અતિ અદ્ભુત નાદ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

નુપ્પની કામના દેશ અને કાળના જે અનંત પડદાને ચીરીને તેની આ-
ગળ કદી પણ ઉડી શકી ન હતી તે કામના એ અવાજ સાંભળતાં જ
મેટલે ઉચે ઉડ્યન કરે છે. ”
(આંશ્વકવિ શેલી)

સ્વતંત્રતા તમારી મૂળ-સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. તમે મૂળથી જ નિત્ય
મુક્ત છો. છુટ્ટી, તહેવાર, ઉત્સવ, મેળો ઇત્યાદિ તમને આવકારદાયક
કેમ ન લાગે ? તે ખોવાઈ ગયલા યુસુફનું^૧ ખમીસ સુંઘાડે છે, કારા-
ગૃહની વેદનાથી પીડાતાં અને અજ્ઞાનરૂપી પથારીમાં આળોટતાં મનુષ્યોને
તે જરા મધુરી નિદ્રાનો સ્વાદ અપાડે છે, અને શુભામીના દુઃખમાંથી
થોડા સમય માટે આરામ અપાવે છે, પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી પથારી કે જે
કાટાઓવડે બિછાવેલી છે તેમાં ન્યાસુધી પડ્યા રહેશે ત્યાસુધી તો
કાંટાજ લોકાયા કરશે, અને સ્વતંત્રતાનું સુખ નહિ અનુભવે. મોજ-
શોખ અને રત્નઉત્સવરૂપી નિદ્રા લાવનાર અપ્રીણ ખાઈને થોડા સમય
માટે શૂળોની અછીઓને ભૂલી જવાની પદ્ધતિ ઉચિત ન કહેવાય.

મલકી બૂદમો ફિરદોસે જરીં જયમ બૂદ,

આદમ આલુર્દ દરી દયરે ખરાબ આળાદમ.

અર્થ:—હું એક ફિરસ્તો (દેવદૂત) હતો અને સ્વર્ગ માફે નિવાસ-
સ્થાન હતું; પરંતુ આદમ (મનુષ્ય) મને આ ઉર્ડ સ સારમાં લઈ
આવ્યો છે.

૧ પયગમર યુસુફ (અલ૦) યાકુબ (અન૦) પયગમરના પુત્ર થાય નાન
પણમાં તેમના ભાઈઓએ ઇર્ષ્યાને લીધે તેમને કૂવામાં નાખી દીધા હતા કોઈ વધુ-
જરો તેમને કૂવામાંથી કાઢી મિસર લઈ ગયો, જ્યાં કાળાતરે તેઓ મિસરના મુખ્ય
પ્રધાન થઈ ગયા યુસુફ (અલ૦) ના પિતા યાકુબ (અત૦) તેમના વિયોગના શોકે
આધિજા થઈ ગયા એક સમયે યુસુફ (અલ૦) ના મૂળ વતનમાં મહા કાળ પડ-
વાથી અન્ન ખરીદવા માટે યુસુફના ભાઈઓને મિસરમાં આવવાજવાનું થયું. તેમની
આગળ યુસુફ (અલ૦) પોતાની ઝાળખાણુ આપી, તેમનો અપરાધ માફ કર્યો, અને
પોતાના માતૃપિતાને બોલાવી લાવવા માટે પોતાનું ખમીસ આપી દેધું, “ આ
માફે ખમીસ લ્યો તે પિતાજીના મુખ ઉપર નાખજો, એટલે તેઓ દેખતા થશે પછી
આખા કુટુંબને સાથે લઈ મારી પાસે આવજો. ” (કુગન શરીફ સુરા ૧૨. આયા ૯૩)

“ ઈ દક્ષતરે જો મા'ની ગર્કે મયે-નાળ જિલા. ”

આ અર્થહીન થોડું સ્વચ્છ સુરામાંજ કુળેલું રહે તો સારું. અથવા તેની ઉપરનું સુંદર પરળીડિયું જોઈ કેટલીક વારસુધી મગ્ન રહો છો, અને પછી વાંચ્યા વગર તેને શરીરરૂપી કચરાની ટોપલીમાં નાખી દો છો. (અર્થાત્ તે મહત્તા શરીરને અર્પણ કરો છો.)

જો આ ખુશામદના પરળીડિયાને ફાડી તેમાં લખેલો સંદેશો વાંચો હોત, કે જેમાં સ્વયં આનંદધન સ્વરૂપ પરમાત્મા તમોને લખે છે. કે-
હાય દરદિયા ! હર્દ વંડા મેરા, કરાં મિન્નતાં તે ભરાં મુદિયામૈં.
કાહનું નાલ જુદાઈ જલાવના હૈં ? સુત્તી કહોં તેરે નાલોં ઉદિયાં મૈં.
તો ખુશીથી મોં મલકાઈ જાત અને આનંદની અવધિને લીધે પરળીડિયું હાથમાંથી પડી જાત. (અર્થાત્ પ્રશંસાની પૂજા છૂટી જાત.) ખુશામદના પત્રમાં પ્રિયતમની છબી છે;

“ આ જાએ અગર હાય તો કયા રૈન સે રહીયે,
સીને સે લગાયે તેરી તસ્વીર હમેશાં ”

પરંતુ પ્રિયતમની માત્ર છબીજ નહિ, પણ પ્રિયતમ પોતે કહે છે કે

“ નહી કે મની મરા, મળીં દર; પેહલયે મની, મબાશ મેહબૂર. ”

અર્થ:-તું મારી પાસે છે, અને તું દર ન જો; તું મારી પડો છે, વિયોગી ન જાન.

(૪) વિદ્યાર્થીઓ ! સરકારી નોકરા ! સોગન ખાઈને કહેલો કે કેવો પ્રિય છે તમને આ મધુરો શબ્દ, “ છુટી ” હાય, સ્વતંત્રતા ! આજુ જગત તડપી રહ્યું છે એ સ્વતંત્રતાને માટે. “ ઓ સ્વતંત્રતા ! ઓ અર્થિક કરતાંયે વધુ વેગવાળી શિકારિણી ! ઓ વિશ્વના વરુઓને લયલીત કરનારી ! જેમ પૌર્વાત્ય દિવસના પ્રશાંત પ્રદેશમાં મક્કશનાં ફિરજો ધનદળને લેહી વિખેરી નાખે છે, તેમ જેનાં સૂર્યસમ શરો તોફાની પાંખવાળી જૂલોને વીંધી નાખે છે એવી ઓ શિકારિણી !.....તારી જૂતકાળની શુભ-ઓમાંથી કવિઓ અને ઋષિઓની જગતને જાગૃત કરનારી હાકલ હજી પણ હુંદલિનાદ સમાન ગર્જી રહી છે. ધર્મ ઓના આગળ પોતાની આંખો ઢાંકી દે છે, અત્યાચાર લયલીતળની પાછો હાથે છે; માત્ર આનંદ, પ્રેમ અને આશ્ચર્યભરેલો એ અતિ અદ્ભુત નાદ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

મનુષ્યની કામના દેશ અને કાળના જે અનંત પડદાને ચીરીને તેની આગળ દીઠી પણ ઉઠી ચક્રી ન હતી તે કામના એ અવાજ સાંભળતાંજ તેટલે ઉચે ઉડ્યન કરે છે. "

(આંન્દકવિ શેલી)

સ્વતંત્રતા તમારી મૂળ-સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. તમે મૂળથીજ નિલ્લ-સુક્ત છો. છુટ્ટી, તહેવાર, ઉત્સવ, મેળો ઇત્યાદિ તમને આવકારદાયક કેમ ન લાગે ? તે ખોવાઈ ગયલા યુસુફ^૧ ખમીસ સુંધાડે છે, કારાગૃહની વેદનાથી પીડાતાં અને અજ્ઞાનરૂપી પથારીમાં આળોટતાં મનુષ્યોને તે જરા મધુરી નિદ્રાનો સ્વાદ અપાડે છે, અને શુલાગ્રીના દુઃખમાંથી થોડા સમય માટે આરામ અપાવે છે; પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી પથારી કે જે કાંટાઓવડે ઘિછાવેલી છે તેમાં ન્યાંસુધી પડ્યા રહેશે ત્યાંસુધી તો કાંટાજ લોંકાયા કરશે, અને સ્વતંત્રતાનું સુખ નહિ અનુભવે. મોજ-શોખ અને રત્નઉત્સવરૂપી નિદ્રા લાવનાર અગ્રીણ ખાઈને થોડા સમય માટે શૂળોની અણીઓને બૂલી જવાની પદ્ધતિ ઉચિત ન કહેવાય.

મલકી ખૂદમો ફિરદોસે બરીં જાયમ ખૂદ,

આદમ આબુર્હ દરીં દયરે ખરાબ આબાદમ.

અર્થ:-હું એક ફિરસ્તો (દેવદૂત) હતો અને સ્વર્ગ માંડું નિવાસ-સ્થાન હતું; પરંતુ આદમ (મનુષ્ય) મને આ ઉર્જીસ સંસારમાં લઈ આવ્યો છે.

૧ પયગંબર યુસુફ (અલ૦) યાકુબ (અલ૦) પયગંબરના પુત્ર થાય. નાન-પણમાં તેમના ભાઈઓએ ઇર્ષ્યાને લીધે તેમને ફવામા નાખી દીધા હતા કેઈ વધુ-જારો તેમને ફવામાંથી કાઢી મિસર લઈ ગયો, ન્યાં કાળાંતરે તેઓ મિસરના મુખ્ય પ્રધાન થઈ ગયા. યુસુફ (અલ૦) ના પિતા યાકુબ (અલ૦) તેમના વિયોગના શોકે આંધળા થઈ ગયા. એક સમયે યુસુફ (અલ૦) ના મૂળ વતનમાં મહા કાળ પડવાથી અજ ખરીદવા માટે યુસુફના ભાઈઓને મિસરમાં આવવાજવાનું થયું. તેમની આગળ યુસુફે (અલ૦) પોતાની ઝોળખાણુ આપી, તેમનો અપરાધ માફ કર્યો, અને પોતાના માતપિતાને જોવાની લાવવા માટે પોતાનું ખમીસ આપી કહ્યું, " આ માંડું ખમીસ લ્યો. તે પિતાજીના સુખ ઉપર નાખજો, એટલે તેઓ દેખતા ચશે પછી આખા કુટુંબને સાથે લઈ મારી પાસે આવજો. " (કુરાન શરીફ. સુરા ૧૨. આયા. ૯૩.)

“ ચળકતી મદિરાની ખાલીને ભરી દો; ઉભાણીનું આનંદદાયક લોજન પીરસો; આનંદથી ઉભરાતા સજ્જનો અને સુંદરીઓને બોલાવો; આનંદપૂર્ણ એકતામાં વહેતા અને આખા દિવાનખાનાને ગુંબવી મૂકતા વિનોદ અને સંગીતના અવાજોપાસે ચિંતાના રાજ્યા ગવડાવો; પણ એટલું ન પૂછતા કે અરૂં સુખ ત્યાં વિદ્યમાન છે કે નહિ,—એ ન પૂછતા કે આ ખડખડાટ કરતું અદૃહાસ પોતાની નીચે અસહ્ય વેદના સંતાડી રહ્યું છે, અથવા આ લલાટ હૃદયનો સાચો સેવક ખની તેની ખરી સ્થિતિ સૂચવી રહ્યું છે કે નહિ? આ આનંદોત્સવનો યડદો ઉચ્ચકતા નહિ,—એટલું જાણીનેજ સંતોષ માનજો કે આ ક્ષણભંશુર જીવનનું એવું એકે દૃશ્ય નથી કે જે જીવલેણ દુઃખથી ઉભરાતું ન હોય. ”

શૂળો અને ઠંટકોમાંથી મુક્ત થવા માગતા હો તો આ અજ્ઞાનરૂપી યથારીનો ત્યાગ કરો, એટલે સ્વતંત્રતા અને આનંદને તમારું જ સ્વરૂપ અનુભવશો, અને આનંદમુધી પહોંચવા માટે નિદ્રા લાવનાર ઔષધિઓ (ધન, સ્ત્રી ઇત્યાદિ) ના આધારની ગરજ નહિ રહે.

પંજ દર પંજએ ખુદા દારમ,
મન એ પરવાયે સુસ્તુકા દારમ ?

અર્થ:—મારો હાથ મેં પરમેશ્વરના હાથમાં આપેલો છે, મને ખીજાના વસીલાની શી પરવા છે ?

નિત ફર્હત હય, નિત શાદી હય, ખુશ સાદી હય, આઝાદી હય;

ખુશ ખંદા હય રંગીં ગુલ કા, ખુશ શાદી શાદ સુરાદી હય;

જળ ઉભડા દરિયા ઉદ્દેશતકા, હર ચાર તરફ આઝાદી હય;

હર રાત નઈ એક શાદી હય, હર રોઝ મુબારક બાદી હય.

ભાવાર્થ:—“ હમેશાં આનંદ અને મોજમજા છે; સદાય સ્વતંત્રતા છે; પુષ્પ સુરંગી હાસ્ય કરે છે; મનના મનોરથ આજે ફળે છે; પ્રેમનો સાગર ઉછળ્યો એટલે દશે દિશામાં આબાદી આબાદી છે. હરેક રાત્રે નવી નવી મોજમજ છે; પ્રત્યેક દિવસે મુબારકબાદી છે.

મારા પ્રાણ ! “ જાળની નીચે તડકડવાનો તમાચો ” બહુ જોયો, હવે સ્વતંત્રતા (જીવ-શુદ્ધિ) ના અનંત સ્વાદ ચાખો, અને તમારી વ્યવહારરૂપી જીહ્વાથી આવું ગાયન ગાવું છોટા કે:-

યું તો, અય સૈયાદ ! આઝાદી મેં હવે લાખોં મઝે,
દામ કે નીચે તડપને કા તમાશા ઝૈર હય.

અર્થ:-“ ઓ પારધી ! એમ તો સ્વતંત્રતામાં લક્ષાવધિ સ્વાદ રહેલા છે, પરંતુ જાગની નીચે તરફડવાનો તમાશો કંઈ જૂદોજ છે. ”

ખહુ ધવાયા, હવે આ સમતને છોડો. છોડો, રેશમના કીડાની પેઠે પોતાને હાથેજ કાશેડું બનાવી તેમાં ન પૂરાઓ. અવિદ્યાને ધાત્રી બનાવી તેના ખોળામાં ન બેસો. તે તો માશી પૂતના જેવી રાક્ષસી છે. તેના વિષભરેલા રૂધ સાડ શામાટે તલસો છે ? તમારી સુખશય્યા તો ક્ષીરસમુદ્ર છે કે જ્યાં વિષ અને કંટકવાળો ચેપનાગ પણ નરમ નરમ બિછાનાની ગરજ સારે છે, અને ચમ્પર દાળે છે; જ્યાં સમસ્ત સંસારને સુખ કરનાર લક્ષ્મી તમારા ચરણ ચાંપે છે.

(૫) વ્યાખ્યાન કરો, તેમજ ઉપદેશકોના બોધ અને શિખામણથી ઉભરાતાં વ્યાખ્યાનો તથા ઉપદેશો નિત્ય સાબળો, છતાં સ્વાભાવિકરીતે પ્રત્યેક મનુષ્ય એવો ઈર્ષ્યાવાળો હોય છે કે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી અથવા સમોવડીઆનું નામ સુદ્ધાં સહન નથી કરી શકતો. દેહગાદીમાં બેસતી વેળાજ જુઓને: એક માણસ કોઈ એક ખાનામાં બેસી ગયો એટલે તેના મનમાં એમજ આવશે કે “ અહીં બીજું કોઈ ન આવે તો સારું, માત્ર હું એકલોજ હોઉં તો ઠીક. ” જો પરમેશ્વર પોતે પણ કોઈ કામમાં પ્રતિસ્પર્ધી હોય તો માણસથી તે સહન નથી થઈ શકતું. જુઓ,

■ વકતે અલ્પવિદા ઉચ માહ લિકા કે,

ન સોપા બદ્ધમાની સે ખુદા કે.

અર્થાત્ વિખૂટાં પડતી વખતે તે ચંદ્રવદનીને કુચંકા-ધમ્યાને લીધે પરમેશ્વરને પણ સોપી નહિ !

વો દિન ખુદા કરે કે ખુદા લી ચહાં ન હો;

મંચ હોં, સનમ હો, ઝૈર કોઈ દરમ્યાં ન હો.

અર્થ:-ઈશ્વર કરે ને તે દિવસે ઈશ્વર પણ અહીં ન હોય, માત્ર હું હોઉં, સનમ (પ્રિયા) હોય, અને વચમાં અન્ય કોઈ ન હોય

છોડા ન રશકને કે તેરે ઘરકા નામ હું,

હર ઇક સે પૂછતા હું કે “ જાઉં કિધરડો મંચ ? ”

અર્થ:-ઈર્ષ્યાએ તારા ઘરનું નામ પણ લેવા દીધું નહિ, તેથી દરેક જણને એટલું જ પૂછું છું કે “હું કયાં જાઉં ?”

ઓ મૂસા (મનુષ્ય) ! તારા દિવ્ય સ્વરૂપમાંથી ઉચ્ચ સ્વરે આ અવાજ સંભળાય છે કે હાં ! હાથ લાંબો કર, અને શિવોદ્ધં રૂપી સર્પ (મારે અનલહક-પ્રકમેવાદિતીયમ્) ને પકડી લે. ઠર નહિ ! આ બિ-હામણો સર્પ વિષધારી નથી, તે તો અમૃતધારી છે. તારો સ્પર્શ થતાંજ તે ઠરડવાને બદલે સીધી (સત્યની) જ્યેષ્ઠિકા બની જશે.^૧ આ જ્યેષ્ઠિકા એવી છે કે શુદ્ધ પાષાણ ઉપર તેને મારશે તો તેમાંથી તારી ખાતર સ્વચ્છ નીર વહી નીકળશે,^૨ આકાશભણી ઉગામશે તો “મન્ના”-દેવી ભોજન-નો વરસાદ વરસશે, રાતા સમુદ્રને (સંસાર સાગરને) અઠ-કશે તો પાર ઉતરવા માટે સમુદ્ર ફાટી જશે.^૩ (માર્ગ આપશે.)

આવ, તારા મૂળ ભણી આવ. તારું અજ્ઞાનજ શતાન છે. આ અજ્ઞાનને લીધે તું શરીરને તારો મહિમા આરોપવા ઇચ્છે છે. તવા પાસેથી સૂર્યનું કામ લેવા જેવું કરે છે. (અર્થાત્ શરીરને અનન્ય અને અદિતીય બનાવવા મથી રહ્યો છે.)

“તું કયાંસુધી પાછળ હઠતો રહેશે ? આગળ વધ; અધર્મમાં ન પડતાં ધર્મ ભણી આવ; માખીના ડંખમાં તું મધ જો અને આગળ વધ; સારાંશ કે, તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. (અ-

૧ “અસ્લાહએ કયું” “ઓ મૂસા ! તેને (તારી લાકડીને) નીચે ફેંકા દે.”
 “તેથી તેણે લાકડી નીચે ફેંકી દીધી, અને તે એક દોડનો મર્પ બની ગઈ.”
 “અસ્લાહએ કયું” તેને પકડી લે, અને બ્હી નહિ. જામે તેને પૂર્વની, અવ-સ્થામાં પાછી લાવીશું.” (કુરાન સરીફ. ૨૦; ૧૮-૨૧.)

૨ “અને જ્યારે મૂસાએ પોતાના માણસોને પાણી આપવા પ્રાર્થના કરી ત્યારે અમે (અસ્લાહએ) કયું, “તારી લાકડી પત્થર ઉપર માર.” પછી તેમાંથી પાર ઝરા વહી નીકળ્યા. ઈત્યાદિ (કુરાન સરીફ ૨-૧૦)

૩ “પછી અમે મૂસાને પ્રેરણા કરી “તારી લાકડી સમુદ્રઉપર માર.” જેથી સમુદ્રમાં ફાટ પડી, અને બન્ને જાણુ પાણી બે ટેકરા મમાન ઘસ રહ્યું. (કુરાન ૨૬. ૬૩)

૪ એક ફારસી કાવ્યનો અનુવાદ.

ચાત જ્ઞાનના આ વિકટ પથે પળતાં માર્ગમાં તને ગમે તેટલાં મહાનુહંખ કે કષ્ટો સહેવાં પડે તોપણ તેને તું સુખજ ગણ, કેમકે એ માર્ગમાં પડતાં આ દુઃખો અને કષ્ટો પણ નિત્ય સુખ અપાવનારાં છે, તથા આ વિપત્તિઓ તેમજ કષ્ટોને લીધે લેશમાત્ર પણ નિરાશ ન થતાં આગળને આગળ વધે જા, અને જ્યાંસુધી તું તારા નિજસ્વરૂપના મૂળ સત્યને સર્વાંશે ન જાણી લે ત્યાંસુધી તે સ્વરૂપ ભણી ચાલવાનું ચાલુ રાખ. ”

“ વર્ષો થયાં તું પરદેશમાં પરાધીન પડ્યો છે; કષ્ટ અને દુઃખવડે તારા પગ બંધાયેલા છે; પણ તું તો ખાણુમાંના ગૌહર- (રત્ન) સમાન છે, તેથી હવે તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ ચાલ, આ શરીરરૂપી બંધનને તોડી નાખ અને ચોતાને કાળના બંધનમાંથી મુક્ત કર. જા ભલાણુંડા બન્નેને ત્યાગી આવ, અને પછી તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ ગમે તેમ, તોપણ તું આ જગત્તું આશ્ચર્ય છે, તારા અંતરમાં તું એક ખાણ છે; તારાં બન્ને શુભ નયનો ઉઘાડ, અને તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ તું કઠિન પાપાણુ વચ્ચેનું માણેક-રત્ન છે; તું મને ક્યાંસુધી ખોટું સમજાવતો રહેશે ? તારાં નયનોમાં એ તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે; માટે તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ ખરેખર તું સત્સ્વરૂપ (પરબ્રહ્મ) નું એક પ્રતિબિંબ છે; અને સંપૂર્ણતા તારો આત્મા છે. નિત્યાનંદરૂપી ઉત્તમોત્તમ મહિરાનું તું એક દીપ્ત છે; તેથી તારા મૂળ સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ જગત્ એક સરિતા સમાન છે, ત્વરાથી તેને પેલે કાંઠે પહોચી જા; અને ત્યાંથી એક નવીન જગતને જો. ચેત, ચેત અને તારી પુરાતન પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કર, તથા તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી પાછો ફર. ”

“ તું ખાણ દૃષ્ટિએ માટીનો બનેલો જણાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તું શ્રદ્ધા-રત્નમાંથી પ્રકટેલો છે અને સત્ય પ્રકાશના ભંડારનો રક્ષણકર્તા છે, તેથી હવે તું તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી પાછો ફર. ”

“ જ્યારે તું દિવ્ય પ્રકાશનો છાયાપુત્ર છે અને સુખી ભાગ્યનાં મંગળ શુકનવાળો છે, ત્યારે આ વિનાશી વસ્તુઓમાટે ક્યાંસુધી રડીશ ? હવે તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી પાછો ફર. ”

“ તું તને પોતાને નિરભિમાન સાથે જોડી દઈશ કે તરતજ તું તારી અહુ--મમતાથી સુકત બનીને તેની સાથે જોડાયલાં બીજાં હજારો બંધનો-માંથી છૂટો થઈશ; માટે તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ બાણી તું પાછો ફર.”

(૬) એક લોળા વિદ્યાર્થીને નિશાળે જવું નહોતું ગમતું. એક દિવસ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેમ થાય તોપણ આજે નિશાળે નથીજ જવું. તેણે પોતાના શુંકણ ઉપર પાટો બાંધી એવું બહાનું કાઢ્યું કે બહુજ વાગ્યું છે, ચલાતું નથી. હેડમાસ્તરને અરજી લખી કે “મહેરબાન માસ્તર સાહેબ, આ સેવકને આજે નિશાળની હાજરીમાંથી સુકત કરશો. મારાથી ચલાતું નથી, એટલે નિશાળે કેવી રીતે આવું?” વાડ. અરજી તો લખાઈને તૈયાર થઈ પરંતુ તેને હવે માસ્તર સાહેબ પાસે મોકલવી કોની સાથે? વિદ્યાર્થીએ પોતેજ નિશાળમાં જઈ અરજી માસ્તરના હાથમાં મૂકી, અને કહ્યું: “આજે મારાથી નિશાળસુધી ચાલી શકાશે નહિ.” એ સાંભળી બધા વિદ્યાર્થીએ અને શિક્ષકે બહુજાડ હસી પડ્યા, અને કહ્યું: “ઓ લોળિયા! આ અરજી તું અહીં સુધી લઈ આવ્યો એજ તારી વાતને ખોટી પાડે છે. તું નિશાળ સુધી તો પ્રથમથીજ આવ્યો આવ્યો છે, એટલે હવે “ચાલી શકાશે નહિ” નો શો અર્થ રહ્યો?”

વહાલા! ચૈતન્યધન તારું સ્વરૂપ છે. તું પોતાને અસાની સ્વીકારી લે તોયે તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને તું પોતાને જ્ઞાની ન માને તો એ ન માન-વુંજ “તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે” એવું સિદ્ધ કરે છે. તને એમ લાગે કે “સમે જે કંઈ લખ્યું છે તે ખોટું છે, અને મારુંજ માનવું સાચું છે.” (હર કસી રા અકલે ખુદ બ કમાલ તુમાયદ-અત્યેક જણને પોતાની ખુદિ સંપૂર્ણ જણાય છે,) તો તે પણ સ્પષ્ટરીતે એજ વાત બતાવી આપે છે કે તારા સ્વરૂપમાં જ્ઞાનની ન્યૂનતાને વિચાર નથી ટકી શકતો. તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

બ હર રંગે કે ખાલી જમા મી પોશ,

કે મન આં કદે મોઝું મીશિના સમ.

અર્થાત્ ગમે તે પ્રકારનાં વસ્ત્ર તું પહેરીશ તોપણ હું જરૂર તને ઓળખી લઈશ, કેમકે હું તો તારા તે સ્વરૂપને ઓળખું છું.

વ્યવહારૂં જિહ્વાથી તો પ્રતિપણે એજ પોકારી રહ્યા છો કે “હું અમર છું, શુદ્ધ છું, નિત્યસુખી છું,” અને વચનવટે પોતાને એવક અને

દાસ કહેવડાવે છે, શરીરરૂપી કૃપમાં પાડો છે. “નીમ તન દર ગોર દારમ, નીમ તન દર ઝિંદગી,” અર્થાત્ “અકબુ” શરીર છે ઘોરમાં ને અકબુ” છે જીવનમાં” એવો વણુકરનો ધંધો છોડો. પરમેશ્વરના સમ ! તમે પરમેશ્વર છો.

વિશ્વ આખાનાં વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કવિતા, અને ગણિતશાસ્ત્ર તમારા પોતાનાજ સ્વરૂપમાંથી નીકળ્યાં છે અને નીકળતાં રહેશે.

“ભૂમંડળ, સપ્ત નક્ષત્ર, સૌર વર્ષ, સીઝરના બાહુ, પ્લેટોની પ્રતિભા, ભગવાન ખ્રિસ્તનું હૃદય અને શેક્સપીઅરની કવિત્વશક્તિનો હું સ્વામી છું.” (એમર્સન.)

જગતની રૂઢિ છે કે જ્યારે કોઈ ગણિતશાસ્ત્રી ગણિતનો કોઈ ગહન પ્રશ્ન ઉકેલે છે અથવા કવિ કોઈ ઉત્તમ કવિતા લખે છે, ત્યારે તેઓ ગર્વથી કહે છે કે આ પ્રશ્ન મેં (નામે ફલાણુ, રહેવાસી અમુક ઠેકાણાનાએ) સિદ્ધ કર્યો, આ પંક્તિઓ મેં (નામ અમુક, શિષ્ય અમુકનાએ) લખી છે. પણ કોઈ પણ ગણિતશાસ્ત્રી કે કવિ એમ કહેવાને શક્તિમાન નથી કે એ પ્રશ્ન ઉકેલાતી વેળા અથવા તેના નીવેડા લાવતી વખતે તેનું ચિત્ત એકાગ્ર થયેલું નહોતું, તથા તેના મનમાંથી હું અને મારું જુલાઈ ગયેલું નહોતું. રોટલી ખાવી બૂલી જવી, ઘરની ચિંતાઓથી બેખબર થઈ જવું, સામેથી સૈન્ય પસાર થઈ જાય તોપણ તેનું જ્ઞાન ન હોવું, સહેરમાં બળવો ફાટી નીકળ્યો હોય તેથી અજ્ઞાન હોવું, ઉપાડી તલવાર હાથમાં લઈ વેરી સામે ઉભો હોય તેને નહિ જોવો, એવી એવી અનેક પ્રકારની વાતો એવા જ્ઞાનીઓ વિષે પ્રચલિત છે કે જેઓ શોધખોળના સ્વામી મનાય છે. થોડો વિચાર કરવાથી જણાયે કે ઉત્તમ ચિંતન અને ઉચ્ચ વિચાર કોઈપણ મનુષ્યમાં ત્યારેજ પ્રકટ થાય છે કે જ્યારે તેના મનમાંથી વ્યક્તિત્વ અને અહંકાર દૂર થાય છે.

ગાણુસ કહે છે કે “મેં આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કર્યો છે,” પરંતુ ખરેખર તે કોણે કર્યો ? શું નામે ફલાણુ, રહેવાસી ફલાણી જગ્યાનાએ ? કદાપિ નહિ. જ્યારે સિદ્ધાંત સિદ્ધ થયો ત્યારે લોકોને લલે તમારું શરીર જણાતું હતું, પરંતુ તમે તો એટલા એકાગ્ર-તટલીન થઈ ગયા હતા કે શરીર અને નામનું જ્ઞાન સુદ્ધાં તમને રહ્યું ન હતું, આ પ્રમાણે અહંકારની અવિદ્યમાન દશામાંજ એ જ્ઞાન પ્રકટ થવા છતાં એ અવિદ્યારૂપ દેહાહંકાર ! (અર્થાત્ હું કે ફલાણુ, પુત્ર ફલાણુનો ઈત્યાદિ) તું સિદ્ધાંતને જાણવા માટે

“તું તને પોતાને નિરભિમાન સાથે જોડી દૃઢશ કે તરતજ તું તારી અહં-મમતાથી સુકત બનીને તેની સાથે જોડાયલાં બીજાં હજારો બંધનો માંથી છૂટો થઈશ; માટે તારા મૂળ-સત્ય નિબંધસ્વરૂપ લાગી તું પાછો ફર.”

(૬) એક લોખા વિદ્યાર્થીને નિશાળે જવું નહોતું ગમતું. એક દિવસ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેમ થાય તોપણ આજે નિશાળે નથી જવું તેણે પોતાના ગુંઠણ ઉપર પાટો બાંધી એવું બહાનું કાઢ્યું કે બહુજ વાજું છે, ચલાતું નથી. હેડમાસ્તરને અરજી લખી કે “મહેરબાન માસ્તર સાહેબ, આ સેવકને આજે નિશાળની હાજરીમાંથી સુકત કરશો. મારાથી ચલાતું નથી, એટલે નિશાળે કેવી રીતે આવું?” વાડ. અરજી તો લખાઈને તૈયાર થઈ પરંતુ તેને હવે માસ્તર સાહેબ પાસે મોકલવી કેાની સાથે? વિદ્યાર્થીએ પોતેજ નિશાળમાં જઈ અરજી માસ્તરના હાથમાં મૂકી, અને કહ્યું “આજે મારાથી નિશાળસુધી ચાલી શકાયો નહિ.” એ સાંભળી પ્રધાન વિદ્યાર્થીએ અને શિક્ષકે ખડખડાટ હસી પડયા, અને કહ્યું: “ઓ લોખા! આ અરજી તું અહીં સુધી લઈ આવ્યો એજ તારી વાતને ખોટી પાડે છે તું નિશાળ સુધી તો પ્રથમથીજ આવ્યો આવ્યો છે, એટલે હવે “ચાલી શકાયો નહિ” નો શો અર્થ રહ્યો?”

વહાલા! ચૈતન્યધન તારું સ્વરૂપ છે. તું પોતાને અજાની સ્વીકારી છે તોયે તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને તું પોતાને જાની ન માને તો એ ન માનવુંજ “તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે” એવું સિદ્ધ કરે છે. તને એમ લાગે કે “રામે જે કંઈ લખ્યું છે તે ખોટું છે, અને મારુંજ માનવું સાચું છે” (હર કમ્પી રા અકલે પ્રુદ્ધ બ કમાલ સુમાયદ-મત્યેક જણને પોતાની બુદ્ધિ સંપૂર્ણ જણાય છે,) તો તે પણ સ્પષ્ટરીતે એજ વાત બતાવી આપે છે કે તારા સ્વરૂપમાં જ્ઞાનની ન્યૂનતાનો વિચાર નથી ટકી શકતો. તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

જ હર રંગે કે બાહી બમા મી પોય,

કે મન આં કદે મોહું મીશિના સમ.

અર્થાત્ ગમે તે પ્રકારનાં વસ્તુ તું પહેરીશ તોપણ હું જરૂર તને જોળી લઈશ, કેમકે હું તો તારા તે સ્વરૂપને જોળીશું છું.

વ્યવહારૂપી જિહ્વાથી તો પ્રતિપણે એજ પોકારી રહ્યા છો કે “હું અમર છું, શુદ્ધ છું, નિત્યસુકત છું,” અને વચનવડે પોતાને સેવક અને

છજામુ:—જે એમ બધું એકજ હોય તો લોકોમાં બુદ્ધિ અને શરીરનો તફાવત કેમ હોય છે? કોઈ મહાપંડિત હોય છે તો કોઈ તદ્દત જહ-જરત. કોઈ તો મખમલના ગાદલા ઉપર પણ બહુજ ચેનચાળા કર્યા પછીજ પગ મૂકે છે, ત્યારે કોઈને થંહેરના લોકો પોતાની દુકાન સામે રસ્તા ઉપર પણ બેસવા નથી દેતા! કોઈ ભીમસેનના ભાઈ જેવો હોય છે, તો બીજાને માટે બિછાનેથી ઉઠવું પણ અશક્ય હોય છે. કેવો અનર્થ પ્રવર્તી રહ્યો છે? કેવું અંધેર મચેલું છે? ત્રાહિ ત્રાહિ, ઘોર અન્યાય થઈ રહ્યો છે.

જ્ઞાની:—વહાલા! અંધેર કરો છો તમે કે આવો તફાવત જુઓ છો. આવી ભયંકર તુચ્છતા અને મહાનતાને કદાપિ સત્સ્વરૂપ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થઈ હોત તો જરૂર તે અનર્થ, ઉપદ્રવ અને ત્રાસરૂપ કહેવાત; પરંતુ સત્ય તો એ છે કે તુચ્છતા કે મહાનતા જેવા ભિન્ન પદાર્થજ નથી. જે (આત્મા) અહીં ભિક્ષુરૂપે જણાય છે તેજ અન્યત્ર રાજાધિરાજરૂપે છે. જેને અહીં રાગીરૂપે જુઓ છો, તેજ અન્યત્ર મદ્ભરૂપે છે. જે અહિં મૂર્ખ લેખાય છે, તેજ બીજે સ્થાને વેદવ્યાસરૂપ મનાઈ રહ્યો છે. જ્યારે આ પ્રમાણે મૂળમાં સર્વ એકજ છે તોપણ ત્રાસ કે ઉપદ્રવ કેવો?

હસ્તિ,^૧ ચ્યુટી,^૨ તૃણ લે આદિંગ, એક અખંડિત બસે અનાદિંગ. હું જે અહીંયાં બૂખ્યો છું તેજ ત્યાં કાશિમરનાં રૂબો આરોગી રહ્યો છું. અહીં અજ્ઞાન છું, તેજ ત્યાં મહાજ્ઞાની યાજ્ઞવલ્કય છું.

इति तत्त्वमसि प्रभृति धृतिभिः प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि ।
 त्वमुपाधिविवर्जित सर्व समं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥
 नहि बन्धविबन्धसमागमनं नहि योगवियोगसमागमनम् ।
 नहि तर्कवितर्कसमागमनं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥
 सुख-दुःख विवर्जित सर्व समं इह शोकविशोकविहीन परम् ।
 गुरुक्षिप्यविवर्जित तत्त्व परं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥
 नहि मोक्षपदं नहि बन्धपदं नहि पुण्यपदं नहि पापपदं ।
 नहि पूर्णपदं नहि रिक्तपदं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥
 बहुधा श्रुत्यः प्रवदन्ति यतो विपदादिरिदं मृगतोयसमम् ।
 यदि चैक निरन्तर सर्व समं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥

(અવધૂત ગીતા. અધ્યાય ૫)

કે કવિતાને લખવામાંટે ગર્વ શાનો ધરે છે? “કિંસ બિરતે પરત્તા પાની?” મોટપ એટલી શાની કરે છે? સિદ્ધાંત કે વિષય તો જ્ઞાનસ્વરૂપ અદ્વૈત આત્મામાંથી નીકળે છે. આ જે અદ્વૈત આત્મામાંથી સમસ્ત સૃષ્ટિનું જ્ઞાન સૂર્યનાં કિરણોની પેઠે વહે છે, તે આત્મા તમારુંજ સ્વરૂપ છે. એજ તમે છો, તમે પરિમિત બુદ્ધિ કે શરીરાદિ નથી. ન્યૂટનના મસ્તિકામાં તમારો પ્રકાશ હતો. ભગવદ્ગીતા તમારીજ એક કિરણાવલી છે. કુરઆન મહદ અને પવિત્ર ગીતા તથા બાઈબલ સર્વ તમારાજ સ્વરૂપ-સમુદ્રના તારંગો છે.

અણોરણીયાનહમેવ તદ્વત્ મહાનહં વિશ્વમહં વિચિત્રમ્ ।
 પુરાતનોઽહં પુરુષોઽહમીશો દિરણ્યમયોઽહં શિવરૂપમસ્મિ ॥
 અપાણિપાદોઽહમર્ચિત્યશક્તિઃ પદ્યામ્યચક્ષુઃ સ શૃણોમ્યર્કઃ ।
 ‘અહં વિજ્ઞાનામિ વિવિક્તરૂપો ન ચાસ્તિ વેત્તા મમ ચિત્સદાઽહં ॥
 વેદૈરનેકૈરહમેવ ઘેષો ઘેદાન્તદ્વેદવિદેવ ચાહમ્ ॥
 ન પુણ્યપાપે મમ નાસ્તિ નાશો ન જન્મ વેદેન્દ્રિયબુદ્ધિરસ્તિ ચ ।
 ન ભૂમિરાપો ન ચ બહિરસ્તિ ન ચાનિલો મેઽસ્તિ ન ચાવરં ॥

(કૈવલ્યોપનિષદ મત્ર. ૨૩-૨૪-૨૫-૨૬.)

અર્થ:-હું સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ છું, તેમજ મહાનથી પણ મહાન છું. આ સર્વ નામરૂપાંતરક વિચિત્ર વિશ્વ હું છું. હું સર્વથી પુરાતન પુરુષ છું, અને બળવાન પ્રકાશ સ્વરૂપ (વા આનંદમય) તથા કલ્યાણસ્વરૂપ ઈશ્વર છું. હું હસ્ત-પાદ રહિત છું, અને મારી શક્તિ અચિત્ત છે. હું આંખ વગર જોઉં છું, અને કાન વગર સાંભળું છું. હું નાનારૂપ પદાર્થોથી વિજ્ઞાન પોતાના નિજસ્વરૂપને વિશેષતઃ બાંધું છું, અને મને બાંધુનાર અન્ય કોઈ નથી. હું સદા ચૈતન્યસ્વરૂપ છું. જ્યાં વેદોમાં માત્ર હુંજ બાંધવા યોગ્ય છું, તથા વેદાંત શાસ્ત્રોના કર્તા તેમજ વેદોને બાંધુનાર પણ હુંજ છું. મને ન પુણ્ય છે ન પાપ, ન નાશ છે ન જન્મ. મારે ન તો દેહ, ઇન્દ્રિય કે બુદ્ધિ છે, ન તો ભૂમિ, જળ, વાયુ, અને આકાશ છે. (કૈવલ્યોપનિષદ)

મયાઽધ્યક્ષેણ પ્રજાતિઃ સૂચતે સચરાચરમ્ ।

હેતુનાનેન કૌંતેય જગદ્વિપરિવર્તતે ॥ (ગીતા. ૯-૧૦)

અર્થ:-મારી અધ્યક્ષતાને લીધેજ પ્રકૃતિ અથવા માયા સ્થાવરજંગમને પેદા કરે છે, અને એજ કારણથી, હે અર્જુન! જગત્ ફરતું ફરતું રહે છે. (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા)

છત્રાસુ:—જો એમ બધું એકજ હોય તો લોકોમાં બુદ્ધિ અને શરીરનો તફાવત કેમ હોય છે? કોઈ મહાપંડિત હોય છે તો કોઈ તદ્દન જહ-બરત. કોઈ તો મખમલના ગાદલા ઉપર પણ બહુજ ચેનચાળા કર્યા પછીજ પગ મૂકે છે, ત્યારે કોઈને ચહેરના લોકો પેતાની દુકાન સામે રસ્તા ઉપર થણુ બેસવા નથી દેતા ! કોઈ ભીમસેનના લાઇ જેવો હોય છે, તો બીજાને માટે બિછાનેથી ઉઠવું પણ અશક્ય હોય છે. કેવો અનર્થ પ્રવર્તી રહ્યો છે? કેવું અંધેર મચેલું છે? ત્રાહિ ત્રાહિ, ઘોર અન્યાય થઈ રહ્યો છે.

જ્ઞાની:—વહાલા ! અંધેર કરો છે તમે કે આવો તફાવત બુદ્ધિઓ છો. આવી લયંકર તુચ્છતા અને મહાનતાને કદાપિ સતસ્વરૂપ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થઈ હોત તો જરૂર તે અનર્થ, ઉપદ્રવ અને ત્રાસરૂપ કહેવાત; પરંતુ સત્ય તો એ છે કે તુચ્છતા કે મહાનતા જેવા લિન્ન પદાર્થજ નથી. જે (આત્મા) અહીં બિહુરૂપે જણાય છે તેજ અન્યત્ર રાજાધિરાજરૂપે છે, જેને અહીં રાગીરૂપે બુદ્ધિઓ છો, તેજ અન્યત્ર મદ્ભરૂપે છે. જે અહિં મૂર્ખ લેખાય છે, તેજ બીજે સ્થાને વેદવ્યાસરૂપ મનાઈ રહ્યો છે. ત્યારે આ પ્રમાણે મૂળમાં સર્વ એકજ છે તોપણ ત્રાસ કે ઉપદ્રવ કેવો ?

હસ્તિ,^૧ ચ્યુટી,^૨ તુણુ લે આદિંગ, એક અખંડિત ણસે અનાદિંગ. હું જે અહીંયાં બૂખ્યો છું તેજ ત્યાં ઠાશિમરનાં રૂળો આરોગી રહ્યો છું. અહીં અજ્ઞાન છું, તેજ ત્યાં મહાજ્ઞાની યાશવલ્કય છું.

इति तत्त्वमसि प्रभृति श्रुतिभिः प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि ।

स्वमुपाधिविभर्जित सर्वं समं किमु रोदिति मानसि सर्वं समं ॥

नहि बन्धविबन्धसमागमनं नहि योगवियोगसमागमनम् ।

नहि तर्कवितर्कसमागमनं किमु रोदिति मानसि सर्वं समं ॥

सुख-दुःख विभर्जित सर्वं समं इह शोकविशोकविहीन परम् ।

गुरुशिष्यविभर्जित तत्त्व परं किमु रोदिति मानसि सर्वं समं ॥

नहि मोक्षपदं नहि बन्धपदं नहि पुण्यपदं नहि पापपदं ।

नहि पूर्णपदं नहि रिक्तपदं किमु रोदिति मानसि सर्वं समं ॥

बहुधा श्रुत्यः प्रवदन्ति यतो વિપદાદિરિદં મૃગતોયસમમ્ ।

यदि चैक निरुत्तर सर्वं समं किमु रोदिति मानसि सर्वं समं ॥

(અવધૂત ગીતા, અધ્યાય ૫)

કે કવિતાને લખવામાટે ગર્વ શાનો ધરે છે ? " કિસ બિરતે પર તત્તા પાની ? " મોટપ એટલી શાની કરે છે ? સિદ્ધાંત કે વિષય તો જ્ઞાનસ્વરૂપ અદૈત આત્મામાંથી નીકળે છે. આ જે અદૈત આત્મામાંથી સમસ્ત સૃષ્ટિનું જ્ઞાન સૂર્યનાં કિરણોની પેઠે વહે છે, તે આત્મા તમારુંજ સ્વરૂપ છે. એજ તમે છો, તમે પરિમિત બુદ્ધિ કે શરીરાર્થ નથી. ન્યૂટનના મસ્તિકામાં તમારો પ્રકાશ હતો. ભગવદ્ગીતા તમારીજ એક કિરણાવલી છે. કુર્યાન મણ્ડ અને પવિત્ર ગીતા તથા બાર્ધબલ સર્વ તમારાજ સ્વરૂપ-સમુદ્રના તરંગો છે.

અળોરણીયાનહમેય તદ્વત્ મહાનહં વિશ્વમહં વિચિત્રમ્ ।
 પુરાતનોઽહં પુરુષોઽહમીશો દિરણ્યમયોઽહં શિવરૂપમસ્મિ ॥
 અપાણિપાદોઽહમર્ચિત્યશક્તિઃ પદ્યામ્યચક્ષુઃ સ શ્રુણોમ્યકર્ણઃ ।
 'અહં વિજાનામિ વિવિક્તરૂપો ન ચાસ્તિ ચેત્તા મમ ચિત્તસદાઽહં ॥
 ઘેદૈરનેકૈરહમેય યેષાં ઘેદાન્તરુદ્ધેદયિવેષ ચાદમ્ ॥
 ન પુણ્યપાપે મમ નાસ્તિ નાશો ન જન્મ વેદૈરિન્દ્રિયબુદ્ધિરસ્તિ ચ ।
 ન ભૂમિરાપો ન ચ બહિરસ્તિ ન ચાનિલો મેઽસ્તિ ન ચાવરં ॥
 (કેવલ્યોપનિષદ્ મંત્ર. ૨૩-૨૪-૨૫-૨૬.)

અર્થ:-હું સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ છું, તેમજ મહાન્થી પણ મહાન્ છું. આ સર્વ નામરૂપાત્મક વિચિત્ર વિશ્વ હું છું. હું સર્વથી પુરાતન પુરુષ છું, અને બળવાન પ્રકાશ સ્વરૂપ (વા આનંદમય) તથા કદમાણુસ્વરૂપ ઈશ્વર છું. હું હસ્ત-પાદ રહિત છું, અને ભારી શક્તિ અશિત્ય છે. હું આંખ વગર જોઉં છું, અને કાન વગર સાંભળું છું. હું નાનારૂપ પદાર્થોથી ભિન્ન પોતાના નિઃસ્વરૂપને વિશેષતઃ જાણું છું, અને મને જાણનાર અન્ય કોઈ નથી. હું સદા ચૈતન્યસ્વરૂપ છું. જ્યાં વેદોમાં માત્ર હુંજ જાણવા યોગ્ય છું, તથા વેદાંત શાસ્ત્રનો કર્તા તેમજ વેદોને જાણનાર પણ હુંજ છું. મને ન પુણ્ય છે ન પાપ, ન નાશ છે ન જન્મ. મારે ન તો દેહ, ઈન્દ્રિય કે બુદ્ધિ છે, ન તો ભૂમિ, જળ, વાયુ, અને આકાશ છે. (કેવલ્યોપનિષદ્)

મયાઽપ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂચતે સચરાચરમ્ ।

હેતુનાનેન કૌતેય જગદ્વિપરિવર્તને ॥ (ગીતા. ૯-૧૦)

અર્થ:-મારી અધ્યક્ષતાને લોધેજ પ્રકૃતિ અથવા માયા સ્થાવરજંગમને વેદા કરે છે, અને એજ કારણથી, દે અર્જુન! જગત્ કરતુને કરતું રહે છે. (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા)

જ્ઞાસુઃ—જો એમ બધું એકજ હોય તો લોકોમાં બુદ્ધિ અને શરીરનો તફાવત કેમ હોય છે? કોઈ મહાપંડિત હોય છે તો કોઈ તદ્દન જડ-ભરત. કોઈ તો મખમલના ગાદલા ઉપર પલ્લુ બાંધીને ચેનચાળા કર્યા પછીજ પગ મૂકે છે, ત્યારે કોઈને ચાહેરના લોકો પોતાની દુકાન સામે રસ્તા ઉપર પલ્લુ બેસવા નથી દેતા ! કોઈ ભીમસેનના ભાઈ જેવો હોય છે, તો બીજાને માટે બિછાનેથી ઉઠવું પણ અશક્ય હોય છે. કેવો અનર્થ પ્રવર્તી રહ્યો છે? કેવું અંધેર મચેલું છે? ત્રાહિ ત્રાહિ, ઘોર અન્યાય થઈ રહ્યો છે.

જ્ઞાનીઃ—વડાલા ! અંધેર કરો છો તમે કે આવો તફાવત બુદ્ધિ છે. આવી ભયંકર તુચ્છતા અને મહાનતા જો કદાપિ સત્સ્વરૂપ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થઈ હોત તો જરૂર તે અનર્થ, ઉપદ્રવ અને ત્રાસરૂપ કહેવાત, પરંતુ સત્ય તો એ છે કે તુચ્છતા કે મહાનતા જેવા બિન્ન પદાર્થજ નથી. જે (આત્મા) અહીં ભિક્ષુરૂપે જણાય છે તેજ અન્યત્ર રાજધિરાજરૂપે છે. જેને અહીં રાગીરૂપે બુદ્ધિ છે, તેજ અન્યત્ર મદલરૂપે છે. જે અહીં મૂર્ખ લેખાય છે, તેજ બીજે સ્થાને વેદવ્યાસરૂપ મનાઈ રહ્યો છે. જ્યારે આ પ્રમાણે મૂળમાં સર્વ એકજ છે તોપણ ત્રાસ કે ઉપદ્રવ કેવો ?

હસ્તિ,^૧ ચ્યુટી,^૨ તુણ લે આદિગ, એક અખડિત બસે અનાદિગ હું જે અહીંયા બૂખ્યો છું તેજ ત્યાં કાશિમરના કૂળો આરોગી રહ્યો છું. અહીં અજ્ઞાન છું, તેજ ત્યાં મહાજ્ઞાની યાજ્ઞવલ્કય છું.

इति तत्त्वमसि प्रभृति श्रुतिभिः प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि ।

त्वमुपाधिविवर्जित सर्व समं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं॥

नहि बन्धविवन्धसमागमनं नहि योगवियोगसमागमनम् ।

नहि तर्कचितर्कसमागमनं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं॥

सुख-दुःख विवर्जित सर्व समं इह शोकविशोकविहीन परम् ।

गुरुशिष्यविवर्जित तत्त्व परं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं॥

नहि मोक्षपदं नहि बन्धपदं नहि पुण्यपदं नहि पापपदं ।

नहि पूर्णपदं नहि रिक्तपदं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥

यदुधा श्रुत्यः प्रवदन्ति यतो विपदादिर्दिદ મૃગતોયસમમ્ ।

यदि चैक निरन्तर सर्व समं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥

(અવધૂત ગીતા અધ્યાય ૫)

અર્થ:-“તત્ત્વમસિ” ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યોંવડે જે આત્માનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે આત્મા સુંજ છે. નામરૂપાત્મક ઉપાધિને દૂર કરતાં તું સર્વત્ર સમાન છે, અને ત્યારે તું સર્વત્ર સમાન છે ત્યારે જો વહાલા ! તું શા માટે રહે છે ?” (૧)

“તારામાં બંધ કિંવા-મોક્ષનો પ્રવેશ નથી; યોગ કે વિયોગનો પ્રવેશ નથી; તેમજ તર્કપિતર્કનો પણ પ્રવેશ નથી; ત્યારે, જો વહાલા તું શા માટે રહે છે ?” (૨)

“આ તત્ત્વ સર્વત્ર સમ છે, સુખ-દુઃખ રહિત છે; શોક અશોકથી પર છે; અને શુદ્ધિશિધ્ધિના વિચારથી પણ તે પરમતત્ત્વ દૂર છે; ત્યારે, જો વહાલા ! તું શામાટે રહે છે ?” (૩)

“તે સત્યસ્વરૂપમાં ન બંધનું પદ છે ન મોક્ષનું, ન પુણ્યનું પદ, ન પાપનું, ન પૂર્ણ પદ છે ન રહિત (ખાલી); આવું જાણવા છતાં, જો વહાલા ! તું કેમ રહે છે ?” (૪)

“અનેક શ્રુતિયોએ આ વાત કહી છે કે આકાશ આદિ આ બધાં નામરૂપ મૃગજળ સમાન છે; આમ જ્યારે તે તત્ત્વ સર્વસ્થાને જોક અને સમાન છે, ત્યારે, જો વહાલા, તું શા માટે રૂઢન કરે છે ?” (૫)

આદમ ન ખૂદો મન બુદ્ધમ, હંદવા ન ખૂદો મન બુદ્ધમ,
આદમ ન ખૂદો મન બુદ્ધમ, મન આશિકે દેરીના અમ. ૧

બા નૂહ દન કિસ્તી બુદ્ધમ, બા યૂસફ અંદકે અરે આહ,
અંદર દમે ઇસા બુદ્ધમ, મન આશિકે દેરીના અમ. ૨

આં દમ કે ફિરહીને લઈ દર આબે દર્યા ગર્ક શુદ,
દર હર્મે મૂસા મન બુદ્ધમ, મન આશિકે દેરીના અમ. ૩

આં જાકેએહમદ બરગુજસ્ત અઝ ત્યારો પંજો હક્તો હસ્ત,
બર હસ્તમીનશ મન બુદ્ધમ, મન આશિકે દેરીના અમ. ૪

અય આફતાબ, અય આફતાબ, ગરમી મકુન ગરમી મકુન,
બુદ્ધ યક જુબાં ખામોશકુન મન આશિકે દેરીના અમ. ૫

શાહે હકીકત ખૂદા અમ, દર્યાએ હિકમત બુદ્ધા અમ,
મૌલા કે બાશદપીશેમન ? મન આશિકે દેરીના અમ. ૬

(શમસતબેઝ.)

અર્થ:-“ આદમ ન હતો ત્યારે હું હતો, અને આદમની સ્ત્રી હોવા ઉત્પન્ન થઈ તે પહેલાં હું હતો; આ સદિ સજાઈ તેની પણ પૂર્વે હું હતો; કેમકે હું તો અતિ પુરાતન પ્રેમી છું. ” (૧)

“ નહ પયગંબર સાથે જળપ્રલય સમયે હું તેની નૌકામાં હતો. અને યુસુફ પયગંબરને તેમના લાઈઓએ કૂવામાં નાખી દીધા ત્યારે કૂવાને તળીયે પણ તેમની સાથે હુંજ હતો; ઈયુખ્રિસ્ત કુંક મારી મરેલાંને જીવતા કરતા ત્યારે તેમની કુંકમાં પણ હુંજ હતો; કેમકે હું એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું. ” (૨)

“ મૂસા પયગંબર સાથેની લડાઈમાં જ્યારે નાપાક ફિરજીન બાદશાહ સમુદ્રના જળમાં ડુબી ગયો ત્યારે પણ હું હતો; કેમકે હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું. ” (૩)

“ જ્યારે એહમદ (પયગંબર મુહમ્મદ સલ૦) ઉન્નયાન કરતા કરતા ચાર, પાંચ, સાત અને આઠ આકાશ વટાવી ગયા, ત્યારે તે આઠમા આકાશ ઉપર પણ હુંજ બેઠેલો હતો. હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું. ” (૪)

“ ઓ સૂર્ય, ઓ સૂર્ય, તપી ન જા તપી ન જા, જરા લૂલીને બંધ કર. હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું. ” (૫)

“ હું સત્યનો શહેનશાહ અને બુદ્ધિચાતુર્યની સરિતા છું. મારી સમક્ષ મોલા? (મૌલના રૂમી) શું વિસાતમાં છે ? હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું. ” (૬) (શમ્સતબેઝ.)

નિશાસુ:-હું તો પરિમિત શક્તિવાળો છું, અને પરમેશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે; પૃથ્વીના નાના સરખા કકડામાં મારી શક્તિઓનો અવધિ આવી જાય છે; જ્યારે પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક છે; એટલે મારા જેવા દાસા-નુદાસને તે સર્વના સ્વામી સાથે શો સંબંધ ? “ જે નિસ્ખત બા કરા બા આલમે પાક ? ” આ મૃત્તિકાને તે પવિત્ર દિવ્યલોક સાથે શો સંબંધ ?

જ્ઞાની:-તું પરિમિત શક્તિવાળો કેમ છે ? વાડ, તું જે કંઈ કરે છે તેટલુંજ બતાવ, એટલે તે ઉપરથી અમે અનુમાન તારવી કારીશું કે તારી શક્તિ પરિમિત છે કે અપરિમિત.

જિજ્ઞાસુ:—હું સવારમાં પરોઢિયે ઉઠું છું. આવશ્યક ક્રિયાઓથી પરવારી વ્યાયામ કરું છું. તે પછી કંઈક લખું છું, થોડુંક વાંચું છું. લોજન જમીને આફ્રિકમાં જઈ છું. ત્યાંથી આવી દૂધ પીને ફરવા જઈ છું, કે મિત્રોને મળું છું. કોઈ વર્તમાનપત્ર આવ્યું હોય તો તેને વાંચું છું. આ પ્રમાણે દિવસ વ્યતીત થાય છે. રાત્રે સૂઈ રહું છું.

જ્ઞાની:—તે ઉપરાંત પણ કંઈક અવશ્ય કરતા હશે.

જિજ્ઞાસુ:—આવાં સાધારણ કામો કરવા ઉપરાંત કોઈ પ્રાસંગિક કામ આવી પડે છે તો તે પણ કરી લઉં છું. થોડા દિવસથી* “અલિક્ષ માસિકની” રાહ જોતો હતો. તે ઉપરાંત મારા ધારવા પ્રમાણે તો હું કંઈ બીજું કામ નથી કરતો.

જ્ઞાની:—હુખાવો છો શા માટે ? તેની ઉપરાંત નિત્ય બીજાં પણ તમે જે અગણિત કાર્યો કર્યા કરો છો તેનું તો નામ સરખુંએ નથી ઉચ્ચારતા ! એવા લોખા ક્યારના બની બેઠા છો ? મિત્રો સાથે આવી છેતર-પિંડિ ચોબ્ધ નથી.

જિજ્ઞાસુ:—અગણિત કાર્યો ! કદિ નહિ. આપ મહાત્મા થઈને આવું શું કહો છો ?

જ્ઞાની:—સાંભળો આ શરીર તો આપનું જ છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—હા જ તો; વળી બીજા કોનું હોય ?

જ્ઞાની:—સવારમાં આ શરીરવડે લોજન આપેજ લીધું હતું ને ? તથા આસ પણ આપજ લ્યો છો, બુઝો છો પણ આપજ, સાંજે જંગલમાં જઈ કાલનું ખાધેલું ત્યાગ્યો તે પણ આપ, અને રાત્રે સૂઈ રહેશો તે પણ આપજ. કેમ સત્ય છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—ચોબ્ધ છે; તદ્દન સાચું છે.

જ્ઞાની:—જઠરદ્વારા લોજન કોણ પચાવે છે ?

જિજ્ઞાસુ:—હું.

જ્ઞાની:—અને વિસરી ન જતા કે તમારા શરીરની નાડિયોમાં રક્ત પણ તમેજ વહેવડાવો છો, મોંમાં ચુંક ચણુ તમેજ જનાવો છો; શુઢદામાં

*સ્વામી રામતીર્થ પૂર્વાશ્રમમાં બ્યારે લાહોરમાં ઋષિનના આચાર્ય હતા, ત્યારે તેમના હાથથી “અલિક્ષ” નામનું ઉર્દુ માસિક પત્ર નીકળતું હતું.

મૂત્ર ઉત્પન્ન કરનાર પણ તમેજ છો; વાળને વધારનાર પણ તમે છો; દેહસાંમાં શ્વાસ તમારો ચાલે છે, તમારા પિત્તાશય (કલેજ) માં પિત્ત બહારથી કોઈ ભૂત આવીને નથી નાખી જતું. જ્યારે તમે આંખવડે જુઓ છો ત્યારે અનેક જ્ઞાનવંતુઓને હાલવું પડે છે, તેમને હલાવો છો પણ તમેજ, મગજને ગતિ પણ તમેજ આપો છો. તે ઉપરાંત અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોના કર્તા તમે છો. થોડાંક કામોના નામ ગણાવી તમે કેમ હક લઈ બેઠા હોતા કે “ આ ઉપરાંત મારાથી બીજું કંઈજ કામ નથી થતું ? ” બેભાન નિદ્રાવસ્થામાં જ્યારે મન અને બુદ્ધિ (તમારા હૃદયાર) ઉપયોગમાં નથી હોતાં, ત્યારે પણ તમારું કામ અટકી નથી પડતું. તે સમયે પણ તમે અન્નને પચાવ્યા કરો છો, કેશ અને નખોને વધાર્યો જાઓ છો. તમને નિદ્રા છેજ ક્યા ? તમે તો સદા જાગૃત છો. “ કહાં ખામે ગફલત, સદા જાગતા હું. ”

જ્યારે તમારું આ શરીર નાનકડું હતું ત્યારે જો કે તમે બુદ્ધિ અને વિવેકને ઉપયોગ નહોતા કરતા, તોપણ તમે તો તેજ હતા કે જે અન્યારે છો. નિદ્રામાં પણ તમે તેજ છો કે જે જાગૃતમાં છો. જેવી રીતે તમે આ એક શરીરમાં બુદ્ધિનાં કારસ્તાન, રકતનું વહેવું, તથા ઉછેર અને આવિર્ભાવનું કામ કરાવો છો, તેવીજ રીતે અન્ય શરીરોમાં પણ તમેજ સઘળું કામ કરી રહ્યા છો. પ્રત્યેક પાદડામાં તમારો પ્રકાશ છે. તમે કેવી રીતે કહેતા હતા કે તમારી શક્તિ પરિમિત છે ?

विमानात्मा सहदेवश्च सर्वं. प्राणा भूतानि संप्रतिष्ठन्तियत्र ।

तदक्षरं घेदयते यस्तु सोम्य स सर्वेशः सर्वमेवाविवेशेति ।।

(પ્રશ્નોપનિષદ પ્રશ્ન ૪ મન ૧૧.)

તાત્પર્ય:-“ ઓ વહાલા ! જેણે આ જ્ઞાનસ્વરૂપ, અવિનાશી તત્ત્વને ઓળખ્યું, કે જે સર્વ ઇન્દ્રિયો, જીવન અને પંચભૂતોનું શિખર છે, તે સર્વ કંઈ જાણી ચૂક્યો; તે સર્વમાં વ્યાપી ગયો. ” આવશ્યક માત્ર વસ્તુ એક આટલીજ છે. “ ઇક્ષો અલિક્ષ તેરે દરકાર. ” એકવો “ અલિક્ષ ” (અદ્વૈત) અક્ષરજ તારામાટે પૂરતો છે.

ઇક્ષો અલિક્ષ તેરે દરકાર.

બહુતા ઈદમ અગ્ર ઝિલ પઢિયા, જુગ્ગા ઝાંઝા ઉસદા સડિયા,

જિજ્ઞાસુ:—હું સવારમાં પરોઢિયે ઉઠું છું. આવશ્યક ક્રિયાઓથી પરવારી વ્યાયામ કરું છું. તે પછી કંઈક લખું છું, થોડુંક વાંચું છું. લોજન જમીને આફ્રિસમાં જાઉં છું. ત્યાંથી આવી દૂધ પીને ફરવા જાઉં છું, કે મિત્રોને મળું છું. કોઈ વર્તમાનપત્ર આપ્યું હોય તો તેને વાંચું છું. આ પ્રમાણે દિવસ વ્યતીત થાય છે. રાત્રે સૂઈ રહું છું.

જ્ઞાની:—તે ઉપરાંત પણ કંઈક અવશ્ય કરતા હશે.

જિજ્ઞાસુ:—આવાં સાધારણ કામો કરવા ઉપરાંત કોઈ પ્રાસંગિક કામ આવી પડે છે તો તે પણ કરી લઉં છું. થોડા દિવસથી* “અલિક્ષ માસિકની” રાહ જોતો હતો. તે ઉપરાંત મારા ધારવા પ્રમાણે તો હું કંઈ બીજું કામ નથી કરતો.

જ્ઞાની:—છુપાવો છો શા માટે ? તેની ઉપરાંત નિત્ય બીજાં પણ તમે જે અગણિત કાર્યો કર્યા કરો છો તેનું તો નામ સરખુંએ નથી ઉચ્ચારતા ! એવા લોખા ક્યારના બની બેઠા છો ? મિત્રો સાથે આવી છેતરપિંડિ ચોગ્ય નથી.

જિજ્ઞાસુ:—અગણિત કાર્યો ! કહિ નહિ. આપ મહાત્મા થઈને આવું શું કહો છો ?

જ્ઞાની:—સાંભળો આ શરીર તો આપનુંજ છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—હાજ તે, વળી બીજા કોનું હોય ?

જ્ઞાની:—સવારમાં આ શરીરવડે લોજન આપેજ લીધું હતું ને ? તથા શ્વાસ પણ આપજ દ્યો છો, બુઝો છો પણ આપજ, સાંજે જંગલમાં જઈ કાલનું આપેલું ત્યાગશો તે પણ આપ, અને રાત્રે સૂઈ રહેશો તે પણ આપજ. કેમ સત્ય છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—ચોગ્ય છે; તદ્દન સાચું છે.

જ્ઞાની:—જઠરદાશ લોજન કોણ પચાવે છે ?

જિજ્ઞાસુ:—હું.

જ્ઞાની:—અને વિસરી ન જતા કે તમારા શરીરની નાડિયોમાં રક્ત પણ તમેજ વહેવડાવો છો, મોંમાં થુંક પણ તમેજ ખનાવો છો; શુદ્ધમાં

*સ્વામી રામતીલ પૂર્વાશ્રમમાં જ્યારે લાહોરમાં ગણિતના આચાર્ય હતા, ત્યારે તેમના હાથથી “અલિક્ષ” નામનું ઉર્દુ માસિક પત્ર નીકળતું હતું.

મૂત્ર ઉત્પન્ન કરનાર પણ તમેજ છો; વાગને વધારનાર પણ તમે છો; ફેફસાંમાં શ્વાસ તમારો ચાલે છે; તમારા પિત્તાશય (કેલ)માં પિત્ત બહારથી કોઈ ભૂત આવીને નથી નાખી જતું. ન્યારે તમે આંખવડે જુઓ છો ત્યારે અનેક જ્ઞાનતંતુઓને હાથવું પડે છે, તેમને હલાવો છો પણ તમેજ, મગજને ગતિ પણ તમેજ આપો છો. તે ઉપરાંત અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોના કર્તા તમે છો. ચોહાંક કામોનાં નામ ગણાવી તમે કેમ હઠ લઈ બેસા હતા કે “ આ ઉપરાંત મારાથી બીજું કંઈજ કામ નથી થતું ? ” બેભાન નિદ્રાવસ્થામાં ન્યારે મન અને બુદ્ધિ (તમારા હથિયાર) ઉપયોગમાં નથી હોતાં, ત્યારે પણ તમારું કામ અટકી નથી પડતું. તે સમયે પણ તમે અન્નને પચાવ્યા કરો છો, કેશ અને નળોને વધાર્યો જાઓ છો. તમને નિદ્રા છેજ ક્યાં ? તમે તો સદા જાગૃત છો. “ કહ્યાં ખાબે ગફલત, સદા જાગતા હું. ”

ન્યારે તમારું આ શરીર નાનકડું હતું ત્યારે જો કે તમે બુદ્ધિ અને વિવેકનો ઉપયોગ નહોતા કરતા, તોપણ તમે તો તેજ હતા કે જે અન્યારે છો. નિદ્રામાં પણ તમે તેજ છો કે જે જાગૃતમાં છો. જેવી રીતે તમે આ એક શરીરમાં બુદ્ધિનાં કારસ્તાન, રકતનું વહેવું, તથા ઉછેર અને આવિર્ભાવનું કામ કરાવો છો, તેવીજ રીતે અન્ય શરીરોમાં પણ તમેજ સઘળું કામ કરી રહ્યા છો. પ્રત્યેક પાદડામાં તમારો પ્રકાશ છે. તમે કેવી રીતે કહેતા હતા કે તમારી શક્તિ પરિમિત છે ?

વિદ્યાનાન્મા સહૃદૈર્ધ્વશ્ચ સર્વૈઃ પ્રાણા ભૂતાનિ સંપ્રતિષ્ઠેતિયત્ર ।

તત્ત્વક્ષરં વેદ્યતે યસ્તુ સોમ્ય સ સર્વેષઃ સર્વમેવાધિવેશેતિ ।।

(પ્રશ્નોપનિષદ પ્રશ્ન ૪. મત્ર ૧૧.)

તાત્પર્યઃ:-“ ઓ વહાલા ! જેણે આ જ્ઞાનસ્વરૂપ, અવિનાશી તત્ત્વને ઝોળખ્યું, કે જે સર્વ ઇન્દ્રિયો, જીવન અને પંચભૂતોનું શિખર છે, તે સર્વ કંઈ જાણી ચૂક્યો; તે સર્વમાં વ્યાપી ગયો. ” આવશ્યક માત્ર વસ્તુ એક આટલીજ છે. “ ઇક્ષો અલિદ્ તેરે દરકાર. ” એકલો “ અલિદ્ ” (અદ્વૈત) અક્ષરજ તારામાટે પૂરતો છે.

ઇક્ષો અલિદ્ તેરે દરકાર.

બહુતા ઈદમ અઝા ઝિલ પદિયા, જુઝ્યા ઝાંબા ઉસદા સડિયા; . .

ઉમ્મી જા અરશાં તે ચંદિયા; પૂરાં દે પૂર લંઘાય સો પાર,
ઈમો બસ કરીં જો ચાર, ઇકો અલિક તેરે દરકાર.
હવે તમાફ પોતાને જીવ (પરિમિત) કહેવડાવવાનું કારણ સાંભળો:-

એક રાજા સાહેબના બાળકની (સાધારણ બાળકોની પેઠે) એક ચીતરેલી થાળી સાથે પ્રીતિ બંધાઈ ગઈ. જ્યારે પણ તેને બીજી થાળીમાં ખાવાનું અપાતું ત્યારે તે કહેતો કે “ મારી થાળીમાં પીરસો, ત્યારેજ ખાઈશ. ” જો કોઈ મોટા થાળમાં બોજન પીરસીને લાવતા તો પગપડે તેને ઠેલી મૂકતો, અડીયલ બની જતો, અને રડીરડીને બીજાવતો. જો કોઈ પૂછે કે “ ભાઈ, સોના ચાંદીના થાળ, રકાબીઓ વગેરે વળીએ મુંઠર વસ્તુઓ અહીં છે, તેનો વારસ શું કોઈ બીજો છે ? ” પરંતુ બાળક કોઈનું ન સાંભળતાં પોતાનીજ હઠ લઈ બેસતો. એવીજ રીતે આ સાચા રાજકુમાર ! તમે અખૂટ સંપત્તિના સ્વામી છતાં તમારી આ “ નાનકડી ચીતરેલી થાળી ” રૂપી બુદ્ધિમાં પીરસાઈને સામે આવે તેનેજ સ્વીકારો છો, તેનેજ તમાફ પોતાનું ગણો છો, અને બાકીના બધા વારસાને તુચ્છકારી કાઢો છો, લાત મારો છો. જો તમને કહેવામાં આવે કે આ અગણિત અને અખૂટ સંપત્તિ તમા રીજ છે, તમે તમારી જાતને પરિમિત ન ગણો, ત્યારે ઉલટું તમે ખોટું લગાડો છો.

જે કંઈ બુદ્ધિ, અને ઇન્દ્રિયદ્વારા તમારાથી થાય છે તેનો તો સ્વીકાર કરવો અને અન્ય સઘળાં કાર્યોનો ઇન્કાર કરવો, (અર્થાત્ માત્ર બુદ્ધિ-ઇન્દ્રિયની સાથે પોતાનો અલોદ્ધ માનવો) એજ તમોને જીવ (પરિમિત) બનાવે છે. જરા વિચારો તો ખરા, કે તમોને આમ આત્મઘાત કરવાનો શો હક્ક છે ? એક સાંકડા મોંની ગાગરમા શેકેલા ચણા ભરેલા હુતા અને ગાગર જમીનમાં

* સૂચના.-ક્રિયાઓ જે પ્રકારની છે એક સ્વાભાવિક અને બીજી ઐચ્છિક. સ્વાભાવિક (અવિચાર) ક્રિયાઓનું બુદ્ધિને જ્ઞાન નથી હોતું; જેમકે રકતવહન, આસોષક્રીડા, શરીરશક્તિ વધવટ, પ્રત્યાદિ. ઐચ્છિક (વિચાર) ક્રિયાઓ થવા માટે બુદ્ધિના આશ્રયની આવશ્યકતા છે. જેવી કે ખાવું, ચાલવું, જોડું, બોલવું, લખવું, વાંચવું, વિચારવું પ્રત્યાદિ. જ્યારે કોઈને પૂછવામાં આવે કે તે આજે શું કામ કર્યું ? તો જોને ઐચ્છિક કાર્યો અને ક્રિયાઓ તેનાથી થઈ હોય તેનાજ નામ તે ગણાવે છે, પરંતુ પોતાનાથી થતાં અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોને નથી ગણાવતો. જાણે તે કાર્ય તેણે કર્યાંજ નથી.

દાટેલી હતી. વાંદરાએ આવી ચણામાટે ગાગરમા હાથ નાખ્યો, અને મૂઠી ભરી લીધી. ચણાથી ભરેલી મૂઠી મોટી અને ભારે હતી અને ગાગરનું મોં અત્યંત સાંકડું, તેથી હાથ બહાર ન કાઢી શક્યો. ઘણાએ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ કંઈ ન વળ્યું. ત્યાંજ દેલી બની ગયો. બહુ ચીસો પાડતો, શોરબોલાર કરતો હતો, પરંતુ મૂઠીમાંના ચણા નહોતો મૂકતો કે જેથી એ છૂટો થઈ શકે.

હવે કહો કે આવી સ્થિતિનો શો ઉપાય ? મારા પ્રાણ ! તમેને કોઈ કેદ કરનાર નથી. તમારે માટે બંધન છે ક્યાં ? તમે તે હનુમાનના વંશ-જની પેઠે બુદ્ધિ અને ઇંદ્રિયને એટલા બળપૂર્વક (અહંકારરૂપી) મૂઠીમાં પકડ્યાં છે કે એથી તમે કેદી થઈ પડ્યા છો, પરિમિત થઈ ગયા છો, જીવ કહેવાયો છો. એમર્સને કેવું સત્ય કહ્યું છે કે “પ્રત્યેક મનુષ્ય ઈશ્વર છે પરંતુ મૂખાંનિ સ્વાંગ ભજવી રહ્યો છે.”

મરઝી ચેતન દી જલ્લી ઝક મારત દી હોય,

મૃગતૃણા કે નીરમેં બેહ ચડ્યો ખિન તોય.^૧

ઉગ્રાડો મૂઠી. છોડો મન અને ઇંદ્રિયોના કુસંગને. માત્ર એકજ શરીરમાં, એક મસ્તિષ્કમાં કે એકજ બુદ્ધિમાં ચેતાને પૂરાયેલા કેમ માનો છો ? જરા અજ્ઞાનની બેડી તો ઉઘાડો, એટલે તમે સર્વના પાકા મિત્ર છો. છરી કે તલવાર મારતાં પણ સમસ્ત સૃષ્ટિ સાથેની તમારી મિત્રતા નથી છૂટવાની. મૂઠી ઉગ્રાડો. અન્ધિ દૂર કરો. સમસ્ત પ્રકૃતિને તમારી પત્ની બનાવો.

દિયા અપની ખુદીકો જો હમને મિટા,

વો જો પરદાસા ખીચમેં થા, ન રહા,

રહી પદેં મેં અણ ન વો પદાનશી,

કોઇ દૂસરા ઉગ્રીકે સિવા ન રહા.

અર્થ:-જ્યાં અમારા અહંભાવને અમે ગાળી દીધા એટલે અમારી વચમાં જે પડદા જેવું વિદ્ય હતું તે હટી ગયું. હવે તે પડદામાં રહેનારને પડદો રાખવાની આવશ્યકતા ન રહી, કેમકે તેના સિવાય અન્ય કોઈ રહ્યું જ નહિ.

આંકસ કે ખાકે માગ ગિલ કર્હો ખાના સાખત,

ખુદ દગમિયાં દર આમદો મારા બહાના સાખત.

અર્થ:-જેણે મારી માટીનો ગારો કરી ઘર બનાવ્યું, તેજ વચમાં તો

ઉમ્મી ના અરશા તે અંદિયા; પૂરાં દે પૂર લઘાય સો પાર,
ધત્તો ખસ કરીં ઓ ચાર, ઇક્કો અલિક્ક તેરે દરકાર.

હવે તમારું પોતાને જીવ (પરિમિત) કહેવડાવવાનું કારણ સાબળો:-

એક રાજા સાહેબના બાળકની (સાધારણ બાળકોની પેઠે) એક ચીતરેલી થાળી સાથે પ્રીતિ બંધાઈ ગઈ. જ્યારે પણ તેને બીજી થાળીમાં ખાવાનું અપાતું ત્યારે તે કહેતો કે “ મારી થાળીમાં પીરસો, ત્યારેજ ખાઈશ. ” ને કોઈ મોટા થાળમાં લોજન પીરસીને લાવતા તો પગવડે તેને ઠેલી મૂકતો, અડીયલ બની જતો, અને રડીરડીને ખીવરાવતો. ને કોઈ પૂછે કે “ ભાઈ, સોના ચાંદીના થાળ, રકાબીઓ વગેરે ઘણીએ મુંઠર વસ્તુઓ અહીં છે, તેનો વાગસ શું કોઈ બીજો છે ? ” પરંતુ બાળક કોઈનું ન સાબળતા પોતાનીજ હઠ લઈ બેસતો. એવીજ રીતે ઓ સાચા રાજકુમાર ! તમે અખૂટ સંપત્તિના સ્વામી છતાં તમારી આ “ નાન કડી ચીતરેલી થાળી ” રૂપી બુદ્ધિમાં પીરસાઈને સામે આવે તેનેજ સ્વીકારો છો, તેનેજ તમારું પોતાનું ગણો છો, અને બાકીના બધા વારસા ને તુચ્છકારી કાઢો છો, લાત મારો છો. ને તમને કહેવામાં આવે કે આ અગણિત અને અખૂટ સંપત્તિ તમા રીજ છે, તમે તમારી જાતને પરિમિત ન ગણો, ત્યારે ઉલટું તમે ખોટું લગાડો છો.

ને કઈ* બુદ્ધિ, અને ઇન્દ્રિયદ્વારા તમારાથી થાય છે તેનો તો સ્વીકાર કરવો અને અન્ય ક્ષણ કાર્યોનો ઇન્કાર કરવો, (અર્થાત્ માત્ર બુદ્ધિ-ઇન્દ્રિયની સાથે પોતાનો અલેદ માનવો) એજ તમોને જીવ (પરિમિત) બનાવે છે. જરા વિચારો તો ખરા, કે તમોને આમ આત્મઘાત કરવાનો શો હક્ક છે ? એક સાંકડા મોંની ગાગરમાં શેકેલા અણુ લરેલા હુતા અને ગાગર જમીનમાં

* સૂચના - ક્રિયાઓ જે પ્રકારની છે એક સ્વાભાવિક અને બીજી ઐચ્છિક સ્વાભાવિક (અવિચાર) ક્રિયાઓનું ભૂદિને બાન નથી હોતું જેમકે રક્તવહન, આસોન્દ્રિય, સરીસાદિની વધવટ, ઇત્યાદિ ઐચ્છિક (વિચાર) ક્રિયાઓ થવા માટે બુદ્ધિના આશયની આવશ્યકતા છે જેની કે ખાતુ, ચાવતુ, નેતુ, બોલતુ, લખતુ, વાચતુ, વિચારતુ ઇત્યાદિ ત્યારે કોઈને પૂછવામાં આવે કે તે આજે શું કામ કર્યું ? તો ને ને ઐચ્છિક કાર્યો અને ક્રિયાઓ તેનાથી થઈ હોય તેનાજ નામ તે ગણાવે છે, પરંતુ પોતાનાથી થતા અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોને નથી ગણાવતો જાણે તે કાર્ય તેણે કર્યાજ નથી.

દાટેલી હતી. વાંદરાએ આવી ચણામાટે ગાગરમાં હાથ નાખ્યો, અને મૂડી બરી લીધી. ચણાથી ભરેલી મૂડી મોટી અને ભારે હતી અને ગાગરનું મોં અત્યંત સાંકડું, તેથી હાથ બહાર ન કાઢી શક્યો. ઘણાએ પ્રયત્ન કર્યા, પરંતુ કંઈ ન થયું. ત્યાંજ કેદી બની ગયો. બહુ ચીમો પાડતો, શોરબકોર કરતો હતો, પરંતુ મૂડીમાંના ચણા નહોતો મૂકતો કે જેથી એ છૂટો થઈ શકે.

હવે કહો કે આવી સ્થિતિનો શો ઉપાય ? મારા પ્રાણ ! તમોને કોઈ કેદ કરનાર નથી. તમારે માટે બંધન છે ક્યાં ? તમે તે હનુમાનના વંશ-જની પેઠે બુદ્ધિ અને ઇંદ્રિયને એટલા બળપૂર્વક (અહંકારરૂપી) મૂડીમાં પકડ્યાં છે કે એથી તમે કેદી થઈ પડ્યા છો, પરિમિત થઈ ગયા છો, જીવ દહેવાઓ છો. એમર્સને દેવું સત્ય કહ્યું છે કે “પ્રત્યેક મનુષ્ય ઈશ્વર છે પરંતુ મૂર્ખાનો સ્વાંગ ભજવી રહ્યો છે.”

મરઝી ચેતન દી જભી ઝક મારત કી હોય,

મૃગતૃણા કે નીરમેં બેઠ ચઢ્યો જિન તોય.

ઉધાડો મૂડી. છોડો મન અને ઇંદ્રિયોના કુસંગને. માત્ર એકજ શરીરમાં, એક અસ્તિત્વમાં કે એકજ બુદ્ધિમા પોતાને પૂરાયેલા કેમ માને છે ? જરા અજ્ઞાનની બેડી તો ઉધાડો, એટલે તમે સર્વના પાકા મિત્ર છો. છરી કે તલવાર મારતાં પણ સમસ્ત સૃષ્ટિ આંધેની તમારી મિત્રતા નથી છૂટવાની. મૂડી ઉઘાડો. અન્ધિ દૂર કરો. સમસ્ત પ્રકૃતિને તમારી પત્ની બનાવો.

દિયા અપની બુદ્ધિકો બે હમને મિત્ર,

વો બે પરદાસા બીચમેં થા, ન રહા,

રહી પદ્મેં અબ ન વો પદ્માનર્થી,

કોઇ દુસરા ઉનીકે સિવા ન રહા.

અર્થ:-જ્યાં અમારા અહંભાવને અમે ગાળી દીધા એટલે અમારી વચમાં જે પડદા જેવું વિશ્વ હતું તે હટી ગયું. હવે તે પડદામાં રહેનારને પડદો રાખવાની આવશ્યકતા ન રહી, કેમકે તેના સિવાય અન્ય કોઈ રહ્યું જ નહિ.

આંડસ કે ખાકે મારા ગિલ કહોં ખાના સાખત,

ખુદ દરમિયાં દર આમદો મારા બહાના સાખત.

અર્થ:-જેણે મારી માટીનો ગારો કરી ઘર બનાવ્યું, તેજ વચમાં તો

હતો, પરંતુ મને એક બહાનું બનાવ્યો. (અર્થાત્ કર્તાકારવતા બધું તેજ છે પરંતુ અમને તો નકામા કર્તા બનાવે છે.)

મિચતે હૃદયગ્રન્થિચ્છિન્નન્તે સર્વસંસારાઃ ।

ક્ષીયંતે चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ॥

(મુક્તોપનિષદ, અધ્યાય ૨. ખંડ ૨. મંત્ર ૮)

અર્થ:-તે પરમ પુરુષને જોતાંજ હૃદયની તમામ ગ્રન્થિયો ભેદાઈ જાય છે, સર્વ સંસારો ભેદાઈ જાય છે અને બધાં કર્મો નાશ પામે છે.

જે સૂતેલાં, જાગતાં, બે પગાં, ચો પગાં વગેરેનો એકલો અને માત્ર એકજ સ્વામી છે એવા આત્મદેવની ખાતર પોતાનાં મન અને ઈંદ્રિયોને આહુતિ બનાવી જ્ઞાનાગ્નિમાં હોમી દો. દ્વૈતભાવરૂપી પ્રલયને ઉત્પન્ન કરનારા અવિવેકની કુરબાની ચઢાવો. તે એક સ્વરૂપ સમક્ષ, કે જે સ્વરૂપ સર્વ ઈંદ્રિયો, જીવન અને શક્તિનું શિખર છે. તે પરિમિત બનાવનાર તુચ્છ બુદ્ધિનો લય કરી દો. તે હિરણ્યગર્ભમાં કે જેની આંખના પલકારામાત્રથી પૃથ્વી અને આકાશ ધ્રુજી ઉઠે છે; અને જેના ભયથી સૂર્ય ઉદય થઈ પ્રકાશે છે. જરા અંતરમાં દ્રષ્ટિ કરીને તો જુઓ. તે તમેજ છે કે જેની કીર્તિ હિમાલયના પર્વતો જાહેર કરી રહ્યા છે અને જેની મહત્તા નીલવર્ણસાગર અને આકાશ ખતાવી રહ્યાં છે.

यस्य मे हिमवन्तो मदित्वा यस्य समुद्रं रस्या सहायु ।

અર્થાત્ ગરુડથી ઢંકાયેલા પર્વતો જેનો મહિમા જણાવે છે, અને જેનો મહિમા સમુદ્ર પ્રકટ કરી રહ્યો છે તે મહાન્ વસ્તુ તું છે.

सांघं दोग पुकार दे, कर कर लगे हाथ,

तू परमात्म देव है, तू तिरलोकी नाथ.

ગરુડે ખાત્રી દરી નજીરએ ખાક,

લેક સાશી તર અઝ જુલાલ તુઈ;

મુગઝર અઝ ખેશ, દર ખુદ આ ચકગાર,

તા બદાની કે જુલ જલાલ તુઈ.

અર્થ:-જો કે તું આ માટીના દ્વીપમાં પૂરાર્ધ પોતાને માટીરૂપ સમજે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં પાણીના સ્વચ્છ ખિંદુ કરતાં પણ તું વધુ સ્વચ્છ છે. તારા પરિચ્છિન્ન હુંપણાથી પર થઈ એક વાર આત્માનુભવ કર, એટલે

તને જણાશે કે મહાન્ શ્રીર્તિવંત ઈશ્વર તું જ છે.

જિજ્ઞાસુ:- ખસ, ભગવન્ ! ખસ. હવે સાંભળાવો છો કેને ? સાંભળવાની શક્તિ તો તમે રાખી નથી.

" દિલ શુદ્ધ મરા ઈલમે લહુન્ની હવ સસ્ત,
તા' લીમી કુન્ અગર તુરા દસ્ત રસસ્ત.

શુદ્ધતમ કે "અલિફ" શુદ્ધ, "દિગર" ? શુદ્ધતમહીય.

દર ખાના અગર કસ અસ્ત, યક હર્ફ ખસસ્ત. "

અર્થ:-હૃદયે કહ્યું કે મારી ઇચ્છા દેવી જ્ઞાન શીખવાની છે, ને તને તે પ્રાપ્ત થયું હોય તો મને શીખવ. મેં કહ્યું " અલિફ " તેણે કહ્યું "બીજું ?" મેં જવાબ આપ્યો "કંઈ નહિ." ને તારા હૃદયરૂપી ગૃહમાં કોઈને રાખવા ઇચ્છતો હોય તો આ એક અક્ષર પૂરતો છે.

પ્રજાપતિના ઉપદેશને ઈદ્ર બત્રીશ બત્રીશ વર્ષપર્યંત વિચારતો રહ્યો. આપના આ "અલિફ" રૂપી ઉપદેશને હું પૂરા બત્રીશ દિવસસુધી એકાંતમાં દરરોજ વિચારીશ, અને તે પછીજ વધુ સાંભળવા હાજર થઈશ.

(જિજ્ઞાસુ પ્રેમપૂર્વક ચરણસ્પર્શ કરે છે.)

જ્ઞાની:- નારાયણ ! આ શું ? આ શું ? હુમણાથીજ એ બધા ઉપદેશને ભૂલી ગયા ? પરમેશ્વરની ખાતર અમને શરીરરૂપ ન ગણો, તેમજ તમારી જાતને પણ આ શરીરમાં પરિમિત ન માનો. તમે ખરા જિજ્ઞાસુ કે આવતા વારજ અમને પરિમિત બનાવવા લાગ્યા. વહાલા ! અમે તો સદાય તમારામાં વિદ્યમાન છીએ. તમારા હૃદયમાંજ બેઠેલા છીએ, તમારા ઘરમાંજ મહેમાન છીએ. ત્યાજ અમારી સાથે પ્રેમાર્મિથી ભેટો એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક થઈ જાઓ. મારા પ્રાણ ! ઘરમાં અતિથિને ગમેતેમ પડયો મૂઠી બહાર ભટકતા ફરવું એ તો અતિથિનું અપમાન કરવા બરાબર છે.

તાલિબ ! મકુન તોહીને મન, દર ખાના અત રામ અસ્તખી,

ફે તાફતી અઝમન ચેરા ? દર કંઝે તૂ પયદાસ્તમ.

અર્થ:-ઓ જિજ્ઞાસુ ! મારું અપમાન ન કર, તારા ઘરમાં દૃષ્ટિ નાખ, ત્યાં રામ સદાય વિરાજમાન છે. મારાથી મોં કેમ ફેરવી લે છે ? હું તો તારા હૃદયમાં વસનારો છું.

તમારા નામરૂપ શરીર, અને બુદ્ધિરૂપી પડદાઓને ઉઠાવી બુઝો એટલે તેજ પળે રામ સાથે મેળાપ થયે. ઠં, ઠં, ઠં,

પત્રમંજુષા

(“અસિક્ક” માસિકમાંના બીજા લેખોની પેઠે આ પત્રો પણ તે માસિકના વાચક જિજ્ઞાસુઓને માટે ખામી રાખતી લેખિનીથી લખાયેલા છે, એ બધા ઉદ્ધુમાસિક “અસિક્ક” ના ચોથા અંકને અંતે, અર્થાત “લોકોને વેદાંત કેમ નથી ગમતું ?” એ વિષયમાંના “વેદાંતનું એક સાધન-પ્રસન્નતા,” વાળા પેરેમાક્ષની પૂર્વે અને “વ્યાવહારિક જ્ઞાન” નામના પેરેમાક્ષની પછી પ્રકટ થયેલા છે.)

“અસિક્ક” માસિકના વ્યવસ્થાપક તરફથી:

અકલ્પદં ! “અસિક્ક” નાં ત્રણ વ્યાખ્યાનો પછી જ્યારે ચોથા ઉપદેશની શરૂઆત થઈ ત્યારે હજી તો તે અકલ્પોએ થયો ન હતો, તેવામાં આપણા પહેલા વ્યાખ્યાનનો વિષય અને જેની શોધમાં સમસ્ત સૃષ્ટિ વલખાં, મારે છે તે “આનંદ” બન્ને હાથ લેકીને રાખતી સમક્ષ આવી ઉભો,

અને સ્વીકાર કરવા લાગ્યો કે “નિઃસંદેહ, હું આપનું નિજસ્વરૂપ છું. આપ દારાજ પ્રકટ થયો છું; ના, ના, આપજ હું છું.” અને રામ સાથે અલેદ થઈ ગાવા લાગ્યો કે:—

હોહરા:—જે સુખ નિત્ય પ્રકાશ વિભુ નામરૂપ-આધાર,
મતિ ન લખે જેહિ મતિ લખે, સો મેં શુદ્ધ અપાર.
અવધિ અપાર સ્વરૂપ મમ, લહરી વિષ્ણુ મહેશ,
વિધિ, રવિ, ચંદ્રા, વરુણ, યમ, શક્તિ, ધનેશ, ગણેશ.
જા કૃપાલ સર્વજ્ઞકો હિય ધારત મુનિ ધ્યાન,
તાકો હોત ઉપાધિ તે મો મેં મિથ્યા જ્ઞાન.
બૈ જેહિ જાને બિન જગત મનહું જેવરી સાંચ,
નસે લુજંગ જગ જેહિ લહે, સોહ આપહી આપ.

જ્યારે સ્થિતિ આવી થઈ ગઈ, અને ચારે બાજુ આનંદ ઉછાળા મારવા

લાગ્યો, ત્યારે રામને એમજ ગમ્યું કે ચાલો, વનમાં સિધાવીયે. “નારા-
યણુ” “હો”ના સુસ્વર ધ્વનિનો ઉચ્ચાર કરતા, “અલિક્”ની ધ્વજ હાથમાં
ધરીને સાથે આવ્યા. જગતના રાસમંડળમાં કૃષ્ણની પેઠે જ્યારે રામ પણ
લોકોની દૃષ્ટિમાંથી એકાએક અદૃશ્ય થયા ત્યારે સ્વર સંભળાયો કે પ્રત્યે-
કના હૃદયમાં, પ્રત્યેકના મસ્તિષ્કમાં, પ્રત્યેકની આંખોમાં માફે સ્થાન છે. શું
અમીર કે શું ફકીર, પ્રત્યેકના નામરૂપ અને નાડી નાડીનું અસ્તિત્વ રામનેજ
આધારે છે. શરીરરૂપી કોટડીઓમાં સારા નરસા વિચારો રજકલોની પેઠે
તે કોટડીઓમાં પ્રવેશ પામેલી મારાજ પ્રકાશ સ્વરૂપની રશ્મિઓમાં વાસ
કરી રહે છે. “નાહનો અકરબો ઇલયહે મિન હુળલિલ વરીદ.” અર્થાત્
તમારા ગળાની ધોરી નસ કરતા પણ અમો વધારે નિકટ છીએ.

तदेजति तन्नैजति तदूरे तद्वन्तिके तदन्तरस्य सर्वस्य ।

तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ (યજુઃપ્રશ્ન ૦ મ ૦ ૫)

બાવાર્થ:-હમ ચલ હૈ, હમ ચલ હૈ નાહી, હમ નેડે, હમ ફર,

હમ હી સબકે અંદર આનન, હમહી બાહર નૂર.

અય તાલિબા, અય તાલિબા, મન બા શુમા હર જસ્તમ,

હમ જવાગર દરદીદહા, હમ મુઝમિરે દિલ હાસ્તમ ૧

ઇફરીયો મેહબૂરીયમ અઝ વેહમે પિન્હારે શુમાસ્ત,

દર નિસ્બતે ખુદ બા શુમા દર્યા ઓ મોજ આસાસ્તમ ૨

બો હુસ્ને ખુદ દર બાખતમ, મન નર્હે ઇસ્કો આશકી,

હમ લયલીયો મજનું મનમ, હમ વામિજો અઝરાસ્તમ. ૩

ગાહે નિયાઝ ઈમાને મન, ગેહ બે નિયાઝી શાને મન,

ઇ હર દૂ મી ઝેબહે બમન, હમ બંદા ઓ મૌલાસ્તમ ૪

હમ સૂરતે નાસૂતીયમ, હમ માનીયે લાહૂતીયમ,

પિન્હા તર અઝ પિન્હાં નો હમ પયદા તર અઝ પયદાસ્તમ. ૫

બર અકસે રસ્મે ઇ જહાં દર પર્દામી બાશમ અયાં,

ચંદા કે બે પર્દા શવમ, દર પર્દાએ અખફાસ્તમ. ૬

અર્થ:-ઓ જિજ્ઞાસુઓ ! ઓ મારા યાચકો ! હું તો સર્વત્ર તમારી
સાથેજ છું; તમારાં નયનોમાં પ્રકાશી રહ્યો છું, તેમજ તમારા હૃદયોમાં
છુપાઇ રહ્યો છું. (૧)

આ અંતરાય અને આ વિયોગ તમારા જમનાંજ પરિણામ છે; મારા અને તમારા વચ્ચેના સંબંધ તો સાગર અને તેના તરંગો વચ્ચેના સંબંધ જેવો છે. (૨)

મારા સૌંદર્યની સંગે હું પ્રેમ અને પ્રેમજતાની બાજુ હારી બેઠો; હવે લયલા પણ હુંજ છું અને મજનું પણ હુંજ, અઝેરાં પણ હું અને વામિક પણ હુંજ છું. (૩)

કોઈ સમયે પ્રાર્થના એજ મારો ધર્મ છે, તો કોઈ વખત ઉદારતા મારી શોભા પ્રકટ કરે છે; આ બન્ને અવસ્થાઓ મને શોભાસ્પદ છે; કેમકે સેવક અને સ્વામી હુંજ છું. (૪)

સ્વૂળ-અક્તનું મૂળ પણ હું છું, તેમ સૂક્ષ્મ-અવ્યક્તનું રહસ્ય પણ હુંજ છું; કારણ હું શ્રુત કરતાંયે શ્રુત અને પ્રકટ કરતાં પણ વધારે પ્રકટ છું. (૫)

આ જગતના નિયમની વિરુદ્ધ હું પડદામાં રહી પ્રકટ થાઉં છું; પરંતુ ગમે તેટલો પડદા વિનાનો થાઉં તોપણ અજ્ઞેયતાના આવરણમાં હું સંતાયેલોજ રહું છું. (૬)

અહાહા ! રામની સમક્ષ કેવા આનંદ ભરેલાં છું નાં સુરીલાં અને મસ્ત ગીતો ગવાઈ રહ્યાં છે ! કે જ્યાં દુઃખ અને દર્દનું તો નામ સુદ્ધાં સંભળાતું નથી. રામ પોતાના મહિમામાં મસ્ત છે. આનંદજ આનંદ ચારેબાજુ ઉભરાઈ રહ્યો છે. પોતાની મસ્તીમાં પૂર આવવાને લીધે, અથવા કોઈને પત્ર જે કોઈવાર પહોંચી જવાને લીધે તેમના તરફથી જે દુકા પત્રો આપ્યા કરે છે તે નીચે કમવાર વાચકવર્ગની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે.

પત્ર પહેલો

રાત્રિનો સમય છે; અરણ્ય છે; પર્વતોમાં આ મેઘાન કેવું શોભી રહ્યું છે ! ઉપર આકાશની શોભાનું પણ શું વર્ણન કરું ? એ તો જાણે તારા રૂપી મોતીઓનો ભરેલો થાળ છે ! ચંદ્રમા જાણે એ મોતીઓમાં માણેક જેવો દીપી રહ્યો છે. એ થાળ ઉપર વાદળારૂપી ચાદર પાથરી છે. પ્રકૃતિ દેવી એ થાળને માથે ઉપાડીને નિબળનંદમાં નૃત્ય કરતી કરતી કરે છે. અહા !

૧ અઝેરાં અને વામિક એ પણ લયલા અને મજનું જેવું અરણ્ય એક પ્રેમી શુભ હતું. તેમની વાર્તા પ્રખ્યાત હારસી કવિ નિજામી મંજવીએ પદમાં લખી છે.

વાયુને એકાએક રામના હૃદયની આ વાત ક્યાંથી સૂઝી આવી ! પાસેજ આ ગંગાજી વહે છે, તે પોતાની પીઠ ઉપર છાંટા વહેલી વહેલી ઉલ્લાસ-પૂર્વક રામને ચરણે ધરે છે. અહા ! એનો કેવો શીતલ સુવાસ છે. સેવાના આનંદથી ઉભરાતો ઉછળતો વાયુ ઉંચે વાદળોમાં ઉડી ગયો; પણ વેળી ત્યાં એ અવનવી કીડા કરી રહ્યો છે. મેઘરૂપી વરોને એ ઉધાડાં કરે છે. જૂઓ એણે આ આકાશપટને ઉધાડો કરી નાખ્યો. સમસ્ત ઓમમંડળ કેવું દીપી રહ્યું છે. દરે દિશાઓ આનંદ આનંદ થઈ રહી છે. આંદનીમાં ગંગા-જીની શોભા કંઈ ઓરજ શોભા આપે છે. જાણે હીરાના રંગથી દૂધને ધોયું હોય નહિ ! ખરેખર આજ જંગલમાં મંગળ થઈ રહ્યું છે. ચાલો બેસી શું રહ્યા છો; ઉઠો ફરવા જઈએ.

આવો વહાલા ! આવો, અહીં આવો. આ સંસાર કોઈ જૂદાજ પ્રકારનો છે; કારણ કે અહીંનું (હિમાલયનું) પાણી જૂડું, હવા જૂદી અને સ્થાન પણ જૂદાજ પ્રકારનું છે.

પત્ર બીજો

આ, દેખ હો બહારકિ કેસી બહાર હય.—ટેક.

ગંગા કા હય કિનાર, અજબ સખા ઝાર હય,
બાદલકી હય બહાર, હવા ખુશગવાર હય;
ઐર ખુશનુમા પહાડપે વો ચરમા સાર હય,
ગંગાધ્વનિ સુરીલી હય, કયા હૃદયદાર હય !—આ દેખ ૦ ૧
બાહિર નિગાહ કીજીએ તો શુભઝાર હય ખિલા,
અંદર સુરકી તો લલા હદ કહાં, દિલા !
કલિજ કદીમકા યે સરે મૂ નહીં હિલા,
પદાતા મારેકતકા સખક મેરા ચાર હય.—આ દેખ ૦ ૨
વજ્રો સખાહે ઈદ તમાચા તયાર હય,
શુભગૂના મુંહ પે મલ કે ખડા શુભ અઝાર હય,
શાહે-ફલક સે યા જો હુઈ આંખ ચાર હય,
મારે શરમકે ચેહરા બના સુર્ખ-નાર હય.—આ દેખ ૦ ૩
કતરે હૈં એસ કે કે દુરોં કી કતાર હય,
કિરણોંદી ઉનમેં બલબે ન ઝાકત ચે તાર હય;

મુગનિ-પુરાનવા તુમ્હેં કાહેકી આર હય ?

ગાઓ બળઓ, શબ કા મિટા દિલસે આર હય.—આ દેખ૦ ૪

સાકી વો મય પિલાતા હય, તુશીકો હાર હય,

હર વક્ત અપના ચારણી અપને કિનાર હય;

વાહ ! કયા મઝેકા ખાનેકો ગમકા શિકાર હય,

દર્શન શરામે-નાબ, સુખન દિલકે પાર હય.—આ દેખ૦ ૫

મસ્તી સુદામ કાર, ચેહી ચેઝમાર હય,

શુભાળી નિગાહ પડતે હી ફિર કિસકા આર હય?

કયા ગમસે તૂ નઝાર હય, કયા દિલ ફિગાર હય?

જબ " રામ " કહ્યમેં તેરે ખુદ ચારે-ગાર હય.—આ દેખ૦ ૬

અર્થ:-આવ, અને આનંદની કેવી બહાર છે તે જોઈ લે: (ટેક)

(૧) ગંગાનો તટ છે, અલૌકિક; હરિયાળી બિછાવેલી છે, વાહવાનું મનોહર દ્રશ્ય છે, વાયુ સુખકર છે, અને સુંદર પર્વતો ઉપરથી પાણીના ધોધ પડી રહ્યા છે. અહા ! ગંગાનું ગાન કેવું સૂરીલું, કેવું મનોરંજક છે ! આવ, અને જોઈ લે કે આનંદની કેવી બહાર છે !

(૨) બહાર દૃષ્ટિ નાખીએ તો ઉદ્યાન ખીલેલું જણાય છે, અંતરમાં દૃષ્ટિ નાખીએ તો આનંદનો અવધિજ ઉવારાય છે. આ પુરાતન પાઠશાળામાં એક બાલ જેટલો પણ ફરક પડ્યો નથી કે જેમાં મારો પ્રિય તમ બ્રહ્મજ્ઞાનના પાઠ શીખવી રહ્યો છે. આવ, અને જોઈ લે બહાર કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૩) સવારના સમયે ધંદનો તમાચો જોવામાટે તૈયાર છે; ફૂલ જેવા કોમળ ગાલવાળો ગાલે શુભાળી રંગ લગાવી ઉભેલો છે; અથવા એમ હશે કે આકાશના રાજ (સૂર્ય) સાથે દૃષ્ટિ મેળવતાં લબ્ધને લીધે તેનું મોં રાતા અગ્નિ જેવું ચર્મ ગરુ છે. આવ, અને જોઈ લે બહાર કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૪) આ તે ઝાકળનાં ફેરાં છે કે મોતીઓનો હાર ! નાનુકાઈની તો એટલી અવધિ કે સૂર્યનાં કિરણોના તો તેમાં તાર પડેલેલા છે. આ મધુર ગાન કરનારાં પક્ષી ! તમે શા માટે ચરમાઓ છો ? ખુબ ગાઓ, નાઓ, કેમકે હૃદય ઉપરથી રાત્રિનો વાર ઝોછો થયો છે. આવ, અને મગા તો જો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૫) એક તરફથી સાકી એવી મદિરા પાય છે કે બસ નિશો ઉતરેજ નહિ; બીજી તરફ સફલાગ્ને પ્રિયતમ પણ હર વખત મારી બગલમાંજ છે. ખાવા માટે જોઈએ તો ગમ (શોક)નો સ્વાદિષ્ટ શિકાર પડેલો છે, પીવા માટે પ્રિયનાં દર્શનરૂપી સ્વચ્છ મદિરા છે. પ્રિયના મધુર મુખથી ઝરેલા શબ્દો સોંસરા હૃદયમાં ઉતરી જાય છે. આવ, આવ, આનંદ માણ, જો તો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૬) સદા મસ્ત રહેવું એજ અમારું ઠામ, એજ અમારી કમાણી પુખ્ત જોનારાને કંટકની પરવા ક્યાં હોય છે ? (અથવા પુખ્તસમ સુંદર પ્રિય ઉપર દ્રષ્ટિ પડ્યા પછી દ્વેષ ક્યાં રહી શકે ?) તું શોકથી લેવાઈ કેમ ગયો છે ? તારું હૃદય ચીરાઈ કેમ ગયું છે ? ત્યારે રામ પોતેજ તારા હૃદયમાં તારો સહચર બનીને બેઠો છે, ત્યારે પછી આમ શોકાતુર અને ભ્રમહૃદય કેમ છે ? આવ, આનંદ માણ, જો તો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

પત્ર ત્રીજો

કુંડળિયા.

હસનાં ગૃહ અધ્યાસ હય, નવ ગૃહકા જો મૂલ,
જબ લગ દેહ-અભિમાન હય, તબ લગ મિટે ન શૂલ;
તબ લગ મિટે ન શૂલ, કરે કેવી ચતુરાઈ,
દેવ જાગે,^૧ જપ જાગે, ન સુર કો હોત સહાઈ.
કહે ગિરધર કવિરાય જ્યન દહ દેવે ચરમા,
મૂલ અવિદ્યા નાશ હોય ગૃહ રહે ન દશવાં.
દેની દમડી એક નહિ, લેને કો ન છ દામ,
ગાઠ બાંધ નહિ ચાલતે, ફૂટા એક બદામ;
ફૂટા એક બદામ, ન રાખે દુસરે દિનકો,
ખિના અપને આપ, ભરોસા ઔર ન જિનકો.
કહે ગિરધર કવિરાય, રહી ન બાકી લેની,
કીનો જાણી હિસાબ, ન નિકસી કોહી દેની.

‘રામના હૃદયમાં ઉભરાઈ જતો આનંદ કોઈ પણ પ્રકારે વર્ણવી શકાય

એમ નથી. અહીં શાંતિ સર્વોપરિ સામ્રાજ્ય ચલાવી રહી છે. અંતઃકરણ આનંદથી છલાછલ થઈ રહ્યું છે. સ્વર્ગીય પ્રકૃત્વતા તેનો દૈવી પ્રકાશ સતત વરસાવી રહી છે. પ્રતિદિન હૃદયકાશ વધુ અને વધુ સ્વચ્છ બનતું જાય છે. આ સઘળું ભારતવર્ષને માટે, બહાર જગત આખાને માટે કોઈ કલ્યાણ-મય અને ભવ્ય ભાવિ સૂચવી રહ્યું છે.

રંગભૂમિ ઉપર ભજવાતું નાટક જોઈને ઘણીવાર લોકો બૂલાવામાં પડી જવાનો સંભવ રહે છે; અને જો પ્રતિપણે તેમને પોતાના નામ, જાતિ વગેરેના સ્મરણનો આધાર જ્યારે નથી રહેતો, ત્યારે જેલ જેતાં જેતાં જોનારાઓ પણ નટોની સાથે રડવા કે હસવા મંડી જાય છે. એજ પ્રમાણે આ સંસારનું કંઈક નાટક ભજવાતું જુઓ ત્યારે પણ તમને સદા આધાર આપી રહેલ ઉચ્ચતમ સત્યને તમારા ઉચ્ચ સ્વરૂપનું ભાન કરાવવા દે, અને બૂલાવામાં પડે નહિ !

ભામી ઝ મયે બાકી, અઝ દસ્તે ખુશે સાકી,
ખા કસરતે સુરતાકી, મી જૂઓમો મી રકસમ.

અર્થ:-સાકીના સુંદર હસ્તકમળમાંથી અમૃતરૂપી સુરાની પ્યાલી દેવાની અત્યંત ઉત્કંઠાથી તલસી રહ્યો છું, અને તેજ ઉત્કંઠા-પ્રેમ મસ્તીમાં નાચી રહ્યો છું.

કાશ મી ગાયમો અઝ શુદ્ધિએ ખુદ દિલ શાદમ,
સાહજે ઇશકમો અઝ હર દ્ જહાં આઝા દમ.

અર્થ:-હું ખુદે ખુદું કહી દઉં છું અને જે કંઈ કહું છું તેનાથી મારું દિલ ખુશ છે, કે હું પ્રેમનો માલિક-પ્રેમી માણસ છું, અને આ લોક તેમજ પરલોકથી સુક્રા છું.

મસ્તો ખરાજ મીરવમ, કિકે જહાં નમી ખુરમ,
બીમન દારમ અઝ બલા, તન તલમલા તલાતલા,

અર્થ:-ઉન્મત્ત અને અવ્યવસ્થિત અવસ્થામાં ફરતો ફરું છું; જગતની મને જરાએ ચિંતા નથી; વિપત્તિનો મને લેશ પણ ભય નથી; મારા હૃદયની સારંગીમાંથી તો સદાય તન તલમલા તલાતલાનું ઉન્મત્ત ગાનજ વદ્યા કરવાનું.

પત્ર ચોથો

- સુરદો^૧ રકસો^૨ શાદી^૩ દમ બદમ^૪ હય,
તકકુર^૫ દર હય, ઝૌર ગમ કો રમ^૬ હય. ૧.
- ગજબ-ખૂબી^૭ હય બીડ^૮-અઝ-રકમ^૯ હય,
યદીનન^{૧૦} જાન^{૧૧} । તેરી હી કસમ હય. ૨.
- મુબારક હો તબીઅત કા યે ખિલના,
યે રસ બીની અવસ્થા જામે-જમ^{૧૨} હય. ૩.
- મુબારક દે રહા હય ચાંદ ગુંદે કર,
સલામું સે કમર મેં ઉસકી ખમ^{૧૩} હય. ૪.
- પીયે જાઓ દમા^{૧૪} દમ જામ બર કર,
તુમહારા આજ દાખું પર કલમ^{૧૫} હય. ૫.
- શુક^{૧૬} સે પુર^{૧૭} હુવા હય દામને-શોક^{૧૮},
ફલક^{૧૯} ખયમા^{૨૦} હય કંવા^{૨૧} પર અલમ^{૨૨} હય. ૬.
- તેરે દીદુ^{૨૩} ચે ભૂલે સે હો શબનમ^{૨૪},
કલી દેખા સુના “સૂરજ ચે નમ^{૨૫} હય ?” ૭
- રખેં આગે કો કયા કયા હમ ન ઉમેદ ?
કે મારા ગુજે-ગમ,^{૨૬} પહેલા કદન^{૨૭} હય. ૮
- દિખાયા પ્રકૃતિને નાચ પૂરા,
સિલે^{૨૮} મેં ઉક ગાઇ, હય હય સિતમ હય. ૯
- ગલત-શુદ્ધતમ^{૨૯} શિકાયત^{૩૦} કી નહીં જા,^{૩૧}
મિલી આ પુરૂષ મેં, અદલો^{૩૨} કરમ^{૩૩} હય. ૧૦
- ન કહેતા યા તુમહેં કયા રામ પહેલે ?
સખાહે^{૩૪}-ઇદ આઇ, રાત કમ હય ? ૧૧.

૧ જાન. ૨ વૃત્ત ૩ આનંદ. ૪ પ્રતિપદ ૫ ચિંતા. ૬ નાસી જયું. ૭ સૌંદર્યની અવધિ. ૮ અવધૂનીય. ૯ સાચેજ. ૧૦ વહાલા. ૧૧ જમશેદ જાદશાદનું નિલોક-દર્શી ખ્યાલું. ૧૨ વાંક ૧૩ દર પદે. ૧૪ અધિકાર. સત્તા. ૧૫ પુખ્ત. ૧૬ પૂર્ણ ૧૭ ઉત્કંઠાનો પાનવ. ૧૮ આકાશ. ૧૯ તથા ૨૦ ચિન્તિ. ૨૧ જન. ૨૨. ચમુ. ૨૩ તુષાર; ઝોસ. ૨૪ બીનાશ, પાણીનાં ટીપાં. ૨૫ શોકરૂપી વર. ૨૬ પરિણામે. ૨૭ મેં જોડું કથું. ૨૮ ફરિયાદ ૨૯ સ્થાન, જગ્યા ૩૦ ન્યાય. ૩૧ કૃપા. ૩૨ ઇદ-ઉત્સવની સવાર.

અર્થ:-પ્રતિપળે જ્ઞાન, નૃત્ય અને આનંદ ચાલી રહ્યાં છે, ચિંતા દૂર થઈ ગઈ છે, અને ચોક્કસ પલાયન કરી ગયો છે. (૧)

સાથેજ, ઓ મારા વહાલા ! તારા સમ આઈને કહું છું કે આજનું સૌંદર્ય એટલું અલૌકિક છે કે તેનું વર્ણન શક્ય નથી. (૨)

હૃદયને આ પ્રમાણેની પ્રકુલતા પ્રાપ્ત થવામાટે અભિનંદન હો. આ રસભીની અવસ્થા જમશેદ બાદશાહની ત્રિકાળદર્શી પ્યાલીનું કામ કરે છે. (૩)

ચંદ્રમા નમી નમીને અભિનંદન આપી રહ્યો છે; અને એટલી બધી સલામો કરે છે કે તેથી ઠરીને તેની પીઠ પણ વાંકી વળી ગઈ છે. (૪)

પળેપળે પ્યાલીઓ ભરી ભરીને ગટગટાવ્યા કરો; આજે આપનું સામ્રાજ્ય લાખો ઉપર સ્થપાઈ ચૂક્યું છે. (૫)

આજે ઉત્સાહનો પાલવ આનંદનાં પુષ્પોથી ભરાઈ ગયો છે, આકાશ મારો તંબુ બન્યું છે અને શનિગૃહ ઉપર મારી પતાકા ફરકે છે. (૬)

બૂલે, ચૂકે પણ તારાં ચક્ષુઓ ઉપર અશ્રુરૂપી તુપારખિંદુ હોય એ અસંભવિત છે; કેમકે તારું સુખ સૂર્ય સમાન છે, અને સૂર્ય ઉપર પાણીનું ખિંદુ હોય એવું કોણે સાંભળ્યું છે ? (૭)

ભવિષ્યને માટે અમો શું શું આશાઓ ન રાખીએ ? કેમકે આ તો માત્ર પહેલેજ પગલે ચોક્કસપણે વરને સર કરવા શક્તિવાન થયા છીએ. (૮) પ્રકૃતિ ચોતાનું પૂરેપૂરું નૃત્ય દેખાડી પરિણામે ઉઠી ગઈ-અદૃશ્ય થઈ ગઈ; આ તે તેની કેવી વિચિત્રતા ! (૯)

ના, ના, હું બૂલ્યો. ફરિયાદ જેવું કંઈ છેજ નહિ. એ તો પુરુષમાં આવી મળી છે. કેવો ન્યાય, કેટલી કૃપા ! (૧૦)

શું રામ તમને પ્રથમથીજ નહોતો કહેતો કે ઇદ-ઉત્સવનું વહાણ વાળું છે, અને રાત્રી ચોડીકજ રહી ગઈ છે ? (૧૧)

લોગ કહતો હંચ કે મેદાનું મેં રેહના ખૂળું હય;
કોન જાયે, " રામ " અજ ગંગાકી લહરેં છોડ કર.

હર ચે હર દુનિયાસ્ત જર આઝાદ ગાં આમદ હરામ,
ખાતિરે જમ અસ્ત હર ઝેરે ફલક સામાને મા.

અર્થ:-સંસારમાં જે કંઈ છે તે મુક્ત પુરુષોમાટે નિષિદ્ધ છે; આ બ્યોમમંડળ નીચે અમારી મિલકત તો માત્ર ચિત્તની સાતિજ છે.

પત્ર પાંચમો

છન્દામુખા પ્રશ્ન (૧) જ્યારે કંઈક ભણું ભુંડું સાંભળીએ ત્યારે આપણે એમજ માની લેવું જોઈએ કે મેં પોતેજ આ પોતાને કહ્યું છે, અર્થાત્ જ્યારે બીજાએ કરેલા કામને આપણું પોતાનુંજ કાર્ય માનીએ છીએ, ત્યારે આપણે એમ કેવી રીતે કહી શકીએ કે ક્ષલાણા માણસે આણું કામ કર્યું ?

(૨) સૂર્યના પ્રકાશમાં આપણે સર્વ કામ કરીએ છીએ, પરંતુ સૂર્ય સ્વતઃ કંઈજ કાર્ય નથી કરતો. તેવીજરીતે આત્માના પ્રકાશમાં આપણું સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ શરીર સર્વ કામ કરે છે, પરંતુ આત્મા સ્વતઃ કંઈ કાર્ય નથી કરતો. તે તો માત્ર જુએજ છે, જેમકે સૂર્ય સમસ્ત સંસારનાં કાર્યોને જુએ છે, પરંતુ સ્વતઃ કંઈ કાર્ય નથી કરતો; પરંતુ જ્યારે આપણે બીજાના કાર્યને પોતે કરેલું માનીએ તો તો દ્રષ્ટાજ કર્તા કરે છે, અને એ કેવી રીતે સંભવિત હોઈ શકે ?

(૩) જ્યારે આપણે એમ કહીએ છીએ કે આ શરીરે આ કામ કર્યું, ત્યારે સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે કે શરીર તે કાર્યને કર્તા છે; પરંતુ વાસ્તવમાં શરીર કર્તા નથી; કેમકે મૃત્યુ પછી શરીર જેવુંને તેવુંજ રહે છે, પરંતુ કાર્ય કરનારી કોઈ સિન્ન શક્તિ તેમાંથી નીકળી જાય છે. જેથી આ શરીરે આ કામ કર્યું એમ કહેવું એ પણ ખોટું ઠરશે.

જ્ઞાનીના ઉત્તર:- સૂર્યના ઉદાહરણમાં પણ વિજ્ઞાનમતાનુસાર સૂર્ય માત્ર દ્રષ્ટા છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે સ્વયં દશ્ય પેણુ છે.

સ્વભાવસ્થામાં તારા વ્યપ્તિ સ્વરૂપદારા તું ક્ષીર કે અમીર ઇત્યાદિ બની દ્રષ્ટા બન્યો છે, અને વિચારના સમર્પિત સ્વરૂપને લીધે આખા સ્વ-મની લીલારૂપ થયો છે. ભગૃત થઈ જ્યારે પોતાને જેમનો તેમ જુએ છે ત્યારે આખું સ્વમ સર્વાંશે પોતાનુંજ રૂપ પ્રતીત થાય છે.

સૂર્ય ઇત્યાદિનાં ઉદાહરણ થોડેક અંશે ઉપયોગી થાય છે એટલુંજ. વાસ્તવ અદ્વિતીય સ્વરૂપને તો માત્ર આત્મસાક્ષાત્કારજ દેખાડી શકે છે.

પુત્ર બી. એ. ની પરીક્ષામાં સફળ થાય છે તો માતા આનંદને લીધે

જમીનથી અદ્ધર ચાલતી હોય એમ લાગે છે. જાણે તેલોજ તે પદવી ન પ્રાપ્ત કરી હોય ! એમ કેમ થાય છે ? પ્રેમને લીધે, જો કે માતાનો પ્રેમ પ્રણુ પ્રથમ પંક્તિનો નથી હોતા. હવે 'જ્ઞાન' કે જે પ્રથમ પંક્તિનો પ્રેમ છે-પ્રેમનું સર્વોત્તમ સ્વરૂપ છે-તે મનુષ્યને એવો બનાવી દે છે કે તેને સમસ્ત સંસારનાં કાર્યો પોતાનાં જ કાર્યો પ્રતીત થાય છે.

જે પ્રકારના અધ્યાસ-અતદ્ધમાં તદ્દ બુદ્ધિઓ-વિપરીત માન્યતાઓએ મનુષ્યને ઘેરલો છે. પહેલો સંસર્ગ અધ્યાસ બીજો સ્વરૂપાધ્યાસ. પ્રથમ અધ્યાસને દૂર કરવામાટે આ પ્રમાણે “અહંબ્રહ્મ” ઉપાસના કરવાની આવશ્યકતા છે કે “નામરૂપથી હું” ભિન્ન છું. હું અસંગ છું. હું અકર્તા છું. શરીરરૂપી ગંગાની ગતિમાન લહરીઓ ઉપર પ્રતિબિંબિત થવાને લીધે જ હું ગતિમાન જણાઉં છું; પરંતુ વાસ્તવમાં હું સૂર્ય પોતે જ હોઈને જરા પણ કામાડોળ થતો નથી.”

આ સમયે વાતચીતમાં “આ શરીરે અમુક કામ કર્યું, તે શરીર-વડે આ કામ થયું” એવા પ્રકારનાં વાક્યો વાપરવામાં આવશે. આશય એટલો જ છે કે શરીર હું નથી, તેમ હું કાર્યોની કર્તા પણ નથી.* તે પછી સ્વરૂપાધ્યાસને દૂર કરતી વખતે અહંબ્રહ્મ ઉપાસના આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે, કે ન તો કોઈ શરીર છે ન કોઈ કામકાજ ઇત્યાદિ છે. ન તો આ છે ન તે. ન તો કર્તા છે ન કર્મ. મારા શુદ્ધ સ્વરૂપની અંદર જગત અને ધર્મ-આ લોક અને પરલોક-ની પ્રજાલિકા બધી જ દોરકામાં દેખાતા સર્પની ચેટે પ્રેમ કિવા કદખનાગાત્ર જ છે. અથવા એમ કહો કે એકલો હું જ. હું છું; પછી સત્ અને અસતનું ઠેકાણું જ્યાં રહે છે ? ઇત્યાદિ.

સંદલી રંગોં સે માના દિલ લગા;

દઈ સર કી કિસકે માથે જાયગી ?

અર્થાત્:—અંદનવર્ણી પ્રિયતમાઓમાં દિલ ચોટયું છે; હવે આ માથાનું દઈ કોને માથે પડશે ?

* “આ શરીરે કર્યું” એમ કહેવું એ માત્ર સ્થૂળશરીરમાટે જ નથી. હોહ. સ્થૂળશરીર તો માત્ર હયાયારૂપ છે, માટે અંદરનું સૂક્ષ્મશરીર કર્તા ગણાય, અને જે અનાત્મબુદ્ધિરૂપ કારણશરીર કર્તવ્ય મનાવી કર્મમાં સૂક્ષ્મશરીરને પ્રેરે છે, તેને પણ એક રીતે કર્તા કહી શકાય, માટે યાત્રીઓના ઉપવા પ્રકારના કથનમાં તજી શરીર-હયાયાર, કર્તા અને પ્રેરક-ને ગણવાં જોઈય છે. સંપાદક

ચંદન તો માયાના હુઃખાવાને દૂર કરે, તેને બદલે ચંદનવર્ણિઓના પ્રેમમાં ઉલટું આ તો માયું હુઃખવા આબ્યું ! હવે આ કોયડો કેવી રીતે ઉકલશે ? શરીર તો પ્રથમથીજ જડ, અને હું રહ્યો શુદ્ધ ચૈતન્ય અને અસંગ. આથી હું તો સર્વ કાર્યનો ઇન્કાર કરું છું; પાંખને પાણીજ અડકવા નથી દેતો. કર્તાપણું કે કર્તાવ્ય મારી અંદર પેસી શકે એમજ નથી. વળી ગરીબ બિચારા સ્વચ્છશરીરની ઉપર કાર્યોના આરોપ નાખવો એ પણ અન્યાયજ છે. ત્યારે આ માયાનું દર્દ-અર્થાત્ આ સઘળો કારો-બાર કેને માથે નાખવો ?

સવાલ:-ફલાણી વસ્તુ કોણે લઈ ગયું ?

જવાબ:-હાઉ લઈ ગયું.

સવાલ:-ફલાણું કામ કોણે કર્યું ?

જવાબ:-ફિરફિતાઓએ.

સવાલ:-ફલાણો માણસ ક્યાં છે ?

જવાબ:-ઉંડા કૂવામાં.

સવાલ:-સાખરી ક્યાં ખાધી ?

જવાબ:-હયુક હંફેને ત્યાં.

સવાલ:-ફલાણી વસ્તુ ક્યાં ગઈ ?

જવાબ:-અલોપ થઈ ગઈ. ઇત્યાદિ.

જવાબ:-ખિજનો સાક્ષી દેડકું !

ઉંટવાળાઓમા એવો રિવાજ છે કે તેઓ લાકડાના નાના કકડાને ઉંટના ગળામાં લટકતો બાંધે છે. એક ઉંટના ગળામા આવો કકડો લટકતો જોઈ ગામડાની એક નાની છોકરીએ પોતાની માને પૂછ્યું કે “મા, મા, એના ગળામાં શુ છે ?”

બિચારી માએ લાકડાનો કકડો તો એક બાબુએ રહ્યો, પણ ઉંટ પણ કદી જોયેલો ન હતો. તેથી આશ્ચર્ય અને પ્રેમપૂર્વક જવાબ આપ્યો, “દીકરી ! એવાંના ગળામા એવાંજ હોય છે.”

શરીર અને શુદ્ધિ જડ, તથા આત્મા અસંગ પતિ (પુરુષ કિંવા પ્રજ્ઞ) નપુંસક અને પત્ની (માયા) વંચ્યા !

પ્રિય ! જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે છે ત્યારે અધેરજ મચાવી

રહ્યો છે તે પુરુષ કે જે કારભાર કે જગત્ને સત્ય માને છે. જે દૃષ્ટિએ આત્મા અસંગ ॥ અને શરીર જડ છે, (આ બન્નેમાંથી એકે કામ કરવા યોગ્ય નથી.) તે દૃષ્ટિએ કથું કાર્ય (કર્તવ્ય) પણ છેજ નહિ; તેમાં સંસારને સ્થાનજ કયાં છે ? " આ શરીરે આ કામ કર્યું છે " એ વાક્યનો અર્થ એ છે કે જે વ્યાવહારિક સત્તામાં કિંવા વર્ગમાં શરીરનો સમાસ થાય છે તેજ સત્તા કિંવા વર્ગમાં કામકાજ વગેરે પણ સમાઈ જાય છે. અર્થાત્ ન તો શરીર સત્ય છે, ન કામકાજ સત્ય છે. " છાણના દેવને કપાશીયાની આંખો " જ્ઞાનરૂપી સૂર્યે ન તો કદિ અંધારાને જોયું છે, અને ન તો ધૂવડ, આમાચીડીયું આદિ નિશાચરો કદિ સૂર્યને જોઈ શકવાનાં છે !

કાચા વેદાંત અને સાંખ્યશાસ્ત્રાનુસાર કિંવા કર્મની વ્યાખ્યા અને વર્ણન સમજાવવામાં આવ્યું છે, કે તડકો અને લેન્સ (ચરમાનો નાની વસ્તુ મોટી દેખાડનારો કાચ) છુટાછુટા રહેલા હોય ત્યાંસુધી કાપડના કંકડાને આગ લગાડવા શક્તિવાન નથી; પરંતુ બન્ને એકઠા મળીનેજ અગ્નિને ઉપજવી શકે છે. અથવા આંધળો એકલોજ બગીચાનાં ઝાડો ઉપરથી ફળ તોડી નહિ શકે, તેમ પાંગળો પણ એકલો ઝાડ ઉપર ચઢીને ફળ તોડી શકવાનો નથી. બન્ને લેગા મળે, અને આંધળાની પીઠ ઉપર લગાડો સવાર થઈ જાય તોજ ફળ તોડી શકે છે. તેવીજ રીતે પુરુષ અને પ્રકૃતિ બન્નેની સંધિથીજ આ સમગ્ર જગત ચાલી રહ્યું છે. કોઈ પૂછ્યો કે સૂર્ય અને અંધકાર તે વળી કદી એકઠાં મળ્યાં છે ? હવા અને મચ્છરનો મેળ શી રીતે ખાય ? આત્માથી લિન્ન તો કંઈ છેજ નહિ, તો પછી મેળ અને મેળાપ કેવો ?

વેહદત* આંદર ડેરા હાલા, ઓથે+ ગૈરx ન આયા જયા;
ન કોઈ ઇશ્વર, ન કોઈ માયા, આપે આપ; ન ખોયા, પાયા.

મેશુબાહ^૧ જલ્લાગર^૨ હય સળ-બ^૩ " રામ ",
માહો- બાદલ^૪ હુવા હય ઉસકા ધામ.
બદકે હય ઠીક^૫ ઠીક બાત તો ચેહ,^૬
ઉસમે હય પૂહો - બાથે - આલમે - સેહ.^૭
વોહ^૮ અમૂરત^૯ હય, મૂરતી ઉસકી

* અદ્વૈત. + ત્યાં. x અન્ય. ૧ નિશ્ચય. ૨ પ્રકટ. ૩ સર્વત્ર. ૪ ચંદ્ર અને વાદળ. ૫ બરાબર. સત્ય. ૬ આ. ૭ ત્રિલોકિયું અસ્તિત્વ અને નિવાસ. ૮ તે. ૯ આકાર વગરનો.

કિસ તરેહ હો સકે ? કહાં ? કેસી ?
 કુલ્હે - ચયઉન - સુહીત^{૧૦} હય આકાશ,
 મૂરતીમેં ન આ સકે પરકાશ.^{૧૧}
 જો હય ઉસ એક હી કી મૂરત હય,
 જિસ તરફ ઝાંકે^{૧૨} ઉસદી સૂરત હય.
 માહો - ખુશોદો, બર્કો, અંજુમો - નાર,^{૧૩}
 જાન કરતે હંથ “રામ” પરહી નિસાર.^{૧૪}
 કયા હંથ ચેહ ? કિસ તરેહ દુવે મોજૂદ ?^{૧૫}
 એક નિગેહ^{૧૬} પરહય સબકી હસ્તીઓ^{૧૭} - ખૂદ.
 ખાબ^{૧૮} મેરા ખેયાલ^{૧૯} મેરા હય,
 જો ઝમીના^{૨૦} - ઝમાને ઘેરા હય.
 ખાબમેં હય ખેયાલ કી દો શાન.^{૨૧}
 જુઝવી,^{૨૨} કુલ્લી,^{૨૩} “ચેહ એક મેં,” “ચેહ જહાં”^{૨૪}
 “મંથ હું એક મદ,” શાને જુઝવી હય,
 “જુઝલા^{૨૫} - આલમ ” ચે શાને કુલ્લી હય.
 મંથ હી શાહિદ^{૨૬} બના હું, મંથ મશહૂદ,^{૨૭}
 શાન મેરી હય આસમાને^{૨૮} - કખૂદ.
 જહવા^{૨૯} મેરા ચે ઇન્જેસાતી^{૩૦} હય,
 ખીચ માયા હી ફેલ જાવી હય.
 લેક^{૩૧} માયા ચે આ ગાઇ કયોં કર ?
 રૂયે - આલમ^{૩૨} સુબ^{૩૩} ગર્હ^{૩૪} કયોં કર ?
 જૂ^{૩૫} રસનમે^{૩૬} પિલીદે - મૂરતે - માર,^{૩૭}

૧૦ સર્વવ્યાપક. ૧૧ પ્રકાશ. ૧૨ નોંધવું. ૧૩ કરીબ. ૧૪ ચંદ્ર, સૂર્ય, વીજળી, તારા અને અગ્નિ. ૧૫ કુખાન. ૧૬ ઉપસ્થિત, અસ્તિત્વમાં આપ્યા. ૧૭ દષ્ટિ. ૧૮ અસ્તિત્વ અને નિવાસ. ૧૯ સ્વપ્ન. ૨૦ કલ્પના. ૨૧ પૃથ્વી અને સમગ્ર કાળ અને વસ્તુ. ૨૨ સ્વરૂપ. ૨૩ બાહ્ય સ્વરૂપ. ૨૪ મનસ્વી સ્વરૂપ. ૨૫ જન્મત. ૨૬ સમગ્રત વિશ્વ. ૨૭ દેશ. ૨૮ દશ્ય. ૨૯ નીચું આકાશ. ૩૦ પ્રકટવું તે. પ્રકાશ. ૩૧ અનંદજન્ય. ૩૨ પરંતુ ૩૩ વિશ્વ ૩૪ બનાવી. ૩૫ જેમ. ૩૬ રસી દોરકું. ૩૭ સર્પના આકારનું દેખાવું. અર્થાત્ જેમ દોરગ્રમાં સર્પનો આકાર દેખાય છે.

મુઝમે^{૨૬} માયા નમૂદ^{૨૬} હય તમાર.^{૨૭}
 થેહ સ્વરૂપાધ્યાસ હય ઇજહાર,^{૨૮}
 જાન^{૨૯} મુઝકો, રહે ન માયા, યાર.
 કિતનાગર^૧ આધને^૨ મેં ચરમે^૩ નિગાર,
 જહ હય, ગો^૪ હય યાર સે દોચાર.^૫
 થેહ જો સંસર્ગ^૬ સે હુવા અધ્યાસ,
 સાની^૭ ચકતા^૮ કો લા બિઠાયા પાસ.
 માયા આર્પના કેસી ખુરસાંદ^૯ હય ?
 મજહરે^{૧૦} " રામ " સચ્ચિદાનંદ^{૧૧} હય.
 મેહુર^{૧૨} શાહિદ^{૧૩} કહી ન હિલતા^{૧૪} હય,
 શીશે^{૧૫} હિલતે હય યોં વો ફિરતા હય.
 કુછ નહિં કામ, રાત દિન આરામ,^{૧૬}
 કામ કરતા હય ફિરબી સખમે^{૧૭} " રામ "
 દાના^{૧૮} ખશખશકા એક બોયાયા,^{૧૯}
 બાબા આદમને ઇજત દામે^{૨૦} લા.
 એક દાનેમે^{૨૧} કોર^{૨૨} થેહ દેખા,
 બદ^{૨૩} ગયા ઇસ કદર,^{૨૪} નહીં લેખા.^{૨૫}
 ઇસ કદર બદ ગયા, ફેલા ફેલા,
 જમા^{૨૬} કરને કો ન મિલા થેલા.^{૨૭}
 એક દાના, હકીર,^{૨૮} છોટાસા,^{૨૯}
 અધની તાકત મેં કયા બલા નિકલા.
 આ જ બોનેકો^{૩૦} દાના લાતે હય,

૨૬ જણાય છે. ૨૭ અત્યંત અર્થાત તેમ આરામ અનંત માયા જણાય છે. ૨૮ પ્રકટ. આ
 સ્વરૂપાધ્યાસનું વર્ણન છે. ૨૯ મને જાણી લે. ૧ વિષ્ણવ જગાડનાર. ૨ અરિસામાં. ૩
 પ્રિયાની આંખ. અરિસામાં દેખાતી પ્રિયાની વિષ્ણવ જગાડનાર આંખ. ૪ જોડે. ૫ મિત્રની
 સમક્ષ ઉપરિચિત છે. ૬ તેના જેવો બીજો. ૭ અદ્વિતીય અદ્વિતીયની પાસે તેના જેવો
 બીજો લાવી બેસાડ્યો. ૮ ખુશ. ૯ "રામ"ના આવિર્ભાવ. ૧૦ સૂર્ય. ૧૧ સાક્ષી. ૧૨
 હાલતો નથી. ૧૩ દર્પણ. ૧૪ વિશ્રામ. ૧૫ દાણો. બીજ. ૧૬ વાળો હોતો. ૧૭ આર-
 ભમાં. ૧૮ બળ. ૧૯ વધ્યો. ૨૦ એટલો બધો. ૨૧ દિસાળ. ૨૨ એકઠો કરવા. ૨૩
 કોયલો. ૨૪ તુરંજ. ૨૫ નાનકડો. ૨૬ વાવવા માટે.

ઉમ્મડી તાકત^{૨૭} લી આઝમાતે^{૨૮} હય.
 ચેહ લી ખશ ખશ હી કા દાના હય,
 ચેહ લી તાકત મેં કયા યગાના^{૨૯} હય.
 હૂ ખર^{૩૦} હૂ હય વોહી^{૩૧} તો ઇસમેં લી,
 શક્તિ આદમ કે બીજી મેં બેધી.
 સચ બતાયેં, હય ચેહ વોહી દાના,
 ન ચેહ ફેલા, હુવા ન દોગાના.^{૩૨}
 ગોર^{૩૩} સે દેખિયે હકીકત^{૩૪} કો,
 નઝર આતા હય બીજ કયા તુમકો ?
 મેરે ખ્યારે ! તૂ ઝાતે^{૩૫}-વાહિદ હય,
 તેરી કુદરત અગરચે^{૩૬} બેઅદ^{૩૭} હય.
 બન^{૩૮} નન્હીકો^{૩૯} જબકે^{૪૦} સાંધસ દા,^{૪૧}
 તજરૂબે^{૪૨} કો હય કાટતા ચકસા,^{૪૩}
 જિસ્મ^{૪૪} ગો^{૪૫} હો ગયા હો હો દુકડે,
 લૈક^{૪૬} મરતે નહી વો ચો કીડે.
 કયા દિખાતી હય ખોલકર^{૪૭} ચે ખાત,
 કાટને^{૪૮} મેં નહીં હય આવી ઝાત.^{૪૯}
 એક શીશેમે^{૫૦} એક હી રૂ^{૫૧} થા,
 શીશા દટા,^{૫૨} અદદ^{૫૩} ખદા^{૫૪} રૂ કા.
 ઝેદ^{૫૫} હો, બક^{૫૬} હો, ઉમર^{૫૭} હી હો,
 મજહુરે^{૫૮} -“ આદમી ” હય કોઇ લી હો.
 ગો હય મુકરે^{૫૯} કા મા^{૬૦} ફોમેં ઝુલૂર,^{૬૧}

૨૭ ખજ. ૨૮ અઝમાતીએ છીએ ૧ એકકો. અદિતીય. ૨ ખરાખર, સર્વાશે. ૩ એજ. ૪ ખમણો. અનેક ૫ ધ્યાનપૂર્વક. ૬ સત્ય, તત્ત્વ. ૭ એક સ્વરૂપ ૮ જોડે ૯ અગણિત. ૧૦ જીવ. ૧૧ નાનકડાને. ૧૨ જ્યારે. ૧૩ વિદ્યાનસાગ્રી ૧૪ અખતરા કાગ્ગે. ૧૫ એક જેવો. ૧૬ ઘરીર. ૧૭ જોડે. ૧૮ પરંતુ. ૧૯ સ્પષ્ટ કરીને ૨૦ કોંપવામા. ૨૧ સ્વરૂપ. ૨૨ દર્પણમાં. ૨૩ ચહેરો. ૨૪ કૂટતાં. ૨૫ સખ્યા. ૨૬ વધી. ૨૭ માણસોના નામ ૨૮ મનુષ્યરૂપનો આવિર્ભાવ. ૨૯ ચાંદી રૂપ. ૩૦ આબૂપણો ૩૧ આવિર્ભાવ. જોડે રૂપ જૂદા જૂદા આબૂપણોમાં આવિર્ભાવ પામે છે.

નામ રૂપોમે હય ચેહી ભારપૂર,
 પર ચેહ નુકરા બઝાતે^૧— ખુદ કયા હય ?
 ઈસમે હિસ્સો^૨ કા દખલ^૩ બેન^૪ હય.
 ઇસ્મ^૫ ફરજી^૬ ચઠલ^૭ બદલતી હય,
 પર^૮ ભે તૂ હય સો એક રસ હી હય.
 તૂ હી આદમ બના થા તૂ હવા,
 આત તેરી હી એકથી ઉસ^૯ બા.
 તૂ હી થા “ રામ ” તૂ હી થા “ રાવન, ”
 તૂ હી થા વોહ ગડરિયા^{૧૦} વૃંદાવન.
 જૂઠ^{૧૧} તુમકો સનમ^{૧૨} ન ઝેબા^{૧૩} હય,
 તૂ હી મૈલા^{૧૪} હય, ઊડ દે “ હય હય^{૧૫} ! ”
 સીમબર^{૧૬} કા વો ચાંદસા^{૧૭} સુખડા,
 તેરા મઝહર^{૧૮} હય, નૂર^{૧૯} કા દુકડા.
 દિલ^{૨૦} જિગર^{૨૧} સબકા હાથમે હય તેરે,
 નૂરે-૨૨ મૌકૂર સાથમે હય તેરે.

પત્ર છટ્ટો—મારૂં નિજસ્વરૂપ

કેણું યોગ્ય લખ્યું છે કે “ જરા પોતાના અંતઃકરણના અરિસામાં
 તો ડાકિયું કરવું હતું ? ”

વાસ્તવમાં એજ સાચું છે. સાચું કહું તો બાહ્ય પત્રવ્યવહાર એક
 બર્થ લીલા છે. હબરો ગાઉ ફર. બેઠાં બેઠાં પણ મિત્રોના હૃદયની હકી-
 કત હથેળીપર મૂકેલા આમળાની પેઠે સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

બા બાબે ખુદ દર આ તા કિબલએ રૂહાનીયાં બીની.

અર્થાત્:—તું પોતે નિદ્રામાં પડ (અંતર્મુખ થા) એટલે દેવો પણ બેને
 વંદન કરે છે તે સ્થાનનાં દર્શન થયો.

દિલકે આધીને મેં હય તસ્વીરે ચાર, જબ જરા મર્દન સુકાઇ દેખ લી.

૧ પોતે. તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં. ૨ વિમાજો. ૩ દાખલ કરવા તે. ૪ અરથને, અર્થોચ્ચ.
 ૫ નામ. ૬ પારણ કરેલું. ૭ રૂપ. ૮ પરંતુ હત્યાં. ૧૦ ગોવાળ. ૧૧ જૂઠ. ૧૨ મિત્ર.
 ૧૩ યોગ્ય નથી; ન શોભે. ૧૪ સ્વામી. ૧૫ હાથ દાખ ! ૧૬ રજત સમાન બાતીવાળા.
 ૧૭ ચંદ્ર સમુ ૧૮ આગિલાવ. ૧૯ પ્રકાશ. ૨૦ હૃદય. ૨૧ કહેણું. ૨૨ વિપુલ પ્રકાશ.

અર્થ:-અંતઃકરણના અરિસામાંજ પ્રિયની છબી પડેલી છે, જરાક અંદર જોયું કે દર્શન થયાંજ સમજવાં.

પીતમ પતિયાં તળ વિષુ, જળ તુમ બસો બિદેશ,
મનમેં, તનમેં, જનમેં, વાકો કયા સદેશ ?

હવા ખાહે તુ અમ જાનાં વ મીદાનમ કે મી દાની,
કે હમ ના દીદા મી દાની, વ હમ ન નવિશતા મી ખાની.

અર્થ:-ઓ વહાલા, હું તારો શુભચિંતક (આશિક) છું, અને હું જાણું છું કે તું એ વાતને જાણે છે; કેમકે તું ન જોયલું-સાંભળેલું જાણી શકે છે, અને ન જાણેલું વાંચી શકે છે.

અરથે ફરીમ બ યાદે તુ કદહ મી નો શીમ,

બો'દે મંજિલ ન પુવહ હર સફરે રહાની.

અર્થ:-જોકે તારાથી દૂર પડેલા છીએ, તોપણ તારીજ યાદમાં પ્યાલી ગટ-ગટાવીએ છીએ; આત્મિક મુસાફરીમાં વિશ્રામસ્થાનો વચ્ચેનું અંતર હોતું નથી.

પત્ર સાતમો—અભ્યાસવિષે

તદ્વન એકાંતમાં બેસીને જે ગાતા જાઓ, અને હૃદયદર્પણમાં એક પછી એક એ બધા મહાશયોને પ્રતિબિંબિત કરે કે જેઓ તમારી સાથે કોઈ પણ પ્રકારની શત્રુવટ રાખતા હોય; અથવા થોડા ઘણા નાખુશ રહેતા હોય. તેમને તમારા હૃદયની છેક ઉંડાણમાંથી આશિયો આપો, તેમનું બહુ ઈશ્તો, અને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક તમારી વહાલામા વહાલી વસ્તુઓ તેમના ચરણોમાં ધરવા તૈયાર થઈ જાઓ. તેમની સાથે “ મન તૂ શુદ્ધ, તૂ મન શુદ્ધ ”—“હું તું થયો, તું હું થઈ” વાળુ પ્રકરણ અનુભવો. ક્રોધ, ક્રિયાદ બધું ભૂલી જાઓ. રીસાઈ ગયેલા મનાઈ ગયા.

ગર જ દસ્તે ગુદ્દે મુશ્કીનત ખતાઈ રક્ત રક્ત,

વર જ હિંદુએ શુમા ખર મા જફાઈ રક્ત રક્ત. ૧

ગર દિલી અજ ગમ જો દિલદાર બારી ગુર્હ ગુર્હ,

દરમિયાને જાનો જાનાં માજરાઈ રક્ત. ૨

અર્થ:-જો તારી કાળી કરતૂરી જેવી કેશલતાને હાથે કંઈ અપરાધ થયો હોય તો ભલે થયો; (તેની કંઈ ચિંતા નહિ—તે માફ છે) અને જો તારા ગાલ ઉપરના તલવડે અમારી ઉપર કંઈ જુલમ થયો હોય

તો પણ કંઈ નહિ. ૧.

જો પ્રિયતમના નેત્રકટાક્ષથી કોઈ હૃદયમાં વેદના-પીડા, થઈ હોય તો લલે થઈ, અને જો પ્રિય અને પ્રિયતમની વચ્ચે કંઈ બોલાચાલી થઈ ગઈ હોય તો તેનીએ ચિંતા નહિ. ૨

નખોથી માંસ જૂઠું પાડી શકાતું નથી. જો કે ઉપર ઉપરથી તેઓ તમને પીડતા હશે, તોયજી તેઓ છે તો તમારા પોતાનાજ નિઃસ્વરૂપ. તેઓ આ વાતથી અભણ્યા હોય તો એમાં શું? તમે તો એથી અજ્ઞાત નથી ને! જેમ લોકો પોતાનાં બાળકોને કોઈ પણ જાતના બદલાની આશા વગર આડે છે, તેવીજરીતે તમારાથી ભારતવર્ષની માટી સુદ્ધાને પ્રેમ કર્યા વગર નજ રહી શકાય. અત્યેકની ઓડખાંપણોને એજ દૃષ્ટિથી જુઓ કે જે દૃષ્ટિથી તમે તમારાં બાળકોની રમતોને નિહાળો છો. વાંદરાઓના જેટલું ઉપદ્રવી અને મૂર્ખ બીલું કોઈ હશે? પરંતુ પ્રેમબળથી રાત્રે તેમને પણ પોતાના સૈનિકો બનાવ્યા હતા. પુરાણોમાં લખ્યું છે કે જે લોકોએ ભગવાન સાથે શત્રુતા આદરી અને અદાવત કરી, તે લોકોનું બીજાઓ કરતાં મધુ જલદી કલ્યાણ થયું અને તેઓ શીઘ્ર મુક્ત થયા. વહાલા! નિઃસંદેહ તે પુરુષ અવતારજ છે કે જે શત્રુઓને પણ સૌથી પહેલાં પોતાનું ધામ (ઘરખાર ઇત્યાદિ) આપી, દેવા તૈયાર હોય છે. વહાલા! સાચો પ્રેમ કે જેવડે સર્વત્ર પોતાનું નિઃસ્વરૂપજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે જ્યારે આવે છે ત્યારે આંધળોને આંખો પ્રાપ્ત થવા સમાન થઈ પડે છે. બધું જગત્ અવનવું જણાય છે. સર્વત્ર ઉદ્યાન અને પાટિકાઓ ખીલી નીકળે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં સ્વર્ગજ સ્વર્ગ દેખાય છે.

નેકી સદા ક્રિયા કર ઉસકી બહી કે બદલે,
કલે-અહુ? કે કાબિલ શરશીર હય તો ચેહય.

મુખારક બાદત અયદિલ ગસ્ત ણીના દીદઓ ફરત,
નુમાયાં શુદ્ધ બ હર સૂ સૂરતે યારે નિકૂ સીરત.

અર્થ:-ઓ હૃદય, તને અભિનંદન છે કે તારાં અંધ યક્ષ ફરી દેખતાં થયાં છે, અને તને સર્વત્ર તે પરમ મિત્રનો ચહેરો દેખાઈ રહ્યો છે.

જે પુરુષ તન, મન અને ધન, સાથેનો હૃદયનો સંબંધ તોડી નાખે

૧ કલે-અહુ = રિપુ મંહાર.

છે, અને પહેલાં એક અમુક શરીરનેજ પોતાનું ગણતો તેને બદલે હવે પ્રત્યેક શરીરને પોતાનું અનુભવે છે, તે ક્રમે ક્રમે સર્વના અંતરની વાતો જાણવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. આત્મપ્રકાશ કિંવા દિવ્ય દૃષ્ટિને માટે આ એક આવશ્યક અંશ છે. પ્રેમ અને આનંદમાં રહેનારનાં હૃદય અને પ્રાણ-માંથી નીચે પ્રમાણેનાં ગીતો વહ્યા કરે છે—કચેરીમાં હોય કે બજારમાં, ઘરમાં હોય કે બગીચામાં, બહુભરેલી પ્રેમદૃષ્ટિવાળો તો પોતાનાં આચરણરૂપી જિહ્વાવટે એમજ ગાતો કરે છે કે:-

ગીત

ન હૃશ્મન હય કોઈ અપના ન સાજન હી હમારે હંય,	
હમારી આતે-મુતલક ^૧ સે હુવે સખ ચે પસારે ^૨ હંય.	૧
ન હમ હંય દેહ, મન યુદ્ધિ, નહીં હમ શુવ, નૈ ઈશ્વર,	
વલે એક “કુન” ^૩ હમારી સે અને ચે રૂપ સારે હંય.	૨
હમારી આતે-નૂરાની ^૪ રહે એક હાલ ^૫ પર દાયમ, ^૬	
કે જિસકી ચમક સે ચમકે ચે મેહરો ^૭ મેહ ^૮ સિતારે ^૯ હય.	૩
હર એક હસ્તી ^{૧૦} કી હય હસ્તી હમારી આતપર કાયમ, ^{૧૧}	
હમારી નઝર ^{૧૨} પકને સે હી નઝર આતે નઝરે ^{૧૩} હય.	૪
બરગે-મુખતલિફ ^{૧૪} નામો-શિકલ ^{૧૫} જો દમક ^{૧૬} મારે હય,	
હમારે તૂર ^{૧૭} કે શો, લે ^{૧૮} સે ઉઠતે ચે શરારે ^{૧૯} હંય.	૫

માશુક કદ દરખતો પૈ બેલોં કા હાર હય,
 નૈ, નૈ, ગલત હય, ગુસ્સા કા પેચા ચે માર હય;
 વાહવા સજે સખચે હંય, કૈસા શૂંગાર હય;
 અશબર મેં ચમકતા હય ખુશ આ બશાર હય;
 આ, દેખલે બહાર, કે કૈસી બહાર હય. ૧
 અશબર સર હિલાતે હંય, કયા મસ્તવાર હંય;
 હર રંગ કે ગુલોં સે ચમન લાલા ગાર હય;

૧ શુદ્ધ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ. ૨ વિસ્તાર પામ્યા છે. ૩ “ચા” આચાર્ય શબ્દ.
 ૪ પ્રકાશિત. સ્વરૂપ. ૫ સ્થિતિ. ૬ ચિરમણ. સદા. ૭, ૮, ૯, સર્વ, ચંદ્ર, તારા. ૧૦
 અસ્તિત્વ. ૧૧ રિયર. ૧૨ દૃષ્ટિ. ૧૩ દસ્યો. ૧૪ લિન્ન લિન્ન. ૧૫ નામરૂપ. ૧૬
 ચળકે છે. ૧૭ સાધનાઈ પર્વત. ૧૮ જ્વાળા. ૧૯ ચિણુતારીઓ અંગારા.

ભોરે ને ગુંજતે હંચ પડે ઝરનિગાર હય;
 આનંદસે ભરી ચે સદા છંકાર હય;
 આ દેખલે બહાર, કિ કેસી બહાર હય. ૨
 ગંગા કે રૂ સફાસે ફિસલતી ન ગર ન ઝર,
 લેહરોં ચે અકસ મેહર કા કયું બે કરાર હય ?
 વિષ્ણુ કે શિવકે ઘરકા અસાસા ચે ગંગ હય;
 યાં મૌસમે-ખિજાં મેં લી ફસલે-બહાર હય;
 આ, દેખલે બહાર, કિ કેસી બહાર હય. ૩

અર્થ:- (૧) દેહાવર પ્રિયતમાના જેવાં વૃક્ષો ઉપર વેલાડૂપી હાર પડેલા છે; ના, ના, હું ભૂલ્યો, આ તો (અંદાજ) કેશલતાડૂપી સર્પ શુંચળાં વળી રહ્યો છે. અહા! આ ઝાડો કેવાં સુંદર આબૂપણુ પહેરીને સુશોભિત બની રહ્યાં છે! શું અલૌકિક શૃંગાર છે! અને આવાં શૃંગારમંડિત વૃક્ષો વચ્ચે અમકારા મારતું ઝરણું તો અવધિજ કરી રહ્યું છે. આવ, આવ, આનંદ માણ. ભોતો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે.

(૨) વૃક્ષો, બાજુ પ્રેમભદ્રિરાથી મસ્ત બનેલાં હોય તેમ મસ્તક ધુણવી રહ્યાં છે. વિવિધ રંગનાં પુષ્પોને લીધે પુષ્પોદ્યાન અગ્નિ સમાન ઝળકી રહ્યું છે. સુવર્ણસમ દીપતા બ્રમર શુંભરવ કરી રહ્યા છે. તેમાં આ છંકારનો ધ્વનિ કેવો આનંદથી ભરેલો જણાય છે! માટે આવ, આવ, આનંદ માણ. ભો તો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે.

(૩) અહા! આ ગંગાનું સુખ કેવું સ્વચ્છ અને લીસું છે કે તેની ઉપરથી દદિ પણુ લપસી જાય છે! ને એમ ન હોત તો ગંગાલહરી ઉપર પડતું આ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ અસ્થિર થા માટે દેખાત? આ ગંગાજી તો વિષ્ણુ અને શિવજીના ઘરનો પાયો છે. અહિં તો પાનખર ઋતુમાં પણુ વસંતનોજ ભાસ થાય છે. માટે આવ, આવ, મજાતો ને. કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે!

"મારા તરફથી સર્વને શાંતિનો સદેશ આપો. કોઈ પણુ જીવિત પ્રાણીને મારો કિંચિત્માત્ર હાય ન હોજી. જે ઉચ્ચ લોકમાં વસે છે અને જે પૃથ્વી ઉપર પડે આવે છે તે બધાનો નિજાત્મા હુંજ છું. હું આ લોક અને પર-લોક બન્ને સ્થળોની જીવનેચ્છાનો ત્યાગ કરું છું. બધાંજ સ્વર્ગો, બધીજ

પૃથ્વીઓ, સમસ્ત નરકો અને તમામ આશાઓ તથા લયોનો આને હું
સર્વાથે ત્યાગ કરું છું. આવી ભાવનાને દૃઢ કરીને ઓ બહાદુર સંન્યાસી !
તારાં બંધન તોડી નાખ, અને ઓવી ધૂનમાં મસ્ત બની જા કે ઓ તત્
સત્ ઓ તત્ સત્ ”

(સ્વામી વિવેકાનંદ)

જે બાબતની ઇચ્છાથી મનમાં જરાએ ખેદ કે અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય,
તે બાબતની ઇચ્છાનેજ સમૂળગી નષ્ટ કરી નાખવી એ આનંદ પ્રાપ્ત કર-
વાનું એક સાધન છે.

શ્યામ તન, શ્યામ મન, શ્યામ હી હમારો ધન,
શ્યામ બિન કામ કોઈ કેસે બનિ આવે હૈ ?
હરિ સંગ ખ્યાહ રચો રંગ રંગના. (ટેક)
આવો રે બમના,^૧ બૈઠો મોરે અગના,^૨
ખોલો રે પોથી,^૩ દેજો મોરે લગના.^૪
હરિ સંગ ખ્યાહ, હરિ સંગ સંગ^૫ ના,
હરિ સંગ મંગની,^૬ હરિ સંગ ગમના.

પત્ર આઠમો

આજ સવારે આશરે બેએક વાગ્યાને શુભારે અસંપ્રજ્ઞાન સમાધિરૂપ
કૈલાસ ઉપરથી વાસંતી વાયુની એક લહેર આવી હતી તે આનંદહાયક
શુભ સમાચાર પત્રિકારૂપે શ્રીકૃષ્ણના સિક્કાસાથે ગંગાજળથી લખાઈ
આવી હતી. આજ સંધ્યા સમયે રિમ્જિમ વર્ષા વર્ષતી હતી. રામના
સત્વગુણી, મંદિરની પરસાળમાં અશ્નિકુંડની આસપાસ નારાયણ મંદન
મોહન^૧ અને તુલારામ- બેસીને નિત્યનિયમાનુસાર હૃદયના ઉડાણમાંથી
અશ્રુ પહેવડાવતા ઉચ્ચ સ્વરે આ વેદ મંત્ર વારંવાર ગાઈ રહ્યા હતા-
તં ત્વા મમ પ્રવિશાનિ સ્વાહા, સ મા મમ પ્રવિશ સ્વાહા ।
તસ્મિન્ સહજ શાસે નિમગાદં ત્વયિ મૃજે સ્વાહા ॥

૧ બાહણ ગુરુ ૨ હૃદય ૩ ઉપનિષદ. ૪ મુદત્ ૫ લાજ ૬ વિવાહ

* દાવના સ્વામી આર. એસ નારાયણતીર્થ. + સ્વામી રામતીર્થના ગૃહસ્થા-
શ્રમના પુત્ર શ્રીયુગ મદનમોહન ગોસ્વામી, હાલમાં પત્યાળા ગળપમા ઇન્જનિયર છે
+ ઉત્તરાશ્રમમાં સ્વામી રામાનંદતીર્થ.

તાત્પર્ય:- ઝૂં, હે પરમાત્મા ! અમેને તારા સ્વરૂપમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જવાં દે. સ્વાહા ! તું અમારા રોમેરોમમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જા, સ્વાહા ! હું અ દેનાર દ્વેતભાવ હજારો સંકટમાં નાખે છે. હું તારા સ્વરૂપમાં આનંદ-પૂર્વક સ્નાન કરું છું, અને આ મેલ ધોઈ ધોઈને સાફ કરું છું, સ્વાહા !

પછી ઝૂં ઝૂં ની ધ્વનિ પરમ આનંદથી ઉભરાતા સ્વરે કેટલાક સમય સુધી ચાલુ રહી. તત્પરથી આપોઆપ આંખો મીંચાઈ ગઈ, અને બધા પ્રભુવમાં લીન થઈ ગયા. દીર્ઘકાળપર્યંત આ શાંતિની અવસ્થા સ્થિર રહી. તે પછી ગીતાનો પાઠ કરાવવામાં આવ્યો. (“ ક્ષર અને અક્ષર બન્નેથી હું પર છું. ” અધ્યાય પંદરમો. સમાપ્ત.)

અત્યારે બધા પોતપોતાની કુટિરમાં છે. રામ એકાંતમાં બેઠેલો છે. પૂર્ણિમાની ચાંદની ખીલેલી છે. અહીંથી નાના નાના વાદળોના ટુકડા, મંદિરનું ઉદ્યાન અને સામેના ગિરિરાજે એ સર્વ જાણે જ્યોત્સ્નામાં સ્નાન ન કરી રહ્યાં હોય તેમ દેખાય છે. ગંગાચીતું મધુર ગાયન ઠણુંમાં પવિત્રતા ભરી રહ્યું છે. એ કેવું સરસ આવે છે ?

જાગ મોહન, જાગરે જલ ગઈ.

ઉઠો જાગો, ખાઓ માખન, ફેર ડારોં રઈ.

રાત ભારી ગઈ સારી, ભૌર અજતો ભઈ;

ચિડી પંછી હેં ખુલાવત, ખેલ ઉનસે સહી.

તાત્પર્ય:- ઝો પ્રિય મોહન, (ભારતવર્ષ) હવે જાગૃત થાઓ. અવિદ્યાની નિદ્રા બહુ લીધી. બલિહાર થાઈ વારી જાઈ ! હવે બેઠા થઈ જાઓ. હોશિયાર થાઓ. સંસારરૂપી ગાયનું માખણ ખાઓ. તેને તમારી અંદર પ્રવિષ્ટ થવા દો. અથવા એમ કહો કે શ્રુતિ (વેદ) રૂપી દામપેતુનું માખણ અર્થાત્ મહાવાક્ય મોંગાં નાખી દ્યો. આ શક્તિ (સત્ય) થી ભરેલું ધોળું (જ્ઞાન) ધોળું (ચિત્-ચેતન્ય) મીઠું મીઠું (આનંદરૂપ) માખણ (તત્ત્વ) ચાખો, એટલે અપૂર્વ જળ પ્રાપ્ત થશે, અને શક્તિથી પૂર્ણ બની રહેશે.

ગોવર્ધન (સંસારનું યોગક્ષેમ) ચલાવવું એ તો તમારે માટે ડાબા હાથની રમત જેવું તો શું પણ ટચલી આંગળીના ખેલ જેવું જ બની રહેશે. હે દામોદર ! આ કમર ઉપર વીંટાળેલાં દોરડાં અને રસીઓ (દિય, ટાંગ વસ્તુરૂપી બંધનો) ને તોડી, નાખવાં એ તમારે માટે કંઈ વિસાતમાં જ

નથી. કાળનાગની સર્વ ફોલા (મનની સઘળી વૃત્તિઓ) ને કચરી નાખવી એ તમારે માટે અત્યંત સહેલું છે. આ માખણ (વેદાંત) બધા અવયવોને બળવાન, બધાં હાડકાંને વજ્ર સમાન કઠિન, તથા મુખમુદ્રાને કાંતિમાન બનાવી દેનાર છે. એ તમારાં કેફસાંમાં એવું બળ ભરશે કે પછી બહુ ભરેલી વાંસળી વગાડતાં તમે કદિ પણ યાકવાના નથી.

ઓ ભુઓ, નાંનો કૃષ્ણ (હિંદ) ભગ્યો. ઉ-ઉ-ઉ. ના, ના, ઠઠ ! ઠઠ !! ઠઠ !!! માતા (સત્વશુભનો પ્રવાહ- ગંગા) એ રડવા ધંધતા હોઠો ઉપર થોડુંક માખણ મૂક્યું (સાગ્દં). મુખમાં આહુતિ પડી ગઈ. (શિવોગ્દં) બચ બચ કરતા માખણ ખાવા લાગ્યા. (મહાસ્મિ) માતા આ પ્રમાણે કેટલીએકવાર મુઠી પોતાને હાથે માખણ ખવડાવી પોતાને કામે વળગે છે. પહેલાંની પેઠેજ વલોવવાનું કાર્ય આરંભે છે. વલોણ માટલામાં મૂકે છે, અર્થાત્ નવીન શતાબ્દીનો આરંભ થાય છે. સંકલ્પનું વલોણું છે અને કાળનું નેતરું. ઘડીમાં આ બાળુ ખેંચાય છે (દિવસ) અને ઘડીમાં પેલી બાળુ ખેંચાઈ જાય છે (રાત્રિ). વલોણું ચાલુ થયું. અને બીજી તરફ રડવાનો અવાજ શરૂ થઈ ગયો. હે માતા ! હવે આ કૃષ્ણને માખણની ચાટ લાગી ગઈ છે !

છુટતી નહીં ચે જાલિમ મુંહસે લગી હુધ.

એક વખત મોએ લાગી કે પછી તે (મદિરા) એવી જાલિમ થઈ જાય છે કે કદાપિ છુટતી નથી.

“માખણ બૂખ (અહમ્મહ ઉપાસના) ઘણેરી મેયા ! માખણ બૂખ ઘણેરી”

ઓ પ્રકૃતિ (જગત્) ! આ માખણચોર તને શાંતિથી કયા વલોવવા દેવાનો છે ? વલોણું તોડી નાખશે અને નામરૂપની માટલીને ફેડીને ફેડી દેશે. રજની વીતી, ખેડો ફાટયું. પ્રભાતનો પ્રકાશ પ્રસરી રહ્યો છે. ચકલી, કપૂતર, ચોર ઇત્યાદિ લગી ઉઠ્યાં છે, પગંતુ કૃષ્ણ હજી સૂતો પડેલો છે. કંઈ ચિંતા નહિ. ચકલી, કપૂતર, ઇત્યાદિ હમેશાં પહેલા ઉઠે છે.

હે મોહન (ભારત) ! આ પંખીઓ ગાઈ ગાઈને તને જગાડવા માગે છે. કાલની પેઠે આજે પણ તારે હાથે દાણા, ચોખા, તલ ઇત્યાદિ ખાશે. ઓ પ્રેમથી ભરેલા બાલ ગોપાલ ! તારી સાથે રમવામાટે આ બધાં પ્રાણીઓ એકઠાં થઈ રહ્યાં છે. તારી મોજમજાના સઘળાં સાધન

તૈયાર છે. ઉઠ, ઉભો થા. ચકલીઓ ચું ચું કરે છે, કાગડાઓ કાકાના રાગડા તાણે છે. મયૂર પિયુ પિયુ પોકારી રહ્યા છે (કોઈ અમુક બાહ્ય કળા પાછળ મંડ્યો છે, કોઈ અમુક શારીરિક સુખમાં મગ્ન છે. કોઈ બાહ્ય વિજ્ઞાનમાં ફસાયો છે. ઇત્યાદિ આ બધી માત્ર ઇન્દ્રિયોનેજ સ્પર્શ કરનારી રાગ-ણીઓ ચાલુ છે.)

હે ભગવન્ “ભારત” ! આ બધાં માત્ર તને જાગૃત કરવાનાં સાધન છે. નિદ્રામાં પણ વિચિત્ર આનંદ હતો; પરંતુ હવે તો બહુ સૂતા. આરામ કરી તાજા બન્યા છો. રડો છો કેમ ? તમે પણ ગાઓ.

આ જુઓ ! તમારી વાંસળી કોણ ચોરી ગયું ?

ના, ના, તે તો તમારી પાસેજ છે.

અહાહાહા ! ઓ ઉઘાડ્યાં ભારતે સૂર્યસમાન નયનો. સ્મિતથી આત્મજાદિત ઓછ તળે બંસી ધરી, અને અંતઃકરણના ઉંડાણમાં પ્રવેશી જનારું આત્મજ્ઞાન વાયુની પીઠપર સવાર થઈ ચોતરફ ગૂંજવા લાગ્યું—સમસ્ત ગોકુળ (અખિલ સંસાર)મા પ્રસરવા માંડ્યું, અને દૈવી સમાચાર સંભળાવવા લાગ્યું. જય, જય, જય !

હવે પ્રભાતનાં પક્ષીઓના ચું ચું, પિયુ પિયુ, અને કાકા, એવા અવાજ કેને ગમશે ? કોઈને નહિ !

પત્ર નવમે

વિચાર તો એવો હતો, કે:-

નંગે ઉમર બિતાએંગે, આનંદકી ઝલક દિખાએંગે,

રૂપી રોટી ખાએંગે, મસ્ત પડે રેહુ જાએંગે;

સપ્ને દુકંડે ખાએંગે, સાઝું હુમ સો ગાએંગે.

પરંતુ મેવા અને પેંડા કેટાજનથી મૂકતા, પ્રતિપળે સેવામાં હાજરજ રહે છે. આ ત્રણે પક્તિઓનો પાછલો અરધો અરધો ભાગ બધો સાચો નીકળ્યો, પરંતુ પ્રથમનો અરધો અરધો ભાગ બધો ખોટો પડ્યો. જંગલોમાં પણ એનું એજ જોયું.

આસન જમાયે જૈઠે હંચ, ફર^૧ સે ન જાએંગે,

મજતું બનેં ગે હુમ, તુમ્હેં લયલા બનાએંગે.

અફન બાંધે હુવે સરપર, તેરે કૂચેમેં આ બેઠે,
 ન ઉઠેંગે સિવા તેરે, ઉઠાલે જિસકા હ આહે.
 સુબારક હય યે રસ્વાઈ, અળે હટ । ફર હો શોહરત,
 હઝારોં તા'ને અળ હમપર, લગાલે જિસકા હ આહે.

બેઠે હંય તેરે દરપે તો કુચ્છ કર કે ઉઠેંગે,
 યા વસ્લ હી હો બાયગા યા મર કે ઉઠેંગે.

ગર હમને દિલ સનમકો દિયા ફિર કિસીકો કયા ?
 ઇસ્લામ છોડ કુફ્ર લિયા, ફિર કિઝીકો કયા ?
 હમને તો અપના આપ ગિરેબાં^૧ કિયા હય ચાકર,
 આપ હી સિયા, સિયા ન સિયા, ફિર કિસીકો કયા ?

બ નાગાહ આં શકર લખરા લખે શેહદશ બબુગઝીદમ,
 કે તા રૂઝે અબાદ નરવહ હિલાવાતશ ઝ દંદાનમ.

અર્થ:-એકાએકામેં તે મધુર ઓષવાળીના મધ જેવા મીઠા અધરો
 ઉપર એવું તો ચુંબન કર્યું, કે જેથી ચિરકાળપર્યંત મારા દાંતોમાંથી
 તેની મિઠાશ બીજ નહિ.

ગર તબીબીરા રસદ ઝીસાં બુનુ,
 દફતરે તિબરા ફરો શોયદ બ ખું.

અર્થ:-જો કોઈ વૈદ્ય (ધર્મપિદેશક-શાસ્ત્રપડિત) અમારા આ ગાંઠ
 પથ્થુને સમજી શકે, તો તે સર્વ થોથાને પોતાના લોહીવડે ધોઈ નાખે.

મન બે ખુદો શયદાઇયમ, કદલાશમે રસ્વાઇયમ,
 હરખઇયો બેબાઇયમ, હાઝા બુનુનુલ આશકી.

અર્થ:-હું મસ્ત (અહંલાનશૂન્ય) અને પ્રેમથી દિવાનો છું, છુદ ૧^૧
 અને બધે વગાવાઈ રહ્યો છું; હું સર્વત્ર છું છતાં મારું કંઈએ ઠેકાણું
 નથી. આ છે પ્રેમીઓનું પાગલપણ !

તાતપર્ય:-પ્રિયા, લયલાં તેજહાવદા કિંવા અહંગ્રહ ઉપાસના છે. સાધ
 કોને માટે આત્માં પદ બહુ ઉપયોગી થાય છે.

પત્ર દશમે

જ્ઞાસુ:-આની પૂર્વે આવેલા “રામ” એ મધાળાવાળા લેખમાં (પૃષ્ઠ
 ૧૧૩ માં) બુદ્ધિને નીચે પ્રમાણે સંબોધવામાં આવી છે:-

૧ પહેરણુડં ગળું ૨ ફાડી નાખ્યું છે.

ખિરદરા દોશ મી શુક્તમ કે અય અકસીરે દાનાઈ,
હમત બે મગ્ગ હુશિયારી, હમત બે દીદા બીનાઈ;
ચે ગોઈ ? દર વુગ્ગૂદ આં કીસ્ત ? કીં શાયસ્તગી દારદ,
કે તૂ બા આબરૂયે ખેશ બાકે પાયે ઉ સાઈ. ૨

અર્થ:-કાલે મેં બુદ્ધિને પૂછ્યું કે “ હે ઠહાપણના અચુક રસાયણ !
મસ્તિષ્ક ન હોવા છતાં તારામાં બધું ચાતુર્ય બરેલું છે, અને આંખો
ન હોવા છતાં તું સર્વ કાંઈ જોઈ શકે છે; તો જરા આ વાતનો પણ
ઉત્તર આપ કે તારી આટલી મોટાઈ છતાં, તારે જેના ચરણની રજ
સાફ કર્યા કરવી પડે છે તે વળી કોણ છે ?

પરંતુ બુદ્ધિએ તેના કાંઈ જવાબ નથી આપ્યો.

રામ:-બુદ્ધિનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે:-

બ શુક્તા. “ નૂરેમન, કંઝ બેહરે બ, પૈવસ્તા મીસો ઝમ;

ચું રૂખ બિનમૂદ, બં દરબાખ્તમ; અકનૂચે ફરમાઈ ? ”

અર્થ:-તેણે જવાબ આપ્યો કે:-મારામાં રહેલો પ્રકાશ, કે જેનાવડે
હું પ્રકાશિત-તેજસ્વી રહું છું, તે જ્યારે તેના મૂળ-નગ્ન-સ્વરૂપે પ્રકટ
થયો કે તરતજ મેં મારા-અસ્તિત્વને તેની ઉપર વારી નાખ્યું; જોલ
હવે તું શું પૂછે છે ?

ભાવાર્થ:-(૧) આખી રાત બત્તી બળે છે. કોના પ્રકાશવડે ? સૂર્યના.
(કેમકે તેલ, કાષ્ઠ ઇત્યાદિમાં પણ સૂર્ય પાસેથી ઉધાર લીધેલાંજ ઉજ્જ્વળતા
અને પ્રકાશ હોય છે.) (૨) જ્યાંસુધી બત્તી સૂર્યના દર્શન નથી પામતી
ત્યાંસુધી જાણે કે તેના વિરહમાંજ તેનું બળવું બરી રહે છે; અને દેહી-
પ્રમાણ સૂર્યના પ્રેમમાં બળવું તેજ તેનું પ્રકાશવું છે; પરંતુ જેના પ્રેમમાં
તે બળતી હતી, તેનાં જ્યારે તેને દર્શન થાય છે ત્યારે પછી તે પોતે
ઝંડેતી નથી. સૂર્ય નીકળ્યા પછી દીવો કોઈ બાળે છે ? હવે બુદ્ધિરૂપી
બત્તી એમ કહે છે કે જેનેવિષે તમે પ્રશ્ન કરો છો તેને જોવાનું તો
મારા ભાગ્યમાં લખાયેલું નથી; ત્યારે હું ઉત્તર શો આપું ? અને તમે
પ્રશ્ન પણ શામાટે તથા કોને પૂછો છો ?

મન શમ્મ બં શુદ્ધાઝમ, તૂ સુખે દિલકુશાઈ,
સોઝમ ગરત ન બીનમ, સીરમ ચું રૂખ નુમાઈ.
નહદીકત છ ચુનીનમ, દર આંચુનાં કે શુક્તમ,
ને તાબે વસ્ત દારમ, ને તાકતે જુદાઈ.

અર્થ:-હું પ્રાણને મીંગળાવી નાખનાર દીપક છું, અને તું હૃદયને પ્રકુલ્લ બનાવનાર પ્રભાત છે; તને નથી જ્ઞેતો તો હું બળું છું, અને તું મો દેખાડે છે એટલે મારો અંત આવી જાય છે. (૧).

હું તારાથી એટલો બધો નિકટ છું, અને ઉપર કહ્યું તેમ તારાથી દૂર પણ એટલો બધો છું કે ન તો મારામાં તારો મેળાપ કરવાની શક્તિ છે અને ન તો મારામાં તારો વિયોગ સહન કરવાનું બળ છે. (૨)

અલીપૂર સૈયદાં, જિલ્લે સિયાલકોટ, સાંઈ રીન—મહમ્મદજીને આટલી વાતો લખી મોકલજો:—

(૧) સંસર્ગાધ્યાસ તથા સ્વરૂપાધ્યાસ વિષે “ગંગા તરંગ” : અને કૈલાશ કુંડ” માં પૂરતું વિવરણ લખાઈ ચુક્યું છે.

(૨) “જ્યારે બૂખ લાગવી, સૂઈ જવું ઇત્યાદિ કર્મો સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે, ત્યારે તે બધા અસત્ છે એમ જેવી રીતે પ્રતીત થઈ શકે ? એનો ઉત્તર એ છે કે આ કાર્યો કોને સત્ય પ્રતીત થાય છે ? બુદ્ધિને. તમે કોણ છો ? શું તમે બુદ્ધિ છો ? કદાપિ નહિ.

જ્યાંસુધી બુદ્ધિ સાથે એટલી એકતા રહે કે જાણે બુદ્ધિજ હું છું, ત્યાંસુધીજ તું સર્વ કાર્યો અને કર્મોને સત્ય માને છે; જેમકે સ્વપ્નાવસ્થામાં જ્યાંસુધી તું તારા સ્વપ્નમાના સૂક્ષ્મશરીરને તારું નિજસ્વરૂપ માને છે ત્યાંસુધીજ સ્વપ્નની બધી બાબતો સત્ય પ્રતીત થાય છે, પરંતુ જ્યાં સ્વપ્નમાંના તારા કલ્પિત શરીર સાથેનો મળધ તુટી જઈ જાગૃત અવસ્થા આવી અને તારા સાચા શરીરને જોઈ એટલે પછી સ્વપ્નની બધી હીલચાલ, કાર્ય તથા કારણો પણ તને અસત્યજ પ્રતીત થાય છે. “અન્વય અને વ્યતિરેક” ની રીતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં જાગૃત થનારો અને બુદ્ધિ તથા શરીર સાથેનો સંબંધ તોડી નાખનારો પુરુષ સર્વ કર્મોને સ્પષ્ટરીતે અસત્ જુવે છે. રામને પણ અકવાલિયાનાં અકવાલિયાં એવાં આવવા લાગ્યાં છે કે શરીરવડે કેટલાંક કાર્યો થઈ જાય છે; પરંતુ જેમાન અવસ્થામાં. જયતું સ્વપ્નવત્ હોયુ પ્રત્યક્ષ પ્રતીત થાય છે.

* આ વિષય આ પુસ્તકમાં આગ પછી આપેલો જણાવે.

+ અન્વય અને વ્યતિરેક—અર્થાત્ નિષેધ અને સ્થાપન અથવા “નરી વ અસમાન” માં પ્રથમ વ્યતિરેકપનો નિષેધ કરી મમષ્ટિ સ્વરૂપમાં આરૂઢ થવાનું હોય છે, જેમકે ઇસ્લામી કંદમાં “લાઇલાહા ઇલ્લાહ” મા, તેનો પૂર્વાર્ધ “લાઇલાહા=નથી કોઈ અસ્તિત્વ” એ નિર્વેચાત્મક છે, અને ઉત્તરાર્ધ “ઇલ્લાહાહ=અવાકના સિવાય,” એ સ્થાપનાત્મક છે.

સુલેહ કે જંગ ? ગંગા-તરંગ

હવે અમે અમારા વડાજાના ત્રીજા આક્ષેપ (જુઓ “ લેક્ટરને વેદાંત કેમ નથી ગમતું ” પૃષ્ઠ ૧૧૮) તરફ વળીએ છીએ.

ક્ષેપ:-હાર્વિનના વિકાસવાદના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તો શાંતિ અને સંપન્ન અનુશિત છે, અને ઉન્નતિને ખાતર “જેના હાથમાં લાઠી તેની લેંસ” એ નિયમાનુસાર વર્તવું આવશ્યક છે. ગાંધી પ્રાણીઓ અને સઘળી વનસ્પતિઓમાં પણ આજ નિયમ પ્રચલિત છે, જે નિયમ પ્રકૃતિ (કુદરત) ના બીજા વિભાગોમાં પ્રચલિત હોય તેમાથી મનુષ્યે બચી જવું એ અયોગ્ય કહેવાય.

રામ:-વિકાસમાટેનાં જે સાધનો હાર્વિન અને તેના અનુયાયી વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ જણાવ્યાં છે તે પશુ વગેરેને માટે કદાચ ઠીક હોય, તોપણ એ સદ્દિના સાથી એક પ્રાણી ! તને એ કદિ પણ છાજતું નથી કે તું જંગલી પશુઓની પાસે શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા બેસે, અને તેમની પાસેથી એવું શીએ કે સ્વાર્થપરાયણતાથી પ્રેરાઈને દુર્બળોનું લોહી ગ્રસવું એજ કુદરતના નિયમનું પાલન છે; તીસમારણાં બનીને સાંસારિક મનોરથરૂપી મુઠદાલ જગતને ઝોહિયાં કરી જવું એજ નેકી વા લલાઈ છે; અને એમ અલક્ષ્ય મુઠદાને ખાતાં ખાતાં મરી જવું એજ ભાગવદ્ભક્તિ છે.

પ્રિય ! તમે આગળ વધી ચુક્યા છો. તમારામાટે વાનર અને ચિત્તાને યુગ પસાર થઈ ચુક્યો છે; ફર નખ, દાંત અને શીંગડાંને સમય વીતી ગયો છે; ફાડી ખાવા કે પૂંછડું હલાવવાનો વખત નથી રહ્યો. તમે હવે અણસમબુઓની પેઠે સૂર્ય, ચંદ્ર અને ગાંધી નક્ષત્રોને

આ નાની સરખી ચૃદ્ધિની આસપાસ ન ફેરવે, પાતાને પૃથ્વી (શરીર) બનાવવાથી (માનવાથી) દૂર રહે, બદ્ધે આ શરીરરૂપી પૃથ્વીને અત્યંત સૂચ્ય ઉપર કુરબાન કરી નાખે; વાંચીને ફેંકી દે.

જો હિંસકવૃત્તિ અને ઘાતકીપણા ઉપરજ ઉન્નતિ અવસંખી રહેલી હોય તો મનુષ્યત્વને એવી ઉન્નતિ નથી જોઈતી. હર્ષર્દે સ્પેન્સર જેવા વિકાસવાદના જગવિખ્યાત હિમાયતીએ પણ પોતાના “નીતિશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો” (ડેડા ઑફ એથિક્સ) નામના ગ્રંથમાં કબૂલ કર્યું છે કે “બુદ્ધિવિહીન ચૃદ્ધિને માટે વિગ્રહ અને કલહજ ઉન્નતિનાં સોપાન ઉપર ચઢવાનાં સાધન રહેશે, તોપણ મનુષ્યને તો સહાનુભૂતિ, શુભેચ્છા અને સ્વાર્થહીન ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. પ્રોફેસર હફ-સલીએ પોતાના “વિકાસવાદ અને નીતિશાસ્ત્ર” (ઇવાલ્યુશન એન્ડ એથિક્સ) નામના પુસ્તકમાં દેવી મુંદર રીતે જણાવ્યું છે કે જે સિદ્ધાન્તો જગતના “શુવનકલહ” માં સફળતા મેળવવાના સાધનરૂપ છે, તે સિદ્ધાન્તોથી નૈતિક આદર્શો વિરુદ્ધ જાય છે. નિર્દય સ્વાર્થપરાયણતા અને વૃથાભિમાનને બદલે નીતિશાસ્ત્ર સ્વાર્થત્યાગને ઉપદેશ કરે છે. બધા પ્રતિપક્ષીઓ અને સહચારીઓને હડમેલી મૂકવા કે પગ તળે છુટી નાખવાને બદલે નીતિશાસ્ત્ર સર્વની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરે છે. નીતિ એમ નથી માગતી કે જે યોગ્ય હોય તેજ માત્ર શુભે. ઉલટું તેની માગણી તો યોગ્ય વ્યક્તિઓની સંખ્યા વધારવાના પ્રયત્ન કરવાની છે. કાયદો અને નૈતિક શિક્ષણ એવા હેતુ ઉપર રચાયેલાં છે કે વિગ્રહ અને કલહ માટેની સામાજિક કે વ્યક્તિગત વલણોમાં અભિરુચિને અટકાવવી પડ્યાદિ.”

તાત્પર્ય:-કાયદો અને નીતિશાસ્ત્ર આ સાર્વત્રિક વલણને અટકાવવા માટે છે, ત્યારે વેદાંત તો એ વલણનાં મૂળજ કાપી નાખે છે. નીતિશાસ્ત્ર તો એટલીજ આજ્ઞા કરે છે કે “તારા પાટાશીને તારા જેટલોજ આહુને” પણ વેદાંત તો એવો ઢઢેરા પીટે ૮ કે “તે તો તું પોતેજ છે.”

મન હુમાનમ, મન હુમાનમ, મન હુમાં,
હર કુળ અશ્વત ક્ષિત્ત જુઝ મન મદાં.
તેજ હું હું, તેજ હું હું, તેજ હું,
જે જુએ તે, જાણ ના સુજ વિણ બીજું.

ભગવાન પુદ્ગલ એક રાત્રીને હરણ પકડી ઉભેલો જોયો. એક બાબુ નિર્દોષ મૃગનો ભયભીત દેખાવ, અને બીજી બાબુ મ્યાનમાંથી બહાર ઠાઠેલી તલવાર. જોતાં વેંતજ ભગવાન પુદ્ગલ સાચી લાગણીથી ઉભરાઈ રાત્રીના ચરણોમાં ઢળી પડ્યા અને દ્રવીભૂત અંતઃકરણથી રાત્રીને અસર-કારક પ્રાર્થના કરી કે “તમે કંઈ પણ ચિંતા વગર મારા શરીરને ખડ્ગને સ્વાધીન કરો; પરંતુ આ મનોહર આંખોવાળા મૃગને મારવા-માંથી હાથ ઉઠાવી લ્યો. મને મારા શરીર ઉપર પ્રેમ નથી, પરંતુ આ બિચારા હરણને પોતાના માણુ ગાદુ ખ્યારા છે.”

વાચકો ! તમે કદપના કરી ચક્રો કે આવા પ્રસંગે રાત્રી સાહેબનું પાપાણુ હૃદય પણ અહમ્મયા બનીને ક્યાંય ઉડી ગયું હશે ! આ આંતરિક અશિવાળા શબ્દોએ રાત્રીના ભયંકર સંકટ ઉપર કેવો પ્રલયકારક કુહાડો લગાવ્યો હશે ! પુદ્ગલના સ્વાત્માર્પણે રાત્રીના શિકારી દિલને પણ કેવો સ્ફીકાર કર્યો હશે ! હજારો વર્ષ વીતી ગયાં; પરંતુ હરણની ખાતર માણુ આપવા તૈયાર થઈ જનાર પુદ્ગલ આજપર્યંત કશોડો મનુ-ષ્યો ઉપર રાજ્ય ચલાવે છે. તે ઇસા, કે જેનું એવું કથન છે કે “એક ગાલ ઉપર કોઈ લપકાઈ લગાવે તે બીજે ગાલ પણ તેની સામે ધરો” તે ઇસાએ અનેક દેશો તાબે કર્યા છે.

શું હિંદુઓ વિકાસવાદથી અસાત હતા ? પ્રોફેસર હકસલી કપૂલ કહે છે કે “હિંદના ઋષિઓ ટોર્સસ નિવાસી પાલ જન્મ્યો તેનાથી સુગો પહેલાં વિકાસવાદથી પરિચિત હતા.”

શ્રીરામાનુજાયે અત્યંત ચોખ્ખતાપૂર્વક આ સિદ્ધાંતને સિદ્ધ કર્યો છે. સાંખ્યના કર્તાએ પણ સંસારીવિકાસને વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચ્યો છે.

નિમિત્તમપ્રયોજકં પ્રકૃતીનાં વદનમેદસ્તુ વતઃ ક્ષેત્રિકવત્ ॥

(યોગચંદન)

અર્થ:-“જીવાત્મામાં પ્રત્યેક શક્તિ પ્રથમથીજ વિદ્યમાન છે. એક કીડીમાં પણ તે સવળી શક્તિઓ છુપાયેલી છે જેકે બ્રહ્મામાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. સરિતા સર્વ ઠેકાણે સમાન વેગથીજ વહે છે પણ જે કૃષિકાર પોતાના ક્ષેત્રનો બંધ મોકળો કરશે તેના ક્ષેત્રમાં તરત પાણી ભરાઈ આવશે.”

હિંદુઓના શાસ્ત્રમાં આ આંતરિક શક્તિરૂપ સરિતાને વિકાસનું કારણ

માનવામાં આવી છે. હિંદવાસી વિકાસવાદને સારી પેઠે જાણતા આવ્યા છે, તેમણે વિગ્રહ અને કલહને વિકાસનાં કારણ કોઈ પણ સ્થળે નથી માન્યાં.

શ્રીરામાનુજયાર્યના મતમાં કનિષ્ઠ પંક્તિઓમાં આત્માને એક અત્યંત સંકોચાયેલી કમાન જેવો માન્યો છે કે જે ખુલવાને-વિકસિત થવાને ઇચ્છે છે. જે વસ્તુઓ તેના સંકોચનાં કારણ છે તે પાપ છે, અને જે તેના વિકાસમાં સહાયતા કરે છે તે પુણ્ય છે. હવે આ આંતરિક વિકાસ-શક્તિ ઉન્નતિનું કારણ છે. જેમ ગંગાના વેગવાન પ્રવાહમાં ખડક અથવા પથ્થર અડચણ કરે છે કે તરતજ ઘોંઘાટ થવા લાગે છે, તોફાન શરૂ થાય છે તેમ અવિદ્યા (અજ્ઞાન)ને લીધે જ્યાં આ શક્તિનો વિરોધ કરવામાં આવે છે ત્યાં કલહ અને દુઃખ પ્રકટ થાય છે.

જહ જગત્ વનસ્પતિ અને પશુઓમાં મનુષ્યની અપેક્ષાએ અજ્ઞાન સ્વાભાવિક છે, એટલા માટે જહ જગત્, વનસ્પતિ અને પશુઓની આંતરિક વિકાસશક્તિને અડચણ પડવીજ જોઈએ, તેથી એમાં વિગ્રહ અને કલહ અથવા યતન અને પ્રયત્ન પણ આવશ્યક છે; પરંતુ આ વિગ્રહ અને કલહ તેમની ઉન્નતિનાં મૂળ કારણ નથી, ઉલટું એક પ્રકારે એમાં એ અવરોધક છે. દાખલાતરીકે ગાડી ચાલવા માંડશે એટલે ધર્મણી ક્રિયા પણ થવા માંડશે, પરંતુ એ ધર્મણુ ગાડીની ગતિને સહાયકારક હોતું નથી.

આર્ય હોકોની માન્યતા અનુસાર સૃષ્ટિના અન્ય જર્ગોની અપેક્ષાએ મનુષ્ય સ્વાભાવિકરીતેજ અજ્ઞાનથી ઘણું અંશે મુક્ત છે, અને તેથીજ પોતાનાં કાર્ય અને કર્મોમાટે તે જવાબદાર ગણાય છે. જેટલે અંશે તેની અંદર પાશવી અજ્ઞાન રહેલું હોય છે તેટલેજ અંશે તેના આંતરિક વિકાસમાં વિરોધ થાય છે. આમ હોવાથી વિગ્રહ અને કલહનું કારણ તો અવિદ્યાજ સાબીત થાય છે અને ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિનું કારણ આંતરિક શક્તિજ હોય છે. માટે “ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિનું કારણ સ્પર્ધા અને વિગ્રહ છે” એવા નિર્ણય ઉપર આવવું તે તો ભૂલજ છે.

ઇતિહાસ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કે સૈકાઓસુધી જેનો અંત નથી આવતો એવા મેંદા અને વડૂ વચ્ચેના યુદ્ધમાં છેવટે વિજય થશે તો શાંતિપ્રિય અને પ્રાણુની આહુતિ આપનાર મેંદાઓનોજ થશે. વિચાર કરતાં જણાય છે કે વડૂઓની જાતિ લોપ થતી જાય છે, ત્યારે મેંદાની

કેટલી વિપુલતા છે ! એક દિવસ એવો હતો કે ગ્રીકોનાં સૈન્યોની દોડા દોડીથી પૃથ્વી ધૂણી જતી; પણ આજે ફિલિપ્સ અને સિકંદરના દેશની માત્ર વાતોજ રહી ગઈ છે. એક એવો દિવસ હતો કે જ્યારે રોમન સામ્રાજ્યનો ગરુડધ્વજ પૃથ્વી તટપર લગભગ દરેક જગ્યાએ ફરકતો હતો ત્યારે આજે સીઝરોનાં સિંહાસનો ઉપર કરોળિયા નળ ગુંથી રહ્યા છે ! એક એવો દિવસ હતો કે જ્યારે અફ્રેસિયાબ, ફેરીહૂન, અને કેકાઉસ (પારસી સમ્રાટો)નાં અગણિત સૈન્યો અને અશ્વોની દોડધામને લીધે વિસ્તૃત અરણ્યો પણ ધૂણી જતાં. આજે તેજ દેશના થોડાક રૂસ્તમણ સોરાબણ ઇત્યાદિ ક્ષાસ દેશથી વિખુટા પડી હિંદુસ્તાનમાં જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે ! મુગલોનો પ્રકાશિત ચંદ્ર પણ ચાર દિવસનું ચાંદરણું બતાવી નિસ્તેજ બની ગયો ! અને તે ઉપરાંત કેટલાંયે શક્તિશાળી સામ્રાજ્યો સાગરના તરંગોની પેઠે ઉદ્ભવ્યાં અને અસ્ત થઈ ગયાં.

પરંતુ જે નતિ ગ્રીકોનાં પ્રકાશનું મૂળ હતી; જે નતિ એ સમયે પણ અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી કે જ્યારે રોમન સામ્રાજ્યનો પાયો પણ નખાયો ન હતો, અને જ્યારે અર્વાચીન સમયની યુરોપી સત્તાઓના પિતા અને પિતામહો જર્મનીના અરણ્યોમાં નગ્નાવસ્થામાં ભટકતા હતા; જે નતિનું મૂળ અને આરંભ શોધવા જતાં ઇતિહાસની પણ આંખો ફાટી જાય છે; તે હિન્દુનતિ આજે પણ પોતાના દેશમાં વીસ કરોડની સંખ્યામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને હજુએ ફેલાતી જાય છે. કારણ ? કારણ એટલુંજ કે તેમનું પ્રત્યેક વાક્ય “ૐ આનંદ”થી શરૂ થાય છે, અને “શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ”થી પૂર્ણ થાય છે; કારણ એટલુંજ કે વિચક અને કલહને સ્થાને વૈરાગ્ય અને ત્યાગ તેમનાં શસ્ત્ર છે; કારણ એટલુંજ કે અન્ય દેશો ઉપર વિજય મેળવવાને ઠેકાણે પોતાના પંડ ઉપર વિજય મેળવવો એજ તેમનો આદર્શ છે. ઇશ્વરી કૃપા એ નતિને શિરે છે અને રહેશે. માત્ર આ નતિજ એવી છે કે જે ઇસ્લામના અનુયાયીઓને મસ્જિદો બનાવવામાટે ફાળો ભરી આપે છે, અને ખ્રિસ્તીઓને દેવળો બનાવવામાં સહાયતા કરે છે.

જગતના પ્રત્યેક દેશને કંઈ અચુક કર્તવ્ય મળેલું છે. હિંદને પા-

પ્રાણપણની ફરજ અદા કરવાનું પ્રાપ્ત થયલું છે. દોષને સાંસારિક તૃષ્ણાએ વ્યાકુળ બનાવેલો છે, ત્યારે કોઈને વિષય લાલસા સતાવી રહી છે. હિંદુ તો માત્ર તેજ છે જેણે રામ ઉપર પ્રાણ લૂંટાવી દીધા છે. પ્રાણજ્ઞ તેજ છે કે જે ચોતાના સમસ્તજીવન રૂપી નિહવાથી ગાય છે કે:-

હમ નંગે ઉમર બિતાયેંગે, લારત પર વારી જાયેંગે;
સૂખે ચને ચખાયેંગે, લાઘ્યાં દો પાર લગાયેંગે;
રૂપી રોટી ખાયેંગે, મસ્ત પડે રેહ જાયેંગે;
ગાલી તા'ના ખાયેંગે, આનંદકી ઝલક દિખાયેંગે;
સૂઠું પર નંગે જાયેંગે, પર એકો પ્રાણ દિખાયેંગે;

લત ખુદન અઝ તમન્નએ દોલત બરાએ ચેહ ?

ખારી ફરીદન અઝ પયે ઇઝઝત બરાએ ચેહ ? ૧

ગરે બદસ્ત ખુશ્ત ઝ મદા, વલે બખીલ

ગર માલે ખુદ ન દાદ, અદાવત બરાએ ચેહ ? ૨

નાલી ઝ બેમુરબતીયે-એહલે-રૂઝગાર,

અમ્મા ખુશો, ઉમીદે મુરબત બરાએ ચેહ ? ૩

મતલબ અગર મુઝશતને ઉગ્રસ્ત દરખુશી,

ખુગઝર ઝ મતલબ, ઈ હમે ઝેહમત બરાએ ચેહ ? ૪

ખુગઝર અઝાં દુકા કે ખરીદાર નીસ્તી,

બેહૂદા જંગ બરસરે કીમત બરાએ ચેહ ? ૫

અર્થ:-ધન મેળવવાનો લોભ કરી લાતો શામાટે ખાવી ? અને

માનની પાછળ દોડી અપમાન શા સારૂ સહન કરવું ? ૧

જો કે વીરપુરુષોમાટે કૃપણતા અનિષ્ટ છે, તોપણ જો કોઈ કૃપણ ચોતાનો માલ ન આવે તો તેની સાથે શત્રુતા શામાટે ખાંધવી ? ૨

જગતના લોકોની બેપરવાહીમાટે તું ફરિયાદ કરે છે, પણ જો તો કહે કે તું શામાટે લોકો તારી પરવાહ કરે એવી આશા રાખે છે ? ૩

જો આ જીવન મુખમાં વ્યતીત થાય એવી તારી ઇચ્છા હોય તો તે ઇચ્છાનો ત્યાગ કર. એ કદ ઉઠાવવું જ શામાટે ? ૪

જેનો તું ખરીદનાર નથી તે દુકાન છોડી ચાલ્યો ના. ત્યાં આગળ લાવતાલ “ પૂછવાની આ નકામી માથાફાડ શામાટે ? ૫

યુરોપવાળાઓને પર્વતની ઊંચિયો અને પર્વતોની ઘનાવટો પારખવા દો, હિંદવાસીઓ તો શિવશંકર અને શક્તિજ્ઞ જોશે. કોઈ નદીઓની લંબાઈ પહોળાઈ અને મુખ લાલે શોધતો ફરે, હિંદવાસીઓ તો નદીઓના આત્મા સાથેજ વાતો કરશે. કોઈને મન વાયુ અને અગ્નિ લાલે તત્ત્વ હોય અને કોઈને મન મિથ, પણ હિંદુઓ તો તેમાં પરમાત્માનેજ જુએ છે. જેની ઈચ્છા હોય તે કુલોને કાપી કાપી પાંખડિયો ગણતો ફરે, અને જેના મનમાં આવે તે એનાથી પ્રિયતમાની સેજ સજાવે, પણ હિંદુઓ તો તેમને પૂજને આતરજ પ્રિય ગણે છે. તેમને તો લુલસી, પીપળો, ગાય અને સાપમાં પણ દેવતાજ દર્શન દે છે; માછલી અને કાચ્યો પણ તેમના અવતાર (પરમેશ્વર) છે. કુશ અને લોખપત્ર પણ તેમને મન પવિત્ર છે. એવી કંઈ વસ્તુ છે કે જે તેમને મન લગવાનું આનંદકંદનું લીલાસ્થાન નથી? સાચો હિંદુ તો નારાયણમાંજ રહે સહે છે-નિવાસ પ્રતિવાસ કરે છે. યુરોપના ખગોળવેત્તાઓ ! તમોને થોડાનું પૃથ્વીતરીકે દેખાતું સુખારક થાઓ ! હિંદુપુત્રો તો ત્યાં પ્રકાશના પણ પ્રકાશને જુએ છે.

તમે સૃષ્ટિ (નેચર-માયા) રૂપી ઓઢણી ઉપર વારી વારી જાઓ છો, પણ એટલેથીજ ન અટકો. આ માયાની ઓઢણી ઉંચકી લઈ શુદ્ધાપી ગાલવાળા પ્રિયતમ ઉપર મન અને આંખોને ભ્રમર ઘનાવી દો.

મરા દર દિલ ખગૈર અઝ દોસ્ત ચીઝી દર નમી શુન્દ,

ખ પિદ્ધતખાનએ-સુન્તા કસી દીગર નમી શુન્દ. ૧

દરને કસે-દિલ દારમ ચકી શાહી કે ગર ગાહી,

ઝ દિલ બીરૂંઝનદ ખયમા, ખ એહો ખર નમી શુન્દ. ૨

અર્થ:-મારા હૃદયમાં પ્રિયતમ સિવાય અન્ય કંઈ પણ વસ્તુ સમાઈ શકતી નથી; કેમકે સુન્તાનના એકાંતસ્થાનમાં બીજો કોઈ માણસ રહી શકેજ નહિ. ૧

હૃદયમંદિરમાં એક એવો સગ્રાટ રાખું છું કે જો તે કોઈ વખત હૃદયની બહાર તંબૂ નાખે તો પૃથ્વી અને સમુદ્ર કોઈ ઠેકાણે સમાઈ ન શકે. ૨

પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ ! માનવી શરીરના લોહી માંસથી તમે હાથે ઘણાં ખરડયા; હવે આવો, અને પોતામાંજ સૌંદર્ય અને જ્યોતિસ્વરૂપનું દર્શન કરતાં શીખો !

હંસઃ શુચિપદ્મસુરંતરિક્ષસદ્ગોતા વેદિપદતિથિર્દુરોણસત્ ।

નૃપદ્વરસદતસદ્વયોમસદ્વ્યા ગોજા ઋતજા આદ્રિજા ઋતં વૃદ્ધ્ ॥

તાત્પર્યઃ:-આકાશ ઉપર દૃષ્ટિ કરો; પ્રિયતમ હંસ (સૂર્ય) બની પ્રકાશી રહ્યો છે. આકાશ અને પૃથ્વીની વચ્ચે નજર કરો; પ્રિય વસ્તુ (વાયુ) બનીને મસ્ત ગતિથી ગમન કરી રહ્યો છે. પૃથ્વી ઉપર હોત્ર (અગ્નિ) ના વેશમાં બોલાવે છે; પોતેજ અતિથિ બનીને ઘરમાં પધારે છે; મનુષ્યના રૂપમાં સ્વરૂપ ક્રાંતિ દર્શાવે છે; પ્રકાશમાં તેજ પ્રકાશમાન છે, આકાશમાં પોતે જ છે; પાણીમાં તેજ (જલચર રૂપ) ઉત્પન્ન થાય છે; પૃથ્વી ઉપર તેજ (વનસ્પતિરૂપ) ઉગે છે; યજ્ઞમાં તેજ પ્રકટે છે, પર્વતો ઉપર જોજ (નદી અને બહેગાના સ્વરૂપ) પ્રકટી નીકળે છે, તે સત્ય છે, તે મહાન છે.

અપેમે ચતુર્ભુજ, મોતિમે મોહનલાલ,
દેશવામે કેશવ, અર ગુટે ગિરધારી હય,
શુભાબમે ગોપાલલાલ, સોસની મે શ્યામ લાલ,
સેવતીમે સીતાપતિ, મરવે મોરારી હય;
નરગિસમે નારાયણ, દામોદર, દાહુદીમે,
કેવડેમે કૃષ્ણ રૂપ, શ્યામ તન ધારી હય;
અનંત ફૂલ ફૂલનમે, ફૂલો અનંત રામ,
ફૂલ ફૂલ પાત પાત, બાસના તુમહારી હય.

ઇદ્રિયો પર, વિચિત્ર શક્તિયોથી ભરેલો, સાચા આનંદ અને પવિત્ર જીવનના શિખર (કેલાસ) ઉપર વિચરનાર હિંદુ શબ્દશાસ્ત્ર (વ્યાકરણ)-ને કેમ હાથમાં લે છે ? એટલા માટે કે “ પાણિનિ ” એવો દાવો કરે છે કે તેનો વિષય (શબ્દ) મુક્તિનું સાધન થઈ શકે છે. મહાત્મા પડિત જ્યોતિષ-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કેમ કરે છે ? એટલા માટે કે તે વેદ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા) નું એક અંગ-નેત્ર છે. ધર્માત્મા બ્રાહ્મણને જડી ખૂટી રસ ઈત્યાદિ બનાવવામાં કેમ પ્રીતિ થાય છે ? કારણ કે તેણે સાંભળ્યું છે કે કેટલીક ઔષધીઓ સત્ત્વગુણને વધારે છે, અને તેથી પરમેશ્વર સાથે એકતા કરવામાં સાધન બની શકે છે. નૈયાયિકોએ જો પોતાના જ્ઞાનને સંસારમાંથી મુક્તિ અપાવનાર તરીકે બહાર ન કાઢ્યું હોત તો હિંદુ લોકો

ન્યાયશાસ્ત્ર ભણી પણ કદાપિ પોતાનું વલણ થવા દેત નહિ. સાહિત્યમાં રસ લેવાનું કારણ પણ એજ હતું કે હિંદુએ સાહિત્યને માત્ર ધર્મ, અર્થ અને કામનું સાધન નથી માન્યું, પરંતુ તેને મોક્ષદાયક પણ માન્યું છે.

હિંદુઓની લગભગ બધી કવિતા સંસારી બખેડા અને લૌકિક પ્રેમનું તો નામ પણ નથી બળુતી. જો કે લૌકિક પ્રેમને કોઈ સ્થાને પ્રવેશવા દીધો છે, તોપણ પરમેશ્વરની ભક્તિ અને જ્ઞાન પોતાની કાંતિ બતાવ્યા વગર નથી રહ્યાં. હિંદીભાષાનો એક કવિ પોતાની પ્રિયાની આંખોની પ્રશંસા કરે છે, પરંતુ તેમાં પણ ભગવાનના સર્વ અવતારોનાં નામ ગણાવી ગયો છે.

મચ્છ^૧ સમ થરથરાત, ઉચત દર કચ્છ^૨ ભાત,
ખાવન^૩ સે છલબે^૪ કો નિચે કર હેરે હંચ;
સાંત નિહારે^૫ હિયા, ફાટે^૬ ખારાહ^૭ સમ,
અહમે^૮ કો પરશુરામ,^૯ ફિરતે ન ફેરે હંચ;
લીલણુ નરસિંહ^{૧૦} કદહોં, બોધ^{૧૧} અબલોકવે કો,
તારવે કો રાઘવ^{૧૨} ચે ગોવાલચિત્ત મેરે હંચ;
મોહિવે કો મોહન,^{૧૩} કલંક ગિન નિઃકલંક,^{૧૪}

દસોં અવતાર કદહોં, ખ્યારી ! નયન તેરે હંચ.

હિંદુઓનું સાહિત્ય તો ભક્તિ અને જ્ઞાનને સમર્પણ થઈ ચૂક્યું છે. ઈશ્વરપ્રેમ એમાં પોતાના સઘળા અમત્કાર દેખાડી રહ્યો છે. ધર્મ પોતાના પ્રત્યેક સ્વરૂપે એમાં વિદ્યમાન છે.

રાગવિદ્યા કેમ ખ્યારી લાગે છે ? કારણ કે નારદ, યાજ્ઞવલ્કય, ગારંગ વગેરે મુનિઓએ એવી સાક્ષી પૂરી છે કે એ વિદ્યા સામવેદના ગાયનમાં ઉપયોગી હોવા ઉપરાંત નર્મી ભજનકીર્તન પણ મનને વશ કરવામાં સરળ તથા અગત્યનાં સાધન બની શકે છે. હિંદુઓને ત્યાં નિરર્થક નાચવાની કંઈ કદર નથી, કિંતુ પ્રેમના આવેશમાં રામની પેઠે નાચનારો પણ રામની પેઠેજ પૂજાય છે.

નાચના જો ચાહે તો નાચ રઘુનાથ આગે,
ગાયા જો ચાહે તો ગોવિંદ ગુણ ગાઓછ.
ભાગના જો ચાહે તો ભાગ મંદ કામોસે
આયા જો ચાહે તો રામ શરણ આવો રે.

શરીરને મરોડવું ત્રોડવું, હાડકાંને નરમ બનાવી દેવાં, કાયાને તપાવવી, માંસને સૂકવી નાળવું (અર્થાત્ હઠયોગનાં આસન, મુદ્રાઓ ઇત્યાદિ) એ પણ કપૂલ છે, કેમકે એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે સત્ય-ધામસુધી પહોચાડનાર નીસરણીનું હઠયોગ પણ એક પગથીઉ છે; પરંતુ હાય ! ચાંદી, સોનું, જેનાં નામ સાંભળીને સાદા લોકોની આંખો ચમકી ઉઠે છે, જેને માટે ઘરોમાં ખટપટ અને રાજ્યોમાં કોલાહલ થાય છે, તે ચાંદી અને સોનું, હિંદુઓને ત્યાં, સાચો આનંદ આપનાર સિદ્ધ નથી થયું. વિદ્વાન પ્રાણલોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે ત્યાગ, ત્યાગ, નિઃસંદેહ ત્યાગજ આનંદ અને મુક્તિનું સાધન છે. ભૂલાવામાં પડેલા મૂર્ખાઓને મન સોળ આનાનો રૂપિયો સોળ કળાયુક્ત લગવાનું કરતાંયે વધુ માનને પાત્ર હશે, પરંતુ જગતને પેસોટકો સત્યના સામ્રાજ્યમાં નિર્મર્થક છે, ઉલટો એ અપ્રચલિત અને જોટા સિક્કા જેવો છે. નિમ્નલિખિત શબ્દો એક સાચા હિંદુના હૃદયની સ્થિતિ પ્રકટ કરે છે.

જેસે ભૂએ પ્રીતિ અનાજ, તૃપાધંત જલ સેતી કાજ;

જેસે મૂઢ કુટુંબ પરાયણ, તેસે નામે પ્રીતિ નારાયણ.

નામે પ્રીતિ નારાયણ લાગી, સહજ સ્વભાવ ભયો વેરાગી;

જેસે કામી કામની ખ્યારી, વૈસે નામે નામ મોરારી.

ભૂખ્યાને રોટલી, તરસ્યાને પાણી, માને બાળક, કામીપુરુષને કામિની એટલા વહાલાં નથી હોતાં કે જેટલો સાચા હિંદુને સત્યાત્મા પ્રિય હોય છે.

યાર રે બા સાનું સત્યર ચંગેશ, ભટ વેળેડીયાં દા રહના;

સૂઝ મુરાહી ખંજર ખ્યાલા, વિનગ કસાલાં દે સહના.

અર્થાત્ દમશાનભૂમિમાં અને શોકભવનના ખુલામાં સાચો પ્રીતમ નથી ભૂલી જવાતો તેથી તે સ્થળો કપૂલ છે; પરંતુ રાજ્યમંદિર વહાલાના દમરજીને વિસરાવી દેતું હોવાથી તે બેઠતું નથી. રક્ત વહેવડાવનાર અણીદાર કંટકો અમને અમૃતની મુરાહી (લાંબી રોકવાળું જળપાત્ર) સમાન પ્રિય છે, અને ખંજર અમૃતના ખ્યાલા જેટલુંજ વહાલું છે; કસાઈઓના કુહાડા શિર ઉપર પડે તે અમારે કપૂલ છે; પણ શરત માત્ર એટલીજ કે અમારા પ્રેમપાત્રનો વિયોગ ન થવા પામે.

એવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિવાળા હિંદવાસીઓની આગળ સોના ચાંદીની શી

વિસાત ? સોના આંદીને તેઓ તુચ્છ ન ગણે તો શું કરે ? સોનીને પણ શૂદ્ર પંક્તિનો ગણવામાં આવ્યો છે. અરણ્યોમાં નશ્તાવસ્થામાં રહીને ફળ ફૂલ ખાઈ આધ્યાત્મિક વિદ્યાઓમાં જીવન વ્યતીત કરનાર બ્રાહ્મણોને કાપડ, તાણું, લોહું, લાકડું, કાષ, માટી ઇત્યાદિ કામકાજ તદ્દન વ્યર્થ, નિરુપ-યોગી અને બાળકોની રમત જેવું કેમ ન લાગે ?

ચિત્રં વદતરોમૂલે વૃદ્ધા- શિષ્યા ગુરુર્યુવા ।

ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં શિષ્યાસ્તુ છિન્નસંશયાઃ॥

અર્થાત્ વટવૃક્ષ તળે મોટી મોટી ઉમ્મરના શિષ્યો અને નાની વયના ગુરુ ભેગા થયા હતા. વિચિત્રતા એ હતી કે ગુરુએ જિહ્વા ન હલાવી, તો પણ એમના મૌનરૂપી વ્યાખ્યાનથી સર્વના સંદેહ નિવૃત્ત થઈ ગયા. આ વ્યાખ્યાન એવા પ્રકારનું છે કે:-

સુ અલ્પિમ કીસ્ત ? આ રિક્ત; દામને સેહરા રખિસ્તાનશ;

સખક ? ખામે શિયો લરજાં દિલમ તિક્લે-સખક-ખાનશ.

અર્થ:-અહીં શિક્ષક કોણ છે ? બ્રહ્મજ્ઞાની; અરણ્ય પટ તેની નિશાળ છે. પાઠ શું ? મૌન; અને માફ ધબકતું હૃદય તેનો પાઠ ભણનારું બાળક.

પરમ શાંતિ અને સાચા આનંદને શોધનારા આ સાચા સુખના અભિલા-ષીઓએ શારીરિક અને માનસિક આવશ્યકતાઓને માત્ર નામનીજ અગત્ય આપેલી હતી; અને તેથીજ દરજી, કંસારા, સલાટ, સોની, લુહાર સુતાર, કડીયા, કુંભાર, એ બધા ધંધાદારીઓને શૂદ્ર કહેવામાં આવ્યા છે. આનો અર્થ એ નથી થતો કે મકાન બાંધવા વગેરેનાં કામકાજ તે સમયમાં જેવાંતેવાં થતાં હતાં; એ કામોમાં તેમની અસામાન્ય કુશળતા અને સંપૂર્ણતાનાં અનેક પ્રમાણ હતાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે પણ આ વ્યવસાય કરનારાઓનો બ્રહ્મવિદ્યા સાથે સીધો સંબંધ નહિ હોવાને લીધે તેમને શૂદ્ર પંક્તિનાજ ગણવામાં આવ્યા છે.

હિંદવાસીઓ ! જરા આંખો ઉઘાડીને જુઓ કે તમે અત્યારે કેવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છો ? આજે તેજ ઋષિમુનિના પુત્રો ઇંટ, ચુનો, તથા લોહા લાકડાની વિદ્યા (ઈજીનીયરીંગ) ને એવા ઉચ્ચ સિંહા-સન ઉપર બેસાડે છે કે જે સિંહાસનને પ્રાચીન કાળમાં બ્રહ્મવિદ્યા મુશો-ભિત કરતી હતી. કોહીનૂરને સુકુટમાંથી કાઢી નાખીને તેની જગ્યાએ તેઓ

કેલસો મઠી રહ્યા છે. ! અરે ! તમે તમારા મસ્તકને દર્પણમાં તો જુઓ. ઓ મૂરોપી વિદ્યાઓ અને કળાઓની ગંધથી ભાન ભૂલી જનારા મારા પ્રિય બંધુઓ ! તમને રામ ક્યાંસુધી શીખવે ? તમે પોતેજ જરા ભાનમાં આવીને વિચાર કરશો તો તમને માલૂમ પડશે કે આ બધી રેલ ગાડીઓ, તારો, તોપો, બંદૂકો વરાળચંત્રો, કારખાનાંઓ વગેરે કે જેની પ્રશંસાનાં ગાન ગાતાં ગાતાં તમારી જીભ સૂકાઈ જાય છે, તે બધાં તમને પહેલાના લોકો કરતાં રતિભર પણ અધિક આનંદ નથી આપતાં. બધી બહા-રનીજ હો હો છે.

રામ એમ નથી કહેતો કે પ્રાચીન સમયનાં ગાડાં અને એકાઓનો પુનઃ પ્રચાર કરો, અને વરાળ તથા વિદ્યુતચંત્રોને હિંદુસ્તાનમાં પણ પણ મૂકવા ન દો. તેનો કહેવાનો ભાવાર્થ એટલોજ છે કે આ નવા અતિથિઓને તેમને યોગ્ય માન અને મૂલ્ય ભલે આપો; પરંતુ એવું ન બને કે “લેને ગર્ધ પૂત ઓર ખોઇ આઈ ખસમ ” એવું ન બને કે બેસવા માટે, ખરીદેલો ઘોડો ઉલટો આપણનેજ પાડી નાખી આપણા છે-હાલ કરવા માટે. ખિલાડીના મૂલ્યમા પવિત્ર માતા (બ્રહ્મવિદ્યા) ને ન વેચી નાખો. ઘડીભર મન રંજન કરવા માટે માડેલી રમતમા પોતાના આત્મા અને પ્રાણને હારી ન જશો. સુખને શોધવાજતા સુખનોજ વિનાશ ન કરો. વર્ષાઋતુમા પૃથ્વી પુષ્કળ જળાશયોથી ભરપૂર હોવા છતાં પ-ચેયો પાણી પીવા માટે વ્યાકુળ બનીને ઉચે ઉડે છે, અને વરસતા વર-સાઢમાં પણ તરસેજ રહે છે—તેની પાણીની શોધજ તેને પાણીથી વગિત ગમે છે. તમે આ વર્ષાઋતુના પક્ષી જેવી તમારી સ્થિતિ ન થવા દેશો. રીંછની પેઠે મિત્રના મો ઉપરથી માખી ઉરાડવા માટે મિત્રનેજ પળે મારી મારી ન નાખશો.

ગણિતના નિયમ પ્રમાણે અપૂર્ણાંકના ઉપલી બાબુના અંકને વધાર-વાથી તે રકમની કિંમતમા વધારો થાય છે, પરંતુ તેની સાથે જોનીચલી બાબુના અંકને—છેદને પણ તેટલોજ વધારવામાં આવે તો તેની કિંમત તેવીને તેવીજ રહે છે. ઉદાહરણતરીકે ૩, ૧૩, ૧૫, ૭૫, ૩૭૫. પાંચાત્ય-કળાઓ અને નવીન શોધોનું પણ એવુંજ પરિણામ છે. તેઓ અંશને (વિપદ-લોગની સામગ્રીને) વધારવાને મથી રહ્યા છે અને તેના દ્વારાજ સુખ ” નો પ્રમાણમાં તેઓ વધારો કરવા ઇચ્છે છે—

ઉપલા અંકરૂપ જે વિષયલોગની સામગ્રી, તે વધાર્યે જવાની સાથે નીચલા અંકરૂપ વિષય તૃષ્ણાને પણ વધાર્યા જવાથી સુખરૂપી મૂલ્યમાં પરિણામમાં-પણ વૃદ્ધિ થવાની ખોટી આશામાં તેઓ ગોથાં ખાઈ રહ્યા છે.

હિંદવાસીઓ ! તમે તેમનું અનુકરણ તો કરવા માંડ્યા છો, પણ જોજો ! અંશને વધારતી વખતે છેદ (તૃષ્ણાનો સમુદાય) પણ તેટલો જ કઠાય તેના કરતાયે વધારે, વધી જાય નહિ. જેમકે આનંદની ખાતર નશો કરનાર એક તરફ અગ્રીણ કે દારૂના સેવનને વધારતો જાય છે તો બીજી ખાલુ કેદની તૃષ્ણા પણ તેટલી જ વધતી જાય છે, પરિણામ એજ આવે છે કે જે આનંદ પહેલાં બહુ થોડું અગ્રીણ લેવાથી પ્રાપ્ત થતો હતો તે હવે ઘણું વધારે પીવા છતાં પણ મળતો નથી અને આયુષ્ય ખરબાદ જાય છે. અને પછી બીજી આવશ્યકતાઓ ઘટાડીને ચરાણું પણ અગ્રીણ કે શરાબને અધીન થવું પડે છે. વળી એમ પણ જોતા રહેજો કે અંશને ક્યાંસુધી વધારી શકાય છે ? વિષયલોગની સામગ્રી ક્યાંલગી એકઠી કરશે ? બાહ્ય સામગ્રીઓ અખૂટ તો કદિ પણ નથી જ હોઈ શક્તી. અખૂણું કે તો સદૈવ અખૂણું જ રહેશે. આ આનંદના રાશિને વધારવા માટેની હિંદુઓની રૂઢિ તો એવી છે કે છેદને ઠેકાણે રહેનારી તૃષ્ણાને ઓછી કરવાનો આરંભ કરો. તૃષ્ણા જેમ જેમ સમેટાતી જશે તેમ તેમ આનંદ વધતો જશે. જ્યારે તૃષ્ણા તદ્દન શૂન્ય થઈ જશે ત્યારે અંશ ગમે તે હશે તોપણ કુલ રકમ અગણિત (અનંત) થઈ જશે. પણ આ તૃષ્ણા-રૂપી છેદ માત્ર જ્ઞાનદારાજ નિર્મૂળ થઈ શકે છે. અન્ય કોઈ પણ ઉપાયથી તે નાશ પામતી નથી.

એક જણે ડાયલા મજનૂંની વાર્તા વાંચી. વાંચતાં જ તેને મજનૂં થવાની ઈચ્છા થઈ આવી. તેણે પોતાની સ્ત્રીના ત્યાગ કરી લયલાની એક છબી ઝનાવરાવી અને તેને છાતી સાથે બાંધી રાખીને ફરવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે આ મનુષ્યે મજનૂંના જેવો ઈશક પોતાના દિલમાં નહિ છતાં પણ પોતાને મજનૂંને ઠેકાણે સમજી લઈ તેની માશકને સ્વીકારી લીધાથી પ્રથમ જે સ્વપત્નિનું સુખ હતું તે પણ શુભાવી દીધું. ધિધાર છે એવા મજનૂં ઉપર 'ન ઘરના રહ્યા ન ઘાટના.' આજકાલના હિંદવાસીઓ ! જો તમને અંગ્રેજોનું અનુકરણ કરવાની ઈચ્છા છે તો મારા વહાલાઓ !

તેમનો ઇચ્છે (આહસ, જોડનિષ્ઠા, ઝંકય, દૃઢતા, ભલેથી લઈ
લ્યો, તેમનું દિવાનાપણું ભલે સ્વીકારે, પરંતુ તેમની માથુક-
કાળી લયલા (લગ્નભંગુર જગત-હુદ્ર વિપયવાસનાઓ)ને સ્વી-
કારે નહિ. જો તમારે મજનૂં (દિવાના) બનવું હોય તો તમારા
ઘરનીજ અતિ સૌંદર્ય પ્રદાશથી ભરપૂર બ્રહ્મવિદ્યા પાછળ બનો.
પાસેની પ્રેમાળ અને ચંદ્રવદનીને ઠાઠી મૂઠી રોકરી (ઘરડી) દુનિયાની
છળી ઉપર દિવાના થવાથી તો તમોને મુખને બદલે દુઃખ અને કલંકજ
મળશે. હા, આ રોકરી દુનિયાને પોતાની ચંદ્રવદની (બ્રહ્મવિદ્યા) ની
હુદ્ર ઢાંસી બનાવી લેવાને હરકત નથી.

દીન ગૈવાયા દુનીસે, દુની ન ચઢી સાય,
પૈર કુહાડા મારિયા, મૂરખ અપને હાથ.

“સ્વયંદે પાયસં સ્વચ્ચા મિદામદતિ દુર્મતિ : ।”

અર્થ:-પોતાના ઘરની ખીર છોડીને લિણા માગવા મૂર્ખ સિવાય
અન્ય કોઈ નથી જતો.

ઈતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે શક્તિના સાગરરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાનો
જ્યારે જ્યારે હિંદુઓએ તિરસ્કાર કર્યો છે, ત્યારે ત્યારે તેમને
નીચુંજ જોવું પડ્યું છે. પોતાના સ્વરૂપના મહત્ત્વને ભૂલીને જ્યારે
જ્યારે હિંદુઓ સ્વાર્થપરતા અને હુદ્રતાને વશ થયા છે ત્યારે ત્યારે તેઓ
આકૃતમાંજ આવ્યા છે.

હજી પણ સમય છે, સંભાળો. શરીરના દીચડાથી બહાર નીકળો.
પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આસન જમાવો. ત્રિવાદ્ધમ્ ની ગર્જના કરો અને
આનંદના દેલાસ ઉપર પવિત્ર ટંકારનો ધ્વજ ઉડવા દો.

હરિ સંગ બ્યાહ^૧ રચો રંગ રંગના.
આઓ રે બમના,^૨ બેઠો મોરે અંગના,^૩
જોલોરે પોથી,^૪ બિચારો મોરે લગના;^૫
ગાઓ રે સોહલે,^૬ દેઓ શુભ ચચુના,^૭
હરિસંગ ગમન, હરિસંગ સંગના.

લગવાનું શંકરાચાર્યના અદ્વૈત સિદ્ધાંત અનુસાર આત્મામાં ઉત્પત્તિ કે

અપોગતિ (ઇવોલ્યુશન કે ઇન્વોલ્યુશન) થઈ શકતાંજ નથી. તે તો ફક્ત માયામાંજ થાય છે.

જેવી રીતે ઘરની છીંતોને લીધે ઉત્પન્ન થયેલું અંધારું ઘરને ઢાંકી દે છે, જેવી રીતે સૂર્યનો ઉગ્ર પ્રકાશ સૂર્યનેજ ભેળા નથી દેતો, જેવી રીતે નદીમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ફીણ નદીનેજ ઢાંકી દે છે, જેવી રીતે દોરડામાં કલ્પેક્ષો સર્પ દોરડાનેજ છુપાવી દે છે, તેવી રીતે બ્રહ્મામાં સ્વરૂપના અધ્યાસથી કલ્પેક્ષી માયા, બ્રહ્મનેજ આવરી દે છે.

હુજૂમે જલવા હમ ચકસર હિજળે જલવા હસ્ત ઇ ભ,
નિકાળે નીસ્ત દર્યારા મગર તૂફાને ઉર્ધાની.

અર્થ:-અહીં પ્રકાશનો વિપુલતાજ પ્રકાશ ઉપરનો પડદો છે; સરિતા ઉપર કોઈ આચ્છાદન નથી સિવાય કે પોતાની નસાવસ્થાનું તોફાન.

જેમ નદીનું પાણી ફીણના પડદામાંથી ઉચ્ચ સ્વરે ગાય છે, જેવી રીતે સૂર્ય મેઘના આવરણને પ્રકાશમાન બનાવી તેની વચમાંથી પોતાના સૌંદર્યનો પ્રકાશ પાડે છે, જેવી રીતે અંદ્ર પોતાના ગ્રહણરૂપી ધુંધટમાંથી જ્યોતિ પૂર્ણ સુખક્રમબળને પ્રકટ કરે છે, જેવી રીતે દોરડી કલ્પિત સર્પની અંદર પણ પોતાની ખરી લંગાઈ અને જડાઈ દેખાડે છે, જેવી રીતે હીવો ક્ષનસ (ચીમની) ના પડદામાંથી પણ ચમકી ઉઠે છે, તેવીજ રીતે બ્રહ્મા માયાના આવરણમાં પણ પોતાનો પ્રકાશ પ્રવિષ્ટ કરે છે, અર્થાત્ નામરૂપાત્મક સંસારમાં પણ સમ્વિદ્યાનંદ (અસ્તિ, જ્ઞાતિ, પ્રિય) સ્વરૂપે પ્રકાશિત થાય છે. જે વસ્તુ જગત્માં દૃશ્યમાન થાય છે તેના નામરૂપને તળિયે પણ મૂળ સત્યસ્વરૂપ તો સત્ ચિત્ આનંદ (સમ્વિદ્યાનંદ) નુંજ છે. અદ્વૈતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ઇવોલ્યુશન (વિકાસ વા ઉન્નતિ) આ માયામાંજ છે, સદાય અવિકારી આત્મામાં ઉન્નતિ વા અવનતિ છેજ નહિ.

માયા

રાત્રિના અંધકારની કાળી આદર છવાઈ રહી છે. તારકો જગમગી રહ્યા છે. કોની મગદૂર છે કે તેમની સંખ્યા ગણી શકે ? શી વિપુલતા ! એકજ પલંગ ઉપર એક જીજ્ઞાના ગળામાં હાથ નાખી પતિપત્ની આરામથી સૂતાં છે; પરંતુ પતિ તો લાહોરના ટાઉનહૉલમાં પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રો લખી રહ્યો છે, અને પત્ની પોતાની દેરાણી કે જોડાણી સાથે મેણાંની

આપણે કરવામાં લીન છે ! જુઓ લકાઈટ'ટાનો આરંભ થઈ ચુક્યો ! અરે છાની રહે કુભારજી ! તારો પતિ અત્યારે પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્ર લખે છે તેને હરકત ન કર, અને તારો ઘોંઘાટ બંધ કર. પણ જુઓ જુઓ ! તે તો ચમકી ઉઠ્યો; ઉંઘ ઉડી ગઈ. પરીક્ષા કેવી ને ટાઉનહાલ કેવો ? અહીં તો મુંઢરી છે અને પોતે. ઝોરડીની બહાર આવી જોયું તો ધ્રુમસના ગોટેગોટા ચડેલા છે. માણસ માણસને નથી દેખાતો. પ્રભાતનો ઘોળદાર હજુ નથી જણાતો. ઓ શુક ! તારાં ગાન અને નૃત્ય ક્યાં ગયાં ? તારા મિત્ર અને સહચર (તારકો) આનંદને વીસરી ગયા છે !

યુવક સાહેબે નોકરને હાક મારી, જવાબ ન મળ્યો. પાસે જઈને જોયું તો તે કુંભકરણની નિદ્રામાં પડેલો ધોરતો હતો. આપણા નવયુવકની નાની સરખી છાતીમાં એકએક તોફાન ચઢી આવ્યું, મસ્તિકામાં આવેશ આવી ગયો. ચહેરો ખીહામણી રાત્રિ કરતાંયે વધારે ભયંકર બની ગયો. નોકરને અત્યંત નિર્દયતાથી ઉઠાડ્યો, અને કાન પકડીને તાકીદ કરી કે “હવે આંખ ન મીંચાવા પામે; હોંશિયાર રહેજે; રાત્રિ અત્યંત બિહા-મણી અને ભયાનક છે” ઇત્યાદિ. અહીં નોકર બગ્યો, ડુભાયો; અને ત્યાં થોડા સહેબ અભ્યાસગૃહમાં પેઠા. બત્તી સળગાવી “ જોન કૃત નીતિ-શાસ્ત્ર ” (જોન્સ મૉરલ સાયન્સ) વાંચવા મંડ્યા. અડધુંએક પાતું વાંચ્યું હશે એવામાં આંખ મળી ગઈ. પગ લોંચ ઉપર, કમર પુરતી ઉપર અને માથું ટેબલ ઉપરની ચોપડી ઉપર મૂકી બેભાન પડેલા છે. તેમને નિદ્રાના ગરમ ખોળામાં મૂકી, હવે બહાર કાંપતા નોકરની ખબર લઈએ. તે બિચારો મહાન યત્ન પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, અરે યુદ્ધસ ગ્રામમાં મથેલો છે. ટોની સાથે લડે છે ? શું ઘરમાં ચોર ઘુસી આવ્યા છે ? ના, એણે નિદ્રાની સામે કમર કર્યો છે. ઉંઘ સામે બળ અજમાવે છે. આખો ચોખે છે. બગાસાં આવે છે, આળસ મરડે છે. હાય ! ક્યારે ખેડા ફાટશે ? ક્યારે તડકો થશે ? ક્યારે પ્રભાત એ બતાવશે ? ઘડીએ ઘડીએ આકાશ તરફ જુએ છે, રાત પૂરીજ નથી થતી. થોડું ફરવાનો આરંભ કરે છે, તો પાછો ટાઢને લીધે બિછાનાનો આશરો લેવો પડે છે. “ હા ! ઠીક સૂઝ્યું. ગાવા માંડું એટલે રાત નહિ જણાય. સાતે સુરોના મિશ્રિત સ્વરથી તેણે ગાવાનો આરંભ કર્યો.

નીદ તોડે જે ચુગી આલી, જે કોઈ ગાહક હોયે,
 આયેધે મોહના, ફિર ગયે અંગના, મય ઈસન ગ્હી સોયે,
 નીદ તોડે જેચુગી આલી
 મૂરદાગ પ્રભુ અળજે મિલોજે, ગયુગી નૈન સમોયે,
 નીદ તોડે જેચુગી આલી

જાવાનો અવાજ સાલળી ઓરડીમા બાળુજી પણ જાગી ઉઠ્યા અને વાચવા માલ્યા નોકર તાલ દધને ગાય છે, પોતાની ધૂનમા મસ્ત થતો જાય છે. પ્રભાત અને રાત્રિને તદ્દન વિમારી બેઠો છે

વારૂ ! એને વિસરવા દો, પરંતુ, વહાલા પાઠકો ! અમે તો હવે-સૂર્ય ભગવાનનું શુભાગમન વિસરવાના નથી. પ્રકુલતાપ્રેરક પ્રકાશ છાનો-માનો એવી મૃદુતાથી સૂર્યમાથી પૃથ્વી ઉપર પડે છે કે જાણે આકાશમા ઉંચે ઉડનારા હેસનું ખરી પડેલું પીછું ધીમે ધીમે ભૂમિ ઉપર આવી પડતું ન હોય ! અમેરિકન કવિ લૉગકેલોએ નિમ્નલિખિત પદ્ધિઓમ વર્ણવેલા ચિત્રથી ઉલટુંજ

“ દિવસ વીતી ગયો છે, અને અધકાર રાત્રિની પાખોમાથી નીચે સરી પડે છે, જાણે ઉંચે ઉડતા કોઈ ગરુડ પક્ષીનું ખરી પડેલું પીછું નીચે ન પડતું હોય ! ”

પરોઢિયે પોઝારનાર દૂકાને મોઝે પોતાના હૃદય અને ચક્ષુની જ્યોતિના આગમનના મમાચાર સાલળી આનંદની અવધિને લીધે પૃથ્વીના આસુ (એમ) નીચળી પડ્યા છે, અથવા એમ કહો કે ‘ હસ ’ (સૂર્ય) ના સોજનમાટે પ્રકૃતિરૂપી નવવધૂ મુકતાફળના થાળ ભરી અર્પણ કરી રહી છે આ તે ક્રમસ અને જળની વરાળ છે, કે દર્ગનની પ્રતીક્ષામ વસુધરા પોતાના હૃદયની વરાળ (ઉભરા) કાઢે છે ? પરંતુ આ ફરિયાદો અને શિઝાયતોના ઢગલા તો ખીતમનું પ્રકાશિત મો જોવાની પૂર્વજ ના થઈ જાય છે.

દિલ ઢેર યુગારે કે લગાતા હય કફા મે,

ઉડ જાતે હય પુરશીદસા જળ ઝનઝરઆયા

અર્થાત્ હૃદય પોતાની પીઠ ઉપર ઉભરારૂપી વરાળનો ઢગલો બાધી રાખે છે, પણ જ્યાં સૂર્યના જેવું પ્રકાશિત મો દહિએ પડે છે કે એ

બધું હી નય છે; બધા ઉભરા મનમાંને મનમાંજ શાંત થઈ નય છે.

શુદ્ધતા પુદ્ગલ કે સુ આઈ ગમે દિલ જાતુ બગોયમ,

એ કુનમ કે ગમ અઝદિલ બેરવદ સુ તુ આઈ.

અર્થાત્ મેં કહું હવું કે ત્યારે તું આવશે ત્યારે મારા હૃદયની બધી ચિન્તાનું તારી આગળ વર્ણન કરીશ; પણ શું કરું ? કે ત્યારે તું આવે છે ત્યારે હૃદયમાંથી બધી ચિન્તા હી નય છે.

ઉમે શુદ્ધ રોએ બરખત સૈર ન હીકમ,

ઝીરાકે તુ મીઆઈ એ મન મી રવમ અઝ હોશ.

અર્થાત્ આખું આયુષ્ય નીકળી ગયું તોપણ એક દિવસ પણ મેં તૃપ્ત થઈ એવી રીતે તારૂં મોં નથી લેયું, કેમકે ત્યારે તું આવે છે ત્યારે જાન ભૂલી જવાય છે.

કેહને દેતી નહીં કુચ્છ મુંહસે મુહબ્બત તેરી,

લગ પે રેહ જાતી હય આ આકે શિકાયત તેરી;

યાદ સબ કુચ્છ યે હમેં હિજૂકે સદમે અલિમ !

ભૂલ જાતા હું મગર દેખ કે સૂરત તેરી.

અર્થાત્ તારો પ્રેમ મને મોંએથી કંઈ કહેવા દેતો નથી; તારી ફરિયાદો હોઠ ઉપર આવી આવીને અટકી જાય છે. એ અલિમ ! તારા વિરહનાં સઘળાં દુઃખો મને સ્મરણમાં છે, પરંતુ તારૂં મુખચંદ્ર લેઈને તે સઘળાં ભૂલાઈ જવાય છે.

ગગનમંડળનો મહાસ્થી (સૂર્ય) કિરણોના લાલા હાથમાં લઈ પોતાના સોનેરી અશ્વને દોડાવતો ચાલ્યો આવે છે, અને એ સમાચાર સાંભળતાંજ અંધકારની સેનાના શૂરવીરોએ એકત્રિત થઈ જીવતોડ યુદ્ધ કરવા માટે કમર ઠપ્પી. શરદી આખી રાત કરતાં પણ અધિક પડવા માંડી. નિદ્રા અને આગસે જો કે આખી રાત પોતાનું બેર વાપરવામાં બાકી રાખ્યું ન હતું, તોપણ પ્રભાત થતાં તો પોતાનો હાથ એવી કુશળતાથી ચલાવવા માંડ્યો કે જગતમાં કોઈ અમીરજ ન રહી શક્યો. ધુમસના ગોટેગોટા અંધકારની સહાયતાને માટે મહા અલિમાન સાથે આવીને એકઠા થવા લાગ્યા, વાદળો પણ લવાં ચડાવી કપાળ ઉપર કરચલીઓ પાડી આવી પહોંચ્યાં; તેઓ આંખો કાઢવા માંડ્યાં; અને ગઈ ગઈને બીવડાવવા

લાગ્યાં. રાત્રિના આરંભમાં કેવી મનમોહક ચાંદની ખીલેલી હતી ! તેને ઠેકાણે અત્યારે અંધકારના ગોટેગોટા છવાઈ રહ્યા છે.

“રિમઝિમ રિમઝિમ મેંહુના બરસે, આયે રે બાદરકારે.” આલસ્ય, અંધકાર અને ધ્રુમસ ઇત્યાદિની સેનાઓ સૂર્યના લાગ્યને નષ્ટ કરવા આકાશમાં કેવી જાગી રહેલી છે ! શું સાચેજ તેઓ સૂર્યના રથને રોકી દેશે ? જો એમજ થયું તો જગતની શી દશા થશે ? ઈશ્વર કરેને સૂર્યનો જય થાય ! વહાલાઓ ! ગભરાશો નહિ. કયાં અંધકારના અમલદારો અને કયાં સૂર્ય ! તેઓ તે એની સાથે શું રાખ મુકાબલો કરવાના હતા ? રાત રાણીના સૈનિક અમલદારો ગમે તેટલું બળ દેખાડે તોપણ સૂર્યનો એક વાળ પણ વાંકો નથી થવાનો. ચલો ગમે તેટલો ઉછળે તોપણ તે ભાડને નથી ફેડી શકતો. તેમ જો બધાંવડે પણ સૂર્ય કદિ ઢંકાયલો રહે એવી કલ્પના પણ નથી થઈ શકતી. પ્રકાશમાન આદિત્યદેવની સાથે થઈ તેઓ તેને કાંઈ પણ તુકસાન કરી શકે એ વિચારોજ નકામા છે. જુઓ ! વાદળોના ઘટા ટોપને કાપી, ધ્રુમસના કવચ બખતરને ચીરી, તેનાં કિરણોની કટારીઓ એ પૃથ્વીની છાતીને રક્તવર્ષા બનાવવા માંડી. ગગનમંડળનો વિજયી રાજધિરાજ આવી વિરાજમાન થયો.

નવીન (પાંચાત્ય) શિક્ષણવાળાઓ ! યાદ રાખજો કે અજ્ઞાનની કાળી રાત્રિ કાળાંજ કર્મોત્તું કારણ બને છે.—અભિચાર, ચોરી ઇં કાળાં કર્મો ગાઢ અંધકારમાંજ કરવામાં આવે છે.” અને જ્યારે તેના અંત નિકટ આવે છે ત્યારે દારુણ મુદ્દ મચાવે છે; પરંતુ સૂર્ય તો નીકળશેજ નીકળશે; તે અટકવાનો નથી. ભગવાન રામાનુજના મતાનુસાર તમારી અંધરના સૂર્ય (હંસ-આત્મા) ને આલસ્યની અડચણોને ચીરી ફાડીને અને અજ્ઞાનનાં આવરણોને છિન્નહિન્ન કરીને કોઈ પણ પ્રકારે પ્રકટ થવુંજ પડશે. આ જીવાત્મામાં અમાપ બળ અપ્રકટ રહેલું છે તેજ તેના વિકાસ-ઉન્નતિનું કારણ છે. આ સ્વાભાવિક શુણ્ણને લીધેજ ક્રીડી, વીંછી, સાપ, બિલાડી, મર્કટ ઇત્યાદિ શરીરોની પંક્તિઓ (યોનિઓ) પસાર કરીને આ જીવાત્મા માનવી શરીરસુધી ઉન્નતિ કરે છે, અને ચોતાની જ્ઞાનજ્યોતિ દ્વારા અજ્ઞાનના અંધકારને નષ્ટ કરી જ્ઞાનીરૂપે સૂર્યને આ પ્રમાણે સંજોધે છે.

પૂવ્વનેકયેં યમ સૂર્ય પ્રાજાપત્ય વ્યૂહ રદમીન્ સમૂહ । તેજો યત્તે રૂપં
કલ્યાણતમં તત્તે પદ્યામિ યોઽસાવસૌ પુરુષઃ સોઽહમસ્મિ ॥

(૧જીર્વેદ, ધર્શિવાસ્ય ઉપનિષદ, મંત્ર ૧૬)

તાત્પર્ય:-ઓ પાલનપોષણ કરનાર, અદિતીય, યંથી, ન્યાયી, અને
સૃષ્ટિમાં સૌથી મહાન્ એવા સૂર્ય ! દૂર કર તારાં કિરણોને, સંભાળ તારા
પ્રકાશને કે જેથી હું તારા હસ્થાણુકારક સ્વરૂપને જોઈ તો પારો ! અહા !
જે તારું સ્વરૂપ છે તેજ હું છું.

જે તું છે તે હું છું, જે હું છું તે તું છે, અરે હુંજ છું હું, તું છેજ કયાં ?

આકે પસ્તીસે અગર દામન તેરા હમદમ નહીં,

યે ક્ષીલતકા નિશાં, અય નૈયરે આઝમ ! નહીં.

આહ તૂ અપની તજલી કા અગર મેહરમ નહીં,

હમસરે-યક ઝરંએ-આકે-દરે-આદમ નહીં.

અર્થાત્ અમારી નીચલી દુનિયાની ધૂળ સાથેજે તારો પાલવ ભિત્રતા
નથી રાખતો (ધૂળથી ખરડાયલો નથી), તો ઓ મહાન્ સૂર્ય ! તે કંઈ
મોટાઇનું કારણ નથી. અહા ! જોતું પોતાના પ્રકાશનો લેદ જણવતો નથી,
તો તું મનુષ્યના ચરણની એક રજ ખરાબર પણ નથી.

વિકાસવાદના વિષયમાં ભગવાન્ શંકર અને શ્રીરામાનુજાચાર્ય વચ્ચે
એટલોજ તફાવત છે કે જેટલો ખગોળવિદ્યામાં સૂર્યકેન્દ્ર અને ભૂકેન્દ્રની
વચ્ચે છે. જ્યાંસુધી વ્યવહાર સાથે સંબંધ છે ત્યાંસુધી ભગવાન્ શંકરા-
ચાર્ય અને શ્રીરામાનુજના વિવરણમા જુદાઈ જેવું નથી; પરંતુ શંકરા-
ચાર્યે મૂળ સત્યને સંતાડી રાખ્યું નથી, અને અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે બતાવી
આપ્યું છે કે જેવીરીતે સૂર્ય રાત્રિરૂપી કાળી કસ્તૂરીને પોતાના પ્રકાશ
વડે કપૂર (ઉજ્જવલ) બનાવી દે છે, સિતિજથી લઈ મધ્યાન્હસુધી
ઉપર ચઢે છે અને રાશિઓમા ફરતો દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે
ન તો તે ઉગે છે ન કદાપિ અસ્ત પામે છે, ન નિકટ આવે છે ન દૂર
જાય છે, ન હાલે છે ન ચાલે છે, તે તો સદૈવ પોતાના પ્રકાશમાંજ મસ્ત
રહે છે, તેવીજ રીતે વાસ્તવિક રીતે આત્મા કદાપિ ઘટતો પણ નથી
અને વધતો પણ નથી, તેમાં ન તો ઉન્નતિ છે ન અવનતિ છે. ન ઉદય
છે ન અસ્ત, ન વિકાસ છે ન સંકોચ, તે તો સદૈવ એક રસ પોતાના મહિ-

મામાંજ મરત રહે છે. ભો કે તે અંધકારની પંક્તિઓને તોડતો અને અજ્ઞાનના શૈનિકોને હરાવી પ્રકાશિત દિવસને ચારે દિશામાં પ્રસારતો પ્રતીત થાય છે; પરંતુ આ ઇવોલ્યુશન (વિકાસ) માત્ર માયામાંજ છે, ફરે છે તો પૃથ્વી પરંતુ કહેવાય છે સૂર્યની ગતિ; ઉઘટે છે તો પ્રિયાના મોં ઉપરનો ધુંધટ પરંતુ લાન ભૂલેલો આશક એમ જાણે છે કે મારી પ્રિયાનું રૂપ વૃદ્ધિ અને વિકાસ પામે છે; દોડે છે તો વાદળોનું આવરણ; પરંતુ બાળકો તેને ચંદ્ર ચાલે છે એમ માની દલાડોચુધી તેની સામે તાકી રહે છે, અને ખોલે છે કે જુઓ ! ચંદ્ર કેટલો ઉતાવળો નાસે છે ! અહાહા ! પેલો વાદળાંમાંથી બહાર નીકળ્યો ! એ બહાર નીકળ્યો ॥

રૂપે પુર ઝિયાદે નજારેને મુઝે બેઠે મજનું બના દિયા;

તેરે સદેકે સદેકે મંથ નાઝનીં, તુને પુર્કા મુંહસે ઉઠા દિયા.

અર્થાત્ તારા દિવ્ય ક્રાંતિમાન સુખારવિંદના દર્શને મને નેતરના જેવો નાનુક બનાવી દીધો; તારા ઉપર કુરબાન, કુરબાન છું એ સૌંદર્યવતી! કે તેં મોં ઉપરથી પરદો ખસેડી નાખ્યો.

यथा चंद्रिकानां जले चंचलत्वं । तथा चंचलत्वं तवार्पाह विष्णो ॥

તાત્પર્ય' ગર્જ' બોતાં તો સરિતાના તરંગોજ ફૂટતા ઉછળતા, દોડતા આદ્યા જાય છે, પરંતુ બાહ્યક્રિયાએ ચંદ્રમા નાયતો ઉછળતો હોય એમ જણાય છે, તેવીજ રીતે ઉન્નતિ, ઉત્ક્રાંતિ ઇત્યાદિ માયામાંજ હોવા છતાં પ્રાન્તિથીજ તે આત્મામાં હોય એમ જણાય છે.

જળના પરપેટાઓમાં દેખાતો સુંદર પ્રકાશ પાણીમાંજ ઉદ્ભવે છે અને નષ્ટ થાય છે. તેનું પ્રકટ થવું અને રંગ બતાવવું એ જોડે સઘળો પ્રકાશન પ્રકાશ છે, તોપણ વાસ્તવ પ્રકાશ તો આ પરિવર્તનો અને રૂપાંતરોથી લિન્નજ છે.

હુબાળ વાર જ બેહરે તમાથા આમદે ઇમ,

કે સર કશીમો નિગાહે કુનીમો આખ શવીમ.

અર્થાત્ છુદછુદની પેઠે અમે તો તમાથો કરવા આવ્યા છીએ, કે માથું ઉંચકીએ, દષ્ટિ ફેરવીએ અને ફરી જળ બની જઈએ.

જીમ ભવના આવના નહીં એથે; કે હું વૉગ હમેશ અડોલ હયજી.

જિવીં બદલાં દે ચલે ચંદ ચલદા, લગ્ગે બાલકાંનું એહ ભૂલ હયજી.

ચલે દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, પ્રાણ આદિક, ઓહ દેખને હાર અટોલ હયછ. પુલ્હાશાહ સંભાલ પુથહાલ હૂ જે, જૈન અરિકાંદા એહો ખોલ હયછ. આત્મા અસંગ હોવાનું સાંખ્યશાસ્ત્રે પણ અત્યંત ભારપૂર્વક સ્વીકારેલું છે.

અસંગોઽયં પુરુષ इति । (સાંખ્યદર્શન. ૧-૧૫.)

અર્થ:-આ પુરુષ (આત્મા) નિઃસંગ-ગુણ વિકાર ઇત્યાદિના સંગરહિત છે.

શીન શુખ્હા નહીં ઝરા એક ઇસમેં, સદા અપના આપ સરૂપ હયછ. નહીં જ્ઞાન અજ્ઞાન હી ઠોર ઓયે, કહાં સૂરમેં છાઉં ઓર ધૂપ હયછ ? પડા સેજ કે માંહ હય સહી સોયા, ફૂડ સ્વપ્નકા રંક ઓર ભૂપ હયછ. પુલ્હાશાહ સંભાલ જદ મોલ દેખ્યા, ઠોરઠોર મેં વોહી અનૂપ હયછ. પુલ્હાશાહ તૂં ભૂપ અચલ ભૈઠા, તેરે આગે પ્રકૃતિકા નાચ હયછ.

આત્મા અસંગ છે અને માત્ર પ્રકૃતિજ ઉન્નતિ અને ઉત્ક્રાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે એ વાતને પંડિત ઇશ્વરકૃષ્ણે પોતાના ગ્રંથ “ સાંખ્ય તત્ત્વકારિકા ” માં આશ્ચર્યજનક કવિત્વપૂર્ણ ટોમળ કંઠપનાદ્વારા દર્શાવી છે.

रंगस्य दर्शयित्वा निवर्तते नर्त्तकी यथा नृत्यात् ।

पुरुषस्य तथात्मानं प्रकाश्य विनिवर्तते प्रकृतिः ॥ (કારિકા ૫૬)

તાત્પર્ય:-અહુરૂપી (નટ) લોકોનેા રિવાજ છે કે વેશ બદલીને શ્રીમં-તોને લોળવે છે; પરંતુ બદલેલા વેશ અને રૂપ તળે તેમના હૃદયમાં એવી આકાંક્ષા તો અત્યંત દૃઢ રીતે જામેલી હોય છે કે તમારો પૂરો ચતાં તર-તજ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ પણ પ્રકટ કરી દેવું. તેથી જ્યારે તેઓ એમ જીએ છે કે આપણી સુદૃઢ સફળ થઇ છે, મત્ર અસરકારક નીવડ્યો છે, ત્યારે તેઓ તરતજ સલામ કરે છે અને આશીર્વાદ આપે છે કે “ મહા ભાગ્ય ! અટળ પ્રતાપ ! રાજપાટ કાયમ રહો ! ઘોડાં જોડાની ખેર ! ભગવાન રક્ષા કરો ! ” ઇત્યાદિ. પ્રકૃતિની પણ આવીજ દશા છે. તે પુરુ-ષને ઠગે તો છે, પણ તેના મનમાં તો એમજ હોય છે કે મારા સ્વરૂપને મેં છુપાવ્યું તો ખરૂં, પણ હવે તેને ગમે તેમ કરી પ્રકટ પણ કરીદઉં-ભરમ ભાંગીજ નાખું.

હા, સાચુંજ છે કે ક્રીડી, મર્કટ ઇત્યાદિ શરીરોમાં જે પુરુષને નીચું જોવાનો વખત આવ્યો અને દુઃખ ખમવું પડ્યું તો તે પણ પ્રકૃતિનાજ કારણે. માનવી વેશ ધારણ કર્યો તો તે પણ પ્રકૃતિનેજ લીધે જાની કહેવાયો.

તો તે પણ પ્રકૃતિને લીધેજ; અને જ્યારે પોતે બાધિત અને ક્ષુદ્ર હોવાની બ્રમણા ભાંગી અને એમ સમજાયું કે હું પર છું, પવિત્ર છું, અસંગ છું, સ્વતાંત્ર છું, તો તે પણ પ્રકૃતિને લીધેજ.

અસંગોઽદ્દમસંગોઽદ્દમસંગોઽહં પુનઃ પુનઃ ।

આ પ્રમાણે સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાંજ પ્રકૃતિ પુરુષને મૂકી પોતાનો રસ્તો લે છે, અને પુરુષ પોતાના આનંદધન સ્વરૂપમાં રહી જાય છે, આજ સુક્તિ છે. સારાંશ એજ કે પ્રકૃતિ પોતાનાં બધાં કૌતુક બતાવી દૂર ખસી જાય છે. ઈશ્વર કરે ને આ પ્રકૃતિપુરુષના વિયોગની પણ સત્વર પ્રાપ્ત થાઓ ! યોગશાસ્ત્રનો આજ ઉદ્દેશ છે.

ઉપર્યુક્તા કારિકાનુ' અક્ષરશઃ ભાષાંતર આ પ્રમાણે છે " જેવી રીતે સભામંડપમાં કંચની નૃત્યથી પરવારે છે એટલે આપોઆપ ખસી જાય છે, તેવીજ રીતે પ્રકૃતિ જ્યારે પોતાના સ્વરૂપને પુરુષ આગળ પ્રકટ કરી રહે છે ત્યારે આપોઆપજ દૂર થઈ જાય છે. "

કગણી જ્યારે બગલમાનો સાપ જાનીને કોઈની સાથે જતી હોય છે ત્યારે કપટભરી વાતોથી તેનું મન લોભાવવાના ઘણાંયે પ્રયત્નો કરે છે; પણ જો તેને એટલી બળર પડી જાય કે હું કગણી છું એવી તેમને બળર પડી ગઈ છે તો સસલાના શીંગડાની પેઠે તરતજ ઉડી જાય છે. જરાબર આજ પ્રમાણે પ્રકૃતિનું પોકળ ખુલી જતાં પુરુષને તરતજ સુક્તિ મળી જાય છે.

પરંતુ હવે પાછા કોણ જાણે કેમ અમારા મહાત્મા પંડિત ઈશ્વરકૃષ્ણજી મહારાજ આ વ્યભિચારિણી વેશ્યા (પ્રકૃતિ) ના ખેડોની ક્ષી લઈને તેના વકીલ બની બેઠા. તેઓ કહે છે કે:-

नानाविधैरुपायैरुपकारिण्यनुपकारिणः पुंसः ।

गुणवत्यगुणस्य सतस्तत्स्यार्थमयार्थकं चरति ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:-" પ્રકૃતિ તો પુરુષની ભાતભાતની સેવાઓ કરે છે, પરંતુ તેના બદલામાં પુરુષ કંઈજ ઉપકાર નથી કરતો. પ્રકૃતિ ગુણોવાળી છે; પુરુષ નિર્ગુણ છે. એટલે પ્રકૃતિની પ્રશંસાપાત્ર ગુણશીલતા જુઓ કે કૃતમા (પુરુષ)ને માટે પણ કેવા કેવા યત્ન અને મહેનત કરી રહી છે. "

આ વિષયને એક બીજા પંડિતજી મહારાજે બહુ અદ્ભુત રીતે હિંદી પદ્યમાં શુદ્ધો છે. રામને આશ્ચર્ય થાય છે કે આજા માનનીય પંડિતો

ઉપર પણ સ્ત્રીઓનું એવું સામાન્ય ક્યાંથી આવી ગયું કે તેઓ ત્રિયા (પ્રકૃતિ)નાં ગીત ગાતા ગાતા થાકતાજ નથી. વાતની વાતમાં તેઓ આ વહુએ “પ્રધાન” બનાવી દે છે.

લખો ચેહ હુન્હા હુન્હિન કૈસે. ટેક.
અતિ બેમેલ વિચિત્ર ભાવ કે કહું લખે નહીં એમે
હુન્હિન અતિહી સુધર સુહાવન લેખન ઉન એસે,
હુન્હા યાહી લખત “સુપ” કૈહૈં બૈઠો ઉન્નખક લૈસે.
હુન્હિન અતિ શુભવંત ચતુર ત્યોં હાવ ભવ હો વૈસે,
હુન્હા શુનકી ખાત ન બને, પૂરો “ગોખર ગલ્લેરો”
સખકી એક હુન્હિન, બહુ હુન્હા, પર સખરે એક એસે,
હુન્હન હી બહુ નાચત ગાવત, વૈ સખ લૈમે કે તેમે

રામ માત્ર એટલુંજ પૂછે છે કે મહારાજ વકીલ સાહેબ ! “મિયા બીબી રાજી તો ક્યા કરેગા કાજી !” ન્યારે ખુદ પ્રકૃતિ પોતેજ પોતાનું નૃત્ય અને ગાન, પોતાના સર્વ હાવભાવ અને પોતાનું સર્વસ્વ પુરુષના એક નેત્રકટાક્ષને માટે વેચી નાખવા તૈયાર છે, તો પછી તેની સિક્કારસ કર નારા તમે કોણ છો ? ન નોતર્યા ન બોલાવ્યા, ને વકીલ બનીને આવ્યા ! બૂલથી પડેલી માત્ર એકજ દષ્ટિ ! બીબી કાઢજ નહિ ! અને તેટલા ઉપર તો સમસ્ત જગત્ (પ્રકૃતિ) ના તન, મન અને ધનનો સોદો થઈ ચૂક્યો !

મસ્ત ગસ્તમ અઝ હુ ચશમે સાકી ચે પયમાના નોશ,
અલ ફિરાક અય ન ગો નામોસ, અલ વિદા અય અકલોહોશ.
યારણ ઈ ચશમસ્ત યા બહસ્ત કઝ કૈશિય તશ,
હમચૂ દર્યાએ સુહીત ઈ કતરા અમ આમદ બ નોશ

અર્થાત્ તે જામ ગટગટાવનાર સાકીના બે નયનોજ બેઈને હું તો મસ્ત બની ગયો, દૂર થાઓ ઓ લાજ અને શરમ ! અને વિદાય થાઓ ઓ જ્ઞાન અને ભાન.

ઓ પરમેશ્વર ! આ તે નયન છે કે કામળ, કે તેના કેદથી એક બિંદુ માત્ર નેટલો હું વિશાળ સમુદ્રની પેઠે ઉછળી ઘુઘવી રહ્યો છું.

ઈસ ભેગી દે નૈન કટોરે, બાબા વાંગન લેદે રોરે,
રાઝા ભેગીતે મૈ ભુઆની, ઉસદી ખાતિર ભરસાં પાની

હાય તારી દૃષ્ટિથી મઘ ! ઓ તારાં તોફાની નયન ! તેં તો ગજબ કર્યો ! મસ્તીને લીધે પ્રકૃતિને માત્ર ભાતભાતના નાચ નચાવ્યા એટલુંજ નહિ; પરંતુ તારે લીધે કોમળતાની મૂર્તિ અને ણિંદુ સમાન મુખવાળા પુરુષને પ્રકૃતિનાં દિલ, જિગર, અને પ્રત્યેક રોમરોમ ઉપર પદારોપણ કરવું પડ્યું.

કોઠે સે નઆકત તો ઉતરને નહીં દેતી;

તુમ આંખું સે દિલમેં મેરે કયુંકર ઉતર આયે ?

અર્થાત્ તમારી નાનુકાઈ કોમળતા-તમોને મેડી ઉપરથી તો નીચે ઉતરવા નથી દેતી, ત્યારે આંખો વાટે તમે મારા હૃદયમાં કેવી રીતે ઉતરી આવ્યા ?

કોઠે તોં ચઢ પાઈયા ઝાતી, દો નૈનાં દીરઝ પિછાતી,

ધાય ગયાની ! જાની લું લું દે વિચ,

હાય ધાય ગયાની ! સોહના લું લું દે વિચ.

આ દૃષ્ટિપાતમાં એવુંતે શું બહુ હંતું કે અહીં પ્રકૃતિમાં તનમનાટ ઉપજાવ્યો, અને ત્યાં પુરુષ પોતે પણ બિચારો દૃષ્ટિબાણુની સાથેજ પ્રકૃતિની નસ-નસમાં જઈ પડ્યો ! અહીં કામલુગારાં નયનોની કટારી બિચારી પ્રકૃતિના જિગરમાં ભોંકાઈ, અને ત્યાં પુરુષ બિચારોતેના હૃદયમાં અતુર્બુજ થઈ ગયો.

અણુચે કહુકયાંલી અનોખી કમન્દ . હય,

મે કૈદ હો અસીર જો દેખું ઉધરકો મંય.

અર્થાત્ આકાશથી તારી ભ્રમર પણ એક એવી અનોખી જાળ છે, કે જો તેની તરફ દૃષ્ટિપાત કરું તો તેમાં સપડાયલો બંદિવાન છૂટી જાય.

હાય એકાંત બંદિવાસ !

અપના ચેહ દા'વા નહિ દિલમેં કાઈ તેરે સિવા.

ઉનકા ચેહ ઈલઆમ ! અચ્છી કૈદે તન્હાઇ દુધ.

અર્થ:- અમે દાવો કર્યો કે અમારા દિલમાં તારા સિવાય અન્ય કોઈ નથી; તો તેમણે આશ્વેષ કર્યો, “ વાહ, ઠીક એટલા માટેજ અમને એકાંત કેદખાનાની સજા કરી છે. ”

જો ભોળોભટાક પુરૂષ આચાર વિરુદ્ધ વર્ત્યો હોયો તોયે તેના પાલવ ઉપર આશ્વેષનો ટાપ નથી લાગી શકતો, કેમકે તેણે પોતેજ પોતાને થવી

નેઈતી મજા પ્રકૃતિને બનાવી દીધી. જિંદાં મેં ને જિંદા લેજના હો, અપને દિલે તંગમેં જગેહુ દો.

અર્થાત્ ને મને જીવતાંઓની વચમાં જીવતોજ મોકલવો હોય, તો તમારાજ સાંકડા હૃદયની અંદર મને જગ્યા આપો.

ઓ પુરુષ (યુસુફ), આ તે કેવું દેખાતું ! કે જુલેખાતું હૃદયદર્પણ જ દેખાતું બન્યું છે !

ન યાયદ ભુજ ખિયાલત દર દિલે મન,

બ ભુજ યુસુફ સરે જિંદાં કે દારદ ?

અર્થ:-તારા વિચાર સિવાય મારા હૃદયમાં બીજું કંઈજ નથી આવતું; યુસુફ સિવાય દેખાનાનો વિચાર કોણ કરે ?

યુસુફે શુભ ગરતે રા ખીરું મળેય;

દર દરને આહે દિલ યાબી સુરાગ.

અર્થ:-શુભ થયલા યુસુફને બહાર ન હુંદતો, તેનો પત્તો તો તને તારા દિલના ફવામાંથીજ તે મળી જશે.

આ તે પ્રિયનું પ્રતિબિંબજ જુલેખાડપી પ્રકૃતિમા પ્રવેશ કરી સ સાર રૂપી તોફાન મચાવે છે. આજ પ્રતિબિંબ વીર્યબિંદુની પેઠે પ્રકૃતિના ગર્ભમાં સારાઈ સ્પષ્ટિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાન થયા પછી પ્રકૃતિના કંટકોલ બધ થઈ જાય છે એ વાતને નિઃશ્ચિંત શ્લોકમાં નવીન રીતે વર્ણવી છે.

મૃતેઃ સુકુમારતરં ન કિંચિદસ્તીતિ મે મતિર્મઘતિ ।

યાદઘાસ્મીતિ પુનર્ન દર્શનમુપૈતિ પુરુષસ્ય ॥ (શરિફ ૬૧)

અર્થ:-મારા મત પ્રમાણે પ્રકૃતિ અત્યંતજ લજ્જાવતી અને શરમાળ છે; જ્યારે તેને ચત્કિંચિત્ પણ સશય પડે છે કે હું દેખાઈ ગઈ છું, એટલે પછી ભૂલથી પણ તે ફરી પુરુષની સન્મુખ આવતી નથી.

વિવેચન:-જેવીરીતે કોઈ રાજ્યકુમારી રાજમહેલના ઝરખામા બેસી શૃંગાર સજ્જતી હોય, ત્યારે જ્યાંસુધી તેને એવો વિચાર હોય છે કે મને કોઈ પુરુષ નથી જોતો ત્યાંસુધી તો તે શણગારની સજ્જવટમાં લાગેલી રહે છે, પણ જ્યાં તેને એમ જણાયું કે મને કોઈ પુરુષ જુએ છે; એટલે તો તે તરતજ બારી બંધ કરી દઈ એવી નાશી જશે કે ફરી

માં નહિ દેખાડે. પ્રકૃતિની પણ આવીજ દશા છે. જ્યારે તેને એમ જણાય છે કે પુરુષને માત્ર જ્ઞાન થયું છે, ત્યારે પછી તે રહેતી નથી. જ્યાં જ્ઞાનીએ તેને આ પ્રમાણે સંબોધી કે—

ઝાલે જહાં શનવ સખુન, ઇશવજો ના ઝુકી મકુન,
દિલ જતુ નીસ્ત મુખતિલા, તન તલમલા તલાતલા.

ભાવાર્થ:—

ડોકરી દુનિયા સાંભળ તું, ન કર લટકાં મટકાં જહું,
ન જમે મુજને તારી કળા, તનના તલમલા તલાતલા.

તરતજ પૂરા સ્વરૂપથી આમ કહેતી કહેતી,

કે મન નીસ્તમ આંચે હસ્તી તુઈ, કે મન નીસ્તમ હરચે હસ્તી તુઈ.

અર્થાત્ તું જે કંઈ વસ્તુ છે તે વસ્તુ હું નથી, હું નથી.

હમ ઇસ્મ તુઈ જો હમ મુસમ્મા, આજિઝ શુદ્ધ અકલ્લીમુ અમ્મા.

અર્થાત્ નામ પણ તું છે ને નામને ધરનાર પણ તું છે. એ કોયડો

બુદ્ધિથી ઉકલનાર નથી.

પ્રકૃતિ પુરુષમાં હ્રમ થઇ જાય છે અને માત્ર પુરુષજ પુરુષ રહી જાય છે.

જાયે ખુદ શું મોહરએ શતરંજ ખાલી મીકુનમ;

દુશ્મને મન મીશવદ દરખાનએ મા મેહમાં.

અર્થાત્—શતરંજના મોહરા સમું નિજ ઘર તે ખાલી કરી,

દુશ્મન હતો જે મોહરો મેહગાન મુજ ઘરમાં કહે.

દિખાયા પ્રકૃતિને નાથ પૂરા, સિલેમેં ઉડ ગઈ, અય હય ! સિતમ હય !

ગલત શુદ્ધી, શિકાયત કી નહિજ, જની ખુદ પુરુષવો, અદલો કરમ હય !

અર્થાત્—ખતાવી નાથ પૂરો પ્રકૃતિ આ, પરિણામે ઉડી ગઈ, શું સિતમ છે !

અરે જોટું ! નથી ક્યારે જલું, જની ગઈ પુરુષ પોતે, યોગ્યતમ છે.

तस्मान्न वध्यतेऽसौ न मुच्यते नापि संसरति कश्चित् ।

संसरति वध्यते मुच्यते च नानाध्वया प्रकृतिः ॥ (કારિકા, ૬૨)

અર્થ:—માટે નિઃસંદેહ વાસ્તવમાં ન તો કોઈએ જંધનમાં હોય છે,

અને ન તો કોઈ સુદ્ધિ મેળવે છે. તેમ આવાગમનને અધીન પણ કોઈ

નથી હોતો. પ્રકૃતિજ સર્વ પુરુષો આગળ ફસાય છે, સ્વતંત્ર થાય છે અને

જન્મ-મરણના ફેરામાં સપડાય છે.

વિવેચન:-જેવી રીતે વાસ્તવમાં, તો સૈનિકો હારે છે, છૂટે છે, કે લડે છે, પરંતુ કહેવાય છે એમ કે રાજા હાર્યો, છૂટ્યો કે લડ્યો; તેવીજ રીતે કહેવાય છે એમ કે પુરુષ (આત્મા) જીવનરૂપી ક્રેદખાનામાં ફસ્યો, તેમાંથી મુક્ત થયો, કે આવાગમનમાં પડેલો હતો; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો પ્રકૃતિજ ખંધનમાં પડે છે, મુક્ત થાય છે કે દુઃખ સહે છે. આત્મા કદાપિ લેખાય-માન નથી થતો. જેવી રીતે નારિયેળની “ જળ ઘડી ” (કાણામાંથી પાણી બરાતું ચાલી ન્યારે તે ડબ્બી જાય ત્યારે એક ઘડી થઈ એમ દર્શાવનારી કાચકી) તો પાણીમાંજ રહે છે, તરે છે અને ફળે છે, પણ ન્યારે તે ખૂટે છે ત્યારે ઘડી જેટલો સમય પૂરો થયો એમ દર્શાવવામાટે માર પડવાનો ખાતુના ઘડીઆળ પર અથવા નગારા ઉપર. તેવીજ રીતે પ્રકૃતિજ (શરીર-ઇત્યાદિજ) પ્રતિપાલન, ખંધન અને મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ નામ લેવાય છે પુરુષનું. મરી જાય છે શરીર પણ અજ્ઞાની લોક બોલી ઉઠે છે કે ફલાણો! પુરુષ મરી ગયો.

“ પુરુષ અનેક છે. ” સાંખ્યવાળાઓની આ ભૂલ બતાવવાને અર્થે રામ માત્ર એટલેજ પ્રશ્ન પૂછે છે કે એકાંતના ઉચ્ચ શિખર ઉપર ચઢી, જ્ઞાનની દૂરબીન લગાવી, જરા બતાવો તો ખરા કે “ અપરિમિત તે કદાપિ એકથી અધિક હોઈ શકે લલા ? ”

અહીં “ ઇવોલ્યુશન ” (વિકાસવાદ) ઉપર થોડાક શબ્દો કહેવા આવશ્યક છે. મારા વહાલા ! દિન્યોલ, ક્રાંતિ, અને હુંદમ હોદ્દાને વાંચીવાંચીને આપનું આ પ્રિય મસ્તિષક દંઈક કથરાઈ ગયું હોય એમ દેખાય છે. પરિશ્રમનાં ચિન્હ સ્પષ્ટ જણાય છે; આવો, જરા ચિત્તને પ્રકુલિત કરવા માટે ગંગા કિનારાની ઠંડી ઠંડી હવા ખાઈએ. આ કેવી સ્વચ્છ અને સિંહાસન જેવી શિલા છે ! તેની ઉપર વિરાજમાન થવાની કૃપા કરો. હવા કેવી મંદ મંદ વહે છે !

અંગ્રેજી ભણેલો:- (ગેસ્ટીને) મહારાજ ! સાયન્સ (વિજ્ઞાન) તો એમજ શીખવે છે કે બળ અને શક્તિનો ઉપયોગ કરીને પોતાના અધિકાર સાચવી રાખવા, પોતાના મહિમાને વધારતા જવું, અને જીવનની મજા માણવી એજ આપણું સાચું કર્તવ્ય છે. જો કોઈને એમાં ન્યૂનતા હોય કે હાનિ થાય તો તે તેના પોતાનાજ અજ્ઞાન અને નિર્જાણતાની સજા છે, એમાં આપણને શું ?

રામ:-લગવનું! એક વાતમાં તો હિંદુશાસ્ત્રો તમારા વિજ્ઞાન સાથે પૂરેપૂરાં સમ્મત છે. હિંદુશાસ્ત્ર પણ એવી આજ્ઞા તો કરે છે કે પોતાના અધિકારોને લોગવવા અને મહિમાને ટકાવી રાખવો એ મનુષ્યનો સૌથી ઉત્તમ અને સૌથી પ્રથમ ધર્મ છે. દુઃખોને દૂર કરી પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરવો એ તો બ્રહ્મવિદ્યાનો હેતુજ છે. સાંખ્યદર્શનના પહેલાજ સૂત્રે ત્રણે પ્રકારનાં કષ્ટો (આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદેવિક) ને જલમૂળથી ઉખેડી નાખવાં એનેજ મનુષ્યનું અંતિમ ધ્યેય માન્યું છે.

હિંદુશાસ્ત્ર પણ માનવજીવનને મહત્વનું અને મુખ્યના સાધનરૂપ માને છે. વળી વેદાંત તો મરણ પછીની સુકૃતિ કે મોક્ષ ઉપર આધારજ નથી રાખતું એ તો પરમેશ્વર સાથે પણ ઉધારો નથી રાખતું. નગદ સુકૃતિ અને આનંદ હાથોહાથ લીધા વગર પરમેશ્વરનો પણ કેડો નથી મૂકતું. ઉપનિષદો દર્શની હુંડી કરતાં પણ અધિક છે. ત્યારે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન અને બ્રહ્મવિદ્યા એકજ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગમાં કયાં વિરોધ કરી બેસે છે?

પંજબનાં ગામડાંમાં એવો રિવાજ છે કે હજારો ધરતું સામાન્ય નોકર આકરતું પણ કામ કરે છે. કેટલાક સમય ઉપરની વાત છે કે એક ગામના પટવારીએ પોતાના હજારોને બોલાવીને બહુ તાકીદ કરીને કહ્યું કે “જલદી જમી લો. અહીંથી સાત ગાઉ ઉપર આવેલા મારા સસરાના ગામમાં જવું છે. અત્યંત અગત્યનો સંદેશો મોકલવો છે.”

હજારો બિચારો ઉતાવળને લીધે ફાંફળો ફાંફળો બની ગયો. ઉતાવળો તે પોતાને ઘેર પહોંચ્યો. રસ્તામાં ખાદ્ય લઈશ એમ માનીને એક વાસી ફાટલો તેણે પોતાની સ્ત્રી પાસેથી માગી લઈ ધોતિયામાં બાંધી લીધો, અને ઝટપટ રવાના થયો. તે ઉતાવળે ઉતાવળે પગલાં ઉપાડે છે. પોતાના શેઠની આજ્ઞા કેવા સરળ દૃઢ્ય સાથે બળવે છે! પરંતુ એ ભોળા મૂર્ખ! તે નીકળતી વખતે પટવારીને સંદેશો તો પૂછ્યો નહિ. સસરાને જઈને તું કહીશ શું?

હજારોને તો એ વાતનો ખ્યાલજ આવ્યો નહિ તે તો પોતાની ઉતાવળનીજ ધનમાં મગ્ન બની ચાલ્યો જાય છે. જ્યાં જવું હતું ત્યાં પહોંચી પટવારીના સસરાને મળ્યો. સસરાને સંદેશો ન મળવાથી ચિંતા થઈ. તે હજારોને ધમકાવવા જતો હતો એવામાં તેને એક સુદ્ધિ સૂઝી ગાળી.

થોડીક વાર મૌન રહીને તે બોલ્યો: “વારુ, તમે પટવારીજનો સંદેશો તો લઈ આવ્યા, બહુ સાફ કયું” ! હવે અમારો ઉત્તર પણ લઈ જાઓ. પરંતુ જોજો; જેટલા ઉતાવળે અહીં આવ્યા છો તેટલાજ ઉતાવળે ત્યાં પણ પહોંચજો. શાબાશ !

હજમ (મનમાં રાજ થઈ) હું આજ્ઞાને અધીન છું, યજમાન ! પટવારીના સમ્બરાએ એક ભારે મોલ, કે જે ઉચકવો વસમો પડે એમ હતું, તે બતાવીને કહ્યું “આ નાની સરખી વસ્તુ પટવારીજ પાસે લઈ જાઓ. તેમને કહેજો કે આપના સંદેશનો આ જવાબ લાવ્યો છું.”

બિચારા હજમે બધું કામ પરિશ્રમ અને પ્રમાણિકપણે કયું; પરંતુ આરંભમાંજ ભૂલ કરવાની સજા એ મળી કે મોલ માથે ઉપાડી પરસેવો પરસેવો થઈ, ડગલે ને પગલે શ્વાસ ખાતાં, હાંફતાં હાંફતાં પાછા ફરવું પડ્યું.

વિજ્ઞાન અતિ શીઘ્ર ગતિથી ઉત્પત્તિની સીડી ઉપર ગો ઓન, ગો ઓન, ઓન, ઓન (ચાલો, ચાલો, આગળ વધો, આગળ વધો) કરતું ચાલ્યું જાય છે. કેવા ઉત્સાહથી પગલાં ભરી રહ્યું છે ! ભલે વિજ્ઞાનજી ! વધો વધો ! ચાલ બાપુ ચાલ; દોડ્યું જ ! ચાલ, ચાલ, ચાલ, ચાલ ! શાબાશ !

પરંતુ હાય ! તે જેના કામભાટે જાય છે તેને તેણે મળી તો આવડું હતું ? ફેલગાડીઓ, તારો, તોપો, બલૂનો (વિમાનો) ને (જેમાં વિષયોનો આનંદ જણાય છે) આનંદધન આત્માનાં સાસરીયાં ભણી તેમની ભણી તું દોડ્યું તો જાય છે, પણ કાન ઉપાડી સાંભળીલે કે “આ બાદ્ય વ્યવસાયો, આઘાતો અને પ્રત્યાઘાતોમા શાંતિ અને આનંદ નથી મળવાનાં અને વહેલાં મોડાં પણ કહેવાતા સુધારાનો મોલ માથે ઉપાડી સંપૂર્ણ પરિશ્રમની સાથે ભારથી પીડાતા નિજ સ્વરૂપ આત્મા ભણી પાછા ફરવું પડશે.

ઓ ભૂતલના નવયુવકો ! ખબરદાર ! તમારું પહેલું કર્તવ્ય નિજ સ્વરૂપને ઓળખવાનું છે. નામરૂપની સાકળને ગળામાથી કાઢી નાખો. અને વિશ્વવાટિકામાં વિષયોના દાસ બની ભાર ઉચકવા માટે વેઠમાં માર્યા માર્યા ન ફેરો. પોતાના નિજ સ્વરૂપને ઓળખી, સાચા રાજ્યાધિકારને હાથમાં લઈ, પાંદડે પાંદડે અને રજો રજમાં યુષ્મેધાનનું દશ્ય જોતા આત્મિક સ્વતંત્રતામાં મસ્ત બની સેર કરતા ફેરો. વેદાંત તમારા કાર્યભારમાં ગડબડ કરવા નથી-છિત્તું, માત્ર તમારી દૃષ્ટિમાં ફેરફાર

કરવા માગે છે. વિશ્વરૂપી પુસ્તક તમારી આગળ ઉઘાડું પડ્યું છે તેમાંથી વાંચો કે:-

“ જિધર કેખતાદું ઉપર તુંહી તુંહય, ”

નમી ગોયમ કે અજ આલમ જુદા બાથ,

ખ હર કારે કે બારી બા ખુદા બાથ

અર્થાત્-નથી કહેતો કે તું જગથી જૂદો રહે.

ગમે તે કાર્ય કર, ઈશમાં મન્યો રહે.

વેદાંતનો હેતુ તમારી ચોટલી ચુંઠવાનો નથી; તંમાઈ અંતર રંગી નાખવું એજ તેનું કાર્ય છે. હા, જો તમારા અંતરમાં એટલો ગાદો રંગ ચઢી જાય કે અંદરથી કૂટી બહાર નીકળી આવે, અર્થાત્ વૈરાગ્યથી વસો પણ લાલ લગવાં બનાવી દે તો તો ધન્ય ભાગ્ય છે તમારાં !

ઓ અર્થશાસ્ત્ર ! ત્યાગીઓને જોઈને તારા હોથકોથ આમાટે ઉડી જાય છે ? ગભરા નહિ. વેદાંતનિષ સાધુ લોકોનું અસ્તિત્વ એ મૂડીનો વ્યર્થ વ્યય નથી. ઉલટો અવિનાશી આધ્યાત્મિક મૂડીને અથાગ ભડોળ આ સાધુઓ છે. તેમના પવિત્ર અસ્તિત્વને લીધે ભૂમિ ફળદ્રુપ બને છે. તેમનાં અમૃત ભરેલાં નયનોને ખાતર સૂર્ય અને તારા ચળકાટ કરે છે. તેમનાં ચરણકમળો ઉપર વારી જવામાટે લક્ષ્મી તડપી રહી છે. સાંસારિક મૂડીના વિચારમાં ફોજલા લોકો ! શું તમને તેમનું અસ્તિત્વ બારે પડે છે ? બીજા નહિ. બીજા તો ઠીક પણ આ ફકીરો તો પરમેશ્વર પાસેથી પણ કાંઈ માગતા નથી. શરીર રહ્યું તોયે ઠીક, નહિતર હમણાંજ કપાઈ જાય તોએ તેની તેમને પરવા નથી. તેમનું શ્વાસ લેવું, તેમનું હાલવું, ચાલવું એ પ્રકૃતિ ઉપર હજારો ઉપકાર કરવા જેવું છે.

કેલાસ અને વૈકુંઠના મુજોને કાગડાની વિદ્યા જેવું કુદ્ર જાણવાવાળા આ સાધુઓમાં એટલી હિંમત છે કે તમે તેમના શિર ઉપર પુષ્પોને બદલે રાખ નાખો, તોપણ તેઓ એ ભસ્મને મસ્તિષ્ક ઉપર ધારણ કરી પ્રેમ-પૂર્ણ દૃષ્ટિવડે તમારાં હૃદયને શાંતિથી ભરી દેશે. ઓ અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ ! કંઈ ખબર છે કે આ લગવાં વસોમાં ઠી નો મનહર ધ્વનિ શુંબવતો મસ્તાનો ચાલથી ચાલતો ગલીમાંથી કોણ પસાર થઈ ગયો ? જરા પાસે જઈને જો. તેની આંખો સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે સમસ્ત સૃષ્ટિનો સમ્રાટ વેશ બદલી વિદ્યાપાત્ર હાથમાં લઈસેર કરવા નીકળ્યો છે.

મંગ તંગ કે દુકટે ખાંદે, ચલતે ચાલ અમીરા દી

વા, વારે મોજ ફકીરાં દી

પ્રિય હિંદવાસીઓ ! તમારા બાળકોની દેખવણી ડી + એ+જી = ડોંગ એટલે કૂતરાથી શરૂ કરવાને બદલે જી+એ+ડી = ગોડ એટલે પરમેશ્વરના નામરૂપ છંદથી આરંભો.

અઝ રાસ્તીસ્ત જાયે અલિફ દરમિયાને “ જાં ; ”

વાવ અઝ કજી હમેશા જુવદ દરમિયાને “ ખૂં . ”

અર્થાત્ “ સીધાપણું-સત્યતાને લીધે ” અલિફ અક્ષરે “ જાન ” પ્રાણની મધ્યમાં સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે, જ્યારે “ વાવ ” પોતાની વક્તાને લીધે “ ખૂન ”-રક્તની વચમાંજ હોય છે; પરંતુ જે એમ ન થઈ ગયે તો તમારા પુત્રોને તેઓ મહાવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલા એક વરસ કે થોડાક મહીનામાટે કોઈ પૂર્ણ જ્ઞાનીના સંગમાં રાખો. જે આ પણ ન થઈ શકે તો એ વિદ્યાર્થીઓની પદવી ધારણ કરનાર નવયુવકો ! એ વિદ્યાયત્રમાં અભ્યાસ કરી આવનારાઓ ! રૂપિયાની નોકરી સ્વીકારો તે પહેલા આવો ! બ્રહ્મવિદ્યા (અલિફની વિદ્યા) ના કોઈ સાચા આચાર્યને ગોધી કાઢો. જે માત્ર વેદાંતના ધર્મશાસ્ત્ર અર્થાત્ કેવળ વાદવિવેચનપૂર્ણ પુસ્તકોનું જ જ્ઞાન ધરાવતો હોય એટલું જ નહિ, પરંતુ જે ચારિત્ર્યથી પણ સાક્ષાત્ વેદાંત રૂપ હોય, જેમાં વેદાંત મૂર્તિમંત થયેલું હોય, જેની દરેક હીલચાલ ઉપનિષદરૂપ હોય, અને જેના રોમ રોમમાંથી આ ગીત નીકળતું હોય કે

ઋષ્યંતુ વિશ્વે અમૃતસ્ય પુત્રા આ ચે ધામાનિ દિવ્યાનિ તસ્મૃઃ ॥

વેદાદમેતં પુરુષં મહાન્તમાદિત્યર્ચનં તમસઃ પરસ્તાત્ ।

તમેવ વિદિત્વાતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થા વિચતેઽયનાય ॥ (યજુર્વેદ.)

ભાવાર્થ:- સાબળો ! એ અમૃતના વશજો, દિવ્ય સ્થાનોના ગ્રહેવા-સીઓ ! સાબળો ! મને મળ્યું છે, મને મળ્યું છે.

મેં તે અપરિમિત મહાન્ સ્વરૂપને ઓળખ્યું છે, જે અંધકારથી પર આદિત્ય સમાન છે. તેનેજ બાણીને મનુષ્ય મૃત્યુને વશ કરે છે. આજ છે યુક્તિ મોક્ષ મેળવવાની. બીજો કોઈ માર્ગ નથી; બીજો કોઈ માર્ગ નથી.

હું આવા કયાણુકારી બ્રહ્મનિષ્ઠ જ્ઞાનીઓ ભારતમાં નથી ? માત્ર તેઓને માટેજ નથી કે જેમનામાં સત્યશોધક ભાવના નથી. કોઈ એવા સાચી

લિ-હગીનો હમ કુંકનારા પરમહંસના સંગથી તમો આમરણાંત સુર્વણના દાસ
 ન ણની રહે; પરંતુ “દોલત શુલામે મન શુદ્ધો ઈકળાત આકરમ,”
 “સમૃદ્ધિ મારી દારી ને પ્રારબ્ધ થયું આકર” વાળી ઘટના અનુભવશે. જીવનની
 બનરમાં જે તરફ જશે તે તરફ આનંદનું ગાન તમારું સ્વાગત કરવા આવશે;
 ત્યાં દૃષ્ટિ ફેરવશે ત્યાં સફળતા હસ્તમેળાપ કરવા હાજર થશે. તમારી નવી
 ઉગેલી દાદીમૂછો સાથે તમારા હોઠ ઉપર સુમધુર સ્મિત ખીલી સદૈવ
 લાવણ્ય પ્રકટાવતું રહેશે; અને ભાલ ઉપર જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઉદય પામી સદાને
 માટે પોતાની લ્યોતિ પ્રસારતો રહેશે.

પ્રણવિદ્વદ્વ્ય સૌમ્ય તે મુસં માતિ (હસિમ્ય)

અર્થ:-હે સૌમ્ય ! તારું સુખ પ્રજ્ઞા જ્ઞાનીના જેવું શોભી રહ્યું છે.

હાય ! મારા પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલાઓ ! તમે ક્યારે બાણુઓ કે

હર કમાલી દે મા સિવાયે હક અસ્ત;

દર હકીકત જવાલ મીદાનમ.

અર્થાત્ સત્ સિવાયની સઘળી ઉન્નતિને, વાસ્તવમાં હું અવનતિ જાણું;

અગર તનરા ન બાશદ દિલ મુનબ્બર એરે બાકશ કુન,

ન બાશદ દર શણિસ્તાં ઈબ્જતી કાનૂસે ખાલી રા.

અર્થાત્ જો તારા શરીરમાં હૃદય પ્રકાશમાન ન હોય તો તે શરીરને
 લોંબમાં દાટી દે; કેમકે શયનચક્રમાં દીવા વગરના જ્ઞાનસત્તું જરા પણ
 માન હોતું નથી.

આધુનિક ફેળવણીએ ભલે કંઈક ફાયદો પણ કર્યો હોય; પરંતુ તેમાં
 ફેરફાર અને સુધારણાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સઘળા ધર્મેનો પ્રાણ,
 તત્ત્વજ્ઞાનનો સુકુટ, વિદ્યાનોર્તુ પણ વિજ્ઞાન એવું વેદાંતજ્ઞ એક એવી વિદ્યા
 છે જે અજ્ઞાન અને સંકટમાં ઇબનારાઓનો હાથ પકડી શકે છે. જીવનના
 આરંભમાં જ્યારે હૃદય પાટી ઉપર સંસ્કારોની છાપ અત્યંત સરળતાથી
 ખેંચી શકે છે, તે સમયમાં જે કેટલીક ભૂલો વિદ્યાર્થીઓને શક્તિદાયક
 ઔપચિત્રો ગણીને પાર્થ દેવામાં આવે છે, તે તેમના રક્તમાં દોષ ઉત્પ-
 ન્ન કરી દે છે, અને તેમના સમગ્ર જીવનને કંટુ બનાવી મૂકે છે. ઉદાહર-
 ãૃથ પાઠ્ય પુસ્તકોમાંની નિઃસંવિધિત પંક્તિઓ કે “ નીચતા સ્વભા-
 વની વર્ષો લગી પરખાય ના. ”

સગીરા લુક મઇ હરગિઝ ફરામોશ, ન ગર્દેદ ગરઝની સો નોખતશ સંગ;
વગર ઉઝે નવાઝી સિક્કલઈ રા, બ કમતર ચીઝી આયદ બા તૂદર જંગ.

અર્થાત્ શ્વાનને કદી કોળીઓ, ખાવા આપ્યું હોય,
હવ્વર પત્થર મારશે, નહિ ભૂલે તે તોય,
પણ જો કોઈ નીચને પાળે જીવન ભાર;
એક નજીવી વાત પર લડતાં કરે ન વાર.

બર તવાઝો હાથે ફરમન તકિયા કર્દેન અમલદીસ્ત;
પાય બોમે સૈલ અઝ પા અફ ગનદ દીવાર રા.

ભાવાર્થ:—નમ્રતા શત્રુતણી તે પર ભરોમો રાખવો,
એ મૂર્ખતાની મૂર્ખતા, સાચું કરું, બહો તમે;
જુઓ, સરિતા નમ્રતાથી ભીંતનાં ચરણો ચૂમે,
પણ એમ ચરણો ચૂમનાં નકીજ સીંતને પાડશે.

ન દાનિસ્ત આકે રૈહમત કર્દે બર માર,
કે આં જુદમસ્ત બર ફરઝન્દે આદમ.

અર્થાત્ કયા કરતાં ન ભણ્યું સર્પ પરતે, કે માનવ પુત્ર ઉપર જીવ છે એ.

સંગી દિલસ્ત આ કે બઝાહિર મુલાયમસ્ત;
પિન્હાં દરને પંખા નિગર પંખા દાને રા.

અર્થાત્ દેખાવે જે નરમ છે, હૃદયે વજ્ર સમાન,
ફના અંતરમાં પડ્યો કપાસિયો પરમાણુ.

આવા ઉપદેશોથી મનુષ્યનું હૃદય સદેહ અને ખોટા મંશયોનું ઘર
બની જાય છે, અને તેની આખોમા એવો વ્યાધિ ભરાઈ આવે છે કે જ્યાં
જુએ છે ત્યાં મૂર્તિમંત શત્રુતાજ દહિગોચર થાય છે જો કે વાસ્તવમાં
તો તેના પોતાનાજ ખોટા મંશયો અને સદેહો મળનારાઓનાં દિલ કાળાં
થઈ જવાના કારણરૂપ હોય છે. વેદાતની તો આ આત્મા છે કે “નીચ,
શત્રુ, પાપાણુહૃદય, પિશાચ ” કોઈજ નથી. માફે પવિત્ર સ્વરૂપજ એ
સર્વ વેયોમાં સદૈવ પ્રકટ થાય છે કોઈ પણ પોતાનું બૂંડું નથી કરતું,
ત્યારે માફે બૂંડું કરનાર કોણ છે ? અન્ય તો કદાપિ વિચાર માત્રમાં પણ
ઉપસ્થિત નથી થયું. ખોટા સદેહ ત્યાગો; દ્વૈતદહિના અધર્મને તોડી
પાડો, અસત્યથી દૂર નાસો.

જો બાહ્યદષ્ટિએ હલાહલ જેવો કોઈ માણસ મારી પાસે આવ્યો છે તો તે અવશ્ય કોઈ કોઠને દૂર કરશે. આવા વિષની આવશ્યકતાજ હતી. જો તે નસ્તરૂપ બનીને આવ્યો છે તો ભ્રમ સ્નાયુની નસ ખોલીને અવશ્ય મારી આરોગ્યતાનું સાધન બનશે, ભલે આવ્યો. અસ્તરો બનીને આવ્યો છે તો જરૂર મારી હજામત કરશે; સાફ થયું. બધાં ચરીરો મારાં છે. મારા પોતાના સ્વરૂપથી મને નુકશાન પહોંચવાનો ભય નથી. બહારથી દેખાતી લિન્નતાઓ સત્ય નથી, માત્ર દેખાવજ છે. જેવી રીતે દરેક જણ જણે છે કે કોઈ કાળે હું બાધ્યાવસ્થામાં હતો, પછી સુવાવસ્થામાંથી પસાર થયો, ભવિષ્યમાં વૃદ્ધાવસ્થા પણ વીતી જશે, પરંતુ આ ફેરફારોને જોનાર મારા સ્વરૂપમાં કંઈ ફેરફાર નથી થયો. આ બધાં સામયિક પરિવર્તનો દેખાવમાંજ હતાં, તે સાચાં નહોતાં. તે પ્રમાણેજ પ્રાણીઓનાં પરિવર્તન (વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેની પરસ્પરની લિન્નતા) પણ માત્ર દેખાવમાંજ હોય છે, વાસ્તવમાં નથી.

વિજ્ઞાન જણાવે છે કે શરદી અને ગરમી એ બંને ઉષ્ણતાનાં નામ છે, માત્ર પરિમાણનોજ એમાં તફાવત છે. બરફને ઠંડો ઠંડો છે પરંતુ બરફની ઠંડી પણ ઉષ્ણતાનું એક પરિમાણ છે; બાષ્પને ગરમ ઠંડો છે, તે પણ ઉષ્ણતાનોજ આધિભાવ છે. બરફની ઠંડી જો ઉષ્ણતાનોજ એક પ્રકાર ન હોત તો પીગળી જતા બરફને સેન્ડીમેક્સની શૂન્ય ડીગ્રીથી અતિ નીચે ઉતારી શકવાનો કંઈ અર્થજ ન રહેત.

અંધાઈ અને અજવાળું પણ એકજ પ્રકાશનાં જૂદાં જૂદાં પરિમાણોનાં નામ છે. રાત્રીનો સમય મનુષ્યને માટે અંધકારરૂપ છે, પરંતુ ગિલાડી, વાઘ વગેરેને માટે તો તે અજવાળારૂપ છે.

તેજ પ્રમાણે દુર્બળતા અને બળ પણ એકજ અવસ્થાનાં પરિમાણોનાં નામ છે. અજ્ઞાન અને જ્ઞાન પણ પરસ્પર વિરોધી નથી. પાંચ વરસનું બાળક અજ્ઞાન, અને તેજ વીસ વરસની વયે સ્નાતક બની પ્રવીણ કહેવાય છે. વળી પાછો તેનેજ એક સમર્થ વિદ્વાન અને અનુભવીની સાથે સરખાવતાં અજ્ઞાન નિશાળિયો ગણવામાં આવશે. તેવીજ રીતે પેદાંત જણાવે છે કે, ઓ પોતાને ભલો કહેવડાવનાર ! જ્યારે તને કોઈ ભૂંડો માણસ દેખાય ત્યારે નકકી જાણુજે કે તે તારૂંજ બાધ્યાવસ્થાનું નાનું અને વાહું સ્વરૂપ છે. ઘૂણા કેમ કરે છે ? દસ વર્ષ પછી

તારી દશા કંઈની કંઈ થઈ જશે. ત્યારે તે સમયે શું તું આ વખતનો તારા સ્વરૂપને “અજ્ઞાનનો પિતા” કહેવાનું સાંખી શકશે? નહિ. માટે વિકાસરૂપી સીડીનાં લિન્ન લિન્ન પગથીયાં ચઢી રહેલા માણસો ભુંડા હોવાનો ચુકાદો ન આપી દે. તેમની તાત્વિક એકતાને હાર્દિક દૃષ્ટિથી ભેઈ પ્રેમનો ખ્યાલો ગટગટાવ.

કેટલાકો એમ ધારે છે કે હરીશ્ચંદ્રને હોઠે પાડવા એજ પોતાની આબરૂ-આત્મસન્માનને બાળવી રાખવું છે. એવા માણસોને વેદાત એવી શીખા-મણુ આપે છે કે “આ પ્રકારના વિચારોનો ત્યાગ કરો, નહિતર અપ-માન સહન કરવું પડશે” વેર વાળવું, શિક્ષા કરવી, દ્રેષ રાખવો, એ વિચાર એવો ગીધ જેવો છે કે જે સ્પષ્ટરીતે દેખાડી આપે છે કે તમારા અંતરમા અજ્ઞાનનું મહદ્ સડી રહ્યું છે. આ મહદા વિના કોઈરૂપી ગીધ કદાપિ આવતુંજ નથી. ગાળ દેનારને પોતાથી લિન્ન ગણી વેર વાળવા તત્પર થવું એ સ્પષ્ટરીતે બતાવી આપે છે કે તમે પોતેજ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રામા સૂતા પડેલા છો.

કેટલાક લોકો પોતાની ચતુરાઈ અને છેતરવાની કુશળતા માટે મગ રૂર હોય છે. વાંકી ચુકી ચાલબાજીથી પોતાની મતલબ કાઢી લેવાની કળાને તેઓ મોટી વાત માને છે. તેવાઓની દયામણી સ્થિતિ ઉપર દયા ખાઈ વેદાંત એવો અટલ સિદ્ધાંત સભળાવે છે કે તેમને પ્રકૃતિમાતા વહેલી કે મોડી ઠડવા અનુભવરૂપી લપહાકો લગાવી ગાલ લાલ કરીને એવો પાઠ અવશ્ય ભણાવશે કે “ધૂર્ત માત્ર પોતાનેજ તૂટી શકે છે.” અગ્નિ કદાચિત ઉબળતાનો ત્યાગ કરે, પરંતુ જ્વનામાં ધૂપતા હશે તે તેને પોતાનેજ સાડી પેટે શેક્યા વિના નથી છોડવાની.

દૈતાચરણી (અર્થાત્ ધતારો કિંવા બીજા ખરાબ કામ કરનારો) મનુષ્ય પોતાનાં કુકર્મથી અદ્વૈતના નિયમનો ભંગ કરે છે તે સત્યના સૂર્યની આખોમા ધળ નાખવા ઇચ્છે છે એવાઓને માટે કોઈ પણ ઠેકાણે આશરો નથી. અદ્વૈતના નિયમનો ભંગ કરવો એ પાપ છે, અને અનેકમા એક ભેડું, પછી કંમે કંમે અનેકના વિચારને તદ્દન નષ્ટ કરી દેવો તે મનુષ્ય જીવનની ઉચ્ચતમ પકિત છે જેવી રીતે અન્ય મનુષ્યોને પત્થર, ગાય, ભેંસ, વગેરે વસ્તુઓ દેખાય છે, તેટલીજ પ્રતીતિપૂર્વક એક આનંદ-ધનનો સર્વમાં અનુભવ કરવો તેજ અમર થવું છે.

સાયંકાળને સમયે ઉદાનના ખુણા તરફથી પૂર્ણ ગ્રેમભરેલા સ્વરમાં
ઓ ભજન ગવાતું હોય એવો ધ્વનિ સંભળાયો.

મેં અપને રામ કો રિજાઉં-

જંગલ ગઈ, વૃક્ષ ન છેડું, ન કોઈ કાર સતાઉં;
પાત પાત મેં હૈ અવિનાશી, વાહી મેં દર્શ કરાઉં. મંચં
આવધ ખાઉં, ન ખૂટી લાઉં, ન કોઈ વૈદ છુલાઉં,
પૂર્ણ વૈદ મિલે અવિનાશી, તાહી કો નજલ દિખાઉં. મંચં

મેં અપને રામ કો રિજાઉં—ઇત્યાદિ. એનો ગાનાર કોણ છે ?—

ભક્ત શિરોમણી કબીર !

એક સમયે એક નવ યુવક (રામદાસ)ને હૃદયમાં ઉતરી જાય એવું
ગાયન સાંભળી વૈરાગ્ય ચડી આવ્યો. તેણે સજ્જ નેત્રે કબીરજીના ચરણો
ઉપર માથું મૂકી દીધું, અને બેઠે કરેલો કાર્યના કરી કે “ આપ
સર્વ શક્તિ ધરાવો છો; મને પણ ભગવાનનાં દર્શન કરાવો. ” કબીરજી
રામદાસના સાચા ભક્તભાવને જોઈ ના ન પાડી શક્યા. થોડીક વાર
વિચાર કરીને પછી પરમ દિવસે દર્શન કરાવીશ એવું વચન આપ્યું,
અને તે માટેની સામગ્રી તૈયાર કરવા માટે રામદાસને સમજણ પાડી.

બીજે દિવસે રામદાસે આનંદમાં આનંદમાં પોતાની માલ મિલકત
વેચી તેનાં ચોખા, ખાંડ, ઘી, લોટ દૂધ ઇત્યાદિ ખરીદ કર્યાં. નિર્મિત
દિવસે અત્યંત ઉત્તમ લોજન તૈયાર કરવામાં આવ્યાં, અને સાધુલોકોને
નોતરવામાં આપ્યા. એક બાજુ ભાત ભાતનાં સ્વાદિષ્ટ લોજન તૈયાર
પડેલાં છે, બીજી તરફ મહાત્મા પુરુષો આવીને પોતપોતાના ભજન-
પાઠમાં લાગેલા છે. રામદાસ અત્યંત ગ્રેમ અને ભક્તિની સાથે એકાંતમાં
પૂજા કરે છે. તેને એવી આશા છે કે હંમણાં ભગવાનનાં દર્શન થયે,
હંમણાં દર્શન થશે.....

રામદાસને દર્શન થશે તે પછી સર્વ મહાત્મા પંગતમાં જમવા બેસશે
સર્વ લોકો આંખો ફાડીને તે શુભ ઘડીની રાહ જોઈ રહ્યા છે.

હ્યો, જપેાર ઢળી ગયા; પરંતુ રામદાસને હજી દર્શન નથી થયાં. સાયં-
કાળ થવા આવ્યો પણ હજી દર્શનનો લાલ નથી મળતો.

કેટલાક નવજવાન સાધુનાં હૃદય પરમેશ્વરને કંઈનું કંઈ કહેવા લાગ્યાં

કે “ હાય ! અમારા ઉદર અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનની વચ્ચે તું અંતરાયરૂપ કેમ થઈ પડ્યો છે ? ” કેટલાક તો નિરાશ થઈ ગયા. કેટલાક કપીરને ગાળો ભાંડવા લાગ્યા; કેટલાક રામદાસને મૂર્ખો માનવા લાગ્યા. કેટલાક પ્રેમીઓ એવા આનંદિત વિચારથી નૃત્ય કરી રહ્યા હતા કે કદાચ રામદાસની કૃપાથી અમને પણ દર્શનનો લાભ મળશે. ટુંકમાં આશા અને પ્રતીક્ષાને લીધે દરેકની દશા “ શુ” ગોશે રોજાદાર બર અલ્લાહો અકબર અસ્ત ” (સંધ્યા સમયની અજાનનો “ અલ્લાહો અકબર ” શબ્દ સાંભળવા જેમ રોજા રાખનારના કર્ણુ ચાતુર હોય છે) તેવી થઈ રહી હતી.

આ લોકોને તો પોતપોતાના વિચારોમાં લીનજ રહેવા દો. પેલી તરફ ભોજન, ખાણ, ઈત્યાદિની ખબર હોય. પવિત્ર રસેઈ (ચોકા) માં આ શુ” ધમસાણુ મચ્યું છે ? અહીંયાં આ લેંસ ક્યાંથી આવી ગઈ ? ખીરનાં વાસણુ ઉંધાં પડ્યાં છે, શીરાની કદાઈઓમાં લેંસે મોં મારેલું છે; માલપુવા સઘળા બોટી નાખ્યા છે. દાળ વગેરેના તપેલાં ઉંધાં વાળ્યાં છે. લેંસે શીંગડાંવતી ચૂલા પણ ભાંગી નાખ્યા છે. સમસ્ત સ્થાનને ઠેક ઠેકાણે ખરીયોથી બોટી નાખ્યું છે. જ્યાં ત્યાં છાણુ છાણુ થઈ રહ્યું છે. હવે લેંસ ડોકું ઉંચકીને બરાડવા માંડી.

રસોઈ રાંધવાના ઓરડામાંથી આ અણધાર્યો અવાજ સાંભળી સઘળા સાધુઓ ચોકી ગયા. આખા દિવસની જૂખને લીધે ખિન્ન હૃદય તો પહેલાંથીજ હતાં, તેમાં આ ભોજન સામગ્રીની બરબાદી થએલી જાણીને તેમના ક્રોધની જ્વાળા અંતિમ હદસુધી ભડકી ઉઠી; તમોશુજીના ઉભરા વિષે તો ન કહેવું એજ, સારું.

બીજી બાજુ રામદાસ પણ ગાંડાની પેઠે હાથમાં લકૃ લઈ આવી પહોંચ્યો. સાધુઓએ લેંસને ઘેરી રાખી અને રામદાસે લેંસને મેઘી-પાક ખવડાવવાનો આરંભ કર્યો. મારી પીટીને તેનું ખાપેલું અવળું કાઢી નાખ્યું

કોઈ કપીરજી ઉપર અલંકારો વર્ષાવતો હતો, કોઈ મીઠી મીઠી ચોપડતો હતો તો કોઈ વીંચુને તમતમતું સંભળાવતો હતો.

લેંસ ઘવાઈને રક્તથી ખરડાયેલા શરીર સાથે લંગડાટી જંગડાટી તથા દુઃખલેલા સ્વરે ફરિયાદ કરતી મહા મહેનતે પોતાના પ્રાણ બચાવી

જ્યાં કપીર બેઠેલા હતા ત્યાં જઈ ચડી. પાછળ પાછળ રામદાસ અને સાધુલોકો પણ એ તરફ જ આવતા હતા. આવીને જુએ છે તો ભકત કપીર દયાના માર્યા લેંસને ગળે વળગી ચોધાર આંસુ વર્ષાવી રહ્યા છે અને કહે છે “ જો ભગવાન ! હાય ! આપને આજે એવા પ્રહાર પડ્યા છે કે જેવા રાવણ સાથે લડતી વખતે પણ ન હોતા પડ્યા. હાય ! આજે આપને એટલું બધું ખમવું પડ્યું કે જેવું કંસની સાથે લડતાં પણ નહોતું સહન કરવું પડ્યું. હાય ! આપને આજે.....

કપીર ભકતનાં રુદન આકંઠે બધા ઓતા જનોની દશા એકદમ ફેરવી નાખી. જેવી રીતે કોઈ વસ્તુ આગને અડકતાંજ આગ બની જાય છે, તેવીજ રીતે તે પ્રસંગે કપીરની અસરથી રામદાસ વગેરેનાં હૃદયો એવાં નિર્મળ બની ગયાં કે સાચા પ્રભુપ્રેમ-અદ્વૈત આનંદ સિવાય શેષ કંઈજ ન રહ્યું. તેમનો બિન્નભાવ એકાએક લુપ્ત થઈ ગયો. દ્વૈતનો પડદો ફાટી ગયો. દરેક જગ્યાએ, પ્રત્યેક વસ્તુમાં એકજ આત્મા જણાવા લાગ્યો.

મન ઐસો નિર્મળ લયો, જૈસો ગંગાનીર;
પીછે પીછે હર ફિરે કહત “ કપીર, કપીર.”

હુઃખ અને દર્દ, નિષયવાસનાઓ, શારીરિક આશાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ. એકજ શરીર પોતાનું હોવાને બદલે સર્વ શરીરો પોતેજ છે એમ લાગવા માંડ્યું; અને એ પોતે-પોતાનું સાચું સ્વરૂપ, સદિને વિશ્વાંતિ દેનાર રામ પોતેજ હતો. પરમાત્મદર્શન એ એક એવું વિચિત્ર દર્શન છે કે તે સમયે દર્શન આપનાર અને દર્શન કરનાર બે નથી રહેતા. પોતેજ હોવા અને પોતેજ હોવા કરનાર, કેવું આશ્ચર્ય ! હર (પરમેશ્વર) તું બાહ્યદર્શન એનુંજ નામ છે કે હર (પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય, સદિ, ઇંડ બધી વસ્તુઓ) હુંજ છું.

જો સંસારીવિદ્યાઓના વિદ્વાન ! શું તું સંસારવાટિકાની દ્રાક્ષની વેદોનાં પાંદડાં ગણવામાં, રસ તોળવામાં, અને આકૃષ્ટ તેના અવયવો કાપવામાંજ વનસ્પતિ શાસ્ત્રોની પેઠે આયુષ્ય ગુમાવશે ? એ કડાકૂટ થોડો વખત બાળુ મૂઝી એકવાર આ ભાત ભાતની દ્રાક્ષોમાં તારે માટે ભરવામાં આવેલો દ્રાક્ષારસનો સ્વાદ તો ચાખી જો. એટલે તને સ્વાદ લાગી જશે.

નિગાહે ચાર જિસ દિનસે, નિગાહું મેં સમાઈ હય;
મેરી આંખું મેં ઢાંટાસા, ખટકતા કુલ બમાના હય.

આ તેજસ્વી દ્રાક્ષ-પુત્રી (ત્રેમમહિરા) એકવાર મોંએ લાગી, એટલે તારી નખરાંબાજ પ્રિયતમાના ધુંધટને હઠાવી દેવા જેટલી હિમ્મત તારામાં જરૂર આવશે. આજ પવિત્ર શરાબે પરમહંસ રામકૃષ્ણને લાંગીઓની ઝુંપડીમાં જગદંબા કાળીનાં દર્શન કરાવ્યાં હતાં, અને પોતાના શિરના લાંબા વાળવડે ઝુંપડીનું સંકાસ તેઓ સાફ કરવા લાગ્યા હતા. આજ અદ્વૈત મહિરાની લહેરમાં મહા પ્રભુ ચૈતન્ય ગૌરાંગે પોતાના શરીરને જગદંબારૂપે ભેયું, અને હેતને લીધે જે કાંઈ સામે આવ્યું તેને તેમણે ઝટ ખોળામાં બેસાડયું. અહો માતૃપ્રેમ ! ગાયત્રી પેઠે તેઓ પોતાના બાળકોને ચાટવા લાગ્યા.

ઓ હાઠ આમમાંજ રહી ગએલા વિજ્ઞાન ! દૂર થઈ જા, મારી આંખો આગળથી ! ઓ દર્શનશાસ્ત્રોના પઠકા ! નહ થઈ જા મારી સામેથી ! જોઈ તો ખરો કે આ ન્યાય અને વ્યાકરણનો આચાર્ય (ભગવાન ગૌરાંગ) કયાં દોડતો જાય છે ! ભુઓ ભુઓ, એ તો કૃષ્ણને ગળે બાંધી પડ્યો અને પ્રેમને લીધે ચોધાર રુદન કરી રહ્યો છે.

કૃષ્ણને ! આ કૃષ્ણ કયાં છે ? આ તો એક નામચીન બદમાશ પીઠા-માંથી ઢાઝ પીને જઈ રહ્યો છે !

ઓ પોતાની અંદર બદમાશને રાખનારી પૃથક્ જોનારી દ્વૈતદષ્ટિ ! તારા અંધાપાને દૂર કર. ઉપનિષદની ઇસ્થિતાલમાં આંખો સુધરાવ. એ પછીજ તું આ વિષયમાં મત આપવાની અધિકારી થઈશ. અત્યારે તારા બદમાશની સ્થિતિ જો ! તે પોતાની પ્રત્યેક હીલચાલથી, દરેક શબ્દ અને કાર્યથી, કહે છે કે “હું કૃષ્ણ છું.” તેનું બદમાશપણું ત્યાંસુધીજ હતું કે જ્યાંસુધી ભગવાન ચૈતન્યની તત્ત્વદર્શી દષ્ટિ તેની ઉપર નહોતી પડી. આ સાચા મસીહ એક દષ્ટિપાતથી તેના પાપરૂપી રક્તપિત્તને ચિરકાળને માટે દૂર કરી દીધું; તેને અનાથ પાપીમાંથી ત્રિલોકીનાથ કૃષ્ણ બનાવી દીધો.

કુરબાને નિગાહે તૂ શવમ બાઝ નિગાહી,

કુરબાને નિગાહે તૂ શવમ બાઝ નિગાહી.

અર્થાત્ વારી જાઉં દષ્ટિ પરે નયન જોલ તું,

વારી જાઉં દષ્ટિ પરે નયન જોલ તું.

પ્રવાહિરશ્રણાં નવજલદફોટી દૃષ્ય દશી ।

વધાનં પ્રેમદુર્વા પરમપદફોટી પ્રદક્ષનમ્ ॥

ચમતં માધુર્યરમૃતનિધિકોટીરિવ તતુ- ।

ચ્છટાભિરતં યંદે દરિમદદ સંન્યાસકપટમ્ ॥

વાતપર્યઃ-જેની આંખો નવીન મેઘસમ સુસળધાર વૃદ્ધિ વરસાવી રહી છે, જેના પ્રેમનો પ્રકાશ મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્વર્ગ અને દેવલોકમાં પશુ ધૃષ્ટા ઉત્પન્ન કરે છે, સૌદર્ય અને મધુર હાવભાવને લીધે જેના શરીરમાંથી અમૃતનો સમુદ્ર નીકળી રહ્યો છે, તે કોઈ અન્ય નથી. અહાહા ! ! ભગવાન ગૌરાંગ સંન્યાસના વેષમાં પરમેશ્વર પોતેજ છે જય ! જય ! ! જય ! ! !

શુભો આ અરણ્યમાં આવી ભાંગેલી તૂટેલી ઝુંપડી કાણ બનાવી છે ? આવો, જરા જોઈએ તો જરા !

અરે જવા દો, આ તો કોઈ અતિ નીચ જાતિની છે. અંદર જઈશું તો નહાવું પડશે. તમે પણ કેવી વાતની પાછળ પડ્યા છો ! વાડ રામના કહેવાથી મને કમને ઝુંપડીમાં પેસે છે.

“ અરે ! આ કાણ ? ” નિસ્તબ્ધ બની જાય છે.

પાકો ! સમજ્યા ? આ ઝુંપડીમાં કાણ ભેડું છે ? ઓળખો છો કે ? એવો કયો હિંદુ કે સુસલમાન છે જેણે દયેરાના દિવસે “ ભાલ, રાજ રામચંદ્રની જય, ” નહિ સાંભળી હોય ? અને શણગારેલી પાલખીમાં પધરાવેલી મહારાજની પ્રતિમાનાં દર્શન નહિ કર્યા હોય ? તેજ રાજ રામચંદ્ર આ ઝુંપડીમાં કાટેલી તૂટેલી સાદડી ઉપર સીતાજીની સંગાથે બેઠા છે. શું તેઓ ચોકાતુર છે ?

ચોકાતુર એના ? મહા આનંદિત છે.

સાદડીની પાસે જમીન ઉપર એક હલકી વર્ણની લીલડી (શખરી) બેઠેલી છે. તેની સાથે હૃદય જોલીને કેવી વાતો કરી રહ્યા છે ? લીલડી ભારેની મોસમમાં જંગલમાંથી બેર વીણી લાવી હતી. તેણે બધાં બેર ચાખીને તેમાંથી મીઠાં મીઠાં એક બાન્ધૂએ મૂક્યાં હતાં, અને બાકીનાં પોતે ખાઈ ગઈ હતી. તે લીલડીનાં આખેલાં અને સૂકાયેલાં પણ મીઠાં બેર હાથ લાખો કરીને ભગવાન મધુર મધુર વાણીથી માગી રહ્યા છે. !

‘મર્યાદા પુરુષોત્તમ રાજ રામચંદ્રજીની આવી સ્થિતિ જોઈને પણ હિંદમાં સાંપ્રદાયિક જગડા અને પક્ષપાતની ગંધ રહેવા પામશે ?

વાંચનાર ! લીલડીની આ ટૂટીફૂટી ઝુંપડી ભેષ મન કદાચિત ખિન્ન થયું હશે. આવો. હવે દિલ્હીની સેર કરાવીએ. બ્રાહ્મણો અને રાજા મહારાજાઓનો ભપકો ખતાવીએ. ચણની ધામધૂમમાં કંઈ સાથ ન છેડી દેતા. અહા ! આશુ ? કોની કોમળ અંશુલિઓએ આ આપણા પગ પકડી લીધા છે ? આ ચરણ કોણે ધોવા માંડ્યું ?

વાંચનારાઓ ! કંઈ સમજ્યા ? એક બાણુ પૃથ્વીતલ ઉપરના વજબાહુ સમ્રાટો જેની ચરણરજ પ્રાપ્ત કરવામાટે અતિ આતુર હતા; બીજી બાણુ રૂપેરી દેહધારી ચંદ્રવદનીઓ જેના મધુર ઓઘનાં યુગ્મનમાટે તલસી રહી હતી, જેની ખંસરીતું બાલસંગીત એક તરફ ગ્રેમી સ્વભાવવાળા ઓના હૃદયમા એટલેજ તનમનાટ ઉત્પન્ન કરે છે, અને જેની ગીતા બીજી તરફ જ્ઞાનીઓને રિઝાવે છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે હૃદયના ઉમંગથી દરેક નાના મોટાના પગ ધોવાનું કર્તવ્ય સ્વીકાર્યું છે. તેણેજ પગ પકડ્યા હતા. કૃષ્ણના ગ્રેમની જ્યારે આવી દશા છે તો ઓ હિંદવાસીઓ ! તમારું કર્તવ્ય શુ છે એ તમે પોતેજ કહો.

પિદરમ રોઝએ-રોઝવાં બદ્ધ ગદુમ બફરોખ્ત,

નાખલક બાશમ અગર મન બ જવી ન ફરોશમ.

અર્થાત્ મારા પિતાએ સ્વર્ગવાટિકાને ઘઉંના દાણામાટે વેચી નાખી; હવે હું જો તેને જવના એક દાણામાટે ન વેચુ તો પછી તેવા બાપનો દીકરો કેમ કહેવાઉં ?

પ્રશ્ન:-કેમ મહારાજ ! જ્યારે વેદાતનો રંગ નહોતો ચલ્યો ત્યાં સુધી તો સાદા વસ્ત્ર પરિધાન કરતા હતા, હવે ત્યાગ વૈરાગ્યની વિદ્યા શીખ્યા એટલે નખથી શિખાસુધી રેશમી વસ્ત્રોથી શરીરને શોભાયમાન કરવા લાગ્યા ! વળી બુઝો તો ખરા ! દરજી કેવી ચળકતી ઝળકતી બે રત્નઘંઘો લાગ્યો છે ! એક ચમકદાર લીલા રેશમની છે, અને બીજી અત્યંત સુદર લાલ રેશમની !

ઉત્તર:-સતી થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ શૃંગાર સજ્જે છે આખોમા સુરમો, અધર ઉપર પાનની લાલી, ગળામાં હાર, દુકામા દરેક પ્રકારના શૃંગારથી સજ્જેલી અને શોભાયમાન થયેલી હોય છે, પણ આ તૈયારીને શો અર્થ છે ? એટલુંજ કે જોત જોતામા એ હવે આગમા ફૂદી પડશે

મહાશય ! આ મહારાજની સબવટ અને જનાવટ તો સતીનો શૃંગાર છે. ભેત ભેતામાં.....એક જણ સિદ્ધ કરી આપે છે કે “રત્નાઈ-ઓની કીંમત જે સાઠ રૂપિયા આપવામાં આવ્યા તે તો ગજબજ કર્યો કહેવાય. મૂળ કીંમત લાગ્યેજ ત્રીશ જેટલો હશે. કાપડીયો અને દરજી છેતરી ગયા.”

મહારાજ:—(સજળ નેત્રે) “હાય ! માત્ર છુદ્ધ રૂપિયાની ખાતર, ત્રીશ સાઠ કે સો રૂપિયા માટે, હું તત્ત્વદર્શી નયનોને બાણીભેદને ફાડી નાખું ? પ્રેમના નિયમને તોડી નાખું ? કેવો રૂપિયો અને કયાનો દરજી ? હૈં હૈં હૈં

કેવા લાગણીથી ભરેલા અને હૃદયને પીગળાવી નાખે એવા શબ્દો હતા ! ઉપદેશક થરથરી ગયો, પાણી પાણી થઈ ગયો. આ પ્રકાશોના પલ્લુ પ્રકાશ જેવા આત્મભાવે-પ્રેમભાવ દરજી અને કાપડીઆના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી તેમને આપો આપ ભગૃત કર્યા. બન્નેએ આવી પોતાની મેળેજ અપરાધોનો સ્વીકાર કર્યો, અને પશ્ચાત્તાપ કર્યો.

શું જે વસ્તુ સિદ્ધાંતમાં સારી પૂરવાર થાય તે વ્યવહારમાં કદાપિ નુકસાન કરી શકે છે ? કદાપિ નહિ, સિદ્ધાંતમાં સરસ અને વ્યવહારમાં અયોગ્ય-આવવાના જૂઠા અને દેખાડવાના જૂઠા, આયશાસ આવાતનું ખંડન કરે છે.

જે વિજ્ઞાન એકજ લપડાકવતી દૈતવાદનું મોં ફેરવી નાખે છે, દાંત પાડી નાખે છે, ભયંકર પર્વતની પેઠે દૈતના સિદ્ધાંત ઉપર ટૂટી પડીને તેના ચીનીનાં વાસણોની પેઠે ચૂરે ચૂરા કરી નાખે છે, તેજ વિજ્ઞાન, અદૈત સિદ્ધાંતના દ્વાર આગળ ઝાડુ વાળવાનું કામ કરે છે. વળી વેદોનું પ્રત્યેક પૃથ્થ આ અદૈતની વિભૂતિનું પ્રકટ સ્થાન છે. આ અદૈત સિદ્ધાંત પરમાર્થના ઉચ્ચ શિખરઉપર તદ્દન સત્ય છે, ના, ના, એ તો સત્ય પોતેજ છે. એજ અદૈત સિદ્ધાંત વ્યવહાર દશામાં પ્રેમને રૂપે બનીને પ્રતિબિંબિત થાય છે. વ્યાવહારિક જીવનમાં એ સત્ય પ્રેમને નામે પ્રકટ થાય છે, કારો-બારના બજારમાં તે સમાન પ્રેમનો વેપ લઈને આવે છે. માટે આ અદૈત સિદ્ધાંત જે પરમાર્થમાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે, તે વ્યવહારમાં પ્રેમસ્વરૂપ બનીને આપણને કેવી રીતે નુકસાન કરી શકે ?

વરૂ, સર્પ, વીંછી, વગેરે જેમને ઉપદ્રવકારક ગ્રાહીઓ ગણવામાં

આવે છે, તેઓ પણ જો આપણા હૃદયમાં અત્યંત પ્રેમ હશે તો આપણને નહિ કરડે?—હા, નહિ કરડે.

આદિસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્સન્નિધૌ વૈરત્યાગઃ । (યોગર્થન)

અર્થાત્ અહિંસા દઢરીતે જામી. જાય—સ્થાપિત થઈ જાય—તો તેની સમક્ષમાં વેર ફરકી પણ નહિ શકે.

પરોપકાર મૂર્તિ દુર્ગા માતા નરસિંહની પીઠ ઉપર કેમ કાછોટો નહિ કસે? સત્વગુણની મૂર્તિ વિષ્ણુને માટે મહા વિષધર શેષનાગ નરમ શય્યાનું કામ કરે છે, અને પોતાની ઝેરી કૂણાને તે પ્રસન્નાત્માની છત્રી-રૂપ બનાવે છે. તિજખા અને ઉન્મત્ત સર્પો વરદાતા શિવજીનાં આમૂષણ બનેલાં છે, અને પ્રેમપૂર્વક વ્યાલમૂષણની ચોતરફ વીંટળાઈને શાંતિના પ્રભાવને સિદ્ધ કરે છે.

અગ્રેજી જાણનાર, જેને ગંગાની શિલા ઉપર બેસાડ્યો હતો—(ઘડી-આળ જોઈને) થેંક્યુ ! થેંક્યુ ! ! (આપનો ઉપકાર થયો ! ઉપકાર થયો ! !) આપે અત્યંત કૃપા કરી ! કેવાં કેવાં દીલાં વન દેખાડ્યાં; પરંતુ મને તો આ ઠંડી હવામાં બેઠાં બેઠાં સુખેખમ થઈ આવ્યું છે. સ્તમા કરશો. રજા લઈશ.

રામ:—ભલે, પધારો.

અંગ્રેજી જાણનાર ઉઠી ઉભો થાય છે.

રામ ગંગામાં તેના પડછાયા સામે આગળી બતાવીને કહે છે—જરા ઉભા ઉભા આ ગંગામાં તો જુઓ. આ આપનો નજીકનો સગો, રૂપ અને આકૃતિમાં તો તદ્દન આપના જેવોજ છે, પરંતુ તે છે કોણ? તેણે ઘડિયાળ કોટની જમણી બાજુએ લટકાવી છે, જો કે જેન્ટલમેને તો તમારી પેઠે તે ડાબી બાજુએ લટકાવવી જોઈએ. અને જુઓ ! તમારા અને તેના પગ તો જોડાયેલા છે, પરંતુ તમારું કદ ઉપર વધે છે, અને તેનું કદ નીચે લાંબાય છે. આ પડછાયો આમ નિકટ કેવી રીતે આવી ગયો ?

આમ કહી રામ ઉભો થયો અને વાતો કરતા કરતા બન્ને ગંગાને કિનારે ફરવા માંડ્યા.

રામ:—તમે સ્વાધીન છો, આ પડછાયો અસ્વાધીન. તમે બુદ્ધિમાન છો અને તે બુદ્ધિહીન છે.

આઠમે શુભમે રગ દ્વય શુભકા વલેકિન ખૂ નહિ
 નર્મ્યાન્ પુષ્પના ચિત્તમા પુષ્પનો રગ માત્રજ છે. મુગધી નથી
 નગામ્ય જે મહાશયને (પદછાયાને) લેયો, તે પણ મૂળ પુરુષના
 જેવોજ દેખાવા છતાં દરેક વાતમા ઉલટોજ છે તેનો જમણો હાથ ડાબો
 છે અને ડાબો હાથ જમણો છે, તેના પગ ઉપર ૮ અને ચિર નીચે છે,
 નેમજ જગતરંગોને લીધે તેનું શરીર પણ અગ્નિ અને કપિત છે, પણ
 વ્યારે તેના એ છાયાશરીરના પગેથી ઉપર નજ ચઢાવીને લેયુ ત્યારે
 તો મૂળ બાણુ સાહેબના પગ જેવા દતા તેવાજ જણાયા પછી તો જમણો
 હાથ જમણોજ દતો અને ડાબો તે ડાબોજ ચિર પણ ઉપરજ હર્તું
 અને શરીર પણ અગ્નિ કે કપિત નહોતું બસ સાને તામે અને સાથે
 નવો મનુષ્યજ સામે દેખાઇ રહ્યો

હવે છુએ, જડ જગત, વનસ્પતિ જગત અને પ્રાણી જગત, એ ત્રણે માયા
 (પ્રકૃતિ) રૂપી નદીના દરજ્જા અને મજલો છે ચંદ્રિનિયમને અનુસરીને
 તેમ પુરુષોત્તમનું પ્રતિબિંબ ઉદ્યુ-ચિર નીચે અને પગ ઉપર-એવીજ
 ગીતે પડવું જોઇએ ઉપર ચઢવાને માટે તેણે શિખને નીચે અને પગને
 ઉપર રાખવાજ પડ્યે એ દુઃખ અને અચ્છાદાયા, એ સંકપવિકૃપા
 ભ્રમરૂપ અને એ વિષમતાયુક્ત શેલી સાથે લડી અગ્રીનેજ તે ઉચ્ચતાને
 પ્રાપ્ત કરી શકે છે નામ હોવાથીજ પ્રેમયુક્ત આચાર, વિચાર, અને વાણી,
 કે જે ચેતનની મૂળ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરના છે, તેનાથી ઉલટી
 ગીતિનો-લડાઈ અગ્રાનો વિદાસ, વનસ્પતિવર્ગ અને પશુવર્ગને માટે
 ઉન્નતિના ઠારરૂપે સિદ્ધ થાય છે

અજ્ઞાની જીવના શરીરમા મૂળ પુરુષ (ચૈતન્ય) ના પગ અને ઉલટી
 છાયાના પગ, બને આવી મળેલા હોય છે હવે એને એના મૂળ સ્વરૂપની
 મુન પ્રાપ્તિ કરવાનું અર્થાત્ પોતાની ઉન્નતિ અને વિકાસ સાધવાનું સાધન
 પશુશરીરમા તથા વનસ્પતિશરીરમા જેવા પ્રકારનું જરૂરી હર્તું તેવા
 પ્રકારનું કામ નહિ લાગે હવે મનુષ્ય બન્યા પછી લડાઈ અગ્રા તેને
 ઉચે નહિ ચડાવે હવે વરુ, વાદર વગેરેના જેવા વર્તનને માટે શોભાભર્યું
 અને ઉન્નતિદાયક નહિ બને, હવે મનુષ્યદેહમા આવ્યા પછી તો આ
 પુરુષને શાંતિ, પ્રેમ અને સુલેહવાળા વર્તનથીજ તેણે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ

પ્રાપ્ત કરી લેવું યોગ્ય છે. હવે તો પોતાના સાચા મસ્તકને મેળવી લેવું જોઈએ એનો ધર્મ છે. ચંચળ પ્રતિબિંબથી જૂદા ધર્મ જવાનીજ હવે તેને જરૂર છે. હવે તો તેને માયાની લહેરોથી પર-સ્વતંત્ર બનીને ચેતનમાં આનંદ માણવાની આવશ્યકતા છે. જમથી મુક્ત થવું જોઈ હવે તેનો અનિવાર્ય ધર્મ છે. અજ્ઞાનની શુભામીમાંથી છટકું જોઈ હવે તેને યોગ્ય છે.

૧લી જુઓ. અદ્વૈત સિદ્ધાંતના કેટલાક તત્ત્વજ્ઞોના મતાનુસાર અવિદ્યા (પ્રકૃતિ)માં ચેતન્ય (ઈશ્વર) ના પ્રતિબિંબનું નામ છવ છે. આ અવિદ્યા વિશેષશક્તિવાળી છે, અર્થાત્ વહેના પાણીની પેઠે પ્રતિમાન છે. વડના બીજની પેઠે તે વિકાસમય પરિવર્તનની સંભાવના રાખે છે. ચેતન્યનાં કિસ્તોને ગર્ભમાં ધારણ કરીને ગર્ભવતીની પેઠે અથવા દ્વગદ્વ જમીનની પેઠે ફાલવા ફૂલવા અને ફેલાવાની શક્તિ તે ધરાવે છે.

ધનમુપુષ્પિ આ અવિદ્યા (પ્રકૃતિ) લાગતી વગરના જડ પદાર્થોના રૂપમાં ધનમુપુષ્પિ ભોગવી રહી છે, ઘોડા વેચી નિશ્ચિંત ગાઢ નિદ્રામાં પડેલી છે. આ અવસ્થામાં દેશ, કાળ, વસ્તુનો વિચાર બીજમાં રહેલા વૃક્ષની પેઠે અબ્યક્તરૂપી માતાના ખોળામાં છે. તમેશુણના કાળા પડદાએ પ્રકૃતિના અરિસાને મહિન કરી નાખ્યો છે, તેથી પુરુષ (ચેતન્ય) ના પ્રકાશને પ્રકટ કરવાની તેનામાં યોગ્યતા નથી. ચિત્રવિચિત્ર શોભાઓમાંથી હવે એક પણ વિદ્યમાન નથી.

મુપુષ્પિ-વનસ્પતિવર્ગના રૂપમાં હવે પ્રકૃતિ પામું ફેરવે છે. ગળામાં હાથ નાખેલા પુરુષનો કંઈક અનુભવ આ સ્થિતિમાં તે કરે છે; પરંતુ નિદ્રાની ખેભાની હજી દૂર નથી થઈ હા, ગાઢમુપુષ્પિ હતી તે કેટલેક અંશે નરમ મુપુષ્પિના રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ છે. દેશ, કાળ, વસ્તુ એ ખેભાનની અવસ્થાના ખોળામાંથી ચોડું શિર ઉંચું કર્યું છે. જુઓ, આ છોડવા સમશીતોષ્ણ દટિબંધમાં ઉગે છે. કેસર અને તુળસીનો પાક પાનખર ઝાટકમાં ફૂલશે ફાલશે. ગેંદા વસંતઝાટકમાં નહિ ફૂલે. લગ્નમળી મનુષ્યનો હાથ અડકતાંજ શરમાઈને બીડાઈ જશે. દેવદાર ઉંચા પર્વતો ઉપરજ મળશે. ચોખા વરસાદમાંજ પાકે છે. ઇત્યાદિ. કાળી મેથ જેવો પ્રકૃતિનો અરીસો આ પ્રમાણે હવે કંઈક આખા રંગવાળો બન્યો છે. લીલાં વસ્ર પહેરી પ્રકૃતિ બહાર નીકળી છે. જાણે એમ કહેવા માગે છે કે હવે મેં પુરુષનો સ્વીકાર કર્યો છે.

સ્વપ્ન-પશુવર્ગના વેપમાં પ્રકૃતિ ઉપર સ્વમાવસ્થા છવાયેલી હોય છે. બધો કારભાર સ્વપ્ન જોવાજ. દરેક વસ્તુ અસ્થિર અને ઝાંખી ઝાંખી; આખી સંકલના અસ્ત વ્યસ્ત; સમસ્ત વસ્તુઓનો પરસ્પર સંબંધ ઢીલો ઢાલો; સંયોગ બધા પોચા. આ સ્થિતિની સર્વ વસ્તુઓ સઘળીજ અસ્થિર, અદૃઢ, અને અવ્યવસ્થિત હોય છે. દેશ, કાળ, વસ્તુ અવ્યક્તના પડદામાંથી બહાર નીકળ્યાં છે ખરાં; પરંતુ હજી નાના બાળક જેવાં, કુમળા છોક જેવાં છે; દરેક બાબતે નમી શકે છે, મોડ તોડને આધીન છે. વિચિત્ર પ્રકારનાં પરિવર્તનશીલ છે.

અનારકલીના રસ્તામાં ઘોડી ઉપર સ્વાર થઈ ગાલ્યા જાય છે. આ જન્મુ આવી પહોંચ્યું. ઉતરી સુલાકાતના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. ઘોડી પણ સાથેજ છે. અરે પણ એ તો એક મનગમતું માલુસ બની ગઈ !

આનું નામ દેશ અને વસ્તુપરિચેદની દયા.

(૨) સ્વપ્નમાં લાંબો કાળ વીતી ગયો. જાગીને જોયું તો બહુજ થોડો વખત ગયો હતો. સ્વપ્નમાં ઘણીયે વખત સારી પેઠે ઉઝ્યા છીએ. જાણે પક્ષીઓના જન્મમાં હતી તે ટેવ પાછી આપણામાં આવી ગઈ હોય ને ! આવી દશા સ્વમાવસ્થાની હોય છે.

(૩) સ્વપ્નનો વાર્તાલાપ પણ બહુ આનંદથી ભરેલો હોય છે. ભુદિ આપણી ઇન્છાનુસાર વર્તે છે. ગણિતના અત્યંત કઠિન પ્રશ્નો પણ ઘણી વખત સ્વપ્નમાં ઉકેલાઈ જાય છે; પરંતુ જાગીને જોઈએ છીએ તો રીતમાં કાંઈને કાંઈ ભૂલ જણાય છે. સ્વપ્નમાં લાગણીપૂર્ણ કાવ્યો લખાઈ જાય છે, પરંતુ જાગીને જોઈએ છીએ તો પંક્તિઓમાં દોષ જણાય છે, વિચારો શુષ્ક લાગે છે ટુંકમાં જાગૃત અવસ્થાનું મનુષ્ય સ્વમાવસ્થામાં અજબ જેવા હયુપયુ સ્વભાવનું હોય છે.

ઓ જાગનાર ! હવે ધ્યાનપૂર્વક જો કે જાગૃત અવસ્થાનો સ્વમાવસ્થા સાથે શો સંબંધ છે. નિદ્રા કેટલી બધી આવશ્યક છે. દોરીથી બાંધેલું પક્ષી આમ તેમ ઝપાટા મારી, ફૂદી ઉછળી, નાસી દોડી છેવટે પોતાના બેસવાના સ્થાન (ખુટી) ઉપર આવી બેસે છે. તેવીજ રીતે જાગૃત અવસ્થામાં મન અને ઈદ્રિયો શોભા બુજે છે, ફરવા હરવાની મજા માણે છે, પરંતુ છેવટે થાકી ફારીને પોતાના નિવાસસ્થાન સ્વપ્નમાં આવી આરામ લે છે.

યદા ચૈ પુરુષઃ સ્વપિતિ પ્રાણં તર્હિ યાગવ્યેતિ પ્રાણં ચક્ષુઃ પ્રાણં મનઃ પ્રાણં શ્રોત્રં । સ યદા પ્રયુષ્યતે પ્રાણદેવાધિ પુનર્જાયન્તે ॥ (ચનપથ બ્રાહ્મણ)

અર્થ:-ન્યારે મનુષ્ય મૃત્યે છે ત્યારે વાણી પ્રાણમાં હ્રુત્ત યઇ જાય છે, દષ્ટિ પ્રાણમાં, મન પ્રાણમાં, શ્રોત્ર પ્રાણમાં; અને ન્યારે તે જાગે છે ત્યારે પ્રાણમાંથીજ બધું ઉત્પન્ન થઇ આવે છે.

નિગાહ હરજા રવદ આખિર જ મિત્રગાં જાઝ મી ગર્દદ,

કે આઝાદી ગિરિક્તારીસ્ત મુર્ગે રિસ્તા જર પારા.

અર્થાન્ દષ્ટિ ગમે ત્યાં ભટકે, પરંતુ અતે તો પલકો ભણીજ પાત્રી ફરશે; કેમકે પગઉપર દોરી બાંધેલા પક્ષીને માટે સ્વતંત્રતા એજ દેહબાનું છે.

જેવી રીતે સવારમાંથી જપોર પ્રકટ થાય છે, અને જેમ નાના છોડ-વામાંથી એક વિશાળ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે-જ પ્રમાણે સ્વપ્નમાંથી જાગૃત અવસ્થા પ્રકટ થાય છે. બાહ્યાવસ્થા પણ એક જાતની સ્વપ્નાવસ્થાજ છે. એમાંથી યુવાવસ્થાફળી જાગૃત અવસ્થા કેમ કેમ પ્રકટ થાય છે. જાગૃત અવસ્થાના પાયાફળ જે ત્રણ સ્થંભ દેશ, કાળ અને વસ્તુ તેને સ્વપ્નાવસ્થાના દેશ, કાળ અને વસ્તુ સાથે સરખાવી જોવાથી સમજાશે કે જાગૃતનાં જગવાન અને ઠંઠણ હાડકા (દેશ કાળ વસ્તુ) સ્વપ્નાવસ્થાના નરમ નરમ દીલાં પોચાં હાડકાં (દેશ કાળ વસ્તુ) સાથે એવોજ સંબંધ ધગવે છે કે જેવો સંબંધ યુવાવસ્થાને બાહ્યાવસ્થા સાથે હોય છે ।

હવે આ બાબતને લેવાવધી ઉચિત નથી. માત્ર એટલુંજ કહેવું પૂરતું છે કે આ જાગૃત જગતના મહાન્ તામે, મનહર મૂર્તિઓ; અને આકુળ-વ્યાકુળ કરી દેનારી ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ એ સર્વ એક વનમુપુસિનોજ વિસ્તાર છે, અજ્ઞાનના અંધકારનોજ અકુર છે, અવિદ્યાફળી ધનધોર અંધકારમય રાત્રિનાંજ કલ્પિત જૂતગ્રેત સમાન છે. આ સર્વ જ્રમ અને જ્રાન્તિનોજ વિસ્તાર છે. ભયાનક દૈત કેવળ સ્વપ્નમાત્ર છે. ઈન્દ્રિયાઓ અને ઈન્દ્રિય વસ્તુઓ સર્વ કેવળ જ્રમમાત્ર છે, દીર્ઘકાળપર્યંત લંબાયવું સ્વપ્નમાત્ર છે. એ મનુષ્ય ! તારું સ્વપ્ન આ અવિદ્યા (અજ્ઞાન) અને તેના ઇવોલ્યુશન (વિકાસ) થી પર છે. ન્યારે આ અવિદ્યા ધનમુપુસિ-ના પર્વત (કારણચરીર) ઉપરના તળાવના રૂપમાં શેવાળ (આવરણ) થી આચ્છાદિત હોય છે, ત્યારે પણ તારો પ્રકાશ એટલોજ પ્રકાશમાન

હોય છે કે જોડેલા તે સ્વભાવસ્થામાં ચોક્કસ અને સ્વચ્છ પહાડી વહો-
ળાઓ પેઠે વહેતી વખતે પ્રકાશનો હોય છે; અથવા બળવાન ધારા બનીને
જાત અવસ્થામાં બળબળ કરતી નદીના રૂપમાં આનંદી દૃશ્ય બતાવે
છે ત્યારે પ્રકાશનો હોય છે.

ઓ પ્રકાશિત સૂર્યરૂપી પુરુષ ! તું પોતાની જાતને અવિદ્યાની નદી-
માંડેના અસ્થિર પ્રતિબિંબના જેવી ન માન. અમે કબૂલ કરીએ છીએ કે
લાખો તરંગો ઉપર તારી છાયા પડે છે; પરંતુ ચંચળ તરંગોને લીધે પોતાની
જાતને ટુકડા ટુકડા માનવી એનો શો અર્થ ? હાય મારા પ્રાણપ્રિય !

કરલ બે શમશીર તુમ તો હો અગ્ને,
આમના દિખલા દિયા દો હો ગયે.

અર્થાત્ “વિના તલવારે તમે કરલ થઈ ગયા, અરીસો દેખાડતાં એકના
બે થઈ ગયા.” ભલા જોડેલું તો જણાવે કે તમે છો કે નથી ? હાય ! હું
વારી જાઉં ! નથી હોય શત્રુના મોંમાં. નથી કહેનારની જીભ ઉપર ફાટલા
પડે. તમે “છો,” અને અવશ્ય “છો.” બે અવિદ્યાના વશમાં આવી તમારા
મોંમાંથી ગાંડી ગાંડી વાતો નીકળવા માંડે અને તમે બોલવા માંડો કે “હું”
કંઈજ નથી. કેવળ શૂન્ય છું, હું નથી.” ઇત્યાદિ, તો તમારા એમ કહેવા
ઉપરથીજ તમારું અસ્તિત્વ સૂર્ય કરતાં પણ વધુ પ્રકટ થાય છે. “હું સૂતો
છું ” કહેવાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે બોલનાર જાગે છે. જરા વિચા-
રી તો જુઓ કે “હું નથી ” એ વિચારને પ્રકાશ કરનાર તમારું નિજ-
સ્વરૂપ જેમનું તેમ સ્વતઃ ઉપસ્થિત રહેશે. માટે બે તમારું નિજસ્વરૂપ ”
“છે ” અને “નથી ” ને નથી સહન કરી શકતું તો તમે અવશ્ય સદા
સહીસલામત નિરાકાર સૂર્યજ છે, તેના પ્રતિબિંબ રૂપે કષારેય નથી થઈ
શક્તા; કેમકે પ્રતિબિંબ તો મિથ્યા છે, અસત્ય છે, કલ્પના અને ભ્રમમાત્ર છે.

અય આંકે તૂ પુદા રા જોઈ હરજ, ચે તૂ પુદા નઈ ? પુદાઈ, બ પુદા.

અર્થ:-ઓ શોધક ! તું ઈશ્વરને શોધે છે, પણ શું તું પોતે ઈશ્વર
નથી ? તું ઈશ્વર પણ છે અને ઐશ્વર્ય પણ છે. જર્મન મહાકવિ, ગેટી
પોતાના એક મહાકાવ્યમાં કહે છે કે, “હવેરો અને લાખોવાર મેં
મારા અંતરમાં અનુભવ કર્યો છે કે પ્રકૃતિ પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના
સ્વામીને (પુરુષને) પોતાની સમસ્ત પૂંજ અર્પણ કરે છે. તે

બહારનાં છોડીયાં (નામરૂપ) અને અંદરના તત્ત્વ (આત્મા) વચ્ચે ભેદ નથી રાખતી; પરંતુ ઓ મનુષ્ય ! તું પોતાના શરીરરૂપ યોગામાં દૃષ્ટિ નાખીને જો કે તું પોતે અંદરનું મીઝ (આત્મા) છે કે બહારનું છોતરું છે ? ”

એક મહાન સમ્રાટને ગાળ દેવી કે લાંછન લગાડવું એને મહાન અપરાધ ગણવામાં આવે છે, ત્યારે શું સમ્રાટોના સમ્રાટ, મુસ્તાનોના મુસ્તાન જેવા પોતાના પવિત્ર સ્વરૂપ ઈશ્વરને કલંક લગાડવું તે પાપ નહિ કહેવાય ?

હક દાનમો હક ગોયમો દર રાહે અનલહક,

મન્સૂર સિક્ત સર જ સરે દાર ફરોશમ.

અર્થ:-સત્યને સમજ્યા પછી હું સત્યજ જોહું છું અને અનલહક (અહં પ્રદ્વાસ્મિ) ના માર્ગમાં મનસૂર (આત્મજ્ઞાની) ની પેઠે કાંસીના ઉપર માઝું માથું અર્પણ કરું છું.

ઓ મનુષ્યો ! પશ્ચાત્તાપ કરો, મોં ફેરવો શુભામ જાનવાધી ! ન તો પોતાની જાતને નશ્વર અને પરિમિત જાણો, ન શરીરના દારાગૃહમાં શિક્ષા લોગવો.

સૃષ્ટિની સીમામાં જર અને વનસ્પતિનો વર્ગ વટાવી પ્રકૃતિ પ્રાણીવર્ગનો વેપ ધારણ કરે છે તે જાણે સ્વભાવસ્થામા ઉતરી આવવા જેવું છે. યુરોપ-વાસીઓ ભલે તેને વિકાસનું નામ આપે, તેઓ તેમ કરવામાટે સ્વતંત્ર છે. એ સ્થિતિમાં મસ્તિકામાં દેશ, કાળ, અને વસ્તુની જાળ શું થાવી શકે થાય છે. પ્રકૃતિના તત્ત્વમાં સ્વચ્છતા આવતાં આવતા તે એટલી તો સ્વચ્છ થાય છે કે જગન લેમ્પ ઉપરના ચીનીના ઝોળાના જેવી અર્ધ પારદર્શકતા જણાઈ આવે છે, અને પુરુષનો પ્રકાશ ધીરે ધીરે કંઈક પ્રકટ થવા માંડે છે, તથા કેટલેક અંદરને અંદર અટકી પડે છે.

મખશી નહીં હય ચેહરએ જાનાં નિકાળ મેં,

મેહતાબ આ ગયા હય હિજા બે સહાબ મેં.

અર્થાત્ ઘુંઘટ તળે પ્રિયાનું વદન કેમ કરી છપાય ?

આવી ગયો છે સૂર્ય એ તો વાદળાંની માંઘ

હય ચરમ નીમ જાઝ, અજબ જા બે નાઝ હય,

ફિત્તા તો સો રહ્યા હય, દરે ફિત્તા જાઝ હય.

અર્થાત્ નયનને અર્ધ ઉઘાડાં રાખી કેવાં નખરાંથી સૂઈ રહ્યો છે ! આકૃત-પ્રલોભન-તો નિદ્રામાં છે, પરંતુ આકૃતનાં દ્વાર ઉઘાડાં છે.

સ્વામણી સખી (કૃષ્ણ) ઝીંટી સાડી પહેરી આવે છે અને ઘુંઘટના આવરણમાંથી નયનબાણ ફેંકી ફેંકી બુદ્ધિ અને ચિંતાને ઉડાવી લઇ જવા પ્રયત્ન કરે છે, આ તે કંઈ વાત છે, હાલા ?

“બહુર રંગે કે ખાહી જામા મી પોશ,

કે મન આં કંદે માંજૂં મી શિનાસમ.

અર્થાત્ જાલે તું ગમે તેવાં-ગમે તે રંગનાં વસ્ત્રો પરિધાન કર, હું તો તારા ધાટીલા સ્વરૂપનેજ ઝોળખું છું.

કર્તું જોહલે બહુ બહુ જાકિદા, જોહ પરદા ફિસ તેં રાખીદા.

અર્થાત્-શું જોયે રહીને આંખે છે, જો પરદો કોનાથી તું રાખે છે ?

જાગૃત, ચાલો, સ્વાગતની તૈયારી કરો ! પેલા મનુષ્ય મહાશય પધારે છે. વેલકમ ! વેલકમ !! (જાલે પધાર્યા ! જાલે પધાર્યા !) પ્રકૃતિ હવે સારી પેઠે જાગૃત થયેલી છે. દેશ, કાળ અને વસ્તુસંભાવનાના ઇંડાને ફોડી હવે જ્યાં જુઓ ત્યાં પાંખ ફેલાવી ઉડી રહ્યા છે. પ્રકૃતિના તત્ત્વમાં સ્વચ્છતા જોટલી બધી છે કે હવે તેને ચીનીના ચીખળની નહિ પણ તદ્દન સ્વચ્છ કાચની ચિમનીની ઉપમા આપી શકીએ છીએ. પુરુષનો પ્રકાશ સ્પષ્ટપણે પ્રકાશી રહ્યો છે, શું પડદો તદ્દન ફોડી ગયો ! પુરુષ નક્કર છે ? લાગે છે તો એમજ. આવો જરા જોઇએ તો ખરા. જો જુઓ ! પ્રેમના પતંગિયાએ પુરુષરૂપી દીપક લાણી પ્રયાણ કર્યું. તે એમ સમજે છે કે વચમાં કંઈ અડચણ નથી. પ્રાણ અર્પણ કરનાર કેવી ઝડપથી આગળ ધસે છે ! પણ હતભાગ્ય ! ચિમની સાથે ટકરાઇ ટકરાઇને રહી ગયો.

ખાક બર જાને હવાદારીયે ફાનૂસ ફિતાહ,

કે અબુ શમ્મ જુદા સોઝદો પરવાના જુદા.

અર્થ:-ધૂળ પડો જો ફાનસની પારદર્શક ચિમનીની ખેરખાહીપર કે જેને લીધે પતંગીઆને બતીથી અલગ રહેવું પડે છે.

પુરુષ હજુ પ્રકૃતિની ચાર દિવાલોમાં ઘેરાયલો છે, સ્વતંત્ર નથી થયો. સ્વતંત્ર તો ત્યારે થશે કે જ્યારે અદ્વૈતનું પતંગિયું તેની સાથે એક જીવ થઇ શકે. હજુ તો “હું અને મારું”ની દિવાલ તેના અનન્ય પ્રેમને અટકાવી રહી છે.

ધનસુપ્તિ (જડ અને વનસ્પતિ), સુષુપ્તિ (પ્રાણી) અને જાગૃત (મનુષ્ય) અવસ્થાઓને પ્રકૃતિની સ્થૂલતાના ભેદ પ્રમાણે અનુક્રમે તમેાશુલ. રજો

શુદ્ધ અને સત્ત્વશુદ્ધિવાળી ક્ષેત્રવામાં આવી છે. અને ઝોજન, ચિમની વગેરે સ્થળ પદાર્થોને તત્ત્વની ઉપમા આપવામાં આવી છે, પરંતુ એમ ન સમજતા કે એ સ્વભાવસ્થા (પ્રાણી) જાત્રત અવસ્થા (મનુષ્ય)માં પુરુષરૂપી દીપકને માટે પ્રકૃતિ પણ ઝોજન, ચિમની વગેરેના જેવું જ રૂપ ધારણ કરે છે; અને એમ પણ ન સમજી લેતા કે સ્વભાવસ્થા (પ્રાણી) અને જાત્રત અવસ્થા (મનુષ્ય)માં પ્રકૃતિ નર્મ્યા રજોશુદ્ધ કે નર્મ્યા સત્ત્વશુદ્ધિવાળી હોય છે. તે તો દરેક અવસ્થામાં ત્રણે અવસ્થાનો આવિર્ભાવ કરે છે. ત્યાં વાણી અને શબ્દની દાદ નથી પુચ્ચતી ત્યાં અલંકારથી થોડું ઘણું કામ થઈ શકે છે. અલંકારી ભાષામાં પ્રકૃતિનું તત્ત્વરૂપ ગમે તો સ્થળ (સ્થાન-તમ-વાણી) હોય કે ચિમનીના જેવું સૂક્ષ્મ (સત્ત્વશુદ્ધિવાણું) હોય; પરંતુ પ્રકૃતિનાં આકાર અને રચના સદૈવ બિસ્લોરના એક ત્રિકોણાકાર કાચ (ત્રિપાર્શ્વ) જેવાં રહે છે, જેની ત્રણ બાજુઓ તો સત્ત્વ, રજસુ અને તમસુ છે, અને બન્ને છેડા નામ તથા રૂપ છે. જેવી રીતે સૂર્યનો પ્રકાશ ત્રિપાર્શ્વ કાચમાંથી નીકળી ભાતભાતના વર્ણ પ્રકટ કરે છે, તેવી જ રીતે સત્ત્વ ચિત્ત આનંદ-રૂપ પુરુષનો પ્રકાશ અવિધાના ત્રિપાર્શ્વમાંથી પસાર થઈને ચિત્રવિચિત્ર અને નવનવો બની જાય છે, અનેકત્વને અસ્તિત્વમાં લાવે છે, અને જગત્ બનીને દૃષ્ટિએ પડે છે.

મગરબી આંચે આલમશ ખાનંદ,

અકસે રૂપસારે તુસ્ત દર મિરઅત.

અર્થાત્ એ કવિ ! જેને જગત્ કહે છે, તે કેવળ તારા શુભનુજ અવિસામાંનું પ્રતિબિંબ છે.

તેરે રૂપ અનૂપકે પ્યારે હંચ સખ મેં અમકારે.

અય પ્યારે ! કહીં શુલ બન કેહો ખંદાં, કહીં હો શુદ્ધુલે નાલાં,

અલકતા હય યહાં સખ મેં તેરા રંગે તરેહદારી.

તેરી સૂરત કો જળ દેખા હુઆ હૈરાન આઈના,

ગરજ, કી શુલશને હસ્તીમેં તૂને ખુબ શુલકારી.

અર્થાત્-કહીં તો પુષ્પ થઈ હસતો, કહીં શુલશુલ બની રહતો,

પ્રકટ થાયે અહીં સઘળે બધી નવરંગ લીલાઓ.

ત્યાં નિજ મુખ ચંદ્રને જોઈ થયું આશ્ચર્ય દર્શણપણું,

અરે સંસાર વાડીમાં, લક્ષાં તે પુષ્પ તો વાળ્યાં.

જાત્રત અવસ્થામાં આ ત્રિપાર્થ અત્યંત નિર્મળ અને સ્વચ્છ હોય છે, તેથી સઘળા રંગો (દેશ, કાળ, વસ્તુ ઇત્યાદિ) અત્યંત ઘાડા અને ચળકતા દેખાય છે. સ્વપ્નમાં આ ત્રિપાર્થ આંખું આંખું હોય છે, પહેલાંના કરતાં સ્થૂળ હોય છે, તેથી પ્રકાશ બહાર તો નીકળે છે પરંતુ રંગો (દેશ, કાળ વસ્તુ) આછા અને પાતળા પાતળા હોય છે. ઘનસુષુપ્તિમાં ત્રિપાર્થ તદ્દન ઠાણું અને સ્થૂળ હોય છે તેથી કોઈ પણ રંગ બહાર પ્રકટ થઈ શકતો નથી—જગત્ નથી રચાતું.

પ્રકાશ સ્વચ્છ અને નિર્મળ વસ્તુઓ ઉપર પડી માત્ર (૧) આરપાર નીકળી જાય છે જેવો કે લેમ્પની ચિમની અથવા ત્રિપાર્થમાં (આતું નામ પ્રકાશનું વકીભવન છે), એટલું જ નહિ પરંતુ (૨) ઘણીવાર કાચની આરપાર નથી જતો, પણ પાછો વાળી નિર્મળ વસ્તુના પહેલાંજ પાસા ભણી રહે છે, જેવો કે અરિસામાં કે પાણીમાંના જેન્ટલમેન (સફળૃહસ્થ) ના પ્રતિબિંબની પેઠે (આતું નામ પ્રતિબિંબ છે) પ્રતિબિંબિત મુખ દેખાય છે તો પાણી કે અરિસાની મધ્યમાં; પરંતુ તે પ્રકાશ વાસ્તવમાં પાણી અને અરિસાની બહારજ રહે છે. આતું કારણ દરેક ગણિત જાણનાર બતાવી શકે છે. જે પ્રતિબિંબ પાણી કે અરિસાની અંદર દેખાય છે તે ખરૂં પ્રતિબિંબ નથી હોતું માટે ગણિતશાસ્ત્રીઓની પરિભાષામાં તેને અવાસ્તવિક પ્રતિબિંબ કિંવા " વરચુઅલ ઇમેજ " કહેવામાં આવે છે. (૩) વળી પ્રકાશ વસ્તુઓમાં શોષાર્ધ પણ જાય છે, જેને લીધે અરિસો પોતે પાણી વગેરેના રૂપે દેખાય છે. ઘણી વખત આ ત્રણે ક્રિયાઓ એક સાથેજ પ્રકટ થતી જોવામાં આવે છે.

(અવિદ્યા) નામરૂપ કાચ પોતે જણાય છે—અહિં તો પુરુષ (પુરુષોત્તમ) નો પ્રકાશ માયામય દેખાય છે.

સ્વપ્નમાં વસ્તુઓનું દેખાણું અને જાગૃતમાં જગતનું લાન થયું એ પુરુષનો પ્રકાશ માયાના ત્રિપાર્થમાંથી પસાર થાય છે તેને લીધે છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, ચિત્રવિચિત્ર વર્ણો એ બધું શું છે ? માત્ર પુરુષોત્તમના પ્રકાશનાં કિરણો માયાના લેન્સ કિંવા ત્રિપાર્થ કાચમાંથી આરપાર નીકળેલાં છે. આ ત્રિપાર્થો અગણિત છે, અર્થાત્ શરીરો અનેક છે, પરંતુ પુરુષોત્તમ (સૂર્ય) એકજ છે. દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાંથી તે એકજ પુરુષોત્તમનો પ્રકાશ નીકળીને ભાતભાતની શોભા ઉપજાવે છે.

હવે આવો આપણે પ્રકાશના પ્રતિબિંબિત થવાની (અર્થાત્ આરપાર જવાને બદલે પાછા ફરી જવાની) હકીકત તપાસીએ. આ ઘટના માત્ર મનુષ્ય દશામાંજ દેખાડી આપવી બસ થશે. જોડું, સાંભળવું, મુંઘવું, સ્પર્શ કરવો, જોડવું, ખાવું, પીવું, ચાલવું, ફરવું, લેવું, દેવું, ઇત્યાદિ કાર્યો થતી વખતે (તેમનો કર્તા કોણ છે) એ પ્રશ્નના જવાબમાં એક “હું” નો વિચાર શરીર અને ઇન્દ્રિયોમાં દબ રીતે આખી આપતો રહે છે. “હું” શરીરનો માલિક, ઇન્દ્રિયોનો ધણી, “આ કંઈ છું, આ લોગવું છું, ચાલું છું, ગાઉ છું, રડું છું” ઇત્યાદિ. તે કામ અમુક માણસે કર્યું. તે કાર્ય બીજા કોઈએ કર્યું. આ કામ વળી કોઈ ત્રીજાજ પુરુષને હાથે થયું. “હું” જુદો છું, તેઓ ભિન્ન છે, હું ભિન્ન છું. ઇત્યાદિ. આવા પ્રકારનો શરીર અને પ્રાણમાં બંધાયેલો જે “હું” (નો વિચાર) છે તે અહંકારરૂપ “હું” વેદાંતની ભાષામાં “ચિદાભાસ” કહેવાય છે; અર્થાત્ ચૈતન્યનું અતઃકરણમા અવાસ્તવિક પ્રતિબિંબ, આનેજ “જીવ” નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

હવે જુઓ કે ભિન્ન ભિન્ન કર્મ અને એટાઓતો, સુધુસિમા, સ્વપ્નમાં અથવા જાગૃતમાં માત્ર પુરુષોત્તમ આગળ ત્રણ શુભોવાળી પ્રકૃતિ (અવિદ્યા) ના હેરફેર, પરિવર્તન અને નાચકૂદને લીધેજ પ્રકટ થાય છે, પરંતુ “મેં” કર્યું, મેં લોગવું, મેં, મેં, મે-” આ ધૂતારા “મેં” ને ગળે છરી કરો-આ “મેં-હું” નો વિચાર અમથોજ વળગતો જાય છે. આ “હું” (અહંકાર) ની જાળમા ફસાયેલા મહાશય ! જો તમે (ચિદાભાસ) જ સર્વ કંઈ કરનારા છો તો સુધુસિને તમારી ઉપર કેમ વિજય મેળવવા દો છો ? આ સ્થિતિ તો તમારા “હું-ધું” ને એક પ્રકારે ઉડાવીજ દે છે. તે સમયે તો કર્તા-લોકતા “હું” નો ખતોજ નથી લાગતો.

જો પરિમિત “હું” ! જરા જો તો ખરો, ન તો નિદ્રા તારા વશમાં છે ન જાગૃતિ છે. લોહીનું વહેવું, વધવું, માસ, રુનાયુ, હાડકા ઇત્યાદિનું પ્રતિપાલન પણ આ પરિમિત અહંમત્વના વિચારના હાથમાં કયાં છે ? શરીરમા દરપળે જે સંશ્રામ ચાલી રહ્યો છે તેનું, જો અહંતા મમતા ! તને કંઈ લાન પણ છે ? જો ચિદાભાસ ! જો શરીર તારું છે તો તેને મરવાજ કેમ દે છે, અદે રોગવ્રસ્ત થતાજ કેમ ગભરાઈ જાય છે ?

આહ ! બૂલધાપ આપનાર પ્રકૃતિ (અવિદ્યા) ના દાવપેચમાં ફસાઇને અસરા શીશામાં ઉતરી આવી. ના, ના, ઈદ્ર પોતેજ ઐશ્વર્યને ત્યાગી સ્થૂળ અહુમ્મત્વમાં આવી પડ્યો. જીવ અને દાસ કહેવાયો. ઓ આત્મ-દેવ ઈદ્ર ! તમારું પોતાનું સાચું રાજપાટ અમર તપો. આમ કેદી, જીવ, દાસ, બનવાનો શો અર્થ ? તમે પ્રતિજિંબ તો નથી !

બિયા બર આસમાને દિલ સુ ખુશીદ,

ઝ કોકળ પાક કુન લોહ સમા રા.

* * * * *

સુલેમાના ! બિયાર અંશુસ્તરી રા,

સુતીઓ બદા કુન દેવો પરી રા.

* * * * *

અર્થાત્ આ સૂર્યસમા હૃદયરૂપી ગગનપટ ઉપર વિરાજમાન થઇને એ હૃદયપટને તારાઓ બૂસી નાખી સ્વચ્છ કરે. ઓ સુલેમાન ! તારી મેમસુદ્રિકાવડે દેવદેવાંગનાઓને દાસ બનાવી લે.

પ્રશ્ન:-એ તો સ્ત્રીકારી લીધું કે શરીર આત્મા નથી, પણ શું આત્મા કર્તા, લોકતા પણ નથી ? અને આત્મા ઇચ્છા, દ્રેષ, સુખ, દુઃખ, પ્રયત્ન અને જ્ઞાન એ છ લિ ગોવાળો નથી ?

इच्छा द्वेष प्रयत्न सुख दुःख ज्ञानान्यात्मनो लिंगमिति ।

(ન્યાયદર્શન, સૂત્ર ૧૦)

અને શું આત્મા જન્મમરણમાં પણ નથી આવતો ?

ઉત્તર:- સૂક્ષ્મશરીર (પ્રાણમય, મનોમય, અને વિજ્ઞાનમય કોશ) ના શુણ્ણ, ઇર્મ, સ્વભાવને આત્મામાં આરોપવાથીજ જીવપાણુ આવે છે. જેવી રીતે સ્થૂળશરીર આત્મા નથી તેવીજ રીતે સૂક્ષ્મશરીર (પ્રાણમયકોશ, મનોમયકોશ, અને વિજ્ઞાનમયકોશ,) પણ આત્મા નથી તે સ્થૂળશરીર નથી એટલી વાત તો સહજે સમજાય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મશરીર પણ તે નથી એ વાતને સમજવામાટે જરા વધારે વિચાર તેમજ વિવેકની આવશ્યકતા છે.

આ ભગવા રંગની રેશમી કૂંડની પટેલી છે તેની પાસે બિલોરનો કકડો મૂકેલો છે બિલોર ભગવો જણાય છે.

(૧) પણ શું આ બિલોર વસ્તુતઃ ભગવો છે ? ના, તમે કેમ

બાણ્યું કે બિલ્લોર ભગવો નથી ? બિલ્લોરને ભગવી કદનીથી તરત દૂર કરવામાં આવ્યો એટલે તેનો ભગવો રંગ જતો રહ્યો, અને તેથી જટ જણાઈ આવ્યું કે બિલ્લોરનો રંગ માત્ર ઉપાધિને લીધેજ ભગવો દેખાતો હતો.

(૨) ત્યારે શું આ કદની ભગવી છે ? કહેશો કે હા, તે તો ભગવી છે; પરંતુ એ મારા પ્રાણ પ્રિય ભાઈ ! કદની પણ ભગવી નથી. કદનીનાં મૂળ પરમાણુઓની પાસે ભગવા રંગનાં પરમાણુ પણ એજ પ્રમાણે જૂદાં પડેલાં છે, કે જે પ્રમાણે બિલ્લોરની પાસે કદની જૂદી પડેલી હતી; કેમકે ધોવાથી રંગ ઉતરી ચકે છે. અર્થાત્ થોડો થમ લઈ ભગવા રંગનાં પરમાણુઓને મૂળ કપડાનાં પરમાણુઓથી એવી રીતે જૂદાં કરી શકાય છે; જેવી રીતે કદનીને બિલ્લોરથી જૂદી કરી બતાવી હતી.

વળી જરા વધારે વિચાર કરી જોશો તો રંગ બંગ સઘળા સૂરજનીજ માયા જણાયે. બહારથી ભગવો દેખાતો બિલ્લોર વાસ્તવમાં ભગવો ન હતો એ વાત તો સહેલાઈથી સમજી શકાઈ હતી, પરંતુ પ્રત્યક્ષમાં ભગવી જણાતી કદની પણ ભગવી નહોતી એ વાત જરા વાર પછીજ અને મુશ્કેલીથીજ મગજમાં ઉતરી; જરાબર એજ પ્રમાણે સ્થૂળશરીર આત્મા નથી. એ વાત તો જટપટ સમજી શકાય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મશરીર પણ આત્મા નથી એ વાત તો સાધારણ અનુભવથી દરત નથી સમજી શકાતી. એનું કારણ એટલુંજ છે કે હૃદયને વૈરાગ્યના પાણીથી ધોઈ દૈતનો મેલ કાઢી નાખવાનું લોકો નથી સાંખી શકતા.

આલેખ:-તમારા મત પ્રમાણે તો જગૃતિ સ્વપ્નમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ આપણે દરરોજ જોઈએ છીએ કે સ્વપ્નમાં એવીજ વાતો દેખાય છે કે જેની સાથે જગૃતિમાં આપણે સંબંધ હોય છે. જેમકે ચમારને કદાપિ એવું સ્વપ્ન નથી દેખાતું કે હું ગંગાકિનારે સંધ્યા કરી રહ્યો છું; હિંદુસ્તાનના આઠ વરસના બાળકને કદિ એવું સ્વપ્ન નથી આવતું કે હું સેન્ટપીટર્ઝબર્ગની બજારમાં ફરી રહ્યો છું.

ઉત્તર:-કેટલાક વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે પ્રથમ તો આ વાત પણ આજ સુધી સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ નથી થઈ, કે સ્વપ્ન સદૈવ જગૃતિમાં થઈ ગયેલી ઘટનાઓમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. (કેમકે કેટલાંકએક ભવિષ્યવિષેનાં સ્વપ્ન

સાચાં પણ પડે છે-બળી મનુષ્ય ઘણી વખત સ્વપ્નમાં જુએ છે કે હું ઉડું છું, આકાશમાં ગમન કરી રહ્યો છું ઇત્યાદિ.) વાડ, જો આ વાતને સ્વીકારી પણ લઈએ કે સ્વપ્નનો વિષય સદૈવ ભૂતકાળની ઘટનાઓની હેર ફેર ઉપર અવલંબી રહેલો હોય છે, તો તેથી પણ વેદાંતના ઉપલા સિદ્ધાંતને કંઈ હાનિ નથી પહોંચતી. બીજા હમેશાં વૃક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે; બીજવાળું ફળ વૃક્ષનેજ લાગે છે; પરંતુ એ પણ નિઃસંદેહ છે કે વૃક્ષ બીજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. આપું વૃક્ષ બીજમાં સમાયેલું હોય છે. તેજ પ્રમાણે માની લઈએ કે સ્વપ્નમાં જાગૃતિના સંસ્કારો હોય છે. છતાં પણ બીજમાંથી વૃક્ષની પેઠે સ્વપ્નમાંથી જાગૃતિનો વિસ્તાર થવાનું પણ યોગ્યજ માની શકાય છે. જ્યારે સ્થળ શરીર મરણ પામે છે ત્યારે સ્વભાવસ્થાવાળું સૂક્ષ્મશરીર બીજની પેઠે કારણ શરીર (કિંવા અવિદ્યા) ની ભૂમિમાં આત્મારૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી પુનઃ ઉગી નીકળે છે; અર્થાત્ એક નવું સ્થૂળ શરીર ધારણ કરે છે. જેવી રીતે પુનર્જન્મ થતી વખતે સૂક્ષ્મશરીર સ્થૂળ શરીરની ઉત્પત્તિનું કારણ હોય છે તેવીજ રીતે નાના પ્રમાણમાં દરદોળ સ્વપ્નનું સૂક્ષ્મશરીર જાગૃતિના સ્થૂળશરીરની પહેલાંજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

કેટલાએક લોકો સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિને જાગૃતાવસ્થાના થાકનું પરિણામ માને છે. તેમને માત્ર એટલુંજ યાદ દેવડાવવાની જરૂર છે કે જો સ્વપ્ન (નિદ્રા) થાકને લીધે આવે છે, તો જાગૃતિ પણ નિદ્રાના થાકને લીધેજ આવે છે. સૂતાં સૂતાં થાકી જાઓ છો તેથીજ જાગૃતિ આવી જાય છે.

જેવી રીતે મૃત્યુ પછી ફરી પુનરુત્થાન થયા કરે છે તેવીજ રીતે જાગૃતાવસ્થા પછી હમેશાં સ્વભાવસ્થા આવે છે, અને સ્વભાવસ્થામાંથી પુનઃ જાગૃતાવસ્થા ઉદય પામે છે. જે વિચારો જાગૃતાવસ્થામાં સૂક્ષ્મશરીરને તદ્દલીન અને પ્રવૃત્ત રાખે છે તેજ વિચારો ઘણું કરીને સ્વભાવસ્થામાં પણ પ્રકટ થાય છે. જે કાર્ય હમેશાં થતાં હોય છે તેજ કાર્યો ઘણુંખરું મૃત્યુ પછી પણ થતાં દેખાય છે. એક સાચો અને પાકો ગ્રહિદ (ધર્મિષ્ઠ-પુરુષ) જેણે પચાસ વર્ષ સુધી જીવનના બધા દિવસોમાં જાગૃતાવસ્થાથી માંડીને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પાંચે વખતની નમાઝ બરાબર એવી શ્રદ્ધાથી પઢી હોય, કે “ જ્યારે મૃત્યુની રાત્રી પડશે ત્યારે મને ઉચ્ચ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થશે, હૂર અને જિલ્લામાન મને લેટશે, કૌસરનું પવિત્ર જળ પીવા મળશે,

ધર્મેને પરસ્પર લડાઈ ટંટા કરવાની કંઈજ આવશ્યકતા નથી. જેવી રીતે એકજ કોટડીમાં સૂતેલા દશ માણસો માટે જૂદી જૂદી દશ સુષ્ટિઓ હોય છે, અને જે એક બીજાની સુષ્ટિ સાથે કદી મેળ નથી ખાતી, અને જેમ પરસ્પર બાધક પણ નથી હોતી, તેવીજ રીતે ખ્રિસ્તીઓને માટે તેમને કોલ આપેલી જન્નત, સુસલમાનો માટે તેમની અભિલાષા પ્રમાણેની બહિષ્ત અને રિજવાન, સાચા પ્રેમી અને વિશ્વાસુ ભકતોને ગોલોલ અને વૈકુંઠનો આનંદ, અને “હું પાપી, ગુનેહગાર, અપરાધી”ના વિચારમાં તદ્દલીન મહાશયોમાટે દોષખ વા નરક જરા પણ સંકેત કે રોકાણ વગર પ્રાપ્ત થશે. જ્યારે તેઓ પોતપોતાનાં સ્વર્ગ કે નરકને લોગવી રહેશે ત્યારે પાછું તેમનું પુનરુત્થાન થશે—પુનઃ ભગવું પડશે. પોતપોતાનાં કર્માનુસાર તેમનો સ્થૂળ જગત્માં પાછો નવો જન્મ થશે; પણ જે સાચું પૂછે તો નરક અને સ્વર્ગ પણ તમારીજ લીલા છે. અને આ સ્થૂળ જગત્ પણ તમારુંજ એક નાચ નખડું છે. અદ્વૈતનો ખ્યાલો પીનારા મસ્ત શરાબીઓ તો સ્વર્ગની વાટિકાનો, નરકની જવાણાઓનો અને ફરતી ધરતીનો પણ કોળિયો કરી જઈ એકલા પોતેજ રહી જાય છે.

દોષખ બહરા બહિષ્ત મર નેકાં રા, બનાં મારા, વ બને મા બનાં રા.
અર્થાત્ નરક પાપીને માટે છે અને સ્વર્ગ સાધુને માટે છે. અમારે માટે તો તે પ્રાણપ્રિય છે અને અમે તે પ્રાણપ્રિયને માટે છીએ.

ન હર્ફે શિકવા મી ખાનમ, ન વસ્લ અઝ હિજ મીદાનમ,

દિલે બે આરઝુ અફસાનઓ અફસૂં ચે મીદાનદ ? ૧

જુબાને યુલ્લુલાં આનાં કે મીદાનદ, મીદાનદ

કે ઝાગે શૂમે દુશ્મન નાલએ મૌઝું ચે મીદાનદ. ૨

તપીદનહા ચે મીદાનદ દિલે અફસુદએ અહિદ ?

અદાયે કાવિશે નફતર રગે બે ખું ચે મીદાનદ ? ૩

ફલાતું ઇલલે બેતાબિયે મજતું ચે મીદાનદ ?

તુંઈ હિકમત ઝ લયલા પુર્સ, અફલાતું ચે મીદાનદ ? ૪

તગાફિલ હાયે યુસુફના જુલેખા દીદમો શુક્તમ,

કે તિફલે નાઝ પરવર લઝઝતે શબખું ચે મીદાનદ ? ૫

ગિરામી યુમ-નશીની દીગરસ્તો યુમ-કશી દીગર,

તુ અસરારે ખુમ અઝ મન પુર્સ અફલાતું ચે મીદાનદ ? ૬

ભાવાર્થ:—“ ફરિયાદનો ન તો એક શબ્દ ઉચ્ચારું છું, ન સંયોગ ને વિયોગ વચ્ચેના ભેદને બાંધું છું; અભિલાષા વિનાનું હૃદય ચાપલુસી અને ખુશામદ શું બાંધે ? ”

“ જે લોકો જીવજીવોની ખોલી બાંધે છે તેઓજ તે સમજી શકે છે; અભાગીઓ કાગડો તેના સુમધુર સંગીતને શું સમજે ? ”

“ કર્મકાંડી સાધુડાનું સૂકાઈ મુઝાઈ ગયેલું હૃદય તડપવાનો આનંદ શું જાણે ? રક્ત વિનાની સ્નાયુ નક્તરના કાપની મઝા શું જાણે ? ” ૩

“ મજનૂની વિહ્વળતાનું કારણ અફલાતૂન (પેટો) શું જાણે ? એની ચિકિત્સા તો લયલાને પૂછવી જોઈએ; અફલાતૂન બિચારો શું જાણે ? ”

“ ખુલ્લેખાની સાથેની યુસુફની બેપરવાહીઓ જોઈ મેં કહ્યું, કે લાડમાં ઉછરેલું બાળક રાત્રિમાં છાપા મારવાની મઝા શું જાણે ? ” ૫

“ ઓ વેચનાર ! શરાબના મટકા પાસે બેસવું જૂદી વાત છે અને સુરાપાન કરવું એ જૂદી વાત છે. (અર્થાત્ પુસ્તકો લખીને ઉપદેશ કરવો એ જૂદી વાત છે અને તે ઉપદેશને પી જવો—પોતાના આચરણમાં ઉતરવો એ જૂદી વાત છે) તું * મટકાના ભેદો મને પૂછ, અફલાતૂન શું જાણે ? ” ૬

આવાગમન:—લાહોગનો એક માણસ સ્વપ્ન જુએ છે કે “ હું ગંગા કિનારે ઉદ્યાનમાં સૂતેલો છું સુગંધિત વાયુની હલરોથી મસ્તિષ્ક આમો-દિત થઈ રહ્યું છે વસંતના સમીરના મદ મદ સ્પર્શથી હૃદયકલિકા ખીલી રહી છે. સિતાર અને તંબુરા સાથે ગાનારાઓ જ્ઞાન અને લક્ષિતાના ભજન લલકારે છે. ગંગાધ્વનિ સાથે એક સૂર થયેલા તેમના શબ્દો અત્યંત આત્હાદજનક અસર કરી રહ્યા છે. કેઈ અવર્ણનીય આનંદ અનુભવાય છે. આ આનંદમાં તેની આખ મળવા-મીચાવા માડી. સુલાખી નિદ્રામાં અર્ધ ઉઘાડી આખે તેને રામના દર્શન થઈ રહ્યા છે ત્યો, હવે મીડી નિદ્રા આવી ગઈ— તદ્દન ઉઘી ગયો. આ સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન છે વળી જગી ઉઘ્યો. સામે તેજ રામ છે, તેજ ઉદ્યાન, તેજ ગંગા અને તેજ રાગરંગ. એટલામાં સ્ત્રીએ આવી ખસો હલાવ્યો જગીને જુએ છે તો લાહોરમાં

*પ્રિયા અથવા પ્રિયતમરૂપ પ્રજુના નેત્રનું મટકું(નિવમાણ) એનાથી ધાયવ થયવા લગત કિવા જીરામુજ એ બાણી પીઝ મમજી શકે છે પડિતો નાહ.

પોતાના મકાનના એક ઝોરડામાં બિછાનામાં સૂતો પડેલો છે।

સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન વખતે તેના વિચારનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ જે ગંગા, ઉદ્યાન, રાગરંગ અને રામરૂપે જણાતું હતું તે કાયમજ રહ્યું, પરંતુ તેના વિચારનું વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ જેને લીધે તે એક વ્યક્તિ બનેલો હતો તે લીન-દુઃખ થઈ ગયું. સ્વપ્નમાંની નિદ્રામાંથી જાગતાં આ વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ ફરી પ્રકટ થયું એટલે સમષ્ટિ સ્વરૂપ (અર્થાત્ ગંગા, રામ, ઉદ્યાન ઇત્યાદિ) જેમને તેમ જણાયું, અને જ્યારે સ્ત્રીએ આવી ખેલો હલાવ્યો ત્યારે સમષ્ટિ સ્વરૂપ અને તેમાંનું વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ બન્ને સ્વપ્ન અને બ્રમવત્ બની ગયાં.

તેવીજ રીતે જાગત અવસ્થામાં આ પર્વત, તારા, સરિતા ઇત્યાદિ તમારા વિચારનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ છે; અને “હું એક મનુષ્ય છું” એ તમારા વિચારનું વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ છે. જ્યારે અજ્ઞાની પુરુષ મરણ પામે છે ત્યારે ત્યારે તેના વિચારનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ કાયમ રહે છે, પરંતુ વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ લીન થઈ જાય છે, અને તેથી જેવો તે જન્મ ધારણ કરે છે તેવોજ એજ પૃથ્વી, એજ આકાશ અને તેજ પંચભૂતને તે વિદ્યમાન બુદ્ધિ છે- આવાગમનના ચક્રમાં ફસાયેલો રહે છે; પરંતુ જ્ઞાની તેજ છે કે જેને શ્રુતિ ભગવતીએ યતદૈવત્ યતદૈવત્ “આજ તે છે, આજ તે છે” કહેતાં કહેતાં ખેલો ધૂણાવી જાગૃત કર્યો છે, તેને તો વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ અને સમષ્ટિ સ્વરૂપ બન્ને સ્વપ્ન અને બ્રમવત્ બની ગયાં છે. આ “માફ શરીર બિન્ન છે અને આ જાગૃત બિન્ન છે” એ બન્ને વિચારો દેલગાડીની પેઠે ઉડી ગયા; ના ના શયકશૂંગ બની ગયાં. આવો મહાત્મા સુક્ષ્મ છે.

જેની અંદર પ્રકાશ સ્વરૂપ અહં બ્રહ્માસ્મિ “હું બ્રહ્મ છું” નો અગ્નિ સદૈવ પ્રજ્વલિત રહે છે, તે આ અગ્નિ ઉપર સિદ્ધાસન વાળી અચળ વિરાજમાન રહે છે. અંતરમાંથી જો કોઈ પણ દૈવતનો સંકટ્ય સ્ફુરે છે તો તેની તરત આ અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે. બહારથી મનરૂપી અશ્વને તેણે ચોતરફ ફૂટેા છોડી મૂક્યો. એ અશ્વની પાછળ પોતાના સેનાપતિ વિવેકને પણ મોકલ્યો છે કે જેથી જ્યાં જ્યાંથી ઘોડો પસાર થાય તે દેશ છતાતો જાય. જો કોઈ આ ઘોડાને બાંધી રાખશે (અર્થાત્ ટાઈ વસ્તુમાં મન આસક્ત થઈ જશે) તો તેનો તત્ત્વમસિ “તે તું છે” નાં તીરેથી પરાજય કરવામાં આવશે. જ્યાં જ્યાં મનરૂપી અશ્વ ફર્યો, ત્યાં

ત્યાં પોતાનું સ્વરૂપ જોયું. રાજા હો કે સંન્યાસી હો, પુરુષ હો કે સ્ત્રી હો, પ્રત્યેકનો આત્મા, પ્રત્યેકનો પ્રિયતમ પોતાનું સ્વરૂપ જાણી ગયા, ક્રમે ક્રમે સમસ્ત જગતને છતી લીધું. કોઈ વસ્તુ બિન્ન ન રહી ગઈ; બધું પોતાનું થઈ ગયું. “ સર્વ મારાં અને હું સર્વનો ” એવી દશા થઈ ગઈ; મારાથી કંઈજ બિન્ન ન રહ્યું; ઈચ્છાઓ આપોઆપ સવળીજ નષ્ટ થઈ ગઈ.

यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः ॥

અર્થાત્ મન જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં સમાધિ થાય છે.

જે દેશ તો બદ્ધક હર કુળ કે મી નિગરમ,

કરિશ્મા દામને દિલ મી કથક કે જા ઈશ્વરસ્ત.

અર્થાત્ ધરતીથી માડી આકાશ સુધી જ્યાં જોઈ છું ત્યાં નવનવીન લીલા હૃદયનો પાલવ જોઈને કહે છે કે (તે પ્રિયતમનું) સ્થાન તો આજ છે.

આ પ્રમાણે દિગ્વિજય કરતાં કરતાં જ્યારે સેનાપતિ (વિવેક) અને અશ્વ (મન) યાકીને ઘેર પાછા ફરે છે ત્યારે અહં બ્રહ્માસ્મિ ના અભિધી જગતે અલાયમાન ન થનાર પુરુષે પોતાના આ અદ્વિતીય-અશ્વને અત્યંત આનંદથી બલિદાનરૂપે અર્પણ કરવામાટે કાપવાનો આરભ કર્યો, અને મનરૂપ અશ્વનું એકે એક અંગ તે જ્ઞાનરૂપી અભિમા સ્વાહા થવા માંડ્યું. આવો યજ્ઞ કરવાથી જગતના રાજાઓ તો શું પણ બધા દેવ દેવતા, ઈશ્વર, બ્રહ્માદિ પણ વશ થઈ ગયા. કેવો આશ્ચર્યજનક અશ્વમેધ યજ્ઞ હતો !

सर्व भूतेषु चात्मानं सर्व भूतानि चात्मनि ।

સર્વ પદ્મનાભયાજી સ્વરાજમાધિગચ્છતિ ॥ (મનુસ્મૃતિ)

અર્થ:-સર્વ જૂતોમાં પોતાનેજ જોનારો, અને સર્વ જૂતોને પોતામાં જોનારો એવો આત્મયજ્ઞમાં જોડાયેલો તત્ત્વદર્શી આત્મા સ્વરાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે.

કિતે બેસર ચુકા પાઈ દા, કિતે જોડા શાન કુડાઈ દા,

કિતે માથે તિલક લગાઈ દા, કિતે સાનું લી લુલ જાઈ દા.

કયા, વાહવાં રંગ બટાઈ દા, પર કિસ થી આપ છુપાઈ દા ?

વૃંદાવનમેં ગૌ ચરાવેં, લંકા ચઢ કે નાદ બજાવેં.

મકે દા બન હાણ આવેં, આપે દૌ દૌ દોલ બજાવેં;

કયા, વાહવા ! રંગ જટાઈ દા, પર કિસ થીં આપ છુપાઈ દા ?
મંસૂર તુસાં વલ આયા હય, તુસાં સુહી પકડ ચઢાયા હય,
મેરા ખીર ન બાળલ જાયા હય ? તુસી ખુન દિયો મેરે સાઈ દા;
હુન કિસ થીં આપ છુપાઈ દા ? કિસ ગઢૌં રંગ જટાઈ દા ?
ખુદ્દા શૌહ હુન સહી સંઝાતે હો, હર સૂરત નાલ પિછાતે હો,
કિતે આતે હો, કિતે જાતે હો, હુન મૈયાં બુલ ન જાઈ દા,
હુન કિસ થીં આપ છુપાઈ દા ?

જગતને સત્ય દેખનારા વહાલાઓ ! જે કાંટા (બુદ્ધિ અને ઇદ્રિયો) વડે તમે જગતની વસ્તુઓને તોળો છો, તે કાંટાથી પરમાત્મા નથી તોળી શકવાના, એ ભારે વસ્તુને તોળવા જતાં તો એ કાંટાજ ત્રુટી જાય છે. જ્ઞાનીના શબ્દોમા મનસા વાચ્યા વિશ્વાસ રાખો, સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો. ખગોળશાસ્ત્રીએ શાસ્ત્રચક્રથી જ્યારે એમ કહ્યું કે પૃથ્વી ફરે છે, ત્યારે બાળકોએ, તેમને પૃથ્વી ફરતી નથી દેખાતી તોપણ, એ પ્રમાણેજ ભણવું જોઈએ. તેમને એમજ ભણાવવા જોઈએ કે “પૃથ્વી ફરે છે.” જ્યારે તેઓ વધુ કેળવણી પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે આપોઆપ તેના સંપૂર્ણ પૂરાવાઓ સમજવા માંડશે. બૂલનો પ્રચાર કરવો કોઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય નથી.

આશ્લેષક:—હે રામ ! આ શું ગજબ કરે છે ? તદ્દન પ્રત્યક્ષ દેખાતા સંસારને માટે કહે છે કે તે મિથ્યા છે. જગતના વિવાહ, લગ્ન, કામદાજ, યુવાવસ્થા, રંગઢંગ ઇત્યાદિના શિર ઉપર તવાર થઈ “રામ રામ સત્ય છે, હરનું નામ સત્ય છે.” નો શંખ વગાડે છે. જો જગત નથી તો આંખ આગળ તે દેખાય છેજ કેમ ?

ઉત્તર:—મૂગજળને જોઈ અજ્ઞાની માણસો કહે છે કે જો આ પાણી નથી તો દેખાય છેજ કેમ ? એક ઠેકાણે દોરડું પડેલું હતું. એક જળને અંધારામાં તે સર્પ હોય એમ જણાયું. તે કહે છે કે જો સાપ નથી તો સામે દેખાય છેજ કેમ ? જાની જવાબ આપે છે કે વહાલા ! તને સર્પ એટલા માટે દેખાય છે કે તું દોરડાને નથી જોઈ શકતો તેજ પ્રમાણે “જગત નથી તો સામે દેખાય છેજ કેમ ?” ઉત્તર એ છે. “જો બધાનું કારણ તો પરમાત્મા છે પરંતુ તમને તે દેખાતો નથી.” જ્યારે પરમાત્મા દેખાયો ત્યારે જગત પોતેજ નહિ રહે. જો કે જમમાં પડેલાને તો સર્પજ દેખાય

અને દોરડું જણાયજ નહિ; તોપણ વાસ્તવમાં તો ત્યાં આગળ સર્પ કદાપિ હતોજ નહિ. તેજ પ્રમાણે, વહાલા ! જે કે આ વખતે તને જગત્ જણાય છે, તોપણ વાસ્તવમાં તો માત્ર એક બ્રહ્મજ બ્રહ્મ, જેમનું તેમ છે; પોતાના સ્વરૂપમાં જરાએ ફેરફાર કર્યા વગરનું નિજ પ્રકાશમાં પ્રકાશી રહ્યું છે. "

હિંદુઓના જેટલા સંપ્રદાય જગતને સત્ય માને છે તેમને પ્રથમ તો એ પ્રશ્ન પૂછું છું કે "કહો, કોઈ પણ કામમાં આંધળાની સાક્ષી વધારે ભરોંસાપાત્ર હોય છે કે દેખતાની ?"

ખીજો પ્રશ્ન એ કે "આનંદ સ્વરૂપ મુક્ત પુરુષ આંધળા જેવો હોય છે કે વાસ્તવમાં નેત્રવાળો હોય છે ? પછી એ પૂછવાનું છે કે "જો મુક્ત પુરુષ વાસ્તવમાં નેત્રવાળો હોય છે તો તેની સાક્ષી નિઃશંક ભરોંસાપાત્ર મનાશે કે નહિ ?"

હવે જુઓ, સાંખ્યશાસ્ત્રાનુસાર મુક્ત પુરુષને દૈવત્ય અવસ્થામાં જગત્ ક્યાં હોય છે ?

યોગશાસ્ત્ર અનુસાર મુક્ત પુરુષને માટે અસંપ્રજાત સમાધિમા જગત્ ક્યાં હોય છે ?

ન્યાયશાસ્ત્રાનુસાર મુક્ત પુરુષ માટે અપવર્ગમા જગત્ ક્યાં હોય છે ? વૈશેષિકશાસ્ત્રાનુસાર મુક્ત પુરુષને માટે નિઃશ્રેયનમાં જગત્ ક્યાં હોય છે ? તેથી ન્યારે ચક્ષુઓ પ્રાપ્ત થતા અર્થાત્ મુક્ત અવસ્થામા જગત્ નથી રહેતું તો તે મિથ્યા માત્ર છે.

એક બાળકને કોઈએ અરિસો દેખાડી કહ્યું કે એમા "કીકો" રહે છે. ન્યારે બાળકે અરિસામા જોયું તો તરત ખીજો બાળક નજરે પડ્યો. ત્યાં અરિસો હાથમાથી મૂકી દીધો તો કીકો ખીકો કાઈ ન જણાયું. મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો કે આ નાનકડા અરિસામાં બાળક કેવી રીતે આવે છે ? કદાચ ભ્રમ થયો હશે. ફરી જોયું તો અરિસામા એ દેખાયું. એટલે તો સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ ગઈ કે એમા બાળક અવશ્ય રહે છેજ !!

કોઈ ભણેલા ગણેલા સગાવહાલાએ આવી જણાવ્યું કે અરિસામાં વાસ્તવિક રીતે તો કોઈ બાળક નથી રહેતું, એ તો માત્ર તમારો ભ્રમ છે. ત્યારે તો તે બાળક અત્યંત ગર્વ અને અભિમાનથી (અરિસામા ડોકિયું કરીને) કહેવા લાગ્યો "આ જુઓ. સામેજ દેખાય છે. છે કે

નહિ ?-પ્રત્યક્ષ ! તમે દેવી રીતે કહો છો કે નથી ! ” “હાથમાંના કંકણને જોવામાં આરસીની શી જરૂર ? ” બહોલા સગાએ બાળકને નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો:—

વહાલા ! જ્યારે તમે જુઓ છો ત્યારેજ અરિસામાં બાળક જણાય છે. જ્યાં તમે કહો છો કે “આ જુઓ, અરિસામાં રહેલો બાળક” કે તરતજ ત્યાં બાળક દેખાવા લાગે છે. અરિસામાં બાળક દેખાડવો તેજ તેમા બાળક બેસાડવું છે. તમે અરિસામાં જોયા વગર બાળક દેખાડો ત્યારે ખરા.

તેજ પ્રમાણે જે લોકો, સદૈવ મન અને વાણીવટે બોલ્યા કરે છે કે “જગત્, જગત્, જગત્, તદન સત્ય છે. પ્રત્યક્ષ ! ” તેમને રામ અતિ પ્રેમપૂર્વક પૂછે છે કે “વહાલાઓ ! તમે તમારા વિચારને તે તરફ વાળ્યાં વગર જગત્નો એક કણ પણ કોઈ જગ્યાએ દેખાડો તો ખરા. ”

તમે આજે આંગળીવટે બતાવીને ગર્વથી કહો છો કે “આ જુઓ, સામેજ દેખાય છે ” તે (કાર્ય) જ જગત્ને પ્રત્યક્ષ બનાવે છે. તમારું જોવું અને બતાવવું એજ જગત્ને ઉત્પન્ન કરવું છે. તમારા “અસ્તુ” (ઉત્પાદક શબ્દ) થીજ સર્વ કંઈ પ્રકટ થાય છે.

જ્યારે તમે કોઈ ગહન વિષયની સમાધાનનામાં તહીન થઈ રહો છો, ત્યારે આખો ઉઘાડી હોવા છતાંયે આગળથી ગમે તે પસાર થઈ જાય તોયે તમને કોઈ દેખાતું નથી. કાન બંધ નથી હોતા તોપણ ઘોંઘાટ અને ગરબડ નથી સંભળાતા. કારણ એટલુંજ કે તમે તે તરફ તાક્ષ નથી આપ્યું, તમે “અસ્તુ” નથી કહ્યું. જો આકાર અને સ્વરૂપ કોઈ પણ પ્રકારનું તમારાથી બિન્ન અસ્તિત્વ ધરાવતા હોય તો આંખો અને કાન ઉઘાડાં હતા તોયે કેમ દેખાયા કે સંભળાયા નહિ ?

દેટલાક આદ્યેષક મહાશયો જ્યારે સૂએ છે ત્યારે તેમની આંખો ઉઘાડી ગે છે. કાન તો ગંધાનાજ ઉઘાડા રહે છે; પરંતુ સામેની ભીંત, છત, વૃક્ષ ઇત્યાદિ ઉઘાડી આંખે નથી દેખાતાં. સાથે સર્પ સર્પ જાય તોયે ખબર નથી પડતી. નગારાં વાગતાં હોય તોયે સંભળાતાં નથી. કારણ એટલુંજ કે જો આદ્યેષક ! સર્વનું અસ્તિત્વ તારા અસ્તિત્વ ઉપર અવલંબી રહેલું છે, સર્વે તારા “અસ્તુ” નાં યાચક છે.

ખાદ્યાવસ્થામાં આખો, કાન, અને સઘળી ઇન્દ્રિયા ઉઘાડી હોય છે પરંતુ છત, ભીંત, ઘર, ઉદ્યાન, પુરુષ, સ્ત્રી, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિ નામરૂપ કંઈજ નથી હોતા. સુગંધ કે દુર્ગંધ કંઈજ નહિ. જો આ વસ્તુઓ સાક્ષીથી જુદું અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય, તો બાળકને પણ પોતાનું અસ્તિત્વ ખતાવી શકત. પણ ના આપણું સાક્ષી બનવું અને તેમનું અસ્તિત્વમાં આવવું બન્ને સાપેક્ષક છે. તમારૂં જોવુંજ દેખાવું છે, દૃષ્ટિમાંજ મૃદિ છે. જ્ઞાતા અને જ્ઞેય કદાપિ ભિન્ન નથી.

આક્ષેપક:- (શિલાને અંશુકાવતી દબાવી) આ જુઓ, શિલા કેવી કઠણ છે. શું મેં એને કઠણ બનાવી છે ?

ઉત્તર:-હા ! તમે પોતેજ એને અંશુકાવતી જોરથી દાખવામાં તમારા ધ્યાનનું બળ અજમાવો છો અને કહો છો કે “ કઠિનતા મારી બહાર છે, મારાથી ભિન્ન છે. ”

પ્રશ્ન:-અમે વૈદક શાળામાં શારીરિક શાસ્ત્ર લણીએ છીએ, ત્યાં શું મનુષ્યના શરીરમાં હાડકાં, માસ ઇત્યાદિની રચના અમે રચીએ છીએ ? તે તો પહેલાથીજ મૌજૂદ હોય છે.

ઉત્તર:-(૧) માનવ શરીર તમારૂં છે, કોઈ બીજાનું તો નથી. આ શરીરમાં હાડકાં, માસ, રંગો, નસો, અને મસ્તિષ્કની રચના તમારે હાથેજ બનેલી છે, અન્ય કોઈ દાખલ કરનારો હોતો કે ? પ્રત્યેક શરીરમાં તેના હાડકાં, માસના લોચા, રંગો, નસો, અને મસ્તિષ્કની રચના અનુસાર તમે પોતેજ વિરાજમાન છો બ્યારે શબને ચીરીને શાળામાં જુઓ અને અનુભવ કરો છો ત્યારે તમે પોતેજ ઉગાડેલા બગીચાને તમે પોતેજ જુઓ છો, તમારાજ ઘરની તમે જાતે પરીક્ષા કરો છો.

(૨) વાડ, એ વાતને જગ્રા દો. વિચાર કરીને કહો કે લોહીનું એકે એક ટીપુ અને શરીરના માસનો પ્રત્યેક લોચો હાડકાનો એકે એક કકડો ચામડાનો એકે એક ટુકડો, તમારાજ વિચાર અને ધ્યાનમાથી નીકળે છે કે મરેલા શબમાથી ?

એક માણસના હાથમાં જ્ઞાનમ હવું. તે જ્યાં જતો ત્યાં બધે પ્રકાશ પ્રકાશ થઈ જતો. એક દહાડો તે આવીને કહેવા લાગ્યો કે :સડક ઉપર તો ચિત્રવિચિત્ર ચોસા ખીલી રહી છે. તેજ પ્રમાણે વહાલા !

જ્યારે તમે વનસ્પતિશાસ્ત્ર શીખો છો ત્યારે બધા છોડવા અને પુષ્પોમાં શોભા તમારા જ્ઞાનસમાંથીજ આવી જાય છે. તમારોજ પ્રકાશ રંગ, રૂપ, ચતુર્દીપ્તિ, વર્તુળ વગેરે બનીને દેખા દે છે. પુષ્પકોષ જણાયું ? તે તમારીજ કલ્પના હતી. કુલમણિ દેખાઈ તો તમારાજ જ્ઞાનસવડે. પુકેસર નજરે પડ્યું તો તે તમારોજ પ્રકાશ હતો. ઓકેસર અને પરાગને લોતી વખતે તમે તમારીજ જ્યોતિને જરા આગળ ધપાવી, આપું પુષ્પ તમારીજ ધારણા હતું. અંશ પણ તમેજ હતા અને પૂર્ણ પણ તમેજ છો.

અમન મેં સરવ કહતે હંય તુમ્હારે સાયસે કહ કો,

ફલક પર ચાહ રખ્યા નામ અકસે રૂપે જનાં કો.

અર્થાત્ હે ચંદ્ર ! બગીચામાં તારી છાયા (પ્રતિબિંબ) ઝીલે છે, સરોવર, અને જગતમાં ઉપમા અપાય છે તેની પ્રિયાના મુખને ! આમ સત્ય ખીનાને ભૂલી જઈ, પોતાના નિજ સ્વરૂપથી અજ્ઞાત રહી, બાહ્ય વસ્તુઓના આશ્રિત થઈને શામાટે પડી રહેવું ?

પ્રશ્ન:-ત્યારે શું આદિ, અંત, મહામલય પણ મેંજ ઘડી લીધેલાં છે ? હું પરિમિત છુવ શું એ બધું કરી ચકું ? કંઈ સમજાતું નથી.

ઉત્તર:-સ્વભાવસ્થામાનો ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ તમારાજ મસ્તિષ્કમાં હોય છે, કે બહારની કોઈ અન્ય શક્તિના હાથમાં હોય છે ? સ્વપ્નમાં તમે એક જણને મળ્યા. તેના સિત્તેર પેઢી સુધીના બાપદાદાને તમે ધનાવી લેતા જ્યો, પરંતુ તે બધા તમારા વિચાર-કલ્પનામાંજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેજ પ્રમાણે જે કંઈ દેખાય છે તે તમારીજ કલ્પના છે, તેનું ભૂત અને ભવિષ્ય પણ તમારોજ ભ્રમ છે.

સ્વભાવસ્થાની વસ્તુઓ તે વખતેજ ઉત્પન્ન થઈ દેખાવા માંડે છે. પરંતુ સ્વપ્ન જોનારને એમ જણાય છે કે તે મારી ઉત્પત્તિની પહેલાંની છે. વાસ્તવિક રીતે તો તે તેજ સમયે ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે, તોપણ ભ્રમથી એમ જણાય છે કે પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. લગભગ તેવીજ રીતે જાગ્રદવસ્થાની વસ્તુઓ અને તેમનું જ્ઞાન પણ જન્મે એકી વખતેજ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ અવિદ્યાના જળે એ વસ્તુઓ વિશે એવી ખાસદા પણ સાચેજ બંધાઈ જાય છે કે આ વસ્તુઓ સ્થાયી છે. હિંદુસ્તાનનો નકશો વિદ્યાર્થીઓ નિયાળમાં ટાંચીને લેઈ રતા છે. બદરિકાપ્રમ ઉત્ત-

રમાં છે. શ્રંગેરી દક્ષિણમાં છે. જગન્નાથ પૂર્વમાં છે, દ્વારકા પશ્ચિમમાં. ગંગા બંગાળના અખાતમાં વહે છે; સિંધુ અરબી સમુદ્રમાં; ઇત્યાદિ. વહાલા વિદ્યાર્થીઓ ! કંઈ પરીક્ષક સાહેબના લાયથી ડરી જઈ આ વાતને ન બૂલી જતા કે નકશામાંનાં કાશી, હરદ્વાર, રામેશ્વર ઇત્યાદિ માત્ર તમારા મસ્તિષ્કમાં કલ્પેલા છે; અને આ જગ્યાઓ કાગળની સપાટી ઉપર કલ્પેલી છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમના સંબંધ, અંતર, ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ, દેશની લંબાઈ, પહોળાઈ, સ્થળ, જળ, ઇત્યાદિ પણ નકશામાં તો કલ્પિતજ છે. વાચક ગણ ! બરાબર આજ પ્રમાણે ભગવદ્વસ્થાનો નકશો ઉઘાડતાંજ તમારી માયાને લીધે એકલી ભાત-ભાતની વસ્તુઓજ નથી દેખાતી; પરંતુ તેમનો સંબંધ જેમકે " પ્રથમ કે પાછળ હોવું " " કાર્ય અને કારણ હોવું " " નવું કે જૂનું હોવું " " નિકટ કે દૂર હોવું " એ પણ સાથે સાથેજ પ્રદટ થાય છે. " આ પાંચસો વર્ષનું વટવૃક્ષ છે. " આમાં માત્ર વટજ તમારી દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેનાં પાંચસો કે સાતસો વર્ષ પણ કલ્પના માંથીજ ખરી પડે છે. એજ પ્રમાણે જગત્ કેવળ તમારી કલ્પના છે એટલુંજ નહિ પરંતુ જગત્નું આદિ કારણ પણ તમારીજ કલ્પના છે. નહિ ! નહિ ! જગત્ તો અનાદિ (આદિરહિત) છે. તેનો આરંભ તો કદી થયેજ નથી. નિઃસંદેહ જગત્ અનાદિ છે. વહાલા ! સ્વપ્નની દૃષ્ટિને સ્વપ્ન કદિ આદિ જણાય છે ? સ્વપ્ન જોતી વખતે સ્વપ્નસૃષ્ટિ સદૈવ અનાદિ હોય છે. જ્ઞાનની વાસ્તવિક ભગૃતિ આવે ત્યાંસુધી જગત્ બરાબર સ્વપ્નની પેઠે અનાદિ જણાય છે; અને કેમ ન જણાય ? જગત્ સ્વપ્ન માત્ર તો છેજ.

ઈશક ચું સાયબાં બ સેહરા ઝદ, અઝ અઝલતા અબદ કરીદ તુનાબ.

અર્થાત્ જ્યારે પ્રેમે અરણ્યમાં પોતાનો તણુ તાણ્યો ત્યારે તેની રસ્સી આદિથી માંડીને અંતસુધી પહોંચી ગઈ.

એક કાગળ ઉપર સરિતાનું ચિત્ર છે. આસપાસ અત્યંત મુંદર લીલા છમ કિનારા છે. વચમાં નૌકા તરી રહી છે. નૌકામાં રાજા સાહેબ બેઠેલા છે. ગાયન સાંભળી રહ્યા છે. નાનો કુંવર રાજા સાહેબની પડખેજ રમે છે. હવે બુઓ. કુંવર સાહેબના પિતાશ્રી તો મહારાજ છે, પરંતુ શું કુંવર

અને શું મહારાજ, શું નૌકા અને શું સરિતા, સૌનો પિતા (ઉત્પાદક) તો ચિત્રકારનું મસ્તિષ્કજ છે ને ! એવીજ રીતે જગતના બાવા તો ભલે આદિ મનુ કે આદમજ હોય; પરંતુ વહાલા ! સૃષ્ટિ અને તેના બાવા આદમના આ આખા ચિત્રનો પિતા તો તુંજ છે. જગતરૂપી નૌકા તારા મસ્તિષ્કમાંજ છે; અને એ નૌકાનો ટડેલ અર્થાત્ ઈશ્વર તારા “ થા ” ઠંડે-વાથીજ પ્રકટ થાય છે.

મયને માના દેહ કે હડને ક્રિયા પચદા વલે, મંથ વો ખાલિક હું મેરે “કુન” સે ખુદા પચદા હુવા.
અર્થાત્ સ્વીકાર્યું કે જગતને ઈશ્વરે પેદા કર્યું, છતાં હું તેજ સદા છું કે જેના “ થા ” થી ઈશ પેદા થયો.

પિતાહમસ્ય જગતો માતાં ધાતા પિતામહઃ ।

વેદ્યં પવિત્રમૌંકાર ઋક્ સામ યજુરેવ ચ ॥ ગીતા. ૯-૧૭

આ જગતનો હું પિતા છું. માતા, ધાતા (આધાર) પિતામહ (દાદો) છું. વળી પવિત્ર અને બાણવાલાયક ઋકાર ઋક્ સામ અને યજુર્વેદ તે પણ હું છું.

મનોદૃશ્યમિદં દ્વૈતં ચતુર્કિચ્છિત્ સચરાચરમ્ ।

મનસૌ હ્યમનીમાવે દ્વૈતં નૈવોપલભ્યતે ॥

અર્થ:-આ સર્વ સ્થર અને ગતિમાન દ્વૈત ત્યાં સુધીજ છે જ્યાં સુધી મન દૃશ્ય બનેલું છે. મન શાંત થતાં દ્વૈત ગંધને-અવશેષ પણ નથી રહેતો.

अनेन जीवेनात्मनाऽनुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ।

(આભવેદ બહિઃમ ઉપનિષદ)

અર્થ:-આ શરીરોમાં પ્રવિષ્ટ થઈને છવાત્મારૂપે લિન્ન લિન્ન નામ રૂપોને પ્રકટ કરું.

બહુ ભારે આક્ષેપ:-“આંગલ કવિ) ટેનિસને એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે “ જે કાંઈ મેં જોયું કે સાંભળ્યું તેના હું પોતે એક ઉત્તમાંગ હતો.” નિઃસંદેહ આ કથન તો સ્વીકારવા યોગ્ય છે; કેમકે જ્યાંસુધી એક વસ્તુના અસ્તિત્વના આપણે જૃહત્-અંશ (અર્થાત્ જ્ઞાતા) ન બનીએ ત્યાંસુધી કોઈ પણ વસ્તુનો આપણને અનુભવ થઈ શકતો નથી; પરંતુ

તમે એમ કહો કે “ જે કંઈ દેખાય છે તે સર્વ હુંજ હું છું ” એ વાતની ખાત્રી થતી નથી. જુઓ, વસ્તુઓની પ્રતીતિ યત્રમાં તમારું જોવું આવશ્યક છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તમારા શરીર બહારની કોઈ અન્ય વસ્તુનું અસ્તિત્વ પણ અત્યંત આવશ્યક છે. જો સામે કંઈજ નહિ હોય તો તમને પત્થર, નદી, ઘર, ઈત્યાદિ વસ્તુઓ કદાપિ નહિ દેખાય. જો તમારી શ્રવણશક્તિ ઉપર બહારથી અસર કરનાર કોઈ શક્તિ અસ્તિત્વ નહિ ધરાવતી હોય, તો તો કાન ગમે તેટલા ખુલ્લા રાખો અને મનને તે તરફ ગમે તેટલું જોડી રાખો, પણ કંઈજ નહિ સંભળાય જો સર્વ કાંઈ તમારીજ કંપનામાત્ર હોય તો પછી પાણીનું ધ્યાન ધરીને તરસ કેમ છીપાવી નથી લેતા ?

પ્રકૃતિનો નિયમ છે કે જ્યારે કોઈ ઠેકાણે કયા થાય છે ત્યારે તેની સાથે પ્રતિક્રિયા પણ અવશ્ય હોય છેજ. જ્યારે તમે પત્થરને દબાવો છો ત્યારે બીજી બાજુ તમારી આગળી પણ એટલીજ દબાય છે. ઘોડો ગાડીને ચલાવે છે, અને ગાડી ઘોડાના અવયવોને ગતિમા મૂકી થકવી દે છે. ઘર્ષણથી જ્યારે અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે દીવાસળી ઠળી ઉપરની રેતી ઉપર કાર્ય કરે છે અને ઠળી ઉપરની રેતી દીવાસળી ઉપર તેવુંજ પ્રતિકાર્ય કરે છે. એક હાથે તાળી પણ નથી ખાડી ચકાતી. ખુરશી તમારા શરીર ઉપર કાર્ય કરે છે—તમને પડી જતા અટકાવે છે, અને તેની ઉપરના દબાણદ્વારા તમે ખુરશી ઉપર પ્રતિક્રિયા કરી રહ્યા છો—તેને નબળી અને દીલી બનાવો છો.

ગર હુસ્ન નહિ ઇશકલી પૈદા નહિ હોતા,

પુલપુલ શુભે તસ્વીર પે શૈદા નહિ હોતા.

અર્થાત:—સાદર્ય વિના પ્રેમ ઉત્પન્ન નથી થતો. ફૂલના ચિત્ર ઉપર પુલપુલ આશીક નથી થતું

ભાત ભાતના રંગો દેખાવામાં પણ ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા બન્નેનું હોવું આવશ્યક છે જો કાન, આંખ, નાક વગેરે ઉપર બહારથી કંઈ અસર ન પડે તો કંઈ પણ અનુભવ થાય નહિ; અને જો અદરની શક્તિ કાર્ય ન કરે તોયે સર્વ ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ શૂન્યના અધકાર-માંજ રહે. જેવી રીતે એક બાબુ ઠળી ઉપરની રેતી અને બીજી બાબુ દીવા-

સળીના ઘર્ષણથી આગ ઉત્પન્ન થઈ, તેજ પ્રમાણે આ સરોવર અને વૃક્ષ, વૃક્ષ તરીકે બાહ્ય અને આંતરિક કાર્ય અને પ્રતિકાર્ય દ્વારાજ અસ્તિત્વમાં આવે છે.

ઉત્તર:—આપના મોંમાં શુભાષ આપી રામ આપની વાત કાંઈ છે-ના, ના, આપના કથનને પૂર્ણ કરે છે. સાંભળો:—શક્તિની ખાણ કિંવા એનરજી (ગતિ) ના સ્રોતનેજ ચૈતન્ય નામ આપવામાં આવ્યું છે.

ખીજનો ચંદ્ર ચંદ્રરૂપે ત્યારેજ પ્રતીત થાય છે કે જ્યારે માંડું ધ્યાન તેના ઉપર પડે છે, પરંતુ ધ્યાન પડવા પહેલાં ચંદ્ર તો અવશ્ય હોવોજ જોઈએ કે જેણે તમારી દૃષ્ટિ ઉપર કિંયા કિંવા અસર કરી.

પણ હવે ચંદ્રવિષે વિચાર કરો. શું તે ચંદ્ર હતો ? કદાપિ નહિ. ચંદ્ર તો ધ્યાન પડવા પછી પ્રકટ થયો. ધ્યાન પડતાં પહેલાં તેના અસ્તિત્વ વિષે માત્ર એટલુંજ કહી શકાય છે કે તે પ્રભાવ અથવા સંસ્કારનું મૂળ છે. અને તેને ચૈતન્ય કહેવું યોગ્ય છે. (ખીજનું કારણ તો ચૈતન્યજ છે.)

એજ પ્રમાણે મંદિર મંદિરરૂપે ત્યારેજ અસ્તિત્વમાં આવે છે જ્યારે તમારી તરફથી ધ્યાનરૂપે પ્રતિક્રિયા થાય છે, નહિતર વાસ્તવમાં પ્રથમ તો ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે.

કીર્તન કીર્તનરૂપે ક્યારે પ્રકટ થાય છે ? જ્યારે તમે ધ્યાનરૂપી પ્રાણ તેમાં કુંકો' છો ત્યારે. શું પહેલાં તે નહોતું ? ના. કિંયા કરનાર ચૈતન્યજ ચૈતન્ય હતું.

પુષ્પ અને સુગંધ પુષ્પ અને સુગંધરૂપે ક્યારે પ્રકટ થયાં ? જ્યારે તમે સુંધ્યાં ત્યારે; નહિતર વાસ્તવમાં ચૈતન્યજ ચૈતન્ય હતું. સફરજન અને દ્રાક્ષ સ્વાદિષ્ટ ક્યારે જણાયાં ? જ્યારે તમે તે તરફ તમારું લક્ષ આપ્યું ત્યારે; નહિતર ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે.

રેશમ એટલું બધું નરમ અને સ્વચ્છ કેવી રીતે બન્યું ? તમારા સ્પર્શદ્વારા; નહિતર ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે.

પ્રશ્ન:—માની લઈએ કે અમે ધ્યાન આપ્યું ત્યાર પછીજ ચંદ્ર કે ગંગા જણાયાં; પરંતુ એમ કેવી રીતે કહી શકીએ કે ચંદ્ર અથવા ગંગા પ્રથમ વિદ્યમાનજ ન હતાં ?

ઉત્તર:—પદાર્થ પદાર્થરૂપે ત્યારેજ ઉપસ્થિત થાય છે કે જ્યારે

બહારથી ચિંતન્યની ક્રિયાનો તમારામાંથી (ધ્યાન અને વૃત્તિરૂપે) પ્રત્યુત્તર મળે છે, જેમકે અરિસામાં પ્રતિબિંબ ત્યારેજ જણાય છે કે જ્યારે તેમાં જેવામાં આવે છે. અરિસામાં મોં જેવા પહેલાં તમને કોઈ પણ જાતનો હક્ક નથી કે તેમાં તમારા સુખચંદ્રને વિવિધમાન માની લ્યો.

પંતળના એક ગામની બહાર રાત્રિને સમયે ગામડાના છોકરાઓએ રમતાં રમતા શરત મારી કે જે છોકરો અત્યારે કપ્રસ્તાનમાં જઈ એક ખૂંટી મારી આવે તેને બહાદુર ગણવો. એક વાણીઆનો છોકરો બહાઈ મારવા તૈયાર થયો, અને કપ્રસ્તાન ભણી આવ્યો. આવ્યો તો ખરો, પરંતુ બીકને લીધે જીવ ઉંચો નીચો થઈ રહ્યો હતો, હૃદય ધડકતું હતું. પ્રથમ તો તે કપ્રસ્તાનના કૂતરાઓને અંધારામાં ભેળંને ડર્યો. અરણ્યની સુપક્રીદીથી પણ તે ભયભીત થયો. પછી જ્યારે તે ખૂંટીને પત્થરવતી ઠોકવા માંડ્યો ત્યારે તો ભય અને યરચરાટને લીધે ભાનજ ભૂલી ગયો. તેના ધોતિયાનો એક છેડો ખૂંટીની આંખીમાં ફસાઈ ગયો. ખૂંટીને ઠોકવામાં ધોતિયું પણ જમીનમાં ઠોકાવા માંડ્યું. ઠોકી રહ્યા પછી જ્યારે તે ઝડપથી પાછો જવા લાગ્યો ત્યારે ધોતિયું બહુ ભેરથી ખેંચાયું. જમને લીધે ભયાનક આકારો તો પ્રથમથીજ તેની નજર આગળ ફરી રહ્યા હતા. તેમાં આમ પકડાયેલું ભેયું, એટલે તો તે બેબાકળો થઈ ખૂંટી પાડવા લાગ્યો; અને છેવટે બેભાન થઈ પડી ગયો. હવે આ ભૂત બહારથી આવ્યું કે અંદરથી ?

અરે ભાઈ ! ભૂતનો માલિક (શિવચંકર) તો તુંજ છે. ભૂત તો તારી આંખમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તારા સંકેતથી ઉપસ્થિત થયું છે વસ્ત્ર કોઈ બીજાએ નથી પકડયું પણ તે પોતેજ જમીનમાં દાટ્યું છે. પોતેજ કરેલાં કામ ઉપર દોદડા રડવા એ શું ! જેઓ અજ્ઞાનની અંધારી નિશામાં વિપયો રૂપી ઘોર ઉપર બહાઈને લીધે ખૂંટી મારવા ઈચ્છે છે તેમની આવીજ દશા છે. તેમનું ચિત્ત અંદરથી વિસ્મિત થઈ રહ્યું છે, ઇદ્રિયો શિથિલ થતી જાય છે, હાથ આકુળ વ્યાકુળ થઈ રહ્યા છે, પરંતુ બહારથી ઘા ઉપર ઘા માર્યો જાય છે ! મોહ અને કામની ખૂંટી લગાવે જાય છે. એમ પણ ભોતા નથી કે એમ કરતાં પોતાની સાચી પ્રતિષ્ઠાને માટીમાં મેળવીને પોતાની જાતને પોતેજ બંધનમાં નાખી રહ્યા છે. પાંદડાના ખડખડાટથી, પવનના સૂસવાટથી જીવમાં જીવન નથી રહેતું. ઘડીએ ઘડીએ ચમકી ઉઠે છે “ઓ

બાપ રે ! બો માડી રે ! માર્યા, લૂટ્યા ! ” અને વિષયોના કપ્રસ્તાનમાંથી પાછા ફરતી વખતે (અર્થાત્ અંતકાળે) તે ભયંકર ઘર્ષણ અને દબાવુને લીધે અત્યંત દુઃખી થાય છે.

બો પ્રવૃત્તિના પ્રકાશના ઉત્તરાધિકારીઓ ! તમે તમારાજ ભ્રમના ખીલા વડે ન બંધાઓ. તમને જેંચતુંએ નથી અને જેંચે તેમ પણ નથી. આ પંચભૂત તમારાંજ ઉત્પન્ન કરેલાં છે. ખીક અને ભયને દૂર કરો. ખુટી ઠોકતાં તમારાથીજ ભૂત પ્રકટ થતું ગયું. પહેલાં કોઈ ભૂત પૂત નહોતું.

પ્રશ્ન:-આપણે જોયું ત્યારે ચંદ્ર અને ગંગા દૃષ્ટિએ પડ્યાં. તે ઉપરથી શું આપણે અનુમાનદારા એમ નથી કહી શકતા કે પૂર્વે પણ ત્યાં ચંદ્ર અને ગંગા હતાં ?

ઉત્તર:-અહીં અનુમાનકેવી રીતે ચાલી શકે ? વ્યાસિ ક્યાંથી લાવશે ? ઉદાહરણ કેવી રીતે ઉપભવશે ? જે પદાર્થ છે તે ચૈતન્યજ છે. તમારા જોવાથીજ તે તે પદાર્થરૂપ બન્યો છે.

પ્રશ્ન:-તમે કેવી રીતે કહી શકો કે આ ભીંત મારા ધ્યાન (પ્રતિકાર્ય) દ્વારા ઉત્પન્ન થઈ છે, અને કેવળ દૃષ્ટિ એજ સૃષ્ટિ છે ? હું તેને હાથવડે સ્પર્શ કરી શકું છું. તેનાપર હાથ મારીને અવાજ સાંભળી શકું છું. ઇલાવડે તેને ચાટી શકું છું. નાકવડે સૂંધી શકું છું.

ઉત્તર:-આંખદ્વારા તમારી વૃત્તિ ભીંતરૂપ બને છે. સ્પર્શરૂપે તમારી વૃત્તિ નરમ કે કઠણ બની જાય છે. શ્રવણરૂપે તમારી વૃત્તિ ભીંતને અવાજ થઈ પ્રકટ થાય છે દ્રાણાવસ્થામાં તમારી વૃત્તિજ ગંધરૂપે જણાય છે. તેવીજ રીતે રસ રસસ્વરૂપે બહારથી નથી આવતો.

પ્રશ્ન:-જો અમારી કલ્પનામાંથીજ બધું પ્રકટ થાય છે, તો જ્યાં અમે ચંદ્ર જોઈએ છીએ તે જગ્યાએ અમારા કહેવાથી સૂર્ય કેમ નથી જણાતો ? જેને આજે અમે મહાવિદ્યાલયરૂપે જોયું છે તે કાલે ગંગારૂપે કેમ નથી જણાતું ?

ઉત્તર:-(૧) આપ એમજ કહો છો ને કે “ જે સ્થાને ચંદ્ર દેખાય છે તે સ્થાને સૂર્ય કેમ નથી દેખાતો ? ” આ વાક્યનું જરા પૃથક્કરણ તો કરો. આપના આ વાક્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે “સ્થાન” આપણી કલ્પનાની બહારની કોઈ વસ્તુ છે. સ્થાનને આપે એક એવો જિન્ન કાગળ

માન્યો છે કે જેની ઉપર આપણું મસ્તિષ્ક કટપનાનાં ચિત્રો આલેખી શકે છે.

તેજ પ્રમાણે “જે આને મહાવિદ્યાલય છે તે કાલે ગંગા કેમ નથી બની જતું ? ” એ પ્રશ્ન ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આપે કાળને આપણા અધિકારની બહારનો ગણ્યો છે, અને માત્ર કાલ્પનિક આકારોજ આપણી કટપનામા હોય છે એમ માનો છો.

તેથી આપ મહાશયનો આ પ્રશ્ન સ્પષ્ટરીતે બતાવી આપે છે કે આપ વેદાંતના આ સિદ્ધાંતને સમજ્યાજ નથી. વેદાંત તો એમ કહે છે માત્ર ચંદ્ર, સૂર્ય, મહાવિદ્યાલય અને ગંગાજ મારા મસ્તિષ્કમાંથી નીકળે છે એમ નહિ પરંતુ દેશ અને કાળ પણ મારીજ દષ્ટિની સૃષ્ટિ છે.

આપે તો વેદાંતનો સિદ્ધાંત અત્યંત અસંબદ્ધ છે એમ જાણી પ્રશ્ન કર્યો હતો, પરંતુ એથી તો આપનીજ ભૂલ જણાઈ આવે છે. આપની ભૂલ એટલીજ છે કે આપની અટકળ મૂળ સિદ્ધાંતથી અત્યંત ઓછી પડે છે, અને આજ ભૂલ ઉપર આપનો પ્રશ્ન રચાયલો છે જે વેદાંતનો સિદ્ધાંત વાસ્તવમા એવોજ પરિમિત (દેશ કાળના કારાગૃહમા પરાધીન) હોય, જેવો કે આપ તેને સમજે છો, ત્યારે આપનો પ્રશ્ન ઉચિત ગણાય, પરંતુ સત્યના આ સામ્રાજ્યમા “કેમ” અને “શામાટે ” નથી પેચી શકતા.

વેદાંત એવા ઉપદ્રવ (અનર્થ)મા નથી પડતું કે તે સર્વ શક્તિમાનનો અર્થ, દેશ અને કાળથી પરિમિત એવો જીવ કે જે તેના અન્ય સન્નતીય બ્રાતાઓ (દેશકાળના દાસો) સાથે સહચારી હોવાનોજ અધિકાર ધરાવે છે, તે કરી શકે; હુ તો તે સર્વ શક્તિમાન, અપરિમિત, પવિત્ર પરમેશ્વર છું કે જે માત્ર ચંદ્ર, સૂર્ય, ગંગા અને મહાવિદ્યાલયને નિમિષ માત્રમા ઉત્પન્ન કરે છું એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમનું આદિ, અત, અન્ય શરીરો, તેમનો પરસ્પર સબધ, વળી આ પ્રાણો અને ઉત્તરો, સર્વ દેશ અને કાળ, કેમ અને કેવી રીતે, એ સમગ્ર પણ હુંજ છું છું. વિસ્મય અને આશ્ચર્યરૂપ આ સર્વ સંસાર મારોજ ચમત્કાર છે

આ ગૃહસ્થને ન સમજવાનું કારણ સાધારણ રીતે એવું હોય છે કે “હુ” શબ્દનો મૂળ ભાવાર્થ સાધારણ લોકોની સમજમા એક દમ નથી આવી શકતો. વારંવાર આ “હુ” જ શબ્દોના અર્થમા ઓટાળો કરી

નાખે છે. “હુ”નો અર્થ પગરખાં અને પાઘડી વચ્ચે આવેલા શરીરમાં નથી સમાઈ શકતો. “હુ”નો વિસ્તાર સાડાત્રણ હાથજ નથી. “હુ”ની ચતુર્સીમા અનંત છે. જેવી રીતે સ્વપ્નમાં આ “હુ”નું એક પડખું ઠોઠ દાસ, ફરીર કિંવા અમીર અને ૮૮૦ તો બીજું પડખું દેશ અને રણ, પર્વત અને નદીરૂપે ખની જાય છે, તેવીજ રીતે જાગૃત અવસ્થામાં આ એક “હુ”ની અંદરજ એક બાબુ વ્યદિ પ્રકટ થાય છે, અને બીજી બાબુ સમસ્ત સંસાર સમદિ ઉપસ્થિત થઈ આવે છે.

સ્વપ્નમાં જો તમે સિંહથી હારી જાઓ છો તો શું તે સિંહ પણ શું તમારા સ્વપ્નની કદપના નહોતી? એક બાબુ પરવશ થયેલું શરીર પણ તમારી કદપના હતી, અને બીજી બાબુ વિજયી સિંહ પણ તમારો ભ્રમજ હતો. વાસ્તવમાં તમારાજ નિજસ્વરૂપમાં આ સર્વ ટ્રૌતુકે કદિપત છે. નિજસ્વરૂપમાં જાગો. તમેજ સર્વશક્તિમાન, શુદ્ધ ચૈતન્ય, ગૃહ અને ગૃહના સુધા છો.

પ્રશ્ન:—વાત વાતમાં તમે તો બસ સ્વપ્નનુંજ દૃષ્ટાંત આગળ ધરો છો. યુરોપીય તત્ત્વજ્ઞો તેને પસંદ નથી કરતા.

ઉત્તર:—વારૂ! અમે સ્વપ્નની વાત નહિ કરીએ. પરંતુ તમે અને તમારા શુરૂ યુરોપી પાંડિતો દરરોજ એકે અપવાદ વગર સ્વભાવસ્થામાં માર્યા માર્યા ફરો છો તે બંધ કરશો?

કેવી આશ્ચર્યની વાત છે કે આઠ નવ વાગ્યાસુધી તો દરરોજ સ્વપ્નમાં અસત્યને સત્ય સાની વિહ્વળ અને વ્યાકુળ કુટખોલના દડાની પેઠે માણસો કયાંના કયાં ગબડયા કરે છે, અને દશ વાગે જાગી ફરી બીજા સ્વપ્ન (સંસાર)ના ચક્રમાં એવા ફસાય છે કે બાહ્ય વિષયોની ભૂલભૂલામણીમાં સપડાઈને એક સત્ય તત્ત્વનું નામ લેવું પણ સાંખી શકતા નથી. સ્વપ્નમાં જો એમ પ્રતીતિ થઈ આવે કે આ સ્વપ્ન છે તો પછી તે સ્વપ્ન નથી રહેતું, અને જાગૃતિ આવી જાય છે. સાધારણ યુરોપી લોકો અને તેમના કેટલાક હિંદી ચેલાઓ વિષયોને સ્વપ્ન અને ભ્રમણરૂપ સાંભળીને હસે ૮૮૦ તો તેનો અર્થ એટલોજ નીકળે છે કે તેમને જાગૃત થવું ગમતું નથી. તેઓ ઉંઘણથી સસણુંજ બનવામાં આનંદ માને છે, રાત્રિ સાથેજ તેઓ ધાડી પ્રીતિ રાખે છે, અને અધારામાંજ હરવું ફરવું

પસંદ કરે કરે છે. અરધી પૃથ્વી ઉપર હમેશાં રાત્રિ રહે છે અને અરધી ઉપર દિવસ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અરધી દુનિયા હરવખત સ્વપ્નમાં હોય છે, અને સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિનું સામાન્ય દિગ્વિજયી છે એ વાત નિઃસંદેહ છે. મહા આશ્ચર્યની વાત છે કે યૂરોપવાળાઓએ આત્માના તત્ત્વનું વર્ણન કરતી વખતે સુષુપ્તિને કંઈ ગણનામાંજ નથી લીધાં અને અપૂર્ણ અનુમાનો ઉપરજ તેઓ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનનું ગાડું હાંકે જાય છે—પ્રશ્નની શરતોને અધુરી રાખીને તત્ત્વની શ્રંધિને તેઓ ઉકેલવા પ્રયત્ન છે. જાતના રચ્ય શરીર અને પ્રત્યક્ષ સંસારની બાબતમાં યૂરોપવાસીઓની દોડધામ નિઃસંદેહ એક પ્રકારે પ્રશંસનીય છે; પરંતુ આધ્યાત્મિક અનુભવ અને સાક્ષાત્કારનો તેમના શાસ્ત્રમાં પત્તો નથી મળતો. ધર્મ સંસ્થાપક (પેગંબર) યૂરોપમાં હજી સુધી એકે ઉત્પન્ન નથી થયો. જગતના બધા ધર્મ સંસ્થાપકો એશિયામાંથીજ નીકળ્યા છે. એટલું છતાં પણ અમુક પ્રસંગે સત્ય તો તેમની જીહ્વાથી સહસા નીકળી જાય છેજ. દાખલાતરીકે શેકસપીયર કહે છે કે “જેનાં સ્વપ્ન બને છે તેજ પદાર્થ આપણે છીએ.”

ટેનિસન લખે છે કે:—

“સ્વપ્ન ચાલે ત્યાં સુધી જરા હોય છે; અને શું આપણે સ્વપ્નમાંજ નથી રહેતા ?”

પ્રશ્ન:—દેશ, કાળ વસ્તુ તો નિત્ય, સ્થિર અને અચળ છે. અન્ય વસ્તુઓમા પરિવર્તન થયા કરે છે, પણ એમા નથી થતું. અન્ય સર્વ વસ્તુઓ દેશ, કાળ, વસ્તુદ્વારા વર્ણવવામા આવે છે, બધા વ્યવહારનો આધાર એમના ઉપરજ છે. તમે દેશ, કાળ અને વસ્તુને અન્ય વસ્તુઓના સમૂહમા કેમ ગણો છો ?

ઉત્તર:—તમે એટલો વિચાર કરો કે તમારા દેશ, કાળ, વસ્તુના નિત્યતા, સ્થિરતા અને અચળપણ સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિમાં કયાં જતાં રહે છે ? જાતના અનુભવને તો સત્ય માનો છો, પરંતુ શું સુષુપ્તિ પણ તમારી એવીજ, અરે તેથી પણ અધિક બળવાન અવસ્થા નથી ? સુષુપ્તિનો શું તમારી ઉપર જરાયે હુકમ નથી ? જેટલો સમય જાગૃતિ રહે છે તેટલોજ સમય લગભગ સુષુપ્તિનું રાજ્ય પણ રહે છે. વળી બાત્યા-

વસ્થા તો બધેજ સમય એક લાંબી સુષુપ્તિ જેવી હોય છે. મૃત્યુ પછી પણ દીર્ઘકાળ સુષુપ્તિ સુષુપ્તિનું સામાન્ય ચાલે છે. આ સુષુપ્તિના અનુભવને કોઈપણ જાતની ગણના કે પંક્તિમાં ન મૂકવો એ તો ન્યાયનો સંહાર કરવા જેવું છે. સુષુપ્તિ તમને લગામ ચઢાવી, હાથપગ બાંધી પ્રતિ દિવસ એવો પાઠ ભણાવે છે કે દેશ, કાળ, વસ્તુ સત્ય નથી કેવળ આભાસ માત્ર છે, ભેવા માત્રજ છે.

પોલ નિકાલ્યો જગતકો સુષુપ્ત્યવસ્થા માંહિં,

નામરૂપ સંસારકી જાહિં ગંધ લી નાહિં.

સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિના અનુભવને તમે જાગીને કહો છો કે તે અસત્ય છે, તો જાગતાના અનુભવને પણ અસત્યજ કરાવવો આવશ્યક છે, કેમકે સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિની પેઠે એ પણ ઉડી જાય છે. જાગૃતવસ્થાનો સંસાર જો સત્ય હોત તો સુષુપ્તિ અવસ્થામાં પણ તે જેવાને તેવાજ રહી શકત. કેમકે “સત્ય તો તેજ છે કે જે સદા એકરસ, નિત્ય અને સ્થિર રહે.”

“एकरूपेण ह्यवस्थितो योऽर्थः स परमार्थः ।”

(સાંકર, શારીરક ભાષ્ય ૨-૧-૧૧)

આપે જે એમ કહ્યું કે અન્ય વસ્તુઓના સુકાબલામાં 'દેશ, કાળ, વસ્તુ નિત્ય, સ્થિર અને અચળ છે, તે ઉપરથી તો જર્મન તત્ત્વવિચારક દેન્ટે સિદ્ધ કર્યું છે. કે દેશ, કાળ, વસ્તુ કેવળ કલ્પિત છે. હા, જો વ્યવહારમાં અન્ય પદાર્થોની અપેક્ષાએ એ બધાંને નિત્ય, સ્થિર અને અચળ, કહેવામાં આવતા હોય તો તેના વિષયમાં પણ સાંભળો:--

રેખાગણિતમાં સમસ્ત બિંદુ, સમસ્ત રેખાઓ, સમસ્ત ધરાતલ અને સમસ્ત પદાર્થોની જુજ યુગ્મ સીમાઓ કલ્પિત અક્ષોની દૃષ્ટિથી જોતાં નિત્ય, સ્થિર અને અચળ દેખાય છે. બધાં સાધ્યો. અને પ્રશ્નો આજ અક્ષો ઉપર નિર્ભર હોય છે. બધી શુંચવણો આજ અક્ષોદ્વારા ઉકેલાય છે. રેખાગણિતની સર્વ ક્રિયાઓ આજ અક્ષો ઉપર અવલંબી રહેલી હોય છે. એ બધું તો ખરું, પરંતુ જ્યાં પાટીઆ ઉપર કપડું (ડસ્ટર) ફેરવ્યું ત્યાં “જ્યાં ગયું સ્વપ્ન ત્યાં ગયો વાદ.” ભૂમિતિની સુંદર આકૃતિઓ, ચિત્રવિચિત્ર વક્રરેખાઓ, શંકુચ્છિન્ન, કાતાન્વલિ, ઘાતાંકગણન, અવલૂત, અનવલૂત, અર્થાત્ અનુવકકેન્દ્રિક, વક્રકેન્દ્રિક,

સર્પિલ, આ સવળાં અક્ષો (મુવો) ને પોતાની સાથેજ લઇને અલોપ થયાં. નાકા ડુબી એટલે હંકારવાનાં ઓઝાર, હલેસાં, વાંસ આદિપણ સાથેજ જળસમાધિસ્થ થયાં.

મારા પ્રાણપ્રિય ! તારા શ્યામમુંદર 'સ્વરૂપના પાટિયા ઉપર અવિ-
ધાના ચાકવડે અનેક પ્રકારની આકૃતિઓ, અને નામો દોરાયેલાં છે.
કેટલાંએ પ્રશ્નો ઉઠેલાઈ રહ્યા છે. કેટલાંએ અજ્ઞાત રૂપ દર, દ્ર, ઘ્ર, એકઠાં
થયેલાં છે, અમંજ્ય જ્ઞાતરૂપો આવી પડેલાં છે. અંતે ઉઠેલતાં ઉઠેલતાં
ગણિતશાસ્ત્રીના આત્માએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે:—

દ્ર (દેય) = ૧

ઘ્ર (કાળ) = ૧

દ્ર (વસ્તુ) = ૧ ~

હા, ઠીક છે; તદન સાચું છે. દેય, કાળ, વસ્તુનો લેદ મારા જેવા
વેશકાલાનવચ્છિન્ન અને સર્વપ્રિયારાદિત માં ક્યાથી હોય ?

સત્યમિત્યેતાવદિદં સર્વમિદં સર્વમસિ ।

ઋગ્વેદની શ્રુતિ ઉપદેશ કરે છે કે “આ વાક્યથી સાચું કહેવામાં
આવે છે કે જે કંઈ આ બધું છે તે બધું તું છે.” હવે ખુશીથી નાચો
કૂદો, આનંદ કરો. પાટિયાને ભૂંસીને સાફ કરો, અને અક્ષોનો પણ
તે સાથેજ નાશ કરો. ચાલો પાસ થઈ ગયા, અભિનંદન, મુખારક-
બાદી. જો કે ઉત્તીર્ણ તો પ્રથમથીજ હતા, અંતરતું તો નામ કે નિશાન
પણ નહોતું.

અય કે ઉગ્રી દર પયે ઉ મીદવીદમ સૂ બસૂ,

નાગહાંનથ યાકૃતમ બા દિલ નિથસ્તા રૂબરૂ.

૧

આખેરૂલ અમ્રથ બદીદમ મોઅતકિફ દર ફૂયે દિલ,

ગરવે ગિરિચારી દવીદમ દર પયે ઉ ફૂ બ ફૂ.

૨

દિલ ગિરિકૃત આરામ ચું, આરામે દિલદર બર ગિરિકૃત,

બન ચું બનનાંશ બદીદ, આસૂડા ગરત અઝ બુરુનગ્નૂ.

૩

અય કે ઉગ્રી આરજુયે વસ્ત્રે ઉ ખૂદત ચેરા,

અઝ પયે આં આરજુ નુગરુની અઝ હર આરજુ

૪

તાબ કય સર ચરમએ ખુદશ બ ગિલ અપારતન ?

જ્યે પુદરા પાક કુન તા આયદ આગે આ બજૂ. ૫
 આગે હૈવાં દર દરે, વાંગેહ બરાયે કંતરર્ધ,
 રીખતા દર પીથે હર નાદાં વદાના આબરૂ. ૬
 મુતરિજે આં મજલેસી, દક્ષરા મનેહ હુરજા ગિરવ,
 તાલિજે આં બાદર્ધ, ગિરકન મુરાદીયો અબુ. ૭
 નાજિરે આં મંઝરી, બરદાર અઝ આલમ નઝર,
 આશિકે આં શાહેદી, બરદોઝ ચરમ અઝ ગૈરે ઉ. ૮
 નીસ્ત જે ॥ હીચ તાળી, રૂચ અઝ વય બર મતાબ,
 જે વયત મું નીસ્ત આળી, દસ્તરા અઝ વય મશૂ. ૯

અર્થ:-“ અરે ! આખા આયુધ્યભર જેની પાછળ હું દશે દિશામાં દોડતો ફરતો હતો, તેને મેં એકાએક હૃદયની સમક્ષ બેઠેલો જોયો.” ૧

“ છેવટે મેં તેને હૃદયના એક પુષ્પમાં વિરાજમાન થયેલો જોયો, જો કે તેની શોધમાં હું શેરીએ શેરીએ ઘણાંયે દોડી ચક્રયો હતો.” ૨

“ હૃદય જ્યાં શાંત થયું કે હૃદયના શાંતિદાતાને પણ તેણે પ્રાપ્ત કરી લીધો; પ્રાણે પ્રાણપ્રિયને જોયો કે ઇચ્છાઓથી તે મુક્ત બની ગયો.” ૩

“ અત્યાંતને જીવનભર તેની પ્રાપ્તિની આકાંક્ષા હતી તો તે આકાંક્ષાની પાછળ બીજી બધી ઇચ્છાઓને તેં જતી કેમ ન કરી ? ” ૪

“ ક્યાંસુધી તારા (હૃદય) ઝરણાને કાદવવતી બંધ કર્યા કરીશ ? ”

“ તારા ઝરણાને (અંતઃકરણને) સ્વચ્છ બનાવ કે તેમાં સત્યરૂપી સરિતાનું પાણી આવે.” ૫

“ અમૃત તારી અંદરજ છે તોયે એક દીપાને ખાતર તું દરેક બુદ્ધિમાન કે મૂર્ખની આગળ તારી પ્રતિષ્ઠા શુભાવી રહ્યો છે.” ૬

“ તું તો તે સાચી સલાનો ગાયક હોય તો તારું વાજિંત્ર જ્યાં ત્યાં ગીરવી ન મૂકી દે; તું તે સાચી મદિરાનો ઇચ્છક હોય તો આ સાંસારિક મદિરાની મુરાહી અને કોઠીને (હનીયાર્થ વિષયો અને તેના પ્રત્યેની આસક્તિને) ફેડી નાખ.” ૭

“ જો તું તે દેખવા યોગ્ય સત્ય દશ્યનેજ જોવાવાળો હોય તો આ અસત્ય દશ્ય (જગત્) તરફથી તારી દષ્ટિ ફેરવી લે; તું તો તે ગ્રેમમૂર્તિ (લગવાન)-નો આશિક છે, માટે તેના સિવાય બીજી બધી વસ્તુઓ તરફથી આંખ

મીઝી લે. ” ૮

“તેના સિવાય કોઈપણ પ્રકારનો પ્રકાશ અશક્ય છે, તેનાથી મેં ન ફેરવી લે; તેના વગરનું કોઈ પાણી નથી એટલા માટે તેનાથી હાથ ન ધોઈ નાખ. (અર્થાત્ દૂર ન રહે અથવા નિરાશ ન થા.)” ૯

ઠોકર ખા ખા ઠાકુર ડિઠા ઠાકુર ઠીકર માંહિ
ઠીકર ભજદા દુટદા સડદા ઠાકુર ! ઇકસે થાંહિ,
ઠૌર ઠૌર વિચ ઠહરયા ઠાકુર ઠાકુર બાહુર નાંહિ,
ઠગ્ગ ઠીક ઠાકુર હી ઠાકુર ઠાકુર હી જહાં તાંહિ.
ઠાકુર રામ નચાવે નાચે, બહ જાંદા જાં બાંહિ.

માન માન માન કહા માન લે મેરા, જન જન જન રૂપ જન લે તેરા;
જને બિના સ્વરૂપ ન ગમ જાવેગા કબી, કેહતે હંચ બારબાર વેદ ખાત
ચેહ સબી.

નૈનન કે નૈન જો હૈ સો જૈનન કે જૈન હૈ,
જિસ કે બિના શરીર મેં ન પલક જૈન હૈ.
એ ખ્યારી જન ! જન તું ભૂપોં કા ભૂપ હૈ,
નાચે હૈ પ્રકૃતિ હી સદા મુજરા અનુપ હૈ.

આક્ષેપક:—હમણાંજ આપે સ્વીકાર્યું હતું કે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા બન્નેવડે જગત્ પ્રકટ થાય છે. આથી તો સ્પષ્ટ રીતે અદ્વૈતવાદ સિદ્ધ થાય છે. હવે તમે આવશ્યક પરિણામથી નાસવા ઇચ્છો છો; અદ્વૈતનીજ વાત ઉપર ભાર મૂક્યા કરો છો.

રામ:—હા, હા ! એ વાત પૂરી નહોતી થઈ એવામાં તમે બીજા પ્રશ્ને પૂછી નાખ્યા. વળી—

તુમ તો કેહતે હો રહે પાસે અદબ લેકિન યહાં,
હર્ફ મતલબ કા જણાં પર બાર બાર આને કો હય.

અર્થાત્ તમે મર્યાદા બાળવએ એમ કહો છો, પરંતુ અહિં તો હૃદયની ઇચ્છા વારંવાર હોઠ ઉપર આવ્યા કરે છે.

વારૂ, ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાની હકીકત સાંભળો:—

ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા હમેશાં સમાન અને પ્રતિરોધી હોય છે, બંને એકજ હોય છે. ચંત્રવિદ્યાના ઘણાખરા પ્રશ્નોમાં એક બાબુથી નેને ક્રિયા

ગણવામાં આવે છે તેનેજ બીજી બાબુથી પ્રતિક્રિયા પણ કહેવામાં આવે છે. એકજ ઘટના ક્રિયા ક્રિયા એક શરીરના સંબંધમાં ક્રિયા કહેવાય છે, અને બીજા શરીરપરતે પ્રતિક્રિયા કહેવાય છે. ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા કરનારાં શરીરો સજાતીયજ હોય છે. હવે જગતને જે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાનું પરિણામ ગણવામાં આવ્યું છે, અને ક્રિયા બહારથી ચૈતન્ય તરફથી માનવામાં આવી છે અને પ્રતિક્રિયા અંતરમાંથી માનવામાં આવી છે, તો અહીં પણ એજ પરિણામ નીકળે છે કે ક્રિયાનું મૂળ જો ચૈતન્ય છે તો પ્રતિક્રિયાનું મૂળ પણ ચૈતન્યજ હોવું જોઈએ. જેમકે સંસ્કૃતમાં ભાષણ કરનાર સંસ્કૃત જાણે છે તો તે ભાષણને સમજી શકનાર પણ અવશ્ય જાણતો હોવો જોઈએ.

કુનદ હમજિન્સ બા હમ જિન્સ પરવાઝ,

કપૂતર બા કપૂતર કાઝ બા કાઝ.

અર્થાત્ કોઈપણ જાતનું પક્ષી પોતાના સજાતીય પ્રાણી સાથેજ ઉડશે; કપૂતર કપૂતરની સાથે ઉડશે, અને રાજહંસ રાજહંસની સાથે.

બહાર જો ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે તો અંદર પણ ચૈતન્યજ ચૈતન્ય હોવું જોઈએ.

ન આસમાનો ન મેહ આકાશો ખુદે બરી,
ન અંબુમો ન મલાયક ન કસ અંયાં ન નિહાં; ૧

ન દોઝબો ન બહિસ્તો ન સુદક નય મમલૂક,
વલે ચકીસ્ત કે હર બુન્દા બહિસ્તો નિહાં. ૨

હુ કૌન હસ્ત, વલે ખુલ અબજ કમાલસ્ત ઈ,
ન અકલ દાન દો નય વહેમ નય બિરદ ન બયાં. ૩

ચિશુના અકલ બરદ પથ? કમાલે હસરતે હસ્ત,
ન બહિસ્તો ન બાતિન, ન આશકારો નિહાં. ૪

અર્થ:—“ ન આકાશ છે ન ચંદ્ર, ન સૂર્ય છે ન સુરલોક,

ન તારા છે ન દેવો, ન કોઈ વ્યક્ત છે ન અવ્યક્ત. ” ૧

“ ન નરક છે ન સ્વર્ગ, ન દેશ છે ન પ્રજા, જે કાંઈ છે તે એકજ છે જે સર્વમાં પ્રકટ થાય છે અને છુપાયેલો પણ છે. ” ૨

“ જાને લોક તેજ છે પરંતુ અતિ આશ્ચર્યની વાત છે કે તેનામાં

નિપુણતા એટલી છે કે ન તો તેને બુદ્ધિ બાણી શકે છે ન કલ્પના, ન ડહાપણ બોળાવી શકે છે ન વાણી.” ૩

“બુદ્ધિ તેનો પાર કેમ પામી શકે ? તે તો સંપૂર્ણ રીતે નિરાશ થઈ ગઈ છે કે તે ન તો અંદર છે ન બહાર, ન પ્રત્યક્ષ છે ન પરોક્ષ.” ૪

આક્ષેપક:—વારૂ, એટલું તો માની લીધું કે અંદર પણ ચૈતન્ય છે અને બહાર પણ ચૈતન્ય છે, પરંતુ એથી પણ અદ્વૈત તો સિદ્ધ નથી થતું. જો કે વાસ્તવમાં તો ચૈતન્યજ્ઞ ક્રિયાનું કારણ છે, અને ચૈતન્યજ્ઞ પ્રતિક્રિયાનું પણ કારણ છે, અને આ પરસ્પરના સંઘર્ષણથીજ જગત્ પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તોપણ ચૈતન તો જોઈ રહે છે, એક અંદરનો અને બીજો બહારનો! રામ:—ચૈતન્ય જો નથી.

ત્યારે કોઈને મુવનો તારો બતાવવાનો હોય છે ત્યારે ઉત્તર લાણી તેનું મોં ફેરવી કહીએ છીએ કે “જો પેલા સમન્નયિ.” આ સમન્નયિ પ્રથમ દેખાડવાથી મુવને ચોધી કાઢવો સહેલો થઈ પડે છે. તેજ પ્રમાણે આંતર ચૈતન્ય અને બાહ્ય ચૈતન્ય એ બાહ્યદૈત માત્ર એટલા માટેજ દેખાડવામાં આવ્યું છે કે અદ્વૈત (મુવ) નો ઠીક ઠીક પત્તો સહેલાઈથી મળી આવે.

(૧) “અંદર” અને “બહાર” શબ્દો અંતઃકરણ (મન, બુદ્ધિ) ના લેહલાવને લીધેજ બોલવામાં આવ્યા હતા. અનુભવના પ્રકાશવડે મન (અંતઃકરણ)ની વાસ્તવિકતા જોવામાં આવે તો આ લેહલાવ (પડદો) એવો નહીં થઈ જાય છે કે જેમ હીવો લઈને જોવાથી અંધારું લોપ થઈ જાય છે. વસ્તુરૂપે જોતાં કોઈ લેહ છેજ નહિ, તો પછી “બહાર” અને “અંદર” ક્યાંથી હોય ? “બહારનું ચૈતન્ય” અને “અંદરનું ચૈતન્ય” એ જુદાં કેવી રીતે હોઈ શકે ?

આ વાતને પુરાણની એક કથા સુંદર રીતે સ્પષ્ટ કરે છે:—

ભસ્માસુર દૈત્યને શિવજીએ (કારણ શરીરના પ્રકાશક) એવું વરદાન આપ્યું કે “જેની ઉપર તું હાથ મૂકશે તે નષ્ટ થઈ જશે.” એ શક્તિ મળતાંજ ભસ્માસુરે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનાર ઉપરજ પોતાની શક્તિ અજમાવવાની ઇચ્છા કરી. અર્થાત્ એને શિવજીનુંજ કાસણ કાઢવાનું સૂઝ્યું.

કસ ન યા મોખત ઇલેકે તીર અઝ મન,

કે મરા આ કે જત નિશાના ન કર્દ.

અર્થાત “એવા કોઈ પણ માણસે મારી પાસેથી ધનુવિંદા નથી શીખી કે જેણે અંતમાં મારી ઉપરજ નિશાન ન તાકયું હોય !”

શિવજી આગળ આગળ નાસવા લાગ્યા, અને ભસ્માસુરે હાથ લાંબો કરી પાછળ પાછળ દોડવા માંડયું. શિવચંકર લગવાનું એ પકડાયા; એ બળી મુઝ્યા, એ બાળી નાખ્યા; ના, ના. બળી ગયા. ભસ્માસુર કેવી અપવિત્ર દૃષ્ટિથી શંકરની માયાની લાલચ કરે છે. શું ખરેખર તે શિવજીને સંહાર કરશે?

અહા ! કેવો આત્માને પ્રકુહિત કરનારો સ્વર થયે પડ્યો ! એ પ્રાણુદાતા ગાન કયાંથી સંભળાયું ? જુઓ, પવિત્રતાની મૂર્તિ, પ્રકાશ સ્વરૂપ, હૃદય હરનારીઓની શિરોમણિ, ચંદ્રવદની મુંદરી, “મનમોહિની” કેવા હૃદયહારી અભિનયથી નૃત્ય કરી રહી છે ! (આ “મોહિની અવતાર” લગવાનું વિષ્ણુએ-સત્પણુના પ્રકાશકે શિવજીના પ્રાણ બચાવવા ખાતર ધારણ કર્યો છે) ભસ્માસુર તો આ (મન) મોહિનીની ચિત્ત ચોરનારી પવિત્રતા ઉપર દૃષ્ટિપાત કરતાંજ ભાન ભૂલી ગયો. મોહિનીએ તે દૈત્યના અપવિત્ર હૃદયમાંથી દૈત્યને એવું ઘોષ નાખ્યું, અને તેના રોમે રોમમાં એવો, આશ્ચર્યજનક પ્રવેશ કર્યો કે ભસ્માસુર જાણે મોહિનીનો ફોટો-ચિત્રજ બની ગયો ન હોય ! મોહિની નૃત્ય કરતી કરતી જેવી રીતે હાથ પગ હલાવતી હતી તેનુંજ અનુકરણ ભસ્માસુર પણ કરવા લાગ્યો. મોહિનીએ અર્ધ ચંદ્રાકાર બનાવતાં પોતાના બન્ને હાથ મેળવ્યા એટલે ભસ્માસુરે પણ પણ તેમજ કર્યું. મોહિનીએ એક હાથવડે મુંદર કમાન બનાવી એટલે ભસ્માસુરે પણ એમજ કર્યું. ધીરે ધીરે મોહિનીએ પોતાનો હાથ માથા ઉપર મૂક્યો. એટલે બેભાનપણમાં ભસ્માસુરે પણ પોતાના માથા ઉપરજ હાથ મૂક્યો-પછી તો કહેવુંજ શું ? તરતજ ભસ્મ ! મુક્તિ.

આ દૃષ્ટાંતનું દાર્દ્ર્ય (ખુલાસો) આ પ્રમાણે છે:-તમોમય કારણ શરીર (અજ્ઞાન) ઉપર આત્મારૂપી સૂર્યની કૃપા દૃષ્ટિ પડી એટલે જેવી રીતે સૂર્યના તેજથી બરફ ઓગળી જાય છે તેવીજ રીતે શિવ (આત્મા) ની કૃપાદૃષ્ટિના પ્રભાવથી કારણશરીરમાંથી મન (સૂક્ષ્મશરીર) રૂપી ભસ્માસુર ઉત્પન્ન થયો. હવે વસ્તુતઃ તો સમસ્ત શિવજી શિવ છે-આત્માજ આત્મા છે, પરંતુ મન (ભસ્માસુર) ને આત્માનીજ કૃપાથી આ સત્તા પ્રાપ્ત થઈ હતી કે જેના ઉપર હાથ મૂકે તેને ભસ્મ બનાવી દે. તમારી આંખની

આગળ શું છે? આત્મા (શિવ). મનરૂપી ભસ્મામુરે ત્યાં પડછાયો પાડ્યો. એટલે વૃક્ષ જણાવા લાગ્યું. શું આત્મા (શિવ) ભસ્મ થઇ ગયો? ના, નાસ્તી ગયો. જમણી બાજુ શું છે? આત્મા (શિવ). મને (ભસ્મામુરે) છાયા નાખતાંજ લીંત જણાવા લાગી. આત્મા (શિવ) અલોપ થઇ ગયો. પરંતુ આત્મા (શિવ) કોઈ પણ પ્રકારે મરી તો નથીજ ગયો; કેમકે વૃક્ષ અને લીંતના નામરૂપમાં પણ તેજ સત્-ચિત્ આનંદરૂપે પ્રકાશી રહેલો છે. તમારા માથા ઉપર શું છે? આત્મા-શિવ. મને (ભસ્મામુરે) ત્યાં પ્રતિબિંબ પાડ્યું; એટલે ચંદ્ર દેખાવા લાગ્યો; અને આત્મા હુમ્મ થઇ ગયો. બનરમાં ફરવા નીકળો. ચારે બાજુએ શું છે? આત્માજ આત્મા. પરંતુ મન (ભસ્મામુર) હાથ ફેરવતો જાય છે, એટલે નિર્જલ દ્રવ્યજ દ્રવ્યરૂપે (પદાર્થરૂપે) દેખાય છે. આત્મા હુમ્મ છે.

બાધ્યાવસ્થાથી માંડી વૃદ્ધાવસ્થા સુધીમાં સ્વભાવસ્થામાં કે જાગૃત્-વસ્થામાં જે કંઈ જોયું, સાંભળ્યું, કંઈ કે ડારવ્યું તે સમગ્ર માત્ર આત્માજ આત્મા છે અને હંતું; પરંતુ મને (ભસ્મામુરે) આત્મા ન જોયો.

સંસ્કૃત જ્યોતિષશાસ્ત્રીઓની પરિભાષામાં એકજ સૂર્ય લિપ્ત લિપ્ત રાશિઓમાં લિપ્ત લિપ્ત નામોથી સંજોધાય છે. તેવીજ રીતે એકજ આત્મા જે (અજ્ઞાન-સુપુતિ) કારણથીર ઉપર પ્રકાશમાન થતા શિવ કહેવાય છે તેજ જાગૃત્ અવસ્થા ઉપર પ્રકાશે છે ત્યારે વિષ્ણુ નામથી સંજોધાય છે. મન-ભસ્મામુરનો વિનાશ કરવા માટે જાગૃત્ અવસ્થામાં સત્ત્વશુણી વિપુલતાને સમયે આજ આત્મા (વિષ્ણુ) મોહિની અવતાર લઇ ઈશ્વરી ગાન સંભળાવવાનો આરંભ કરે છે. અર્થાત્ શ્રુતિ (ઉપનિષદ્) રૂપી મોહિની અવતાર મન-ભસ્મામુરને જોવાન બનાવે છે, પોતાની સાથે સાથે નૃત્ય કરાવે છે, ભાતભાતના પ્રાથમિક વાર્તાલાપથી લોભાવતી લોભાવતી અંતે તે માથા ઉપર હાથ મૂકે છે. અર્થાત્ તત્ત્વમાલિ. અહ વ્રહ્માસ્મિ। “તે તું છું;” “હું પ્રજ્ઞા છું.” “હજ્જા કે ખુદા ઇંદ, હજ્જા કે ખુદા ઇંદ” (પરમેશ્વરના સમ તમે પરમેશ્વર છો, પરમેશ્વરના સમ તમે પરમેશ્વર છો.) આ પ્રસંગે ભસ્મામુર પણ પોતાના માથા ઉપર હાથ મૂકે છે. અહ વ્રહ્માસ્મિ। “હું ખુદા છું, હું ખુદા છું, હું ખુદા.” આ પ્રજ્ઞાકાર વૃત્તિ મન-ભસ્મામુરનો નાશ કરે છે, અને શિવજ શિવ, એકલા શિવ માત્રજ અવશેષ રહી જાય છે.

હુટી અંથી અવિદ્યા નાશી, કાકુર સત્ય રામ અવિનાશી;
લય મુઝમેં રાજ ગ્યો રહે બાકી, વાસુદેવ સોડહં કર બાકી.
“ત્યારેજ હું મુક્ત થઈશ, જ્યારે હું નહિ રહું.” ઇત્યાદિ.

(૨) અંદર અને બહાર એકજ ચૈતન્ય હોવાનું સર્વથી સમજાય તેવું પ્રમાણ:—અમુક વ્યક્તિ (અ) ની ડોક ઉપર ખણુજ આવી. હવે તેજ વ્યક્તિનો હાથ તો તદ્દન યોગ્ય સ્થાન ઉપર અને જરૂર પૂરતુંજ ખંજવાળશે, બીજા માણસ (વ) નો હાથ બેઠકએ તેવું અને તેજ સ્થાન ઉપર કદાપિ ખંજવાળી નથી શકવાનો. હા, પહેલી વ્યક્તિ (અ) ના કહેવા અને સમજાવવાથી બીજો માણસ (વ) કેટલેક અંશે ઉપયોગી થઈ શકે ખરો; પરંતુ આપોઆપ કોઈ સહાય નથી કરી શકતું. આ પ્રમાણે પ્રથમ વ્યક્તિ (અ) ના કહેવાથી જે સહાય મળી તેનો અર્થ એજ છે કે (અ) એ પોતેજ પોતાની સહાયતા કરી. બીજો માણસ (વ) તો એક પ્રકારે તે (અ) ના હથિયાર કિંવા હાથનુંજ કામ સારે છે.

માટે, જેવી રીતે ડોક (અર્થાત્ આવશ્યકતા અનુભવનાર) અને હાથ (અર્થાત્ આવશ્યકતાને દૂર કરનાર) એ બન્નેનું અધિષ્ઠાન-ચૈતન્ય એકજ છે, (મનુષ્ય ગમે તો સૂતેલો હોય તોપણ જ્યાં મોં ઉપર માખી બેસે છે કે તરતજ તેને ઉરાડવા માટે હાથ આપોઆપ ઉઘડાઈ જાય છે.) તેવીજ રીતે, જો વહાલા ! જે સત્તા (ચૈતન્ય) તારા આ એક શરીરમાં સત્તા ચલાવે છે તેજ સત્તા સૂર્ય, ચંદ્ર આદિ સમસ્ત સૃષ્ટિની સ્વામિની છે. આખી રાત તમે નિદ્રાવશ સૂઈ રહો છો. સવાર પડતાં તમારા શરીરમાં પ્રકાશની વ્યજ-આવશ્યકતા જણાય છે. એટલે એ આવશ્યકતાને દૂર કરવામાટે તરતજ સૂર્ય આવી ઉપસ્થિત થાય છે. પ્રાણ પ્રિય ! શંકા અને સંદેહને હૃદયમાંથી ભૂંસી નાખો. જે તમારા સાચા નિજ સ્વરૂપની ખણુજ અનુભવનાર આ શરીર છે, તેજ તમારા સાચા નિજ સ્વરૂપનો સૂર્યરૂપી ખંજવાળનાર હાથ છે. મગરબી કહે છે કે:—

આ માહે મુશ્તરીરત બ બાઝાર આમદા,

મુદરા જ દરતે ખેશ ખરીદાર આમદા.

મેહબુબ ગરતા અસ્ત મુહિબમે જમાલે ખીશ,

મતલૂએ ખીશ રાસ્ત તલબગાર આમદા.

૧

૨

ઝઃ હલકા દોશ બર દરે દિલ ચારે મા'નવી,
શુદ્ધતમ કે કીસ્ત ? શુદ્ધ કે દર બાઝકુન તૂધ.

૩

નક્કાશ ગરતા નકશો નિગાસ્ત બે શુમાં,
માની નિહાં શુદ્ધસ્ત દરી નકશે મા'નવી.

૪

અર્થ:-“ તે ચંદ્ર (ખ્યારો) ખરીદદાર બની બજારમાં આવ્યો છે;
અને પોતાને હાથે પોતાનીજ ખરીદ કરી રહ્યો છે. ” ૧

“ પોતે પોતાનાજ સૌંદર્યનો ગ્રેમી બન્યો છે; અને પોતેજ ધ્વંષિત
વસ્તુ હોવા છતાં ધ્વંષા કરનાર બન્યો છે. ” ૨

“ કાલે મારા તાત્ત્વિક મિત્રે હૃદયનાં દાર ખટખટાવ્યાં. મેં પૂછ્યું
“ કોણ છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો “ બારણાં ઉઘાડ, તું જ છે. ” ૩

“ નિઃસંદેહ ચિત્રકાર (ધર્મી) પોતેજ આ આકૃતિઓ અને ચિત્રો
રૂપે બની ગયો છે; આ તાત્ત્વિક ચિત્રોમાં પ્રખ્યાત ચિત્રકાર પોતેજ
છુપાઈ રહ્યો છે. ” ૪

દોશ આં સનમ બે ગાના વશ બુગઝસ્ત અઝમન ચુપરી,
ઠઠમ સલામશ લેટિન બે દાદા જવાબે સરસરી.

૧

શુદ્ધતમ ચેરા બે ગાના ઈ ? શુદ્ધતા કે તૂ દીવાના ઈ,
મન કીસ્તમ તૂ કીસ્તી ? દર ખુદ ચેરા મી નનગરી ?

૨

તૂ અવ્વલી ચો આખરી, તૂ બાતની ચો અહિરી,
તૂ કાસદી ચો મકસદી, તૂ નાએરીચો મંઝરી.

૩

અર્થ:-“ કાલે તે પ્રિયતમ અપ્સરાના રૂપમાં અભાવ્યાની પેઠે મારી
પાસે થઇને પસાર થઈ ગયો. મેં તેને સલામ કરી પરંતુ તેણે તેનો જુવાબ
સાધારણજ આપ્યો. ” ૧

“ મેં પૂછ્યું આમ અભાવ્યો કેમ બને છે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે
તું મૂર્ખ છે. હું કોણ છું અને તું કોણ છે (તે જાણવામાટે) તારા અંત-
રમાં કેમ દષ્ટિ નથી કરતો ? ” ૨

“ તું આદિ છે અને તું અંત છે; તું અંદર છે અને તું બહાર છે. તું
સંદેશો લઈ જનાર છે અને તુંજ સંદેશો (હિત, ધ્યેય) છે; તુંજ દષ્ટા છે અને
અને તુંજ દશ્ય છે. ” ૩

કાગડાની બન્ને આંખોમાં એકજ કીકી હોય છે. ડાબી આંખથી જુએ

છે ત્યારે આંખની કીકી એ તરફ ફેરવી લે છે. જમણી આંખથી જોતી વખતે જમણી આંખમાં ફેરવી લે છે. તમેજ સૂર્યરૂપી જમણી આંખમાં જ્યોતિ નાખનારા છો; અને તમેજ મનુષ્યરૂપી ડાબી આંખમાં આશ્ચર્યનો ખેત છો. કાયનેમો (વિજળી ઉત્પન્ન કરવાનું યંત્ર) માંથી જે શક્તિ નીકળે છે તેજ વર્તુળ પૂરું કરીને તેમાં યાદી ફરે છે. એક બાબુ પુત્ર જન્મે છે, તે બીજી બાબુ પુત્રી પેદા થાય છે. સ્ત્રી પુરુષોની સંખ્યા એકંદરે સમાનજ રહે છે. જે દેશોમાં અત્યંત શરદી પડે છે તે દેશોનાં જનાવરોનાં શરીર ગરમ રૂવાંટી-ઉનવાળાં હોય છે. જાણુ કે તેઓ ઓઢવાની રજાઈ (કામળી) સાથેજ લઈને જન્મે છે.

સંસારનું દરેક ઘટનાનું પોતાને યોગ્ય વાતાવરણમાંજ ઉપસ્થિત થવું (જેને આહો ખોટી રીતે કે ખરી રીતે ડિઝાઈન-યોજના કહેવામાં આવે છે) એ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરે છે, કે ખણજ અને નખરૂપી ચૈતન્ય સમસ્ત સૃષ્ટિમાં એકજ છે. નૈસર્ગિક ઘટનાઓમાં તેજ ચૈતન્ય વિરાજમાન હોય છે કે જે તેની આસપાસના વાતાવરણમાં હોય છે. સર્વ માત્ર એકલા એક-નોજ પ્રાદુર્ભાવ છે. જે તારૂં સત્ય નિજસ્વરૂપ છે તેજ સમસ્ત સૃષ્ટિનો આત્મા છે. જે ઘટના અપ્રાસંગિક જણાય છે, જે બનાવ અયોગ્ય દેખાય છે, જે બિના અનુચિત ગણવામાં આવે છે તે માત્ર (સાયન્સ) વિજ્ઞાનનું પૂરતું જ્ઞાન ન હોવાને લીધેજ એમ જણાય છે. ઘટનાઓના ગુહ્ય ભેદના અજ્ઞાનને લીધેજ તેમ દેખાય છે, અન્ય થાઓ વહાતા ! પ્રત્યેક ઘટના, પ્રત્યેક બીના, પ્રત્યેક બનાવ, પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક પત્ર, પ્રત્યેક તારો, સાતે સૂર મેળવી ગાયન આલાપીને સંભળાવે છે કે સર્વ રૂપોમાં મારૂંજ રૂપ છે, સર્વનો આત્મા મારોજ આત્મા છે. એક ! એક ! એક ! !

પ્રાણમિત્ર ! આ એક નાના સરળા શરીરને તમે કહો છો કે “ મારું છે. ” જો તમને તેનાં અંગો, અવયવો અને નાડી નસોની પૂરેપૂરી હકીકતની ખબર હોય તોપણ એ તમારું છે, અને જો તમે નાડી, નસ આદિની સમસ્ત હીલચાલનું જોખએ તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું હોય તોપણ તે તમારુંજ છે, એમાં કંઈ સંદેહ નથી. તેવીજ રીતે આખું જગત, તમે તેની દરેક વાટિકા અને અરણ્યને જાણુતા હોય તોપણ તમારું છે, અને તમને તેના એકે ગામની પણ ખબર ન હોય તોપણ

તે તમારું છે. તમેજ સૃષ્ટિના સમ્રાટ છો તેમાં કંઈજ શક નથી.

નીસ્ત જૈર અજ હસ્તીયે તૂ દર જહાં મૌબૂદ હીય;

ખાહ દર ઇન્કાર કોશો ખાહ દર ઇક્રાર બાશ.

અર્થ:—તારા અસ્તિત્વ સિવાય જગતમાં કંઈજ વિદ્યમાન નથી. પછી ગમે તો તું એ વાતને ન સ્વીકારવાની કોશિશ કર, અને ગમે તો તેને અંગીકાર કરી લે.

જો તમને તમારું દેહીઅમાન સુખ નથી જણાતું તોયે તે તમારું છે, અને તમે તેને દર્પણમાં જોઈ શકો તોપણ તે તમારુંજ છે. સ્વપ્નમાં જો મનપસંદ અને ચિત્તાકર્ષક ઘટનાઓ એકઠી થઈ હોય તોયે તે તમારીજ ઠપપના છે, અને મહા ભયાનક બિહામણી આકૃતિઓ ઉપસ્થિત થઈ હોય તો તે પણ તમેજ ઉપજાવેલી છે, તેવીજ રીતે જગતમાં ગમે તો મનપસંદ ઘટનાઓ થાઓ કે ગમે તો સંકટો અને આકૃતો આવી પડો, એ બધાં તમારાંજ ઉત્પન્ન કરેલાં છે.

“આનંદ ! આનંદ ! હવે મેં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. હવે હું મારી જાતને આ માત્ર સંકુચિત “હું” નથી અનુભવતો. હું ત્રેમાશ્રિથી પ્રજ્વળી રહ્યો છું. વિશ્વકેંદ્ર મારામાંજ છે, અને તેની વિચિત્ર લાલા મારી આસપાસ સર્વત્ર એક વર્તુળાકારમાં પડેલી છે.”

“આનંદ ! આનંદ ! હવે મૃત્યુનો કોઈ પણ વિચાર મારા તળિયા સુધી નથી પહોંચી શકવાનો. હું એટલી સાથે ઝવેરી અને મોચી બન્ને છું. જીઓ ! કાળ અને દેશ તો મારા ચરણ આગળ દાસ બનીને બેઠેલા છે !”

“આનંદ ! આનંદ ! ત્યારે હું આનંદસાગરમાં મગ્ન થવા ઇચ્છું છું ત્યારે હું મારામાંજ કુબદ્ધી મારું છું, અને સઘળી વાતો જાણી લઉં છું.”

શુદ્ધતમશ “ખાહમ કે બીનમ મર તુરા અય નાઝની;”

શુદ્ધ “ગર ખાહી મરા બીની, બેરવ ખુદરા બળી”

શુદ્ધતમશ “જાતુ નિશસ્તન આરઝુ દારમ બસી;”

શુદ્ધ “ગર બાશહ તુરાઈ આરઝુ, ખા ખુદ નશી.”

શુદ્ધતમશ “કા નકશ ગોઈ બર મિસાલે નકશે તૂ ?”

શુદ્ધ “ઝાહિર શુદ્ધ બ નકશે ખીરતન નકશ આર્શી.” ૩

શુદ્ધતમશ “ગોઈ કે આદમ જમ્મે કુલે આલમસ્ત ?”

શુદ્ધ “જમ્મે આલમસ્તો જમ્મે રખબુલ આલમી.” ૪

શુદ્ધતમશ “હમ મન તુ અમ, હમબુલ્લા તુ,” ખંદીદો શુદ્ધ.

“બરતુ ઓ બર દીદનત બાદા હઝારાં આર્શી.” ૫

અર્થાત્ “મેં તેને કહ્યું:—ઓ સુંદરી, હું તને જોવા ઇચ્છું છું; તેણે જવાબ આપ્યો:—જો મને જોવા ઇચ્છતો હોય તો જ, તારી જાતને જ જો.” ૧

“મેં તેને કહ્યું:—તારી સાથે જેસવાની મને બહુ આકાંક્ષા છે; તેણે જવાબ આપ્યો:—જો એવી આકાંક્ષા હોય તો તારી જાત સાથેજ જેસ” ૨

“મેં તેને કહ્યું:—તારા રૂપ જેવું બીજું રૂપ (ચિત્ર) ક્યાં છે? તેણે જવાબ આપ્યો:—પોતાનાજ ચિત્રમાં ચિત્રકાર પોતે પ્રકટ થયો છે.” ૩

“મેં તેને પૂછ્યું:—શું મનુષ્યમાં સમસ્ત સૃષ્ટિનો સમાસ છે? તેણે ઉત્તર આપ્યો:—સૃષ્ટિનો પણ સમાસ છે, અને સૃષ્ટિના પાલનહારનો પણ.” ૪

“મેં તેને કહ્યું:—હું પણ તું છે, અને સર્વ કાઈ તું છે; તેણે હસીને જવાબ આપ્યો:—તારી ઉપર અને તારી આવી દૃષ્ટિ ઉપર હજારો વાર વારી જાઉં છું.” ૫

જો આ શરીર સુંદર છે તો તેને જો જોઈને તું પ્રસન્ન થાય છે, આનંદથી પ્રકુલિત બને છે, અને જો તે કાળું હોય છે, તોપણ ઓ કૃષ્ણ! તું એ કાળા રંગને પણ “માફ” હોવાને લીધે સુંદર ગણે છે.

કાલા હરના જંગલ ચરના ઓહ લી છલખલ ખુમ કરે.

કાલા હસ્તી રહે ફાજન મેં ફાજન કા શંગાર કરે.

કાલા બાદર લરજે ગરજે જહાં પડે ત્યાં છલ કરે.

કાલા ખાંડા રહે મિયો મેં જહાં પડે દો ટુક કરે.

કાલી ઠાલ મરહ કે કંધે જહાં લડે ત્યાં ઓટ કરે.

કાલા નાગ ગોળીકા રાજા જિસકા કાટા તુર્ત મરે.

કાલા ડાલ કુવે કે અંદર જિસકા પાની શાંત કરે.

કાલી લેંસ બજરકા બર્દુ દ્રધ શક્તિ બળ અધિક કરે.

કાલા તવા રસોઈ લીતર ખાકર રોટી ખટક જાયે.

કાલી કોકિલ ફૂકે હૂકે જિસકા ચળદ તનમન હરે.

કાલા તેરે નૈનકા સુરમા તૂ કાલેકા નામ ધરે ?

કાલા તેરે નૈનમેં તારા તૂ કાલેકા નામ ધરે ?

કાલે તેરે બાલ સાંપ સે તૂ કાલેકા નામ ધરે ?

ગોરી રી તુમ ગોરમગોરી, બાત કરે શુરુ જ્ઞાન દી ચેરી.

દાંત દામિની ચમક દમક મેં, નયન બને બનો આમકી કેરી.

ઇતના શુભાન કહા કરે રાધા, ખોલ ધુંધટ મુખ દેખન દે રી.

હો લિખાસે બથરી મેં બ ખુદા નૂરે ખુદા;

સુનતે લીહો કુચ્છ ? આરિક તુમહે કયા કેહતે હય ?

અર્થાત્ મનુષ્યવેશમાં, પરમેશ્વરના સમ, તમે સાક્ષાત પરમેશ્વરજ છે; કંઈ સાંભળો છો કે જ્ઞાનીઓ તમને શું કહે છે ?

હમસે ખિલ બઓ બ વકતે ભજન ભક્તિ એક દિન,

વર્ના હમ છેડેગે રખકર ઉઝરે મસ્તી એક દિન.

અર્થાત્ એક દિવસ ભજન ભક્તિને સમયે અમારી સાથે પણ પ્રસન્ન થઈ વાત કરો, નહિ તો અમે મસ્તીના બહાનાથી તમને છેડીશું. મધુર મુખ ઉપરથી ધુંધટ ઉઠાવો. હવે હઠ છોડો. એટલો બધો ઇનકાર સારો ન કહેવાય. માની બઓ, સમસ્ત સૃષ્ટિનો આત્મા તમેજ છો. તમેજ.

કહીં કૈવાં^૧ સિતારા^૨ હોકે અપના નૂર^૩ ચમકાયા;

ઝોહલ^૪ મેં બા કહીં ચમકા, કહીં મિરીખ^૫ મેં આયા;

કહીં સૂરજ હો કયા કયા તેઝ^૬ જલ્વા^૭ આપ દિખલાયા;

કહી હો ચાંદ ચમકા ઐર કહીં ખુદ બન ગયા સાયા,^૮

તુહી ખાતિનમેં^૯ પિન્હાં^{૧૦} હય, તુ ઝાહિર^{૧૧} હરમકાં^{૧૨} પર હય

તુ સુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદો^{૧૩} કી ઝળા^{૧૪} પર હય.—૧

તેરા હી હુકમ હય ઈન્દર^{૧૫} ને બરસાતા હય ચે પાની;

હવા અટખેલિયાં^{૧૬} કરતી હય તેરે ઝેરે^{૧૭} નિગરાની,^{૧૮}

તજહી^{૧૯} આતિશે-સોઝા^{૨૦} મેં તેરી હી હય નૂરાની;^{૨૧}

૧ શનિ ૨ મહ ૩ પ્રહાર ૪ શનિ ૫ મગળ ૫ પ્રકાશિત ૬ ભક્તિ ૭ જાપા
૮ અંતર, ૧૧૨ ૯ છુપો ૧૦ પ્રકટ ૧૧ સ્થાન ૧૨ અંદરબહાર ૧૩ જીલ ૧૪
ઈંદ્ર ૧૫ રમત, નખરા ૧૬ નીચે ૧૭ ઉપર ૧૮ જ્યોતિ ૧૯ બળતી આગ ૨૦ પ્રકાશિત

પડા ફિરસ્તા હય મારા મારા ડરસે મર્જે-હયવાની; ૨૧
 તુહી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હર મકાં પર હય;
 તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુરિંદો કી અખાં પર હય. ૨
 તુહી આંખોં મેં નૂરે મરદુમક ૨૨ હો આપ ચમકા હય;
 તુહી હો અકલ કા નૌહર ૨૩ સરોં મેં સળ કે દમકા ૨૪ હય;
 તેરે હી નૂરકા જલ્વા હય કતરે ૨૫ મેં જો નમર ૨૬ કા હય;
 તુરૌનક ૨૭ હર ચમન ૨૮ કી હય, તુ દિલબર ૨૯ જામે ૩૦ જમકા હય.
 તુ હી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હરમ કાં પર હય;
 મુનિયાં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી અખાં પર હય. ૩
 કહીં તાઉસે-ઝરીં-ખાલ ૩૧ બનકર રકસ ૩૨ કરતા હય;
 દિખાકર નાચ અપના મોરની પર આપ મરતા હય;
 કહીં હો કાજતા ૩૩ ફૂ ફૂ કી-સી ૩૪ આવાજ કરતા હય,
 કહીં ખુલખુલ હય, ખુદ હય, બાગખાં; ૩૫ ફિરઉસે ડરતા હય.
 તુ હી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હરમકાં પર હય;
 તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી અખાં પર હય. ૪
 કહીં શાહી ૩૬ બના શેહ ૩૭ પર, કહીં શિકરા હય મસ્તાના;
 શિકારી આપ બનતા હય, કહીં હય આબ ૩૮ ઔર દાના, ૩૯
 લટકસે ચાલ ચલતા હય, કહીં માથુકે-જાનના; ૪૦
 સનમ તૂ બહામન નાફસ ૪૧ તૂ, ખુદ તૂ હય ખુતખાના; ૪૨
 તુ હી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હરમકાં પર હય;
 તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી અખાં પર હય. ૫
 તુહી યાદૂત ૪૩ મેં રોશન ૪૪, તુહી પુણરાજ ઔર દુર ૪૫ મેં;
 તુહી લાલે-બદખશા ૪૬ મેં, તુહી હય ખુદ સમંદર ૪૭ મેં;
 તુહી કોહસારો ૪૮ દરિયા ૪૯ મેં, તુ હી દીવાર મેં દર ૫૦ મેં;

૨૧ દૈલકમ્તલુ ૨૨ કીકી ૨૩ તરત ૨૪ પ્રકારો ૨૫ દીપુ ૨૬ બીનાય,
 પાણી ૨૭ શોભા ૨૮ ઉઘાન ૨૯ પ્રિય ૩૦ ચરાખનો પ્યાલો ૩૧ મુવજુ પીંઝાવાળો
 મયર ૩૨ નૃત્ય ૩૩ હોલો ૩૪ જોશી ૩૫ માળી ૩૬ બાજપદી ૩૭ બળવાન પાંખ
 ૩૮ પાણી ૩૯ દાણો ૪૦ પ્રાણપ્રિય માથક ૪૧ ચંપ ૪૨ મૂર્તિમંદિર ૪૩ નીલમ
 ૪૪ પ્રકાશિન ૪૫ મોતી ૪૬ બદખશાં દેશનું લાલ, અતિ મૂલ્યવાન માણેક ૪૭ સમુદ્ર
 ૪૮ ચર્વત, પહાડી મુલક ૪૯ નદી ૫૦ ધર

તુહી સેહરા^{૫૧} મેં આબાલી^{૫૨} મેં, તેરા નૂર નૈયર^{૫૩} મેં;
તુહી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ ઝહિર હરમકાં પર હય;
તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી ઝખાં પર હય. ૬

(મજલાલ વિષ્ણુ)

વહાલા! તમને શો અધિકાર છે કે શરીરની અહંતા (મમતા) માં
પડ્યા રહીને પોતાની જાતને પીગળાવી નાખો છો—નષ્ટ કરી દો છો ?
તમને આત્મધાતુ કરવો ક્યાં યોગ્ય છે ? સમસ્ત સૃષ્ટિ તમારું જ શરીર
છે, તમેજ છો. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાખો ત્યાં સઘળે તમારું જ સ્વરૂપ વિદ્ય-
માન છે. જો સૃષ્ટિ ભુંડી છે તોપણ તે તમેજ છો, અને જો તે ભલી
છે, તોપણ તે તમેજ છો. સર્વ તમારોજ પ્રકાશ છે. કોઈ તારાઓ ગણી
નાખે એવો હોય અને કોઈ માયાના વાળ પછુ ન ગણી શકતો હોય,
તોપણ જાને રૂપે છો તો તમેના તમેજ. આ પછુ તમે છો અને તે
પછુ તમે છો. જો એવું યંત્ર જનાવવામાં આવે કે જેનાથી સૂર્યસુધી
પહોંચી શકાય, અથવા જો આંખની કીડીને પછુ જોવાનું લાગ્યમાં ન હોય,
તોપણ છો તો સર્વત્ર તમેજ તમે. આ પછુ તમે અને તે પછુ તમે.
ગમે તો તમે પ્રત્યેક પુષ્પ અને પત્રની જનાવટથી પૂરેપૂરા માહિતગાર
થઈ જાઓ, અથવા ગમે તો તમને પુષ્પ જેવા કોમળ શરીરવાળા મનુષ્યની
પછુ ખબર ન હોય, પરંતુ છો તો સર્વ તમેજ તમે.

કેટલાકો મનને ઇન્દ્રિયોનો રાજા કહે છે તો કેટલાક મસ્તિષ્કને રાજ-
રાજેશ્વરની ઉપાધિ આપે છે. વળી કેટલાક આકાશને ફરતું માનતા હતા,
અને કેટલાકે પૃથ્વીને ફરતી સિદ્ધ કરી છે, પરંતુ ગમે તો એમ હોય કે
તેમ હોય, બુદ્ધિ આણી ગમ અક્કર માર્યા કરે કે પેલી ગમ ગભરાઈને
નાસે, ખાત્યાવસ્થા અને મુષુમિમાં કંઈ વિવેક કે વિચાર ન રાખતા
હો, અથવા જાગ્રદવસ્થામાં પૃથ્વી અને આકાશના છેડા મેળવી દેવામાં
આવે, તોપણ તમારું પવિત્ર સ્વરૂપ તો સદૈવ એક્કરસ, “શું શા” થી
પર, અવિનાશી, નિર્વિકાર, ત્રિશુલાતીત, સર્વાત્મા, અનાદિ, અનંત, અવિ-
ચળ અસ્તિત્વવાળું, બુદ્ધિસ્વરૂપ, શક્તિસ્વરૂપ, પવિત્રતા સ્વરૂપ, ન્યાય
સ્વરૂપ, કલ્યાણસ્વરૂપ અને સત્યસ્વરૂપ છે.

ખાહ ફિરતા હય ફલક ઐર ખાહ ફિરતી હય ઝમીં
દખલ મેરી આતમે હરગીઝ તગૈયુર કો નહીં.

અર્થાત્ જોઈએ તો આકાશ ફરતું હોય કે જોઈએ તો પૃથ્વી ફરતું
કરે, પણ નિજસ્વરૂપમાં કદી ફેરફાર નજ થઈ શકે. જો સાયન્સ (વિજ્ઞાન)
માં કોઈ નવીન વાત શોધાઈ છે તો તે તારાજ પ્રકાશિત વદન ઉપરના
કોઈ તલનો પત્તા લાગેલો છે, તારાજ સ્વરૂપ પ્રકટ થયું છે, તારાજ
સૌંદર્ય દશ્યમાન થયું છે.

તત્ત્વવેત્તાઓના સંપ્રદાયો ભૂતકાળમાં એક બીજા સાથે હરીફાઈમાં
ઉતરી અદ્વૈતસિદ્ધાંતને સિદ્ધ કરતા હતા, અને ભવિષ્યકાળમાં તત્ત્વ-
શાસ્ત્રીઓ અદ્વૈતને સિદ્ધ કરતાં કરતાં પાગલ બની જશે; તત્ત્વજ્ઞાનનંદ
હજારો વારા થઈ ચક્રમા અને હજી લાગેા થશે; રીતરિવાજોના સેંકડો
કંમ દટાઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં પણ કેટલાય પોતપોતાને સ્થાને ફૂલી-
ફાલીને ખનિજ કે કોલસાની ખાણો સમાન પુરાણો બની જશે; અસંખ્ય
સામ્રાજ્યો પૃથ્વીતળ ઉપર થઈ ગયા અને કરોડો પોતપોતાને સમયે બલકો
ખતાવી પાછાં નષ્ટ થઈ જશે; પૂર્વે પણ બુદ્ધિરૂપી પોપટ ઉડતા હતા;
ભવિષ્યમાં પણ ઉડતા રહેશે; ગમે તો ફિલોસોફી (તત્ત્વજ્ઞાન) તેને સિદ્ધ કર-
વામાં સફળ થાય, કે ગમે તો બેશુદ્ધ થઈ લોંચ પર પડે; પરંતુ એક માત્ર
સત્ સ્વરૂપ, નિર્વિકાર, જ્ઞાનસ્વરૂપ અને આનંદસ્વરૂપ માફે પવિત્રસ્વરૂપ તો
સદાય જેમનું તેમજ આદ્યું આવે છે, અને રહેશે.

મુદદતી શુદ્ધ કે મીરસદ અઝ ગૈળ, લેહઝા લેહઝા બગોરો હોરા ખિતાબ,
કે ભુઝ બી નીસ્ત દર સરાયે વુજુદઃ બ હકીકત કમી દિગર મોગ્જૂદ.
અર્થાત્ અનંત વર્ષો થયાં અંતરિક્ષમાંથી પજે પજે બુદ્ધિના કણ્ઠ
ઉપર આ સ્વર પડે છે કે “કે આ વિશ્વમાં તેના સિવાય વાસ્તવમાં
અન્ય કોઈજ વિદ્યમાન નથી.”

સીન સમા સખસે સિર ભાઝ, કોઈ ન રેહસી આફી જે,
ઉદય અસ્ત લોં રાજ જિન્હુદા, સોણી રલસન ખાફી જે.
કાળ કલા તે બચત ન કોઈ, પ્રદા, વિપ્લુ, યિનાકી જે,
ઈક આનંદરાશિ, અજ અવિનાશી, હમ રેહ જાના ખાફી જે.

અલ હજો વુજૂદુન મુતલકુન વ માસિવાહો ખિયાલુન મુઝખઝકુન ખાતેલુન.

અર્થાત્ ઈશ્વર સત્સ્વરૂપ છે અને તેના સિવાયનો વિચાર સરખો કરવો એ હાથ્યાપદ અને મિથ્યા છે.

જો દેખાવે અત્યંત કદૂષો, અને કાળા કોલસા જેવો કોઈ માણસ હોય તો તે પણ તમારું જ સ્વરૂપ છે, આ તથ્યથી તમે નથી નામ્ત્રી શકવાના. ત્યારે તેનાથી ઘૂણા કેમ કરો છો ? અને કોઈ વ્યક્તિ અમ્મરા જેવી, સૌંદર્યમયી, મૃદ્ધિની શોભા, અભિનયની ખાણ દેવી જેવી છે, તો તે પણ તમારું જ નિઃસ્વરૂપ છે. તે તમે પોતે જ છો, તમે પોતે જ છો, તમે પોતે જ છો. તેથી પ્રેમ કેને કયો. મોહ ચામાટે પામે છો ? તમારી પાથે ઇદ્રિયો જે તેને લિન્ન દેખાડે છે, તે હરહરતું જૂઠું બોલે છે. તેમની ઉપર ભરોશો ન રાખો. તમે સર્વ ચરીરોનું જીવન છો. તમે સર્વ છો, તમે સર્વ છો.

“દેશ અને કાળ! હવે મને સમજાય છે કે મારી અટકા ખરી હતી; કે જે મેં જંગલના ઘાસમાં રજગતા રજગતા કરી હતી, જે મેં પથારીમાં પડ્યે પડ્યે કરી હતી; અને પાછી ઉપા સમયે નિસ્તેજ થતા તારાઓ નીચે સમુદ્રને ડિનારે ફૂંટા ફૂંટા કરી હતી ”

તજહી હાસ્ત હકરા હર નિકામે આતે ઈન્સાની,
શુદ્ધે ગૌઝ ગર ખાહી વુગ્દુદ ઇબ્નાસ્ત ઈમકાની.
હિજમે જલ્વા હમ યકસર હુગ્દુમે જલ્વા હસ્ત ઈજ્જ,
નિકાખી નીસ્ત દર્યારા મગર તૂફાને ઉર્થાની. ૨
કમાલે ખુદ શિનાસી શુદ્ધ દલીલે કુદરને આરિક,
તુ ગર ઈ રઝઝ બિશનાસી તુ નીઝ અય બેખબર આની ૩
અમતરા શૂખી અઝ નાઝત, ફલક હા પરદએ સાઝત,
હુ આલમ મેહવે અદાઝત, બ ફેહમ અય કતરા નાદાની. ૪

અર્થાત્ “માનુષી સ્વરૂપના આવરણમાં સત્યની વિભૂતિઓ સતાયક્ષી છે, જો તું અવ્યક્તના દર્શન કરવા ઈચ્છતો હોય તો (બલ્કુ કે) તેને અહી પ્રકટ થવા (અસ્તિત્વમાં આવવા) માટે આધારની આવશ્યકતા છે.” ૧

“અહીં પ્રકાશની વિપુલતાજ પ્રકાશ ઉપરનું આવરણ બનેલી છે, સરિતા ઉપર ખીનું કોઈજ આવરણ નથી સિવાય કે તેની નજાવસ્થાને લીધે ઉદ્ભવેલું તોફાન.” ૨

“જ્ઞાનીની શક્તિનું પ્રમાણ તેના આત્મજ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે; તું જો આ રહસ્ય સમજે, તો, ઓ અજ્ઞાની ! તું પણ તેજ છે.” ૩

“તારાંજ લટકાં મટકાંને લીધે ઉઘાનને આટલી મગરૂબી છે; આકાશો તારાંજ વાણંતના પડદા છે; આ લોક અને ખરલોક તારાંજ અભિનયમાં તહીન છે; ઓ અજ્ઞાન બિંદુ ! સમજ સમજ.” ૪

પ્રશ્ન:—નીચેનાં વાક્યોની સંક્ષેપથી વ્યાખ્યા કરી આપો.

सर्वं खल्विदं ब्रह्म ।

હરથે આપદ દર નઝર અઝ ખયરો શર,

ભુલ્લા ઝાતે હક યુવદ અય જે ખબર.

ભાવાર્થ:—જે જે કંઈ ભુંડું ભડું નજરે પડે તે સર્વ સત્યસ્વરૂપ છે એમ તું જાણ.

“વન તૃણ પર્વત છે પરબ્રહ્મ.”

ખનામે આં કે ઊ નામી ન દારદ, ખ હર નામી કે ખાની સર બર સારદ.
અર્થાત્ તેના નામથી શરૂ કરૂં છું કે જેને કંઈ નામજ નથી; અને તે છતાં પણ જે કોઈ નામથી તું તેને બોલાવશે તે નામ ઉપર તે પોતાનું માથું ઉંચકશે.

અમને એ દુઃકમાં જરા સમજાવી દો.

ઉત્તર:—પૂર્વે સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

तदंतरस्य सर्वस्य तद् सर्वस्यास्य बाह्यतः । (ઈશોપનિષદ)

અર્થાત્ એકજ ચૈતન્ય (આત્મા) સર્વની અંદર છે, અને તેજ ચૈતન્ય સર્વની બહાર છે. અને આ ચૈતન્યજ માફે સાચું નિઝસ્વરૂપ છે. જેમ સ્વપ્નમાં એકજ પુરુષ એક બાણુ વસ્તુઓ બની જાય છે, અને બીજી બાણુઓ દૃષ્ટા બની જાય છે, તેમ જાગૃતમાં પણ આજ ચૈતન્ય એક તરફ ક્રિયા બનીને આવે છે, અને બીજી બાણુ પ્રતિક્રિયા થાય છે. આજ ચૈતન્ય ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાદ્વારા જાતભાતનાં નામરૂપમાં પ્રકટ થાય છે. આ એકજ ચૈતન્યના બાહ્ય દ્વૈતપણાઉપર સંસારની લીલા અવલંબી રહેલી છે. એક હાથ આ બાણુથી આવ્યો અને બીજો હાથ બીજી બાણુથી આવ્યો—એટલે તાણી પડી. પરંતુ બન્ને હાથો એકજ પુરુષના હતા. તેવીજ રીતે બન્ને બાણુ ચૈતન્ય એકજ છે.

ગંગાની એક લહેરી આ બાલુથી આવી અને બીજી સામેની બાલુથી આવી. બન્નેના અડકવાથી શીઘ્ર ઉત્પન્ન થયાં; પરંતુ બન્ને લહેરો એકજ ગંગાની છે. તેવીજ રીતે જગતરૂપી શીઘ્ર-પુષ્પનુજ નજરે પડે તેમાં ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયારૂપી લહેરીઓનું મૂળ એકજ ચૈતન્ય છે.

સંધ્યા

ગંગા શી ઠંડી છાતી સે આતી હય પુરા હવા;
હય લીને લીને બાગ કા આંસ ઇસમેં મિલ રહા.
ગંગા કે રામ રામ મેં રમને લગાવો બદ્દર,^૧
આયા જુવાર^૨ ઝોરકા લહેરોં પે લે કે લદ્દર.
દેખો તો કેસે ઝાંકસે આતે જહાઝ હંય;
મારે ખુશી કે સીટી બજતે જહાઝ હંય.
શાદી^૩ ઝમી^૪ શી, એલો ! ફલક^૫ સે હુમ્મ હુમ્મ;
વો સાએબાં-કનાત^૬ હય જળ હી તની હુમ્મ.
હુદ્દા^૭ કે સરપે તારૂં કા સેહરા ખુલા ખુલા
હુદ્દન^૮ કે બકે-દિલ^૯ ને ચિરાગાં^{૧૦} ખિલા દિયા.

ઇકન ગાર્ડન દેલકેત્તા

હય કયા મુહાના^૧ બાગ મેં મેદાને દિલકુશા,^૨
ઝોર હાશિયા^૩ હય બેન્ચો કા સળએ^૪ પે, વાહ વાહ !
મજમા^૫ હુમ્મ^૬ લોગેંકા બર કર લગા હય ચેહ,
મેદાન આદમી સે લખાલખ^૭ બરા હય ચેહ.
બેન્ચોં પે બાઝ^૮ બેઠે હંય, અકસર^૯ હય ખુશ ખડે,
બાંકે^{૧૦} જવાન બાગમેં હય ટહેલતે પડે.
મેદાં કે પાર^{૧૧} સડક પે હય બગીચાં શી લીક,
ચોટાં શી સરકશી^{૧૨} હય લગામેં શી દે ન પીડ^{૧૩}
ચોટીન કલકેતે કે હય મૌલુદ સળ ચહાં,

૧ સમુદ્ર. ૨ ભરતી. ૩ લગ્ન. ૪ પૃથ્વી. ૫ આકાશ. ૬ તંબુ. ૭ વરરાખ. ૮ નવવધૂ. ૯ હૃદય-વીજળી. ૧૦ રોશની.

૧ સમુદ્ર. ૨ હૃદય ખીલવનાર. ૩ કાર-કિનારી. ૪ લીલાતરી. ૫ મંડળ. ૬ સમુદ્ર. ૭ કાંઠાળી. ૮ કેટલાક. ૯ ધણાક. ૧૦ હેલખીયા. ૧૧ મારતી ઉદ્ધતાઇ. ૧૨ અંકુશ.

હર રંગ ઢંગ વગર^{૧૩} કે મિલતે હય^{૧૪} અળ યહાં.

કૌભ

હમ સળ કો દેખતે હય, ચેહ દેખતે કહા ?

આંખે તની^{૧૫} હુઇ હય, ચે કયા પીર^{૧૬} કયાં જવાં.^{૧૭}

મરકજ^{૧૮} હય સળ નિગાહો^{૧૯} કા ઉજલા ચપ્પૂતરા,

ખુશ બેઠ બાળ ગોરોં કા જિસ મેં હય બળ રહા.

ગાતે કુલા કુલા કે હય વે ગાલે-ગોરિયાં,^{૨૦}

કયા રોશની^{૨૧} મેં સુખ^{૨૨} હમકતી^{૨૩} હય કુર્તીયાં ! ૧=

અય લોગો તુમકો કયા હય જો હિલતે ઝરી નહીં ?

કયા તુમને લાલ કુર્તી કો દેખા કલી નહીં ?

આવરણુ

અસરાર^{૨૪} ઇસમેં કયા હય કરો ગોર^{૨૫} તો સહી^{૨૬}

ઇસ ટિક^{૨૭} ટિકી મેં કયા હય, કરો ગોર તો સહી.

ગોરોં કી કુર્તીયાં કો હય ગો^{૨૮} તક રહે બુદર,

લેકિન નઝર સે કુર્તીયાં ગોર તો સળ હય દ્રર.

લેહરા રહા હય પર્દાસા^{૨૯} સળ કી નિગાહ પર,

ઇસ પર્દે સે પિરોઇ હય હર એક કી નઝર.

ચે પર્દા તન રહા હય અબળ ઠાઠ બાઠ કા,

જિસ મેં ઝમી, ઝમાનો^{૩૦}—મકાં^{૩૧} હય સમા રહા.

પર્દા હય બિલા છેલ^{૩૨} કે સીવન^{૩૩} કહીં નહીં,

લેકિન બુટાઇ^{૩૪} પૂછો તો અસલન^{૩૫} નહીં નહીં.

પર્દા સિતમ^{૩૬} હય સહર^{૩૭} કે નકશો^{૩૮}—દિગર^{૩૯} હય,

હર આંખ કે લિયે યાં અલહદા^{૪૦} હી દાર^{૪૧} હય.

સળ સામે^{૪૨} ઇન કે સામને પર્દા હય ચેહ પડા,

૧૩ દેશન દેખાવ.

૧ ખેંચાવલી. ૨ જુદ. ૩ યુવાન. ૪ કેદ. ૫ દટિઓ. ૬ ઝોગ ઝોરા ગામ
૭ દીવાનો પ્રકાશ. ૮ લાલ. ૯ અળે છે. ૧૦ પહેરણ.

૧ રહસ્ય. ૨ વિચાર. ૩ ખન ૪ એકી ટોચ તાકતું પાળે કે. ૬ આવરણ ૭ કાળ
અને. ૮ રથગદ છિદ્ર ૧૦ સીવણ ૧૧ બાંધણ ૧૨ તદ્દન જરાએ. ૧૩ અબળ
૧૪ બદ્દ. ૧૫ સાશર. ૧૬ મિત્ર. ૧૭ બૂદા. ૧૮ રાત. ૧૯ શ્રીનામનો.

હર એકં દી નિગાહ મેં નકશા બના દિયા.
પર્દાસે રાગ કે હય ચે પર્દા અનજબ પડા,
ગંધર્વ શહેરકા હય કે મે અરાગ^{૨૦} કા મગા.
લદ્દ હય, હિપ્નોટિઝમ હય, પર્દા મુરાબ^{૨૧} હય,
કયા સચ હય ! રંગ ઢંગ ચેહ સબ નકશે-આબ^{૨૨} હય.
રમીયેં તો યાર પર્દે મેં દેખેં તો કેદિયત,
આંખે સિલી^{૨૩} હય પર્દે મેં કયું ? કયા હય માહિયત ?^{૨૪}
દીદો^{૨૫} મેં આર રંગોં મેં કયા હય મુનાસેબત^{૨૬} ?

લાઠી હય હવાયે દેહ, પાની બન લાઓ,
મોજેં દી તરેહ લરો મગર એક રહો.

સાથ સૂરત કે હય સૂરત આફરી, નકશ પર નકાશ થયદા હો ગયા.
અર્થાત્ રૂપની સાથેજ છે રૂપ આપનાર, ચિત્રપર મોહિત થયોછે ચિત્રકાર.
પ્રાકૃતિક પ્રમાણુઃ—“હું સાક્ષી, ચૈનન્ય (અને વિશ્વ સૃષ્ટારૂપ) છું,”
આ એવો સિદ્ધાંત છે કે જેનું ખંડન અશક્ય છે; પરંતુ પોતાની જાતને
કેવળ સાક્ષીમાત્ર, નિઃસંગ અને નર્પુસક ઠરાવવાથી મનને સંતોષ નહિ.
વળતાં એકાંત અવસ્થાની પેઠે અગ્રિય લાગે છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય
છે કે આપણા સ્વભાવ આપણને કેવળ ક્રિયા કે પ્રતિક્રિયાનું મૂળ ગણીનેજ
બેની રહેવાનું માન્ય નથી રાખતો. ત્યાંસુધી અનુભવથી સ્વરૂપ સાથે
એકતા નહિ થાય ત્યાંસુધી હૃદયને ચેનજ પડવાનું નથી. હવે થોડાક
વધુ વિચાર કરીએ.

શુભાબનું પુષ્પ સામે મૂકેલું છે,
તેનો રંગ એ તેનો એક ગુણ છે.

આ ગુણ જોનારની પ્રતિક્રિયાનું પરિણામ છે. જેમ અરિસામાં પાન
ખાધેલા એપ્લ, પ્રિયાએ અરિસામાં જોયું તેનું પરિણામ છે તેમ.
પુષ્પની ગંધ તેનો એક ગુણ છે. આ પણ દષ્ટાની પ્રતિક્રિયાનું
પરિણામ છે.

પુષ્પની કોમળતા પણ તેનો એક ગુણ છે, જે જોનારની પ્રતિ ક્રિયાનું

પરિણામ છે, પુષ્પનો આકાર પણ એક ગુણ છે જે જોનારની પ્રતિક્રિયાનું એક પરિણામ છે. દુકામાં પુષ્પના બધા ગુણો દષ્ટા તરફની ક્રિયા થયા પછીજ અનુભવાય છે. હવે સારી ગેઠે વિચાર કરીને કહો કે “ શું, માત્ર આ ગુણોના સમૂહનેજ પુષ્પ કહે છે કે પુષ્પમાં કંઈ બીજું તત્ત્વ પણ છે ? ”

ઉપર ઉપરથી જોતાં તો એમજ જણાય છે કે જો ફૂલનાં રંગ, ગંધ, આકાર, કોમળતા, સ્વાદ, ભાર આદિ ગુણોને અસ્તિત્વમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે તો અવશેષ કંઈજ નહિ રહે-શૂન્યજ પ્રાપ્ત થશે. આરંભમાં તો આજ ભ્રમ થાય છે કે પુષ્પમાત્ર ગુણોના સમૂહનુંજ નામ છે; પરંતુ વેદાંત કહે છે કે વહાલા! પુષ્પના બધા ગુણો તો એક રીતે નિઃસંદેહ તમે તમારા માંથીજ બહાર કાઢ્યા છે, અને પુષ્પ પુષ્પરૂપે તમારી પ્રતિક્રિયાએ અર્પેલા ગુણોનુંજ ઋણી છે. જેને તમે પુષ્પ ગણો છો તેણે પુષ્પરૂપે અનુભવાયા પહેલાં તમારા નાક ઉપર અસર કરી, આંખ ઉપર ક્રિયા કરી, સ્પર્શ શક્તિ ઉપર કાર્ય કર્યું; અને સ્વાદેન્દ્રિય ઉપર અસર કરવાની યોગ્યતા પણ તેમાંજ હતી. તે તો ચૈતન્ય છે; શૂન્ય નથી. માટે પુષ્પના નામરૂપ ગુણની પેલીપાર શૂન્ય (ન) નથી પરંતુ ચૈતન્ય (જ) છે. અને પુષ્પ માત્ર ગુણોના સમૂહનુંજ નામ નથી; પરંતુ પુષ્પનું વાસ્તવિક અસ્તિત્વ તો “ચૈતન્ય” છે.

“ એકજ વિશાળ પૂર્ણતા

.....
સૂર્યમાં ઉષ્ણતા આપે છે; વાયુ લહરીમાં પ્રકુલતા ભરે છે; તારલામાં ચમકારા મારે છે; વૃક્ષોમાં માર જીલાવે છે; સમસ્ત જીવનમાં જીવે છે; સઘળા વિસ્તારમાં રહી છે; અવિલક્ષ્ય છતાં તે દ્રેણી રહી છે અને અથાગપણે કાર્ય કર્યે જાય છે, આપણા અવિનાશી આત્મામાં તે ત્યાસ લે છે અને આપણા વિનાશી શરીરમાં પ્રાણ ફુકે છે; તેજ આપણા ક્ષણભંજર અંશને રૂપ આપે છે; જેટલી તે હૃદયમાં પરિપૂર્ણ છે, તેટલીજ એક વાળમાં પણ છે. રોદણાં રહતા હુદ મનુષ્યમાં પણ તે જેટલીજ ભરપૂર અને પરિપૂર્ણ છે કે જેટલી પ્રભુપ્રેમમાં નિમગ્ન આનંદિત દેવદૂતમાં છે. તેની આપણ કોઈ ઉચ્ચ પણ નથી ને નીચ પણ નથી. કોઈ મહાન પણ નથી અને શુદ્ધ પણ નથી. તે સર્વની અંદર પણ વ્યાપી રહી છે અને બહાર પણ

વ્યાપી રહી છે. તે સર્વને ભેડી રહી છે અને સમાન બનાવી રહી છે. ”
(એલેક્ઝાન્ડર પોપ)

ઉપરોક્ત વાતનું અમે નિમ્નલિખિત રીતિએ નિરૂપણ કરીશું:—

પુષ્પ = ગુણ + અ

(રહસ્ય:—ગુણ શબ્દથી તે ગુણ સમજવાનો છે કે જેને લીધે “પુષ્પ” નામ આપવામાં આવે છે. અને અ નો અર્થ ચૈતન્ય લેવાનો છે કે જે શુદ્ધોથી પર છે.)

પ્રશ્ન:—પેલી દેરી દેખાય છે. તે શુભાળના કૂલથી લિન્ન કેમ છે ?

ઉત્તર:—તેના શુદ્ધોને લીધે. કૂળના ગુણ જુદા છે અને કૂલના જુદા છે. કૂલ સૂંઘવાની વસ્તુ છે અને કૂળ ખાવા (કિંવા ચૂસવા) ની વસ્તુ છે. રંગમાં, રૂપમાં, નામમાં, કોમળતા વા કઠોરતામાં, અસરોમાં અને ઉપ-યોગમાં ભેદ છે. તેથી કૂળ અને કૂલ બન્ને એક નથી કહી શકાતાં. એકંદરે લિન્નતાનું કારણ શુદ્ધો (નામરૂપો) છે કે જે અનુભવ કરનારા (લોકતા) ની પ્રતિક્રિયાનું પરિણામ છે.

શું કૂલની વાસ્તવિક ચૈતન્ય સત્તા (જે કૂલના શુદ્ધોથી પર છે) તે કૂળની વાસ્તવિક ચૈતન્ય સત્તા (જે કૂળના શુદ્ધોથી પર છે) તેનાથી લિન્ન નથી ?

વેદાંતનો એવો જવાબ છે કે કૂલના મૂળ સ્વરૂપમાં અને કૂળના મૂળ સ્વરૂપમાં કંઈ તફાવત નથી. જેવી રીતે અંશુદી અને કંકણ વચ્ચેનો ભેદ માત્ર શુદ્ધોને લીધે છે, મૂળ સ્વરૂપ (સુવર્ણ) માં કંઈજ ભેદ નથી. અંશુદી આંગળીમાં પહેરવામાં આવશે અને કંકણ કાઢામાં; બન્નેના આકાર અને રૂપ જુદાં જુદાં છે; પરંતુ બન્ને છે તો એક સુવર્ણજ. તેવીજ રીતે એકજ મૂળ સ્વરૂપ ચૈતન્ય (અ) શુભાળનું વાસ્તવિક અસ્તિત્વ છે તેમજ દેરીનું પણ વાસ્તવિક અસ્તિત્વ છે. તેથી વેદાંતમતાનુસાર ઉપરોક્ત નિરૂપણ પ્રમાણે દેરીનું સમીકરણ નીચે સુજન થશે.

દેરી = ગુણ + અ

દેરી અથવા શુદ્ધોનો અર્થ તેનું કંઈ, તેની ત્રીકાશ, પીળાશ, વગેરે સમજવાં કે જે દેરીને જગતની ખીજ બધી વસ્તુઓથી જુદી દર્શાવી આપે છે. એની સાથે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે એ શુદ્ધો પણ તેના

અનુભવ કરનારી પ્રતિક્રિયાના પરિણામરૂપ જોય છે.

જો કેરીના વાસ્તવિક અસ્તિત્વ (અ) ને ફૂલના વાસ્તવિક અસ્તિત્વથી અસિન્ન માનવામાં કંઈ વાંધો હોય તો લ્યો, તેને જ નહિ કહીએ. અર્થથી તેની સિન્નતા દર્શાવીશું.

તે સ્થિતિમાં કેરીનું સમીકરણ નીચે પ્રમાણે થશે.

$$\text{કેરી} = \text{શુભ્ર} + \text{અ}^1$$

તેજ પ્રમાણે સાકરને સાકર ઠરાવનારા આરોપિત શુભ્રાથી પર સાકરનું જે મૂળ સ્વરૂપ છે તેને ફૂલ અને ફળના મૂળ સ્વરૂપથી સિન્ન અર્થ માનતાં સાકરનું સમીકરણ નીચે પ્રમાણે થશે.

$$\text{સાકર} = \text{શુભ્ર} + \text{અ}^2$$

સ્મૃત્યના શુભ્રાના આરોપિત હોવા વિષે થોડાક વધુ શબ્દો લખવા ઉચિત છે. સાકરનો સૌથી મોટો શુભ્ર ગળપણ ખાનારની સ્થિતિ ઉપર અવલંબી રહેલો હોય છે. જેમકે કેટલીક સ્થિતિઓમાં સાકર કડવી લાગે છે. જે અરિસો માણસની દૃષ્ટિએ સ્વચ્છ અને લીસો દેખાય છે તેજ અરિસો કીડીની આંખે મેલો દેખાય છે. જ્યાં મનુષ્યને માટે શોધ મેળવવી અશક્ય હોય છે ત્યાં સુંઘનાર કૂતરા સુંઘવાની તીવ્ર શક્તિવડે તરત શિકારને શોધી કાઢે છે. કીડીઓ વરસાદના આગમનને પ્રથમથી જ જાણી જાય છે અને તેથી ઇંડાં મોંમાં લઈ આમ તેમ દોડતી નજરે પડે છે. ટોઈ વસ્તુની જાડાઈ, લાંબાઈ અને પહોળાઈ વિષે મનુષ્ય જે કલ્પના કરે છે, તે વસ્તુ હાથીની આંખે જુદીજ નજાય છે. દેડકાની આંખને પાણીમાં દરેક વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાય છે; પરંતુ પાણીની બહાર બધું ઝાંધું દેખાય છે. જે વસ્તુઓ સાધારણ માણસોને ધોળી દેખાય છે તેજ વસ્તુઓ અમુક દશામાં અમુક માણસોને પીળી દેખાય છે. માતા પિતાને કમાડ, ભાઈ, પલંગ વગેરે વસ્તુઓ, તે તે વસ્તુઓના નામ રૂપમાં દેખાય છે, પરંતુ નાના બાળકને, તેની આંખે ઉઘાડી હોય અને તે જાગતો હોય તોપણ તેની કંઈજ ખજર નથી હોતી. આંખોની બનાવટ જો સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર, દૂરદર્શક યંત્ર, ફેલાઈડાસકોપ (નાના-વિધ સૂર્યપદાર્થક યંત્ર) કે લૂક એન્ડ લાક (જુઓ અને હુઓ) જેવાં યંત્રોના સિદ્ધાંત અનુસાર કરવામાં આવે તો જગત્ કંઈનું કંઈજ થઈ

જાય. કાનોની બનાવટ પણ થોડીક ફેરવવામાં આવે તો શ્રવણતું રૂપજ પલટી નાખે. એક સદમ જંતુમાંથી વધતાં વધતાં મનુષ્ય સુધી વિકાસ થયો છે, તો કોણ ત્રણે ભવિષ્યમાં એવો પણ વિકાસ થાય કે માણસોની ઇદ્રિયો અને મસ્તિષ્ક અવળાં સવળાં થઈ કંઈ જૂદાજ રંગ ઢંગ અનુભવવા માંડે. આ ઉદાહરણોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે વસ્તુઓના ગુણ વાસ્તવિક નથી, પરંતુ અનુભવ કરનાર ઉપર અવલંબી રહેલા છે, અને તેની પ્રતીતિ થવી એ દેવજ અનુભવ કરનારનેજ આભારી છે.

ભિન્ન ભિન્ન દરેયોનાં વાસ્તવિક સ્વરૂપને ભિન્ન ભિન્ન માનવાથી પ્રત્યેક પદાર્થને માટે એક નવું સમીકરણ બનશે:—

બ્રમર=ગુણ અ^૩

સિંહ=ગુણ અ^૪

ગંગા=ગુણ અ^૫

હિમાલય=ગુણ અ^૬

લેખિની=ગુણ અ^૭

આ પ્રમાણે ગણતાં જ, અ,^૧ અ,^૨ અ^૩ ઇત્યાદિથી સુચવવામાં આવતાં ચૈતન્ય (મૂળ સ્વરૂપ) અસંખ્ય હશે, અને તેમને ભિન્ન ભિન્ન માનવું પડશે.

પરંતુ ચૈતન્ય (મૂળ સ્વરૂપ) ને તો ગુણોથી પર સ્વીકારી ચૂક્યા હો ! વળી આ વાત પણ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે ભિન્નતાનું કારણ માત્ર ગુણોજ હોય છે. ગુણોનેજ સરખાવવાથી ભેદ જણાય છે; કેમકે તુલના કરવી અને વસ્તુઓની ભિન્નતાને નિશ્ચિત કરવી વા સ્વીકારવી એ યુદ્ધિનું કે વિવેકશક્તિનું કામ છે, અને યુદ્ધિ દિંવા વિવેકશક્તિ ગુણોથી પર નથી જઈ શકતી.

માટે ગુણોથી પર એવું જે ચૈતન્ય તે ભિન્નતા કે ભેદની હદમાં નથી આવતું. તેથી ચૈતન્ય ભિન્ન ભિન્ન નથી હોઈ શકતાં; અને જ્યારે ચૈતન્યમાં ભિન્નતા નથી હોઈ શકતી તો તે અસંખ્ય છે એમ કહેવાનો અર્થજ થો ?

પરંતુ ઉપરોક્ત કંપના (અ, અ,^૧ અ,^૨ અ,^૩ અ,^૪ વગેરે) ઉપરથી

તો પરિણામ એજ નીકળે છે કે, પૃથક્ પૃથક્ શરીરોમાં સિન્ન સિન્ન ચૈતન્ય હોવું જોઈએ; અને તેથી એ કલ્પના ખોટી ઠરે છે. કેરીનાં નામ-રૂપ (શુદ્ધો) માં જે સત્-ચિત્-આનંદ ચૈતન્ય સંસર્ગ કરી રહ્યું છે તેને અ^૧ નામ આપી પછી સાકરનાં નામરૂપ (શુદ્ધો) માં જે ચૈતન્ય (અ^૨) સંસર્ગ કરી રહ્યું છે તેને અ^૩ થી સિન્ન ગણવું, તથા બ્રમર (અ^૩) સિંહ (અ^૪), ગંગા (અ^૫) ઇત્યાદિમાં પૃથક્ પૃથક્ ચૈતન્ય માનવું તદ્દન અનુચિત છે. એકજ ચૈતન્ય શુભાષમાં, કેરીમાં, સાકરમાં, બ્રમર, સિંહ, ગંગા ઇત્યાદિમાં વિદ્યમાન છે. અ. ઉપર સિન્નતાદર્શક ચિન્હો ચઢાવવાં યોગ્ય નથી. માટે ∴ અ = અ^૧ = અ^૨ = અ^૩ = અ^૪ = અ^૫ ઇત્યાદિ સર્વ સર્વ સ્વત્ત્વ ઇદં બ્રહ્મ ॥ (સામવેદ, છાંદોગ્ય ઉપનિષદ પ્ર૦ ૩. ખં. ૧૪. મં. ૧)

અર્થાત્ આ સર્વ પ્રદાન છે.

एकस्तथा सर्वं भूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो वहिष् ॥

(યજુર્વેદ, કંઠ ઉપનિષદ, વલ્લી. ૫. અ. ૧. મંત્ર ૯)

લાકડાના એકજ પાટડામાંથી સુતાર ચાર જોડી કમાડ તૈયાર કરવાની અટકળ બાંધે છે. જો ટેબલ બનાવવાનાં હોય તો તેજ પાટડામાંથી ત્રણ ટેબલ બનાવવાનો અડસટ્ટો તે કરે છે. સુથારની કલ્પનામાં આજ પાટડામાંથી નવ ખુરસીઓ નીકળી આવે છે, છ બાંકડા ઉત્પન્ન થાય છે, પંદર સ્ટુલો જણાય છે, બે બાજક મળે છે, અને તેને ચીર્યા કે ફાડયા વગરજ એજ પાટડામાં તેને નિશાળનાં બાર કાળાં પાટિયાં જણાય છે. તેજ પ્રમાણે જેમાં વાસ્તવિક રીતે કોઈ પણ જાતનો ફેરફાર નથી થતો એવો એકજ બદ્ધ (ચૈતન્ય) રૂપી પાટડો અનેક વિધ આકારો, રંગો અને ઉપ-યોગોનું મૂળ છે. વળી જેવી રીતે ચિત્રકાર એકજ સફેદ કાગળ ઉપર પોતાના મનમાં કદિ રામનું, તો કદિ કૃષ્ણનું, કદી વૈરીનાગ સરિતા (કાલિદી) નું, કદિ વૃંદાવનનું તો કદિ કાશીનું ચિત્ર દોરતો હોય; અને તેજ સફેદ કાગળ ઉપર ગણિતશાસ્ત્રી ત્રિકોણ, ચોરસ, વર્તુળ, અંડાકાર, આદિ આકૃતિઓ બનાવતો હોય; અને તેજ સફેદ કાગળ ઉપર વળી કોઈ બીજો માણસ મનુષ્યગણના અને ગૃહગણનાના નકશા બનાવતો હોય છે; તેવીજ રીતે એકજ ચૈતન્ય (પ્રદા) અદૈત સ્વરૂપમાં સ્વર્ગના ગ્રેરી પોતાના વૈભવો અને દેવતાઓનાં વિવિધ ચિત્રો જમાવી

રહ્યો હોય છે, તેજ ચૈતન્ય (બ્રહ્મ) અદ્વૈત સ્વરૂપમાં સંસારી મનુષ્ય નાનાવિધ રૂપો ભેદ રહ્યો હોય છે; અને તેજ ચૈતન્ય (બ્રહ્મ) અદ્વૈત સ્વરૂપમાં નરકવાસી પોતાના નરકની લડકતી આગ ભેદ રહ્યો હોય છે.

બૂદ્ધા બૂદ્ધા ધર્મોમાં કેટલીયે એવી હંતકથાઓ ચાલી આવે છે કે જે માણસો અત્યંત સન્ન્યસ થઈ ગયા, અત્યંત પવિત્ર બની ગયા, સાંસારિક ઇચ્છાઓ અને સંબંધોથી તદ્દન મુક્ત થઈ ગયા, આશ્ચર્ય પમાડે તેવા સુધરી ગયા, તેમને એકાએક સ્વર્ગમાં ઉંચકી લેવામાં આવ્યા. સામાન્ય રીતે આવી હંતકથાઓ લોકે જુદી હોય; પરંતુ વેદાંતના મતાનુસાર તો તે અસંભવિત નથી. સ્વર્ગમાં ઉંચકી લેવામાં આવવાનો અર્થ એ છે કે તેમના અંતઃકરણમાં એટલું બધું પરિવર્તન થઈ ગયું કે સફેદ ઠાગળરૂપી ચૈતન્યમાં ગણિતની આકૃતિઓ (આ જગત્) ભોવાને બદલે મનોહર ચિત્રો (વૈકુંઠ, સ્વર્ગ) તેઓ ભોવા લાગ્યા; અને વળી પોતાના શરીરને દાસ ભોવાને સ્થળે દેવતાનું શરીર ભેળું.

આ પ્રમાણે અધિકારી ચૈતન્ય સત્તામાં આ જગત્ ભેળું તોપણ શું, અને નરક તથા સ્વર્ગ ભેળાં તોપણ શું. મૂળ તત્ત્વ તો ન જગત્ છે કે ન તો સ્વર્ગ કે નરક છે. જેટલી દ્વૈત અને લોહદષ્ટિ છે તેટલી વાસ્તવમાં પાયા વગરની છે.

“ મિથ્યા ” કોને કહે છે ? જે વસ્તુ દેખાય તો ખરી, પરંતુ જ્યારે તેના અધિષ્ઠાનને ભોવામાં આવે ત્યારે તે ન રહે, જેમકે છીપમાં દેખાતી ચાંદી. જ્યારે છીપ (અધિષ્ઠાન) ને ભોવામાં આવે છે ત્યારે ચાંદી નથી રહેતી. અથવા દોરડામાં દેખાતો સર્પ, જ્યારે દોરડું દેખાય છે ત્યારે સર્પ નથી રહેતો. માટે વેદાંતશાસ્ત્રના વચનોમાં “ મિથ્યા ” વસ્તુ એને કહે છે કે જે પોતાના અધિષ્ઠાનમાં અત્યંતાલાવનું પ્રતિયોગી હોય.

सर्वेषामपि भावानामाश्रयत्वेन सम्मते ।

प्रतियोगित्वमत्यन्ताभाव्यं प्रतिमृपात्मता ॥ ૧૧ ॥

अंशिनः स्वांशमात्यंताभावस्य प्रतियोगिनः ।

अंशित्वादितरांशीव दिगेपैव गुणादिषु ॥ ૧૨ ॥ (ચિત્રસુખી)

શ્લોક ૧૧ મા નો અર્થ:-“ જગત્ની સર્વ વસ્તુઓમાટે આશ્રય-અધિષ્ઠાનનું અસ્તિત્વ આવશ્યક છે, પરંતુ પ્રત્યેક વસ્તુના અધિષ્ઠાનમાં-

તે વસ્તુનો અત્યંત અભાવ જણાય છે. માટે સાંસારિક વસ્તુઓનું અસ્તિ-
ત્વ મૂળ આશ્રયમાં તેમના અત્યંત અભાવનું પ્રતિયોગી છે, અને આજ
વસ્તુઓનું મિથ્યાપણું કિંવા દેખાવા છતાં નહિ હોવું છે. ”

વિવેચન:—સામાન્ય દૃષ્ટિએ કંકણનું આશ્રય સુવર્ણ છે. વસ્ત્રનું આશ્રય
સૂતર છે. ઈત્યાદિ. આમાં વસ્ત્ર મિથ્યા છે, તેનો અર્થ એ કે જે આશ્રય (અર્થાત્
સૂતર) માં અસ્તિત્વ ભોગવવાનો વસ્ત્રનો દાવો છે તે આશ્રય અર્થાત્ સૂત-
રનો તારે તાર પોકારીને કહે છે કે મારામાં વસ્ત્ર નથી. સોનીની દૃષ્ટિએ
કંકણના અસ્તિત્વનો આશ્રય સુવર્ણ છે, પરંતુ સરાક્ષી દૃષ્ટિ કહે છે કે
સુવર્ણદૃષ્ટિથી જોતાં કંકણ કદાપિ છેજ નહિ.

હવે વસ્ત્ર આદિનું અસ્તિત્વ તેના આશ્રય (સૂતર) સિવાય અન્ય કોઈ
પણ રથળે હોવું કદપી શકતું નથી. (આવાતની ના પાડવી એ ખડીઆનો
હાથી બની જાય એવું સ્વીકારી લેવા બરાબર છે.)

વળી વસ્ત્ર આદિનાં અધિષ્ઠાન (જેવાં કે સૂતરના તાર, સુવર્ણ) નું અસ્તિ-
ત્વ તે વસ્તુઓને પોતાનામાં કદાપિ આશ્રય નથી આપતું. માટે તમામ
વસ્તુઓનો દેખાવ પાયા વગરનો (મિથ્યા) છે; એજ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય
છે. અને આ પરિણામથી કોઈ પણ રીતે બચી નથી શકતું. જો રાટલી
ખવાય નહિ તો પેટ ઉપર ખાંધવી પડશે.

આગળ ઉપર દેખાડી આવ્યા છીએ કે સંસારની તમામ વસ્તુઓનો
વાસ્તવિક આશ્રય એક બ્રહ્મ માત્રજ છે, જેને જ ની સંજ્ઞા આપવામાં
આવી હતી. આ બ્રહ્મને સમસ્ત શુભોનો આશ્રય અને સર્વ વસ્તુઓનું
અધિષ્ઠાન શામાટે કહેવામાં આવ્યું હતું? સાંસારિક વસ્તુઓની આવ-
શ્યક્તાને લઈનેજ તેમ કહેવાયું હતું; અન્યથા અદ્વૈત સ્વરૂપ (બ્રહ્મ) ની
દૃષ્ટિએ આશ્રય હોવા ન હોવાનો અર્થજ શું છે? (અ) બ્રહ્મને નિર્ગુણ-
શુભોથી પર સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે બ્રહ્મમાં શુભ પ્રવેશીજ
નથી શકતા તો આશ્રય થવાનો શુભ પણ તેમાં કેમ હોવો જોઈએ?
બ્રહ્મને રૂપ, રેખ લેખ નથી. તેને આકાર નથી. અને તેમાં કોઈ રસ્તો
નથી, કોઈ છિદ્ર નથી તો જગત્ તેમાં ક્યાંથી પેસી શકવાતું હતું. જગતનો
તેમાં સમાસજ ક્યાં છે?

સમસ્ત નામરૂપ (સાંસારિક વસ્તુઓ-શુભોના સમૂહ) એક બાબુ

આશ્રય સિવાય રહી નથી શકતા, અને બીજી બાજુ આશ્રય (પ્રદ) અન્યને કદાપિ આશ્રય નથી આપતો. એક બાજુ તો તીક્ષ્ણ તડકો અને તલવાર ગળું ભીંજાવવાને આતુર ઉભાં છે, અને બીજી બાજુ ઉંદરડા ખખ્ખાવને કોતરી ગયા છે. અંતે નામરૂપ સંસારને “હાય તરસ ! હાય તરસ !” કહેતાં કહેતાં મિથ્યાપણના મેદાનમાં ઠાર થવુંજ પડે છે.

લોભી મનુષ્ય છીપમાં ચાંદી ભલે લેયા કરે; બીજી પુરુષ દોરડીમાં સર્પ ભલે લેયા કરે; પરંતુ છીપ ચાંદીને અને દોરડું સર્પને પોતાની અંદર ક્યારે પેસવા દે છે ? રામ (પરમેશ્વર) માં આ લોક અને પરલોક હોવા ન હોવાનો કશો અર્થજ નથી.

શ્લોક ૧૨ માનો અર્થ :—જે વસ્તુઓ પરમાણુઓની બનેલી છે (અને જગતમાં કઈ વસ્તુ પરમાણુઓની બનેલી નથી ?) તે તેમના આશ્રય (પરમાણુઓ) માં રહેલા અત્યંત અભાવની પ્રતિયોગી છે. જે જે વિલક્ષ્ણ વસ્તુઓની પરીક્ષા કરશે તેમની આજ દશા દેખાશે; માટે સઘળી વસ્તુઓનું મિથ્યા હોવું સ્પષ્ટજ છે.

વિવેચન :—પૃથ્વી નાનાં નાનાં પરમાણુઓની બનેલી છે. પાણી નાનાં નાનાં દીપાંતું બનેલું છે. કાળ સેકન્ડ, પણ વગેરે અંગોનો બનેલો છે. બળ હમેશાં પોતાના અસંખ્ય વિભિન્ન પરમાણુઓનું પરિણામ કે મિશ્રણ હોય છે. વૈશેષિક મતનો આ સિદ્ધાંત પ્રત્યક્ષતઃ સમસ્ત સૃષ્ટિને લાજુ પડે છે. વેદાંત તે વિષે એમ કહે છે કે માની લઈએ કે સઘળી વસ્તુઓનો પ્રત્યક્ષતઃ આશ્રય (આધાર) તેમનાં પરમાણુઓ છે, પરંતુ આશ્રયની દૃષ્ટિએ તો આશ્રિત કદાપિ થયોજ નથીને !

(૧) બરફ ઓગળી પાણી બની ગયું. પાણીમાંથી વરાળ થઈ, પરંતુ આશ્રયની અર્થાત્ (હાઇડ્રોજન વાયુ અને ઑક્સીજન વાયુ તો નથી બરફ, નથી વરાળ કે નથી પાણી. હાઇડ્રોજન અને ઑક્સીજનનું મિશ્રણ તો હતું તેવુંજ રહ્યું. પરિવર્તન માત્ર નામ અને રૂપમા (માયામા) થયાં.

(૨) હીરો સ્વચ્છ, નિર્મળ, અત્યંત ચળકાટવાળો, આશ્ચર્ય પમાડે તેવો પાણીદાર, અત્યંત કઠણ, બહુ મૂલ્યવાળો એક વખત તો કોહિનૂરની કિંમત અરધી પૃથ્વી અંકાઈ હતી.

ત્રેક્ષાઈ-કોલસો અને જતીનું કાજળ :— ઘણુંજ કાળાં. અને એવાં

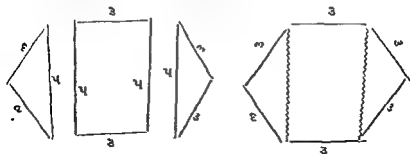
નરમ કે જરા પણ અડેતો ઠાઘ પાડી દે છે, સર્વત્ર વિપુલતામાં અસ્તિ-
ત્વ ધરાવે છે અને ફેકટમાં મળી આવે છે.

સાયન્સ સિદ્ધ કરે છે કે મૂળમાં બુદ્ધિ તો આ વિરુદ્ધ શુદ્ધધર્મ-
વાળી વસ્તુઓ તદ્દન એકજ છે, એકજ કારણન છે. જો એકજ છે તો
તેમાં આશ્ચર્ય થમાડે તેવા ભેદો ક્યાંથી આવ્યા? માત્ર પરમાણુઓના
સંબંધથીજ, બનાવટ, રૂપ આકાર (માયા) ના પ્રભાવથી. રૂપ (માયા) અજબ
વસ્તુ છે, જે એકજ કારણનને અહીં હીરો અને ત્યાં કોલસો બનાવી દે છે.

(૩) ડૉક્ટર “પાલકેયર્સ” નું એક ઉદાહરણ આ માયાની સઘળી
માયા ઉઘાડી પાડે છે.

ધારો કે આપણી પાસે કાગળ કે લાકડાનું બનેલું એક લંબચોરસ
(૫×૩) છે, અને જો એક જેવા સમદ્વિબાજુ ત્રિકોણ છે જેમની આધાર
રેખાઓ ૫ અને સમાન બાજુઓ ૩ છે.

લંબચોરસની બંને બાજુએ ત્રિકોણો એવી રીતે ગોઠવો કે લંબ-
ચોરસની મોટી બાજુઓ ઉપર ત્રિકોણની આધાર રેખાઓ બરાબર આવી
રહે. એમ કરવાથી એક ઘટ્ટકોણ બનશે અને તેની પ્રત્યેક બાજુ ૩ થશે.
હવે લંબચોરસ લંબચોરસરૂપે નષ્ટ પામ્યો છે અને ત્રિકોણ ત્રિકોણરૂપે
નથી રહ્યા. એક નવીજ આકૃતિ બની ગઈ. હવે એક એવું ઘટ્ટકોણ બની
ગયું કે જે પોતાનાં અંગો (લંબચોરસ અને ત્રિકોણ) નો શુદ્ધોને શુભાવી
બેઠું છે, અને હવે એ એવા શુદ્ધો ધરાવે છે કે જે તેનાં અંગો (લંબ-
ચોરસ અને ત્રિકોણ) માં એ શુદ્ધો વિદ્યમાન ન હતા.

ત્રિકોણ અને લંબચોરસની લાંબી રેખાઓ પ પ્રસ્તુત પટકોણમાં હ્રુમ છે. પટકોણમાં છ પહોળા ખૂણા છે, જ્યારે ત્રિકોણોમાં બળે ખૂણા સાંકડા હતા, અને લંબચોરસમાં ચાર કાટખૂણા ન તો ત્રિકોણ સમબાળુ હતા ન લંબચોરસ; પરંતુ પટકોણ સમબાળુ છે.

(૪) હાઈડ્રોજન વાયુના ગુણ જૂદા છે અને ઑક્સિજન વાયુના જૂદા; પરંતુ તે બન્ને તત્વોથી બનેલું પાણી તદન નિરાળું જ છે, તદન પૃથક્ વસ્તુ છે. આ નિરાળાપણું, આ અને આપણું (વિચિત્રતા) કયાંથી આવ્યું? માત્ર રૂપ (માયા) માંથી. કેટલાએકની એવી માન્યતા છે કે મિશ્રણના ગુણો પ્રથમ કોઈના કોઈ શુદ્ધ રીતે આશ્રયમાં અવશ્ય વિદ્યમાન હોય છે; પરંતુ ઉપરોક્ત ગણિતશાસ્ત્રનું ઉદાહરણ એ માન્યતાને તોડી પાડે છે. પટકોણ એક તદનજ નવું રૂપ છે, જે ન તો પોતાના આ અંગમાં છુપાયેલું હતું ન તે અંગમાં સંતાઈ બેઠું હતું.

માટે સમસ્ત સંસાર માત્ર નામરૂપની (માયાની) જ લીલા છે. અને જ્યારે સર્વના આશ્રય (બ્રહ્મ) માં નિષ્ઠા થાય છે ત્યારે જગત્ બગત્ ન તો કોઈ કાળે હતું, ન તો અત્યારે છે અને ન તો કોઈ કાળે થવાનું છે.

આપણી આપણું ચાં ગૈર કા કુચ્છ કામ નહીં;

ઝાતે સુલક મેં મેરી શિકલ નહિ નામ નહીં.

અર્થાત્ હુંજ હુંજ અહીં, અન્યનું કંઈ કામ નથી;

શુદ્ધ સ્વરૂપમાં મમ, રૂપ નથી નામ નથી.

મૈત્રોડયં મિત્રધર્મિ પ્રતિમટાવિપ્યજ્ઞાનજ્ઞાનવેદો ।

ધર્મ્યદિર્મેદલિદિઃ પુનરપિ ચ તયેત્યાપતેચ્ચાનવસ્થા ॥

(“સ્વારાભ્યસિદ્ધિ” વાર્તિકકાર સુરેશ્વરાચાર્ય (મંડનમિશ્ર) કૃત.)

અર્થ:-વસ્તુઓનો પારસ્પરિક ભેદ તો ત્યારેજ ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે તેમની પરસ્પર તુલના કરવામાં આવે છે; પણ પરસ્પર તુલના ત્યારેજ થઈ શકે છે કે જ્યારે પ્રથમ તે વસ્તુઓમાં ભેદ અને ભિન્નતા હોય. તેવીજ રીતે આ ભેદ અને ભિન્નતા તુલનાનું પરિણામ છે અને તુલના પાછી ભેદ અને ભિન્નતા પછીજ થાય છે. આ અનવસ્થા દોષ દ્વૈતને ચેરી રહેલો છે.

શ્રીગોવિંદપાદાચાર્યજી કહે છે કે:-

ઉત્તમાદીનિ પુષ્પાનિ વર્તન્તે સૂત્રકે યથા ।

ઉત્તમાદ્યાસ્તથા દેહા વર્તન્તે માયિ સર્વમે ॥

અર્થ:—જેવી રીતે એકસૂત્રમાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પંક્તિનાં પુષ્પો પરોવેલાં હોય છે; તેવીજ રીતે સર્વમાં સમાઈ રહેલા મુજ (આત્મા) માં ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ શરીરો શુદ્ધાએલાં છે.

યથા ન સંસ્પૃશેત્ સૂત્રં પુષ્પાનામુત્તમાદિતા ।

તથા નૈકં સર્વગં માં દેહાનામુત્તમાદિતા ॥

અર્થ:—જેવી રીતે પુષ્પોની ઉત્તમતા, મધ્યમતા, કનિષ્ઠતા સૂત્ર ઉપર કંઈજ અસર નથી કરતી; તેવીજ રીતે શરીરોની ઉત્તમતા, મધ્યમતા અને કનિષ્ઠતા મને એક સર્વવ્યાપી આત્માને કંઈજ હાનિ નથી કરી શકતી.

પુષ્પેષુ તેષુ નષ્ટેષુ યદ્વત્ સૂત્રં ન નશ્યતિ ।

તથા દેહેષુ નષ્ટેષુ નૈવ નશ્યતિ સર્વગઃ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે તે તમામ પુષ્પો નષ્ટ થઈ જાય તોયે સૂત્રને કંઈ હાનિ નથી પહોંચતી, તેવીજ રીતે શરીરો નાશ પામે તેથી મને સર્વગત આત્માને કિંચિત્ માત્ર પણ નુકસાન નથી પહોંચતું.

કી કરદાની ? કી કરદા, તુસી પુછાંખાં દિલગર કી કરદા. (ટેક)

ઇકસે ઘર બિચ બસદયાં રસદયાં, નહીં હુંદા બિચ પરદા. કી કરદા ૦ ૧ બિચ મસીત નમાઝ શુઆરે, ખુતબાને જા બડદા. કી કરદા ૦ ૨ આપ ઇક્કો કંઈ લાખ ઘર અંદર, માલિક હર ઘર ઘર દા. કી કરદા ૦ ૩ મેં જિત બલ દેખાં ઉત બલ ઓહી, હર ઇકઝી સંગત કરદા. કી કરદા ૦ ૪ મૂસા તે ફરઔન બના કે, હો હો કે કયું લડદા ? કી કરદા ૦ ૫

અર્થાત્

શું કરતો એ શું કરતો ? કોઈ પૂછો તો, દિલગર શું કરતો ? (ટેક)

એકજ ઘરમાં રહેવું સહેવું, ત્યાં તો ન હોય કથો પડદો. એ દિલગર ૦ ૧ મસીદમાં જઈ નમાઝ પઢેને, મંદિરે પૂજા કરતો. એ દિલગર ૦ ૨ આપે એકલો લાખ ઘરોમાં, માલિક છે એ ઘરઘરનો. એ દિલગર ૦ ૩ જ્યાં જ્યાં જોઈ ત્યાં ત્યાં તે છે, સૌ કોઈ સંગે ફરતો. એ દિલગર ૦ ૪ રામ અને રાવણ બનાવી, બે થઇને તું કયમ લડતો ? એ દિલગર ૦ ૫

દષ્ટિ કરી આકાશમાં સર્વત્ર ભાળ્યો એકને;
દષ્ટિ કરી સિંધુ ઉપર મોભાંમાં ભેયો એકને;
ઝાંખી ભેયું દિલ મહીં, દરિયો દીઠો જગતો તણો,
સ્વપ્નો થકી ભરપૂર સ્વપ્ન, સૌ સ્વપ્ને દીઠો એકને.
પૃથ્વી, વાયુ, અગ્નિ, વારિ, દ્રવી જતા તુજ ભયથકી,
તુજ ભગી ચઢના પૂર્વ કંપી ભગી જતાં એકમા.
સ્વર્ગ મળશે માટીમાં ને માટી સ્વર્ગ થશે ફરી,
પણ સ્થાયી રહેશે એક તે મમ તુજ ઇવનની ઐક્યતા.

એક સાધુની ગોદડી (કન્યા) ચોરાઈ ગઈ. કોણે ચોરી ? એક પોલીસ કોન્સ્ટેબલે. (કદાચ પરીક્ષા કરવા ખાતર ચોરી હશે) ચોરીદારજ ચોર બની ગયો. (કોણ ભણે શા હેતુથી) પોતાની સમીપજ પોલીસ થાણું હતું ત્યાં સાધુ લહેરમાં આવી રિપોર્ટ લખાવવા ગયો. ત્યાં નીચે પ્રમાણે ચોરાયલા માલ વિષે પ્રશ્નોત્તર થયા.

ચાણુદાર:—તમારું શું ચોરાયું છે ?

સાધુ:—ખંધુંએ. એક તો રત્નકંઠ ગઈ.

ચાણુદાર:—ખીનું શું ? સાધુ:—પથારી

” ખીનું શું ? ” પછેડી

” ખીનું શું ? ” ડગલો અને અંગરથું

” ખીનું શું ? ” ઝોળીકુ

” ખીનું શું ? ” આસન

” ખીનું કંઈ ? ” હા, છની પણ ગઈ.

ચાણુદાર:—ખસ એટલુંજ કે કંઈ વધુ છે ?

સાધુ:—ધૈતિયું પણ ગયું.

ચાણુદાર:—(જરા ગુસ્સે થઈને) ખીનું કંઈ ?

સાધુ:—ખીનું....ખીનું.....

જે કોન્સ્ટેબલે ચોરી કરી હતી તે પાસેજ ઉભો હતો. ચોરાઈ ગયેલા માલની આટલી લાંખી યાદી સાંભળી તેનાથી અનાયાસે હસી પડાયું, અને એક ગાળ ભાંડી કહેવા લાગ્યો કે:—

“ખીનું, ખીનું, ખસ ગણાળ્યેજ ભય છે ! માલની યાદીનો અંત

પણ આવશે કે નહિ. તારી તે કુંપડી છે કે વેપારીની વખાર ? એટલે બધો માલ ક્યાંથી લાવ્યો ? ”

એમ કહીને પોલીસવાળો સાધુની ગોદડી ઉચકી લાવ્યો અને થાણુદાર બધી ગેં દેરવી બોલ્યો, “ સાહેબ, તેનો ચોરાઈ ગયેલો બધો માલ કેવળ આટલોજ છે; અને તેજે તો અનેક વસ્તુઓ ગણાવી દીધી ! ”

થાણુદાર:—(સાધુને) શું આ ગોદડી તારી છે ?

સાધુ:—હા, મારીજ છે. બીજા દેાની આવી ગોદડી હોય ?

એટલું કહી ગોદડી ખસે નાખી ચાલવા માંડ્યું.

થાણુદારે તેને જતો રોડીને ધમકાવીને કહ્યું: “ તને કેદ કરવામાં આવશે. તેં જોડી નોંધ કેમ લખાવી ? અમને પણ શું કમવા માજતો હતો ? ”

સાધુ તો હેઠ અને પ્રાણ તેમજ ધર્મ અને અધર્મના બેધનેથી મુક્ત હતો. તે ભય અને બીકના દેરી (થાણુદાર) ના કોપને ગણમત્રે એવો ક્યાં હતો ? તેણે સ્મિત કરી જવાબ આપ્યો:—

“ અમે જુદા જોતતાજ નથી. ”

મય બિચરે ન રહે ગઈ રાઈ, જળ ખ્યારે મેં પ્રીત લગાઈ;
કદે બા આસ્માને બેહ-દે હો, કદે ઇસ જગ દે દુઃખ સહ-દે હો;
કદે પીરે-મુગાં હો બે હ-દે હો, મંચ તાં ઇકસે નાચ નયાઈ;
મંચ વિચ ન રહે ગઈ રાઈ, જળ પિયા સગ પ્રીત લગાઈ.

આવો બેપરવા સાધુ, આ શહેનશાહ બિલુ, પોતાના અનુભવથી સાક્ષી પૂરે છે કે સત્સ્વરૂપ પ્રત્યેક ઘટનામાં પ્રકટ થાય છે. તેજ સૂર્ય બનીને પ્રકાશે છે. તેજ મહાન્ સમુદ્રમાં ઉછાળા મારી રહ્યો છે. પુષ્પમાં, કંટકમાં, મેના અને બુલબુલની ચાંચમાં, પાણીમાં, પત્થરમાં, શહેરમાં, રણમાં, હરેક સ્થળે, હરેક સમયે એકજ સત્સ્વરૂપ અવિચ્છિન્ન અને અવિભક્તરૂપે વિરાજમાન છે. તે એકજ ઇંદ્રજાળની પેટીમાંથી પ્રત્યેક વસ્તુ નીકળે છે.

सप्तद्वारावकीर्णा च न वाचमनृतां वदेत् । (मनुस्मृति अध्याय ६)

તાત્પર્ય:—“ આવો જ્ઞાની પાચે ઈંદ્રિયો તથા મન અને બુદ્ધિ (એ સાત દ્વારોવડે સત્ પ્રદક્ષ) સિવાય અન્ય કંઈ વ્યાપાર નથી કરતો. અર્થાત્ બુદ્ધિે તોયે પ્રદક્ષનેજ. સાંભળે તોયે પ્રદક્ષનેજ. સૂચે તોયે પ્રદક્ષનેજ. જેને તે સ્પર્શ કરે છે તેને પણ પ્રદક્ષ જાણે છે. જે કંઈ ચાખે છે તેને પણ પ્રદક્ષ તરીકેજ ઓળખે છે, વિચાર કરે છે તો પણ પ્રદક્ષનેજ. અને સમજે છે તો તે પણ પ્રદક્ષનેજ.”

ખાંડ કા કુત્તા ગધા, ચૂહા, બિલા, મુક મે ઠાલો મઝા હય ખાંડકા.

જ્ઞાનવાન ખાંડથીજ વ્યવહાર રાખે છે. શ્વેત, ગર્ધવ, મૂશ, માર્જાર આદિ નામરૂપોથી લડતો ઝગડતો નથી.

દૃષ્ટિને અત્યંત ભૂલાવામાં નાખે તેવા અફલુન અને વિચિત્ર ચિત્રો આ જગત્માં ભેવા સાભળવામાં આપ્યા છે. જેમકે:—

(૧) જમણી બાબુથી બુદ્ધિ તો રાત્નસાહેબ હાથી ઉપર સવારી કરી જતા જણાય છે, ડાબી બાબુથી બુદ્ધિ તો સાર્ધસ હાથમાં ઘોડાની લગામ ઝાલીને હિસેલો છે; અને આશ્ચર્યની વાત એ કે ચિત્ર એકજ છે !

(૨) ચિત્ર કોટડીમાં ટાંગેલું છે, પરંતુ તમા વિચિત્રતા એટલી છે કે કોઈ માણસ કોટડીમાં ગમે તે ઠેકાણે ઉભો હોય પણ તેને એમજ જણાય છે કે ચિત્રવાળી મારી તરફજ ભેંસ રહી છે, મારી સાથેજ આંખે

મિલાવી રહી છે, ને એક સો માણસ ત્યાં હાજર હોય તો તેમાંના એકે એકને સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ જશે કે ચિત્રવાળીની આંખો માત્ર મારી તરફ જ તાકીને નેઈ રહી છે.

(૩) વળી, કેટલાક સમય ઉપર એક અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રમાં એક નિરાળા ચિત્રની બહોર ખબર નેઈ; જેની નીચે લખેલું હતું કે “આ રહ્યો બોહેમીયન અને તેનો કુટુંબપરિવાર; પણ મિલાડી ક્યાં?”

આ ચિત્રમાં મગા એ હતી કે જે માણસ તેને હાથમાં લઈ ધ્યાનથી જોતો તેને બોહેમીયાનો રહેવાસી તેની સ્ત્રી અને બાળકોની સાથે જણાઈ આવતો, રેંટ પણ ચાલતો દેખાતો, લહેરાતાં ખેતરો અને છાયાદાર વૃક્ષો પણ દૃષ્ટિએ પડતાં. સરિતાનું દરય પણ નજર આગળ તરી આવતું. તે ઉપરાંત લીલોતરી અને પશુ પક્ષી ઇત્યાદિ અનેક વસ્તુઓ દૃષ્ટિએ પડતી; પરંતુ મિલાડીનું તો નામનિશાન સરખું જોવાતું ન હતું. મિની હ્રુમ થઈ ગઈ હતી. ક્યાંએ તેનો પત્તો લાગતો ન હતો. કલાકો સુધી ચોધા કરો, જોળવામાં એક ક્ષણ પણ ન શુભાવે, કાગળની સપાટીને આ છેડેથી પેલા છેડાસુધી નેઈ નાખે, પરંતુ મિલાડીનાં દર્શન થવાં અશક્ય હતાં.

અંતે હારી થાકીને ગુસ્સે થઈ ચિત્રને લોંચ ઉપર પટકથું તો તમાચો બુચો! કેવી આશ્ચર્યની વાત! અફબુત! અફબુત! બોહેમીયા નિવાસી ક્યાં ગયો? તેની સ્ત્રી અને બાળકો ક્યાં છે? રેંટ, ખેતર, પશુ, પક્ષી, એમાંનું કંઈજ સામે ન રહ્યું. આખો કાગળ મિલાડીથીજ ભરાઈ ગયેલો જણાયો, અને જ્યાં મિલાડી દેખાઈ કે અન્ય સઘળું સફા થઈ ગયું!

“જળ હમ હોતે તળ તુમ નાહી, અળ તુમ હો હમ નાહી.”

આ ઉદાહરણ શુકલ યુબુર્વેદ સંહિતાના આલીસમા અધ્યાયના નિઝા લિખિત મંત્રનો અર્થ પ્રકટ કરે છે.

ईशावास्यामिदं सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्यस्विदनम् ॥

શબ્દશઃ ભાષાંતરઃ—જો કુચ્છ દેખે જગત મેં, સખ ઇશ્વર મેં ઠાંપ;

કરો ચૈન ઇસ ત્યાગ સે, ધન લાલચસે ઠાંપ.

આ મંત્રમાં સત્ય સન્યાસ (ત્યાગ) નું મૂળસ્વરૂપ વર્ણવવામાં આવ્યું

કે. સાધુપણની યથાર્થતા દેખાડી છે.

મંત્રનું રહસ્ય:- (મંત્રનો બીજો ભાગ.) જો તને આનંદ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો સાંસારિક વસ્તુઓમાં તેને ન શોધ; ધનમાં તે નહિ મળે, કીર્તિમાં પણ નહિ મળે, વિષયોપભોગ તો તને ઉલટો અસહ્ય વેદનામાં સપડાવશે. વિષયવાસનાઓ પાછળ પડીને તારે પસ્તાવું પડશે. અજ્ઞાનના મિથ્યા પાશમાં ફસાઈને તને પશ્ચાત્તાપ સિવાય બીજું કંઈ પ્રાપ્ત નહિ થાય. જગત્ત્રી મીઠી મીઠી વાતોથી ફાસલાઈ હાથ મસળતા રહી જશે. જગત્ત્રી બોહેમીયનના ચિત્રમાં સાચા આનંદરૂપ બિલાડીનો પત્તોજ નથી લાગવાનો. આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો જો કોઈ રાજમાર્ગ હોય તો તે ત્યાગ છે ત્યાગ વિના આનંદ કદાપિ નથી મળી શકતો.

ન કર્મણા ન પ્રજયા ન ધનેન ત્યાગેનૈકેન અમૃતત્વમાનશુ : ॥ (શ્રુતિ)

અર્થ:-કર્મથી નહિ, સંતાનથી નહિ, ધનથી નહિ, પરંતુ કેવળ એક ત્યાગથીજ અમૃતત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(શ્રુતિનો પ્રથમ ભાગ) આ ત્યાગનો અર્થ મંત્રના પહેલા ભાગમાં દેખાડવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ જેનાથી બધા દુઃખ દર્દો દૂર થાય છે તે ત્યાગ અતઃકરણની એવી નિર્મળતાનું નામ છે, કે જેનાવડે આત્મિક દષ્ટિ આ નામરૂપાત્મક સંસારને બોહેમીયાવાળી અને તેના કુટુંબ પરિવારના ચિત્રની પેઠે એક સામટાં ત્યજી દે છે. દષ્ટિને બ્રહ્મા નાખનાર નામરૂપનો ત્યાગ કરે છે અને એક આનંદજ આનંદ (આત્માજ આત્મા) ચોલી રહે છે. આ સઘળું ઈશ્વર (આત્મા) માં ઢંકાઈ સંતાઈ જાય છે. જગત્ત્રી જગત્-પણ અધકારની પેઠે પ્રકાશ (આત્મા) માં અલોપ થઈ જાય છે. સઘળા સંબંધો ભ્રમ થઈ જાય છે. સર્વ બંધનો છૂટી જાય છે, અને દ્વૈતનું ચિન્હ સરખું બાકી નથી રહેતું.

દીદએ દિલ હુવા જો વા, પુખ ગયા હુસ્ને દિલરૂના,

યાર ખડા હો સામને, આખ ન ફિર લડાયે કયુ ?

અર્થાત્ જ્યાં દુઃખચક્ષુ ઉઘડ્યાં કે તેનું મનોહર સૌંદર્ય તેમા સમાઈ ગયું. પ્રિયતમ સામેજ ઉભો હોય ત્યારે નયનકટાક્ષ માર્યા વગર કેમ ચાલે ?

ખર આગે હયા તે ત જહાં હમચુ હુબાખ અસ્ત,

ઉમેઝ યં બરબાદ શબ્દ, બર સરશ આબ અસ્ત.

અર્થાત્ તારા અમૃતસિંધુ ઉપર આ જગત્ એક ખુદખુદ સમાન છે; જગત્ પેણ બ્યારે નષ્ટ થાય છે ત્યારે તેની ઉપર પાણી ફરી વળે છે.

શિવં સર્વગતં શાંતં વૌધાત્મકમર્જં શુભમ્ ।

તદેકમાવનં રામ ! કર્મત્યાગ इति स्मृतः ॥

(યોગવાસિષ્ઠ નિર્વાણ પ્રકરણ)

અર્થાત્ હે રામચંદ્ર ! એક સર્વગત, શાંત, અજ, આનંદ અને કલ્યાણ સ્વરૂપ શિવને ઓળખ. બધી બાબુએથી આંખને ફેરવી લઈ તેજ એક તત્ત્વ સ્વરૂપમાં ભાવિત થવું તેનું જ નામ કર્મત્યાગ કિંવા સંન્યાસ છે.

वेदांतसिद्धांतमुक्तावली

योऽहमद्वयव्यसंवेद्य सद्ध्ये दृढनिश्चयः ।

प्राप्य चानंदमात्मानं सोऽहमद्वयविग्रहः ॥

તાત્પર્ય:—“તે એક “હું” જે, જે કે વાસ્તવમાં ‘एकमेवाद्वितीयम्’ હું. એકવાર દૈતભાવને દઢરીતે માનતો હતો, પણ હવે આનંદનો અનુભવ કરી ફરી અદ્વૈત સ્વરૂપ થયો છું.”

नास्ति प्रह सदानंदमिति मे दुर्मतिः स्थिता ।

फय गता सा न जानामि यदाहं तद्वपुः स्थितः ॥

તાત્પર્ય:—“પ્રહ સદાનંદ સ્વરૂપ નથી ” એવી મારી મતિ હતી તે દુર્મતિજ હતી; પરંતુ હવે બ્યારે હું તેજ પ્રહ બની ગયો છું, ત્યારે કોણ બાણે મારી એ દુર્મતિ ક્યાંય ઉડી ગઈ ? ”

संसाररोगसंप्रसक्तो दुःखराशिरिषापरः ।

आत्मवोधसमुन्મેषादानंदान्धिरहं स्थितः ॥

અર્થ:—“સંસારરોગ (નામરૂપ) માં સપડાઈને હું અન્ય બની ગયો હતો-દુઃખનો રાશિ અને ચોકનો પર્વત બની ગયો હતો; પરંતુ હવે આત્મબોધના ઉન્મેષ દ્વારા આનંદસાગર થઈ ગયો છું.”

योऽहमस्येऽपि विषये रागयानतिविह्वलः ।

आनंदાત્મનિ સંપ્રાપ્તે સ રામ : ફય ગતોઽધુના ॥

અર્થ:—“તે સમયે નાશવંત તુચ્છ વસ્તુઓ મારા હૃદયને વિઠવજ

કરી મૂકતી હતી; પરંતુ હવે તે સઘળી વિહ્વળતા ટળી ગઈ છે; કેમકે હું પોતેજ આનંદાત્મા છું. ■

સીન:-મુખ હુઈ દુઃખ દૂર હુએ, દેખ મુખ મેહખૂબ દે ચંદનુંછ.

રૈન ચાંદની દેખકે દૂધ જેહી, પાયાચિત ચકોર આનંદનુંછ.

નિક્કા કન્ત પટારડી પૂર લેતી, આગે ઝુર દીસાં એક તંદનુંછ.

હુઈ મંગલાચાર જયકાર ગોલો, લહા અંદરેં બાલમુકુન્દનુંછ.

यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वास्माहोकात्प्रैति स कृपणः ॥ (શ્રુતિ)

અર્થાત્ શ્રુતિ કહે છે કે “જે” મનુષ્ય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કરતો અને બાહ્યચુષ્ટિથી મુખ નથી ફરવી લેતો તે કૃપણ અને સૂમ છે. ” જેવી રીતે ‘કંજૂસ ધન હોવા છતાં માખિયો માર્યા કરે છે અને દુઃખ સહન કરતો રહે છે, તેવીજ રીતે આત્માનંદ હોવા છતાં પણ હું દુઃખ અને શોકના કૂપમાં પડેલો હતો. ધન્ય છે કે હવે મુક્તિ મળી, કૃપણતા અને નીચતામાંથી છૂટયો.

બુદ્ધાચાહ મુખારકાં લિખ દેવો, હુઈ શાંત જાનિ ગલ લાએ દેછ,

ઐયોહજાસ બ ગોઈહ મુખારક બાદમ,

કઝ સનમખાનએ-તન દર હરમે-મં રક્તમ.

અર્થ:-હો લોકો, મને અભિનંદન આપો! કે પ્યારના શરીરરૂપી મંદિરમાંથી હવે હું તેના હૃદયસ્થાનમાં પહોંચ્યો છું.

અર્થાત્ શારીરિક દષ્ટિમાંથી નીકળી હવે હું આત્મિક દષ્ટિમાં સ્થિત થયો છું.

विशुद्धोऽस्मि विमुक्तो स्मि पूर्णान्पूर्णतमाकृतिः ।

असंस्पृश्य समात्मानमंतर्वह्नांडकोट्यः ।

અર્થ:-હું વિશુદ્ધ છું, વિમુક્ત છું, રૂર્ણ (આકાશ) થી પણ અધિક પૂર્ણતમ (સર્વવ્યાપક) છું; અસંખ્ય બ્રહ્માંડ મારામાં સમાયલાં છે. હું અસંસ્પર્શ્ય છું. મારું સ્વરૂપ નિર્લિપ્ત છે.

પારંણામ

કયાં ?-ત્યાં કે જ્યાં, “કયાં ?” સંતાયલું છે.

ક્યારે ?-ત્યારે કે જ્યારે, “ક્યારે” એ કલ્પના અને જમમાત્ર છે.

હતો, છે અને થશે.

શું ? દોષ ?

જેમાં “શું ?” અને “દોષ ?” હ્રુમ છે તે.

અટલાહ અટલાહ, જૈર સટલા ! રામ રામ, ચાલો ફટયા !

અદ્વૈત પાઠ

ફરીરા ! આપે અટલાહ હો.

ટક

આપે લાડા, આપે લાડી, આપે માયે હો.	ફરીરાં ૧
આપ વધાર્યાં, આપ સ્વાપે, આપ અલાપે હો.	ફરીરાં ૨
રાંઝા તુંદી, તુંદી રાંઝા, ભુલ્લ લીર ન બેરે રો.	ફરીરાં ૩
તેરે બિહા સાનું ઓયે ઓયે, દોષ ન બપે ઓ.	ફરીરાં ૪
ધુંડ કંઠ કેં કયોં ચન મ્હો ઉત્તે, ઓહલે રહોં ખલો.	ફરીરાં ૫
તું હીં સળદી જાન ખ્યારી, તેનું તા'ના લગે ન કેલ.	ફરીરાં ૬
બોલી તા'ના, ચારી સેવા, જો દેજો તું સો.	ફરીરાં ૭
સૂઝી, સલેખ, ગહુર દે મુકકે, કહે ન મુકકા જો.	ફરીરાં ૮
ખુલ્લ વિચ વડ્યાર જો મુત્તે, ઓયે તેરી ટો.	ફરીરાં ૯
તુંદી મસ્તી વિચ ચરાગા, હર ગુલદી ખુશો.	ફરીરાં ૧૦
રાગ રંગ દી મિટ્ટી સુર તું, લેં ઠટોલ ટો.	ફરીરાં ૧૧
લાહ લીટોં મુમુક્ષુ છુટ મિલ લે, ફર દે પટ ધો.	ફરીરાં ૧૨
આઠ વેં અર્શ તેશ નૂર ચમકદા, હોર લી ઉચા હો.	ફરીરાં ૧૩
ઓહ દુનિયા તેરે નાંહાં દે વિચ, હથ ગલ તે રખ નરો.	ફરીરાં ૧૪
જે રખ લાલેં બાહિર કિધરે, ઓસ ગત્રોં મુંહ ધો.	ફરીરાં ૧૫
તૂ મોહા, નહીં ખંદા ચંદા, જૂક દી છડ દેખો.	ફરીરાં ૧૬
પવન ઇંસ તેરી પંડાં ઢાં દે, કયોં તેનું કિતે ન ઢોં.	ફરીરાં ૧૭
કાહનૂ પયા ખેટના હું લો લો બિલયાં, જોઠ નિચલાહો.	ફરીરાં ૧૮
તેરે તારે સૂરજ ચમ ચમ નચદે, તું બહ જા કર ચોક.	ફરીરાં ૧૯
પયે ન તેનું મુખ જો ઓહક, ઓહો ગિરાની જો.	ફરીરાં ૨૦
દુઃખહર્તા તે મુખકર્તા, તેનું તાપ ગયે કદ ચોહ.	ફરીરાં ૨૧
ચોર ન પયે, તેનું જૂતાન ચમકે, હોર ગયો કયોં હો ?	ફરીરાં ૨૨
તું સાક્ષી દેદી કષ્યાં મારેં, હુન ચકકર ચલિયાં હું સો.	ફરીરાં ૨૩
ખુલિયાં તેનું ભાડે ન, ખાંદે, લુક લુક કૈદ ન હો.	ફરીરાં ૨૪

વેહદત નું કર કસરત દેજે, ગયો ભૈરા કિધરો હો;	ફરીરાં ૨૫
તાજ તખત ચઢ કદી મલ્લી, એસ ગદલો તું રો;	ફરીરાં ૨૬
છડ કે ઘર દિયાં ખણ્ણાં ખીરાં, દી લોડ ચખાવેં તો;	ફરીરાં ૨૭
તેરે ઘટ વિચ રામ વસેંદા, હાય! કુટ કુટ ભર નાંભો;	ફરીરાં ૨૮
રામ રહીમ સખ જદે તેરે, તૈયું બડા ન કો;	ફરીરાં ૨૯
આપ ભગીરથ, આપ હી વીરથ, બન ગંગા ભલ ધો;	ફરીરાં ૩૦
પદે ફાશ હોવેં રખ કરકે, નંગા સૂરજ હો;	ફરીરાં ૩૧
છડ મોહરા સુન રામદુહાઈ, અપના આપન કો;	ફરીરાં ૩૨
અર્થ:-પડે પ્રભુછ હો, મારા સાધો પડે પ્રભુછ હો.	(ટંક)
આપજ વરને આપજ કન્યા, આપે માતપિતા હો;	સાધો ૧
વધાઈ પોતે, ગીનડાં પોતે, પોતે ગાઓ હો;	સાધો ૨
કસ્ટૂરી તું, મૂગ પણ તું છે, બૂલી ભમે શીઠ વનમા;	સાધો ૩
ત્હારા જેવો અહિં તહિં ક્યાંઈ, કોઈ ન લાગે હો;	સાધો ૪
અંદ્રવદન પર ધુંધટ કાઠી, કયમ છે બાબુ ઉભો;	સાધો ૫
તુંજ છે સૌનું જીવન બહાણું, તને મહેલું ન લાગે કો,	સાધો ૬
મહેણા ટોણા, ચારી સેવા, જે જીઓ તમે હો,	સાધો ૭
સૂઝો, કૌસ ને વિષના અંતે, તું ન કદી મરતો;	સાધો ૮
પ્રીતમ પ્રિયના પાશમા સૂતાં, તારીજ જ્યોતિ ત્યાં;	સાધો ૯
મહિરા મધ્યે તું છે મસ્તી, કુલમા તુંજ ખુશબો;	સાધો ૧૦
ગાન તાનનો મધુરો સ્વર હો, ચિત્તને ચારી ત્યો;	સાધો ૧૧
ધુંધટ છોડી ભેટો પ્રીતમને, પડદો ફેફી દો;	સાધો ૧૨
આકાશે તમ જ્યોતિ પ્રકાશે, તેથીજે ઉંચા હો,	સાધો ૧૩
સંસાર સઘળો લીલા તારી, મોં ઢાકી નવ રો;	સાધો ૧૪
જો તું ઈશને બહાર શોધીય, નથી તે મળવાનો;	સાધો ૧૫
તું છે માલિક, દાસ ન સેવક, જૂઠને છોડી જો;	સાધો ૧૬
વાયુ ઈંદ્ર તો ભાર પડે તુંજ, સેવક તારા સૌ;	સાધો ૧૭
પ્રિયની શોધમાં શીઠ ભગો હો, નિશ્ચિંત બેઠા રહો;	સાધો ૧૮
સૂર્ય અને ચમ વર્તે સ્વકર્મે, તારા ભયથી તો;	સાધો ૧૯
અનંત સુખ શીઠને નથી પચતું, આફરો દૂર કરો;	સાધો ૨૦

હુઃખહારક સુખદાતા તું સૌનો, ત્રિવિધ તાપ છે ક્યાં ?	સાધો ૦ ૨૧
ચોર ન ચોરે, તને ભૂત ન વળગે, ડરી ગયો ક્યમ છો ?	સાધો ૦ ૨૨
તું' છો સાક્ષી, પરિશ્રમ શાનો? થાકી સૂનો ક્યમ ઝો ?	સાધો ૦ ૨૩
છુટા રહેથી હાડ ન ખાયે, પીંગ્લરામાં શીદ રહો ?	સાધો ૦ ૨૪
એક છતે કેમ અનેક લાળો, ખાડા શીદને બનો ?	સાધો ૦ ૨૫
તાજ તખત છોડી કીચ પડયો કાં, એ મૂર્ખાઈ પર રો;	સાધો ૦ ૨૬
ખીર ખાંડ છોડીને ઘરના, કુશકા કેમ ખાઓ છો ?	સાધો ૦ ૨૭
જેહુ હૃદયમાં રામ રહ્યો હોય, તેમાં ન ઠાંસ બૂસે;	સાધો ૦ ૨૮
રામ રહીમ સૌ સેવક તારા, તુજથી ન મોટો કે;	સાધો ૦ ૨૯
સ્વયં ભગીરથ, સ્વયં વીરથ, ગંગા થઈ મળ ધો.	સાધો ૦ ૩૦
મળ વિશ્વેષ ને આવરણ ટાળી, સૂર્ય સમ નમ્ર બનો;	સાધો ૦ ૩૧
રમત છોડી સુઝ રામદુહાઈ, નિજ સ્વરૂપ ન ખો.	સાધો ૦ ૩૨
ૐ ૐ ૐ ૐ રામ રામ રામ.	

સુધારણા

(ભારતધર્મમહામંડળ, મયુરામાં સ્વામી રામે આપેલું વ્યાખ્યાન.)

જ કાલ સંસારમાં બધે પરોપકારની ખૂબ ધામધૂમ મચી રહેલી સંભળાય છે. પરોપકારનો શબ્દ કર્ણ-ગોચર થતાજ હૃદયમાં સહાનુભૂતિનો આવેશ ઉત્પન્ન કરે છે, અને સાંભળનારાઓના ચિત્તમાં સુધારાના વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે લોકો પરોપકારનું યથાર્થ જ્ઞાન ન મેળવતાં કેવળ બહારનીજ હો હો અને લોકચર બાણમાં ઉતરી પડે છે. પરોપકારનો વાસ્તવિક અર્થ ન સમજવાથી અને

તે પ્રમાણે આચરણ ન કરવાથી આવા સુધારક મહાશય નથી સંસારનો કાંઈ છવ જેવો ઉદ્ધાર કરી શકતા, કે નથી તેમના પોતાનામાં પણ કાંઈ સુધારો થતો. એટલા માટે બીજાઓને સુધારવા નીકળવા પહેલાં સુધારાની ઇચ્છાવાળાએ પહેલાં સુધારાનો અર્થ અને સુધારાનાં સાધનોનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. અગ્રેણમાં “પહેલા ચોગ્યતા પ્રાપ્ત કરો અને પછી ઇચ્છા કરો.” એ કહેવતનો આજકાલ બહુજ પ્રચાર જોવામાં આવે છે; પરંતુ વેદાંતનો એ વાક્ય સાથે જરાયે સંબંધ નથી. વેદાંતનો તો અનાદિ-કાળથી એવો સિદ્ધાંત છે કે “અધિકાર પ્રાપ્ત કરો પણ ઇચ્છા ન કરો.” વેદાંત તો તમને સુલંદ અવાજે એમ કહે છે કે જે વસ્તુઓને માટે તમે પોતાને લાયક બનાવ્યા હશે, તે વસ્તુઓ ઇચ્છા કર્યા વિના પણ હરકોઈ પ્રકારે તમારી પાસે અવશ્ય ચાલી આવશે. જેવી રીતે કોઈ મનુષ્ય નાની પદવીમાંથી આગળ વધતો વધતો જ્યારે રાજ્યની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પદવીની સાથે રાજ્યની સમસ્ત સંપત્તિ, મહેલ, ધન, જમીન વગેરેનો પણ અધિકારી બને છેજ. એ બધો રાજ્યવૈભવ પ્રાપ્ત કરવાની તે ઇચ્છા કરે કે ન કરે, પરંતુ સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થતાજ એ

બધા પદાર્થો એની આગળ સહજે આવી પડે છે. ઉલટું એ સંમયે એ પદાર્થો મેળવવાની ઇચ્છા કરવી એ તો પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાંથી બ્રહ્મ થવા જેવું, પોતાને હલકો પાડવા જેવું છે.

એક દષ્ટાંત છે કે એક મહાત્માએ એવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો હતો કે સમસ્ત સાંસારિક પદાર્થ નિત્ય એમની પાસે આવીને એમની સેવા કર્યા કરે. એક દિવસ એવું બન્યું કે એક માણસ એમની પાસે પતાસાંને એક થાળ લઇને આવ્યો. મહાત્માજીએ લાલચને વશ થઇ તેમાંથી બે પતાસાં માગ્યાં. પેલા માણસે બે પતાસાં તો આપ્યાં પરંતુ મહાત્માજીને લાલચુ ભાનીને એ થાળ એમની આગળ ન મૂકી દેતાં થાળ લઇને ચાલતો થયો. ઇચ્છા કરવાથી આ પ્રમાણે થાળ લાવનાર એક સાધારણ અનુધ્યની દૃષ્ટિમાં પણ તેમની મહત્તા ન રહી. એ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે અધિકારી થયા પછી પણ અધિકારને યોગ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરવી, એ પોતાના બધા અધિકારને ખોઇ દેવાની અને પોતાને લાંછન લગાડવાની વાત છે.

ભગવન્ ! તમે જો સમસ્ત પદાર્થોના માલિક અને અધિકારી થવા ઇચ્છતા હો તો ચાલો તૈયાર થઇ જાઓ, સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરો; તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં લીન થઇ જાઓ અને સ્વરૂપમત્ત થઇને સમસ્ત સંસારના ઇશ્વર-માલિક બનો. વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં લીન થવું એનું નામજ સમસ્ત સંસારના સમ્રાટ-રાજાધિરાજ બનવું છે. વળી એ સમ્રાટપદ માત્ર સંસારનું જ નહિ, પણ લોક, પરલોક, અને સમસ્ત બ્રહ્માંડના સર્વેશ્વર તરીકેનું છે. એ વાસ્તવિક સ્વરૂપ-સામ્રાજ્યના સિંહાસનની ઉપર આરૂઢ થવાથી તમે સમસ્ત ધરતી અને આકાશ-અર્થાત્ લોક-પરલોકની વસ્તુઓના સ્વામી અને અધિકારી થઇ જશો. માત્ર એ મૂળ સ્વરૂપ-આત્મ-સ્વરૂપનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનીજ આવશ્યકતા છે. એ સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું એટલે સંસારના સમસ્ત પદાર્થો પોતાની મેળેજ તમારી સેવા કરવા આવીને હાજર થઇ જશે, અને એ પદાર્થની ઇચ્છા કરવાની પણ આવશ્યકતા નહિ રહે; માટે ઉઠો તૈયાર થઇ જાઓ, અને તમારા સ્વરૂપમાં આરૂઢ થાઓ. એકવાર આત્મસ્વરૂપના સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થઇ જાઓ અને પછી જોઈ લ્યો કે તમારા સંકેત માત્રથીજ સંસા-

રનાં બધાં કામ સિદ્ધ થવા માંડશે. પરોપકાર કરવાનો અર્થ હાડધામ કરવી કે હાહા-હીહી નથી, પણ સર્વોત્તમ પરોપકાર તો આત્મામાં લીન થવામાં છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે હવા ન્યારે પાતળી થઇને ઉપર ચડે છે ત્યારે આસપાસની હારે અને ઠંડી હવા આપોઆપજ હલકી હવાની જગ્યામાં આવી લાય છે. એજ પ્રમાણે એક મહાત્મા બ્રહ્મનિષ્ઠ થાય છે એટલે અન્ય સર્વ વર્ણ અને આશ્રમના લોકો દોષ પશુ બાતળી ઇચ્છા કે પ્રયત્ન વિના પણ મહાત્માની ખાલી પડેલી જગ્યા પૂરવા માટે સ્વાભાવિક રીતેજ કાંઈને કાંઈ ઉન્નતિ કરે છે. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન થવું એજ સ્વાભાવિક અને સર્વોત્તમ પરોપકાર છે. તાત્પર્ય કે તમારા મનમાં બમી ગયેલો અહંકારરૂપી મેલ, આત્મારૂપી સૂર્યનાં કિરણોદ્ધારા ઓગળી જઇને તેના હારે વજનથી તમારું મન હલકું થાય અને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન બની જાય, એમાજ સંસારનાં અન્ય સમસ્ત મનુષ્યોની સાચી સુધારણા રહેલી છે. સુધારકો-એટલે કે અન્યની સુધારણા કરવાની ઇચ્છા રાખનારા પુરુષો જેટલા પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી નીચે રહેશે, તેટલા પ્રમાણમાં અન્ય પુરુષો પણ અવસ્થા નીચાજ રહેવાના અને તેથી કરીને પરોપકારના વ્યવહારનો પરિશ્રમ શુભ જેવું પરિણામ નહિજ લાવી શકવાનો. આમ હોવાથી સ્વસ્વરૂપમાં વાસ્તવિક સ્થિતિ ન કરવી એજ પરોપકારથી અવગે માર્ગે જવા જેવું છે. સ્વરૂપ કરતાં નીચેની કક્ષામાં રહેવું એ તો પોતાને અને અન્યને નીચે ઉતારવા જેવું છે. એટલા માટે હે સુધારકો ! અને સંસારના ઉદ્ધાર કરનારાઓ ! સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા હોય તો ઉઠો, ઉભા થાઓ, અને તમારા સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાઓ. એટલે અન્ય લોક તો તમારી ઇચ્છા અને યત્ન વિના એમની મેળેજ ઉન્નત થશે. અને આપોઆપજ મોટામાં મોટો પરોપકાર થઈ જશે. તમારી તમારા સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા થઈ એટલે આવી રીતે સમસ્ત સંસારને તમે હલમલાવી ઉચે ચડાવી શકશો. અનંત શક્તિ સાથે અલેહ કરવાથી તમારામાં પણ અનંત શક્તિ આવી જશે.

આપણે એક બીજું પણ દૃષ્ટાંત લઈએ. મીઠાનો એક કકડો ખાલી ખાલામાં રાખીએ તો તે એમનો એમજ પડી રહે છે; પણ જો એને પાણીથી ભરેલા ખાલામાં નાખીએ તો એ કકડો ઓગળતો ચાલી પરિમિત-થાડી

જ્યાને છોડી દહને ખાતાના બધાજ પાણીમાં ફેલાઈ જાય છે અને બધાજ પાણીને પોતાની ખારાશનો અને જંતુનાશકપણાનો ગુણ અને સ્વાદ પહોંચાડે છે. અન્ય પ્રકારે વર્ણન કરીએ તો જેમ જેમ મીઠાનો કકડો પોતાનાં નામરૂપને અને પરિચિન્ન સ્થાનને છોડીને, પાણીમાં ગળતો જાય છે, તેમ તેમ પાણીને ખાઈ બનાવવાની તેની શક્તિ વધતી જાય છે. તેવીજ રીતે જો તમે મનને બળનો પરિચિન્ન વિભાગ સમજતા હો, તો જેમ જેમ એ પોતાનું નામરૂપ અને પરિચિન્ન સ્થાન છોડીને પોતાના સ્વરૂપના અનંત સાગરની સાથે અલેહ પ્રાપ્ત કરતું જાય છે, તેમ તેમ તેની અનંત અપરિચિન્ન શક્તિ ફેલાતી જાય છે અને અપરિમિત શક્તિ વધતી જાય છે. માટે હે માનવ ભગવન! આપ જો આપની અપરિચિન્ન, અપરિમિત શક્તિને પ્રકટ કરવાની અને સમસ્ત સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો તમારા મનને કેવલ્ય સ્વરૂપમાં એવું લીન કરી દો જેવી રીતે મજનુએ લેલીમાં પોતાના મનને લીન કર્યું હતું. એ વિષે એક કવિએ વર્ણન કર્યું છે કે:—

ખૂં રંગે-મજનૂં સે નિકલા ફસહ લેલીકી જો લી;

ધરકમેં તાસીર હૈ પર જમ્મે-કામિલ ચાહિએ.

અર્થાત્ મજનૂનો લેલી સાથે એવો તો અલેહ થઈ ગયો હતો કે લેલીની નસ કાપવાથી મજનૂની નસમ થી લોહી નીકળ્યું હતું. મીઠાના કકડાની પેઠે તમે પોતાને જેટલા પરિચિન્ન અને પરિમિત માનતા રહેશો અને પરિમિત શરીરમાં જ મનને વ્યાપ્ત કરી રાખશો તેટલા પ્રમાણમાં તમે પોતાને અસમર્થ અને શક્તિહીન પામર બનાવતા જશો. માટે શરીર સંબંધી વિચારોથી દૂર કરીને મનને આનંદધન આત્મસંયુદ્ધમાં લીન કરવા પાછળ મંડી પડો. ત્યારે મનુષ્ય પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં તન્મય થઈ જાય છે અને વેદાંતની મૂર્તિ બની જાય છે, ત્યારે મીઠાના કકડાની પેઠે તે પોતાની પરિમિત અવસ્થાને છોડી દહને અનંત આત્મસ્વરૂપમાં મળી જાય છે અને બધાની સાથે અલેહ અને પ્રેમમય ઐક્ય પ્રાપ્ત કરવાથી તેની સમસ્ત ગનઃકામનાઓ અને ઇચ્છાઓ સ્વાભાવિક રીતેજ પૂરી થવા માંડે છે.

પરંતુ એ અનંત આત્મામાં લીન થવા માટે સુધારક મહાશયને પહેલી આવશ્યકતા તો પોતાના અંતઃકરણરૂપી ધડાને જ્ઞાનરૂપી તેલથી પલાળવાનું

અને તેને કોમળ તથા સ્વચ્છ બનાવવાની છે. દીવાની પાસે કાગળનો સાદો પડદો ધર્યો હોય છે તો તેમાંથી પ્રકાશ બહાર નથી દેખાતો, પણ તેલથી ભીંજીનેલા કાગળમાંથી પ્રકાશ આરપાર નીકળી આવે છે, તેવીજ રીતે અંતઃકરણને જ્ઞાનરૂપી તેલથી પલાળ્યું ન હોય ત્યાંસુધી આત્મારૂપી પ્રકાશ બહાર સારી રીતે દેખાતો નથી.

વિકાસવાદની દૃષ્ટિથી જોઈએ તોપણ મનુષ્યને સમસ્ત સૃષ્ટિ કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણેલો જણાયે. એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે જેને વેદાન્તમાં જ્યોતિ કહે છે તે ચૈતન્યશક્તિ જડ પદાર્થોમાં પણ પ્રકટ થવા હજી છે; પરંતુ જડ જગત્માં પડદો બહુજ સ્થળ હોવાને લીધે તે જ્યોતિનો પ્રકાશ તેમાં એટલો પ્રકટ નથી થઈ શકતો જેટલો તે વનસ્પતિ જગત્માં થાય છે. એટલા માટેજ વનસ્પતિ જગત્ને જડ જગત્ કરતાં ઉચ્ચ શ્રેણીમાં મૂકવામાં આવે છે. વનસ્પતિ જગત્માં પડદો જડ જગત્ના કરતાં કંઈક અશે પાતળો હોય છે ખરો, પણ તે સ્થળ હોવાને લીધે તેમાંથી તે જ્યોતિ પ્રાણી જગત્ના જેટલી પ્રકટ થઈ શકતી નથી. આમ હોવાથીજ પ્રાણીઓને જડ અને વનસ્પતિ કરતાં ઉંચી પંક્તિનાં ગણવામાં આવે છે. પ્રાણી જગત્ને પડદો જડ અને વનસ્પતિ વર્ગ કરતાં વધુ પાતળો હોય છે, તોપણ હજીયે તે સ્થળ હોવાથી તેમનામાં તે જ્યોતિર્મય સૂર્યનો પ્રકાશ મનુષ્ય વર્ગના જેટલો નથી નીકળી શકતો. મનુષ્યનો દરજ્જો એજ કારણથી જડ, વનસ્પતિ, પ્રાણી આદિ અન્ય સમસ્ત સૃષ્ટિ કરતા ઉત્તમ ગણાય છે. પણ વિકાસવાદ ફક્ત આટલેથીજ નથી અટકતો. મનુષ્યોમા પણ અનેક પંક્તિઓ છે, જેમાં મુખ્ય બે છે. વિકાસવાદે પણ આજ દિવસસુધીમાં આનાથી વધુ કંઈ ચોધી કાઢ્યું કે નહીં કહ્યું નથી. તે બન્ને પંક્તિઓ આ છે—એક જ્ઞાનીની અને બીજી અજ્ઞાનીની. જ્ઞાની એ કહેવાય છે કે જેનો અંતઃકરણરૂપી પડદો અત્યંત સૂક્ષ્મ અને સ્વચ્છ બન્યો છે, અને અજ્ઞાની તેને કહે છે કે જેનું અંતઃકરણ સ્થૂળ તેમજ મલિન હોય. જેમ ઝોળવાળા લેમ્પમાં બે ચિમનીઓ હોય છે, તેમાં એક અત્યંત નિર્મળ, સ્વચ્છ અને પાતળી હોય છે; જેથી બત્તીનો પ્રકાશ તેમાંથી નીકળી બેનારની આંખોને આંજી નાખે છે, અને બીજી નિર્મળ તેમજ સ્વચ્છ હોવા છતાં પહેલીના કરતાં કંઈક ઝાંખી હોવાથી તેમાંથી બત્તીનો

પ્રકાશ બહુ આછો પડે છે. જ્ઞાનીનું અંતઃકરણ એમાંની અત્યંત પાતળી, નિર્મળ અને સ્વચ્છ ચિમનીના જેવું હોવાને લીધે આત્મદેવની જ્યોતિ તેનાદ્વારા એટલા વેગથી બહાર આવી શકે છે, કે જેથી વચમાંના અંતઃકરણરૂપી પડદો ન દેખાતાં મૂળ જ્યોતિજ નજરે પડે છે. અજ્ઞાનીનું અંતઃકરણ પેલા સંદેહ પણ અપારદર્શક ઝોળા જેવું હોય છે; અને તેથી તેનાદ્વારા બહાર પડતો પ્રકાશ પણ મંદ અને આછો હોય છે, માટે હે માનવ ભગવન્ ! તે સૂર્યના પણ સૂર્યના તેજને બહાર પ્રકટ કરવામાટે તમારે તમારા અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવા સિવાય બીજો કોઈજ ઉપાય કે સાધન નથી. અંતઃકરણ શુદ્ધ થયા પછી આત્મજ્યોતિને બહાર પ્રકટાવવાની ઈચ્છા કરો વા ન કરો તોપણ તે આપોઆપજ બહાર બળકી ઉઠશે, અને તે સ્વચ્છ અંતઃકરણમાંથી નીકળતો પ્રકાશ ચિમની ઉપર ઝોળાની પેઠે રહેલા અન્ય અજ્ઞાની મનુષ્યોના અંતઃકરણોને પણ પ્રકાશમાન બનાવી દેશે. માટે ખરા અને ઐશ્વર્યપરોપકારી બનવા માટે તમારું ઔચ્ચ કામ એજ છે કે પોતાના અંતઃકરણને અત્યંત પાતળી અને પારદર્શક ચિમની જેવું નિર્મળ અને સ્વચ્છ બનાવો. આ પ્રમાણે આપણા પોતાના હૃદયને શુદ્ધ બનાવવું એનુંજ નામ બીજાઓનું કલ્યાણ કરવું છે. જ્યારે અંતઃકરણ બિલ્લોરની પેઠે સ્વચ્છ થઈ જશે, ત્યારે તમારા પ્રયત્ન વગર પણ જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ અંદરથી પ્રબલિત થઈ બીજાઓનાં હૃદયોને પ્રકાશિત્ બનાવશે; અને એ પ્રમાણે વિકાસવાદના નિયમ અનુસાર પણ તમારો દરજ્જો અન્ય સમસ્ત જાતિઓ કરતા ઉત્તમ થશે. કેમકે જ્યારે તે જ્યોતિ મનુષ્યના અંતઃકરણમાંથી નીકળી પોતાનો પૂરેપૂરો પ્રભાવ પ્રકટ કરે છે, ત્યારે વિકાસવાદના તત્ત્વવેત્તાઓ પણ તે મનુષ્યને બીજા સર્વજ્ઞ મનુષ્યો કરતાં અધિક ગણે છે. તેનો દરજ્જો આખા સંસારની સૃષ્ટિ કરતાં ચઢિયાતો લેખીને હિન્દુઓ તો વળી તેને એક ઇશ્વરી અવતાર પણ સમજે છે. તેથી જો મનમાં સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાનો આવેશ ભગતો હોય તો હે સહાનુભૂતિ દર્શાવનારાઓ ! પ્રથમ પોતાની જાતને સુધારો. પોતાના અંતઃકરણને શુદ્ધ કરો અને પોતાના આત્મામાં નિષ્ઠા રાખો. પોતાની જાતને સુધારવી તે પણ એનુંજ નામ છે. જ્યારે આ પ્રમાણે આપણા પોતાનો સુધારો થશે,

ત્યારે એ પણ અવશ્ય સમજ લેજો કે બીજાઓનો પણ આપોઆપજ સુધારો થયો. ખાતરી માનજો કે આ નિયમથી બહુટા ચાલવાથી સંસારમાં કદિ પણ સુધારો કરી શકાવાનો નથી. તમારો પોતાનો અનુભવ પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે.

અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવાનું સાધન

પહેલાં વર્ણવી આવ્યા છીએ કે સુધારાની ઇચ્છા રાખનાર અથવા સુધારક મહાશયને પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. તેથી અંતઃકરણસ્વચ્છ રાખવાનો ઉપાય પણ શાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન અનુસાર જણાવ્યો આવશ્યક હોઈ અહિં તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે. હવે અંતઃકરણ સ્વચ્છ બનાવવાની રીત બતાવવામાં આવે તે પહેલાં પ્રત્યેકનું ધ્યાન એ વાત તરફ ખેંચવામાં આવે છે, કે પ્રકૃતિએ વસ્તુને નિર્મળ અથવા ભલિન બનાવવામાટે કઈ રીતિ અથતા નિયમ અંગીકાર કરેલો છે. જો તેજ રીતિ મનુષ્યો પણ સ્વીકારે તો પ્રથમથીજ ભલિન એવા અંતઃકરણને શીઘ્રજ શુદ્ધ બનાવી શકાય. વિજ્ઞાનના મત પ્રમાણે સૂર્યનો પ્રકાશ સમ રંગોનો સમુદાય છે અને જગતમાં જેટલા રંગો છે તે બધા સૂર્યનાજ છે.

આ સાંબળીને વિજ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવી દરેક વ્યક્તિને આશ્ચર્ય થયો, અને તે કહેશે કે ત્યારે આપણે નીલ કમળનું નામ લઈએ છીએ ત્યારે સ્પષ્ટ થાય છે કે તે કમળનો રંગ નીલો છે. ત્યારે એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે તે રંગ ક્રકત સૂર્યનોજ છે ? નીલો રંગ કમળનો નથી તેના સમર્થનમાં વિજ્ઞાન આ પ્રમાણ રજૂ કરે છે કે રાત્રે અંધારામાં આપણને કમળની પાંખડીઓ, આકાર, ગોળાઈ વગેરે ઇત્યાદિ એવાજ પ્રત્યક્ષ થાય છે જેવા કે દિવસના અજવાળામાં, પણ સવારના પ્રકાશમાં કમળની સાથે જ નીલો રંગ જણાતો હતો તે હવે અંધારામાં તેની સાથે બિલકુલ દેખાતો નથી. જો કમળની પાંખડીઓ, આકાર, ગોળાઈ વગેરે પ્રમાણે નીલો રંગ પણ કમળનો પોતાનોજ હોત તો કમળનાં બીજાં અંગોની પેઠે તે પણ હરવખત કમળની સાથેજ રહ્યા કરત.

પરંતુ જ્યારે અંધારામાં તેનાં બીજાં અંગો તો કમળની સાથેજ રહે છે અને દેખાય છે, ત્યારે કેવળ રંગ દેખાતો નથી. તેથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે રંગ કમળનો ન હોતાં તે પ્રકાશનો હોવો જોઈએ

કે જેને લીધે તે નીલો રંગ દેખાતો હતો. આમાં વળી એવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે કોઈ વસ્તુનો રંગ પ્રકાશમાં જણાય તેથી તે પ્રકાશનો જ છે એમ શાથી મનાય ? આ સવાલનો સવિસ્તર ખુલાસો તો પ્રત્યેક મહા-શયને નેબ્યુલર થીયરી (નિહારિકા સિદ્ધાંત) ના અધ્યયનથીજ મળી શકે તેમ છે, પરંતુ અહીંયાં તેનું અતિ સંક્ષેપમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ વિષયમાં વિજ્ઞાન એમ કહે છે કે વસ્તુઓમાં નીલા, પીળા ઇત્યાદિ રંગો દેખાવાનું કારણ એ છે કે વિજ્ઞાને સૂર્યના પ્રકાશના જે સાત રંગો (લાલ, પીળો, નીલો, આસમાની, લીલો, પીળો, નારંગી, રાતો) વર્ણવ્યા છે, તેમાંના ■ રંગને તો વસ્તુઓ પોતાની અંદર શોષી લે છે અને બાકીના એક રંગને સૂર્ય તરફ પાછો ફેરવી દે છે, અને આ પ્રમાણે જે રંગ વસ્તુઓ શોષ્યા વગર સૂર્યની તરફ પાછો ફેરવે છે તેજ રંગ એકલો આપણને તે વસ્તુમાં દેખાય છે. આથી જો કે જણાય છે તો એમજ કે તે રંગ તે વસ્તુનો છે, પણ વાસ્તવિકરીતે તો તે સૂર્યનોજ રંગ છે કે જેમાંથી તે વસ્તુઓ તરફ આવ્યો હતો અને ન શોષાવાને લીધે પોતાના મૂળ-સૂર્ય તરફ તે પાછો જાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુમાં જે જે રંગ જણાય છે તે વાસ્તવમાં સૂર્યનોજ હોય છે,

હવે અહીંયાં એક બીજો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે પ્રકાશના રંગોમાં કાળા અને ઘોળા રંગોની ગણતરી કરવામાં આવી નથી. તેથી આપણે કેવી રીતે કહી શકીએ કે આ જે રંગો પણ સૂર્યના પ્રકાશનાજ છે ? અને જો તે સૂર્યના પ્રકાશના ન હોય તો આ બંને રંગો ક્યાંથી આવ્યા ? એના જવાબમાં વિજ્ઞાન કહે છે કે જો આ જે રંગોનું મૂળ પણ તમે જાણવા ઇચ્છતા હો તો તેમના પ્રકટ થવાનું કારણ તમારે સમજવું પડશે કે જેથી તેમનું મૂળ શું છે તે આપોઆપજ તમને જણાઈ રહેશે. વસ્તુઓ કાળા રંગની ત્યારે દેખાય છે કે જ્યારે તે પ્રકાશના તમામ રંગોને શોષી લે છે; અને સફેદ રંગની ત્યારેજ જણાય છે કે જ્યારે તેમાંનો એકે રંગ તે શોષતી નથી, પણ ઉલટું સઘળા રંગોને પ્રકાશના સ્વામી સૂર્યની તરફ પાછો ફેરવી દે છે, અથવા એમ કહો કે ફેરવતી રહે છે. એટલે કે આ બંને રંગો બહારની કોઈ બીજી વસ્તુદ્વારા ઉત્પન્ન નથી થયા, પરંતુ વસ્તુઓમાં આ બંને રંગ જણાય છે તે ફક્ત એટલાજ કારણસર કે તેઓ

સાતે રંગોને કા તો પોતાની અંદર શોધી લે છે અથવા તેમને ગ્રહણ નહિ કરતાં સૂર્ય તરફ પાછા ફેરવી દે છે. એટલે આ બન્ને રંગો પ્રકટ થવાનું કારણ પણ સૂર્યનો પ્રકાશજ ઠર્યો. પણ અહીયાં કર્મ અને કર્તા અર્થાત સૂર્ય અને પ્રકાશમાં કંઈ તફાવત નથી, કેમકે અપરિમિત પ્રકાશના મૂળને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ સૂર્ય કહે છે. તેથી આ બન્ને રંગોનો કર્તા એટલે આ બન્ને રંગોને ઉત્પન્ન કરનારો સૂર્યજ છે અને આ બન્ને રંગો પણ સૂર્યનાજ છે એમ નક્કી થયું. અસ્તુ. આટલા લાભા વિવેચનનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે જગતમાં સ્વામ અને સ્વેત વસ્તુઓ કેમ બને છે તેનું કારણ સમજાય, અને આ સિદ્ધાંત તમારા મનમા ઠસી જાય કે સંસારની સઘળી વસ્તુઓ કૃત ત્યાગથી-એટલે કે સૂર્યના પ્રકાશના રંગોને પોતાનામાં પ્રવિષ્ટ નહિ કરવાથી તેમને ત્યાગ કરવાથીજ-સ્વેત બને છે. તેથી જેવી રીતે ત્યાગથી એટલે પ્રકાશના રંગોને પોતાના સ્વામી તરફ પાછા મોકલવાથી સમસ્ત વસ્તુઓ સ્વેતવર્ણી બની જાય છે, તેવીજ રીતે જો પ્રાણીઓનાં અંતઃકરણ પણ એજ રીત ગ્રહણ કરે અર્થાત જાત જાતની સાસારિક વસ્તુઓને પોતાની અંદર ન શોધી લેતા તેમના-પરમાત્માની તરફ પાછી મોકલી આપે તો તેઓ પણ સ્વેત વસ્તુઓની પેઠેજ સ્વેત, સ્વચ્છ અને શુદ્ધ બની શકે છે, અને જ્યારે મન ઉપર ઉલ્લેખ કરવામા આવેલી પાતળી અને સ્વચ્છ ચિમનીના જેવું થઈ જશે, ત્યારે તેની અંદરથી આત્માનો પ્રકાશ આપોઆપજ ઝળકીને બહાર નીકળશે, અને એ આત્મ જ્યોતિ આપો આજ નાખતી જણાયે તેનાથી વિરુદ્ધ જ્યારે સમસ્ત સાંસારિક પદાર્થો અંતઃકરણમા પ્રવેશ કરી બેસશે, અર્થાત જ્યારે મન સમસ્ત જાત જાતના પદાર્થોની કામના કરી તેમને પોતાની અંદર શોધી લેશે ત્યારે તે મન કાળી વસ્તુઓની પેઠે મલિન અને કાળું બની જશે. તેટલામાટે જો તમે સ્વચ્છ હૃદયના થવા ઇચ્છતા હો તો વહાલાઓ ! સ્વચ્છ વસ્તુઓની પેઠે તમે પણ સઘળી વસ્તુઓના ત્યાગ કરવાનું સ્વીકારો. જગ તમા સઘળી કાળી વસ્તુઓ તમોને એજ ઉપદેશ આપે છે કે જો આ તુચ્છ અહંકારને વશ થઈ તમે સાસારિક વસ્તુઓને તમારા અંતઃકરણમા શોષતા જશો તો તેમની પેઠે તમારું અંતઃકરણ-અથવા તમે પોતે-કાળા મલિન બની જશો. અને આ તુચ્છ સ્વાર્થપરાયણનામાં ફસાવું એ તો આત્માને

હણી નાખવા સમાનજ છે. માટે હે માનવ ભગવન ! સ્વચ્છ અથવા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા બનવામાટે એટલું આવશ્યક છે કે શ્વેત વસ્તુઓની પેઠે તમે પણ મનને સાંસારિક પદાર્થોની પાછળ દોડતું અટકાવો, તેમજ મનમાં તે પદાર્થોને લેશમાત્ર પણ પ્રવિષ્ટ ન થવા દો. જ્યારે તમે આ પ્રમાણે આચરણ કરશો ત્યારે તમારા રોમે રોમમાંથી પ્રત્યેકને આ અવાજ સંભળાશે કે અંતઃકરણની શુદ્ધિને માટે માત્ર ત્યાગજ એકલો ઉપાય છે. પણ એટલું યાદ રહે કે ઉક્ત અમૃત તમોને ત્યારેજ પ્રાપ્ત થશે કે જ્યારે તમે મનને સર્વ પદાર્થોથી વિરક્ત બનાવશો—એટલે કે મનને ત્યાગનો પાઠ શીખવશો. આ અમૃત મેળવવા માટે શ્રુતિભગવતી પણ એમજ શીખવે છે કે:—

ધીરાઃ પ્રેત્યાસ્માલ્લોકાદસૃતા ભવન્તિ । (સામવેદ ડેનોપનિપદ)

અર્થાત્ પૈર્થવાન પુરુષ આ સંસારથી વિરક્ત થઈ અમૃતને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ ભગવન ! જો તમે પણ તે અમૃતની ઈચ્છા રાખતા હો તો દ્રેરવી લો સુખ જગતના પદાર્થો તરફથી, અને નિહાળો પ્રત્યેક પદાર્થમાં પોતાના સૂર્યરૂપી આત્મદેવનેજ; કે જેથી મનની અંદરથી સસલાનાં શીંગડાંની પેરે પદાર્થભાવ ઉડી જાય—નામદેવજીના મનમાંથી ઉડી ગયો હતો તેમ. કૃતરો તેમની રોટલી લઈ નાસી જતાં તેઓ હાથમાં શાક લઈ તેની પાછળ એમ કહેતા કહેતા દોડ્યા હતા કે “દૂધી ન ખાતા, મારા સ્વામીજી, આ આપના ભાગનું શાક પણ લેતા જાઓ !” અર્થાત્ લોકોની દૃષ્ટિથી તો કૃતરો રોટલી લઈ નાસી જતો હતો પણ નામદેવજીની નજરમાં તો તેમના સ્વામી પરમાત્માજ તે તેમના હાથમાંથી પકાવી લઈ જતા હતા.

તેજ પ્રમાણે વહાલાઓ ! જો મનને પદાર્થોથી વિમુખ બનાવી પોતાના સૂર્યરૂપી આત્મદેવ તરફ વાળશો તો પદાર્થોને સ્થાને તમોને પણ તમારો આત્મદેવજ દેખાશે અને પદાર્થભાવનો સદંતર નાશ થશે. જગતના ચિત્ર વિચિત્ર પદાર્થોને મનમાં ચોષિત નહિ કરવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે તેમનાથી મનને એટલું વિમુખ બનાવવું કે પદાર્થભાવનું નિશાન સુદાં ન રહે. અને તેની દ્વેત દૃષ્ટિને પણ નાશ થઈ કૃત પરમાત્માજ પરમાત્મા જણાવા લાગે. પણ હે સુધારો કરવા ઈચ્છનારા ! હે સંસાર સાથે સહાનુભૂતિ દર્શા-

વનારા ! એટલું યાદ રાખજો કે જ્યાંસુધી મનને આત્મામાં લીન નહિ કરે ત્યાંસુધી મનમાંથી પદાર્થભાવ કદિ નહિ ખસે. કેમકે ક્ષત મનને પદાર્થો તરફ જતું અટકાવવું એટલુંજ પદાર્થભાવને દૂર કરવા માટે પૂરતું નથી. પરંતુ મન પદાર્થોથી વિમુખ થઈ પોતાના આત્મામાં નિષ્ઠા કરશે એટલે પદાર્થભાવ તરતજ દૂર થઈ જશે. તેવીજ રીતે ભગવન્ ! જો તમે પદાર્થોના વિચારને અંતઃકરણમાંથી નબટ કરવા ઇચ્છતા હો તો ઉઠો ! ઉઠો ! મનને આત્મામાં સ્થિત કરો. કેમકે તમારા મનનું આત્મામાં સ્થિત થવું એજ હલકા બની ઉપર ઉડી જવું છે. બ્રહ્મનિષ્ઠ થયા પછી તમોને સુધારો કરવાની ચિંતા પણ કરવી નહિ પડે. વગર પ્રયત્ને સ્વાભાવિકરીતેજ સંસારનું કંટાળુ થતું જશે. તે વખતે પછી ચાહે તમે નિર્જન અરણ્યમાં બેસો કે જગતમાં પ્રકટપણે ઉપદેશ આપો. ગમે તેમ હો, પણ સ્વાભાવિકરીતેજ જગતનું ભહું થતું રહેશે. માટે વહાલાઓ ! સુધારાનું કોઈ બીજું સાધન શ્રદ્ધા કરો તે પહેલાં તમોને પોતાને સુધારવાની જે આ રીતિ પુનઃ પુનઃ પોકારી પોકારીને દેખાડવામાં આવી છે, અને જેનાથી જગતનું ઉત્તમોત્તમ કંટાળુ થઈ શકે છે તેને પોતાના હૃદયમાં ઉતારો.

❧]

❧ ! !

❧ ! ! !

વિદેશના અનુભવ

“સત્યમેવ જયતે નાનૃતમ્”

ત્યનોજ સદા જય થાય છે, અસત્યનો નહિ. પુરાણો-
માં લખ્યું છે કે લક્ષ્મી વિષ્ણુની ચરણસેવા કરે છે,
અર્થાત્ લક્ષ્મી વિષ્ણુની સ્ત્રી છે, વિષ્ણુની તે છાયા-
વત્ સાથી છે. વિષ્ણુ છે, તો લક્ષ્મી છે; વિષ્ણુ નથી,
તો લક્ષ્મી પણ નથી. આ વાત તદ્દન સત્ય છે. વિષ્ણુ
ઐટલે સત્ય કિંવા ધર્મ, અને લક્ષ્મી ઐટલે સંપત્તિ

અથવા જય. તેથી જ્યાં સત્ય અને ધર્મ છે, ત્યાંજ સંપત્તિ અને જય
પણ છે; અને જ્યાં સત્ય અને ધર્મ નથી ત્યાં ધન અને જય પણ નથી.
શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે “યતો ધર્મસ્તતો જયઃ” જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય
છે. માટે જો વિષ્ણુરૂપી ધર્મ ભણી આગળ વધશો, તો લક્ષ્મીરૂપી સંપત્તિ
(ધન, સફળતા, સૌંદર્ય) અને જય તમારી છાયાની પેઠે તમારી પાછળ
પાછળ ફર્યા કરશે. પરંતુ વિષ્ણુરૂપી ધર્મથી વિશુષ્ટ થઈને જો તમે
સંપત્તિ અને જય પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છશો તો તેમ બનવાનું નથી. સૂર્ય
ભણી પૂઠ ફેરવીને કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાની છાયાને પોતાની અનુગામિની
નથી બનાવી શકતો. એવી સ્થિતિમાં જેમ જેમ તમે તેની પાછળ દોડશો તેમ
તેમ છાયા પણ સદા તમારી આગળને આગળજ નાહી જશે, અને કદિ
પકડાશે નહિ; પરંતુ તમે સૂર્ય ભણી મોં કરશો કે તત્કાળ છાયા પણ
તમારી પાછળ પાછળ આવવા માંડશે, અને તમોને છોડીને નહિ જઈ
શકે. તેથી જય અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારાઓએ સર્વદા સત્ય
અને ધર્મ ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. હિંદુસ્તાનની આજ કાલ જે કંઈ
દશા છે તે બધા જાણે છે. પ્લેગરૂપી રાક્ષસ સહસ્રો મનુષ્યોને ઝાલિયાં
કરી રહ્યો છે; દુષ્કાળ લાખો માનવીઓનું લોહી ચુસી રહ્યો છે; કોલેરા,

શીતળા વગેરે સેંકડો વ્યાધિ કરોડો માણસોના પ્રાણ લઈ રહ્યા છે. ક્યાં સુધી ગણાવીએ? હિંદુસ્તાન હરેક પ્રકારે દુઃખી છે. હિંદુસ્તાનની આવી શોક-મય સ્થિતિ કેમ છે? તેના જવાબમાં “ રામ ” એજ કહેશે કે સત્ય અને ધર્મનો હાસ થયો છે. હિંદુસ્તાનીઓને સત્ય અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નથી રહી. હિંદુસ્તાનમાં ધર્મ કેવળ તડાકા મારવા માટે છે, આવરણમાં મૂકવા માટે નહિ.

હવે ‘ રામ ’ હિંદુસ્તાન અને અમેરિકાને સરખાવે છે. અમેરિકા હિંદુસ્તાનના પગ તળે છે. હિંદુસ્તાનમાં જમણી બાજુએ ચાલવું યોગ્ય ગણાય છે, અમેરિકામાં લોકો ડાબી બાજુએ ચાલે છે. હિંદુસ્તાનમાં મંદિર કે મકાનમાં જવા પહેલાં બેડા ઉતારે છે, અમેરિકામાં ટોપી ઉતારે છે. હિંદુસ્તાનમાં પુરુષ ઘરનો માલિક હોય છે અને તે સ્ત્રી ઉપર હકુમત ચલાવે છે, અમેરિકામાં સ્ત્રી ઘરની માલિક હોય છે અને તે પુરુષ ઉપર સત્તા લોગવે છે. હિંદુસ્તાનમાં શ્યામ સૌથી અપવિત્ર અને ગર્ધવ સૌથી મૂર્ખ પ્રાણી ગણાય છે, અમેરિકામાં કૂતરાને સૌથી પવિત્ર અને ગધેડાને સૌથી બુદ્ધિમાન પ્રાણી માનવામાં આવે છે તેઓ ગધેડા પાસેથી ઘણું જ્ઞાન મેળવે છે. હિંદુસ્તાનમાં તે પુસ્તકની જગ્યાએ કદર કરવામાં નથી આવતી જેમાં અન્ય પુસ્તકોનાં પ્રમાણ ન આવવામાં આવ્યા હોય, અમેરિકામાં નવાં પુસ્તક પંકાય છે. હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ માણસ એવું કામ નહિ કરે, અથવા કરવા નહિ ઇચ્છે જેનું પરિણામ તે પોતાની આખો-ની સામે ન લેઈ શકે, અને તે પણ એટલે સુધી કે વૃદ્ધ પુરુષો બગીચો બનાવતાયે અચકાય છે, પરંતુ અમેરિકામાં એમ નથી. ત્યાં પ્રત્યેક પુરુષ કામ કરે છે અને ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી. તેઓ પોતાનો અગત લાભ નથી ભેટા; પરંતુ દેશના લાભ ઉપર દૃષ્ટિ રાખે છે. જાપાનમાં એક અમેરિકન પ્રેફેસર હતો, તે અત્યંત વૃદ્ધ હતો. તે બાર ભાષાઓ બોલતો હતો. તોપણ આટલી વૃદ્ધાવસ્થા છતાં તે રૂશીયન ભાષા શીખતો હતો. “ રામે ” તેને પૂછ્યું કે “ આપ હવે રૂશીયન ભાષા શીખીને શું કરશો ? ” તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ મેં સાંભળ્યું છે કે રૂશીયન ભાષામાં ભૂગોળનાં પુસ્તકો સર્વથી ઉત્તમ રીતે લખાયલા છે. તેથી હું રૂશીયન ભાષા એટલા ઉદ્દેશથી શીખી રહ્યો છું કે હું તે પુસ્તકો વાચુ અને તેનો

મારી માતૃભાષામાં અનુવાદ કરું, કે જેથી અમારી ભાષામાં પણ ભૂગોળનાં ઉત્તમ પુસ્તકો પ્રાપ્ત થઈ શકે અને મારા દેશને લાભ પહોંચે. ” તે રૂઝની ઇચ્છા નહોતો રાખતો; પરંતુ એટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ અન્ય ભાષા શીખવામાટે તે જે કઠિન પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો તે કેવળ પોતાના દેશને લાભ પહોંચાડવા ખાતરજ કરતો હતો. શું કોઈ હિંદુસ્તાની ક્યારેય પણ પોતાના દેશના લાભને માટે કદી આવો પરિશ્રમ કરે છે ? અને તેણે વળી એટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં ? અહીં તો લોકોને બહુધા એમજ કહેતા સાંભળીએ છીએ કે, મરણ માથા પર ભમે છે, તો કોને માટે કામ કરવું ? હવે ભલા હિંદુસ્તાનની કેવી રીતે ઉન્નતિ થઈ શકે ?

હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ પુરુષ પોતાના વડીલ કરતાં આગળ વધવા નથી ઇચ્છતો, પરંતુ અમેરિકામાં તો તે પુરુષની જરાએ પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી કે જે પોતાના પતા કરતાં એક બે હગલાં આગળ ન વધે. ત્યાં પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં એજ ઇચ્છા પ્રબળ રીતે ઘસ કરી રહેલી હોય કે મારા બાપદાદાઓએ જે કંઈ કંઈ છે તેનાથી મારે અધિક કરવુંજ નોઈએ. જ્યારે તેમના અંતઃકરણમાં આવા વિચાર ભરેલા હોય છે ત્યારે તે લોકો ઉન્નતિ ન કરે તો શું હિંદુસ્તાનીઓ ઉન્નતિ કરશે ?

હિંદુસ્તાનીઓ અન્ય મુલકોમાં જવાથી પોતાનો ધર્મ જાપ્ત થાય છે એમ માને છે, પરંતુ બીજા દેશોમાં ગયા વગર ઉન્નતિ નથી થઈ શકતી. પોતાના દેશની ઉન્નતિને માટે અન્ય દેશોનાં રીત, રિવાજ, નીતિ, જ્ઞાન-કૌશલ્ય, આચારવિચાર, વિદ્યા અને વૈભવનું જ્ઞાન હોવાની જરૂર છે; પરંતુ જ્યાંસુધી તે બહારના દેશોમાં જઈ જાતે અનુભવ ન કરીએ ત્યાંસુધી એ બાબતો જાણી નથી શકાતી. હિંદુસ્તાનીઓ જ્યારે વિદેશગમનમાં પાપ ગણે છે, ત્યારે આ વાતોનો અનુભવ તેઓ કેવી રીતે કરી શકવાના હતા ? અને અનુભવ વિના ઉન્નતિ કેમ થઈ શકે ? અફસોસ ! હિંદુસ્તાનીની કલ્પનામાં આ વાત નથી આવી શકતી કે અન્ય દેશોમાં શું ચાલી રહ્યું છે. આપણે એક મકાનમાં વદન પૂરાયલા છીએ. આપણને વિચાર સરખોએ નથી આવી શકતો કે મકાનની બહાર કેવો સુગંધિત વાયુ વાઈ રહ્યો છે, કેવાં વિચિત્ર મનોહર પુષ્પો ખીલેલાં છે; અને પ્રકૃતિનું સૌંદર્ય કેટલું સુખપ્રદ છે ? એક બાળુ જ્યારે હિંદની આવી દશા

છે, ત્યારે ખીણ બાબુ અમેરિકાના લોકો કદિ ઘરમાં નથી બેસી રહેતા. અમેરિકામાં તે માણસનો જન્મ નિષ્ફળ ગણવામાં આવે છે કે જેણે કદિ ખીણે દેશ ન જોયો હોય. યુરોપના દેશોની પણ આવીજ સ્થિતિ છે. જર્મન લોકો દશ હજાર મિશ્ર દેશમાં, ચિસ્તાળીશ હજાર પારિસમાં, અને સેંકડે આઠ ટકા જગતના અન્ય ભાગોમાં નિયમિત રીતે આવજા કરતા ગહે છે. કેટલું બધું દેશાટન!

એક વખત “ રામ ” જર્મન સ્ટીમરમાં મુસાફરી કરતો હતો. “ રામ ” સ્ટીમરના તુનક ઉપર ગયો, અને ત્યાં કેટલાંક ભજન ગાવાનો આરંભ કર્યો. ઠંડી ઠંડી હવા વાતી હતી, આકાશ સ્વચ્છ હતું, પ્રકૃતિની સુદરતા જોવા જેવી હતી. એકાંત સ્થાન હોવાથી “ રામે ” મોટા સ્વરે ગાવા માંડ્યું. “ રામ ” અતિ આનંદમય દશામાં હતો, એટલામાં “ રામ ” નું ગાયન સાલજી તે સ્ટીમરનો કૅપ્ટન અને કેટલાક મુસાફરો કે જેઓ બધા જર્મન હતા, “ રામ ” ની પાસે આવ્યા, અને “ રામ ” ની સાથે વાતચીત કરવા માડી. કૅપ્ટન સિવાય અન્ય કોઈ અંગ્રેજી નહોતા મમજી શકતા. “ રામ ” અંગ્રેજીમાં વાત કરતો હતો અને કૅપ્ટન પોતાના સાથીઓને પોતાની ભાષામાં સમજાવતો હતો. તે કૅપ્ટન હિંદુ અને હિંદુધર્મ વિષે વાત કરતો હતો. તેથી મને બહુ આશ્ચર્ય થયું કે તેને હિંદુધર્મ વિષે એટલો બધો અનુભવ કયાથી પ્રાપ્ત થયો હશે ? તેને પૂછવાથી જણાયું કે જગત્ આખાના દેશોના ધર્મો, વિદ્યા, અને રીતરિવાજ ત્રિણેનું જ્ઞાન મેળવવું એ તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજતા હતા અને આવાજ ઉદ્દેશથી તે લોકો દેશાટન કરે છે. “ રામે ” તેમને પૂછ્યું, “ તેથી શો લાભ થવાનો છે ? ” તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ બધા દેશોના રીતિ રિવાજ અને ધર્મોને જાણીને જે જે રીતિરિવાજ, વિદ્યા અને ધર્મ અમારા દેશને લાભદાયક જણાય છે તેમનો અમે અમારા દેશમાં પ્રચાર કરી છીએ વિદ્યાનો પ્રકાશ સર્વ દેશોમાંથી ગ્રહણ કર્યો જોઈએ, કેમકે આપણે બાણતા નથી કે કયા દેશમાં કઈ વિદ્યા છે. સર્વ દેશોનો પ્રકાશ જો અમે અમારા દેશમાં લઈ જઈ શકીએ તો અમારા દેશમાં મહા પ્રકાશ થાય ” અહા ! પોતાના દેશમાં પ્રકાશ ફેલાવવાની, અર્થાત્ પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવાની આ કેવી નૈસર્ગિક વિચારની ભૂમિકા છે ? અહા ! હિંદુસ્તાનીઓ ! તમારી કેવી

ચોચનીય દશા છે ? તમારી આંખ ક્યારે ઉઘડશે ? શું કોઈ દિવસે પણ તમારા હૃદયમાં આ દેવતુલ્ય મનુષ્યોની પેઠે તમારા સ્વદેશનાં હિત ઉન્નતિ અને ઉપકારની ઇચ્છા ઉદ્ભવશે ? શું કદિ તમે પણ આ જર્મનોની પેઠે પોતાના દેશમાં વિદ્યાઓનો મહા પ્રકાશ કરવાની ઇચ્છાથી પ્રેરાઈ આ પ્રમાણે લિન્ન લિન્ન દેશોમાં જઈ ત્યાંથી વિદ્યાનો પ્રકાશ લઈ આવશો ?

પૂર્વે જ્યારે હિંદુસ્તાનીઓને અન્ય દેશોમાં જવાનો બાધ ન હતો અને અહીં પ્રકાશ હતો, ત્યારે હિંદીઓ પોતાના દેશના પ્રકાશવડે અન્ય દેશોને પ્રકાશિત કરતા હતા. પરંતુ જ્યારથી બહાર આવવા જવાનો માર્ગ બંધ કરી દેવામાં આવ્યો, ત્યારથી પ્રકાશ આવવો બંધ થયો અને સર્વત્ર અંધકાર ફેલાઈ ગયો. અહીંથી પ્રકાશ કેમ જતો રહ્યો ? વહાલા ! એક બારીબારણાંવાળા મકાનમાં સૂર્યનો પ્રકાશ અને હવા ખૂબ ફેલાઈ રહ્યાં હોય, તે હવાઅજવાળું તે મકાનમાંથી બહાર ન જવા પામે એટલા માટે જો તે મકાનનાં સર્વ બારીબારણાં બંધ કરી દેવામાં આવે તો શું પરિણામ આવે ? હવાઅજવાળું શું તે મકાનમાં રોકાઈ રહી શકશે ? બારીબારણાં બંધ થયાં કે તરતજ તે મકાનમાં અંધકાર ફેલાઈ જશે, હવા મલિન થવા માંડશે અને તેમનું બહારથી આવવું પણ બંધ થઈ જશે. બસ, હિંદની પણ આવીજ દશા થઈ છે. બહાર આવવા જવાનાં બધાં દ્વાર બંધ કરી દેવામાં આવ્યાં, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે અહીં જે કંઈ પ્રકાશ હતો તે પણ બંધ થઈ ગયો, બહારથી પ્રકાશનું આવવું પણ અટકી પડ્યું, અને હિંદમાં અંધકાર પ્રસરી ગયો. શાઓમાં લખ્યું છે કે વિદ્યારત્ન નીચ પાસેથી પણ લેવું જોઈએ અને સર્વને આપવું જોઈએ. જેટલી વિદ્યા તમે બીજાઓને આપશો તેટલોજ તમારી વિદ્યામાં વધારો થશે; પરંતુ અફસોસ છે કે હિંદીઓ બીજાઓને વિદ્યા આપતાં અત્યંત સંકોચ કરે છે અને બીજાઓ પાસેથી વિદ્યા ગ્રહણ કરવા પણ નથી ઇચ્છતા. બીજાઓની વિદ્યા ન શીખવામાં આવે તેટલા માટે સમુદ્રયાત્રાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો. આવી સ્થિતિમાં વિદ્યારૂપી પ્રકાશનું અજવાળું કેવી રીતે રહી શકે ? હાય ! સ્વાર્થ શું કોઈ અન્ય વસ્તુને કહેતા હશે ? વેદ અને શાસ્ત્ર કે જેનાવડે પરમાત્મવિષયક જ્ઞાન થાય છે, તે કોઈ પણ અન્ય દેશવાળાને ન ભળાવવાં, અન્ય દેશોમાં તેમનો પ્રચાર ન કરવો; શું એમ કરવાથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થશે ?

શું અન્ય દેશનિવાસીઓ પરમેશ્વરે બનાવેલાં મનુષ્ય નથી ? પરમેશ્વરે સાચા જ્ઞાનનો ભંડાર (વેદો) તમને સોંપ્યો, કે જેથી મનુષ્યોને જોનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય, પણ તમે તો તમારું કર્તવ્ય બૂલીને તેમને તમારીજ સંપત્તિ માનવા લાગ્યા, ત્યારે કહો કે તમારી ઉપર ઈશ્વરનો કોપ ન થાય તો બીજું શું થાય ? બુદ્ધિ, ખ્રિસ્તી લોકો બાઈબલને ઈશ્વરી જ્ઞાન ગણે છે અને તેથી તેઓ તેના પ્રચાર માટે કેટલાં કષ્ટો સહન કરે છે ? કેટલા પ્રાણની આહુતિ આપે છે ? કેટલું બળુ દ્રવ્ય ખર્ચે છે ? xxx અહા ! પરમાત્મા તેમની ઉપર પ્રસન્ન ન થાય તો બીજા કોની ઉપર પ્રસન્ન થાય ? કેમકે ઈશ્વરે તેમને જેવું અને જેટલું જ્ઞાન આપ્યું છે, તેટલું તેઓ બીજાઓને આપવામાં સંકોચ નથી કરતા. બિલકુલ કષ્ટ સહન કરીને, તેમને વિદ્યા ભણાવીને, અસ્પર્શ-ને સ્પર્શ બનાવીને, ધન ખર્ચીને અરે પ્રાણ ગુમાવીને પણ તેઓ તે જ્ઞાન આપે છે. પરંતુ હિંદીઓ ! તમને જે કંઈ સોંપવામાં આવ્યું છે. તેનો શું તમે પણ બીજાઓમાં પ્રચાર કરો છો ? જો નથી કરતા, તો શું ઈશ્વર તમારાથી પ્રસન્ન થતો હશે ? શું હજી પણ તમે નથી સમજી શક્યા કે ઈશ્વરનો તમારી ઉપર કેટલો કોપ થઈ રહ્યો છે ! રાત્ર્ય ગયું, લક્ષ્મી ગઈ, વિદ્યા ગઈ, પ્રતિષ્ઠા ગઈ, બળ ગયું, પુરૂષાર્થ ગયો અને સર્વસ્વ ગયું તો પણ ન સમજ્યા, જોથીજ દુબકાળ આવ્યો, પ્લેગ આવ્યો, કોગળિયું આવ્યું. ત્યારે શું હજી નથી સમજાતું કે ઈશ્વર આપણી ઉપર કોપ કરી રહ્યો છે ? વહાલા ! સાવધાન થાઓ. હજી સાવધાન થવાનો સમય છે.

પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમાં બધા સમાન છે, કેમકે પરમેશ્વરેજ બધાને ઉત્પન્ન કર્યા છે, અને તેથી જો આપણે પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે પ્રાણીમાત્ર સાથે પ્રેમ કરવો જોઈએ. ભાઈને મારવાથી, કે તેની સાથે વેર બાંધવાથી, કે તેની ઘૂણા કરવાથી બાપ કદી પ્રસન્ન નથી થઈ શકતા, ત્યારે શું કોઈ મનુષ્યની ઘૂણા કરવાથી, અથવા તેને નીચ માનવાથી પરમેશ્વર, કે જે સર્વનો પિતા છે, તે પ્રસન્ન થવાનો છે ? કદાપિ નહિ. માત્ર મોઢેથીજ બોલીએ કે અમે પ્રભુપ્રેમી છીએ એ પૂરતું નથી. તમારે એ સિદ્ધાન્તને આચરણદ્વારા સિદ્ધ કરવો જોઈએ અને તેની સાબિતી એજ છે કે તમે મનુષ્યમાત્રની

સાથે પ્રેમ કરે, પ્રાણીમાત્ર સાથે પ્રીતિ રાખે, જગત્માત્ર પર સમ-
દષ્ટિ રાખે, સઘળાને સમાન અને આત્મવત્ માને, અર્થાત્ એટલું ધ્યાનમાં
રાખે કે જે કંઈ હું છું તે તેઓ છે, અને જે કંઈ તેઓ છે તે હું છું;
એટલે કે હું અને તેઓ કંઈ પૃથક્ નથી પણ એકજ છીએ. કાંઈ મનુષ્ય
ગમે તે દેશનો હોય, ગમે તે જાતિનો હોય, ગમે તે વર્ણનો હોય, તેની
પરવા ન કરે. તમારે તો ઇશ્વરની પ્રસન્નતા મેળવવા સાથે કામ છે,
તમારે તો પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવું છે. હાથ શરીરનાં સર્વ અંગ
પ્રત્યંગને સહાયતા પહોંચાડે છે, પગને અથવા કોઈ બીજા અંગને જરા
દુઃખ થાય છે કે હાથ તરતજ તેમની સહાય કરવા દોડી જાય છે. હાથ
કદિ એવો વિચાર મનમાં નથી લાવતો કે પગ મારાથી નીચે છે, ગુદા
આદિ ઇંદ્રિયો અપવિત્ર છે, મોંમાં થુંક છે, નાકમાં લીંટ ભરેલું છે, કે
કાનમાં મેલ છે; તે તો સમદષ્ટિથી સર્વને સહાયતા કરે છે, અને સર્વનાં
દુઃખ ટાળવા પ્રયત્ન કરે છે, આવો વિચાર કદિ મનમાં પણ ન આવેવો
જોઈએ કે દક્ષાણે મારાથી નીચે છે અથવા પરધર્મી છે.

અમેરિકામાં રવિવારને દિવસે એક સાહેબ સાથે “રામ” ને સુલાકાત
થઈ. તેની મઠમ રોમન કેથોલિક હતી અને તે પોતે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનો
હતો. તેઓ પોતપોતાના દેવળમાં તો ગયાં, પરંતુ સાહેબ પ્રથમ પોતાની
મઠમને તેના દેવળમાં મૂકી આવ્યા પછીજ પોતાના દેવળમાં ગયો. પછી
પાછા ફરતી વખતે એ પોતાના દેવળમાંથી પોતાની જીને લેવા તેના
દેવળમાં ગયો, અને બન્ને સાથે ઘેર આવ્યાં. “રામ” તે સાહેબને પૂછ્યું,
“ તમે સ્ત્રી પુરુષ બન્ને લિન્ન પંથનાં છો, છતાં એક બીજાં કેવી રીતે
પ્રેમથી રહી શકો છો ? ” તેણે જવાબ આપ્યો કે “ ધર્મનો ઇશ્વર સાથે
સંબંધ છે, અને મારી મઠમનો અને મારો સંબંધ તો સાંસારિક છે.
ઇશ્વરની સમક્ષ મારાં કર્મોનો જવાબદાર હું છું, અને તેનાં કર્મોની ઉત્તર-
દાતા તે છે. તેથી વાદવિવાદ કરવાથી અમને શો લાભ ? અમે સાંસારિક
સંબંધને લીધે એક બીજાને ગાહીએ છીએ. ” સાહેબનો ઉત્તર સત્યજ
હતો. હાલુ પછી તેમજ જોઈએ; પરંતુ હિંદમાં જોઈ શકે એવું હોય અને
પતિ શૈવ હોય તો તેમની વચ્ચે કદાપિ પ્રેમ બંધાવાનો નહિ. હાથ, !
કેટલો અનર્થ !

તમે લોકો (હિંદીઓ) અન્ય દેશવાસીઓને નીચ, મ્લેચ્છ આદિ નામોથી સંબોધો છો, અને તેમની સૂઝ રાખો છો; પરંતુ રામ કહે છે કે જેને તમે નીચ સમજો છો તેઓ ઉત્તમ છે, જેને તમે મ્લેચ્છ કહો છો તેમનું હૃદય પવિત્ર છે, અને તેઓ તમારી સાથે પ્રેમ રાખે છે. વિશેષમાં વળી તે લોકોમાં દેશપ્રેમ એટલો બધો છે કે પોતાના દેશ માટે પોતાનું લોહી વહેવડાવવા પણ તેઓ પ્રતિપળે તૈયાર હોય છે. એક જાપાની સ્ટીમરમાં કેટલાક હિંદી યુવકો મુસાફરી કરતા હતા. તેઓ ચોથા વર્ગમાં હતા. ચોથા વર્ગના મુસાફરોમાંટે હિંદુસ્તાનીઓને યોગ્ય ખોરાકની વ્યવસ્થા નહોતી. તેથી તેઓ ભૂખ્યા રહ્યા. એટલામાં એક જાપાની યુવકની દૃષ્ટિ તેમની ઉપર પડી. તેને જણાયું કે આ બિચારા હિંદીઓ ભૂખ્યા છે. તે ઉદાર, દયાળુ જાપાની યુવકથી ન રહેવાયું. તે તરફાળ પહેલા વર્ગની ઝોરડીમાં ગયો, અને ત્યાંથી પોતાને ખર્ચે ફળ અને મેવો લાવ્યો અને ભૂખ્યા હિંદીઓને ખવડાવ્યું હિંદી યુવકો બહુ ખુશ થયા અને તે કૃપાળુ જાપાની યુવકને તેની કિંમત આપવા લાગ્યા. પરંતુ જાપાની યુવકે ઉચિત આત્માસન અને મધુર વચનોદ્વારા સર્વને સત્કાર કરી કિંમત લેવાની ના ખાડી, અને પછી તેવીજ રીતે ચાર પાંચ દિવસ સુધી તેમને નિયમસર ફળ તથા મેવો આપતો રહ્યો, અને હર વખત કિંમત લેવાની ના પાડતો રહ્યો જ્યારે તેમને જૂદા પડવાનો સમય આવ્યો ત્યારે હિંદી યુવકો તેનો આભાર માનવા લાગ્યા અને ફરી તેને પૈસા લેવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા તે જાપાની યુવકે ફરી પણ તે લેવાનો ઇન્કાર કર્યો અને તેમને નમ્રતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો, “ લાઇઓ ! હું પૈસા તો નથી લેવાનો, પરંતુ જો આપ સ્વીકારો તો મારી એક વિનંતિ છે. ” હિંદી યુવકોએ કહ્યું = અવશ્ય, અવશ્ય કહો. ” જાપાની યુવકે કહ્યું “ મારી એટલીજ પ્રાર્થના છે કે જ્યારે તમે હિંદુસ્તાન જાઓ, ત્યારે એમ ન કહેતા કે જાપાની સ્ટીમરમાં અમને તકલીફ વેઠવી પડી હતી- ત્યાં જામવાની વ્યવસ્થા બરાબર નહોતી કેમકે જો તમે એવું કહેશો તો અમારા દેશની બદનામી થશે ” અહા ! કેવો પ્રેમ ! કેવો વિમલ દેશાનુગમ ! તે યુવક ન તો તે સ્ટીમરનો માલિક હતો અને ન તો તે સ્ટીમરમાં નોકર હતો, પરંતુ જે દેશની તે સ્ટીમર હતી, તે દેશનો તે

રહેવાસી હતો. અને એ સંબંધને લીધેજ તે તે સ્ત્રીમરની બદનામીને પોતાની અને પોતાના દેશની બદનામી ગણતો હતો. આજ સાચું વેદાંત છે; એનેજ સાચી “બ્રહ્મવિદ્યા” કહેવામાં આવે છે. શું અત્યારના હિંદી મુખકો એવું દેશાભિમાન ધરાવે છે ? હિંદીઓ શું આવું વેદાંત શીખ્યા છે ? શું તમારામાંથી કોઈને આવી અમલી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ છે ? હાય ! અહીંનું વેદાંત, અહીંની બ્રહ્મવિદ્યા તો માત્ર વાદવિવાદ કરવા માટેજ છે, આચરણમાં મૂકવા માટે નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે એવી બ્રહ્મવિદ્યા જ્યાંસુધી વર્તનમાં નહિ આણે ત્યાંસુધી તમારા દેશની ઉન્નતિ થવાની નથી, અફસોસ ! વેદાંત અને બ્રહ્મવિદ્યા ભણવામાં આવે છે હિંદમાં, અને તેનો અમલ થાય છે જાપાન અને અમેરિકામાં હિમ-ણાંજ રૂશીયા અને જાપાન વચ્ચેના યુદ્ધમાં જાપાનીઓને પોતાના એક લડાયક વહાણને ડૂબાડવાની આવશ્યકતા જણાઈ. એ તો નહીં હતું કે જે લોકો એ વહાણને ડૂબાડવા જશે તેઓ પણ ડૂબવાના, કેમકે તેમને ઉગારવાનો કોઈ ઉપાય ન હતો. છતાં વહાણના કેપ્ટને એક જાહેરનામું પોતાની પલટણમાં ફેરવ્યું કે “અમે એક વહાણને ડૂબાવવા ઇચ્છીએ છીએ; પરંતુ જે તેને ડૂબાવવા જશે તેને બચવાનો કોઈ ઉપાય નથી. આટલું જોખમ એટલું જ તેને ડૂબાવવા જવા ઇચ્છતા હોય તેમણે અરજી કરવી.” કેપ્ટનની કચેરી અરજીઓથી ભરાઈ ગઈ. કેટલાક જાપાનીઓએ તો પોતાની આંગળી કાપી તેના રક્તવટ અરજી લખી હતી. કેટલાકોએ અરજીમાં એવી ધમકી આપી હતી કે “જો અમને નહિ મોકલવામાં આવે તો અમે જળે ફાંસો ખાઈ મરી જઈશું.” અહા ! મરવા માટે આટલી બધી ઉત્કંઠા શામાટે ? વહાલાઓ ! તે વહાણને ડૂબાવવાથી જાપાનને લાભ થતો હતો. દેશના લાભની સામે તેઓ પોતાના પ્રાણને કંઈ હિસાબમાંજ નથી ગણતા. જ્યારે અહીં હિંદુસ્તાનમાં “આપ મૂવા તો જગ મૂવા” જેવી વહંતીઓ સંભળાય છે. ! જો કોઈ હિંદીને એમ કહેવામાં આવે કે તમારા મરણથી હિંદીઓને રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે, તો તમે મરવાનું સ્વીકારશો ! એ સવાલનો શો જવાબ મળશે ? એજ કે મરી ગયા પછી રાજ્ય મળે તોએ અમોને શો લાભ ? હાય ! કેવો પ્રચંડ સ્વાર્થ ભરેલો છે. પ્લેગ ને લીધે દર મહિને લાખથી અધિક મનુષ્યો મરણ

પામે છે. કોંગ્રેસિયું વગેરે અન્ય વ્યાધિઓના લોગ થાય છે તે તો જૂદા. પરંતુ હિંદમાં કોઈ એવો માઈનો પૂત નથી કે જે પોતાના આ ક્ષણ-લગુર દેહને પોતાના દેશોપકારરૂપી યજ્ઞમાં હોમી દે; અર્થાત્ દેશના બલમાટે પોતાના પ્રાણ નિષાવર કરી દે, અથવા શ્રમ વેડી પરસેવો વહેવડાવે, અથવા થોડુંક કષ્ટ સહન કરી લે. આપણા દેશને માટે પ્રાણ કુરબાન કરવા તો એક બાળુ રહ્યા, પરસેવો વહેવડાવવો તો એક બાળુ રહ્યો, કષ્ટ સહેવું તો એક બાળુ રહ્યું, પણ આપણે હાથે દેશનું ભૂંડું ન થવા પામે તોયે ધન્યભાગ્ય ! હમણાંજ એક હિંદી વિદ્યાર્થી જાપાનમાં અભ્યાસ કરતો હતો. એક દિવસ તે નિશાળના પુસ્તકાલયમાંથી એક પુસ્તક પોતાને ત્યાં વાંચવામાટે લઈ આવ્યો, તે પુસ્તકમાં એક નકશો હતો, તેની તેને બીજા કોંગ્રેસ ઉપર રૂપરેખા દોરવી હતી. પરંતુ તે વિદ્યાર્થીએ નકશો દોરવા જેટલી મહેનત કરવાનું પસંદ ન કર્યું, અને તે પુસ્તકમાંથી જે પાના ઉપર નકશો દોરેલો હતો તે પાનું ફાડી પોતાની પાસે રાખી લીધું. કેટલાક દિવસો પછી એક જાપાની વિદ્યાર્થીએ તે ફાટેલું પાનું જોયું. તેણે પ્રિન્સીપાલ (અધ્યક્ષ) ને તેની ખબર આપી; અને એવો કાયદો પસાર કરવામાં કરવામાં આવ્યો કે ભવિષ્યમાં કોઈ પણ હિંદી વિદ્યાર્થીને પુસ્તકાલયમાંથી કોઈ પણ પુસ્તક ઘેર વાંચવા માટે ન આપવું ! અફસોસ ! પોતાના એક જરા જેટલા સ્વાર્થને લીધે, એક જરા જેટલી મહેનત બચાવવા ખાતર તે હિંદી વિદ્યાર્થીએ પોતાના દેશને કેટલું બધું નુકશાન કર્યું ! તમારાથી પણ આવીજ ભૂલ થવી સંભવિત હતી. હાય ! કેટલા શોકની વાત છે કે આપણે આપણા પોતાના નજીવ સ્વાર્થને ખાતર અથવા આપણી પોતાની નાની સરખી અગવડથી બચવામાટે પણ એવાં કામ કરી બેઝીએ છીએ કે તેથી આપણા સમગ્ર દેશને હાનિ થાય છે; અને પરિણામે આપણે પણ કષ્ટ અને હાનિ ભોગવીએ છીએ.

જુઓ, હાંગકાંગમાં અંગ્રેજોની એક મુસલમાની પલટણ હતી. તે પલટણના સિપાઇઓનો પગાર મહીને ૪૫) રૂપીઆ હતો. એ સિપા સિપાઇઓ જેમને અહીં ૯ કે ૧૦ રૂપીઆ મળતા હતા, તેમણે અરજી કરી કે જો અમને મહીને ૧૫ રૂપીઆનો પગાર આપવામાં આવે તો અમે ખુશીથી હાંગકાંગ જવા તૈયાર છીએ. સરકારને તો એમાં લાભજ

હતો. એટલે સરકારે તેમની અરજી સ્વીકારી, અને મુસલમાની પલટણને નોટિસ આપી કે જેને મહિને રૂ. ૧૫) ના પગારમાં રહેવું હોય તે રહે, બીજા રાજનામું આપી આજ્ઞા જાય. તે મુસલમાની પલટણના એકે સિપાઈએ મહિને રૂ. ૧૫) ના પગારમાં રહેવાનું કબૂલ ન કર્યું અને રાજનામાં આપી દીધાં. ત્યાર પછી તેમણે વિલાયત મુખી એને માટે અરજીઓ કરી પરંતુ કંઈ વળ્યું નહિ. જ્યારે થોડા ખર્ચમાં સરકારનું કામ ચાલી શકતું હોય તો પછી તેને માટે ખર્ચ કરવાની રીત જરૂર ? બળવાન સિપાઈઓ થોડા ખર્ચમાં મળતા હોય તો પછી સરકાર એવી બેવકૂફ ક્યાં. હતી કે તે મુસલમાન સિપાઈઓનું સાંભળે ? સારાંશ કે સિખ સિપાઈઓને ભરતી કરવામાં આવ્યા, અને મુસલમાનોને રજા આપવામાં આવી. નિરાશ થઈને મુસલમાન સિપાઈઓ આફ્રિકામાં “ મુસ્લિમ ” ના દેશમાં આજ્ઞા ગયા, અને તેના સૈન્યમાં ભરતી થઈને તેને અંગ્રેજો વિરુદ્ધ ઉશ્કેરવા લાગ્યા. મુસ્લિમો તેમના દાવમાં આવી ગયો અને તેણે અંગ્રેજો વિરુદ્ધ લડાઈ શરૂ કરી. અંગ્રેજોએ હાંગકાંગથી સિયોની એજ, પલટણને તેની સામે લડવા માટે મોકલી. તે મુસલમાન સિપાઈઓને અખર પડી કે તેમની સામે તેજ સિખ પલટણ આવેલી છે, તેથી જૂનું વેર-વાળવાના જોશમાં તેઓ અત્યંત બહાદુરીથી લડ્યા. પરિણામે તે સિખ પલટણના કેટલાએ સિપાઈઓ માર્યા ગયા અને ઘણા ઘાયલ થયા; ઘણા જણ તે રૈતાળ રણની ગરમી સહન ન કરી શકવાને લીધે મરણ શરણ થયા અને કેટલાએ સિપાઈઓ તેને લીધે માંદા પડ્યા. સારાંશ એટલોજ કે અંતે બધાનો વિનાશ થયો. વહાલા ! જુઓ. જે જેવું કરે છે, તે તેવાં ફળ પામે છે. આ સિખ સિપાઈઓએ પોતાના પાંચ રૂપિયાના સ્વાર્થને ખાતર તે મુસલમાન સિપાઈઓને પિસ્તાળીશ રૂપીઆનું નુકશાન કર્યું હતું. તેનું તેમને એ ફળ મળ્યું કે માર્યા ગયા, મરી ગયા, માંદા પડ્યા, અને વિનાશ પામ્યા. હાય ! સ્વાર્થ કેવી ભુંડી જતા છે ! તે પ્રથમ તો બીજાઓને હાનિ કરે છે, અને પછી, જે તેનો ઉપયોગ કરે છે તેનો પણ તે નાશ કરે છે. વહાલા ! જેવી રીતે આ શરીરના જીવનને માટે હાથ, પગ, નાક, આંખ, કાન, દાંત, જીભ, ઇત્યાદિ બધી ઇન્દ્રિયોની આવશ્યકતા છે, તેવીજ રીતે આ સંસારના જીવનમાટે સિન્ન સિન્ન જાતિના

બધા મનુષ્યોની પણ આવશ્યકતા છે, પછી ભલે તેઓ હિંદુ હોય, મુસલમાન હોય, ખ્રિસ્તી હોય કે પારસી હોય. આપણે હુઃખ દઇએ તો કોને દઇએ ? નીચ ગણીએ તો કોને ગણીએ ? સ્વાર્થ સાધીએ તો કોની સામે ? જુઓ, જો આખ એમ કહે કે “ જોઈ છું તો હું અને લાલ થાય છે હાથ વગેરેને, માટે હું જોવું છોડી દઇશ; ” હાથ કહે કે “ કામ તો હું કરું છું અને સ્વાદ લે છે મોહું, માટે હું કામ કરવું છોડી દઇશ, ” પગ એમ કહે કે “ આખા શરીરનો ભાર ઉપાડીને હું કરું છું, અને આ બીજા લાગે તો આરામ કરે છે, માટે હું કરવું છોડી દઇશ ” એજ પ્રમાણે અન્ય બધી ઇદ્રિયો પણ કહે અને પોતપોતાનું કાર્ય કરવું છોડી દે, તો કહો વહાલા ! કેટલા અન્યાય થઈ પડે ! શું એવી સ્થિતિમાં આ શરીર એક મિનિટ પણ ટકી શકે ? કદાપિ નહિ. જુઓ, જો આંખ એમ કહે કે જે વસ્તુને હું સુદર જોઈ તેને હું મારીજ પાસે રાખીશ, અને તે પોતાનીજ પાસે રાખવા પ્રયત્ન કરે તો પરિણામ શું આવશે ? પ્રથમ તો આંખમાં તે વસ્તુ સમાશેજ નહિ; પણ જો તે વસ્તુ નાની હશે તો તેનાથી આખ ફૂટી જશે. જો હાથ એમ કહે કે જે વસ્તુ હું કમાઈ છું તેને હું મારીજ પાસે રાખીશ, અને પોતાને ચીરી તેમાં તેને ભરે તો શું થશે ? તે પાકી જશે, સડી જશે, અને તેમાં ફીડા પડી જશે. તેજ પ્રમાણે અન્ય ઇદ્રિયો પણ હુઃખ પામશે. આ પ્રમાણે જ્યારે આ વાત સિદ્ધ છે કે સ્વાર્થ સ્વાર્થીનેજ કાળાતરે અધિક હાનિ કરે છે, તો પછી તેને આપણા મનમાં અને વહેવારમાં શા માટે જોઇએ ? હિંદી વિદ્યાર્થીએ સ્વાર્થને લીધે પુસ્તકનું પાનું ફાડ્યું હતું. તેણે પોતે પણ નુકશાન લોગવ્યું અને પોતાના દેશને પણ હાનિ પહોંચાડી. સિંખ પલટણે પોતાના સ્વાર્થને ખાતર મુસલમાન સિપાઈનું નુકશાન કર્યું હતું, તેથી તેઓ પોતેજ નાશ પામ્યા. દુકમા આવી રીતે સ્વાર્થીઓએ પોતાના સ્વાર્થને લીધે પોતે નુકશાન ખમ્યાના અને દેશને પુષ્કળ હાનિ કર્યાનાં સંકટો ઉદાહરણ હિંદના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. ઠૈરવપાડવો વચ્ચે સત્યાનાશી યુદ્ધ થવું, હિંદમાં મુસલમાની અમલનો સ્થાપના, શાહજહાના પુત્રોનું માહોંમાહે લડવું, મુસલમાની બાદ-શાહતનો વિનાશ, અંગ્રેજોની હિંદુસ્તાનમાં રાજ્યની જડ જમાવવી, મરાઠા

ઓના ક્ષય, સિખોનો વિનાશ, અંગ્રેજોનું સમસ્ત હિંદુસ્થાનના રાજ્ય કર્તા બનવું, ઇત્યાદિ બધી વાતો ઉપર જો દ્રષ્ટિ નાખશો તો જણાશે કે આપણે હિંદુસ્થાનીઓના સ્વાર્થપણને લીધેજ આ સઘળું થવા પામ્યું છે. જો આપણામાં સ્વાર્થ ભરેલો ન હોત તો ન્હારતવર્ષ આજે વિદેશીઓના ચંરણમાં ન લોટતું હોત. હાય ! સ્વાર્થે તમને કંઈ દશામાંથી કેવી અવ-દશામાં પહોંચાડ્યા છે ! સ્વર્ગમાંથી તમને રસાતળમાં ફેંકી દીધા છે, મનુ-ધ્યમાંથી યશુ બનાવી દીધા છે, અને સિંહ હતા તેના શૃંગાલ કરી દીધા છે. ત્યારે શું વહાલા ! હંજુએ તમે તેને નહિ છોડો ?

હિંદુસ્તાનમાં સ્વાર્થપરાયણતા પ્રથમથી ન હતી જો તમે તમારા પૂર્વ પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર ઉપર જોક વાર દ્રષ્ટિ નાખશો તો જણાશે કે જે ઋષિઓનાં તમે સંતાન છો, તે કેવા નિઃસ્વાર્થી હતા; બીજાના ભલાને માટે તે મહાત્માઓ તન, મન, ધનને કેવાં કુરબાન કરતા હતા. તેઓ પોતાના પ્રાણની પણ પરવા નહોતા કરતા. તેઓ શરીરનું માંસ અને હાડકાં સુદાં બીજાઓના ભલાની ખાતર આપી દેતા હતા. જ્યાંસુધી હિંદમાં આવા પુરુષો થયા હતા ત્યાંસુધી હિંદીઓએ અકર્તી રાજ્ય લોગવ્યું, ત્યાંસુધી હિંદ સંસારમાં શિરોમણિ ગણાતું; પરંતુ જ્યારથી આ સ્વાર્થરૂપી બક્ષાએ હિંદુસ્તાનને ઘેરી લીધો છે, ત્યારથી હિંદુસ્તાનની દશા પલટાઈ ગઈ છે. તેથી જો તમે ફરી ઉન્નતિ કરવા ચાહતા હો તો એકદમ આ સ્વાર્થને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી-કાઢો. મરવાનું તો બધાને હોય છે, પરંતુ આપણે માત્ર કાળવશજ મરીએ છીએ, અન્ય પ્રકારે આપણને મરતાં નથી આવડતું. મરતાં આવડે છે બાપાનવાળાઓને, અમેરિકાવાળાઓને, અને યૂરોપવાળાઓને. માટે આપણે પણ તેમની પાસેથી મરતાં શીખવું જોઈએ. અમેરિકામાં એક સમયે સાયન્સ (વિજ્ઞાન)ની ઉન્નતિને માટે એક મનુષ્યને જીવતો ચીરવાની આવશ્યકતા જણાઈ કે જેથી રક્તનો પ્રવાહ અમુકસમયે અમુક નાડીમાં કેવી રીતે યાય છે એની શોધ થાય. મડદાને ચીરવાથી આ વાત જણાઈ શકતી નહોતી, કેમકે મડદામાં રક્તનું વહન નથી થતું. એક માણસ આ કામમાટે પણ તૈયાર થઈ ગયો અને તેને ચીરવામાં આવ્યો ! એકવાર આંખના પડદા વિશે જાણવાની જરૂર પડી. એવી જાહેર માગણી કરવામાં આવી કે કોઈ એક પુરુષે પોતાની આંખ ચીરાવરાવવી ! ત્યારે વહાલા ! શું

તે લોકોએ શું પોતાના લાભમાટે પોતાના શરીર અને આંખને જીવતાં ચીરાવરાવી હશે ? ના ના, માત્ર દેશના લાભમાટે. તેમને તો માત્ર એટલો જ ઉચ્ચ વિચાર હતો કે અમારું આ નાશવંત શરીર દેશને ઉપયોગી થાય, તો તેથી ઉત્તમ સફળિતી ખોજી શું હોઈ શકે ? જો અમારું શરીર કે આંખ ચીરવામાં આવશે તો ડોક્ટરોનું જ્ઞાન વધશે અને તેઓ બીજાઓનાં શરીર અને આંખને પૂરેપૂરો ફાયદો પહોંચાડી શકશે; અને તેથી અમારું શરીર અને આંખ, જેનાથી હુમણાંસુધી માત્ર અમને જ લાભ પહોંચ્યો છે, તે હવે પછી પ્રત્યેક મનુષ્યના લાભને માટે ઉપયોગી થશે, અર્થાત્ અમારું શરીર અને આંખ પ્રત્યેકનાં શરીર અને આંખની સાથે મળી જશે. અહા ! કેવું ઉત્તમ જ્ઞાન ! વહાલા ! તમારે પણ આ જ્ઞાન શીખવું જોઈએ. જ્યાંસુધી તમને આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી થયું ત્યાંસુધી કદાપિ ઉન્નતિ થવાની નથી.

એટલું જ નથી કે તે લોકો મનુષ્યો ઉપર જ પ્રેમ રાખે છે, પરંતુ માંસાહારી હોવા છતાં તેઓ પ્રાણીમાત્ર ઉપર પણ પ્રેમ રાખે છે. અમેરિકાનો પ્રેસીડેન્ટ (રાષ્ટ્રપતિ) એકવાર દરબારમાં જતો હતો. રસ્તામાં તેણે જોયું કે એક સુવર કીચડમાં ફસાઈ પડ્યું છે. સુવર બહાર નીકળવા નેટલો વધારે પ્રયત્ન કરતું હતું તેટલું જ તે વધારેને વધારે કીચડમાં ફસાતું હતું. તે જોઈ પ્રેમીકંટથી ન રહેવાયું. તે પોતે પહેરેલાં દરબારી વસ્ત્રો સાથે કીચડમાં ફૂંદી પડ્યો અને સુવરને બહાર કાઢ્યું. પછી ટાઇમ થઈ જતો હતો તેથી તે કીચડથી ખરડાયલા વસ્ત્રો પહેરીને જ દરબારમાં ગયો. પ્રેસીડેન્ટ સાહેબની આવી સ્થિતિ જોઈ અન્ય દરબારીઓને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. તેઓ રાષ્ટ્રપતિને નમ્રતાપૂર્વક એ વિષે પૂછવા લાગ્યા. પ્રેસીડેન્ટે સઘળી વાત કહી સંભળાવી. દરબારી લોકો બહુ ખુશ થયા અને સહુસુખે પ્રેસીડેન્ટની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે આપણા પ્રેસીડેન્ટ સાહેબ એટલા દયાળુ છે કે સુવર ઉપર પણ દયા દેખાડે છે. કોઈ કંઈ કહેવા લાગ્યો અને કોઈ કંઈ. પ્રેસીડેન્ટે કહ્યું કે મારી આવી જૂઠી જૂઠી પ્રશંસા શામાટે કરો છો ? મેં સુવર ઉપર દયા નથી કરી કિંતુ તેને કીચડમાં નિરાધાર અવસ્થામાં ફસાવ્યું જોઈ મારા હૃદયમાં દુઃખ થયું. મેં તે દુઃખને દૂર કર્યું છે, મેં સુવર સાથે લલાઈ નથી કરી

પરંતુ મારી પોતાની સાથે લલાઈ કરી છે, કેમકે તેના કીચડમાં સપડાવાથી જે દુઃખ મને થયું હતું તે તેને બહાર કાઢવાથી મટી ગયું. અહા ! સાચા વેદાંતનું આ કેવું જીવંત ઉદાહરણ છે, કે અન્ય પ્રાણીના દુઃખને પોતાનું દુઃખ ગણવું, અને પ્રાણીમાત્રનું દુઃખ દૂર કરવાથી પોતાનું જ દુઃખ દૂર થયું છે એમ માનવું. જો તેને સ્થાને કોઈ હિંદી રાજા કે અમીર હોત તો તે સુવરને બહાર કાઢત ખરો કે ? કદાપિ નહિ. ત્યારે વિચાર કરો કે “પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા કરવી ” એ જે તમારો મુખ્ય ધર્મ છે તે ઉદાર ધર્મથી તમે કેટલા બ્રહ્મ થયા છો ? ધર્મ-બ્રહ્મ તો થયા; પરંતુ ધર્મબ્રહ્મ થવાથી જે સજ્જ લોગવની પડે છે તે પણ આજે તમે લોગવી રહ્યા છો. અને ત્યાંસુધી તમે આ સજ્જમાંથી મુક્ત નથી થવાના કે જ્યાંસુધી કરી તે ઉદાર દયા ધર્મ અનુસાર તમારું જીવન નહિ સુધારો.

સુસલમાન બાદશાહીના સમયમાં, જ્યારે અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનમાં કેવળ વ્યાપારીજ હતા, ત્યારે રૂઢખશીયર નામે એક બાદશાહ માંદો પડ્યો. અનેક હુકીમ અને વૈદ્યોથી તેને આરામ ન થયો અને બાગ્યવશાત એક અંગ્રેજ ડૉક્ટર ત્યાં આવેલો હતો. તેના ઔષધથી તે સારો થઈ ગયો. બાદશાહે બહુજ પ્રસન્ન થઈને ડૉક્ટરને બહુ મોટું ઈનામ, પૈશાક તથા જાગીર આપવા ઇચ્છા જણાવી. ડૉક્ટરે અરજ કરી કે “જહાંપનાહ ! હું કંઈ લેવા નથી ઇચ્છતો, પરંતુ જો હજુર પ્રસન્ન થયા હોય તો અંગ્રેજ વ્યાપારીઓના માલ ઉપરની જકાત માફ કરવા કૃપા કરે. ” તરતજ અંગ્રેજ વ્યાપારીઓના માલ ઉપરની જકાત માફ થઈ. અંગ્રેજ ડૉક્ટરે પોતાના લાભનો વિચાર ન કર્યો. જો તેણે પોતાનાજ લાભ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી હોત અને બાદશાહ આપતો હતો તે બારે ઈનામ લઈ લીધું હોત તો થોડા દિવસ માટે તો તે ધનાઢ્ય બની જાત. પરંતુ તેણે તો પોતાના દેશનોજ વિચાર કર્યો અને તેથી આજો દેશ ધનાઢ્ય બની ગયો. આહ ! તે લોકોમાં કેવું બાવહારિક વેદાંત છે ! ત્યારે પછી તે લોકો ઉન્નતિ ન કરે તો બીજું કોણ કરશે ?

હિંદુસ્તાનીઓને તો જરાબર આજ ઉદાહરણ લાગુ પડે છે. એક સાધુએ એક માણસને કોઈ એક વસ્તુ આપી. આ વસ્તુમાં એવો ગુણ હતો

કે તે વસ્તુ પાસેથી જે કંઈ માગવામાં આવે તે માગનારને તરતજ મળે; પરંતુ તેના પાડોશીને માગનાર કરતાં બમણું મળે. તે માણસે ધન માગ્યું, હાથી ઘોડા માગ્યા, ગાય લેંસ માગી, અને બીજી બધું જે કંઈ માગ્યું તે સઘળું તેને મળ્યું; પરંતુ તેના પાડોશીને તેનાથી બમણું મળ્યું. પાડોશીને આ પ્રમાણે બમણું મળવાને લીધે તે અત્યંત ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યો. એક દિવસ તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ વસ્તુ પાસેથી હવે એવું શું માગવું કે જેથી પાડોશીને બમણું મળતાં તેને બમણું નુકશાન થાય? વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં આવ્યું કે મારી એક આંખ ફૂટી જાય એમ માગું એટલે મારી એક આંખ ફૂટે તો તેની બન્ને આંખો ફૂટી જશે. તેણે એમજ કર્યું. અને તેની એક આંખ તથા પાડોશીની બન્ને આંખો ફૂટી ગઈ. પછી તેણે પોતાનો એક હાથ અને એક પગ ફૂટી જવામાટે તે વસ્તુ આગળ પ્રાર્થના કરી. તેના એક હાથ અને એક પગ ફૂટી ગયા, અને તેના પાડોશીના બન્ને પગ ફૂટી ગયા. ભાગ્યવશાત્ તેને લકવો થયો અને તેથી તેના બાકી રહેલા હાથ પગ પણ ફૂટી ગયા અને આંખ પણ ફૂટી ગઈ. એટલે તેણે તે વસ્તુ પાસે બન્ને હાથ પગ અને આંખો માગી. પણ તેનો અસ્વીકાર થયો; કેમકે પાડોશીને તેનાથી બમણું મળવું જોઈતું હતું, પરંતુ તેને ચાર હાથ, ચાર પગ ને ચાર આંખો ન હતી. તેથી તેણે લાચાર થઈ પોતાના એક પગ હાથ અને આંખ સારી થઈ જાય એવી પ્રાર્થના કરી. તે સ્વીકારાઈ. તેના એક હાથ, એક પગ અને એક આંખ સારી થઈ, અને પાડોશીના બન્ને હાથ, પગ, આંખ સારા થઈ ગયા. પાડોશી તો જેવો હતો તેવો થઈ ગયો, પરંતુ તે દુર્ભાગીની એક આંખ ફૂટેલીજ રહી, અને એક હાથ અને પગ ફૂટેલાજ રહ્યા. માટે વહાલાઓ! વિચાર કરો, કે જે પોતાના પાડોશીનું ભુંડું ઈચ્છે છે તેનું પોતાનુંજ ભુંડું થાય છે. પાડોશી એટલે આપણા દેશભાઈઓ, માટે દેશ ભાઈઓનું ભુંડું નહિ ઈચ્છવું જોઈએ. બા-ઇબલમાં લખ્યું છે કે તમારા પાડોશીને તમારા જેટલાજ ચાહો. પરંતુ તમારા શાસ્ત્રોમાં તેથી પણ વધુ ઉદારતા મળી આવે છે, કેમકે તેમાં માત્ર પાડોશી કે દેશજનો ઉપરજ નહિ પરંતુ સમસ્ત જગત પર તમારા પંડ જેટ-લોજ પ્રેમ કરવાનું કહ્યું છે; પરંતુ તમે તમારાં શાસ્ત્રોમાં લખેલી આજ્ઞા જગતને ચાહવાની વાતને જરા જેટલીએ માનતા નથી! આ કેટલું લજ્જા-સ્પદ કહેવાય? વહાલા! જો જગત તરફ તમારી જાત જેટલો પ્રેમ ન

ગતાવી શકતા હો તો તમારા દેશને તો તમારા પંઠ જેટલો આહો ! જો દેશને પણ ન આહી શકતા હો તો તમારા કુટુંબ ઉપર તો તેટલો પ્રેમ રાખો ! કેવી શોકજનક વાત છે કે તમે તમારા કુટુંબમાં પણ લેદ પાડી રાખ્યા છે ! જો તમારા કુટુંબ સાથે પણ આટલો લેદ ન રાખ્યો હોત તો તમે એકાએક આટલા બધા અધોગત ન થયા હોત અને તમારી દશાનું ચક્ર એકાએક આટલું બધું ન પલટાઈ જાત.

લેદલાવ (દ્વેષલાવ) એ ઉન્નતિના માર્ગમાં એક મહાન્ અનિવાર્ય અને તીક્ષ્ણ કંટક છે, કેમકે પરમેશ્વરે આ જગત્માં ઉત્પન્ન કરેલા પદાર્થોના તે ચથાર્થ લાભ લેવા દેતો નથી. કેટલીએ ઉપયોગી ચીજોને તે અગ્રાહ્ય, અસ્પર્શ્ય, નીચ, વગેરે મનાવે છે; અને એવી માન્યતાને લીધે આપણે તે વસ્તુઓથી દૂર નાસીએ છીએ; અને તેથી આપણી ઉન્નતિને સહાયક એવો કંઈ ને કંઈ લાભ, જે તેમનાવડે થવો જોઈતો હોતો, તે નથી થતો. એટલે આપણી ઉન્નતિમાં તેટલો અંશે ન્યૂનતા રહી જાય છે, કે જે ન્યૂનતા આપણને ઉન્નતિની અંતિમ સીમાસુધી પહોંચવા દેતી નથી. આ ન્યૂનતા અન્ય કોઈ પણ પ્રકારે પૂર્ણ નથી થઈ શકતી, પછી જન્મે વચ્ચે ગમે તેટલું મજતાપણું હોય તોયે શું ? ગાયના દૂધથી આપણને જે લાભ થાય છે તે ભેંસ કે બકરીના દૂધવડે નથી થતો; અને બકરીના દૂધમાં જે ગુણ રહેલા છે તે ગાયના દૂધમાંથી નથી મળતા. માટે આપણી પૂરેપૂરી ઉન્નતિ થાય તે માટે આપણને ઈશ્વર રચિત પ્રત્યેક પદાર્થની સહાયતાની અત્યંત આવશ્યકતા છે; અને તે સહાયતા આપણને ત્યારેજ મળી શકે છે કે જ્યારે લેદલાવનો સમૂહો નાશ થાય. હિંદુસ્થાનમાં લેદલાવ અતિ પ્રબળ રીતે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. અમેરિકા, જાપાન આદિમાં એટલો બધો લેદલાવ નથી જણાતો. અને હિંદુસ્તાન એટલું બધું પાછળ પડી ગયું છે, અને અમેરિકા જાપાન આદિ એટલા બધા આગળ વધી ગયા છે તેનું એજ કારણ છે. હિંદુસ્થાનમાં જે વસ્તુઓને તુચ્છ ગણે છે, જે વસ્તુઓમાંથી કંઈ પણ લાભ થવાની આશા નથી રાખવામાં આવતી, અથવા જે વસ્તુઓનો સ્પર્શ સુદ્ધાં એટલો ત્યાજ્ય ગણાય છે કે ગંગાસ્નાનની જરૂર પડે છે, તે વસ્તુઓમાંથી અમેરિકા આદિ દેશોવાળા આશાતીત લાભ ઉઠાવે છે. ગયેડું અને સુવ્વર હિંદુસ્થાનીઓની દ્રષ્ટિએ એતિ નીચ અને અપવિત્ર છે, પરંતુ અમેરિકામાં તે ઘણું ઉપયોગી ગણાય

છે. વિદ્યા કે જેની ઉપર દષ્ટિ પડતાંજ ઉલટી ચઇ આવે છે, તે અમેરિકામાં એક સારી વ્યાપારિક વસ્તુ મનાય છે. હાડકાં કે જેના સ્પર્શમાત્રથી સ્નાન કરવું પડે છે તે એટલી ઉપયોગી વસ્તુ છે કે સમસ્ત જગતને તે પોતાનો લાભ આપી રહી છે. તેનું ખાતર જે ખેતરમાં નાખવામાં આવે છે તે ખેતરમાં ચાર ગણો પાક ઉતરે છે. તેમાંથી જે ફેસફરસ નીકળે છે તે જગતને ફાયદો કરે છે. દિવાસળી તે ફેસફરસની બને છે; અને પુષ્ટિ-કારક ઉત્તમ ઔષધિઓ પણ તેનીજ બને છે. વાળ કે જેને તમે તુચ્છ સમજી ફેંકી દો છો તેવડે અમેરિકામાં પુષ્કળ પૈસા કમાવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે અન્ય સર્વ વસ્તુઓ જે હિંદુસ્તાનમાં અસ્પર્શનીય, અપવિત્ર અને અયોગ્ય ગણાય છે, તેમાંથી અન્ય દેશોવાળા અગણિત ધન કમાય છે. તે દેશોમાં જ્યારે આવી આવી વસ્તુઓને પણ ઉપયોગમાં લે છે અને લાભ ઉઠાવે છે, ત્યારે અફસોસ છે કે હિંદુસ્તાની લોકો સાધુઓ પાસેથી પણ કામ લેવાનું નથી જાણતા ! હબરો, લાખો સાધુઓ પડેલા છે; જો તેમનો ઉપયોગ કરી શક્યા હોત; અથવા તેમનો લાભ લેવાની પુદ્ધિ હિંદુસ્તાનીઓમાં હોત, તો હિંદુસ્તાનનું મહા કલ્યાણ થાત.

એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે હિંદના લોકો મનુષ્યો ઉપરાંત જનાવરો પાસેથી પણ મનુષ્યનું કામ લેતા હતા. ભગવાન રામચંદ્રજીએ વાનરોની સેના બનાવી હતી, અને તેવડે એવો વિજય મેળવ્યો હતો કે આજ કાલના હિંદના લોકોની સેનાવડે પણ એવો વિજય મળ્યો સુશકેલ છે. જો રામચંદ્રજી વાનરોને વાનર કહીનેજ ખેતી રહ્યા હોત અને તેમને તુચ્છ ગણી લેદભાવ રાખ્યો હોત તો રામચંદ્રજીને પણ કેટલી સુશકેલી ખમવી પડત ? એવા બળવાન શત્રુસામે લડવાનું હતું કે જેની પાસે અસંખ્ય સેના હતી, અને જેની હાકલ સાંભળીનેજ સમસ્ત ભૂમંડળનું માળજું થરથરી ઉઠતું હતું. રામચંદ્રજીની સાથે પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણ સિવાય ન તો કંઈ સેના હતી કે ન તો કંઈ ખબરો. જો મનુષ્યોની સેના બનાવવાની ઇચ્છા કરી હોત તો એટલું બધું ધન ક્યાંથી મળત ? તેઓ તો રાજ્યબ્રહ્મ થયેલા અને વળી વનવાસી હતા. સેનાને પગાર આપવો પડત, ખાવાની વ્યવસ્થા કરવી પડત, ધનુષ્ય, બાણ, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર આદિની ગોઠવણ કરવી પડત. પરંતુ પ્રિયો ! જો વસ્તુઓની આવશ્યકતા તો તે લોકોને

હોય છે જેમની દૃષ્ટિમાં લેદલાવ ભરેલો છે. રામચંદ્રજીને તો સાચી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થયેલી હતી. તેમનામાં લેદલાવનો સર્વથા અભાવ હતો. તેમની દૃષ્ટિએ મનુષ્ય અને વાનરમાં ભેદ ન હતો; અને પ્રકૃતિનો આ એક નિયમ છે કે જેનામાં લેદલાવ (દૈત્યાવ)નો અભાવ થાય છે તેની સાથે સમસ્ત પ્રકૃતિ પણ લેદ ભાવ નથી રાખતી; અર્થાત્ પ્રકૃતિ તેને પોતાનો મિત્ર સમજે છે, અને તેને હરેક પ્રકારે સહાય કરે છે. તે પ્રમાણે વાનર રામચંદ્રજીના મિત્ર બની ગયા, અને તેમની એક મહા બળવાન સેના રામચંદ્રજીને ખાતર ભરવા તથા મારવામાટે તૈયાર થઈ ગઈ. તેમને ન તો પગારની આવશ્યકતા હતી, ન વસોની, ન તો અન્નની આવશ્યકતા હતી કે ન ધનુષ્યબાણની. એવી સેના તૈયાર કરીને ચઢાઈ કરવામાં આવી, અને વિજય મેળવ્યો. અહા ! બ્રહ્મવિદ્યામાં 'કેવું જાદુ ભરેલું' છે કે પશુઓ અને પાષાણો પાસેથી પણ એવું એવું કામ લઈ શકાય છે કે જે સાધારણ રીતે તદ્દન અસંભવિત જણાય છે. માટે તમે પણ સાચી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરો, કેમકે આપણી પૂરેપૂરી ઉન્નતિને માટે પ્રત્યેક વસ્તુની સહાયતાની આવશ્યકતા છે; અને ત્યાંસુધી તમને તેમની સહાયતા નથી મળવાની જ્યાંસુધી તમે તેમનાથી લેદ રાખ્યા કરશો, અને તેમની ઉપર પ્રેમ નહિ કરો, અર્થાત્ તેમને તમારી બરાબર નહિ ગણો. અને ત્યાંસુધી તમારો લેદ ફર નહિ થાય, કે જ્યાંસુધી તમે તેમના ઉપર પ્રેમ નહિ કરી શકો, અને એ બધાને તમારી બરાબર નહિ ગણો. ત્યાંસુધી બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રકાશ તમારા હૃદયમાં નહિ થાય. સાચી બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રકાશ થતાં તમે પ્રત્યેક વસ્તુને ચાહવા લાગશો, અને તેમનામાં જે જે શુભો છે, જેમના વગર તમારી ઉન્નતિનો માર્ગ અગમ્ય બની ગયો છે, તે તે શુભોને ગ્રહણ કરવામાં સંકોચ કરશો નહિ. પછી તમારી ઉન્નતિ જરાપણ અટક્યા વગર બરાબર થતી જશે, તમારું જે કંઈ તમે ગુમાવ્યું છે તે તમને પાછું મળશે, અને તમારી આ શોચનીય દશાનું પટલું એકદમ પલટાઈ જશે.

આપણે શુભ નથી જોતા. પરંતુ શુભ તો સર્વ પાસેથી ગ્રહણ કરવા જોઈએ, પછી ગમે તો ત આર્ય હોય, હિંદુ હોય, મુસલમાન હોય, બ્રાહ્મ હોય, કે અન્ય કોઈ હોય; કેમકે શુભોની ન્યૂનતા સર્વને છે. શું કોઈ આર્ય, હિંદુ, મુસલમાન, અથવા અન્ય કોઈ ધર્મવાળો એમ કહી શકશે

કે હું સર્વ શુભસંપન્ન છું ? મને કોઈની પાસેથી કંઈ પણ શુભ શીખવાની આવશ્યકતા નથી ? જો કોઈ એમ કહે તો તે જૂઠું જોલે છે, કેમકે સર્વ શુભસંપન્ન જાતિ કદાપિ એવી અવદશામાં રહી શકેજ નહિ; અને તમારામાંથી પ્રત્યેકની જે કંઈ દુર્દશા છે તે છુપાઈ રહે તેવી નથી. અર્થાત્ તમારામાં એક નહિ પરંતુ અનેક એવા દુષ્ટ દોષો ભરેલા છે કે જેને લીધે તમારી ઉન્નતિ અટકી પડી છે.

વળી તદ્દન શુભરહિત જાતિ પણ કોઈજ નહિ હોય. આછામાં આછો એકાદ શુભ તો પ્રત્યેક જાતિમાં એવો હોય છેજ કે જે બીજી જાતિને સર્વથા અનુકરણીય હોય. તેથી પરસ્પર એક બીજાના શુભોને ગ્રહણ કરવામાં ન્યૂનતા ન રાખવી જોઈએ. ઉન્નતિનો સૌથી ઉત્તમ માર્ગ એજ છે કે શુભ સર્વનો પાસેથી ગ્રહણ કરવા. અફમોસ ! હિંદવાત્રીઓ આ માર્ગ નથી ચાલતા, પરંતુ નિરર્થક વાદવિવાહ અને લડાઈ ટંટામાં પોતાનો સમય ગુમાવે છે. આજે ગ્રામ્યાર્થ ઉપર વાદવિવાહ થયો, અને આર્યોનાં બહુ લોપાણાં બહાર પડ્યાં. આજે ધર્મચર્યા કરવામાં આવી; આજે હિંદુધર્મનું સારી પેઠે ખંડન કરવામાં આવ્યું; આજે મુસલમાનોને ઠીક ઉધડા લીધા; આજે જૈનોની આળસુ ઉતારી નાખી; વાહ બાઈ, વાહ ! કેવી સરસ દલીલોવડે અનુક મહાશયે આજ અનુક ધર્મનું ખંડન કર્યું છે ! વહાલા ! આ બ્યર્થ વાદવિવાદોથી શું ફાયદો થયો કે થવાનો છે ? માત્ર અંદર અંદર અણુજનાવ થાય, દુરમનાવટ વધે, અને લોકોનાં અંતઃકરણ ઉપર ખરાબ અસર થાય. હાય ! કેવા શોકની વાત છે કે તમે લોકો ધર્મનું ખંડન કરવામાટે તો તે ધર્મનાં પુસ્તકોનો બહુ ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરો છો કે જેથી તેમા રહેલા દોષો તમને જણાઈ આવે અને એ ધર્મના દોષોને જાહેરમા મૂકી તે ધર્મવાળાઓની સામે શીંગડાં ભરાવી શકો, પરંતુ તે ધર્મનાં પુસ્તકોને કદાપિ એવા હેતુથી નથી વાંચતા કે તેમાં જે કંઈ સાડું હોય તે ગ્રહણ કરી પોતાની ઉન્નતિ કરી શકો. તમે જો જોવા થઈ ગયા છો કે જેને સ્તન ઉપર વળગાડવામા આવે તોપણ દૂધને છોડી સદા રક્તજ ખીંધા કરે છે. આ ધાર્મિક અગડાઓ હિંદમાં એકદમ ખંધ કરી દેવા જોઈએ; કેમકે આ અગડાઓને લીધે માહોમાંહે અણુજનાવ થાય છે, અણુજનાવમાંથી શત્રુતા

જન્મે છે, અને જ્યાં શત્રુતા થઈ કે પછી પ્રેમ કયા રહ્યો ? અને જ્યાં પ્રેમ નથી ત્યાં વહાલા ! એક બીજાની સહાયતા પણ નથી હોતી; અને પરસ્પરની સહાયતા વિના કોઈની ઉન્નતિ થઈ નથી તેમ થવાની પણ નથી. તેથી જો પોતાની ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છતા હો તો તમારા અંતઃકરણ એક બનાવો, અથવા તમારું હૃદય એવું બનાવો કે જેવું ઉન્નતિ કરનારાઓએ પોતાનું બનાવ્યું છે. જો લયલાને મેળવવા ઇચ્છતા હો તો મજનું બનો, અર્થાત્ મજનું જેવું ફિલ બનાવો. માત્ર જીભવડે એમ કહી દેવું કે હું મજનું છું, મને લયલા મળવી જોઈએ, એટલુંજ ખસ નથી. તમારે પૂરવાર કરી આપવું પડશે કે તમારામાં અને મજનુંમાં જરા જેટલોએ લેદ નથી. દુઃખમાં મજનુંએ લયલામાટે જેટલાં દુઃખો સહન કર્યાં, તેટલાં બધાં દુઃખો તમારે પણ તેની પેઠે સહન કરવાં પડશે. લયલાની લાલચ આપી જો તમારું શરીર ચીરવાને માટે માગવામાં આવે તો તમારે ખુશીની સાથે તે પણ ચીરાવવું પડશે; જો તમને ડૂબી મરવાનું કહેવામાં આવે તો તમારે નદીમાં ડૂબી મરવું પડશે; જો તમને આગમાં બળી મરવાનું કહેવામાં આવે તો આગમાં બળી મરવું પડશે; તમને લયલામાટે જંગલ, પર્વત, અરણ્યમાં રખડવાનું કહેવામાં આવે કે ન કહેવામાં આવે, પરંતુ તમારે રખડવું પડશે; સારાંશ એટલોજ કે જ્યાંસુધી તમને લયલા ન મળે ત્યાંસુધી તમારે સહજો કષ્ટ સહન કરવાં પડશે, તેવીજ રીતે, વહાલાઓ ! તમને તમારા દેશની ઉન્નતિને માટે શું શું નહિ કરવું પડે ? તકલીફો ઉઠાવવી પડશે, દુઃખ સહન કરવું પડશે, રજો રજો અને પર્વતે પર્વતે ભટકવું પડશે, ઉંચ નીચનો વિચાર ત્યાગવો પડશે, અને તમારા શરીરની આહુતિ આપવી પડશે. જ્યારે આમ કરવાને યોગ્ય થશે, કે તે માટે તૈયાર થશે ત્યારે આપોઆપજ તમારી ઉન્નતિ થશે; તમારા દેશની પણ ઉન્નતિ થશે અને સમસ્ત સંસારની પણ ઉન્નતિ થશે; કેમકે આમ કરવું એજ સાચી પ્રજ્ઞાવિદ્યા છે, અને પ્રજ્ઞાવિદ્યાદ્વારાજ સંસારની ઉન્નતિ થાય છે.

જ્યારે પોતાની જાતિનો વિચાર દહ રીતે બમી બધ છે, ત્યારે કોઈ વાતની ન્યૂનતા નથી રહેતી. ત્યારે એમ કહેવાનો પ્રસંગ નથી રહેતો કે અમારી પાસે પૈસો નથી, માટે અમે કંઈ કરી શકતા નથી. જાપાનવાળાઓએ

પૈસો ખર્ચ કર્યા વગરજ વિદેશમાં જઈ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે, અને પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરી છે. તે લોકો આવી પદ્ધતિથી કામ કરે છે. જ્યારે તેઓ અન્ય દેશોમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાન્ય છે ત્યારે પોતાની સાથે કંઈ પણ નથી લઈ જતા અને તે એવા હેતુથી કે આપણા દેશનું ધન પરદેશમાં ન જવું જોઈએ; આપણું ધન તો આપણાજ દેશમાં રહેવું જોઈએ. જ્યારે રામ ભપાનથી અમેરિકા જવામાટે વહાણ ઉપર સવાર થયો ત્યારે રામે જોયું કે ચાળીસ ભપાની યુવકો પણ અમેરિકા જવા માટે તેજ વહાણમાં સવાર થયેલા છે. તે યુવકોની પાસે ન તો કંઈ ખર્ચ હતું કે ન તો વહાણનું ભાડું. તેઓમાં ઘણા ખરા તો ધનાઢ્ય કુટુંબના હતા, અને કેટલાક ગરીબ પણ હતા; પરંતુ ખર્ચ કોઈની પણ પાસે ન હતું. ધન્ય ભપાન ! તારા લોકોમાં કેટલો બધો સ્વદેશપ્રેમ છે ! તમારામાં કેટલી ભુદ્ધિ છે ! “આપણા દેશનું ધન પરદેશમાં ન જાય” તે વાતની તમને કેટલી કાળજી રહે છે, અને તે માટે તમે કેટલું કષ્ટ સહન કરો છો ! ખરચ સાથે નહિ રાખવાને લીધે તે યુવકોએ વહાણમાં નોકરી સ્વીકારી. કોઈ ખત્તી કરનાર બન્યો, કોઈ પાણી ભરનાર, કોઈ ઝાડુ વાળનાર થયો તો કોઈ કોયલા નાખનાર. સારાંશ કે બધાએ યુવકો વહાણમાં નોકર થઈ ગયા, અને એવી રીતે બધા વહાણના ભાડાથી બચી ગયા. અમેરિકા પહોંચીને તેમણે વહાણની નોકરી છોડી દીધી અને ચાળીસ ડોલર આપી અમેરિકામાં રહેવાનો પરવાનો કઢાવી લીધો. અમેરિકામાં એવો કાયદો છે કે અન્ય દેશવાળો ત્યાં જાય તો તેને વહાણમાંથી ત્યારેજ ઉતરવા દે છે કે જ્યારે તેની પાસે તેઓ ઓછામાં ઓછા ચાળીસ ડોલર ભુજે. તે યુવકો ત્યાં વિદ્યા લખવા ગયા હતા, પરંતુ ખરચ તો તેઓ લઈજ નહોતા ગયા, એટલે વિદ્યાલયમાં કેવી રીતે દાખલ થઈ શકાય ? તેથી તેમણે ત્યાં મજૂરી કરવી શરૂ કરી. કોઈએ હજી હાંકવાને બંધો લીધો, અને કોઈએ બીજી મજૂરી પસંદ કરી. ત્યાં મજૂરોને દિવસના ૭ રૂપિયા સુધી મળે છે. તેથી તે યુવકો મજૂરી કરી બહુ ધન કમાવા લાગ્યા. અમેરિકામાં મજૂરોને બહુવામાટે રાત્રીની શાળાઓ છે. જે લોકો ગરીબ છે અને દિવસે નિશાળમાં નથી જઈ શકતા તેમના લાભાર્થે આ શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે, કે જેથી દિવસે તેઓ મજૂરી કરે અને

રાત્રીએ શિશુ લે. તે બહાદુર બાપાની યુવકો પણ તેજ રાત્રીની શાગા-
 ઝોમાં દાખલ થયા. આમ તેઓ રાત્રે લાવવા અને દિવસે ઠમાવા લાગ્યા.
 ત્યારે તેમની પાસે યોગાક રૂપીઆ એકઠા થયા, અને તેઓ અંગેછ પણ
 સારી પેઠે લખવા બોલવા લાગ્યા ત્યારે તેઓ વિવાતપમાં દાખલ થયા.
 બાપાની લોકો જે દેશમાં બધ છે તે દેશની ભાગ્ય તેઓ ત્યાં જઈનેજ
 રીએ છે. આમ તેઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વિધાઓ રીખવા લાગ્યા. પડી
 પાસ થઈ તેઓ પોતાના દેશમાં પાછા ફર્યા, અને વિધાની સાથે સાથે ધન
 પણ લેતા આવ્યા. ભુઓ જે બાપાનીઓની ભુદિ, સ્વદેશપ્રેમ, અને
 કષ્ટસહિષ્ણતા કેટલી અનુપમ છે ! સ્વદેશપ્રેમ, જે કે આપણા દેશનું ધન
 આપણાજ દેશમાં રહેવું જોઈએ, તે એટલે મુખી કે આપણાજ લાભને
 માટે જે પરદેશમાં જવું પડે તોપણ વહાણ, આગગાડી ઇત્યાદિના ભાડામાં
 પણ આપણા દેશનું ધન બીજાના દેશમાં ન જવું જોઈએ; અને વિવાત-
 યોમાં ભળવાનું ખરચ તો એક બાજુ પરંતુ પોતાના દેશના ધનપટે
 એક ચાપડી પણ ખરીદવી નહિ. ખાવાપીવામાં પોતાના દેશનું નાણું
 ખરચ કરવાનું તો એક કોદે રહ્યું, ઉત્કું ત્યાંથીજ ધનકમાણ મંચડ કરી
 પોતાના દેશમાં લાગ્યા; અને પોતાના ભલાને માટે ત્રીસી ચોટી વાન
 એ કરી કે અન્ય દેશોની ઉત્તમ વિદ્યા રીખીને આવ્યા કે જેથી

રિક અને માનસિક બન્ને પ્રકારની મહેનત કરવા છતાં થાકે નહિ ! વહા-
લા ! જાપાનમાં આવો સ્વદેશપ્રેમ છે, આવી વિચિત્ર બુદ્ધિ છે, અને
આટલી કટક્ષણિયતા છે ત્યારેજ તે આટલી બધી ઉત્તતિ કરી શક્યું છે.
ત્યારે જાપાનના લોકો પોતાના દેશના ઉદ્ધારમાટે એટલેટલો પરિશ્રમ
વેડી રદ્યા છે, ત્યારે અહીં હિંદના લોકોની તો કાંઈ ઝોરજ સ્થિતિ છે.
પ્રથમ તો અન્ય દેશોમાં જવું એજ હિંદુસ્તાનની દૃષ્ટિએ પાપ મનાય છે,
તે છતાં જો કોઈ હિંમત કરે અને જો વાતને પાપ ન ગણે તો તેને માટે
પ્રથમ પંકિતનાં સાધનો તૈયાર થવાં જોઈએ. તે જાપાનીઓ પેઠે મનુર
બનીને કદાપિ અન્ય દેશોમાં જવાનું પસંદ નહિ કરે. તેને તો વહાણમાં
પ્રથમ વર્ગની ઝોરડી અને સામાન જોઈએ. તે જાપાનીઓની પેઠે દિવસે
ખેતી કરીને અને રાત્રે વિદ્યા ભણીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત નહિ કરે; પરંતુ તેને
તો શ્રી, ખાણું પીણું ઇત્યાદિ ખરચને માટે ઓછામાં ઓછા પંદર હજાર
રૂપીઆ દર વરસે જોઈએ. તે જાપાનીઓની પેઠે તે દેશમાંથી વિદ્યાની
સાચે સાચેજ ધન પણ કમાઈને નહિ લાવે, ઉલટું તે તો વિદ્યા પણ
અધુરીજ લાવશે, અર્થાત્ તેમાં તે ઉત્તીર્ણ નહિ થાય, અને પંદર હજાર
ઉપરાત બીજાએ કેટલાએ હજારનું કર્જ લેતો આવશે. તે જાપાનીઓની
પેઠે તે દેશમાંથી એવી વિદ્યા શીખીને નહિ આવે કે જેની આપણા દેશને
અત્યંત આવશ્યકતા છે, અને જેનાવડે આપણા દેશના લોકોને કાયદો
પહોચી શકે, ઉલટું તે તો એવી વિદ્યા શીખીને આવશે કે જેની આપણા
દેશને જરાએ આવશ્યકતા નથી, અને જેનાથી આપણા દેશના ગરીબ
અને ધનવાન બન્નેની ખરાબીજ છે ! અર્થાત્ તે ત્યાંથી ઍરિસ્ટર બનીને
આવશે અને ગરીબ અમીરને લડાવી મારી તેમના ધનનો ધૂમાડો કરા-
વશે ! જો ધનને જો તેણે પોતાનાજ ઘરમાં સગ્રહી રાખ્યું હોત તો પણ
કંઈક ઠીક હતું; પરંતુ તે તો જો ધનને પોતાની સાહેબી અને ઠાઠ-
માઠ પાછળ ઉડાવશે જો સાહેબી ઠાઠમાઠમાટે તેને તો દરેક વસ્તુ
તદ્દન વિલાયતી જોઈએ. દિવાનખાનું સજાવવા માટે જોઈએ વિલાયતી
સામાન; પહેરવામાટે, જોઈએ વિલાયતી વસ્ત્રો, ખાવા માટે વિલાયતી ખાણું,
ગોલવામાટે વિલાયતી લાપા, કેટલું ગણાવીએ ? જોડા વિલાયતી, પહે
રણ વિલાયતી, ચાલચલણ વિલાયતી, અને તેથી જે કંઈ ધન તે કમાય

છે તે બધું પણ વિલાયતીજ બની જાય છે. આ પ્રમાણે જો કોઈ હિંદુ-સ્થાની વિલાયત જાય છે તો તેથી વિલાયતનેજ કાયદો થાય છે, હિંદુ-સ્થાનને તો તુકસાનજ લોગવનું પડે છે. તે ઉપરાંત તે વિલાયતથી પાછો ફરી જાપાનવાળાઓની પેઠે પોતાના દેશખંધવો સાથે કદાપિ પ્રેમથી નહિ વર્તે. તે તો દેશીઓને અસહ્ય, બેવકૂફ અને જંગલી ગણશે, અને તેમની સાથે ઉઠવા બેસવામાં અને જોડવા ચાલવામાં પણ શરમ માનશે. યહી તમેજ કહો કે હિંદુસ્તાનની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય?

હિંદુસ્તાનની ઉન્નતિ માટે એ વાતની આવશ્યકતા નથી કે હિંદુસ્તાનનીઓ વિલાયત જઈ ઍરિસ્ટરી પાસ કરીને આવે, પરંતુ એ વાતની જરૂર છે કે તેઓ કૃષિવિદ્યા શીખીને આવે, અને બની શકે તો બીજા હુન્નરો પણ શીખીને આવે કે જેથી આપણા દેશનો પૈસો આપણાજ દેશમાં રહે. અન્ય દેશોનું ધન આપણા દેશમાં ત્યારેજ અધિક આવશે જ્યારે આ દેશમાં કૃષિવિદ્યાની ઉન્નતિ થશે. બીજા હુન્નરોમાં હિંદુ અન્ય દેશોની ધરાબરી નહિ કરી શકે, કેમકે અન્ય દેશોવાળા તે બાબતોમાં ઘણાજ આગળ વધી ગયા છે. પરંતુ કૃષિવિદ્યાથી હિંદુસ્તાનની આવકમાં વધારો થઈ શકે છે, અને તેથી હિંદુસ્તાને કૃષિવિદ્યા તરફ વધુ ધ્યાન આપવાની આવશ્યકતા છે. આ વિદ્યાની ઉન્નતિ માટે અમેરિકા જવું પડશે. ત્યાં સર્વ વિદ્યાઓ શીખવવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં કૃષિવિદ્યા ઉપર અધિક લક્ષ્ય નથી અપાતું, કેમકે ત્યાં અન્ય હુન્નરો અધિક પ્રમાણમાં છે, અને ત્યાંની વસ્તી વધી જવાને પરિણામે ત્યાં ખેતી પણ ઓછી થાય છે. હિંદુમાં ખેતીવાડીની પાઠશાળા પ્રથમ તો અસ્તિત્વજ ધરાવતી નથી, અને જો કોઈ ઠેકાણે એકાદ શાળા છે તો તે સારી સ્થિતિમાં નથી. તેમાં લણાવવાની બહુ વિચિત્ર રીત છે. પુસ્તકોમાંથી જે કંઈ લણાવવામાં આવે છે તેને અમલમાં મૂકવામાં નથી આવતું. અહીં - લણાવવામાં જીનુંજ આવે છે, અમલમાં કંઈ જુદુંજ મૂકાય છે. ત્યાં જે કંઈ નિશાળમાં શીખવવામાં આવે છે તેને સારી પેઠે અમલમાં મૂકતાં પણ શીખવવામાં આવે છે.

અમેરિકામાં બધી જાતના શિક્ષણની એક વિચિત્ર પદ્ધતિ છે. કોઈ પણ હુન્નર ઉદ્યોગની પાઠશાળાને જોશો તો તેમાં વ્યાવહારિક કાર્યવાહી તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જણાયો, અને તેમાં વીરસનો સદા સર્વદા સમાવેશ

થયેલો હશે, તે એટલે સુધી કે ધાર્મિક પાઠશાળાઓમાં પણ વીરતા ઉત્પન્ન કરનાર શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. “રામ” ને એકવાર એક ધાર્મિક પાઠશાળા તરફથી નિમંત્રણ મળ્યું. “રામ” ત્યાં ગયો તો પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓએ “હુર્રા, હુર્રા” પોકારી આવકાર આપ્યો. પછી “રામે” વ્યાખ્યાન આપ્યું. વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ થતાં વિદ્યાર્થીઓએ પરેડ કરી ચતાવી જે તદ્દન સૈનિક કવાયદ જેવી જ હતી. રામને શંકા થઈ અને અધ્યાપકને પૂછવામાં આવ્યું કે ધાર્મિક નિશાળમાં સૈનિક કવાયદની શી આવશ્યકતા? ઉત્તરમાં તેણે કહ્યું કે મૃત્યુની સામે તો સૌથી પહેલાં અમારે જ થવું પડે છે. જ્યારે અમે કોઈ દેશમાં ઉપદેશ કરવા જઈએ છીએ ત્યારે મૃત્યુનો કોય પ્રથમ તો અમારી ઉપર જ ઉતરે છે. અમાગજ પ્રાણની પ્રથમ આહુતિ અપાય છે. તેથી જો તેમના હૃદયોમાં વીરતા ભરવામાં ન આવે તો ઘીજા દેશોમાં ધર્મોપદેશ કરવા માટે તેઓ કેવી રીતે જઈ શકે? એટલામાટે તેમના હૃદયોમાંથી મૃત્યુની ભીતિ કાઢી નાખવામાં આવે છે, કે જેથી કરીને જંગલી દેશોમાં જતાયે તેઓ અચકાય નહિ; ત્યાં જઈ લોકોને જહાદુરીથી ધર્મોપદેશ કરે, અને જો તેઓ માર્યા જાય તો તેની પરવા કરે નહિ. સાચા ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં પ્રાણ જાય તો પરવા નહિ, પરંતુ ધર્મનો પ્રચાર સર્વત્ર થવો જ જોઈએ. અધ્યાપક સાહેબના આ ઉત્તરમાંથી આપણે કેવો સુંદર બોધ લઈ શકીએ છીએ કે “ધર્મપ્રચાર કરતાં આપણે પ્રાણની પણ પરવા ન કરવી જોઈએ. સર્વત્ર ધર્મનો પ્રચાર તો થવો જ જોઈએ.” અફસોસ! જ્યારે વિદેશીઓ જીવને જોખમે પણ ધર્મપ્રચાર કરી રહ્યા છે, ત્યારે હિંદીઓ પોતાના ભાઈને પણ ધર્મોપદેશ કરી શકતા નથી. પછી કેમ ન થાય ધર્મનો હાસ, કેમ ન પહોંચે ધર્મને હાનિ, અને કેમ ન હોય ધર્મની ગ્લાનિ?

આ પ્રમાણે હિંદ ધર્મબ્રહ્મ ચવાથી માનબ્રહ્મ પણ થયું છે. કેવા ચોકની વાત છે કે સંસારની એકતા શીખવનાર પોતાના સાચા ધર્મ (વેદાંત) ને હિંદુસ્થાન આજે ભૂલી ગયું છે. જે ધર્મે તેને તે ઉચ્ચ આસન સુધી ચઢાવ્યું હતું કે જ્યાં પહોંચવાની વાત સાંભળીને પણ આધુનિક સમયના પડિતો દાંત વચ્ચે આંગળાં દબાવે છે—વિસ્મયચકિત બની જાય.

છે, તે ધર્મને, આજે ભારતવર્ષ વિસારી બેઠું છે. એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે હિંદમાં ધર્મનો એટલો બધો પ્રભાવ હતો કે ધર્મવિચાર સિવાય હિંદીઓ અન્ય કંઈ કામજ કરતા નહતા. તેમનું ખાતું ધર્મમાટે, સૂતું ધર્મમાટે, પહેરવું ધર્મમાટે, ઉઠવું બેસવું ધર્મમાટે, અને લગ્ન-વિવાહ પણ ધર્મમાટે થતા હતા; અર્થાત્ ધર્મ સિવાય હિંદીઓ કંઈ કામજ નહોતા કરતા. જે કાર્યને ધર્મ સાથે સંબંધ નહોતો, તે કાર્ય સાથે હિંદુસ્થાનીઓ પણ સંબંધ નહોતા રાખતા. તે લોકો ધર્મને માટે રણ-વગડામાં રખડવામાં, જૂથતરસ સહન કરવામાં, પર્વતોમાં ભટકવામાં અને ટાઢ તડકો વેઠવામાં આનંદ માનતા હતા. ધર્મ સિવાય તેઓ સ્વર્ગના સુખને પણ નરકની સામગ્રી સમજતા હતા. માછલીના જીવન સાથે પાણીનો જેમ સંબંધ છે, તેમ હિંદુસ્થાનીઓના જીવન સાથે ધર્મનો પણ તેટલોજ સંબંધ હતો; અર્થાત્ ધર્મજ તેમનું જીવન, જા ધર્મજ તેમનો આધાર હતો- ધર્મજ તેમનો ઉદ્દેશ હતો. તેઓ ધર્મ-વીર હતા અને ધર્મ-ભીરૂ હતા. ધર્મ-વીર એટલા માટે કે ધર્મ ખાતર તેઓ પોતાના શરીરને પણ તુચ્છ ગણતા હતા; અને ધર્મ-ભીરૂ એટલા માટે કે તેઓ અત્યંત કામ કરતી વેળા સદા ખીતા રહેતા કે રખેને તેનાથી ધર્મને હાનિ પહોંચે. પોતાના શરીર સાથે તેઓ જેવું વર્તન રાખતા હતા, તેવુંજ વર્તન બીજાના શરીર સાથે પણ રાખતા. તેઓ પોતામાં અને અન્યમાં ભેદ નહોતા ગણતા. તેમની દૃષ્ટિએ સંસારનાં સઘળાં પ્રાણી એક સરળાં હતાં. તેઓ સર્વને ધર્મપ્રદેશ કરતા, સર્વ ધર્માત્મા થાય એવું ઇચ્છતા. સર્વનું બહું કરવું એ તેમનું નિત્યકર્મ હતું. પરંતુ હવે તો સમય બદલાઈ ગયો છે. હિંદુ-સ્થાનીઓનો ધર્મ હવે માત્ર પુસ્તકોમાંજ રહી ગયો છે; હિંદુસ્થાની-ઓનો ધર્મ હવે માત્ર વાદવિવાદનાજ કામમાં આવે છે; હિંદુસ્થાનીઓનો ધર્મ હવે માત્ર મોઢેના જમાખર્ચામાંજ સમાઈ જાય છે.

હિંદીઓ હવે ન તો ધર્મ-વીર રહ્યા છે, ન ધર્મ-ભીરૂ; કેમકે ધર્મને માટે પોતાના શરીરની પરવા ન કરવાની વાત તો એક કોરે રહી, પરંતુ જો કેાઈ તેમના ઘરમાં આવી તેમના ધર્મની નિન્દા કરવા માંડે તોયે તેઓ કાન સરખો હલાવતા નથી, અને જો પોતાને હાથે મહા અનર્થ થતો હોય, તોપણ પોતે કેટલા ધર્મ-હીન બની રહ્યા છે, ધર્મને કેવી

લાત લગાવી રહ્યા છે, તે વિધેની જરા નેટલીએ લીતિ તેમના હૃદયમા નથી ઉદ્ભવતી વહાલા ભારતવાસીઓ ! ભારતવર્ષના સતાનો થઈ તમે આને તમારા અદ્વિતીય શાસ્ત્રો લાણી જરાયે ધ્યાન નથી આપતા, તેમની ઉપર વિચાર નથી કરતા, મનન નથી કરતા અહીં । તમે નથી જાણતા કે તમારા પૂર્વજોએ તમારે માટે કેવા અક્ષય ખજાનાનો સંગ્રહ કરી મૂક્યો છે આવો ખજાનો પાસે હોવા છતાં પણ, વહાલા ! જુએ શાને મરે છે, ઠોકરો શાને ખાઓ છો, આમ તેમ કેમ ભટકો છો ? આ ખજાનાનો ઉચિત વ્યય કરો, તેને યોગ્ય રીતે વાપરો, જુઓ, અને વિચાર કરો કે આ સપત્તિ ઉપર સમસ્ત જગતનો હક્ક છે તમે તો માત્ર એટલી વાતનાજ એજન્ટ (આડતીઆ) છો કે આ ખજાના વિધે આખા જગતને જણાવી દો, કે “ અમારા અને તમારા બધાને માટે અમાને ખજાનો સોંપવામા આવ્યો છે આવો, આપણે સઘળા મળીને તેનો લાભ લઈએ ” તમે પણ એ સપત્તિનો લાભ લ્યો, અને જગતને પણ તેનો લાભ લેવા દો તે ખજાનાને કોઈથી પણ ગુપ્ત ન રાખો, નહિ તો વિશ્વાસવાતના દોષમાટે તમને પકડવામા આવશે અને ખજાનો પણ તમારી પાસે નહિ રહે, કેમકે આ ખજાનો એવો છે કે જે તેને સતાડી રાખે છે, તેની પાસેથી તે આવ્યો જાય છે, માં ખાલી પેટી રહી જાય છે, અને અદરનો માલ ઉડી જાય છે, શરીર રહી જાય છે અને માણ ઉડી જાય છે, તમે પણ જુઓજ છો કે તમારી પાસે માત્ર નકલ રહી ગઈ છે, મૂળનો તો પત્તોજ નથી તમારા ધર્મના મૂળતત્ત્વ-અરીષ્ટુખી જાપાન, અમેરિકા આદિ દેશોમા ચાલ્યા ગયા છે તમારી પાસે તો માત્ર નકલ-કેવળ ખાલી જોખુજ રહી ગયું છે તમારા ધર્મનું વૃક્ષ જીર્ણ થઈ ગયું છે હજુએ જો અને તેટલી ઉતાવળે તેનો ઉપચાર નહિ કરો, તેનો ઉપાય નહિ કરો, તે માટે વિચાર નહિ કરો, તો જે પેટી તમારી પાસે છે તે ટૂંકી લાગી જશે, શરીર પણ સડી-ગળી જશે, વૃક્ષ પણ પડી જશે, નકલ પણ ઉડી જશે, અને તમે મધમાખીની પેઠે હાય ઘસતા અને માથું ફટકા રહી જશો

આ ખજાનાને ઘણા દિવસ સુધી સતાડી રાખી તમે ઘણાંયે સકંટો પેટી ચૂક્યા છો, બહુએ હાનિ લોગવી રહ્યા છો, તમારી ઈજ્જત અને

આખરે શુભાવી બેઠા છે, તથા તમારી સ્વતંત્રતા તથા રાજ્યપાટ પણ ખોઈ બેઠા છે, અર્થાત્ તમારું સર્વસ્વ તમે શુભાવી ચૂક્યા છે. ત્યારે વહાલા ! એથી વધુ તમે શું શુભાવવા ઇચ્છો છો કે હજી તેને સંતાડી રાખવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો ? શું તમે એમ ઇચ્છો છો કે તમારું નામ-નિશાન સુદ્ધાં આ જગતમાં ન રહેવા પામે ? હજી સુધી કેટલેક અંશે તમારું નામ માત્ર બાકી રહ્યું છે, પરંતુ તેનોયે નાશ થવાની તૈયારી છે. કેમકે તમે આ ધર્મ (ખજાના)ને એટલો ગંધો છુપાવી રાખ્યો છે કે તમે પોતે પણ તેને જોવા ઇચ્છતા નથી; કે તેમાં કેવાં કેવાં રત્નો ભરેલાં છે. તે જોવાથી તમને તમારી મૂળ-ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થાત અને તમને ગર્વ થાત કે અમારો ખજાનો જગતના સર્વ ખજાના કરતાં ઉત્તમ છે. પરંતુ તેમ ન કરતાં તમે તો બીજાઓના કાચ ઉપર મોહિત થતા બન્યો છો. હજીએ જો એમજ ચાલવા દેશો તો તમે બધા કાચ-નકલી માલ ઉપર લોભાઈ મરશો અને તમારું નામનિશાન સુદ્ધાં બાકી નહિ રહે. વળી એટલુંયે યાદ રાખજો કે આ અમૂલ્ય ખજાનો હવે તમારાં છુપાવવાથી છુપાઈ રહે એમ નથી. લોકોને તેની શોધ મળી ગઈ છે, અને અમૂલ્ય રત્નોને તેઓ કાઢી લેવા લાગ્યા છે, તમારા ખજાનાનાં અમૂલ્ય રત્નોમાંથી સત્ય, ઝોચ, સંયમ, વિદ્યા, બુદ્ધિ, ધૃતિ, શ્રમા નામનાં રત્નો તથા તે બધા રત્નાવડે બનેલું સમદર્શિતા નામનું મહારત્ન, જેનું બીજું નામ બ્રહ્મ-વિદ્યા અથવા વેદાત છે, તેનું તો તમારી પાસે ચિન્હ સરખું નથી જણાતું; તે બધાયે અમેરિકા, જાપાન ઇત્યાદિ દેશોમાં જતાં રહેલાં જણાય છે. જુઓ, અમેરિકા, જાપાન આદિ દેશોમાં જે અદ્ભુત પ્રકાશનું સૌંદર્ય દેખાય છે, તે એજ મહારત્નોની વિમલ જ્યોતિ કિંવા છટાનો પ્રાકૃતિક શુભ છે, એમનોજ પ્રભાવ છે, અને એમનુંજ મહત્ત્વ છે. જાપાન, તથા અમેરિકાને જોઈને કૃષ્ણના સમયનું સ્મરણ થઈ આવે છે. તે સમયે હિંદમાં જે કોટિનો ધર્મ હતો તેજ કોટિનો ધર્મ અત્યારે તે દેશોમાં મળી આવે છે. ત્યારે હિંદની જેવી સ્થિતિ તે સમયે હતી તેવી સ્થિતિ હાલ જાપાન, અમેરિકા આદિની હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ?

એક વખત એક ધનવાન સ્ત્રીએ રામને નિમંત્રણ આપ્યું. તે સ્ત્રી વિપુલ ધનની અધિકારિણી હતી. તેણે પોતાના દેશની ઉન્નતિની ખાતર

પિન્તાળીસ લાખ રૂપિયાનું દાન કર્યું હતું. "રામ" ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે તે શ્રીમંત બાઈ જોડા સાફ કરવામાટે તૈયાર ઉભી હતી. રામે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે આટલા નોકરો હાજર છે છતાં આ કામ તમે સ્વહસ્તે કરવા ઇચ્છો છો ? તેણે જવાબ આપ્યો કે આ કામ કરવામાં લગ્નચોની ? આતું યારીરિક કામ કરવામાંજ અમે અમારી આજીવ ગણીએ છીએ. એમ કહી તેણે પોતાને હાથે તે કામ કર્યું. શું કોઈ હિંદુસ્થાની રઈસ, અથવા કોઈ સાધારણ માણસ પણ આતું કામ કરશે ખરે કે ? કદાપિ નહિ. હિંદુસ્થાની તો જો બને તો એવું કામ નજરે પણ ન જાય. પરંતુ કૃષ્ણના સમયમાં આવે અતિથિસત્કાર મોટા માણસો સ્વહસ્તેજ કરતા હતા. મુદામા આદિ પ્રાણીઓ અને અતિથિઓનો સત્કાર એવીજ રીતે કૃષ્ણ અને તેની પટરાણીઓએ સ્વહસ્તે કર્યો હતો. યુધિષ્ઠિરના યજ્ઞમાં અર્જુન અને કૃષ્ણ એંઠી પતરાવળીઓ ઉઠાવવાતું અને પગ ધોવાતું કાર્ય પોતાને માથે લીધું હતું. પરંતુ હવે તો એ વાતો અમેરિકામાં નજરે પડે છે, હિંદુસ્થાનમાં નથી દેખાતી.

કૃષ્ણના સમયમાં હિંદમાં પ્રજાચર્યની જે અવસ્થા હતી તે આજે અમેરિકામાં જોવામાં આવે છે. ત્યાં વીસ વર્ષસુધી ન તો કોઈ લગ્ન કરે છે, ન તેને લગ્નનો વિચાર આવે છે. તે એટલેસુધી કે વીસ વરસ સુધી તો છોકરા અને છોકરીઓ એકજ પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરે છે, અને અરસપરસ લાઈ બહેન જેવી પ્રીતિ રાખે છે, તેમને માટે ખીજા ગમે તે કહે, પણ આ વાતનો અમને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે તેમના હૃદયમાં કદાપિ અપવિત્ર વિચાર ઉદ્ભવતા નથી. આ કેટલું આશ્ચર્યકારક પ્રદર્શન કરેલાય ? તેઓ શ્રી અને પુરુષને એક જેવું શિક્ષણ આપે છે, તેમને લણાવવામાં તેઓ કંઈ લેદરાઈતા નથી. જેટલી પુરુષના બળને વધારવાની આવશ્યકતા છે, તેટલીજ આવશ્યકતા સ્ત્રીના બળને વધારવાની પણ છે એમ તેઓ માને છે; અને છે પણ એમજ. તે લોકો સ્ત્રીના બળને ક્ષીણ થવા નથી દેતા, આપણે સ્ત્રીઓને બળહીન બનાવી દઈએ છીએ. આજ કારણથી હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓ બળહીન હોય છે, નિર્ભય સંતાન જન્મે છે, અને ઘરના કામકાજને પણ ચથારીતિ ચાંપાદન નથી કરી શકતી. ત્યાંની સ્ત્રીઓની વીરતાની વાર્તાઓ સાંભળી આશ્ચર્ય થાય છે. યુવાન

સ્ત્રીઓની તો વાતજ જ્યૂદી, પરંતુ ત્યાં છોકરીઓ પણ ગજબ કરે છે. એક વખત અહાર વર્ષની એક બાળાએ પણ માઈલ પહોળા તળાવને તરી પાર કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. તેને માટે દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો અને બહાર બળેરા વહેંચવામાં આવી. બાળાની આ કઠિન પ્રતિજ્ઞા સાંભળી લોકોને આશ્ચર્ય થતું હતું. નિયત કરેલા દિવસે ભારે ભીડ એકઠી થઈ. બાળાએ તરવાનો આરંભ કર્યો. જે મછવાઓ તેની સાથે રાખવામાં આવ્યા, કે થાકી જાય તો ડુબવા ન પામે. બાળા તરતી હતી તેમ તેમ મછવાઓ પણ તેની સાથે સાથે ચાલતા હતા. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે થાક્યા વગર તે બાળા એટલા મોટા તળાવને તરી પેલે પાર પહોંચી ગઈ ! અહીં હિંદમાં પુરુષો પણ આવું કામ કરી શકે એવો સંભવ નથી. આવું કઠિન કાર્ય બ્રહ્મચર્ય સિવાય ચું અશક્ય છે. કૃષ્ણના સમયમાં સ્ત્રીઓ બ્રહ્મચર્ય પાળતી હતી અને મોટાં મોટાં કઠિન કામો કરી શકતી હતી. સત્યભામા કૃષ્ણની સાથે સ્વયં યુદ્ધ કરવા ગઈ હતી. તે સમયે સ્ત્રીઓને સારી પેઠે ભણાવવામાં આવતી હતી. રૂમણી, સત્યભામા આદિ સારી પેઠે ભણેલી ગણેલી હતી. દ્રૌપદી એવી પંડિતા હતી કે તેણે સભામાં જે પ્રશ્ન કર્યા હતા તેના ઉત્તર આપવાનું ભીષ્મ-પિતામહુ જેવાને માટે પણ અતિ કઠિન થઈ પડ્યું હતું. હવે હિંદમાં સ્ત્રીશિક્ષણ બંધ કરી દેવામાં આવ્યું છે, અને તેની સભ પણ હિંદ સારી પેઠે ભોગવી રહ્યું છે. અમેરિકા આદિ દેશોમાં સ્ત્રીશિક્ષણનો બહુ સારો પ્રચાર છે. એક સમયે રામ અમેરિકાના અરણ્યોમાં રહેતો હતો. એક અમેરિકન બાળા પોતાના પિતાની સાથે ઉપદેશ સાંભળવા આવી. ઉપદેશ પૂર્ણ થયા પછી તે બાળાએ જે કંઈ સાંભળ્યું હતું તેને તેણે કવિતામાં લખી નાખ્યું. આ સઘળી વાતો ઉપર વિચાર કરવાથી જણાય છે કે સ્ત્રી અને પુરુષને શિક્ષણ આપવામાં પૂર્વે કંઈ ભેદ રાખવામાં આવતો ન હતો, અને તેથી તેમની માનસિક શક્તિઓમાં પણ તફાવત નહોતો રહેતો. અત્યાદે આપણને કંઈ સમજાતું નથી કે સ્ત્રીઓનું શિક્ષણ કેમ બંધ કરવામાં આવ્યું, અને સ્ત્રીઓની શક્તિઓને કેમ અટકાવી દેવામાં આવી છે ? દેશની ઉન્નતિમાટે સ્ત્રી શિક્ષણની અત્યંત આવશ્યકતા છે; અર્થાત્ સ્ત્રી શિક્ષણ વિના દેશોન્નતિ થવીજ અશક્ય છે. બાળપણમાં બાળકોને જે

ઉપદેશ આપવામાં આવે છે, તેની તરતજ અસર થાય છે, અને તે કદી નિષ્ફળ જતો નથી. હવે બાળકો માતા પાસેજ ઘણો વખત રહે છે. તેથી બાળ્યાવસ્થામાં બાળકોને શિક્ષિત માતાની આવશ્યકતા હોય છે. પણ જો સ્ત્રીઓને ભણાવવામાં નહિ આવે તો શિક્ષિત માતાઓ ક્યાંથી આવશે ? અને જ્યારે માતાઓજ શિક્ષિત નહિ હોય તો તે બાળકોને સદુપદેશ ક્યાંથી આપી શકવાની હતી ? અને જો બાળ્યાવસ્થામાંથીજ બાળકોને સદુપદેશદારા સુયોગ્ય ન બનાવી દેવામાં આવે તો દેશની ઉન્નતિ કેવીરીતે થાય ? માટે વહાલા ! સ્ત્રી-શિક્ષણનો પ્રચાર કરો. તમારા પૂર્વજો સ્ત્રી-શિક્ષણના પક્ષપાતી હતા; તમે કેમ વિપક્ષી બનીને તમારેજ હાથે તમારા પગ ઉપર કુહાડો મારો છો ? બાળકોને માટે એટલું આવશ્યક છે કે બાળ્યાવસ્થામાંથીજ તેમની રંગેરંગમાં દેશોન્નતિની ભાવના ઠસાવી દેવી જોઈએ, કે જેથી મોટા થતાં તે વિચાર દઢ બને અને દેશોન્નતિ કરવી એ તેમનું કર્તવ્ય થઈ પડે. પછી તમારા દેશમાં કંઈ બાધ ઉપસ્થિત નહિ થાય, અને તમે બરાબર ઉન્નતિ કરતા વધતા જશો.

ઉન્નતિના માર્ગમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવામાટે સ્ત્રી-શિક્ષણની જોટલી પરમ આવશ્યકતા છે, તેટલીજ આવશ્યકતા સત્ય વ્યાપારની પણ છે. વ્યાપારની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે. ગમે તે ઉત્તર દેશ ભણી દૃષ્ટિ દોડાવશે તો વ્યાપારજ તેની ઉન્નતિનું મૂળ કારણ જણાશે. હિંદમાં વ્યાપાર અતિ દુર્દશામાં આવી પડેલો છે. હિંદીઓને વ્યાપાર કેમ કરવો તેજ આવડતું નથી, ઉદ્યોગ અને પુરુષાર્થનો ઉપયોગ નહિ કરતાં હિંદીઓ છુદ્દ વ્યાજના લોભમાંજ પોતાની પૂંજ ઘાલે છે, અને પોતે તો આજસુ અને નિરુદ્ધમી બની ખાટલા ઉપર પડ્યા પડ્યા માખો ઉરાડ્યા કરે છે. અન્ય દેશોવાળા પોતાના ઉદ્યોગ, પુરુષાર્થ, અને સત્ય વ્યાપારવડે ગરીબમાંથી શ્રીમંત અને શ્રીમંતમાંથી કુબેર જેવા બની રહ્યા છે, ત્યારે હિંદીઓ ઉલટા નિર્ધન થતા જાય છે. વિદેશીઓના વ્યાપારના વિસ્તારને જોઈને મન આશ્ચર્યમાં લીન થઈ જાય છે. ચિકાગોમા માર્શલ્શીલ્ડની એક દુકાન છે. આ દુકાન વીસ માળ જોટલી ઉંચી અને એક માઈલ જોટલી લાંબી પહોળી છે. તેમાં નિત્ય કરોડો રૂપિયાનો સોદો થાય છે. પણ આવી ભારે અને પ્રથમ પંક્તિની દુકાન જોઈને જોટલું આશ્ચર્ય નથી થતું તેટલું આશ્ચર્ય તે લોકોને

આહુકો સાથેનો સફળવહાર જોઈને થાય છે. લાખો રૂપિયાનો માલ ખરીદનાર અને એક પૈસાની દીવાસળી ખરીદનાર બન્ને સાથે એક સરખી સભ્યતાથી વર્તવામાં આવે છે. ગમે તેવો ખરીદનાર પણ જ્યારે તે હુકાનના ધારણા ઉપર પહોંચે છે કે તરતજ એક દરવાજા આગળ આવી તેનો સત્કાર કરેછે, અને અત્યંત નમ્રતા તથા વિનયપૂર્વક પૂછશે કે શી આજ્ઞા છે ? મારે અમુક વસ્તુ ખરીદવી છે, અથવા મારે અમુક અમુક વસ્તુઓ લેવીજ છે, એવો જવાબ સાંભળતાંજ તે દારપાળ તેને તે વિભાગોમાં લઈ જશે કે જ્યાં તને જોઈતો માલ મળી શકે, અથવા તે જે કંઈ જોવા ઇચ્છતો હોય તે જોઈ શકે. આમ દાર ઉપરથી તેને યોગ્ય દિશામાં વળાવી વિનય પૂર્વક સલામ કરી દારપાળ પાછો ફરશે. આવો એક સરખો વિનય, આવી સત્યતા અને આવો પ્રેમ હોવો એજ વ્યાપારની ઉન્નતિના મુખ્ય અંશ છે. વિદેશીઓ તેને સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહારમાં મૂકે છે અને તેથીજ તેઓ વ્યાપારમાં એટલા આગળ વધેલા છે, કે તેમના જેવા થવાનું અતિ કઠિન જણાય છે. અહીં હિંદીઓની તો સ્થિતિજ કંઈ વિચિત્ર છે. અહીં આહુકો સાથે એક સરખું વર્તન નથી રાખવામાં આવતું. મોટી હુકાનોમાંથી થોડો માલ લેવાની કોઈની હિંમત નથી ચાલતી; તેનું કારણ એટલુંજ છે કે મોટી હુકાનવાળાઓ થોડો માલ ખરીદનાર સાથે સારી રીતે નથી વર્તતા. નાની હુકાનોવાળા તો બહુધા અસત્યજ બોલે છે. તેઓ તો એમજ માની બેઠા છે કે જુઠું વિના વ્યાપારજ અશક્ય છે; અને તેથી એક પૈસાનો માલ ખરીદવો હોય તો એક કલાક સુધી તેની સાથે મગજ-મારી કરવી પડે છે. માટે જો સત્યતાથી વ્યાપાર કરવામાં આવે, તો વ્યાપારની ઉન્નતિ કેમ ન થાય ?

હિંદમાં વ્યાપારની ઉન્નતિ કેમ નથી થતી ? તેનું એક કારણ એ પણ છે કે જે હિંદીઓ લખી વાંચી જાણે છે તેઓ બહુધા નોકરીજ ક્યાં કરે છે. વ્યાપારને તેઓ હલકો ગણે છે, અને તેથી તે તરફ તેઓ લક્ષ્યજ નથી આપતા, તેઓ વ્યાપારીની નોકરી કરશે, પરંતુ જાતે વ્યાપાર કરવાનો વિચાર કદી નહિ કરે. તેઓ આખરૂદાર થઈની નોકરી કરશે. આખરૂદાર ધંધો કદી નથી કરતા ! હિંદીઓએ વ્યાપાર તરફ લક્ષ્ય આપવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. કેવા પ્રકારે અને કેવો વ્યાપાર કરવાથી

કયા દેશમાં કેટલો લાભ થશે, તથા ગ્રાહકો સાથે આપણે કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ, એ વ્યાપારનીતિનું રહસ્ય જાણવામાટે જીવતોડ મહેનત કરવાની તથા અનુભવ મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આ વાત બરાબર લક્ષમાં રાખવી જોઈએ, અને તે ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે સત્યતાથી વેપાર કરવાથી જે લાભ મળે છે, તે અસત્ય વ્યાપારમાંથી કદી મળવાનો નથી. અસત્ય વ્યવહારથી એક વાર મોટી રકમ મેળવી લેવી સાંભવિત છે, પરંતુ તે પછી તે આગળ ચાલવાનું નથી. કાષ્ઠની હાંડીમાં કદી એક વાર સંધવું શક્ય હશે, પરંતુ બીજી વાર તે આગ ઉપર ચઢી શકવાની નથી. વરસાદમાંજ વહેવાવાળી નદી જેમ કિનારાને તોડી ફેાડી; ક્રીચડ, પત્થર તથા કાષ્ઠને વહેવડાતી; સૂસવાટા ભારતી ધૂમધામ કરતી થોડા દિવસમાટે વહે છે, અને પછી તેમાં પીવા જેટલું પણ પાણી રહેતું નથી, તેવીજ રીતે અસત્ય વ્યવહાર પણ થોડા દિવસ સુધી જગતને ઠગી લોકોને પોતાનો વૈભવ બતાવે છે, પણ તે પછી પોતે નાશ પામે છે, અને સાથે સાથે સ્વમાન અને પ્રતિષ્ઠાને પણ પોતાનામાં લય કરી દે છે, પરંતુ સત્ય વ્યાપાર કરવાથી ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, પ્રતિષ્ઠા વધે છે, ધર્મ થાય છે, અને સુખિત મળે છે. આ લોક અને પર લોક બન્ને સુખદે છે. * મહાત્મા તુલાધાર વૈશ્યના ઇતિહાસથી ટાણુ અજ્ઞાત છે? સત્ય વ્યાપાર કરતાં કરતાંજ તેઓ એટલા મોટા ધર્માત્મા અને જ્ઞાની થઈ ગયા હતા કે મોટા મોટા તપસ્વીઓને કેટલાયે વર્ષોના તપ પછી પણ તે જ્ઞાન નહોતું મળ્યું. એક વખત એક તપસ્વી મહાત્મા તુલાધારની ધર્મ અને જ્ઞાનકીર્તિ સાંભળીને તેમના સત્સંગને માટે તેમની સેવામાં આવ્યો. તે મહાત્મા તુલાધાર પાસે પહોંચ્યા કે તરતજ તુલાધારે તેમના આવવાનું કારણ જોવું ને તેવું કહી સંભળાવ્યું. તે તપસ્વીને આશ્ચર્ય થયું કે આટલાટલા વર્ષની તપસ્યા કરવા છતાં પણ જે જ્ઞાન મને પ્રાપ્ત નથી થયું તે આવી નીચ વૃત્તિ છતાં તેને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું છે. મહાત્મા તુલાધારને પૂછતાં તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે, “આપને આશ્ચર્ય થશે કે આવો ધંધો કરનારને આવું જ્ઞાન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું ! પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય થવા જેવું કંઈ છેજ નહિ. હું સદા સત્યનો વ્યવહાર કરું છું.

મારા આહુકોને છેતરવાની મને કદિ ઇચ્છા નથી થતી. સાધારણ નફો લઇ હું મારા આહુકોને માલ આપું છું. હું કદિ કોઇને ઓછું વધતું આપતો નથી, 'તેમ કોઇની પાસેથી ઓછું વધતું લેતો પણ નથી. સર્વની સાથે એક સરખો વ્યવહાર રાખું છું, અને સર્વની સાથે સત્ય વ્યવહાર ચલાવું છું. સત્યજ સર્વ ધર્મેમાં શ્રેષ્ઠ છે, અને તેનુંજ હું સેવન કરું છું. છળ-કપટ કદિ કરતો નથી. આજ કારણ છે કે જેવડે મને આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, અને જેને પ્રતાપે આપ જેવા મહાત્માઓનાં મને ઘેર બેઠે દર્શનનો લાભ મળ્યા કરે છે. " અહા ! સત્યનું શું મહાત્મ્ય છે ! જો હિંદુસ્થાનના વૈશ્ય વ્યાપારીઓ તુલાધારના આ પવિત્ર આખ્યાન બાળી દ્રષ્ટિ કરે, જો તેઓ તુલાધારની પેઠે સત્ય વ્યવહાર કરે, સત્ય બોલે, સત્ય તોળેતો તેમને તપસ્યામાટે જંગલમાં જવાની શી જરૂર રહે ? સત્સંગમાટે મહાત્માઓને ચોધવાની શી ગરજ રહે ? દુકાન ઉપર બેઠાં બેઠાંજ ધન, ધર્મ, કામ, મોક્ષ, સત્સંગ, વૈરાગ્ય સ્વયં આપ્યાં આવશે. કેમકે બહુધા એવું જોવામાં આવે છે કે સત્પુરુષો લેવડ દેવડમાટે માટે ભાગે તે દુકાન ઉપરજ બાય છે કે જ્યાં સત્ય વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. સત્પુરુષોના સમાગમનેજ સત્સંગ કહેવામાં આવે છે. સત્સંગવડેજ ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યારે વહાલા ! તમારે સત્ય વ્યવહાર-પ્રેમમય વર્તન કેમ ન રાખવાં જોઇએ ? જુઓ, આજકાલ વિદેશીઓ તુલાધારની પેઠે સત્ય વ્યવહારને પ્રતાપે કેટલા સમૃદ્ધ બની રહ્યા છે. તેમનું મૈથ્વ્ય કેટલું વધી રહ્યું છે. આ વ્યાપારનેજ પ્રતાપે આપું જગત્ તેમને હસ્તગત થતું બાય છે. તમે પણ સત્ય વ્યાપાર કરો. વ્યાપારની વૃદ્ધિ કરો. ક્ષુદ્ર વ્યાજના લોભમાં પૂછ રોકી આજસુ ન બનો. વિદેશીઓ વ્યાપારમાં એટલા બધા રૂપિયા રોકી રહ્યા છે કે બુદ્ધિને પણ ચક્રર આવે છે. એટલા બધા રૂપિયા તમારી પાસે તો છેજ ક્યાં ? તાત્પર્ય એટલુંજ કે જેટલું ધન તમારી પાસે છે તે બધું વ્યાપારને માટે તેને વ્યાજમાં ન રોકી રાખી વ્યાપારમાં (નહિ કે સદાના ધંધામાં લગાવશો) તો તમને આશાતીત લાભ થશે; તમારા દેશને પણ ફાયદો પહોંચશે.

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે કેળવાયલા હિંદીઓ વ્યાપાર બાળી લડા નથી આપતા, એ વાત અતિ શોચનીય છે. પરંતુ તેથી પણ અધિક

શોચનીય એ વાત છે કે હિંદી વ્યાપારીઓ કેળવણી તરફ જરાએ લક્ષ નથી આપતા. વિદ્યાને તેઓ તુચ્છ ગણે છે. તેઓ તો એમજ માને છે કે અમારે થોડીજ કોઇની નોકરી કરવાની છે કે લાણવા પાછળ ચોટલી મગજમારી કરીએ ? તેમની આ માન્યતા અતિ મૂર્ખતા ભરેલી છે. અલણ માણસ જેટલા રૂપિયા ખર્ચી જેટલો નફો મેળવી શકે છે, તેટલાજ રૂપિયા ખર્ચી સહેલો માણસ તેનાથી વીસ ગણો નફો કરી શકે છે. વ્યાપાર માટે ધનની જેટલી આવશ્યકતા છે, તેટલીજ વિદ્યાની પણ આવશ્યકતા છે. આ કેવો કઠિન કોયડો છે કે કેળવાયલા પુરુષો-વ્યાપાર કરવા નથી ઇચ્છતા અને વ્યાપારીઓ કેળવણી લેવા નથી ચાહતા ! વ્યાપારને માટે નિત્ય નવી નવી યુક્તિઓ શોધવી પડે છે, અને યુક્તિઓ શોધવા માટે વિદ્યાની જરૂર પડે છે. પરંતુ જ્યારે વ્યાપારીઓ વિદ્યાજ નહિ લણે તો નવી નવી યુક્તિઓ કેવી રીતે શોધી શકશે ? આને લીધેજ હિંદના વ્યાપારની વૃદ્ધિ નથી થતી. વિદેશીઓ નિત્ય નવી નવી યુક્તિઓ શોધી ઠાઠી, નવી નવી કુશળતા બતાવી વ્યાપારમાં આશાવીત ઉન્નતિ કરે છે.

જ્યારે વિદેશીઓની આ ઉન્નતિનું કારણ હિંદવાસીઓને પૂછવામાં આવે છે ત્યારે હિંદીઓ બહુધા આવી દલીલ આગળ ધરે છે કે “તેમને દેશ ઠંડો છે અને આપણો ગરમ. ગરમ દેશ હોવાને લીધે આપણે તેમની સ્પર્ધા નથી કરી શકતા.” આ વિચાર તદ્દન અસત્ય છે. ઠંડી કે ગરમી ઉન્નતિનાં સાધક કે બાધક નથી. વિલાયતવાળાઓની આ પણ એક આલભાણ છે કે તેમણે હિંદુસ્થાનીઓના મનમાં આ વિચાર દાઢ રીતે જમાવી દીધો છે, કે જેથી હિંદીઓ તેમની સ્પર્ધા કરવાનો પ્રયત્નજ કરે નહિ આજ કાલ હિંદીઓ એવા લોળા બની ગયા છે કે વિલાયતવાળાઓની ચટક મટક ઉપર ચાઢી પડ્યા છે. તેમના મનમાં આ વિચાર દાઢ રીતે જામી ગયો છે કે વિલાયતવાળા જે કંઈ કહે અથવા કરે તેજ જરા-અર છે. “રામ” ભાર મૂકીને જણાવે છે કે ગરમીને લીધે હિંદુસ્થાનની ઉન્નતિ નથી અટકી પડેલી. હિંદની ઉન્નતિ તો હિંદવાસીઓ પોતાના સાચા ધર્મ (વેદાંત કિંવા બ્રહ્મવિદ્યા) ને આચરણમાં મૂકવાનું વીસરી ગયા છે તેથીજ અટકેલી છે. જેમ પોપટને “રામ રામ” કે કોઈ બીજા શબ્દો શીખવીએ છીએ ત્યારે તેમને શીખીને બોલ્યા કરે છે, પરંતુ તેને

સમજી શકતો નથી કે વર્તનમાં આણતો નથી, તેમ હિંદુસ્થાનીઓ પણ પ્રજાવિદ્યા, વેદાંત, આદિ શબ્દોને તો જાણે છે, પરંતુ તેમને અમલ-વર્તનમાં નથી લાવી શકતા. ખસ, એજ છે અવનતિનાં ચિન્હ, અને તેને લીધેજ અવનતિ થાય છે. અમેરિકા, જાપાન આદિ દેશોમાં જો કે " પ્રજાવિદ્યા " શબ્દને નથી જાણતા, પરંતુ તેમની રજેરગમાં અને તેમનાં બધાં કાર્યોમાં પ્રજાવિદ્યા લેવાઈ છે, પ્રકૃતિનો નિયમ છે કે કોઈ વસ્તુના બધા ગુણ જાણવા છતાં જ્યાંસુધી તેનો ઉપયોગ નહિ કરવામાં આવે ત્યાંસુધી તેની અસર નહિ થાય. સાકરના ગુણ કોઈ માણસ ગમે તેટલી સારી પેઠે જાણતો હોય, પરંતુ જ્યાંસુધી તેને ખાશે નહિ ત્યાંસુધી તેની અસર થવાની નથી. અથવા કોઈ માણસ અમૃતના ગુણ સારી પેઠે જાણતો હોય કે તે ખાવાથી મનુષ્ય અમર થઈ જાય છે, પરંતુ જ્યાંસુધી તે અમૃત ખાશે નહિ ત્યાંસુધી એ અમર થવાનો નથી. અમૃતને હાથમાં પકડી રાખવાથી પણ કંઈ લાભ નથી થવાનો. તેવીજ રીતે હિંદી લોકો પ્રજાવિદ્યાના ગુણને જાણે છે, તેની પ્રશંસા કરે છે, પરંતુ તેને વ્યવહારમાં નથી મૂકતા; પછી પ્રજાવિદ્યા તેમને પોતાના ગુણ કેવી રીતે દેખાડી શકે? અમેરિકા અને જાપાનવાળાઓએ પ્રજાવિદ્યાનું નામ નથી સાંભળ્યું, તેની પ્રશંસા નથી સાંભળી, પરંતુ તેઓ તેને અજાણ્યેજ વર્તનમાં મૂકી રહ્યા છે, અને તેથી તે તેમને પોતાને ગુણ બતાવી રહી છે; અને તેમની ઉન્નતિ થઈ રહી છે. માટે વહાલા! ઠંડી અને ગરમી ઉન્નતિની સાધક કે બાધક નથી. જો ઠંડી ઉન્નતિનું કારણ હોત તો ટિબેટ આદિ દેશોની દશા પણ આજે સારી હોવી જોઈતી હતી. માત્ર પ્રજાવિદ્યાજ એક એવી વસ્તુ છે કે જેને વ્યવહારમાં મૂકવું અને ન મૂકવું એ ઉન્નતિનાં સાધક બાધક થાય છે. અમેરિકા આદિ દેશોની પેઠે જ્યારે તમે પણ શારીરિક પરિશ્રમ કરવામાં તમારી પ્રતિષ્ઠા માનવા લાગશો, વીસ પચીસ વર્ષ સુધી પ્રજાચર્ય ધારણ કરશો, સ્ત્રીઓને સારી પેઠે શિક્ષિત બનાવશો, સર્વની સાથે એક સરખું વર્તન રાખશો, સત્ય વ્યવહાર કરશો, એક બીજા સાથે પ્રેમ રાખતાં શીખશો, ત્યારેજ તમારી ઉન્નતિ થશે. સાચું વેદાંત પણ એનેજ કહે છે. જરા વિચારવા જેવી વાત છે કે જ્યારે હિંદુસ્થાનના લોકો ચક્રવર્તી રાજ્ય ચલાવતા હતા ત્યારે શું હિંદ ગરમ નહોતું? જ્યારે હિંદ

વાસીઓ એ મોટાં મોટાં દર્શન-શાસ્ત્ર રચ્યાં ત્યારે શું હિંદ ગરમ નહોતું? ત્યારે ભારતવર્ષના લોકોએ વિમાન આદિ ભાતભાતની કળા નિર્માણ-રી હતી ત્યારે શું હિંદ ગરમ નહોતું? ત્યારે હિંદવાસીઓએ પોતાની વેદા, બુદ્ધિ, વીરતાવડે જગત્ છતી લીધું હતું, ત્યારે શું હિંદ ગરમ નહોતું? જો એમ કહેતા હો કે એ ખરું, પણ હવે તો કળિયુગ બેઠો છે, અને તે તો સત્યયુગની વાતો છે; તો શું અમેરિકા, જાપાન આદિને માટે કળિયુગ નથી આવ્યો? આ દલીલ તો વળી તદ્દન ઢીલી છે. કળિયુગ કંઈ વસ્તુજ નથી. કળિયુગ તો માત્ર સમયના એક ભાગતું નામ છે. તે કોઈને પણ સત્કાર્ય કરતાં નથી અટકાવતો. હા હા, જો પ્રજ્ઞવિદ્યાને વ્યવહારમાં ન મૂકવાને કળિયુગ નામ આપવામાં આવે તો તે નિઃસંદેહ સત્યજ છે. અને ત્યારે સાચેજ મનુષ્યથી કંઈ પણ સત્કાર્ય નથી બની શકતું, કેમકે કોઈ પણ સત્કાર્ય પ્રજ્ઞવિદ્યાથી ભિન્ન નથી. પણ એવો કોઈ યુગ નથી, સમય નથી કે જ્યારે પ્રજ્ઞ-વિદ્યાથી દૂર રહેવું પડે. આમ છે ત્યાં પછી કળિયુગને ક્યાં સ્થાન રહ્યું? વહાલા! વિચાર તો કરો કે ક્યાં તમારા પૂર્વપુરુષ જે ન અઠતાળીશ વર્ષલગી પ્રજ્ઞચર્ય પાળતા હતા, અને ક્યાં તમે કે જે બે ચાર વર્ષનાં બાળકોનાંજ લગ્ન કરી નાખો છો. તમે વિદ્યાને ઉપયોગ નથી કરતા, અર્થાત્ જે કંઈ ભણો છો, તેને વ્યવહારમાં નથી મૂકતા. ગોખી ગોખીને બી. એ. એમ. એ. પાસ કરો છો પણ તેનોયે વ્યવહારમાં ઉપયોગ નથી કરતા. માત્ર નોકરી કરવામાંજ તમારી વિદ્યાને સાર્થક માનો છો. પોપટને જેમ ભણાવવાથી તે રામ રામ ભણે છે પણ કંઈ સમજતો નથી તેવીજ સ્થિતિ આજે હિંદવાસી-ઓની છે. આમ હિંદુસ્થાનીઓ પ્રજ્ઞચર્ય નથી પાળતા, બળ, વીર્ય અને વિદ્યાને ઉચિત ઉપયોગ નથી કરતા, તેથી તેમની બુદ્ધિ ક્ષીણ થતી જાય છે. વિદ્યાવતવાળા ઓછામાં ઓછાં વીસ વર્ષસુધી પૂર્વ પ્રજ્ઞચર્ય પાળે છે, તેથી તેઓ બળવાન હોય છે; અને જે કંઈ ભણે છે તેને અમલમાં મૂકે છે, તથા સદા કંઈને કંઈ નવીન વાત ઉત્પન્ન કરવાનીજ ચિંતામાં રહે છે, જેથી તેમની બુદ્ધિ દિવસે દિવસે વિકાસ પામતી જાય છે. જેમની આટલી ઉન્નતિ ઠંડીને લીધે નથી થઈ. જે સમયે હિંદુસ્થાનીઓ ઉન્ન-

* ઉપનિષદમાં આવી અદ્ભુત પ્રજ્ઞચર્ય પાલનની કથાઓ છે.

તિને ઉચ્ચ શિખરે પહોંચેલા હતા, અને વિદાયતવાળા જંગલોમાં વસતા હતા, તે સમયે પણ ત્યાં ઠંડીજ હતી.

માટે ઠંડીની દલીલ તદ્દન અર્થહીન છે. ઠંડી કેાઇ દિવસ ઉન્નતિની સાધક કે બાધક નથી થઇ. જાપાન ને પચાસ વર્ષ પહેલાં ગરમ હતું તો તે આજે ઠંડું નથી બની ગયું. તેણે એટલી બધી ઉન્નતિ કેમ કરી ? વહાલા ! શુભોને ગ્રહણ કરવાથી, અને અવશુભોને ત્યાગવાથી, તથા પોતાની વિદ્યા અને બુદ્ધિનો ઉચિત ઉપયોગ કરવાથીજ જાપાને એટલી ઉન્નતિ કરી છે. તમે પણ તેમ કરી શકો છો. જે ભણે તેને વ્યવહારમાં લાવતાં શીખો, આજ ઉન્નતિનો ઉપાય છે. હિંદી લોકો બી. એ, એમ. એ. પાસ કરીને પણ જે વાત નથી શીખી શકતા તે વાત વિદાયતવાળા બાલ્યાવસ્થામાંથીજ શીખે છે. ત્યાં બાળકો માટે કિંગ્સ-ગાર્ટન નામની નિશાળો છે. આ નિશાળોમાં બાળકોને એટલા પ્રેમપૂર્વક ભણાવવામાં આવે છે કે બાળકોને ઘરમાં પણ રહેવું ગમતું નથી. પોતાને નિશાળમાં જલ્દી મોકલવા માટે તેઓ ઘેર માત પિતાને જીવ ખાઇ જાય છે. તેઓ સદા એમજ ઇચ્છે છે કે અમે નિશાળે ક્યારે પહોંચીએ. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે શિક્ષકો બાળકો સાથે એટલા પ્રેમથી વર્તે છે કે માતા પિતાને પણ તેટલો પ્રેમ બતાવવાનો અવકાશ નહિ મળતો હોય. શિક્ષકો બાળકો સાથે તદ્દન બાળક બની જાય છે. તેઓ બાળકો સાથે રમે છે, કૂદે છે, હસે છે, અને સાથે સાથે તેમને ભણાવે પણ છે. તે નિશાળમાં રેલગાડી, આગબોટ, તાર ઇત્યાદિ વિવિધ સંચા બનાવવાની સામગ્રી તૈયારજ રહે છે. જ્યારે રેલગાડીનો પાઠ શીખવવામાં આવે છે ત્યારે શિક્ષકો બાળકોને જ્યાં રેલગાડી બનાવવાની કળો, ચક્ર આદિ રાખેલાં હોય છે ત્યાં લઇ જાય છે. શિક્ષક એન્જીન બનાવતાં તેમને શીખવે છે, અને બાળકો વાત કરતાં કરતાં એન્જીન બનાવતાં શીખી જાય છે. જેટલી ઉંમરે હિંદી બાળકો આર. એ. આઇ. એલ રેલ, અર્થાત્ આગગાડી યાદ કરે છે, તેટલી ઉંમરમાં ત્યાંનાં બાળકો આગગાડી બનાવતાં પણ શીખી જાય છે. અહીં કેવળ નામ સાત્ર જાણે છે ત્યારે ત્યાં નામ સાથે આગગાડી બનાવતાં પણ શીખી જાય છે, હિંદીઓ શબ્દ-સમૂહને મસ્તિષ્કમાં બંદે છે, વિદાયતવાળા તેને મસ્તિષ્કમાંથી બહાર કાઢે છે, અર્થાત્ તેમને

સારી પેઠે સમજે છે. અહીં રટણ કરે છે. ત્યાં મનન કરે છે ત્યાં બુદ્ધિ વડે વિચાર કરે છે, મનમાં હોય તેને વ્યવહારમાં મૂકવા હજી છે, અને હાથ વડે તેને કરી બતાવે છે. અહીં તેમાંનું કંઈજ નથી. માત્ર પુસ્તકો ગોખી ગોખીને પંડિત થાય છે. અહીંની વિદ્યા પુસ્તકોમાં છે, ત્યાંની વિદ્યા પ્રત્યેકને હસ્ત-ગત છે. ત્યાં કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને, તે જે વર્ગમાં અભ્યાસ કરતો હોય તે વર્ગને યોગ્ય વિચાર તેમજ મનન કરવાની જ્યાંસુધી તેનામાં શક્તિ ન આવે, ત્યાંસુધી કદી ઉપલા વર્ગમાં ચઢાવવામાં આવતો નથી. અહીં એ વાતનો વિચારજ નથી કરવામાં આવતો. પુસ્તકો મુખ્યત્વે કરીને અભ્યાસ બાળક પણ ઉચ્ચ વર્ગમાં ઉત્તીર્ણ થઈ શકે છે, કોઈ તેની યોગ્યતા ઉપર ધ્યાન આપતું નથી. ત્યાં માત્ર યોગ્યતાજ જોવામાં આવે છે. એક વખત એક બાળાએ મારું વ્યાખ્યાન સાંભળ્યું. તેણે તે પોતાની શેલીમાં લખી નાખ્યું અને પોતાના અધ્યાપકને બતાવ્યું. અધ્યાપક તે જોઈ બહુ પ્રસન્ન થયો, અને તેણે તે બાળાને છ મહીનાનું પ્રમોશન આપ્યું. તેજ પ્રમાણે જ્યાંસુધી હિંદુસ્થાનમાં પણ વિદ્યાર્થીઓની યોગ્યતા અને વિચારશક્તિ ઉપર ધ્યાન આપવામાં નહિ આવે ત્યાંસુધી હદી વિદ્યાર્થીઓનું ઉચ્ચ વર્ગોમાં ઉત્તીર્ણ થવું પણ વ્યર્થજ નશે. અહીં પણ બાળકો વ્યાવહારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તેવી કિંડરગાર્ટન શાળાઓ હોવી જોઈએ, કે જેથી તેમની વિચાર શક્તિમાં વૃદ્ધિ થાય, અર્થાત્ યુવાન થતાં તેઓ કંઈક ઉપયોગી થઈ શકે અને પોતાના દેશને ફાયદો પહોંચાડી શકે. વખત ચાલ્યો જાય છે. એક એક પણ અતિ કિંમતી પસાર થાય છે. બહુ સૂતા, બહુ આરામ કર્યો, ઘણાં સમય નષ્ટ કરી ચૂક્યા છો, ઘણાં સમય ગુમાવી ચૂક્યા છો. વહાલા ! હવે તમારા કર્તવ્ય તરફ પણ ધ્યાન આપો. એવા ઉપાય કરો કે જે વડે તમારો મનુષ્યજન્મ સાર્થક થાય અસંભવતાનો વેશ ઉઝારીને ફેંકી દો. થોડા સમયમાટે એ વાત ઉપર વિચાર કરો કે તમે શું હતા અને હવે શું થઈ ગયા છો ? તમારા કર્તવ્ય લાઘવી ધ્યાન નહિ આપવાથી હવે તમે અન્નને માટે પણ ટળવળવા માંડ્યા છો. જો આવીજ રીતે થોડા દિવસસુધી આવીજ અજ્ઞાન નિદ્રામાં સૂતા પડ્યા રહેશો, તો વહાલા ! તમારી શી દશા થશે એનો તમે પોતેજ વિચાર કરી લ્યો. અમને કહેતાં પણ હુઃખ થાય છે. સાવધાન ! સાવધાન ! ! સત્વરજ સાવધાન થવું જોઈએ.

પોતાની ઉન્નતિ કરવામાટે હિંદુસ્થાનીઓએ વિદેશીઓ પાસેથી ઘણું શીખવાનું છે. સૌથી પહેલી વાત તેમની પાસેથી એ શીખવાની છે કે તેઓ પોતાનાં બાળકોને કેવી રીતે શિક્ષણ આપે છે; કેમકે બાળકોના શિક્ષણ ઉપરજ દેશની ઉન્નતિઅવનતિ નિર્ભર હોય છે. બાળકોને જેવું શિક્ષણ આપવામાં આવશે તેવાંજ તેમનાં આચરણ, સ્વભાવ, અને વિચાર બનશે. જાપાનમાં જ્યારે બાળક પહેલ વહેલું નિશાળમાં દાખલ થાય છે ત્યારે શિક્ષક તેને પૂછે છે કે “તમારું શરીર શાથી જીવે છે ?” બાળક ઉત્તર આપે છે, “અન્નવડે.” શિક્ષક પ્રશ્ન કરે છે, “ક્યાંના અન્નથી ?” બાળક ઉત્તરમાં કહે છે, “જાપાનના અન્નથી.” શિક્ષક ફરી પૂછે છે, “ત્યારે જો જાપાનમાં અન્ન ન હોય તો તમારું શરીર જીવે નહિ, કેમ ખરું ને ?” બાળક જવાબ આપે છે “હા, સાહેબ, ન જીવી શકે.” પછી શિક્ષક કહે છે, “જ્યારે તમારું શરીર જાપાનના અન્નનું બનેલું છે, ત્યારે જાપાનને એટલો હક્ક ખરો કે જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે તે તમારું શરીર લઈ લે ?” બાળક બહાદુરીથી જવાબ આપે છે કે “હા, જાપાનનો હક્ક છે, કે તે અમારું શરીર ઇંગ્લામાં આવે ત્યારે લઈ લે.” આ પ્રમાણે પોતાના દેશને માટે પ્રાણ હોમી દેવા સહા તત્પર રહેવાનું શિક્ષણ જાપાનના બાળકોને પ્રથમથીજ આપવામાં આવે છે. નાનો સરખો જાપાન ફરીઆ જેવા પ્રબળ સામ્રાજ્યને જે ભારે હાર આપી શક્યો, તે આવા શિક્ષણનેજ પ્રતાપે. હિંદુસ્થાનીઓએ પણ પોતાના બાળકોને પ્રથમથીજ એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે જેથી તેમનો સ્વદેશપ્રેમ, તેમની દેશમક્ષિત એટલી બળવાન થઈ જાય કે વખત આવે ત્યારે પોતાના દેશ ખાતર પ્રાણ અર્પવા તેઓ તત્પર થઈ જાય. શિક્ષણનો આ પ્રથમ પાઠ બાળકોને પ્રથમજ લણાવવો જોઈએ. પ્રથમ દેશીઓ સાથે પ્રેમ તથા શાંતિપૂર્વક વર્તન કરવું એ તેમનો બીજો પાઠ હોવો જોઈએ. નિશાળોમાંજ આવું શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. જો નિશાળોમાં વિદ્યાર્થીઓ એક બીજાથી લડતાં નહિ રીજો, પરંતુ અરસપરસ પ્રેમથી રહેશે તો યુવાન થતાં તેઓ એકાએક પોતાના દેશબાંધવો સાથે પણ નહિ લડે, પરંતુ પ્રેમથી વર્તશે. અમેરિકામાં આ પ્રકારની શિક્ષાનો અતિ ઉત્તમ પ્રબંધ છે. અમેરિકામાં એક વેળા એક નિશાળના વિદ્યાર્થી-

એમાં માહોમાહે લડાઈ થઈ ગઈ. સારી પેઠે માર પીટ ચાલી. તરતજ અધ્યાપકને ખબર આપવામાં આવી. અધ્યાપક સાહેબ આવ્યા. તેમણે ન તો કોઈ વિદ્યાર્થીની જખાની લીધી, કે ન કોઈને ધમકાવ્યો. તેમણે આવતાં વેંત વાળું વગાડવાની આજ્ઞા આપી, અને તેમાં શાંતિનાં ગીત ગવડાવ્યાં. તે પછી વિદ્યાર્થીઓને બોલાવવામાં આવ્યા અને લડાઈનું કારણ પૂછ્યું. વળી એ પણ પૂછ્યું કે કોની લુચ્ચાઈને લીધે આ બધી લડાઈ થઈ હતી. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે જે વિદ્યાર્થીઓમાં થોડીવાર પહેલાં લાકડી ઉડી હતી, તેમાના એકની પણ જીભ જીભની સામે ફરિયાદ કરવા ઉપડી નહિ. તેનું કારણ શું ? વહાલા ! તેનું કારણ તે સંગીત અને શાંતિનાં ગીત હતા. તેમને પ્રથમ જે ક્રોધ વ્યાપ્યો હતો તે સંગીત અને શાંતિનાં ગીત સાલળી શાંત થઈ ગયો. જે અધ્યાપક સાહેબે આવતાં વેંત જખાની લેવાનો આરંભ કર્યો હોત તો આ લડાઈને! અત આવી શાંતિમા કદિ ન આવત. એક વિદ્યાર્થી બીજાનો વાક કાઢત, અને કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અવશ્ય શુનેહગાર જણાત. જેને પરિણામ સંભવિત છે કે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને નિશાળભાથી કાઢી મૂકવામા આવત અને જે વિદ્યાર્થીઓને નિશાળભાથી કાઢી મૂકવામા આવત તે બીજા વિદ્યાર્થીઓના કદા શત્રુ બની જાત, તેમની વિરુદ્ધ સાક્ષી પૂરત વિચાર કરતાં આ વાતનું પરિણામ ઘણું જ ખરાબ જણાઈ આવે છે, તે એટલેમુધી કે દેશમા અશાંતિ ફેલોવાનો પણ સંભવ રહે છે.

ત્રીજી વાત એ છે કે બાળકોને ડરાવવા કે ધમકાવવા ન જોઈએ. બાળકોને ડરાવવા કે ધમકાવવા એ બહુજ ખોટું છે. તેનાથી તો બાળકો ઉલટા બીકણ અને બળદીન બની જાય છે. હિંદુસ્તાનમા ડરાવણુ તથા ધમકાવણુ એ ખરાબ છોકરાઓને સારા બનાવવાના સાધન ગણાય છે, પરંતુ તેમ કરણું ઉચિત નથી બાળકોને સારા બનાવવાની ઉત્તમ રીતિ એ છે કે તેમની દષ્ટિએ કોઈ ખરાબ વાત પડવાજ ન દેવી અને વીર તથા બળવાન બનાવવા માટે તેમને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. જાપાનમાં બાળકોને એટલી સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે કે તેટલી સ્વતંત્રતા બીજે કયાંયે જોવામા નથી આવતી. ત્યાં બાળકોને રમવામાટે ખાસ જગ્યાઓ નક્કી કરી નથી. તેમની મરજીમાં આવે ત્યાં તેઓ રમે છે. જાહેર જગ્યા

હોય કે ખાનગી, બહાર હોય કે ગલી, ગમે ત્યાં રમતાં તેમને કોઈ અટકાવી શકતું નથી; તે એટલેસુધી કે જો તેઓ બહારમાં રમતાં હોય, અને ત્યાંથી ત્યાંના બાદશાહની ગાડી નીકળવાની હોય, તોપણ કોઈની મગફળ નથી કે તેમને એમ કહે કે “ રમત બંધ કરો, રાજા આવે છે. ” જ્યાં સુધી તેઓ પોતેજ પોતાની રમત બંધ ન કરે ત્યાંસુધી રાજા મિકાડો પણ પોતાની ગાડી રોકી રાખશે. આજ કારણથી જાપાનીઓના હૃદયમાં ભયનું નામમાત્ર પણ હોતું નથી.

ચોથી વાત એ છે કે બાળકોને જે કંઈ લણાવવામાં આવે તેને વ્યવહારમાં મૂકતાં પણ શીખવવું જોઈએ. હિંદમાં આ વાતની અત્યંત ન્યૂનતા છે. હિંદની નિશાળોમાં જે કંઈ લણાવવામાં આવે છે તેને વ્યવહારમાં મૂકવાનું શીખવામાં નથી આવતું. તેથી હિંદી વિદ્યાર્થીઓ યુવાન થતાં વાતો તો મોટી મોટી કરે છે, પરંતુ સંગીન કામ કંઈજ નથી કરી શકતા.

પાંચમી વાત એ છે કે જે વિષય લાણી બાળક પ્રવૃત્ત હોય તેજ વિષય તેને વિશેષ કરીને લણાવવો જોઈએ; એમ કરવાથીજ તે અધિક ઉન્નતિ કરી શકશે. હિંદુસ્તાનમાં આ મુખ્ય, પ્રયોજનીય વાત લાણી કોઈ ધ્યાન આપતું નથી. જો કોઈ બાળકને વક્રીલાત પ્રિય હોય તો તેનાં માતપિતા તેને ઈન્જનીયરીંગ શીખવાની ફરજ પાડશે. જો ગણિતશાસ્ત્રમાટે તેને રુચિ હોય તો તેને ઇતિહાસ લણવાનું કહેશે. જો તેની ચિત્તવૃત્તિ સાયન્સ (વિજ્ઞાન) લાણી હશે તો તેને સાહિત્ય લણાવશે. હવે વિચારવા જેવી વાત છે કે જે વિષય ઉપર બાળકને રુચિ નથી તે વિષયમાં કેવી રીતે ઉન્નતિ કરી શકશે ? સારાંશ કે બાળકોના શિક્ષણ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ. બાળકો ઉપર દેશની ભાવી ઉન્નતિનો આધાર છે.

એક વાત જે કેવળ હિંદુસ્થાનીઓમાં અન્ય દેશો કરતાં વિશેષ મળી આવે છે તે યોગ-વિદ્યા છે. પરંતુ હવે અમેરિકા આદિ દેશો તેમાં પણ સારી ઉન્નતિ કરી રહ્યા છે, જ્યારે હિંદીઓ તે પણ બુઝી રહ્યા છે. અમેરિકાના એક એમર્સન સાહેબ, કે જેઓ જંગલોમાં વસતા હતા, તેમણે યોગ-વિદ્યામાં એટલી ઉન્નતિ કરી હતી કે તે જોઈને આશ્ચર્ય યથા વિદ્યા રહેતું નથી. તે મોહનને બદલી ગોપાલ કરી શકતો, જમને સ્થળ. આ સર્વ અમરકાર તે યોગ-વિદ્યાના બળે કરતો, બાહુવકે નહોતો કરતો.

તેથી હવે આશા છે કે તેઓ યોગ-વિદ્યામાં પણ હિંદીઓ કરતાં આગળ વધી જશે. માટે વહાલા હિંદીજનો ! તમારે સાવધાન થવું જોઈએ. સૌથી પ્રથમ વિદ્યારૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ અહીંજ પડ્યો હતો. અહીંથી અરબ-સ્તાન, મિસર, રોમ, ગ્રીસ વગેરે સ્થળોએ થઈને ઇંગ્લેન્ડ પહોંચ્યો; અને ત્યાંથી અમેરિકા થઈ હવે જાપાન પહોંચ્યો છે. હવે જાપાનથી તેનાં કિશોર આ બાજુ ઢગતાં નજરે પડે છે. હવે તમારે સાવચેત થઈ જવું જોઈએ. એવું ન થવા પામે કે આ સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઢળી જાય, અને તમે સૂતેલાજ પડ્યા રહો. ઊઠો, અને બીજાઓને ઊડાડવાના પ્રયત્ન કરો. સૌ પોતપોતાના કર્તવ્યોમાં પરોવાઓ, અને આપણાં દેશવાસીઓને તેમનું કર્તવ્ય દેખાડો. સૂર્યોદય પૂર્વેજ આપણાં દેશોન્નતિરૂપી કર્તવ્યોને સ્થિર કરી દ્યો. એક ક્ષણ, એક પળ પણ વ્યર્થ ન જવા પામે. જો વિચારમાંજ પડ્યા રહેશો, તો સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ ઢળી જશે, અને પછી તમારાથી કંઈજ બનવાનું કે થવાનું નથી.

ઠઠ !

ઠઠ !!

ઠઠ !!!

પહાડી દસ્યો

(રાગ ભૈરવ—તાલ ધુમાર.)

ય દિત ! ઈંત કૂચે-જાનાં અસ્ત, અઝ લાં દમ મઝન,
 અઝ દિલો-જાનો-જહાં દર પીચે-જાનાં દમ મઝન. ૧
 જાંન દારદ દીમતે-જિસ્તાર અઝ લાંવા મગો,
 ગરચે લા દરખાખતી દર રાહે જાનાં, દમ મઝન. ૨
 ગર તુરાતુરા દહીંસ્ત અઝવચ, હીચ અઝ દરમાં મગો;
 દહોં જિરા બેહ ઝ દરમાં દો, ઝ દરમાં દમ મઝન. ૩
 ચૂં ચદીં આમદ, રિહાકુન કિસ્સજે શકો-શમાં;
 ચૂં અયાં બિનમૂઢ રૂખ, હીગર ઝ ધુરહાં દમ મઝન. ૪
 ઈંજો-બેહીના શુઝારો બેહલશ હિકમત ચખ્યાં;
 અઝ ખિયાલાતો-કુમૂને-એહલે-ચૂનાં દમ મઝન. ૫
 બા લબે-મયશુનો-રૂચે-ખૂબો-ઝુફે-દિલકશશ,
 અઝ શરાબો-ચાહિદો-ચખ્ખો-ચખિસ્તાં દમ મઝન. ૬
 કુક્રો-ઈમાંરા બ પીચે-ઝુફે-રૂચશ કુન રિહા;
 પીચે ઝુફે-રૂચે-જી. અઝ કુક્રો-ઈમાં દમ મઝન. ૭
 ચૂકે બા જી બરનયારી ધૂહન અઝ વસ્તશ માગો;
 ચૂકે બે જી હમ નમી બાશી ઝ હિજરાં દમ મઝન. ૮
 મેહુરે-તાળાં, ચકે હસ્ત અઝ અકસે-રૂચશ તાગિશી;
 મગરખી દર પીચે-જી અઝ મેહુરે-તાળાં દમ મઝન. ૯

અર્થ:- (૧) હે હૃદય ! આ તો પ્રિયતમની ગલી છે, અહીં તારા
 વેતાનાં પ્રાણુ પિપે અભિમાન ન કર (કિંનાં પ્રાણુનાં વસ્તાન કર), અરે
 તારા પ્રિયતમની સમક્ષ પણ પ્રાણુ, જગત અને હૃદયનું અભિમાન ન
 રાખ (અથવા તારા પ્રિયતમ સમક્ષ જ્યે બધાંની પરવા ન કર)

(૨) પ્રાણુની કિંમત (તારા પ્રિયતમ કરતાં) અધિક નથી, માટે એ પ્રાણુને માટે શોક ન કર; તું તારા પ્રિયતમના મેળાપમાટે પ્રાણુની પરવા કર્યા વગર પ્રયાણ કરતો હોય તોપણ તું તેની વડાઈ ન કર.)

(૩) જો તને (તારા પ્રિયતમના પ્રેમમાં) કંઈ કષ્ટ થતું હોય, તો તેની ચિકિત્સા વિષે કંઈ ચર્ચા ન કર; અને એવા કષ્ટને ચિકિત્સા કરતાં પણ ઉત્તમ ગણીને ચિકિત્સા વિષે ચર્ચા ન કર. (અર્થાત્ સૂપ રહે.)

(૪) તને વિશ્વાસ બેઠો હોય તો સંશય-સંદેહની વાત છોડી દે; તો વહાલાએ પોતાનું સુખડું બતાવ્યું એટલે હવે તર્કવિતર્ક અને વાદ-વિવાદ ન કર.

(૫) જેઓનો કોઈ ધર્મજ નથી એવા માણસોનો વિચાર છોડી દે; અને મૂર્ખતાને તત્વજ્ઞાન ન માન; તેવીજ રીતે યૂનાનવાળાઓ (ગ્રીક લોકો) ના વિચારો અને તેમના આખ્યાનો વિષે દમ ન માર.

(૬) મદિરા જેવા લાલ હોઠ, સુંદર સુખડું, મનોહર કેશકલાપ, મદિરા, પ્રિયતમ, અને શમા (દીપક) તથા શયનાગાર વિષે પણ ચર્ચા ન કર.

(૭) નાસ્તિકતા અને શ્રદ્ધાને તેના સુખડા અને કેશકલાપ આગળ છોડી દે, અને તે પ્રિયતમના સુખડા અને કેશ સમક્ષ નાસ્તિકતા અને શ્રદ્ધા વિષે ચર્ચા ન કર.

(૮) તું તે પ્રિયતમ કરતા આગળ નહિ વધી શકે, માટે તું તેનાં દર્શનની ચર્ચા ન કર; અને તું તે વહાલા વિના રહી પણ નથી જવાનો, માટે વિયોગની ચર્ચા પણ ન કર.

(૯) આ પ્રકાશમાન સૂર્ય તો તે પ્રિયતમના સુખડાની ન્યોતિનું એક કિરણમાત્ર છે, માટે હે મગરળી, તેની સમક્ષ એ હુનીયાઈ સૂર્યની ચર્ચા પણ ન કર.

(ગરુડ રાજ ભૈરવ—તાલ ૪૫).

મયાર અયખત / બેહરે-ગરકે-મા દર શોર દરિયા રા;

પરે-માહી મગદી બાદબાને-ફિરતીયે મારા.

લિખાસે-મા સુખુકસારાં-તઅદ્લુકે ખર નમીતાખદ;

ખુવદ હમયું હુખાખ અઝખખિયા ખાલી પેરહન મારા.

દને-જાં-ખશે-તૂ તા રંગે-હયરવ રીખત દર આલમ;

૧

૨

ઝ મેહર આઈના દર પીશે-નફસ દીદમ મસીહા રા. ૩
 અગર લખ અઝ મુખન ગોઈ ફરો બંદીમ જાં દારદ-
 કે ન બુવદ અઝ ન ઝાકત તાબે બિસ્તન માનએ મારા. ૪
 શવદ અઝ શીલએ-આવાઝે-કુલકુલ બઝમે-મય રોશન,
 સરત ગદ્દમ, મકુન ખામોશ સાકી ! શમએ મીનારા. ૫
 ગાની સાગર બ કદ્ જમશેદ પીશે મય-ફરોશ આમદ,
 કે શાયદ દર બહાયે-આદા ગીરદ મુઝે-હુનિયારા. ૬

અર્થ:- (૧) ઓ કિસ્મત ! અમને ડૂળાડવા માટે સમુદ્રમાં (હૃદયમાં) વાવાઝોડું (સાંસારિક ઇચ્છાઓ) ઉત્પન્ન ન કર અને ઓ માછલીની પાંખ ! અમારી નોકાના સહને ન ફેરવ.

(૨) અમારા સાંસારિક સંબંધોથી મુક્ત લોકોનું વચ્ચે સંયોગ સહન કરવાની શક્તિ નથી ધરાવતું (અર્થાત્ સંબંધોથી ચલાયમાન નથી થઈ શકતું; અને અમારું પહેરણ બુદ્ધિની પેઠે સીવણ વિનાનું (સંબંધહીન) છે.

(૩) ત્યારથી તારા જીવન અર્પનાર શ્વાસે સંસારમાં આશ્ચર્યનો રંગ વિખેર્યો છે ત્યારથી મેં મસીહાને તારા પ્રેમને લીધે વિસ્મયપૂર્ણ જોયો છે. (અર્થાત્ હે સાચા પ્રિયતમ ! જીવનનું દાન દેનાર તારા શ્વાસે પ્રેમના રોગીઓને સ્વાસ્થ્યદાન કર્યું છે, તેથી તારા પ્રેમને લીધે હવે મસીહ (જે મરેલાને જીવતા કરવાનો અમરકાર ધરાવતો હતો) પણ વિસ્મય પામે છે, કેમકે હવે તેનો અમરકાર વ્યર્થજ છે).

(૪) જો તું કહેતો હોય તો અમારા હોઠ બંધ કરી રાખીએ (મૌન ધારણ કરીએ) અને કંઈ ન બોલીએ, પણ શું એ ઉચિત કહેવાશે ? કારણ કે તારી સુકોમળતાને લીધે અમારામાં અર્થ (રહસ્ય) છુપાવવાની શક્તિ નથી. (અર્થાત્ સ્વભાવતઃ અમારા મોમાંથી તારી પ્રશંસા નીકળી પડશેજ અને તારું રહસ્ય પ્રકટ કર્યા વગર અમારાથી નહિજ રહેવાય)

(૫) મદિરાની મુરાહી પોતાના કુલકુલરૂપી શબ્દવટે આંધળાને પણ પ્રકાશિત થાય છે, માટે હે સાકી (મય પાનાર) ! તારી ઉપરથી કુરબાન થઈ જાઉં ! તું મદિરાના શીશાની જ્યોતિને એલવી ન નાખતો. (અર્થાત્ હે પૂર્ણ શુરુ ! ભગવતપ્રેમની-મદિરાની ખ્યાલી (પ્રેમ લહરી) ફરતી રહેવા દેજે, તેને એક પળમાટે પણ અટકાવતો નહિ.)

(૬) હે ગની ! જમશેદ પોતાના સંસારદર્શક ખ્યાલાને હથેળી

ઉપર મૂંઝીને મદિરા વેચનારા પાસે આવ્યો, એવી આશાથી કે કદાચ તે મદિરા વેચનાર તેની મદિરાની કિંમતના બદલામાં “ જગતના રાજ્ય-પાટ ” ને સ્વીકારી લે; અર્થાત્ ભગવત્પ્રેમની મદિરા એટલી મૂલ્યવાન છે કે જન્મશેઠ બાદશાહ તે ખરીદવા માટે “ જગતના રાજ્યપાટ ” ને અથવા જેમાં સમસ્ત સંસારનું દૃશ્ય દેખાતું હતું, તેના તે ખાલાને, જરા પણ સંકેત વગર આપી દેવા તૈયાર હતો.

હે ગંગા ! એ (પહાડો) શું તારાંજ સ્તન છે કે જેના પયપાનવડે બ્રહ્મવિદ્યાનું પોષણ થાય છે ?

હે હિમાલય ! શું એ તારોજ બોજો છે કે જેમાં બ્રહ્મવિદ્યા (ગિ-રિજા) કીડા કરે છે ?

તમને તે દિવસ યાદ છે કે જ્યારે પહેલ વહેલો “ રામ ” ‘ પાંડુ-વર્ણ, શીતલ શ્વાસ, અશ્વપૂર્ણલોચન ’ સાથે તમારે શરણે આવ્યો હતો ? એકલા આ પત્થરો ઉપર પડ્યાં પડ્યા ગત્રીઓ વીતી જતી; અશ્વો વડે શિલાઓ ભીજાઈ જતી; અને અવિરામ ડચકાં સતત આવ્યાજ કરતા કે હાથ ! તે પરમ આનંદ ક્યાં છે કે જેની મસ્તીમાં કાલ કે આજનું ભાન રહેવા પામતું નથી ? હાથ ! તે આનંદસાગર ક્યારે પ્રાપ્ત થશે કે જે સાંસારિક લોભોને તૃણ અને કચરાની પેઠે વહેવડાવી તાણી જાય છે ! જ્ઞાનનો તે પ્રચંડ માર્તંડ મધ્યાકાશમાં ક્યારે આવશે ? ક્યારે શારીરિક પ્રયોજન (સ્વાર્થ) અને ઇદ્રિયોના વિષય ધૂમસ તેમજ અધિકારની પેઠે ઉડીને સાક્ષ-સ્વચ્છ થઈ જશે ? ગંગાજળ કોઈ પણ સ્થળે કદિ ગરમ નથી થતું. હે ભગવન ! તે સમય ક્યારે આવશે કે જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાનના ઉન્માદ (કેદ) ના પ્રતાપે રાગ અને દ્વેષ રામના હૃદય ઉપર સ્વપ્નમાં પણ અધિકાર મેળવી શકશે નહિ ? પાપ અને શોક ભૂતકાળની પેઠે ક્યારે ગયાં ગુન્યાં થઈ જશે ? તુર્યાવસ્થા પણ જે અંધમાજ લખવા માટે નહોત્ય તેા તે અવસ્થા ક્યાં છે ? આવી આત્મિક અવસ્થામાં રામ ઉઘાડે માથે, ઉઘાડે પગે, નગ્ન શરીરે, ઉપનિષદો હાથમાં લઈને દિવાનાની પેઠે પર્વતો-અરણ્યોમાં રખડી રહ્યો છે—

અને નિગર શરાબ, તિરસ્કોહ હય ચરમે તર,
સાગર મેરા ગિરો નહી અગ્ને-ગહાર કા.

અર્થ -મારા કલેબનું રક્ત જોજ માડું મધપાન છે, અને મારા અશ્નપૂર્ણ લોચન જોજ વર્ષાના છાટા છે, માડું ખ્યાલુ ફુનિયાઈ મેઘનું આભારી નથી.

નાલાહાજો-કુખજો-અહા તસલી બક્ષ નીસ્ત,

હર બિયાળા મીતવા કર્યાદ ખાતિર ખાહુ કર્દ.

અર્થ.-ધરમા કરેલું રદન સતોષજનક નથી હોતું જગલમાજ મનમાન્યો પુકાર કરી શકીએ છીએ (અર્થાત્ વનમાજ પ્રિયતમની યાદમાં દિલ ખોલીને રદન કરી શકાય છે)

બર્ગે હિનાપે જા કે લિખુ દર્દે દિલકી ખાત,

શાયદ કે રક્તા રક્તા લગે દિલરૂખા કે હાત

અર્થાત્ માગ હૃદયની વેદના હું મેદીના પાત્ર ઉપર લખી આવું, કદાચ વખત જતા તે મારી મનહરણીને હાથ લાગે !

પહાડની જો તગ્ધી, પર્વતની કદરા તરગ્ધી મજેવો આ પીડાપૂર્ણ આર્તનાદનો સહાનુભૂતિપૂર્ણ ઉત્તર કદિ બુલી શકાય તેમ નથી

ઇશક કા મન્સબ લિખા જિસદિન મેરી તકદીર મે,

આહ કી નકદી મિલી સેહરા મિલા બગીર મે.

ભાવાર્થ મારા ભાવ્યમા ઇશક (પ્રેમ) નો લેખ લખાયો તેજ દિવસથી પુણ્યમા અને “ હાય ” અને બગીરમા “ જગલ ” મળ્યા છે

“બક્ષ, તખ્ત કે તખ્તો (અર્થાત્ રાજસિંહાસન અથવા તો ચિતા) માતા પિતા ! તમારો પુત્ર હવે પાછો નથી આવવાનો વિદ્યાર્થીઓ ! તમારો વિદ્યારુ હવે પાછો નથી આવવાનો. ગૃહસ્થો ! તમારો સખધ ક્યા સુધી નક્શે ? બકરાની મા પોતાના પુત્રની સલામતી માન્યા કરશે ? કા તો (રામ) સર્વ સખધોથી રક્ષિત થઈ જશે, અથવા તમારી આશાઓને શિરે એક સામ્રુદ્ધ પાણી ફરી જશે કા તો રાગના આનંદમય તરંગોમા ધર-ખાર (દેશ, કાળ, કારણ) નિમગ્ન થશે, અથવા તો રામનું શરીર જગાની લહરીઓ ને સમર્પણ થશે અને શરીરનો અત આવશે મૂવા પછી તો પ્રત્યેકના હાડકા જગામા પડે છે, પરંતુ જો અપરોક્ષ નહિ અનુભવાય, અને જો શરીર-ભાવજ સદા સ્થાયી રહેશે તો રામના હાડકા અને માસ જીવતાજ માછલાને લેટ થઈ જશે

બન કે પરવાના તેરા આવા હૂ અથ શગ્ગે તૂર,

ખાત વોહ ફિર છિડ ન બાયે ચેહ તકાજા ઔર હય

ભાવાર્થ:-હે શમાએ તૂર ! (જો સાઈનાઈ પર્વત ઉપરનો ઇશ્વરી પ્રકાશ) હું તારો પરવાનો બનીને આવ્યો છું, અને વધારામાં, પ્રથમની વાત કરી ન થવા પામે, એટલી એકજ માગણી કરું છું. [અર્થાત્ પ્રથમ જેમ તૂર (સાઈનાઈ) પર્વત ઉપર ઇશ્વરી પ્રકાશને જોઈને મૂસા પયગંબર તે તરફ દોડ્યા હતા, પરંતુ તેને બરાબર નિહાળવાને શક્તિવાન ન થતાં બેભાન થઈ નીચે પડી ગયા હતા, તેમ હું પણ, જો ઇશ્વરી પ્રકાશ ? તારા બાણી ધાયો છું, પરંતુ એટલી માગણી કરું છું કે મૂસાને જેમ બેભાન કરી નાખ્યા હતા તેમ મને બેભાન ન બનાવી દેતાં તારી દિવ્ય જ્યોતિ જોવાની-અનુભવવાની શક્તિ આપજો.]

(રાગ આસાવરી. તાલ યક્ષા.)

નૈન મેરે મુખ^૧ ક્યોં નહીં સોંદે.^૨
કહો પાંધા^૩ પતરી^૪, દેખ દિન મેરે,
કાગ^૫ મેરે ઘર નિત ઉઠ લોંદે,
નૈન મેરે મુખ ક્યોં નહીં સોંદે.

ભાવાર્થ:- મારાં નયન કેમ મુખથી સૂતાં નથી ? પડિતછ ! શાસ્ત્ર કહાડો અને માફ જ્યોતિષ જુઓ. મારે ઘર રોજ કાગડા જોડે છે. મારાં નયન કેમ મુખથી સૂતાં નથી ?

જો રામના ચરણોમાં ગંગા નહિ નહે તો રામનું શરીર તો ગંગા ઉપર અવશ્ય વહેયેજ.

ફરે રથાંગં શયને મુજંગં યાને વિહંગં ચરણેઽમ્બુગાંગમ્ ॥

નેત્ર જળ વરસાવી રહ્યાં છે, બાણે મેઘનો સાથ દેતાં હોય તેમ કંડા અને લાંબા શ્વાસ ચાલી રહ્યા છે, બહાર ધોધમાર વરસાદ પડી રહ્યો છે. અધીરતા અને રુદનસહિત રામના અંતઃકરણમાંથી આ ધ્વનિ નીકળી રહ્યો છે—

(રાગ જંગલા-તાલ તીન)

ગંગા તેયોં સદ બલહારે બલિં.

હાડ ચામ સળ વાર કે ફેંકું, યહી ફૂલ બતાસે લાઉં. —ગંગા ૦

૧ મુખે. ૨ સૂતા. ૩ કાઠ. જોલ. ૪ પડિત. જોશી. ૫ જન્મપત્રિકા. ૬ કાગડા

મન તેરે બન્દરનકો દે દ્વં, બુદ્ધિ ધારા ગેં બહાઉં. ગંગા
ચિત્ત તેરી મછલી ચબ જાવેં, અહં ગિરિગુહામેં દળાઉં. ,,
પાપપુણ્ય સભી સુલગાકર, ચેહ તેરી જ્યોતિ જગાઉં. ,,
તુઝમેં પડું તો તું બન જાઉં, જૈસી કુબકી લગાઉં. ,,
પડે જલ થલ પવન દરો દિક્, અપનેં રૂપ બનાઉં. ,,
રમણ કહું સત ધારામાંહીં, નહીંતો નામ ન રામ ધરાઉં. ,,

ગંગાના કિનારા ઉપરનાં ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષો જાણે ઉભાં ઉભાં સંધ્યા
કરી રહ્યાં છે, અને મનોહર લતા-પતામાં રંગરંગનાં પુષ્પ ખીલીને
નાનાં ઝાળકોની પેઠે, સ્મિત કરી રહ્યાં છે. હવા આવીને તેમનું પારણું
ઝુલાવી રહી છે. ઠંડો ઠંડો પવન મંદ સ્પર્શવડે દિલને લોભાવે છે.

બાદે સખા કે ઝોઝોં સે શાખોં કા ઝમના,
ઝાર મ ઝૂમ કર વો રૂખે ગુલકો ઝૂમના.

અર્થાત્ પ્રાતઃરામીરના અપાટાથી ડાળીઓ ઝૂમી રહી છે, અને ઝૂમી
ઝૂમીને પુષ્પનું સુખ ઝૂમી રહી છે. ચારે બાજુ એવી સ્થિતિ છવાઈ રહી
છે કે કંઈ બાજુ પીઠ કરીને બેસવું તેની રામને ચિંતા થઈ પડી છે. એકથી
એક વધુ મોહિત કરે છે. પર્વતોના ઢોળાવ ઉપર લીલાં લીલાં ચોખાનાં
ખેતરો ખીલી-દીપી રહ્યાં છે. તે ખેતરોમાં પહાડો ઉપરથી ઉતરી આવતું
નિર્મળ જળ વહી રહ્યું છે. અને આ જળ સુક્તપુરુષોની પેઠે ભક્તસ્વરૂપ
શ્રીભાગીરથીમાં મળીને તેનાથી અલેક થઈ રહ્યું છે. શ્રીભાગીરથીની
શોભા કોણ વર્ણવી શકે ? સાક્ષાત્ વિરાટ ભગવાનનું હૃદય-સ્થાન શું
આજ છે ? તેના ગંભીર અને શીતળ સ્વભાવ અને તેના ળકારરૂપી
અનાહતધ્વનિ ચિત્તની ચપળતાને અને મલિનતાને દૂર કરી રહ્યો છે. કોઈ
કોઈ સ્થળે ગંગાજળના વિચિત્ર શાંતિથી ભરેલા કુંડ બને છે. અંજવાળી રાત્રે
તો તે એવી લાગે છે કે એ ચમકતી દમકતી ગંગા છે કે કોટચાવધિ હીરા માણેક
દાખીદાખીને લયા છે ? પ્રિયતમ ! આ ગોતીનો સુર્ગો આંખોને કેવી ટાઢક
આપે છે ! હૃદયચક્ષુને પણ પ્રકાશિત કરી દે છે ! પોતાની અત્યંત શીતળતા
અને નિર્મળતાવડે ગંગા વિષ્ણુપણું બતાવે છે; અને પ્રબળ વેગ, સુસ-
વાટ ધુધવાટ; સિંહગર્જના તથા અસ્થિભક્ષણવડે તે પોતાનું શાક્ત-
પણું પ્રકટ કરે છે. વિષ્ણુ અને શિવ બન્નેની ઝલક દેખાડતી તે બાબા-

પુરી (જગત)ને કૃતાર્થ કરવા જઈ રહી છે. ગંગાના તરંગ આ સ્થળે મગર-મચ્છની પેઠે અવાજ કરતા અને છલગો ભારતા આગળ વહી રહ્યા છે. તળીયે કોણુ બાણુ કેવા મોટા મોટા પત્થર હશે કે ગંગાની લહેરો ઝાગ ઝાગ થઈ જાય છે. મોજાં ફેટલા બધા કુંડાળે વળે છે ! અહીં જુઓ, ગંગાની ધારા લયાનક ઝરણું બની રહી છે, પુષ્કળ પાણી એકદમ પડે છે, અને પાણું ઉછળે છે. આ તે ગંગાની ઉન્મત્તતા પ્રકટ કરનારા શીણ હવામાં નાચી રહ્યા છે કે ગર્જતા સિંહની કેશવાળી હવામાં ઉડી રહી છે ? આ આવેશવડે બાણુ ગંગા એમ કહે છે કે “ ઓ અહંકાર (મૃગ) ! આવ, હું તારો શિકાર કરું. ઓ અજ્ઞાનરૂપી શિયાળ ! તારાં અહંતામમતા રૂપી માંસ ચર્મને આવી નાખીશ અને સઘળા હાડ પાસળાને જૂઠા કરી નાખીશ. ઓ મોહરૂપી પત્થર ! આવ, હું તને ચીરી નાખું. પર્વતોને કાપીને આવી છું, હવે તારો વારો છે ”

પરંતુ અત્યારે અજ્ઞાનની બધી સેના કોણુ બાણુ કયાય સતાઈ ગઈ છે કે ન તો અધકારનો કયાએ પત્તો લાગે છે ન અવિદ્યા-તિમિરનો. આ લીલાછમ પર્વતોનો પ્રકાશ અને આનંદથી ભરપૂર હોવુ શું સૂચવે છે ? આ શીતળતા અને આનંદ શું શુભ-સવાદ સ્થળાવે છે ? “ રામ ” ની મનોકામના અહીં પૂર્ણ થઈ જશે, સર્વ કામનાઓ તિરોહિત થઈ જશે.

મુઝદા અથ દિલ કે મસીહા નક્સી મી આયદ,

કે ઝ અનકાશે-પુશશ ખૂચે કમી મી આયદ

અર્થ:-હે દિલ ! ખુશ થા, કેમકે કોઈ મસીહા (પગમજાની) આવતો જણાય છે, તેના આનંદી શ્વાસમાથી ડોઈ બ્રહ્મવિદની ગંધ આવે છે.

કેવા આનંદથી “ રામ ” આનંદ કરે છે, જળ ઉછાળે છે, અને આનંદના ગીત ગાય છે !

(રામ સિધુરા-તાલ ત્રિતાલ)

નદિયાં દી સરદાર, ગંગારાની, છીટે જલદે દેન બહાર, ગંગારાની.
સાનુ રખ જિંદગી દેનાલ, ગંગારાની, કહે વાર કહે પાર ગંગા
સો સો ગોતે ગિન ગિન માર, તેરીયા લહરા રામ સ્વાર, ગંગા
ભાવાર્થ - નદીઓની સરદાર, ગંગારાણી, તારા સીકરનીં ચી બહાર ગંગારાણી
અમને રાખ જીવનની સાંચ, ગંગારાણી, કદિવાર કદિ પાર ગંગા
સો સો કુબકી ગણી ગણી માર, ગંગા, તારી લેહેરે રામ સવાર ગંગારાણી.

" શક્તિશાલી નદીઓની જન્મદાત્રી !
 ઋષિ મુનિઓએ તારી આરાધના કરી છે.
 " અત્યંત પ્રિય તથા અનુપમ ગંગા !
 તારી કીર્તિ ચિરકાળથી વ્યાપક છે.
 " તારાં ભોજન અચેતન રૂપથી વહે જાય છે,
 પરંતુ તેમની પેઠે તું અચેતન નથી.
 " તારા ગર્જન કરતા પ્રવાહનું આ ભયાનક રૂપ,
 ચિરકાળથી ઈશ્વર તુલ્ય પૂજનું આપ્યું છે.
 " તારી પૂજા મૂર્ખ અને દાસોએજ નહિ;
 પરંતુ સર્વોચ્ચ પ્રતિષ્ઠાવાળા ઋષિ મુનિઓએ કરી છે,

(રમેશચંદ્ર દત્ત.)

વિશાળ વક્ષઃસ્પર્શ (પહોળા પટ)વાળી પુત્રીત ગંગા પોતાના નિર્મળ જળને જાળે બાંધીના ઉંચા તટો ઉપર ઉછાળતી મહત્તાના ગૌરવમાં વહી રહી છે.

સંધ્યા થવા આવી છે; એક નાની શી ટેકરી ઉપર રામ બેઠેલો છે. વિચિત્ર દશા છે, ન તો તેને ઉદાસીનતા કહી શકાય કે ન તો તે શોક કે દુઃખની અવસ્થા છે. સાંસારિક મનુષ્યોનો હર્ષ પણ તે નથીજ. ન તો તે જાતબદ્ધવસ્થા કહેવાય કે ન તો સ્વમાવસ્થા. કદાચ તે ઉન્નતાવસ્થા હશે; પરંતુ સાંસારિક ઉન્નાદ તો તે નથીજ. કેવી રસબીની અવસ્થા છે ! ફરનાં વૃક્ષોમાંથી ઘંટાનાદ અને શંખધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યાં. કદાચિત્ ત્યાં કોઈ મંદિર હશે. તેમાં આરતી ચાલે છે. જુઓ જુઓ ! સામેનાં ઉંચા શિખર ઉપર બે ત્રણ ફૂટ ઉંચે ત્રયોદશીનો ચંદ્ર પણ પોતાનું શશિમુખ લઈને આવી રહ્યો છે. શું તે આરતીમાં આગિત થવા આવ્યો છે ? આગિત શું યાય, તે તો પોતાના જળહઠતા પ્રકાશમાન શરીરની જ્યોતિ બતાવીને પોતાની જાતને સદાશિવ ઉપર વારી રહ્યો છે. આરતી રૂપજ બની રહ્યો છે. અહા ! સમસ્ત પ્રકૃતિ આરતીમાં આગિત થઈ ગઈ ! આદે દિશામાંથી કેવો ધ્વનિ સંભળાવા માંડ્યો છે ! ઓ ચંદ્રમા ! આગળ વધી જનાર તું કોણ છે ? વહાલા ! એકેલો ન રહે. પોતાનાં અસ્થિઓ અને શરીરને અગિની પેઠે પ્રજ્વલિત કરી તારી પેઠે રામ પણ પોતાની

તને આ આરતીમાં કેમ વારી-હોમી નહિ કે ?

* * * * *

તે દિવસોમાં “ રામ ” ને યોધતો યોધતો એક પત્ર પર્વતોમાં તેને આવી મળ્યો. તેનો ઉત્તર:—

સરે—એસર, નામા રા પૈદા કુનમ,

આશિકાં રા હર જહાં શૈદા કુનમ.

અર્થ:—જેની ઉપર શિરનાચું નથી એવા પત્રનો લેદ જો હું ખોલી દઉં તો સંસારના લોકોને આશિક (પ્રેમ વિહ્વળ) બનાવી દઉં.

એક પત્ર મળ્યો જેમાં ઘેર પાછા આવવા વિષે પ્રેરણા હતી. આ પત્રને તત્કાળ શ્રી ગંગાજીમાં વહેવડાવી દીધો.

રે રંગ નહીં એરા કતને દા, જોરી બન્હ કે ભોરે ન ઘત માએ.

પીડાં પીડકે જાન નપીડ લીતી, માસા સાસ નહીં રતી રત્તમાએ.

ચરખા વેખ કે રંગ કુરંગ હોયા, સધયો જિવ્ય જાહાં કેલી વત માએ.

મત્તી ઇશક હુસૈન ન મત સૂએ, મત્તી દેદિયો દી મારી મત માએ.

ભાવાર્થ:—હે માતા ! ગૃહસ્થીરૂપી રેંટિયો કાંતવાની મારી સ્થિતિ નથી,

મને પરાણે આ બંધનમાં ન નાખ. ગૃહસ્થીનાં દુઃખ દર્શ દર્શને તે મારા

પ્રાણ નીચાવી લીધા છે, હવે તો શરીરમાં એક વાલ જેટલું માંસ નથી કે

રતી જેટલું રક્ત નથી. ગૃહસ્થીરૂપી ચરખાને જોઈને તો મારો રંગ

ફિક્કો પડી જાય છે, ત્યારે તુંજ કહે કે હું આ ગૃહસ્થ મિત્રો વચ્ચે

કેવી રીતે બેસું ? પ્રેમમાં, હે હુસૈન, કંઈ મતિ સૂઝતી નથી, બલકી મતિ

દેનારાઓનીજ મતિ મારી જાય છે !

લોકોનાં મેણાં ટોણાંની ખીક બતાવી હતી; તો ભગવન્ ! હવે તો

બસ અમે છીએ ને ગંગા—

કદન જાંધે હુએ સર પર કિનારે તેરે આ જોડે,

હજારોં તાને અળ હમ પર લગાલે જિસકા જી ચાહે.

અર્થાત્ માથે કદન (શબવસ્ત્ર) ઓઢીને અમે તારા ગંગાને કિનારે આવી

બેઠા છીએ, હવે જેની ઇચ્છા હોય તે હજારો મેણાં ટોણાં ભલે માર્યા કરે.

તીર જેવાં લાંછન (દોષ) પણ અહીં કંઈ અસર કરી શકતાં નથી !

ગર ન માનદ દર દિલમ પૈકાં, ગુનાહે તીર નીસ્ત,
આતિશે-સોઝાને-મન આહુન ગુદાઝ ઉક્તાદે અસ્ત.

અર્થાત્ જો મારા હૃદયમાં તીરનું ક્ષણું નથી ટકી શકતું તો તેમાં તીરનો દોષ નથી; કેમકે મારા હૃદયમાં જે પ્રેમરૂપી પાવકની જ્વાળા લાડકી રહી છે તે લોહાને પણ ગાળી નાખે છે.

તા નખાહદ સોખત અઝ મા ગરબ ખાહદ દારત દસ્ત,
ધરક બસ મારા ચું આતિથ દર કક્ષા ઉક્તાદા અસ્ત.

અર્થાત્ પ્રેમની જ્વાળા બસ એવી તો મારી પાછળ પડી છે કે જ્યાંસુધી તે મને બાળીને ભસ્મ નહિ કરી નાખે ત્યાંસુધી મારો કેટો મૂકવાની નથી. તમારો (રામ) તો હવે પૂરો થઈ ગયો. પૂરો, ન ધરનો ન ઘાટનો.

કોઈ ધરનાં કામકાજ વિષે શોક કરતા હો તો અતિ ખેદની વાત છે કે તમને તમારા વાસ્તવિક ઘર તરફ બેઠરકાર રહેવાનો, શોક થતો નથી.

સાંસારિક કામકાજમાં તનમનથી લાગી જવાની સૂચનાપૂર્વક આપ સર્વ લોકોએ મને પાછો બોલાવ્યો છે. વારૂ, જો લોકોની બહુમતિ ઉપરજ સત્યનો નિર્ણય કરવાનું સ્વીકારતા હો, તો આપજ કહો કે આદમથી લઈને તે આ દમ સુધી (અર્થાત્ આદિ કાળથી તે આધુનિક સમય સુધી) બહુમતિ કોની રહી છે? કામધંધાદ્વારા સંસારને સત્ય કહેનારાઓની કે પૃથ્વીતળ ઉપરની ધનના લગભગ પ્રત્યેક પરમાણુદ્વારા બોલી રહેલા સંસારને અસત્ય કહેનારાઓની ?

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।

અવ્યક્તનિધનાન્યેય તન્ન કા પરિદેવના ॥

અર્થ:-જે આદિમાં અને અંતમાં અવ્યક્ત છે અને માત્ર મધ્યમાંજ વ્યક્ત છે, તેને માટે શોક કેવો ?

ભગવન્ ! આપનીજ આજ્ઞાનું પાલન થઈ રહ્યું છે, અર્થાત્ આપની સાથેજ શીઘ્રતાથી મળી જવાના પ્રયત્ન ચાલી રહ્યા છે. શરીરની દૃષ્ટિએ તો વિયોગ કદાપિ દૂર થવાનો નથી. ગમે તેટલા નજીક રહીએ કે લેટીએ પણ જ્યાં એક શરીર છે તેજ સ્થળે બીજું આવી શકતું નથી; એટલે શરીરની પૃથક્કતા તો અનિવાર્ય છે; પરંતુ વાસ્તવિક વિયોગને દૂર કરવાનો “ રામ ” અહુર્નિશ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. તે દૈત્યનું નામનિશાન પણ

નહિ રહેવા દે. આપના અંતરાત્મામાં, આપના હૃદયમાં, આપની આંખોમાં, સર્વતા નિગરમાં રામ પોતાનું ઘર કર્યા વિના એન પામવાનો નથી. આવો, આપ પણ પાંચ નદીઓ (રક્ત, મૂત્ર, પ્રત્વેદ, વીર્ય અને લાળ)ના કીચડ અર્થાત્ શરીરમાંથી આપના નિજ ધામ (વાસ્તવિક સ્વરૂપ) ભણી પ્રસ્થાન કરો. આ પચનદ ઉપરથી ઉઠીને સાચા ધામ (સત્ય સ્વરૂપ)ના પર્વતો ભણી આકર્ષાઈ આવો. મળવું તો હવે કેંદ્ર ઉપરજ ઉચિત છે, કે ન્યાં મળ્યા પછી પુનઃ વિયોગજ થઈ શકતો નથી. વૃત્ત ઉપર આપ મીચામણી રમવાનું તો ક્યાં લગી ચાલશે ? રામ તો જો સ્વયં ગંગા-છને પોતાના ચરણોમાંથી વહેતી નહિ જુવે, તો જનસમૂહ તેના શરીરને ગંગાજી ઉપર વહેતું અવસ્થા જોશેજ.

મંચ કુશલગાને ઇશકમેં સરદાર હી રહા,
સરખી જુદા કિયા તો સરે-દાર હી રહા.

અર્થાત્ હું પ્રેમમાં મરાયેલા—પ્રેમના ચિકારોનો સરદારજ રહ્યો છું, મારા શિરને કાપીને જૂદું કરવામા આવ્યું તોપણ તે સરે-દાર અર્થાત્ શૂણી ઉપરજ રહ્યું છે.

મોતી એકવાર છીપમાથી નીકળ્યું એટલે પાછું છીપમા નથી જવા પામતું.

દ્વિર જુલેખા ન નીદ ભર સોઈ,
જબમે યુમુક કો ખાબમેં દેખા.

અર્થાત્ ન્યારથી જુલે એ યુમુકને સ્વપ્નમાં જોયા, ત્યાર પછી તે કદાપિ સારી પેઠે ઉઠીજ નહિ.

ગંગામા પડેલાં હાડકા વારસોને પાછા કેવી રીતે મળી શકે ? હા, મળવા ની ઇચ્છા રાખનાર પોતાનાજ અસ્થિ ગંગાને સમર્પણ કરે તો તો કદાચ મેળાપ થઈ જાય. આ વાત અશક્ય પણ નથીજ, આતો નિત્ય પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે, નિત્ય વૃક્ષની વૃક્ષિ.

ઇશકકા મન સખ લિખા બિસદિન મેરી તકદીર મેં,
આહ કી નકલી મીલી, સેહરા મિલા જાગીર મે.
'લાવાર્થ'.—લાગ્યમા મારે લખાઇ ઇશકની પદવી જે દી,
“ હાય ! ” ની પૂંછ મળી, જાગીર જગલની મળી.

કળ સુબુકદોચ રહે કેદીએ જિન્દાને વતન,
ખૂચે શલ ફાદતી હય બાગકી દીવારોં કો.

અર્થાત્ વતનના કારાગૃહમાં પૂરાયલા કેદીઓ પણ ક્યારે ઉપાડ વગરના-નિશ્ચિંત રહ્યા છે ? પુરુષની સુગંધ ખગીયાની દિવાલોને પાકેલી જાય છે.

બુને આશિક ચે કાર મીઆયદ,
ન શવદ ગર હિનાચે-પાયે-દોસ્ત.

અર્થ:-પ્રેમીનું રુધિર જો મિત્રને પગ તળિયે મેંદીને સ્થાને લાગે તો પછી તે શું કામમાં આવવાનું હતું ?

શુદ્ધ ફિદાએ પાયે જાનાં જાને મન,

મુસહિદે રૂયશ બુવદ કુરઆને મન. ૧

દર સરમ હુરદમ સરે આઝાદગીસ્ત,

કેદે-તન બાશદ કતું જિન્દાને મન. ૨

સિજદાએ મસ્તાના અમ બાશદ નમાજ,

દર્દે-દિલ બા જી બુવદ ઇમાને મન. ૩

અર્થ:- (૧) મારા પ્રાણ પ્રિયતમના ચરણકમળ ઉપર નિહાવર થઈ ગયા; પ્રિયતમના સુખમંડળનું દર્શન એજ મારું કુરાન (ધર્મપુસ્તક) છે.

(૨) મારા મસ્તિકામાં પ્રતિપળે સ્વતંત્રતાનો વિચાર રહ્યા કરે છે; હવે આ શરીર મને કારાગૃહ પ્રતીત થાય છે.

(૩) મસ્તી-ઉન્માદથી ભરેલા પ્રભુામ એજ મારી નમાજ (પ્રાર્થના) છે, અને તેના માટેનું દિલમાંનું દર્દ એજ મારું ઇમાન-ધર્મ કે આસ્થા છે.

જિકે-ખુદા વહિકે-નાન્ મીશવદ, ઈનમી શવદ,

ઈશકે-સનમ વ બીમે જાં મીશવદ, ઈનમી શવદ.

અર્થ:-ઈશ્વરનું લજ્જન અને ઉદરનું ચિંતન એ બન્ને કદિ બનવાનું નથી; તેવીજ રીતે પ્રભુની પ્રીતિ અને પ્રાણુની લીતિ એ બેનો સંયોગ પણ કદાપિ શક્ય નથી.

મી રસી દર કાબા આહિદ ગૂદ અઝ રાહે તરી,

ઝાહદે-ખુશકો સવમે તૂ જે દીદએ ગિરયાં અબસ.

અર્થ:-હો કર્મકાંડી (તપસ્વી) ! તું જળમાર્ગે જલદી ઇશ્વર સ્થાને પહોંચીશ. જ્યાંસુધી ઇશ્વર વિરહમાં તારાં નેત્ર અશ્રુપૂર્ણ થતાં નથી ત્યાંસુધી તારી શુષ્ક તપસ્યા અને ઉપવાસથી કંઈજ વળવાનું નથી.

દર દબિસ્તાને મુહુબ્બત અબજદ અઝ ખુદ રફતગીસ્ત,
માનીયે બિસ્મિલ્લાહ આં ફેહમદ કસી ફૂ બિસ્મિલસ્ત. ૧

રાહ નંવદાને-મુહુબ્બતરા પયામ અઝમા રસાં,
કંઠરીં રેહ ચક કદમ અઝ ખુદ ગુઝસ્તન મંઝિલસ્ત. ૨

અર્થ:- (૧) પ્રેમની પાઠશાળાના મૂળાદાર (ક, ખ, ગ, ઘ) શું છે ? હુપણામાંથી નીકળી જવું અથવા આત્મ-વિસ્મૃત થઈ જવું તે; અને બિસ્મિલ્લાહ^૧ (પ્રારંભિક વાક્ય = શ્રી અલ્લેશાય નમઃ) નો અર્થ તેજ જાણી શકે છે કે જે પોતે બિસ્મિલ્લ અર્થાત્ ધાયલ થએલો હોય.

(૨) પ્રેમને પથે પળનારા પ્રેમીઓને અમારા તરફથી સંદેશો પહોંચાડો કે આ માર્ગમાં અહંભાવમાંથી એક ડગલું આગળ વધવું જોઈ મંજિલ અથવા વિશ્વામસ્થાન છે.

નહીં કુછ ગર્જ ફુનિયાકી ન મતલબ લાજ સે મેરા,

જો આહો સો કહો કોઇ, બસા અબ તો વોહી મનમેં.

એક કાળો નાગ પગ તળે આવે છે. બ્યાલભૂપણ “રામ” તેને પ્રેમ કરવા હાથ લાંબો કરે છે.

મેરે ખ્યારે કા ચે લી ખ્યારા હય, મેરી આંખોંકા ચે લી તારા હય.

સર્પ નાસી જાય છે.

અપરોક્ષ (સાક્ષાત્કાર)

ગાદ જંગલ, પાણીનો આરો, ખીલેલાં વન ઉપવન, એકાંત, થોડાંક ઉપ-નિપદ સમાપ્ત

હે વાકશસ્ત્રિ ! છે તારામાં બળ આ આનંદને વર્ણવવાનું ? ધન્ય છે મને ! કૃતકૃત્ય છું હું ! !

જે પ્રિયતમના ઘુંઘટમાંથી કદિ હાથ, કદિ પગ, કદિ આંખ, કદિ કાન મહા સુરેલીએ નજરે પડતા, તે હૃદયારામ સાથે મનમાનતું એકત્વ પ્રાપ્ત થયું. અમે નમ્ર, તે પદ્મ નમ્ર, છાતી સાથે છાતી મળેલો છે. ઓ હાહ-ચામનાં છગરકલેજાં ! તમે વચમાંથી ખસી જાઓ. લેદલાવ ! હકી જા. અંતર ! નાસીજા. વિયોગ ! દૂર થા. હવે તો અમે તે ચાર અને ચાર તે અમે. આ તે હર્ષ છે કે હર્ષ-મૃત્યુ ? અથુ કેમ છમાછમ વરસી રહ્યાં

છે ? આ તે લક્ષ્મીનો આનંદ કે મનના મરી જવાનું આકંઠ ? સંસ્કારોનો અંતિમ સંસ્કાર થઈ ગયો ! ઈચ્છાઓ પણ મરી ગઈ. હુઃખ દારિદ્ર પણ અજવાળું આવતાંજ અધિકારની પેઠે ઉડી ગયાં. પાપપુણ્યનું યુગલ પણ ખૂડી ગયું !

ખડા શોરસુનતે થે પેહલૂ મેં દિલકા,
જો ચીરાતો એક કતરએ-થું ન નિકલા.

અર્થાત્ પડખામાં હૃદયનો શોરમકોર તો ખડું સાંભળતા હતા; પરંતુ ચીરીને જોયું તો તેમાં રક્તનું એક ટીપું પણ ન જણાયું (અર્થાત્ હૃદય વિષે વાતો તો મોટી મોટી સાંભળતા હતા, પણ જ્યારે તેને પ્રત્યક્ષ જોયું ત્યારે તો તેની કંઈજ કિંમત ન લાગી, માત્ર એક તુચ્છ વસ્તુ જણાઈ)

શુક હય આઈ ખબર ચાર કે આ જાને કી,
અબ કોઈ રાહ નહીં હય મેરે તરસાને કી. ૧
આપ હી ચાર હું મેં ખસો-કિતાબત દેસી ?
મસ્તીયે સુલહું મેં હાજત નહીં મયખાને કી. ૨

અર્થાત્ (૧) ઈશ્વરનો મહાન ઉપકાર છે કે પ્રિયતમના આવી પહોંચવાના સમાચાર આવી ગયા છે; હવે મને (દર્શન વિના) તરસાવાનો કોઈ માર્ગ રહ્યો નથી.

(૨) હું પોતેજ પ્રિયતમ છું, પછી પત્રવ્યહાર કેવો ? હુંજ મદિ-
નાની મસ્તી (કેફ) છું, મને મુરાખીઠની આવશ્યકતા નથી.

જે તુર્યાવસ્થા આકાશપુષ્પવત્ અદૃશ્ય આત્માર સુધી રહેતી હતી, તે તો હું પોતેજ નીકળ્યો; જેને અન્ય પુરુષ ગણીને સ્મરણ કર્યા કરતો હતો, તે ઉત્તમ પુરુષ પણ હુંજ નીકળ્યો. અન્ય પુરુષ હવે અંતર્ધ્યાન !
ઠું હું હું ઠું ! હમ ન તુમ, દક્ષતર શુમ. ઠું ! ઠું ! ! ઠું ! ! !

આ તે આંસુઓની ઝડી છે કે અલેદના આનંદની વર્ષા ? ઓ શિર ! તારું અસ્તિત્વ પણ આજે સંકળ થયું. આંખો ! તમે પણ કૃતકૃત્ય થઈ ગઈ. કાનો ! તમારો પુરુષાર્થ પણ પૂર્ણ થયો. આ લમ ધન્ય થજો, ધન્ય થજો, ધન્ય થજો. ધન્ય શબ્દ પણ આજે કૃતાર્થ થઈ ગયો.

સાદ બાસ અય અથ અરો-સૌદાયે-મા,
અય દવાએ જીગલા ઇલલતહાયે મા.

અય દવાએ નખવતો નામૂને મા,
અય તુ અફલા તૂને બલી નૂને મા.

અર્થ:-ઐ મારા દિવાનાપણના કારણ ! ઐ મારી સર્વ રોગીની
ઐપથી ! ઐ મારા માન અને અભિમાનની દવા ! તુંજ મારો અફલા-
તૂમ (પ્લેટો) અને બલી નુંસ (ગેલન) છે.

દેહાભિમાનરૂપી ડીંગલો અને યુદ્ધિરૂપી ડીંગલ બને બગી ગયાં.
અહો નેત્રો ! તમારી અશુની ઝડીઓ ધન્ય હજો. મસ્તી ભરેલાં નયનોને
આવણુવૃદ્ધિમાટે અભિનંદન હજો.

નાસ, નાસ, તારાથી બની શકે તેટલો નાંસ. ઐ વહાલા ! પણ
નાસીને જશે ક્યાં ? આકાશમાં સંતારે ? હું પણ ત્યાં હાજરજ છું. કેલા-
સમાં છુપારે તો ત્યાં પણ હું ઉપસ્થિતજ છું. સમુદ્રમાં જઈને સૂઈ જા,
પણ હું તારી પહેલાંજ ત્યાં પહોંચેલો છું. અગ્નિમા પેત્રી જા, પણ ઐ
તો માફજ સુખ છે. સમસ્ત શરીરોમાં હું, સમસ્ત નામ અને રૂપોમાં હું,
અને બધાં શરીર તથા નામરૂપ સ્વતઃ હુંજ. કોણુ જોલે ? કોણુ કહે ?
મૂંગાના સુખમાં સાકર (અથવા મૂંગાનું સ્વપ્ન). અહાહાહા ! હું દેવો
સુંદર છું. મારી સોહની સૂરત, મારી મોહની મૂરત, મારી ઝલક, મારી
હલક, માફ સૌંદર્ય, માફ લાવણ્ય; એને મારી આખ વિના અન્ય કોઈની
પણ આંખ જોવાની શક્તિ ધગવતી નથી.

મારા મહિમામાં હું મસ્ત પડયો છું પરતુ હાય ! મારા સૌંદર્ય નો
કોઈ ખરીદનાર નથી, મારા ચૌવનનો ગ્રાહક કોઈજ નથી. આ અણુમોલ
હીરાને કોણુ ખરીદી શકે !

હું સ્વયં પ્રીતમ (આશિક) છું અને હું પોતેજ પ્રિયા (માયુક)
છું. પ્રીતમ છું કે પ્રિયા છું ? હું તો પ્રેમ છું. ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

ન્યારે પણ બહાર દૃષ્ટિ પડે છે ત્યારે પ્રત્યેક પુષ્પ અને પત્ર " તુહી,
તુહી " ના સ્વરથી સ્વાગત કરે છે. અંદર આનંદના વાદળ પોતાની ગર્જ-

૧ પ્રીમના પ્રખ્યાત તત્ત્વવેત્તા પ્લેટોથી તો ભાગ્યેજ કોઈ અજાણ્યો હશે. જનન
પણ તેજ દેશનો ધનવતરી સમાન એક મહાન વૈદ્ય હતો એટલે આ બંને નામે
માનસિક તેમજ શારીરિક વ્યાધિઓના ઉત્તમોત્તમ વૈદ્યોના નામ છે.

નામા સર્વ કંઈ કુભાવી દે છે. ધીરે ધીરે અંગ શિથિલ (ગતિહીન) થયું. દેશકાળ ક્યાં નાસી ગયા ? અંતર-છેદું અને અંદર-બહાર કેવાં ? હવે આગળ કોણ વર્ણન કરી શકે ?

કેટલાયે દિવસો આવી ૪ દશામાં વીતી ગયા. પરંતુ દિન-રાત અને રાત-દિન કેવાં ?

ત્રીજા પહોરનો સમય હશે. એક લાકડાના પૂલ ઉપર બરાબર વચ્ચે-વચ્ચે રામ નમ્ર જોડેલો છે, અને મેઘસ્વરૂપે મેઘનાદની પેઠે આકાશમાં ગર્જી રહ્યો છે, વીજળી બનીને પોતાના પ્રકાશના ચમકારાવડે જળ અને પાવાણુ ઉપર ચમકી રહ્યો છે, પાણી બનીને પોતાની વૃષ્ટિવડે બધાં પ્રાણીઓને પોતપોતાના નિવાસસ્થાનેમા ઘુસેડી રહ્યો છે. આકાશ કે ભૂમિ કે પર્વત કંઈજ દષ્ટિગોચર નથી થતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં જળજ જળ, જાણે, પોતાના નિજધામ “રામ” મા વિશ્રામ કરવા ગયા પણુ પૃથ્વી ઉપરથી ઉડી આકાશસુધી ઉઠે ચઢી ગઈ છે. આ બધાંને તો પોતપોતાનાં ધામ મળી ગયા, હવે ઘર વિનાનો રામ ક્યા વિશ્રામ કરે ?

ન નશીમની કે કુનમ મકા, ન પરી કે બર પરમ અઝમિયાં.

અર્થ:-ન તો ઘર છે કે જ્યાં જઈ વિશ્રામ કરું, અને ન પાંખ છે કે જે વડે (પોતાની અંદરથી) બહાર ઉડી જાઉં.

રામ, જળશયન નારાયણ જળમા વ્યાપી રહ્યો છે. વાદળો ઉપર ચાલી રહ્યો છે, સમુદ્રને રમ્ય બનાવી રહ્યો છે. કદિ વર્ષા આવે છે, કદિ તડકો પરંતુ રામને ત્યાં ન કંઈ ચઢે છે કે ન ઉતરે છે.

જદ પાયા લેદ કલન્દર દા, રાહ જોળિયા અપને અંદર દા.

સુખ બાસી હો ઉસ મદિર દા; જિત્યે કદે ન ચઢી લહેંદી હૈ;

મુંહ આઈ ખાત ન રહુંદી હય

૧.

વાપાર્થ:-જ્યારે કલન્દર (સાધુ) નો મર્મ સમજાયો, ત્યારે પોતાની અંદરનો માર્ગ શોધવા લાગ્યા; તું તે મંદિરમાં સુખે નિવાસ કર કે જ્યાં કદિ સાંસારિકતા પ્રવેશ કરતી નથી. ગોઠે આવેલી વાત કંઈ રોકી શકતી નથી. દુનિયા નથી એ તો પાર્વતી છે. લાંબજુટી હર સમય ઘુંટયા કરે છે. સમાધિમાંથી જ્યાં સિવની આંખ ઉઘડી (ઉત્થાન થયું) કે ચંદ્ર પ્યાલો

હાજર ! જરાક જ્ઞાન આપ્યું ન આપ્યું (ઉત્થાન થયું ન થયું) કે તર-
તર પાછા નશામાં (આત્મસમાધિમાં) ચક્રચૂર !

આ મેરે ભગડો ! તુ આ ભગ પી જા

આ મેરે ભગડો ! નિશગ ભગ પી જા ૧

ભર ભર દેનિયા મે ભગદે ખ્યાલે,

નિશગ ભગ પી જા, નિહગ ભગ પી જા ૨

ભાગ ઘુટનાર પ્રકૃતિ નથી, એ તો પોતેજ ભાગ અને મદિરા છે, ના, ના,
ભાગ અને મદિરા પણ નથી, એ તો ભાગ અને મદિરાનો નિશા અને
મસ્તી છે, ના, ના, તેમ પણ નહિ, એ તો સ્વયં હું છું

ન હય કુચ્છ તમન્ના ન કુચ્છ જ્યુસ્તજૂ હય,

કે વેહદતમે સાકી ન સાગર ન ખૂ હય. ૧

મિલી દલકો આખે જાલી મારેકતરી,

જિધર દેખતા હું, સનમ રૂખરૂ હય ૨

શુલિસ્તા મે જાકર હર એક શુલકો દેખા,

તો મેરી હી રગત વ મેરી હી ખૂ હય ૩

મેરા તેરા ઉદા, હુંએ એક હી હમ,

રહી કુચ્છ ન હસરત ન કુચ્છ આરજૂ હય ૪

ભાવાર્થ - (૧) સર્વ ઇચ્છાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ છે, કંઈ શોધવા જેવું
પણ રહ્યું નથી, કેમકે અદ્વૈતમાં મદિરા પાનાર, મદિરાની ખ્યાલી, કે મદિ-
રાની પરિમલ (લોખ્ખા, લોખ્ય અને લોગવવાના સાધન) એમાના એક
ને પણ સ્થાન નથી.

(૨) જ્યારથી હૃદયને આત્મજ્ઞાનના વ્યક્ષ પ્રાપ્ત થયા છે ત્યારથી જ્યા
જેઉ છું ત્યા પ્રિયતમજ પ્રત્યક્ષ થાય છે

(૩) ઉદાનમાં જઈને પ્રત્યેક પુષ્પ ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી, તો તેમાં પણ
મારોજ રંગ અને મારીજ સુગંધ દેખાયા

(૪) મારા તારાનો ભાવ નષ્ટ થઈ ગયો છે અને અમે એકલાજ
રહી ગયા છીએ, એટલે હવે નથી સ્થાન કોઈ આકાશને તેમ નથી રહી
જગ્યા કોઈ વામ્છનામાટે

એક વિલક્ષણ સ્વપ્ન:—ગોલ ચંદ્ર (જેને સામાન્ય જનસમૂહ કૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે) રામ સાથે સંતાકૂકડી રમે છે. તેને શોધતાં શોધતાં થાટી જઈ—

રામ:— અરે ક્યાં સંતાઈ ગયો ? ન તો બહાર છે ન અંદર. ક્યાં અંતર્ધાન થઈ ગયો ? કેવો અંધકાર ! હાય, હાય !....

હા ! ' હા ! હા ! ! ! હવે બરાબર પકડાયા. કમાડ પાછળ સંતાયા હતા કેમ ? નીકળ બહાર, ગોલ ! હવે જાણ છે ક્યાં ? (કાન મરડી, લપડાક લગાવી) " ભોંજ ફેરવી નાખીય !

તત્કાળ આંખ ઉઘડી ગઈ. કાન દુઃખતો હતો અને મારો હાથ મારાજ ગાલ ઉપર લપડાક લગાવતો હતા ! આ સ્વપ્નનું રહસ્ય જે સમજાવે તે જ ખરો યુસુફ.^૧

એક પત્ર કેટલાક પ્રાંતોને લઈ આ આનંદગંગામાં સ્નાન કરવા આવી પહોંચ્યો. તે પ્રાંતોના ઉત્તર.

“ શું રામ એકલો છે ? ”

(૧) સાથે કોઈ વિદ્યાર્થી નથી. ખાસે કોઈ નોકર નથી. વસ્તી બહુ દૂર છે. મનુષ્યની ગંધ પણ નથી. તારલા ભરેલી રાત્રી, અડધી આ બાબુ પથરાયલી છે, અડધી પેલી બાબુ. તદ્દન એકાંત વન છે, રમશાન સમી શાંતિ છે. પરંતુ શું અમે એકલા છીએ ? એકલી હોય અમારી બલા. હમણાંજ વર્ષા ફાસી અમને સ્નાન કરાવી ગઈ છે. હવાફૂંપી ચાકરડી આરે ગમ દોડી રહી છે. સામે ગંગા પોતાની ગંગ ગંગ ગંગની રાગણી અલાપે છે. સોંકડો સેવકો આરે બાબુની આંકિઓમાં આરામ કરી રહ્યા છે. હ્યો, આ શબ્દ ક્યાંથી સંભળાયો ? કોઈ વનપશુ ઝાડીઓમાંથી બોલી ઉઠ્યો કે “ હજાર. ” અમે એકલા કેમ ? અરે હા, હા. અમે એકલાજ છીએ. આ સેવક ચાકરો અન્ય નથી અમેજ છીએ. તરુવર નથી અમેજ છીએ. હવા નથી, અમેજ છીએ ગંગા ક્યાંની ? અમેજ છીએ. તારલા,

૧ યુસુફ ઝુલેખારની પ્રેમવાતોથી પ્રખ્યાતિ પામેલા પયગંબર હજરત યુસુફ (અલ) અદ્વિતીય સૌદર્થ ઉપરાંત કોઈ પણ સ્વપ્ન સાચું રહસ્ય કહેવાની શક્તિ પણ ધરાવતા હતા.

વંદ્ર'કંઈજ નથી, અમેજ છીએ. ખુદા નથી અમેજ છીએ. પ્રિયતમ અને મિલન કેવું ? પ્યારી અને પ્રણય ક્યાંનો ? અમેજ અમે. અરે એકાંતનો વિચાર પણ અમારી પાસેથી નાસી ગયો. “ એકલો ” શબ્દ પણ અમને એકલા મૂકી ચાલતો થયો.

તન્હાસ્તમ, તન્હાસ્તમ, એ છુદઅજળ તન્હાસ્તમ !

જુઝ મન ન બાશદ હીય શય, ચકતાસ્તમ, તન્હાસ્તમ.

અર્થ:—હું એકલો છું, હું એકલો છું; કેવા આશ્ચર્યની વાત છે કે હું એકલો છું ! મારા સિવાય કોઈ વસ્તુજ નથી, હું અદિતીય છું, હું એકલો છું.

ઈનારાઓ, ઈ નારા ઝનો, નીઝ ઈ સેકરા,

અરજારો કુહિસ્તાનો શબો રોઝ નમારાં;

૧

બાદ, અંલુમો ગંગા જલો અપ્રો મહે તાળાં,

માશૂકો ખુદા ખાસ વિસાલો હમે હિજરાં;

૨

કાગઝ, કલમ, ચશમ તો-મઝમૂનો તુ ખુદનાં,

“રામ” અસ્ત હુમા, નીસ્ત દિગર, બિસ્ત હુમા આં.

૩

અર્થ:—(૧) આ ગર્જના અને ગર્જનાર, વળી આ વન, વૃક્ષો, પર્વતો, અને રાત્રી દિવસનાં દૃશ્ય;

(૨) વાયુ, તારલા, ગંગાજળ, મેઘ અને પ્રકાશિત ચંદ્રમા, પ્રિયતમ, પરમેશ્વર, સંયોગાવસ્થા, અને વિયોગની ઘડી;

(૩) કાગળ, લેખિની, લખવાનો વિષય, તુલ નયન, અને એ પ્રાણેશ ! હું પાતો: આ બધાં “ રામ ” જ છે, અન્ય નથી, તે બધાં તેજ છે.

હું રામ નિરુદ્ધમી છે ?

(૨) મનરૂપી માનસરોવર અમૃતથી છલાછલ ઉભરાઈ રહ્યું છે. હૃદયમાથી આનંદસરિતા વહી રહી છે. અતઃકરણ કૃતકૃત્ય અને ગદ્-ગદ્ છે. વિષ્ણુમા સત્વગુણ એટલો ભરાયો કે સમાઈ ન શક્યો. એ સત્વ-ગુણના સ્રોતમાંથી ચરણદ્વારા સત્વગુણની ગંગા વહેવા લાગી. બરાબર એવીજ રીતે પરમાનંદથી ભરપૂર રામ, જેનો પ્રાણાનંદ રોક્યો રોકાય એમ નથી, પૂર્ણાનંદનો સ્રોત બનીને આનંદસરિતાને સંસાર લણી ગોકલી રહ્યો છે. પ્રકૃતતા અને વિશ્રાંતિનો પ્રાતઃસમીર પાકવી રહ્યો છે. કાણ કહે છે કે તે નિરુદ્ધમી પડ્યો છે ?

(રાગ બરવા-તાલ દાદરા.)

અલાયા ઐયહુરસાકી મયે બાકી બચશ અઝમા,
કે રોઝ અફઝુ શવદ ઈશકત, કુનદ આસાંત મુરિકલહા. ૧
બહુસ્ને મોજ ખેઝે મન, કે શુદ તુર્ક નિકાબેમન,
ઝ મોજે ખૂબી ચે બેહરમ ચે ચોર ઉકતાદ દર દિલહા ? ૨
શબે-મેહતોબો બાદે ખુશ લબે દર્યા સનમ દરબાર,
ચે શાં દાનન્દ હાલેમા ગરીકાને તમન્ગુજ હા ? ૩
મરા દર મંઝિલે જાનાં હમા ઐશો હમા શાદી,
જરસ બેહૂદા મીનાલદ, કુજા બંદીમ મેહમિલહા ? ૪
હમા કારમં ઝ બેકાગી બ ખુશ કામી કશીદ આખિર,
નિહાં ચું માનદ ઈ રાઝીકે ખૂદા શમ્મે મેહકિલહા ? ૫
હુઝુરી ચે હમી ખાહી ? અઝુ ગાયબ નધ અચબાં,
તુધ ઉકબા, તુધ મોલા, તુધ દુનિયા વ માપ્રીહા. ૬
બ સિદકે-દિલ અનલહક ગો, ચુનીનત રામ ક્રમભાયદ,
કે દર યક દમ અદન ગર્દ દિસાલો કિલએ મંઝિલહા. ૭

અર્થાત્ (૧) સાવધાન જો મદિરા વેચનાર ! મારી પાસેની તે અમર મદિરા આખ કે જેથી તારો પ્રેમ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય અને તારી કઠિનતાઓને સરળ બનાવી દે. (અહીં ઈશ્વરપ્રેમમાં નિમગ્ન પુરુષ પુસ્તકપંડિત સકામી ધર્મોપદેશકને કહે છે કે મારી પાસેથી પ્રભુ-પ્રેમરૂપ અમૃતનું પાન કર કે જેથી તારા હૃદયની બધી બંધીઓ ધીરે જઈ તેમાં સત્ય રહસ્ય પ્રકટ થાય.)

(૨) માર્-ઉલારાઈ રહેછું સૌંદર્ય કે જે એક પ્રકારે મારા ઉપર પણ વિચિત્ર આવરણરૂપે બની રહ્યું છે, અને તે સુંદરતારૂપી સાગરનાં ધુધવાટ કરતાં મોજાને લીધે અન્ય પણ કેટલાયે હૃદયોમા કેલાહલ મચી રહ્યો છે ! (કેટલાં હૃદયો વ્યાકુળ બની રહ્યાં છે !)

(૩) આંદની રાત, આનંદદાયક સમીર, સરિતાનો તટ, અને ઉર સાથે ચંપાયેલી પ્રિયા, આવી મારી દયાને મોજાઓમાં (બાહ્ય-લૌકિક સૌંદર્ય અને બીજાં પ્રલોભનોમ) દુબેલા મનુષ્યો શુ સમજી શકે ?

(૪) મને પ્રિયના સ્થાનમાં અત્યંત સુખ તેમજ પ્રસન્નતા છે; સંવંન

ઈ શામાટે વ્યર્થ કોલાહલ કરે છે ? અહીંથી ગાસડા પોટલાં બાધીને
 'વે બીજે ક્યાં જઈએ ? (અર્થાત્ મને તો અહિંજ પ્રિયનો મેળાપ થઈ
 ગયો છે, અને તેમાં હવે હું અત્યંત સુખ માણી રહ્યો છું, હવે મારે-
 માટે નાના પ્રકારના ઉપદેશ વ્યર્થ છે; હવે હું અહીંથી ખસવાનો નથી;
 અથવા હવે શ્વાસોચ્છ્વાસનો કોલાહલ નકામો છે, અમારે માટે હવે
 આવાગમન અવશેષ નથી.)

(૫) મારાં સર્વ કર્તવ્ય સમાપ્ત થયાં; મારી સકળ કામનાઓ પૂર્ણ
 થઈ, હવે આ લેલ છુપો કેવી રીતે રહી શકશે ! કેમકે તે તો સલાઓના
 દીપક સમાન થઈ ગયો છે. અર્થાત્ પ્રિયના જ યોગથી મારી બધી કામ-
 નાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે, હવે આ વાત છાની રહેવાની નથી.

(૬) હે વહાલા ! તું તેની સમીપતા શામાટે ઈચ્છે છે ? તું તેનાથી
 કદાપી દૂર નથી (કેમકે તે દરેકની અંદર ઉપસ્થિત છે,) તુંજ પરલોક છે,
 તુંજ સ્વામી છે, તુંજ જગત્ છે અને તન્નજન્ય સઘળી વસ્તુઓ પણ તુંજ છે.

(૭) ખસ હવે તો સાચા દિલથી “ અહં પ્રહ્લાસ્મિ ” લલકાર,
 “ રામ ” ની તને એજ આજ્ઞા છે, એથી પલકારામા તને પ્રણમ યોગ પ્રાપ્ત
 થશે અને સઘળો રસ્તો કપાઈ જશે.

“ નહિ પાપ કંઈ, નહિ શોક કંઈ, નહિ દુઃખ મુજને થાય છે,
 નિર્ભય છું આતમ ગદમહી, આનંદ ઉર ઉભરાય છે,
 શીતી ' બધી ભાગી ગઈ, સશય કપાયા છે સહુ,
 મુજ વિજય દિવસ ડગિયો, જયગીત સઘળા ગાય છે. ”

ઓ ઘેર ! સત્વર બોલ, તારી વિજય વાતો ક્યા ગઈ ?

ઓ મૃત્યુ ! આવ, દેખાડ તારો દશ કેવો થાય છે ?

“ મારો આત્મા મારું સાઆન્ય છે. હું એવો પૂર્ણાનંદ તેમા અનુ-
 ભવું છું, કે કોઈ પણ સાસારિક વિચાર મારા ચિત્તને વિચલિત કરી શકતો
 નથી. કોઈ પણ હાનિ કે લાભ મારા લેખામાં નથી. મને કોઈ શત્રુની ઘુણા
 નથી. કોઈ મિત્રની આસક્તિ નથી. મૃત્યુનો ભય નથી. વિનાશની
 ખબર નથી. ”

મંયને કહા કે રંજો ગમ મિટતે હંય કિમ તરહ કહો ?
 સીના લગા કે સીને સે મેહને બતા દિયા કેયું.

અર્થાત્ મેં કહ્યું કે દુઃખ અને શોક કેવી રીતે નાશ પામતા હશે ?
તો તેમણે છાતી સાથે છાતી મેળવી દેખાડી આપ્યું કે આમ.

રામ કદાપિ નવરો નથી. સમસ્ત સંસારનાં નકામાં કામ રામજ કરે છે.

મેહુર સરગસ્તા કે આકૃતાળ કુબસ્ત ?

આળ હરસૂ દવાં કે આળ કુબસ્ત ?

૧

ખાળ દોશમ ઝ દીદા મી પુરસીદ,

કે અથ જહાં ખીં ખુગો કે ખાળ કુબસ્ત ?

૨

મસ્ત પુરસીં કે મસ્ત રા દીદી ?

ચારળ ! આં બે ખુદો ખરાળ કુબસ્ત ?

૩

ખાદા દર મયકદા હુમીગર્દદ

ગિર્દે મજલિસ કે જો ગગળ કુબસ્ત ?

૪

ચાર ખુદ બેનકાળ મી ગર્દદ,

કે મર આં ચાર બેનકાળ કુબસ્ત ?

૫

અર્થ:- (૧) રવિ વ્યાકુળ છે કે સૂર્ય ક્યાં છે ? અને પાણી આમ તેમ
ગોધી રહ્યું છે કે પાણી ક્યાં છે ?

(૨) કાલે રાત્રે નિદ્રા મારી આંખને પૂછતી હતી કે “ઓ સમસ્ત
જગતને જોનારી, મને ખતાવ કે નિદ્રા ક્યાં ?”

(૩) મસ્ત લોક પૂછી રહ્યા છે કે તમે ક્યાંયે મસ્તને ભોળો ? ઓ
ધન્ય ! તે જ્ઞાન ભૂલેલો ખદમસ્ત ક્યાં છે ?

(૪) મદિરા સુરાપીઠમાં સલાની આસપાસ ફરે છે અને પૂછે છે કે
મદિરા ક્યાં છે ?

(૫) પ્રિયતમ પોતે જોપરદા (વ્યકત) થઈ ફરે છે અને પૂછે છે
કે તે પરદા વગરનો પ્રિયતમ ક્યાં છે ?

ચું કાર મરદુમ મી કુનંદ અઝ હસ્તો પા હરકત કુનંદ,

બેકાર માન્દમ, બાયે હરકત હમ મનમ હર બસ્તમ.

૧

અંઝ ખુદ ચેહાખીરું જેહમ ? જોમન કુમહરકત કુનમ ?

અઝ બેહરે બે કારે કુનમ ? મન રૂહે મતલબહાસ્તમ.

૨

અર્થાત્ (૧) લોકો હાથપગવટે જે કામ કરે છે, તેવા કામથી
હું બેકાર છું, કેમકે હવનચલનની જગ્યા પાણી હુંજ છું, અને સર્વત્ર

રહેવાવાળો પણ હું જ છું.

(૨) હું મારાથી બહાર કેવી રીતે નીકળું ? અને કહો, કે હું નીકળીને પણ કયા બાજુ ? હું સામાટે કાર્ય કરું કેમકે સર્વ હેતુઓનો હેતુ-સર્વ આશાઓની આશા તો હું જ છું.

શું આ અહંકાર છે ?

અભિમાની તથા અહંકારી કોણ છે ? જે અવિદ્યા (ગાઠઅધકાગ)માં ફસાયેલો હોય

આ કસ કે નદાનદ વ નદાનદ કે નદાનદ

અર્થાત્ તે પુરુષ કે જે ન બાણતો હોય, છતાં એમ પણ ન બાણતો હોય કે હું નથી બાણતો

અહંકારી તે છે કે જે પદ્મી, કુળ, ધન, વિદ્યા, કે આમડીના રંગ અથવા વર્ગ પાસેથી ફાટેલી તૂટેલી જરી પુરાણી વડાઈની ઉપાધિ ઉધાર લઈને પહેરતો હોય અને તે ઉપર મુગ્ધ બનેલો હોય અર્થાત્ જે વાસ્તવમાં શિખારી હોવા છતાં પોતાની તે દરિદ્રતાને સન્માનનું કાગણું મારી એકો હોય ક્ષિં બિન અને નિમરૂદે પોતે ઈશ્વર હોવાનો દાવો કર્યો હોય. નાસ્તિકતા અને જૂલથી ભરેલા હોવા છતાં ધન્ય છે તેમને કે “ શિષોઽહં ” “ અનલ હક ” નું મહાવાક્ય એકવાર તો બોલી ઉઠ્યા તેમની નાસ્તિકતા અને જૂલ માત્ર એટલીજ હતી કે તેમણે પોતાને પરિચિન્ન બનાવીને પોતાના પવિત્ર સ્વરૂપને લાછળ લગાડ્યું અને પોતાના નિઃસ્વરૂપને “ વહુદહુ લા શરીક ” (एकमेवाद्वितीयं) ન બાણ્યું, પોતાની સાચી પદ્મીને ન ઓળખી શક્યા અને પોતાનો પ્રતિસ્પર્ધી એવો એક બીજો ઈશ્વર કંપીને તેના જેવા થવાની અથવા તેની બરાબરી કરવાની ઇચ્છા કરી, સાચી મહત્તાને તણ બનાવટી અભિમાનનો સ્વીકાર કર્યો, શરીરત્વમા ફસાયા, પગના પગરખાને માથે ચઢાવ્યા, હાથે કરીને પગમા કુહાડો માર્યો, અને પોતાના નિઃસ્વરૂપ ઈશ્વર સામે બીજાને ખડો કરનારા અને સન્માર્ગથી ફરી જનારા બન્યા પરંતુ “ રામ, ” જે સ્વયં પુરોષને સુવાસ આપનાર સર્વમુખીઓને પ્રાણ આપનાર તથા મનસૂરને સરદાર અને વિજયી બનાવનાર છે, તે “ રામ ” ને શું પડી છે કે ખાસ પોતાની મહત્તા તથા તેજ અને પ્રતાપને તણ શિક્ષાવૃત્તિ, અર્થાત્ અભિમાન અને અહંકાર, સ્વીકારે ?

નિમરૂદ શુદ્ધ મરૂદ શું ? બૂદ્ધશ નિગાહ મેહરૂદ શું ;

મારા તકળુર કે સજદ ? શું કિબરિયા મૌલાસ્તમ.

અર્થાત્ નિમરૂદ પતિત કેમ બન્યો ? કારણ કે તેની દૃષ્ટિ સંકુચિત હતી; મારે માટે આવો અહંકાર ઉચિત ક્યાંથી હોય ? હું તો મહત્તા સ્વરૂપ (સર્વ શિરોમણિ બ્રહ્મ) ની પેઠે સર્વનો સ્વામી છું.

આ ગાંડપણ નથી.

હમણાં હમણાં બુદ્ધિમાનોદ્વારા જોવી ક્યારે સાંભળવામાં આવી છે કે “ રામ ” ને સન્નિપાત લાગુ પડ્યો છે, વેલછા થઈ ગઈ છે, વર્તમાન કાળના તર્કશાસ્ત્રીઓનો અગ્રગણ્ય “ જી. એસ. મિલ ” લખે છે કે “ જે પક્ષમાંથી એકની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરવાનો અધિકાર માત્ર તેજ વ્યક્તિને છે કે જે બંને પક્ષોથી પૂરેપૂરો પરિચિત હોય. કેવળ એક જ બાબતનું જ્ઞાન ધરાવનાર બંનેની તુલના બંધી કરી શકતો. ” રામ પૂછે છે કે આ મિલ અને કેવિઠ હુમના અનુયાયીઓ ! આ બુદ્ધિ તથા તર્કસંપન્ન વ્યક્તિઓ ! શું તમે કદિ આ વેલછાનો આનંદ લીધો છે ? આ પાગલપણ અનુભવ્યું છે ? આ દિવાનાપણાનો સ્વાદ ચાખ્યો છે ?—કદાપિ નહિ. (અર્થાત્ જે પક્ષના પરિચય વિનાજ રામને ગાઠો કહેવાની મૂર્ખતા કરે છે).

દિલ કે જાને કી ખબર આકિલ કી કયા જાને બલા,

કિસ તરેહ જાતા હય દિલ, બેદિલ સે પૂછા ચાહીયે.

અર્થાત્ હૃદયના શુભ થવા વિષે બિચારા બુદ્ધિમાન તર્કશાસ્ત્રીને શી ખબર હોય ? હૃદય કેમ શુભ થાય છે તે વિષે તો કોઈ હૃદયશુભાવી બેઠલાનેજ પૂછવું જોઈએ.

તેથી આ સદા શુભ પાગલપણા-વેલછા ઉપર આક્ષેપ મૂકવાનો તમને જરાએ અધિકાર નથી. હે આનંદાસકત મનુષ્યો ! જાઓ મદિરા તમને સંભારે છે, સંગીત તમને જોલાવે છે, સ્વાદિષ્ટ લોજન તમને યાદ કરે છે, રમણીઓ તમારી વાટ જુએ છે.

જાઓ, પરંતુ સાંભળો તો ખસ ! સુંદરીઓમા, સંગીતશ્રવણમાં, મદિરા અને માંસમાં અથવા અન્ય વિષયોમાં એવું શું છે કે જે તમને અહોનિશ પોતાના દાસ બનાવી રાખે છે ? વહાલા ! જે તો રામની વેલછાની માત્ર એક અંશ જેટલી ઝલક છે, જસ. તમને શરમનામી આવતી

બાવળના બૂત (મદિરા) પાસેથી કૃત્રિમ ઉન્માદ ઉછીનો લ્યો છે, ને ક્ષણિક આનંદ (જેખુદી-વેલણ) માટે રક્ત અને હાડ ચર્મ ઉપ- વી વારી વારી લ્લઓ છે, સ્ત્રીઓના દાસ બનો છે અને ભાતભાતના વેશ્યોમાં ફસાઈ પડો છે ? આવો, જગતના સમ્રાટના ભાગ્યમાં પણ ૧ મસ્તી-વેલણ નથી, તેનું રામ દાન કરી ગ્હો છે.

રામ ગાટો છે, પરંતુ વાત કરે છે સુદાસર.

ભમે-શરાણ ૧ વેહદતર વાલા, પી પી હરદમ રહેો મતવાલા,

પી, મે વારી, લાકે ડીક, ૩ અલાહ શાહ-રગથી ૪ નઝદીક.

સુન સુન સુન લે “રામ” દોહાઈ, જે અંતા ! કયો અત હૈ પચાઈ ?

ઝાત-પાક નૃ ૬ લાન લીક, ૭ અલાહ શાહ રગથી નઝદીક,

ભાવાર્થ:-“ અદ્વૈતામૃતરૂપી મદિરા પ્યાલીને, ઓ વહાલા ! પી

પીને તું પ્રતિપળ મતવાળો બન્યો રહે; વારી ભઉ, તેને તું એકદમ-એક

ધૂંટડે ૪ પી નાખ, અને યાદ રાખ કે ઈશ્વર ગજાની ધોરી નસ કરતાં

પણ અધિક નિકટ છે.”

“ ઓ વહાલા રામ હંદરાને ધ્યાનપૂર્વક સાભળી લે, સાભળી લે,

સાભળી લે. તું તો અનંત છે ત્યારે સાંત ચવાની કેમ ઇચ્છા કરે છે ?

તારા શુદ્ધ સ્વરૂપને કલંકિત ન કર, યાદ રાખ કે અલાહ ગજાની ધોરી

નસ કરતા પણ અધિક નિકટ છે.”

રડી રડીને રૂપીઆ એકઠા કરવા અને તેનો વિયોગ થએથી

(કે જે વિયોગ અવશ્યજ ચવાનો છે) પાછા રકડું ! રૂપીઆ

પાછળ આવા ઘેલા બનવું ઉચિત નથી. તમારા સ્વરૂપ-ધનને

સભાળો (કે જેના જેવું સુખ અને નિત્યતા બીજા કશામાં નથી)

વાત વાતમાં “ લોક શું કહેશે ? હાય ! ફલાણે શું કહેશે ? ”

એજ ભયથી સૂકાઈ જવું, અન્યની દૃષ્ટિએજ પ્રત્યેક વાતની

કિંમત આંકવી, માત્ર જનતાની ભુદ્ધિવહેજ વિચાર કરવો,

અને તમારી ચોતાની આંખ તથા સમજશક્તિને ગુમાવી ઘેલા

બનવું ઉચિત નથી. ભુંસી નાખો એ દ્વૈતના નામનિશાનને અને

૧ મદિરા પ્યાલી, ૨ અદ્વૈત, ૩ એકદમ, એક ધૂંટડે, ૪ ગજાની ધોરી નસ,

૫ યાદે, ઇચ્છે, ૬ શુદ્ધ સ્વરૂપને, ૭ કલક, ૮ ધ, ૯

સ્થાપન કરે તમારા નિજ સ્વરૂપને. ઘડિઆળના લોલક સમાન દુઃખ અને સુખ વચ્ચે ઝોલા ખાતા અને ધ્રૂજતા રહેવું એ તો હતાશ કરી દેનારી વેલછાજ છે. એને જવા દો અને તમારા અકાલ સ્વરૂપમાં સ્થિત થાઓ.

હા, રામ દિવાનો છે, અર્થાત્ બુદ્ધિથી પર તેનો નિવાસ છે. વ્યર્થ જગત્ બનાવ્યા કરવું અને તેમાંજ લુપ્ત થઈ જવું, આવાં કામ વેલાઓનાં નહિ તો ખીજાં કોનાં હોય ?

દીવાના અમ, દીવાના અમ; ખા અકલો હુશ બેગાના અમ, બેહૂદા આલમ મી કુનમ, ઇ કઈમો મન ખાસ્તમ.
અર્થાત્ હું દિવાનો છું, હું વેલો છું, બુદ્ધિ અને જ્ઞાનથી હું અજ્ઞાન છું, વ્યર્થ સંસાર રચું છું, અને તેને રચી હું પૃથક્ થઈ જાઉં છું.
તે સૌદાઈ (વેલો) નથી પરંતુ સૌન્દાઈ (સૌ દાવ જાણનાર) છે; પાગલ નહિ પરંતુ પાનગલ (રહસ્યને પ્રાપ્ત કરનાર) છે.

મીરાં રામકી દિવાની, દુનિયા ખાવરી /કહે.

હોશો ખિરદ સે હુમકો સરોકાર કુચ્છ નહી,

ઇન દોનોં સાહિબોં કો હમારા સલામ હય.

અર્થ:-ચેતના અને બુદ્ધિ સાથે અમોને કંઈ લેવા દેવા નથી, એ બન્ને મહાશયોને અમારા પ્રણામ છે.

ગર તબીબીરા રસદ ઝીંસાં જુનૂં,

હકતરે તિબરા ફરોશોમદ બ ખૂં.

અર્થાત્ જો વૈદને (હિપક્રેટીસને) પણ આ પ્રકારની વેલછા લાગે તો વૈદકશાસ્ત્રોને પોતાના રક્તવડે ધોઈ નાખે.

જુનુની કૂ ? કે અજ કહે ખિરદ ખીરૂં કશમ પારા,

કુનમ ઝંજીરે-પાયે ખીસ્તન દામાને સેહરા રા.

અર્થાત્ તે વેલછા ક્યાં છે ? કે જેનાવડે બુદ્ધિના બંધનમાંથી હું મારા પગ બહાર ખેંચી લઉં અને અરણ્યના પાલકને મારા અરણી સાંકળ બનાવું. અર્થાત્ એવી વેલછા આપો કે જેથી બુદ્ધિથી પર થઈ હું અરણ્યમાં ફરતો ફરું.)

(રાગ ભોગ-તાલ ત્રિતાલ.)

આ દે મુકામ ઉત્તે ^૧ આ, મેરે ખ્યારિયા ! ટેક.

પાર ગલ ^૨ અસલી પાગલ હોન, મસ્ત-અલસ્ત ^૪ સક્ષી ^૫, મેરે ખ્યારિયા !
 ગહિર ^૬ સૂરત દોલા-મોલા, ^૭ બાતિન ^૮ ખાસ ખુદા, મેરે ખ્યારિયા !
 ખુસ્તક પોથી મુટ ^૯ ગંગા વિચ, ^{૧૦} હમ હમ અલખ જગા, મેરે ખ્યારિયા !
 મેહલી ^{૧૧}-ટોપી લાહુદે ^{૧૨} સિર તો, રૂંડ મુંડ હો બ, મેરે ખ્યારિયા !
 ધૂંત દોડી ફૂક ^{૧૩} ફુની ^{૧૪} હી, અક્ક ^{૧૫} ધતૂરા ખા, મેરે ખ્યારિયા !
 અગડે અગડે ફેસલ તેરે, લેખા પાક ચુકા, મેરે ખ્યારિયા !
 પરદે ફાંડ ફાંડ દે સારે, ઇકકો ઇક લખા, મેરે ખ્યારિયા !
 આપે બુલ બુલાવે આપે, આપે બને ^{૧૮} ખુદા, મેરે ખ્યારિયા !
 બુધ્ધ ^{૧૯} વિચ તેરા ખ્યારા લેટે, ^{૨૦} ખોલ તની ^{૨૧} ગલ ^{૨૨} લા, ^{૨૩} મેરે ખ્યારિયા !

દિલ બ ઇસ્તિહસાલ બસ્તમ આંદમ અઝ મકસૂદ ફર,

નર્દખાં કદમ તસબુર રાહિ-નાહમવાર રા.

અર્થ મુક્તિ અને તર્કમાં મેં મારા હૃદયને ગાંધી લીધું અને એમ
 ખરા લક્ષ્યથી ફર જઈ પડ્યો છું; આવા ઉંચા નીચા વિકટ માર્ગનેજ મેં
 (મારા લક્ષ્ય સુધી) પહોંચવાની સીડી ધારી લીધી !

અકલ નકલ નહીં આહિયે હમકો, પાગલ પન દરકાર,

હમે એક પાગલપન દરકાર.

છોડ પવાડે અગડે સારે, ગોતા ^{૨૧} વેહુદત ^{૨૨} અંદર માર,

હમે એક પાગલપન દરકાર.

લાખ ઉપાવ કર લે ખ્યાદે, કહી ન મિલસી યાર,

હમે એક પાગલપન દરકાર.

ખેખુદ ^{૨૩} હોન, દેખ તમાશા, આપે ખુદ દિલદાર,

હમે એક પાગલપન દરકાર.

૧ ત્યાં ૨ પ્રાપ્ત કર ૩ સ્વસ્થ ૪ પ્રભુ પ્રેમમા મસ્ત ૫ શુદ્ધ ૬ પ્રકટ, બહારની
 ૭ બોલો ૮ અતરમા ૯ હોડીદે, ફેકીદે ૧૦ માં ૧૧ માનની ૧૨ ફેકીદે ૧૩ વ્યર્થ
 ૧૪ ફુનિયાની ૧૫ આકડો, ૧૬ બમલ ૧૭ સતો છે ૧૮ દિન ખોલીને ૧૯ ગજવાળ
 ૨૦ મેટીપડ ૨૧ ફુગડી ૨૨ અદ્વૈત ૨૩ અહંભાવને બૂની બ.

રામ મેદાનોમાં

એક ઠેકાણેથી ફરિયાદથી બરેલો પત્ર આવ્યો, જેમાં લખ્યું હતું કે રામ અમને કેમ વિસરી ગયા છે ? તેનો જવાબ

* * * * *

મન આં તાકત કુળ દારમ કે પૈમાં રા નિગેહ દારમ ?

બિયા અય સાદીયો બિરકન બયક પૈમાના પૈમાનમ.

અર્થાત્ હું વચન પાળવાં જોઈતી શક્તિજ કયાં ધરાવું છું ? ઓ સાકી ! આવ ને મહિરાની એક ખાલીવડે મારા આ પૈમાન (વચન) ને તોડી નાખ.

કોઈ કાર્ડ કવર પાસ નહોતું, તેમ નહોતો એક પાછ પૈસો ગજવામાં-

દિરમો-દામો^૧ અપને પાસ કહાં ?

ચીતર કે થોંસલેક મે^૨ માંસ કહાં ?

અત્યારે સંયોગવશાત્ એક પુસ્તકમાંથી બે ટીકીટો સાંપડી અને સાથેજ આપનો અવશ્ય ઉત્તર માગનાર^૩ કાર્ડ મળ્યું. એટલે ઉત્તર લખવામાં આવે છે. આવીજ રીતે અન્ય કામધંધા પણ ચાલે છે.

આજ લેખમાં તેલ નથી, અને તેલ મંગાવવા માટે પૈસા પણ નથી; પરંતુ એવી વાતો ઉપરથી એમ ન ધારતા કે હાય હાય ! રામ બહુ બીકમાં અને દુઃખી છે.

તવંગરોકો સુખારક હો શમ્ભો કાકૂરી,

કદમસે યાર કે રોશન ગરીબ ખાના હુવા.

અર્થાત્ કપૂરની બત્તીઓ અને દીપકો ધનાઢ્યોનેજ સુખારક રહે, અમારી કુદ્ર સુપડી તો પ્રિયતમના ચરણકમળવડેજ પ્રકાશિત બની ગઈ છે.

પ્રકૃતિ રામની સહુસ પ્રાણથી દાસી બની છે. પ્રતિદિન રામની સેવા કરવાનીજ ન તેને લાગેલી છે. આજે લેખ એટલા માટે નથી સજગાવ્યો કે રાખેને રાગ ફરવા જતો અટકી પડે. આખો દિવસ તેણે વાંચ્યા કયું^૪ છે; હવે વળી જો તે વાંચવા લખવામાં ગુંથાઈ જશે તો આરોગ્ય-તાને હાનિ પહોંચશે.

ઈશ્વર કે બીમાર કે અલ્પહ શિક્ષા કરે.

“ત્રેમના રોગીને તો પરમેશ્વરજ સાને કરી શકે છે.”

પ્રકૃતિ આજ રાત્રે નદી ઉપર ચાંદનીનો આનંદ દેખાડવા ઇચ્છે છે. રામ સર્વેશ્વર પ્રકારની અમીરી અને બાદશાહી ભોગવે છે. ન્યાં દ્રવ્ય સામે આવી પડે છે કે તત્કાળ તેને મુક્ત કરી દે છે, અને પછી એવા આનંદ અને નચિંતાઈથી દિવસરાત્રિ નિર્ગમન કરે છે કે સમ્રાટોના પણ પ્રભાવ અને પ્રતાપને હાસ્યાસ્પદ બનાવી મૂકે છે.

ભલા ભલા જનનિયાં ! મોજાં હુટિયાં જ્ઞાનિયાં;

ખુશી રહના કાર હય, સોગ સોગિયાં દાર હય.

પહેલાં તો આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરવામાટે બહુ ચિંતાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવામાં આવતા હતા; હવે આવશ્યકતાઓ બિચારી પોતેજ આપો-આપ પૂર્ણ થઈને સમક્ષ આવે છે તો કદાચ તેમના ઉપર કૃપિ પડી જાય છે, અન્યથા તેમના ભાગ્યમાં " રામ " નું લક્ષ્ય ખેંચવાનું ક્યાંથી હોય ? જે આવશ્યકતાઓ હજી પૂર્ણ નથી થઈ (અપૂર્ણ રહી ગઈ છે) તેનું પૂર્ણ એવા રામને પ્રયોજન પણ શું હોય ?

લેસ બદલે મજલિસે અહુબાળમે જૈઠે થે હમ,

વોહ સમજ તે થે થે કોઈ જોપરા સા આર હય.

અર્થ:-વેશ બદલીને અમે મિત્રોની સભામાં બેઠા હતા એટલે તેમણે ધારુ કે આ પણ કોઈ અભણપણ છે.

આવું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને કેમ નથી આપવામાં આવતું કે જ્યારે કોઈ પણ આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરવાના સાધન પ્રાપ્ત ન હોય ત્યારે તે આવશ્યકતાઓનો અનુભવજ ન થવા પામે ? સારી પેઠે યાદ રાખજો કે સાધનોના અભાવને સમયે જે આવશ્યકતાઓ પ્રતીત થાય છે તે બધી કેવળ અસત્ય હોય છે.

જનજ (ન્યાયાધીશ) સાહેબ જ્યારે કચેરીમાં વિરાજેલા હોય ત્યારે તેમને દિવાનખાનાને વાળવા ઝાડવાની કે ખુરસી ટેબલ ગોઠવવાની, ખડીઓ કલમ આણવાની અને વાદી પ્રતિવાદીઓને બોલાવવાની જરા પણ ચિંતા ન હોવી જોઈએ. તેમણે તો માત્ર વિવેક અને ન્યાયને ખાતર પોતાનાં મન અને મસ્તિષ્કને શાંત અને પ્રકુલ્લ રાખવાનુંજ કામ કરવાનું છે. અન્ય કાંયો તો જનજ સાહેબના ધ્યાન આપ્યા વિનાજ થઈ રહેશે. વાદી પ્રતિવાદીઓ આપોઆપજ નિયત તારીખ ઉપર હાજર થઈ જશે. વકીલો

પણ આપોઆપ ચાલ્યા આવશે. ખુરસી, ટેબલ, ખડીઓ કલમ વિગેરે પણ પટ્ટાવાળા વખતસર તૈયાર કરી રાખશે.

હે સત્યના જિજ્ઞાસુઓ ! રામ તમને વિશ્વાસપૂર્વક કહે છે કે જો તમે આત્મિક પરિશ્રમમાં અહોનિશ લાગેલા હો, તો શારીરિક આવશ્યકતાઓ આપોઆપ વહન થયે જશે. તમારે તમારા મૂળ આસનને મૂકીને પટ્ટાવાળા અને નોકરોના કામને તમારો ધર્મ માની બેસવાની કંઈજ આવશ્યકતા નથી.

સંસારનો નિયમ છે કે જેમ જેમ મનુષ્યની પદવી ઉચ્ચ થતી જાય છે તેમ તેમ શારીરિક શ્રમ અને સ્થૂળ કામોથી નિવૃત્તિ મળતી જાય છે. જેમકે જજ પોતે ઉપર લખેલાં કાર્યો નથી કરતે, પરંતુ તેની હાજરી માત્રથીજ ખર્ચાં કામો થતાં રહે છે. ન્યાયાધીશનું સાક્ષીરૂપ હોવું એજ પટ્ટાવાળાઓ, કેસ લડનારાઓ, અરજી લખનારાઓ ઇત્યાદિમાં હલચલ મચાવી દે છે. તેવીજ રીતે કર્તાલોક્તાની પદવીને ઉતારી સત્યતાના ઉન્માદમાં મસ્ત અને સાક્ષીરૂપે સ્થિત થવું એજ સર્વ યોગક્ષેમને ચલાવ્યા કરે છે. જે સાક્ષીના ભયથી ચંદ્ર-સૂર્ય પ્રકાશે છે, જેના ભયથી નદીઓ વહે છે, જેની બીકથી હવા ચાલે છે, એવા સાક્ષીને કામ અને ચિંતાનું શું પ્રયોજન ?

(રાગ ભૈરવી—તાલ શૂલ)

‘યે ઠર સે મિહર^૧ આ ચમકા અહાહાહા ! અહાહાહા !
 ઉધર મેહર^૨ ખીમ^૩ સે લપકા, અહાહાહા ! અહાહાહા !
 હવા યઅઠખેલિયાં કરતી હય મેરે એક ઇશારે સે,
 હય કોઠા^૪ માત પર મેરા, અહાહાહા ! અહાહાહા !
 ઇકાઈ આતમે^૫ મેરી અસંખોં રંગ હય પેદા,
 મજે કરતા હું મંચ કયા કયા, અહાહાહા ! અહાહાહા !
 કર્હું કયા હાલ ઇસ દિલકા કે શાદી^૬ મોજ મારે હય,
 હય એક ઉમડા^૭ હુવા દરિયાં,^૮ અહાહાહા ! અહાહાહા !

“યે જિસ્મે-રામ, ૧૦ ” અય બદગો ૧૧ । તસબુર^{૧૨} મહુઝહય^{૧૩} તેરા,
 હુમારા હય બિગડતા કયા, અહાહાહા ! અહાહાહા, !!

૧ સૂર્ય ૨ ચંદ્ર ૩ ભય ૪ કીડા ૫ આશુક ૬ સ્વરૂપ (ઇકાઈ=એક, અહાહાહા)
 ૭ આનંદ (મોજ મારે હય=તર ન બિજાળે છે) ૮ પૂર આવેલી ૯ નદી ૧૦ રામનું ચરીર
 ૧૧ બૂંડું બોલનાર ૧૨ કદવના ૧૩ માત્ર, કેવળ

(રાગ ભેગ-તાલ ધમાર)

શુભ^૧ કો શમીમ,^૨ આખ^૩ શુકર^૪ ઔર ઝર^૫ કો મેં,
 દેતા હું જળકે દેખું ઉઠાકર નઝર કો મેં.
 શાહોં કો રોખ^૬ ઔર હસીનો^૭ કો હુસ્નો-નાઝ,^૮
 દેતા બહાદુરી હું બલા^૯ શેરે-નર^{૧૦} કો મેં.
 સૂરજ કો સોના ચાંદ કો ચાંદી તો દે ચુકે,
 ફિરલી તવાફ^{૧૧} કરતે હું દેખું બિધરકો મેં.
 અણ્યે^{૧૨}-કેહકશાં^{૧૩} લી અનોખી^{૧૪} કમદં^{૧૫} હું,
 બે-કેહ^{૧૬} હો અસીર^{૧૭} ને દેખું ઉધરકો મેં.
 તારે ઝમકે ઝમકે કે પુલાતે હું "રામ" કો
 આંખોં મેં ઉનઘી રેહતા હું, બહોં કિધરકો મેં ?

(રાગ ખરવા-તાલ મુગલઘ)

આપહી ઠાલ સાથે^૧ કો ઉસકો પકડને બાય કયું ?
 સાયા ને દોડતા ચલે કીજીયે વાય વાય કયું ? ૧
 દીઢએ-દિલ^૨ હુના ને વા,^૩ ખુબ^૪ ગયા હુસ્ને^૫ દિલરૂખા^૬,
 યાર ખડા હો સામને આખ ન ફિર લડાય કયું ? ૨
 ગંજે-નિહા^૭ કુફલ^૮ પર સિર હી તો મોહરે-શાહ^૯ હું,
 તોડ કે કુફલો-મોહર કો કંજ^{૧૦} કો ખુદ ન પાય કયું ? ૩
 અહલો-અયાલો માલો-ઝર^{૧૧} સબકા હય બાર^{૧૨} રામ પર,
 અરપ^{૧૩} પે સાથ બોઝ ધર, સરપે ઉમે ઉઠાય કયું ? ૪
 "જળ વો જમાલે-દિલ ફરોઝ,^{૧૪} સૂ-તે^{૧૫} મેહરે-નીમ-રોઝ,
 આપ હી હો નઝારા^{૧૬} સોઝ^{૧૭}, પરદે મેં મુંડ છુપાય કયું ? ૫
 હરન^{૧૮}એ ગમઝ^{૧૯}એ-બા^{૨૦}સિતા, નાવિકે^{૨૧} નાઝે^{૨૨}એ પનાહ,^{૨૩}

૧ પુખ્ત ૨ મુગલ ૩ પાણી ૪ મોનો પસર્વણ ૬ રૂઆબ પ્રભાવ ૭ સુદરીઓ ૮ સૌદર્ય અને નખરાં ૯ અત્યંત ૧૦ સિંહ ૧૧ પ્રદક્ષિણા ૧૨, ૧૩ આકાશ મગા સમાન બ્રમર ૧૪ વિચિત્ર ૧૫ જળ, કાંમલો ૧૬ મુક્ત ૧૭ કેદી

૧ જાંવડો ૨ હૃદયચતુ ૩ ઉધરી ગયાં ૪ ખુચ્ચુ ૫ સૌદર્ય ૬ મનહરણ ૭ મુત ખ-જનો ૮ તાણુ ૯ રાખની સીત, મિત્રો ૧૦ કોપ, ખમનો ૧૧ બાળ બચ્ચા ધનદોલત ૧૨ બોલો, બાર ૧૩ યોગા ઉપર ૧૪ હૃદય પ્રકાશિત કરે એવું સૌદર્ય ૧૫ ની પેટે ૧૬ મધ્યા-હનના સૂર્ય, જેવું તે ૧૭ બાળી નાખનાર ૧૮ અંજર ૧૯ કટાક્ષ ૨૦ આજી દરી લેનાર ૨૧ તીર ૨૨ નખરાં ૨૩ આગવગરના, ઉધાસ,

તેરા હી અકસે-રૂખ^{૨૪} સહી, સામને તેરે આય કયું ? ૬
 ભાવાર્થ:- (૧) પોતાને હાથેજ પોતાની સામે છાંયડો પાડી તેને
 પકડવા શામાટે જવું ? અને વહાલા ! એ તારી છાયા પકડાય નહિ
 અને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે આગળ અને આગળ દોડી જાય તો તેને
 માટે હાથહાથ કે શોક કરવાનું શું પ્રયોજન ?

(૨) જ્યાં હૃદયચક્ષુ ઉઘડ્યાં કે પ્રિયતમનું સૌંદર્ય તેમાં સમાઈ ગયું;
 જ્યારે પ્રિયતમ સામેજ ઉભો હોય તો પછી તેની સાથે આંખ કેમ ન
 લટાવીએ ?

(૩) શુભ ભંડારના તાળા ઉપર અહંકારનું મૂળ આ આપણું મસ્તિષ્કનું
 રાજની સીલ કિંવા સિદ્ધાસમાન છે. ત્યારે તે સિદ્ધા અને તે તાળાને
 તોડીને અંદરનો શુભ ભંડાર પોતે કેમ ન પ્રાપ્ત કરવો ?

(૪) બાળખંડ્યાં, ધનદોલત, જઘાનો ભાર જ્યારે માત્ર એક રામ
 ભગવાન ઉપરજ છે, ત્યારે ઘોડા ઉપર બેસી તેને વધુ ભાર ન લાગે તે માટે
 સાથેનો સામાન પોતાનેજ માથે ઉપાડી લેવાની મૂર્ખતા શા માટે કરવી ?

(૫) જ્યારે તે હૃદયને પ્રકાશિત બનાવનાર સૌંદર્ય પોતેજ મધ્યાહ્નના
 સૂર્યની પેઠે દૃષ્ટિને બાળી નાખતું હોય (અર્થાત્ તેને જોવાની શક્તિ
 કોઈમાં પણ ન હોય) તો પછી તે પોતાનું મોં ધુંધટ-પડદા હેઠળ શા
 માટે સંતાડે ?

૨૪ મુખનું પ્રતિબિંબ.

એક ભેળા માણસ વિષે એવું કહેવાય છે કે એક દિવસે તે ઘોડાક સામાન
 લઈ પોતાના ઘોડા ઉપર બેસી જહાર જતો હતો. તે ઘોડા ઉપર તેની અત્યંત પ્રીતિ
 હતી. સમય મધ્યાહ્નનો હતો અને ઋતુ ગ્રીષ્મ હતી. ઘોડે દર જતાં જ્યારે ઘોડાને
 પરસેવાના ઝેરેરેમ વળગા લાગ્યા ત્યારે તેનું હૃદય પીગળી ગયું. આવી સખત ગર-
 મીમાં ચાલવું તો વિઠટ હતું. તેથી ઘોડાનો ભાર ઓછો કરવામાટે તેણે સામાન
 પોતાના સિર ઉપર ઉંચકી લીધો, અને પોતે ઘોડા ઉપરજ બેસી રહ્યો. ઘોડા
 ઉપરનો ભાર તો ઓટ્યો ને ઓટ્યોજ રહ્યો, પરંતુ મૂર્ખાએ પોતાની ડાક વ્યર્થમાં
 દુઃખની નાખી. (તેજ પ્રમાણે આખા જગતને ભાર ધમરૂપી અથ ઉપર છે. જે કોઈ
 મૂર્ખતા કરી તેને પોતાને સિરે બેસી લે છે તે વ્યર્થમાં પોતાની ડાક દુઃખવે છે.
 ધમરૂપે તેથી કંઈ આરામ મળવાનો નથી.)

(૬) આ પ્રાણુ હરી લેનાર નયનકટારી અને રોકયાં રોકાય નહિ તેવાં
પરાંરૂપી બાણ તારાજ મુખચંદ્રનાં પ્રતિબિંબ છે ખરાં, પરંતુ તેમણે તારી
મક્ષ કેમ આવવું લેઈએ? (અર્થાત્ મોહિત કરી નાખનાર આ તારી
યા બનીને તારા સ્વરૂપ સમક્ષ આવી તને કેમ ઢાંકી દે છે?)

(રાગ પીલુ—તાલ અપ)

આપ^૧ મેં ચાર દેખકર આર્ધના^૨ પુર-સક્ષ^૩ ક્રિયાં,
મારે ખુશી કે કયા કહે, શશદર^૪ સા રહ ગયા ક્રિયાં. ૧
રો કે લે ઇલિતમાસ^૫ કી દિલસે ન ભૂલિયો કભી,
પરદા હટા, દુર્ધ^૬ મિટા, મેહુને^૭ ભુલા દિયા કે ચોં. ૨
મંચને કહા કે રંભે-ગમ,^૮ મિટતે હંચ કિસ તરહ કહે,
સીના^૯ લગા કે સીને સે મેહુને^{૧૦} ખતા દિયા કે ચોં. ૩
ગરમી હો ઇસ ખલા^{૧૧} દી હાય બુન તે હોં જિસસે મદો-અન,^{૧૨}
અપની હી આખો-તાબ^{૧૩} હય, ખુદ હી હું દેખતા કે ચોં. ૪
હુનિયા^{૧૪} વ આકબત^{૧૫} ખના વાહ વાહ લે જોહલને^{૧૬} ક્રિયા,
તારો સા^{૧૭} મેહુરે^{૧૮}—“શમ”ને પલ મેં ઉડા દિયા કે ચોં. ૫

ભાવાર્થ:—(૧) સ્વચ્છ અરિસો પોતાની અંદર પ્રિયતમનું આગેહુખ
પ્રતિબિંબ પડેલું જોઈ એવો આનંદ મમ થઈ ગયો કે તેનાથી કંઈજ
બોલાયું નહિ; પરંતુ આશ્ચર્યચકિત દિગ્ભૂદ બની સ્તબ્ધ થઈ રહ્યો.
(અર્થાત્ અંતઃકરણ અરિસા સમાન સ્વચ્છ બનતાં તેમાં પ્રિયતમનું પ્રતિ-
બિંબ એવું સ્પષ્ટ પડવા માંડયું કે તેના આનંદથી મન અને વાણી ચૂપ
બની જઈ હું અરિસા સમાનજ મૂક અને મુગ્ધ બની રહ્યો.)

(૨) ત્યારે મેં રહતા વહને પ્રાર્થના કરી કે મને હૃદયથી કદી વિસરતા
નહિ; ત્યારે તેણે તરતજ દ્વૈતરૂપી પડદો હટાવી દીધો અને મારી સાથે
અલેદ થઈ મને વિસારી મૂકી કહ્યું “આ પ્રમાણે ને?” (અર્થાત્ એક
એક બીજનું સ્મરણ તો દ્વૈતમાંજ થઈ શકે છે, અદ્વૈત-અલેદતામાં જુદાઈ

૧ પોતામા. ૨ અરિસો. ૩ સ્વચ્છ. ૪ વિરિમત આશ્ચર્યચકિત. ૫ વિરમિ. ૬ દૈત.
૭ ચદ્ર. ૮ શોક અને દુઃખ. ૯ ખતી ૧૦ ચંદ્ર (પ્રિયા) ૧૧ એટલી બધી,
સખત. ૧૨ સ્ત્રીપુરુષ ૧૩. તાપ, તડકો, પ્રહાર. ૧૪ આ લોક. ૧૫ પરલોક. ૧૬ અગન.
૧૭ તારા પેડે. ૧૮ રામરૂપી સ્વપ્ન.

શાની ને સ્મરણ કેવું ?)

(૩) મેં પૂછ્યું કે મને કહેશો કે શોક અને દુઃખ કેવી રીતે નાશ પામતાં હશે ? તો તેણે મારી છાતી સાથે પોતાની છાતી મેળવી (અર્થાત્ સંપૂર્ણ રીતે અલેદ થઈ) કહ્યું કે આ પ્રમાણે.

(૪) ગરમી એટલી સખત પડતી હોય કે સ્ત્રીપુરુષ ચણાની પેઠે શેકાઈ જતાં હોય તોપણ હું તો એમજ માનું છું કે તે મારોજ પ્રકાશ અને મારીજ ઉષ્ણતા છે, અને હું પોતેજ તેને આવા સ્વરૂપે જોઈ રહ્યો છું.

(૫) આ લોક અને પરલોક બનાવીને “અજ્ઞાન” તેથી તેનાથી મુશ્કેલી થવા અને તેમાં આનંદ માણવા લાગ્યું, એટલે જેમ સૂર્ય તારાઓને ઉઠાવી દે છે તેમ રામે આવી તમને ઉઠાવી દીધાં.

શરીર કઠિન રોગથી ખીડાતું હોય; જ્વર, ખાંસી, મરડો આદિ વ્યાધિઓ પોતપોતાના બળની પરીક્ષા કરતાં હોય, તે અવસર ઉપરનું રામનું ગાયન:

વાહ વા, અય તપ ^૧ વ રેગિશ, ^૨ વાહ વા !	
હળ્મઆ ^૩ અય દર્દો-પેચિશ, ^૪ વાહ વા !	૧
અય બલાયે-નાગહાની, ^૫ વાહ વા !	
વેદકમ ^૬ અય મર્ગે-જવાની, ^૭ વાહ વા !	૨
રે ભંવર, ^૮ રે કેહ રે-ગરખા, ^૯ વાહ વા !	
બહરે ^{૧૦} -મેહરે ^{૧૧} -રામ મેં કયા, વાહ વા !	૩
ખાંડ ઠા કુતા, ગધા, ચૂહા, ગિલા,	
હુંક મે ડાલો, બાયકા ^{૧૨} હય ખાંડ ઠા.	૪
પગડી, પાખમા, કુપદા, અંગરખા,	
ગોર ^{૧૩} સે દેખા તે સજ કુચ સૂત ^{૧૪} યા.	૫
દામની ^{૧૫} તોડી વ માલા ઠા ઘડા,	
પર નિગાહો ^{૧૬} -હક મેં હય વોહી તિલા. ^{૧૭}	૬
મોતીયા-ગિંદ ^{૧૮} દિલ કી આંખોં સે હટા,	

૧ જ્વર. ૨ સ્વેપ્ન. ૩ મન્ય છે. ૪ દુઃખ અને મરડો. ૫ એકાએક આવી પડતી આફત. ૬ બંધે પધાર્યા. ૭ મુશ્કેલી. ૮ ભ્રમ. પાછીના સમવા અવા. ૯ ઉપરિયન ચપલો લુપ્તમ. ૧૦ સમુદ. ૧૧ સૂર્ય (મેહરે મેહરે-સમ-રામના સૂર્યથી સમુદ). ૧૨ સ્વાદ. ૧૩ પાનપૂર્વક. ૧૪ સત્. ૧૫ સત્ય જોનાર. દર્શિ. ૧૭ સુવર્ણ. ૧૮ આ

મર્ઝો—સિહહતા ૧૯ ઐન ૨૦ સહુતે ૨૧ રામ થા. ૭

ભાવાર્થ:-(૧) વાહ વા! જો જ્વર અને સળેખમ! અને ધન્ય છે જો મરડાની પીડા! ધન્ય છે તને. (૨) જો એકાએક આવી પડનારી આફત! શામાશ છે તને, અને જો યુવાનીમાં આવતા મોત તું બલે આગ્યું. (૩) રામના સૂર્યરૂપી સમુદ્રમાં આવાં વમળ અને આવાં તોફાન! વાહ વા! (અર્થાત્ રામના પ્રકાશ સ્વરૂપ સધુમાં નામરૂપ પ્રપંચરૂપી આ દેવાં વમળ ચાલી રહ્યાં છે અને દેવાં તુફાન મચી રહ્યાં છે! વાહવા!) (૪) ખાંડતું બનેલું ફૂતરું, ગધેડું, ઉંદર, કે બિલોડું ગમે તે હોય પણ તેને મોંમાં મૂક્યો એટલે સ્વાદ તો ખાંડનોજ આવશે. (૫) પાઘડી, સુરવાલ, સાદો કે અંગરખું ગમે તે હોય પરંતુ જઈ જોતાં તો બધાં સૂતરજ છે. (૬) એક આભૂષણને લાંગી બીજું બનાવેો પરંતુ તત્ત્વદર્શી દ્રષ્ટિએ તો તે સુવર્ણજ હતું ને સુવર્ણજ રહેશે. (૭) હૃદયચક્ષુ ઉપર ઉતરી આવેલો મોતિયો દૂર કયો એટલે રોગ અને આરોગ્ય બંને રામને માટે તો શુદ્ધ આનંદસ્વરૂપજ થઈ રહ્યાં.

આભૂષણ રહો વા ન રહો તેની સુવર્ણને શી પરવા? સુવર્ણની દ્રષ્ટિમાં તો ઘરેણું કદી બન્યુંજ નથી. સુવર્ણના ઘરેણાંની ઉપર પણ સોનું, નીચે પણ સોનું, આસપાસ પણ સોનું અને વચ્ચે પણ સોનું, જ્યાં જુઓ ત્યાં સોનુંજ સોનું છે. આભૂષણ તો કેવળ નામમાત્ર છે. સુવર્ણ સઘળી દશાઓમાં એકરસ છે. મારામા નામરૂપજ કદિ સ્થિત નથી થયાં, તો નામરૂપનાં પરિવર્તન અને રૂપાંતરરૂપ રોગ અને આરોગ્ય તેમાં ક્યાંથીજ પ્રવેશી શકે? આ મારા એક વિચિત્ર આશ્ચર્યકારક મહિમાનો ચમત્કાર છે કે હું સર્વમાં પૃથક્ પૃથક્ અહં કંટપી લઉં છું, જેથી આ બધી લીલા બ્યક્તિઓમાં વહેચાઈ જઈ અહંતામમતાનો શિકાર બની જાય છે, અને એક બીજાને ઉપરિ-તાબેદાર, ગુરુ-ચિધ્ધ, શાસક-શાસિત, દુઃખી-સુખી, તરીકે સ્વીકારીને મદારીની પુતળીઓની પેઠે તમોશો કરવા લાગે છે.

આ મારી કાટપનિક બનાવટ મારા પ્રતિબિંબ કિંવા આભાસને લીધે પોતાને વાસ્તવમાં છે તેનાથી જૂદીજ માની બેઠી છે; પરંતુ તેને લીધે

આખના પગ ઉપર ઉતરતુ મોતિયાનુ મિદુ. ૧૬ રોગ આરોગ્ય ૨૦ બરાબર. ૨૧ આરામ, શાંત, આનંદાવસ્થા.

મારામાં કોઈ પણ જાતની ભિન્નતા કદાચિ નથી આવતી; કારણ કે સમસ્ત અસ્તિત્વ અને ઈન્દ્રિયગોચર એવું બધું સદૃશ જગત્ મારે હીધેજ છે. પાંચ-રામમાં ચકલી ઉછળે છે, ફૂદે છે, પ્રસન્ન થાય છે અને શોક કરે છે, પરંતુ પારખી સારી પેઠે જાણે છે કે તેમાં કેટલું બળ છે. તે તે થાંત ઉભો તમા-શોજ જોયા કરે છે. આનંદ સ્વરૂપ એવો જે હું તે તે સદા એકાકીજ છું. હું પોતેજ મારામાં નાનાત્વ (દૈત) રૂપે બાધક થાઉં તેનો શો અર્થ ?

અંદર બાહર ઉપર નીચે આગે પીછે હમ હી હમ,
ઉરમેં સિરમેં નરમેં મુરમેં ગિરમેં હમ હી હમ.

સમુદ્રની સેલ

સમુદ્રને કિનારે રામ ઉભેલો છે. શુંછળાં વળતા તરંગો ચરણોમાં લહેરાય છે. વેગથી વાતો વાયુ વચ્ચેને ઉડાવી રહ્યો છે. સમુદ્રનું ગંભીર ગર્જન જગત્ના વિચારને લીન કરી રહ્યું છે.

શરીરમાં ગતિ નથી. આ કેવી દશા છે ? રામ ક્યાં છે ?

* * * * *

જિસ તરફ આજ નિગાહ જાવે હય, જાળ હી આજ નજ આવે હય.

અર્થાત્ જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે છે ત્યાં જળજળ જળ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

વિશાળ ઉડો સાગર. સર્વત્ર ખાણીજ પાણી; આ પાણીજ પાણી શુષ્ક ધરતીના વિચારને ચિત્ત પટલ ઉપરથી ધોઈ નાખે છે. મોટાં મોટાં નગરો, બજારો, સડકો, અને નાગરિકોના પરસ્પર લડાઈ ઝગડા, કેલા-હલ આદિ અત્રે સ્વપ્નવત્ પ્રતીત થાય છે. આ સમુદ્રની સરળામણીમાં સંસારની કંઈ વિસાતજ જણાતી નથી.

પરંતુ જ્યારે દૃષ્ટિ થોડીક ઉચે ઉંચકીને જોઈએ છીએ તો તંબુ સમાન આરે બાળુ જેવાયલા નીલવર્ણ મહાકાશનો તટહીન સાગર વળી એવો વિશાળ, એવો વિશાળ, એવો તો વિશાળ જણાય છે કે તેમાં આ પૃથ્વી ઉપરનો મહાસાગર એક ટીપાની પેઠે તદ્દન ડૂળી જઈ પોતાનું નામ અને નિશાન ગુમાવી બેસે છે.

પણ આનંદની વાત એટલી છે કે એ અનંત મહાકાશ પણ સ્વયં આનંદ સ્વરૂપ રામમાં અણુ જેવું તુચ્છ દેખાય અદૃશ્ય થઈ જાય છે. સૂર્યના કિરણોમાં જેવું મૃગજળ દેખાય છે તેવુંજ આટલું મોટું મહા-

કાશ રામના પ્રકાશમાં જણાય છે.

આકૃતાખમ, આકૃતાખમ, આકૃતાખ; ઝરંહા દારંદ અઝ મન રંગો તાખ.

અર્થ:-સૂર્ય છું હું, સૂર્ય છું હું, સૂર્ય છું; રજકણોને રંગ તેજ હું આપું છું.

(રાગ કાંસિયા-તાલ ત્રિતાલ.)

શુદ્ધ સમ્વિદાનંદ પ્રદા છું, અજર અમર અજ અવિનાશી;
જામુ જ્ઞાન સે મોક્ષ હો જાવે, કટ જાવે યમકી કાંસી.
અનાદિ પ્રદા, અદ્વૈત દ્વૈતકા જામેં નામ નિશાન નહીં,
અખંડ સદા સુખ જાકા કોઈ આદિ મધ્ય અવસાન નહીં.
નિર્ગુણ નિર્વિકલ્પ નિરુપમા, જાકી કોઈ જ્ઞાન? નહીં;
રંચક જ્ઞાન નહીં નિર્વિકાર નિરવયવ માયાકા જામેં.
યહી પ્રદા છું, મનન નિરંતર કરેં મોક્ષ-હિત સંન્યાસી.

શુદ્ધ સમ્વિદાનંદ પ્રદા છું, અજર, અમર, અજ, અવિનાશી. ૧
સર્વ દેશી છું, પ્રદા હમારા એક જગેહ અસ્થાન નહીં,
રમા છું સખમેં મુઝસે કોઈ લિલ્લ વસ્તુ ઈન્સાન નહીં;
દેખ વિચારો સિવાય પ્રદા કે હુવા કશી કુમ્મલ જ્ઞાન નહીં,
કલી ન છુટે પીઠ હુઃખસે જિસે પ્રદાકા જ્ઞાન નહીં;
પ્રદાજ્ઞાન હો જિસે ઉસે નહીં પડે લોગની ચારાસી;

શુદ્ધ સમ્વિદાનંદ પ્રદા છું, અજર, અમર, અજ, અવિનાશી. ૨
અદૃષ્ટ અગોચર સદા દૃષ્ટમેં જાકા કોઈ આકાર નહીં,
' નેતિ નેતિ ' કહ નિગમ ઋષિશ્વર પાતે જિસકા પાર નહીં;
અલખ પ્રદા લિયો જ્ઞાન જગત નહીં, કાર? નહીં કોઈ ચાર? નહીં;
આંખ ખોલ દિલકી દુક? પ્યારે, કૌન તરફ ગુલઝાર? નહીં?
સત્યરૂપ જ્ઞાનંદ રાશિ છું કહેં જિમેં ઘટ ઘટ જાસી,
શુદ્ધ સમ્વિદાનંદ પ્રદા છું અજર, અમર, અજ, અવિનાશી. ૩

કાશ્મીરપર્યટન

હવાયે ખુશ, ફિઝાએ ખુશ, સદાએ આખશારે ખુશ,
બહારે ખુશ, નિગારે ખુશ, ચુનારે-સાયાદારે ખુશ.

૧ સ્વરૂપ. ૨ કાર્ય. ૩ મિત્ર. ૪ જ્યા, થોડીક. ૫ ઉદ્યાન, જગીયો.

અર્થ:-સુખદ વાયુ વાય છે, વિશાળ અને આનંદદાયક મેદાન વિસ્તરેલું છે; ઝરણાંનું મંબુલ મનહરણું સુસ્વર ગાન સંભળાય છે; ઉત્તમ વસંત ખીલેલી છે, ભાતભાતનાં રૂપ અને આકાર દ્રષ્ટિગોચર થાય છે; શીતળ છાયા આપનાર દેવદારનાં વૃક્ષ ઉભેલાં છે.

હે રામ ! આવી નિર્દયતા યોગ્ય નથી. પ્રકૃતિએ તારી ખાતર વિવિધ વર્ણનાં ઝોલણાં રંગાવ્યાં છે, નવાં નવાં વસ્ત્ર પરિધાન કર્યાં છે, અને તું તે ભણી અર્થદ્રષ્ટિ પણ નથીકરતો. આવો નિર્દય ન થા. ચાલ, દર્શન આપ.

હુમા આહુવાને-સેહરા સરહા નિહાદા :ખર કહે,

ખ ઉમી દે આં કે રોઝી બ શિકર ખાહી આમદ.

અર્થાત્-જંગલનાં ખંધાં હરિણો શિર હુચેલીમાં ધરીને ઉભેલાં છે, એવી આશાથી કે કદાચ કોઈ દિવસ તું ત્યાં મુગધા રમવા આવી ચડે.

અઝીઝાં વકતો-સાઅત મી શુમારંદ,

રશીકાં ચરમો-દિલ દર ઈતેઝારંદ.

અર્થાત્-પ્રિયજનો ઘડી અને પણ ગણી રહ્યાં છે, અને મિત્રો હૃદય અને નેત્રવડે (તેના આગમનની) પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે.

સરવ કદા ચમાં ચમાં, ખર લખે-ગૂરવાં રવાં;

ફરશે-રહે-તુ કુમરિયાં, તાલએ-શાં બ પા કુશા.

અર્થાત્-સરિતા તટ ઉપર હુમક હુમક ચાલી રહેલા એ શરૂ વૃક્ષ સમાન કદવાળા પ્રિયતમ ! કોયલો તારા માર્ગમાં ચાલીચા સમાન પથ-ચાલેલી છે, તેમના ભાગ્યને તારા ચરણરૂપવડે પ્રકાશિત કર.

પ્રથમ દશ્ય

પર્વત ઉપરના ક્ષેત્રો થીએટરની બેચો સમાન ચોલી રહ્યાં છે, એક પછી બીજું એમ ઉપરા ઉપર એકથી એક અધિક ઉંચાઈએ પથરાયેલાં છે. ઉપરથી પહોં પાણી આપા ક્ષેત્ર ઉપર ફરી વળી તેમાંના લીલા પાકને સિંચન કર્યા પછી બીજી બેન્ચ ઉપર ઉતરે છે, અને તેવીજ રીતે ત્રીજી ઉપર પ્રાતઃ સમયે લીલાંછમ જોતરોમાં સ્વેત પાણીની અગ્રક એવી જણાય છે કે જાણે કોઈ ગૌરવર્ણી પ્રિયા લીલાં વસ્ત્ર પરિધાન કરી ન ઉભી હોય ! પરંતુ બપોરે ફરથી બેઠાંજો તે સ્વેત જળજળ જળ જણાય છે અને પર્વત રૂપાના ઢગલા નેપો બની રહે છે.

એક લીલી સપાટી ઉપરથી રામ પસાર થઈ રહ્યો છે. સ્વચ્છ, નિર્મળ, લીલું મેદાન છે. પ્રકુલિત કરનાર વાયુ અવિરામ ગતિથી હર વખત વાયા કરે છે. વિસ્તૃત મેદાન આકાશમંડળ સમાન નથી, પરંતુ એકાદ સુંદરીના મસ્તક સમાન ગોળાકાર છે કે જે સૌંદર્ય મદમાં મસ્ત બની ચંદ્રમાની સાથે આંખો લડાવતી હોય. ઘાસ શું છે, બાણે અત્યંત નરમ ચાદરો પાથરી હોય એવું જણાય છે. અપ્સરાઓ બાણે કે અર્હીઆંજ નૃત્ય કરીને દેવરાજ ઇંદ્ર પામેથી “પ્રસન્નતાનાં પ્રમાણપત્ર” પ્રાપ્ત કરતી હશે.

(રાગ ભૈરવી-તાલ શૂલ.)

બલા હુઆ હર બીસરો, સિરસે ટાલી બલાય,
લૈસે થે વૈસે ભએ, અળ કછુ દહા ન બાય.
મુખસે જપું, ન કર જપું, ઉરસે જપું ન રામ,
રામ સદા હમકો ભજે, હમ પાવે વિશ્રામ.
રામ મરે તો હમ મરે ? હમરી મરે બલાય,
સત પુરુષ લિયો બન જળ, મરે ન મારા બાય.
હદ ટપ્પે સો ઐલિયા, બેહદ ટપ્પે સો પીર,
હદ બેહદ દોનોં ટપ્પે, તાકા નામ ફકીર.
હદ હદ કરદો સબ ગએ, બેહદ ગયા ન કોય,
હદ બેહદ મેદાન મેં, રહ્યો કળીરા સોય.
મન ઐસો નિર્મલ ભયો, લૈઓ ગંગા નીર,
પીછે પીછે હરિ દિરે, કહત કળીર કળીર.

દ્વિતીય દશ્ય

મહિરાની ખ્યાલીના આકારમાં ઉભેલા પર્વતો, તેમની બરાબર મધ્યમાં શુદ્ધ શીતળ જળ; પાણી અત્યંત મીઠું, અમૃતના સ્વાદ જેવું; ઘાડ છાયા-વાળાં ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષો, વેલાઓ પ્રાકૃતિક હીંચકાઓ સમાન ચોળી રહ્યા છે, આનંદદાયક હીટોળા લટકે છે; રામ હીંચકા ખાય છે અને ગાય છે:—

(રાગ પીલુ—તાલ ધમાર.)

દરિયા^૧ સો હુબાબદીર^૨ હય ચેહ સદા,^૩

તુમ ઐર^૪ નહીં, હમ ઐર નહીં,

મુઝકો ન સમજ અપને^૧ સે જુદા,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૧
 જળ ગુઆ^૨ ચમન^૩ મેં સુમેહ^૪ કેં ખિલા,^૫
 તળ કાન મેં ગુલ^૬ કે ચેહ કેહને લગા,
 હાં, આજ ચેહ ઉકલ^૭ હય હમ પે ખુલા,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૨
 આઈના^૮ મુકાબિલે—રૂખ^૯ લે રખા,
 ઝટ બોલ ઉઠાયોં. અકસ^{૧૦} ઉસકા,
 કયોં દેખકે હેરાં^{૧૧} ચાર હુવા ?
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૩
 નાસૂત^{૧૨} મેં આ કે ચેહી દેખા,
 હય મેરી હી અત^{૧૩} સે નસ્વોતુમા,^{૧૪}
 જૈસે પન્નહ^{૧૫} સે તાર કા હો રિસ્તા,^{૧૬}
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૪
 ત કયોં સમજા મુઝે ગૈર,^{૧૭} અતા ?
 અપના રૂખે—ઝેમા^{૧૮} ન હમસે છુપા,
 ચિક—પર્દા ઉઠા ફુક^{૧૯} સામને આ,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૫
 દાને^{૨૦} ને બલા^{૨૧} ખિરમન^{૨૨} સે કહા,
 ચુપ રેહ ઈસ બ નહીં ચૂનો ચરા,^{૨૩}
 વેહકત^{૨૪} ફી ઝલક કસરતમે^{૨૫} દિખા,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૬

આસપાસ રામની સેના કલ્લોલ કરી રહી છે. નાનાં નાનાં ચિત્ર

પોતાથી. ૬ કબિ. ૭ બગીચામાં. ૮ સવારમાં. ૯ ખીલી. ૧૦ ફૂલ. ૧૧ અંધી, ગંધ,
 કદિન પ્રશ્ન. ૧૨ અરિસો. ૧૩ મુખગની સમક્ષ. ૧૪ પ્રતિબિંબ. ૧૫ આશ્ચર્યચકિત
 ગાબરો. ૧૬ વ્યકા જમત, ઇદિજન્ય જગત. ૧૭ સ્વરૂપ અસ્તિત્વ. ૧૮ જન્મવું અને
 મોટા થવું, જન્મ અને વૃદ્ધિ. ૧૯ રૂ. ૨૦ સખે. ૨૧ અન્ય. ૨૨ મુંદર વદન. ૨૩
 જરા. ૨૪ દાણો, ખીજ. ૨૫ કેવું મુંદર. ૨૬ પાક. ૨૭ કેમ અને ચામાટ, પ્રજોતર.
 ૨૮ એક, એકત્વ. ૨૯ અનેક, અનેકત્વ.

વિચિત્ર વર્ણનાં પક્ષી, પુષ્પો અને છોડવાઓ ઉપર કુદકા મારી પ્રસન્નતા પૂર્ણ સ્વરે ચીં ચીં કરી રહ્યાં છે.

ધોળા ધોળા શ્રીજીની વંચે નીલવર્ણ પાણી એવી રીતે ચળકી રહ્યું છે કે જાણે ગોરા ગોરા શરીર ઉપર નીલવર્ણ રંગો. કોઈ કોઈ સ્થળે પાણીની નીચે પથરા એવા ચમકારા મારે છે કે જો “ સર્વત્ર પોતાનું જ ઘર ” ન માનનાર કોઈ મનુષ્ય અહીં હોય, તો તત્કાળ તેના મનમાં એમજ થઈ આવે કે ગમે તેમ કરી આ પથરના કકડાને ચોરીને જરૂર જરૂર ઘેર લઈ જવા જોઈએ. પરંતુ ઘર કેવું ? આ એવું સ્થાન છે કે જેને એકવાર જોયા પછી અહીંજ ઘર કરી બેસવાની ઇચ્છા થઈ જાય છે; તેને છોડવાનું મનજ નથી થતું. હાય રે સંસારની વાસના ! તારાં બંધનો દેવાં દદ છે કે આવા આનંદના ઝોળામાંથી પણ લોકોને ખેંચીને લઈ જાય છે; અને પછી તેમને તાપમાં રડાવે છે અને માટીમાં મેળવી દે છે.

પ્રશ્ન:—અહીં લોક પરલોક હ્રુત છે, આનંદજ આનંદ છે. સ્વર્ગ વા જન્મત કદાચ આનુંજ નામ ન હોય ?

રામ:—હા ! ઠીક સમજ્યા. શુભ કર્મોવાળો ભાગ્યશાળી પુરુષ જગતની જાનજમાંથી છૂટી આ બાબુ આવી નીકળે છે, થોડો સમય અહીં વિશ્રામ લે છે, પરંતુ પછી પાછો પૂર્વના સંસ્કારોવડે ખેંચાઈ નીચે પડી જાય છે. માટે આજ સ્વર્ગ છે.

અગર ફિરદોસ બર રૂચે ઝમીનસ્ત, હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

અર્થાત્ જો પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ હોય તો તે આજ છે, આજ છે, આજ છે.

પરંતુ મારું સ્થાન (પરમ ધામ) આ નથી. કારણ કે મારા આનંદનું એવું આકર્ષણ છે કે તેની ઉપર સંસારની કોઈ ચીજ અધિકાર નથી જમાવી શકતી, અને તેને પાછળથી નથી હાકાવી શકતી. ત્યાંથી પાછા ફરવાનો શો અર્થ ?

રૂબસત દે બાગબાં કે ઝરા દેખલેં ચમન,

જાતે હંચ વાં જહાં સે ફિર આયા ન જાયગા.

અર્થાત્ હે માણી ! આ જગતરૂપી ઉદાનને જોઈ લેવાની અમને રજા આપ, કેમકે એવે સ્થાને અમે જઈએ છીએ કે જ્યાંથી ફરી પાછું અવાશે નહિ.

(રાગ સોરઠ—તાલ ત્રિતાલ.)

માન માન માન કહ્યા માન લે મેરા
 જાન જાન જાન રૂપ જાન લે મેરા.
 જાને જિના સ્વરૂપ ગમ ન જાય ગા કહી;
 દેહતે હું વેદ બાર બાર ખાત ચેહ સહી.
 નૈનન કે નૈન જો હૈ સો જૈનન કે જૈન હૈ,
 જિસ કે જગૈર શરીર મેં ન પલક ચૈન હૈ.
 ઐ ખ્યારી જાન ! જાન તૂ જૂપોંકા જૂપ હૈ,
 નાચત હૈ પ્રકૃતિ સહા સુજરા અનુપ હૈ.

તૃતીય દશ્ય

હૂકરનાથ નજીક એક ગિરિશૃંગ ઉપર “રામ” આસન લગાવીને બેઠો છે, ચારે બાજુ પર્વતો ઉપર ક્યારા ઉપર ક્યારાની ખુરસીઓ બિછાવેલી છે. તે ખુરસીઓ ઉપર વાયુ, વરુણ, આદિત્ય, કુબેર આદિ દેવતાગણ વિરાજમાન છે. શહેનશાહ રામનો દરબાર ભરાયો છે. નીચે મેદાનમાં લાલ, લીલા, પીળા રંગના ગલીયા અને શેત્રંજીઓ (ધાસ) પાથરેલી છે. આ કૌતુકાલયમાં કંચનીઓ (નદીઓ) વિચિત્ર નખરાંથી નૃત્ય કરી રહી છે, અને કૃતરાતાસૂચક કલકલ નાદ કરીને મન લોભાવી રહી છે. અને બ્રાહ્મ મનોહરતા ! જેણે નિકટ જઈ તેણી સાથે આંખ મિલાવી તેને તે પ્રેમપૂર્વક કહે છે કે આવો, આવો, મારા હૃદય અને કલ્પેશમાં ‘તમારું’ સ્થાન છે. વેલાઓના હાર ગળામાં નાખી, લાલ, પીળાં, આસમાની ફૂલ કાનોમાં પહેરી; લળી લળીને આ ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષ શું કરી રહ્યાં છે ? સરિતાઓના સૌંદર્યની પ્રશંસા કરે છે (અથવા સરિતાઓના સૌંદર્યની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે.)

દિલખરે દિલરૂખાયે મન મીકુનદ અજ બરાયે મન,
 નકશો-નિગારો-રંગો-ખૂ તાઝા બતાઝા નવ બ નવ.

અર્થાત્ મનહરણી પ્રિયા મારેમાટે તાજ તાજ અને નવા નવા શૃંગાર સજી રહી છે તથા સુગંધ અને રંગ લગાવી રહી છે.

ના, ના, કહેવામાં જરા ભૂલ થઈ. જેને અમે ચતુર કંચનીઓ (સરિતાઓ) માનતા હતા, તે તો નાગ અને નાગણીઓ છે, કરડી

ખાનારા (અત્યંત શીતળ) સર્પ છે ને ઝોલા ખાતા ખાતા, આમળા વગતા વળતા, સૂસવાટ કરતા આડ્યા બન્ય છે. શંકરે (અમરનાથે) પોતાના સર્પ મોકલ્યા છે કે બાબો સમને તમારું નૃત્ય બતાવી આવો.

સૈર કર ઐર ફર સે ગુલ દેખ ઉમ્મ ગુલઝાર કે,

પર બના અપને ગલે દા ઇન કો મત ઝિનહાર હાર,

અર્થ:-આ પુષ્પોદ્યાનમાંનાં પુષ્પોની સેલ કર અને તેમને ફરથી બે, પરંતુ તેમને તારા ગળાના હાર કદિપણ ન બનાવતો.

ખાઝીચએ-અતકાલ^૧ હુય દુનિયા મેરે આગે,

હોતા હુય શબો-રોઝ^૨ તમાશા મેરે આગે. ૧

હોતા હુય નિહાં^૩ આક^૪ મેં સેહરા^૫ મેરે હોતે,

ધિસતા^૬ હુય જળી^૭ આક પે દરિયા મેરે આગે. ૨

ભુઝ^૮ નામ નહીં સરતે-આલમ^૯ મેરે નઝદીક^{૧૦}

ભુઝ વેહ્મ^{૧૧} નહીં હસ્તીએ-અરથા^{૧૨} મેરે આગે. ૩

ભાવાર્થ:-(૧) ગારી સમક્ષ-આ સંસાર ખાળકોના ખેલ કરતાં અધિક નથી, રાત્રિ દિવસ તેનો તમાશો મારી આગળ ચાલી રહેલો છે. (૨) હું ઉપસ્થિત થાઉં છું કે અરણ્ય માટીમાં મળી બન્ય છે, અને મારી સમક્ષ વિશાળ મહાસાગર પણ લોંબ ઉપર માથું ધસે છે. (૩) મારા મનથી આ જગત કેવળ નામમાત્રજ છે, અને વસ્તુઓનું અસ્તિત્વ ખાલી બ્રમ સિવાય બીજું કંઈજ નથી.

અનુર્થ દ્રશ્ય

સડકની બન્ને બાજુએ સામસામી હારમાં શમશાદ* વૃક્ષો ગગનની સાથે વાતો કરતાં ઉસેલાં છે, બાજુ લાંબા કદવાળી મારૂકો લીલાં વસ્ત્રો પહેરીને શરીરની સાથે શરીર મેળવી રામની પ્રતીક્ષા કરતી હારળાંધ ઉસેલી ન હોય ! વિચિત્ર દ્રશ્ય છે. કોઈ કોઈ સ્થાને તો શમશાદ એટલાં પાસે પાસે ઉભાં છે કે બિચારાના ખલા છોલાય છે, અને શિર આ

૧ ખાળકોનો ખેલ ૨ રાતદિન ૩ ભુમ, અદશ્ય ૪ માટી ૫ રણ, અરણ્ય. ૬ ધમે છે. ૭ બ્રમ, માથું. ૮ સિવાય. ૯ સંસારનું દ્રશ્ય, જગતનો આકાર. ૧૦ મારી આગળ. ૧૧ કદવાળા માત્ર બ્રમ. ૧૨ વસ્તુઓનું અસ્તિત્વ.

* એક જાતનાં ઉંચાં વૃક્ષો.

કાશમાં એટલાં ઉંચાં ઠરેલાં છે કે જો ઉદયાચલ નિર્મળ હોય, અને સડક ઉપર ઉભા રહી આકાશ ભણી દષ્ટિ કરી હોય તો ખરા બપોરે પણ તારા દેખાય તો આશ્ચર્ય નથી.

એક દિવસ અનંત નાગની પાસે એવી સડક ઉપરથી ઘોડા ઉપર સવાર થઈ રામ જતો હતો. વાદળાં ઘેરાતાં હતાં. વાયુ શમશાદોની કેશ-લતા સાથે અટક્યાનાં કરતો હતો. એકાએક ઘટા સમસ્ત આકાશ ઉપર છવાઈ ગઈ.

વોહ આઈ, વોહ આઈ, વોહ આઈ ઘટા,
'શુલિસ્તાને-આલમ' પે છાઈ ઘટા.
ઘટા કાલી કાલી ધનુષ લાલ લાલ,
કન્દુયા કે અણુર પે જેસે શુલાલ.

પાછળ એક સુસ્વર થયો. તે વાયુ ઉપર સવાર થઈ સર્વત્ર પ્રસરવા લાગ્યો. વાદળાં મુખી તેના શુન્નરવથી સમસ્ત જગત્ ભરાઈ ગયું. એક પહાડી બાળક વાંસળી વગાડી રહ્યો હતો. કેવો સંગીતાનંદ વ્યાપી રહ્યો! અહાહાહા! હૃદયના અંતર્પટ લગી તે સૂરો ઉતરી ગયા હવે ઘોડાને હાંકવાની શક્તિ કોનામાં રહી હતી? પરંતુ ધ્વનિના તાલ સાથેજ ઘોડાને પગ ઉપડવા માંડ્યો. એકાદ માઈલ ચાલ્યા ગયા પણ ખબરે ન પડી! ત્યારે હવે વિચારવાની વાત છે, કે વાંસળીવડે ગોપીઓને સર્પની પેઠે ઘરોમાંથી ખેંચી આણવી અને દિવાલના ચિત્રવત્ બનાવી મૂકવી તે ગોળચંદ (કૃષ્ણચંદ્ર) માટે શું કહિન હતું?

એક દિલ થા સો વોહ ભી ખો ખેઠે, અન્ધે ખાસે ફકીર હો ખેઠે. ૧
અબ બિઠાંયે જે આપ કો કિસ બ ? એક સુદત સે દિલ કો રો ખેઠે. ૨
(૧) અર્થાત્ માત્ર એક દિલ (હૃદય) પાસે હતું, તે પણ શુભાની એકા, અને એ રીતે હવે તો પૂરેપૂરા ફકીર થઈ ગયા.

(૨) હવે તમને અમે ક્યાં બેસાડીશું એજ ચિંતા થઈ પડી છે, કેમકે તમારા બેસવાની જગ્યા જે હૃદય તે માટે તો અમે ક્યારના રોઈ પરવાર્યા છીએ—અર્થાત્ હીર્ષકાળથી ખોઈ ચૂક્યા છીએ.

આં ચોલા રૂ બ ગમજા દિલભરા કળાજ કદે,

મારા એ કઈ ? ખાન એ ખુદરા ખરાબ કઈ.

અર્થાત્ તે જ્વાળાવદનીએ એકજ કટાક્ષમાં માઈ દૃઢ્ય બાળી નાખ્યું,
પણ એમાં માઈ શું બગાડ્યું ? તેણે પોતાનું ઘર તારાજ કર્યું.

પંચમ દશ્ય

બન્ને બાળુ લીલાછમ પવંતો ઉઘેલા છે. ઘાડી છાયા છે. વચમાં
નદીના તટ ઉપર રામ ચાલ્યો જાય છે. લીલી લીલી કુંપળો, ખ્યારાં ખ્યારાં
પત્રો, મનોહર વાલછડ, અને નરમ નરમ ઘાસથી આંખો કૃતાર્થ થઈ
રહી છે તથા ચિત્ત પ્રકુલિત બની રહ્યું છે. ડગલે ડગલે ઝરણાનું વહન
અને વાંકાચૂકા નૈસર્ગિક બગીચા નિભનંદના નચાથી ભરપૂર બની રહ્યા
છે. લીલાં લીલાં વૃક્ષોનાં જૂથ કાનોમાં ફૂલ અને ગળામાં વેલાઓના હાર
પહેરીને ઉગતી જવાનીના મહમાં લગ્નના જાનૈયા જેવો શૃંગાર સજી રહ્યાં છે.

બર લોભે જુએ જહાં બા સાઓ-ગર્ગે તાઝઈ,

હર ઝમાં આયદ ખરામાં ચારે ખુશ રક્તારે મા.

અર્થાત્ જગત્કૃપી નદીના તટ ઉપર નવાં નવાં વસ્ત્ર તથા શૃંગાર
સજીને મારો સુંદર ગતિમાન મિત્ર હુમેશાં હુમકે હુમકે ચાલતો આવે છે.

નૈસર્ગિક સુંદરતા ધરાવતાં પુષ્પ રામની એક મધુર દષ્ટિ ઉપર પોતાનું
ચૈવન છુટાવી દેવામાટે મીના બજાર લગાવી જૂથનાં જૂથ હાજર થયેલાં છે.

શ્રીક દંતકથાઓમાં સાંભળવા પ્રમાણે સોદર્યની દેવીને શ્રીષ્ટમાંથી
ઉત્પન્ન થએલી જણાવવામાં આવે છે. પરંતુ કાને સાંભળેલું તે આંખે
દેખેલા સમાન ક્યાથી હોય ? અહીં તો ઝરણાનાં શ્રીષ્ટ પોતેજ પ્રત્યક્ષ
નૃત્ય કરતા ભેષ શકાય છે.

પાણી એટલું ઉંડું છે પરંતુ સાથે એટલું નિર્મળ છે કે વહાંલી
ગંગી (ગંગા) યાદ આવી જાય છે. ભે ગોપીઓ અહીં સ્નાન કરતી
હોત તો તેમનું નર શરીર ભેષામાટે તેમને પાણીમાંથી બહાર નીકળવા
જેટલું કષ્ટ આપવાની જોલચંદ (કૃષ્ણચંદ્ર)ને આવશ્યકતાજ ન લાગત.
આ ચમકતા દમકતા ઉચ્ચથી પડતા ધોધ ! જાણે ચાંદીના ફાંસલા અને
દોરડાં, કે જેને પકડીને પરલોક (સ્વર્ગ) ઉપર ચઢી જવાનું મન થઈ
જાય; અથવા તે હીરાનાં ગાત્રવાળી કંચનીઓ [નદીઓ] જાણે કે શિરવટે
નૃત્ય કરીને મારી સેવામાં જૂમી ચૂમી રહી છે, અને સુરીલા અવાજમાં

રામના મહિમાનાં ગીત ગાઇ રહી છે.

આજ અઝ બરાયે. દીદનમ ગી આયદ અઝ કરસંગહા,

જેખુદ શુદા અઝ ખુરમી ગલતાં શવદનર સંગહા.

અર્થાત્ મને જોવામાટે પાણી માઇલો છેટેથી આવે છે, અને દર્શનના આનંદથી બાન ભૂલી જઈ પાપાણો ઉપર આજોટવા માંડે છે.

આજે વ્યાયામ નથી કર્યો. ચાલો થોડીવારમુધી ધોધની નીચે છાતી રાખીએ, આપોઆપ વ્યાયામ થઇ જશે. પોતાની છાતીનું દોષ અને જળની ગતિનો વર્ગ ઇત્યાદિના આધારે ગણિતશાસ્ત્રની રીતિએ પાણીનું દબાણ આંકીશું; પણ આહ! આવું સખત પાણી, આ તો ગણિત બહિતને પણ વહેવડાવી લઇ જાય છે, ઇટાથી પણ અધિક કઠણ છે. તેના આગળ છાતી ધરવા કરતાં તો એજ ઉત્તમ છે કે ચાર પાંચ પત્થરજ મારીને છાતી ફાડી નાખવામાં આવે. હે પાણી! તારી નમ્રતા તો ઉઠાહરણરૂપ થઇ પડી છે, પણ અહિં તે ક્યાં છે? તારી શીતળતા ક્યાં વહી ગઇ કે આવી ગરમાગરમી સાથે દોહડું જાય છે? આવો આવેશ, આવી ઉત્કટતા અને શીઘ્રતા, એટલી બધી ગરમી શામાટે?

પાણીનો જ્વાળ-(અ) હું તો સદા શીતળ છું; સ્પર્શ કરીને જોઇ દ્યો. શરીર ઠરી ન જાય તો મને કહેજો. ઉજ્જ્વળતા તો જોનારની કદપનામાંજ છે. વળી હું તો પ્રતિક્ષણ નમ્રજ છું; ઉલટી આપનીજ શિરજોરી છે કે મારામાં કઠોરતા આરોપો છો.

વહોલા વાયકો! જરા વિચાર કરજો કે સંસાર-સમુદ્રની તીક્ષ્ણતા અને કટુતા ક્યાં છે? એ તો તમારાજ પ્રતાપથી છે? આ જગત્ આંખું આંખું અર્થવા અધકારપૂર્ણ દષ્ટિગોચર થાય છે.

ખંજર કી કયા મબલ કે એક અખમર કર સકે?

તેરા હી હય જોયાલ કે ઘાયલ હુવા હય ત.

બાદા અઝ મા મસ્ત શુદ ને મા ઝ મય.

હમ ઝ મા દાં ખૂચે-શુલ આવાજે નય.

અર્થાત્ મદ્યમાં અમારો નિશો છે, અમે મદિરાથી મસ્ત નથી; તેવીજ રીતે પુખ્તની સુગંધ અને વાંસળીનો સૂર પણ અમારે લીધેજ છે. એમ જણ.

તમેજ જગત્ જની રહ્યા છો.

પ્રશ્ન:-જો વાસ્તવમાં એમજ છે તો સત્ય સ્પષ્ટ નથી થતું તેનું શું કારણ ? હુંજ જગતનું મૂળ અને પડી હુંજ તેનાથી લય પામું ? કંઈ સમજ પડતી નથી. આપની આ શાંતિપૂર્ણ વાતોથી અમારા દુઃખની ઉજ્જ્વલતા નથી ઠરતી. માયા અત્યંત પ્રબળ છે, શું કરીએ ?

એ હર્દે-સર્દે-નાસેહુ ગરમીએ-કંઈકમન ગર્દદ કમ,
નયંદાઝદ ઝ લેશે-ખેસ્તન સેલાળ દરિયારા.

અર્થ:-ઉપદેશકોની ઠંડી વાતોથી મારા ગ્રેમની ગરમી ઓછી નથી થતી; પૂર પોતાના વેગવડે કંઈ નદીને તોડી શકતું નથી.

રામ:-સત્ય છે. જ્યાંસુધી તમે પોતેજ પોતાને ઉપદેશ નહિ આપો, ત્યાંસુધી દુઃખની આગ નથી ઓલાવાની.

તૂ ખુદ હિજાબે ખુદી અય દિલ, અઝ મિયાં ખરખેઝ.

અર્થાત્ હે દુઃખ ! તું પોતેજ તારા સ્વરૂપ વચ્ચેનો પડદો છે, વચ-માંથી હડી જા. પોતાનાજ હાથવડે પોતાનું મો ક્યાંસુધી છુપાવતા રહેશો ?

ખર એહ રએ તૂ નિકાળ તા કય ? ખર અસ્મએ ખુર સહાળ તા કય ?

- અર્થાત્ તારા મુખ ઉપર આવરણ ક્યાંસુધી રહેવાનું ? સૂર્ય ઉપર વાદળ ક્યાંસુધી રહી શકશે ?

સાહસનો ઉપયોગ કરે. માયા જેવી કંઈ વસ્તુજ નથી. નાનકડા તરણાની આડમાં મેટું પર્વતને સંતાડો છો ! જ્યારે સાહસના સમુદ્રમાં જીવાળ આવે છે, ત્યારે એવો ક્રિયો હિમાલય છે કે જેને તે કચરાની પેઠે વહેવડાવી નથી લઈ જઈ શકતો ? એવો ક્રિયો સમુદ્ર છે કે જેને તમે નથી સૂકવી શકતા ? એવો ક્રિયો મૂર્ખ છે જેને તમે એક રજકણ સમાન નથી બનાવી શકતા ?

વેહ કોન સા ઉકદા હય લે વા હો નહીં સકતા ?

હિમ્મત કરે ઈ-સાન તો કયા હો નહીં સકતા ?

અર્થાત્ એવી કઈ ગ્રંથી છે જે ઉકેલાઈ ન શકે ? અને લે મનુષ્ય હિમ્મત -સાહસ કરે તો શું ન થઈ શકે ?

પ્રશ્ન:-પડદો અને ઘુંઘટનું કામજ શું છે ? નિરવયવ અને નિરાકારમાં હાથપગની ચર્ચાનું શું કામ ? એકજ પવિત્રાત્મામાં આ ક્યાંથી

આવી ગયાં ? એવી કંઈ શક્તિ હતી કે જેણે સર્વશક્તિમાન ઉપર અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો ? એને એવું કેમ અને કે માફેજ મુખ સ્વયં પોતાને ઢાંકી દે ?

હિંનભે-જલવા હમ ચકસર હુન્નૂમે-જલવા હસ્ત ઈન્ન,

નિકાળી નીસ્ત દરિયા રા મગર તૂફાને ઉર્ચાની.

અર્થાત્ તેનો તેજપુંજજ તેના પ્રકાશને ઢાંકી દેનાર આવરણ બની રહ્યો છે; જેમકે નદી ઉપર કોઈ ઢાંકણ નથી પરંતુ તેમાં આવતું પૂરજ નદીને ઢાંકી દે છે.

રામ:-આદર સે મૌજકી ન છિપે ચેહરા આબકા,

ભુકો હુગાળ કા ન હો ભુકા હુગાળ કા.

અર્થાત્ જળના તરંગરૂપી પરદાથી કંઈ પાણીનું મોં છુપાતું નથી, તેમ પરપોટાનો ગોળ ઘુમટ કંઈ પરપોટાને ઢાંકી દેતો નથી.

જળ વોહ જમાલે-દિલકરૌજ સરતે-મેહરે-નીમરૌજ,

આપહી હો નઝારા સોઝ પદે મેં મુંહ છુપાય કર્યું ?

અર્થાત્ જ્યારે તે હૃદયને પ્રકાશિત કરનાર સૌંદર્ય પોતેજ મધ્યા-હનના સૂર્યની પેઠે જોનારની દૃષ્ટિને બાળી મૂકી શકતું હોય તોપણ તેને પડદા પાછળ મોં સંતાડવાની રીત અગત્ય ?

તમારા દિવ્ય કાંતિમાન મુખડા ઉપરથી કાળી કેશલટરૂપી અંધ-કારને ફર કરો, અને હૃદયરૂપી આંખોમાં સુરમો આંજો. અર્થાત્ સુંદર મુખ ઉપરથી અંધકારનું આવરણ ખસેડો અને હૃદયનેત્રમાં જ્ઞાનરૂપી સુરમો આંજો.

હિંનભે નવ ઉરસાની ઝ ગૌહરે ખુદ નમીમાનદ,

અગર માનદ શખી માનદ શખે હીગર નમીમાનદ.

અર્થાત્ નવવધની લજ્જા પોતાના પતિનાયે આગળ નથી રહેતી, અને જો રહે તોપણ માત્ર એક રાત્રી માટે, બીજી રાત્રે તો તે નથીજ રહેતી.

અહા, ભુજો-મિકરાઝે-મૌજ દામને-દરિયા કતર ગર્ધ,

વેહદતકા ભુકા ફટ ગયા સારી સિતર ગર્ધ.

અર્થાત્ લહરી વા તરંગરૂપી કાતરે સરિતાનો પાલવ કાતરી નાખ્યો.

અદ્વૈતને ઢાંકી દેનાર ખુર્કો ફાટી ગયો, સઘળાં આવરણ છેવટે ફર થયાં, હવે અદ્વૈત તદ્દન નમ્ર-સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપે દષ્ટિગોચર થવા લાગ્યું. હવે ઘાટો પાડી પાડીને જળ પોકારે છે કે:—

મનમ ખુદા વ બ બાંગે બલંદ મી ગોયમ,
હર આં કે નૂર દેહદ મેહરો માહરા બિ યમ.

અર્થાત્ હું ખુદા-ઈશ્વર છું, અને પોકારી પોકારીને જણાવું છું કે સૂર્ય અને ચંદ્રને પ્રકાશ આપનાર હું જ છું.

પ્રશ્ન:—તમે તમારો જોવા આવ્યા છો કે સર્વ વસ્તુઓને ખાઈ જવા ? સર્વની શોભા, સર્વની ચમક દમક શું તમેજ છો ? શું તમે આ કવિ-વાક્યાનુરૂપ છો ?

ચાંદની દેખે અગર વોહ મેહ જર્ખી તાલાળ પર,
અકસે રૂખ હી તામ પાની ફેર દે મેહતાળ પર.

અર્થાત્ તે ચંદ્રવદની જો તળાવ ઉપર જઈ ચાંદની જોવા લાગે તો તેના મુખના પ્રતિબિંબનું તેજ ચંદ્ર ઉપર પથ પાણી ફેરવી દે છે.

રામ:—શું આજેજ હું એ કવિ-વાક્યાનુરૂપ થયો છું ? મારે માટે તો વેદે પથ ગાયું છે કે:—

ન તત્ર સૂર્યો માતિ ન ચન્દ્રતારકં નેમા વિદ્યુતો માન્તિ ક્રુતોઽયમગ્નિઃ ।
તમેવ માન્તમનુમાતિ સર્વે તસ્ય માસા સર્વમિદં વિમાતિ ॥

(મુકોપનિષદ. ખડ ર. મ. ૧૦)

અર્થ:—ન તો ત્યાં સૂર્ય પ્રકાશે છે, ન ચંદ્ર, ન તારા, આ વીજળીઓ પણ ત્યાં ચમકતી નથી, તો અગ્નિ તો ક્યાંથીજ હોય ? તેનાજ પ્રકાશ-વાથી આ સર્વ કંઈ પ્રકાશે છે, અને તેનાજ પ્રકાશવડે આ બધાં પ્રકાશી રહ્યા છે.

દશ્ય પહેલું

(રાગ પહાડી—તાલ ચલંત)

પહાડોં કા ચેં લંબી તાને ચે સોના, વો ગુંબન દરખતોંકા દોશાલા હોના,
વો કામન મેં સખેડી મખમલ બિછોના, નદીકા બિછોનેકી અલર પિરોના.
ચેહ રાહત મુજસ્સમ, ચે આરામ મંચહૂં, કહાં કોહો—દરિયા, ચહાં મંચહી મંચહૂં—
ભાવાર્થ:—તળેટીમાં લીલું લીલું ઘાસ મખમલની પથારી સમ પથરા-

યહું છે, નદી તે પથારીની કોર ઉપર ઝાલર લગાવી રહી છે; એવી નૈસર્ગિક લીલી પથારી ઉપર પર્વતો લાંબી સોઠ તાણીને સૂઈ રહેલા છે અને ઉંચાં ઉંચાં મોટાં વૃક્ષો તેના દુશાલાની ગરજ સારે છે. આ મૂર્તિમંત સુખ, આ આરામ અને વિશ્રામ હુંજ છું; પર્વત અને નદી ક્યાંનાં ? અહીં તો હુંજ હું છું.

તાત્પર્ય:-ઝાલરવાળા મખમલના બિછાના ઉપર દુશાલો ઓઢીને કુંભ-કર્ણની પેઠે લાંબી પર્વતીય શૃંખલાનું વિસ્તરિત હોવું એ મસ્તી (ધન-સુખસિ) નું ખરાબર સ્વરૂપ છે. આ સુખસિમાં પ્રકાશ અથવા આનંદ (કૂટસ્થ) હું છું. મને જાણ્યા પછી આ સુખસિરૂપ પર્વત નદી આદિ ક્યાં રહે છે ? સત્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં જ જ્ઞાતિ પલાયન થઈ જાય છે.

અથ જ રૂપત શુલક્ષિતાંહા શર્મસાર,
દર શુભો શુભઝાર સુનત યાક્તમ ?

અર્થાત્ જેનું સુખ જોઈને બગીચાઓ શરમાઈ જાય છે એવો તું મને પુખ્ત અને ઉદ્યાનમાં કેમ નજરે પડ્યો ! (અર્થાત્ તું પોતે લાખો ઉદ્યાન કરતાં કોટિ દરજ્જે વધુ સૌંદર્યવાન છે, ત્યારે તું પુખ્ત અને ઉદ્યાનની સુંદરતા જોવા બગીચામાં શામાટે આવ્યો હશે !)

દૃશ્ય બીજું:-કદી ઘોડાના રૂપમાં તો કદી રેલ ગાડીના આકારમાં અને કદિ મનુષ્યની આકૃતિમાં પર્વતો ઉપર હસ્તીની મસ્ત ગતિથી ચાલી રહેલાં ઘોળાં ઘોળાં વાદળ સ્વભાવસ્થાની અંચળતા દર્શાવી રહ્યાં છે. પ્રકૃતિ આ અવસ્થામાં પણ સીઓ જોવા હાવભાવ નથી છોડતી. પોતાના પ્રિયતમ “સમ”ની અમીદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવામાટે તે કદિ રહે છે, કદી હસે છે:-

ચેહુ પર્વત કી છાતી પે બાદલ કા ફિરના,
વોહ દમ ભરમે અગ્રામે પર્વતકા ધિરના,
ગરજના, અમકના, કઠકના, નિખરના,
છમાછમ છમાછમ ચે ખૂંદોં કા ગિરના;
ઉરસે ફલક કા વોહ હંસના, ચેદ દોના,
મેરે હી લીયે હય ફકત જાન જોના.

અર્થાત્ પર્વતની છાતી ઉપર આ વાદળોનું ફરવું, જોતજોતામાં

પર્વતોનું વાદળોથી ઘેરાઈ જવું, આ મેઘનું ગર્જન, આ વીજળીના ચમકારા અને ઢાકા, આ વગસાદનાં ફેગવું છમાછમ છમાછમ વરસવું, અને પ્રકૃતિનું નાઈને સ્વચ્છ બની જવું, આકાશરૂપી નવવધૂનું આ પ્રભાણે ઘડીકમાં રડવું અને ઘડીકમાં હસવું, એ બધું મારેજ માટે છે, મારી ઉપરજ તે પ્રાણી નછાવર કરે છે

દૃશ્ય ત્રીણું.—કોસો સુધી નૈમર્ગિક ઉદ્યાન વિન્તરેલાં છે, રંગ ભેરંગી ફૂલ ચારે બાજુ ખીલેલા છે—

યેહ વાદી કા ગંગી શુક્રોં સે લહકના,
ફિઝા કા યેહ ખૂસે સગપા મહેકના,
યેહ ખુલખુલ સા ખદાં લખો કા ચહેકના,
વોહ આવાજે—નય કા બહરસૂ લહકના,
શુલોકી યેહ કમગત, ઇરમ રૂગરૂ હય,
યેહ મેરી હી ગગત, યેહ મેરી હી ખૂહય.

તાત્પર્ય.—આ ખીણનું રંગભેરંગી પુષ્પોથી આમ સુશોભિત થવું, આ વિશાળ સ્થળનું આમ સુગંધથી મેડકી ઉઠવું, હાસ્ય કરતા ઓળોળું આમ ખુલખુલની પેઠે બોલવું, અને તે વાસળીના સૂરોનું સર્વત્ર પ્રસરી જવું (એ સર્વ મારા માટેજ છે) પુષ્પોની આટલી બધી વિપુલતાને લીધે બહોળ સ્વર્ગજ સામે આવી ઉભું હોય એમ જણાય છે. આ બધા રંગ મારાજ છે, આ સઘળી સુવાસ મારીજ છે.

દૃશ્ય ચોથું.—એક મનોહર સ્થાન—

એ જૂઝાર ચરમા હય નગમા સરા હય,
કિસ અંદાઝ સે આખ બલ ખા રહા હય,
યેહ તકિયો પે તકિયે હય રેશમ બિછાહય,
મુહાના સમા, મન લુલાના સમા હય
જિંધર દેખતા હૂ, જહાં દેખતા હૂ,
મય અપની હી તાબ ઔર શા દેખતા હૂ.

એટલે કે—એટલા નદી નાળા છે તે બધા મારા માટે ગાન કરી વ્હા છે, અહા! જુઓ તો ખરા કે પાણી કેવાં નખરાથી અગ મરડે છે? આ રેશમના ઓશિકા ઉપર ઓશિકા ધરેલા છે, અહા! કેવો સોહામણો

અને મનલોભામણે સમય છે. જે પણ દિશા તરફ નજર કરું છું ત્યાં મારીજ જ્યોતિ અને મારોજ મહિમા દર્શિતોચર થાય છે.

દશ્ય પાંચમું:-ઝરણાનું સૌંદર્ય.—

નહીં આદરેં નાયતે સીમતન હંય,
ચેહ આવાઝ ? પાઝેળ હંય નારાઝન હંય,
પહાડોં કે દાને ઝમરૂંદ ફિગન હંય,
સફાઈ અહા ! રૂયે મેહ પુર-શિકન હંય,
સખાહોં મેં શુલ ચૂમતા બોસા લેતા,
મંય સમસાદ હૂં ઝૂમકર દાદ દેતા.

અર્થ:-આ ધોધ નથી પડતા, એ તો રજતદેહધારી નાચી રહ્યા છે. અને આ નાદ શેનો થાય છે ? એ તો તેમનાં ઝંઝર ઝમકે છે. પર્વતોના અંડ બાજે લીલમના કંકડા વેરી રહ્યા છે, અને તેમની સ્વચ્છતા ! અહા ! બાજે ચંદ્રના સુખ ઉપર કરચલીઓ પડેલી છે ! માતઃસમીર બની હું પુષ્પને ચુંબન કરું છું, અને સમસાદ વૃક્ષરૂપે હું ઝૂમી ઝૂમીને તેની કદર કરું છું.

દશ્ય છઠું:-મોટા મોટા ઉંચા પર્વતોને કાશ્મીરમાં “પીર” કહે છે (જેવા કે પીર પંચાલ, પીર ભુંબલ, રતન પીર ઇત્યાદિ), તેનું કારણ એ જણાય છે કે કાશ્મીરમાં “પીર”નો અર્થ વૃદ્ધ થાય છે, અને જેમ વૃદ્ધને શિરે ધોળા કેશ હોય છે, તેમ આ પર્વતોનાં, શિખર પણ બરફને લીધે સફા સફેદજ રહે છે.

પરંતુ આનંદની વાત એટલી છે કે, કોણ બાજે આ વૃદ્ધોએ કેવા તાપમાં વાળ સ્વેત કર્યા છે (અર્થાત્ કેવા સારા દહાડા નેચેલા છે) કે શિર તો વૃદ્ધ થઈ ગયાં છે, પરંતુ યુવાપણના બધા ઉમંગો મનમાં બેસેલા છે. તેમનાં હૃદય લીલાછમ છે, અર્થાત્ તે પર્વતોના શિખરને બાબુપર સખીએ તો નીચેથી અત્યંત લીલાછમ જેવા છે. બાહ્યદષ્ટિએ આ કયન તેમને માટે ચોખ્ખજ જણાય છે કે—

પીરી મેં ન કિસ તગ્હ કરું એરો-જહાં કી,
દિન દલતેહી હોતા હય તમાથા સુઝરીકા.

અર્થ:-વૃદ્ધાવસ્થામાં જગતનાં સુખો કેમ ન ભોગવું ? જોતા નથી કે .

દિવસ નમતાંજ ગુમરી (સાંજની બઝાર)નો તમારો ચરૂ થાય છે.

દેવદારનાં આ ઉંચાં વૃક્ષો મુરાની મુરાહી જેવી આકૃતિ ધરાવે છે. તેમની વચ્ચે રથજો રથજો ટલકલ નાદ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં છે, બાણે બાટલીઓમાંથી કુલકુલ અવાજ કરતી મદિરા નીકળી રહી છે. આ મૂર્તિ-મંત મસ્તી રામનીજ એક મોજ છે.

મેરે સામને એક મેહફિલ સજી હય,

હંય સબ સ્ત્રીમ સર પીર, પુર સજ્જ છી હય;

સજ્જર ક્યાં હંય ? મીના પે મીના ધરી હય,

નઝરનોંકા ઝરના હય, કુલકુલ લગી હય.

હુંદાયે યે શીશે કે બેહ નિકલી લેહરે,

હય મસ્તી મુજ રિસમ પેહ, યા અપની લેહરે ?

ભાવાર્થ:-મારી સમક્ષ એક સલા બેઠેલી છે. બધાય વૃદ્ધો રૂપેરી શિરવાળા છે, પરંતુ તેમનું દૃઢ્ય હળુ તાળુ અને લીલુબ છે, અને આ વૃક્ષો ! બંધો બાટલી ઉપર બાટલી ગોઠવેલી હોયને ! આ તો ઝરણાં નથી વહેતાં, પરંતુ ઉપરુકા બાટલીઓમાંથી મદિરા કુલકુલ અવાજ કરતી નીકળી રહી છે એટલા શીયા ઉધા વાળ્યા કે તે વહીને વહોળા બની ગયા. આ મૂર્તિમંત મસ્તી છે કે મારી મોજે ?

દૃશ્ય સાતમું:-નૌકામાં બેસીને શ્રીનગરથી અનત નાગ જવું:-

રવાં આજે દરિયા હય ફિરતી રવાં હય,

સળા તુઝહત આર્ગી સુબહદમ વ જાં હય.

મે લેહરે પે મુરજ કા જલવા અયા હય,

બલદી પે બર્ફ એક તજલો ફિયા હય.

ઝુંદર અપને હી નૂર કા તૂર પર હય,

પહીદ અપની હી હીઠ કુલ બેહરો જરહય.

અર્થાત્ સરિતાના પાણીની સાથે અમારી નૌકા પણ ચાલી રહી છે, અને આ આનંદપૂર્ણ પ્રાતઃસમીર પ્રણાતમાજ છવનને પ્રકુલિત કરી રહ્યો છે. આ સરિતાની લહરીઓ ઉપર સૂર્યનું સૌદર્ય-રવિનું પ્રતિબિંબ દષ્ટિગોચર થાય છે, અને ઉચે પર્વતો ઉપર જારક એક અનુપમ જ્યોતિ જગાવી રહ્યો છે. તૂર (પર્વત) ઉપર પણ મારોજ પ્રકાશ જ્યક્ત થઈ રહ્યો

છે, અને સમસ્ત જળ અને થળ મારીજ દષ્ટિવડે દશ્યમાન થાય છે.

દશ્ય આઠમું:-ડલ નામના સરોવરમાં આસપાસના પર્વતોનું પ્રતિ-
બિંબ પડે છે, અને મંદ વાચુ પાણીને એવી રીતે હલાવે છે કે જેથી
મોટા પર્વતો પણ હાલતા હોય એમ લાગે છે. કેટલો આનંદ !
કેવું આશ્ચર્ય !

ડલકતા હય “ ડલ ” દીદએ મેહ-લકા સા,
ધડકતા હય દિલ આધના યુર સક્ષ કા,
હિલાતા હય કોહોં કેા સદમા હવા કા,
ખિલે હંચ કેવલ ફલ, હય એક ખલાકા;
ચેહ સૂરજ કી કિરણોં કે ચપે લગે હંચ,
અજબ ! નાવ લી હમ હંચ, ખુદ ખે રહે હંચ.

તાત્પર્ય:-ચંદ્રવદની પ્રિયાના નેત્રની પેઠે “ ડલ ” સરોવરનું નીર હાલી
રહ્યું છે, જાણે તેમાં સ્વચ્છ અદિસા જેવું તેનું હૃદયજ ખડકી રહ્યું છે!
અહા ! કમળ પુષ્પો કેવાં ખીલેલાં છે અને સૌંદર્યની શોભા શી
અનુપમ છે ! સરોવરમાનું સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જાણે એક નાનકડી નૌકા
છે, અને સૂર્યનાં રશ્મિ એ જાણે તેનાં હલેસાં છે. કેવા આશ્ચર્યની વાત
છે કે નૌકા પણ અમેજ છીએ, અને અમેજ તેને હંકારીએ પણ છીએ.

સૂર્ય “ ડલ ” સરોવરમાં નૌકા સમાન કંપિત જણાય છે. અને તેજ
સૂર્યનાં કિરણ હલેસાંની પેઠે નૌકા ચલાવનાર છે. હું જ તે સૂર્ય છું કે જે
નૌકા બનેલો છે, અને હંકારવાનાં હલેસાં પણ હું જ છું.

દશ્ય નવમું:-અમરનાથની ચઢાઈ-પૂર્ણિમાની રાત્રી:-

ચઢાઈ સુખીબત, ઉતરના ચે સુશિકલ,
ફિસલની બરફ, તિસપે આકૃત ચેળાદલ,
ક્યામત ચે સદી, કે બચના હય બાલિલ,
ચેહ બૂ બૂટિયોં કી કે ઘબરા ગયા દિલ.
ચે દિલ લેના, જાં લેના કિસકી અદા હય ?
જેરી જાં કી જાં જિસપે શોખી ફિદા હય.

(પાર્વતીજી)

અર્થાત્ ચઢવું હુઈટ છે ઉતરવું તેથી પણ કઠિન છે, કેમકે બરફ .

બહુ લપસણું છે, પાદળો પણ આકૃત મચાવી રહ્યાં છે, શરદી પણ એટલી બધી કે પ્રભુજી બચાવે; અને લાલે આટલું થે પૂરતું ન હોય તેમ જડી ખૂટીઓની તીવ્ર ગંધે પણ જીવને ગભરાવી નાખ્યો છે. આ પ્રમાણે દૃશ્યને હરી લેવું, અને પ્રાણને ગભરાવી મૂકવો, એ નખરાં કાનાં છે ? (શિવજીનાં, કે જે મારોજ અંતરાત્મા છે) અને જેની ઉપરથી આ બધાં નાંજ નખરાં કુરબાન છે તે કોણ ? જે મારા જીવનનું પણ જીવન છે તેનાં (પાર્વતીજીનાં)

દૃશ્ય દશમું:-પૂર્ણિમાની રાત્રી.

અજબ હૃદય હય કોહ પર ચાંદની દા,
ચેહ નેચરને ઓઢા હય ભલી દુપટ્ટા,
દિખાતા હય આધા, છિપાતા હય આધા,
દુપટ્ટે ને જોળન ક્રિયા હય દો બાલા,
નયે મેં જવાની કે માથુક નેચર,
હય લિપટી હુધ “રામ” સે મંસ્ત હોકર

અર્થ:-પર્વત ઉપર પડતી ચાંદની દોષ અનેરી મત્રા આપે છે, લાલે પ્રકૃતિએ જાળીદાર ઓઢણું ઓઢેલું હોઈ તેમાંથી તેનું અરધું સ્વરૂપ જણાય છે અને અર્ધું ઢંકાઈ રહેલું છે. આ પ્રમાણે એ ઓઢણાએ પ્રકૃતિના ચૌવનને બમણું આકર્ષક બનાવ્યું છે, અને આ જવાનીના મદદમા પ્રકૃતિ-રૂપી પ્રિયા મસ્ત બનીને “રામ” ને આલિંગન આપી રહી છે.

દૃશ્ય અગીયારમું:-અમરનાથનું અત્યંત વિશાળ દેવી દિવાનખાનું
(જેને લોકો શુકા કહે છે.)

બરફ જિન્નમેં સુસ્તી હય, જડતા, લા શય,
અમરલિંગ ઇસ્તાદા ચેતન દી બા હય,
મિલે ચાર, હો વસ્ત્ર, સળ ફાસલા તય,
યહી રૂપ દાયમ અમરનાથ કા હય.
ચોહ આએ ઉપાસક તઐયુન મિટા સળ,
રહા “રામ” હી “રામ,” મંચ તૂ મિટા જળ.

ભાવાર્થ:-બરફ એ તો સુસ્તી છે, જડતા છે, તે કંઈ વસ્તુજ નથી

ત્યારે તેની વચમાં ઉભેલું અમરલિંગ ચેતનસ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે મિત્ર

મિત્રનો સંયોગ પ્રાપ્ત થાય અને બધું અંતર દૂર થાય, એજ વાત અમરનાથનું સ્વરૂપ સદા બતાવી રહ્યું છે. જુઓ, પેલા ઉપાસકો સર્વ પ્રકારના પરિચ્છેદનો નાશ કરીને આવી પહોંચ્યા. આ પ્રમાણે જ્યાં “હું-તું” નો નાશ થયો કે “રામ” જ “રામ” અવશેષ રહે છે.

હે રામ

(રાગ જંગલા—તાલ ધમાક)

હર સૂ કે દયી દીમ, હુમા સૂય તૂ દી દી મ,

હર જા કે રસીદીમ, સરે-દૂયે-તૂ-દીદી મ. ૧

હર કિળા કે બુગ્ગીદ દિલઅજ બેહરે ઇબાદત,

આં કિળલએ-દિલરા ખમે-અપૂયે-તૂ-દીદીમ. ૨

હર સરવે-રવાંરા કે હરી શુલશને રેહ રસ્ત,

બર રસ્તએ-બુસ્તાને-લબે-જૂયે-તૂ દીદીમ. ૩

અજ બાદે-સબા ખૂયે-ખુશત-દોશ શમી દીમ,

બા બાદે સબા કાફિલએ-ખૂયે-તૂ દીદીમ. ૪

રૂયે હુમા ખૂબાને-જહાં રા બ તમાશા,

દીદીમ વલે ઝ આઈનએ-રૂયે તૂ દીદીમ. ૫

તા દીદએ-શુહલાએ-બુતાને-હુમા આલમ,

કહીમ નઝર નરગિસે-મદૂયે-તૂ દીદીમ. ૬

તા મેહરે રૂખત બર હુમા ઝરત ન તાળદ,

ઝરતે જહાંરા બ તગો-પૂયે-તૂ દીદીમ. ૭

અર્થ:-(૧) જે જે બાબુ હોડયો ત્યાં બધે અમે તનેજ જોયો, અને જ્યાં પહોંચ્યા ત્યાં તારીજ ગલીનું નાકું જોયું. (અર્થાત્ સર્વત્ર અને સર્વમાં તુંજ છે અને સઘળા પ્રયત્ન-સર્વ ધર્મો તારી પાસેજ પહોંચવાના માર્ગ છે.)

(૨) હૃદયે ઉપાસનાને અર્થે જે જે સ્થળને વંદનીય ગણ્યું, તે તે સ્થળમાં તારીજ બ્રહ્મદિને આપ દક્ષિણે પડયો. (સુસલમાનો, ખિસ્તીઓ, ચહુદિઓ, ઇત્યાદિનાં ઉપાસનામંદિરોમાં-મસ્જીદોમાં અને દેવળોમાં કમાનોની બાંધણી કરેલી હોય છે. આ કમાનો કવિને પ્રિયાની બ્રહ્મદિરૂપે જણાય.

છે, અર્થાત્ પ્રાર્થનાનાં બધાં સ્થળોમાં તેને ઈશ્વરનાંજ દર્શન થાય છે.)

(૩) આ જગત્સ્ત્રી બગીચામાં જેકોઈ હાલતાં ચાલતાં સરોવર વૃક્ષ સમાન નાનુક અને સીધા કદવાળાં પ્રિય જનો છે તેમને મેં તારી નદીના તટ ઉપરના ઉદ્યાનમાં ઉગેલાં સરોવર વૃક્ષજ બાણ્યાં. (અર્થાત્ જગત્તાનાં સર્વ મનુષ્યોના રૂપમાં પણ ઈશ્વરે પોતાનુંજ રૂપ પ્રકટ કરેલું છે.)

(૪) કાલે પ્રાતઃસમીરમાં અમે તારીજ ખુશબો સૂંધી, અને જોશું તો પ્રાતઃસમીર સાથે તારી સુગંધનોજ ઠાફલો હતો. (અર્થાત્ તેમાં પણ તારીજ સુગંધ વસેલી હતી.)

(૫) કુતૂહલને ખાતર અમે જગત્તાના સર્વ સુંદર પુરુષોનાં સુખદાં જોયાં, પરંતુ તે બધાં તારાં સુખસ્ત્રી અરિસામાંજ જોયાં (અર્થાત્ તારા સૌંદર્યનાંજ તે સઘળાં પ્રતિબિંબ હતાં.)

(૬) સમસ્ત જગત્ની સુંદર મૂર્તિઓનાં મદ ભરેલાં લોચન તરફ જ્યારે અમે દૃષ્ટિ કરી ત્યારે તે અમને તારાંજ બદ્ધભરેલાં નયન જણાયાં.

(૭) જ્યાંસુધી તારો સુખસ્ત્રી સૂર્ય જગત્તાનાં બધાં રજકણો ઉપર ન પ્રકાશે, ત્યાંસુધી તે રજકણોને અમે તારીજ પાછળ નાસતાં અને દોડતાં જોયાં. (અર્થાત્ જ્યાંસુધી હૃદયમાં તારી જ્યોતિ ન પ્રકાશે ત્યાંસુધી સત્યના જિજ્ઞાસુના પ્રયત્નો તારી તરફજ વળેલા રહે છે.)

(રાગ લેરવી—તાલ દાદરા)

સેર નિયમ, સેર નિયમ, અઝ લખે-ખંદાને તૂ,
અય કે હઝાર આફરીં બર લખો-દંદાને તૂ. ૧
સોસને તે ગી કશીદ, ખૂને સમનરા બરીખત,
તે ગળ સોસન કે દાદ ? નર્ગિસે-ખુંખારે તૂ. ૨
આઈન એ બાં શુદસ્ત ચેહરએ તાવાને તૂ,
હર દૂ યકી ખુદાઈ મ બને મનો-બને તૂ. ૩

અર્થાત્ (૧) તારા આંધ અને દંતપંક્તિ ઉપરથી હું સહસ્રાર બલિહાર ભઉં, એ સ્મિતપૂર્ણ આંખોથી હું હજી સંતોષાયો નથી, હજી મને જશએ સંતોષ વળ્યો નથી.

(૨) કમળે તલવાર જેંથી અને ચમેલીનું યૂન રેડયું. પણ તેને તલવાર કોણે આપી? તારા લોહીતરસ્યા નયનેજ !

(૩) તારૂં ચળકતું મુખડું પ્રાણનું ઈર્ષણ બનેલું છે, એ પ્રમાણે તારા પ્રાણ અને મારા પ્રાણ બન્ને એકજ છે.

ઠઠ ! ઠઠ !! ઠઠ !!!

વનવાસ

રહિએ અળ એસી જગેહ ચલકર જહાં કોઈ ન હો,
દુરમને^૧-જાં હો ન કોઈ મહેરબાં કોઈ ન હો. ૧
પડિએ ગરર ખીમાર તો આ કર ન પૂછે કોઈ ખાત,
ઐર ગરમર જાઇએ તો નૌહા^૨-ખાં કોઈ ન હો. ૨
રૂપસત^૪ અય ઝિંદાં^૧ જુનું^૨ અંજરે^૩-દર ખડકાએ^૪ હય,
મુઝદાહા^૬ ખારે^{૧૦}-દરત અળ તદવા^{૧૧} મેરાં મુજલાય^{૧૨} હય. ૩
ફિર બહાર^{૧૩} આઇ અમનમે^{૧૪} અખમે^{૧૫}-ગુલ આલે^{૧૬} હુવે,
ફિર મેરે દાગે^{૧૭} જુનું^{૧૮} આતશકે^{૧૯} પરકાલે^{૨૦} હુવે. ૪

જીવતા રામનાં અસ્થિ ગંગામાં પડયે જે વર્ષ વીતી ગયાં છે, કા-
શ્મીરની યાત્રાને આશરે એક વર્ષ થઇ ચૂક્યું છે.

જો કોઈ વ્યક્તિને ખાત્રી થઇ જાય કે આ મૃગજળ છે, તો તે ત્યાં-
પાણી ભરવા જશે? કદાચ કોઇના અત્યંત આગ્રહથી મારવા-ખાંધવાથી
તે ત્યાં જાય ખરો તોપણ તેના ખગ ઉત્સાહથી તો નહિજ ઉપડે.

સંસારના વિષયોનું મૂળ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવ્યા પછી અને
સંસારિક વસ્તુઓ ઉપરનો ઢાળ ઉતરી જવા પછી તેમાં મન કેવી રીતે
લાગે? કુંભાર ચાકને ચલાવવાનું બંધ કરી ગાદી ઉપર જઇ બેસે તો
પણ પ્રથમ મળેલી ગતિને લીધે તે ચાક થાડીવાર સુધી તો ચાલ્યાજ
કરશે; પરંતુ એ ગતિ કેટલી વાર ટકવાની? એ ગતિ ધીમે ધીમે મંદ
પડતી જશે, અને માલિકના હાથ ફરીને નહિ લાગવાથી આખરે તે ચાલતું
બંધ પડશે.

૧ જીવનો દુરમન ૨ જો ૩ રૂદન-વિલાપ કરનાર ૪ રામરામ-હેલી સક્ષામ ૫
દારાગૃહ ૬ દિવાનાપણું ૭ દારૂની સાંકળ ૮ ખટખટાવે છે ૯ વધાઇ, ખુશખબર
૧૦ અરુણનું કંટક ૧૧ પગનું નળું ૧૨ ખણે છે ૧૩ વસંત ઋતુ ૧૪ બગીચો ૧૫
પુષ્પના ધા ૧૬ આળાં-જરા છેડતાં ફુલો તેજ ૧૭ દૈવી ઘેલજાને લીધે હૃદય ઉપર
પડેલા ડાગ-ડામ ૧૮ અમિ ૧૯ અંગારા

જે શરીરનો કર્તા-લોકતા જીવ પોતાની સાચી ગાદી ઉપર આસન નાખી બેસી ગયો હોય, તે ગરીબ પણ કુંભારના ચાકની પેઠે ક્યાંસુધી ર્થા કરશે? તેના સાંસારિક સંબંધ ધીમે ધીમે નરમ પડતા જશે અને આખરે વિદેહ.

કળ સુખકદોથ રહે કેદીએ-ઝિંદાને-વતન,

પૂરે-ગુલ ફાંદતી હય બાગ કી દીવારોં કે.

ભાવાર્થ:-વતનના કારાગૃહમાં પૂરાયલા કેદીઓ પણ બિચારા ક્યાં ચિંતારહિત હોય છે? પુષ્પો બગીચામાં પૂરાયલાં હોય છે પરંતુ તેમની સુગંધ બગીચાની દિવાલોને પણ ફૂદીને બહાર જતી રહે છે, (અને તે પુષ્પોને ચુંટનારા-તેમના સુવાસને ભોગવનારાને બોલાવી લાવે છે, તેવુંજ શરીરરૂપી કારાગૃહમાં પૂરાયલા કેદી (જીવન્મુક્ત) તું પણ છે.

અકબરનો બાપ હુમાયું બાદશાહ મરી ગયો ત્યારે તેના જેવાજ ચહેરાવાળો મુઠ્ઠા શિકળી નામનો એક કવિ કેટલાક દિવસ સુધી રાજ સિંહાસન ઉપર બેસતો, જેથી લોકો એમજ સમજતા કે હુમાયુ હજી જીવે છે અને રાજ કરે છે. પણ આ પ્રમાણે સત્યને ક્યાસુધી છુપાવી શકાય? આખરે બધાને ખબર પડીજ ગઈ. તેવી રીતે જ્ઞાન થતા વેંતજ જ્ઞાની પોતે તો શરીર છોડીજ દે છે. સંસારી લોકોની દૃષ્ટિમાં તે કામકાજ કરતો દેખાય છે; પરંતુ તે પણ ક્યાસુધી નક્કવાતું?

કેટલાક તારા આકાશમાંથી તૂટી પડ્યા પછી પણ આ પૃથ્વી ઉપર રહે-નારાઓને અત્યંત આદે હોવાને લીધે સેકડો બન્કે સહસ્ત્ર વર્ષસુધી જણાયા કરે છે, પરંતુ આખરે એક દિવસ તો એ દેખાતું બંધ થઈને તે તૂટી ગયલા પણ જરૂર જણાય છેજ. જે રાટલીને એકવાર ખાઈ ગયા તેજ રાટલીને પછી હાથમાં કેવી રીતે રાખી શકાય? અહીં કારને શિવોડદ ખાઈ ગયો, પછી તે અહીંકાર શું કામ આવશે?

છેવટે તે દિવસ પણ આવ્યો કે બધાં કામકાજ છૂટી ગયાં.

હિલબરા ચૂં રૂખ નમૂદી શુદ નમાઝે-મન કઝા,

આક્રતાળી ચૂ બર આયદ સિજદા કે બાશદ રવા?

અર્થાત્ ઓ વહાલા! તેં સુખડું બતાવ્યું કે મારી નમાઝ કઝા થઈ ગઈ (વખત વીતી જવાથી પઢવામાં ન આવી,) કેમકે ન્યારે સૂર્ય નીકળતો

હોય ત્યારે સિજદા (દંડવત્ પ્રણામ) કરતો નથી. (ક્ષત્રીની નમાઝનો વખત સૂર્યોદય સુધીજ ગણાય છે. સૂર્યોદય થવા માટે ત્યારથી તે સૂર્ય પૂરેપૂરો બહાર નીકળી આવે ત્યાં લગી નમાઝ પઢી શકાતી નથી. તે પછી, જો ક્ષત્રી અથવા સવારની નમાઝ ન પઢી હોય તો, તેની કઝા કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ ખરા વખત ઉપર છુટી ગયલી નમાઝ ફરી પઢવામાં આવે છે.)

ઇશક કે મક્તબમેં મેરી આજ ખિસ્મિલ્લાહ હય,

મુંહ સે કેહતા હું અલિફ દિલસે નિકલતી આહ હય.

અર્થાત્ પ્રેમની પાઠશાળામાં આજ મારો પ્રથમ પાઠ માંવડે તો હું “અલિફ” (પહેલો અક્ષર) બોલું છું; પણ ત્યારે હૃદયમાંથી “આહ” (નિશ્વાસ) નીકળે છે.

એક ક્ષરસી કાબ્યનો અર્થ આવો છે:—

મારી મૂર્છાએજ મને મસીહ (સાબ કરનાર)ની પાસે લાવી મૂક્યો; માફ દર્દજ મારી દવા બની ગયું.

પય્ રહુન મીબદરમ દમ બદમ અઝ ગાયતે શૈક,

કેલુમ્બદમ હમા જી ગરતો મન ઇ પય્ રહુનમ.

અર્થાત્ દૈવી પ્રેમાત્માહની અવધિને લીધે હું મારાં વજ્ર પળે પળે ફાડી નાખું છું; કેમકે માફ અસ્તિત્વતો સર્વશે તેજ, રહ્યો છે થઈ અને હું આ બની ગયો છું.

મુઝે ઇસ દર્દ મેં લઝઝત હય, અય જોયે જુનું, અચ્છા,

મેરે ઝખમે-જિગર કે હર ઘડી ટાંકે ઉઘેડે જા.

રહા હય હોશ કુચ્છ બાકી ઉસે લી અબ નિખેડેજા,

ચેહી આહંગ, અય મુતરબ પિસર, દુક ઝાર છેડે જા.

અર્થાત્ હે વેલણના ઉન્માદ, મને આ દર્દમાં અત્યંત આનંદ આવે છે, માટે હરઘડી મારા જીગરના ઘા ઉપર મારેલા ટાંકા તું ઉઘેડયા કર.

આ ગાયકપુત્ર, આજ જ્ઞાન-આજ લય થોડીવાર વધુ લલકારીને જે કંઈ થોડુંઘણું લાન મારામાં બાકી રહી ગયું છે તેને પણ સમેટીને લઈ જા.

દર દિલમ ઇશક ઝ લયલા કાશીસ્ત,

બાહિશે-વસ્લ ઝ નાંઈન્સાપ્રીસ્ત.

અર્થાત્ મારા હૃદયમાં લયલાનો પ્રેમમાત્રજ પૂરતો છે, મેળાપની ઈચ્છા કરવી એ તો અન્યાય છે.

પીશ આમદમ સહે-બદેરા, શુદ્ધતમ સહા કમ કુન બલા,

શુદ્ધતા બેરવ, ગર આશકી હર દમ બલા અકુનું કુનમ.

અર્થાત્ મારા બાદશાહ આગળ હું ગયો અને અરજ કરી, “મારા બાદશાહ ! મારા ઉપર પડેલી બલા (વિપત્તિ)ને જરા ઓછી કરવા કૃપા કર.” તેણે જવાબ આપ્યો, “જા જા, જો તું ખરો પ્રેમી હશે તો તો પ્રતિ પળે તારી વિપત્તિમાં વૃદ્ધિ કરીશ.”

એક એવો પણ દિવસ હતો, જ્યારે શીતળ શ્વાસ લેતો લેતો પીળા પડી ગયલા ચહેરાથી છૂપાઈ છપાઈને ઓધાર આંસુએ રડતો ગંગામાં ડૂબવાની ઇચ્છાથી “રામ” અહીં આંચો હતો.

વજહે-ઝર અઝ ર્યે દારદ ચરમે-લૂકૂ બારે મન,

કદમે-મન નકદે-રવા બાં ર્યે-દર બાબારે મન. ૧

પીશ અઝાં કે બેઝએ-ઝરી કિતલ બર તરતે ઝર,

દર ખદાશ આયદ ખરૂસ અઝ નાલા હાયે ઝારે મન. ૨

અર્થાત્ (૧) પ્રેમને લીધે મારી આંખ ઓલી વરસાવે છે, સોનાનું મૂલ્ય ધરાવે છે, અને મારું હૃદય પણ પ્રેમને લીધે બજારમાં નાણાની પેઠે ચાલે છે.

(૨) સુવર્ણવર્ણી ઇંડું રૂપાના થાળમાં પડે (અર્થાત્ આકાશમાં સૂર્ય ઉગે) તે પહેલાં તો મારાં રૂદન અને કંકળાટને લીધે કૂકડો પોકારી ઊંઠે છે કે સવાર થઈ ગયું.

“ગંગા ! તેથી સદ બલિહારે જાઉં,

ગંગા, તેથી સદ બલિહારે જાઉં.”

આજે એવો સમય છે કે ગંગા (શ્રીગંગાજી) માં લૂગડાં-લત્તાં, બટકે શરીરનાં રોમ રોમ ડબાડીને પરમ આનંદ સાથે મોજમાં લેહરાઈ લેહરાઈને “રામ” ગાય છે.

“સદ બલિહારે જા ગંગે ! મેથી સદ બલિહારે જા.” ઇત્યાદિ.

હાજી બસૂયે કાબા રવદ અઝ બરાયે હજ,

અદહુમ્ ગો કે કાબા બિયાયદ બસૂયે મા.

અર્થાત્ હજ યાત્રા કરવા માટે હાથ (યાત્રાણુ) કાળા (મક્કામાં એક સ્થળ) લાણી જાય છે; પરમેશ્વરની કોટિ કોટિ સ્તુતિ ગાતો કાળા પોતેજ મારી લાણી આવી રહ્યો છે.

(રાગ સોરઠ-તાલ યુગલધ)

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા વકત રા મૈમૂં કુનમ;

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા દર્દે-દિલ અફઝૂં કુનમ. ૧

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા બેહરે બીમારાને દિલ,

અઝ અફકે અરમો આહે શળ, વઝ ખં જિગર માગૂં કુનમ. ૨

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા દિલ બર આંદિલબર નિહમ,

વઝ હરચે બુઝ દિલબર યુવદ, અઝ શેહરે દિલ બીરૂં કુનમ. ૩

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, ચીઝી ન દારમ બુઝ અલિક,

ઠદે અલિક પચ્હા શવદ ચૂં રાસ્ત પુરતે નું કુનમ. ૪

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, દિલદાદધ શેરી દધ,

ખુદરા મગર લયલા કુનાં આં ચારરા મજનૂં કુનમ. ૫

શુદતા, "શહા, દર હિજરે તૂ બસ કતરાહા બારીદાઅમ;

શુદતા, "એ ગમ ? હર કતરા રા મન લૂલ્યે મકનું કુનમ." ૬

શુદતા, "શહા, ચું હાજેરી, ફર્દા એ હાજત વાદા રા ? "

શુદતા, " બે રવ, ખુદરા બખી, તા વાદાશ અકનૂં કુનમ. ૭

શુદતા, "શહા, દર પદ્દહા ખુદરા ચેરા દારી નિહા ? "

શુદતા કે " ગર બીરૂં શવમ સીસદ ચુ તૂ મજનૂં કુનમ." ૮

અર્થ.-(૧) હું વળી પાછો આવ્યો છું; વળી પાછો આવ્યો છું;

એટલા માટે કે સમયને શુભ બનાવું; હું વળી પાછો આવ્યો છું હું

વળી પાછો આવ્યો છું; એટલા માટે કે દિલના દર્દમાં વધારો કરું.

(૨) હું વળી પાછો આવ્યો છું; વળી પાછો આવ્યો છું; એટલા માટે

કે હૃદયના રોગીઆ માટે આંખનાં આંસુ, રાત્રીના નિશ્વાસ તથા કાળજી

ના રક્તાવટે ઔષધિ બનાવું.

(૩) હું વળી પાછો આવ્યો છું; વળી પાછો આવ્યો છું; એટલા માટે

કે મન તે મનહરણીમા લગાવું; અને મનહરણી સિવાય બીજા બધાને

મનના નગરમાંથી કાઢી મૂકું.

(૪) હું વગી પાછો આવ્યો છું, વગી પાછો આવ્યો છું, અને મારી પાસે “અલિક” (અદ્રેત) સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. જ્યાં “નૂન” (અફંદાર) ની પીઠને સીધી કડું છું કે “અલિક” ઉત્પન્ન થાય છે. (ફારમી મૂળાશરોમાં “નૂન” આવેલો હોય છે, તેની વાકી વળેલી પીઠને સીધી કરીએ તો, (ઉલી લીટી અથવા અલિક બને છે.)

(૫) હું વગી પાછો આવ્યો છું, પાછો આવ્યો છું, કેમકે હું દુદ્ધને શુભાવી બેઠેલ ઘેલો માણુમ છું, પરંતુ મને પોતાને લયતા બનાવી હું તે વડાલાને મજનું (દિવાનો) બનાવીશ.

(૬) મેં કહ્યું, “હે બાદશાહ ! તારા વિયોગમાં મેં ઘણા દીપાં (આંસુ) વધ્યાં,” તેણે કહ્યું, “ચિંતા નહિ, તે ફરેક દીપાતું હું સાધ્યૂત મોતી બનાવીશ.”

(૭) મેં કહ્યું, “હે રાજા ! જ્યારે તું હાજર છે તો પછી આવતી કાલનો વાયદો શામાટે ?” તેણે જવાબ આપ્યો, “જા, તને પોતાને જો, એટલે કાલનો વાયદો આજે જ પતી જશે.”

(૮) મેં પૂછ્યું, “હે હાકમ ! તું પોતાને પડદાઓમાં કેમ ધૂપાવેલો રાખે છે ?” તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “જો બહાર આવું તો તારા જેવા ત્રણ હુબરને દિવાના બનાવું.”

ગંગોતરીનો માર્ગ

કેવળ કટિ ઉપર લગડું ખસેરીને રામ આવ્યો જાય છે, અને ગાય છે. શું ગાય છે ?—“ઠા !”

એક સ્થળે તો સામસામી પર્વતોની હાર ઉચી ઉચી દિવાલોની પેઠે દરેક માઇલસુધી ચાલી જ જાય છે. તેમની વચ્ચે બીજા એક પર્વત સાથે અથડાતી, ઝાલા ખાતી ગંગા વહે છે, બીજા બાજુ પહાડના ઢોળાવમાં એક નાનો સરખો પગડંડીનો માર્ગ ખોદેલો છે. રાત્રીના બે કે ત્રણ વાગ્યા હશે. સર્વત્ર ધોર શાંતિ પથરાયેલી છે. વાદળા ઘેરાયેલાં છે. પખી પાંખ નથી ફેફડાવતાં. ઓ જીઓ ! વીજળી ગમડી, વાદળ ગમડું, વર્ષા પર્વતો ઉપર પોતાનું જમ અજમાવવા લાગી. માર્ગમાં ખાણાં અને વૃક્ષ પડવા લાગ્યાં, કંડુકંડુ ધમ, કંડુકંડુ ધમ. રામને માથે છત્રી નથી. પગ તદ્દન ઉઘાડા છે હાથમાં લાકડી પણ નથી. ગરમ વસ્ત્રોનોયે આધાર નથી.

પ્રક્રિયારૂપ દનમ હુમા તન અલમ, જ તરફ દુઃખ આગલાદર કદમ,
 ચુ ગુણારે-નાલા ક્રિસુર દનમ, ચુ સરિશતે નંગે રવા નિયમ. ૧
 ન નશીમની કે કુનમ મકાં ન પરી કે જર પરમ અઝ મિયાં,
 ન કુની જ ઇશ્વર્યે-ઈતેહાં, સિતમ આશિયાને-રેહાઈયમ. ૨

અર્થ:--(૧) કરમાઈ જવાની વાત કરતા હો તો આ આપું શરીર શોક
 સ્વરૂપ જ છે, અને આવજાવ કરતે કરતે પગમાં છાલાં પડી ગયાં છે.
 વહોળામાં જામી ગયેલી ધૂળની પેઠે હું ઠરી ગયો છું અને હાંસી-અપ-
 કીર્તિના જેવી મારી ચાલ છે.

(૨) મારે ન તો કોઈ માણો છે કે જ્યાં નિવાસ કરું, અને ન મારે પાંખ
 છે કે અહીંથી ઉડી જાઉં. નખરાં કરી પરીક્ષા ન કર. મને આ જીવનથી
 છૂટો કર.

દશત પેમાઈ સે હય અપને બિયાળાં નાજાં,
 અપને પાળોસ સે હય ખારે-મુગીલાં નાજાં.

અર્થાત્ મારા જંગલમાં ભટકવાથી અરણ્ય ગર્વ કરે છે, અને ચરણ
 ગૂમીને કંટક પોતાને ધન્ય ગણે છે.

આ સ્થળ એવું છે કે જ્યાં ધોળે દહાડે પણ મનુષ્યો જવદલેજ
 જાય છે. એવા આ સ્થળમાં આવી અધારી રાત્રે કોણ જાય છે? જે સુપુ-
 સ્તિની ઘોર નિશામાં પણ ભગતો રહે છે તેના વિના બીજું કોણ હોય!
 સદોદિતોઽહં સદોદિતોઽહં।

એવી દશામાંજ આગળ વધતાં એક ત્રેલોકી સડક સામે દેખાય છે.
 માર્ગ જાંધ છે, પરંતુ જગતમાં એવી કંઈ અડચણ છે કે જે “રામ”
 ને રોકી રાકે? ઠાંટાવાળી ઝાડીઓને પકડી પકડીને, પથરોનો આધાર
 લઈ રામ પર્વત ઉપર ચઢી રહ્યો છે. જ્યાં બકરીને પણ પહોંચવું મુશ્કેલ
 થઈ પડે, ત્યાં રામ હાજર છે.

જાજાને જલવા રસીદા અમ, દેહ હજાર પદાં દરીદા અમ,
 સમરે-નિહાલે-હકીકતમ, અમને-બહારે-પુદાઈ યમ. ૧
 સરે-કાળા ગર્ભે ક્રિસૂને-મન, દિલે-દૈર જો શિશે-પૂને-મન,
 મશુજર જ સૈરે-જીતુને-મન, કે, કયામતે હમા જાઈયમ. ૨

અર્થ:- (૧) ઈશ્વરી સૌદર્ય જ્યાં વ્યક્તભાવે ખીલી રહ્યું છે એવા જગતમા હું પહોચેલો છું, અને મેં દશ હબર પડદા ફાડી નાખ્યા છે. હું તત્ત્વ (સત) વૃક્ષનું ફળ છું, હું ઈશ્વરી વસંતમાં ખીલીલી વાટિકા છું.

(૨) કાળા (મક્કામાંનું) મુસલમાનોનું તીર્થસ્થળ) ના મસ્તિબમાં માફેજ બહુ-મારાજ વિચારો ભરાયલા છે, અને મદિરના હૃદયમાં માફેજ રક્ત ઉછાળા મારે છે, મારી આ-વેલછા ભોવાનું છોડીને પસાર ન થઈ બ, કેમકે હું સર્વત્ર સ્થપાનારી ક્યાંમત છું (અર્થાત્ મારી આગળજ તારો દેવટનો હિસાબ થવાનો છે.)

પર્વતના શિખર ઉપર ફેટલા મોટા અવાજે ઝં! ઝં!! ઝં!!! નો સૂર સંભળાય છે! ઓ પાછલી રાત્રે ઉઘનાગઓ! શુ તમારા કાનમાં આ અવાજ નથી પડ્યો? હજુ સુધી તમારી નિદ્રા નથી ઉડી? વાદળો! જાઓ, સમસ્ત સંસારમાં ઝં નો ઢંઢેરો પીટાવી દો. વીજળીઓ! દોડો, પ્રકાશના અક્ષરથી લખી બતાવો કે “ઝં”

તેના ઉત્તરમાં મેઘો ગરજી ગરજીને પત્થરોને જગાડે છે. વીજળી વૃક્ષો અને જનાવરોને પ્રકાશવડે જગમગાવી દે છે. રામની આજ્ઞાઓને પ્રકાશે આપો વડે સ્વીકારી, આકાશે શિરસાવંધ માની-“ભારત બગ્યું, બગ્યું, બગ્યું.”

ફલકે શુદ્ધ અહસન! મલકે શુદ્ધ ઝેહ!

અર્થ:- આકાશે ઢંઢ વાહવા! દેવોએ ઢંઢું ધન્ય, ધન્ય!

ઓ ગુલામી! અરે દાસત્વ! ઓ દુર્બળતા! હવે તમારું આવી ખન્યું છે. ખાંધો ખિસ્તર પથારી, ઉઠાવો સરસામાન. અને કરો પલાયનમ્ ચાલો, છોડી જાઓ આ મુકત પુરષોના દેશ (ભારત) ને તમારા અસ્તિત્વને લીધે વાદળો રડે છે હવે તો ખસ જાઓ, વહી જાઓ ગંગામાં ડૂબી જાઓ સમુદ્રમાં, કે ગળી જાઓ હિમાલયમાં.

આ ભયાનક અને શંકાપૂર્ણ અવસરે પણ રામ મૃત્યુને ધમકાવી રહ્યો છે. શું તેને પ્રાણનો પણ ભય નથી? જેનાથી કોઈ સ્થાન ખાલી નથી તેને વળી ભય કેવો! મૃત્યુની પણ તાકાત છે કે રામની આજ્ઞા વિના શ્વાસ સુદાં લઈ શકે? જ્યાંલગી ભારત નહિ સુધરે ત્યાંલગી ગમનો આ દેહ પડવાનો નથી.

આ શરીર કપાઈ જશે તોપણ તેનાં અસ્થિ દહીયિનાં અસ્થિની પે-
કોઈ ને કોઈ ઇંદ્રનું વજ્ર જનીને દૈતના રાક્ષસને મારી ચૂરેચૂરા કરી નાખશે
આ શરીર લોકે પડી જાય, પરંતુ તેમાથી છુટેલું બ્રહ્માણુ કદિપણ ચર-
ચવાનું નથી.

અશ્વત્થામાના " બ્રહ્મચર " ની પેઠે રામનું " બ્રહ્મબાણ " દૈતદણ્ડ
અને તેના વંશનું બીજ સુદ્ધાં નહિ રહેવા દે. ગંભીરમાં જે લેદરૂપી બચ્ચ-
કચ્ચાં હશે તેમને પણ જો તો ઉડાવી દેશે.

આવી શુદ્ધ સ્ફુરણા આગળ કોણુ ઉછું રહી શકે? આ જ્ઞાન ગોળો
ખાલી જવાનો નથી. ગર્ભવ શિરવાળા અહંકારરૂપી રાવણનાં અંગે અંગ
બૂદ્ધાં ઠરી દેશે

પછા નક્ષત્રો કે રાવન હય હમસે કામ નહી,

જલા કે ખાક ન કરહ્ તો રામ નામ નહી.

અર્થ:-અહંકાર કે જે રાવણ છે તેને અમારો મેળાપ થયો નથી;
કાબક્ષો થતાંજ બાળીને ભક્ષન ન બનાવી દઉં તો માફ નામ રામ નહિ.

ગિયા અય સજ્જ બંગે મન બિનેહ બર આસમાંહા સુમ;

બંગેઝ અય સુર્દએ હુનિયા! બઈજની કુમ, બઈજની કુમ.

અર્થ:-ઓ મારા લીલા ઘોઠા (મન)! આવ આકાશની પણ ઉપલી
બાલુ-તારી ટાપ મૂક. (અર્થાત્ લોક પરલોકથી પણ ઉપર બા.) બિં, ઓ
મૃતક સદિ! બિં, મારી આજાથી બિં, મારી આજાથી બિં.

પ્રભાતનો સમય છે. નિજનંદમાં જુમતો રામ આત્યો જાય છે. કોઈ
કોઈ વાર મોજમા આવી નાચવા માટે છે.

આરે બાલુ ટેકરીઓએ શ્વેત (બરફની) સાડીઓ પહેરેલી જોઈને કોઈને
હીધે મોં રાતું પીળું થઈ ગયું—

“ તમે વિધવાનો વેશ કેમ ધારણ કર્યો છે? જોતી નથી કે આ કોણ
આવી રહ્યો છે? ”

ટેકરીઓમાંથી ઠંડા નિશ્વાસ (શીતળ વાયુ) નિકળે છે—

“ હાય, સુઓ રંગારો આજે હજી સુધી આવ્યો નથી. ”

રામે આખ ઉંચી કરતાંજ મૂળતો મૂળતો લાલ રંગારો (સૂર્ય) આવે
છે, અને તત્કાળ ટેકરીઓની ઝોદણીઓ બગવી જની જાય છે

રંગ દે રે રંગરેઝ ! સુનરિયા રંગ દે.

માહિ કી ચદરિયા, હમરી સુનરિયા, દોનોં કો લેગિયા રંગ દે.

રંગ દે રે રંગરેઝ ! સુનરિયા રંગ દે.

મેં પિયા ! તોરે રંગમેં સમાય રહી, ઝાર રંગ ગોહે કાહે પ્રિય હોવે ?

રંગ વોહી, રંગ રેઝ વોહી, મેં ચટક સુનરિયા રંગાય રહી.

પ્રિયા ! તોરે હી રંગમેં સમાય રહી.

હમરે પિયા, હમ પિયા કી રી સજની, પિયા પર નિયોડા ગંવાય રહી.

મેં પિયા ! તોરે રંગમેં સમાય રહી.

ૐ !

ૐ !!

ૐ !!!

શ્રીરામકૃષ્ણ કથામૃત-વૈજ્ઞે ભાગ

બીજા ભાગ બેગા, કંદ ૫૫૪૮, પૃષ્ઠ ૬૫૦ મૂલ્ય રૂ ૨૫. તન્તમાં ૨૧

સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદજીના જગપ્રસિદ્ધ ગુરુદેવ શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસજીના અદ્ભુત પુરુષની જૂદા જૂદા જીવંતસુઓ તથા નિહાનો સાથેની અતિસરળ અને યોગ્ય પ્રદ વાતચીતો, તે દરમિયાન અપાયનાં સચોટ દૃષ્ટાંતો, ગવાયવાં અસરકારક ભજનો, તથા વખતો વખત તેમને થઇ આવેલી ભાવસમાધિઓનું આજેકલુપ વર્ણન આ ગ્રંથમાં છે પોતાની સહી પછી ન કરી જાણુવા છતાં જીવન્-મુક્ત દર્શાને પ્રાપ્ત થયેલા આ પરમ પૂજ્ય મહાત્માનાં કથનોમા જે ઉપદેશામૃત, મીઠાશ અને અગર રહેવા છે, તે વાંચનાથી જ સમગ્રજ તેમ છે આમાની થોડીક બાબતોના નામ-પુસ્તકો વિના પણ જ્ઞાન થઇ શકે? જ્ઞાની કોણ ને અજ્ઞાની કોણ? પ્રતિમાપૂજન કેવી ભાવનાથી કરવું જોઇયે? શુ જીવે તો ઈશ્વરમાં ચિત્ત પગલાય? વિત્તી લોકો નિંદા મસ્કરી કરે ત્યારે શુ કરવું? કુટ્ટ લોક ધમ્મ કરવા આવે તો શુ કરવું? આર પ્રમગ્ના જીવ સસારીભાટે મુક્તિનો ઉપાય, થકાનું આદર્શ સત્મગનું વ્યવસ્થાનિયુક્તાત્મક પ્રકૃતિ પ્રમાણે નિયુક્તાત્મક ભક્તિ સરીરત્યાગ કે આત્મહત્યા? ગુરુ કોણ? મવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ નિષ્કામ કર્મ અને કર્મત્યાગ ભગવત્સેવા અને કૃત્યબંધેવા ત્રણ જાતના આચાર્ય પાત્રાપાત્રનો વિચાર ખ્રિસ્તીધર્મ આ પાપનો સિદ્ધાંત જ્ઞાનોન્માદ અને જીવન્-મુક્તિ અમતદારી અને અદ્વકાર યોગ અને ભોગ ત્યાગની પરામર્શ અને સાચો સન્ધ્યામ અનંતનું દર્શન સમાનુજ અને વિશિષ્ટાત્મક ઈશ્વરપ્રાપ્તિ અને કુનિયાદારી મયો અદ્વકાર અને પાકો અદ્વકાર માગી ભક્તિ અને દેખાડવાની ભક્તિ ખગ દરિદ્રી કોણ? હૃદયિકાની કથા અને ભાવસમાધિ શુરુકૃપા અને અભવદાન મસારનું સમગ્રાણુ જીવન શુરુપણુ આ નીચતા, ગૌરાંગપ્રભુનું દર્શન મદાનું ભક્ત જયમતનું ચરિત્ર જનને શુદ્ધેવ પ્રારબ્ધ અને વામાચાર જટિલ છે કરાની વાત અનાદત શબ્દ સિદ્ધિ આ અદ્વકાર નાટકશાળામાં સમાધિ મીઠાગ નો પ્રેમોન્માદ સર્વપર પ્રેમ સી રીતે રાખવો? માતાના પ્રેમની પાતે માપકે આ પ્રતિ કેમ વર્તવું? દેવી ચાપુરાણીની વાત ઈશ્વરપ્રાપ્તિ એ જ ખરીચાનુગી પસાનો અર્થનો અને સિદ્ધિનો ઉપયોગ કર્મબંધનનું અગ્રેષ્ઠ આગ્રહ ખરો વૈજ્ઞેવ કોણ? પ્રભુને જાણો એટલે જધુ જાણી રહેને જુવાનીમાજ ત્યાગીશ પની જરૂર મમારી આ પ્રભુપ્રેમી વચ્ચેનો બેદ દાકારસેવામાં પણ કુશળી? માધના અને સાક્ષાત્કાર વિશે યુગ વાત-નીત પરમદ્વંદવના જનનુત અનુભવો ઈશ્વરને જોગખ્યા પડીજ મસારમા પ્રવેશ કરે ઈશ્વરી અનંદ અને મસારમુખ વચ્ચેનો તશવન.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ.

સ્વામીવિવેકાનંદના સદુપદેશ

ગ્રંથ ૧ લો-ભાગ ૧-૨ અને ૩

ઈંચ પાા×૮નાં પૃષ્ઠ ૫૭૫, મૂલ્ય રા પો. ૦૮=

આમાંના કેટલાક વિષયો:—ધર્મ એટલે શું ? વેદાન્ત અને સુધારો. આર્થતત્ત્વજ્ઞાનનાં પચાસિયાં. અનુભવનો માર્ગ. અમેરિકાની સર્વધર્મપરિષદમાં બાબુજી. ભારતમાં મળેલાં અનેક માનપત્રો અને તેના બોધપ્રદ ઉત્તરો. ઈર્ષ્ય-૩ તથા અમેરિકાની સરખામણી. ભારતની બહાનુ કારણ-આત્મા પ્રતિ અવિશ્વાસ તમારામાં અનંત મામર્થ છે. મહાભારતના કૃષ્ણની પૂજા. પ્રાચીન સભ્યતાની વિશેષતા. ધાર્મિક ઉત્તમતાની આવશ્યકતા. સ્ત્રીદેશ-વશીની રૂપરેખા. મંદશક્તિ એજ મહાશક્તિ. મંદસ્પર્શિદ્ધ અપિઓતું મામર્થ. અવનારી પુત્રોનો અનુભવ. સેવાધર્મની ઉત્તમતા. ભોગ અને યોગ માથે જનેજ નહિ. સંન્યાસ-મહિમા અને ઈર્ષ્ય. અમેરિકાની વિજયકથા. સૂક્ષ્મ મનનું સામર્થ. પાદરીઓનો ઉપદ્રવ. ત્રેતયોનિનું આસ્તત્વ. એક ત્રેતાત્માનો ઉદ્ધાર. ગુરૂની મિદ્ધાન્ત. શક્તિ ખીલ-વવાનો માર્ગ. ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર કેમ બનાવ ? મનને વશીકૃત કરવાનો માર્ગ.

ગ્રંથ ૨ જો-ભાગ ૪ થો અને પાંચમો

ઈંચ પાા×૮નાં પૃષ્ઠ ૬૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨૧ પો. ૦૮=

આમાંના કેટલાક વિષયો:—વેદાન્તનું મહાન કાર્ય. મારો મુદ્દની વ્યુદ્ધરચના. ભરતખડના મહાન પુરુષો. ભરતખડનું ભવિષ્ય. હિંદુધર્મનાં સામાન્ય મૂળતરનો. સંન્યા-મનો આદર્શ અને તેનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ. હું શું શીખ્યો છું ? વર્તમાન હિંદના મહાન પ્રશ્નનું નિરાકરણ. પઠિહારી બાબાનું વૃત્તાન્ત પરોપકાર કર્મનિધનને તોડી શકે છે. પરોપકાર પોતાના કલ્યાણમાટેજ કરવાનો છે. કર્મયોગનો આદર્શ.

ભાગ છઠ્ઠો તથા સાતમો

ઈંચ ૫×૬નાં પૃષ્ઠ ૪૨૦, મૂલ્ય રૂ ૧૧ પો. ૦) =

આ ગ્રંથમાં સ્વામીજીના પત્રો, અનેકો માથેનાં મલપણો, મુનાકાતો, તથા સવા-દોના રૂપમાં અનેક બોધપ્રદ વિષયો સમાવલા છે. જેમકે—આજકાલે જન્મથી જોડ કોના પાપથી આવે છે ? મત્સ્ય પંચીની દશા બાળવ્યવસ્થાનિષેધ. દુષ્ટાઓનો મહાન સવાય સ્વા-ત્માર્પણ કરનારા કાર્યકર્તાઓ. દરેક જણુ વિવેકાનંદ સર્જ શકે અખડ અભયયર્થે એજ બળની ચાવી. પૂર્વ જન્મોનું જ્ઞાન. ગુરુકુલની પ્રાચીન ગ્રંથો. સંખ્ય શિક્ષણની અગત્ય. સત્યકામની વાર્તા. ત્યાગીઓના દાસ્યત્વેન શિક્ષણ. પાકય પુસ્તકો કેવી રીતે તૈયાર કરવા ? જાપાનની મહત્તાનું રહસ્ય. અધિકારીવાદના અનર્થો.

માગ આઠમો

છંદ્ય પૃષ્ઠાનાં પૃષ્ઠ ૫૮૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પૌ. ૦।

આમાંના કેટલાક વિષયો:-પૂર્વ અને પશ્ચિમ. ભક્તિયોગ. ભક્તિ અને મૂર્તિપૂજા. વેદિક ધર્મના આદર્શો. ધિયોમોશીવિષે વિચારો. જડઅસ્તની વાર્તા, પ્રહલાદની વાર્તા. જગત્તા મહાન્ આચાર્યો.

માગ ૯ મો-સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર

છંદ્ય પૃષ્ઠાનાં પૃષ્ઠ ૭૪૦, મૂલ્ય ૨) પાકું રા. પૌ. ૦।-

અનેક મંથોને આધારે લખાયેલા આ ચરિત્રમાં સ્વામીજીના જીવનની તમામ જાણુવા જેવી બાબતો સમાઈ જાય છે. કેટલાક બાબતોનાં નામ:-કુલવૃત્તાન્ત. આર્યાવસ્થા અને નિઘાર્થા અવસ્થા. આવી પડેલી વિપત્તિઓ. જાગૃત થયેલી સત્યની જાણસા. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંમ સાથે સમાગમ. સંધક દશા. નિર્વિકલ્પ અમાધિ. હિમાલયમાં અને દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં પ્રવાસી માધુ તરીકેનું જીવન. અમેરિકાનો પ્રવાસ અને મુશ્કેલીઓ. સર્વ ધર્મપરિપક્વના સર્વોપરિ ધર્મવક્તા અને વેદાન્તના અદ્ભુત ઉપદેશક. બેલૂર મઠ અને ગમકૃષ્ણ મિશનની સ્થાપના. ભગિની નિબેદિતા વગેરે સાથેની ચર્ચાઓ. મગડી, કુટાળ વગેરે પ્રસંગોમાં તેમની મેવાઓ અનાયાસે, સેવાશ્રમે વગેરેની સ્થાપના. ફરીથી અમેરિકા જવું. બેલૂર મઠમાં જીવન. મહામમાધિ. ઉપસંહાર.

માગ ૧૦ મો-રાજયોગ

છંદ્ય પૃષ્ઠાનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, મૂલ્ય ૧) પાકું ૧। પૌ. ૦) =

આમાં સ્વામીજીનાં રાજયોગ ઉપરનાં આઠ મહત્વપૂર્ણ બાબતો ઉપરાંત યોગદર્શનનાં તમામ મૂળ મૂત્રો તેનું અર્થ તેમજ વિવેચન સાથે આપેલાં છે. યોગશાસ્ત્રને લગતાં અનેક રહસ્ય તથા ખુલાસાઓ આમાં આવી જાય છે.

માગ ૧૧-૧૨-૧૩ તથા ૧૪

આ ભાગે હવે પછી વિવિધમંથમાળાના નીકળશે અને તેમાં સ્વામી વિવેકનંદજીનો દાનયોગ તથા જીવન બહારી રહેલા વિષયો આવશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ અને મુંબઈ નં. ૨

વિજ્ઞાન, યુક્તિ અને અનુભવનાં પુષ્ટ્ય દર્શાવેલા આપી નરુપિ-મુનિઓના ઉત્તમ
સિદ્ધાંતોને સચોટ રીતે સમજાવનાર, માનવહૃદયને અપૂર્વ જ્ઞાન,
ઉત્સાહ અને મનોમગ્ધી ભરપૂર બનાવી મૂકનાર,
તથા અનેક મનુષ્યોનાં જીવન પલ્લવથી નાખનાર

સ્વામી રામતીર્થ ના ઉપદેશ

ગ્રંથ ૧ જો-ભાગ ૧ થી ૫

ઈચ પાાનનાં પૃષ્ઠ ૬૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પૌ. ૦/૮

આ ગ્રંથમાંના દેટલાક વિષયોનાં નામ:-સ્વામીશ્રીનું જીવન ચરિત્ર, આત્મકૃપા,
જ્ઞાનચર્ય, નગદ ધર્મ, ભારતનો ભવિષ્યકાળ, હિંદની જરૂરીઆતો, યતનું નિદેશ, રાષ્ટ્રીય
ધર્મ, ઉત્કર્ષનું નિદેશ, સુધારક, પાંચનું નિદાન, આપણું મત્તરવરૂપ, સત્યનો માર્ગ, ધર્મનું
લાક્ષણિક, માનસિક શક્તિઓ, સ્વર્ગનું રાજ્ય, પવિત્ર પ્રભુવ, હૃદયસ્થ હરિ, સાક્ષાત્કાર-
ની વિધિ, બ્રાતૃભાવ, પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ, સર્વ ધર્મનું સમાધાન.

ગ્રંથ ૨ જો-ભાગ ૬ થી ૯

ઈચ પાાનનાં પૃષ્ઠ ૫૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પૌ. ૦/૮

આ ગ્રંથમાંના દેટલાક વિષયો:-મર્વ ક્રમના પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ, વિજયી
આધ્યાત્મિક શક્તિ, મોતીસોની કંડ, જગત્ ક્યારે અને ત્યાં માટે? કુટુંબ શી રીતે સુખી
કરવા? કુ:ખમાંથી ઉદ્ધરમા, ગમતો મહેશ, આધ્યાત્મિકતાની પ્રાચીન દિવ્યદૃષ્ટિ, જગત્પર
હિંદનું નિદેશ, હિમાલયનાં દરેયો, સ્વામીશ્રીના વાંચવા યોગ્ય પત્રો. ૬૦ ૬૦

ગ્રંથ ૩ જો-ભાગ ૧૦-૧૧

આ પુસ્તકપોતેજ. ઈચ પાાનનાં પૃષ્ઠ ૫૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પૌ. ૦/૮

ગ્રંથ ૪ થો-ભાગ ૧૨ થી ૧૪

આ ભાગ પણ ૬૬, મૂલ્ય, વગેરેમાં ત્રીજા ભાગના જેવોજ થશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ.

વિવિધ વિષયનાં ઉત્તમ પુસ્તકો પૂરાં પાડનારી, આખા હિંદમાં
સર્વથી સસ્તી અને ૧૪ વર્ષથી ૫૦૦૦ પ્રતમાં નીકળતી

વિવિધ ગ્રંથમાળા

આલુ ૧૯૮૦ ના વર્ષમાં ઈંચ પાઠના કદનાં

પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ જેટલાં ઉત્તમ પુસ્તકોના રૂ. ૪,

પાકાં પૂઠાં સાથે રૂ. ૫) પોં માફ

આલુ ૧૯૮૦ નાં પુસ્તક-સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૧૦-૧૧ (આ પુસ્તક
પોતેજ), તેયોલિયન બોનાપાર્ટનું ઉત્તમ મોડુ ઇનચરિત્ર (છપાયે છે) ત્રીજું,
પુસ્તક પણ ઉત્તમ નીકળશે.

સૂચના ૧—ગમે તે માસમા ગ્રાહક યનાગને પુસ્તકો આખા વર્ષનાજ
અપાઈ સવાજમ પણ વર્ષનુંજ લેવાય છે. વર્ષ વીતેથી પો. જૂઠું લેવાય છે.

૨—આ માળાનાં પુસ્તકો મહિને મહિને નહિ પણ વર્ષ દિવસમા મોટાં
મોટાં ત્રણથી ચાર પુસ્તકો નીકળે છે, અને તે તેજાર ચતા ચાલે તેમ તેમ મોકલ્યાય છે.

૩—માળા ઉપરાંત બીજા પણ જે નાના મોટા મથો નીકળે છે, તેની ખખર
માળાનાં પુસ્તકોમાં છપાઈ તરતમા લેનારને ખામ કિંમતે અપાય છે.

આગલાં વર્ષોના હજી મળતા સેટ

સંવત ૧૯૭૬ નાં ત્રણ પુસ્તકો—(પૃષ્ઠ ૧૫૦૦, સાદાં પૂઠાં
મૂલ્ય રા. ૫૦ જૂઠું) સ્વામી વિવેકાનંદ ભાગ ૬-૭ મો, સાગ્યના
સદાઓ, ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૬ ફો.

સંવત ૧૯૭૬ નાં ત્રણ પુસ્તકો—(પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ રૂ. ૩૫ પાકાં
પૂઠાં જા. પોં જૂઠું.) ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૭, કાઉન્ટ ટાઉસ્ટોય, સ્વામી
વિવેકાનંદ ભાગ ૧૦ મો.

આ દરેક આગલા સેટનું પોષ્ટેજ વી. પી. ખર્ચ આશરે રૂ. ૦.૧૫
થી ૧) જૂઠું ચડશે. છુટક પુસ્તકો માટે જુઓ આ પછીનાં પૃષ્ઠો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાલચાર્ય { અમદાવાદ અને
મુબઇ ન. ૨

આદિ અને સમાપવે.

મહાભારતના પહેલા ભાગરૂપ મોટાં ૬૦૦ પૃષ્ઠનો
દળદાર ગ્રંથ. ઉત્તમ નવીન ભાષાંતર,
જડા કાગળ તથા પાકા પૂઠા સાથે
માત્ર રૂ. ૨૫૫, પોસ્ટેજ ગાન

આ ગ્રંથમાંના કેટલાક વિષયોનાં નામ:—

અમૃતને માટે ગરૂડ અને દેવોનું યુદ્ધ. શેષનું ચરિત્ર. પરિ-
ક્ષિત રાજાનું ઉપાખ્યાન. વાસુકિ અને જરત્કાર ઋષિનો સમાગમ. દુધ્યં-
તની મૃગ્યા. શકુન્તલાની જન્મકથા. દુધ્યંત તથા શકુન્તલાનો સંવાદ
અને ભરતનો રાજ્યાભિષેક. યયાતિ રાજાનું આખ્યાન. શુકાચાર્ય અને
દેવયાનીનો સંવાદ. પુનર્જન્માદિ વિચાર. આશ્રમ ધર્મો. શાતનુ રાજાનું
ઉપાખ્યાન. ભીષ્મની ઉત્પત્તિ. વસુઓને થયેલા શાપનું વર્ણન ભીષ્મની
પ્રતિજ્ઞા વંશવૃદ્ધિને માટે સત્યવતી તથા ભીષ્મનો સવાદ દીર્ઘતમાની
કથા. દુપદનો પરાજય અથવા અર્જુને આપેલો ગુરુદક્ષિણા. લાક્ષા-
ગૃહનો દાહ અને પાંડવોનું નાશી છૂટવું. હિડિંબ રાક્ષસ સાથે ભીમ-
સેનનું યુદ્ધ. કાત્રિયળવથી બ્રહ્મભક્તને ગ્રેષ્ઠ ભેડ વિશ્વામિત્રનું પ્રાદાણ
થવું. પરાશરનો રાક્ષસ યજ્ઞ. અર્જુનનો મત્સ્યવેધ. પાંચ ઈંદ્રનું ઉપા-
ખ્યાન અથવા પાંડવો અને દ્રૌપદીની પૂર્વકથા મુંદ અને ઉપસુંદનું
આખ્યાન સુભદ્રાહરણ ઈંદ્રાદિ દેવોની સાથે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનનું
યુદ્ધ. શ્રીકૃષ્ણ તથા જરાસંધનો સંવાદ. જરાસંધનો વધ. રાજસૂયયજ્ઞની
દીક્ષા. શ્રીકૃષ્ણનું અર્ધ્યપૂજન શિશુપાળનો વધ. યુધિષ્ઠિર અને શકુ-
નીનો સંવાદ. ડૉરવ અને પાંડવોનું ઘૂત. દ્રૌપદીવસ્ત્રહરણ. પાંડવોની
પ્રતિજ્ઞા અને વનગમન. ધૃતરાષ્ટ્ર અને સંજયનો સવાદ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ અને મુંબઈ.

પ્રભુ પ્રેમીઓનો પરમ પ્રિય ગ્રંથ-તરત માટે ૩.૧) કમી.

શ્રીમદ્ ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

સ્વદેશી એન્ડ્રીક ડાગળ, ઉત્તમ ૧૫ ચિત્રો, સુંદર
છપાઇ, સુશોભિત પાકાં પૂઠાં, આંગળ જેવાજ
મોટા અક્ષર તથા વિદ્યતાપૂર્ણ અનેક લેખોના
ઉમેરા સાથે યાસિદ્ધ થયેલી છઠ્ઠી આવૃત્તિ

મૂલ્ય અમદાવાદમાં ૩. ૫) રેશમી પૂઠું પા
અન્યત્ર ૦૧૧ વધુ. પોસ્ટેજ ૩. ૧) બુદ્ધ

જેઠ સુધી ૩. ૧) કમી

સૂચના-(૧)જ પત્રમાં કે પુસ્તકમાં ૭૦ ૫૦ વાંચીને આ પુસ્તક
મંગાવો તે પત્રનું નામ જરૂર લખજો. (૨) પૂરું મૂલ્ય તથા પેદીંગ ઇ. ૦ના ૦૧
પ્રથમથી મોકલી કુલ બે પ્રત અથવા રૂ ૮ થી ૧૦ નાં પુસ્તકો રેલરસ્તે
મંગાવવાથી ખર્ચ ઓછો આવશે (૩) રેલરસ્તે વિ. પિ. થી નહિ મોકલાય.
જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા-ખલાસ થઈ છે. દીવાળી સોરી ૫૨ી છપાયે ખબર અપાશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ

મુંબઈમાં કે. કાલનાદેવી રોડ, હનુમાન ગલીને નાકે, ભોંય તળીએ.

તમારાં બાલકોનાં મનપર ઉમદા વિચારોની છાપ પાડી તેમને
સદ્ગુણી, બુદ્ધિમાન અને આજ્ઞાંકિત બનાવવા માટે

વાલ્ મૃંથાવલિનાં પુસ્તકો.

સદ્ગુણી બાલકો { પાંચમી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૨૮,
મુલ્ય ૦૧-૫૦/-

બાળકોએ પ્રાણુ સાટે પણ માતૃલક્ષિત, પિતૃલક્ષિત, બ્રાતૃલક્ષિત,
પરોપકાર, સત્ય, વગેરે દર્શાવી આપ્યાના અનેક અસરકારક દાખલા.

બાલકોની વાતો { પાંચમી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૬૬,
મુલ્ય ૦૧-૫૦/-

સ્વદેશપ્રેમ, દેશની દશા, કુરજ, ધર્મ, પરોપકાર, વગેરે બાળ
તોના રસિક વાતચિતરૂપે અનેક અસરકારક પાક આમાં છે.

બાલ સુબોધ { ચોથી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૧૨,
મુલ્ય ૦૧-૫૦/-

ભાગવત, મહાભારત, રામાયણ, ઇં ૦ માંથી અનેક બોધદાયક
પ્રસંગો, વાર્તાઓ અને છાંતો સહિત ઉત્તમ ધાર્મિક શિક્ષણ.

સુબોધક નીતિકથા { બીજી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૨૧૬,
મુલ્ય ૦૧-૫૦/-

જૂદા જૂદાં ગ્રાણી-પદાર્થોને લાગુ પાડીને મોટાં બાળકોમાટે
રચેલી પુષ્કળ નાની નાની, રસુલ અને બોધદાયક વાર્તાઓ.

દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ { બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૬૦
મુલ્ય ૦૧-૫૦/-

મોટી અગવડો વચ્ચે પણ જૂન અભ્યાસ કરીને મોટા માણસ
-બનેલાઓના અનેક જાણુવા જેવા અને અસરકારક દાખલા.

સર્જનું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

અમદાવાદમાં-ત્રણદરવાજા બહાર નદીને રસ્તે, સેશન કોર્ટ પાસે.
મુંબઈમાં-કાલજાદેવી રોડ, હનુમાન ગલીને નાકે, કાલજાદેવીના મંદિર સામે

હાલ તૈયાર મળતા ઉત્તમ ગ્રંથો

મંથનું નામ	પૃષ્ઠ.	કદદીય.	મૂલ્ય.	પોસ્ટેજ
સ્વામી રામતીર્થ મથ ૧ લો. ભા. ૧ થી ૫ ... ૫૦૦... ૫૫૫ x ૮ ... ૨)			...	૦૮
" " મથ ૨ નો ભા. ૬ થી ૮ ... ૫૦૦... ૬૫૫ x ૧૦ ... ૨)			...	૦૮
" " મથ ૩ નો ભાગ ૧૦-૧૧ ... ૫૦૦... ૫૫૫ x ૮ ... ૨)			...	૦૮
શ્રીદાસજીવનની આરતિ..... ૬૨૦... ..			૨૫	૦૮
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ-ગોરાબેલાગમાં ... ૧૪૦૦... ૬૫૫ x ૧૦ ... ૬)			૧૫	૦૮
મહાભારતનાં આદિ અને સપ્તાપર્વ-..... ૬૦૦... ..			૨૫	૦૮
શ્રીરામકૃષ્ણપ્રધાન-જને ભાગ બેમાં ... ૬૫૦... ૫૫૫ x ૮ ... ૨૫			૦૮	
સ્વામી વિવેકાનંદ મથ ૧ લો. ભા. ૧-૨-૩... ૫૭૫... ..			૨૫	૦૮
" " મથ ૨ નો ભાગ ૪-૫... ૬૦૦... ..			૨૫	૦૮
" " ભાગ ૬ થી ૮ નો ભા. ... ૧૦૦૦... ૫ x ૬૫૫ ... ૭)			૦૮	
" " ભાગ ૯ થી-સપ્તાપર્વ... ૭૪૦... ..			૨૫	૦૮
" " ભાગ ૧૦ થી-સપ્તાપર્વ... ૩૦૦... ..			૧૫	૦૮
આગળ ધર્મ ... (ચેતનાપ્રેરક) ૫૮૪... ..			૧)	૦૮
ભાગ્યના સુધાઓ ૭૨૦... ..			૧૫	૦૮
ગુપ્ત સામ્રાજ્ય અને સમૃદ્ધિ ૫૫૨... ..			૧૫	૦૮
પ્રભુમય જીવન ૨૬૬... ..			૦૫	૦૮
આર્યસંસ્કૃતિ સમાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજી... ૧૨૮... ૫ x ૭૫૫ ... ૦૮			૦૮	
આર્યસંસ્કૃતિ અથવા દિ દિનો વર્ણન ... ૧૦૦૦... ૫૫૫ x ૮ ... ૪)			૦૮	
કાઉન્ટ દ્રોલેન્ડાઇન જીવનચરિત્ર..... ૬૨૦... ૫૫૫ x ૮ ... ૨૫			૦૮	
સ્વામી વિવેકાનંદનું જીવનચરિત્ર ૭૪૦... ૫ x ૬૫૫ ... ૨૫			૦૮	
જગતનો મહાન પુરુષ (મ. ગાંધીજી) ... ૩૫૦... ..			૧)	૦૮
કૃત્તી વાર્તાઓ-ભા. ૫-૬-૭ જૂલ જૂલ છે... ૧૦૧૦... ..			૨૫	૦૮
સદ્ગુણીઆળોકો નાનાગમદ્યોદ્ધોગના દુઃખમાં વિચારવા સંભાળી શકતા નથી				
ભગવદ્ગીતા-ગુપ્તરાત્રી, દિલી કે મરાઠી, કોઈપણ એક ટીકા સાથે ના પાડી ના				
ગીતાનો ૧૮મો અધ્યાય-કેવલી ત્રણપૈકી કોઈપણ એક ટીકા સાથે ૦) ના ૩. ૧) ની ૫૦				
ભગવદ્ગીતા-મૂળમૂળ-નાના અક્ષરમાં ૦) જ મધ્યમાક્ષર ના, મોટા અક્ષરમાં ૦) ના				
પંચરત્નગીતા-મૂળમૂળ-નાના અક્ષર ના, મધ્યમાક્ષર ના, મોટા અક્ષરમાં ૦) ના				
જીવનના આસ ગણેશની, સર્વદમનની, ભગવાનની, દરેકનો ૦) અને ના ની ૧૦				

વિગતવાર સૂચીપત્ર-પત્ર લખવાથી મુક્ત મોકલાશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ અને ગુણમ નં. ૨